బాలవ్యాకరణ

సప్తార్ధప్రకాశిక

(బ్రహ్మశ్రీ నిహు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి పండితవర్యప్రణీత పారికారికాం
దేశీభూతపరవస్తు చిన్నయసూరికర్తృక బాలవ్యాకరణంబునకు

వ్యాఖ్యానము

ఇయ్యెడ రాజమహేంద్రవరమందలి గవర్నమెంటార్ట్సుకాలేజీలో
నిరుగి పండితులును గీర్వాణభాషాగురు పదారూఢులును
కొంతకాలము కొవ్వూరు సంస్కృతకాలేజీ ప్రధానోపాధ్యాయులును
శ్రీమన్మహోపాధ్యాయ బిరుదాంకితులు నైన

బ్ర॥ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రులవారిచేత

రచియింపబడినది

రెండవకూర్పు 2000 ప్రతులు

రాజమహేంద్రవరము.

శ్రీలలిత ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడెను

1929

[రిజిస్టర్డు కాపీరైటు]

[వెల రూ 5-0-0

404 8475
వేం. కృ- బాల

శ్రీహరికారికాస్వత్వప్రకటనము

గోదావరిడిస్ట్రిక్టు అమలాపురముతాలూకా, ముక్తేశ్వరగ్రామవాస్తవ్యులు బ్రహ్మశ్రీ శిష్టుకృష్ణమూర్తిశాస్త్రులుగారు కాకతాళీయముగ నొకదివసంబున నాకుఁ దటస్థించినపుడు నేమరచించుచున్న గుప్తార్థప్రకాశికావ్యాఖ్యప్రశంస ప్రసంగవశంబున సంభవిల్లఁగా నంతట వారు తెలుఁగు భాష నుద్ధరింపఁజాలిన హరికారికలు తమపితామహులగు శిష్టుకృష్ణమూర్తిశాస్త్రులవారిచే రచింపఁబడి లేఖనపూర్వకముగా నుండియున్నవియనియు, నట్టిపుస్తకంబు నింకొకపర్యాయంబున దాని ప్రత్యాదులను బరిశీలింపఁగాఁ దెచ్చియిచ్చెదననియు దయతో వాగ్దానముచేసి, యనతికాలములోనే యాపుస్తకరాజంబును దానికిసంబంధించిన కొన్ని కాగితములతో జోడించి శ్రీరామార్పణముగా రాజకీయన్యాయపత్రంబుపైని లిఖించుచు గ్రంథంబును గుఱించిన సర్వస్వాతంత్ర్యమును యథేచ్ఛముగా ననుభవించుటకై నాకు దానం బొసంగిరి కావున నట్టికారికలు గ్రంథకర్తృత్వాది విమర్శన సందర్భాదులయందు లోకోపకారకంబగునన్న బుద్ధితో ముద్రింపఁబడియె ఇయ్యవి ముద్రింపఁగా నితరులకు నధికారములేదు. గ్రంథకర్తృత్వాది విమర్శనంబునకును వ్యాకరణాదిసత్యా... త్యంబులకును మిక్కిలి యుపకరించెడి యీకారికారత్నంబుల దానము చేసిన శిష్టుకృష్ణమూర్తి శాస్త్రులవారియెడ నెంతయు కృతజ్ఞుఁడ నయ్యెద.

క. మేరుసమశిష్టవంశ స్ఫారమణిం గృష్ణమూర్తిశాస్త్రి *బ్రవీణు
శ్రీరామార్పణమ్ముగ హరికారికల ... నొసఁగినకర్ణు నుతింతున్

వేం. శా.

45206

*ఇతఁడు వీణాబ్ధము వీణాగానమున లక్షణగానమున వీణాకర్తృత్వము గలవాఁడని యర్థాంతరము.

అభిప్రాయములు.

"బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రులవారికి ....
తమ యుత్తరము గ్రంథము చేరినవి.

తమగ్రంథము భాషకును లక్షణజ్ఞాన మలవఱచుకొనఁగోరువారికి నత్యంత మావశ్యకమని నొక్కి చెప్పఁగలను ఈగ్రంథప్రకటనముచే నాంధ్రలోకమునకు గొప్పయుపకారము చేసినవారైతిరి. ఇది యాంధ్ర లోకమున సర్వత్రవ్యాపకము కలదియగుంగాక.

తమరు సూచించిన 390—404 పుటలను జూచితిని. చిన్నయ్య గారి కృష్ణమూర్తి గ్రంథముల పౌర్వాపర్యము లఁగుఱించి మీరువ్రాసినది పంక్తిసాధ్యము యుక్తి యుక్తముగానే యున్నది గాని యందునత్యాంతమాత్రమో యను సందేహముమాత్రమునన్నుఁ బీడించుచున్నది.

ఇట్లువిన్నవించు,
భవద్విధేయుఁడు.
వా సుబ్బారావు,
తెలుగుపండితుడు ప్రసిడెన్సీ కాలెజి

చెన్నపట్టణం
5— 1915

could duly go through a few portions of the stout volume 'Balavyakarana gupthartha Prakasika" most of which is tough study I find that the author has brought to bear on the production of this great work his thorough mastery of the principles of Sanskrit Grammar and succeeded in impressing upon it the stamp of the monumental commentaries on Panini. It is a remarkable work giving proof of the author's deep scholarship vast research sound reasoning and Judgment.

Madras
10—6—15

[Sd] C BHANUMOORTY.
Telugu Translater to Govt.

I have had the p easure of going tl rough Brahma Sri Ka uri Venkrtaram S stri G ru s comm ntaries on the we -known Te ugu Grammar Ba avy karanam by the ate Paravastu Chinnayya Suri Mr Venkatarma Sastri is a Sanskrit and Te ugu Scholar of repute and it augurs well for tl e f t ire of the Te ugu language that Pandits of his type shou d devote their time and learning for elucidating the laws of that language

The cammentaries are remar able for elaborateness of exposition and wea th of il ustration

There may be difference of opinion on some of the points dea t with in the book but there can be no doubt that the way in which they are treated is learned and calcu ated to stimulate thought The book wil be high y useful to persons wishing to acquire a thorough understanding of the structure of the Te ugu language

GUNTUR [Sd] J RAMAYYA,
20–7–1915

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రులవారిచే రచియింపబడిన బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశికావ్యాఖ్యానమును అక్కడక్కడ విన్నా నిది మిక్కిలి యాంధ్ర లోకమునకు మహోపకారమైన గ్రంథము వీరికి నుభయభాషాపాండిత్యము మిక్కిలి కలిగియున్నందున నిట్టి గ్రంథము రచించుటకు సాధ్యమైనది. వీరికి సంస్కృతవ్యాకరణాది శాస్త్రములయందు పాండిత్యమెక్కువగా గలదు కావుననే యీ గ్రంథమింత రమ్యముగానున్నది

చిన్నయసూరికి సంస్కృతవ్యాకరణ పాండిత్యము విషయమై బాలవ్యాకరణములోని యంశములు చూడగా నాకు మిక్కిలి సందేహముగానున్నది

రాజమండ్రి,
ది 4— 0—15

ప్రకృతమందున్న శాంతులు రాజమహేంద్రవరపు
ఆర్ట్సుకాలేజీ పండితులు,
కస్తూరి శివశంకరశాస్త్రులు

శ్రీ వేదమూర్తులయిన బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామ శాస్త్రులగారికి—

వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి నమస్కారపూర్వకముగా విజ్ఞాపించుట —ఉకు

యుష్మద్విరచితమై యుష్మత్ప్రసాదితమైన బాలవ్యాకరణవ్యాఖ్యాగ్రంథము చేరి చిరకాలమయినను అనారోగ్యకారణముచేత నాయభిప్రాయమును వెంటనే వ్రాయఁ జాలనైతిని. ఇటీవల కొంచెమారోగ్యము కలుగుటచే పూర్వభాగమును పరికించితిని. వ్యాఖ్య వైయాకరణసార్వజ్ఞ్యాములయిన మీరు రచించినట్టిది ఎట్లుండవలయునో అట్లేయున్నది ఒక్క [illegible], చోటందప్ప కడమయంతటను మీయభిప్రాయములను హృదయంగమములని యభినందించుచున్నాను.

ఉత్తరభాగమును చదువుటకు ఇంకను సజ్జుడనుగాక యున్నాను చదివిన పిమ్మట విశేషము తోఁచినచోఁ వ్రాసెదను స్థాలీపులాకన్యాయముచేఁ జూడ నుత్తరభాగమును ఇట్లే సర్వసమంజసముగా నుండునని తలంచుచున్నాను

అభిప్రాయము వ్రాయుటకు ఆలస్యము చేసినందులకు మన్నింపవలయును

గోతిమ్మతిప్పన్న మూలపేట
16-10-15 నెల్లూరు.

ఇవ్వియయ నేకనమస్కారములు

వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి.

అయ్యా

అనేకవందనములు. తాము దయాపూర్వకముగాఁ బంపిన "బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక"ను సమగ్రముగాఁ జదివి మిక్కిలి యానందించినాఁడను. వ్యాఖ్యానమెక్కడఁ జూచినను సంస్కృతవ్యాకరణమునందును తద్భాష్యములయందును మీకుఁ గల యసాధారణపాండిత్యమును

వెల్లడించుచున్నది ఆంధ్రవ్యాకరణజ్ఞానమును నలవరించుకొనఁ గోరు వారికందఱకును మీపుస్తకమత్యంతోపయుక్తమైనదనుటకు సందేహము లేదు అయినను ప్రకీర్ణపరిచ్ఛేదావసానమునందు గ్రంథకర్తలవిషయమున మీరిచ్చినయభిప్రాయముతోనే నేకీభవింపఁజాలనందుకు చింతిల్లుచున్నాఁడను

ఇట్లు భవద్భాగధేయాప్తుఁడు,
కందుకూరి వీరేశలింగము
(రావుబహద్దూరు)

రాజమండ్రి
ది 16—10—15

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రులవారికి—

తమ బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక లక్షణపూర్వముల లక్ష్యములనభ్యసింపఁ గోరువారికి నత్యంతావశ్యకము ఆంధ్రభాషకు మహోపకారిణి లోకమంతటఁ బరనపారన లెసంగఁ గాత

ఈషద్భేదముగ సంస్కృతముగానున్న కృష్ణమూర్తి పండిత ప్రౌఢకృతియు స్వసంస్కృత గ్రంథమునకు గొంత తెనుఁగసిన చిన్నయసూరి బాలవ్యాకరణమును బూర్ణముగఁ జదివియారసితిని

ప్రధానము బాలవ్యాకరణమున గుప్తార్థమిది సమర్థుఁడయి యాంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రార్థగ యుక్తి చింతనమున నాంధ్రులకు మేలొచేసి స్త్రీలకునగోష్యములు నర్థపిహితములునయి సరసములగు నర్థహారోజాదిపదసంధ్రీచీన యాంధ్రభాషయుపదేశింప రాదను నవీనమతముల వసనికవిబ్రహ్మయకీర్తి కివదంతి మాపు నియంశవ న సమస్తైకమత్యము నొందితిని

విద్వద్భాగధేయుఁడు
అకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రి
ఇపుడు ప్రకృతివేతనము గొనుచున్న రాజమండ్రి
ఆర్ట్సుకాలేజీ సంస్కృతాంధ్రోపాధ్యాయుడు

రాజమండ్రి
ది 22—10—5.

[ఇట్టి సజ్జనమండలంబనెడి సప్తర్షి మండలంబునఁ బరివృతంబైనమదీయగ్రంథంబు ధ్రువకీర్తిం దోఁచయుఁగాత] క వేం శా

ఉపోద్ఘాతము.

నేటికించుమించుగా నేబదియేండ్లు సంవత్సరముల క్రిందట బాలవ్యాక
రణము పరవస్తు చిన్నసూరిచే విరచింపబడియె నందును ఇయ్యది
సంస్కృతమునను న్నన్నయభట్టీయమునకు వివరణవృత్తిగాఁగ శిష్టు
కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలుగారు సంస్కృతభాషలో రచియించిన హరికారి
కావళికినచ్చుపుఁ దెనుంగైనట్టికనంబడు ఆంధ్రమున రచింపఁబడియె నను
నామ మాత్రమేకాని యీగ్రంథరాజ మతికఠినంబుగాన సామాన్యధీ
మంతులకు దురవగాహంబగు తనర్చు దీనంగ్రహింపవలసిన విషయం
బులు పెక్కులున్నందున నియ్యుత్తమ గ్రంథమ్ము సర్వజనులకు సుబోధ
ముగానుండిన బాగుండుననుపంశం బెల్లవారల మనోరథంబు అమ్మనో
రథంబీడేర్పనెంచి ప్రథమమున బచ్చుప్ప కళాభవనంగాన ప్రధానాం
ధ్రోపాధ్యాయులుగా విలసిల్లిన వింజమూరి కృష్ణమాచార్యులవారి గ్రం
థమునకు విపులమగు వ్యాఖ్య వ్రాయనుద్దేశించిరి కాని యాంధ్రుల
దురదృష్టవశమున నాయన తనయుద్దేశంబు సిద్ధింపకుండనే కాలధర్మము
నొందుటంజేసి యయ్యది యాదిలోనే శాశ్వతనిద్రం జెందె పదంబడి మ
ఱికొందఱు పండితులాయన తలంచిన ప్రయత్నము గొనసాగింపనెంచి
రట గాని యిప్పటికిని మనకుసుదినంబులు వాటిల్లమి నదియును మొద
టనే తుద్దిముట్టె

ఇపుడు రాజమహేంద్రపురంబున సర్వకలాశాలలో గీర్వాణభా
షా గురువులును ప్రధాన పండితులగు బ్ర॥ శ్రీ కల్లూరి—వేంకట
రామశాస్త్రిలవారు బాలవ్యాకరణమునకు వ్యాఖ్యానమొనరించిరి ఈ
వ్యాఖ్యప్రారంభంబున గ్రంథకర్తగారికిఁ ప్రియశిష్యుండగు సుంకర రం
గయ్యగారు కుండలీంద్రునకుం (తిక్కనసోమయాజికి) గులాలు కులస్థుం
డా గురునాథుండువోలె (కుమ్మర గురునాథుఁడు) లేఖకాదులయందుఁ

దోడుగాఁగ గ్రంథము చాలవఱకు రచితంబయ్యె పిమ్మట గొందఱు
కలహాశనుల ప్రోత్సాహంబున గురుద్వేషంబూని రంగయ్యగారు తగ
ముగా వ్రాయుటకై గురుదత్తమైన గ్రంథము తమయొద్దనే యుంచు న
గ్రంథకర్తృత్వము తమయందారోపించుకొని గ్రంథకర్త కొఱుకలేనిదిగా
ముద్రితకారక పరిచ్ఛేదాంత గ్రంథము ప్రథమభాగముగాఁ దమపేరనఁ
బ్రకటించుకొనిరి తామెంతయో విశ్వప్రయత్నంబు సేసినను లభింపని
యార్ట్సుకాలేజీ పండితపదంబు శాస్త్రులవారికి ననాయాసలభ్యంబైనదన్న
యసూయయే శాస్త్రి వారియెడ నీకలహాశనులకు నిష్కారణ వైరం
బు గలిగించి యీశూద్రశిష్యుని భేదంబుమూలంబున శాస్త్రులవారిని
వంచింపఁ జూచెనందురు ఇట్లీ చతుర్థవర్ణశిష్యుఁడు ద్వేషింపఁగాఁ గీర్తి
శేషులగు మ॥రా శ్రీ—ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు గురుశిష్యులుభ
యులకును రాజానామా నడిపిరి మధ్యవర్తులగు శ్రీలక్ష్మీనరసింహము
గారు బాల్యాదిగాఁ బ్రియశిష్యుండును బుత్త్రప్రాయుండుగాన రంగయ్య
గారికింగూడ నప్పటివఱకుసిద్ధమైన గ్రంథంబునందు సమానస్వాతంత్ర్య
మీయవలయునని శాస్త్రులవారిని గోరఁగా సరసులైన శాస్త్రులవారు
మధ్యవర్తులమాటకు చిరకాల ప్రవర్తమాన శిష్యవాత్సల్యంబును నిరా
కరింపఁజాలక యట్లు సమ్మతించిరిగాని రాజానామాజరిగిన యనతికాల
ములోనే అక్టోబరు19,0సం లో రంగయ్యగారుపరమ ప ద ం బు
వేంచేసిరి.

మఱియు సాత్త్వికబ్రహ్మ విద్యావిలాసనిరసన గ్రంథప్రారంభం
బున శాస్త్రులవారిచే రచింపఁబడిన కృత్యాద్యవస్థాభూత వంశముక్తావ
ళీకోశంబున స్వవంశవర్ణనసం బానరించినది మొదలు మ రా శ్రీ॥ శ్రీకృ
త్తివెంటి నాగేశ్వరరావుగారికి శాస్త్రులవారియందు నధికభక్తి విశ్వాస
గౌరవంబు మెండగాఁ గలదు దానంజేసి యేతద్గ్రంథముద్రణమూల్య
దాన భారంబు తాము వహించెదమని వాగ్దానముతో శాస్త్రులవారిపేర
నిట్లు వ్రాయుచున్నారు

శ్రీవేదభాష్యకర్తలైన బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రులు గారి సముఖమునకు వి. శ్రీ॥ కృత్తివెంటి నాగేశ్వరరావు అనేకనమస్కారములు—ఉభయకుశలోపరి

తా॥ తాము రచించిన బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక అనుగ్రంథము చూడగా నాకుచాల సంతోషకరముగాను ఆంధ్రభాషాభిలాషులకు మిగుల నుపయోగకరముగాను నుండినట్లు నాకు కనబడినందున నా సంతోషపూర్వకముగా తద్గ్రంథము వర్తమానములో ముద్రాపించుచునే యున్నాను గ్రంథపూర్తి అయ్యినపిమ్మట దానివ్యయము నేనేవహించుచున్నాఁడను గాన తమకు ఆగ్రంథముయొక్క కాపీరైటును శ్రీరామార్పణముగా సమర్పింపఁ దలంచినాఁడను

చిత్తగించవలెను

7—6—1908 }
రాజమండ్రి, } శ్రీకృత్తివెంటి నాగేశ్వరరావు వ్రాలు

ఇట్టివాగ్దానముంబట్టి వారు గ్రంథాది క్రియాపరిచ్ఛేదమందలి 85 సూత్రము వఱకున్న ముద్రితభాగమునకు ధర్మబుద్ధితోన మూల్యదానం బొనర్చిరి ధర్మాత్ములకీకలికాలంబులో గష్టంబులు మెండుగావున శ్రీనాగేశ్వరరావుగారు దైవవశంబునఁ గొన్నిచిక్కులంబడి మనోవైకల్య నొందఁగా గ్రంథకర్తగారు శిష్యుని లోకాంతరప్రాప్తి పిమ్మటను బూర్తిచేసిన గ్రంథశేషమునకు ముద్రణమూల్యం బడుగఁగా నోరురాక యూరకుండిరి తక్కినగ్రంథమునకు సయితము ముద్రణమూల్యము సుసరళహృదయుండైన యొసీతారామమూర్తి సహాయ్యంబుననే లభింపఁగా గ్రంథంబు సాకల్యంబు నొందె.

ఈగ్రంథరాజంబు 'బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక యనునామంబునఁ బరగుచున్నది—మూలగ్రంథమున నున్న సూత్రముల న్నిను కరతలామలకంబుగా సోదాహరణ వివరణంబుతోనుండి యుదా

I have had the pleasure of going through Brahma Sri Kalluri Venkatarama Sastri Garu's commentaries on the well-known Telugu Grammar Balavykaranam by the late Paravastu Chinnayya Suri. Mr Venkatarama Sastri is a Sanskrit and Telugu Scholar of repute and it augurs well for the future of the Telugu language that Pandits of his type should devote their time and learning for elucidating the laws of that language

The commentaries are remarkable for elaborateness of exposition and wealth of illustration

There may be difference of opinion on some of the points dealt with in the book but there can be no doubt that the way in which they are treated is learned and calculated to stimulate thought The book will be highly useful to persons wishing to acquire a thorough understanding of the structure of the Telugu language

GUNTUR [Sd] J RAMAYYA,
20-7-1915

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రులవారిచే రచియింపబడిన బాలవ్యాకరణ సుప్రార్థప్రకాశికావ్యాఖ్యానమును అక్కడక్కడ విన్నానిది మిక్కిలి యాంధ్రలోకమునకు మహోపకారమైన గ్రంథము వీరికి నుభయభాషాపాండిత్యము మిక్కిలి కలిగియున్నందున నిట్టిగ్రంథమ్ము రచించుటకు సాధ్యమైనది. వీరికి సంస్కృతవ్యాకరణాది శాస్త్రములయందు పాండిత్యమెక్కువగాగలదు కావుననే యీగ్రంథమింతరమ్యముగానున్నది

చిన్నయసూరికి సంస్కృతవ్యాకరణ పాండిత్యము విషయమై బాలవ్యాకరణములోని యంశములు చూడగా నాకుమిక్కిలి సందేహముగానున్నది.

రాజమండ్రి,
ది 4—10—15

ప్రకృతమందున్న శాంతులు రాజమహేంద్రవరము
ఆర్ట్సుకాలేజీ పండితులు,
కస్తూరి శివశంకరశాస్త్రులు.

శ్రీవేదమూర్తులయిన బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేం
కటరామ శాస్త్రులగారికి.

వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి నమస్కారపూర్వకముగా విజ్ఞా
పించుట —ఉ కు

యుష్మద్విరచితమై యుష్మత్ప్రసాదితమైన బాలవ్యాకరణవ్యా
ఖ్యా గ్రంథము చేరి చిరకాలమయినను అనారోగ్యకారణముచేత నాయభి
ప్రాయమును వెంటనే వ్రాయఁ జాలనైతిని ఇటీవల కొంచెమారోగ్యము
కలుగుటచే పూర్వభాగమును పరికించితిని. వ్యాఖ్య వైయాకరణసార్వ
భౌములయిన మీరు రచించినట్టిది ఎట్లుండవలయునో అట్లేయున్నది
ఒక్క కాన, చోటం దప్ప కడమయంతటను మీయభిప్రాయములను
హృదయంగమములని యభినందించుచున్నాను.

ఉత్తరభాగమును చదువుటకు ఇంకను సజ్జుఁడను గాక యున్నాను
చదివిన పిమ్మట విశేషము తోఁచినచోఁ వ్రాసెదను స్థాలీపులాకన్యాయ
ముచేఁ జూడ నుత్తరభాగమును ఇట్లే సర్వసమంజసముగా నుండునని
యెంచుచున్నాను

అభిప్రాయము వ్రాయుటకు ఆలస్యము చేసినందులకు మన్నింపవలయును

జ్యోతిష్మతీప్రెస్సు మూలపేట
16-10-15 నెల్లూరు } ఇవియె యనేకనమస్కారములు

వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి.

అయ్యా

అనేకవందనములు. తాము దయాపూర్వకముగాఁ బంపిన బాల
వ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశికను సమగ్రముగాఁ జదివి మిక్కిలి యానం
దించినాఁడను వ్యాఖ్యానమెక్కడఁజూచినను సంస్కృతవ్యాకరణమునం
దును తద్భాష్యములయందును మీకుఁ గల యసాధారణపాండిత్యమును

వెల్లడించుచున్నది ఆంధ్రవ్యాకరణజ్ఞానమును సలవరించుకొనఁ గోరు వారికందఱకును మీపుస్తకమత్యంతోపయుక్తమైనదనుటకు సందేహములేదు అయినను ప్రకీర్ణపరిచ్ఛేదావసానమునందు గ్రంథకర్తలవిషయమున మీరిచ్చినయభిప్రాయముతోనే నేకీభవింపఁజాలనందుకు చింతిల్లుచున్నాఁడను

ఇట్లు భవద్విధేయాప్తుఁడు——
కందుకూరివీరేశలింగము
(రావుబహద్దూరు)

రాజమండ్రి
ది 16—10—15

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిలవారికి—

తమ బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక లక్షణపూర్వముల లక్ష్యముల నభ్యసింపఁ గోరువారికి నత్యంతావశ్యకము. ఆంధ్రభాషకు మహోపకారిణి లోకమంతటఁ బరనపారనటౌంగఁ గాత

ఈషద్భేదముగ సంస్కృతముగానున్న కృష్ణమూర్తి
పండిత ప్రౌఢకృతియు స్వసంస్కృత గ్రంథమునకుఁ గొంత తెనుఁగైన
చిన్నయసూరి బాలవ్యాకరణమును బూర్ణముగఁ జదివియారసితిని

ప్రధానము బాలవ్యాకరణమున గుప్తార్థమిది సమర్థుఁడయి యాంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రాంతర్గతయుక్తి చింతనమున నాంధ్రులకు మేలొనేసి స్త్రీలకునగోచ్యములు నర్థవిహీనములునయి సరసములగు నదిరోజాదిపదప్రభేదీన యాంధ్రభాషయుపదేశింప రాదను నవీనమతముల వదనికవిబ్రహ్మయకీర్తి కిరవదంతి మాపు నియంశవ న సమగ్రైకమత్యము నొందితిని

విద్వద్విధేయుఁడు
ఆకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రి
ఇపుడప్రకృతివేతసముగొనుచున్న రాజమండ్రి
ఆర్ట్సుకాలేజీ సంస్కృతాంధ్రోపాధ్యాయుడు

రాజమండ్రి
ది 22—10—5

[ఇట్టి సజ్జనమండలంబనెడి సప్తర్షిమండలంబునఁ బరివృతంబైనమదీయగ్రంథంబు ధ్రువకీర్తిం దోఁపయుంగాత] క వేం శా

ఉపోద్ఘాతము.

—— ◌ ∘ ◌ ——

నేటికించుమించుగా నేబదియేండ్లు సంవత్సరముల క్రిందట బాలవ్యాక
రణము పరవస్తు చిన్నసూరిచే విరచింపబడియె నందరు ఇయ్యది
సంస్కృతముననున్న వ్యాయభట్టీయమునకు వివరణవృత్తిగాఁగ శిష్టు
కృష్ణమూర్తిశాస్త్రులుగారు సంస్కృతభాషలో రచియించిన హరికారి
కావళికినచ్చుపుఁ దెనుఁగైనట్టుకనంబడు ఆంధ్రమున రచింపఁబడియె నను
నామ మాత్రమేకాని యీగ్రంథరాజ మతికఠినంబుగాన సామాన్యధీ
మంతులకు దురవగాహంబగు తనర్చు దీనంగ్రహింపవలసిన విషయం
బులు పెక్కులున్నందున నియ్యుత్తమ గ్రంథమ్ము సర్వజనులకు సుబోధ
ముగానుండిన బాగుండుననుసంశం బెల్లవారల మనోరథంబు అమ్మనో
రథంబీడేర్పనెంచి ప్రథమమునఁ బచ్చయప్ప కళాభవనంబునఁ బ్రధానాం
ధ్రోపాధ్యాయులుగా విలసిల్లిన వింజమూరి కృష్ణమాచార్యులవారీ గ్రం
థమునకు విపులమగు వ్యాఖ్య వ్రాయనుద్దేశించిరి కాని యాంధ్రుల
దురదృష్టవశమున నాయన తనయుద్దేశంబు సిద్ధింపకుండనే కాలధర్మము
నొందుటంజేసి యయ్యది యాదిలోనే శాశ్వతనిద్రం జెందె పదంబడి మ
ఱికొందఱు పండితులాయన తలంచిన ప్రయత్నము కొనసాగింపనెంచి
రట గాని యిప్పటికిని మనకుసుదినంబులు వాటిల్లమి నదియును మొద
టనే తుద్దిముట్టె

ఇపుడు రాజమహేంద్రపురంబున సర్వకలాశాలలో గీర్వాణభా
షా గురువులును ప్రధాన పండితులగు బ్ర|| శ్రీ కల్లూరి—వేంకట
రామశాస్త్రులవారు బాలవ్యాకరణమునకు వ్యాఖ్యానమొనరించిరి ఈ
వ్యాఖ్యప్రారంభంబున గ్రంథకర్తగారికిఁ బ్రియశిష్యుండగు సుంకర రం
గయ్యగారు కుండలీంద్రునకుఁ (తిక్కనసోమయాజికి) గులాంకుడు కులస్థుం
డౌ గురునాథుండువోలె (కుమ్మర గురునాథుఁడు) లేఖనాదులయందుఁ

దోడుగాఁగ గ్రంథము చాలవఱకు రచితంబయ్యె పిమ్మట కొందఱు కలహాశనుల ప్రోత్సాహంబున గురుద్వేషంబూని రంగయ్యగారు తుద ముగా వ్రాయుటకై గురుదత్తమైన గ్రంథము తమయొద్దనే యుంచి గ్రంథకర్తృత్వము తమయందారోపించుకొని గ్రంథకర్త కోలుకలేనిదియే ముద్రితకారక పరిచ్ఛేదాంత గ్రంథము ప్రథమభాగముగాఁ దమపేరను బ్రకటించుకొనిరి తామెంతయో విశ్వప్రయత్నంబు సేసినను లభింపని యార్ట్సుకాలేజీ పండితపదంబు శాస్త్రులవారికి ననాయాసలభ్యంబైనదన్న యసూయయే శాస్త్రులవారియెడ నీకలహాశనులకు విష్కారణ వైరం బు గలిగించి యీశూద్రశిష్యుని భేదంబుమూలంబున శాస్త్రులవారిని వంచింపఁ జూచెనందురు ఇట్టి చతుర్థవర్ణశిష్యుఁడు ద్వేషింపఁగాఁ గీర్తి శేషులగు మ॥రా శ్రీ—వలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు గురుశిష్యులుభ యులకును రాజీనామా నలిపిరి మధ్యవర్తులగు శ్రీలక్ష్మీనరసింహము గారు బాల్యాదిగాఁ బ్రియశిష్యుండును బుత్రప్రాయుండుగాన రంగయ్య గారికింగూడ నప్పటివఱకుసిద్ధంబైన గ్రంథంబునందు సమానస్వాతంత్ర్య మీయవలయునని శాస్త్రులవారిని గోరఁగా సరసులైన శాస్త్రులవారు మధ్యవర్తులమాటను చిరకాల ప్రవర్తమాన శిష్యవాత్సల్యంబును నిరా కరింపఁజాలక యట్లు సమ్మతించిరిగాని రాజీనామాజరిగిన యనతికాల ములోనే అక్టోబరు19।0సం లో రంగయ్యగారుపరమ ప ద ం బు వేంచేసిరి.

మఱియు సాత్త్వికబ్రహ్మ విద్యావిలాసనిరసన గ్రంథప్రారంభం బున శాస్త్రులవారిచే రచింపఁబడిన కృత్యాద్యవస్థాభూత వంశముక్తావ ళీకోశంబున స్వవంశవర్ణనం బానరించినది మొదలు మ॥రా॥శ్రీ॥ శ్రీకృ త్తివెంటి నాగేశ్వరరావుగారికి శాస్త్రులవారియందు నధికభక్తి విశ్వాస గౌరవంబు మెండగాఁగలదు దానంజేసి యేతద్గ్రంథముద్రణమూల్య దాన భారంబు తాము వహించెదమని వాగ్దానముతో శాస్త్రులవారిపేర నిట్లు వ్రాయుచున్నారు

శ్రీవేదశాస్త్రార్థతత్త్వవేత్తలైన బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రులు గారి సమ్ముఖమునకు వి శే శ్రీ॥ కృత్తివెంటి నాగేశ్వరరావు అనేకనమస్కారములు—ఉభయకుశలోపరి

తా॥ తాము రచించిన బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక అనుగ్రంథమునుజూడగా నాకుచాల సంతోషకరముగాను ఆంధ్రభాషాభిలాషులకు మిగుల నుపయోగకరముగాను నుండినట్లు నాకు కనపడినందున నాసంతోషపూర్వకముగా తద్గ్రంథము వర్తమానములో ముద్రింపించుచున్నే యున్నాను గ్రంథపూర్తి అయ్యినపిమ్మట దానివ్యయము నేనేవహించుచున్నాడను గాన తమకు ఆగ్రంథముయొక్క కాపీరైటును శ్రీరామార్పణముగా సమర్పింపఁ దలంచినాడను

చిత్తగించవలెను

7—6—1908 } శ్రీకృత్తివెంటి నాగేశ్వరరావుగారు
రాజమండ్రి, }

ఇట్టివాగ్దానముంబట్టి వారు గ్రంథాది క్రియాపరిచ్ఛేదముందలి 88 సూత్రము వఱకునున్న ముద్రితభాగమునకు ధర్మబుద్ధితోన మూల్యదానం బొనర్చిరి ధర్మాత్ములు. కీర్తిశేషులైన కాలంబులోఁ గష్టంబులు మెండుగావున శ్రీనాగేశ్వరరావుగారు దైవవశంబునఁ గొన్నిచిక్కులంబడి మహావైక్లబ్యము నొందఁగా గ్రంథకర్తగారు శిష్యుని లోకాంతరప్రాప్తి పిమ్మటను బూర్తిచేసిన గ్రంథశేషమునకు ముద్రణమూల్యం బడుగఁగా నోరురాక యూరకుండిరి. తక్కిన గ్రంథమునకు సయితము ముద్రణమూల్యము సుసరళహృదయుండైన యీ సీతారామమూర్తి సహాయ్యంబుననే లభింపఁగా గ్రంథంబు సాకల్యంబు నొందె.

ఈగ్రంథరాజంబు 'బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక' యనునామంబునఁ బరగుచున్నది—యీ గ్రంథమునందున్న సూత్రముల క్లిష్టార్థములను గరతలామలకంబుగా సోదాహరణ వివరణంబులతోనుండియుఁ జూ

గారణములయొద్ద సందర్భానుసారంబైన సూత్రము లమరంగా వ్యాక
రణమందలి యుదాహరణముల ననుసరించిన మహాకవిప్రయోగంబులు
ండోపతండంబులుగాఁ జూపఁబడి యాంధ్రలోకమున కత్యంతోపయో
కరముగాఁ దేజరిల్లుచున్నది. ఇందలి గుణాంశములను బూర్ణముగా
చియింప నావంటివాని కలవిగాదు. చదువరులే వానిని గ్రహింతురు
గాక. ఈగ్రంథకర్తగారు కాళిదాసకృత మేఘసందేశమునకు నాంధ్రీకర
ణమౌ పద్యకావ్యమును, సాత్త్విక బ్రహ్మవిద్యావిలాస నిరస మనుజో
త్కర్షసాధక సిద్ధాంత గ్రంథమునకుఁ గృత్యాద్యవస్థమైన వంశము
క్తావళియును రచించిరి. మృదుమధురమైన యుభయభాషాకవితాధోరణి
కమకుఁ బరిఢవిల్లుచున్నవీరలు శ్లో॥ శాస్త్రైర్విహీనాః కవయోభవంతి
'విద్యావిహీనాశ్చపురాభట్టాః పురాణహీనా కృషికాభవంతి భగ్నాః కృషే
ర్భాగవతాభవంతి అనువచన న్యాయంబునఁ గవితారచనయందుత్సా
హంబులేక వ్యాకరణ వేదాంతాది శాస్త్రపరకంబునందే సమయంబు
విని యోగించుచుందురు. ప్రకృతంబున శిష్ట కృష్ణమూర్తిశాస్త్రివిర
చిత హరికారికావళికి నాంధ్రమగు. చిన్నసూరి కృత బాలవ్యాకరణం-
బునకుఁ దేట తెల్లమగు మాటలతో సామాన్య పండితసాధ్యంబ
యీవ్యాఖ్యాన మొనరించితమయనన్యసాధారణ సంస్కృతాంధ్రభాషా
పాండిత్యమును సార్థకపఱచుకొనుచు లోకంబున కమితోపకారం బొన
ర్చిన బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిగారి పరిశ్రమంబునకు నెల్లరు
కోవిదులు కృతజ్ఞులగుదురుగాక!

మఱియు నీబాలవ్యాకరణంబు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రులవారి హరి
కారికావళికంటెఁ బూర్వమందే యుద్భవిల్లినదని యీగ్రంథాంతమందలి
యుక్తులనుఖండించియు స్వేష్టసాధనంబులను గనంబఱచియు నేరేనిసమ

ర్థించినయెడల వారికి శాస్త్రులవారును నేనును ననేక వందనాచరణంబు లతోఁ గృతజ్ఞులము యిప్పటియభిప్రాయంబు మార్చుకొందుముగాని. కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి గ్రంథకర్తృతసమర్థనమునందే కేవలము నభినివేశముగలారముగాము. సత్యవాదమే సర్వశ్రేయోనువాదం బగుంగాత!

ఇట్లు గ్రంథకర్తగారి
ప్రియశిష్యుఁడు దేవరకొండ
21—9—15 జగన్నాధరావు బి. ఏ
టీచర్ మిస్సస్. ఏ.వి.యన్ కాలేజీ
విశాఖపట్టణము.

దైవప్రార్థన.

క. శ్రీరాము నఘవిరాముఁ
జోరాముం గేశవ మోమఘపుత్రామున్
ధారాధరసుశ్యాముని
ధారుణిసూనోమ సేమమ దైవముఁ గొలుతున్

గురుస్తుతి.

క. అలమాన్స్కాలెలో
వల మాకెల్లంగ నధ్యాపకులై
వెలుగొందెల్లూరికలో
శ్రీ వేంకటరామశాస్త్రి బ్రహ్మను దలంతున్.

శ్రీరామాయనమః

గ్రంథకర్తృవంశావతారవర్ణన

సీ. శ్రీరమ్యవిటపిశాలావనంతానాతి
శయసాంద్రతరభూమిసంవృతంబు
భూరిసారభయుక్తపుష్ప
వేలనిలినినాదార్భటి విలసితంబు
వివిధరూపాన్వితవిరాగతపోధన
సుమనస్కరారావశోభితంబు
సకలదేశాయాతనాథభక్తానీక
పూరితసేవలింగరాజితంబు
గీ. సిద్ధసాధ్యాదిఖచరసంసేవితంబు
భూరిభవనాశకరశృంగభూషితంబు
పుణ్యజనలోక వాంఛా ప్రపూరితంబు
వసుధ విలసిల్లు శ్రీశైలపర్వతంబు. 1

క. ఆపుణ్యశ్రీశైలము
దాపునఁ గల్గొన మహానద్యాచర
దీక్షితవిప్రవరేణ్యా
లోపేతం బగ్రహార మొకటి చెలంగున్. 2

గీ. అందు ధర్మపన్నాల వారనఁగఁ దనరు
బ్రాహ్మణులనంగసమునందు బాలుపుచు
వెలసె వీరన్న యనునొక్క విప్రతిలకు
డద్ధి వెలయించి పుట్టుమ్మగాంచుకరం 3

క. బాలుఁడు శమదమ సద్గుణ
జాలుఁడు నిగమాది వివిధ శాస్త్రాక్షీ శ్రీ

లోలుఁడు పశుపతిసేవా
ద్వేలుఁడు వీరన్నఁబోలు విప్రుఁడు గలఁడే 4

ఉ. వీరన బాలు డయ్యుఁ గడుఁబెద్దలయొద్దను విద్దెనేర్వఁగాఁ
జేరెను బట్టసంబునకుఁ జేరువఁ బోలవరాఖ్య మేల్మిమీఁఱ
దారపురంబు నయ్యెడ నుదారమనీషుఁడు మంగవేశుఁడన్
భూరమణీశుఁ డీతనిని బోషణఁ జేసెను బుత్రు కైవడిన్ 5

సీ. మంగళవేశునిసభా మండనులైనట్టి
విబుధోత్తములయొద్ద విద్యనేర్చె
నేయొజ్జలొద్దఁ దా నేవిద్దె గఱచెనో
యొరు లెఱుంగకయుండఁ దిరుగనేర్చె
వేదశాస్త్రపురాణ వివిధకళాజాల
ములఁ దన కీడులే కలుగుచుండె
విద్యాధికుఁడనిన విఱ్ఱవీగక నమ్ర
భావంబుతో నెల్లవారిఁగాంచె

గీ. వీరభద్రేశుచరణము ల్విడువ కెపుడు
రక్తిసేవించునే కాంతిభక్తుఁడగుచు
నీఱు గవిసిన మెఱయనినిప్పువోలెఁ
జెలఁగె వీరన్న జనముల లచ్చెరువునొంద

శా. అంతం గొండొకవేళ నాపురికి బ్రహ్మానందసామ్రాజ్య భా
స్వంతుండు న్నిగమాది సద్వ్యసుకళా సంపూర్ణుఁడు న్నిర్మల
స్వాంతుండైనఘనేంద్రనామకపరివ్రాట్చంద్రుఁ డేతెంచి భూ
కాంతుం జేరి తదీయపండితసభం గావింప వాంఛించినన్

క. అప్పుడు మంగపదేవుం
డప్పురమునఁ బండితాళి నంతయు నొకచో
రప్పించి సభను గూర్పఁగ

నప్పావనమూర్తిఁజూచి యాశ్చర్యమునన్

చ. చదువుఁ బ్రౌఢమై యపరసారసనంభవుఁ డోయనంగఁబెం
పొదవి సమస్తవిద్యలను నుద్ధతి దిగ్విజయంబుఁగొంచు నె
ల్లదిశలు చుట్టివచ్చుయతిరాజు నెదుర్కొనఁ జాలరైరి సం
విదితఘనైక విద్యలయి పేర్వడుమంగపరెడ్డిపండితుల్ 9

మ. తనయాస్థానపుఁ బండితావళి ఘనేంద్రస్వామితోఁ శాస్త్రగో
ష్ఠిని సల్పందగఁ జాలకుంటకుఁ గడుం జింతించునామంగపే
శునిఁ జేరంజని వీరనార్యుఁడనియెన్ సోమాభకీర్త్యాకరా
ననుమీరంపిన నెల్లవిద్యల ఘనేంద్రస్వామి మెప్పొందెదన్ 10

క. అని వీరన నెమ్మనమునఁ
దనవిద్యామహిమఁజూపఁ దఱి యిది యంచున్
ఘనకౌతుకమునఁ గోరఁగ
జనపాలుం డట మఱొక్కసభ గావించెన్ 11

సీ. అపుడు వీరన్న యాయతి శేఖరునితోడ
సకలశాస్త్రంబులఁ జర్చసలిపె
వేదార్థ మడిగిన వేదాంత సారమౌ
జీవేశతత్త్వంబుఁ జెలఁగ నుడివె
శాస్త్రార్థమును గోర షట్శాస్త్రములలోన
మేలైనయంశము లీలఁబలికె
గాతమీాయంబునఁ గాణాదమునఁ బాద
రాయణసూత్రాళిఁ బ్రౌఢి నెఱపెఁ

గీ. గావ్య నాటకాలంకార ఘనసమస్త
శాస్త్రజాలంబులందలిసరణి యొప్పఁ
దెలిపె సభయందుఁ గరతలా మలకముగను
బండితావళి మెచ్చి సెబాసనంగ 22

క లంతట యతివరుఁ డోహో
యింతటి విద్యాసమర్థుఁ డిచ్చటఁ గలఁడా
వింతయ్యె నింకనాతఁ
బంతముఁ బూనంగవలయుఁ బ్రజ్ఞాశక్తిన్ 12
సీ షణ్మాసములతిథుల్ సర్వాబ్దు నొకపరి
మూఁడవ వింతునే చోద్యమెసఁగఁ
నక్లానర్పఁగ నీకు నలవియే యనిపల్క-
సంవత్సరపుతిథుల్ సరవి నొక్క-
మాఱుమాదియె వాని మరలవచించెద
ననుచు వీరన్న తానానతిచ్చె
నంతనబ్బురపడి యతిచంద్రుఁ డట్లునే
యఁగవలెనన్న వీరన్నయప్పుడు
గీ పోలవరధారణీశు నద్భుతమునొంద
విబుధలోకంబు నయనము లిప్పి మాఱ
నేకవర్షపుఁ దిథులఁ బల్వేఁక నుడివి
తన యశేషపక్షిమహత్త్వంబుఁ జూపె. 13
చ అది గని సంయమీంద్రుఁ డహహా పులిమీఁదనుబుట్టియయ్యెనీ
పదమలబుద్ధిశాలియని సన్నుతిఁ జేయుచు దిగ్జయంబునం
దొదవినగండపెండెరము నొయ్యన వీరనయంఘ్రి గట్టె స [గన్
మ్మదమున 'నన్నుఁ గెల్చితని భూపతియుబ్బనుమిన్నుమట్టఁగన్
మ జనలోకాధిప యీఘరామరుఁడు ప్రజ్ఞాశక్తి వీక్షింప నూ
తనరూపంబున ధారణింబొడము మేధాదక్షిణామూర్తియై
కనుపట్టన్ సభకిట్టియుత్తముఁ డలంకారంబుగా నుండ నే
ఘనపుణ్యంబును జేసితో కద ప్రాగ్జన్మంబునం దిమ్ములన్ 16

క. అని మనుజాధిపుఁ డాడన
వినిపించి యతీంద్రుఁ డరిగె వీరన కంతన్
ఘనవిభవములు మెఱుఁగిరి పా
వనమగు పట్టనపు వీరభద్రాంశమునన్ 17

వ. అంత నామంగపధరాకాంతుండమందానంద కందళితహృదయారవిం
దుఁ డామాభాసురేంద్రుండు దిగ్విజయంబొనరించిన ఘనవేంద్రుని
జయించుట పరిజాచయంబునకుం దెలుప నాతని నొక్కగంధసింధు
రమునం దధిరూఢుం జేసి రాజమార్గంబున నిజసౌధమునకుం దోడ్కొ
ని పోవుచుండ 8

సీ. పుడమి నుద్భవమొందుట భవరేఖ్యులకెల్ల
భూషణంబగు పుణ్యపురుషుఁ డితఁడె
ఘనఘనేంద్రస్వామికళలెల్లఁ గడకాత్మ
ఖ్యాతినొందినకళాకాంతుఁ డితఁడె
సర్వసంపూజ్యమహా సద్గుణావళికెల్ల
స్థానమైపొసఁగిన ధన్యుఁ డితఁడె
మంగపేశునికీర్తి మచ్చనొందక యుండ
వెలయునట్లొనరించు వీరుఁ డితఁడె 19

గీ. సకలజన సేవ్యమగుపట్టసమునఁ దనరు
వీరభద్రేశ్వరునియవతార మితఁడె
యనుచు వినుతించుజనముల హర్షకలిత
భాషణంబులు మిన్నంటెఁ బ్రబలమగుచు. 20

క. అంతట వీరన నాభూ
కాంతుఁడు సదనంబుఁ జేర్చి గౌరవ మొప్పన్
వింతగుమణిమయభూషా
సంతతిఁ జీనాంబరాళిఁ జాఁ నొసంగెన్ 21

గీ అన్ని సదుపాయములు గల్గునగ్రహార
మొందు పంటవలంతి సర్వోచ్చగాఁగ
వీరభద్రపురంబను పేరొసంగి
దానమిడె వీరభద్రానతారుఁ డనుచు 22

సీ పదఁపడి వీరన్న బ్రహ్మచర్యంబును
విడిపింపఁ గోరి యాపుడిష్టితేడు
తనసభాస్థలిగల్గుఘనపండితులలోఁ
నగ్రగణ్యుండగునతనియనుఁగుఁ
గూతు భద్రను రూపగుణవంతురాలిన్
వీరన్నకిప్పించి పెండ్లిసేయ
నెంచి ముహూర్తంబు మంచిది పెట్టించి
వీరన్న వైపున వియ్యమందె 23

గీ బ్రాహ్మణోత్తములెంమి దీవనల నిడఁగ
సకలయాచకనికరంబు సంతసింపఁ
బెండ్లి యొనరించెఁ బ్రియముగ విందులిడుచు
నఖిలజనములు దప్పనౌరా యనంగ 24

వ అంతఁ గాలక్రమంబున వీరభద్రబిరుదం బొందినవీరవిబుధుని
పత్నీరత్నంబు పుష్పవతియై భర్తృగృహంబుఁ బ్రవేశించి. 25

చ వినయముఁ బేర్మి సంపదయు విశ్రుతనిర్మలకీర్తి పుణ్యవ
ర్తనముఁ గృహాంతరంగమును దానము భోగదృఢానురాగమున్
జనవును గల్గి భర్తకనుసన్న మెలంగెడు భద్రకాంత త
న్నినయముఁ దోడికాంతలు ప్రియంబున మెచ్చుచుఁ జెల్మి సేయఁగన్

సీ ఈవిప్రునకు నిట్టియింతి చేకూఱుట
బహుజన్మకృతతపఃఫలముగాదె
యీసతీమణికిట్టి హృదయేశుఁ డొదవుట

తొలి బాము నోముఁ ఫలము గాదె
యీభవ్యగుణునకు నిట్టియుత్తమురాలు
సతియౌట చిరపుణ్యసరణిగాదె
యీపుణ్యచారిత్ర కిట్టిధర్మాత్ముండు
మగఁడౌట ఘనదానమహిమగాదె
గీ యనుచు జనములు బొగడంగ ననవరతము
నొండొరుల కనురాగంబు నింపికొనఁగ
వీరనార్యుఁడు పత్నియు వివిధగతుల
నతులసౌఖ్యాంబునిధి నోలలాడుచుండె 25
శా. అష్టైశ్వర్యము గ్రక్కుచోట ధరలో నావిర్భవంబొందెనాఁ
దుష్టింజెందఁగ మంగపేశ్వరుఁడు సంతోషింప బంధుల్ మనో
భీష్టంబౌ తనయాష్టకంబుఁ గని యుర్వీదేవతాదంపతుల్
స్పష్టౌదార్యులఁ బుణ్యమూర్తుల సచ్చంద్రప్రభాకీర్తులన్ 26
క అష్టాశాంతులో మఱి
యష్టసుసిద్ధివ్రజంబో యష్టవసువులో
అష్టాశాకరులో యన
నష్టభ్రాతలు చెలంగి రష్టవిభూతిన్. 27
క వీరలలో నొక్కొక్కరి
కారయ జన్మంబు నొంద రష్టతనూజుల్
వారికపత్య పరంపర
వారక వర్ధిల్లె కదళి వంశము వోలెన్ 28
గీ ఇట్లు శాఖోపశాఖలై యెసఁగువంశ
మునకు ధర్మపన్నాలవారనెడు పేరు
విడియఁ గల్లూరి పేరయ్యె వీరనార్యుఁ
డరుగుదేరంగఁ గల్లూరియందునుండి
29

వ. ఈకల్లూరి వంశంబు నానాటికి విస్తరించి జనసంఖ్యయమితం
బయి జాతాశౌచాదులకతంబున శుభకార్యంబులకెల్ల నంతరాయంబు
వాటిల్ల నందలి బుద్ధిమంతు లీవంశంబును గడ్డీవృక్షంబున కెనయించి
బొంత యమృతపాణి చక్రకేళి యను ద్వివిధనామంబుల నీకల్లూరివం
శంబుఁ దేజరిల్లఁజేసియుం దొరకుం బరమపుణ్యంబులసంబంధంబు వోఁ
ద్రోలి శుభకృత్యంబులు నిర్వర్తించుకొనుచుండిరి అందుఁబొంకకల్లూరి
వంశంబున 30

మ. సకలామ్నాయనిగమావధానియును బాహ్యశ్రౌతవిద్యావిధి
ప్రకటప్రజ్ఞుఁడు భూరిశాంతుఁడుఁ గృపావంతుండు నాగంతుక
ప్రకరానల్పవితీర్ణకల్పభూరుహుఁడు శంభుభక్తిమంతుండుఁ ద్ర్యం
బక దేవార్చన నిష్ఠితాగ్రహుఁడు రామస్వామియొప్పెంగడున్

కం. శ్రీరామస్వామ్యవధా
న్యారాధిత పరమశివుఁడె యనఁగాంచు ఘనా
చారుం డతనకిఁ బ్రథమవి
శ్వేశ్వర దీక్షితుండు పెదకొమరుండై. 32

వ. అట్టివిశ్వేశ్వర దీక్షితుఁడు 33

సీ. శ్రుతిమూర్తి మాతృః సోమావధానిక
న్యాయ వేదవిద్యతోఁ దనకు నీయ
మొగి గణత్రయ విల్లు మూర్తిభవించెనాఁ
బొలుపారు సుతుల మువ్వురను గనియెఁ
దనయందు వాత్సల్య తత్పరుండై మెరయ
గౌరీరమణుఁ డెప్డుఁ దారసిల్ల
నవని యథాక్రతున్యాయంబునం దాను
శౌరిఘనుఁ డన్న పేరఁ బరఁగెఁ 34

ఆ. వె. పుడమిఁ దనకు మరలఁ బుట్టువు లేకుండ
భక్తిఁ జేసి యొందె భర్గపదము
విపులపుణ్యమూర్తి వీరేశ్వరాఖ్యదీ
క్షితుని నెనయువారె యితర నరులు. 35

ఉ. పూతచరిత్రుఁ డీసుని పుత్రులలోపల నగ్రజన్ముఁ డు
ద్గాతను తేజుఁ డుర్వి నుదార గుణుండును నప్రతిగ్రహ
ఖ్యాతుఁడు సత్కృతాంధ్ర సరసార్థగతి శ్రుతిపేయమాధురీ
వ్యాతతవాగ్విభుం డిలయందను వేంకటశాస్త్రి పేర్వడెన్ 36

చ. క్షితిసుతఁ గొన్న రామనృపశేఖరు పోలిక శీలగోత్ర రా
ట్సుత వరియించినట్టి పురసూదను భంగిఁ గులీనసద్గుణాం
కిత శుభలక్షణాంగి యనుకీర్తిని గాంచుటఁ గామ సోమదే
వ్యతిశయితాఖ్య కాహ్వయగు నాసతి వేంకటశాస్త్రి చేకొనెన్.

సీ. పతిభక్తియందు నీసతి యరుంధతితోడ
సాయుజ్య మొందఁగాఁ జాలుచుండు
సూనృతోక్తులయందు సుదతి భారతితోడ
సరసోక్తులాడఁగాఁ బఁగుచుండు
సౌభాగ్య మహిమ నీచాన యంబికతోడఁ
సరి చేసులాడఁగాఁ జాగుచుండు
సిరి సంపదలయందుఁ దరుణి యిందిరతోడ
నియ్యంబు నందఁగా వెలయుచుండు 37

గీ. నవఁగి నలువురు బిడ్డం జననియగుచు
నలరు వేంకటశాస్త్రి యర్ధాంగి కామ
సోమదేవమ్మ యని మెను సుదతి మిక్కు
కుపమ యగుదురె? తక్కిన యువిదలెల్ల 38

కం. ఇల నీసతికిని బతికిం

గల సంతతియందు నగ్రగణ్యుఁడు గిరిజా
లలనాపతి సేవకుఁ డు
జ్వాల వేంకటరామశాస్త్రి బ్రహ్మ మెసంగెఁ 39

సీ. భవ్య గీర్వాణాంధ్ర భాషాసముల్లస
త్సాహిత్య కవితావిశారదుండు
స్కంధ త్రయాన్విత జ్యోతిషోక్తులయందు
సవరరుచి మహిమతోఁ బ్రబలు బుధుఁడు
సద్వేదముఖశబ్ద శాస్త్రసముత్కృష్ట
పాండితీవైభవమండనుండు
వేదాంత సిద్ధాంత విపుల ధర్మాగమ
శాస్త్రార్థపరిచిత స్వాంతయుతుఁడు 40

గీ. రాజరాజేంద్రనగర విరాజమాన
రాజకీయాఖ్యకాలేజి రాజమందుఁ
జదువు శిష్యాళి కుభయభాషాగురుండు
రమణ విలసిల్లు వేంకట రామశాస్త్రి 41

సీ. తన విద్య లవనిసార్థకతఁ బొందెడునట్టు
లెవ్వరడ్గిన నెమ్మి నెలమి నుడువుఁ
దన కిప్పజీతమంతయు జీర్ణమగునట్లు
బంధు మిత్రుల గౌరవమ్ము సల్పుఁ
దన గృహస్థత్వంబు ఘనత నొందెడునట్లు
దార పుత్రాదులఁ దనుపఁ జూచుఁ
దన జన్మ మిలలోన ధన్యం బయగునట్టు
లబ్బురంబగుభక్తి హరునిఁ గొల్చు 42

గీ. మహితగురుజనానురాగసమన్వితుండు
సతత సద్గ్రంథ పఠన వాంఛాయుతుండు

నిరతహృదయస్థితైకపత్నీ వ్రతుం
జగతినొప్పు వేంకటరామశాస్త్రి

కం. శ్రీహరి లక్ష్మీదేవిని
మోహమున వరించినట్లు పూరితో
ద్దేహిని లక్ష్మీపతి ను
ద్వాహంబై తెలయు నితఁ డపారప్రేమన్

వ. అప్పుణ్యాసతీతిలకం బెట్టిదనిన—

సీ. ఈ యింతి పతిభక్తి నెల్లకాంతాళికి
నాచార్య యగుఁదగి యవని మెఱయు
నీతన్వియౌదార్య మెల్లబాంధవులకు
నమృతసంధానమై యలరుచుండు
నీచాన సౌజన్య మెల్లచూపఱకును
గన్నుల పండువై కానిపించు
నీరామమందిరంబే యన్నపూర్ణాంబి
కారామభూమియై యడరుచుండు

గీ. ననుచు లోకులు తన్నెప్డు వినుతిసేయ
నమలకులజాత తరుణీకులావతంస
మగుచు సౌభాగ్యసంపద ననవరతము
నలరు వేంకటరామ వామాంగలక్ష్మి

కం. ఈరమ్యదంపతులకుఁగు
మారులు నల్వురును బ్రకటమునఁ బుట్టిరి
స్ఫారులు గొమరికలిద్దఱు
ధారణి నిజయించి రతుల దానఫలమునన్

వ. అట్టి యపత్యవర్గంబులో దేఁబిర్లవేంకటవీరసుబ్రహ్మణ్యుండను
నతం డనమానహాపశేఖావిలాసుండును క్షమేయసద్గుణగణగరిష్ఠుండును

సత్య పరాయణుండునునై పదునాలుగు వత్సరంబుల ప్రాయంబుగలిగి

శా. భగవద్భక్తి రసానుభూతి నపరప్రహ్లాదుడున్ బుద్ధిసూ
క్ష్మగతిం జేసి తలంపఁగా వరరుచిఖ్యాతిం గనంగా నన్న శ్లా
ఘ్యగుణంబున్ బితృవాక్యపాలనరతుండౌ బాలుఁడొందెన్ ధ్రువో
ద్ధగతి న్వేంకటవీరపూర్వపద సుబ్రహ్మణ్యనామాహ్వయుండై

కం. ఏతత్పుత్రశేఖరునకు
నాతతసుగుణాకరునకు నవిరతభవిత
హేతునకుచితాచరణున
కీతున నగజాపతిపద నిష్ఠితమతికిన్ ౫౦

కం. సంతత పితృభక్తియుత
స్వాంతునకున్ సజ్జనతీర్థ్యబాలాద్భుతధీ
మంతునకున్ నిర్మలహృ
చ్ఛాంతునకున్ సద్యశోనిశాకాంతునకున్ ౫౧

కం. పావనలక్ష్మీదేవీ
శ్రీవేంకటరామశాస్త్రి భాగ్యసుతునకున్
శ్రీ వేంకటవీరసు" పద
భావితనామంబుగల్గు బ్రహ్మణ్యునకున్ ౫౨

వ. శాశ్వతపుణ్యలోకసిద్ధ్యర్థం బాతనిదివ్యనామం బీధాత్రీతలంబున విలసిల్లంగోరి జనకుండు స్వవిరచితంబైన బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక యనునాంధ్రవ్యాకరణగ్రంథం బీజ్యేష్ఠపుత్రశేఖరుని పరిచర్యాఋణంబుం దీర్పుటకై కృతిగాఁగ నర్పించెంగావున నిబాలచంద్రుండు శరచ్చంద్రచంద్రికా సాంద్రంబగుపరిశుద్ధయశోరూపంబుతో నిహపరలోకంబుల వర్ధిల్లి తేజరిల్లుంగావుత

ఇట్లు
గ్రంథకర్తగారి ప్రియశిష్యుఁడు
దోరకొండ జగన్నాథరావు బి. ఎ.
టీచర్, మిస్సన్ ఏ.వి.యన్. కాలేజీ

విశాఖపట్టణం
16—.—15

—గ్రంథారంభమందలి మంగళాదికము—

మ. మనుపంజాలుదువీవు మాతాపితలై మమ్మర్థనాశ మూ
ర్తిన్ విశ్వంబుసృజియించి ప్రోచియును బేర్మిన్ నేహ నానాస్తికిం
చన యస్మచ్ఛ్రుతిప్రకారమున వీజాగ్రల్లలాటంతపా
క్షిని దుర్మార్గమసాక్షి నీకెరఁగుదుర్ శ్రీకోటిలింగేశ్వరా
(మద్రచిత కోటిలింగేశ్వరశతకస్థపద్యంబు)

శ్లో. వందే కుమారవినయై రిహ కామసోమ
దేవ్యంబికాం జనక వేంకటశాస్త్రివర్యమ్
యా సార్వమంగళగుణా యక ఉగ్రతేజా
కౌండిన్యగోత్ర రజతాద్రివతంసభూతౌ (మాతాపితృవందనము)

శ్లో. యా కల్లూర్యభిధానవంశరమణీముక్తామణి, ర్యాం దయో
త్కృష్టాం కష్టపరంపరానుభవనీం సీతోపమాం శిశ్రియత్
సిద్ధార్థి న్యధిశుక్రకృష్ణనవమి శ్రీకామసోమాఖ్యదే
వ్యస్మన్మాన్యజన న్యశీతిశర దాపుశ్యాయుషా ద్యా మగాత్

కం. తనయుఁడ జాతూకర్ణికి నన్నియ్యుత్తరరామచరిత నంబాన రణన్
జనకునకుమాతదశగుణ మనువిధిఁ దెల్పుఁ భవభూతి నొందెద దాల్మిన్

(శ్లో. "పితుర్దశగుణం మాతా గౌరవేణాతిరచ్యతే యనుస్మృతి ప్రకారంబున మహావీరచరితమందుంబలెఁ గాకయుత్తరరామచరితనాటకమందు నొక్కతల్లినే తలంచిన భవభూతికవికి నమస్కారమనిభావము)

మ. ప్రథితాస్మాకనగోత్రులై తమరుసూర్యాచంద్రముల్ నాన్ దయా
గ్రథితంబౌమతి కోడ నదుర్చికళాప్రాప్తున్ననుం జేయ హ్యా
త్పథమందుంతు న్నృసింహదీక్షితు మహాభాష్యాబ్ధిబంధుర్ గురుర్
బృథుమేధాస్పదసాంగ వేదపురుషు న్వీరావధానిం గురున్ ౪
(స్వవంశస్థ గురువందనము)

యందు ఇంద్రదస్రుకు లుండుటయును వారియుచ్ఛస్థితిం జెప్పుచున్నది "ప్రజ్ఞాచకర్మవిజ్ఞానం బుధేనైవ విచింతయేత్ అను ప్రమాణంబు ననుసరించి ప్రజ్ఞాకరుండైన బుధుం డుచ్ఛస్థుండై యుండుటయే వీరిప్రజ్ఞా ప్రభావము వేనోళ్ళ గొనియాడంబడుచున్నది రాజ్యమందుం బృహస్పతి యుండి వాగ్విద్యాస్థానము లను జూచుచుండుటచేత వారికి విశేషవిద్యా వైశద్యము కలిగిన దని వ్రాయు టతిశయోక్తి కాజాలదు

విద్యాభ్యాసము.

వీరి కైదువత్సరములు వచ్చినప్పుడు వీరిమేనమామ గారగు బ్రహ్మశ్రీ శ్రీపాద లక్ష్మీపతి సోమయాజులుగారిచే నక్షరాభ్యాసము చేయింపంబడి నాటినుండియు విద్యలయం దపారాసక్తి గలిగి పదిరెండు వర్షముల ప్రాయము వచ్చునప్పటికే బ్రహ్మశ్రీ బొడ్డపాటి గౌరీపతి శాస్త్రులవారియొద్దం గావ్యనాటకాలంకార సాహిత్యజ్ఞానము సంపాదించి జనస్తుతికిం బాత్రమై రని వినియుంటిని వీరు కావ్యములు చదువునప్పుడు ప్రతిదినము రెండు మూడుం శ్లోకముల చొప్పున జదువుము పాఠము చెప్పుకొనుటకుం బూర్వము క్రొత్తశ్లోకములు సమన్వయము చేసికొని రమ్మని గురువుగా రాజ్ఞాపింప గా మనశాస్త్రిగారా మరునాడు 90 శ్లోకములుగల సర్గ మంతయు సమన్వయించుకొనుటయే గాక కంఠపాఠమును జేసికొని వచ్చిరనియు ఇట్లే ప్రతిదినమును పాఠము చదివిం గురువుమెప్పునకుం బాత్రమై ప్రసిద్ధిగాంచి రనియుం బెద్దలుచెప్పుదురు

శాస్త్రిపాండిత్యము

——(•:•)——

ఇట్లు సాహిత్యజ్ఞానము గలిగినపిమ్మట 13వ సం రమున తాళ్ళపూడి యను కుకునూరు వీరభద్రపురాగ్రహారంబునకుం జని యటఁ గాశీపురవాసులగు జగదీశపండేజీవారియొద్ద శిష్యులును, భాష్యాబ్ధిమథన సంగృహీత సుధీభావులును, కల్లూరివంశ ముక్తామణులును, నిరుపమానులైన బ్రహ్మశ్రీ నరసింహదీక్షితులుగారి శిష్టాచారమార్గగతి విశిష్ట చరణారవిందంబులయొద్ద శిక్షితులై వ్యాకరణ మహాభాష్యాబ్ధి పారంగతులైరి (సూత్రభాష్యము, గీతాభాష్యము, మహాభాష్యము, ననుభాష్యత్రయముం జదివిరి.) బ్ర కల్లూరి వీరావధానులుగారియొద్ద వేదవేదాంగ వేదాంత జ్యోతిష ధర్మశాస్త్రాదులయం దపారపాండిత్యము సంపాదించిరి మఱియును వైయాకరణసార్వభౌము లనిపించుకొనుటయే గాక కుశాగ్రబుద్ధి ప్రభాగరిష్ఠులనియు, సాహిత్య చక్రవర్తులనియుఁ బ్రఖ్యాతిం గాంచిరి.

ఉద్యోగము

క్రీ. శ 1885 మొదలుకొని రాజమహేంద్రవరమున టౌనుస్కూలునందు శాస్త్రిలుగారు సంస్కృతోపాధ్యాయులుగా నుండి పిమ్మట బోధనాభ్యసన పాఠశాల (ట్రైనింగుకాలేజి) యందును, సర్వకలాశాలయందును సంస్కృతప్రధానోపాధ్యాయులై ప్రసిద్ధిఁ గాంచిరి. పాఠశాలలయం దుపాధ్యాయత్వమును నిర్వహించుచు వ్యాకరణాది శాస్త్రావలోకనము ఉభయభాషాకవిత్వ తత్త్వవిచారము చేయుచుండుటయే గాక స్వయంకృషిచే మాసత్రయంబులో మిడిల్‌స్కూలు పరీక్షయందుఁ గృ

తార్థులైరి! కళాశాలాధికారులగు నాంగ్లేయులును, హిందువులును, వీరి నెంతో ప్రేమాతిశయంబునం జూచుచుండిరి. వీరి కిచ్చిన యోగ్యతాపత్రములే యిందులకు నిదర్శనములు. రాజకీయకళాశాలలనుండి వీరు విశ్రాంతి నొందినతరువాతఁ గొవ్వూరు సంస్కృతకాలేజీ ప్రధానోపాధ్యాయులుగా దాదాపు రెండు సం రము లుండిరి. వీరియొద్ద నభ్యసించి నవిద్యార్థులు పెక్కుడు శిరోమణియం దుత్తీర్ణులైరి. ఇయ్యది వీరిబోధనాప్రభావంబుననే కలిగిన దని పాఠశాలాధికారులు ప్రస్తుతించిరి.

—గౌరవబిరుదములు—

రాజమహేంద్రవరము సర్వకలాశాలలనుండి విశ్రాంతి గైకొనిన వెనుక 1920సం॥ ఏప్రిల్ 1వ తేదీని ఆర్ట్సు కాలేజీలో మ. రా. రా. . డి. అప్పలనరసింహము. యమ్ ఏ. యల్. టి. గారి అధ్యక్షతక్రింద నొక్క మహాసభ గావించి శాస్త్రిలవారినిఁ బుష్పమాలాలంకృతులుగాఁ జేసి గౌరవించుచు "శ్రీశాస్త్రిలవారు గొప్పవైయాకరణులు, జ్యోతిశ్శాస్త్రంబున స్కంధత్రయంబును దెలిసినవారు, కొన్ని సం॥రములు పంచాంగములను గూడ గుణించిరి. ఉభయభాషాపాండిత్యమందును, వేదాంతశాస్త్రమందును మిగుల సమర్థులు. బాలవ్యాకరణమునకు వీరు రచించిన గూఢార్థప్రకాశిక యనువ్యాఖ్యానమే వీరియ ఖండపాండిత్యమ ను వెల్లడించుచున్నది. సూర్యరాయాంధ్రనిఘంటు పరిశ్రమలో వీరికిఁగలిగిన సన్మానమును బ్రశంసనీయము." అనిమొదలగువిషయములుగ్గడించి శ్లాఘించిరి.

1920 సం॥రముజూన్ 5,6 తేదులందు బరహంపురమున సమావేశమైన 5వ ఆంధ్రసారస్వత మహాసభవారు "ఆంధ్రగీర్వాణములయందసమాన ప్రజ్ఞాధురీణులును సాహిత్యసార్వభౌములును, శాస్త్రపారంగతులు నగు బ్ర॥ శ్రీ॥ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిగారి, కీసభవారు శ్రీమన్మహోపాధ్యాయ బిరుదము నొసంగుచున్నారు." అని తీర్మానించుకొని శ్రీమన్మహోపాధ్యాయ బిరుదము నొసంగిరి.

—గ్రంథరచనము—

వీరు సర్వదాభాష్యావలోకనముం జేయుచు, ఉపాధ్యాయకార్యముల నిర్వర్తించుచు గృహకృత్యములఁ జక్కబెట్టుకొనుచు, తీరుబడిలేని వారైనను అప్పుడప్పుడు తీరికచేసికొని సాత్విక బ్రహ్మవిద్యావిలాసనిరసన మను గ్రంథమందు వంశముక్తావళియను నొకగ్రంథమును కాళిదాస మేఘసందేశమున కాంధ్రీకరణమును, జార్జిముక్తావళి యను గ్రంథమును, కోటిలింగేశ్వరశతకమును, చతురాస్యము లోనగు మఱికొన్ని గ్రంథములును, రచించిరి. శైలిం జూపుట కొక్కొకపద్యము.

మ। తనచంద్రోపమకీర్తితోడ వెలయం దన్మండలం బెల్లహా
యనముల్ కొన్నిగతింపఁగా సదరమీనాభిఖ్యుఁడై యొప్పుచో
జనులెల్ల బొగడంగఁ దేల్చె శ్రుతుల సంతోషనీరాకరం
బునఁ దాఁబుణ్యజనాత్మహారి యగుచున్ మూర్తి ప్రభావంబునన్.

„వంశముక్తావళి"

ఉ॥ తమ్ముఁడ మేఘుఁడా! తిథులఁ దద్దయు నెన్నుచు సాధ్వి మన్నదుం
జమ్మి నిజంబుగా వదినెఁ జూచెదు పో గమనంబు సార్థమా
నెమ్మని నిండి పువ్వుసరణి విరహాంబునఁ దీఁగ బోండ్ల జీ
వమ్మపుడూడఁ జూడ సుమబంధము వైఖరి నాస నిల్పుగా॥

"మేఘసందేశము"

మ। పొగ కార్మబ్బులు మంటచాల్మెఱపులున్ బొంగారు కన్నీటియే
టిగముల్ సల్పిన దాండయాత్రికులఁ ధాటీవృష్టి పేచ న్మహా
యుగమై తోచినదుర్దినాళి బహుమహోగ్రంబు మాయించి బల్
సుగముం గూర్చెదు నాంగిలేయ విజయజ్యోతిశ్శరశ్చంద్రికల్

„జార్జిముక్తావళి'

శ్లో॥ అలంకృత్వా వాసం జలధిహృదయస్థాంగలమహా
నృణా మత్రత్యానాం సయసతిమిరం హంతు ముదతః

చిరాదాస్మాకీనా త్సుకృతపరిపాకా త్సముచితా
జ్జయ శ్రీమాఞ్ జార్జి ర్వ్యజతి విదితం డిల్లినగరం॥

"జార్జిముక్తావళి"

మ॥ విను నీవే దలిదం(డు లిద్దఱును గావే యర్ధనారీశ మూ
ర్తిని విశ్వంబు సృజించి ప్రోచియు నయారే నేహనా నాస్తి కిం
చన యన్నట్టిశ్రుతిప్రకారమున నీజాగ్రల్లలాటంతపా
క్షిని సర్వంబు లయింప సాక్షివి గదా? శ్రీకోటిలింగేశ్వరా.

"కోటిలింగేశ్వరశతకము"

మఱియు నాంధ్రమహాభాష్యం బన దగు బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక అనువ్యాకరణశాస్త్రభాష్యమునురచించి యాంధ్రలోకమున కెంతయో మహోపకారము చేసిరి. అయ్యది వీరి యపారశాస్త్రజన్య జ్ఞానమును వేనోళ్ళ వెల్లడించుచున్నయది.

ప్రజ్ఞావిశేషము

మఱియు వీరు పెక్కుకృతివిమర్శనములు, హాస్యకుముదాకరములు, శాస్త్రచర్చలు పెక్కులు చేసియుండిరి. ప్లవసంర ఆషాఢ మాసనిర్ణయమున జరిగిన పండితమహాసభలో మూఁడుదివసంబులు వరుసగానిరర్గళధారాప్రవాహంబుగ నుపన్యసించి పండితమండలి కచ్చెరువు గలిగించిరి. అర్ధోదయ మహోదయ నిర్ణయము వినాయకచతుర్థీ నిర్ణయము మున్నగు ధర్మశాస్త్రాది జ్యౌతిష విషయములం గూర్చి అప్పుడప్పుడు విపులముగాఁ జర్చించి నిర్ణయ పత్రికలు వ్రాసి లోకపూజ్యతం గాంచిరి. రౌద్రిసంర పుష్కరనిర్ణయ విషయమై పలువురు పలువిధములఁ దగవు లాడ రాజమహేంద్రవర పురమున నొకసభ గావించి సందర్భవశమున నలికాయత్వముం గూర్చి చర్చించుచు శ్రావణ

శుద్ధ తృతీయా భానువారమే పుస్తకారంభమని నిర్ణయించి ప్రఖ్యాతిం గాంచిరి. ఆంధ్రదేశమునం బ్రఖ్యాతిం గాంచిన గౌతమీ గ్రంథాలయాధికారులు వీరిపాండిత్యమునకు మెచ్చి వీరినిం తమగ్రంథాలయమున గౌరవజీవగౌరవ సభ్యునిగ నెన్నుకొనిరి.

జ్ఞాపకశక్తి

వీరి జ్ఞాపకశక్తి యత్యద్భుతము. ఏదేని యొకశబ్దమందు సందేహము గలిగి వీరి నడిగి నప్పుడు దాని సాధుత్వా సాధుత్వములు నిర్ణయించుచు, నిదియాయాపుస్తకములలో నాయాయాశ్వాసములలో నిన్నియిన్నవపద్యములలో నున్నదని చెప్పి యాపుస్తకములు తెప్పించి రుజువు చేయుట నే ననేకపర్యాయములు చూచియున్నాను. వా రాపద మెప్పుడు చూచియున్నారో అదియెట్టి జ్ఞాపకశక్తియో చెప్పుటకు శక్యముకాదు, అదియమానుషశక్తి యని చూచినవారికిం దోపక మానదు ఈలో వీరి కపస్మార రోగము వచ్చినప్పుడును నీశక్తిపోలేదు మఱియు నేజాతకచక్రమేని యొక్కమాఱు చూచినచో దాని మఱచుట వీరెఱుంగరు 30, 40 సం|రముల కైన నాజాతకుఁడు వచ్చి నాజాతకము చెప్పఁగలరా యని యడిగినప్పుడు చూచినవానివలెఁ జెప్పుట నేనెఱుంగుదును. ఈజ్ఞానము రోగకాలమందును నిలిచి యున్నది. ఇట్లేవీరు, బాల్యమునుండియుఁ జదివిన శ్లోకములు మొదలగునవి జ్ఞాపకమున నున్నవని చెప్పు టతిశయోక్తికాఁజాలదు ఇట్టిజ్ఞానముమున్ను శంకరాచార్యుల కుండెనని వినియున్నారము. ఈవిషయము వారి నెఱింగిన వారికందఱకు ననుభవమే గావున దాని నింతతో విడుచుచున్నాను.

దైవభక్తి

వీరు ప్రతిదినము స్నానసంధ్యాద్యనుష్ఠాన
పార్థివలింగపూజ గావించి వెనుక లలితామంత్ర జపము
వారని

శ్లో॥ లలితాం కలితాంకదంబపుష్పై
ర్మిలితాం సాంబశివేన మాతరం
లలితాంబరధారిణీం లతాంగాం
ఫలితాంతారస వాచమర్థయే.

ఇత్యాది పద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది. వీ ను
శతరుద్రీయపారాయణము ఉపనిషత్పారాయణముభగవద్గీతా పారాయణము రామాయణ పారాయణముం జేయుచుండెడివారు
విద్యాభ్యాసము నిమిత్తము కాశీక్షేత్రమునకుం బో ంచియు
యాజ్ఞంజేసి యదిలభింపమిం జేసి సర్వదా కాశీక్షేత్రమ
మనంబున నిలుపుకొన్ని ధ్యానించు చుండువారని తెలియుచున్నది. 60 వం రములు వచ్చునట్టులకుమఁ బ్రతిసాయంకాలమందును. శి నము చేయక భుజించువారు కారు.

ఆర్థికము

వీరికిఁ బితృపితామహార్జితమైన భూములవలనసాలు 3నూర్ల
రూప్యములువచ్చును. ఉపాధ్యాయ పదమునందుండిన 30, 40, 50, 60 చొప్పున సాలునకు 5, 6, నూర్ల రూప్యములుమాత్రమేవచ్చుచుండును. ఈధనంబునఁ గుటుంబ భరణము చేసికొనుచు కొడుకులకు మనుమలకుంబెండిండ్లలోనగు శుభకార్యములు చేసికొనుచు ను
చెడకుండఁ గాలక్షేపము చేసినారు. వీరుజ్ఞానమువచ్చినది మొద ని
యెప్పుడు నెట్టియిక్కట్టు వచ్చినప్పుడు నొరులవద్ద ఋణపత్రము వ్రాసి

[illegible]. "ఋణశేషుడిం అను న్యాయంబున వీరు [illegible] ఋణము
తీ[illegible] [illegible]రు. గావున సర్వజన నమస్కారపాత్రమైనవారు.
య[illegible] [illegible] కొందరు మాత్రమే యుందురు. ఎంతవాడు
[illegible]ణము చేయక తప్పడు. వీరు ఋణము చేయలేదని ముమ్మా

[illegible]వరమదశ

[illegible]ము నొందుట[illegible] మున్ను రోగగ్రస్తులైరి. ఆకాల
3 తడవులు పోయి చూచితిని. తన్ను [illegible], [illegible]
పిచ్చము[illegible] [illegible]చుండువారు. ఆరోగమస్థితికి మ్మతిం గలిగింపలేను
[illegible] మరల భూమి పై నడుగుపెట్టి నడువ నీయలేదు సర్వదా ప[illegible]
[illegible] టింటిలో మనుష్యసాహాయ్యంబున నడ
[illegible]రు, అప్పుడు మిక్కిలి దౌర్బల్యము నొందినవార
[illegible] లవముమాత్రము [illegible]లేదు. ఆమరణము జ్ఞాపకశక్తి
యొక్క మాదిరిగానే యున్నది. అట్టివీరు విభవ సంవత్సరములో నుత్త
రాయ[illegible] జ్యేష్ఠమాసములో శుక్లపక్షమున [illegible]దవసమున
[illegible] [illegible]సుటికల మీద దక్షిణకాశియనం జనుమార్కండే[illegible]
[illegible]త్రిక[illegible] స్వగృహంబునం [illegible] కావి
[illegible] [illegible] సదాయసన్నిధానంబున భౌతికశరీరము విడిచి పరం
ధామమును [illegible]రి.

గుప్తార్థప్రకాశిక

———(:c:)———

శ్రీ వేంకటరామశాస్త్రిగారు చిన్నయసూరికృత బాలవ్యాకరణ
ము [illegible]ర్థసందర్భము కలదియై. సర్వజనసుబోధము కాకుండుటం
జేసి కొందఱు మిత్రులప్రబోధనంబునం బైపేరున దానికి వ్యాఖ్యానము
[illegible] [illegible]సమన్వయముగా నతివిపులముగా వ్రాసియున్నారు. "గ్రా[illegible]

వ్యాకరణగుప్తార్థ[illegible] [illegible] [illegible]లోనికఠినార్థ
ములను బహిర్గాశించు [illegible] [illegible] గుప్తార్థము దాచబడిన
యర్థము. బాలవ్యాకరణములో ననేకస్థలములు కఠినము గుప్తమై యు
న్నదనుట నిశ్చయము దానిని బహి[illegible] [illegible]యుసది గావుననే గ్ర
నికి "గుప్తార్థప్రకాశిక యనుపేరు సార్థకమగుచున్నది. ఈ గ్రంథకర్త
కలో ననేకవిషయములు [illegible] [illegible] నుదాహరించి
నారు. బాలవ్యాకరణమర్థము కాని వారికిని, అం
గూర్చి చర్చించుచుండు వారికి నిది దర్పణము వంటి. [illegible] [illegible]
మ్మట నేవిషయమునందు నెవ్వరికి [illegible] [illegible] బుట్టవని నా
మ్మకము. [illegible] గుప్తార్థప్రకాశిక [illegible] [illegible] [illegible]
దనేకవిషయముల నతిశయించి యున్నది [illegible] [illegible] [illegible]
కవిషయము [illegible] వ్రాసియున్నారు. బాలవ్యాకరణము మదరాసుప్రె[illegible]
సులు కీ. [illegible] రవస్తుచిన్నయసూరిగారు రచించి యున్నారని [illegible]
అది వారి [illegible] [illegible] [illegible], మనమిదివరకు వినియున్నారము,
అట్లుగాక [illegible] [illegible] [illegible] శాస్త్రిగారు రచించినారి
కారికలను [illegible] [illegible] [illegible] సూరిగారు దీనినాశ్రి
మున వ్రాసిరనియు, సూరిగారు కారికలను [illegible] చెప్పక న్వకృత [illegible]
లోనుపరుచు తెలియునట్లు నిశ్చయముగ మనకు పుచ్చి రనియు నీగు
ప్తార్థప్రకాశికలో సహేతుకములుగ నుపన్యసించి శాస్త్రులవారు [illegible]
యున్నారు. శాస్త్రులవారు [illegible] [illegible] చక్కని బుద్ధితో
జూచినవారికి శాస్త్రిగారి వ్రాతయు సత్యమనియు, బాలవ్యాకర
ణము హరికారికలకు వెలుపలనియు [illegible] [illegible] మగుచున్నది. ఇందు
జిన్నయసూరిగారి ప్రమాదము లనేకము లున్నవని సూచించినారు
హరికారికలు నిండు [illegible] [illegible]. ఈసూత్రమునకిది తెలుగని కూడ
వెన్కలు [illegible] [illegible] [illegible] వ్యాకరణము హరికారికలకు

దెలుఁగేయని స్పష్టమగుచున్నది. మఱియు నిందుఁ దమవ్యాఖ్యానము నాక్షేపించుచుఁ బత్రికలలో వ్రాసిన వడ్డాదివారి చినసీతారామస్వామి శాస్త్రిగారియు మహామహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రిగారియు వ్రాఁతలను సహస్రముఖముల ఖండించుచు వ్రాసినవ్యాసములు ముద్రితములు (ఈవ్యాసములలో సమరాంగణపార్థమూర్తి, ధటాసూర్యప్రదర్శి, కన్నెపల్లివేంకటసీతాపతిశాస్త్రి, ఇత్యాది నామములు కలవు. ఇవియన్నియు నాయావిషయములకుఁ దగినట్లు కల్పించిన పేళ్ళు గాని యన్యులెవ్వరును లేరు. ఇవియన్నియు శాస్త్రిగారి వ్రాఁతలేయని లోకమెఱుంగుగాక) అవి చదివినవారికి శాస్త్రిగారి యసాధారణపాండిత్యము ప్రజ్ఞావిశేషము తెలియకపోదు. లోకములో మనశాస్త్రిగారి కన్నమిన్నగాఁ జదివినవారుండిన నుండవచ్చునుగాని వీరివలె "తిమ్మని బ్రహ్మనిగాను, బ్రహ్మని దిమ్మనిగాను,. జేయంగలసామర్థ్య మెవ్వారికి నుండఁబోదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁగలను. "అపశబ్దభయం నాస్తి అప్పలాచార్యసన్నిధౌ" అనునట్లు వారియొద్ద నేయపశబ్దమైనను సుశబ్దము చేయు నేర్పుకలదని యిందులోఁ జేర్పఁబడిన "సుమనోల్లాసశబ్దమే" సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది. మఱియు ననేకవిషయములు వారి పాండిత్యముం గూర్చి వ్రాయవలసినవియున్నవి కాని గ్రంథవిస్తరభయంబున నింతలో విరమింపవలసినవాఁడనైతిని కాని మఱియొక్కవిషయము మాత్రము చెప్పుచున్నాను.

"వివిధకళాప్రవీణు లతివిశ్రుత వైభవసాంద్రు లెందఱో
భువిమునుబుట్టి గిట్టిరొక పూరుషులైన నొకండెఱుంగునే
కవులగు తొంటివారలు జగత్త్రయమందిపుడున్ వసింతురా
శివకరులైనవారు మృతజీవులు కీర్తిశరీరులెన్నఁగన్"

అనిచెప్పినట్లు వారిపాండిత్యమునకుం దగనేదేనొక్కమహాగ్రంథము రచించియుండవలసి యున్నది. అట్లుచేసినవారు కారు. కొందఱు

మనశాస్త్రిగారిని సూర్యసిద్ధాంతము నాంధ్రీకరింపుఁ డనికోరిరఁట వారును మంచిపద్ధతిని దానిం దెనిఁగింప నిశ్చయించి రఁట కాని యదియును కొనసాగినదికాదు. నేను వారిదర్శనము చేసినప్పుడు సర్వదా "మీరు సర్వాలంకారగ్రంథములం గ్రోడీకరించి తెలుఁగున నొక యలంకార శాస్త్రగ్రంథము రచింపవలయు" నని కోరుచుండువాఁడను. వారును "నేను నీవుచెప్పినట్లలంకార సర్వస్వమను పేరితో నొక లక్షణగ్రంథము వ్రాయుదు" నని చెప్పినవారేకాని చెప్పినట్లు చేసినవారు కాకపోయిరి. వారికావిషయమునఁ గుతూహలములేక పోలేదుగాని కాలమలంఘ్యము కదా ఉపకారవేతనము నొందినది మొదలు వారికేవో యనివార్యము లైనపనులు తటస్థించుచునే వచ్చినవి. అంతలో నాల్గుసంవత్సరములు మహారోగము. తరువాతఁ బరమపదయాత్రయుఁ దటస్థించినది. వారి యుద్యమము నెఱవేఱిలోకము ధన్యముకాలేకపోయినది. అట్లయినను వారిగ్రంథములలోని "సుప్తార్థప్రకాశిక" పరమోత్తమమైనది. అదియేవారి కీర్తి నాచంద్రతారార్కముగాఁ బ్రకాశింపఁ జేయుటకుఁ జాలునని సంతసించుచున్నాను

ఉభయభాషావిశారదులును, వైయాకరణశిరోభూషణులు, సర్వసమర్థులునగు శ్రీ శ్రీ శాస్త్రిగారి పరమపదగమనము మారాజమహేంద్రవరమునకే గాక ఆంధ్రలోకమున కంతకును దీఱని లోపము ను గలిగించినదని చెప్పుట కావంతయును సందేహింప నక్కఱలేదు అయినను వారియాత్మయు, వారిప్రజ్ఞయు వారి విద్యావైశద్యమును, సుప్తార్థప్రకాశికయందు దావేశించి పాఠకమహాశయుల యుల్లములు పల్లవింపఁ జేయుచుండు నని నమ్ముచు నింతతో నీచారిత్రమును ముగించుచున్నాను

ఇట్లు

శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి

అభివందనము

సీ. లోకబాంధవముచే, లోగొను నిరుగన
నిరుగడ వేదంబు గరిమఁ దనరు
రసములం దీయుట రహినొప్ప నిరుదెస
నిరుదెస లక్ష్మీగృహస్థతయగు
నంధకారంబు వోనఁద్రొర్ధు నిరువంక
నిరువంక నిజసేవ కేచ్ఛదీర్చు
వ్యాకరణాదిక వ్యాప్తియా నిరువైపు
నిరువైపు నిజకాంతి నెఱఁదరిర్చు
తే. గీ. సూర్యభగవాను సాదృశ్య సుకృతమబ్బి
సూర్యలోకముఁ బొందిన సుజనవర్య
మత్పితృభగవానుని మహామహిము మహిత
తేజు వేంకటరామశాస్త్రిని భజింతు.

ప్రథమపుత్రుఁడు వీరవేంకట సుబ్రహ్మణ్యము బి. ఎ. బి.ఇడి.

సీ. ఏమహామహుఁడు సురేంద్రపీటికి నేఁగి
సురకోవిదాళికిఁ జుఱుకుసూప
నే మహాశౌరి బుధేంద్రుల కిగి గూర్చె
నిజసమర్థత్వంబు నెఱి నెసంగ
నేపుణ్యచరితుఁ డెంతేఁ దపంబొనరించె
నాత్మనిజాత్మలో నరసికొంచు
నే భవ్యచరితుఁ డెన్నే సుగుణమ్ముల
రంజిల్లె నిర్ధర రహినెసంగ

తే॥ నట్టి మహనీయు ధీమహితాత్ము విద్వ
దగ్రసరుని కల్లూరి వంశాబ్ధి పూర్ణ
చంద్రు వేంకటరామ శాస్త్రీంద్రు నాదు
తండ్రి ననవరతము మదిఁ దలచి కొలుతు

ద్వి॥ పుత్రుఁడు రామచంద్రమూర్తి బి. యే. బి. ఇడి.

సీ. కలముచేఁ బూనినగాండీవమూను నా
పాండవమధ్యము పగిదినొప్పఁ
బాత్రంబు చేఁబట్టి బోధింప బుధులకు
ననిమిషేంద్రుని గురుననుకరించు
జపమున గూర్చున్న జారుతనొప్పు త
న్మూర్తి వేదవ్యాసమునిని బోలు
జనులమనంబుల నరగున రంజింపఁ
జేయంగ రఘుకులశ్రేష్ఠుఁ బోలు

తే. గీ. నట్టి సార్థకనాము గుణాభిరాము
సత్యసంధు నమలయశస్సాంద్రు నతుల
బుద్ధిమంతు బ్రహ్మాంశ సంభూతు మజ్జ
నకు భజింతు వేంకటరామనామశాస్త్రి.

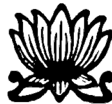
తృ॥ పుత్రుఁడు వేంకటవీరసుబ్రహ్మణ్యము బి. యే. (బి. ఇడి. క్లాసు)

మ. తృణధాన్యాశనుఁడుఁ వనౌకసుఁడు శ్రీకృష్ణాంగుఁడున్ బాదరా
యణుఁడే శంభుపదారవింద మకరందస్వాద శుద్ధాత్మ వా
క్ప్రణితిం గన్గొని పల్లబాతెడునో! యాకల్లూరి వంశోజ్జ్వల
న్మణి శ్రీవేంకటరామశాస్త్రివరు బ్రహ్మన్ మద్గురుఁ బ్రొక్కెదన్.

ఒక శిష్యుఁడు.

సీ. వేదాంతశాస్త్రముల్ వెదజల్లి విలసిల్లు
శంకరాచార్యుల శక్తితోడ
శబ్దాగమములెల్ల సాధించి నిపుణుఁడౌ
పాణినీయుల మహాప్రతిభతోడ
న్యాయశాస్త్రములెల్ల నయమొప్ప రచియించు
భాస్కరాదుల ప్రభావంబుతోడ
నాటకాలంకార నయగుణయుక్తుఁడౌ
కాళిదాసునిలనత్కళలతోడ
తే. గీ. నిన్ను నిర్మించె భారతీనేతగాక
అనుపమాద్వైత తర్కశాస్త్రాదులందు
నిట్లపరిమితపాండిత్య మేరికుండు
ప్రథిత కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి.

ఒకపండితుఁడు

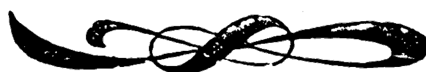

శ్రీ

గురుభ్యోనమః

బాలవ్యాకరణ

గుప్తార్థప్రకాశిక

ఆంధ్రభాష, వ్యాకరణము.

ఆంధ్రదేశంబున వాడఁబడుభాషకు నాంధ్రభాష యని పేరు. భాషయనఁగా జనులు పరస్పరాభిప్రాయములను దెలియఁ జేసికొనుటకు సాధనంబులై యనాది సంకేతంబులైనశబ్దములు. ఇయ్యది వాగ్రూపము మఱియు, లిఖితరూపము మఱియు ద్వివిధము. ఎఱుకవాండ్రు మున్నగువారు భాషించు భాష వాగ్రూపముగానే కాని లిఖితరూపముగా లేదు. గీర్వాణాంధ్రాంగ్లేయాది భాషలు వాగ్రూపములుగాను, లిఖితరూపములుగాను, గలవు. భాషయందలి సుశబ్దాపశబ్దముల పరిజ్ఞానము గలుగఁ జేయునది వ్యాకరణశాస్త్రము. దీనికి లక్షణశాస్త్రమనియు, శబ్దశాస్త్రమనియు, నామాంతరములు గలవు. శాస్త్రమనఁగా శాసించునది (నియమించునది.) శాస్త్రము—తర్కము, వ్యాకరణము, ధర్మశాస్త్రము, మీమాంస, వైద్యశాస్త్రము, జ్యోతిషము; అనియాఱు విధములు.

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము

వ్యా.—సంజ్ఞ = పేరు: పరిచ్ఛేదము-భాగము పేరులనుగూర్చి చెప్పుభాగము సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

1. సూ.—సంస్కృతమునకు వర్ణము లేఁబది.

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ ఌ ౡ ఏ ఐ ఓ ఔ అం అః॥ క ఖ
గ ఘ ఙ చ ఛ జ ఝ ఞ ట ఠ డ ఢ ణ త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ య

ర ల వ శ ష స హ ళ॥ ఇందకారాదు లచ్చులు-కకారాదులు హల్లులు-అజ్ఝల్విభాగ మీలాగుననే మీఁద నెఱుఁగునది.

వ్యా.—సంస్కృతభాషకు నక్షరంబు లేబది. (ప్రకృతి + సం.) దోషంబులు లేక సంస్కరింపఁ బడినది కావున దీనికి సంస్కృతం బను పేరు గలిగెను. మఱియు దేవతలు భాషించుభాష గావున దేవభాష యనియు, అనాదియగు వేదమందు కావునం దై భాషలకన్నింటికి నాదియైనది గావున నాదిభాషయనియుఁ, దక్షిణ భాషలలోని శబ్దంబులు దీని నుండి యుత్పన్నమైనవి గావున నాద్యప్రకృతి యనియుఁ జెప్పం బడును. పైఁజెప్పఁబడిన యక్షరంబులలో, అకారము మొదలుకొని విసర్గము వఱకును అచ్చు లనియు, కకారము మొదలుకొని ళ కారము వఱకును హల్లు లనియుఁ, జెరు· అజ్ఝల్విభాగము (అచ్ + హల్ + విభాగము = అచ్చులయు హల్లులయు, ఏర్పాటు) ఈలాగుననే అకారాదు లచ్చులనియు, కకారాదులు హల్లు లనియుఁ, ప్రాకృత భాషకును, తెలుఁగునకును, జెప్పికొననగు. మఱియు సంస్కృత వ్యాకరణంబునం దేసి ఌ కారము ప్లుతమే. (మూఁడుమాత్రల కాలము) కాని దీర్ఘాక్షరము లేకున్నను ౡ కారదీర్ఘము కల దనుటకు వరరుచిహేమచంద్రాదివ్యాకరణవేత్తల మతము ప్రమాణ మనుటయే కాక, మంత్రశాస్త్రంబున, అకారాది పంచాశద్వర్ణాళి '50' జపమాలికగా భావింపఁబడినందునఁ దైసంఖ్యాపూర్తికై ౡకారదీర్ఘంబును సమ్మతింపఁబడినదందురు. వాస్తవంబున సామాన్యంబుగా నచ్చు లుచ్చారణలో వివృతప్రయత్నము కలవి కావున వివృతప్రయత్నము గల ఌకారమునకే దీర్ఘనిషేధముగాని "ఌతి ౡవా" అని సంస్కృతవ్యాకరణంబున విధింపఁబడిన యీషత్స్పృష్టప్రయత్నక ఌకారంబునకు దీర్ఘనిషేధములేదు కనుకనే "ఌవర్ణస్య ద్వాదశ" అను సిద్ధాంతకౌముదీస్థవాక్యంబును వివరించుతఱిని శబ్దేందుశేఖరగ్రంథమందు "ఌవర్ణస్యేతి వివృతస్యేత్యర్థః తేన ఌతి ౡవేతి విధేయ స్యేషత్స్పృష్టస్య దీర్ఘస్యాపి నక్షతిః" అని లకారద్వయ ఘటకంబగు నజ్యుక్తితో లిఖింపఁబడెడి ఌకారం బీషత్స్పృష్టప్రయత్నంబుగలది గాన నయ్యది దీర్ఘంబును నుండవచ్చునని వక్కాణింపఁబడ్డది. మఱికొందఱు, "ఆదిక్షాంతాఃస్మృతావర్ణాః" అను నాగమవేత్తలమ్మహార మున్నంటె మాత్రిన క్షకారంబును వేఱువర్ణంబుగాఁ బరిగణించి ళకారమును వర్ణాంతరము కాదని త్రోసిపేయుదురు. కాని యట్లయినచో స్తకారము మున్నగు సంయుక్తవర్ణములను గూడ వర్ణాంతరములుగాఁ బరిగణించుట సంభవించును. మఱియు ధాతుపాఠంబునయందు ధుక్ష, వృక్ష, శిక్ష, భిక్ష, దక్ష, దీక్షాద్యనేక పదధాతువు లూష్మాంతంబులలోఁ బరిగణింపఁ బడుటయ కాక, భాష, శేష, శ్లేష, హేషాదిధాతువులతోఁ జేర్పఁ బడుటచేత ధుక్షాది

ధాతువులందుఁ గడపట నూష్మంబగు ష కారమే ప్రధానముగా గ్రహింపఁ బడినట్లు తోఁచుచున్నందునను, నిఘంటువులయందు ధ్వాంక్ష, కక్ష, పక్షాది శబ్దంబులు షాంతంబులలోనే పఠింపఁ బడినందునను, క్ష కారము సంయుక్తాక్షరముగాని, వర్ణాంతరముగా దని తోఁచుచున్నది. మంత్రశాస్త్రజ్ఞులు, అకారాదిళకారంబు దనుకఁ బంచాశద్వర్ణంబులు (50) జపమాలికగా భావించి క్ష కారమును మేరుపూసగా నెన్నుదురని ప్రసిద్ధి గలదు. కనుకనే జపమాలికకు "అక్షమాల" యనుపేరు గలదు.

"అకారాదిక్షకారాంతః అక్షః తేన కృతా తత్ప్రోతినిర్మితా వా మాలా అక్షమాలే"

V. M. Apte. M. A. Sanskrit-English Dictionary 6th Page

శ్లో॥ "ప్రకాశపత్రాన్తే రినపూరితార్ధ్వనాభిభాంతమచ్ఛస్ఫటికాక్షమాలయా" మాఘ-౧ సర్గ శ్లో.9

2. సూ.—ప్రాకృతమునకు వర్ణములు నలువది.

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఏ ఓ అం అః। క ఖ గ ఘ చ ఛ జ ఝ ట ఠ డ ఢ ణ త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ య ర ల వ స హ ళ ॥ కొందఱ మతంబున హ్రస్వవక్రంబులును బ్రాకృతంబునందుఁ గలవు- కొందఱమతంబున వక్రతమంబులుం గలవు ఎ ఏ ఒ ఓ లు వక్రములని-ఐ ఔ లు వక్రతమములని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు.

వ్యా.—ప్రాకృతభాషకు నక్షరములు నలువది. (నాలుగు+పది) అనఁగాఁ బైఁ జెప్పఁబడిన యక్షరంబులలో "ఋ ౠ ఌ ౡ ఐ ఔ ఙ ఞ శ ష" అను పది తక్కఁగఁ దక్కిన యక్షరములు. ప్రాకృతము = సంస్కృతభాషావికారము (సగర్వ యొక్క బాల్యమందలి తొక్కు పలుకులు) ఈభాష "ప్రాకృతము, శౌరసేని, మాగధి, పైశాచి, చూళిక, అపభ్రంశము" అని యాఱు తెఱంగులు. దీనికి నానార్థకవికృత వలన ముఖ్యసూత్రంబులు వ్రాయఁ బడెను. కొందఱ యభిప్రాయంబున (హ్రస్వంబున) ఎ ఒ (హ్రస్వవక్రములు) లును, మఱికొందఱ యభిప్రాయంబున ఐ ఔ (వక్రతమము) లును, బ్రాకృతభాషయందుఁ గలవు. సంస్కృతములోని ఋ ౠ మొదలుగ పైనిం జెప్పిన పది యక్షరము లిందుఁ దగ్గిన వని గ్రహింపనగు. "ఎ ఏ ఒ ఓ" అనునవి వక్రము లనియు, "ఐ ఔ" అను నవి వక్రతమంబు లనియుఁ, బూర్వులు వాడుదురు.

3. సూ.—తెనుఁగునకు వర్ణములు ముప్పది యాఱు.

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఎ ఏ ఐ ఒ ఓ ఔ అం అఁ। క గ చ ౘ జ ౙ ట డ ణ త ద న ప బ మ య ర ల వ స హ ళ.

బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక.

వ్యా.— తెనుఁగు భాషకు నక్షరములు ముప్పది యాఱు (మూఁడు + పది + ఆఱు-) ఈ తెలుఁగునందు రేఫ మిరు దెఱంగుల గ్రహింపఁబడు చున్నదని బోధించెడి "రస్స్వక్రత్యస్యతే ద్వివిధ" యను వాగనుశాసనసూత్రంబునఁ శకట రేఫంబును సహితము వర్ణంబులలో లెక్కించిన పక్షంబున ముప్పదియే డక్షరంబులగు నని యుద్ఘోషించు నప్పకవి పుస్తక మందలి పాఠాంతరము పెక్కుఁ గారణంబులచే సమంజసంబుగ నున్నది. అహోబలపతియు నిది వక్కాణించెను. తక్కిన యనాద్య వర్ణంబుల భాతిని శకట రేఫంబును, వర్ణంబులలోఁ బృథక్కుగాఁ బరిగణించుట న్యాయ్యము. మఱియు నీ శకట రేఫము పరిశిష్ట పరిచ్ఛేదమందలి యిరువది నాల్గవ సూత్రమ్మునందుఁ జర్చింపఁబడును.

4. సూ.— ఋ ౠ ఌ ౡ విసర్గ ఖ ఛ ఠ థ ఫ ఘ ఝ ఢ ధ భ ఙ ఞ శ ష లు సంస్కృత సమంబులను గూడి తెలుఁగున వ్యవహరింపంబడు.

ఋతువు - పితౄణము - క్లృప్తము - ౡకారము - దుఃఖము - ఖడ్గము - ఘటము - ఛత్రము - ఝరము - కంఠము - ఢక్క - రథము - ధరణి - ఫణము - భయము - పఙ్క్తి - ఆజ్ఞ - శరము - షండము.

వ్యా.— ఈసూత్రమునందలి ఋ ౠ మొదలైన పందొమ్మిది యక్షరంబులును, తద్భవమునందుఁగాని, యాంధ్ర దేశ్యంబునందుఁగాని, వాడఁబడక సంస్కృతసమంబులను జేరి యాంధ్రంబున వాడఁబడుచున్నవి. ఉ. ఋతువు, పితౄణము, క్లృప్తము, ౡకారము, దుఃఖము, ఖడ్గము, ఘటము, ఛత్రము, ఝరము, కంఠము, ఢక్క, రథము, ధరణి ఫణము, భయము, పఙ్క్తి, ఆజ్ఞ, శరము, షండము. పఙ్క్తిశబ్దము ఙ కారమున కై యుదాహరింపఁ బడెను. ఈశబ్దమును "పంక్తి" అని సబిందువుగా వాడుకలో వ్రాయుట తప్పు.

5. సూ.— క చ ట త ప లు పరుషంబు లని గ జ డ ద బ లు సరళంబు లని చెప్పంబడు.

వ్యా.— "క, చ, ట, త, ప," అనునక్షరంబులు పరుషంబులనియు, "గ, జ, డ, ద, బ" అను నక్షరంబులు సరళంబు లనియుఁ జెప్పం బడును.

6. సూ.—ఇతరము లగు హల్లులు స్థిరములు.

ఖ ఘ ఙ ఛ ఝ ఞ ఠ ఢ ణ థ ధ న ఫ భ మ య ర ల వ శ ష స హ ళ

వ్యా.—కకారము మొదలుకొని ళ కారము దనుక నుండు ముప్పదినాలుగక్షరంబులలోని పరుష సరళంబులు పది యక్షరంబులు మాత్రము కాక యితరము లయిన యిరువదినాలు గక్షరములును స్థిరము లనఁ బడును.

7. సూ.—దంత్యతాలవ్యంబు లయిన చ జ లు సవర్ణంబులు.

తాలవ్య చకారంబు దంత్య చకారంబునకును దాలవ్యజకారంబు దంత్య జకారంబునకును గ్రాహకము లని తాత్పర్యము.

వ్యా.—సవర్ణంబులు =సజాతీయములు (మూలము) గ్రాహకములు=స్ఫురింపఁ జేయునవి (అన్యోన్యమిత్రములు.) దంత్యచకారంబునకుఁ దాలవ్యచకారంబును, దంత్య జకారంబునకుఁ దాలవ్యజకారంబును, మిత్రము లని యీసూత్రముయొక్క భావము. ఈ సవర్ణ యనెడి మైత్రివలన యతిప్రాసాది కావ్యములయందు దంత్యము తాలవ్యము లొకదానికొకటి ప్రతినిధిగా నుండఁ దగును.

8. సూ.—ఇ ఈ ఎ ఏ లం గూడిన చజలు తాలవ్యంబులు.

చిలుక - చీమ - చెలి - చేమ - జిల - జీడి - జెట్టి - జేజె.

వ్యా.—"ఇ, ఈ, ఎ, ఏ" అను నీయచ్చులతోఁ గలిసిన "చ, జ" అనునవి తాలవ్యములు(దవుడలసాహాయ్యమున నుచ్చరింపఁబడునవి) ఉ. చిలుక, ఈశబ్దమునందలి చకారము - "ఇ" అను నచ్చుతోఁ గూడినది--(చ్ + ఇ=చి) కనుకఁ దాలవ్యము. ఇట్లే చీమ, చెలి, చేమ, జిల, జీడి, జెట్టి, జేజె. "ఏచ ఇగ్ఘ్రస్వాదేశే"(1 అధ్యా1 పాద, సూ 47) అను సూత్రముయొక్క భాష్యమందు నైవలోకేనాన్యస్మిన్ న్వేదే-అర్ధఏ కారః, అర్ధఓకారోవాస్తి" అనుటంజేసి, హ్రస్వమైన "ఎ"కారంబును "ఒ" కారంబును సంస్కృతభాషయందు లేవు తెలుఁగుభాషయందే "ఎ" కారంబును, "ఒ" కారంబును గలవు. ఉ. ఎగ్గ ఒప్పిదము ఇత్యాదులు. సమాంశవాచకమైనప్పుడు గూఁడ "అర్ధ" శబ్దమునపుంసకముగాక, పుల్లింగముగాభాష్యమందుఁ బ్రయోగింపఁబడినది.

9. సూ.—అ ఆ ఉ ఊ ఒ ఓ ఔ లం గూడిన చజలు దంత్యంబులు.

చలి - చాప - చుక్క - చూపు - చొక్కు - చోటు - చౌక - జముఁడు - జాతర

జున్ను - జూలు - జొన్న - జోలి - జౌకు - ఐదంతములయిన చజలు సమేతరశబ్దములందు లేవు.

వ్యా.—"అ, ఆ, ఉ, ఊ, ఒ, ఓ" అను నీయచ్చులతోఁ గూడిన "చ, జ" అనునవి దంత్యములు (దంతముల సాహాయ్యమున నుచ్చరింపఁ బడునవి.) ఉ. చలి; దీని యందలి చకారము అకారముతోఁ గూడినది (చ్ + అ=చ) కావున దంత్యము ఇట్లే చాప, చక్కి, చాపు, చొక్కి, చోటు, చౌక, జముడు, జాగు, జున్న జూలు జొన్న, జోలి జౌకు, ఈ సూత్రాంతమునందు "ఐదంతము లైనచజలు సమేతర శబ్దంబులందు లేవు" అని యుండెను. [ఐకారము అంతమందుఁగల "చ, జ" అను నవి సంస్కృత సమేతరశబ్దంబులందు (తెలుఁగుశబ్దములయందు) లేవు.] అనఁగా "చై" గాని, "జై" గాని యాదియందుఁ గల పదములు తెలుఁగు నందు లేవు కనుక ఐకారముపై సూత్రమునందు సంఘటన చేయఁబడలేదు. ఇది యోచింపఁ గనమే కాఁబోలు. వైడిపాటి లక్ష్మణకవిగారు తమ యాంధ్రనామసంగ్రహమందు "చైవులసాకిచాయవగఁడు" అని ప్రయోగించిరి; కాని యిద్ది అప్రామాణికము. చెయువులనికాని, చెవ్వులనికాని, యుండవలెను. అప్పుడు యతిభంగం బని వాక్యం బే యగును.

10. సూ.—సంస్కృతసమంబులం దికారాంతములైన శబ్దముల యుపధాచజలు బహువచనంబు పరంబగునపుడు దంత్యంబు లగును.

తెనిగింపఁబడిన సంస్కృతసమంబులందు దంత్యచజలు లేవు. తాత్పర్యము- ఉపధ యనఁగాఁ దుదివర్ణమునకు ముందువర్ణము- అర్చి - అర్చులు - రోచి - రోచులు - వీచి - వీచులు - రాజి - రాజులు — వాజి - వాజులు- మఱియు రాజశబ్దంబు కృతి దంత్యయుక్తంబుగా నంబడియెడి. ఇతరము లయిన చజల కుదాహరణములు- చంద్రుడు - చామరము - చక్రిక - చూర్ణము - చోరుడు - చౌర్యము - జయము - జాతి - జుగుప్స - జూటము - ఇత్యాదులు.

వ్యా.—ఉపధాశబ్దమునకు [illegible]. సంస్కృతసమంబులయందు, ఇకారము తుదయందుఁ గలవాని యుపధాభూతములగు చజలు బహువచ

బాంతెంబు నందు దంత్య చజలుగామాఱును. ఉ. అర్చులు. సంస్కృతము "అర్చిస్" అనునది. దీనికిఁ దత్సమము "అర్చి". దీని యంత్యాక్షరము. ఇకారము, ఈయికారమునకుఁ బూర్వాక్షరము చకారము, గలదు. (అర్ + చ్ + ఇ) ఈ యికారము బహువచనంబగు లు లలు పరంబగునపుడు ఉకారంబగును. (అర్ + చ్ + ఉ + లు) ఇట్లు ఆదేశముగా వచ్చిన ఉకారముతోఁ గూడిన చజలు సాంస్కృతికములైనను, తాలవ్యములుగా నుచ్చరింపఁబడు నక్షరంబు గావున సూత్రోచ్చారణార్థ మీసూత్రమువే దంత్యము లని శాసింపఁబడ్డె. ఇట్లే రోచులు, వీచులు, రాజులు (రాజి) వాజులు (వాజి) మొదలయినవి.

అచ్చులు. ఈ శబ్దములోని చకారము పైని ఉకారము ఆదేశవర్ణము గాదు గనుక లు ల లు పరంబగునపుడు తాలవ్య చకారముగానే యుచ్చరింపఁబడును. ఇది దంత్యంబైనచో "ముచ్చి" అన్న యర్థంబిచ్చును: గాని స్వరము లన్న యర్థము రాదు. (మూలము) "రాజుశబ్దంబొక్కటి దంత్యయుక్తంబు కానంబడియెడి" రాజశబ్దం బొక్కటి యేక వచనాంతంబును దంత్య యుక్తముగాఁ గనఁబడు చున్నది. అనఁగాఁ దత్సమ మైనను రాజశబ్దములోని జకారము దంత్యముగా నుచ్చరింపఁబడుచున్నదని యభిప్రాయము. "రాజు" అను శబ్దము వైకృతంబనుగలదని (తెనుఁగు శబ్దమని) కొందఱందురు. అట్లయినచో నంత్యము కావుటను సందియ మిందుకయు లేదు. ఇయ్యది ముఖ్యంబుగఁ గూచిమంచి తిమ్మకవిప్రభృతులు తమయచ్చతెనుఁగు గ్రంథముల యందుఁ బ్రయోగించిరి. కనుక నియ్యది యాలోచింపఁ దగ్గయంశము.

"ఆ. ఎందు వేఁట రారె యితరు లే మనసుతో
దారసంగసుఖము తప్పఁద్రోచి
తకట! పాండురాజయశ మెన్న వైతతి
క్రూరదశరథేశకులము రోయ"

అను రాఘవపాండవీయప్రథమాశ్వాసపద్యములో భారతార్థమునందు "పాండురాజ" అను నది తత్సమం బగు సంబుద్ధ్యంత పదంబు గావున నిచ్చట రాజశబ్ద జకారంబు చిన్నయసూరిగారి సంజ్ఞాప్రకరణమందలి యీసూత్రంబునం జేసి దంత్యంబు గానుండవలయు ననియు, రామాయణార్థమునందు "అజయశ" మని పదచ్ఛే దముచేతఁ దాలవ్యముగా నుండవలె ననియు, ననెడి హేతువులచేత "శ్లేషయందు జకారం బొక్కటియు యొకయర్థమున దంత్యమును, వేఱొక యర్థమునఁ దాలవ్యమును

నయ్యెడు' నని ప్రౌఢవ్యాకరణ సంజ్ఞాపరిచ్ఛేద మిరువదియైదవ సూత్రములో నర్థయాథార్థ్యసామరస్యమునకై బ సీతారామాచార్యులవారిచేత వివరింపఁ బడినది అయ్యది చింత్యంబు పరస్పరంబును విరుద్ధోచ్చారణంబులు గల దంత్య తాలవ్య జకారంబులు రెండును బద్యపఠనసమయంబున నేకీభావంబుగా నెట్లు స్ఫురింప శక్యం బగును? పద్యపాఠకాలంబున దంత్య ముచ్చరించినచో రామాయణార్థము చెడును తాలవ్యముగాఁ బలికినచో భారతార్థంబునకు భంగంబు సంభవించును కావున నర్థద్వయసాధకంబుగాఁ బాండురాజ శబ్దంబును బ్రయోగించిన పింగళిసూరకవీంద్రుల తాత్పర్యమిట్లని తోఁచెడిని ఇచ్చటఁ బాండురాజ శబ్దంబునకుఁ బాండురోగ మితనియందుఁ బ్రకాశించు నన్నవ్యుత్పత్తియందు నధికరణార్థంబున ఘుణ్ ప్రత్యయము వచ్చినది కావున నిచ్చటఁ బాండురాజ శబ్దంబు "పాండురోగము ప్రకాశించువాఁడా" అని విశేషణార్థమిచ్చును; కాని "పాండునామము గలరాజా" అని నృపాది విశేష్యార్థం బియ్యనేరదు విశేష్యార్థకంబై ప్రసిద్ధంబైన రాజశబ్ద జకారంబు దంత్యం బని వ్యాకరణకర్తల తాత్పర్యంబు కాని విశేషణార్థకంబైన రాజశబ్దజకారంబు దంత్యంబు గానేరదనియే వారితాత్పర్యంబు ప్రకృత పద్యంబులో "పాండురోగము ప్రకాశించువాఁడా" అన్నయుపాలంభార్థమే (నిందార్థము) శాపసమయంబు గావునఁ బ్రకరణంబున కనుకూలముగానున్నది కాఁబట్టి భారతార్థమందును బాండురాజ శబ్దజకారంబు తాలవ్యం బనియేయూహించుకొన వలయును కావుననే యప్పకవిగారు తమగ్రంథంబు నందలి ద్వితీయాశ్వాసములో నీపద్యంబునే యుదాహరించి "శుద్ధసంస్కృతిమైన పాండురాజ శబ్దంబునం గల జకారము తాలవ్యమే కాని దంత్యము కానేరదు ఇది తెలియక కేవలాంధ్రులు దంత్యాక్షరముగా నుచ్చరింతురు అది లాక్షణికమతముగాదు అట్లగుటం జేసి కవితాప్రవర్తకులైన సూరపరాజుగారు ఇంతివట్టుం విచారించి ప్రయోగించిరి' అని భారతార్థమునందును జకారము తాలవ్య మనియే సిద్ధాంతీకరించిరి క్రియావాచకమైన రాజశబ్దంబుతో విశేషణార్థ మిచ్చునట్టి యీ పాండు రాజశబ్దము యొక్క ప్రథమావిభక్తిరూపము 'రాజుఁడు' అన్నట్లుగ "పాండురాజుఁడు" అనియే యుండవలెను ఈవ్యాకరణమందలి తత్సమ పరిచ్ఛేదములోని డెబ్బదియెనిమిదవ సూత్రము ప్రసిద్ధంబైన నృపాది విశేష్యార్థక రాజశబ్దమునకే చెల్లును గాని ప్రకాశక్రియార్థము నిచ్చెడి యిట్టి విశేషణార్థకస్థలంబులలో "పాండురాజుఁడు" ఇత్యాద్యుపసర్జన స్థలంబులలో విశేష్యార్థకరాజశబ్దంబునకుం బోలె సంబంధింపనేరదనియెఱుఁగ వలయును రాజశబ్దంబును గుఱించి యింకను దత్సమ పరిచ్ఛేదము నందలి డెబ్బదియెనిమిదవ సూత్రంబు కొద్దిఁ జర్చింపఁ బడును కావన నాఁడు జూడు మాయనది

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

(మూలము) ఇతరములైన చ జ ల కుదాహరణములు, అనఁగా "అ ఆ ఉ ఊ" అను నచ్చులతోఁ గూడి వను వర్ణంబు లగుటచేఁ దాలవ్యములుగా నుచ్చరింపవలసిన చ జ లుగల యుదాహరణంబులిట్లైనవను: చంద్రుఁడు, చామరము, చుక్క, చూర్ణము, చోరుఁడు, చౌర్యము, జాతి, జాకప్పు, జూటము, మొదలైనవి

11సూ. — నకారంబు ద్రుతంబు

వ్యా — నకారంబునకు ద్రుతంబను పేరు ద్రుతంబనఁగా నక్కఱలేని యప్పుడు మఱుఁగుపడునదియని యర్థము. కేవల నకారంబు ద్రుతనామంబున సామాన్యంబుగా వాడఁబడుచున్నను ప్రత్యయంబును (ఫలమును, నేను, వెళ్లుచున్నాను) ఆగమంబును (వారిచేతను, చేయుచును, మఱియును) అవ్యయంబును (అప్పుడును, మఱియును, అన్నయును) నైన యుకారాంత నకారంబే ద్రుతసంజ్ఞ గలదని యని చెప్పుట యుక్తము ప్రథమా బహువచనంబగు లు ప్రత్యయంబునకు ఉకారంబు లేకున్నను "వనముల్, ఫలముల్" ఇత్యాదుల యందు శేషించిన లకారమే వెనుకటి ప్రత్యయార్థమును దెలిపినట్టులు ద్రుతసంజ్ఞ గలిగిన నుశబ్దము యొక్క ఉకారం బుచ్చరింపఁబడకున్నను మిగిలిన నకార మాత్రమే మునుపటి యర్థంబును దెలుపుచుండును "ఉన్నారు" ఇత్యాదుల యందలి ఉకారంబునకు ననభిధానంబున లోపంబు గలుగదు వాగనుశాసనుఁడు కేవల నకారంబునకు "ద్రుతాఖ్యోనః" అను సూత్రంబున ద్రుతసంజ్ఞ విధించెను ను శబ్దంబు యొక్క ఉకారం బుచ్చరింపఁబడకున్నను శేషించిన నకార మాత్రమే విశిష్టంబైన నుశబ్దార్థంబును జెప్పునని తాత్పర్యము

12. సూ — ద్రుతాంతము లైన పదములు ద్రుతప్రకృతికములు.

ప్రథమాకయిుషష్ఠియొక్కా తరములయిన విభక్తులు - ఉత్తమ పురుషైకవచనంబులు - భూత తద్ధర్మాద్యర్థక ప్రథమ పురుషైకవచనంబులు - ఆశీరాద్యర్థంబులయిన మధ్యమ వర్ణకంబులు - శతృగుమానంతర్య చేదాద్యర్థకంబులు - నేను తాను పదంబులు - వలెప్రభృతులును - ద్రుతప్రకృతికంబులు - నన్నున్ - నాచేతన్ - నాతోడన్ - నాకొఱకున్ - నావలనన్ - నాకంటెన్ - నాకున్ - మాలోపలన్ - మాయందున్ - వత్తున్ - వచ్చెదన్ - వచ్చెన్ - వచ్చున్ - వచ్చెదున్ - ప్రసన్నుండయ్యెదున్ - కావునన్ - కొట్టుమన్ - కొట్టన్ - కొట్టఁగన్ - కొట్టుచున్.

కొట్టినన్-వలెన్ - ఎంతయున్-పోలెన్-అయ్యున్ - ఇత్యాదులూ హ్యాంబులు.

వ్యా—ద్రుతముచివరంగలశబ్దములు ద్రుతప్రకృతికములు ఏవియనిన:—1 ప్రథమావిభక్తియును, (రాముఁడు) కయి పట్టి, యొక్క, లక్కడక్కడిన విభక్తులును, (నన్నున్, నాచేతన్, నాకొఱకున్, నావలనన్, నాకంటెన్, నాపట్టన్ మాలోపలన్, మాయందున్) 2 ఉత్తమ పురుషైక వచనంబులును (వత్తున్, వచ్చెదన్) 3 భూతార్థక ప్రథమపురుషైక వచనంబును, (వచ్చెన్) 4 తద్ధర్మార్థక ప్రథమ పురుషైక వచనంబును, (వచ్చున్, వచ్చెదున్) 5 ఆశీరాద్యర్థకంబులైన "ఎడు, త" అను వర్ణకంబులును, (ప్రసన్నులయ్యెదున్, కావుతన్) 6 శత్రర్థకంబును, (కొట్టుచున్) 7 ఋమున్నాద్యర్థకంబును, (కొట్టన్, కొట్టఁగన్) 8 అనంతర్యార్థకంబును (కొట్టుచున్) 9 చేదాద్యర్థకంబును, (కొట్టినన్) 10 "నేను, తాను" అను శబ్దంబులును, 11 వలె మొదలైనవియును, (ఎంతయున్, పోలెన్, అయ్యున్, మిగులన్, కడున్, వెంటన్, వెంబడిన్, మొ) ద్రుతప్రకృతికంబులుగా నూహింపఁదగ్గవి. "చ. ఘనవర ఘూర్జరీకుచయుగ క్రియ గూఢముగాక ద్రావిడీ స్తనగతిఁదేటగాఁ యజచాటునాం ధ్రవధూటిచొక్కపుం జనుగవ బోలిగూఢమునుజాటుఁ దనంబునులేక యుండఁదై ప్పిన నడవోకవిస్వ మనిపించు నగించటు కాక యుండినన్' ఇచ్చట "నగించు" అనునది తద్ధర్మార్థకంబు గావున ద్రుతాంతంబై పద్యములో "నగించు నటు" అని యుండ వలెను అప్పుడు గణభంగము గలుగును గానఁ బ్రథమములో "నగించెడు నట్లుగానిదోన్' అని కవిచే రచింపఁబడి క్రమక్రమముగా ద్రుతము లేని పాఠము ప్రమాద కృతమై యుండవచ్చును ఇప్పద్యము పెద్దన్నగారి చాటుపద్య మని కొందఱును, వేంకటనాథకవికృతంబగుపంచతంత్రములోని దని మఱికొందఱును జెప్పుదురు భాస్కర శతకమునందు "చ చీఁకపుర్వ్వుదాఁ జెడకొఱికింతె గాక పుడిసెండు జలంబిడి పెంపసేర్చునే' అను పద్యతృతీయ పాదములో "కొఱుకునింతె" "గాక" అనిద్రుతాంతముగా నుండవలసిన దానికి "కొఱుకింతెగాక' అనివ్యాకరణ విరుద్ధముగాఁ బ్రయోగింపఁబడినవి ఇట్టి ప్రామాదికప్రయోగంబులకు 'నిరంకుశాః కవయః' అనెడి లోకోక్తియే శరణంబు గాని వేఱొకగతి గానిపింప కున్నది

'తే గీ తన్ను నిన్ను నన్ను విన్ను మన్నా మిన్ను చన్నుకన్ను వెన్ను శబ్దములకు జడ్డలుండుఁబోవుఁ జర్చింపని వి ద్రుత ప్రకృతులెపుడుఁగావు భక్తసులభ' అప్ప 5-అ ఇప్పద్యమందలి "తన్ను, నిన్ను, నన్ను" శబ్దంబులు ద్వితీయాంతంబులు

కావున ద్రుతప్రకృతికంబులు. పై పద్యంబులో నప్పకవి కళాశబ్దంబులలోఁ బరిగణించుట కవిరథసహేతుకంబు

13. సూ—ద్రుతప్రకృతులు గాని శబ్దంబులు కళ లనఁబడు.

రాముఁడు - రాములు - హయము - విష్ణువు - గోడ - మేడ - అయ్య - అమ్మ - రామునికయి - జ్ఞానముఁబట్టి - నాయొక్క - వచ్చిరి- వచ్చితివి - వచ్చితిరి - వచ్చితిమి - రాఁడు - రారు - రామ - రావు - రాము - కొట్టక - తిట్టక - ఎత్తిలి - ఒత్తిలి - ఊరక - మిన్నక - బళి— అక్కటా - ఏల - ఇత్యాదులూహించునది

వ్యా—ద్రుతము కడపట లేని శబ్దంబులు కళ లనంబడును. రాముఁడు, గోడ, అమ్మ, మొదలైన ప్రథమలును, "కయి, పట్టి, యొక్క" అను ప్రత్యయంబులును, వచ్చిరి మొదలగు రేఫాంత క్రియలును, వచ్చితివి, వచ్చితిరి, మున్నగు మధ్యమ పురుష క్రియలును, వచ్చితిమి మొదలగు నుత్తమ పురుష బహువచన క్రియలును, రాఁడు మొదలగు వ్యతిరేక క్రియలును, ఎత్తిగి, ఒత్తిలి మొదలగునవ్యయంబులును, ఊరక, మిన్నక, మొదలగు తూష్ణీమర్థకంబులును, బళి మొదలగు ప్రశంస నార్థకంబులును, అక్కటా మొదలగు సంతాపార్థకంబులును, ఏల మొదలగు ప్రశ్నార్థకంబులును, "అట్టులు, ఇట్టులుఎట్టులు" అను ప్రకారార్థ కంబులును, "మఱి, మిక్కిలి" అను నత్యంతార్థకంబులును, "ఎ, ఏ, అ" అను నవధారణార్థ కంబులును, ఇత్యాదులు కళలు

క. అనఘ యిది యేటితపమే
మనుపమదుఃఖితులమగుటనాధారములే
కనుసంతానోచ్ఛేదం
బున వ్రేలెదమధమలోకముల తెరవుచనన్."

భార, ఆది 2 ఆ. అను పద్యమందలి "లేకను' అనుప్రయోగము చూచి కొందఱు "లేక" అనువ్యతిరేకక్త్వార్థకము ద్రుతాంతంబుగా నుండవచ్చునని యు, మఱికొందఱు నన్నయగారు "లేకయున్" అని యుశబ్దపూర్వకంబుగా నుండవలసినను నట్లుచ్చరింపకపోవుట పాదపూరణార్థమనియు, నుడువుదురు కాని సముచ్చయార్థంబునకు నవసరంబులేని యిట్టి కళాశబ్దంబులమీఁద నకారంబు కాన్పించిన చోట్లగల్గసను

ద్వయ వకారంబని సవరింపుట సులభంబుగావున నిట్టిని యీ భాససమాధానంబులని యెఱుంగ నది ,,లేకను' అనుచోట లేమిని అన పాఠమే. కవికృతమై యుండును. ఆధారము లేపని అను పాఠము వ్రాఁతప్రతులయందుఁ జూచి నట్లు కొందఱు నుడువుచున్నారు

14. సూ— హ్రస్వముమీఁది ఖండబిందువునకుఁ బూర్ణబిందువు వైకల్పికముగ నగును

అడఁకువ - అడంకువ — అరఁటి - అరంటి - ఎలుఁగుటి- ఎలుంగుటి - బలుఁగము - బలుంగము - మగఁటిమి - మగంటిమి

వ్యా— హ్రస్వాక్షరము తరువాతనున్న యఱసున్న వైకల్పికము (విధికిఁ బ్రవృత్తియు నివృత్తియుఁ గలుగుట) గా నిండుసున్న యగును ఉ అడఁకువ దీనియందలి కుఱుచ యక్షరంబగు డకారము తరువాతనున్న యఱసున్న నిండుసున్నగా మాఱి "అడంకువ" అనియగును వైకల్పిక మనుటచే, అడఁక, అనరూపముంగలదు ఇట్లే అరఁటి ఎలుఁగుటి, మగఁటిమి, బలుఁగము మొద

15. సూ —దీర్ఘముమీఁద సాధ్యపూర్ణములేదు.

వాఁడు - వీఁడు - రాఁడు - లేఁడు - కాఁబోలు- కాఁబట్టి- గోఁగులు — తేఁగలు.

వ్యా —దీర్ఘాక్షరము తరువాతను నిండునన్న శబ్దము యొక్క పుట్టుకలోనే యుండవలయును గాని వ్యాకరణము చేత నిండుసున్న రానేరదు అరసున్న శాస్త్రము చేత రావచ్చును ఉ తాఁజెప్పె వాఁడు ఇచ్చట దీర్ఘాక్షరంబగు వకారముతరువాత నఱసున్న యున్నది. కావుననిండు సున్నవచ్చి "వాండు" అనరూపము సిద్ధింపదు ఇట్లే వీఁడు, రాఁడు లేఁడు, మొద

16 సూ—సంస్కృత సమేతరములైన తెలుఁగుశబ్దంబులయందుఁ బరుష సరళంబులకు ముందేబిందువు కానంబడుచున్నది

వంకర - కలఁకువ - మంచు - త్రాఁచు-దంట - దాఁటు-కొంత - కోఁత. ఇత్యాదులూహ్యంబులు

వ్యా —సంస్కృత సమేతరములు=సంస్కృత సమములు కానివి బిందువు అరసున్నయు, నిండుసున్నయు, తెలుఁగుశబ్దంబులలో నఱసున్న గానినిండుసున్న గా

యుండుచోఁ బరుషములను (క, చ, ట, త, ప లు) సరళములను, (గ, జ, డ, ద, బ లు) ముందుండునుగాని దిక్కునవర్ణంబులకు (స్థిరాక్షరములకు) ముందుండదు ఈ వంకర ఇచ్చట బరుషవర్ణమైన కకారమునకు ముందుఁ బూర్ణబిందువు గలదు కలఁకువ ఇచ్చటఁగు వర్ణమునకు ముందునర్ధబిందువుగలదు ఇట్లే మంచు, త్రాఁచు డంట మొదలైనవి గ్రహింపునది

17. సూ యకారంబును వు వూ వోలును దెలుఁగుమాటలకు మొదటలేవు.

ఎవఁడు - ఎక్కడ - ఏమి - ఏల - ఉంచు - ఊరు - ఒకఁడు - ఓడ హరియతఁడు నిద్రవోయెనిట్టి వోట్ల సంధివశంబున వచ్చినయకారవకారంబులుగాని పూర్వసిద్ధంబులుగావు - వోఢ్యవోఢవ్యశబ్దములుదప్ప సంస్కృతసమంబులందు సహితము వు వూ వోవర్ణాదులగుశబ్దంబులు లేవని యెఱుంగునది - ఉదకము - ఊర్మిక - ఓదనము.

వ్యా — యకారంబును, వు వూ, వో, వోలును దెలుఁగు మాటలకు మొదట సిద్ధములు లేవు ఉ ఎవఁడు, ఏరు మొదలైనవి 'హరి యతఁడు, (హరి + అతఁడు నిద్ర వోయె (నిద్ర + పోయె) అను నప్పుడీచోటుల నుండు యకార వోకారంబులు సంధి వశము చేత (అకారము యకారముగాను, "పో" అనునది వోకారంబుగాను)) నైనవి కాని సహజములైన యకార వోకారంబులు గావు (మూలము) వోఢ్య వోఢవ్య శబ్దములు దక్క సంస్కృత సమంబులందుఁ గూడ 'వు, వూ, వో" అను నక్షరంబులు మొదటఁ గల పదములు లేవని తెలిసికోవలెను ఉ ఉదకము, ఓదనము మొదలైనవి చిన్నయసూరిగారు యకారంబును వు, వూ వో, వోలును మాత్రమే పదాది యందుండ వని చెప్పిరికాని, శాగ శబ్దంబు లాదియందుఁగల పదములు గూడ లేవని చెప్పలేదు వోళిశా (ఒబ్బట్లు, పోళి) వోఢుః (పితృగృహ వాసియై పోషింపఁ బడిన (పోషిత భర్తృకాసుతుఁడు) వోడజః (గర్భిణీస్త్రీని పెండ్లి యాడిన పిదపఁ బుట్టిన కొమరుఁడు) వోఢా (కుమ్మరవాఁడు, సారథి) వోటా (దాసి) వోడః (పోఁక చెట్టు) వోండ్రః (గొనస సర్పము మత్స్యవిశేషము) వోడ్రీ (పాదచతుర్థాంశము) వోదః (ఆర్ద్రః=తడసిన) వోదాలః (మత్స్యవిశేషము) వోరకః (లేఖకుఁడు) వోరటః (కుందపుష్పము) వోరపట్టీ (మందుర=అశ్వశాల) వోరవః (ధాన్యవిశేషము) వోరఖానః (పాటలవర్ణాశ్వము) మున్నగు వోకార సహిత వకారాది శబ్దంబులు శబ్దార్థ కల్పతరు సర్వశబ్ద సంబోధినీ ప్రభృతి గ్రంథంబులలోఁ గనఁబడుచున్నవి

'సీ. 'జాతివాగలవోఢ్య శబ్దమొక్కటి దక్క
సంస్కృతాంధ్రముల ముజ్జగములందు
శబ్దంబుమొదల నిశ్చయముగాఁ గొమ్ములు
నోత్వంబులును గల్గ వొకటి కైన
వాకుశృంగముల కైవడి నోత్వములభంగి
శబ్దాదిఁగల యవి స్వరములగును" అప్ప. 2. ఆ.

అను పద్యమునందుఁ జూడఁగా వోఢ్యశబ్దం బొక్కండు దక్క ముజ్జగమ్ములఁ జెదకినను సంస్కృతాంధ్రములయందుఁ దెక్కిన పదములకు వోకారము మొదలనుండ దనిచెప్పిన యప్పకవిగారి వచనము సాహసమూలకము

18 సూ.—య ర ల వలు లఘువులని యలఘువులని ద్వివిధంబు లగు.

హరియతఁడు - ఇత్యాదులందాగమయకారములఘువు- తక్కినయకారమలఘువు వీఱుగుమొఱఁగిత్యాదులందు రేఫం బలఘువు - ఇదేశకట రేఫమని చెప్పఁబడును - శకటరేఫముతత్సమతద్భవములందు లేదు - పెరుగుకరుగిత్యాదులందు రేఫంబు లఘువు ఏళులుపాళులు త్రాళుఁ ని బహుత్వమందురలడలకాదేశమయినళకారమలఘువు - తలనెల యిత్యాదు లందలి లకారము లఘువు అతఁడువలికె నిత్యాదులందున్న వాదేశవకారములఘువు - తక్కినవకారమలఘువు వర్ణసమామ్నాయమందలి ళకారమువర్ణాంతరముగాని యలముళకారముగాదని యెఱుంగునది.

వ్యా — య్,ర్,ల్,వ్,లు లఘువులనియు నలఘువులనియు రెండువిధములు. లఘువులన నుచ్చారణలో లాఘవముగలవి అలఘువులననుచ్చారణలో గౌరవముగలవి. ఈ యక్షరంబులకే యంతస్థములని పేరు హరియతఁడు(హరి + అతఁడు) మొదలగువానియందలియకారము శాస్త్రముచేత వచ్చినదిలఘువు తక్కినయకారమనఁగా శబ్దమునొక్క పుట్టుకలోనుండిన యకార మలఘువు ఉ కాయ మొ క్రిమముగా సాధ్యయకార సిద్ధ "యకారంబులులఘ్వలఘువులు" ఇక్లే "న్ద్రదవోయె"ఇత్యాది వకారస్థలఁబునను

గ్రహింపవలెను. విఱుగు మెఱుగు మొదలగు వానియందలి శకటరేఫం బలఘువు (మూలము) శకటరేఫము తత్సమ తద్భవముల యందులేదు

వ్యా.—'గీ ఱేఁడు పలుకు దోఁటనోఁగిఁ దేల్చి పలికిన
రేఫగాదు శకటరేఫగాని
తద్భవపుఁ బదములఁ దవిలిన యారేఫ
రేఫగాని శకట రేఫగాదు."

ద్వితీ-త-29 ల అను కవిసంశయ విచ్ఛేదకారుని మతంబును

'గీ పదము మొదల నిడుదఁదుదిఁ దద్భవంబుల
రేఫగాని శకట రేఫగాదు.

అను దిట్టకవి వేంకటార్యవరుని మతంబును సూరిగారను సరించిరి కాని తిమ్మకవిగారు పైవేంకటార్యునిమాట విశ్వసింపక తమసర్వలక్షణసారసంగ్రహ శకటరేఫ ప్రకరణమునందు

"గీ పదము మొదల నిడుదఁదుదిఁ దద్భవంబుల
రేఫగాని శకట రేఫగాదు
నిక్కమనుచు సుగుణనిధి దిట్టకవి వేంక
టార్యవరుఁడు పలికెనది హుళిక్కి."

అని త్రోసివేసిరి మఱియు వహోబలపతి కవిశిరోభూషణమందు "తుక్కి (తుపకారికాశబ్దభవము) కఱకు (కర్కరమ్) మొఱకు (మూర్ఖ)' ఇత్యాది తద్భవముల యందు శకటరేఫము గలుగుట దోషముగాదని నొక్కివక్కాణించెను ఇంకను ప్రెలింగ లక్షణశేషకారకుని మతమునుఁ గూడఁ దద్భవములయందు శకటరేఫంబులుగలపదములు కొన్నింటినిమాత్ర మీదిగువనుదాహరించు చున్నాఁడను కాఱియ- కాటికాశబ్దభవము పెఱ- పరశబ్దభవము గోఱజము-గోరోచనశబ్దభవము పిఱికి-భీరుకశబ్దభవము గోఱపము- క్షురపశబ్దభవము. మొఱకు-మూర్ఖశబ్దభవము గిఱి-గరుచ్ఛబ్దభవము గఱువ-గుఱుశబ్దభవము ఇత్యాద్యుదాహరణంబులును, వీనికిఁ గావ్యలక్ష్యంబులును చెప్పాలు గలవు గాని, గ్రంథవిస్తరభీతిచె విరమించితిని ఇట్లు శకటరేఫంబు నుచితికిఁ గవుల యనాది ప్రయోగప్రవాహమేగతిగాఁదోఁచుచున్నది కాని, తక్కిన య, వ, ల, లయందుం బలె లఘ్వలఘుత్వజ్ఞానంబునకు స్థిరమైన లక్షణసూత్రము కానిపింపదు పెరుగ మొద

లైన వానియందలి రేఫంబులఘువు బహువచనమందు ర ల డ లకు నాదేశము (ఒకదాని స్థానంబును వేఱొకటి యాక్రమించుటని) గానెవ్వ ఏసులు' మొదలైన శబ్దంబులయందున్న ళ కారమలఘువు తల' మొదలగువానియందలి లకారము లఘువు అతఁడు వలికె (అతఁడు + పలికె) మొదలైనవానియందలి పకారమునకు వచ్చిన వకారము లఘువు పదము పుట్టకలోనేయుండు వకారమలఘువు ఈ చేప (మూ) వర్ణసమ్నాయ (వర్ణవేదము = వేదముకలె ననాది సిద్ధమైనది) మందలి ళకారము మఱియొక వర్ణము గాని యలఘు ళకారము గాదని తెలిసికోవలెను ళకారము వర్ణాంతరముకాదని చెప్పశక్యముగాదు అనగా వర్ణాంతరమే యని ఫలితార్థము సంస్కృత భాషయందు "ల' కారమునకు "ళ కారముకూడఁ బలుకవచ్చును ఇది యట్టిదిగాదు "గళము' "గలము, "మంగళము" "మంగలము ఇత్యాదిస్థలములయందు "ళ' "ల', లకు భేదము లేదు

ఈ తెలుంగుభాషయందు భేదము తప్పక యున్నది దీనికి ననుకూలముగా 'ఆద్యాయాః పంచాశద్వర్ణాః' అను యహోబలపండితీయసూత్రమునొద్ద "నళస్య వర్ణాంతరత్వం వక్తుంశక్యతే అనియున్నది గాన ళ కారము వర్ణాంతరము కాదని చెప్పశక్యముగాదు అనగా వర్ణాంతరమేయని చెప్పవలెను

"కాశీవాసి బ్రాహ్మణుఁడు విద్వాంసుఁడు గాని విప్రుఁడు గాఁడు, అనఁగా విద్వాంసుఁడైన విప్రుఁడే యని సందర్భార్థము చెప్పుకొన్నట్లు యిచ్చటం గూడ ళ కారము వర్ణాంతరము గాని యలఘు ళకారముగాదనగా వర్ణాంతరమైన యలఘు ళకారమే యనియర్థింబగును శ్లో॥ స్ఫుటతా నపదైరపాకృతా నచనస్వీకృతమర్థగౌరవమ్" భారవియనెడికిరాతార్జునీయము 2 స॥ 27 శ్లో॥

ఈశ్లోకమందు నర్థగౌరవముస్వీకరింపఁబడలేదన్నమాటలేదు వ్యా — అర్థగౌరవంచ-నచస్వీకృతం — స్వీకృతమే వేత్యర్థః — నైశద్యప్రసక్తార్థగౌరవాభావ నివర్తనార్థం నఞ్ద్వయం సంభావ్యనిషేధనివర్తనే ద్వౌప్రతిషేధా వితివామనః నఞ్ద్వయార్థము సంభావ్యంబైన నిషేధమును నివర్తింపఁజేయుటయందు అనఁగా పోఁగొట్టుటయందు వర్తించునని వామనుఁ డనెడి వ్యాఖ్యాత వక్కాణించెను అట్లే ప్రస్తుతంబునను, ళ కారము వర్ణాంతరముగాని యలఘు ళ కారము గాదనగా వర్ణాంతరమైన యలఘు ళకారమేయని నిశ్చితార్థమును నఞ్ద్వయార్థము సూచించును

19. సూ — సంస్కృతప్రాకృత తుల్యంబగుభాష తత్సమంబు.

సంస్కృతము ... ... సంస్కృతసమము
రామః ... ...రాముఁడు
విద్యా... ... ... విద్య
హరిః. . ... హరి
ధేనుః . . . . ధేనువు
భూః. .. . . . భువి
పితా.. . ... పితి
గౌః ... . గోవు
నౌః... .. . .నావ
ద్యౌః... . . . . దివి
హృద్ ... .హృది
జగత్ ... ... { జగత్తు / జగము }

ఇత్యాదులూహ్యంబులు.

సంస్కృతము - ప్రాకృతము - ప్రాకృతసమము
అగ్నిః... ... ... అగ్గి ... ...అగ్గి
అటిః ... ... అడీ ... . అడి
అలిః . . } ఓలీ.. . ఓలి
పఙ్క్తిః . }
కటుః ... కాఅో . కారము
గౌరవమ్ ... గారవం . గారవము
జటా. . జడా ... జడ
మిరా ... .. మేరా . మేర
యమః ... జమో. . జముఁడు

రాజ్ఞీ ... రాణీ ... రాణి
శృంగారః ... సింగారో సింగారము
శ్రీః ... సిరీ ... సిరి

వ్యా — సంస్కృతభాషకును, ప్రాకృతభాషకును సమానమైన భాష తత్సమము అనఁగా సంస్కృతశబ్దములయం, ప్రాకృతశబ్దములయం, నంతమందుండు నట్టి దీర్ఘము విసర్గము, మొదలగువానిని శాస్త్రప్రకారంబ నమార్చి లింగభేదములనుబట్టి ప్రథమా విభక్తులను జేర్చినఁ దత్సమంబులగు ఉ సం—హరిః— సం—సమ—హరి సం—ధేనుః సం—సమ—ధేనువు—సం—పితా సం సమ—పిత ప్రా—అగ్గీ ప్రా—సమ—అగ్గి ప్రా—జమో సమ—జముఁడు ప్రా—కారో—ప్రా సమ—కారము ఇత్యాదులైన సంస్కృత ప్రాకృతసమంబులు సారూప్యంబును బట్టిగ్రహించునది చ జ లు సంస్కృతసమంబులయందు దంత్యములు వురే గాని ప్రాకృతసమంబుల యందు దంత్యములు గలవు ప్రాకృతసమంబులు సంస్కృతభవంబులని వాడవచ్చును ఇందులకుఁ బ్రమాణము,—

'క వదలక సిద్ధాక్షరములు
పొదవిన వర్ణములు దూలిపోఁ బలుకఁగ న
ర్థదమై ప్రాకృత నిభమగు
నది తద్భవ పదమునాఁగ నభి మతమయ్యెక్"

అని కావ్యాలంకారచూడామణి పాకృతసమంబులగు అగ్గి, జముఁడుఁ, రాణి జడ, ఆయ్యవి, వరుసగా అగ్నిః, యమః, రాజ్ఞీ, జటా మొదలగు సంస్కృతశబ్దముల నుండి పుట్టినవి మఱియుఁ జిన్నయసూరిగారి యీపుస్తకమందలి ప్రాకృతసమంబుల లోని, "కారము" అను శబ్దము క్షారశబ్దభవంబనియు క్షారశబ్దము కటు శబ్దపర్యాయం బనియుఁ గొందఱ యభిప్రాయము శాసగనేయున్నది. దీనికి సారూప్యంబునుగాన బడియెడి"త్రిరాత్రి ముభయోరధశ్శయ్యా బ్రహ్మచర్యమ్ క్షారలవణ వర్జఞ్చ" ఆపస్తంబ సూత్రవాక్యము "కారము" అనుశబ్దము క్షారశబ్ద భవంబని కవి సంశయవిచ్ఛేదకారకుని మతముపూర్వోక్తమతంబును దృఢపఱుచుచున్న యది వ అక్షారంబులు నలవణంబలు ఉదకంబులు) కాశి-5 అ

20 సూ.—(సంస్కృత పాకృత భవంబగుభాష తద్భవంబు.

సంస్కృతము ... ... సంస్కృతభవము
ఆకాశః ... ... ఆకసము

కుడ్యమ్	...	...	... గోడ
చన్ద్రః	...	...	... చందురుఁడు
తిమఙ్గః	...	...	... తమగము
తామరసమ్	...	...	... తామర
నారాచః	...	...	... నారసము
నిభః	.	...	. . నెపము / నెవము
ముఖమ్	. .	...	... మొకము / మొగము
మృగః	..	...	... మెకము / మెగము
వక్రః	...	...	... వంకర
వేసరః	...	...	... వేసడము
సముద్రః	...	...	... సంద్రము
సూచీ	...	...	... సూది
స్మరః	...	...	... మరుఁడు
హారమ్	...	...	... అరణము
హరితాళమ్...		...	. . హరిదళము

ఇత్యాదులు గ్రహించునది.

సంస్కృతము		ప్రాకృతము		ప్రాకృతభవము.
అఙ్గారః	... ..	ఇంగాలో	...	ఇంగలము
అప్సరాః..	... ..	అచ్ఛరా	... ...	అచ్చర
ఆశ్చర్యమ్	... . .	అచ్ఛేరం	...	అచ్చెరువు
పఞ్చాశత్	... ...	పణ్ణాసా	... ...	పనస

పృథివీ … … ..	పుఢవీ	పుడమి
ప్రయాణమ్ … …	ప్రయాణం… …	పయనము
ప్రవాళః … …	పవాళో …	పవడము పగడము
మత్సరః. . .	మచ్ఛరో . . .	మచ్చరము
యజ్ఞః … . .	జణ్ణో … …	జన్నము
లక్ష్మీః .. . …	లచ్ఛీ … …	లచ్చి
విష్ణుః … …	విణ్హూ . …	వెన్నుఁడు
వైద్యః .. .. …	వేజ్జో .. …	వెజ్జు
స్తమ్భః … .	ఖంభో	కంబము
స్థూలమ్	థోరం … .	తోరము

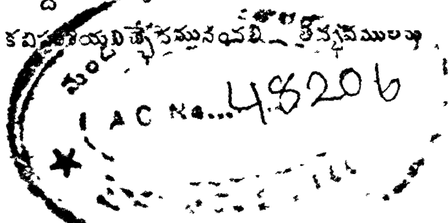
ఇత్యాదులు తెలియునది

వ్యా —సంస్కృతము నుండియుఁ బ్రాకృతమునుండియుఁ బుట్టినభాష తద్భవంబు అనఁగా వర్ణలోపము (అక్షరము కనఁబడకుండుట) వర్ణాగమము, (వేఱొక యక్షరమువచ్చుట) వర్ణాదేశము, (ఉన్నయక్షరమును ద్రోసి యాస్థానమున వేఱొక యక్షరము వచ్చుట) వర్ణవ్యత్యయము, (అక్షరములు తాఱుమాఱుకావుట) మున్నగు మార్పులు శాస్త్రప్రకారము పొంది తెలుఁగున వాడంబడు పదములు తద్భవములు ఉ. ఆగ-సం-రథః సం-భ-అరదము (అకారము క్రొత్తగాఁ జేరినది) ప్రా-అచ్ఛేరం-ప్రా-భ-అచ్చెరువు (వువర్ణంబాగమింపఁబు) ఆదే-సం-అంగణమ్ సం-భ అంకణము (గకారంబునకు, కకారమాదేశము) ప్రా-పుఢవీ ప్రా-భ-పుడమి (ఢకారవకారంబులకుఁ గ్రమముగా డకార మకారంబు లాదేశము) లోప-సం-తామరసమ్ సం-భ తామర (సకార లోపము) ప్రా-పణ్ణాసా ప్రా-భ-పనస (ద్వితీయణకారలోపము) వ్యత్యయము సం-శుచిః-సం-భ-చిచ్చు-(సంస్కృతపదంబులో నంత్యంబైన చివర్ణంబు నాంధ్రపదంబులో నాద్యస్థానంబునకు మాఱెను) ఇత్యాదిక మూహించుకొనునది

21. సూ.—త్రిలింగదేశవ్యవహారసిద్ధంబగుభాష దేశ్యంబు.

ఊరు - పేరు - ఇల్లు - ముల్లు - కోట - పేట - దూడ - మేడ - కోఁత - లేఁత - తావి - మోవి - ఇత్యాదు లరయునది.

వ్యా.—త్రిలింగదేశ మనఁగా:—శ్రీశైలము, దాక్షారామము, కాళేశ్వరము, ఈ మూఁడుక్షేత్రముల యొక్క మధ్యమందుండు నాంధ్రదేశము. మూఁడులింగములు గలదిగావునఁ ద్రిలింగము, ద్రాక్షతోటలు మెండుగానుండుటచే ద్రాక్షారామమను పేరువచ్చినదని ప్రాక్షవాదముగాని, యట్లుగాదు. "దక్షస్యారామ భూమిత్వా ద్దాక్షారామ ఇతీర్యతే" (దక్షునియారామభూమిగావున దాక్షారామము) అని స్కాందమున భీమేశ్వరఖండమునందుఁ జెప్పఁబడియున్న దనియుఁ గుమారస్వామియజ్వకృత ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానమగు రత్నాపణమందు వివరింపఁబడ్డది. కాళేశ్వరము విషయమై భిన్నాభిప్రాయములుగలవు. కాళేశ్వరమనఁగాఁ జిన్నతిరుపతి క్షేత్రమునకు సమీపముననున్న శ్రీకాళహస్తి యని సర్వజనుల యభిప్రాయము. ఈకాళహస్తీశ్వరుని గూర్చియే శివభక్తుండగు ధూర్జటికవి "శ్రీకాళహస్తీశ్వరా". అను సంబుద్ధ్యంతంబులగు పద్యంబులతో శతకమును రచించుటయే కాక, కాళహస్తిమాహాత్మ్యమును గూడ నాంధ్రీకరించెను. దీనంజేసి యిది స్వయంభువగు శివక్షేత్రమైనట్లు జగద్విదితమగు చున్నది కాని కాళేశ్వరవిషయమై యొకయభిప్రాయవిశేషముగలదు. హైదరాబాదు రాజ్యములోని నెలగొండల మండలమున గోదావరీనదితో నింద్రావతి సంగమించెడు స్థలంబందు మంథనియనుగ్రామంబు సమీపంబునఁ గాళేశ్వరమను శివక్షేత్రము గల దనియు, నీత్రిలింగములలో నదియే యొకటిగా నెన్నఁబడినదిగాని, కాళహస్తి గాదని యుఁ జెప్పుదురు. కాళేశ్వరము విషయమై ధూర్జటికవి వంటివారు క్షేత్రమాహాత్మ్యము గాని, శతకంబునుగాని, రచించినట్లు వినము. కాళహస్తిశబ్దములో "నామైకదేశే నామగ్రహణ" మ్మను న్యాయంబున హస్తిశబ్దంబును విడిచి కాళశబ్దంబుతో నీశ్వరశబ్దం బుచ్చరింపవచ్చును. శాస్త్రదూష్యంబులేదు సీతారామాచార్యులవారుశబ్దరత్నాకరములో "కాళహస్తి" అనియే నిశ్చయించిరి. "తెలుఁగు" అనుపదంబు త్రిలింగశబ్దభవంబనియు, దీనికిఁ దెనుఁగు రూపాంతరమనియుఁ, గావ్యాలంకారచూడామణ్యాదుల విన్నకోట పెద్దనామాత్యాదులు నెలవిచ్చిరి. మఱికొండఱు తెనుఁగు అను శబ్దము త్రినగశబ్దసంబంధినుడివిరి అట్లయినచో ననుస్వారహీనమైనత్రినగశబ్దమునుండి సానుస్వారరూపంబగు తెనుఁగుశబ్దము జనించుట దుర్లభంబగుటంజేసి తొలయొక్క రూపాంతరము తోన యగునట్లు తెలుఁగు శబ్దముయొక్క రూపాంతరము తెనుఁగనిన భాషగముండునని కొందఱు వ్రాసిరి. కవి[illegible]య్యని ఛ్ఛేకమునవలె [illegible] క్షేత్రములతో

జూడఁగా లకారముగల సంస్కృతశబ్దములకుఁ దద్భవమున నకారమువచ్చుటకిచ్చిన యుదాహరణంబులలోఁ ద్రిలింగశబ్దభవము తెనుఁగనియున్నది.

"సీ. కత్వహత్వములకు యత్వమాదేశమా
జ్ఞణలల నత్వంబు సంభవించు"

కవి-తృతీ-త. 48 ల. అనుస్వారరహితంబులగు సంస్కృతశబ్దంబులు తద్భవంబులలోనికి మాఱునపు డనుస్వారసహితంబులుగా నుండుటయుంగలదు. గావున బిందువు కూడదను పైవాదమంతగా సయుక్తికముగాదు. ఉదా. కీటము-కీఁటు. పూగము-పోఁక. వ్యాఘ్రము-వేఁగి. వైశాఖము-వేసఁగి మొదలైనవి. ఐనను ద్రిలింగశబ్దభవము తెలుఁగనియు రూపాంతరము దెనుఁగనియు గ్రహించుటయే పూర్వోక్తసరసయుక్తులంజేసి సమంజసము. (మూ) తెలుఁగుదేశమందు వాడుచున్న భాష దేశ్యము. ఉదా. ఊరు, కోట, పేఁట, ఇత్యాదులు.

వ్యా.— మూలమునందుఁ గోటపేఁట శబ్దంబులు దేశ్యములుగా నుదాహరింపఁబడ్డవి కాని యట్లుగాదు. కోట్టశబ్దభవము కోట. "కోట్టారఘట్టహట్టాశ్చ" అమరత్రికాండశేషము. పింఠా శబ్దభవము పేఁట. "పింఠా విటజనాశ్రియః" అమరపదపారిజాతము. కోట్టశబ్దపర్యాయంబు సంస్కృతమే కోట శబ్దంబొండు గనఁబడుచున్నది యని ప్రౌఢవ్యాకరణకారకుని యభిప్రాయము. దేశ్యములో, అన్యదేశ్యంబని మఱి యొండు విధంబుగలదు. ఉదా. తావు, పైరాణము, గాడీ, ఇత్యాదిహిందూస్థాని పదములును, తాయి తిరుమాంగమిత్యాదిద్రావిడ పదంబులును, బిడార్విత్యాది కన్నడపదములును, ఆంధ్రమునందుఁ గవిసంప్రదాయసిద్ధముగాఁ బ్రయోగింపవచ్చును.

"సీ. మిహికసిండి పరుంజు మొహదా కెలంకుల
తావు గుజ్జరివన్నె కేవడంబు"—మను 4 ఆ
"సీ. రాణనొప్పారు పైఠాణంబు సింగిణి
తళుకులకోరీలు తరకసంబు"—మను 4 ఆ

"సీ. రమ్యభూషణాలంకృత స్త్రీసహస్రంబుఁ
గాంచన శిబికాసహస్రంబుఁ జిత్రలలిత

గతినొప్పునే నూఱు గాడీలు సింధుజ
బాహ్లీక కాంభోజ పారసీక"—భార ఆది 8 ఆ

"సీ. కన్నబిడ్డల శేవఁగాందిసీకులఁ బ్రోవ
బంగారు తాయిమాడంగశాయి"—పాంచా 1 ఆ

"చ. ధనలోర్థ్వ పుండ్రములయందుఁ
గడున్ దిరుచూర్ణ మొప్ప"—పర 3ఆ

"తే. ఈవెలంది యొడల్ పైఁడిలో వెలంది
యీనెలంత లలాటంబులే నెలంత
యీసుపాణిరదశ్రేణియే సుపాణి
యీబిడారు మృగీమద శ్రీబిడారు"—విజ 1ఆ

22. లక్షణవిరుద్ధంబగు భాష గ్రామ్యంబు.

వస్తాఁడు. తెస్తాఁడు. వచ్చేని - తెచ్చేని - వచ్చేవాఁడు - తెచ్చే వాఁడు వచ్చేటివాఁడు - తెచ్చేటివాఁడు ఈభాష ప్రయోగంబున కన ర్హంబు.

వ్యా.—వ్యాకరణశాస్త్రమునకు వ్యతిరేకమైనభాష గ్రామ్యము. ఉదా. వస్తాఁడు, వచ్చేవాఁడు, తెచ్చేటివాఁడు మొదలైనవి. ఈభాష గ్రంథములయందు బ్రయోగింపఁదగదు. శా. "పా టింతు ర్వైద్దలు తద్దనమ్మి నుయిదాఁటే వానికిం జింత గూ। కొంతైనన్" పాండు-4ఆ. "క అచ్చెలిపందిరిలోపల ఐమ్ముమఁబోయేటి పరుసవానికి" హంస-2 ఆ. క. మద్దూరివనములమ్మా। ముద్దులు గుర్కేటితల్లి నుతాస్య లమ్మా సిద్దాబత్తుల లచ్చిని బ్రొద్దునచే పంపవమ్మ పోలేరమ్మా" భిమనచాటుధార. పై పద్యత్రియంబందలి "దాఁటేవానికి, గుర్కేటితల్లి, పోయేటి" ఇత్యాదికవిప్రయో గంబులును లక్షణ సురక్షితంబులు గావని యెఱుఁగునది. సంస్కృతనాటకంబులలోఁ బాకృతభాషయుం బోలె నొకానొకప్పుడు జాతీయభాషలు గ్రామ్యసంకరంబులు

పయితము పాత్రానుసారముగరసపుష్టికై యీతెలుంగునందుఁ బ్రయోగింప నగును. ఉదా. "మొక్కెమునామి" రామా-2ఆ. గీ. "ఇతని నూసినామేలు బాగాము నేసినాము" యయా- 1 ఆ. గీ. "సామి దవనురాజ సప్పన్న బూములు మాసిగాఁడు కట్టిమస్సిగాఁడు ఖాసిగాఁడు కూడిపోయిరి రేతిరి నూసివచ్చినారు సొద్దెనయ్యె" పట్ట-2ఆ. క. "సామిన్దోవముగాదే గామంబులు సొచ్చిసంపె గంపేఁడు లచ్చల్ గామిడిమెకములు మనుజుల బూములు రచ్చించవయ్య పున్నెపురాజా" పట్ట-2ఆ.

సీ "వేఁటసాగింపమివేగంబె దుంతెనుగానుక దెట్టేము కాటిఱేఁడ మాకుఁ దోడైరమ్ము నీకెక్కుఁదెచ్చేము। గరుడాలమంతుని గంబమయ్య మెకములలోఁ జేయు మిాసింగమును నీకుఁ దొలుతగా నిచ్చేము దుగ్గిదేవి జయమిమ్ము పోతాన బాతకలీసేపేము మాపాలేన్నను గొట్టి పులుగుల్ల" తే "అయను" పట్ట-2ఆ. ఇత్యాదులు కానంబడుచున్నవి

23. సూ—ఆర్యవ్యవహారంబులదృష్టంబు గ్రాహ్యంబు.

పెద్దలువ్యవహరించినమాట గ్రామ్యంబయిన గ్రహింపందగు ననితాత్పర్యము. కలకంఠుఁడు, ప్రాణగొడ్డము, జీవగఱ్ఱ, కపిలకన్నులు, కపిలగడ్డము, కపిలజడలు.

ఇది సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము

వ్యా.—పెద్దలవాడుకయందుఁ గనఁబడునవి గ్రహింపఁ దగ్గవి. అనఁగా నీభాషయందుఁ బ్రామాణికులు తమ గ్రంథములయందు నెయ్యవి ప్రయోగింతురో యయ్యవి శాస్త్రమునకు విరుద్ధముగా నున్నను, గ్రహింపవలెనని యభిప్రాయము. కనుకనే యథర్వణాచార్యులు వికృతివివేకమున "శాస్త్రప్రయోగయోశ్చ శాస్త్రం బలవదుచ్యతే అనిష్పన్నే పదే తేన ప్రయోగాశ్రయణం హితం" అని నుడివిరి. అనఁగా నెచ్చట శాస్త్రముచేఁ బ్రత్యేకముగాఁ గార్యము చెప్పఁబడునో యచ్చట శాస్త్రము. బలముగలది. ఎచ్చట శాస్త్రముచేత సామాన్యముగా విధింపఁబడదో యచ్చటఁ బ్రయోగవిశేషము బలవత్తరమని భావము. కావుననే "కలకంఠుఁడు, ప్రాణగొడ్డము, జీవగఱ్ఱ, కపిలగడ్డము" మున్నగు ప్రయోగములు గ్రామ్యములైనను సాధువులని సూరిగారియభిప్రాయము. కాని త్రిలింగలక్షణమందు నయ్యవి గ్రామ్యములు కాక తద్భవంబులేయని చెప్పంబడినవి. ఎట్లనఁగా గరకంఠశబ్దభవము కలకంఠుఁడనియు, ప్రాణఘట్టక శబ్దభవము

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

ప్రాణగొడ్డమనియు, నియ్యవి యంపయానలోనగు వానివలె మిశ్రింబులనియు, కవిల శబ్దము కపిలశబ్దభవంబు కావునఁ "గవిలగొడ్డము, కవిల కన్నులు" అనియే ప్రయోగింప వలెననియు నుడివిరి. " జీవగఱ్ఱ" నీకీతిగా గ్రామ్యంబుగాకుండఁ జేయుటకుఁ దగిన యాధారంబేమియుఁ గానంబడదు. క॥ "ఎలుకని యెలుఁగక నీకుఁ। ముఱుపమా ర్గొన్న తప్పుమఱవుమునమ్మం। గఱకంఠా క్షమియింపుము నెఱి నెవ్వరికెఱుఁగ నగునె నీచరితంబుల్" భార-అర-1 ఆ. సీ। "ప్రాణగొడ్డములగుపనుల వారలఁ దీర దలఁచిన పుణ్యంబు కలిమిఁ జేసి" భార-ఉద్యో-1 ఆ

శా॥ "రాధాచిహ్నము జీవగఱ్ఱ హింపశిష్టప్రాప్త సంతోషణ। శ్రీవజ్రాంగి యజాతశత్రుఁడు మహీభృన్మాత్యుఁడే మానఁగన్" సుభ-1 ఆ. అక్కఱ॥ "అవసరజ్ఞుండ యివ్వానుఁడే తెంచె నంత నత్తపస। కవిలగొడ్డంబును గవిలజడలును గవిలకన్నులును దవిలయున్న నల్లనైనదీర్ఘపుఁదనువును జాది యొఱపు కన్నంగవ మెఱచి తెఱవక యుండె భయమున" భార-ఆది-4.

సంధిపరిచ్ఛేదము.

సంధియనఁగాఁ గూడికయని శబ్దార్థము దీనిం గూర్చి తెలియఁజేయు భాగము సంధిపరిచ్ఛేద మనఁబడును. లక్ష్యములందు సంధిస్పష్టము కాఁగలదు. ఉత్తనఁగా హ్రస్వమైన ఉకారము. ఇట్టే అత్తు,ఇత్తు మొదలైనవి.ఉత్తు మొదలైనవానిలోనితకారమునకుఁ దపర కరణంబందురు. తపర కరణంబువలని ఫలంబేమనఁగాఁ దకారోచ్చారణమువలనఁ బూర్వాక్షరము దీర్ఘమైనచో దీర్ఘమునకును,హ్రస్వమైనచో హ్రస్వమునకును గ్రహణము.

1. సూ—ఉత్తున కచ్చుపరంబగు నప్పుడు సంధియగు పూర్వపరస్వరంబులకుం బరస్వరం బేకాదేశం బగుట సంధియనంబడు.

రాముఁడు ... ... అతఁడు ... ... రాముఁడతఁడు

సోముఁడు ... ... ఇతఁడు ... సోముఁడితఁడు

మనము... ... ... ఉంటిమి ... ... మనముంటిమి

అతఁడు... ... ... ఎక్కడ ... ... అతఁడెక్కడ

ఇతఁడు... ... ... ఒకఁడు ... ... ఇతఁడొకఁడు

వ్యా.—హ్రస్వమైన ఉకారమునకు నచ్చుపరమైయున్నపుడు సంధికలుగును. పూర్వపరస్వరంబులకున్=ముందటి యచ్చునకును, తరువాతి యచ్చునకును, ఈరెండింటికిని, పరస్వరంబు=తరువాతియచ్చు, ఏకాదేశంబగుట= ఒక యక్షరమే వచ్చుట (రెండువర్ణంబులస్థానంబున నొకవర్ణంబువచ్చుట) సంధియనంబడు=సంధియనంబడును. అనఁగా మొదటి పదము యొక్క కడపటి యచ్చు కనఁబడక సంధిలో రెండవ పదము యొక్క యచ్చే కనఁబడును, ఉ. రాముఁడతఁడు (రాముఁడు + అతఁడు) ఇచ్చట మొదటి పదముగా "రాముఁడు" అనుదాని కడపటి యచ్చు ఉకారము. (రాముఁడ్ + ఉ) "అతఁడు" అనుదానిలోని మొదటి యచ్చు అకారము. "ఉ, అ" అను నీరెండచ్చులకుఁ బరస్వరమైన అకారము వచ్చి "రాముఁడతఁడు" (రాముఁడ్ + అతఁడు డ్ + అ=డ) అని యగును. అనఁగా మొదటి పదము యొక్క యంత్యాచ్చు సంధిలోఁగనఁబడదని ఫలితార్థము ఇట్లే వానమంటిమి, ఇతఁడొకఁడు, మొదలైనవి గ్రహింపవలెను. మఱియు, సంధి, పూర్వరూప సంధి యనియుఁ బరరూప సంధి యనియు, రెండువిధములు. పూర్వరూప సంధి సంస్కృతమునందుఁ గాక తెలుఁగునందు లేదు. ఉదా. తమోంజనము (తమస్ + అంజనము)=తమో + అంజనము ఇచ్చటఁ బూర్వపరంబులగు నోకారాకారంబులకుఁ బూర్వాక్షరంబౌ నోకారమే వచ్చి, "తమోంజనము" అని యగును. సంస్కృతములో సకారాంత శబ్దములకు అకారాది శబ్దములు పరంబగు నపుడు, ఈపూర్వరూప సంధివచ్చును. ఇట్లే, "మనోఽశ్వము, యశోఽధికుఁడు, వేదోఽతిశయము" ఇత్యాదులు. ఈసంస్కృత పదంబుల సంధి యాంధ్రకవిత్వమందుఁ గవులు జాగ్రత్తతో గ్రహింపవలెను.

2. సూ—ప్రథమేతరవిభక్తి శత్రర్థచువర్ణంబులందున్న యుకారంబునకు సంధివైకల్పికంబుగా నగును.

నన్నుఁ........అడిగె............ { నన్నడిగె / నన్ను నడిగె

నాకొఱకుఁ......ఇచ్చె............ { నాకొఱకిచ్చె / నాకొఱకునిచ్చె

నాకుఁ ... ... ఆదరువు ... { నాకాదరువు / నాకునాదరువు

నాయందుఁ ... ఆశ ... ... { నాయందాశ / నాయందునాశ

సంధిపరిచ్ఛేదము.-

ఇందుఁ ... ... ఉన్నాఁడు...	{	ఇందున్నాఁడు ఇందునున్నాఁడు
ఎందుఁ ... ... ఉంటివి ...	{	ఎందుంటివి ఎందునుంటివి
వచ్చుచుఁ ... ... ఉండెను ...	{	వచ్చుచుండెను వచ్చుచునుండెను
చూచుచుఁ ఏగెను ...	{	చూచు చేగెను చూచుచునేగెను

వ్యా.—ప్రథమగాక దక్కిన విభక్తులయొక్కయు, శత్రర్థకమువర్ణకము యొక్కయు, (సంస్కృతములో శతృప్రత్యయమునకు వర్తమానకాల మర్థము. కాన శత్రర్థకమువర్ణక మనఁగా వర్తమానార్థకమువర్ణకము. "కాంచున్, వచ్చున్" ఇత్యాదితద్ధర్మార్థకరూపంబుల యందలి ధాతుమువర్ణోకారమునకు సంధి రాకుండుటకై యీసూత్రమునందు "శత్రర్థకమువర్ణక" మని చెప్పఁబడినది) ఉకారమునకు సంధి వైకల్పికముగా నగును. ఉదా. నన్నడిగె, నన్నునడిగె (నన్నున్ + అడిగె) ఇచ్చట నన్నుశబ్దముయొక్క కడపటి ఉకారము. మొదటి యచ్చు. (పూర్వస్వరము) "అడిగె" అనుదాని లోని అకారము తరువాతియచ్చు (పరస్వరము) ఈఉకారా కారములు రెండింటికిని బరాచ్చు (అకారము) వచ్చి, "నన్నడిగె (ఉ + అ = అ) అని యైనది. ఇచ్చట సంధి వైకల్పికంబుగావున. రానియపుడు ఈశబ్దములకు సహజమయినద్రుతంబు పూర్వపరాచ్చులనడుమను గనఁబడి "నన్నునడిగె" (న్ + అ = న) అని యైనది. ఇట్లే నాకాదరువు, నాకునాదరువు. ఎందుంటివి, ఎదునుంటివి. చూచు చేగెను, చూచుచు నేగెను మొదలైనవి. ఉకారాంతంబులైన ప్రథమేతర విభక్తులును, వర్తమానార్థకమువర్ణకంబును. తెలుఁగుభాషలో ద్రుతప్రకృతికంబులు. ఈశబ్దములఉకారమునకు సంధి కలుగనపుడు దుగ్రినకారంబు కూడ లోపించినంగాని సంధి సార్థకంబు గాదుకావున నకారంబు లోపించునని యెఱుంగునది.

3. సూ.—సంధిలేనిచోట స్వరంబుకంటెం బరంబయిన స్వరంబు నకు యడాగమంబగు. ఆగమంబనఁగా వర్ణాధిక్యంబు,

మా ... . అమ్మ ... ... మాయమ్మ
మీ ... ... ఇల్లు ... ... మీయిల్లు
మా ... ... ఊరు ... ... మాయూరు

వ్యా—సంధి కలుగనిచోట నచ్చునకు తరువాత పరమైన యచ్చునకు యడాగమంబు (యట్ + ఆగమంబు) అగును. ద్రుతప్రకృతికంబులు నకారాంతంబులు గావున నీవిధి యజంతంబులైన శబ్దములకే చెల్లునని ఫలితార్థము "ఆద్యంతౌటకితౌ" అను సంస్కృతవ్యాకరణసూత్రంబున టిత్తును, కిత్తును, ఏశబ్దములకు నాగమములుగా విధింపబడునో యవి క్రమముగా వానికి నవయవములై మొదటను, చివరను, వచ్చును. అనగా నిచ్చట టిత్తైన యడాగమము పరస్వరంబునకు విధింపబడినది కావున నాయచ్చునకు మొదట నిలిచి యవయవము గానుండును. ఉదా. మాయమ్మ (మా + అమ్మ) ఇచ్చట 'మా' అను దానిలోని ఆకారము పూర్వస్వరము. 'అమ్మ' అను దానిలోని మొదటి అకారము పరస్వరము. ఈఅకారమునకు మొదట యడాగమము (య్) రాగా 'య' (య్ + అ) అనియయి 'మాయమ్మ' అనురూప మయ్యెను. ఇట్లే మాయూరు మొదలైనవి. యట్, నుక్, టుక్, రుక్, ఇత్యాదులయందలి అకారమును, ఉకారమును, సుఖోచ్చారణార్థముగాని, శాస్త్రీయంబైన ప్రయోజనంబునకై కాదని యెఱుంగునది. ఇట్టి శబ్దంబులయంతమందు పొల్లుమాత్రమె యని గ్రహింపవలెను.

4. సూ—అత్తునకు సంధిబహుళముగా నగు.

మేన ... ... అల్లుఁడు ... ... { మేనల్లుఁడు / మేనయల్లుఁడు }
పుట్టిన ... ... ఇల్లు ... ... { పుట్టినిల్లు / పుట్టినయిల్లు }
చూడక ... ... ఉండెను...... ... { చూడకుండెను / చూడకయుండెను }

బహుళగ్రహణముచేత స్త్రీవాచకతత్సమసంబోధనాంతంబులకుసంధిలేదు.

అమ్మ ... ... ఇచ్చెను ... ... అమ్మయిచ్చెను
దూత ... ... ఇతఁడు ... ... దూతయితఁడు
చెలువుఁడ ... ఇందను ... ... చెలువుఁడయిందము

సంస్కృతీయంబునకు సంధియగునని యథర్వణాచార్యులు చెప్పి రిగాని దానికింబూర్వ కావ్యంబులందుఁ బ్రయోగంబు మృగ్యంబు-అధు నికకృతులందొకానొకచోట స్త్రీవాచక తత్సమంబులకుసంధిగానంబడి యెడు-గంగనుకాసె- వెలఁదిచ్చెను-వెలయాల్యాదులసంధిలేమిబాహుళ కముచేతనేయని యూహించునది.

వ్యా.—హ్రస్వమైన అకారమునకు సంధి బహుళముగా నగును. బహుళమన గా సంధినిత్యముగా వచ్చుట (ప్రవృత్తి), సంధియెంత మాత్రమును రాకుండుట (అప్రవృ త్తి) సంధివచ్చి యొకరూపమును, రాక మఱియొక రూపమును, గలుగుట (విభాష), ఆయావిధి సూత్రములలోఁ జెప్పినవాటికంటె గాక యన్యత్ర వచ్చుట (అన్యదేవ) శ్లో॥ క్వచిత్ప్రవృత్తిః క్వచిదప్రవృత్తిః క్వచిద్విభాషా క్వచిదన్యదేవ। విధేర్విధానం బహుధా సమీక్ష్య చతుర్విధం బాహుళకం వదంతి" అని కాశికావృత్తి కారవచనము. దీని నాలుగువిధంబులకును నుదాహరణంబులు ముప్పదియెనిమిదవసూత్రముక్రిందఁ జూపఁ బడును ఉ. మేనల్లుఁడు, మేనయల్లుఁడు (మేన + అల్లుఁడు) ఇత్యాది సంధివిభాష (వైక ల్పికము) కుదాహరణములు. మొదటి యుదాహరణంబులో సంధికలిగినది. రెండవ దానిలో సంధిలేక పోవుటచేత యడాగమము వచ్చినది; కనుక రెండురూపంబులు. ఇట్లే పుట్టినిల్లు, చూడకుండెను మొదలైనయుదాహరణంబులు. (సూ) బహుళగ్రహ ణంబుచే స్త్రీవాచకతత్సమసంబోధనాంతంబులకు సంధి లేదు.

వ్యా.—బహుళమని చెప్పుటచేత స్త్రీవాచకములకును, (స్త్రీలింగార్థమిచ్చునట్టి శబ్దములు) తత్సమపదంబులకును, సంబోధనాంతంబులకును, (సంబుద్ధిప్రత్యయ మంతమునం దాఁగలశబ్దములు) సంధియెప్పుడును రాదు. 'అమ్మ' ఇత్యాది స్త్రీవాచకము. 'దూత' ఇత్యాది తత్సమము. చెలువుఁడ! ఇత్యాది సంబోధనాంతము. ఈశబ్దములయంత్యాకా రంబునకు సంధిరాదనిభావము (సూ. వ్యా.) సంస్కృతశబ్దములచివరనున్న యత్వమునకు సంధికలుగునని యథర్వణాచార్యులు చెప్పిరి; కాని యట్లు సంధికలుగుటకుఁ బూర్వ గ్రంథంబులయందుఁ బ్రయోగము మృగ్యంబు (వెదుకఁ దగినది.) శ్లో॥ "భవంతి కేచిచ్ఛ బ్దాస్తు సాంగత్యేనైవ సాధవః। కుత్రచిత్సంస్కృతీయోపి ప్రాణోప్యత్రిమ్యతో భవేత్"

అథర్వణాచార్యవచనము. (మూ-వ్యా) ఇప్పటిప్రబంధములయందు (కృతులయందు) ఒకానొకచోట స్త్రీవాచకంబునకును, తత్సమంబునకును, సంధి గానంబడుచున్నది. ఉదా గంగనుకాసె (గంగ + అనుకాసె) గంగ శబ్దము తత్సమంబుగావున నిది తత్సమసంధి నెలఁతిచ్చెను (నెలఁత + ఇచ్చెను) ఇది స్త్రీవాచకసంధి. వెలయాలు మొదలైనవాని యందు సంధిలేకపోవుటు బహుళమనుటచేతనే యని యూహింపునది. అనఁగా "వెలాలు" అను రూపము కాదని భావము. తే. గీ. "కొమ్మసాత్త్వికలసిరి కొమ్మ యింద మనుమనిచ్చెదాఁ దెచ్చిన యంబరములు" భార-విరా. 5ఆ. ఇందు "కొమ్మ యిందము" స్త్రీవాచకసంబోధనాంతంబుల కుభయంబులకును సంధిలేమికై యుదాహరణము. ద "అడుగనసుండియుం బరిలమై చలంబెసఁ గోటనొప్పు ప్రో | ల్చెడని కడంకదంచెనపుఁజేతుల గంగనుకాసె దూఁగఁగా" అను. 2ఆ. (గంగ + అనుకాసె) చ. "పడకు పెకాని చేష్టుడఁగ పక్షము పక్షులు జానువుల్ చోరక" అను-4-ఆ (చేష్ట + ఉడిగ) శా. "ఈబ్రక్కన్ ద్వ్యాజుఁ జూడవయ్య సకవాకిరంగధర్తన్" అను. 6ఆ. రంగధర్త + అందు) ఇట్టితత్సమాకారసంధి ప్రయోగంబులు కూడఁ గ్రాచీత్యంబుగా నున్నవి. అకారంబునకు "అను, అంతే, అయ్య, అమ్మ, అప్పఅక్క, అన్న" మున్నగువాని యచ్చులు పరంబగునప్పుడు సంధి నిత్యమని పెక్కువ్యాకరణంబులు ఘోషించుచున్నవి; కాని "ఆకు" అను శబ్దము పరంబగునపుడు సంధి లేనిచోటి అకారశంబుగా నున్నది. శా "హా టింతు ర్వేద్దులు శోధనమ్ము నుయిదాఁచేవాని నంబునకై యాకంబైనన్" పాండు-4ఆ. ఇకారాంతస్థలంబులలో నాకుశబ్దము పరంబుగ గ్రహింపడు సంగ్రహిత కటువుగా నుండును; కాన 'ఉ॥ తా | టాకులలోన వ్రాసిరి గనఁ గూడినఁ బాపముండు" క "మజ్జాకున బండెమదర | గుజ్జానికి రెండు కోడికివలెనే" మొదలైనవాని యందు "తాటిగాకు, మజ్జియాకు" అని ప్రయోచుటయే నమణీయము. "చ॥ ఉదరమువందు విశ్వమును నున్నదివెల్పలకూన్యమిమ్మొయిక్ బొదనినమజ్జిగాకు పయిఁబొచ్చెపు బాలుఁడనై" హరి-ఉ-9ఆ. "సీ॥ అలరులు ఫణి పీచులభ్రమంబు సుడిరావి గాకు సైకత మంటులలను దోనలు" రుక్మాం-1ఆ. "సీ॥ ఈమఱ్ఱిగాకాకోదేకార్ణవమునాఁడు శేషాహిశాయికి సెజ్జమయ్యె" భో-2ఆ పరిమాణార్థకమైన "అంత" యను తెలుఁగు శబ్దంబు పరంబగు నపుడు ప్రాయికంబుగా సంధి సర్వత్ర నిత్యంబు. ఉదా కొండంత-గోడంత - "తనయంత" ఇత్యాదుల యందు వైకల్పికంబును గానంబడుచున్నది. "సీ గీ॥ కానగాఁదమ్మ వేఁడుపాగడ్డలాస పడక తనయంత జగములఁ బరఁగుచుండు" నిర్వ-1ఆ. పైని స్త్రీవాచకము మన్నగు వారి మాడంటకు సంధికూడదని గ్రంథకర్తగారి యభిప్రాయము; కానియేవార్థకంబైన (అరణార్థకంబైన) యకారంబునకుఁ గూడ నచ్చు పరంబగునపుడు సంధిలేదని తెలియుఁ

కనది. ఉదా. నీవయనుంగుంజెలివి. ఇచ్చట సంధి కూడదు. అకారంబునకు. "పుట్టి నిల్లు" ఇత్యాది కర్మధారయ మందే కాక యితరత్రసహితము సంధి చూపట్టెడి. "గీ పాండవశ్రేష్ఠునకుఁ బ్రీతిఁ బరవ యాగం జ్యమిచ్చితి విద్వన్నిరాజులార" భార ఆది- 6 ఆ. "సీ। ఉగ్రమృగంబులయుదరంబులో నున్న దాని వేనీతెల్లఁ దల్లులార" భార- అర- 2ఆ. "గీ సాక్షిగాఁగ మీకు సకలర్ష ... లార నర్థ్యమిచ్చితి" భార-అను - 8 ఆ"క। పుత్రులుఁ బౌత్రులు(భ్రాతలు) మిత్రులనరు రాజులార ... వసో టక" భార-విరా-1ఆ.ఉ॥అమ్మలఁగన్న యమ్మ ముగురమ్మల మూలపుటమ్మ చాల పెద్దమ్మ సురారులమ్మ కడుపారడి పుచ్చిన యమ్మ తన్నులో నమ్మిన వేల్పుటమ్మల మనంబున నుండెడి యమ్మ దుర్గ మా యమ్మ కృపాబ్ధి యిచ్చుత మహత్త్వ కవిత్వ పటుత్వ సంపదల్" భాగ-ప్రథమ. "క. సదవించెదనార్యులార్ద్ర జనువును సింద్రే" భాగ-సప్త-"గీ తామర సనేత్ర తలిండ్లి బంధాలుగార" మను-2 ఆ.

5\. సూ—ఏమ్యాదులయిత్తునకు సంధిర్వైకల్పికముగానగు. ఏమి, మఱి, కిమర్థ్థి, అది, అవి, ఇది, ఇవి, ఏది, ఏవి. ఇది యాకృతి గణంబు.

బహు దీని	అంటివి	ఎమంటివి ఏమియంటివి
బహున త్రికోక దారి	ఏమి	మఱేమి మఱియేమి
హరికిన్ ...	ఇచ్చె...	హరికిచ్చె హరికినిచ్చె

వ్యా.— ఏమి మొదలగు వానియొక్క హ్రస్వమైనయికారమునకు సంధి వైకల్పికముగా నగును. ఉదా-ఏమంటివి, ఏమియంటివి(ఏమి + అంటివి)ఇత్లేహరి కిచ్చె మొదలయిన యుదాహరణములు. "కిమర్థ్థి" అనఁగా షష్ఠీవిభక్తియైన కివ ర్ణకము. ఆకృతి గణంబు= పోలికచేత నూహింపఁ దగినపదసముదాయము. ఇకార సంధి గల యార్య.కవి ప్రయోగంబులు ఏమ్యాదులలోఁ జేర్చుకోవలసినదని భావము. ఆంధ్రభాషా భూషణమును "బంతిని" (బంతి + ఇని) అనుదానికిని, సర్వలక్షణసార సంగ్రహమును "అవతిమ్ము, మగవాలు, పురుటాలు, బండెద్దు, పెండ్లాడి, వెంబుంగ రము పైఁడంబెను, తండ్రేకి" మొదలయిన వానికిని, వికల్పసంధి గలదని యున్నది.

ఇట్టి లాక్షణికుల ప్రయోగంబు లేకయున్నవి. విరుద్ధప్రయోగంబులు కనఁబడినంతమా త్రన ధారాళముగా సాధువులని యెంచఁగూడదు. అహోబలపతి "వగనాలు" అనునది ఇకార నిత్యసంధికి నుదాహరణ మిచ్చెను. "సీ. పిత్రాజ్ఞమైనప్పటి యుపవాస ముంపక మగవాలి పరిఁబోల్పఁ దగదనినవి" కాశీ-2 ఆ. ఉ. ఆసమయంబున నగ్రజని ర్మాంద్రుని గన్నులు నాక సొచ్చినా శ్రీరఘురాజ సైన్యములు దేవుఁ డేయక యెల్ల పాటులన్" ఉత్తరరామాయణము. ఇప్పుడు "మగని మాలు" అనియుం గలదు అంకను, ఉ. "పండుదు నెట్టుగానఁ జేవొంది యడంకు" భార-ఉద్యో 1 ఆ. ఉ. ఆతెలి పెంపునుంగలదె యందలి నాయకు లెప్పుడేనిక్రమా చేతుల ... పుత్రుమను చిత్తమె కాని చరింపరేమియున్" భార-ఉద్యో-2 ఆ "ఇదియొకఁ జేలసీవు మదినె య్యది యొసఁ జేయువాఁడ" భార-ఉద్యో-1 ఆ "గీ ... యనువుగఁజేసి ప్రాయ్యకుడుఁ గాని। కత్తిగొట్టియనుగఁ నేఁ గట్టుములను" భార-విరా-1 ఆ "ఉ ఇట్టిదిం డిప్పనఁ బొందితో ఒగము లెల్లను సేలఁగఁ జాలుతేజము" భార విరా 1 ఆ "క అలవొంది యుధిష్ఠిరనిలు। నిలువుని రథసమునఁ దాఁపనీసుతుఁగఁ," భార- ద్రో. 5 ఆ. "క। వలసినఁగని క్రీడ నీరలఁ బెట్యాది ... నాథా," భార. విరా 1 ఆ. "సీ। తెలివొంది మనసు నిశ్చల వృత్తినే కాగ్రమై యున్ని ... నిష్ఠాతిశయము" భార. శాంతి 4 ఆ. "క॥ ఇతఁడని తలంచి ముగము। గ్రహింపఁగ శత్యవిరాఁపఁగను దోయొయయన్" భార-శల్య 1 ఆ. "గీ కడిసి డబ్బు పేను కొంపంబు లాతని మేనఁబఱపి యుబ్బుమిగిలినవ్వ" భార. ద్రోణ 4 ఆ "గి అలుపడేను తూపులడరింపనతికె న। కాకవేశ్వరుండు గారుకంగ" భార-కర్ణ 2 ఆ. "సి ఒక నాఁడు తీర్థోప యోగిగాని శరుండు నావల నరియించు నధికంగ నా ప్రొద్దు ప్రొయి రాజన్నట్టి నిర్భవయు భోగంబు లైశ్వర్యము తెలిమిదియు" పాండు. 1 ఆ. "ఉ మెలు బలాబలానుజఁడు మేటి సుమిత్రయబలా బరితియుం జాలఁడు వానివైరి రులు సారమతిన్నతి సేయ నట్టిగో పాలసుమూర్తిఁగోరి" రుక్మి 2 ఆ. "ఉ కొండలిరాకుఁ బాదములఁ గిల్కొనఁ జేసిన యట్టి చిన్నపైఁ పండు గళ్లుగల్లుమన నాడుమ నల్లనఁ జేరవచ్చి" రాజశే. 1 ఆ. "తే గీ॥ తిత్తిపండుంగరము ప్రేలువ్రే లొప్ప" హంస. 4 ఆ. ఇత్యాది ఇకారసంధి ప్రయోగంబులు బాహుళకంబుగా నగపడుచున్నవి. ఇఁకను గవిత్రయేతరగ్రంథంబులయందున్నయో యిట్టి ప్రయోగంబులు లెక్కకు మీఱియున్నవి.

6. సూ—క్రియాపదంబులం దిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు.

వచ్చిరి ... అప్పుడు ... ... { వచ్చిరప్పుడు
వచ్చిరియప్పుడు

వచ్చితిమి... ... ఇప్పుడు ... ... { వచ్చితిమిప్పుడు / వచ్చితిమియిప్పుడు

వ్యా.—క్రియా పదంబులయందు హ్రస్వంబైన యికారమునకు సంధివైకల్పికము. ఈసూత్రంబునకు వక్ష్యమాణ సూత్రంబు బాధకంబుగావునఁ బ్రథమోత్తమక్రియలయికారంబు దీనికి విషయంబని యెఱుంగునది. ఉదా. వచ్చిరప్పుడు, వచ్చిరియప్పుడు, వచ్చితిమిప్పుడు, వచ్చితిమియిప్పుడు.

7 సూ,—మధ్యమపురుష క్రియలయందిత్తునకు సంధియగును.

ఏలితివి ... ... అపుడు ... ... ఏలితివపుడు
ఏలితి ... ... ఇపుడు ... ... ఏలితిపుడు
ఏలితిరి ... ... ఇపుడు ... . ఏలితిరిపుడు

వ్యా.—మధ్యమ పురుషక్రియలయందు హ్రస్వంబైన యికారమునకు సంధి కలుగును. అనఁగా నిచ్చట సంధినిత్యము. ఉదా. ఏలితివపుడు. (ఏలితివి + అపుడు) ఇట్లే, ఏలితిపుడు, ఏలితిరిపుడు మొదలైన యుదాహరణంబులు. ఇచ్చట నిత్యము గావున. "ఏలితివియపుడు" అని చెప్పఁగూడదు: కాని "చ॥ ఇది శమనాజ్ఞఁ ద్రోచితిరియెచ్చటనుండిరి వచ్చినారలు" అను ప్రయోగము విసంధిగాఁ గనఁబడుచున్నది. ఇప్పద్యము కవులషష్ఠమునం దున్నట్లు సర్వలక్షణసారసంగ్రహమందుఁ గలదు. ఇట్టి ప్రయోగములు నిరాకరంబులు. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి యందు మధ్యమపురుషేకారంబునకు సంధి "నిత్యమనుత్తమపురుష క్రియాస్విత:" అను సూత్రముచేత విధింపఁబడినది సూత్రార్థము—"అనుత్తమపురుష క్రియాసు = ఉత్తమపురుషవ్యతిరిక్తక్రియాపదంబులయందు, ఇత: = హ్రస్వేకారంబునకు నిత్యమ్ = నిత్యముగా సంధియగును" అని పూర్వులు వ్యాఖ్యానము చేయుదురు. ప్రథమోత్తమపురుషంబులు కిమాదిగణంబులోనివిగాన వాని యికారంబునకు సంధివికల్పమని వ్రాసి దానికిఁ బ్రోద్బలంబుగా "ప్రథమేచోత్తమేచైవక్రియేతో వా భవేద్యతి: నిత్యమన్యస్యవికృతౌ క్త్వార్థేతో నభవేత్సదా" అను. అథర్వణకారికలను బ్రమాణముగాఁ జూపిరి. అప్పకవ్యాదులు మూలసూత్రమునందు "అనుత్తమపురుషక్రియాసు" అని యుత్తమపురుషనే వర్జించినందున మధ్యమపురుషేకారంబునకుం బోలెఁ బ్రథమపురుషేకారంబు

నకును, నిత్యసంధి రావలయును కనుక "మ. బలభిత్స్వర్వహ్నిపరేతరాడసురుణుల్ పర్యుత్సు
కత్వంబునం ద్రిలఁగూర్చుండిరి యొండొరుంగనెపి యర్థింపత్ప్రదేశంబున న్నళనాళీక
మృణాలనాళలతికానవ్య ప్రణాళిమిష . ల్లలనాలాపకథాసుధానుభవలీలాలోలచేతస్కు-
లై" నైష - 3 ఆ "క. విరించి దేవ శ్రీనాథుఁడు కరణిని శృంగారనైషధంబున
గూర్చుండిరి యొండొరువని కానక పరపురుషక్రియలఁ బ్రకృతిభావముగలదే"
అప్ప-5 ఆ" అని బ్రథమపురుషంబులకు సంధి కూర్పని శ్రీనాథాదికవీంద్రుల నాక్షేపం
చిరి. అయ్యది యతిసాహసంబు. "నిత్యమనుత్తమపురుష క్రియాస్వితః" అను సూత్రం
బులో నుత్తమశబ్దంబుచేత నుత్తమపురుషంబును, పురుషశబ్దంబుచేఁ బ్రథమపురుషం
బును, గ్రహింపఁబడును. అట్లుగాక యీసూత్రంబునందు నొక యుత్తమపురుషనే
వర్జింపఁ దలంచినయెడల 'నిత్యమనుత్తమ క్రియాస్వితః' అనియే లాఘవముగా
సూత్రము చేయవలసియుండెఁగా వ్యర్థంబుగాఁ బురుషశబ్దంబు సూత్రంబులో గ్రహిం
చుట యేమిప్రయోజనంబు? కావున సూత్రగతమైన పురుషశబ్దంబుచేత 'ప్రథమాతి
క్రమణే కారణాభావాత్' అను న్యాయంబునఁ బురుషంబులలోఁ బ్రథమంబైన ప్రథమ
పురుషంబు గ్రహింపఁబడును. కావున 'ఉత్తము ప్రథమపురుష క్రియలఁ ఇకారంబు
నకుఁ దక్క మధ్యమపురుషైకారంబునకు సంధి నిత్యముఁ అనిన యర్థంబు ఫలించుచు
న్నది. పై సూత్రంబునకు నట్టియర్థం బూహించియే యథర్వణాచార్యులు 'ప్రథ
మేచోత్తమేచైవ' ఇత్యాది పూర్వోక్తకారికను విరచించియుండిరి. కాన నకారికశబ్ద
శాసనసమ్మతంబుగాని యపూర్వంబుగాదు. పూర్వోక్తమూలసూత్రంబులోఁ బురుష
శబ్దంబు నుచ్చరించిన వాగనుశాసనునికి నట్టితాత్పర్యంబున్నది యన్నందులకు నీక్రింది
హేతువులు కూడ నిదర్శనముగా నున్నవి ఆంధ్రశబ్దచింతామణి, హలంత పరిచ్ఛేదము,
సూత్రము 37 "పరేషాంతు నరోత్తమమధ్యమవత్" 38 సూ. "బహుషుసమధ్యవత్"
క్రియాపరిచ్ఛేదము. 18 సూ. 'ప్రథమైకవచనలోపస్తద్ధర్మాతీతయోః క్రియాణాం
స్యాత్' 25 సూ. "ఉత్వియుతౌవనకారౌ స్యాతాం మధ్యోత్తమైకవచనానాం"
ఇత్యాదిసూత్రములయందుఁ బురుష శబ్దంబు లేకుండనే సూత్రలాఘవంబునకై యుత్త
మమధ్యమాదిశబ్దంబులే సూత్రంబులో గ్రహింపఁబడినవి. కాఁబట్టి తక్కినసూత్రంబు
లకు విరుద్ధముగా నీమధ్యమపురుషసంధిసూత్రంబులో నుత్తమశబ్దంబేకాక పురుషశబ్దం
బుచ్చరించుట ప్రథమపురుష సంగ్రహణార్థంబని స్పష్టంబగుచున్నది. క్రియాపరిచ్ఛేద
ములో "తిజ్యత్యనామకాస్స్యుర్మధ్యమపురుషాశ్చయేరమాంతాశ్చ" అనుమున్నదియే డవ
సూత్రములోఁ గూడఁ బురుషశబ్దంబునకు సార్థక్యంబు గలదు. ఈసూత్రంబులో 'యే
రమాంతాశ్చ' అను రెండు వాక్యములోనికిఁ బూర్వవాక్యంబులో నున్న 'మధ్యమ పు

గపాః' అను పదంబులోని పురుషశబ్దంబు నుద్దేశించి శేషనకారాంతంబులైన పురుషం బులకుఁగూడ 'తిఙ్స్సు,' సంజ్ఞ కలుగవలసును: అనిష్టమర్థంబిమ్మును. కాన నిచ్చటి పురుష శబ్దంబు స్వార్థంబుగా ప్రయోగింపఁబడెను. అట్లే, స్థానేఽన్తరతమః (1-1-49) సూత్రభాష్యప్ర దీపోద్యోతమున (376 పుట.) "ఉత్తమే—ప్రత్యక్షరూపాహంకారాత్మకచేతనక ర్తృకే॥ మధ్యమే—అహంకారాస్పదచేతనకర్తృ పరోక్షస్త్వం, ప్రథమే త్వ నియతమ్" అని చెప్పఁబడెను

నియతచేతన, కర్తృసామ్యంబుగాన ఉత్తమపురుషభిన్నంబగు నియతచేతనకర్తృం బుగల మధ్యమపురుషము యొక్క ఇకారమునకు నిత్యసంధియగును. ప్రథమపురుషమునం దని చేతనకర్త నియతము

8 సూ. క్త్వార్థంబైన యిత్తునకు సంధిలేదు.

వచ్చి ... ... ఇచ్చెను ... ... వచ్చియిచ్చెను.

వ్యా. క్త్వార్థకమై హ్రస్వంబైన యికారమునకు సంధి గలుగదు. ఉదా. వచ్చి యిచ్చెను. (వచ్చి + ఇచ్చెను) ఇచ్చట 'వచ్చిచ్చెను' అని యనఁగూడదు. **అడిదము** సూరకవి తనకవిసంశయవిచ్ఛేదమందలి ప్రథమాశ్వాసమునందు 'గీ॥ ఇడఁగవచ్చును ల్యప్ప హ్రైనిత్యసంధి మాత్ర మొక్కొక్కచోటను పుట్టుమీఁదఁ! గొలుతు నఘమడంపఁగోరిందు శేఖరు! నన్నయాద్యుల కవిజనానుమతిని' అను లక్షణమును జూపి కొన్నిలక్ష్యంబులను జూపిరి. అట్లు చూపిన లక్ష్యంబులలో రెండు భారతములోనివి. 'క॥ ఇతఁడు మదీయా గ్రపుత్రుఁ! డీతఁ డితనికి నెల్లపనులు నెఱిఁగించిపుడే' భార-ఉద్యో-1. ఆ. పెక్కం॥ టియందు 'ఏర్పఱించి తెగఁ' అను పాఠముగలదు. 'క॥ నమ్మఁగ మునుపైదువు మోపగు జమ్మివెసం బ్రాఁకివిడిచి చాపము నాకం॥ దిమ్ముగ నుడు జేయునదిలే కమ్మురుండమ్మహీజ ముల నతని కెఱిఁగె' భార-విరా. 4ఆ. ఇప్పద్యమునందలి 'అందిమ్ము' అను ప్రయోగ మును జూచి పెక్కండ్రు క్త్వార్థకంబని భ్రమపడుచున్నారు; కాని యియ్యది 'నిలు చుండి' మున్నగువానివలె ధాతుపల్లవంబని యూహించుట సుకరము. సీ॥ తమసేఁగి జెప్పలోపదు మీఁదవిని చీకఁజించిచ్చు వారి డీవించువారు' ఆము-6-ఆ. వా॥ వెలిచిట్లం

బుధినాథనందనులు దోర్వీర్యంబు సారించియుం। దఱుపాఱంగ నిశాచరేంద్రుఁడు జయోత్సాహంబునన్ వెన్నడిగె। దఱుమంగా' నిర్వ-5ఆ. ('వెంటనిట్లంబుధి' అనిపాఠాంతరము) (చ॥ ఎటెంగెటెంగినా వలువిడిరయేల కట్టుకొని నమ్మునుదానవి, భాగ-9-స్క-౦౯. క. ఎటెఁగెటెఁగియుండియకటా। కొలవిందలఁ గోఁకు కొనుబకసం దలపెట్టెన్' రాజశే-2ఆ. 'శా నేఁడే తెంపు ప్రియత్నమున్న వకటా నీచేతఁ జెప్పింపఁడే' ప్రభా-4ఆ, ('చెప్పింపఁడే' అని కల్పితపాఠము) 'ఉ ఇమ్మొడం బదార్థ మడిగెమ్మనో తాడయసేయఁ గాదన న్వమ్మనో' విజయ-1ఆ. 'చ. అనవలసంటిగా కెలుఁగవారొకమాటనె మర్త్యకర్త్యముల్' విజయ-1ఆ (చ మీ రిదశేము నాజ్ఞఁ దోఁచితిరి యొక్కడినుండిట వచ్చివారు, కవుల పద్యము. (చ। నిగిడిరుపైపులక్ వెడలనేటయి నీటుకుపీటకోటడాల్, శుద్ధాంధ్రరామాయణము (అడిదము భాస్కరకవివిరచితము) 'ఉ॥ ఆ హానిపుణోక్తులుం జెనక నాబిడ చూచిటు రమ్మటన్నచో' హంస-3ఆ ఈప్రయోగంబులు నిరాకరంబులు.

9. సూ—ఇఁకాదులకుఁ దప్పద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలేదు. ప్రథమేతర విభక్తి విధినిరవకాశంబుగావునదీనిని భాధించెడిని.

వచ్చున్ ... ... ఇపుడు ... ... వచ్చునిపుడు
చూడన్ ... ... అయితి ... ... చూడనయితి
ఉండెడిన్ ... ... అతఁడు ... ఉండెడినతఁడు

ఇఁక - ఇఁగ - ఎట్టకేలకు - ఎట్టకేని - ఈయవి యిఁకాదులనియెఱుంగునది, వీనికిసంధివైకల్పికము.

వ్యా.—ఇఁక మొదలైనశబ్దంబులకుఁ గాక ద్రుతమంతమందుఁగల శబ్దంబులకు సంధిలేదు. ప్రథమేతరవిభక్తి సూత్రము (రెండవసూత్రము) అవకాశములేని దగుటంజేసి యీసూత్రమును భాధించును. అనఁగా రెండవసూత్రమునందుఁ బ్రథమేతరవిభక్తులకును, వర్తమానార్థక చువర్ణకంబునకును, సంధివైకల్పికమని చెప్పంబడియె. ఆయుభయంబులును, ద్రుతప్రకృతికంబులు. ఈతొమ్మిదవసూత్రంబులో "ఇఁకాదులకుఁ దప్ప

ద్రుతప్రకృతికంబులకు సంధిలే" యని శాసించుటంజేసి ప్రథమేతరవిభక్త్యలందును; ద్రుత ప్రకృతికస్థలంబునందునుసయితము సంధిలేకపోవలసియుండును. అట్లయినచో సంధిప్రకరణం బులోని రెండవసూత్రము (ప్రథమేతరవిభక్తివిధి) నిరవకాశంబగును. అనఁగా నుదాహ రణములేక వ్యర్థంబగును; గాన నిరవకాశంబయిన యీ రెండవసూత్రము "వచ్చిని పుడు" ఇత్యాది ద్రుతప్రకృతిక స్థలంబులలో సంధి రానీయక సార్థకంబైన యీసూ త్రంబును బాధించునని భావము. "వచ్చినిపుడు" అనుదాహరింపవలె ఉండెడిన వండు, మాడనైతి మొదలగు మిగిలిన యుదాహరణంబులు గ్రహించుకొనునది. ఇఁక ఇఁగ, ఎట్టకేలకు, ఎట్టకేని: ఇత్యాది యిఁకాదులు వీనికి సంధి వైకల్పికము. ఉ. ఇఁక నైన, ఇఁకైన. ఇట్లే ఇఁగ మొదలైన యుదాహరణంబులు.

10. సూ.—అచ్చునకామ్రేడితంబు పరంబగునపుడు సంధితఱచుగనగు.

ద్విరుక్తముయొక్క పరరూపమామ్రేడితమనంబడు తఱచుగ ననుటచేత నొకానొకచోట వైకల్పికసంధియుంగలదని తాత్పర్యము.

ఔర...	ఔర	ఔరౌర
ఆహా	ఆహా	ఆహాహా
ఎట్టా...	ఎట్టా	ఎట్టెట్టా
ఓహో	ఓహో	ఓహోహో
ఏమి	ఏమి	ఏమేమి ఏమియేమి

ఏగిఏగియనుచో క్త్వార్థంబగుట సంధిలేదు.

వ్యా —అచ్చునకు నామ్రేడితము పరంబగునపుడు సంధి తఱచుగఁ గలుగును. రెండుమాఱు లుచ్చరింపఁబడు దానిలోని రెండవది యామ్రేడితమనంబడును. ఉదా. ఔరౌర (ఔర + ఔర) దీనిలోని రెండవ "ఔర" అనునది యామ్రేడితము. తఱచుగ ననుటచేత వైకల్పికముగా సంధి కలుగునని భావము. "అమ్రేడితంద్విస్త్రిరుక్తం" అను

నామలింగానుశాసనవచనంబువలన రెండుమూఁడుమాఱు లుచ్చరింపఁబడిన శబ్దంబులలో నన్నింటికిని నామ్రేడితమనునర్థము సిద్ధించినను వ్యాకరణపరిభాషచేఁ దుదిశబ్దంబునకే యాసంజ్ఞ చెల్లునని తాత్పర్యము. ఈసూత్రంబునందు "తెలుము" అనుశబ్ద ముపయోగించుటచేత "ఏమేమి" (ఏమి + ఏమి) ఇత్యాదులయందు వైకల్పికసంధియు "ఏగి యేగి" (ఏగి + ఏగి) ఇత్యాది క్త్వార్థంబులయందు సంధ్యభావంబును నిర్వాహ్యము. "ఆహాహా", ఓహోహో, ఎట్టెట్టు మొదలైనయుదాహరణంబులు "జాజా" అనుదాని వలె గ్రహింపవలెను.

11. సూ.—అంద్వవగాగమంబులందప్ప నపదాదిస్వరంబు పరంబగునపు డచ్చునకు సంధియగు.

మూర	... ...	ఎఁడు	... మూరెఁడు
వీసె	... ...	ఎఁడు	... వీసెఁడు
అర్థ	... ...	ఇంచు	... అర్థించు
నిర్జి	... ...	ఇంచు	... నిర్జించు

అంద్వగాగమంబులు పరంబులగు నపుడు యథాసంభవము గ్రహించునది - రాములందు - రాములయందు - హరియందు - ఎనిమిదవది - ఎనిమిదియవది.

వ్యా.—విభక్త్యంతము కానిశబ్దముయొక్క మొదటియచ్చు పరంబగునపుడు సంధివచ్చును. "అందు, అవ" ఈశబ్దంబులు విభక్త్యంతములు కాకపోయినను బహుళ సంధింబొందవచ్చును. ఉ. మూరెఁడు (మూర + ఎఁడు (ఇచ్చట "ఎఁడు" అనునది పరిమాణార్థకమైన ప్రత్యయముగాని, విభక్త్యంతముకాదు? కావున సంధికలిగినది. అర్థించు) (అర్థ + ఇంచు) నిర్జించు (నిర్జి + ఇంచు)" ఇచ్చట "ఇంచు" అనునది ప్రాగమముగాని విభక్త్యంతముగాదు కావున సంధికలిగినది. "అందు, అవ" అనునవి పరంబగునపుడు కవి ప్రయోగానుసారంబుగా గ్రహింపవలెను. అనఁగా "అందు" అనునది పరంబగునపుడు "హరియందు" మొదలగువానియందు సంధిలేకయు, "రాములందు

రాములయందు,, మొదలైనచోటులందు వైకల్పికసంధియుఁ గలుగును. అగాగమంబు పరంబగునప్పుడు "ఎనిమిదవది, ఎనిమిదియవది. తొమ్మిదవది, తొమ్మిదియవది. పదవది పదియవది" ఇత్యాదులయందువికల్పంబగును. "పగునొక్కటవ" ఇత్యాదులనిత్యంబుగు సిద్ధించును.

12. సూ —కుఱు చిఱు కడు నడు నిడుశబ్దముల అ డ ల కచ్చుపరంబగునపుడు ద్విరుక్తటకారంబగు.

ఇఁకి

వైన,	ఱు	... ...	ఉసురు	... ... కుట్టుసురు
	చిఱు	... ...	ఎలుక	... ... చిట్టెలుక
	కడు	... ...	ఎదురు	... ... కట్టెదురు.
ఱ	నడు	... ...	ఇల్లు	... ... నట్టిల్లు
	నిడు	... ...	ఊరుపు	... ... నిట్టూరుపు

వ్యా "—కుఱు, చిఱు, కడు, నడు, నిడు" అనుపదంబులయొక్క తుదనున్న అ డ లకు నచ్చుపరమైనపుడు ద్విత్వటకారమగును. ఉ. కుట్టుసురు (కుఱు + ఉసురు) ఇచ్చట నచ్చుపరమైనది. కావున "కుఱు" అను దానియందలి శకటరేఫమునకు టకారద్విత్వమువచ్చును. అప్పుడు "కుట్ + ట్ + ఉ + ఉసురు" అనియగును తరువాత టకార ద్విత్వము పదాంతమైన యుకారముతో మిళితంబై "కుట్టు + ఉసురు" అనియగును. పిమ్మట ఉకారసంధిచే "కుట్టుసురు" అనియగును. (కుట్టు + ఉసురు) ఇట్లే నట్టిల్లు, నిట్టూరుపు, చిట్టెలుక, కట్టెదురు మొదలైన యుదాహరణంబులు గ్రహించునది. "క. కడు నెంపెరయెక్కనంతకు నడుగక యచ్చునప నడిచి యుగ్రాటవిలో" భార—ఆర--2ఆ. క॥ కడునధికుతోడఁ దొడరినఁ। బొడిచిన నొడిచినను బురుషుపుడున్న ఘనంబేర్పడుఁగాక "భార—సభా—1ఆ." అనుపద్యములందలి "కడునెంప, కడునధికుతోడ" అనుప్రయోగములందిలకించి "కట్టెంప, కట్టధికుతోడ,, అనియుండవలసిన వంచునట్లుండుట దోషమని కొందఱు భ్రమింతురు. కాని యట్లనవలదు. "కడునెంప, కడునధికుతోడ,, అనునపుడు సమస్తపదము (సమాసపదము, కాకవ్యస్తపదము, అసమాసపదము) కావుననే యత్వసమున్నయనకారంబు గానిపించుచున్నది. ఈసూత్రములో సమాసవని చెప్పకున్నను నీసంధి సమాసస్థలంబులలోనే వచ్చునని యెఱుంగ

నది. ‘‘కుఱు, చిఱు’’ శబ్దంబులు క్రమంబుగా కుఱుచ, చిఱుత’’ శబ్దంబులయొక్క లుప్తశేషంబులు. ఈలోపమీశబ్దంబులకు వృత్తియందుఁగలుగును. కొందఱు ‘‘చిట్టెలుక, చిట్టాముదము, చిట్టుడుత, చిట్టడవి’’ ఇత్యాదులయందు ‘‘చిట్టి’’ శబ్దంబనియు, అచ్చుపరంబగునపుడు దాని ఇకారంబునకు సంధి నిత్యంబనియు, హల్లుపరంబగునపుడు వికల్పంబుగానేకటకారంబునకు మాత్రము లోపంబనియు. వక్కాణింతురు ఉదా. చిట్టిచాప చిటిచాప మొదలైనవి. ‘‘చిట్టిశబ్దమందలి ద్వితీయటకారము వైకల్పికముగా లోపించుటకుఁ బ్రకీర్ణపరిచ్ఛేదమందలి యెనిమిదవ సూత్రముదూమకొనునది.

13. ప్రథమమీఁది పరుషములకు గసడదవలు బహుళముగా నగును.

వాఁడు ... ... కొట్టె ... ... { వాఁడుగొట్టె / వాఁడుకొట్టె

అపుడు... ... ... చనియె ... ... { అపుడుసనియె / అపుడుచనియె

నీవు... ... ... టక్కరివి ... ... { నీవుడక్కరివి / నీవుటక్కరివి

మీరు ... ... తలఁడు ... ... { మీరుదలఁడు / మీరుతలఁడు

వారు ... ... పోరు... ... ... { వారువోరు / వారుపోరు

అప్పుడిప్పుడెప్పుడను శబ్దములు నిత్యైకవచనాంతములు-వాగను శాసనులు యదాతదా యని గ్రహించుట ప్రపంచార్థ మని యెఱుఁగునది. ఈకార్యము కళలగు క్రియాపదములమీఁద సహితము కానంబడియెడి.

వ్యా — ప్రథమమీఁదిపరుషములకు (క, చ, ట, త, ప, లకు) గ, స, డ, ద, వలుబహుళముగానగును. బహుళశబ్దార్థము నాల్గవసూత్రమున వివరింపఁబడ్డది. ఉదా. వాఁడుకొట్టె, వాఁడుగొట్టె (వాఁడు + కొట్టె) ఇచ్చట కకారమునకు గకారము వచ్చినది. ఈ యాదేశము తఱచు వికల్పముగా వచ్చును. ఇట్లేమీరు తలఁడు మొదలైన యుదాహరణంబులు. మీరు తలఁడు (మీరు తొలఁగుఁడు) ఇయ్యది తలఁగుధాతువునుండి వచ్చిన రూపము. ఈరూపము పిలుఁడు మొదలైనవానికిఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదమందలి నూటొకట్టవసూత్రంబున 'తలఁగు'. అను దానిలోని యంత్యవర్ణము లోపింపఁగా "తలఁడు" అనిద్దైనది. క. నలుఁడును ధరణీరాజ్యము । తలఁగఁగ సర్వంబు నపహ్నా లంబైనఁ గష్టఁ గలిసి దమయంతి నోడ్పాని వెడలెను "భార, అర, 2 ఆ. కొన్ని వ్యాకరణపాఠములయందు "తలఁడు" అని యున్నది కావున నిచ్చటిప్రకరణ ణముం బట్టి మార్చినను. క. "నిలువుము కొలువుము పిలువుము గెలువుము విడువు మనఁగాఁ దగినబహుశబ్దం బులకుం దృతీయవర్ణము । తొలఁగిన దోషంబులేదు తుహినాంశుధరా" అను కవిసంశయవిచ్ఛేదప్రథమతరంగమందలి యిరువదియొకండవ లక్షణమందు నిలుఁడు మొదలైన శబ్దములరూపు మారినఁ బ్రకరణంబున నన్నియుఁ జువర్ణాంతధాతువులగుటం బట్టి "తలఁడు" అనునది తలఁగు ధాతువునుండి వెడలిన మధ్యమపురుషప్రార్థనార్థకమని కొందఱ యభిప్రాయము. పక్షద్వయంబును విచ క్షణులు విమర్శింతురుగాక! "అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు" అను శబ్దంబులు నిత్యైకవచ నాంతంబులని మూలంబులోఁ జెప్పంబడియె. నిత్యైకవచనాంతంబులనఁగాఁ బ్రథమా విభక్తి నిత్యైకవచనాంతంబులనియే గ్రంథకర్తగారి తాత్పర్యము వేఱొక విభక్త్యంతం బులైనవోఁ బ్రథమావిభక్తిస్థలంబునఁ బ్రవర్తింపవనట్టి యీసూత్రము క్రింద "అపుడు చనియె" అని యుదాహరణంబుగఁ దీసికొనుట యెట్లు యుక్తంబగు? ఇచ్చట నొకపూ ర్వపక్షి అపుడులోనైన యవ్యయంబులు ప్రథమావిభక్త్యంతంబులు కావనియు, "శ్లో॥ తిఙ్సన్న్యశేషమప్ఖ్యసుప్కర్మప్రవచనీయాజవిభక్తిః కిఞ్చ్యత్ప్రశంసనాద్యుత్తరస్తాపయదాతదా కిమేవాంశ్చ । క్త్వాకీలతుమ్ణమాద్యానభీసనతికలా ద్రుకోనయమేసాంహ్యత్" అని నన్నయభట్టారకుండు కతిశబ్దములను వివరించిన యాంధ్రవృత్తంబులో "సుప్కర్మ ప్రవచనీయాజ విభక్తిః" అని ప్రథమావిభక్త్యంతంబులను గతులనుగాఁ బరిగణించి యా వృత్తిమధ్యంబులోనే "యదాతదాకిమేవాంశ్చ" అని యదాతదార్థకములైన "ఎపు డు, అపుడు" శబ్దంబులకు సహజఁ గతులని (నన్నపార్యుఁడు) చెప్పెననియు, నిజంబుగా యదాతదార్థకంబులకు ప్రథమావిభక్త్యంతంబులైనయెడల వృత్త్యారంభంబున "సుప్" అనువిభక్తిని (ప్రథమావిభక్తిని) గ్రహించినందుననే "ఎపుడు, అపుడు" శబ్దంబులకు యితమార్గహింపఁబడునుగానట్లు నిరూపించిచెప్పవలె పునరుక్తులనియు, నూహించి

యడుపులోనైనశబ్దంబులు ప్రథమావిభక్త్యంతంబులు కావని పూర్వపక్షము చేసెననియె యుంగునది. ఆపూర్వపక్షంబునకు "వాగనుశాసనులు యదార్థదాయని గ్రహించుటప్రపంచార్థమనియెయుండునది" అని బాలవ్యాకరణంబులోనివాక్యము సమాధానవాక్యము. అనఁగా నన్నయభట్టారకులు చెప్పిన పై పద్యంబులో "సుప్" అను విభక్తిని (ప్రథమావిభక్తిని) గ్రహింపవేతనే యదార్థదార్థకంబులును, (చెప్పుము, అప్పుడు శబ్దంబులు ప్రథమావిభక్త్యంతంబులు కాఁబట్టి గ్రహింపఁబడినవనియుఁ, దరికాగావాక్యములో "యదార్థ" అని గ్రహించుట ప్రపంచార్థము. (స్పష్టార్థము) కాని యనాసనగము లేదనియు, భావము. (సూ. వ్యా.) ఈకాక్షరము (గ, స, డ, ద, వ, విధానము) కళలైన క్రియలమీఁదఁ గూడఁ గనఁబడును. ఉదా. రారుగదా, రారుకదా (రారు+కదా) ఇందలి మొదటిశబ్దము వ్యతిరేకార్థకప్రథమపురుషబహువచనక్రియ దీని మీఁద వచ్చిన "కదా" అనుదానియందలి కకారమునకు గకారము వచ్చినది. ఇట్లే మిగిలినయుదాహరణములు. ఈగసడదవాదేశంబులవిషయమై వేనవేలు మతంబులుగలవు.

శ్లో. పరుషాణాస్వరూపేణ ప్రథమాంతోపరిస్థితాః కాకాసంబోధనేచాపి
హ్యవ్యయేకర్మధారయే అచేతనార్థకేశబ్దే ఇతిశృంగారభూషణే.'

అని శృంగారభూషణమందు, ప్రథమాంతంబులను, కాకుస్వరబోధకంబులైన "ఏ, ఓ, ఆ" ఇత్యాదులను, సంబోధనాంతంబులను, అవ్యయంబులను, అచేతనార్థకశబ్దంబులను, వెంబడించిన కచటతపలు వికల్పంబుగా గసడదవలగును. కర్మధారయసమాసమందుఁగూడ నీయాదేశమువైకల్పికమని చెప్పంబడియె "గీ. కాకుసంబోధనావ్యయకర్మధారయంబు లచేతనంబులను వికల్ప మరియె మనుమునగారు ర్యామనసుల త్ర్య మలువినము కాకుసంబోధనలకు భగ్గ" అని సర్వలక్షణసారసంగ్రహమందుదాహరించి తిమ్మకవిగారు కాకుసంబోధనలపై గసడదవాదేశములు గలిగినందులకు సదుదాహరణంబులు కనఁబడవని నుడివిరి. కవిలోకచింతామణియందుఁ తాతంభట్టుగారు ప్రథమాంతంబులమీఁది పకారంబునకు, ప్రాసస్థానమందు నిత్యముగా గసడవాదేశమనియు, యతిస్థానమందు రాదనియుఁ దక్కినచోట్లవైకల్పికమనియు, దెలిపిరి. కావున నింకనిట్టి యనేకమతంబులు సంగ్రహించుటకై సూరిగారు గసడదవాదేశవిధి "బహుళ" మనినుడివిరి. తిమ్మకవీంద్రుఁడు "తే కాకుసంబోధనావ్యయ" అనుపైపద్యములోఁ బరిగణించిన ప్రకారంబుగ నవ్యయముమీఁదను గసడదవాదేశము వికల్పమనుచు "మవవా వృత వృత్తంబులుగాని సింహములకుఁ వేగంబ చేటొందుఁగా వతగం బొందుట కార్యమీయుభయమున్సంతుష్టిపై నుక్కికిఁ"అను భారతోద్యోగ పర్వపద్యములోని

"కానక" అనిన ప్ర-ప్రకృతి కావ్యయముమీఁద నున్న "తెగక" అనుశబ్దమునందలి తకారంబునకు గకారాదేశము రాదని కొందఱు ముగాఁ గను సర్వలక్షణసారసంగ్రహమందు లిఖయించిరి. కాని యవ్వల్లపలుకులు యవిచారితరమణీయమనితోఁ చెడిని. ప్రకృతంబైన "కానక" అను నవ్యయము ద్రుతప్రకృతికముగదా; ఇచ్చట "ద్రుతప్రకృతికములమీఁది పరుషములకు సరళములగు" అను సంధిపరిచ్ఛేదములోని పదునాఱవసూత్రోక్తంబున "తగ" శబ్దతకారంబునకు సరళంబైన దకారాదేశము న్యాయ్యమగుచుండఁగా నిట్టి ద్రుతాంతస్థలంబులో నాతండు గసడదవాదేశంబు శంకించుకొని యవ్యయముమీఁద వికల్పముగాన రాలేదని యెట్లునకార్షింపెను? "క. అమరకృతులందుఁ బ్రథమాంతములపయిన్నిల్చు కచటతపలకు నాదేశము గసడదవలగు న్నిక్కము గాతత్సమములు గాక మహాత్మా" అని సర్వలక్షణసారసంగ్రహమందే ప్రథమాంతంబులపై గసడదవాదేశవిధి విధింపఁబడినది. ప్రకృతంబైన "కానక" అను శబ్దంబు పంచమ్యర్థమును (కానక=అ హేతువువలన) బోధించునట్టి ద్రుతాంతావ్యయమైయున్నయది. తిక్కనసోమయాజుల "అపుడు, ఇపుడు, ఎపుడు" ఇత్యాదులువోలె ద్రుతాంతములు కాని యవ్యయములమీఁదను గసడదవాదేశము రానియందులకు నుదాహరణము చూపెనే నేని యెంతయు న్యాయ్యంబుగానుండును. ద్రుతాంతము సరళాదేశంబునకును, కర్మశబ్దము గసడదవాదేశంబునకును, విషయంబులగుట ప్రసిద్ధంబుగదా! కావున నవ్యయముమీఁద గసడదవాదేశంబునకుఁ బ్రకృతస్థలంబుదాహరణంబుగాఁ జూపుట నిష్ప్రయోజనంబు కొందఱు "కానక" అనునది గురుతాంతమే యైనను మహాకవియైన తిక్కనసోమయాజి నకారలోపము నిపతించి సరళాదేశము రాకుండఁ జేసెననియు; నట్టిప్రయోగంబులకు "నిరంకుశాః కవయః" అను లోకోక్తియే శరణంబనియు, సమాధానింతురు. మఱికొందఱు పైపద్యపాదంబులో "కానతెగక" అను పాఠంబు ప్రామాదికంబనియు, నచ్చో "కాన తెగక" అని పఠింపవలెననియు, కానవనము. తెగక = నశింపఁగా నని యర్థముచెప్పుచు నీరెండుశబ్దార్థంబులకును "వనావృతిస్ఫూర్తింబునగాని సింహములపక" అనుపదార్థంబులతో నన్వయంబనియు, (అనఁగా- వనమునశింపఁగా వనముచేత నావరింపఁబడని ప్రవర్తనలుగల సింహములకు శీఘ్రముగాఁ గీడు సంభవించునని యన్వయక్రమము) షష్ఠ్యర్థకమైనకానశబ్దంబు ప్రథమాంతమైన కర్మయైనందున "తెగక" అనుచోట దకారదేశము వికల్పముగారాలేదనియు, వాదింతురు. ఇట మదీయాశయంబిట్లుతోఁచెడిని. ప్రకృతపద్యంబునకు మాతృకయైన భారతోద్యోగపర్వసంస్కృతశ్లోకముయొక్క యర్థము, ఆంధ్రీకరించిన పద్యంబులో సరిగా దేఁబడినదో లేదో బింబప్రతిబింబభావనిరూపణంబునకై సంస్కృతాంధ్రంబు లుభయంబును నిచ్చుటఁ బ్రయత్నింపఁబడును "శ్లో వనంరాజా- ధృతరాష్ట్ర

స్సపుత్రో వ్యాఘ్రాస్తే వైసంజయ పాండుపుత్రాః।......................

శ్లో॥ నిర్వనో వధ్యతే వ్యాఘ్రో నిర్వ్యాఘ్రం ఛిద్యతే వనం తస్మాద్వ్యాఘ్రో వనం రక్షేత్ । వనం వ్యాఘ్రంచ పాలయేత్". ఆంధ్రీకృతపద్యములు. "మ॥ ధృతరాష్ట్రుండును బుత్రులు న్వనము కుంతీనందనుల్ సింహము లతినూహింప నసింహమైన వనము న్మర్దింతు రెండున్వనా । వృతవృత్తంబులు గాని సింహములకు న్వేగంబ చేటొందుఁగా నతగంబొందుటకార్యమీయుభయము స్సంతుష్టిమై నున్కికిన్" పైనుదాహరించిన శ్లోకంబులో రేఖానిర్దిష్టములైన కడపటిరెండుపాదంబులకును బద్యంబులో రేఖాచిహ్నితమైన చతుర్థపాదము ప్రతినిధిగాఁ వ్రాయఁబడెను. వ్యాఘ్రము వనంబును, వనంబు వ్యాఘ్రంబును, రక్షింపవలెనని చెప్పిన శ్లోకతాత్పర్యమేమనఁగా వనవ్యాఘ్రములు పొందుగా నుండవలెనని ఫలితార్థము: కాననట్టితాత్పర్యమునే పైపద్యచతుర్థపాదము తెలియఁజేయుచున్నదని యెఱుంగునది. పైపద్యమునందలి చతుర్థపాదంబుయొక్కయర్థము:—ఉభయమున్=వనవ్యాఘ్రంబులు రెండును, సంతుష్టిమైన్ = సంతోషముతో ఉన్కికిన్=ఉండుటకై, కాన=వనము, తగన్ = యుక్తముగా, పొందుట = కలిసియుండుట, కార్యము = ఆవశ్యకము. పైపాదములో నుభయసంతుష్టికై వనంబు కలియుట మంచిదని స్పష్టమగుచున్నందున నుభయశబ్దముచేతనే సింహంబు కూడ వనంబుతోఁ గలిసియుండుట మంచిదన్న యర్థము కరతలామలకముగా స్ఫురించుచున్నది. కావున వాక్యంబులోని పదార్థంబుల సంబంధంబుచే సింహవాచకపదంబుయొక్క యవసరంబులేకుండనే యాక్షిప్తమైన సింహంబులు, అధ్యాహార్యంబులని తెలిసికొని సుధీమణులు "కానన్" అను దుష్టసంధిహేతుద్రుతాంతపదపాఠంబును, "కానతెగన్" అనుమూలవ్యతిరిక్త పునరుక్తదోషభూయిష్ఠ చ్ఛేదార్థకశబ్దయుక్తపాఠంబును, వితర్కించుచుఁగవిపై దోషంబుల నారోపింపకుందురుగాక! సంస్కృత శ్లోకములోనున్న వ్యాఘ్రపదంబునకుఁ బద్యములో "సింహము" గ్రహింపంబడియె. అందునఁ బద్యతాత్పర్యము మాత్రము చెడదుగాన నయ్యాదికవిరచనను దోషంబు మేళగింపదు.

14 సూ.—తెనుఁగుమీఁది సాంస్కృతికపరుషములకు గసడదవలురావు.

వాఁడు ... ... కంసారి ... ... వాఁడుకంసారి
వీఁడు ... ... చక్రపాణి ... ... వీఁడుచక్రపాణి
ఆయది ... ... టంకృతి ... ... ఆయదిటంకృతి

అది ... .. తథ్యము ... ... అదితథ్యము
ఇది ... ... పథ్యము ... ... ఇదిపథ్యము

వ్యా. తెనుఁగు శబ్దముల తరువాత వచ్చిన సంస్కృతపదముల క చ ట త ప లకు (పరుషములకు) గ స డ ద వలు రావు. ఉదా. వాఁడుకంసారి (వాఁడు + కంసారి) ఇచ్చట రెండవశబ్దము సంస్కృత సమముగనుక నాకకారము గకారముగా మాఱదు. కనుక "వాఁడుగంసారి" అనఁగూడదు. వీఁడుచక్రపాణి, ఆయదిటంకృతి, ఇది పథ్యము. మొదలైన విశ్లే. తిక్కనకవికృతంబగునిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు "క. అవిమొనలుగాఁగవిష్ణుని గావిని యాతండునాకు మగఁడగునని యిట్లుదపంబు సేయుచుండెన" 5 ఆ. అనియుఁ, గాశీఖండము నందు "క. ఎవ్వండు సతించెడువాఁడు ధన్యుఁడు మునిప్రవరా" అనియును, వసుచరిత్రమునందు "మ. పెం | పువరీక్షింపవెు నింపమో చెలిమి యేభూపాలునం దైన" అనియును! ఉత్తరహరివంశంబునందు "శా. హీరఙ్గోపించిన నంతనుండుఁ జెడుమీఁ గామోర్చువారు" 4 ఆ. అనియును, నిత్యాది ప్రయోగంబులు సంస్కృతపదంబుల క చ ట త ప లు గసడదవలుగా మాఱియుండుటకుఁ గొన్ని కలవు. లిపశబ్దభవము "తబము, తబసు" అని యుంగలదుగావున "ఇట్లుదబంబు" అని గ్రహించిన నిర్దోషంబగును. తక్కనచోట్లఁగూడ వీరిమతంబున సవరింపవలసియుండును. "సవికృతిశబ్దాత్పరత స్సాంస్కృతికానాం భవంతి గ స డ ద వాః" అను నాంధ్రశబ్దచింతామణి సూత్రంబునకు సరియైన యాంధ్రీకరణముగా సూరిగారు సూత్రము రచియించినారు. దీనంజేసి తెలుఁగుమీఁది తత్సమశబ్దంబుల పరుషంబులకు సరళాదేశము రాఁగూడదు గాని తత్సమంబులమీఁది తత్సమంబులయొక్క గాని, వికృతిశబ్దంబులయొక్క కాని, పరుషంబులకు సరళాదేశము నిర్వివాదమని యెఱుంగునది. కావుననే "క। కావక్రైయి సురరాజ్య శ్రీపాలింపంగఁ బసుపు శేషంబునసం భావితుఁడు నహుషుఁడనఁజను" భార- ఉద్యో- 1ఆ. అను పద్యమందలి "శ్రీవాలింప" ఇత్యాదులందుఁ దత్సమంబైన "శ్రీ" శబ్దంబుకంటెఁ బరంబగు "పాలించు" అనుతత్సమ శబ్ద పకారంబునకు వాదేశప్రాప్తిసంగతంబగును.

15 సూ.—ద్వంద్వంబునం బదంబు పయి పరుషములకు గసడదవలగు.

కూర ... ... కాయ ... ... కూరగాయలు

కాలు	చేయి	కాలుసేతులు
టక్కు	టెక్కు	టక్కుటెక్కులు
తల్లి	తండ్రి	తల్లిదండ్రులు
ఊరు	పల్లె	ఊరువల్లెలు

వ్యా. ద్వంద్వసమాసమునందు మొదటిపదము తరువాతఁగలుగు పరుషములకు గసడదవలగుగ్గను అనఁగా బ్రాయికంబుగానని యభిప్రాయము. ఉదా. కూరగాయలు (కూర + కాయ) కాలుసేతులు (కాలు + చేయి) ఇట్లే మిగిలినవి. తెలుంగులో నీద్వంద్వసమాసము సమాసపరిచ్ఛేదములోని యేడవ సూత్రంబుబట్టి మొదటి పదము తెలుగు శబ్దమై (ప్రథమైకవచనము లోపింపబడునై) యుండవలెను. ఈసమాసంబునందుఁ గూడ నచ్చటచ్చట సరళములు రాని ప్రయోగంబులు గలవు. ఉదా. అందచందములు అప్పాచెల్లెండ్రు- కండకుండెడు, రాకపోకలు, మొదలైనవి.
"వినుమన్నదితియు దితియును వనఁగశ్యపభార్య లక్కచెల్లెం డ్రనిమిషుల నసుర గణముం గనిరి" వ్య-4-త పజీయు "అప్పచెల్లెండ్రు" అనునట్లు సంస్కృతభాష లోఁగూడ నొక్క, ఉ "మాతాపితరౌ, పితాపుత్రౌ, మిత్రావరుణౌ, అగ్నీషోములు ఇత్యాదిద్వంద్వములయందు మొదటిపదంబు తుదిస్వరంబునకు దీర్ఘముగా స్త్రీయముగాఁ గాలిపించుచున్నది. ఇట్లే "అన్నాదమ్ములు, తల్లిదండ్రులు" మొన్నగునవి గ్రాంథ్ర మునందు గానఁబడుచున్నవి.

16. సూ.—ద్రుతప్రకృతికము మీఁది పరుషములకు సరళములగు.

పూచెను	కలువలు	పూచెనుగలువలు
తోఁచెను	చుక్కలు	తోఁచెనుజుక్కలు
చేసెను	టక్కులు	చేసెనుడక్కులు
నెగడెను	తమములు	నెగడెనుదమములు
మొగిడెను... ...	పద్మములు	మొగిడెనుబద్మములు

వ్యా.—క్రియాంతమందుఁగల శబ్దములతరువాతి పరుషములకు సరళములు

(గ జ డ ద బ) లగును. ఉదా. పూఁచెనుగలువలు. (పూఁచెను + కలువలు) ఇచ్చట "పూఁచెను" అను ద్రుతప్రకృతికములోని "ను" అను ద్రుతముతరువాతఁ బరంబైన కకారము గకారముగా మాఱి "పూఁచెనుగలువలు" అనియయ్యెను. "తోఁచెను జుక్కలు, నెగడెను దమములు, మొగిడెను బద్మము" మొదలైనవియు నిట్లే.

17. సూ.—ఆదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందుసంశ్లేషములు విభాషనగు.

సంశ్లేషంబనఁగా మీఁదిహల్లుతోఁ గూడికొనుట.

పూఁచెనుగలువలు ... ... { పూఁచెంగలువలు, పూఁచెఁగలువలు, పూఁచెన్గలువలు }

తోఁచెనుజుక్కలు ... ... { తోఁచెంజుక్కలు, తోఁచెఁజుక్కలు, తోఁచెన్జుక్కలు }

చేసెనుదక్కులు ... ... { చేసెందక్కులు, చేసెఁదక్కులు, చేసెన్దక్కులు }

నెగడెనుదమములు ... ... { నెగడెందమములు, నెగడెఁదమములు, నెగడెన్దమములు }

మొగిడెనుబద్మము ... . { మొగిడెంబద్మము, మొగిడెఁబద్మము, మొగిడెన్బద్మము }

పక్షంబున స్వత్వంబగు — స్వత్వంబనఁగా ద్రుతంబునకుఁ బ్రకృతిభావము.

వ్యా — ఆదేశ సరళములకుఁ (పరుషాక్షరస్థానమందు శాస్త్రముచేత వచ్చిన సరళాక్షరములకుఁ) బూర్వమందున్న ద్రుతమునకు బిందువును, (అరసున్నయు, నిండుసున్నయు) సంశ్లేషమును, (మీఁదిహల్లుతోఁ గూడికొనుటయు) వైకల్పికముగాఁ గలుగును. అనఁగా "పూఁచెనుగలువలు" అనునప్పుడు "పూఁచెను" అనుదానిలోని ద్రుతమైన నకారంబునకు, దరువాతవచ్చిన క చ ట త ప లు, గ జ డ ద బ లు గా మాఱఁగాఁ బూర్వమునమున్న నకారమునకు నరసున్నయు, నిండుసున్నయు. సంశ్లేషమును, గలుగునని భావము. ఉదా. "పూఁచెనుగలువలు" అని యుండఁగా నకారమునకు నిండుసున్న రాఁగా "పూచెంగలువలు" అనియు, అరసున్న రాఁగా "పూఁచెఁగలువలు" అనియు "ను" ("ను" యొక్క ఉకారములోపింపఁగా "న్", హల్మాత్రమయినది) మీఁది హల్లుతోఁ గూడుకొనఁగా "పూఁచెన్గలువలు" అనియును, రూపములుగలిగెను. వేఱొకపక్షమునఁ బైదానికి స్వత్వమువచ్చును. స్వత్వమనఁగా ద్రుతంబునకు మొదటిరూపము (ను) అనఁగా "పూఁచెనుగలువలు" అను రూపముంగలదని భావము. ఇట్లే తోఁచెను జుక్కలు, చేసెను బనులు, మొగిడెను. బద్మము మొద.

18. సూ.— ద్రుతంబునకు సరళ స్థిరంబులు పరంబులగునపుడు లోపసంశ్లేషంబులు విభాషనగు.

వచ్చెను ... ... గోవులు ... ... { వచ్చెఁగోవులు / వచ్చెన్గోవులు / వచ్చెనుగోవులు }

మెఱసెను ... ... ఖడ్గము ... ... { మెఱఖడ్గము / మెఱసెన్ఖడ్గము / మెఱసెనుఖడ్గము }

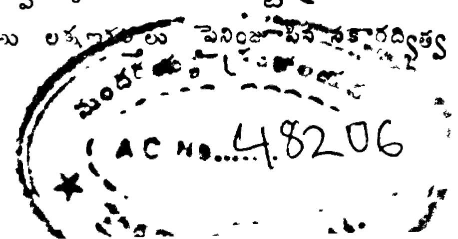
వ్యా.— ద్రుతమునకు సరళాక్షరములును, స్థిరాక్షరములును, పరంబగునపుడు లోపమును, (ద్రుతమునకని భావము) సంశ్లేషమును, వైభాషికముగాఁ గలుగును. ఉదా వచ్చెను గోవులు (వచ్చెను + గోవులు) ఇచ్చట "వచ్చెను" అనుదానిలోని

మకారమునకు "గోవులు" అనునప్పుడు పరశవర్ణమైన గకారము పరమైనప్పుడు మకారమునకు లోపమువచ్చి "వచ్చెగోవులు" అనియును, ద్రుతము (న్) గకారముతోఁ గలిసి కాని "వచ్చెఙ్గోవులు" అనియును, లోపంబును సంశ్లేషంబునులేక సహజనుకారమున్నయపుడు "వచ్చెనుగోవులు" అనియు, విభాషయని చెప్పుటచేత గ్రహింపవలెను' ఇట్లే మెఱసెను ఖడ్గము- మొ. ఇట్లు వెనుకటి రెండుసూత్రంబులచే పరశస్థిరంబులు పరంబగునప్పుడు ద్రుతంబునకు సంశ్లేషాదికార్యంబులు విధింపఁబడినవి. శబ్దశాసనునిమతమందు, ఎకారస్వరంబాదియందుఁ గలిగిన "ఎదుట, ఎల్ల, ఎవఁడు" ఇత్యాదిపదంబులకు యకారము మొదట గలదని సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదమునందు "అన్యః క్రియాసుభూతార్థద్యోతిన మాన్యగం వినాఽన్యః" అని యనువదిన్నాల్గవ సూత్రంబునయందు నిశ్చయింపఁబడినది. ఈసూత్రంబున "ఎదుట, ఎల్ల, ఎవఁడు" ఇత్యాదు లెకారాదిపదంబులు "యెదుట,యెల్ల, యెవఁడు" అని యకారాదులయియుండునని శబ్దశాసనసిద్ధాంతము ఇట్టి యకారాది శబ్దంబులయందు యకారంబు స్థిరంబుగావున యకారంబుపరంబగునపుడు పరశాదులు పరంబగునప్పుడువోలె ద్రుతంబునకు లోపసంశ్లేషంబులు ప్రాప్తింపమన్నవి. ఈకార్యంబులు శబ్దశాసనునికి సయితమిష్టములేదు. కావున సంధిపరిచ్ఛేదమునందు "సర్వత్రాజ్వత్కార్యం జ్ఞేయం యస్యద్రుతప్రకృతికేభ్యః" అను నిరువదియెనిమిదవసూత్రంబున "వచ్చెన్ + యెదుట, వారలన్ + యెల్ల" ఇత్యాదిస్థలంబులయందు ద్రుతంబునకు యకారనామక స్థిరంబు పరంబైనను, అచ్చుపరమైనప్పుడువోలెఁ గార్యంబగునని యకారంబందు స్వరధర్మంబారోపింపఁ బడ్డది. పూర్వోదాహరణంబులయందలి యకారంబునకు స్వరధర్మాతిదేశంబున నైమిత్తికంబని ప్రశ్నకలుగఁగా స్పష్టార్థమై "లుక్సంశ్లేషానాచి" అని తర్వాతి సూత్రంబు ప్రారంభింపఁ బడినది. కాన "వారలన్ + యెల్ల, వచ్చెన్ + యెదుట" ఇత్యాదిస్థలంబులయందు ద్రుతంబునకు, ఎకారాత్మమైన యకారస్థిరంబు పరంబైనను స్వరధర్మారోపణంబున నకారలోపసంశ్లేషంబులు రావు. కాన "వారలనెల్ల, వచ్చెనెదుట" ఇత్యాది ప్రకారంబుననే రూపంబులుండును. ఎకారాదులైన తెలుఁగుపదంబుల మొదటి యకారస్థిరంబున్నదన్న శబ్దశాసనమతమందు నకారలోపసంశ్లేషంబులు ప్రాప్తింపమన్నవి. కానఁ దన్నివారణార్థము "లుక్సంశ్లేషానాచి" అనుసూత్రంబు ప్రారంభింపఁబడినది. కాని సామాన్యముగా సర్వాచ్చులు పరంబగునపుడు లోపసంశ్లేషంబులు రాకుండుటకై యోగారంభము చేయఁబడె

శేష లోపసంశ్లేష విధాయకసూత్రంబులలో సర్వత్ర స్వరంబులు పరంబగునపుడే నకా
రలోపాది కార్యంబులు విధింపఁబడినందున హల్లు పరంబగునప్పుడు పైకార్యంబునకుఁ
బ్రాప్తియే లేకపోఁగా "ప్రాప్తిపూర్వో హి నిషేధః" అను న్యాయంబునకు విరోధం
బుగా సూత్రారంభ మేమియవసరంబు? కావునఁ దేశ్యపదంబులయందు సామా
న్యంబుగా సర్వాచ్చులు పరంబగునప్పుడు నకారలోప సంశ్లేషంబులు ప్రాప్తించును
న్నవనియు, దానంజేసి యీనిషేధసూత్రం బారంభింపఁ బడినదనియు, గ్రహింప
వలదు పైనిం జెప్పిన యభిప్రాయమే సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదమందలి 'అస్యక్రి కగాసుఘాతార్థ
ద్యోతినమాప్యగం వినా సర్వం' ఇత్యాదిసూత్రంబులను వివరించు సమయంబున 'లుక్సం
శ్లేషానాచి ద్రుతస్యేతి సూత్రే విహితమచి లుక్సంశ్లేషాభావలక్షణం కార్యం ద్రుత
ప్రకృత్యుపస్థిత స్యయస్యాదితిశ్యతే, అచిలుక్సంశ్లేషాభావే ద్రుత స్యాచాసహా స్వ
సంబంధక్లృప్తః' అని యహోబలపండితీయంబులో, ఏకాక్షరంబులైన తెలుఁగుపదం
బులయందే ప్రాప్తించుచున్న నలోపసంశ్లేషంబులను నివారించుటకై సూత్రంబు
యకారంబున కతిదేశింపఁ బడుచున్నదని స్పష్టపఱుపఁబడినది. ఇట్లు సుందరపదంబైన
మార్గంబు ప్రకాశించుచుండఁ గొందఱు సూత్రవ్యాఖ్యానకర్తలయభిప్రాయంబు నెఱుఁగ
క. "చ॥ వరదుఁడు పార్థుశౌర్య విభవంబున కాతనిధైర్యశక్తికి న్నరుదుగ' భార-ఆర-
1ఆ. (శక్తికిన్ + ను + అరుదుగ) ఉ॥ వర్తిల్లక సర్వమున్నతని దివ్యకళామయమంచు
విష్ణునం దుల్లముచేర్చి' భాగ-7 స్కం. '(సర్వమున్ + ను + అతని) 'వ ఘనచక్రా
యుధ నిష్ఠురక్షాగళద్రక్తాస్యసర్వాంగుని న్ననుసూతాగ్రతినుగ్రపగల్భపరివాదాంత
హితోద్వ్రక్రమున్' ఉ- హరి- 6ఆ. (సర్వాంగునిన్ + ను + అను ఘూత) 'వ పడఁ
తులమీఁదనేయురతి పయ్యెదకున్నను జైనచేతులన్" మను- 3ఆ. (పయ్యెదకున్ +
ను + అనువైన) 'క అవ్విబుధజగతీలోపలఁ గ్రొవ్వెదఁగి సురగణంబు క్షోభము
నొందె॥ న్నివిధముతో' ఉ- హరి- 6ఆ. (ఒందెన్ + ను + ఇవ్విధము) 'మ తరుణీశాత
కటాక్షవీక్షలకొనల్ద్రొక్కన్నచోట్లుంబలె॥ న్నురుశోభావిభవాకరంబులగుచు న్నోమం
కురస్థానముల్' కళా--7ఆ. (బలెన్ + ను + ఉరు) ఇత్యాదిప్రయోగంబుల నిదర్శనం
బుగాఁ జూపుచు "లుక్సంశ్లేషానాచి, అనుసూత్రంబున స్వరంబు పరంబగునప్పుడు నకార
సంశ్లేషంబు మాత్రకం లేదని నిషేధించుచుండఁగాఁ బైనిం జెప్పిన నకారసంశ్లేషయుక్త
కవిప్రయోగంబులెటు సాధులైనవని శంకింతురు. 'లుక్సంశ్లేషానాచి' అను సూత్రంబు

నని విషయస్థలంబు, ఏకారస్వరాదిపైన శబ్దంబులేయనియు, శబ్దశాసనమతంబున నట్టిపదంబుల మొదట యకారస్థితంబున్నది కావునఁ బ్రాప్తించిన నకారలోప సంశ్లేషముల నిషేధించుట యనవసరంబైనదనియు, నీవలనే పైని వివరించియున్నాఁడ. పైనిఁ గనంబఱచిన పద్యములలో "ధైర్యశక్తికిన్నరుఁడుగ, సర్వమున్నతని, సర్వాంగనిన్నను భూతా,పయోదమున్ననుపైన, ఒంపెన్నివ్వనముదక్, బలెమున్నరుశోభా" ఇత్యాదులు నకారసంశ్లేషంబని భ్రమసదగు నాస్పదంబైన స్థలంబులు ద్రుతంబునకు అకారాదులు పరమైనవోష్ఠ్యలుగాని, ఏకారాదిగాదు. ఇట్టి ద్రుతంబునకును వాగనుశాసనమతంబున యకారయుక్తస్వరాదులైన శేషంబగు పదంబులు లేకపోవుటచేత సంశ్లేషంబునకుఁ బ్రాప్తియేలేదు. కావున నిషేధంబునకును నవసరంబులేదని స్పష్టమగుచున్నది. కాఁబట్టి పైనిం జెప్పిన నకారద్వయసహితస్థలంబులు సంశ్లేషంబులనఁగూడదని గ్రహింపవలయును. ఇఁకను ద్విత్వనకారయుక్తమైన పైప్రయోగంబులకుశరణం బేమియని శంకింతురేని సావధానమనస్కులై నాకర్ణింపుడు. ఐలనసిద్ధాంగ్యావిచ్ఛేదంబుగా ద్రుతంబుపై ద్రుతంబు ప్రయోగింపవచ్చునని వ్యాకరణకర్తలెల్లరును నిర్వివాదంబుగా సమ్మతించుచున్నారు. బాలవ్యాకరణ సంధిపరిచ్ఛేదమందలి యిరువదియొకండవసూత్రము పైయర్థమునే తేటపఱచుచున్నది. "ద్రుతాద్ద్రుతస్య విచ్ఛిత్తిర్దృశ్యతే కవిభాషితే" అని యథర్వణకారికయును "ద్రుతంసద్రుతాత్" అని వాసుదేవవృత్తియును, ద్రుతంబుపై ద్రుతంబు క్వాచిత్కంబుగఁ బ్రయోగింపవచ్చునన్న యంశము నుద్ఘోషించుచున్నవి. పైనింజెప్పినసంశ్లేషభ్రమదాయక ప్రయోగంబులన్నియు, ద్రుతంబుపై ద్రుతంబుచే సాధువులగును. "దివంబునుం బోలె" ఇత్యాదులందు హల్లు పరమగునపుడే గాకుండ నచ్చు పరంబగునపుడును ద్రుతంబుపై ద్రుతంబున్న ప్రయోగంబులు కొన్ని ప్రవర్తింపఁబడుచున్నవి. ఇట్టి ప్రయోగంబులు కవిత్రయంబుచే నయితేమింక నుపయోగింపఁ బడినవి కలవు. క। సంతత సత్కీర్తి పిండ సత్కృతియుతున త్యంత మహీరాజ్యమును, భార. సీ। ఆబాలగోపాల మఖిలసద్ద్విజయును నానందముగ మున్నె నతిశయిల్లె" మ। తే టపడంగాంచెడఁబంపుమన్ననున ఖండపేర్మినసామగ్రితోన్."

ద్రుతంబుపై ద్రుతప్రయోగము క్వాచిత్కంబు గావున నిట్టి ప్రయోగంబులు సాధారణముగా వాడఁగూడదు. కొందఱు లక్షణ[illegible]లు పైనింజె[illegible] నకారద్విత్వ

ప్రయోగంబులు సంశ్లేషంబులని భ్రమించి నకారద్విత్వ ప్రయోగంబులు గ్రంథం బులలోఁ గ్వచిత్కంబుగ నుండవచ్చునని నుడివిరి. వారి వచనంబు శాస్త్రీయతర్కం బునకు విరుద్ధంబుగాని ఫలంబున నావాక్యంబుతో నైకకంఠ్యముగానే యున్నది. కాన" క॥ ఎన్నఁగ నకారపొల్లుల కున్నచ్చులు సంధిఁజేసి కూర్పఁగవచ్చున్ । బన్నగ పతిశయనుండో 'ర్చన్నఘములఁ బాపభక్తసులభుండయినన్" సర్వలక్షణసారసంగ్ర హమున నకారసంధియ విధించుట భ్రమంబు. మత్తకోకిల. దీని నెట్టులు గ్రమ్మరింతు వదీ య భాషితమెన్నఁడు న్నేని మోఘముగాదు దిగ్ధరణీరవీందు లెఱుంగగాన్." భార. ఆది. 7 ఆ. క. అవ్విబుధఁ జగతిలోపలఁ గ్రొవ్వుదఱిఁగి సురగణంబు క్షోభ మునొందె న్నివ్విధమున నుత్పాతము" ఉ.-హరి-6 ఆ." పాదావసానంబునందున్న యిట్టి ద్రుతోపరిద్రుతంబులను జూచి పైపద్యంబులలో "భాషితమెన్నఁడున్ ఏని" "నొందెన్ । ఇవ్విధము" ఇట్లు విసంధిగా నుండవలెననియు, నకారసంశ్లేషం బుండఁ గూడదు కాన వాక్యావసానంబున విసంధి లోపంబులేదనియు, వాక్యశబ్దంబు నకుఁ బాదమన్న యర్థంబున్నదనియు, వాదించుచున్నారు. పై పద్యంబులలో సయి తము నకారద్విత్వంబు ద్రుతోపరిద్రుతంబువలనఁ గలిగినదిగాని స్వరపరక సంశ్లే షంబున లభ్యమైనది కాదు. కొందఱు చెప్పినట్టులు వాక్యావసానంబున సంహిత (వ ర్ణంబులు మిక్కిలి దగ్గఱగా నుచ్చరించుట) నిత్యంబుగావని యంగీకరించి "ఎన్నఁడున్ । ఏని" ఇట్లు విసంధిగాఁ జదివితిమేని పైరిం జూపిన భారతపద్యంబులోని చతు ర్థపాదంబులో మొదటనున్న, ఏకారస్వరంబునకు "ధరణీ" శబ్దంబులోని ణీకారము యతిగానుండుట యశాస్త్రీయం బగును. కావున నకారద్విత్వంబుతో సంధిచేసి పద్య పాదము పఠించితిమేని పాదాదియైన నేకారంబునకును, ధరణీశబ్ద ణీకారంబునకును, యతి కవిసమ్మతంబుగా నుండును. ఏనిశబ్దంబు భయయతులలోఁ బఠింపఁబడినది కావు న, ఏకారస్వరంబునకును, ఏకారపూర్వవర్తియైన ప్రాణికిని యతిమైత్రి చెల్లును. ఇందు లకు—క. ఏనియను నాంధ్రశబ్దము । తోనది 'నపూర్వపదము తుదిన్రాయికిన। చ్చైననువ్యంజనవర్ణం । బైనరచింపుదురు నిత్యయతులను మఱగవుల్." అప్ప-3 ఆ. క. పెట్టఁడు నారకమార్గం । బెట్టిమహాక్రూరకర్ముఁడేనియుఁ దుదని । ట్టట్టనక నెమ్మనమ్ము న । నెట్టనహరిఁదలఁపఁగలిగనేనిమహాత్మా." మఱియు క. విదితముగ నేనియనియె డు । పదమన్యపదంబులోడ బద్యంబులలో । వదుకు నెడనియదెఱుంగుల్గఁ । బొదవుని

త్య యతియనఁగ భుజగవిభూషా" సర్వ-విక్రమ-ప్ర-22 ల తే. గీ. రాజసరుఁ డైన పార్థివరాజుగాని । యాతఁడవివేయఁగాదగఁడేనివాని." భార. ఆది.

19. సూ.—వర్గయుక్సరళములు పరములగునపు డోకానొకచో ద్రుతమునకుఁ బూర్ణబిందువును గానంబయెడి.

వచ్చెను ... ... ధాత్రీపతి ... ... వచ్చెంధాత్రీపతి
పాడెను ... ... గంధర్వుఁడు ... పాడెంగంధర్వుఁడు
కన్ ... ... దోయి ... ... కందోయి

వ్యా.—వర్గయుక్కులు = వర్గాక్షరము లైదింటిలోను సరియక్షరములు. అనఁగాఁ బ్రతివర్గులోని రెండవయక్షరమును, నాల్గవయక్షరమును,నని గ్రహింపవలెను (ఖ, ఘ, ఛ, ఝ, ఠ, ఢ, థ, ధ, ఫ, భ) వర్గాక్షరముల సరియక్షరములలో నేది పరమైనను, సరళాక్షరములలో నేది పరమైనను, కొన్నిచోట్ల ద్రుతంబునకు నిండుసున్న కనఁబడుచున్నది. ఉదా. వచ్చెంధాత్రీపతి (వచ్చెను + ధాత్రీపతి) ఇచ్చట మొదటిపదములోని "ను" (ద్రుతము) తరువాత ధకారమువచ్చినది. తవర్గులోని నాల్గవది యైన యీధకారము వర్గయుక్కుగాన నియ్యది పరంబగునపుడు నువర్ణమునకు నిండుసున్నవచ్చి "వచ్చెంధాత్రీపతి" అని యయ్యెను. "పాడెనుగంధర్వుఁడు." ఇచ్చటగంధర్వశబ్దములోని గకారము సరళంబుగావున నిది పరమైనయపుడు పూర్వమందున్న నువర్ణమునకు నిండుసున్నవచ్చి "పాడెంగంధర్వుఁడు" అని యయ్యెను. ఇట్లే "కందోయి" మొదలైనవి. ఉ. క । ల్పింజనియించు దుర్యశము మేల్కనిలే హానవేళ హాజాలూ । ర్పంజెడుమాణిమంగని కరంబుల కాళిమపేరఁ దాల్చెనన్." ఆముక్తమాల్యద. క. అంజదపుగాకననుజెం । తం జేరఁగనీక యెంత తగ్గినమిరియా । లుం జొన్నలు సరిగావే । లంజతనములందుఁ గొమరులన్ గెలువనోకో." ఉ. హరి. 1ఆ. శా. నీ।కుండకెక్కెన్ జగురాననత్వగుణయుక్తుల్ మీఁఅవాణీమనో । భండారోద్ధతమారకారబిరుదప్రఖ్యాతి సార్థంబుగన్." కవులవష్టము. మఱియు ద్రుతంబునకుఁ బ్రాసస్థానంబున మకారంబు పరంబగుచో నిండుసున్న యగునని తిమ్మకవీంద్రుల యభిప్రాయంబును, అట్టి ద్రుతంబునకు మకారంబే కలుగునని మఱికొందఱ యభిప్రాయంబు

ను గలను. ఉచ్చారణ సమయంబునఁ బూర్ణబిందువైనను, మకారంబుతోఁ గూడినప్పు
డు మకారద్విత్వంబు గానే వినంబడును. కావుననే "అహమాదీనాంద్విత్వం" అనుసూ
త్రంబును వివరించుతఱి నహోబల పండితీయంబునందు "శ్లో. శబ్దానామంత్యభాగే
షు కేవలోనుస్వారః ప్రదృశ్యతే। తస్యాపిపరతోమస్యాత్సర్వత్ర కవిసమ్మతేరితి.
శ్లో. కేచిదత్రాప్యభేదస్య మనుస్వారమకారయోరితిప్రోక్తం సర్వత్రసంస్కృతాంధ్ర
గోంత్రిర్వ్యక్తః అనుస్వారమకారయోరభిన్నత్వం మకారేపరేసతి" అను వచనంబునన
నుస్వారంబునకు మకారము పరంబగునో మకారమేయగునని స్పష్టపఱుపఁబడినది.
లయుగాహి. కమ్మనిలతాంతములకుమ్రొవసినమ్మ మధుపమ్ములనుగీతనినదమ్ములెసగం
బూనమ్ములు" (సన్ + మొనసి) భార. ఆది. 5 ఆ. మత్తకోకిల వృష్టిఁజేసెమ్మహానది
దీర్ఘికాసరసీసమూహంబు నిండఁగన్." (జేసెన్ + మహా) భార-ఆర-3 ఆ. సంస్కృత
వ్యాకరణంబందును బదము తుది నిండుసున్నకు మకారంబు పరంబగునపుడు మకారం
బు వైకల్పికంబుగా నగును. ఉ. రామంమనసాస్మరామి, రామ్మనసాస్మరామి అట్లే
తెలుఁగున మత్తద్వయంబున్ను నుచ్చారణంబులో భేదంబులేదు.

20. సూ.—అవసానంబునందు ద్రుతస్వరంబునకేని ద్రుతంబునకేని లోపంబు బహుళంబుగా నగును.

వాఁడువచ్చెన్। వాఁడువచ్చె। వాఁడువచ్చెను ఈలోపంబు పద్యాంతములయందు గణానుసారంబుగ వ్యవస్థితంబయియుండు గుర్వవసాయియగు పద్యాంతమున హ్రస్వత్వంబు లేదు। అతిశయముగబుద్ధిమంతుఁడగుబుధసేవన్.

వ్యా.—అవసానమునందు (సమాప్తియందు=నకారాంతపదము తరువాత వర్ణములేనప్పుడు) ద్రుతముయొక్క యచ్చునకుఁ గాని, ద్రుతమునకుఁగాని లోపము బహుళంబుగాఁ గలుగును. ఉదా. 'వాఁడు వచ్చెను.' ఇచ్చటఁ గడపటనున్న ద్రుతముయొక్క యవయవమైన ఉకారము (అచ్చు) పోఁగా మిగిలిన రూపము 'వచ్చెన్' అయ్యెను. 'వాఁడువచ్చె'. ఇచ్చట ద్రుతము (ను) పోఁగామిగిలిన రూపము "వచ్చె" అయ్యె

ను "వాఁడువచ్చెను"ఇది మొదటిరూపము. (మూలము) 'ఈలోపంబు పద్యాంత ములయందు గణానుసారంబుగ వ్యవస్థితంబయియుండు, ఎవ్వరిపాయియు యగు పద్యంబు తుదను స్వార్థంబులేదు' (వ్యా) అనఁగా ద్రుతమునకుఁ గాని ద్రుతప్రకృతమునకుఁ గాని, లోపముగలుగుట పద్యముల కడపట గణమునను సరించి యనియున్నవచ్చినట్లు (వ్యవస్థిత ము) నియమింపఁబడును. ఎరుపు తుదనుండు పద్యము కడపట స్వార్థము ('ను') లేదు. ఉదా 'అతిశయముగ బుద్ధిసుంతుఁడవు గాక శ్రీనాక' కంపపద్యముయొక్క నాల్గవపాద ముచివర గురువుండవలెను. కనుఁక ద్వితీయపాదములోను గడపటి ఉకారమునకు లోపము రాఁగా నకారము హల్లుగానే మిగిలి 'వక్' అనునది గురువయ్యెను. కావున నిట్టిపద్యాంతపాదంబులయందు గానవచ్చు ద్రుతంబునకు లోపంబుగాని యంతలి ఉకారంబునకే లోపంబు చేసికోవలెను. తేటగీతాది పద్యంబుల పాదాంతంబు నందు లఘువే యుండవలెను కాన ఉకారంబును లోపింపఁ జేయక, సమస్త మును గణానుసారముగా నుండుకోవలెను లేదా నుపద్యంబు సర్వంబునకు లోపంబు నను జేయవలయును.

21. సూ.—కొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు గానంబడీ యెడీ.

అదియునున్గాక దివంబునుంబోలె

వ్యా.—కొన్నిచోటుల ద్రుతముపై నుండియొక నకారంబు గనఁబడుచున్నది. ఉదా. "అదియునున్గాక, దినంబునుంబోలె" మొదలయినవి ఇక్కడ వాస్తవంబైన నొక నకారమంతకాంచుఁ గాక యుండవలెను ప్రస్తుతము "అదియునున్గాక" (అది యును + న్ + గాక) అన్నచో ద్రుతము పైని బానరుక్తిగా ద్రుతము కనిపించుచు న్నది. అర్థసంబద్ధముచేత నీపునరుక్తి నకారంబ నవసరమైనను దెనుఁగుభాష హైని బట్టి యొకానొకప్పుడు ద్రుతాంతముపైని ద్రుతమున్నచో వాక్యంబునకు గుణమే గాని దోషములేదని తాత్పర్యము. ఉ। నామనం బోలఁగ నీనోక్తవది" భార-శాం. ౨ఆ. క। సంతతసత్కీర్తి పింఛసత్కృతి నమును నత్యంతమహా రాజ్యమును" భార.

22. సూ.—అంట యిఁక చుఁను శబ్దముపొదప్పు నుశితోల ప్రహ

స్వంబుమీఁద ఖండబిందువును, ద్రుతంబునకు లోపంబును లేవు.
ముంగొంగు క్రొంబసిఁడి కన్దోయి

వ్యా.— "అఁట, ఇఁక, చుఁడు" అనుశబ్దంబులయందుఁ దప్ప మాట (నుడి) యొక్క మొదటి (తొలి) హ్రస్వముమీఁద నఱసున్న గాని, ద్రుతంబునకు లోపంబు గాని, కలుగదు. మఱియుఁ గొందఱు పైమూఁడింటియందుఁ దక్క బ్రథమ హ్రస్వంబు మీఁద నఱసున్న యుండదనుట చూచి "ఏఁడు" అనుదానియం దెట్లుకలిగెనని భ్రమం పడుచుండిరి కాని, "ఏఁడు" అనునది ప్రత్యయంబు కాని పదంబుకాదు. అందుచేతనే పదునొకండవసూత్రంబునన పదంబులలోఁ జేర్చి "మూరెఁడు" అని యుదాహరించి నాఁడు. "ఇఁగ" అనునది "ఇఁక" శబ్దముయొక్క రూపాంతరమగుటచేఁ బైసూత్రంబు చేతనే సంగ్రహింపఁబడియె. 'చుఁడు' అనునది 'చూడుఁడు' అనుదాని సంక్షిప్త రూపము. 'అంట, ఇంక, చుండు' అనియుం జెప్పనొప్పను. 'ముంగొంగు' ప్రథమమున 'ముందు + కొంగు' అని యుండఁగా నీపరిచ్ఛేదమందలి ముప్పదిమూఁడవసూత్రంబునఁ దొలియచ్చుమీఁది వర్ణంబులు లోపించెను. అనఁగా 'ందు' అనునది లోపించి ముపర్ణము మాత్రము మిగిలెను. పిమ్మట ముప్పదియేడవ సూత్రంబున, లుప్తశేషంబైన ముపర్ణము నకు 'కొంగు'శబ్దంబులోని పరుషకకారముపరంబగుచుండఁగా, నుగాగమంబువచ్చి 'ముఙ్ + కొంగు' అనియగును. తరువాతఁ బదునాఱవసూత్రంబున 'ముఙ్' అను ద్రుత ప్రకృతిక శబ్దంబుమీఁది 'కొంగు' శబ్దంబులోని కకారము (పరుషము) గకారము కాఁగా 'ముఙ్ + గొంగు' అగును. ఇపుడు పదునేడవ సూత్రంబుచేత నొకపర్యాయము పూర్ణబిందువు వచ్చి 'పూఁచెంగలువలు' అన్నచోటునఁబలె 'ముంగొంగు' అను రూపంబును, వేఱొకపర్యాయము, అర్ధబిందువువచ్చి 'పూఁచెగలువలు' అన్నట్లు, అర్ధబిందువువచ్చి 'ముఁగొంగు' అనునవిష్టరూపమునగుచుండఁగా నీ యిరువదిరెండవ సూత్రంబున నేకాచ్ఛబ్దంబుపై నర్ధబిందువుండ దని తెలియవలెను. మఱియుఁ బదునేడవ సూత్రంబున సంశ్లేషము వచ్చి 'పూఁచెన్గలువలు' అన్నట్లు 'ముఙ్గొంగు' అను నట్టియనిష్టసంశ్లేషరూపము ప్రాప్తింపఁగా ముప్పదియేడవ సూత్రముక్రింద సూరిగారిచే వ్రాయఁబడిన 'వ్యవస్థితవిభాష'చే నీనుగాగమద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబులేమి, అన్నవా

క్యంబుననుండఁగూడదు. అనఁగా సంధిపదంబులలో మొదటిపదంబు ఏకాచ్చుకలదైనప్పుడు పదునేడవసూత్రంబు ప్రవర్తించి సంశ్లేషార్ధబిందుస్వత్వరూపంబులుండవు. 'ముంగొంగు' అన్న పూర్ణబిందుసహితరూపమే యుండును. "కన్దోయి" ఇత్యాదులందు "కన్" శబ్దము ఏకాచ్చుకలదైనను నుగాగమద్రుతంబు కామి కావున సహజనకారంబుతో సంశ్లేషరూపంబుండవచ్చును. ముప్పదియేడవసూత్రంబుచేతఁ జేయఁబడిన లుప్తశేషశబ్దంబుల నుగాగమనకారంబునకే సంశ్లేషంబు రావలె నని సూరిగారిచే నాసూత్రముక్రింద వివరింపబడినదని యెఱుంగవలెను. "క్రొంబసిఁడి" (క్రొత్త + పసిఁడి) ఇచ్చట 'ముంగొంగు' అన్నరూపంబు నొందఁ బ్రవర్తించిన సూత్రంబులన్నియుఁ జెల్లునని యూహింపకొననది. "కన్దోయి" (కన్ను + దోయి) ఇట్లుండఁ బ్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదములోని యేడవసూత్రంబున ద్విత్వనకారలోపంబు గలిగి "కనుదోయి" అగును. ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదములోని పదునాఱవసూత్రంబున "కను" శబ్దంబుయొక్క ఉకారంబునకు లోపంబు రాఁగా 'కన్ + దోయి' అగును. ఇప్పుడీ సంధిపరిచ్ఛేదములోని పదునేడవసూత్రంబున నీద్రుతంబునకు దకారపరశంబు పరంబగుచుండఁగా 'వచ్చెఁగోవులు' అయినట్లులు నకారలోపము గలిగి 'కదోయి' అనిన యనిష్టరూపము ప్రాప్తించుచున్నయది. 'కను' శబ్దనకారము ప్రథమ హ్రస్వంబుమీఁదిది కాన నిరువదిరెండవదియగు నీప్రకృత సూత్రంబున ద్రుతలోపంబు కలుగక 'కన్దోయి' అని సంశ్లేషరూపము నుండును. ఈపరిచ్ఛేదములోని నుగాగమనకారంబుతో సంశ్లేషంబుండదనియు, సహజనకారంబుతో సంశ్లేషరూపంబు నిర్బాధంబనియు, వెనుకనే చెప్పంబడియె. 'కందోయి' అను పూర్ణబిందుసహితరూపముగూడ నీపరిచ్ఛేదమందలి పందొమ్మిదవసూత్రంబుచే నగును. క. 'కందోయి చల్లగానిటు | గందోయి నృపాలలెస్సగా నిఁకనొకమా | టందఱిముందఱనీవని | చిందఱవందఱలగుట్టుచిట్టాడంగన్' సా-౫ఆ. 'చెన్ను, కెంపు' ఇత్యాదిశబ్దంబు లావ్యక్షురశేషంబులైనప్పుడు సిద్ధించిన రూపంబులు గానవచ్చుచున్నవి గ్రహింపవలెను "సీ. చెందొవ (చెన్ను + తొవ) యను ముఖ్యంవంబుగాఁ దీర్చికపనీయముగఁ దలకంబు వెట్టు' నిర్వ-౮ఆ. 'క. అంపలనుంపలలేకపు డింపలమంపలను గూర్చు నయ్యోమేకంబుల్ చెందామర (చెన్ను + తామర) కొలనువలెన్ | చెందెప్పలవేమి చెప్ప దేవుఁ డెఱుంగున్' సా-౧ఆ. 'సీ. కెంపమ్మి (కెంపు + తమ్మి) యపుల యందంబుగ లిఖిన కనుగవకోపాన్ని గడలు కొనఁగ' భాస్క-యు

23. సూ. తాను నేను పదంబుల ద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబు లేదు.

తాను ... ...చదివె ... ... { తాఁజదివె / తానుజదివె }

తాను ... ...విసె ... ... { తావిసె / తానువిసె }

దీర్ఘంబుమీఁదదిగాన దీనికి నెఱసున్న లేదు.

వ్యా — "తాను, నేను" అనుశబ్దంబుల ద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబు రాదు. అనగా "తాఁజదివె, తానుజదివె, నేఁజదివితి, నేనుజదివితి." అనురూపంబులు దప్ప సంశ్లేషముతో "తాఞ్జదివె" ఇత్యాదులు రావు మఱియు "దీర్ఘముమీఁదనున్న యఱసున్న నిండుసున్న కాదు" అను సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదమందలి పదునేనవసూత్రంబున 'తాంజదివె' అనియును రూపముండెను ఇచ్చట "తాను, నేను" శబ్దములు ఉపలక్షముగా గ్రంథకర్తగారిచే గ్రహింపఁబడినవిగాని యిట్టిదీర్ఘపూర్వకద్రుతాంతశబ్దంబులకు నెచ్చటను సంశ్లేషంబు ప్రతివిరసంబాటు నుండఁగూడదు. "రాఞ్జూచితి, లెస్సగాఞ్జదివె," ఇత్యాదులుండవు. తిక్కనాది ప్రభృతులు "తాను, నేను" శబ్దంబులు నకారాంతంబులగుటచేఁ బరుషంబులకు సరళాదేశకార్యంబును, ద్రుతాంతంబులగుటచే బహుళంబుగ గసడదవాదేశకార్యంబును, ఉభయంబును నీశబ్దంబులపైఁ జెప్పనొప్పునను నీశబ్దంబులపై సరళాదేశము రానియందులకు భారతోద్యోగపర్వద్వితీయాశ్వాసములోని యీ క్రిందిపద్యంబును లక్ష్యంబుగా సర్వలక్షణసారసంగ్రహాదులయందుఁ జూపిరి "క నీచెప్పినపెద్దలు ద్రోణాచార్యులు మొదలుగాఁగనని కొల్లనివారై చన్నవారలం గొని యేచక్కంబెట్టువాఁడ నే పాండవులన్." అన్నచోటున "చన్నవారలన్=వెళ్ళినవారిని, కొని = గ్రహించిరి, ఏ(ఏన్)=ఏను. పాండవులన్ = పాండవులను, చక్కంబెట్టువాఁడనే=సంహరించువాఁడనా?" అని యర్థమూహించుచుఁ బైపద్యచతుర్థపాద ప్రమొదటిఏకారము "ఏను" శబ్దంబనియు, నది ద్రుతాంతంబుగావునఁ దరువాతి చకారంబునకు సరళాదేశము రాదనియు, నిశ్చయించిరి. మఱికొందఱు నాల్గవపాదమందలి మొ: టిఏకారము కాకుస్వరార్థము కలిగిన ఆకారమువంటిదనియు "చక్కం బెట్టువా

డనే" అనుపదము చివరనున్న ఏకారము ''ఏను,, శబ్దంబనియు,''చక్కఁబెట్టువాఁడనే పాండవులన్" అని పాండవశబ్దంబు పరసాదిగాఁ బలుకవలె ననియు, నిశ్చయించుచు ''నన్నవారలంగొనియే చక్కఁబెట్టువాఁడనేన్,, అన్నచ్చో నన్నవారలంగొనియే= నన్నవారలంగొనినవాఁ డేన్ = నేను, చక్కఁబెట్టువాఁడన్ = సంహరించువాఁడను. అనఁగా ''ద్రోణాదులనుగొని (నమ్మి) పాండవులను జక్కఁబెట్టను" అనుచుఁ జతుర్థ పాదాదియందున్న ఏకారము కాకుస్వరార్థకమైన ఆకారము వంటిది గాని అన్యదర్థక ముగాదని చెప్పిరి. అందువనే "చక్కఁ" లోని చకారంబునకు ద్రుతకార్యంబైన పరసా దేశంబు రాలేదని నుడువుచు "తాను, నేను" శబ్దంబులు సర్వదా ద్రుతప్రకృతికంబు లేయనియుఁ, గాన సదా యాశబ్దంబులపై ద్రుతకార్యంబులే వచ్చుననియు, బహుళం బగు గసడదవాదేశ కార్యంబెన్నఁడును రాదనియు, సిద్ధాంతీకరించిరి. "తాను, నేను" శబ్దంబులపై ద్రుతకార్యమే కలుగనుగాని వేఱొకటి రాదని మాయభిప్రాయము. కావునఁ బైవారిలో నేకీభవింపము గాని పూర్వపద్యచతుర్థపాదాదియైన ఏకారంబు నకు నట్టిసందర్భంబులో మామతంబున కాకుస్వరమర్థముగాదు. ఆకారంబునకుంబోలె ఏకారంబునకుఁ గాకుస్వరార్థమున్నను, వాక్యాంతమందలి ఏకారంబునకే కాకుస్వరార్థ ము ప్రయోగంబులఁ గానంబడుచున్నది కాని వాక్యమధ్యంబున నట్టియర్థంబు రానే రదు. వాక్యమధ్యంబుననే వకారార్థమైన యవధారణంబే తోఁచుచుండును. లోకంబు లో "పుస్తకము గైకొనియే వచ్చెదను" అన్నవాక్యంబునకుఁ బుస్తకము నిశ్చయముగాఁ దీసికొనివచ్చునని వినువారు తలంతురుకాని "పుస్తకంబు దీసికొనియే వచ్చెదను" అన్న వాక్యంబునకు "తీసికొనియావచ్చెదను?" అన్నయర్థంబు చేసికొని పుస్తకము దీసికొని రాఁడన్న విపరీతార్థము లోకులెవ్వరును జేసికొనరు. కాఁబట్టి పూర్వపద్యచతుర్థపాదాది లోని ఏకారంబునకుఁ గాకుస్వరార్థంబు చెప్పఁగూడదు. అవధారణంబె యర్థంబని మాతాత్పర్యము. "చక్కఁబెట్టువాఁడనే" అన్న వాక్యాంతమందలి ఏకారంబు కాకు స్వరార్థకముగాని "ఏను" శబ్దముగాదు. ''నన్నవారలంగొనియే చక్కఁబెట్టువాఁడ నా?'' అనువాక్యంబులోని యభిప్రాయము నిశ్చయముగా ద్రోణాదులనుగొని పాండ వులను సంహరించువాఁడను గానని యభిప్రాయము. "వాఁడను" అను నుత్తఁ మ పురుషైకవచనము చేతనే "ఏను" శబ్దార్థమాకాంక్షింపఁబడును. కావున బద్యంబు లో "నేను" శబ్దార్థంబనసరంబులేదు, చతుర్థపాదాదియందలి ఏకారంబునకు లోకప్రదిశంబైన

ఏవకారార్థంబే యనియు, వాక్యాంతమందున్న ఏకారంబనియు, నదికాకుస్వరార్థకమనియు, "ఏను" శబ్దంబుగాదనియు, నెఱుంగనగు. ఒకరు "క॥ కనవానలును గాండీవము॥ వవలనిఁదంబనుపుమం బెరదముడి నమే నునిసపడిగియొనళుభకర మవులిర్విననిమ్ము సేయుమనుఁడు నతండుస్,, భార-శల్య 2ఆ. అనుపద్య తృతీయపాదమందలి "ఏనువిపప,, అన్నచోటునఁ గళయును, బ్రకమంబును, అవుటచేత నే ప్రకారము వకారముగా మాఱినదని "ఏను,, అనుపదము కళయని వాదించువారై సాహసించుచుండిరి. కొందఱు "ఏను,, శబ్దంబు ద్రుతప్రకృతికమే కానఁ గళాకార్యంబు నొందదనియుఁ, భాగవతపద్యంబులో "ఏనువిపప,, అన్నపాఠమే యుండవలెననియు, "నబమోరశేగ,, అన్నశాస్త్రంబున యతిమైత్రియే కాకుండఁ బ్రాసమైత్రియుం జెల్లుననియు, నింకొక ద్వితీయమార్గమవలంబించుచున్నారు. మాతాత్పర్య మాయిద్దఱి యాశయంబులో నేకీభవింపదు. పైపద్యములో "ఏనువిదప,, అన్నచోటున "ఏనవిదప,, అనియె యుండవలెను. "ఏనవిదప,, అనఁగా "ఏనే,, అనియవధారణార్థకమైన యకారంబు అవ్యయంబుగావున "అప్పుడు, ఇప్పుడు" శబ్దంబులఁబోలెఁ బైపరుషంబులకు గసడదవాదేశంబు రాదు. కావున సర్వనామంబుల "తాను, నేను,, శబ్దంబులపైఁ గేవలద్రుతకార్యమే కాకుండఁ గళాకార్యముకూడ గ్రంథాదులయందుఁ గనిపించుచున్నదని భ్రమింపవలదు. మఱియు "ఏనుబిసపడిగియొన,, అనుపాఠంబునకు "ఏనువెనుకడిగియొద,, అను పాఠాంతరంబు కొన్ని వ్రాతప్రతులయందుఁ గానిపించెడిని.

24. సూ.—సమాసంబునయందు ద్రుతంబునకు లోపంబగు.

ఎల్లియర్థములు - ఎల్లికలుషములు సర్వపర్యాయంబయిన యెల్లశబ్దంబు ద్రుతాంతంబయిన యవ్యయంబు దీనికి సమాసంబున విశేష్యంబునకు ముందు ప్రయోగంబులేదు.

వ్యా — సమాసంబునందు ద్రుతమునకు లోపము కలుగును. ఉదా. ఎల్లన్ + అర్థములు. ఇచ్చట సమాసంబు కావున ద్రుతములోపించి కళగా భావింపఁబడి యాదాగమంబుచే ఎల్లయర్థములు, అనురూపమయ్యెను. "ఎల్లన్ + కలుషములు, ఈకర్మధార

యసమాసమందు ద్రుతంబునకు లోపంబువచ్చి 'ఎల్ల' కలుగుచుండు, అయ్యెను ద్రుతలోపంబుచేఁ బరునాతని సూత్రంబుచేత, కకారమునకు గకారము రాలేదు. సర్వశబ్దము యొక్క పర్యాయపదమై (సమానార్థము నిచ్చునట్టిశబ్దము) న 'ఎల్ల' శబ్దము ద్రుతమంతమందుఁగల యవ్యయము. (సంగ్రహక్రియ భేదములేనిది) ఈ 'ఎల్ల' అనుదానికి నసమాసమున (సమాసముకానియప్పుడు) విశేష్యంబునకుఁ బూర్వమునఁ బ్రయోగము లేదు. అనఁగా 'ఎల్లన్ శిష్యులు' అని ద్రుతంబుతోఁ బ్రయోగింపఁ గూడదని భావము. కాని శ్రీనాథునిచే భీమఖండము (భీమేశ్వరపురాణము 2ఆ) నందు 'శా॥ ఏనో కంకనే భిక్షానకు న్వత్తునో యెల్లన్ శిష్యులఁ గొంచువత్తునో,' అని యసమాసమున విశేష్యమునకుముందు 'ఎల్ల' శబ్దము ద్రుతాంతముగాఁ బ్రయోగింపఁబడియె. ఇఁకను పై మూలసూత్రమునందు, 'సమాసంబున యందు' అను చిన్నయసూరిగారి ప్రయోగము తప్పనియు, సమాసమందని కాని, సమాసమునందని కాని యుండవలెననియుఁ, గొందఱు భ్రమపడుచుండిరి. కాని 'సమాసమునయందు' అనిహూడను రసువని కవిసంశయవిచ్ఛేదకారకుఁడు లోనగువారు చెప్పిరి. ఇట్టులకుఁ బ్రయోగంబులు తిక్కనవారియందకాక కవిత్రయమువారియందును చెక్కులుగలవు. 'చ ఉరమునయందుఁ గన్నులు బృగూదరదేశమునందు నోరుఁ బ్ర స్ఫురితభుజద్వయంబుగల, భార-ఆర. 6ఆ. 'చ అనుగాడనిందుఁ గ్రీడిట్లనియె నట్లయినంగడు లెస్సదేవనీ వనిమిష నాయకత్వమునయంద భిషిక్తుఁడవై ముదంబుతో, భార. ఆర. 6ఆ. 'క ముని! ప్రవరుని తనువునయందు! ద్భవమై నమృతము హారనము ఒప్పెన్,, భార. ఆర. 3ఆ. ''ను॥ ఒకరత్నంబు విదర్భదేశమునయందు మూర్తిమైపార్థివ ప్రకరంబు గ్రమియింపుమన్న,, నైష- 3 ఆ. ''క వినుపింపఁదానసమయంబునయందును భక్తిపూర్వముగ,, హరి. పూ. 2. ఆ. "క మనుజుఁడు కార్యంబొనర్పమానుగ దైవం। బునయందుఁ బౌరుషమునం,, మార్క. 3 ఆ. "ఆ. వె జీర్ణమగుచునుండు చెనఁటిదేహంబున। యందునీవు మమతఁ బొందవలదుశ" మార్క. 8ఆ. ''క॥ చనుదెంచినకార్యమేను సర్వంబుమనంబునయందుమున్న యెఱుఁగుదు" మార్క. 5ఆ. ''ఉ॥ డక్కగ ప్రాసితిన్మనుపటమ్మునయందుసుశర్మపాపముల్" పాండు.6 ఆ, ఇఁకఁ గాశీఖండమునందిట్టి ప్రయోగంబులు లెక్కకు మిక్కిలిగానున్నయ

వి. "సీ॥ సంతరించితినిందుజన్మవంబునయందుబాల్యనైషధ కావ్యమాంధ్ర భాష" "తే గీ అట్టిగోలోకమునయందు నధివసింతు" "సి అర్ధంబుకాశీపురాంగణంబునయందునానా ప్రకారగమైపీనుమిఁపలు" "తే.గీ। ఎన్నఁడును సేనలేనట్టియున్నహర్మ్య వాసమునయందుఁగా పున్న జంతువులకు" "సీ ఉడుపదంబునయందు నుండినగతిఁ దారగమనవేగంబునఁగా గానఁబడఁగ" "సీ కట్టురింగలవారు కటిభాగమునయందుఁ బసిఁడికమ్ములపట్టుపట్టుచేల" "సీ। వన్మగృహమునయందు నవరాంస శేఖరునగ్రేశవిద్యాపరియోగసరణి" "తే। గీ ఆప్రేతాయుగంబునయందొకండు" "సీ యదువంశమునయందు నవనిభారాపనోదార్థంబు దుష్టదైత్యావలేప".

25. సూ.—సమాసంబుల నుదంతంబులగుస్త్రీసమంబులకుంబుంపులకుం బరుషసరళంబులు పరంబులగునపుడు నుగాగమంబగు.

ఇచటంబరుషంబులు పరంబులగునపుడు ద్రుతంబునకు బిందుసంశ్లేషంబులచేమూఁడురూపంబులు సరళంబులు పరంబులగునపుడులోపసంశ్లేషపూర్ణబిందువులచేత మూఁడు రూపములు విధానసామర్థ్యము వలన దీనికిలోపములేదు వక్ష్యమాణవిధిచే స్వత్వములేదు.

చిగురు	...	కయిదువు ...	చిగురుంగయిదువు చిగురుఁగయిదువు చిగురున్గయిదువు
తళుకు	...	...గజ్జెలు	తళుకుంగజ్జెలు తళుకునగ్జెలు తళుకుంగజ్జెలు
సింగపు	...	కోదమ ...	సింగపుంగోదమ సింగపుఁగోదమ సింగపున్గోదమ

ఉన్నతంపు ...గొడుగు... ... { ఉన్నతంపుఁగొడుగు / ఉన్నతంపున్గొడుగు / ఉన్నతంపుంగొడుగు

నలుగడాదుల నీయాగమంబు లేదండ్రు - ఈయాగమంబు కొన్నిచో ట్ఠిరించు పరంబగుచోఁ గానంబడియెడి - గెలువవున్మరువు.

వ్యా.—సమాసములయందు ప్రాప్తోకారము (హ్రస్వ + ఉకారము) అంత మందుఁగల స్త్రీసమములకును, (లోకములో వాడునప్పుడు ప్రాతిపదికక్వైకవచనము లోపించిన శబ్దములు) పుంపులకును, పరుషములుకాని సరళములుకాని పరంబులగునప్పు డు నుగాగమంబువచ్చును (నకారాగమము చివరవచ్చును) అనఁగాఁ బరుషంబులుపరం బగునప్పుడు "అలుసున్న, నిండుసున్న, సంశ్లేషము" అను వానితో మూఁడు రూపము లును సరళములు పరంబగునపుడు "లోపము, సంశ్లేషము, నిండుసున్న" అనువాని తో మూఁడురూపంబులును గలుగును (మూలము) విధానసామర్థ్యముచేత నీద్రుతమునకు లోపములేదు. విధానసామర్థ్యము:- ఈ యిరువదియైదవ సూత్రముచేత నుగాగమమును విధించుటయనెడి బలముచేత. అనఁగా సమాసమందు వచ్చునట్టియీనుగాగమనకారంబు నకు "ఎల్లకలుషములు" ఇత్యాదులయందుంబలె నిరువదినాల్గవసూత్రంబుచేత లోపము వచ్చునేని యీనుగాగమవిధి "ప్రక్షాళనాద్ధి పంకస్య దూరాదస్పర్శనం వరం" (బురద తొక్కనేల కాళ్లుకడుగనేల) అనున్యాయంబున వ్యర్థంబగును. ఇరువదినాల్గవ సూత్రము చేవచ్చునట్టి ద్రుతలోపము సహజద్రుతప్రకృతికశబ్దంబులకే కాని శాస్త్రముచేసన "చిగురున్గయిదువు" ఇత్యాది ద్రుతాంతశబ్దములయందుఁ బ్రవర్తిల్లదు. (మూలము) వైకల్య మాగవిధిచేత (చెప్పఁబోయెడు నిరువదియాఱవ సూత్రముచేత) ప్రాప్తము (ను) లేదు. పదునాఱవ సూత్రముచేత "పూఁచెనుగలువలు". అట్లు "చిగురుగయిదువు" కాదని భావము. "చిగురు + కయిదువు" ఈసమాసమునందు ఉకారాంతంబైనందునఁ గల స్త్రీసమపదమునకుఁ బరుషాక్షరంబులగు కకారము మొదలైనవి పరంబగునప్పుడు నకా రంబువచ్చి "చిగురు + ను + కయిదువు" అగును. తరువాతఁ బదునాఱవ సూత్రంబున "చిగురుఁగయిదువు" అగును. తరువాతఁ బదునేడవసూత్రంబున ద్రుతసంశ్లేషంబులు

రాఁగా "చిగురుంగయిదువు, చిగురుఁగయిదువు, చిగురుగ్గైదువు" అనుమూఁడు రూపంబులు సిద్ధించును. పరసాక్షరములు పరంబగునపుడు పదునెనిమిది పంధొమ్మిదియవ సూత్రంబులచేత "ఉన్నతంపుగోదుగు" అనుచో నకారలోపముచేతను "ఉన్నతంపున్గోదుగు" అనుచో సంశ్లేషంబుచేతను, "ఉన్నతంపుంగోదుగు" అనుచోఁ బూర్ణబిందువుచేతను గలిగిన మూఁడురూపంబులును ప్రైవానివలె గ్రహింపవలెను. ,ఇట్లేమిగిలినవి, నలుఁగడలు మొదలైనవానియందు నీయాగమము (ఇరువదియైదవ సూత్రముచేత వచ్చునాగమము=సంశ్లేషరూపము)లేదందురు అనఁగా "నలుఁగడలు,నలుంగడలు" అనురూపములుండవచ్చునుగాని "నలున్గడలు" అనురూపంబుండఁగూడదని భావము. (మా—వ్యా) కాని యీయాగమము ఒకానొకచోట స్థిరాక్షరంబు పరంబగునపుడును గనంబడుచున్నది. ఉ. గలువపున్మొరువు.

26. సూ.—సమాసంబులందు ద్రుతంబునకు సత్వంబులేదు.

వ్యా.— సమాసములయందు ద్రుతమునకు స్వత్వములేదు. ఉదా. "చిగురుగ్గైదువు," ఇచ్చట "చిగురును గైదువు, ఇత్యాది నకారస్వత్వరూపం బుండదు.

27. సూ.—తలఁబ్రాలు మొదలగు సమాసంబుల ద్రుతమునకు లోపములేదు.

తలఁబ్రాలు - ఒడిఁబ్రాలు - సేసఁబ్రాలు - ఊరఁబంది - ఊరఁబిచ్చిక - తోడఁబుట్టువు - తోఁబుట్టువు - ఒల్లఁబోలు - ఒడఁబాటు - ఇత్యాదులు.

వ్యా.—తలఁబ్రాలు మొదలైన సమాసముల యందలి ద్రుతమునకు లోపము లేదు. అనఁగా "తలఁబ్రాలు" ఇత్యాదులయందు నిరువదినాల్గవసూత్రముచే ద్రుతలోపంబుగలిగి "తలప్రాలు" ఇత్యాదులుకానేరవు. "తలఁబ్రాలు" "తలంబ్రాలు" ఇత్యాదులుండవచ్చును.

28 సూ.— కర్మధారయంబులందుత్తునకచ్చుపరంబగునపుడు టుగాగమంబగు.

కఱుకు ... ... అమ్ము ... ... కఱుకుటమ్ము
నిగ్గు ... ... అద్దము ... నిగ్గుటద్దము
సరసపు ... ... అలుక ... ... సరసపుటలుక

వ్యా.—కర్మధారయ సమాసమునందు హ్రస్వోకారమునకు (హ్రస్వ + ఉకారము) నచ్చుపరంబగునపుడు 'టుక్' (ట్) అనునది వచ్చును ఉదా. 'కఱకు + అమ్ము' ఇచ్చట మొదటిపదముయొక్క కడపటనున్న ఉకారమునకు నచ్చు పరంబుకాఁగా 'ట్', వచ్చి 'కఱకుటమ్ము', (కఱకు + ట్ + అమ్ము) అయినది. ఇట్లే నిగ్గుటద్దము, సరసపుటలుక. మొ. సూరిగారు కర్మధారయ సమాసంబులకే చెప్పినారు కాని యీయాగమము ఉకారాంతవ్యతిరిక్తస్థలంబులయందును, అకర్మధారయసమాసములందుం గూడ నొకానొకప్పుడు గనుపట్టెడిని. ఉకారాంతవ్యతిరేక కర్మధారయందునకు- మిద్దెటిల్లు, పల్లెటూరు, దుక్కిటెద్దు, తేనెటీఁగ, పక్కటెముక మొ. కర్మధారయేతర సమాసంబునకు- వేల్పుటావు, మదపుటేనుఁగు. మొ.

29. సూ.—కర్మధారయంబునందుఁ బేరాదిశబ్దముల కచ్చుపరంబగునపుడు టుగాగమంబు విభాషనగు.

పేరు ... ... ఉరము ... { పేరుటురము / పేరురము }
చిగురు ... ... ఆకు ... ... { చిగురుటాకు / చిగురాకు }
పొదరు ... ... ఇల్లు ... { పొదరుటిల్లు / పొదరిల్లు }

వ్యా.—కర్మధారయమునందు 'పేరు' మొదలైనవానికి అచ్చుపరంబగునపుడు

టకారంబు (ట్) పదాంతమందు విభాషగా నగును. ఉదా. 'పేరు + ఉరము' ఇచ్చ ట 'పేరు' అనుదానికి 'ట్' అనునదివచ్చి 'పేరుటురము' (పేరు + ట్ + ఉరము) అని యైనది. విభాషగనుక టుగాగమము రానియపుడు 'పేరురము' అని యయ్యెను. ఇట్లే చిరుటాకు, పొదరుటిల్లు, మొదలైనవానికి రూపద్వయము.

30. సూ—పేదాదిశబ్దంబుల కాలుశబ్దము పరంబగునపుడు కర్మధారయమునందు రుగాగమంబగు.

పేద ... ... ఆలు ... ... పేదరాలు
బీద ... ... ఆలు ... ... బీదరాలు

పేద- బీద - ముద్ద - బాలెంత - కొమ - జవ - అయిదువ- మనుమ- గొడ్డు - ఇట్టివిపేదాదులు— ఇందుజవ్వనిశబ్దంబునకు జవాదేశం బని యెఱుంగునది - ఏకాంతమునందునున్న జవరాంద్రదనని ప్రయో గము.

వ్యా.—'పేద' మొదలైనశబ్దములకు 'ఆలు' శబ్దముపరంబగునపుడు కర్మధా రయంబునందు రుగాగమంబు (ర్) కలుగును. ఉదా. పేద + ఆలు. ఇచ్చట పేదశబ్ద మునకు 'ఆలు' శబ్దముపరమైనది గనుక 'ర్' అనునదివచ్చి 'పేదరాలు' (పేద + ర్ + ఆలు) అయినది. ఇట్లే బీదరాలు, ముద్దరాలు, బాలెంతరాలు, కొమరాలు, జవరాలు, అయిదువరాలు, మనుమరాలు, గొడ్డురాలు, మొదలైనవి. 'జవ్వని + ఆలు' ఇచ్చటనా లుశబ్దము పరంబగుటచే వృత్తియందు జవాదేశంబు 'జవ + ఆలు' ఇచ్చట రుగాగమం బువచ్చి 'జవరాలు' (జవ + ర్ + ఆలు) అయినది. 'ఉ. ఏ! కాంతమునందునున్న జవరాల్ద్రదనైపంబడి.' మను— 2ఆ. (మూలము.) ఇచ్చట వృత్తియందు ఆలుశబ్దము స్త్రీమాత్రపరము. వ్యా.—ఇచట సమాసవృత్తియందు 'ఆలు' శబ్దము 'స్త్రీ' అనిన యర్థముకలదిగాని 'భార్య' అనునర్థమియ్యదు.

31. సూ—కర్మధారయంబునం దత్సమంబుల కాలుశబ్దము పరంబగునపు డత్వంబున కుత్వంబును రుగాగమంబు నగు.

ధీర ... ... ఆలు ... ... ధీరురాలు

గుణవంత ... ... ఆలు ... ... గుణవంతురాలు

ఇచ్చట వృత్తియందాలుశబ్దము స్త్రీమాత్రపరము.

వ్యా.—కర్మధారయమునందు దత్సమశబ్దములకు ఆలుశబ్దము పరంబగునపుడు మొదటిశబ్దముయొక్క తుది అకారంబునకు ఉకారమును, రుగాగమమును (ర్) వచ్చును. ఉదా. 'ధీరురాలు.' ఇచ్చట 'ధీరా' అని దీర్ఘాంతము సంస్కృతంబులో స్త్రీలింగము. తత్సమపరిచ్ఛేదములోని యేబదినాల్గవసూత్రంబున హ్రస్వంబురాఁగా 'ధీర + ఆలు,' అగును. ఇచ్చట ఆలుశబ్దము పరంబగుచుండఁగాఁ దుదిఅకారంబునకు ఉకారంబును, రేఫాగమంబును, రాఁగా 'ధీరురాలు' (ధీరు + ర్ + ఆలు) అయినది. 'గుణవంతురాలు' ఇచ్చట మొదటిశబ్దము సంస్కృతభాషలో 'గుణవంతమ్' అనునది ద్వితీయైకవచనాంతము. తెలుఁగుభాషలో నీద్వితీయైక వచనాంతమే నామవాచకముగాఁ దత్సమపరిచ్ఛేదములోని డెబ్బదివసూత్రముచేత గ్రహింపఁబడి డెబ్బదియొక్కవ సూత్రముచేఁ దుదిమకారంబునకు లోపంబు రాఁగా 'గుణవంత + ఆలు' అగును. ఇప్పుడు ప్రకృతసూత్రముచేత ఉకారాదేశంబును, రేఫంబును, రాఁగా 'గుణవంతురాలు' (గుణవంతు + ర్ + ఆలు) అగును.

32. సూ—కర్మధారయంబులందు మువర్ణకంబున కుంబుంపులగు.

సరసము ... ... మాట ... ... { సరసపుమాట
సరసంపుమాట

విరసము ... ... వచనము ... ... { విరసపువచనము
విరసంపువచనము

వ్యా.—కర్మధారయమునందలి మువర్ణకమునకు, పువర్ణమును, ంపువర్ణమును, వచ్చును. ఉదా. 'సరసము + మాట.' ఇచ్చటి మొదటిశబ్దముయొక్క కడపటి మువర్ణకమునకు, పువర్ణమునచ్చి 'సరసపుమాట' అనియు, ఆమువర్ణకమునకు దాపట నున్నతోఁ గూడిన పువర్ణమునచ్చి 'సరసంపుమాట' అనియుఁ, గలుగునని భావము. ఇట్లె విరసపు వచనము లౌ.

33. సూ—ఉదంతమగు తద్ధర్మార్థకవిశేషమున కచ్చుపరమగునపుడు నుగాగమంబగు.

చేయు ... ... అతఁడు ... ... చేయునతఁడు
చేసెడు ... ... అతఁడు ... ... చేసెడునతఁడు

వ్యా.—ఉకారమంతమందుఁ గల తద్ధర్మార్థకవిశేషణమునకు అచ్చు పరంబగునపుడు నుగాగమంబు (న్) కలుగును. ఉదా. 'చేయు + అతఁడు.' ఇచ్చట 'చేయు' అనునదితద్ధర్మార్థకవిశేషణము. దీనికి అచ్చుపరము కాఁగా నుగాగమమువచ్చి 'చేయునతఁడు' (చేయు + న్ + అతఁడు) ఆయెను. ఇట్లే చేసెడునతఁడు 'సీ అమరులకడవినోదము చూపుసమయ మాంత్రికునోరవెడలగ్ని దీప్తులనఁగ' హంస-౨ఆ. (వెడలు + అగ్ని) ఇట్టి నుగాగమంబులేని ప్రయోగంబులును గొన్నియెడలఁ గానంబడియెడి. కానియగ్రాహ్యములు.

34. సూ—షష్ఠీసమాసమునందుకార ఋకారంబులకచ్చుపరమగునపుడు నుగాగమంబగు.

రాజుయొక్క ... ... ఆజ్ఞ ... ... రాజునాజ్ఞ
విధాతృయొక్క ... ... ఆనతి ... ... విధాతృనానతి

వ్యా—షష్ఠీసమాసమునందు ఉకారమునకును, ఋకారమునకును, అచ్చుపరంబగునపుడు నుగాగమంబు గల్గును,

ఉదా. 'రాజు + ఆజ్ఞ' ఇచ్చట 'రాజు' శబ్దము ఉకారాంతమందుఁగల శబ్దముగనుక అచ్చుపరము కాఁగా నుగాగమము (న్) వచ్చి 'రాజునాజ్ఞ' (రాజు + న్ + ఆజ్ఞ) అయెను. ఋకారాంతపదంబులకును నిట్లే. విధాతృనానతి (విధాతృ + న్ + ఆనతి.) మఱియుఁ గొన్నిచోట్ల షష్ఠీసమాసమునం దుకారమునకు నచ్చుపరంబగునపుడు నుగాగమంబునకు లోపంబుగలిగి సంధి గానంబడియెడి. 'ఉ॥ గోకులమిల్లు చప్పకుండ॥ శ్రీపతి గ్రుమ్మరుఁ గడియ నీపునరేపున' హరి. పూ. 5ఆ. (గోకులము + ఇల్లు) 'క. అప్పుడు జగములు గాల్పఁగ నుప్పొంగుచునున్న నిగ్రహోత్తమబింబం। బొప్పునెసఁ దాల్చెదనుజుం డప్పురుసున నాడుచుండ॥ నతనినయనముల్' ఉ. హరి. 6ఆ. (బింబంబు + ఒప్పు.) 'ఉ. అద్దిరరాకుమారుమొగపందము పున్నమచందమామతో। నుద్దియగున్, రుక్మి-5ఆ (మొగము + అందము) 'సీ. దినవెచ్చమునకునై తనమేనఁగల సొమ్ముకొదుకక బచ్చింటఁ గుదువనైదు, పాండు- 3ఆ (బచ్చు + ఇంటు) 'మ॥ శిరసందంయబరన్.' కరా – 7అ. 'గీ॥ అలరఁ జేసితి నవధరాజంతవాని" = వ. (రాజు + అంత) 'ఉ॥ గట్టురాజల్లుఁడు వింటిసేర్పున సమంచితరూపమునందుఁ జందమామల్లుఁ, రామాభ్యుదయము. (రాజు + అల్లుఁడు) 'క. అన్నన్న మొగము వెన్నుని యన్నన్న జయించుఁగన్నులు", విజయవిలాసము 1 ఆ. (వెన్నునియన్న = విష్ణుభార్యయైన లక్ష్మియొక్క, అన్న = అన్నయైనచంద్రుని.) ఇట్టివి కవిప్రయోగంబులు ప్రాచీనంబులే గ్రాహ్యములు.

35. సూ—ఉదంతస్త్రీసమంబులకును బుంపులకు నదంతగుణవాచకంబులకును దనంబు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగు.

సొగసు	... తనము	... ...	సొగసుందనము సొగసుఁదనము సొగసున్దనము
సరసపు	తనము	... ...	సరసపుందనము సరసపుఁదనము సరసపున్దనము

తెల్ల ... ... తనము ... ... { తెల్లందనము / తెల్లఁదనము / తెల్లన్దనము }

వ్యా — హ్రస్వోకారము (హ్రస్వ + ఉకారము) అంతమందుఁగల స్త్రీసమపదములకును, పుంప్రులకును, హ్రస్వాకార (హ్రస్వ + అకారము) మంతమందుఁగల గుణవాచకశబ్దములకును, 'తన' వర్ణకము పరంబగునపుడు నుగాగమము కల్గును. ఉకారాంత స్త్రీసమంబునకు — సొగసు + తనము. ఇచ్చట నకారము నచ్చుటచేఁ బరుషవర్ణమైన తకారము పరుషాలవసూత్రంబునఁ దకారముగామాఱి పరుసవర్ణవసూత్రంబున నర్ధబిందు పూర్ణబిందు సంశ్లేషంబులచేఁ గ్రమముగా 'సొగసుఁ దనము, సొగసుందనము సొగసున్దనము' అను మూఁడు రూపంబులు గలిగెను. స్త్రీసమశబ్దార్థము ఇరువదియైదవ సూత్రంబున వివరింపఁబడ్డది. పువర్ణమునకును, అకారమంతమందుఁగల 'తెల్ల' అనుగుణవాచకంబులకును, 'తనము' పరంబగునపుడు పైదానివలెనే యుదాహరణంబులు గ్రహింపవలెను. ఉ. పరసపుఁదనము, పరసపుందనము, పరసపున్దనము, తెల్లఁదనము, తెల్లందనము, తెల్లన్దనము. మొ. 'నల్ల, తెల్ల, పచ్చ" ఇత్యాదులు తద్ధిత పరిచ్ఛేదములోని యాసూత్రంబునఁ జెప్పఁబడును.

36 సూ — సమాసంబునం బ్రాఁతాదులతొలియచ్చుమీఁది వర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగానగు.

ప్రాఁత ... ఇల్లు .... { ప్రాయిల్లు / ప్రాఁతయిల్లు }

లేఁత ... ... దూడ ... ... { లేదూడ / లేఁతదూడ }

పూవు	... ...	రెమ్మ	... ...	పూరెమ్మ పూవురెమ్మ

వ్యా—సమాసమునందు "ప్రాఁత" మొదలైనవాని మొదటియచ్చుతరువాతి యక్షరమునకు లోపము బహుళముగాఁ గలుగును. ఉదా. "ప్రాఁత + ఇల్లు." ఇచ్చట మొదటిశబ్దమైన "ప్రాఁత" యొక్క మొదటియచ్చు (పకారరేఫములపైని ఆకారము) తరువాతి యక్షరమైన యర్ధబిందు తకారములుపోయి "ప్రా + ఇల్లు" అయినది. తరువాత దీర్ఘాచ్చులమీఁద సంధిలేమి యడాగమంబువచ్చి "ప్రాయిల్లు" అని యయెను. ఇచ్చట తకారలోపము బహుళంబుగావున "ప్రాఁతయిల్లు" అనియుం జెప్పనగును. ఇట్లే లేఁతమాడ, లేమాడ, పూరెమ్మ, పూవురెమ్మ. మొ.

37. సూ—లుప్తశేషంబునకుఁ బరుషములు పరములగునపుడు నుగాగమంబగు.

ప్రాఁత	... ...	కెంపు	... ...	ప్రాఁగెంపు
లేఁత	... ...	కొమ్మ	... ...	లేఁగొమ్మ
పూవు	... ...	తోఁట	... ...	పూఁదోఁట
మీఁదు	... ...	కడ	... ...	మీఁగడ
కెంపు	... ...	తామర	... ...	కెందామర
చెన్ను	... ...	తోవ	... ...	చెందోవ

చెన్ను శబ్దము వ్యుత్పత్తినిశోణార్థకంబు॥ బహుళ గ్రహణముచే మీఁదు ప్రభృతులందు నిటలోపంబు నిత్యంబు। వ్యవస్థితభాషచే నీఁడుతంబునకు సంశ్లేషంబు లేదు.

వ్యా.—లోపింపఁగా మిగిలినదానికి (లుప్తశేషము) పరుషాక్షరంబులు పరంబులైనపుడు నుకారముగలుగును. ఉదా. "ప్రాఁత + కెంపు." ఇచ్చటఁ బూర్వసూత్రము

చేతఁ దొలఁగిపోయిన తరువాతియక్షరములైన యర్ధబిందు సహితతకారంబు లోపింపఁగా "ప్రా + కెంపు" అగును. తరువాతి సూత్రంబున ప్రాశబ్దంబునకు నుగాగమంబు వచ్చి "ప్రాన్ + కెంపు" అగును. ఇప్పుడు పదునాఱు పదునేడు సూత్రంబుల సరళంబును వర్ధబిందువును గలిగి "ప్రాఁగెంపు" అనురూపము సిద్ధించును. "ప్రా" శబ్దము దీర్ఘాంతమగుటచేత నిండుబిందువును ఈసూత్రముక్రింద వివరించిన వ్యవస్థిత విభాషచేత నుగాగమనకారంబునకు సంశ్లేషములు లేవని యెఱుంగునది. ఇట్లే మిగిలినవి. (మూ-వ్యా) చెన్నుశబ్దమునకు సమాసవృత్తియందు "ఎఱుపు" అని యర్థము. ముప్పదియాఱవ సూత్రములోను బహుళశబ్దముండుటచేత 'మీఁదు' మొదలైనవానియందు లోపము నిత్యము. అనఁగా 'మీఁగడ' అనియే కాని 'మీఁదుగడ' అను రెండవ రూపములేదు. మఱియు, ప్రాఁతశబ్దము మొదలు 'మీఁదు' శబ్దము వెనుకవఱకు వైకల్పికమని గ్రహింపవలెను. ఉదా. ప్రాఁతకెంపు, ప్రాఁగెంపు, లేఁతకొమ్మ, లేఁగొమ్మ, పూవుఁదోఁట, పూఁదోఁట. పదునేడవ సూత్రంబులో 'బిందుసంశ్లేషంబులు విభాషనగు' అని చెప్పంబడియె. (మూలము.) వ్యవస్థితవిభాషచే నీద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబులేదు. వ్యా. ఆ విభాషప్రయోగానుసారంబుగా నియతంబైన వ్యవస్థితవిభాష యగుటచే నీముప్పదియేడవ సూత్రంబుచేనగు నుగాగమద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబులేదని యెఱుంగునది. ఈసంశ్లేషము రాదన్నయంశంబు ఇరువదిరెండవ సూత్రంబునొద్ద 'ముంగొంగు' అనురూపంబు సాధించునపుడు వివరింపఁబడినది.

38. సూ—క్రొత్తశబ్దమున కాద్యక్షర శేషంబునకుం గొన్నియెడల నుగాగమంబునుం గొన్నియెడల మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబునగు.

క్రొత్త ... ... చాయ ... ... క్రొంజాయ
క్రొత్త ... ... చెమట ... ... క్రొంజెమట
క్రొత్త ... ... పసిఁడి ... ... క్రొంబసిఁడి
క్రొత్త ... ... కారు ... ... క్రొక్కారు
క్రొత్త ... ... తావి ... ... క్రొత్తావి

పరుషేతరంబులు పరంబులగునపుడు నుగాగమప్రాప్తి లేమింజేసి వానికి ద్విత్వంబగు.

క్రొత్త ... ... గండి ... ... క్రొగ్గండి
క్రొత్త ... ... నన ... ... క్రొన్నన
క్రొత్త ... ... మావి ... ... క్రొమ్మావి

కెందూళి కెంజడలని ప్రయోగంబులు గానంబడియెడి। బహుళగ్రహణముచేతఁ గ్రొత్తకుండలిత్యాదుల లోపంబులేదు। క్రీఁగడుపు - క్రీఁగాలు - క్రీఁదొడ - ఇత్యాదులం గ్రిందు శబ్దమునకులుప్తశేషంబునకు దీర్ఘంబు బహుళగ్రహణముచేతనని యెఱుఁగునది.

వ్యా.—'క్రొత్త' శబ్దములోని తకారద్వయంబు లోపింపఁగా శేషించిన 'క్రొ' శబ్దంబునకుఁ గొన్నిరూపంబులలో నుగాగమంబును, మఱికొన్నిరూపంబులలో మీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబును అగును. ఉదా. 'క్రొత్త + చాయ' ఇచ్చట క్రొత్త శబ్దమునందలి తకారద్వయంబు లోపించి 'క్రొ' శబ్దమునకు నుగాగమంబువచ్చి పదునాలు పదునేడు సూత్రంబులచే సరళంబును, పూర్ణబిందువునరాఁగా 'క్రొంజాయ' అనురూపమాయెను. ఇరువదిరెండవసూత్రంబుచే నిట నర్థబిందువుండదు. ముప్పదియేడవసూత్రంబులో విధింపఁబడిన నుగాగమంబే యీసూత్రములో ననువదింపఁబడినది. కావున వ్యవస్థితవిభాషచేఁ బదునేడవ సూత్రంబున నీ నుగాగమద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబురాదు. ఇట్లే క్రొంజెమట, క్రొంబసిఁడి, మొదలగునవి. ద్విత్వమునకు- క్రొత్త + కారు ఇచ్చట లోపింపఁగా మిగిలిన 'క్రొ' శబ్దంబుమీఁది కకారంబునకు ద్విత్వమువచ్చి 'క్రొక్కారు' అయినది. ఇట్లే క్రొత్తావి మొదలగునవి. (మూ. వ్యా.) పరుషములుతక్క నితరములు (సరళస్థిరవర్ణములు) పరంబగునపుడు నుగాగమము లేకపోవుటచేత వానికి ద్విత్వమువచ్చును. ఉదా. 'క్రొత్త + గండి' ఇచ్చట తకారద్వయము లోపింపఁగా మిగిలిన మొదటియక్షరము 'క్రొ' శబ్దంబు మీఁది సరళగకారంబునకు ద్విత్వమువచ్చి 'క్రొగ్గండి' అయినది. 'క్రొత్త + మావి' ఇచ్చట నాద్యక్షరశేషంబునకు స్థిరాక్షరము మాకారము పరమైనది గనుక 'క్రొమ్మావి' ఆయెను. ఇట్లే క్రొన్నన, మొ. (మూ. వ్యా.) 'కెంధూళి, కెంజడలు' కవిప్రయోగంబులయందుఁ గనంబడుచున్నవి

'ధూళి' శబ్దంబుతత్సమంబు పరంబైనను 'కెంపు' శబ్దమునకు నాద్యక్షరముగాఁ దక్కినయంశంబు లోపించి నుగాగమ పూర్ణబిందువులు గలిగి 'కెంధూళి' అనియును, 'కెంపు' శబ్దంబునకు 'జడ' శబ్దముపరంబగుచుండఁగా జకారంబు పరుషేతరంబైనను, ద్విత్వంబు రాక నుగాగమ పూర్ణబిందువులతో "కెంజడలు" అనియును రూపంబులు కవులచేఁ బ్రయోగింపఁ బడినవని యెఱుంగునది. ఈరూపంబులు పైనిం జెప్పిన సూత్రంబుచే నసాధ్యంబులుగాన నిపాతంబులని యెఱుంగునది. (సాధారణవిధికి సంబంధింపని సాధుశబ్దము నిపాతమనంబడును) బహుళమని చెప్పుటచేత "క్రొత్తకుండ" మొదలైన వానియందు లోపంబువచ్చి, తరువాత ద్విత్వమువచ్చి 'క్రొక్కారు' అను శబ్దమువలె 'క్రొక్కుండ'ఇత్యాదులనిష్టరూపంబులుండవు. 'క్రీఁగడుపుదు' మొదలైనవానియందు 'క్రిందు' శబ్దంబులో లోపింపఁగా మిగిలిన 'క్రి' శబ్దంబునకు దీర్ఘము వచ్చుట ముప్పదియాఱవసూత్రములో బహుళమని చెప్పుటచేతనే యని తెలిసికోవలెను. అనఁగా సూత్రమందు విధింపని దీర్ఘప్రాప్తి బహుళమనుటచే గ్రహింపవలెనని భావము. బహుళశబ్దంబునకు 'ఒకానొకచోఁ బ్రవృత్తియును, వేఱొకచో నప్రవృత్తియును, మఱియొకచో విభాషయును, ఇంకొకచో వేఱొకకార్యంబును,' అని, బహుళశబ్దంబునకు నాలుగర్థంబులు కలవని యీపరిచ్ఛేదములోని నాల్గవసూత్రము వివరణకాలమందు గాశికావృత్తిశ్లోకం బుదాహరించి చెప్పఁబడెను. ముప్పదియాఱవసూత్రంబుచేత నలువిధంబులుగాఁ గార్యభేదంబులు గానంబడుచున్నవి. కాన సూత్రములోని బహుళగ్రహణంబునకుం గల నాలుగర్థంబులును నిచ్చట సార్థకంబులగును. అందులకుఁ గ్రమంబుగా నుదాహరణంబులు క్వచిత్ప్రవృత్తి (తొలియచ్చుమీఁది వర్ణంబునకు నిత్యలోపంబు. చూ. 36 సూ.) ఉ. మీఁగడ, కెందామర, చెందొవ, మొ. క్వచిదప్రవృత్తి (తొలియచ్చుమీఁది వర్ణంబులకు నిత్యంబుగా లోపాభావము. చూ. 36 సూ) ఉదా. క్రొత్తకుండ మొ. క్వచిద్విభాష (ఒకానొకచో లోపవికల్పములు. చూ. 36 సూ) ఉదా. ప్రాయిల్లు, ప్రాఁతయిల్లు, లేదూడ, లేఁతమాడ, మొ. క్వచిదన్యము (36 సూత్రములోఁ జెప్పిన లోపవిధి కాక యీక్రింది యుదాహరణంబులలోఁ గనంబడు దీర్ఘంబు బహుళశబ్దార్థములో నిమిడిన యన్యకార్యంబుగా గ్రహింపవలయును.) ఉదా. క్రీఁగడుపు. క్రీఁగాలు, క్రీఁదొడ. మొ.

39. సూ—అన్యంబులకు సహితమిక్కార్యంబులు కొండొకచోఁ గానం బడియెడి.

ఒకానొకశబ్దంబున కొకానొకశబ్దము పరంబగునపుడు తొంటి యట్లులోపనుగాగమంబులును గొండొకశబ్దమున కొకానొకశబ్దము పరంబగునపుడు లోపద్విత్వంబులును బ్రయోగంబులందుఁజూపట్టెడు నని తాత్పర్యము.

పది ... ...తొమ్మిది ... ... పందొమ్మిది
తొమ్మిది... ... పది ... ...తొంబది
వంక ... ...చెఱఁగు ... ... వంజెఱఁగు
సగము ... ... కోరు ... ...సంగోరు
నిండు ... ...వెల ... ... నివ్వెల
నిండు ... ... వెఱఁగు... ... ...నివ్వెఱఁగు
నెఱి ... ...తఱి ... ... నెత్తఱి
నెఱి ... ... నడుము ... ...నెన్నడుము
నెఱి ... ...మది... ... ... నెమ్మది
నెఱి ... ... వడి ... ...నెవ్వడి
ఇత్యాదులు ప్రయోగంబులవలనం దెలియునది।

వ్యా—అన్యంబులకుఁ (పూర్వసూత్రములందు విధింపఁబడని శబ్దంబులకు) గూడ నిక్కార్యంబులు (లోప, నుగాగమ, ద్విత్వంబులు) కొన్నిచోట్లఁ బ్రయోగాను సారంబుగఁ గానంబడుచున్నది. ఈసూత్రార్థము వివరముగాఁ బుస్తకమునందుఁ గలదు లోప నుగాగమంబులకు- ఉదా. పది + తొమ్మిది. ఇచ్చటఁ బ్రకృతసూత్రంబున "పది" అనుశబ్దములోని యాద్యక్షరమైన పకారము శేషించి నుగాగమంబుగాఁ

గా పదునేడవ సూత్రంబునఁ బూర్ణబిందువు మాత్రము గలిగి "పందొమ్మిది" అయ్యెను. ఈనుగాగమ ప్రయుక్తంబునకు ఇరువదిరెండవ సూత్రంబున ఖండబిందువును, లోపంబును లేవు. ముప్పదియేడవసూత్రము క్రిందనున్న వ్యవస్థితవిభాషచే నీనుగాగమ ప్రయుక్తంబునకు సంశ్లేషంబులేదన్న సంగతి స్మరించుకొనవలెను. ఇట్లే "తొంబది, వండెఱఁగు, సంగోరు" ఇత్యాదులందు సూత్రప్రక్రియ యూహించుకొనునది. ద్విత్వమునకు ఉదా. "నిండు + వెలి" ఇట నాద్యక్షరశేషమైన నిండుశబ్దనికారమునకంటెఁ బరంబైన వకారంబునకు నీముప్పదితొమ్మిదవసూత్రంబున ద్విత్వంబుగలిగి "నివ్వెలి" అనురూపంబు గలిగెను. "నివ్వెఱగు, నెత్తురు, నెన్నడుము, నెమ్మొగి, నెవ్వగ" ఇత్యాదులిట్లే గ్రహించునది. "పందొమ్మిది, తొంబది, వండెఱఁగు" ఇత్యాదిరూపంబులు ముప్పదియారవ సూత్రంబుచే నకలోపంబుచేతను, ముప్పదియేడవసూత్రంబుచేనను నుగాగమంబుచేతను, సిద్ధించుచుండఁగాఁదిరిగిలోపనుగాగమంబులను విధించుచున్న యీముప్పదితొమ్మిదవ సూత్రము ముప్పదియారు, ముప్పదియేడవ సూత్రంబులకు ననువాద సూత్రము (చెప్పినదానిని దిరిగి చెప్పునట్టిసూత్రము) గాని, నూతనవిధిశాస్త్రంబుగాదు. ముప్పదియెనిమిదవ సూత్రంబులో నాద్యక్షరశేషమైన "క్రొత్త" శబ్దముమీఁది హల్లునకే ద్విత్వంబు విధింపఁబడినందున 'నివ్వెలి, నెత్తురు' ఇత్యాదులందుఁ బైముప్పదియెనిమిదవ సూత్రంబుచే హల్లునకు ద్విత్వంబు ప్రాప్తింపనేరదు. కావున ముప్పదితొమ్మిదవ సూత్రంబుచేత ద్విత్వముసిద్ధించి పైరూపంబు లయ్యెను. కాఁబట్టి ముప్పదితొమ్మిదవ సూత్రము ద్విత్వవిధినిగూర్చి నూతనవిధిశాస్త్రంబని యెఱుంగునది. ముప్పదియెనిమిదవ సూత్రంబులో నాద్యక్షరశేషంబైన యొక్క "క్రొత్త" శబ్దంబునుగూర్చియే ద్విత్వనుగాగమంబులు విధింపఁబడెను. ఆసూత్రము "క్రొత్తాదిశబ్దంబుల కాద్యక్షరశేషంబులకుం గొన్నియెడల నుగాగమంబునుం గొన్నియెడల మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబునగు" ఇట్లున్నయెడల ముప్పదితొమ్మిదవ సూత్రములోని ద్విత్వవిధికూడ ననువాదమే యగును గాని నూతనవిధి కాకుండును. కాఁబట్టి ముప్పదితొమ్మిదవసూత్రము ప్రాయికంబుగా స్పష్టార్థము. "నెన్నడుము" అనుదాని యందలి మొదటిశబ్దము "నెఱి"అని కొందఱయభిప్రాయము ఏలయనఁ జెన్నెనడుమన్నచో సారస్యములేదుగనుక "నెఱి" అని రమ్యార్థము నిచ్చుపదము ప్రయోగించుట ప్రాశస్త్యము. అనఁగా నడుమునకు రమ్యత సన్నఁదనంబుగాని

స్థాల్యంబుగాను ఎన్లో "నన్నడ, నెమ్మోము, నెమ్మేను, నెమ్మొగము" మొదలైనవానియందు నర్థసంపర్కమునుబట్టి గ్రహింపవలెను. మఱియు నీ ద్విత్వమువచ్చుట తెలుంగుశబ్దములకేకాక తత్సమశబ్దంబులు పరంబులగునపుడు సయితము కొన్నియెడలఁ గనంబడుచున్నది. "చ నీవునెమ్మనమున సంతసిల్లెదు సమస్తజగంబులు శాంతిఁబొందు" భార- ఆర. 4 ఆ| "నెచ్చెలి, నెవ్వగ, నెవ్వడి" ఇత్యాదిస్థలంబుల "నెఱ" అనియే యూహింపవలెను.

40. సూ.—ఆమ్రేడితంబుపరంబగునపుడు కడాదులందొలియచ్చుమీఁది వర్ణంబుల కెల్లనదంతంబగు ద్విరుక్తటకారంబగు.

ఈసూత్రంబునకు భృశార్థంబునందు ద్విరుక్తంబు విషయంబని యెఱుంగునది.

కడ ... ... కడ ... ...కట్టకడ

ఎదురు ... ...ఎదురు ... ... ఎట్టయెదురు

కడ - ఎదురు - కొన - చివర - తుద - తెన్ను - తెరువు నడుము-

పగలు - పిడుగు - బయలు - మొదలు - ఇత్యాదులుకడాదులు

వ్యా.—ఆమ్రేడితము (రెండుమాఱు లుచ్చరింపఁబడినదానిలోని పరరూపము. చూ. 10 సూ.) పరమైనపుడు "కడ" మొదలైన వానియందలి మొదటియచ్చు తరువాతియక్షరంబుల కన్నింటికి, అకారమంతమునందుఁ గల ద్విత్వటకారము కలుగును. (మూ. వ్యా.) ఈసూత్రమునకు భృశార్థమునందు (అత్యర్థమునందు) ద్విరుక్తము ప్రయోగించుట లక్ష్యమని తెలిసికోవలెను ఉదా. "కడ + కడ" ఇచ్చట రెండవకడ శబ్దమామ్రేడితము. ఇయ్యది పరమందుఁ గలదు గావున మొదటిశబ్దమైన "కడ" అనుదానియందలి డకారమునకు ద్విత్వటకారమువచ్చి "కట్టకడ" అయ్యెను "ఎదురు ఎదురు" ఇచ్చట రెండవ "ఎదురు" శబ్దంబు పరంబగునపుడు మొదటి "ఎదురు" శబ్దములోని ఎకారము తరువాతనున్న "దురు" వర్ణంబులు రెండింటికిని టకారద్విత్వముకలి

"ఎట్టయెదురు" అని యయ్యెను. ఇట్లే కొట్టకొన, చిట్టచివర, తుట్టతుద, తెట్టతెన్ను, తెట్టతెరువు, నట్టనడుము, పట్టపగలు, బట్టబయలు, పిట్టపిడుగు, మొట్టమొదలు మొదలైనవి.

41. సూ.—ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తిలోపంబు బహుళంబుగానగు.

అప్పటికిన్ ... ...అప్పటికిన్ ... { అప్పటప్పటికిన్ / అప్పటికప్పటికిన్

అక్కడన్... ... అక్కడన్ ... ... { అక్కడక్కడన్ / అక్కడనక్కడన్

ఇంటన్... ... ...ఇంటన్... ... { ఇంటింటన్ / ఇంటనింటన్

ఊరన్ ... ... ఊరన్ ... { ఊరూరన్ / ఊరనూరన్

ఇంచుకనాఁడిత్యాదులందు బహుళగ్రహణముచేతనంత్యమాత్రంబు లోపంబునగు।

ఇంచుక ... ... ఇంచుక ... ... { ఇంచించుక / ఇంచుకించుక

నాఁడు ... ...నాఁడు... ... { నానాఁడు / నాఁడునాఁడు

వ్యా.—ఆమ్రేడితము పరమగునపుడు విభక్తి బహుళముగా లోపించును. "అప్పటికిన్ + అప్పటికిన్" ఇచ్చట నామ్రేడితము పరమైనదిగనుక మొదటి "అప్పటికిన్" అనుదానిలోని షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయమైన "కిన్" అనునది లోపించి "అప్ప

+ అప్పటికిఁ" అని యైనది. తరువాతఁ బదియవసూత్రంబున సంధికలిగి "అప్పటప్ప టికిఁ" అనియు, విభక్తిలోపంబు బహుళంబుగావున కివర్ణకము లోపింపనియప్పుడు ఐదవసూత్రంబున „అప్పటి కప్పటికిఁ" అయ్యెను. „అప్పటికప్పటికిఁ" అనునది యైదవసూత్రంబుననే „ఏమియేమి„ అనుసంధిలేనిరూపంబువోలె„అప్పటికినప్పటికిఁ„ అనియుంగలదు. ఇట్లే అక్కడక్కడఁ, అక్కడనక్కడఁ, ఇంటింటఁ, ఇంటనింటఁ ఊరూరఁ, ఊరనూరఁ, మొ. (మూ. వ్యా.) బహుళశబ్దమును గ్రహించుటచేత "ఇంముక, నాఁడు" మొదలైనవానియందలికడపటియక్షరంబునకు లోపంబుకూడఁగలు గును. అనఁగా విభక్తులు కానిచోట నని భావము. ఉదా. "ఇంముక + ఇంముక" ఇచ్చ టఁ గడపటియక్షరమైన కకారము లోపింపఁగా "ఇంము + ఇంముక" అని యైనది. త రువాత నొకటవసూత్రంబున సంధికలియఁగా "ఇంచింముక" అనురూపమయ్యెను. అం త్యాక్షరము లోపింపనియప్పుడు "ఇంముకింముక" అనియుంగలదు. ఇట్లే "నానాఁడు" అనుశబ్దంబును గ్రహించునది.

42. సూ.—అందదుకుప్రభృతులుయథాప్రయోగంబుగ్రాహ్యంబులు.

అందదుకు - ఇట్టింకులు - ఇల్లిగ్గులు - చెల్లచెదరు - చెల్లాచె దరు - తుత్తుమురు - తుత్తునియలు - మిఱుమిట్లు - ఇత్యాదులెఱుంగు నది.

వ్యా—అందదుకు ప్రభృతులు (మొదలైనవి) ప్రయోగము ననుసరించి గ్రహిం పఁదగ్గవి. అనఁగాఁ బ్రయోగశరణములే కానియేకసూత్రంబునసాధింపఁబడవని భావము. ఉదా. అందదుకు (అదుకు + అదుకు)=మిక్కిలి యదుకుకలది. ఇట్టింకులు= (ఇంకులు + ఇంకులు)=మిక్కిలి యింకుటలు. ఇల్లిగ్గులు = (ఇగ్గులు + ఇగ్గులు) మిక్కిలి వెనుక కొఱగుటలు. చెల్లచెదరు = (చెదరు + చెదరు) మిక్కిలి చెదరినది. తుత్తుమురు = (తు మురు + తుమురు) మిక్కిలిపొడి. తుత్తునియలు =(తునియలు + తునియలు) చిన్నచిన్న తునుకలు. మిఱుమిట్లు = (మిట్లు + మిట్లు) కన్నులు మిక్కిలి మిట్టుటలు మొదలైనవి గ్రహింపవలెను.

43. సూ—చేత తోడవలనలకిత్వంబు సమాసంబులందగు.

నీచేతన్ ... ... ప్రోపు ... ...నీచేతిప్రోపు

నాతోడన్ ... ... చెలిమి... ... ...నాతోడిచెలిమి

నీవలనన్ ... ... భయము... ... ...నీవలనిభయము

వ్యా. "చేత, తోడ, వలన" లకు ఇకారము సమాసములయందు గలుగును

ఉదా. నీచేతన్ + ప్రోపు. ఇచ్చట "చేత" ప్రత్యయములోని ద్రుతసహితంబైన అకారంబునకు ఇకారము రాఁగా "నీచేతిప్రోపు" (నీచేత్ + ఇ + ప్రోపు) అయ్యెను. ఇచ్చట "చేత" మొదలైనవర్ణకంబులకు సమాసమందు లుక్కు (లోపము) కలుగమింజేసి యలుక్సమాసంబనంబడియె. ఇట్లే నీవలనిభయము, వానితోడిచెలిమి, మొ. "తోడి" అనుటకు "తోటి" అని కొందఱుపయోగింతురు ఇయ్యది తప్పు. సమాసమైనచో "తోడి" అని యుండవలెను. లేనిచో "తోడన్" అని యుండవలెను. "గీ భంగమొందిననులరామలింగముఖులు | పాటిరాఁగలవారె నీతోటియౌర! | ఆంధ్రకవితాపితామహ! యల్లసాని పెద్దనార్య! విశేషవివేకధుర్య!" చాటుధార. ఇయ్యది ప్రామాదికము. తోటిశబ్దమునకుఁ జందాలుఁడేయర్థము. అన్యార్థములేదు.

44. సూ—అంద్వాదులకలిగాగమంబు సమాసంబునందగు.

నాయందున్... ... కరుణ ... ...నాయందలికరుణ

ఇందున్ ... ... జనులు... ... ... ఇందలిజనులు

ఎందున్ ... ... వారు ... ...ఎందలివారు

ఎందుశబ్దమునకలిగాగమముకొందఱులేదంద్రు

వ్యా—"అందు" మొదలైనవానికి "అలి" అనునది యంతాగమంబుగ వచ్చుట సమాసమునందగును. ఉదా. "నాయందున్ + కరుణ." ఇచ్చట "అందు" మొదలైనవానికి అలిగాగమంబు పరంబగునపుడు ఉకారసంధి నిత్యముగానగునేకాని "ప్రశ్నమే

తరవిభక్తి' అను రెండవసూత్రంబున వికల్పము ప్రవర్తింపదు. కావున "నాయందలి కరుణ" అనియే కాని "నాయందునరికరుణ" అను ననిష్టరూపంబుండదని భావము. ఇట్లే "ఇంపలిజనులు" మొదలైనవి. (మూలము.) ఎందుశబ్దమున కలిగాగమము కొందఱు లేదందురు) వ్యా. "ఏందు" శబ్దమునకు "అలి' అనునది వచ్చుటలేదని కొందఱు చెప్పుదురు. అందువ "ఎందు" అనుదానికి నలిగాగమంబు వైకల్పికంబుగా ఫలించినది. కావున "ఎందలివారు, ఎందువారు" అను రూపద్వయము కలదని మఱికొందఱు యభిప్రాయము

45. సూ— అదియవిశబ్దంబులయుత్తునకువృత్తివిలోపంబు బహుళంబుగ నగు.

నా ... ... అది ... ... { నాది / నాయది }

నా... ... ... అవి ... ... { నావి / నాయవి }

ఉదంతములగు తద్ధర్మవిశేషణంబులకుమీఁద లోపంబు లేదని యునిదంతంబులగు తద్ధర్మవిశేషణంబులమీఁద నిత్యంబనియు బహుళగ్రహణముచే నెఱుంగునది.

వచ్చునది - వచ్చునవి - వచ్చెడిది - వచ్చెడివి

వ్యా.—"అది, అవి" శబ్దములయందలి అకారమునకు సమాసవృత్తిలో లోపము బహుళముగాఁ గలుగును ఉదా. నా + అది. ఇచ్చట 'అది' అనుదానియందలి అకారము లోపింపఁగా 'నాది' (నా + ది) అయినది వైకల్పికంబుగావున ('నా + అది') 'అది' అనుదానిలోని అకారము లోపింపని యప్పుడు యడాగమమువచ్చి "నాయది" (నా + య్ + అది) అను రూపమగును. ఇట్లే నావి నాయవి మొదలైనవి. ప్ర

స్వోకారమం (హ్రస్వ + ఉకారము) తమందుఁగల తద్ధర్మార్థకవిశేషణంబులపైని లోపములేదనియు, హ్రస్వేకారము (హ్రస్వ + ఇకారము) అంతమందుఁగల తద్ధర్మార్థకవిశేషణములపైని లోపమునిత్యంబనియు, బహుళపక్షిచేతఁ దెలిసికొనవలెను. ఉదా. 'వచ్చు + అది' ఇచ్చట వచ్చుశబ్దము ఉకారాంత తద్ధర్మార్థవిశేషణంబుగావునఁ బైబహుళగ్రహణంబుచే "అది" శబ్దంబులోని అకారంబునకు లోపంబురాలేదు. ముప్పదిమూఁడవ సూత్రంబుచే నుగాగమంబువచ్చి "వచ్చునది" (వచ్చు + న్ + అది) అయ్యెను. ఇట్లే "వచ్చునవి" ఇత్యాదులు "వచ్చెడి + అది" ఇచ్చట ఇకారమంతమందుఁగల తద్ధర్మార్థకవిశేషణంబుగనుక, 'అది' శబ్దములోని అకారము నిత్యముగా లోపించి 'వచ్చెడిది' (వచ్చెడి + ది) అయ్యెను. కాని 'వచ్చెడియది, వచ్చెడియవి" అని చెప్పఁగూడదు మఱియుఁ దొమ్మిదవసూత్రంబునొద్ద 'ఉండెడివతఁడు" అన్న యుదాహరణంబువోలె సమాసంబుగానియప్పుడు 'వచ్చెడినది వచ్చెడినవి' అని చెప్పవచ్చును గీ. మీరునాకు నేనుమీకు నెన్నండును స్నహితమాచరించినదియులేదు భార-సభా-1 ఆ. (ఆచరించిన + అది) ఇత్యాదిపద్యంబులయందు 'ఆచరించినది' ఇత్యాది రూపంబులలో బహుళసూత్రంబునఁ 'అది' శబ్దంబుయొక్క అకారంబునకు లోపంబుగలిగిన రూపంబందుమేని యతిభంగంబగును. ఇచ్చట "ఆచరించిన + అది" అని యుండఁగా, అకారసంధియని యంగీకరింపఁబడెనేని పాదాదియందలి 'అహిత' శబ్దములోని అకారంబునకు యతి సందర్భించును. కావునఁ బహుళసూత్రంబున అకారాంతతద్ధర్మార్థకవిశేషణంబులపై నదియనుశబ్దంబుల యకారంబునకు లోపంబు కలుఁగఁగా 'ఆచరించినది, (ఆచరించిన + అది) అనురూపంబగును. లోపమురానియప్పుడు 'ఆచరించినయది' (ఆచరించిన + య్ + అది) అనులోపంపనియకారరూపంబు వినిపించుటయేకాక 'అత్తునకుసంధిబహుళముగానగు' అనుసూత్రంబున అకారసంధికలిగి 'ఆచరించినది' అను రూపంబు పక్షాంతరంబునవను. కాఁబట్టి 'ఆచరించినది' ఇత్యాదిరూపంబులు అకారలోపంబుచేతను, అకారసంధిచేతను, గూడ సిద్ధంబులైనవిగాన నిట్టి స్థలంబులలో అకారంబునకును, నకారంబునకును యతి చెల్లవచ్చునని పూర్వకవుల యభిప్రాయము.

46. సూ—పద్యాదులుపరంబులగునపుడుమువర్ణకంబునకు లోపపూర్ణబిందులువిభాషనగు.

భయము ... ... పడె ... ... { భయపడె / భయంపడె / భయముపడె

సూత్రము ... ... పట్టె . ... { సూత్రపట్టె / సూత్రంపట్టె / సూత్రముపట్టె

ఈకార్యముకర్తృవాచిమువర్ణకంబునకుఁ గలుగదు ॥ గజముపడియె । అశ్వముపడియె.

వ్యా.—పడు మొదలైనవి పరంబగునపుడు మువర్ణకమునకు లోపంబును, నిండు సున్నయు, విభాషగానగును ఉదా. 'భయము + పడు' ఇచ్చట మువర్ణకములోపింప గా 'భయపడు' అగును. వేఱొకమాఱు మువర్ణకంబునకు నిండుసున్న రాఁగా 'భయంపడు, అనియు, లోపపూర్ణబిందువులుభయంబును, వైభాషికమగుటచే సహజంబైన మువర్ణకంబుగలిగిన రూపంబు సిద్ధించి 'భయముపడు' అనురూపముంగలదు. (మూ వ్యా.) ఈకార్యము (ఈలోపమును, నిండుసున్నయు) కర్తనుజెప్పునట్టి మువర్ణకమునకుఁ గలుగదు. ఉదా. 'గజముపడియె' ఇచ్చట 'గజము' అనునది పడుధాతువునకుఁ గర్తగనుక 'గజపడియె, గజంపడియె' అను రూపద్వయంబు గలుగదు. భయపడు సూత్రిపట్టుమున్నగుచోట్ల నవి కర్మార్థకమువర్ణకంబులైనందునఁ త్రైవిధికలిగెను. ఈ ప్రథమావిభక్తి మువర్ణకము ద్వితీయార్థమందు వచ్చినదిగానఁ గర్తృవాచకమైనదికాని కర్తృవాచకము కాలేదు. 'ఉ అప్పుడు ధర్మహానికి భయంపడినిల్చితివోకడంకలో । ని ప్పుడువచ్చినాఁడవు' భార. విరా. ౫ఆ. 'గీ పరఁగుపీఁధులు పురిసూత్రిపట్టెవట్టు ఆను.1ఆ, గీ॥ ఎట్లుపబలరిపులనీవునునాపద కోర్చిభంగపాటుఁతీర్చికొనుము, భార విరా 1 ఆ. "అ॥ నె ఎట్టిపాటి సాహసికులొ నారిఁ జంపుదు నొంపుదు భంగపఱుతునిదుము వఱుతుఁ జెఱుతు" భార. విరా—2ఆ ఇత్యాదులు. పద్యాదులనఁగా 'పడు, పట్టు పాటు, పఱుచు, పెట్టు" మొదలైనవి, అని పద్యాదులాకృతిగణంబుగా వ్యాకరణంబుల

వ్రాయఁబడుచున్నవి. ఈగ్రంథములో (పలుచు, పాటు, అనురెండు శబ్దంబులు పునరుక్తి గాని యవసరంబు లేదు. ఇయ్యవి పడుధాతువువలన నిష్పన్నములైనరూపంబులు. పలుచుశబ్దంబు పడుధాతువు యొక్క ప్రేరణరూపంబు, పాటు శబ్దంబును బూర్వోక్తధాతువుయొక్క కృదంతరూపంబు వ్యాకరణంబుచే సిద్ధించిన (భయంపడు,, ఇత్యాది రూపంబులమీఁదనే (భయంపలుచుఁ, (భయంపాటు, ఇత్యాది ప్రేరణాది రూపంబులును, సలక్షణంబుగ సిద్ధించును కావున (పలుచు, పాటు, శబ్దంబులు పరంబగునపుడు పైకార్యంబు పూర్వంబుగ విధింపవలసిన యవసరంబులేదు, కొందఱుపూర్వులు (అదంతపాదిశబ్దేతుపత్యర్థేబిందులోపకౌ వర్ణకస్యాత్రికధితౌక్వచిత్సుకవిసమ్మతే, అను నథర్వణాచార్య వచనముచేతను, అకారాంతమైన పకారము మొదటఁ గలిగినశబ్దంబు పరంబగునపుడే మువర్ణకంబునకు లోపపూర్ణబిందువులు కలుగుననియు (పాటు, శబ్దంబు అకారాంతమైన పకారంబు మొదటనున్న శబ్దముగానఁ బైవచనముచే (భయంపాటు ఇత్యాదులందు మువర్ణకలోపాదికార్యంబులు సిద్ధింపవనియు, శంకించి యీ పైకారిక లోని (అదంత, అనుచోటున. (అ ఆ త్, అని పదచ్ఛేదముచేసి (అదంత, శబ్దంబుచేతనే ఆకారాంతమైనపకారమాదిగల శబ్దంబుకూడ సంగ్రహింపఁబడుననియు, అందున (భయంపాటు, ఇత్యాదిరూపంబులకు సాధుత్వము కలుగుననియు, వక్కాణింతురు. అది వ్యర్థంబు. (ఆదంతపాదిశబ్దేతుఁ అని పాఠమున్నఁగో (ఆదంత, అన్నందున (అ ఆ త్, అని దీర్ఘాకారముకూడ సంగ్రహింపఁబడునుగాని (అదంత, అనునపుడు అ ఆ త్, అను పదచ్ఛేదముచే అకారసంగ్రహయత్నంబు శశవిషాణంబునకై యుద్యోగించుట వంటిది. కాఁబట్టి యట్టిశ్రమంబ నవసరంబు. వ్యాకరణసిద్ధంబులైన (భయంపడు, ఇత్యాది ధాతువులవలననే (భయపాటు' ఇత్యాది కృదంతరూపంబులేర్పడును. కొందఱు. (అదంతపాదిశబ్దేషు, అన్న యథర్వణకారికచేతను—అకారాంతపాది శబ్దంబులు కాని పెట్టు మున్నగుశబ్దంబులు పరంబగునపుడు మువర్ణకలోపాదికార్యంబులు కలుగనేరవుకాన (మూత్రపెట్టు, ఇత్యాదులసాధువులనియు, (ప్రథమావైభక్తికమోర్బిందుశ్చ మహాన్ ప్రతిక్రియార్థేషు, అను వాగనుశాసన సూత్రములో (ప్రతిక్రియార్థేషు, అనఁగా ప్రతిధాత్వర్థము (ప్రో) గలశబ్దంబులు పరంబగునపుడు మువర్ణకలోపాదికార్యంబులు కలుగునని చెప్పినందునఁ బ్రతిక్రియార్థకములు గాని పెట్టు మొదలగునవి పరంబగునపుడు మువర్ణకలోపాదికార్యంబులు నిరాకరంబులనియుఁ, జెప్పుదురుకాని యట్టివచనం

బడిచారమగాలేదు. పైసూత్రంబులో 'పతిక్రియాగాస్తేషు' అను శబ్దంబుచేతఁ బతిధాత్వర్థ మిచ్చునట్టి పతుధాతువొక్కటియే గ్రహింపఁబడునేని 'పతిక్రియాగాస్తే' అను నేకవచనముచేతనే పూర్వోక్తార్థంబు సిద్ధించుచుండఁగా 'క్రియాగాస్తేషు' అను బహువచనముచేతను పతుధాతువేకాక యింకను సాదృశ్యవిశిష్టమ్ములైన కొన్నిధాతువులు కూడ నున్నట్లు విశేషముగను గానంజేసి 'పన్నాగుల' మొదలగునవి గ్రహింపఁబడుచున్నది. అందున 'పట్టు' మొదలగు శబ్దంబులు గ్రంథములో సంగ్రహింపబడుటంజేసి 'పాఁగశీథులు ఫరిమూర్ప పట్టేవాఁ', ఇత్యాద్యనేకవిప్రయోగంబులు సప్రమాణంబులగును. బహువచనప్రయోగంబుచే ... గ్రహించుట సంస్కృతవ్యాకరణంబునందుఁగూడను ప్రసిద్ధంబైయున్నయది పాణినీయవ్యాకరణము. 'భృఞామిత్'.—అ 7. పా 4. సూ. 76 ఈసూత్రంబున 'భృఞాం' అనుచోట షష్ఠీబహువచన సామర్థ్యంబుచేత 'భృఞ్, మాఙ్, ఓహాఙ్', అను మూఁడు ధాతువులు గ్రహింపఁబడెను. ఇట్లే పైసూత్రంబున 'క్రియాగాస్తేషు', అను బహువచనంబున సాదృశ్యవిప్రయోగసిద్ధంబులైన 'పడుపెట్టు, పట్టు' ధాతువులు కూడను. కపింజలాధికరణ న్యాయంబున గ్రహింపఁబడుటంజేసి సర్వకవిగ్రంథసామరస్యంబు గలుగుచున్నందున నిఁక గ్రంథవిస్తరంబుతోఁ జాలును.

కపింజలాధికరణన్యాయంబనఁగా 'కపింజలానాలభేత' అను శ్రుతిలో 'కపింజలాన్' అను ద్వితీయా బహువచనంబుచేఁ గపింజల (కముజుఁ) పక్షులు - మూఁడే శ్రుతిలో గ్రహింపఁ బడినవి. అట్లే ప్రకృతంబున మూఁడుధాతువులే గ్రహింపవలెను

47. సూ.—మధ్యమపురుషమువర్ణకంబునకుహాలవసానంబులు పరంబులగునపుడులోపమువిభాషనగు.

చూడుము ... ... నన్ను ... ... { చూడునన్ను / చూడుమునన్ను

చూడుము... ... ... ఇటు ... ... { ఇటుచూడు / ఇటుచూడుము

చూడుమనియె - వినుమనియె - ఇచ్చటనచ్చు పరంబగుచున్నది కావునఁబట్టి లోపములేదు.

వ్యా.—మధ్యమపురుషమునందలి ముపర్ణకమునకు హల్లుపరంబగునపుడును, ముపర్ణకము తరువాత నక్షరంబులులేని యప్పుడును, లోపము విభాషగా నగును. ఉదా. "చూడుము + నన్ను" ఇచ్చట ముపర్ణకంబునకు నకారహల్లు పరమైనది కావున లోపంబుగలుగ 'చూడునన్ను' అయ్యెను. విభాషగావున లోపములేనియప్పుడు 'చూడుమునన్ను' అనియుఁగలదు. 'ఇటు చూడుము' ఇచ్చట ముపర్ణకము తరువాతనక్షరంబులులేనియందున ముపర్ణకములోపించి 'ఇటుచూడు' అనియును, లోపింపనియప్పుడు 'ఇటుచూడుముఁ' అనియును, రూపంబులుగలవు. 'చూడుమనియెఁ' (చూడుము + అనియె) ఇచ్చట ముపర్ణకంబునకు హల్లును, అవసానంబును, గాక యచ్చుపరమైనదిగాన లోపంబు రాలేదు. ఉకారమునకు సంధివచ్చి 'చూడుమనియె' అనియైనదిగాని 'చూడనియె' అను రూపమెన్నఁడునుగాదు. 'వినుమనియె' అనునదికూడ నిట్లేగ్రహింపవలెను. వ్యతిరేకార్థకముకాని మధ్యమపురుషముపర్ణకంబునకు నచ్చు పరంబగునపుడు లోపంబు విరళంబుగాఁ గొన్నిచోట్లఁ గానంబడుచున్నది. 'ఉ. ఆడిదె నీదుపందెము' కళా- 6. ఆ 'మ. భవచ్చిత్తేప్సితం బెద్దిచెప్పు నిదె' మార్క- 1ఆ. 'సీ. కావు కావనువారిఁ గదిసి తుంగపయోధరపదాంతరంబుచేరంగ నీదు' వసు- 1 ఆ.

48. సూ —వ్యతిరేకమధ్యమముపర్ణకంబున కెల్లయెడల లోపంబు విభాషనగు.

నమ్మకుము ... ... ఇట ... ... { నమ్మకిట / నమ్మకుమిట }

వ్యా.—వ్యతిరేకార్థమందలి ధాతువుయొక్క మధ్యమపురుషముపర్ణకమునకు నంతటను లోపము వైకల్పికముగా నగును. ఇచ్చట మూలమునందు 'ఎల్లయెడల' అనుటచే హలవసానంబులు పరంబగునప్పుడేకాక యచ్చుపరంబగునపుడు సయితము లోపంబు గలుగును. ఉదా. 'నమ్మకుము + ఇట' ఇచ్చట ముపర్ణకము లోపించి

ఉకారసంధివచ్చి 'నమ్మకిట' అని యయ్యెను. 'నమ్మకుమిట' అనులోపములేని రూపాంతరము కూడనుండును.

49. సూ—ఆమ్రేడితంబుపరంబగునపుడుమధ్యమమునుడు జ్ఞులకులోపంబువిభాషనగు

ఉండుము ... ...ఉండుము ... ... { ఉండుండుము / ఉండుముండుము

కొట్టుఁడు... ... కొట్టుఁడు ... ... { కొట్టుకొట్టుఁడు / కొట్టుఁడుకొట్టుఁడు

వ్యా.—ఆమ్రేడితము పరంబగునపుడు మధ్యమపురుషమునందలి యేకవచనముప్రత్యయంబునకును, బహువచనమైన డుక్ ప్రత్యయమునకును, లోపము విభాషగా నగును. ఉదా. 'ఉండుము + ఉండుము' ఇచ్చట నామ్రేడితమైన రెండవ 'ఉండుము' పరంబగునపుడు మొదటి 'ఉండుము'లోనిమువర్ణకమునకు లోపమువచ్చి, ఉకారసంధి కలిగి 'ఉండుండుము' అనియయ్యెను విభాషయనుటచే మువర్ణకము లోపింపనియప్పుడు 'ఉండుముండుము' అనియుంగలదు. 'కొట్టు కొట్టుఁడు, కొట్టుఁడు కొట్టుఁడు' అగునపుడు మధ్యమపురుషబహువచనడుక్ వర్ణకమునకు వైభాషికలోపంబు గలిగి రూపద్వయంబు సిద్ధించెను. 'డుక్' ఔత్తుగాన 'ఔత్తుబిందు పూర్వకంబగు' అను తత్సమపరిచ్ఛేదములోని పంతొమ్మిదవ సూత్రముచే వర్ధబిందుపు డుక్ వర్ణకమునకు ముందువచ్చెను. నలువది యేడవసూత్రమును నీసూత్రము అపవాదము కాఁబట్టి బాధించెడిని. అపవాదమనఁగా సామాన్యసూత్రముకన్నఁ దక్కువ లక్ష్యంబులయందుఁ బ్రవర్తించునది.

50. సూ—విసర్గంబునకనుకరణంబున లోపంబగు.

వర్ధతాం శ్రీః-అనియె-వర్ధతాం శ్రీయనియె।

వ్యా.—విసర్గమునకు (ః) అనుధాతువు (కరణము) చేర్చిచెప్పునప్పుడులోపం

బుగలుగును. ఉదా 'స్వస్తి తాంత్రికః + అనియె' ఇచ్చట 'అనియె' అనునపుడు 'అను' ధాతువును జేర్చితిమి గనుక విసర్గము లోపించి (స్వస్తి తాంత్రి) + అనియె' అయినది. తరువాత సంధిలేమి యడాగమము వచ్చి (స్వస్తి తాంత్రి) యనియె' (స్వస్తి తాంత్రి) + య్ + అనియె) అనురూపము సంఘటించెను. అనుకరణంబనగా నొకండన్న శబ్దంబును వేఱొకండు పలుకుట. ఇట్టిప్రయోగంబులు తెలుఁగుభాషలో 'అను' ధాతుప్రయోగము చేసి వాఁడబడును. (గీ॥ కనమె కార్యార్థినఃపతో గర్వ యనఁగ' చంద్రభాను చరిత్ర)

51. సూ—అనుకృతినినమశ్శబ్దముతుదియత్తునకోత్వము విభాషనగు.

తుభ్యంనమః ....అని .... { తుభ్యంనమోయనె / తుభ్యంనమయనె

ఈకార్యములాఁతిచో సహితముగనంబడియెడి । గతానుగతి కోలోకో యటంచుఁ॥

వ్యా.—అనుకరణమందు 'నమః' అనుశబ్దముయొక్క కడపటి అకారమునకు ఓకారము విభాషగా నగును ఉదా. 'తుభ్యంనమః + అనె' ఇచ్చట 'నమః' అనుదాని తరువాత 'అను' ధాతువు చేర్చుటచే విసర్గము ఏఁబదియవ సూత్రంబుచే లోపించి మకారము మీఁది అకారంబునకు ఓకారమువచ్చెను. సంధిలేమి యడాగమంబువచ్చి 'తుభ్యంనమోయనెఁ (తుభ్యంనమో + య్ + అనె) అయ్యెను విభాషయగుటచే విసర్గము మాత్రము లోపించి 'తుభ్యంనమయనె' అనురూపాంతరము గలిగెను. సీ. గీ. మానమథనాయ మదనాయ మధుసఖాయ మనసిజాయ నమోనమ యనుచు మొక్కి, వసు-3ఆ. 'ఉ. పాయక దైత్యులన్ బహునంబుల బాసిలొనర్ప విష్ణుదేవాయనమో నిరంతవిభవాయనమో జలజాతగాత్ర భ్రాతాయనమో నిశాచరహరాయనమో యను గానిఁ వరా-ఆ, మొ. (మూ. వ్యా.) ఈకార్యము (ఈఓకారమురాకపోవుట) మతియొక చోటఁగూడఁ గనఁబడుచున్నది. అనఁగా నమశ్శబ్దమునకేకాక మఱియొకశబ్దంబునకుఁ గూడనని యర్థము. ఉదా. 'గతానుగతికోలోకోయటంచుఁ' సంస్కృతభాషలో 'గతానుగతికోలోకః" అని విసర్గాంతముగా నున్నదానిఁ ఇట్టితఱగంబునకు ననుకరణంబు

నందు లోపంబుగాఁగ విసర్గంబునకు ముందున్న కకారంబుమీఁదిఅకారంబునకుఓత్వంబు గలిగెను. నమశ్శబ్దమొక్కటియేకాకుండ నిట్టిఓకారాంత ప్రయోగంబులు విరళంబుగా నుండవచ్చును.

52. సూ—అనుకరణంబునం దాదిహల్లునకు ద్విర్వచనంబగు.

కింతత్ ... ... అనియె ... ... కింతత్తనియె
కస్త్వమ్ ... ... అనియె... ... ...కస్త్వమ్మనియె

వ్యా.—అనుకరణమునందుఁ గడపటిహల్లునకు ద్విత్వమువచ్చును. ఉదా. 'కింతత్ + అనియె' ఇచ్చటఁ గడపటిహల్లు 'తత్' అనుదానిలోని రెండవతకారము దానికి ద్విత్వమువచ్చి 'కింతత్తనియె' (కింతత్ + త్ + అనియె) అనియయ్యెను. 'కస్త్వమ్మనియె' ఇచ్చటఁ గడహల్లు మకారము దీనికి ద్విత్వము పూర్వమునందుంబలెఁ గలిగెను. 'శా జ్ఞాతిశ్ఛేదనలేనకిమ్మనెడి వాచారూఢిసత్యమ్మగన్' వసు. 3 అ 'శా॥ తత్కార్యంపృథివీంశతంజైన నేకు వాక్యం బ్రుతంబే నృపా' కాశీఖండము.

53. సూ—అనుకరణంబునందహమాదుల మకారంబునకు ద్విరుక్తి విభాషనగు.

దాసోహమ్ ... ...అనె ... ... { దాసోహమ్మనె / దాసోహమనె }

తత్కర్తవ్యమ్ ... అనె ... ...{ తత్కర్తవ్యమ్మనె / తత్కర్తవ్యమనె }

వ్యా.—అనుకరణమునందు 'అహమ్' మొదలైనశబ్దముల మకారమునకు ద్విత్వము విభాషగానగును. ఉదా 'దాసోహమ్ + అనె' ఇచ్చట 'అహమ్' అనుదాని 'అను' ధాతువు పరముకాఁగా మకారమునకు ద్విత్వమువచ్చి 'దాసోహమ్మనె' (దాసోహమ్ + మ్ + అనె) అను రూపముకలిగెను విభాషయగుటచే

'దాసోహమనె' అను మూయువిలేని రూపముగూడఁ గలదు ఇట్టి తత్కర్తృవ్య వ్యస్తనె, తత్కర్తృవ్యమనె- మొదలైనవి.

54. సూ—ఉదంతనామంబునకనుకరణంబునందు వుగాగమంబగు.

ఇయంధేనుః ... .. అనె ... .. ఇయంధేనువనె ॥

అనుకృతినినిడుదకుంగుఱుచ యగునని యొకండువలికెనది నిరాకరంబు। దుర్బలస్యబలంరాజాయనవినవే.

వ్యా—హ్రస్వోకారము (హ్రస్వ+ఉకారము,) అంతమందుఁగల నామవాచకములకు అనుకరణమునందు వుగాగమంబు గల్గును అనఁగా కిత్తుకావున ఉకారంబునకు వఁతాగమంబుగా వచ్చును. ఉదా. 'ఇయంధేనుః + అనె' ఇచ్చట నేఁబదియవ సూత్రమున 'ధేను' శబ్దముయొక్క విసర్గము లోపింపఁగాఁ బక్రృతసూత్రంబున వకారమంతాగమంబుగావచ్చి 'ఇయంధేనువనె, (ఇయంధేను + వ్ + అనె) అనరూపము సిద్ధించెను. (మూ. వ్యా.) అనుకరణమందు నిడుదకు, (దీర్ఘమునకు) కుఱుచ (హ్రస్వము) కలుగునని యొక్కఁడుచెప్పెనుగాని యది నిరాకరము (నిష్ప్రయోజనము!) ఉదా. దీర్ఘాంతము సంస్కృతఇచ్చట 'రాజా' అను 'రాజాయనవినవే' (దుర్బలస్యబలం భాషలోఁ బ్రసిద్ధమైకవచనము. ఇట్టి దీర్ఘంబులకు హ్రస్వంబు గలుగదు.

55. సూ—వాక్యావసానంబునసంధిలేమిదోషంబుగా దని యార్యులండ్రు.

సత్యముసర్వశ్రేయము - అదిలేనిచోసర్వధర్మములు వ్యర్థము
ఇట్లుసంధి విరహంబు కావ్యంబులం బాదాంతమందచూపట్టెడు

వ్యా.—వాక్యసమాప్తయైనపుడు సంధిలేకపోవుట దోషముకాదని పెద్దలందు
దా. సత్యము సర్వశ్రేయము—అదిలేనిచో సర్వధర్మములు వ్యర్థములు.

యము + అవి' ఇచ్చోట ఉకారమునకు నిత్యసంధి విధించినను, వాక్యాంతముగనుక సంధిలేకపోవుట దోషముగాదని యభిప్రాయము. ఇట్లు సంధిలేకపోవుట పద్యకావ్యములలో పాదపరిసమాప్తియందును గనఁబడుచున్నది. పద్యకావ్యములలోఁ బద్యములోని వాక్యాంతమందు సంధియేయుండవలెనుగాని పాదాంతమందుంబలె లేకపోఁగూడదు. మూలంబులో ఉకారంబునకే సంధిరానియందులకు నుదాహరణము చూపంబడెనుగాని తక్కిన యికారాదులకుఁ గూడ సంధిలేకపోవచ్చును. 'గీ॥ పడగనున్నహనుమద్భయవిహ్వలుఁడుగాఁడు అరదమునను నూతుఁడచ్యుతుండు' 'గీ॥ సర్వతీర్థాభిగమనంబు సర్వవేద । సమధిగమము సత్యంబుతో సరియుఁగావు । ఎఱుఁగుమెల్ల ధర్మములకు నెందుఁబెద్ద । యండ్రుసత్యంబు ధర్మజ్ఞులైనమునులు' భార. ఆది. 4ఆ. ఇత్యాది బహుప్రయోగంబు లీసూత్రంబుచే సాధితంబులయ్యె కొందఱు 'విహ్వలుఁడుగాఁడు-అరదు' అని పద్యంబులో నున్న 'విహ్వలుఁడు' శబ్దంబు పూర్ణబిందుయుక్తముగా వచించి గణభంగంబు సవరించుకొనుచుఁ బద్యంబులయందును సంధి నిత్యంబుగా రావలయునే కాని (భయవిహ్వలుండుగాఁ డరదమునను) సంధివిరహంబుకూడదని వక్కాణించెదరు. ఇట్టిచోట్లను యథేష్టసంధి నన్నయభట్టారకాదుల మతమందు నిర్వివాదంబుగాన మతాంతరుల యభిప్రాయంబు ప్రామాదికంబని ద్వితీయోదాహరణంబుచే నైన నూహింపవలయును.

ఇదిసంధిపరిచ్ఛేదము

తత్సమపరిచ్ఛేదము

సంస్కృత శబ్దంబు తెలుంగు ప్రత్యయంబులను బొందునప్పుడు వికారాగమాదులను బోధించుభాగము తత్సమపరిచ్ఛేదము.

డుమువులు ప్రథమ ॥ 1 ॥ నువర్ణంబుద్వితీయ ॥ 2 ॥ చేతతోడతృతీయ ॥ 3 ॥ కొఱకుకయిచతుర్థి ॥ 4 ॥ వలనకంటెపట్టిపంచమి ॥ 5 ॥ కుయొక్కలోపలషష్ఠి ॥ 6 ॥ అందునసప్తమి ॥ 7 ॥

1 సూ—డు, ము, వు, లు, ప్రథమ.
2 సూ—నువర్ణకంబు ద్వితీయ.
3 సూ—చేత, తోడ, తృతీయ.
4 సూ—కొఱకు, కై, చతుర్థి.
5 సూ—వలన, కంటె, పట్టి, పంచమి.
6 సూ—కు, యొక్క, లోపల. షష్ఠి.
7 సూ—అందు, న, సప్తమీవిభక్తి

'డు, ము, వు, లు ప్రథమావిభక్తి, అనుసూత్రము మొదలు 'అందు, న' సప్తమీవిభక్తి అను యేడవ సూత్రము వఱకు సులభంబెగావున వివరింపఁబడలేదు.

8 సూ—తృతీయాదులకు నుగాగమంబగు.

రామునిచేతను - రామునితోడను - రామునికొఱకును - రామునివలనను - రామునికంటెను - రామునకును - రామునియందును.

వ్యా—తృతీయమొదలు సప్తమివఱకు విభక్తులకు నువర్ణకంబంతాగమంబగును ఉ. రామునిచేతను. ఇచ్చటఁ బైసూత్రముచేఁ గడపట నుకారము వచ్చినది. ఇట్లేతక్కినయుదాహరణంబులలో విభక్తి తుదనుకారమాగమంబని యెఱుంగునది

9 సూ—కయిపట్టియొక్కలకు నుగాగమంబులేదు.

రామునికయి - జ్ఞానముఁబట్టి - రామునియొక్క.

వ్యా.—'కయి, పట్టి, యొక్క, వీనికి నెనిమిదవసూత్రంబుచే నుగాగమంబు ప్రాప్తింప నీసూత్రంబచే నిషేధింపఁబడియె. కాన 'కయి, పట్టి, యొక్క, ఇత్యాదివిభక్తులతోఁ గలియని యెఱుంగునది. కావున 'కయిని, పట్టిని, యొక్కను' అని

పదచ్ఛేదాదికాలములయందు నకారాంతంబులుగా నుచ్చరింపఁ గూడదు. ఉ. రాముని కయి, మొ.

10 సూ—చేతతోడలోపలవర్ణకంబుల ప్రథమాక్షరంబులు వైకల్పికంబుగా శేషించు.

ప్రత్యయంబు వర్ణకంబని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు.
రామునిచే - రామునితో - వనములలో

వ్యా.—'చేత, తోడ, లోపల' అను నీవర్ణకములయొక్క మొదటియక్షరములు మిగిలి 'చే' ఇత్యాదులగును. ఎనిమిదవసూత్రింబుచే నుగాగమంబువచ్చి' 'చేను, తోను, లోను' ఇత్యాదికముగా నగును. వైకల్పికమనుటచే ,చేతను' ఇత్యాదులు పక్షమునగునని యెఱుంగనది ప్రత్యయంబునకు వర్ణకంబనుసంజ్ఞ తెలుఁగు వ్యాకరణంబునందే వ్యవహరింపఁబడును. ఉ. రామునిచే. మొ.

11 సూ— డుమువునలేక వచనంబులు.

ఏకత్వసంఖ్యను బోధించుప్రత్యయంబేకవచనంబు. రాముఁడు సోముఁడు - వనము - ధనము - ధేనువు - భానువు॥

వ్యా.—'డు, ము, వు, న' అను వర్ణకంబులేకవచనంబులు. ఈవర్ణకంబులవలనఁ బదార్థమొకటియై యున్నయట్లు బోధింపఁ బడును. ఉ. రాముఁడు, వనము, ధేనువు, మొ. నవర్ణకమునకు నుదాహరణమ్ము పుస్తకంబునందియ్యఁ బడలేదు. నకారము సప్తమీవిభక్తి. ఉ. గృహమున.

12 సూ—లువర్ణంబు బహువచనంబు.

బహుత్వసంఖ్యనుబోధించుప్రత్యయంబుబహువచనంబు।

రాములు - సోములు -వనములు - ధనములు ధేనువులు - భానువులు

వ్యా.—'లు, అను వర్ణకంబు బహువచనము. అనఁగా ననేకపదార్థములను బోధించు నట్టి ప్రత్యయము బహువచనము. ఉ. రాములు. మొద. ఈసూత్రింబున లువర్ణంబని యున్నది. లువర్ణకంబనుట యుక్తంబు.

13 సూ.—తక్కినవి యుభయంబులు.

మిగిలినప్రత్యయములేకత్వ బహుత్వములకు బోధకములనియర్థము వనమును - వనములను - వనముచేతను - వనములచేతను - వనముతోడను - వనములతోడను.

వ్యా.—'మిగిలినవర్ణకంబు లేకవచనంబును, బహువచనంబును, బోధించునవి. అనఁగా 'డు, ము, వు, న' అను వర్ణకంబులుదక్క మిగిలినద్వితీయావిభక్తియొక్క వర్ణకంబైన 'ను' మొదలయినవి యేకవచనంబునందును, బహువచనంబునందును, గలుగునని భావము. ఉదా. వనమును. బహు. వనములను. ఇచ్చట 'ను' అను ద్వితీయావిభక్తి వర్ణకంబేకవచన బహువచనంబులయందు వచ్చినది. ఇట్లే వనముచేతను, వనములచేతను, మొదలైనవి.

14 సూ.—ఓయామంత్రణంబునందగు.

ఓయనుశబ్దము సంబోధనంబునందగుననియర్థము - ఇదిసంబోధ్యవాచకంబునకు ముందేప్రయోగింపంబడును - ఓశబ్దంబుతొలంగియుసంబోధ్యవాచకంబు ప్రయోగింపవచ్చును - ఓరాముఁడ - ఓరాములార - రాముఁడ - రాములార.

వ్యా.—'ఓ' అనునది పిలుచుట (ఆమంత్రణంబున) యందుఁ గలుగును. అనఁగా 'ఓ' యనుశబ్దంబు సంబుద్ధిపదంబునకు నుపయోగింపఁబడును. ఆయుపయోగించుట లోఁ బిలువఁ దగినపదార్థములఁ జెప్పునట్టిపదంబునకు (సంబోధ్యవాచకంబునకు) ముందుపయోగింపఁబడును. (మూ వ్యా.) ఓశబ్దమువిడిచిపెట్టియు (తొలంగియు) సంబోధ్యవాచక ముపయోగింపవచ్చును. ఉ ఓ రాముఁడ ఇచ్చట రాముఁడు సంబోధ్యుఁడు

గనుక ఓశబ్దము నామశబ్దంబునకుముందు ప్రయోగింపఁబడినది. రాముఁడ. ఇచ్చట ఓ శబ్దములేకుండఁ బ్రయోగింపఁబడినది. ఇట్లే బహువచనమందు ఉ. ఓరాములార రాములార.

15 సూ—ఓశబ్దంబునకుంబుపసీచ స్త్రీపురుషామంత్రణంబులందు యి సి రి వర్ణంబులు విభాషనంతాగమంబులగు.

ఓయిరాముఁడ - ఓరాముఁడ - ఓసిదుష్టురాల - ఓదుష్టురాల ఓరిదుష్టుఁడ - ఓదుష్టుఁడ.

వ్యా —1 పురుషామంత్రణంబునందును, 2 నీచ స్త్రీ యామంత్రణంబునందును, 3 నీచపురుషామంత్రణంబు నందును, గ్రమంబుగ 1 'యి' 2 సి, 3 రి' అనువర్ణంబులు ఓశబ్దంబునకు విభాషనంతాగమంబులగును. ఉ. ఓయి రాముఁడ ఓరాముఁడ— ఓసి దుష్టురాల-ఓదుష్టురాల. ఓరిదుష్టుఁడ ఓదుష్టుఁడ. విభాషయనుటచే 'యి, సి, రి వర్ణంబులు లేకయుండు నలమోకారంబుతోఁ బై యుదాహరణంబులు పక్షంబునఁ జూపఁబడినవి.

16 ఓరియోసిమైత్రియందుంగలవు.

ఓరిచిన్నికృష్ణ - ఓసిముద్దుబాల ఓయిమొదలయినవానికిస్వతంత్రప్రయోగముంగలదు । సంగతియెయోయి । ఓసిపోవే । ఓరోరి యింకెందుఁబోవచ్చు వీనికిదీర్ఘంబుంగలదు । ఓయీవిప్రకులావతంస । ఓరీదుష్టనిశాటులార ॥ ఓసీసనుఁజెనకరాకు.

వ్యా.—'ఓరి, ఓసి' అనునవి స్నేహమందుపయోగింపఁబడును. అనఁగా నీచత్వమందే కాక స్నేహమందును, బురుషులకు 'ఓరి' అనునదియు, స్త్రీలకు 'ఓసి' అనునదియు నుపయోగింపవచ్చునని భావము. పురుషునకు- ఓరిచిన్నికృష్ణ. స్త్రీకి- ఓసిముద్దుబాల. ఓయిమొదలైన వానికి సంబుద్ధి పదములేకుండఁ బ్రయోగంబుగలదు.

ఉ. సంగతియే యోయి (ఓయీ! సంగతియేమి? = సంగతేమోయి) ము. 'ఓయి' ఇత్యాదుల యికారంబునకు దీర్ఘంబును గలదు. ఉ. ఓయీవిప్రకులావతంస. ఇట్టే మిగిలినవి. స్త్రీలింగములైన సంబోధ్యవాచకముల తుదను 'రో' అను నవ్యయంబు గానంబడి యెడి. (తత్సమంబైన రోశబ్దంబు నవార్థకంబు) ఈరోశబ్దంబు హ్రస్వాంతంబును న య్యెడిని- చ. 'కపులవంశశిరో వినవుగా కలయొక్కటి కంటి వేకువన్' ప్రభా-1ఆ చ. రమణిరో భృత్యులందు నపరాధము గల్గవనాయకుల్ స్వప క్షమునలపోసి యుగ్రతరశాసనముం దగఁజేయరు' భాగ-4 స్కం. సంబోధ్యవాచకంబులైన దేశ్య స్త్రీవాచక స్త్రీసమశబ్దంబులపై నేకత్వంబున 'కాన' అను శబ్దంబును, 'అల' అనునవ్య యంబును, సంబుద్ధిద్యోతకంబులుగా నుపయోగింపఁబడును, కాని 'అల కాన' శబ్దంబు లు నామవాచకంబు లగునప్పుడు మాత్రము క్రమంబుగాఁ దరంగంబును అడవియును. నర్థమిచ్చును. తే. గీ. భర్తృపతి దేవతాచారపరమపుణ్య కర్మమేనాఁడుమానకుమీతల్లి కాన నై-7 ఆ. మాసామికాన, సా. 1ఆ. సీ. తే. 'దైవమున్నను గురువున్న ధర్మమున్నఁ బ్రాణనాథుండు సుమ్ముమాయమ్మకాన, కవిజ- 3ఆ ఉ. అక్కల కన్యకాత్వమిటు లాఁడిపోవ నకారణంబ నీ కెక్కడి చూలువచ్చె, విర్వ- 2ఆ 'అల' అనునది దీర్ఘాం తంబును నయ్యెడిని. క. 'వ్రేలెను వెంగ్రుక తిరుగఁ బూలఁగడల యూఁచు దొప్ప దొప్పవ నోరిం | గేల నడిచికొను సెలవుల లాలలు దొరఁగంగ నన్నలాయని యొ లుక్, ఉ- హరి-4ఆ.

17 సూ—తిర్యగ్జడభిన్నంబులును వానివిశేషణంబులును మహత్తుల నంబడు.

తిర్యక్కులనఁగాఁ బశుపక్ష్యాదులు - జడములనఁగా నచేతనములు.

వ్యా.—స్త్రీలును, దిర్యక్కులును, (పశువులు, పక్షులు) జడములును, (చల నము లేనివి) గాక తక్కిన పదార్థములును వానివిశేషణంబులును, మహత్తులనంబడు. అనఁగా—స్త్రీలు, పశువులు, పక్షులు, గమనహీనములైన పర్వతములు మొదలైనవి యమహత్తులనియుఁ, బురుషవాచకంబులును, వానివిశేషణంబులును, మహత్తులనియు, భావము. స్త్రీలకుఁ బ్రత్యేకముగా మహతి యనియుం గలదు.

18 క్లీబంబులుమిత్రాదులు మహద్వాచకంబులువిభాషంబుంలింగతుల్యంబులగు.

మిత్రశరణప్రధానపాత్రాదులుమిత్రాదులు

వ్యా.—నపుంసకలింగంబులగు మిత్ర, మొదలైనమహద్వాచకశబ్దంబులువిభాషగాఁ బుంలింగంబులతో సమానంబులగు నగుఁగా మిత్ర, మొదలైనశబ్దంబులు సుహృద్వాచివాచకంబులు సంస్కృతంబునందు నపుంసకలింగంబులు. వీనిని దెనుఁగులోనికి నుపయోగించునపుడు డుప్రత్యయము చేర్చి పుంలింగంబుగాను, మువర్ణకంబుచేర్చినపుంసకలింగతుల్యంబుగాను, నుపయోగింపవచ్చును. ఉ మిత్రుఁడు,మిత్రము. సూత్రములో నపుంసకలింగమని చెప్పుటచేత మిత్ర, శబ్దము సూర్యపరమైనపుడు మిత్రమనియు, మహాత్ముని చెప్పుటచేత, "సింగంబుమిత్రమునకు జంబుకంబు" అనునప్పుడు మిత్రుఁడనియు, నుపయోగింపఁగూడదని తెలిసికోవలెను. మిత్ర, శరణ, ప్రధాన పాత్ర, అను నీశబ్దంబులకుమిత్రాదులని పేరు. మఱియు మిత్రాదిశబ్దంబులకు రూపద్వయంబని మున్పటిలోని మిశ్రపదసూత్రముక్రింద నుదాహరింపఁబడ్డవి. శరణశబ్దంబునకు శరణు, అనియు రూపాంతరంబుగలదు. గృహవాచకశరణశబ్దంబు సర్వదా మువర్ణకాంతంబై యుండును. తే గీ ఇంకనైన నన్ను నేలఁ గూలింపవు నాకు శరణము నాయనుమ, భార - ఆర-2ఆ. తక్కుంగలమిత్రాది శబ్దంబులకుఁ బ్రయోగంబులు సులభంబులగుటచేఁ బ్రయోగింపఁ బడవయ్యె.

19 సూ— జిత్తుబిందుపూర్వంబగు.

జకారమిత్తుగాఁగలదానికిముందుబిందువు వచ్చుననియర్థము. కా ర్యార్థము ప్రత్యయాదులందు నిబద్ధమయి ప్రయోగించునపుడు మానం బడు వర్ణమిత్తునాఁబడు - ఉదాహరణముమీఁద స్పష్టంబగు.

వ్యా.—జకారము, ఇత్తుగాఁగలదానికి ముందుబిందువు గలుగును. ఇత్తనఁగాఁ గార్యమునిమిత్తము ప్రత్యయములు మొదలైనవానియందుఁ జేర్పఁబడ్డ లక్షణమునం

డు విడిచి పెట్టఁబడునట్లురిము. డుక్. ఈశబ్దంబులోనుఁకారము త్సంజ్ఞకలది.

20 సూ—డుజ్వర్ణకంబునకుఁ బ్రకృతియయినదిడుమంతంబనంబడు.

స్పష్టము.

వ్యా— డుక్, అనువర్ణకంబునకుఁ బ్రకృతియైనది డుమంతంబనంబడు.

21 సూ—పుంలింగంబయిమహద్వాచకంబయినునామంబు తుదియు త్వంబునకుత్వంబగు.

నామంబనఁగాఁబ్రాతిపదికము - డిత్థ - రామ - భార్గవ - రాజపురుష - ఇట్టివిప్రాతిపదికములు ॥ డిత్థు - రాము - భార్గవు-రాజపురుషు

వ్యా—పుంలింగమై (శబ్దంబు) మహత్తును జెప్పునట్టి నామవాచకముయొక్క కడపటి అకారంబునకు, ఉకారంబు వచ్చును. ఉదా. డిత్థ, డిత్థు. రామ, రాము ఇత్యాదులు.

22 సూ—పుంలింగమగుమహద్వాచకమునకుడుజ్ఞగు.

ఇచ్చటడుజ్ఞను దానియందుజకారమిత్తుగాపున బిత్తుబిందుపూర్వంబగునను సూత్రముచేత డువర్ణమునకు ముందుసున్న వచ్చును బిమ్మటజకారములోపించును ఉ । డిత్థుఁడు - డిత్థుండు - రాముఁడు - రాముండు - భార్గవుఁడు - భార్గవుండు

వ్యా.—పుంలింగంబైన మహదర్థకశబ్దంబునకు డుజ్, అగును. ఇచ్చట డుజ్ అనుదానియందలి జకారంబిత్తుగనుక 'జిత్తుబిందుపూర్వంబగు' అను పండొమ్మిదవసూత్రంబుచే డువర్ణకంబునకు ముందు బిందువువచ్చి పిమ్మట జకారము లోపించును. ఉదా. డిత్థుఁడు, రాముఁడు, భార్గవుఁడు, ఇత్యాదులు. ఇచ్చట నిరుపడియొకండవసూ

త్రంబున 'క్రుధ' శబ్దంబునకు ఉకారమువచ్చి 'క్రుధు' అని కాఁగా నీసూత్రంబున బిందువు ముందుగలిగిన డువర్ణకమువచ్చి 'క్రుధుఁడు' అనినదైనది. తరువాత హ్రస్వము మీఁద నున్న యుఁడున్న నిండుసున్న యగును' అను నర్థమిచ్చు సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదమందలి పదునాల్గవ సూత్రంబున 'క్రుధుండు' అని యగును. రాముండు మొదలైన వాటి గ్రహింపవలది.

23 సూ.—డుమంతంబులకు ద్వితీయాద్యేకవచనంబు పరంబగునపుడు నిగాగమంబు సర్వత్రవిభాషనగు.

రామునిని — రాముని - రామునిచేతను - రాముచేతను - రామునికిని - రామునకును సర్వత్రయనుటనగాగమ బాధనార్థము

వ్యా.—డుమంతం బనఁగా 'డుక్' అను ప్రథమావిభక్తియుండుటకు యోగ్యమైన 'క్రుధ- రామ - వాగ' ఇత్యాదులు. ఇట్టి శబ్దంబునకు ద్వితీయావిభక్తి మొదలైనవాని యేకవచనంబు పరంబగునపుడు 'ని' అనునది యెల్లెడలను (అన్నివిభక్తుల యందును) విభాషగా నగును. ఉ. రామునిని- రాముని. రామునిచేతను- రాముచేతను. రామునికిని- రామునకును. మొ. ఇచ్చట నికారము విభాషయనుటచే 'రామునిచేతను' రాముచేతను' అనియుం జెప్పవచ్చును. 'సర్వత్ర' అని చెప్పుటచేత నిరువదియొనిమిదవ సూత్రంబున షష్ఠీవిభక్తిలోనే విధింపఁబడిన నగాగమంబును సయితము వికల్పంబుగా బాధించునని భావము. ఉ. రామునకును- రామునికిని. 'రామునిని' ఇచ్చటఁ బ్రక్రియ సుబోధమునకై వ్రాయఁబడును. అకారాంతమైన 'రామ' శబ్దంబు ఇరువదియొక్కటవ సూత్రంబుచే 'రాము' అగును. ఇది డుమంతంబు గావున ద్వితీయైకవచనంబు పుట్టి 'రాము + ను' ఇట్లుండును. ఇరువదిమూఁడవదగు నీసూత్రంబున నువర్ణకంబునకు ముందు నిగాగమంబువచ్చి 'రాము + ని + ను' అగును. ఇటవక్ష్యమాణంబైన 'ఇకారంబు మీఁది' అను నిరువదినాల్గవసూత్రంబున నిగాగమంబుయొక్క యికారము మీఁదనున్న ద్వితీయావిభక్తి నువర్ణకంబునకు నిత్యంబు వచ్చి 'రామునిని' అగును. నిగాగమంబు విభాషగావున రానిపక్షమందు 'రాము + ను' ఇట్లుండును,

(డుమంతంబు మీఁది, అను నిరువదియేడవసూత్రంబున నువర్ణకంబునకు నిత్వంబుగలిగి (రామునిని, అగును. ఇట్టే నిగాగమ వికల్పంబుచేతఁ దృతీయాదివిభక్తులయందుఁ గూడ రూపద్వయం బేర్పడును.

24 సూ —అనుదంతమగు తెనుఁగుడుమంతమునకు నిగాగమము నిత్యము గానగును.

మగనిని - మగనిచేతను - మగనికిని అనుదంతంబను పర్యుదాసముచేత - తమ్మునిని - తమ్ముని - తమ్మునిచేతను - తమ్ముచేతను ॥ అల్లునిని - అల్లుని - అల్లునిచేతను - అల్లుచేతను ॥ బల్లిదునిని - బల్లిదుని - బల్లిదునిచేతను - బల్లిదుచేతను - ఇత్యాదులందునిగాగమంబు పాక్షికంబని యెఱుఁగునది

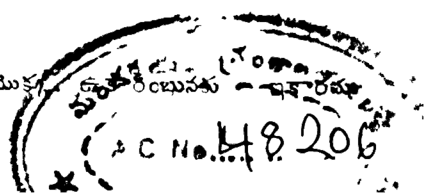
వ్యా.— (హ్రస్వోకార (హ్రస్వ + ఉకార) మంతమందులేని తెనుఁగుడుమంతంబులకు నిగాగమము నిత్యముగా నగును. ఉ. మగనిని- మగనిచేతను- మొ. (మగ, ఇది యుకారము తుదలేని డుమంతంబు దీనికి ద్వితీయైకవచనము చేర్పఁగా (మగ + ను, అని యగును. ఈయిరువదినాల్గవ సూత్రంబుచేత నువర్ణకంబునకు ముందు నిగాగమంబు నిత్యంబుగానయి (మగని + ను, (ఇకారంబు, అను నిరువదియాఱవసూత్రంబుచే నువర్ణకంబున కిత్వంబువచ్చి (మగనిని, అగును ఇట్టి శబ్దంబులయందు నిగాగమంబు నిత్యంబుగాన (మగనిచేతను, ఇత్యాది తృతీయాది విభక్తులు నిగాగమంబుతోఁ గూడికొన్నవై యొక్కొక రూపంబుతోనే యుండును. నిగాగమంబువిడిచి (మగచేతను, ఇత్యాదికముగాఁ బ్రయోగింపఁ గూడదు. (మూలము) అనుదంతంబను పర్యుదాసముచేత, "తమ్మునిని, తమ్మునితమ్మునిచేతను, తమ్ముచేతను, అల్లునిచేతను, అల్లుచేతను" ఇత్యాదులందు నిగాగమంబు పాక్షికంబని యెఱుంగవలె (న్యా.) పర్యుదాసప్రసజ్యప్రతిషేధంబులకు లక్షణము— శ్లో॥ (ప్రసజ్యప్రతిషేధోయం క్రియయా సహయత్రనఞ్ పర్యుదాసస్సవిజ్ఞేయో యత్రోత్తరపదేననఞ్, అర్థము నిషేధార్థకమైననకారము క్రియతో నన్వయించినచోఁ బ్రసజ్యప్రతిషేధమనంబడు. ఉ. రాముఁడు బ్రాహ్మణుం

డుకాఁడు. ఇచ్చట ,కాఁడు, అనుక్రియతో నిషేధము సంబంధించినది కావున రాముఁడు బ్రాహ్మణజాతిలోనివాఁడు కాఁడనియుఁ, దక్కినవర్ణంబులలో నేవర్ణస్థుఁడో యనియు, భావం బిచ్చును. నిషేధార్థము (క్రియతో నన్వయింపక) సమాసంబులోని యుత్తరపదంబుతో నన్వయించినప్పుడు పర్యుదాసంబు నాఁబడు. ఉ. రాముఁడబ్రాహ్మణుఁడు ఇచ్చట ,రాముఁడు అబ్రాహ్మణుండు, నఁగా జాతిమాత్రంబుచే బ్రాహ్మణుండైనను కొన్ని గుణంబులచే బ్రాహ్మణుఁడనంబడక భిన్నుఁడని చెప్పందగినవాఁడని భావము. నిషేధార్థకమైనశబ్దంబు సమాసంబుతో మిళితమైనప్పుడు సాదృశ్యమును, భేదమును, గూడ బోధించును. కావున. రాముఁడుకొన్ని గుణములచే బ్రాహ్మణభిన్నుఁడనియు, మఱికొన్ని గుణంబులచే బ్రాహ్మణసదృశుండనియు, నర్థమగును గాని ప్రసజ్యప్రతిషేధమునందుంబలె రాముఁడు బ్రాహ్మణవర్ణేతరుఁడని స్ఫురింపదు. అస్తే ,అనుదంతంబైన తెనుఁగు డుమంతంబు, అను సూత్రంబులో నిషేధార్థక నకారము, ఉదంతశబ్దంబుతో నన్వయించినది కాన నుదంతంబులుకాని ,మగ, పాప, ఇత్యాదులు కొన్ని ధర్మంబులచే నుదంతశబ్దంబులతో సమానములైనవే యీసూత్రంబునందు గ్రహింపఁ బడును. ఇచ్చట నగశబ్దంబకారాంతము గావున నట్టిధర్మంబుచేత నకారాంతడుమంతంబుతో సామ్యములేనిదయ్యెను. ఈయకారాంతశబ్దంబే మహత్త్వధర్మంబుచేత నకారాంతడుమంతంబుతోఁ దుల్యంబైనదై యుండవలెను. ఇట్టిధర్మముగల తెలుఁగుశబ్దంబులు ,మగ, మనుమ, పాప, ఓ, ద్రే, ఈకాప్రత్యయాంతంబులు ఇత్యాదులగును. ఇట్టిశబ్దంబులకు నిత్యంబుగా నిగాగమంబగును. ,ఉదంతడుమంతంబులైన లెమ్మ, అల్లు, బల్మి' ఇత్యాదిశబ్దంబులకు ,డుమంతంబునకు, అను నిరువదిమూఁడవ సూత్రంబునే వైకల్పికంబుగా నిగాగమంబు వచ్చును.

25 సూ—గుమంతంబుమీఁదినువర్ణకంబునుత్వంబునకిత్వంబగు.

నువర్ణంబుద్వితీయయను సూత్రముచేత - రామును - అనిప్రాప్తింపఁగా నీసూత్రముచేత నువర్ణకోత్వమున కిత్వంబు సిద్ధించె - రాముని - భార్గవుని

వ్యా—డుమంతము తరువాతి నువర్ణకముయొక్క ఉత్వంబునకు - ఇకారము

Acc No. 48206

వచ్చును, అనఁగా ౹నువర్ణకము ద్వితీయకువచ్చు, నను రెండవసూత్రంబున డుమంతం బగు ౹రాము, అనువానికి నువర్ణకము రాఁగా ౹రామును, అయ్యెను. పిమ్మట నీసూత్ర ముచేత నువర్ణకముయొక్క ఉకారంబునకు, ఇకారమువచ్చి ౹రాముని, అని యౌనది. ఇట్లే ౹గార్దభని, మొదలైనవి.

26సూ—ఇకారంబుమీఁదినునువు క్రియావిభక్తులయుత్వంబున కి త్వంబగు. హరిని - హరికిని శ్రీని - శ్రీకిని - వారిని వారికిని

వ్యా.—ఇకారము చివరవారివయు, ౹ను, ను, వు, అనువానియొక్కయుఁ, క్రియ లయందలి విభక్తులయొక్కయు, ఉకారంబునకు, ఇకారమగును. ఉ. హరిని. ఇచ్చట ‘హరి, అనుశబ్దము ఇకారమంతమందుఁగలది. దీనితరువాతవచ్చిన ౹ను, అనువాని యు త్వంబున కిత్వంబువచ్చి ౹హరిని, అయ్యెను. కువర్ణకమునకు - హరికి, వువర్ణకమునకు- నుకృతిని. క్రియావిభక్తికి—వచ్చితిరి (వచ్చితి + రు) ఈసూత్రంబులో ఁ దపరకరణం బు (ఇత్)లేకుండ ౹ఇకారంబుమీఁది, అనుటంజేసి దీర్ఘంబైన ఈకారంబునకుం గూడ గ్రహణంబగుటచేత ,స్త్రీకిని, స్త్రీని, ఇత్యాదిరూపంబులయందుఁ నువర్ణకంబుల యు త్వంబున కిత్వంబు గలిగెను.

27 సూ— ఈధాతుయుష్మదర్థంబులమీఁదివానియుత్వంబున కిత్వంబు రాదు.

ఈరు - ఈవు - ఈను - ఈము - ఈకు-నీకు - మీకు.

వ్యా.—౹ఈ, అను ధాతువుయొక్కయు, ౹నీ, మీ, అనువానియొక్కయు, చివరవారివచ్చు, ఉకారంబునకు, ఇకారంబు రాదు ఉ. ఈరు (౹ఈయరు, అనియర్థము) ఇచ్చట, ఇచ్చుధాతువుయొక్క వ్యతిరేకార్థకమైన ౹ఈరు, అనువానియందలి ఉకార ము చివరవచ్చినఉకారము, ఇకారముగామాఱి ౹ఈరి, అనికాదు. ౹నీ, మీ, శబ్దం బుల,విభక్తులయొక్క ఉకారమునకు, ఇకారమువచ్చి ౹నీకి, మీకి, ఇత్యాదికముగా

నుండును ఇట్లే మిగిలినవి. కొందఱు మహామహోపాధ్యాయులు (నీకి, మీఁకి, అనివాడుట లోకప్రసిద్ధము.

28 సూ—కువర్ణకంబుపరంబగునపుడు ఉకారఋకారంబులకు నగాగమంబగు.

రామునకును-విష్ణునకును-సవితృనకును-విధాతృనకును.

వ్యా—(కు)వర్ణకము పరంబగునపుడు, ఉకారంబునకుఁ గాని ఋకారంబునకు గాని, (న), అనునది యంతాగమంబుగా వచ్చును ఉ. రామునకును - విధాతృనకును. ఇచ్చట మొదటిది ఉకారంబునకును, రెండవది ఋకారంబునకును, వరుసగా నుదాహరణంబులు. తెలుఁగులో ఋకారాంతంబులైన ప్రాతిపదికంబులు, ఏఁబదియాఱవసూత్రంబులోఁ జెప్పఁబడెను. ఇట్లు శాస్త్రంబునం జేసి ఉకారాంత ఋకారాంతశబ్దంబులకు షష్ఠీవిభక్తి పరంబగునపుడు నగాగమవిధి నిత్యంబైనను ప్రాచీనకవిప్రయోగంబులు మాత్రము నగాగమశూన్యంబుగాఁ గొన్ని కానవచ్చుచున్నవి. దీనికిఁ గారణము సంస్కృతవ్యాకరణంబులోఁ బ్రసిద్ధంబైన (ఆగమశాస్త్రమనిత్యం), అను పరిభాషయే తెనుఁగువ్యాకరణంబులోఁ గూడ శరణంబని కొందఱు చెప్పియున్నారు. ఈపరిభాష చేతను, (సాగరం తర్తుకామస్య), అను ప్రయోగమునందు, ఇడాగమము రానియందున (తర్తుకామస్య), అని ప్రయోగింపఁ బడినదియు, నాగమశాస్త్రము నిత్యమైనచో (తరితుకామస్య), అని, ఇడాగమంబుతోఁ జెప్పఁబడియుండవలెననియుఁ జెప్పుదురు. ప్రకృతిభాషయందుం బోలె వికృతియందుం గూడఁ నైపరిభాషయే శరణంబుగా నెంచుకొని షష్ఠీవిభక్తియందలి నగాగమంబు లేకుండినను దోషంబు లేదని చెప్పుదురు. నగాగమంబు లేనిచోఁ ఋవర్ణాంత నామవాచకములమీఁద షష్ఠీవిభక్తిసంబంధంబట్లెలదోషభ్రాంతి కరంబయి ప్రతికటువగుఁ గాన నట్టిస్థలంబులందు నగాగమప్రయోగము తప్పక యుండుట మేలు. (సీ. సీతాపుకోర్వక నిటలాక్షుఁడును దనూఫలకంబుచాటున, బాయడెపుడు, కవికర్ణరసాయనము. దనుజరిపుకు, ఇట్టిచోట నగాగమముండినచో మేలుగానుండును. (సీ. సహదేవనకులశాసవనుశభీములఁ గ్రమమునఁ

నలువురు, గౌరవేంద్రుకొక్కొక్కయేటున నుక్కివంబున నొడ్డియోడి తన్నునునొడ్డి
యోటువడిన. భార - సభా - 2ఆ. క. కమలాసనవినుతావి క్రీడానుకవైలపెట్టె
దేని, నిర్వ- 7ఆ. సీ. సంగరమునకు నుత్సవముకే గేదు క్రియనాలచం చనయెడిశూరు
లార. ఉ- హరి- 6 ఆ. ఉ. లాలనఁ గొత్తబొబ్బిలి కరాసముపెట్టిరి శాసనంబుగాఁ
గోలయుసాధుపైనయు కనోమటకిగ నిషేంద్రుబచ్చరున్, వై- 6ఆ. ఆ. పెలఁది
సోయగంబు వీక్షింప వినుతింప వేయికన్ను లమరవిభునికిచ్చి రెండువేలజిహ్వ లండజా
ధీశ్వరు కొసఁగఁ బోలుఁ బంకజోద్భవుండు, విక్ర- 4ఆ. ఉ. బలవంతపుఁ బాపము
డెచ్చుకొంటివే లాగునఁ బాటుకోరి, భోజ-5ఆ. చ. అహిమరుచి ప్రతాపుఁడును
నాకుళినాథుఁడు బ్రహ్మసత్తుకున్, రామాయణము. క. రాముని సుచరితంబుగ రా
మాయణము రచించి ప్రాచేతసుకున్, భాస్కరరామాయణము. చ. సరసిరుహానాభు
డగ్రపుఁడు వజ్రికి జీవుఁడు, ఎఱ్ఱమార్కండేయ. ఉ. నంగునగచ్చు సన్నుగురువమ్మిక
జెల్లదటంచు మానినీ, పారి- 1ఆ. పైనిఁజూపిన పద్య పద్యంబులలో కౌరవేంద్రు
కొక్కొక్క, అనుచోటున కౌరవేంద్రుకున్, అని షష్ఠీవిభక్తియే నిశ్చయించి నగాగ
మశేషుండ నిత్యాదిమహాకవి ప్రయోగంబులున్నందున షష్ఠీవిభక్తియందు నుకారాంత
నామవాచకంబులు నగాగమవిరహితంబులై యుండవచ్చునని తిమ్మకవిగారు తమసర్వ
లక్షణసారసంగ్రహమందు నుడివిరి కొందఱువేసిన కౌరవేంద్రు నొక్కొక్క, అని ద్వి
తీయగా దిద్దిరి. బహుపుస్తకంబులయందు కౌరవేంద్రుఁ డొక్కొక్క యొడ్డుననొడ్డి
తన్నునునొడ్డి యుక్కివంబున నప్పుడోటువడిన, అని ప్రథమావిభక్తిగా నున్నది.
ఇప్పటఁ గౌరవేంద్రుఁడనఁగా సందర్భవశంబున ధర్మరాజు. ప్రకరణము శకునితో
జూదమాడుట. కాఁబట్టి దుర్యోధనుని సంబంధ మెంత మాత్రము నిచ్చటలేదు. పరు
వనువాఁడు పాండవులకుం గూడఁ గూటస్థుఁడే కాన సందర్భవశంబున ధర్మరాజును,
గౌరవేంద్రుఁడనవచ్చును. కాన కౌరవేంద్రుఁ డొక్కొక్క, అను ప్రథమాంతపా
ఠమే సర్వవిధంబుల సరసంబుగా నున్నది. నంతువవచ్చు, అను దానికి నంతువవచ్చు
అను పాఠము గలదు.

29 సూ.—ఉకారఋకారంబుల కందువర్ణకముపరంబగునపుడునుగా
గమంబగు.

రాామునందును- విష్ణునందును - విధాతృనందును।

వ్యా.—ఉకారంబునకును, ఋకారంబునకును, (అందు' అనుసప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయము పరంబగునపుడు నకారమంతాగమంబుగావచ్చును. ఉ. రాామునందును. విధాతృనందును ఇచ్చట (రాము + అందు, అనియుండఁగా నందువర్ణకంబు పరంబగు నపుడు, (ఉకారఋకారంబులకును వర్ణకంబువచ్చును, అను దానింబట్టి (ను, రాఁగా (రాామునందును, (రాము + ను + అందును) అని యయ్యెను. ఋకారాంతంబునకును విశేగ్రహింపవలెను.

30 సూ—అగమయువువర్ణకంబుల కందుకర్ణకము పరంబగునపుడు నుగాగమంబు విభాషనగు.

వనమునందును - వనమందును - ధేనువునందును - ధేనువందును

వ్యా—అగమములైన (ము, వు, అను వర్ణకంబులకు (అందు, అనునది పరంబగు నపుడు నకారంబంతాగమంబై విభాషనగును. (ఉ. వనమునందును, వనమందును. ధేనువు నందును, ధేనువందును, ఇచ్చట (వన, అను శబ్దంబునకు ముగాగమమువచ్చి (వనము, అయ్యెను. దీనికి (అందు, (పరంబగునపుడు నకారమంత మందు రాఁగా (వనమునందును, అయ్యెను, ఈమువర్ణము నలునదియువసూత్రముచేత నాగమముగాని ప్రథమావిభక్తికాదు ప్రథమావిభక్తియేయైనచో సప్తమీవిభక్తికిని, ఈప్రథమకును నెట్లుసాంగత్యముకూడు ను? కాన నిట్టిస్థలంబుల ముకారవుకారంబులు విభక్తులని భ్రమింపవలదు. విభాషయ నుటచే నకారము రానియపుడు ఉకారసంధికలిగి,'వనమందు, అయినది. వువర్ణాంతంబును విశేగ్రహింపనది.

31 సూ—బహుత్వంబునద్వితీయావిభక్తులకు లడాగమంబగు.

రాములను - రాములచేతను - విధాతృలను - విధాతృలచేతను

వ్యా— (బహువచనమందు ద్వితీయమొదలైన విభక్తులకు మొదట లకారము వచ్చును. ఉ. రాములను రాములచేతను, విధాతృలను, విధాతృలచేతను. ఇచ్చట

బహువచనము చెప్పఁబడినదిగనుక ద్వితీయయైన నువర్ణకమునకు మొదట లకారమువచ్చినది. 'రాములచేతను, ఇత్యాది మిగిలిన విభక్తులయందును నిట్లే గ్రహింపవలెను.

32 సూ—సంబోధనంబునం దేకార్థంబయిన పదంబుతుదియుకారంబునకకారంబగు.

ఓరాముఁడ - ఓవృక్షమ - ఓశంభువ - ఓకొడుక।

వ్యా—సంబోధనంబునందు, ఏకవచనాంతమైన మాటయొక్క కడపటి ఉకారంబునకు' అకారంబగు. ఉ. ఓరాముఁడ. ఇచ్చట 'రాముఁడు, అనునుకారాంతశబ్దం బేకవచనంబుగనుకను, సంబోధకముగనుకను, కడపటనున్న ఉకారంబునకు అకారమువచ్చి 'ఓరాముఁడ, అనియయ్యెను. ఇట్లే 'ఓవృక్షమ, ఇత్యాదులు గ్రహింపవలెను.

33 సూ.—సంబోధనంబునందుఁబదంబుతుదియకారేకారంబులకుదీర్ఘంబువిభాషనగు.

ఓరాముఁడా - ఓరాముఁడ - ఓచెలియా - ఓచెలియ - ఓహరీ - ఓహరి - ఓతండ్రీ - ఓతండ్రి

వ్యా—సంబోధనమందు మాటయొక్క తుదనున్న అకారమునకును, ఇకారంబునకును దీర్ఘంబు విభాషగానగును ఉ. ఓరాముఁడా—ఓరాముఁడ ఓహరీ—ఓహరి మొ. ఇచ్చట సంబోధనమందు చివరనున్న అకారమును, ఇకారంబును, విభాషగా దీర్ఘంబులౌనుగనుక దీర్ఘాంతంబుగా నొకసారియు, హ్రస్వాంతంబుగా నొకసారియుఁ బ్రయోగింపఁబడెను.

34 సూ—కృతోత్కంబగుసంస్కృతనామంబు సంబుద్ధిముజ్ఞునకు లోపంబువిభాషనగు.

ఓరామ - ఓకృష్ణ - పూర్వసూత్రముచేత దీర్ఘంబు - ఓరామా

ఓ కృష్ణా! సంస్కృతనామంబనుటఁ జేసి ఓతమ్ముఁడ - ఓబల్లిదుఁడ ఇత్యాదులందులోపంబు లేదు

వ్యా.—శాస్త్రముచే సాధింపఁబడిన ఉకారముగల సంస్కృతనామంబుల డువర్ణకంబునకు లోపము విభాషగాఁ గలుగును. ఉ. ఓరామ. ఇచ్చట రాముఁ శబ్దము సంస్కృతనామము. దీనికి యిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నుత్వ డుజ్ఞులు గలిగి రాముఁడు, అయ్యెను. తరువాత ముప్పదినాల్గవసూత్రంబుచే సంబుద్ధి డువర్ణకములోపించి, ముప్పదిరెండవసూత్రంబుచే నుకారంబునకు నకారమువచ్చి (ఓ) రామ, అనియైనది. దీనికి ముప్పదిరెండవసూత్రంబున దీర్ఘంబువచ్చి (ఓ) రామా, అని యైనది. ఈసూత్రంబులో సంస్కృతనామమని చెప్పుటచేత (ఓ) బల్లిదుఁడా, అనునపుడు డువర్ణకము లోపాదికార్యంబులుఁగలిగి (ఓ) బల్లిద, ఇత్యాది దుష్టరూపంబులు కావయ్యె. ఈసూత్రంబులోఁ గృతోత్కంబను విశేషణంబు లేకపోయెనేని దోషంబు గలుగును. నలువదినాల్గవసూత్రంబుచేతను ఇకారాంతాది శబ్దంబులకుఁ బ్రథమైకవచనమునకు లోపంబు నిత్యంబుగఁ జెప్పబడ్డది. ఈముప్పదినాల్గవసూత్రంబులో సంస్కృతనామంబు సంబుద్ధిడుజ్ఞునకు లోపంబు విభాషయని సూత్రింపఁబడె. నలువదినాల్గవసూత్రము సామాన్యసూత్రమై యీసూత్రంబు విశేషసూత్రంబగు. కాన సంబుద్ధికాని ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబుచేసి సావకాశమైననలువదినాల్గవ సూత్రంబును సంబుద్ధి డుజ్ఞు విషయంబులో నీముప్పదినాల్గవసూత్రంబు బాధించును. అందున హరి, ఇత్యాది శబ్దంబులు సంబుద్ధ్యేకవచనంబులో విభాషగా డుజ్ఞుతో నిల్చి హరిడా, ఇత్యాదిరీతిగా దుష్టరూపంబు కావలసివచ్చును. ఆదోషము నివారింప నీముప్పదినాల్గవసూత్రములో కృతోత్కం, బనినవిశేషణంబుంపఁబడినది. అందున శాస్త్రంబుచే నుకారాంతంబులైన రాము, డిద్ధు, ఇత్యాదుల సంబుద్ధిడుజ్ఞునకేలోపంబు గలుగునుగాని హరి ఇత్యాదిశబ్దంబులందు నైభాషికసంబుద్ధిడుజ్ఞులోపము ప్రసక్తింపనేరదు. కృతోత్కం బని సూత్రించుట శాస్త్రముచేగల్గిన ఉకారముగలవియే యనుటంజేసి సహజముగా నుకారాంతంబులైన శంభు, విష్ణు, భాను, ఇత్యాది సాంస్కృతికంబులమీఁది సంబుద్ధి డుజ్ఞునకు విభాషగా లోపంబుగలిగి శంభొ విష్ణొ, భానొ, ఇత్యాద్యనిష్టరూపంబులు కలుగుచు 'శంభూ' విష్ణూ, భానూ ఇత్యాది ప్లుతాంతసంబుద్ధి సాధురూపంబు

లతోఁ బర్యాయంబుగా నుండనేరవు. 'శంభుఁడ' విష్ణుఁడ, 'గానుఁడ' ఇత్యాదికముగా నే విభాషగాఁ బ్రయోగింపవలెను అనుహక్తులు కూడ మహాత్ములుగా విరక్షింపఁబడిన పుడు ఉత్వముజ్వర్ణకంబులకును సంబుద్ధియందుఁ బాక్షికలోపంబు సీ. సహకారమ ప్రియసహకారుఁ బున్నాగపున్నాగుఁ దిలక భూభువనతిలకుఁ జందనంబుహరి చందనుబుష్పితాశోక సుహృజ్జనశోకవిమును వకుళకుమైః దీపకుమఫీతః భయాపేతార్తిహ రునలుఁ(బ్రీ)తితోడ' భాగ 2 ఆ.

35 సూ—ఉదంతసంస్కృతనామంబుమీఁద సంబుద్ధిడుజునకునూ
కారంబుప్లుతంబాదేశంబువిభాషనగు.

ఓవిష్ణూ 3 - ఓశంభూ 3 - పక్షంబునందు - విష్ణుఁడ - శంభుఁడ -
ఇత్యాది.

వ్యా—ఉకారమంతమందుఁగల సంస్కృతనామంబుమీఁది సంబుద్ధి డువర్ణకంబునకు,ఉకారప్లుతంబువిభాషగా నాదేశంబగును ఉ. ఓవిష్ణూ3. ఓశంభూ3. హ్రస్వం బేకమాత్రికాలము దీర్ఘంబు ద్విమాత్రికాలము. ప్లుతంబు త్రిమాత్రోచ్చారణకాలము అని ప్రసిద్ధంబు. 'ఓవిష్ణు'అనునపుడు ప్లుతమువచ్చి 'ఓవిష్ణూ' అని యయ్యెను. 'విభాష' యనుటచేత ముప్పదిరెండవ సూత్రంబుచే డుజంతంబునకు నకారమువచ్చి 'విష్ణుఁడ' అని పక్షంబునగును ఇట్లే 'శంభూ. శంభుఁడ' గ్రహింపవలెను ఈసూత్రంబులో నుదంతసంస్కృతనామంబులు సహజముగానుండిన ఉకారములుకలవియని గ్రహింపవలెను. లక్షణగ్రంథంబులలో హ్రస్వంబులు లఘువులనియు, దీర్ఘంబులు గురువులనియు, నిర్ణయింపఁబడిరియె ప్లుతప్రశంసమాత్రము గురులఘువిచారణలో జేయఁబడ లేదుగాని యిప్పది గురువే యనవలయును. ద్విమాత్రకాలికమైన దీర్ఘమే గురువైనపుడు త్రిమాత్రకాలికమైనప్లుతము గురువని చెప్పుట వేఱయవసరంబుండదనియు నిప్పది గురువగుట కైముత్యన్యాయంబుననే ప్రాప్తించుననియు, లక్షణకర్తలుమిన్నకుండిరి. కాన 'విష్ణూ3' శంభూ3. ఇత్యాది ప్లుతసంబుద్ధ్యంతంబులు పైయచ్చులతో సంధిచేయంబడక పద్యంబులందు గుర్వక్షరంబులలో గణింపఁబడవలెను.

36 సూ—సంబోధనంబునందు బహువచనంబునకారగాగమంబగు

ఓ రాములార - ఓకృష్ణులార - దీనికిం బాక్షికంబుగదీర్ఘంబగు ఓ రాములారా - ఓకృష్ణులారా।

వ్యా—సంబోధనంబునందు బహువచనంబునకు ఆరగాగమంబువచ్చును. ఇదికకారేత్కముగాన సంబోధ్య వాచకములకుదివర్ణముతోఁ దవచ్చును. ఇచ్చట 'రాములు' అనునది బహువచనము. దీనికి 'ఆర' అనునది సంబోధనంబునందు రాఁగా నుకారసంధి కలిగి రాములార, 'రాములారా', కృష్ణులార, కృష్ణులారా. ఇత్యాదులగును. సంబోధ్యవాచకంబులును, వానికిక్రియలును, బహువచనాంతంబులైనను క్రియమీఁద వచ్చెడి యస్మదాదులు మాత్రమేకవచనాంతంబులగును. ఉ. ఆ. వె. మనయశోద చిన్నిమగవానిఁ గనెనఁట చూచివత్తమమ్మ సుదతులార' భాగ.. 10 స్కం— పూ.

37 సూ—మధ్యమపురుషయోగంబునందారగాగమంబువిభాషనగు

వినుఁడు బాలకులు - వినుఁడుబాలకులార - వచ్చితిరికాంతలు వచ్చితిరికాంతలార। అన్నలారమిమ్మునడిగెద నొకమాట - ఇచ్చటమధ్యమపురుషయోగంబు లేమింజేసి యారగాగమంబునిత్యంబు॥

వ్యా— మధ్యమపురుషంబుతోఁ సంబంధించినప్పుడు సంబుద్ధ్యంతంబునకు ఆరగాగమంబు వైభాషికంబుగా నగును. ఉ. వినుఁడు బాలకులు- వినుఁడుబాలకులార. ఇచ్చట 'వినుఁడు' అను క్రియకు బాలకులే కర్తలుగావున బహువచనాంతంబైన బాలకశబ్దంబుపై ఆరగాగమంబు విభాషగానయి 'బాలకులారా, బాలకులు' అని రూపద్వయమైనది. 'అన్నలార మిమ్మునడిగెద నొకమాట' అనువాక్యంబులోఁ క్రియయైన 'అడిగెదన్' అను దానికి 'నేను' అనునది కర్త సంబంధించును గాని 'అన్నలార' అను బహువచనాంతంబుచే సంబోధ్యులైనయన్నలు కర్తలుకారు కావున 'అన్నలుమిమ్మునడిగెద నొకమాట' అని చెప్పఁగూడదు. ఇట్టిచోట్లను, ఆరగాగమంబు నిత్యంబుగా నుండవలెను. క. ఒప్పులు గలిగిన మెచ్చుఁడు । తప్పులుగలిగిన నెఱింగి

తగఁ దిద్దుఁడుత । ప్పొప్పనకుఁ డొప్పుతప్పని। చెప్పకుఁడీక వులుపాస్తిచే సెడమిమ్ము ర్శక్ ఆంధ్రభాషాభూషణము. చ. అనఘ మదీయవర్తనమునం దొక దోషము గన్నవారొ నా। యనుజుఁడు లక్ష్మణుండు తనకర్హ్మముగానిగతిం జరించెనో! । జనకతనూజనాకు బరిచర్యలుసేయుతజ్ఞ్ఞ్ఞ తపస్వినీ । జనపరిచర్య లేమ కెనో ! సంధిక్రియకారణమేమి సంయముల్, రామాయణము. గీ. దిక్ప్రదర్శనముగఁ దెలిపుదునిందుల । క్షణము కాన బూర్వకవుల లక్ష్య । ములనులాఁతిలక్ష్యములఁ గాంచి తప్పులు। క్షణమెఱింగికొనుఁడు చతురమతులు, బాలవ్యాకరణము.

38 సూ—అదంతంబయిదీర్ఘపూర్వలోపధంబయినమహత్తుమీఁది విభక్తిలకారంబునకు రేఫంబగు.

బాలుఁడు - బాలురను - బాలురచేతను - నృపాలురు - నృపాలురను - నృపాలురచేతను ॥ దయాళుశబ్దంబున, కిట్లు రేఫంబుగానంబడి యెడి ! దయాళువు - దయాళురను - దయాళురచేతను।

వ్యా—హ్రస్వాకార (హ్రస్వ + అకార) మంతమందుఁగలదై దీర్ఘము ముందుగల లకారము, ఉపధగాఁగలదైనమహద్వాచకముమీఁది విభక్తిలకారమునకు రేఫము వచ్చును. ఉ. బాలురు. ము. ఇచ్చట ‹బాల› శబ్దంబు. పుంలింగము, అకారాంతశబ్దము ఈశబ్దంబునకునుపధ లకారము. (శబ్దంబులతుదివర్ణంబునకు ముందువర్ణము. ఈబాల శబ్దమందుఁ దుదివర్ణము అకారము. దానికి ముందువర్ణము లకారము. అయ్యది ఉపధయనంబడును.) ఈలకారంబునకుఁ బూర్వాక్షరము బకారముమీఁది దీర్ఘాకారము. (బాలురు) ‹బాల + లు› అని యుండఁగా బాలశబ్దము హ్రస్వాకారాంతంబును, దీర్ఘపూర్వ లకార ముపధగాఁగలదియును, మహద్వాచకంబును, గాననిచ్చటివిభక్తిలకారంబునకు రేఫంబుగలిగి 'బాల + రు' అయ్యెను. ఇరువదియొకండవసూత్రంబునఁ బ్రకృతికి నుత్వంబుగలిగి 'బాలురు' అయ్యెను. ఇట్లే 'నృపాల, గుణశీల' ఇత్యాదిశబ్దంబులును హ్రస్వాకారాంతమై సూత్రోక్తమైన లక్షణంబులు గలవిగావున బహువచనలకారమందు రేఫాదేశంబునుబొంది ‹నృపాలురు, నృపాలురచేతన్ - గుణశీలురు, గుణశీలుర

యొక్క, ఇత్యాదికముగా నుండును. ప్రకృతము తత్సమపరిచ్ఛేదము కావునను, సంస్కృతనామపదంబుతో మిళితంబైనముప్పదినాలుగు ముప్పదియైదు సూత్రంబులకు నీసూత్రంబు సన్నిహితమైనది కావునను, దీనిలో సంస్కృతనామంబని వేఱవచింపనక్కఱలేదు. తెలుఁగుశబ్దంబులగుటచే 'గోల, జేల, నాల' ఇత్యాదిశబ్దంబులకును, అదంతబనులచే 'కరుణాశాలి, ధృతశాలి' అనువానికిని మహచ్ఛబ్దంబగుటం జేసి 'పుష్పమాల, మొదలైనవానికిని నీరేఫవిధి సెల్లనేరదు. దయాళుశబ్దంబును గుఱించి యొకవిశేషంబుగలదు. 'దయాంలాతి (గృహ్ణాతి) అనునర్థమునందు సంస్కృతవ్యాకరణంబుచే, కప్రత్యయంబుగలిగి 'దయాల, అనెడి యకారాంతరూపంబు 'బాలశబ్దంబువలె నుండును. అట్టిశబ్దంబుయొక్క బహువచనలకారంబునకు రేఫంబు నిర్బాధంబు గావచ్చును. ఇట్లే 'కరుణాల. అనుశబ్దంబుగూడ నకారాంతంబుండును. దానిబహువచనలకారము సయుతము రేఫాదేశంబును బొంది 'కరుణాలురు, ఇత్యాదికముగా నగును. 'సంస్కృతంబులో 'దయ, ధాతువునకు 'ఆలు చ్, ప్రత్యయంబున్నది కాని కరుణాశబ్దంబుకంటె నట్టి ప్రత్యయం బుప్పతిల్లనేరదు. కరుణాలశబ్దంబు చిన్నయసూర్యాదు లకారాంతత్వమతిచేఁ బ్రయోగించినారు (నీతిచంద్రికలో) అట్లే అకారాంతమైన దయాలశబ్దంబైనపుడు రేఫాదేశంబునకు బాధలేకున్నను 'ఆలుచ్, ప్రత్యయాంతంబై ఉకారాంతదయాలుశబ్దంబునకుఁ బ్రకృతసూత్రంబు సంబంధింపనేరదు కావున 'దయాలులు, ఇత్యాదిలకారసహిత దుష్టరూపంబులు కాకుండ నీసూత్రమునొద్ద రేఫాదేశంబు దానికివిశేషించి చెప్పవలసివచ్చెను. రేఫాదేశంబునకు లక్ష్యములు— తే॥ గీ॥ దేవతాభర్త శంభుప్రతిష్ఠఁ జేసి । సురగణంబులలోకపాలురను జూచి, భీమఖండము - మ ॥జలస్తోమంబునల్పంకలం । డెలనన్నాభిచయంబులోఁగొనియె వానింజాలగాంభీర్యశ్రీ లురుసంక్షోభము నొందువారినెచటన్ లోఁగొంచుపర్తింపరే,' పారి - 4 ఆ. క॥ ఇరువదియేవురుపాంచాలురు నూర్వురుకేకయులును లూనాంగకులై । ధరఁదొరఁగిరి పెఱమొత్తము కరినికరముఁజొంపిఁబడినగతినుండెన్నృపా., భార - ద్రోణ- 3 ఆ.

39 సూ—అమహాన్న పుంసకముల కదంతంబులకు మున్నవకంబగు.

వృక్షము - ఋక్షము - దైవము - కళత్రము - అపత్యము॥

క్లీబంబులు మిత్రాదులను సూత్రంబునఁ బాక్షికంబుగం బుంలింగత్వంబతి దేశించుటం జేసి మిత్రాదిశబ్దంబులకు ద్వైరూప్యంబెఱుంగునది —ఉ|| మిత్రుఁడు - మిత్రము - శరణుఁడు శరణము.

వ్యా— హ్రస్వాకారము (హ్రస్వ + అకారము) తత్సమంబులగు మహత్తులైన నపుంసకలింగశబ్దంబులకు మువర్ణకం బగును. అనఁగా మహద్వాచకములు కానివై నపుంసకలింగమై హ్రస్వాకారమంతమందుఁ గలవానికి మువర్ణకము వచ్చును. ఉ. వృక్షము. బుక్షము, దైవము అపత్యము, కళత్రము. మొ కళత్రశబ్దంబు స్త్రీవాచకము గనుక మహత్తులలోఁ జేరినది. ఈ శబ్దంబు నపుంసకలింగము గనుఁ గడపల నున్న అకారమునొద్ద మువర్ణకము వచ్చి కళత్రము, అని యైనది ఇట్లే మిగిలినవి. క్లీబంబులు మిత్రాదులు, అను పదునెనిమిదవసూత్రంబుచే విభాషగాఁ బుంలింగత్వంబు నారోపించుటచేత మిత్రాదిశబ్దంబులకు రామాదిశబ్దంబులకుంబోలెఁ బ్రథమైకవచన మువర్ణకాదులచే రెండురూపంబులు. ఉ. మిత్రుఁడు – మిత్రము. శరణుఁడు, శరణము మొ దీనింగూర్చి పదునెనిమిదవసూత్రంబున వ్రాయఁబడ్డది.

40 సూ—వానికి మువర్ణకేతరంబగు విభక్తి పరంబగునపుడు ముగాగమం బగు.

వృక్షములు - వృక్షమును - బుక్షములు — బుక్షమును

వ్యా—వానికి (పైసూత్రమునందలి వృక్షాదిశబ్దంబులకు) మువర్ణముకంటె నన్యమైనవిభక్తి పరంబగునపుడు ముగాగము వచ్చును. అనఁగాఁ పై వృక్షము, మొదలైన శబ్దంబులకుఁ బ్రథమాబహువచనము మొదలు మిగిలిన విభక్తులు పరమైనపుడును ముగాగమము వచ్చును. ఉ. వృక్షము. ఇయ్యది ప్రథమావిభక్త్యేకవచనము. దీని బహువచనము. వృక్షములు. ఇచ్చట లువర్ణకము పరంబగునపుడు ముందున్న ముకారము ముగాగమముగాని వర్ణకంబుగాదని యెఱుంగునది. (ద్వితీయను.) వృక్షమును- వృక్షములను. ఇట్లే మిగిలినవి.

41 సూ—మువర్ణకంబునకు విధించు కార్యము ముగాగమంబునకునగు.

మువర్ణకంబునకు విధించులోపాదేశాది కార్యములు ముగాగమమునకు సహితము వచ్చునని యర్థము॥

వ్యా—మువర్ణకంబునకు విధించుకార్యము ముగాగమమునకునువచ్చును. అనఁగా మువర్ణకమునకు వచ్చులోపము, ఆదేశము, మొదలగు కార్యములు బహువచనమునకు ముందున్న మువర్ణమునకును గలుగునని యర్థము.

42 సూ—మువర్ణకంబునకు మాముడియేనిం బూర్ణబిందుపూర్వకబువర్ణంబేని విభాషనగు.

వృక్షమ్ము - వృక్షంబు॥ ఋక్షమ్ము - ఋక్షంబు పూర్వసూత్రముచేత ముగాగమమున కీకార్యంబగు - వృక్షమ్ములు — వృక్షంబులు ఋక్షమ్ములు - ఋక్షంబులు।

వ్యా—మువర్ణకంబునకు ద్విత్వమకారముగాని పూర్ణబిందుపూర్వకబువర్ణకంబుగాని విభాషగానగును. ద్విత్వమునకు - వృక్షమ్ము. పూర్ణబిందుపూర్వకబువర్ణంబున వృక్షంబు ఇట్లే ఋక్షమ్ము మొదలైనవి. (మువర్ణకంబునకు వచ్చుకార్యము బహువచనము మొదలైనవానియందువచ్చు ముగాగమంబునకును గలుగును, అను నలువదియొక్కవ సూత్రముంబట్టి ద్విత్వము రాఁగా వృక్షములును, పూర్ణబిందుపూర్వకబువర్ణంబు రాఁగా వృక్షంబులును, అయ్యెను. ఇట్లేమిగిలినవి.

43 సూ—లులనలుపరంబులగునపుడొకానొకచో ముగాగమంబునకులోపంబునుదత్పూర్వస్వరంబునకు దీర్ఘంబునువిభాషనగు.

వజ్రాలు - వజ్రాలను - వజ్రాన। ఎగడాలు - ఎగడాలను

పగడాన ॥ ఒకానొకచోటననుటచే నీకార్యంబునకుం బ్రయోగవైరళ్యంబు సూచింపంబడియె।

వ్యా:—లు, ల, న, లుపరంబగునపుడు, ఒకానొకచోట ముగాగమంబునకు లోపంబును, దానిముందున్న యచ్చునకుదీర్ఘంబును విభాషగా నగును. ఉ. వజ్రములు వజ్రాలు, వజ్రాలను, వజ్రాన, పగడాలు, పగడాలను. ఇచ్చట బహువచనమునకు ముందాగమముగావచ్చిన మువర్ణంబునకు లోపంబువచ్చి 'వజ్రలు' అయినది. పిమ్మటఁ బూర్వమైన రేఫముమీఁదిఅకారమాకారముకాఁగా 'వజ్రాలు' (వజ్ర్ + ఆ + లు) అయినది. విభాషయనుటచే వజ్రములనియుంగలదు. ఇట్లే పగడాలు మొదలైనవి. పైసూత్రంబునందు 'ఒకానొకచోట, అనుటంజేసి యిట్టి ప్రయోగంబులు తఱుచుగా నుండవు.

44 సూ—ఇగ్లౌరాయుగంతంబుల ప్రథమైకవచనంబునకులోపంబగు.

ఇకారాంతములకు గ్లౌరైశబ్దములకు మఱియుగాగమాంతంబులకుం బ్రథమైకవచనలోపంబగు ॥ హరి - గిరి - శ్రీ - ధీ.

వ్యా.—ఇ, గ్లౌ, రైలయొక్కయు, ఉగాగమాంతంబులయొక్కయుఁ, బ్రథమావిభక్త్యేకవచనంబునకు లోపంబగును, అనఁగా ఇకారాంతశబ్దంబులకును గ్లౌ. రై, అను శబ్దంబులకును, ఉగాగమాంత శబ్దంబులకును, (అజంతపుంలింగమునందు సూత్రంబుచేత ముగాగమము విధింపఁబడుచున్నది.) ప్రథమావిభక్త్యేకవచనము లోపించును. అనఁగా డువర్ణకము మొదలైనవి కనఁబడవు. ఇకారాంతంబునకు- హరి ఇచ్చటఁ బుంలింగంబునకుఁ బ్రథమైకవచనము ప్రత్యేకలోపించినది. ఉగాగమాంతశబ్దంబునకు- రుచ్చు. ఇకారమున్నటచే దీర్ఘంబుకును గ్రహణంబు గలిగె, శ్రీ, ధీ, ఇత్యాది శబ్దంబులమీఁదనున్న ప్రథమైకవచనంబునకును లోపంబు గలిగెను.

45 సూ—ఇత్తునకుబహువచనంబు పరంబగునపుడుత్వంబగు.

హరులు - గిరులు కవులు - రవులు - యామినులు - భామి

నులు ॥ తపరకరణంబుచే దీర్ఘంబునకుత్వంబులేదు ॥ శ్రీలు - స్త్రీలు - లకోరీలు।

వ్యా — హ్రస్వేకారంబునకు బహువచనంబు పరంబగునపుడుత్వమగును ఉ. హరులు. ఇచ్చట 'హరి, అనుశబ్దంబునకు బహువచన ప్రత్యయంబగు 'లు' వర్ణకము రాగా (హరి + లు, అయినది అప్పుడు ఇకారముపోయి ఉకారము రాఁగా హరులు (హర్ + ఉ + లు) అయినది. ఇట్లే గిరులు, కవులు, రవులు, యామినులు, భామినులు. మొదలైనవి. (విశేషము) 'రశ్మి, రాశి, పరదేశి, వేశి' ఇత్యాది శవర్ణపూర్వేకారాంతంబులకు బహువచనంబు చేర్చునపుడు వాని శవర్ణంబు సవర్ణంబగు. ఉ. రస్ములు రాసులు, పరదేసులు, వేసులు. 'రోచి, వాజి' ఇత్యాది తత్సమశబ్దంబుల తాలవ్యచజలకు బహువచనంబు పరంబగునపుడు దంత్యచజలుంబోలెఁ బైశబ్దంబులయందలి తాలవ్యశవర్ణంబునకు బహువచనంబులందు దంత్యంబైన సవర్ణాదేశము కవులప్రయోగంబులఁ గాన్పించుచున్నది. పైసూత్రంబునందుఁ దపరకరణంబున హ్రస్వేకారమే గ్రహింపఁబడినది కాన 'శ్రీ, ధీ' ఇత్యాదులందలి దీర్ఘేకారంబులకు నుత్వంబురాదు. ఉ. శ్రీలు, స్త్రీలు, లకోరీలు. 'నపదేశ్యపదే' అనువాగనుశాసన సూత్రంబుంబట్టి దేశ్యంబుల దీర్ఘంబు హ్రస్వంబు కానేరదు కావున వాగనుశాసనమతంబునే యనుసరించి సూరిగారు 'లకోరీ' శబ్దంబు దీర్ఘాంతముగానే యిచ్చట నుదాహరించిరి కాని నవలా, నేజా, లకోరీ, తేజీ' ఇట్టి దీర్ఘాంత శబ్దంబులకు హ్రస్వమును గలదు. మఱియు నేజా' శబ్దంబునకు 'నేజము' అను రూపంబును గలదు. దీర్ఘమునకు- మ. 'నతనాభిన్నవలానోకానోకవరున్నాకిశిరోరత్నమున్' వసు - 2ఆ హ్రస్వంబునకు- క. అన్నవల ముద్దుమోమును। దిన్నని చన్నును నగవు దేటకు కన్నుల్' వి. క-5ఆ నేజాకు-ఉ. కల్వమొగ్గనే। జానటుజిమ్మి' భాను 3ఆ. నేజకు- సీ. అనుఁగఁ గూటంబైన యలవసంతునిరాక విరవాజి బలునేజలీలుగఁ జూచి' చంద్రి - 3 ఆ. నేజమునకు- క. నేజముగొని యిప్పాటున। నేజమునింజేర్తుననుచు' శశాం-5 - ఆ. లకోరికి- ఉ. హెచ్చిన బొమ్మ విండ్లగదియించిన చూపులకోరికోలలన్' చంద్రా - 1ఆ. లకోరీకి- క. ఈకీలింగొంద రులు। కోకిసురతాణికాఁకఁ గూర్చుచకోరీ' చంద్రి। సీ. రాణనొప్పారు పైతాణంబు

సింగిణి తఱుకులకోరీల తరకసంబు, మను — 4ఆ. క. తెల్లని యొకకత్తళాని తేజీహయముల్, నైష - 5ఆ. ఉ. కోమటులెల్ల నర్థపులు గుఱ్ఱములెల్లను తేజులస్పురిల్, విక్ర-1ఆ. ఇట్లుండఁగాఁ గొందఱు 'స్త్రియాం కేచిచ్ఛబ్దం దీర్ఘాంతం కేచిన్మతే' అను నసర్వణాచార్యులసూత్రంబుంబట్టి తస్మాదైన 'పల్లకి, శబ్దంబు, 'పల్లకీ, అని దీర్ఘాంతము కూడనున్నదని చెప్పుదురు. అప్పుడును బహువచనంబున 'పల్లకీలు, పల్లకులు, అని రూపద్వయంబు. మఱికొందఱు 'పోల్లి సత్పల్లకీశబ్దై, అని సంస్కృతమునంగూడఁ బల్లకీశబ్దంబు ప్రయోగింపఁబడినదిగనుక సంస్కృతశబ్దంబని యందురు అప్పుడు తెనుఁగునందు దీర్ఘాంతంబుగాఁ బ్రయోగింపఁ గూడదు చ. పల్లకీలునందలములు వాహనంబులును దంతులు నాదిగఁ గల్గువాహనం| బులు, కళా- 2ఆ. ఉ 'పల్లకులన్ మహోష్ట్రముల భద్రగజంబులనందలంబులన్| గొల్లనబంధువుల్ నడవ, జై-2ఆ.

46 సూ—వికృతియందికారాంతములయుపోత్తమేత్వంబునకు బహువచనముపరంబగునపుడుత్వంబగు.

ఇచ్చట వికృతిశబ్దముచే సంస్కృతసమేతరంబు గ్రహింప వలయు. కలికి - కలుకులు ములికి ములుకులు చెలిమి - చెలుములు- బలిమి - బలుములు ॥ ఉపోత్తమేత్వంబున కనుటంజేసి - జిగి నిసి - ఇత్యాదులందుత్వంబు లేదు-జిగులు-నిసులు॥

వ్యా.—'త్ర్యాదీనామంత్యముత్తమం తస్య సమీపముపోత్తమం. అనువచనముం బట్టి:—ఉత్తమమనఁగా - మూడక్షరములు మొదలుకొని కలిగినశబ్దంబులోఁ గడపటియక్షరము. ఉపోత్తమమనఁగా ఉత్తమమునకుఁ బూర్వాక్షరము. తెనుఁగునందు హ్రస్వేకారమంతమందుఁగల శబ్దంబుల యుపోత్తమముయొక్క ఇకారంబునకు బహువచనంబు పరంబగునపు డుత్వముకలుగును. సూత్రంబునందు 'వికృతి, అని చెప్పుటచేత సంస్కృతసమములు కావని గ్రహింపవలెను ఉ. 'కలికి, ఈశబ్దంబులో మూఁడక్షరములున్నవి కాన మూఁడవదియైనకివర్ణంబుత్తమము రెండవదియైన లివర్ణంబుపోత్తమంబునగును. ఈకలికిశబ్దంబునకు బహువచనంబైన లువర్ణకము పరమైనది కావున నలు

వదియైనసూత్రంబుచే (రి, త్వంబుయొక్క ఇకారంబునకు ఉకారంబువచ్చి (కరకులు. అగును. (క్ + ఉ + లు) పరిష్కృతసూత్రంబుచేత నుపోత్తమంబైన రేఫవర్ణంబుయొక్క ఇకారంబునకు ఉత్వంబువచ్చి (కలుకులు, (కల్ + ఉ + క్ + ఉ + లు) అయినది. తెలుగు శబ్దంబుల కనుటచే (సమితి, మొదలగు సంస్కృతసమంబుల ఉపోత్తమమైన మివర్ణంబునకు ఉత్వంబురానియందున (సమితులు, అగును. (ముదికి, చెలిమి, బలిమి, మొదలైనవానికి రూపసిద్ధి (కరికి శబ్దంబునకుంబోలె గ్రహింపవలెను ఉపోత్తమమైన ఇకారమునుటంజేసి రెండక్షరంబులుగల (జిగి, నిసి, ఇత్యాదిశబ్దంబుల మొదటి ఇకారంబునకు ఉకారముగలుగదు. ఉ. జిగులు, నిసులు,

47 సూ.—రలడోపధనవార్థాదుల యుపోత్తమేత్వంబునకుత్వంబు గలుగదు.

పందిరి - పందిరులు ॥ పిడికిలి - పిడికిళ్లు । రాపిడి - రాపిడులు॥ తొమ్మిది - తొమ్మదుల

వ్యా.—(ర, ల, డ, అనునవి ఉపధగాఁగలిగినవానియొక్కయు, నవసంఖ్యార్థకప్రభృతిశబ్దంబులయొక్కయు, ఉపోత్తమమైన ఇకారంబునకు ఉకారంబురాదు రేఫోపధకు—(పందిరి, ఇచ్చటరేఫ ముపధగాఁగలది గనుక దీనియుపోత్తమమైన దకారంబుమీఁది ఇకారంబునకు ఉత్వంబురాక (పందిరులు, అని యగును. పిడికిళులు, రాపిడులు మొదలైనవిట్లే గ్రహింపవలెను. (తొమ్మిది, ఇచ్చటఁ గూడ నుపోత్తమమైన మకారద్వయంబుమీఁది ఇకారంబునకు ఉత్వము రాదు. ఉదా. తొమ్మిదులు. ఈసూత్రంబునందు నవార్థాదిశబ్దంబునకు ఆది, శబ్దంబు ప్రకారార్థంబుగావున (ఎనిమిది, పదిగిది, చెయిరి ఇత్యాదిశబ్దంబుల ఉపోత్తమేత్వంబునకు ఉత్వంబు రాదు.

48 సూ.—ఉకారాంతగోశబ్దంబుల కంతటవువర్ణకంబగు.

తరువు-ధేనువు-మధువు - గోవు॥ అంతటననుట స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచనలోపబాధనార్థము॥

వ్యా.—ఉకారాంతంబులకును, గోశబ్దంబునకును, అన్నిలింగంబులయందును, 'వు' వర్ణకంబువచ్చును, ఉ. 'తరువు, ధేనువు, గోవు'. మొదలైనవి. 'తరు', అనుశబ్దంబుకారాంతంబు. దీనికి వువర్ణకంబురాఁగా 'తరువు', అని యైనది. 'గో' అనుశబ్దంబునకు వువర్ణకంబురాఁగా 'గోవు', అని యైనది. అంతేకాకయును 'స్త్రీలింగంబుల, అను నేఁబదియేడవసూత్రంబుచే విధింపఁబడిన ప్రథమైకవచనలోపంబు ఉకారాంత స్త్రీలింగ గోశబ్దంబులపైఁ జెల్లదని తెలిసికొనునది.

49 సూ—వువర్ణ కేతరవిభక్తిపరమగుచో నుకారాంతంబులకుబహుళంబుగాగోశబ్దంబునకునిత్యంబుగావుగాగమంబగు.

తరువులు - తరులు - ధేనువులు - ధేనులు — గోవులు॥

వ్యా.—వువర్ణకంబుకంటె నితరవిభక్తి పరంబగుచో నుకారాంతపదంబులకు బహుళముగాను 'గో', శబ్దంబునకు నిత్యంబుగాను, వుగాగమంబగును. ఉ. తరువులు, ధేనువులు, గోవులు. ఇచ్చట 'తరు + లు', అనియుండఁగా నీసూత్రంబుచేత వువర్ణంబు బహువచనంబునకు ముందుచేరి 'తరువులు', అయినది. ఈవిధి బహుళంబు గావునఁ బక్షంబున 'తరులు', అయినది. 'గోవులు'. ఇచ్చట గోశబ్దంబునకు వుగాగమవిధి నిత్యంబుకాఁబట్టి రూపాంతరంబులేదు. మఱియు 'రాహు, బాహు, కేతు, బిందు, శబ్దంబుల ప్రథమావువర్ణకంబునకు లోపంబు వికల్పంబని కొందఱందురు. ఉ. 'రాహు,—రాహువు. బాహు—బాహువు' ఇత్యాదులు. 'క॥ పర్వములేకయును రాహు భానుని బట్టెన్, భార, శల్య. 2ఆ. సీ॥ విద్యుత్సహస్రముల్ గలసినట్టుల రాహు పర్వంబుగాకయు భానుఁగప్పె, భార- సభా 2 ఆ తే॥ అగ్గలించి నామొగుర బాహుప్పళించి కడవజాలినమల్లురఁగాన నెందు, భార- విరా- 2ఆ. మొ. ఇట్టిలోపంబు సంస్కృతశబ్దంబులకేకాక 'పుట్టు, చెట్టు, తెట్టు, గట్టు, మొదలైన తెలుఁగుశబ్దంబులకు నేకవచనంబందు వువర్ణకలోపంబు వైకల్పికంబు గావగును. ఉ. పుట్టు, పుట్టువు. మొ.

50 సూ—ఉకారాంతంబగు మహత్తునకువువర్ణకముబహుళముగానగు.

విష్ణువు - విష్ణుఁడు । శంభువు - శంభుఁడు ॥ వసువు - వసుఁడు.

వ్యా.—ఉకారమంతమందుఁగల మహద్వాచకములకు డువర్ణకము బహుళముగా నగును. ఉ. విష్ణువు, విష్ణుఁడు ఈసూత్రంబుచేత మహదంతశబ్దంబులకంటె డువర్ణకంబు వైకల్పికంబుగావున గతించిన యుకారవిశేషణసూత్రంబుచేత డువర్ణకము పక్షంబున వచ్చి 'విష్ణుఁడు' అను రూపమయ్యె, ఇట్లే శంభువు, శంభుఁడు. వసువు. వసుఁడు, ఇత్యాదులు. చ॥ సతినడిగెం మధ్యన్యసుతశాలి వసుండెటు. వేఁడవచ్చువాఁ । డతులిత దేవరాజ్యభరణైకధురంధరుఁడైన సూతత । క్రతుఁడేటు. వసు- ఆ- తే॥ గీ॥ వఱలు భువి భావి భావసుఁడు వసుఁడు' వసు ఆ. చిన్నయసూరిగారు మహద్వాచకశబ్దంబులకు డువర్ణకముం గూర్చి యేమియుఁ జెప్పక విడిచిపెట్టిరి. అయినను నియ్యది వివాదాంశంబుగావున దీనింగుఱించి కొంత స్థాలీపులాకన్యాయంబుగ విమర్శింపవలెను. 'మన్వాద్యాదిశబ్దానాం నడుక్షేవ్యప్రయుజ్యతే' అని యథర్వణాచార్యులును, అహోబలపతి మున్నగువారలును డువర్ణకమును విగాగమును నిషేధించిరి. (మను, మధు, పటు, వటు, కటు, దను మొదలైనవి మన్వాదులు) కాని మధ్వాదిశబ్దంబులకుఁ బ్రయోగంబులు కానంబడుచున్నవి. చ. అలర నృసింహుని బలియావనసేయుచుఁ గైనివేశముల్ వెలువడె' తే. గీ। యాగశాలకు వచ్చె మా నగ్నవటుండు, తే। గీ। అంతఁ జిఱునవ్వుతోడ మా యావటుండు' దశావతారచరిత్ర. శా. చండసూర్యశిఖిటుండుగాంచె, భాగవతము. ఆ వె. వేశ్యమాతఁగని యొవిజనకాలాశ్రయా । కృతపటుండు శాంబరీపటుండు, వైజయంతీ విలాసము. క॥ ఈమహిమయోఁదుఁగల జో। పూర్ణచంద్రలోచనితఁడై హాసకృతినిర్మోహకవలాకమును విడి। మహిమన్వయనిమేనమామన్మధుఁడా, వైజయంతీవిలాసము ఆ। వె। గురువు ప్రభువు నాఁగ గురుఁడు ప్రభుఁడనంగ । శత్రువు నాఁగ శత్రుఁడనఁగ । వస్తుఁడనఁగఁజెల్లు; పటువును వటువును బంధువు దులకుఁ బాసిపరఁగుమండు, ఆంధ్రభాషాభూషణము. ఆథర్వణాచార్యులతో నేకీభవించి కేతనకవీంద్రుఁడు డువర్ణకాంతంబైన మన్వాదిశబ్దంబులను దోసిపుచ్చి స్వీకరించుచున్నాఁడు.

51 సూ.—క్రుదువనాగమాంత.

క్రుదువ - క్రుదువలు - క్రుదువను - క్రుదువలను॥

వ్యా—కద్రూశబ్దంబు నాగమాతయర్థమైనపుడు సంస్కృతభాషయం దూకారాంతము. దీనికి చేఁబడినాల్గవసూత్రంబున హ్రస్వమువచ్చి నలువదియేనిమిదవసూత్రంబుచేత పునర్ణకమువచ్చి 'కద్రువు' అనెడియభీష్టరూపము సిద్ధించుచుండఁగా నీప్రకృతసూత్రంబున 'కద్రువ' అని నిపతింపఁబడినది. నాగమాతయర్థముకాని కద్రుశబ్దంబు పుల్లింగం బొందుగలదు. అప్పుడు గోరోచనమువంటి వర్ణమని యర్థము. అయ్యర్థమందు 'కద్రువు' అనియేయుండును వర్ణవాచకశబ్దంబును తప్పింపఁదలఁచి సూత్రంబులో 'నాగమాత' అనెడియర్థముకూడ సంఘటింపఁబడినది. 'కద్రువ' స్త్రీవాచకంబుగావున దీనిప్రథమైకవచనలోపము, ఏఁబదిరెండవసూత్రంబుచే లోపించును. నిపాతన మనఁగా:—సామాన్యశాస్త్రముచే నొకరీతిగాఁ బ్రయోగము ప్రాప్తించుచుండఁగా దానికి వ్యతిరేకముగా శాస్త్రకారుఁడు ప్రయోగించురూపము. ఉ. కద్రువ, కద్రువలు. కద్రువను, కద్రువలను.

52 సూ—ఋకారాంతంబున కత్వంబును స్త్రీవద్భావంబునగు.

భ్రాత - జామాత - కర్త - భర్త - హర్త - గంత - హంత.

వ్యా—ఋకారమంతమందుఁగలశబ్దంబులకు అకారంబును, స్త్రీత్వధర్మంబును, నగును. అనఁగా భ్రాతృమొదలైన ఋకారాంతపదంబులు తెలుగులోనికివచ్చునపుడు, అత్వమును స్త్రీలింగధర్మంబు, గలిగి, 'భ్రాత' అనియైనది, స్త్రీత్వధర్మాతిదేశంబునఁ బ్రథమైకవచనలోపంబు కలుగును. ఉ. జామాత, కర్త, భర్త, హర్త, గంత, హంత. మొదలైనవిట్లే గ్రహింపవలెను.

53 సూ—విధాతృధాతృదాతృసవితృనేతృశబ్దంబులకు మహత్తులకత్వస్త్రీవద్భావంబులు విభాషనగు.

విధాత - విధాతృఁడు - ధాత - ధాతృఁడు - దాత - దాతృఁడు - సవిత - సవితృఁడు నేత - నేతృఁడు.

వ్యా—మహత్తులైనవిధాతృ మొదలైనశబ్దంబులకు అకారమును స్త్రీవద్భావమును విభాషగానగును. విధాత, విధాతృఁడు. ఈసూత్రమందు అత్వస్త్రీవద్భావంబులు సాహచర్యముగా విధింపఁబడుటంజేసి యుదాహరణంబులయందుఁ బ్రవర్తించునపుడును, నివర్తించునపుడును, అవినాభావముగానుండును (ఒండొంటినివిడువకుండుట)

ఇట్టివిధిని సన్నియోగశిష్టమందురు. సన్నియోగశిష్టమనఁగా నొక్క సూత్రంబునందు విధింపఁబడిన కార్యద్వయంబులో నొకటివచ్చినప్పుడు రెండవదికూడఁ దప్పక వచ్చుట. విధాతృశబ్దంబునకు స్త్రీప్రత్యయధర్మాతిదేశంబుచేతఁ బ్రథమైకవచనలోపంబును, శబ్దాంత్యవర్ణంబునకు నత్వంబును గలిగెను. విభాష కాఁబట్టి పక్షంబున ఋకారడుజ్వర్ణకంబులతో 'విధాతృఁడు' అనురూపంబగును. ఇట్లే ధాత, ధాతృఁడు మొదలైనవి.

54 సూ—నామంబులతుదిదీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు.

రమా - రమ - వనితా - వనిత - విద్యా - విద్య - లక్ష్మీ - లక్ష్మి - సేనానీ - సేనాని - ఇట్లు కృతహ్రస్వములకు హ్రస్వాంతములకుఁబోలెఁగార్యంబగు - లక్ష్ములు - సేనానులు - సిరులు.

వ్యా—నామవాచకంబుల కడపటి దీర్ఘంబునకు హ్రస్వముకలుగును. ఉ, రమా. ఇది నామవాచకంబుగనుక దీనితుదనున్న దీర్ఘంబునకు హ్రిస్వముకలిగి 'రమ' అనియైనది. ఇట్లే వనిత, విద్య, లక్ష్మి, సేనాని, మొదలైనవి. సహజముగా దీర్ఘంబులై యీసూత్రింబుచే హ్రస్వంబు విధింపఁబడిన యికారోకారాంతశబ్దంబులకు సహజహ్రిస్వాంతంబులకుంబోలెఁ బైసూత్రివిధులు సెల్లును. లక్ష్మీశబ్దవధూశబ్దంబులు సంస్కృతంబునందు దీర్ఘాంతంబులైనను నీసూత్రింబుచే హ్రిస్వంబుగలిగి పూర్వోక్తవిధులచే 'హరి, ధేను' శబ్దంబులువోలె నీభాషయందుఁ బ్రియోగింపఁబడు. ఇట్లే సకలదీర్ఘేకారోకారాంతంబులకుఁ గార్యంబగునని యెఱుంగునది. ఉ. లక్ష్మి. లక్ష్ములు. వధువు, వధువులు, ఇత్యాదులు.

(1) సాంస్కృతికంబులైన దీర్ఘంబులకు హ్రిస్వంబు తెలుంగుభాషయందు నిత్యంబుగాఁ గలుగును. సంస్కృతభాషలో సయితము, ఒకానొకప్పుడు సమాసమందు దీర్ఘాంతంబులు హ్రస్వాంతంబులగును. ఉ. అజక్షీరము, రేవతిపుత్రుఁడు. ఈహ్రస్వము 'ఙ్యాపోస్సంజ్ఞాచ్ఛందసోర్బహుళం' (ఙీబంత ఙీషంతంబులకును, ఆబంతంబునకును (ఈకారాంతంబులును ఆకారాంతంబులును అగును.) సంజ్ఞయందును, వేదమందును, బహుళముగా హ్రస్వము) అనుసంస్కృత వ్యాకరణసూత్రంబునఁ గలిగెను. అజాశబ్దరేవతీశబ్దంబులు వ్యస్తంబులో దీర్ఘాంత స్త్రీలింగంబులు. క॥ పదిదినములైదుప్రొద్దులు । పదపడి

రెన్నఁ బృథుకీర్తి ప్రగల్భుఁ డీతఁడు ఁ । గదనంబు సేసి మడిసిరి ! నదిసుతగురుకర్ణశల్య నాగపురీశుల్' భార. ఆది. 1ఆ. దీనిలోని 'నదిసుత' శబ్దంబు పై సూత్రంబుచేత నే సాధువగు ను. నదీసుతయనియుం గూడ నుండవచ్చును. ఇట్లే 'కాళిదాసు' కాళీదాసు. కాశిపతి కాశీపతి, ఇత్యాదిసంజ్ఞావాచకములు సాధువులు అత్ర వాస్థానివమ్యాన్ద్రే భాష్యమ్- వార్తికం (కార్యవిపరిణామాద్వాసిద్ధమ్ - - - - - ననుచ కార్యబుద్ధి) విపరిణామాదితి భవితవ్యమ్। సంతి చైవహ్యాగ్రపదకాని హ్రస్వత్వాని ॥ ప్రదీప ॥ సంతీతి॥ ఙ్యాపోరిత్యత్ర బహులగ్రహణాత్ ॥ ఉద్ద్యోత ॥ సంజ్ఞాఛందసోరభావాదాహ ॥ బహులేతి ॥ కార్యవిపరిణామశబ్దంబు సంబంధ సంజ్ఞాఽభావంబునను హ్రస్వత్వంబు గనుకను "క్లృప్తపుష్పశయనాంల్లతాగృహా । నేత్య దూతికృతమార్గదర్శనః । అన్వభూత్పరిజనాంగనారతం । సోఽవరోధభయవేపథూత్తరమ్"॥ రఘు-19సర్గ-23శ్లో: "ప్రతిపద్య మనోహరం వపుః । పునరప్యాదిశ తావదుత్థితః । రతిదూతిపదేషు కోకిలాం । మధురాలాపనిసర్గపణ్డితామ్" కుమారసం - 4సర్గ, 16శ్లో. ఙ్యాపోరితి బహులగ్రహణాత్ హ్రస్వ ఇతివల్లభః॥ అపిమాషం మషంకరోత్యేష్యందోభంగంత్యజేద్గిరామ్ ॥ "శ్లో: కలత్రనిందాగురుణా కిలైవ । మభ్యాహతం కీర్తివిపర్యయేణ । అయోఘనేనాయ ఇవాభితప్తం వైదేహిబంధోర్హృదయం విదద్రే॥- మల్లినాథకృతసంజీవనీ వ్యాఖ్యా— వైదేహిబంధోః వైదేహీవల్లభస్య "ఙ్యాపోః సంజ్ఞాఛందసోర్బహులం" ఇతి హ్రస్వః । కాళిదాసవత్ ॥ అని వైదేహిబంధు శబ్దము సంజ్ఞావాచకంబుగాన (శ్రీరామమూర్తిం జెప్పనందున) బాహులకంబున హ్రస్వముగ నిరూపింపఁబడియె. వైదేహిబంధుశబ్దమే సంజ్ఞావాచకమైనప్పుడు "నదిసుత" శబ్దము సంజ్ఞావాచకమగుట యేమివింత! (2) । 'గ్రామణిపుత్రుఁడు ఇచ్చట 'గ్రామణీ' శబ్దంబు వ్యస్తంబులో దీర్ఘాంతమైనను సమాసమందు వైకల్పికహ్రస్వాంతంబగును. పక్షంబున గ్రామణీపుత్రుఁడు. ఈవిధి 'ఇకో హ్రస్వోఽఙ్యోగాలవస్య' అను సూత్రంబునఁ గలదు. భ్రూశబ్దంబు దీర్ఘాంతమైనను సమాసంబులో వికల్పంబుగ హ్రస్వంబగును. ఉ. 'భ్రుసంసుఁడు, భ్రూసంసుఁడు, భ్రుకుటి, భ్రూకుటి' ఈ విధి ప్రయోగానుసారిగాని సార్వత్రికముగాదు (3) సమాసంబులందేగాక వ్యస్తమందు సహితము స్త్రీవాచకంబులైన ఈకారాంతశబ్దంబులు వికల్పంబుగా హ్రస్వాంతంబులగు. ఉ. 'నరణిః, ధరణీ. క్షోణిః, క్షోణీ. పురంధ్రిః, పురంధ్రీ. యువతిః, యువతీ. రాత్రిః, రాత్రీ. రజనిః, రజనీ. ఇత్యాదులు. 'కృత్తికారోచకైరతం, సద్వతోక్తిస్వరా

దిత్యేకే, అనుగావార్తికంబులచే ప్రాగ్వదీర్ఘస్రాంతంబులుగానుండవలెను. పైనిరూ పిన సాంస్కృతిక వ్యాకరణసూత్రంబులనంకేతియే యాశ్రయించినవాహరింపు సాన్యాంతం బులు సాధువులయ్యె. తే॥ గీ॥ ధరణిశ్రీనవ్యత్తవివిధోపధావిధాన। మార్గితశ్రీవిబుధగీతనిగ్గ రాల యేశ్వరుడు తిమ్మభూపతియాశ్వగుంఠు' అను ఆ. వ॥ కనకగోశ్రీకరంబుకా ర్యకాముగాఁ గద్రూసూనుంఠు' నైవ. 'శ్లో॥ పుంగ్రాభిశ్చక్రమశః ప్రయుక్తం, అని కాళిదాసుసంస్కృతప్రయోగము. వ॥ అపు మపు సంగ్రహసర్గవ్యలద్యోదరణాంకకృతార్థమై న, వసు. ఇత్యాదులు గ్రహింపవది.

55 సూ—ఏకాక్షరంబులకు హ్రస్వంబు లేదు.

జ్యా - మా - ధా - శ్రీ - స్త్రీ - హ్రీ - నీ-ధీ - భ్రూవు।

వ్యా—ఒకయక్షరముగలశబ్దములకు హ్రస్వంబు రాదు. ఉ. జ్యా - మా - ధా ఇవి యేకాక్షరములని కనుక యీశబ్దంబులకును హ్రస్వత్వసూత్రంబు నిషేధింపఁబడు చున్నది. క॥ సకలజ్యాసేనాధానికి నిజసేనా ... ఇత్యాద్యాంధ్ర కవితాపితామహప్రయోగంబులు గ్రహింపఁదగును. భ్రూవు, ఇత్యాదులు కారాంతశబ్దం బుగావున నలువదియెనిమిదవసూత్రంబులోఁ జెప్పఁబడినవి కనుక ఈకారాంతగోశబ్దంబు లనిసూత్రింపుటచే వువర్ణకంబు గలిగెను.

56 సూ—వృద్ధాదులకు ఋకులోపము విభాషనగు.

వృద్ధు - వృద్ధుఁడు - మూర్ఖు - మూర్ఖుఁడు - నీచు - నీచుఁడు
గృహస్థు - గృహస్థుఁడు - చార్వాకు - చార్వాకుఁడు.

వ్యా—వృద్ధ మొదలైనశబ్దంబులయందున్న కుగాగమంబునకు లోపంబు విభాషనగా నగును. ఉ. వృద్ధు - వృద్ధుఁడు. ఈశబ్దంబు ఘంటాగమాద్యావకంబుగావున నిరువది యొకండవసూత్రంబుచేతనుత్వంబుగలిగి యిరువదిరెండవసూత్రంబుచేతను గలిగినడుజున కుఁ బ్రకృతసూత్రంబుచే వైకల్పికలోపంబుగలిగి పైరూపద్వయంబయ్యె. ఇట్లే మూ ర్ఖు - నీచు - గృహస్థు - చార్వాకు, మొదలైనవి. క॥ కలఁడే నీకా బాలుఁడైనఁ గను

వృద్ధుమహిన్' భార - ఆర - 3 ఆ' చ ॥ నీవుమా । ర్ఖవు శిశుపాలయింకఁ బలుకన్ వలసెన్ సభలోననున్నయీ । యవనిపులెల్ల నాతనిదయం బ్రబవిముక్తులు' భార-సభా-ఆ. క॥ అనిపలికిన పలుకులకుం ఘనకోపము గదిరినీచు గావున, భార - విరా-2ఆ, తే। గీ। విదురుఁ డిట్టులనియె నిదియొకకార్యంబు గాఁగఁబూని యిందు రాఁగఁదగునె దుష్టబుద్ధి నీచదుర్యోధనుండు నా మాటవినునె దురభిమానఘనుఁడు, భార-ఉద్యో-3ఆ. ఇచ్చట దుష్టబుద్ధి నీచదుర్యోధనుండు. అని యేకపదముగాఁ జెప్పుదమన్న ‹అవిమృష్టవిధేయాంశము› అను కావ్యదోషము సంభవించును. ఇచ్చట దుర్యోధనునియందు నీచత్వము విధేయముకావున నీచశబ్దార్థము ప్రధానముగానుండవలయును. సమాసమునందుఁ జేరినఁ దత్పురుష ముత్తరపదార్థము ప్రధానముగాఁ గలది కావున నీచశబ్దార్థము అప్రధానతను బొందును. ‹అవిమృష్టవిధేయాంశం గుణీ భూతవిధేయకమ్› అనఁగా విధేయాంశంబును దెలుపునట్టి విశేషణము సమాసముతోఁ జేర్చిచెప్పుట అవిమృష్టవిధేయాంశము, కావున ‹దుష్టబుద్ధి, నీచ,దుర్యోధనుఁడు, అని వ్యస్తపదంబులుగానే యుండవలయును. ‹నీచు› శబ్దంబునకు దువర్ణకలోపం బీసూత్రంబుచేతఁ గలిగినది.

57 సూ—స్త్రీలింగంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబగు.

రమ-క్షమ వనిత - ఘనత - విద్య - దేవత - మీననేత్ర

వ్యా—స్త్రీలింగంబులయొక్క ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబుగలుగును. అనఁగా స్త్రీవాచకపదములకడపటి ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబుగలుగును. ఈ ‹రమ› ఇచ్చటఁ బ్రథమైకవచనముపుట్టి లోపించినది. ఇట్లే క్షమ, వనిత, ఘనత, విద్య, దేవత, మీననేత్ర మొదలైనశబ్దంబులు.

58 సూ—చరిత్రాదులమువర్ణకంబునకులోపంబుబహుళంబుగానగు.

చరిత్ర - చరిత్రము - చరిత - చరితము ॥ అలక -అభిలాష-అక్షత - ఘోష - తరంగ - భ్రమ - విజృంభణ - వధ - వేగ స్ఫు

రణ - హంస - ఇత్యాదులుచరిత్రాదులు బాహుళకమువలన దర్భా దులకు ములోపంబు నిత్యంబు - దర్భ - పనస - ఇత్యాదులు.

వ్యా—చరిత్ర మొదలైనశబ్దంబులయొక్క మువర్ణకంబునకు లోపంబు బహుళంబుగఁ గలుగును. అనఁగా 'చరిత్ర, మొదలైనవానియొక్క కడపటనున్న మువర్ణకమునకు వికల్పంబుగాఁ లోపంబుగలిగి 'చరిత్ర—చరిత్రము' అని యుండును. ఇట్లే అలక — అక్షత - హంస - చరిత — అభిలాష - ఘోష — తరంగ - భ్రమ- విజృంభణ - వధ — వేగ - స్ఫురణ— మొదలైనవానికి రూపద్వయంబు గ్రహింపవలెను. క॥ నెరపెసుపర్వులకువిభునిటలాలకముల్' కవికర్ణరసాయనము. సీ. నిటలాలకములంటి నివురుజుంఝుమ్మని ముఖసరోజమునకు ముసరుదేంట్లు' భాగ - అష్ట- స్కం. 'అలక' అనుట సులభము. తే. గీ భోజుఁడప్పుడు వేడ్కతో బుషసతీవి తానముల తోడ నార్ద్రాక్షతములతోడ' ఇందుమతీకళ్యాణము. తే. గీ. అహిప భానుఁడు చనుదేర నస్తశిఖరి పరవినర్చించుకుంకుమాక్షతములయ్యె కవికర్ణరసాయనము. రెండవరూపము సులభము. క॥ బలశాలియైన హంసముఁ బలిచితి బురణించిపారఁబెలు చఁదనమునన్' భార- కర్ణ. ఉ. ఇందుని భాస్యలప్పుడు సమీక్షణచేసిరి రాజహంసముల్' నైషధము చరిత్రములలోఁ జేరినతక్కంగలశబ్దంబులు సులభంబులు కావున లక్ష్యంబు లుదాహరింపఁబడవయ్యె. ఈసూత్రింబులో మువర్ణంబునకే లోపంబు చెప్పఁబడినది. కాని తక్కినవిభక్తులయొద్దనమ్ముముగాగమంబునకుఁ గూడఁ లోపంబగునని యెఱుంగనది. ఉ. చరిత్రను, చరిత్రమును. చరిత్రలను- చరిత్రములను మొ. దర్భమొదలైనవానియందుమాత్రము మువర్ణకలోపంబు నిత్యముగాఁ గలుగును. ఉ. 'దర్భ-పనస' ఇత్యాదులు ఇట్లే 'కుశ, కుంచె' మొదలైనవి. 'కుంచ, పనస' శబ్దంబులు వైకృతంబులని కొందఱియభిప్రాయము- 'కుశ' శబ్దంబునకు 'నీరు' అను నర్థమిచ్చునపుడు 'కుశము' అని చెప్పవచ్చును.

59 సూ—స్వర్గివాచి దేవసురశబ్దంబు లేకత్వబహుత్వంబులం బ్రయోగింపంబడు.

దేవుఁడు - సకలసురలు స్వర్గివాచియనుటచే భూదేవులు భూసురుఁడను ప్రయోగంబులబాధితంబులయ్యె.

వ్యా—స్వర్గనివాసులను జెప్పు దేవశబ్దమును, సురశబ్దంబును క్రమముగా నేకవచనమందును, బహువచనమందును బ్రయోగింపఁబడును. ఉ. 'దేవుఁడు' ఇచ్చట స్వర్గనివాసియర్థము. కాన నేకవచనముగలది. 'సకలసురులు' ఇత్యాది కర్మధారయసమాసము. నిత్యబహువచనము. 'భూదేవులు' 'భూసురులు' ఇచ్చట నీశబ్దంబులకు బ్రాహ్మణులర్థము. దేవసురశబ్దాంతంబులైన యీసమాసంబులచే భూనివాసులు బోధింపఁబడినందునఁ నైవిధి రాక సామాన్యముగా నేకవచనబహువచనంబులు కలిగెను.

60 సూ—సురశబ్దంబునిత్యంబుగా నసురశబ్దము వైకల్పికముగా స్త్రీతుల్యంబులగు సంస్కృతసమాసంబునఁగావు.

సురలు - అసుర - అసురుఁడు నిశాసురులు - రావణాసురుఁడు ఎల్లసురలు - ఎల్లయసురలు - ఎల్లయసురులు.

వ్యా—'సుర' అనుశబ్దంబు నిత్యంబుగాను, 'అసుర' అనుశబ్దంబు వైకల్పికంబుగాను, స్త్రీలింగంబులతో సమానంబులగును; కాని సంస్కృతసమాసంబునమాత్రంబునఁ గావు. ఉ. సురలు. ఇచ్చట 'సుర' శబ్దంబు నిత్యంబుగా స్త్రీలింగంబుతో సమానంబు గావున డుకారమువచ్చి 'సురులు' అనికాలేదు. 'అసుర' శబ్దంబు వైకల్పికంబుగా స్త్రీలింగసమంబుగనుకఁ బక్షమైకవచనలోపంబుగలిగి 'అసుర' అనియును బక్షంబున నుత్వ డుజ్వర్ణకంబులతో 'అసురుఁడు' అనియును రూపంబులైనవి; కాని సంస్కృతసమాసంబున స్త్రీత్వధర్మాతిదేశంబు లేనియందున నుత్వంబు గలిగి 'రావణాసురుఁడు' అనియయ్యెను. 'సుర' శబ్దంబునకుఁ దెలుఁగుసమాసమందు స్త్రీత్వధర్మంబు నిత్యంబు. ఉ. ఎల్లసురలు. 'అసుర' శబ్దంబునకు వైకల్పికము. ఉ. ఎల్లయసురలు ఎల్లయసురులు. మొ

61 సూ—దూతాదులకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగనగు.

దూత - దూతుఁడు - యోధ - యోధుఁడు - శుంఠ - శుంఠుఁడు బహుళగ్రహణముచే నమహత్త్వంబునందు స్త్రీత్వంబు నిత్యంబు ॥ సింగంబుదూతయగుజంబుకంబు

వ్యా. — మాత మొదలైనశబ్దంబులకు స్త్రీవద్భావము బహుళముగాఁ గలుగును. 'మాత' ఇచ్చటఁ బ్రథమైకవచనలోపము. 'మాతృఁడు', స్త్రీవద్భావంబు పాక్షికంబు గావున నుత్వముప్రత్యయకంబులు కలిగెను ఇట్లే యో. యోధుఁడు. హం - హంసుఁడు. తె. భా. సీ. నిత్యసత్యవ్రత నిష్ఠదేశ నీవు మాకు మఱంగ మాతృనైయు హితంబు సేయుము భార - ఆన - 2ఆ క క్షేమంపం జనను జననాసువ కుమా తుని ఒంపుటనరకపాట ధ్రువమని ధార్మ్యల్, భార - శాంతి మఱియు బహుళమని చెప్పుటచేత నమహత్తును జెప్పునప్పుడుమాత్రము స్త్రీసమముగానుండుట నిత్యమని భావము. ఉ. 'సింగంబు దూతయైన జంబుకంబు' ఇచ్చట 'సింగము దూతుఁడైన జంబుకంబు', అనిమహత్తుగాఁ బ్రయోగింపఁగూడదు. మహత్వావస్త్రీయునపుంసకము నుత్వకంబుతోఁ బ్రయోగింపఁబడును. ఉ. పేరుఁడు, దూతుఁడు. 'యుద్ధరాజీరామన్న కవిజనసంజీవని యందుమాతృయనియేకాని మాతృఁడని లేదు గాని రెండును గలవు, అని తిమ్మకవీంద్రుఁడువచించెను.

62 సూ — పృథ్వీవాచిభూశబ్దంబునకుభువియగు.

భువి - భువులు - భువిని - భువులను.

వ్యా — భూమ్యర్థకమైనభూశబ్దంబునకు నామవాచకము 'భువి' అగును. ఉ. భువి - భువిని - భువులను - ము

63 సూ — నౌశబ్దంబునకు నావయగు.

నావ - నావలు - మహానావ - కొందఱునావియనియునాదేశం బగుదురు.

వ్యా — 'నౌ' అనుశబ్దంబునకు నామవాచకము 'నావ' అనియగును. ఉ. నావ - నావలు - మహానావ. కొందఱు 'నౌ' అనుశబ్దంబునకు 'నావి' అనికూడ నామవాచకముండునందురు.

64 సూ—. రైగ్లాశబ్దంబుల కోత్వంబు విభాషనగు.

ఇగ్లా సూత్రిముచేతం బ్రిథమైకవచనమునకు లోపంబు రో — రై గ్లో - గ్లా.

వ్యా—'రై, గ్లా, అనుశబ్దంబులకు ఓకారము విభాషగానగును. అనఁగా:— 'రో, అనియు, 'గ్లో, అనియుఁ, జెప్పవచ్చునని భావము. ఉ॥ రోగలవాఁడు—రై యిచ్చెను. గ్లోలు- గ్లాలు. ఇత్యాదులు 'రై, గ్లా, ఈశబ్దంబులకు 'ఇగ్లా, అనునలువది నాల్గవ సూత్రంబునఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుగలిగెను.

65 సూ.—ఐకారం బీతుల్యంబు.

రైని - రైకి — కైని - కైకి — పైని— పైకి.

వ్యా—ఐకారం బీకారాంతములతో సమానము. అనఁగా నీ కారాంతంబులకు నిరువదియాఱవసూత్రింబుచే.కునువుకిరి కూ విభక్తుల ఉత్వంబున కిత్వంబగు,నని చెప్పం బడియె. అది ఐకారాంతంబులమీఁద నగును. 'రై + ను, ఐకారం బీకారతుల్యంబు గావున నువర్ణకముయొక్క ఉకారంబునకు నిరువదియవసూత్రంబుచే నిత్వంబు కలిగి 'రైని, అయ్యెను. ఇట్లేరైని, రైకి- కైని-కైకి, ఇత్యాదులు. పైనన్, అని పెక్కు, రుతప్పుగాఁ బ్రయోగింతురు. ఈసూత్రంబుచేత 'పైనిన్, అనవలయును.

66 సూ—కంధరాదులు క్లీబతుల్యంబులుబహుళంబుగానగును.

కంధరము - కంధర విధాత్మశబ్దమునకుఁ గ్లీబతుల్యత్వంబు నిత్యంబు — విధము కంధరా నాసికా భిక్షాదంష్ట్రా గ్రీవా పాదుకో ల్కాప్రభృతులు కంధరాదులు.

వ్యా—కంధర మొదలైనశబ్దంబులు నపుంసకలింగసమంబులు బహుళంబుగా నగును. 'కంధర, మొదలైనశబ్దంబులు సంస్కృతంబున స్త్రీలింగంబులు. తెలుంగున

బహుళంబుగా నపుంసకత్వము అతిదేశింపఁబడుచున్నది. కావున స్త్రీత్వంబునఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుచే 'కంధర' అనియు, క్లీబత్వాతిదేశంబుచేత 'కంధరము' అనియు రూపద్వయంబేర్పడును. విధాశబ్దంబునకు నపుంసకలింగసమత్వంబు నిత్యంబుగానగును. అనఁగా 'విధము' అని నపుంసకలింగముగానే ప్రయోగముగాని 'విధ' అని ప్రయోగింపఁగూడదు, ఇయ్యది కొన్ని నిఘంటువులయందుఁ బ్రకారార్థమునందుఁ బుంలింగముగాఁ బ్రయోగింపఁబడ్డది. 'విధో విధానే హస్త్యన్నే ప్రకారే వేధసేపిచ' అని పుంలింగమందు నజయుని ప్రయోగము. దంష్ట్రాశబ్దంబును పుంలింగంబుగాఁ గానంబడుచున్నది. (కంధర, నాసిక, భిక్ష, దంష్ట్ర, గ్రీవ, పాదుక, ఉల్క, ఇత్యాదిశబ్దంబులు కంధరాదులు.

ఇఁకహలంతప్రకరణము.

67 సూ.—హలంతంబు ప్రథమైకవచనాంతతుల్యం బిందు నామంబగు.

రుక్ - రాట్ - మహత్ - పీగాత్ - కర్మ - వర్మ। శ్వశబ్దంబు దప్ప నకారాంతంబు లెల్లం బ్రథమైకవచన తుల్యంబులె యగునని యెఱుంగునది.

—హలంతశబ్దంబులం గూర్చి చెప్పెడిభాగము.—

వ్యా—సంస్కృతమునందుఁ బ్రసిద్ధ[illegible]శబ్దంబు తెలుంగుభాషయందు హలంతంబులకు నామవాచకంబగు. నామమనఁగా:—ధాతువుకానిదియుఁ, బ్రత్యయముకానిదియుఁ, బ్రత్యయాంతము కడపటలేనిదియు, నర్థముగల రూపము ఉ॥ 'రుక్' మొదలైనవి హలంతంబులు. 'శ్వ' అనుశబ్దంబుతప్ప 'కర్మ' వర్మ, మొదలైన నకారాంతంబులెల్లను సంస్కృతప్రథమైకవచనతుల్యములే యగును నామవాచకములగును.

68 సూ—ఉగాగమంబును ద్విత్వంబును దుదిహల్లునకగు.

ఉగాగమాంతంబుల కిగ్లోసూత్రముచే బ్రథమైకవచనలోపం బగు॥ రుక్కు — రాట్టు - మరుత్తు - వీరుతు ఉగాగమంబులేమిం జేసి యిచటనాంతంబుల కస్త్రీలింగంబులకుం బ్రథమైకవచనలోపంబు లేదు॥ కర్మము—వర్మము — చర్మము — సుధన్వుఁడు సుత్రాముఁడు.

వ్యా—తుదిహల్లునకు ద్విత్వంబై ఉకారంబంతాగమంబుగానచ్చును. ఉగాగమంబంతమందుఁగలశబ్దంబులకు 'ఇగ్లో, అనునలువదినాల్గవసూత్రంబుచేతఁ బ్రథమైకవచనంబునకు లోపంబుకలుగును. ఉ. రుక్కు - రాట్టు - మరుత్తు - మొదలైనవి. స్పష్టాము ప్రక్రియాక్రమంబించుక వ్రాయఁబడును. 'రుక్'. ఇది సంస్కృతంబులోఁ బ్రథమైకవచనాంతంబు. ఈప్రథమైకవచనమే (రుక్) తెలుఁగులో నామంబగు. (ప్రాతిపదికము) పిమ్మట నీశబ్దంబుయొక్క యంత్యమైనకకారంబునకు ద్విత్వంబును, అంతాగమంబైన ఉకారంబును, ఈప్రకృత సూత్రంబుచేఁ గలిగి 'రుక్కు' అగును. ఇయ్యది ఉకారాంతంబు కావున నలువదియొనిమిదవ సూత్రంబుచే వువర్ణకంబు పుట్టి నలువదినాల్గవసూత్రంబుచేత లోపించినది. ఇట్లే. 'రాట్టు - మరుత్తు - వీరుత్తు' ఇత్యాదులయందుఁ బ్రక్రియాక్రమంబూహించుకొనునది. 'కర్మన్' ఈశబ్దంబు సంస్కృతంబులో నకారాంతంబు నకారంబునకు లోపంబువచ్చి ప్రథమైకవచనము కర్మ' అని యుండును. పైసూత్రంబుచే నీసంస్కృతప్రథమైకవచనరూపంబే యీ తెలుఁగుభాషయందు నామంబగు. అమహన్నపుంసకంబు గావున నీయదంతంబునకు మువర్ణకంబుకలిగి 'కర్మము' అని యుండును. ఇట్లే. వర్మము, చర్మము' మొ. ఇవి సంస్కృతంబులో నకారాంతహలంతంబులైనను దెలుఁగులో అకారాంతంబులైన 'కర్మ వర్మ - చర్మ' ఇత్యాదులే ప్రాతిపదికములై తుదిహల్లు లేమింజేసి ద్విత్వంబును, ఉగాగమంబును, రావయ్యెను గొప్పపండితులు పయిరము 'కర్మ' అను ప్రథమైకవచనాంతరూపంబు సంస్కృతభాషలో వాక్కునకు వర్ణ్యస్థంబుగాంజేసి తెలుఁగులో మువర్ణకంబు లేకుండ 'కర్మ, అని సంస్కృతప్రథమైకవచనంబే ప్రయోగింతురు; కాని 'కర్మము, అని యుపయోగింపవలయును. 'కర్మము, అనుదానికి 'కర్మవు, అను

రూపాంతరంబు గ్రంథంబులఁ గవులువాడుచుండిరి. ఇట్లే. ధర్మము - ధరు అర్ఘము - అర్ఘువు. వర్గము - వర్గువు. (వర్గు, అనియు మఱియొకరూపంబు) లైనవియు గ్రంథంబులయందుఁ గలవు. ఇందులకుఁ బ్రమాణము. ‘భవేద్ధర్మాది నాంముశ్చవుశ్చాత్రికుత్రిచిత్, అని యహోబలపండితీయమునందుదాహరింపఁబడిన చ అవని యరాజకంబయినయప్పుడు భూప్రజలందు సర్వధర్మువులు దొలంగు మునిముఖ్యులు వాయుదురోలి వృష్టిలే। దవు మఱియర్ఘువుల్ దరుఁగనందురు గావు గాలయాపనం బనితేనవాక్యచేయకరయంబున రాజ్యము నిల్పుమిత్త్రజేన్, భాఁ అది - 4అ. నకారాంతమైన ‘సుధన్వన్, అను శబ్దంబుయొక్క ప్రథమైకవచనంబు సంస్కృతంబులో ‘సుధన్వా, అని దీర్ఘాంతంబుగ నుండును. ఈదీర్ఘాంతంబే తెలుఁ భాషలో నామంబై ‘నామంబులకుది, అను నేఁబదినాల్గవసూత్రప్రకారంబు హ్ర స్వంబుకలిగి మహద్వాచకశబ్దంబగుటచే నిరువదియొకటి యిరువదిరెండవసూత్రంబులచేఁ నుత్వడుజ్ఞులు గలిగి ‘సుధన్వుఁడు, అయినది. ఇట్లే ‘సుత్రాముఁడు, ఇత్యాది మహ ద్వాచకనకారాంతశబ్దంబు లూహించుకొనవలయును

69 సూ—దీర్ఘంబుమీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబు గానగు.

వాక్కు — వాకు। స్వరాట్టు - స్వరాటు.

వ్యా—దీర్ఘముతరువాతవచ్చు హల్లునకు ద్విత్వము బహుళముగా నగును. ‘వాక్, అను నీశబ్దంబున కంతంబైన కకారంబునకు ముందుదీర్ఘంబుండుటచే ద్విత్వంబు బహుళంబై ‘వాక్కు, అనియుఁ, బాక్షికంబై ‘వాకు, అనియు నగును ఉగాగమంబు మాత్రంబు అఱువదియొనిమిదవసూత్రంబుచే నిత్యంబుగానగును. అఱువదియొనిమిదవ సూత్రంబులో ఉగాగమద్విత్వంబులు సన్నియోగశిష్టంబులైనను, ఈప్రకృతసూత్రంబులో ద్విత్వంబొక్కటియే బాహుళకంబుగ నివర్తింపఁబడినది. కావున ద్విత్వములేని యప్పుడుకూడ, ఉగాగమంబు నిత్యంబుగావచ్చును అందున ‘వాకు-స్వరాటు ఇత్యాది ద్విత్వరహితరూపంబు లుగాగమంబుతో నుండును.

70 సూ.—మతుబాదికంబు ద్వితీయైక వచనాంతతుల్యంబు నామంబగు.

శ్రీమంతమ్ — గుణవంతమ్ — విద్వాంసమ్ — అనడ్వాహమ్ — శ్వానమ్ — ఉపానహమ్ — అప్సరసమ్ — ఇత్యాదులు.

వ్యా.—శ్రీ కలది, కలవాఁడు, అను నర్థమిచ్చు మతుప్పు, మొదలైన ప్రత్యయంబు లంతంబులుఁ గలిగిన సంస్కృత శబ్దంబుల ద్వితీయైకవచనమే యీ తెలుఁగునందు నామంబగు. (ప్రాతిపదికము) అనఁగా సంస్కృతంబునందు ద్వితీయైకవచనంబు మకారాంతంబగును. అదియే యీ భాషయందుఁ బ్రాతిపదికంబగు. శ్రీనికి శ్రీ కలదు. గుణము కలదు, అను నర్థమందు శ్రీమత్, గుణవత్, అనిన శబ్దంబులను మహాత్ముఁడు బోధించునప్పుడు పై శబ్దంబులే ద్వితీయా విభక్తిలో శ్రీమంతమ్ గుణవంతమ్, అని సంస్కృతంబునందుఁ బ్రయోగింపఁబడు. మకారాంతంబులైన శ్రీమంతమ్ గుణవంతమ్, విద్వాంసమ్, అనడ్వాహమ్ శ్వానమ్, ఉపానహమ్, అప్సరసమ్, ఇత్యాది సంస్కృత ద్వితీయాంతంబులు తెలుఁగునందు నామంబులగునని యెఱుంగనది.

71 సూ.—దాని యంతిమమకారంబునకు లోపంబగు.

శ్రీమంత - గుణవంత - విద్వాంస - అనడ్వాహ - ఇత్యాది వీనికజంతములకుంబోలె డుజాదులు యథాయోగ్యంబుగనగు అతఁడు శ్రీమంతుఁడు - ఇతఁడు గుణవంతుఁడు - వానివంశము శ్రీమంతము - వీనివంశము గుణవంతము విద్వాంసుఁడు - విద్వాంసము అనడ్వాహము - శ్వానము - అప్సరస వక్ష్యమాణలక్షణంబుచే స్త్రీత్వంబున మతుబాదులుజ్యంతంబులై యిందుఁ గ్రహింపఁబడు - శ్రీమతి - గుణవతి విదుషి - అని మహతీవాచ్యంబగునపుడు శ్రీమంతురాలు - గుణవంతురాలు - విద్వాంసురాలనియుఁ బ్రయోగింపఁదగు.

వ్యా— శ్రీమంతిమ్, అనువాని షష్ఠీవికారాంబునను లోపంబు కలుగును. ఉ శ్రీమంత, గుణవంత, విద్వాంస, మొదలైనవి. వీనికి, (శ్రీమంత మొదలైనవానికి అజంతంబులైన (రామ, మొదలు శబ్దంబులకుంబలె డుజ్ఞాదులు వచ్చును ఉ, అతఁడు శ్రీమంతుఁడు ఇద్దరో నపుంసకలింగమైనయెడల మువర్ణకమువచ్చి (దాని వంశము శ్రీమంతము, అనియును స్త్రీలింగమైన కులము గుణవంతము, మొ. (అప్సరస, అను దానికి అప్సరసస్, అను నాంతరూపంబు గలదని యొకానొకరు చెప్పిరి; కాని యది విచారణీయము (సూ - వ్యా) నక్షత్రనామలక్షణంబుచేత = ముందు చెప్పబోవు సూత్రంబుచేత (85సూ) స్త్రీలింగమునందు (మతుప్పు, మొదలైనవి జ్యంతంబులే (జీ+అంత=జ్యంత. అనఁగా నీకారాంతంబులమాత్రమే) యిందు గ్రహింపఁబడును. మతుబాదిప్రత్యయాంతంబులు మహద్వాదికాదులను చేయఁజేయునప్పుడు (శ్రీమంతమ్, ఇత్యాది సంస్కృతశబ్దస్వరూపంబులే యీతెనుఁగున నామంబులగుటయుఁ, బైప్రత్యయాంతంబులే సంస్కృతంబున స్త్రీలింగంబున గోష్ఠ నకారంబు (శ్రీమతీ, గుణవతీ, విదుషీ, మనీ, ఇత్యాది ప్రకారంబుగా సాంస్కృతిక స్వాభావ్యములై యుండును గాన నట్టిదీర్ఘాంతంబులే యీ భాషయందు నామంబులుగా గ్రహింపఁబడునని భావము. పిమ్మట నేఁబదినాల్గవసూత్రంబుచే దీర్ఘంబులకు హ్రస్వంబులుగలిగి యేఁబదియేడవసూత్రంబుచేఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుగలిగి, శ్రీమతి, గుణవతి, విదుషి, ఇత్యాదికముగా హ్రస్వాంతంబులై యుండును (శ్రీమంతురాలు, ఇచ్చట (శ్రీమంత, శబ్దాదులు మహతికి విశేషణంబగానే విశేషింపఁబడి (సిరిగలది, అన్యపదార్థము చెప్పునప్పుడు వృత్తియందు స్త్రీవాచకమైన (ఆలు, శబ్దంబుతో సమాసంబుచేయుచో సంధిపరిచ్ఛేదములోని మహద్గణయొకండవ సూత్రంబుచే నుత్వరుగాగమంబులుగలిగి(శ్రీమంతురాలు, గుణవంతురాలు, విద్వాంసురాలు, ఇత్యాదికముగా నుండును (సిరిగలస్త్రీ, గుణముగల స్త్రీ, ఇత్యర్థకంబుగా శబ్దంబులను ఈమతుప్ప్రత్యయాంతరూపంబులు సంస్కృతంబులో వాడునపుడు పకారమకారంబులు రెట్టింపుగా ధృతి కో బ్రయోగింతురు. అనఁగా (బుద్ధిమంతుఁడు, అనుటకు (బుద్ధివంతుఁడు, అనియును, (గుణవంతుఁడు, ఇత్యాదిస్థలంబులయందు (గుణమంతుఁడు, అనియును నపభ్రంశంబుగా వాడుదురు. ఈ చెప్పనట్టియంశంబు సంస్కృత వ్యాకరణంబులోనిదియైనను తెలుఁగుకవులకుఁ దెల్పి

యుట యనవసరంబు గావున నీక్రింద స్పష్టపఱుపఁబడుచున్నది: మకారాకారాంతంబులైన శబ్దంబులమీఁదను, మకారాకారోపధకంబులైన శబ్దంబులమీఁదను, వచ్చుమతుప్ప్రత్యయము మకారము సాధారణంబుగ వకారంబగును. (బుద్ధి-మతి-శ్రీ), ఇత్యాదులకారాంతంబులు కావుగావున, బుద్ధిమంతుఁడు, మతిమంతుఁడు శ్రీమంతుఁడు, ఇత్యాదికముగా మకారముతోనే యుచ్చరింపఁబడియును, (గుణ, ఆచార, విద్యా, ఇత్యాదులకారాంతంబులును, దీర్ఘాకారాంతంబులును, గావున మతుప్ప్రత్యయము వకారంబును బొందఁగా గుణవంతుఁడు, ఆచారవంతుఁడు, విద్యావంతుఁడు, ఇత్యాదికముగా వకారంబులతో నుచ్చరింపఁబడియును. (రశ్మి, లక్ష్మి. ఇత్యాదిశబ్దంబు లికారాంతంబులైనను మకారోపధకంబులు గావున (రశ్మివంతుఁడు లక్ష్మివంతుఁడు, ఇత్యాదికముగా వకారంబుతోడనే యుండును. (యశస్ తేజస్, ఇత్యాదిశబ్దంబులు అకారోపధకంబులు గావున (యశస్వంతుఁడు, తేజస్వంతుఁడు ఇత్యాదికముగా వకారసహితంబుగానే యుండును. పక్షంబున సకారాంతంబులు మతుబర్థంబునందు (యశస్వి. తేజస్వి, ఇత్యాదికముగ (విని, ప్రత్యయాంతంబుగా నుండును. తెలుఁగుకవిత్వంబునఁ బ్రాయికంబుగా నవసరంబుగావునఁ బ్రసక్తానుప్రసంగంబున నిచ్చట నీయంశము వివరింపఁబడ్డది.

72సూ - ముదాదులకు బ్రథమైకవచన లోపంబులేదు

ముదము - ఉపానహము - స్రజము.

వ్యా — (ముత్, మొదలైనశబ్దంబులకుఁ బ్రథమైకవచనలోపంబు గలుఁగదు అనఁగా ముచ్ఛబ్దంబు మొదలైనవి హలంతస్త్రీలింగంబులు గావున నలుపదియేనిమిదవ సూత్రంబుచే ఉగాగమద్విత్వంబులు గల్గి నలుపదినాల్గవసూత్రంబుచేఁ బ్రథమైక వచనలోపంబుగల్గి (ముత్తు, ఇత్యాదికముగా ననిష్టరూపంబు కావలసియుండె. తన్నివారణార్థము ముదాదులు డెబ్బదియవసూత్రములోని మతుబాదికగణంబులోఁ బఠింపఁ బడియె. అందున (ముదమ్ ఉపానహమ్, స్రజమ్, ఇత్యాది మకారాంత సంస్కృత ద్వితీయైకవచనాంతంబులే ప్రాతిపదికంబై డెబ్బదియొకండవసూత్రంబుచేత మకార లోపంబుగలుగు స్త్రీలింగత్వహేతుకమైన ప్రథమైకవచనలోపంబు (ముద్ణకలోపము

ఏఁబదియేడవసూత్రంబుచేఁ బ్రాప్తించుచుండఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబుచే నిషేధింపఁబడి మువర్ణకంబుతో 'ముదము', 'ఉపానహము', 'స్రజము', ఇత్యాదిరూపంబులు సిద్ధించెను.

73 సూ-ఋత్విగాదులుద్వితీయైకవచనాంత తుల్యంబులువిభాషనగు

ఋత్విజుఁడు - ఋత్విక్కు - నీవృతము - నీవృత్తు ఋత్విగాదికంబాకృతిగణంబు.

వ్యా—ఋత్విక్కు మొదలైనశబ్దంబులు సంస్కృతద్వితీయైకవచనాంతంబులతో సమానమై విభాషగానగును అనఁగా ఋత్విక్ఛబ్దముయొక్క సంస్కృతద్వితీయైకవచనము 'ఋత్విజమ్', అనియుండు. ఇదియే తెలుఁగులోఁ బ్రాతిపదికము కాఁగా డెబ్బదియొక్కటవసూత్రంబుచే నంత్యమకారంబు లోపించి 'ఋత్విజ', అయినది. పిమ్మట నిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నుత్వడుజ్వర్ణకంబులు కలిగి 'ఋత్విజుఁడు', అయినది. విభాషయనుటచే ఋత్విక్ఛబ్దము హలంతంబు గావున నలువదియెనిమిదవ సూత్రంబుచే నుగాగమ ద్విత్వంబుగలిగి నలువదినాల్గవసూత్రంబుచే నైన ప్రథమైకవచనలోపంబుతో 'ఋత్విక్కు'. అనురూపంబు పక్షంబుననయ్యె. నీవృచ్ఛబ్దముయొక్క సంస్కృతద్వితీయైకవచనము 'నీవృతమ్', దీని యంత్యమకారంబు డెబ్బదియొకంటవ సూత్రంబుచే లోపించియ హ్రస్వాంతకంబుగావున ముప్పదితొమ్మిదవ సూత్రంబుచే మువర్ణకంబువచ్చి 'నీవృతము', ఇట్లయ్యె. విభాషయగుటచే నీవృచ్ఛబ్దంబు హలంతంబు గావున నలువదియెనిమిదవ సూత్రంబుచే నుగాగమ ద్విత్వంబులు గలిగి నలువదినాల్గవసూత్రంబుచేనైన ప్రథమైకవచనలోపంబుతో 'నీవృత్తు', అను రూపంబు పక్షంబుననయ్యె. వణిక్కు - వణిజుఁడు. పుష్పముక్కు — పుష్పముచుఁడు. వేదవిత్తు — వేదవిదుఁడు. పాలితకకుప్పు- పాలితకకుభుఁడు. ఘృతస్పృక్కు — ఘృతస్పృశుఁడు. సుదృశ్వట్టు - సుదృశ్వషుఁడు, అభ్యాలిట్టు — అభ్యాలిహుఁడు. ప్రాక్కు - ప్రాచము. తటిత్తు - తటితము. జలముక్కు - జలముచము. మధులిట్టు - మధులిహము. కకుప్పు — కకుభము. ప్రావృట్టు - ప్రావృషము. మొదలైనశబ్దంబులు. ఆకారసాదృ

త్వంబునం జేసి ఋత్విగాద్యాకృతిగణంబులోనివని యూహింపఁదగునది. మఱియు. ఆపత్తు-ఆపద. తృట్టు - తృష. సంపత్తు - సంపద. క్షుత్తు-క్షుధ. దృక్కు-దృశ. దిక్కు-దిశ. రుట్టు - రుష. త్విట్టు - త్విష, ఈమొదలైనశబ్దంబులు ఋత్విగాదిగణంబులోనివి ఇవి హలంతంబులు. సంస్కృతంబున ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యంబులు హలంతంబులు ప్రాతిపదికములైనప్పుడు అఱువదియొమ్మిదవ సూత్రంబుచే నుగాగమ ద్విత్వంబులు గలిగి నలువదినాల్గవసూత్రంబుచే ప్రథమైకవచనలోపంబుతో ఆపత్తు, సంపత్తు, తృట్టు, ఇత్యాదికములగా రూపంబులు. సంస్కృతంబున ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యంబులైనచో ఆపదమ్, తృషమ్, సంపదమ్, ఇత్యాది మకారాంత సంస్కృతద్వితీయైకవచనంబులే ప్రాతిపదికంబులై సంస్కృతభాషలో స్త్రీలింగంబులైన యీశబ్దంబుల ప్రథమైకవచనమువర్ణకంబు ఏఁబదియేడవసూత్రంబుచే లోపింప ఆపద, తృష. సంపద ఇత్యాదిరూపాంతరంబులనొందె.

74సూ-ఒకానొకచో మహత్త్వంబునందు మతుప్తకారంబునకానాదేశంబు విభాషనగు.

హనుమానుఁడు - హనుమంతుఁడు - భగవానుఁడు - భగవంతుఁడు - ఇత్యాది.

వ్యా—ఒకానొకచోట మహత్త్వవాచకమునందు మతుప్ప్రత్యయతకారంబునకు ఆన, అనునది విభాషగావచ్చును. ఉ. హనుమానుఁడు. దీనిప్రాతిపదికము వతుబంతము 'హనుమత్' అనియుండునుగానఁ బ్రత్యయతకారంబునకు 'ఆన' అనునాదేశము గలిగి ప్రకృతసూత్రంబున 'అనుమ + ఆన' ఇట్లయి అపదాదిస్వరసంధి (సూ11 సంధి-ప) చేనయిన హనుమాన, శబ్దంబునకు నిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నుత్వడుప్వర్ణకంబులు వచ్చి హనుమానుఁడు, అనురూపంబయ్యె. హనుమంతుఁడు హనుమచ్ఛబ్దంబు మహత్త్వను బోధింపనప్పుడు ద్వితీయావిభక్తిలో హనుమన్తమ్, అని సంస్కృతంబునందుఁ బ్రయోగింపఁబడును మకారాంతంబైన హనుమన్తమ్, ఇత్యాది సంస్కృతద్వితీయాంతంబులు తెలుంగునందు నామంబులుకాఁగా డెబ్బదియొక్కవ సూత్రంబుచే హనుమన్తమ్, అనుదానియందలి యంత్యమకారంబునకు లోపంబుగలిగి

'హనుమంత, అయినది పిమ్మట నిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నత్వ దుజ్వర్ణకంబులుగాఁగి 'హనుమతుండు' అయినది. ఇట్లే భగవానుఁడు - భగవంతుఁడు మొదలైనవి. మఱియు 'హనుమంతుఁడు' అనుదానికి 'హనుమ' అనియు రూపంబు గలదు. ఆ॥ వె॥ పడగనున్న హనుమత్ప్రముఖ్యహర్యక్షుఁడు గాఁడు అరదమునకు నతాతుఁ డచ్యుతుండు' భార- క నారూపం బనుపమ మగునని హనుమ కనిలజుఁడనియొక్క భార - అర - 3 అ.

75 సూ—విశ్వకర్మాదులకు స్త్రీత్వంబగు.

స్త్రీలింగత్వాతిదేశంబుచేతనుత్వదుజ్జులులేవని యెఱుంగునది । విశ్వకర్మ - కృష్ణవర్త్మ - అశ్వత్థామ - యువ - యజ్వ - ఇత్యాదులు.

వ్యా—విశ్వకర్మ మొదలైనశబ్దంబులు స్త్రీలింగతుల్యంబులు. అనఁగా స్త్రీలింగ ధర్మం బారోపించుటచేత నుత్వదుజ్జులు రాక ప్రథమైకవచనలోపంబు గలుగును. ఉ. విశ్వకర్మ సంస్కృతంబులో 'విశ్వకర్మన్' శబ్దంబు నకారాంతము మహద్వాచకంబు. దీని ప్రథమైకవచనము 'విశ్వకర్మా' అని దీర్ఘాంతంబుగానుండును. ఇదియే తెలుఁగులో నలువదియేడవసూత్రంబుచేఁ బ్రాతిపదికంబుగా నెంచఁబడును తరువాత నేఁబదినాల్గవసూత్రంబుచేత హ్రస్వంబుగలిగి ప్రకృతసూత్రంబున స్త్రీత్వాతిదేశంబుచే నేఁబదియేడవసూత్రంబుచేఁ (బ్రథమైకవచనలోపంబుగలిగి 'విశ్వకర్మ' అనురూపం బేర్పడినది. ఇట్లే 'కృష్ణవర్త్మ' అశ్వత్థామ, (అశ్వ + స్థామ.) ఇది పృషోదరాదిగణంబులో నిది గాన సకారమునకుఁ దకారముగాఁగి "అశ్వత్థామ" అయినది. చిన్నయసూర్యాది గ్రంథంబులందు 'అశ్వద్ధామ' అని యుండుట ప్రామాదికము) యువ - యజ్వ మొదలైనవి. మఱియుఁ బ్రయోగలక్ష్యంబులు వసుచరిత్రలో 'సీ విశ్వకర్మనిర్మితవినీలవరణ్య సముజ్జ్వల శైలకాని మారిఁబోయి' హరి- ఉ- 4 ఆ. అనులక్ష్యంబునుగూడ 'విశ్వకర్ముఁడు' అనురూపంబు గలదని తద్గ్రంథకర్తగారు నుడివిరి కాని 'విశ్వకర్మకు కూఁతు' అని సవరించినచో గ్రంథభంగము గలుగక సలక్షణంబుగ నుండునని యెఱుంగునది ఈ స్వార్థే ఇల్లు భార అర 4 ఆ 23 ప. పద్యంబు గానియు గాఁడు పంక్తిఁగాంచును విచిత్రవీర్యక క్షేత్రములు (విచిత్రవీర్యస్య = స్వార్థే క

76 సూ—మహద్వాచకమయిపుంలింగంబగుబ్రహ్మశబ్దమునకు స్త్రీత్వంబగు.

బ్రహ్మ - ఈశబ్దముచతుర్ముఖ ఋత్విగ్విప్రులకువాచకంబు తత్త్వతపోవేదయోగ వాచకంబగునేని బ్రహ్మమునాఁబడు.

వ్యా—మహత్త్వంబునఁ బుంలింగంబగు బ్రహ్మశబ్దంబునకు స్త్రీత్వంబుగలుగును. అనఁగా 'బ్రహ్మ' అనునపుడు 'బ్రహ్మదేవుఁడు, యజ్ఞములోని కర్మకారకుఁడు, బ్రాహ్మణుఁడు' అనునర్థంబగు. 'బ్రహ్మన్, శబ్దంబు నకారాంతము. ప్రథమైకవచనము 'బ్రహ్మ, అని దీర్ఘాంతంబుగానుండును. పిమ్మట నేఁబదినాల్గవసూత్రంబుచేత హ్రస్వంబుకలిగి ప్రకృతసూత్రంబుచే 'బ్రహ్మ, అని హ్రస్వాంతంబుగాఁ దెలుంగు ప్రథమారూపంబగు. బ్రహ్మ, శబ్దంబునకు 'పరమాత్మ, వేదము, తపస్సు, ఏకాగ్రహయోగము' అను నర్థము చెప్పునపుడు 'బ్రహ్మము' అని మువర్ణకంబుతోఁ జెప్పవలెను,

77 సూ—ఆత్మేమనిజంతంబులకునాంతములగుమనుజసంజ్ఞలకు స్త్రీత్వంబుబహుళంబుగానగు.

ఆత్మ - ఆత్మము - ఆత్ముఁడు - మహిమ - మహిమము - అణిమ - అణిమము - గరిమ - గరిమము - లఘిమ - లఘిమము - దేవశర్మ - దేవశర్ముడు.

వ్యా—'ఆత్మన్' శబ్దంబునకును, 'ఇమనిచ్, ప్రత్యయాంతంబులకును, నకారాంతంబులైన మనుజసంజ్ఞావాచకంబులకును, స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగా నగును. ఉ. ఆత్మ - ఆత్మము - ఆత్ముఁడు. ఇచ్చట స్త్రీలింగత్వంబుచే 'ఆత్మ అయినది. 'ఆత్మము'ఇదిబ్రహ్మము మనస్సు శరీరముస్వభావము,ఇత్యాదికము తెలియజేయునపుడు మువర్ణకాంతంబుగా నిల్చుండును. ఆత్ముఁడు, ఇచ్చట స్త్రీసద్భావము వైకల్పికంబు గావునఁ బక్షంబున నుత్వముజ్వర్ణకంబులు గలిగెను. 'మహిమ, గరిమ' మొదలైనవి 'ఇమనిచ్' ప్రత్యయాంతంబులు స్త్రీసద్భావంబున నేఁబదియేడవసూత్రంబుచే మువర్ణ

కంబు లోపించియుఁ బక్షంబున ముపర్ణకంబుతో నుండియు రూపద్వయంబగును. ఉ. మహిమ - మహిమము - ఇట్లే అణిమ - అణిమము - గరిమ - గరిమము - లఘిమ - లఘిమము. మొ. 'దేవశర్మ' ఇత్యాది నాంతము - సంజ్ఞావాచకము. ప్రాత్యాము బహుళమనుటచేత 'దేవశర్మ' అనియుఁ, బక్షంబున 'దేవశర్ముఁడు' అనియు రెండురూపంబులు ఇట్లే కృతవర్మ - కృతవర్ముఁడు మొ. ఉ. 'ఉజ్జ్వలసునశక్తి విరి కృతవర్మునిబాహువులనొంచి ధైర్యనిశ్చలమతి' భార. ద్రో. - 4ఆ

78 సూ.— మహత్త్వంబున స్వార్థపరంబగు రాజశబ్దము రాజునాఁబడు.

రాజు - ఖగరాజు అమహత్త్వంబునందు - రాజము - వృక్షరాజము ఉపసర్జనత్వంబునందు - హతరాజుఁడు పరశురాముఁడు.

వ్యా.— మహత్త్వంబునందు 'రాజ' శబ్దార్థము విశేషణంబు గాకుండఁ బ్రధానముగా నెంచఁబడునపుడు రాజు, అనఁబడును ఉ. రాజు - ఖగరాజు - ఇవి మహద్వాచకంబులు, ఖగరాజు, అనునపుడు పక్షులకు రాజని యర్థము కావున షష్ఠీతత్పురుష సమాసము (ఉత్తరప్రధానస్తత్పురుషః) అనుటంజేసి సమాసంబులో నుత్తరపదంబైన రాజశబ్దంబుయొక్క యర్థమే ప్రధానమైనది; కావున డుజ్వర్ణలోపంబుతో నుకారాంతమయ్యె. అమహద్వాచకయందు నకారాంత 'రాజన్' శబ్దము అఱువదియేడవ సూత్రంబుచే సంస్కృతప్రథమైకవచనాంతతుల్యంబై యనఁగా 'రాజా' అని దీర్ఘాంతంబై యేఁబదినాల్గవ సూత్రంబుచే హ్రస్వంబుగలిగి ముప్పదితొమ్మిదవ సూత్రంబునం జేసి ముపర్ణకంబుతో 'రాజము' అను రూపమేర్పడెను. 'వృక్షరాజ' శబ్దంబు టచ్ ప్రత్యయాంతంబై 'రామ' శబ్దంబువోలె సంస్కృతంబులో నదంతంబు. అమహదర్థకంబు గావున ముప్పదితొమ్మిదవ సూత్రమ్ముచే 'వృక్షరాజము' అయినది. ఇట్లే 'ఖగరాజ' శబ్దము సంస్కృతంబులో నదంతంబైనను మహద్వాచకంబగుటంజేసి యీసూత్రప్రకారంబున డుజ్వర్ణకలోపంబు నిపతింపఁబడినది కావున 'ఖగరాజు, అని యుత్వమాత్రంబుతోనే ప్రథమాంతంబయ్యె. ఉపసర్జనత్వంబునందు (అప్రధానార్థమందు.) 'హతరాజుఁడు పరశురాముఁడు పరశురాముచేఁ జంపఁబడరాజులుగలవాఁడ

యర్థము, ఇచ్చట రాజశబ్దార్థము ప్రాధాన్యంబుగాక పరశురామునికి విశేషణంబైనందున నత్వమున్జులతో 'రామ' శబ్దంబునకే లెనుండె. దీనిలోని 'పాతరాజుడు' ఇత్యాది దుబ్వర్ణకాంతరాజశబ్దస్థలంబులో జకారము తాలవ్యంబుగా నుచ్చరింపవలయును. రాజు ఇత్యాద్యుకారాంతస్థలంబులయందు జకారము దంత్యముగా నుచ్చరింపవలయును తత్సమమైన రాజశబ్దంబు సంస్కృతంబగు తాలవ్యోచ్చరితంబను నీసంగతి సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదపుశేషసూత్రమునొద్దఁ జిన్నయసూరిగారిచేతనే చెప్పఁబడినది. ఈశబ్దంబు విషయమై మతద్వయంబు గలదు. ఈశబ్దంబు తత్సమమైనపుడు తాలవ్యజకారంబుతోనే యుచ్చరింపవలెననియు, దానంజేసియే రాఘవపాండవీయంబునందలి 'అకలుషాంశురాజయశమెన్న నైతి' 1-౩ అనుప్రయోగంబు భారతరామాయణార్థములయందు సమంజసమైనదనియుఁ జెప్పుదురు. భారతార్థమునందు 'పాండురాజయశము' (ఇచ్చట పాండురాజశబ్దంబు సంబుద్ధ్యంతము) ఇచ్చట రాజశబ్దంబులోని జకారము తత్సమశబ్దఘటితంబుగానఁ దాలవ్యంబుగా నుచ్చరింపవలెననియు, నందుననే రామాయణార్థంబునందుఁ గూడ 'పాండుర + అజయశము' అని పదచ్ఛేదమై తెల్లనయినయజమహారాజు కీర్తియన్న యర్థమిచ్చునపుడు తాలవ్యజకారఘటితమైన 'అజ' శబ్దము వలనఁ బ్రకృతార్థంబు చెడలేదనియు, నవీనకవి ప్రయోగంబును దృష్టాంతీకరించుచున్నారు. రాజశబ్దము వైకృతమైనపుడు దానియందలి జకారంబు దంత్యముగాఁ బలుకవలయునందురు. జకారంబు దంత్యంబుగాను, దాలవ్యంబుగాను, నుచ్చరించు భేదంబుననే తత్సమంబనియు, వైకృతంబనియు, నీశబ్ద మేర్పడినది కాని రూపంబులో భేదంబులేదని వారితాత్పర్యంబు. ఇట్లు దంత్యతాలవ్యభేదంబున వైకృతంబును, తత్సమంబును నైనశబ్దంబు లనేకంబులుగలవు.

తత్స	వైకృ	తత్స	వైకృ
పంజరము	పంౙరము	జవాది	ౙవాది
లజ్జ	లౙ్జ	జాలము	ౙాలము
జగము	ౙగము	చండి	ౘండి
మంచము	మంౘము	కాంచనము	కాంౘనము
లంచము	లంౘము	వంచన	వంౘన

ఇత్యాదులు పెక్కులుగలవు పైశబ్దంబులవోలె రాజశబ్దము వైకృతంబు గాను, తత్సమంబుగాను, సమానమనందురు. అన్యతెనుంగులోఁ వ్రాయంబడిన పెక్కు ప్రబంధంబులందును. నిఘంటు ప్రలయందును, రాజశబ్దంబుపయోగింపఁబడినది. అయ్యది వైకృతమనక తప్పదందురు అప్ప్రయోగంబులఁ గొన్నింటి నుదాహరించెద సీ॥ రాచ వాఁడనఁగను రాజన క్షత్రియుఁ డాఖ్య నేలికసామి యొడయఁడుదొర । రాయఁడు రాజేఁడు రాజికిమీఁదన నరపాలసంజ్ఞలై పరఁగుచుండు' ఆంధ్రభాషార్ణవము బ్రహ్మవర్గము. సీ వాసికి రారాజు [illegible] రాజికిమీఁద [illegible] యనఁగ' సాంబనిఘంటువు—దేవవర్గము. తే. వెలయు తెల్లతేజి గలుగురాజ' ఆంధ్ర రత్నాకరము. 1అ, తే గీ వెలయుఁ దెలుపంబు తెలితేజికలుగురాజ' ఆంధ్రరత్నా కరము 1అ. తే గీ [illegible] 'ఆంధ్ర నామసంగ్రహము - [illegible] రాజుల మేలు [illegible] జనితాఁ' యయాతి-4అ చ అల [illegible] రాజ [illegible] యలకమ్మల సరస [illegible] చెల్వపుం బోఁడులమోముఁదామరలఁ బోలిచిన్న పేఁగి పెక్కుగూ పులజా' యయాతి-4అ. ఇట్టి ప్రయోగంబులు కొన్నిం మన్నవిగాని తత్సమరాజశబ్దంబు తెలుఁగకా రంబుతో వచ్చే యుచ్చరింపఁబడినట్టుంబు విదంబుగానుంచుదు. 'రాజు' అను లా ఘవంబుగా [illegible] పామరులలో నేకాక పండితులలోసయితముఁ లోకంబులో వి నుచుడుము. [illegible] రాజశబ్దభేదంబు [illegible] నిశ్చయంబు తో నుంచుకొని యిప్పట్టి [illegible] గ్రంథంబును వ్రచింప గాహించిరను నది శ్రోత్రియలైనవారలకు [illegible] కలిగింపక మానదు. కాఁబట్టి సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదదశమ సూత్రంబునొద్దఁ తత్సమశబ్దంబులన్నంత్యాక్షర ప్రకరణంబులో రాజశబ్దము దంత్యఘటిత మని యుదాహరించినసూరిగారి [illegible] యుదాహరణిగానున్నది. రాజశబ్దంబుతత్స మమేకాని వైకృతంబేలేనిచో నన్నతెనుంగులోఁ బ్రయోగింపఁబడియుట్టి శబ్దంబు క వులెట్లు ప్రయోగించిరని శంకింతురవోని వినుండు. మహాకవులు గ్రామ్యశబ్దములుసయిత ము గ్రంథములలోఁ బ్రయోగించినచో నవి గ్రామ్యములుగా నెంచవలెననియు, నా ర్షప్రయోగంబు లస్మదాదులకుఁ బ్రవర్తకములనియు, శిరసావహించుచు 'నిరంకుశాః కవయః' అను న్యాయంబు జ్ఞప్తినుంచుకొని బహూకరింపవలెనని పెద్దలు చెప్పుదురు.

అట్టి గ్రామ్యంబులే మహాకవులు ప్రయోగించినంతమాత్రన గ్రాహ్యంబైనప్పుడు సుశబ్దంబై తత్సమంబైన రాజుశబ్దంబచ్చ తెనుంగులోఁ బ్రయోగింపఁబడినంతమాత్రన నేల గ్రాహ్యంబుగాదు? కవులచ్చతెనుఁగు గ్రంథంబులని చెప్పు నన్యదేశ్యపదంబులను వేనవేలు ప్రయోగించుచున్నారు. మహాకవులు నియమంబుసప్పి యన్యదేశ్యపదంబులనచ్చ తెనుంగులోనికి నాహ్వానము చేసి గౌరవించినట్టే యీ బాలగోపాలము ప్రసిద్ధంబైన తత్సమరాజుశబ్దంబును బొత్తంబులలోఁ బొత్తుపఱిచిరని తోఁచుచున్నది. కావున నేతిమ్మకవిగారు తత్సమశబ్దప్రకరణంబులో "సీ॥ ద్విప్పదంబునకు విద్విషుఁడనం జెల్లు భూభృత్పదంబునకు భూభృత్తులయ్యె। రాట్పదంబునకును రాట్టనునట్టియును రాజపదంబొప్పరాజనంగ॥ సర్వ॥'—అనుపద్యంబున రాజుశబ్దంబు నుదాహరించిరి. వైకృతంబుగూడనున్నదని వారికిఁదోఁచినయెడల నీశబ్దంబు వైకృతమన్న సంశయంబొండు గలదని, యేల చెప్పకుందురు? విశేషపరిశోధకులైన సీతారామాచార్యులవారును దమనిఘంటువునందు రాజుశబ్దము నిరూపించునపుడు, దీనిఁ గొందఱు వైకృతంబుగా వాడియున్నారనియు, నయ్యది చింత్యమైనయంశంబనియుఁ జెప్పిరి. వారు రచించిన ప్రౌఢవ్యాకరణంబునందుఁ గూడ రాజుశబ్దంబు వైకృతత్వంబును గూర్చి కొందఱమతమనియే వ్రాసిరి కాని సర్వకవిసమయసిద్ధంబని నిశ్చయింపరైరి. తాలవ్యజకారంబుతో నుండుట విధియని యంగీకరించి రాజుశబ్దంబును బహుశ్రమాపాదకప్రతిసముఖీభావముతోఁ బరిహాసాస్పదమైనవిసపోచ్చారణ సేయుటకంటె నచ్చతెనుంగులో నీశబ్దంబును సకలజనప్రసిద్ధంబగుటం జేసి మహాకవులు నన్యదేశ్యాదులతోఁ బాటుగఁ బ్రయోగించిరియని సంతృప్తిఁజెందుచు నీశబ్దంబు దంత్యజకారఘటితమైన తత్సమంబేయని యేకవిధంబుగా నంగీకరించుట మేలని మదాశయము.

79 సూ—జగదింద్రజిత్తులతకారంబునకులోపంబు విభాషనగు.

జగము - జగత్తు - ఇంద్రజి - ఇంద్రజిత్తు - ఋత్విగాదియగుటం జేసియింద్రజితుండనియు వాడంబడు.

వ్యా—'జగత్', అనుశబ్దంబుయొక్కయు, 'ఇంద్రజిత్', అనుశబ్దంబుయొక్కయు, తకారంబునకు లోపము వైకల్పికంబుగానగును. 'జగత్" అనుశబ్దంబులోని త

కారము ప్రకృతిసూత్రంబున లోపింపఁగా నపుంసకంబు గావున ముప్పదితొమ్మిదవ సూత్రంబున మువర్ణకంబు వచ్చి 'జగము" అనియైనది. వైకల్పికంబగుటచే లోపము రానియపుడు అరువదియేడవసూత్రంబుచే "జగత్" అను తకారాంతంబై ప్రాతిపదికంబై యిరువదితొమ్మిదవసూత్రంబుచే నుగాగమద్విత్వంబులుగల్గి "జగత్తు" అనియైనది. 'ఇంద్రజిత్' అనునపుడు ప్రకృతిసూత్రంబుచే, తకారములోపింపఁగా "ఇంద్రజి" అని యొకరూపంబును, తకారలోపము లేనియపుడు అరువదితొమ్మిదవసూత్రంబుచే నుగాగమద్విత్వంబులు గల్గి "ఇంద్రజిత్తు" అను మఱియొకరూపంబును, డెబ్బదిమూఁడవసూత్రంబుంబట్టి ఋత్విగాదులతోఁ జేరినదగుటచేఁ బ్రాతిపదికము ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యంబుగావున "ఇంద్రజితమ్" అనికాఁగా డెబ్బదియొకండవసూత్రంబుచే నంత్యమకారము లోపించి యిరువదియొకటి యిరువదిరెండవ సూత్రంబులచే నుత్వడుమ్వర్ణకంబులు రాఁగా "ఇంద్రజితుఁడు" అను రూపాంతరంబును నయ్యెను. "నాకొమరుఁ డింద్రజిత్తుఁడు । లేకుండుట చేటువాటిలెక" అధ్య-రా- యుద్ధకాం. ఆ॥ వె॥ ఇంద్రజిత్తుఁడప్పుడినకులోద్వహునిచే ! మూర్ఛనొంది తేఱి మూర్ఛగతిని' మొల్ల-యుద్ధ- ఆ॥ వె॥ చాఱుఁదుననంచి సౌమిత్రిచే నింద్రి । జిత్తుఁడీల్గెననుమఁ జెప్పుటయును" మొల్ల-యుద్ధ-2 ఆ. పైప్రయోగంబులు, ఉగాగమద్విత్వంబులపై డుమ్వర్ణకంబుతోఁ బ్రయోగింపఁబడెశాస్త్రీయసాధుత్వంబునకు సంశయాస్పదంబుగ నున్నవి. పైమూఁడవ ప్రయోగంబు "ఇంద్రి । జితుఁడీల్గెననుమఁ జెప్పుటయును" అని సవరించినసలక్షణంబుగనుండును. ఆంధ్రకౌముదియందు మాత్రము 'ఇంద్రిజిత్తుఁడు' అను ప్రయోగము సాధీయముగాఁ జెప్పఁబడినది. ఇంద్రజి, ఇంద్రజిత్తు" శబ్దంబులకు నింద్రజిత్తుండనుపదంబు రూపాంతరంబేకాన దీనియర్థము-ఇంద్రుని జయించువాఁడు. మఱియు నీశబ్దంబు-ఇంద్రునిచేత జయింపఁబడినవాఁడనియు, నర్థమిచ్చును. కావున "ఇంద్రజితుండు" అను శబ్దంబునకు-ఇంద్రుని జయించిన రావణజ్యేష్ఠపుత్రుఁడును, ఇంద్రునిచేజయింపఁబడినవాఁడును ననియు, నర్థమై శ్లేషయందును, ! ప్రయోగింపఁదగెఁ జమత్కృతిగానుండును.

80 సూ—సాంతంబులతుదిసకారంబునకు లోపంబు బహుళంబు గానగు.

ఉరము - ఉరస్సు - వక్షము - వక్షస్సు — అర్చి-అర్చిస్సు -ధనువు - ధనుస్సు - ఆయువు - ఆయుస్సు ॥ బహుళగ్రహణంబునం జేసి పయఃప్రభృతుల సకారంబునకు లోపంబులేదు ॥ పయస్సు -వయస్సు- సరస్సు.

వ్యా—సకారాంతంబులయందుఁ గలపదముల కడపటిసకారంబునకు లోపంబుబహుళంబుగానగును. ‘ఉరస్’ అనుశబ్దము సకారాంతపదము. దీనియందలి యంత్యాక్షరంబైన సకారము ప్రకృతసూత్రంబున లోపింప నదంతనపుంసకలింగమవుటచే ముప్పదితొమ్మిదవసూత్రంబున ముప్రత్యయంబు రాఁగా ‘ఉరము’ అనిరూపమైనది సవర్ణములోపింపనియప్పుడు అలుపదియేనిమిదవసూత్రంబు చొప్పుననుగాగమద్విత్వంబులతో ‘ఉరస్సు’ అనిరూపమైనది. ‘వక్షము’ అనుశబ్దంబు పైదానివలెనే యెఱుంగునది. ‘అర్చిస్’ అనుశబ్దంబునందలి కడపటి యక్షరంబైన సకారంబు ప్రకృతసూత్రంబున లోపింపఁగా‚అర్చి‚ అని రూపమైనది. మఱియు నలువదినాల్గవసూత్రంబుచేఁ బ్రథమైకవచనంబునకు లోపంబు గలిగినదని యెఱుంగునది. సవర్ణలోపము కలుగనియప్పుడు అలువదియేనిమిదవసూత్రంబుచే నుగాగమద్విత్వంబులచే ‘అర్చిస్సు’ అయినది ‘ధనుస్’ అనునపుడు కడపటియక్షరంబగు సకారంబు ప్రకృతసూత్రంబున లోపించి నలువదియేనిమిదవసూత్రంబుచే వువర్ణకంబువచ్చి ‘ధనువు’ అనియు, సవర్ణములోపింపనియప్పుడు అలువదియేనిమిదవసూత్రంబుచే నుగాగమద్విత్వంబులుగలిగి ‘ధనుస్సు’ అయినది. ఇట్లే ‘ఆయువు’ మొదలగు శబ్దంబులు గ్రహింపనగు. బహుళమని చెప్పుటచేత ‘పయః’ మొదలైన వానియొక్క సకారంబునకు లోపంబుకలుగదు. అనఁగాఁ గడపటివర్ణమైన సకారంబునకు లోపంబు కలుగక ‘పయస్సు’ అనియేకాని ‘పయము’ అనియుండదు. అధునికులు ‘డాకంబు పయము’ అని ప్రయోగించెదరు, ఇయ్యది కావ్యంబులమృగ్యంబు. ‘వయస్’ అనుశబ్దము పక్షికర్థమైనపుడు ‘వయస్సు’ అనియు, ప్రాయమున కర్థమైనపుడు వయస్సు, వయసు, అను రెండురూపంబులుగలవు. కాని ‘వయస్సు’ అనునపుడు పక్షిపర్యాయముగాఁ దెలుఁగునఁ బ్రయోగంబు మృగ్యంబు. ‘ఓజస్సు’ అనస్సు, అంభస్సు, వర్చస్సు, రక్షస్సు, పాథస్సు, సరస్సు, ఆయుస్సు, హవిస్సు, చేతస్సు, మహస్సు, అంహస్సు, ఆగస్సు, ఇత్యాది శబ్దంబులకు ముప్రత్యయంబు రాదు. తుదిసలోపంబు బహుళంబుగ నగు ‘పథిన్’ శబ్దంబునకు ‘పథము’, ‘పుంస్’ అనుశబ్దంబునకు ‘పుంసము’, ఇవ్వియవి. ప్రథమైకవచనాంతంబు

…గును. 'సరము' అనుటకు- సీ॥ తే॥ గీ॥ ఘటితకిసలయసమజటాపటలరిటల। ఫలకతిలకితశశిసితభసితలసిత। రసితపరమసమాధిసాద్విపరరుచిర। రసఘురభరంబు వొల్చుమానససరంబు॥ ఘటికాచలమాహాత్మ్యము- 1ఆ, అను సీసపద్యముయొక్క ముఖస్థమగు సీసమందలి ప్రతిపాదాంత్యమందును గ్రసుముగా, పరిసరంబు, కలధురంబు, మౌక్తికసరపరంబు, రోలంబపరికరంబు, అను సంత్యనియమముతో 'మానససరంబు' చేర్పఁబడి ప్రయోగింపఁబడినది. ఈప్రయోగంబునకు సహాయమైన ప్రయోగాంతరంబుగాఁ నిపింపదు.

81 సూ—మహద్వాచకంబులగుసాంతంబులకంతలోపంబేనిద్వితీయైకవచనాంతతుల్యత్వంబేనగు.

అంగిరుఁడు - అంగిరసుఁడు - ఉగ్రశ్రవుఁడు - ఉగ్రశ్రవసుఁడు- ప్రచేతుఁడు - ప్రచేతసుఁడు - ఊర్ధ్వరేతుఁడు - ఊర్ధ్వరేతసుఁడు.

వ్యా.—మహత్తును జెప్పునట్టి సకారాంతపదంబులకుఁ గడపటియక్షరములోపించుటగాని ద్వితీయైకవచనసమత్వముగాని కలుగును. ఉ. అంగిరుఁడు - అంగిరసుఁడు. ఇచ్చట 'అంగిరస్' అనియుండఁగాఁ గడపటియక్షరంబగు సకారంబు ప్రకృతసూత్రంబున లోపించి యిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నుత్వదువర్ణకంబులు రాఁగా 'అంగిరుఁడు' అయినది. పక్షంబున 'అంగిరసమ్' అను ద్వితీయైకవచనాంతంబే తెలుఁగునఁ బ్రాతిపదికంబై- డెబ్బదియొకటవసూత్రంబువే మకారంబు లోపించి యిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నుత్వదువర్ణకంబులతో 'అంగిరసుఁడు' అయినది. ఇట్లే 'ఉగ్రశ్రవుఁడు, ప్రచేతుఁడు, ఊర్ధ్వరేతుఁడు' మొదలైనవారికి రూపద్వయంబు గ్రహింపవలెను తే। గీ। ఉక్తసూత్రమునిష్ఠితుఁడూర్ధ్వరేతుఁ। డైనకణ్వమహాముని యనఘుచరితుఁ! డట్టిముని కెట్లుగూఁతురవైతిదీని। నాకు నెఱుఁగంగఁ జెప్పుము నలిననేత్ర। భార- ఆది- 4ఆ. క॥ సుతు లనఘులు వేవురునవ యుతులయి యుపయించి సాంఖ్యయోగాభ్యాసోన్నతిఁజేసి ముక్తులయి భూరితేజులంపు బుధు నూర్ధ్వరేతసులైనన్, భార-ఆది- 3 ఆ.

82 సూ—వేధపురోధపురోధసుఁడు.

వేధశ్శబ్దమునకు నిత్యంబుగాఁ బురోధశ్శబ్దమునకు వైకల్పికముగా సలోపస్త్రీవద్భావంబులు దీనిచేనిపతింపంబడియె.

వ్యా—వేధ - పురోధ - పురోధసుఁడు. అనఁగా తైయెనుబదియొకండవ సూత్రంబుచేత నవి సాంతంబులగుటచే వేధుఁడు - వేధసుఁడు - పురోధుఁడు–ఇట్లు నిష్టరూపంబులగుచుండ ‘వేధ’శ్శబ్దంబునకు సకారలోపంబును; స్త్రీత్వాదిదేశంబును, నిత్యంబుగాను; ‘పురోధ’ శ్శబ్దంబునకు సకారలోపంబును, స్త్రీత్వాతిదేశంబును, దీనిసూత్రంబుచేత వైకల్పికముగాను; నిపతింపఁబడినవి, (నిపాతమనఁగా—శబ్దముయొక్క రీతిప్రయోగము సామాన్యసూత్రముచేతఁ గలుఁగుచుండఁగా దానికి విరుద్ధముగాఁ బలికిన, రూపము.) ‘వేధ’, ఇచ్చట సకారములోపించి స్త్రీత్వాతిదేశంబుచేఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుగలిగినది. ‘పురోధ’– పురోధసుఁడు, ఇచ్చట సకారములోపించి స్త్రీత్వాతిదేశంబుచేఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుకలిగి ‘పురోధ’, అయినది పక్షంబున ‘పురోధసమ్’, అను ద్వితీయాంతము ప్రాతిపదికంబై డెబ్బదియొకండవసూత్రంబుచే నంతిమమకారలోపంబును, ఇరువదియొకటియిరువదిరెండుసూత్రంబులచే నుత్వడుప్రత్యయాదేశకంబులు గలిగి ‘పురోధసుఁడు’ అయినది.

83 సూ—మనఃప్రభృతులసకారంబునకుద్విత్వంబువిభాషనగు.

మనసు - మనస్సు - శిరము - శిరస్సు - సదసు - సదస్సు - సలోపంబయ్యెనేని - మనము - శిరము - సదము.

వ్యా—‘మనస్’ మొదలైనశబ్దములయొక్క సకారంబునకు ద్విత్వంబు విభాషగానగును. ఉ. మనసు- మనస్సు. ఇచ్చట "మనస్" అనియుండఁగా నలువదియొనిమిదవసూత్రంబుచే నుగాగమద్విత్వంబులు రాఁగా ‘మనస్సు’, అయినది. పిమ్మట నీసూత్రంబునందు ద్విత్వంబు విభాషగావున నేకసకారంబుకో నుగాగమాంతరూపంబును నుండు. ఉ. మనసు– మనస్సు ఇట్లే ‘శిరసు. సదసు, ఉరసు- వక్షసు- యశసు -

తపసు - తమసు - తేజసు - మొదలైనవి గ్రహింపవలయును. వీనియంత్యసకారంబునకు నెనుబదియవసూత్రంబుచే లోపంబుగలిగి యదంతనపుంసకలింగంబుగావున ముప్పదితొమ్మిదవసూత్రంబుచే ముకారకంబు రాఁగా మనము, శిరము, సదము, ఉరము- వక్షము- యశము- తపము- తమము- తేజము, మొదలైనవి యయ్యెను.

84 సూ—ద్యుహృచ్ఛబ్దంబులకుదివిహృదియగు.

దివి - దివులు - హృది - హృదులు॥

వ్యా—(దివ్, అను వకారాంతశబ్దంబునకు (దివి అనియు, హృద్, అను దకారాంతశబ్దంబునకు "హృది" అనియుఁ ప్రథమావిభక్తి యగును. ఉ. దివి-దివులు హృది-హృదులు.

85 సూ—స్త్రీలింగంబులెల్లస్వస్వనియతంబులగుస్త్రీప్రత్యయంబులంగూడియిందుఁబ్రవర్తిల్లు.

నామము...	...స్త్రీప్రత్యయాంతము...	తత్సమము.
కర్తృ...	... కర్త్రీ ...	... కర్త్రి
జనయితృ...	...జనయిత్రీ ...	...జనయిత్రి
భాగ్యశాలిన్	...భాగ్యశాలినీ...	...భాగ్యశాలిని
బుద్ధిశాలిన్	...బుద్ధిశాలినీ ...	...బుద్ధిశాలిని
మతిమత్...	...మతిమతీ ...	...మతిమతి
గుణవత్...	...గుణవతీ ...	...గుణవతి
విద్వత్...	...విదుషీ ...	...విదుషి
వనజముఖ ...	వజనముఖీ ...	...వనజముఖి
	వనజముఖా...	...వనజముఖ
మీననేత్ర...	...మీననేత్రా ...	...మీననేత్ర

అంగాదులకుఁదప్ప సంయోగోపధంబులకు ఙీప్రత్యయంబులేమింజేసి - మీననేత్రి - పద్మనేత్రి - ఇత్యాదులసాధువులు.

వ్యా—సంస్కృతభాషలో స్త్రీత్వము బోధింపఁబడినపుడు స్త్రీప్రత్యయంబు లేచేవి సంస్కృతవ్యాకరణంబునఁ గలుగునో యట్టిప్రత్యయాంతంబులే యీ భాషయందుఁ బ్రాతిపదికంబులగును. ఉ. కర్త్రి, జనయిత్రి, బుద్ధిశాలిని, గుణవతి, మీననేత్ర- మొదలైనవి. (కర్త్రి, జనయిత్రి, ఈశబ్దంబులకు సంస్కృతభాషలో కర్తృ జనయితృ, శబ్దంబులు మహద్వాచకంబులైనపుడు ఋకారాంతంబులుగా నుండును. సాంస్కృతికంబులైన ఋకారాంతశబ్దంబులు స్త్రీలింగంబులో నీకారాంతంబులై "కర్త్రీ-జనయిత్రీ" అని దీర్ఘాంతంబులగును. పిమ్మట నేఁబదినాల్గవసూత్రంబుచే హ్రస్వాంతంబులగు. (భాగ్యశాలిన్- బుద్ధిశాలిన్" ఇత్యాదిసాంస్కృతికనకారాంత పుంలింగంబులు సంస్కృతభాషలో నీకారాంతంబులై తెలుఁగున హ్రస్వాంతంబులై "భాగ్యశాలిని, బుద్ధిశాలిని" ఇట్లుండును. (మతిమత్, గుణవత్ ఇత్యాదితకారాంత సాంస్కృతికపుంలింగంబులు స్త్రీత్వంబున నీకారాంతంబులై తెలుఁగున హ్రస్వాంతంబులగును. ఉ. మతిమతి-గుణవతి. సంస్కృతభాషలో ఋకారాంత నకారాంత తకారాంతశబ్దంబులు సామాన్యంబుగా నీకారాంతంబులగు. తెలుఁగులో నట్టిదీర్ఘంబునకు, హ్రస్వంబు కలుగును. ధాతృ-ధాత్రి. దుష్టశాసితృ-దుష్టశాసిత్రి నేతృ-నేత్రి గుణిన్ - గుణిని. ధనిన్ - ధనిని. కాశీవాసిన్ - కాశీవాసిని. ధీమత్-ధీమతి మహత్ - మహతి. సౌందర్యవత్ - సౌందర్యవతి. (మూలము) అంగాదులకుఁ దప్ప సంయోగోపధంబులకు ఙీప్రత్యయంబులేమింజేసి, మీననేత్రి, పద్మనేత్రి, ఇత్యాదు లసాధువులు. (వ్యా) అఙ్గమొదలైనశబ్దంబులకుఁ దక్క హల్సముదాయం బుపధాస్థాన మందుఁగల తక్కినశబ్దంబులకు ఙీప్రత్యయము (స్త్రీలింగబోధకమైన ఈకారము) లేకపోవుటచేత (మీననేత్రి – పద్మనేత్రి, మొదలైనశబ్దంబులు దుష్టములు. ఉపధయనఁగా:—శబ్దంబుతుదినుండి లెక్కించినచో రెండవదియైనయక్షరము. కాఁబట్టి ప్రకృతంబున శబ్దముయొక్క యక్షరంబుల నంతంబునుండి లెక్కిం మతటిని సంయోగము (హల్లులకమి) రెండవస్థానమం దుండవలయును. మీననేత్రి, అనుశబ్దంబులో దువవర్ణంబకాదు. పూర్వవర్ణంబు తకారరేఫంబులు.

ఆవర్ణంబులకే సంయోగమని పేరు. ఈశబ్దంబులలో సంయోగముపరమైనందున నీకారాంతం బుకాలేదు. ఇట్లే పద్మనేత్ర మొదలైనవి. (మీననేత్రి, ఇత్యాదులు, 'మత్స్యములవంటి నేత్రములుగలది, అనునర్థంబున సాధువులైనను (మీనంబులకు నాయకురాలు, అనునర్థంబున సాధువేయగును. మీనంబులకు నాయకురాలనఁగాఁ దననేత్రంబులు మీనంబులనుమించి యున్నవిగావునఁ దన్నయనంబులద్వారంబున మీనంబుల నేలుచున్నదని నేత్రంబులకు నుత్కర్ష ముల భించును. మీనంబులు కన్నులకుసమానములగుట జగద్విదితంబుగావున నయనార్థకశబ్దంబులేకపోయినను, ఉపమానవాచకమీనశబ్దంబుచేతనే నేత్రంబులూహింపఁబడు. ఇట్టియర్థము సౌందర్యవర్ణనాప్రకరణంబునందుఁ బైశబ్దంబులు ప్రయోగింపనప్పుడు స్ఫురింపననియోజింపవలెను. (నాసిక - ఉదర-ఓష్ఠ - జఙ్ఘ - దన్త - కర్ణ - శృఙ్గ- అఙ్గ - గాత్ర- కణ్ఠ, ఈశబ్దంబు లీకారాంతస్త్రీలింగంబులుగను, ఆకారాంతస్త్రీలింగంబులుగాను నుండును; గానఁ దెలుఁగులో హ్రస్వంబుగలిగి ఇకారాంతంబులుగాను అకారాంతంబులుగాను నుండును. ఉ. చంపకనాసికి-చంపకనాసిక. కలకణ్ఠి కలకణ్ఠ. పల్లవోష్ఠి-పల్లవోష్ఠ. మొదలైనవి. ఇట్లు రెండువిధంబుల స్త్రీబోధకములైనప్పుడు వాడవచ్చును. మిగిలిన బహ్వచ్-శబ్దంబులకు (రెంటికన్న నెక్కువచ్చులుగలశబ్దంబులకు) స్త్రీత్వబోధకమగు జీప్రత్యయంబు రాదు. ఉ. (పద్మలోచన-కుటిలకుంతల-పల్లవాధర' మొదలైనవీనిని, పద్మలోచని, కుటిలకుంతలి, పల్లవాధరి, ఇత్యాదికమికారాంతబుగా వాడవలదు. పెక్కురు తెలియక 'నేత్రి' అనియే ప్రయోగించుచుండిరి. గీ॥ శరణు జగదంబ లలితవాచాకదంబ | చంపకము సంపదపన ప్రార్థించుచువదన | సత్ప్రణామంబు మృగనేత్రి చారుగాత్రి | దండములినేశి నీకుఁ బద్మజునిరాణి మత్స్య. ౪అ. తే॥ గీ॥ పద్మదళనేత్రి ప్రౌఢభూపాలపుత్రి | చిక్కవిరుపాక్షి మగుని రాచిల్క తేజి చాటుధార. ఇచ్చోనంత్యప్రాసనియమము. ఈప్రయోగమునకు నాధునికుల గ్రంథములయందు లెక్కయేలేదు. మఱియు దంతశబ్దంబునకు మత్వర్థమందు 'సు' వర్ణంబు పూర్వమందున్నచో 'దతి' గా మాఱును. ఇది తెలియక పెక్కురు 'సుదతి' అనుటను 'సుదంతి' అని ప్రయోగించిరి. సీ॥ 'దాడిమీఫలమియ్యెడను నేల కొనియెదన్ను దాడిమీఫలము సుదంతికిమ్ము' అప్ప-2ఆ. (ఇచ్చో (దాడిమీఫలము సుదతికిమ్ము' అన్నదిసరిగా నుండును) క॥ (తానూరక యరిగి యాసుదంతినిఁజేరెన్' అప్ప-3ఆ. (ఇచ్చో (తానూరక యరిగి యా సుదతినిఁజేరెన్' అన్నసరిపోవును) మ॥ ఎవరోఁగూడి దినపో సుదంతికిఁ గొలంతి శాంతి

యొప్పంచుఁజె | పృథుపే' పాంచా-5ఆ. ఇచ్చో 'యోగ్యమైనదంతంబులుగలది' అన్నయర్థంబునందు 'సుదతి' అనిసవరించుటకు వలనుపడదు; కాని స్త్రీలకు గజయాన లన్నప్రసిద్ధపుకలదుగావున నడకచే నేనుంగువంటిదని యర్థము చెప్పుకొనుచుఁ శైశబ్దంబులున్న రీతినుంచి కవిప్రయోగమునందు గౌరవముంపవచ్చును.

86 సూ—మహతీతరంబులగు స్త్రీలింగంబులవిశేషణంబులకుఁ గ్లీబత్వంబు విభాషనగు.

పద్మలతమనోహారి - పద్మలతమనోహారిణి - హృద్యంబగువిద్య - హృద్యయగువిద్య॥ మొదవులలోఁగపిల వరిష్ఠంబు - కపిలవరిష్ఠ

వ్యా.—మహతులుకాని స్త్రీలింగంబుల విశేషణంబులకు నపుంసకలింగధర్మంబు విభాషగానగును. అనఁగాఁ దిర్యగ్జడబోధకములైన స్త్రీలింగంబులవిశేషణంబులు స్త్రీలింగముగాను, నపుంసకలింగంబుగాను, నుండును. ఉ. పద్మలతమనోహారి — పద్మలత మనోహారిణి. ఇచ్చట 'లత' అనునది జడంబుగావున 'మనోహారి' అనినపుంసకలింగముగాను, 'మనోహారిణి' అని స్త్రీలింగంబుగాను, విశేషణంబుచెప్పనచ్చును. 'మనోహారిన్' శబ్దము సంస్కృతంబులో నాంతంబుగనుక నెనుబదియైదవసూత్రప్రకారంబున స్త్రీలింగరూపము 'మనోహారిణి', అనవలయును. ఇట్లే 'హృద్యంబగువిద్య-హృద్యయగువిద్య' మొదవులలోఁగపిలవరిష్ఠంబు, మొదవులలోఁగపిలవరిష్ఠ, మొదలైనవి గ్రహింపవలెను.

87 సూ—భవచ్ఛ్రుతాదులకిందుఁబ్రయోగంబులేదు.

భవదాదులగు హలంతసర్వనామంబులకును శత్రు రేఫాంతాదులకును దెనుఁగుభాషయందువ్యవహారంబు లేదనియర్థము - సమాసంబులం దొలుతంగడిసి యిందుఁ బ్రయుక్తంబులగు॥ భవద్గుణంబులు - త్వదాశయము - మత్పుణ్యము - లస్మద్రూపము - భవిష్యత్కాలము- ధూర్వహము -ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—భవత్ మొదలైనశబ్దంబులును, శతృప్రత్యయాంతరూపంబులును, రేఫాంతంబులును, దెనుంగుభాషయందుఁ బ్రయోగింపఁగూడదు. అనఁగా భవత్-త్వత్-మత్, మొదలైనశబ్దంబులును, లసత్-భాస్వత్, మొదలైనశతృప్రత్యయాంతంబులును, ఘూర్-గీర్, మొదలైన రేఫాంతశబ్దంబులును, దెనుఁగుభాషయందుఁ బ్రయోగింపఁదగవుకాని సమాసాంతంబులయందుఁ గాక తక్కినసమాసాదిమధ్యభాగంబులయందుఁ బ్రయోగింపవచ్చును. ఉ. భవద్గుణంబులు - త్వదాశ్రయము - మత్స్వామ్యము, ఇత్యాది సమాసస్థలంబులయందు భవత్ - త్వత్ - మత్. మొదలైనశబ్దంబులు సమాసాంతర్భాగంబుగాఁ బ్రయోగింపఁ బడ్డవి. సమాసాంతంబునందును, వ్యస్తంబునందును వీనికిఁ బ్రయోగములేదు.

ఆచ్ఛికపరిచ్ఛేదము

—:o:—

అచ్చతెనుంగుంగూర్చి తెలుపునట్టిభాగమునకు నాచ్ఛికపరిచ్ఛేదమని పేరు

1 సూ—సంస్కృతసమేతరంబయిన యీభాషయచ్ఛయనంబడు స్పష్టము.

వ్యా—సంస్కృతసమములుకాని యీభాష యచ్చతెనుఁగనఁబడును.

2 సూ—ఆచ్ఛికశబ్దంబులెల్లందఱుచుగస్త్రీసమంబులుంక్లీబసమంబులయియుండు.

స్త్రీసమత్వాతిదేశంబుచేఁ బ్రథమైకవచన లోపాదికంబును క్లీబసమత్వాతిదేశంబుచే మువర్ణకంబునగునని యెఱుఁగునది॥ అన్న-మిన్న -

అద్ద - గద్ద - జాణ - గాణ - ఓడ - గోడ - ఇత్యాదులు స్త్రీసమంబులు॥ బియ్యము - నెయ్యము - అల్లము - మొల్లము - సున్నము - సన్నము - ఇత్యాదులు క్లీబసమంబులు ॥ తఱచుగననుటచేఁ బుంలింగతుల్యంబులుం గొండొకకలవని తాత్పర్యము ॥ కొమరుఁడు - చందురుఁడు - జముఁడు - కందుఁడు - ఇత్యాదులు.

వ్యా—అచ్చతెనుఁగు శబ్దంబులన్నియు సాధారణంబుగ స్త్రీలింగసమంబులు గాను, నపుంసకలింగసమంబులుగాను, నుండును. స్త్రీత్వమారోపించుటచేతఁ (స్త్రీలింగసమములని చెప్పుటచేత) బహువచనైకవచనంబులకు లోపంబు కల్గుట మొదలైనవియు నపుంసకలింగత్వమారోపించుటచేత (నపుంసకలింగసమములని చెప్పుటచేత) మువర్ణకము వచ్చుటయుఁ గలుగునని తెలిసికొనునది. ఉ. అన్న-మిన్న-అద్ద-గద్ద-జాణ-గాణ-ఓడ- గోడ మొదలైనవానికిఁ బహువచనైకవచనలోపంబు గలదు గావున స్త్రీలింగసమంబులు. బియ్యము-నెయ్యము-అల్లము-మొల్లము-సున్నము-సన్నము మొదలైనవానికి మువర్ణకముండినదిగనుక నపుంసకలింగసమంబులు. తఱచుగ, (సాధారణముగ) అని సూత్రింబునయందుఁ జెప్పుటచేత స్త్రీలింగసమంబులును, నపుంసకలింగసమంబులును మాత్రమే కాక పుంలింగముతో సమానంబులును కొండొక (కొన్ని) కలవని తాత్పర్యము. ఉ. కొమరుఁడు - చందురుఁడు - జముఁడు - కందుఁడు - మొదలైనవి, ఇచ్చటఁ బుంలింగసమంబులని చెప్పుటచేత డువర్ణకంబు వచ్చినదని గ్రహింపవలెను.

3 సూ—బల్లిదాదులు సంస్కృతతుల్యంబులు.

మహత్త్వంబున వీనికుత్వము డాదులు నమహత్త్వంబున మువర్ణకాదులును స్త్రీత్వంబునందాలు శబ్దముతోడ సమానంబునుంగలుగునని యెఱుంగునది॥ బల్లిదుఁడు - బల్లిదము - బల్లిదురాలు ॥ బల్లిద - అక్కజ - కావల - బెట్టిద - బెడిద - మిసిమింత - మొక్కల - ఇత్యాదులు బల్లిదాదులు.

ఆచ్ఛికపరిచ్ఛేదము.

వ్యా—(బల్లిద, మొదలైనశబ్దంబులు (సంస్కృతశబ్దంబులతో (సమాసములు. అనఁగా మహత్వంబునందు (బల్లిద, మొదలైనవానికి (తత్సమపరిచ్ఛేదమందలి యిరువదియొకటి యిరువదిరెండు సూత్రంబులచే నుత్వమున్ ద్విత్వకారాదులును (ఆమలనుట్టభే నిసా గమనగాగమంబులు) అమహత్వంబునందు మున్నక్కారాదులును (ఆవిశబ్దంబుచేయు గాగమంబును) స్త్రీత్వంబునందు (ఆలు, శబ్దంబుతో సమాసముకలుగునప్పుడు సంధిపరిచ్ఛేదమునందలి ముప్పదియొకండవసూత్రంబుచే నుత్వరుగాగమంబులును కలుగవని తెలిసికోవలెను. ఉ. బల్లిదుఁడు - బల్లిదము - బల్లిదురాలు. మొ అల్లి అక్క-డి-కోవల-దిట్టిప-బెడిద-మిసిమింత- మొక్క-ల- మొదలైనవానికి బల్లిదశబ్దంబువలనే యీప్రత్యయంబు గ్రహింపవలెను.

4 సూ—మహత్తు బగుమగాదులకుం గయిరాదులకును దుజ్ఞగును త్వంబుగాదు.

మగఁడు - మనుమఁడు ॥ కయిరఁడు - కత్తెళఁడు ॥ నుగ - మనుమ - రాయ - పాప - ప్రే - తే - ఈకాప్రత్యయాంతంబులు ఇత్యాదులుమగాదులు ॥ కయిర - కత్తెళ - జన్న - నీల — ఇత్యాదులు కయిరాదులు.

వ్యా—మహద్వాచకములైన 'మగ, మొదలైనశబ్దంబులకును, 'కయిర'—మొదలైనశబ్దంబులకును, డుప్రత్యయంబువచ్చును. ఉ వ్యంబురాదు. ఉ. మగఁడు-మనుమఁడు రాయఁడు-పాపఁడు-ప్రేఁడు-తేఁడు-ఈ-కా- ప్రత్యయాంతంబులు మగాదులు. కయిరఁడు-కత్తెళఁడు-జన్నఁడు-నీలఁడు-మొదలైనవి కయిరాదులు మొదలగువానికిని, కయిరాదులకును, ద్వితీయాద్యేకవచనంబునందు బల్లిదాదులకువలెనిగాగమంబు సాక్షికంబుగా తత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి యిరువదినాల్గవసూత్రంబుచే నిత్యంబు జ్ఞప్తుమెంచుకోవలెను. ఈకాప్రత్యయాంతంబులు=ఈప్రత్యయంబును, కాప్రత్యయంబును, వంతమునందుఁగల శబ్దంబులు ఈప్రత్యయాంతంబునకు - ఉ. అన్నుఁడు ము (మూ - శదిన-15సూ) కాప్రత్యయాంతంబునకు- ఉ అంగా కు--ము (మూ-శదిన- 11సూ) ఈ మగాది

గణశబ్దంబులు 'మగనిన్, రాయనిన్, మనుమనిన్' ఇత్యాదికముగా నిత్యనిగాగమము బుతోఁ బ్రయోగింపఁడును. ప్రస్తుతకాలంబున నొకానొకరు 'రాయ' శబ్దంబుకారాంతం బని భ్రమించి 'రామున్' అన్నట్లు 'రాయున్' అనిప్రయోగించె. అయ్యది ప్రామాదికంబు. ఈశబ్దంబునకు రామశబ్దంబునకుఁబోలె సంబుద్ధియందు డుద్వర్ణకలోపంబు మాత్రంబు మహాకవిప్రయోగంబులఁ గానంబడియెడి. కాని నిగాగమంబునకు వైకల్పికత్వంబును, ఉకారాంతత్వంబును, జూపట్టవు. కనుకనే వక్ష్యమాణలక్ష్యంబు లకారఘటితంబులు సంగతమ్ములుగానున్నవి. మ॥ కృష్ణరాయల. బాహామృగనాభి సంకుమదసాంద్రాలేపపంకంబునన్. మను- 1ఆ- చ॥ కనితనురాజులెన్నకొనఁగాఁ బెనుపోఁడులతో సిరంగరా। యనికడకేగి మాటలనె యాయనఁదెలిచి తెచ్చెమల్కాకున్. య. యూ. 1ఆ. మ॥ అ। గ్గలిక న్బాహులచేతగ్న్చి ఓరుకుల్గైకొన్న శ్రీరంగరా। యలచిత్తంబిగురింపరాయసము వ్రాయంజాలితౌనౌ సుధీ। తిలకా! లక్ష్మీవిలాసము. 1ఆ చ॥ వనజసగాక్షుశంకరులు వార్థికినర్రికిఁబోలెఁ గృష్ణరా।యనికి ననుంగుఁబల్లుఁడెటులై తనరున్ విరచక్షమానవుణ్డు' కాకుస్థ 1ఆ మ॥ కలఁగెన్ శత్రునయంకరప్రకటవోర్గర్వస్ఫురత్కృష్ణరా। యలసద్వైరిఘనాంధనస్వనములా శాంతఁబులం బ్వఁగన్॥' కృష్ణరా- 3- ఆ తే॥ గీ॥ అతఁడు దీవించి తగనురాయలమనిమ్మ హాత్మురాలని మదలోన హర్షమలర కృష్ణరా - 4- ఆ. మ॥ శ్రీకృష్ణరా। యలసంపు వదింమనట్టి యెడనత్యాశ్చర్య'-'మొప్పారఁడ। ల్లలనారత్నము వింతమాటనొక చిల్కంబంపె నచ్చోటికిన్' కృష్ణరా 4 ఆ. తే॥ గీ॥ తనకుపట్టోడవు నొకరాజు ఘనతరాన్వయమునఁగలిగెను గృష్ణరాయలయి సత్యమ కృష్ణరా 4 ఆ. తే॥ గీ॥ అప్పుడప్పాజి కృష్ణరాయలను బెండ్లి। కొ- కుఁ జేయంగనెంచి పుత్త్రడిమెరుంగు' కృష్ణ - 4 ఆ

5. సూ— పగతాదుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబగు.

పగతురు - అల్లురు - నెయ్యురు - బలియురు - మార్తురు.

వ్యా—'పగత' శబ్దము మొదలైనవానియొక్క బహువచనలకారంబునకు రేఫంబగును. ఉ. పగతురు. ఇచ్చట 'పగత + లు' అనియుండఁగా, తత్సమపరిచ్ఛేదమందలి యుదంతియొక్కంశవ సూత్రంబుచేతమత్వంబు రాగ్ర । తన్నరసూత్రమ్మేఁట అనేర్చ

ంబునకు రేఫంబు కలుగఁగా 'పగఱు' అనియైనది. ఇట్లే అల్లురు-నెయ్యురు-కలియురు- మార్తురు మొదలైనవి గ్రహింపవలెను. 'మల్ల' శబ్దము సాంస్కృతికంబైనను దానిబహువచనలకారంబునకు రేఫంబు పాక్షికంబుగఁ గానిపించెడిని. ఉ. మల్లలు 'మల్లురు. చ. బలమును విన్నలావు మెయిపర్వముఁ జేర్చి పెనంగుజెట్టిమల్లులవిఱుతుర్ మజేర్ గడియలోనననూడ్చి తేఱ్చి దేయుమర్' భార- వి రా. 2 ఆ. మవీరారిమల్లురకున్నట్లియుగుండపవీయబలనూపుల్ సంగడాలౌవియు। చ్చరకాంతాననపాళివిన్న రడికాశ్చర్యంబు చర్చింపఁగన్' రామాభ్యుదయము. 1ఆ.

6 సూ—కొన్ని డుమంతంబుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబును దానికిముందు పూర్ణబిందుపూర్వకడకారంబునగు.

గండండ్రు - మిండండ్రు - ఇత్యాదులు.

వ్యా—'కొన్ని డుమంతంబులయొక్క బహువచనలకారంబునకు రేఫంబును, ఆరేఫంబునకుఁ బూర్వము నిండుసున్నదాపలగలిగిన డకారంబునువచ్చును. ఉ. గండఁడు- గండండ్రు. మిండఁడు - మిండండ్రు. ఇచ్చట 'గండ+లు' అనియుండఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబున లకారంబునకు రేఫంబురాఁగా 'గండ+రు, అయ్యె. ఈరేఫంబునకుముందు దాపలసున్నగల డకారంబురాఁగా 'గండండ్రు' అయినది. ఇట్లే 'మిండండ్రు' గ్రహించునది. నరసింహవ్యాకరణకారకునిమతంబున 'గండలు, మిండలు, అను బహువచనరూపంబులునుగలవు.

7 సూ—కాప్రత్యయంబుమీఁది బహువచన లకారంబునకు లఘ్వలఘు రేఫంబులును లఘురేఫంబునకు ముందు బిందుపూర్వకడకారంబునగు.

విలుకాండ్రు - విలుకాఱు - వేఁటకాండ్రు - వేఁటకాఱు
వేడుకకాండ్రు - వేడుకకాఱు.

వ్యా — కా ప్రత్యయంబు పరువాతి బహువచనలకారంబునకు లఘురేఫంబును, అలఘురేఫంబును, కలుగును. అలఘురేఫంబునకు దాపలనున్న గలడకారంబు వచ్చును. ఉ. విలుకాండ్రు విలుకాలు. ఇచ్చట 'విలుకా' అనునది ప్రాతిపదికము. దీనికి బహువచనారమందు 'విలుకా + లు' ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రంబునఁ బ్రత్యయలకారంబునకు లఘురేఫంబును, దానికిముందు దాపలనున్న గలడకారంబును రాఁగా 'విలుకాండ్రు' అయ్యెను. పక్షంబున 'విలుకా' శబ్దంబుపైని బహువచనలకారంబునకు నలఘురేఫంబుమాత్రమే కలుఁగగా 'విలుకాలు' అయ్యెను. ఇట్లే 'వేటకాండ్రు—వేడుకకాండ్రు' అను నవియు గ్రహింపవలెను. ఉ. వేడుకకాండ్రకై తిరుగు వేశ్యలనాడిన జాడ వచ్చునీ ల్లోడఁగఁ బాడితకాదె, ఉ- రా 4ఆ. క. పాకేఁడు నీరెపల్లెవ్వఁగఁ దాఁ బెనిమైనయొంటనుకఁ గని పురం। బాజెనుమంత వేడుక। కాలులుజాల రలునూచి క్రందుకొనంగన్, భార- శాంతి- 3ఆ.

8 సూ—తేప్రభృతుల బహువచనమునకు ముందు డుజ్జగు.

తేఁడులు - తేండ్లు.

వ్యా — తే, మొదలైనశబ్దంబులు బహువచనంబునకుముందు డుజ్వర్ణకంబు వచ్చును. ఉ. తేఁడులు— తేండ్లు, 'తేఁడులు' అనుశబ్దంబునందు డుజుకారోత్వంబు గావున బిందువు పూర్వమందుఁ గాగా. తేశబ్దంబు దీర్ఘాంతంబగుటచే నర్ధానుస్వారయుమాత్రంబే కలిగెను. తే + లు, ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రంబున లువర్ణకంబునకు ముందు డుజ్వర్ణకంబుగలిగి 'తే + డు + లు', ఇట్లుండఁ బంద్రెండవసూత్రంబుచే బహువచనలకారంబునకు ముందున్న డుజ్వర్ణకంబుయొక్క ఉకారంబునకు లోపంబు కలుఁగగా డకారలువర్ణకంబులు సంయుక్తంబులయ్యె (తే + ండ్లు) పిమ్మట నీపరిచ్ఛేదమునందే పదునేడవసూత్రంబున డలకారసంయోగంబునకుఁ బూర్వమందున్న యొంటిసున్న నిండుసున్నయయి 'తేండ్లు' అయ్యెను. ఇట్లే 'ఏఁడులను' 'ఏండ్లను' మొదలయిన ద్వితీయాదులు.

9 సూ—నూఁతుశబ్దము ప్రథమైకవచనంబునకు _ గుర్వక్షరాబగు

కూఁతురు - కూఁతులు కూఁతురులు - కూఁతుళ్లు - కూతురిని త్యాదిరూపంబులు గ్రామ్యంబులని యెఱుంగునది.

వ్యా—'కూఁతు' అనుశబ్దంబుయొక్క ప్రథమైకవచనంబునకు 'రు' అనునక్షరంబు వచ్చును. ఉ॥ కూఁతురు—దీనిబహువచనము-కూఁతులు. కూఁతురులు-కూఁతుళ్ళు-కూఁతురిని, ఇత్యాదిరూపంబులు దుష్టంబులు. 'కూఁతు' శబ్దంబు నామవాచకంబు; కావున దానిపైని బహువచనప్రత్యయమొక్కటియె యుండునుగాని యేకవచనంబు రువర్ణంబుండనేరదు ఏకవచనబహువచనంబులను! నొక్కవచనాంతంబున సమావేశంబు విరుద్ధముకావున "కూఁతురులు" ఇత్యాదిప్రయోగంబు లసాధువులు.

10 సూ—చెయువు బహువచనలకారంబున కలఘురేఫంబు విభాషనగు.

చెయువ్రులు - చెయువులు - చెయువ్రులను - చెయువ్రుంను.

వ్యా—'చెయువు' అనుశబ్దంబుయొక్క బహువచనలకారంబునకు శకటరేఫంబు విభాషగానగును. ఉ॥ చెయువ్రులు-చెయువులు. చెయువ్రులను-చెయువులను. ఈ శబ్దంబుయొక్క యకారంబుమీఁది యుకారంబునకు లోపంబును గాన్పించెడిని. ఉ॥ ఇంపు దనర్కొత్తఁగ నొక్కచో నొకటి నొక్కటిగాంచి యెలర్చు చెయ్వులం జిత్తజాకేళిఁదేలె విలసిల్లుచు జక్కవ దోయివేమవక్ 'భార-ఉద్యో- 2ఆ. శా॥ । చేరం జోటూకటెంయఁ గానక భ్రమంజెయ్యేది భృంగావలిం ! గారామారఁగ నుద్ధరించె ప్రెగ్గడ హరివంశము. సీ। మఱవక ప్రాణమై మరువవరూథిని చెయ్వులన్నియు దక్కఁ జిత్రరేఖ 'వసు-౬ ఆ. ఉ॥ సింగంబులుగ్రనిబాలికల్ దిరుగుచుం జెగ్వేది మోదించుచా రంగంబుద్దిరుగండపోవ నపత్రులాజీవముల్ గోయుటల్ ఉత్తర రామాయణము.

11 సూ—అల్వాదుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబును మఱుగని యువర్ణంబునకు బిందుపూర్వకడకారంబునగు.

ఆండ్రు - ఆండ్రను - ఆలు - చెలియలు చెల్లెలు - కోడలు మఱఁదలు- ఇవి యాల్వాదులు.

వ్యా—ఆలు, మొదలైనశబ్దంబుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబును ముందఱనున్న ప్రకృతిలువర్ణంబునకు దాపలనున్నగల డకారంబును వచ్చును. ఉ. ఆలు-ఆండ్రు. ఇచ్చట ఆలు + లు, ప్రత్యయలకారంబునకు రేఫంబురాఁగా ఆలు + రు, ప్రకృతిలువర్ణంబునకు దాపలనున్నగలడకారంబు రాఁగా ఆండ్రు, (ఆండ్ + రు) అయ్యెను. ద్వితీయాబహువచనము- ఆండ్రను. ఇట్లే చెలియలు-చెల్లెలు, కోడలు- మఱఁదలు. మొదలైనవి. గ్రహింపవలెను.

12 సూ—బహువచనముపరంబగునపుడు డలటరలయుత్వంబునకులోపంబు బహుళంబుగానగు.

గుండ్లు - గుండులు-గిండ్లు - గిండులు - కాళ్లు - కాలులు మొనల్లు - మొనలులు - గొంట్లు - గొంటులు - తుంట్లు - తుంటులు గోర్లు - గోరులు - సీవిర్లు - సీవిరులు - బహుళగ్రహణముచే విల్లులు పిల్లులు పులు లిత్యాదులందు లోపంబులేదు ॥ తత్సమంబులంగోటి పిప్పలిశబ్దంబుల కీకార్యంబు చూపట్టెడు । కోట్లు - కోటులు-పిప్పళ్ళు -పిప్పలులు.

వ్యా.—బహువచనలకారము వచ్చునప్పుడు 'డ - ల - ట - ర' ఈయక్షరంబుల ఉకారంబునకులోపంబు బహుళంబుగాఁ గలుగును. ఉ. గుండులు-గుండ్లు. ఇచ్చట 'గుండు' అనునపుడు బహువచనలకారంబురాఁగా డకారముయొక్క ఉకారంబు లోపించి 'గుండ్లు' (గుండ్ + లు) అయినది. బహుళమని చెప్పుటచేత 'గుండులు' అని సంయోగరహితంబుగనుగలదు. ఇట్లే 'గిండ్లు' మొదలైనవి. 'కాలు' శబ్దంబునకు 'కాలులు - కాళ్ళు' అని రూపద్వయంబు. ఇచ్చట 'కాలు + లు' అనియుండఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబునఁ బ్రకృతిలువర్ణముయొక్క ఉకారంబునకు లోపంబురాఁగాఁదు

నాల్గవసూత్రంబుచేతను బహువచనసంశ్లిష్టమయిన ప్రకృతిలకారంబునకు వలఘులకారంబు గలిగి 'కాళ్లు', అయ్యెను. పదమూఁడవసూత్రంబున 'కాళులు' అనియునుండ నమ్చును. ప్రకృతసూత్రంబున నుకారలోపంబు బహుళంబుగావునఁ బక్షంబున 'కాలులు' అని సంయోగరహితంబుగ నుండును. గొంటులు – గొంట్లు. తుంటులు – తుంట్లు. ఈశబ్దంబులు 'గుండు, శబ్దంబునకుంబలె గ్రహింపవలె. గోరులు – గోర్లు. సీవిరులు – సీవిర్లు. ఈశబ్దంబులు ప్రకృతసూత్రంబున నుత్వలోపంబుచేతనే గ్రహింపవలెను. పైనుదాహరింపఁబడిన 'గుండులు – కాలులు – తుంటులు – సీవిరులు' శబ్దంబులు క్రమముగా 'డ – ల – ట – ర' లకుదాహరణంబులు మఱియు శ్లో॥ దాసః క్రమస్సమచ్ఛత్రో వ్యాప్యదుత్వం ఘేదనంఘటాః ఉపాయముపాయశ్చ 'వ' పూర్వాః పతితాఇమే ॥ శకటరేఫనిర్ణయము. ఈశ్లోకమునందలి ఛత్రిశబ్దంబునకు గ్రంథకర్తగారు 'సీవిరులు' అని తెలుఁగువ్రాసి, చిఱుగొడుగులు' అని యర్థమువ్రాసిరి. కాని వింజామరలను నర్థము సరియైనది. సీ॥ వింజామరములనవింజామలనంగవీచోపులనఁ సీవిరులనంగఁ । జామరాహ్వయములు' వేంకటేశ్వరాంధ్రము – మానవవర్గము. క॥ సీవిరుల నవీచోపులు । నావింజామరములకును నామములయ్యెన్' దేశ్యనామార్థకోశము. శకటరేఫనిర్ణయంబును, శుద్ధాంధ్రపదపారిజాతంబును, బట్టిచూడఁగా 'సీవిరులు' అను బహువచనరూపంబును నున్నయట్లు గానిపించుచున్నది. కాని 'వీచోపులనఁగ సీవిరులనంగ' అను వేంకటేశ్వరాంధ్రనిఘంటుపద్యమందలి యతిస్థానంబుచూచినను, దత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి నలువదియేడవసూత్రంబుచే యోజించినను 'సీవిరులు', అనియేకాని 'సీవురులు' అని యుత్వవకారంబుగాదు. సీతారామాచార్యులవారు 'సీవిరుల్ కవలిడన్' భార– శాంతి. 1ఆ. అనుప్రయోగంబుదాహరించి '(ఇది వ్రాఁతప్రతులయందలి పాఠము)' అని వ్రాయుట ఇత్వవకారపాఠమనెడియూహచేతనేయని గ్రహింపవలెను. సీవిరులనఁగా వింజామరములనుటకు భారతప్రయోగంబులు. శా॥ సారథ్యంబు వహింప భీముఁడు సితచ్ఛత్రంబు గాండీవి చె । ల్వారంబట్టఁగ సీవిరుల్గవలిడన్' భార– శాంతి– 1 ఆ. క॥ రచియించిన వజ్రంబుల । రుచులంబొలుపారు సీవిరులు చెరయంగన్, భార క॥ ద్విరదంబుల వరదంబులఁ । దురగంబులఁ గాల్బలములఁ దూర్యంబులసీ । విరులన్గొడుగులఁ బడగలఁ । బరిస్ఫురితమన్యౌవతని పయనంబునడున్, భార. పైమూలమందు

బహుళమని చెప్పుటచేత (విల్లులు, పిల్లులు, పులులు, ఇత్యాదులందు నుత్వలోపంబు లేదు. తత్సమపదంబులలో (కోటి-పిప్పలి, శబ్దంబులకు నుకారలోపంబును, గనంబడుచున్నది. ఉ. కోళ్లు - కోటులు. పిప్పళ్లు - పిప్పలులు. మొదలైనవి. అప్పకవి తే॥ గీ॥ యుష్మత్పంచకమునఁ (దిక్కయజ్వపారికాళ్ళటంచు రచించుటఁ గాంచికవులు అనియుష్మత్పంచకంబులోఁ. దిక్కనసోమయాజులు కాళ్ళని ప్రయోగించినాఁడనియు, దానం జేసి మీఁగాళ్ళని కవులు తఱచుగఁ బ్రయోగింతు రన్నారనియు, వక్కాణించుచు, సారంగధరచరిత్రమందలి (సీ॥ ఉమ్మెత్తపువ్వుగానోక పైనిరుచ్చిళ్లు దెలఁగి మీఁగాళ్ళపైఁ జిందులాడ' అను ప్రయోగంబును జూపెను అప్పకవిగారి మతంబున (వారి మన్యకాళ్లనళ్ళనఁగరాదు, అనుపద్యంబుచే (కాళ్లు, అని ప్రయోగింపఁగూడదనియే సిద్ధాంతపఱచిరి; కాని కాళ్ళనుటకుఁ గవిశేఖరుల ప్రయోగంబులు భారతమునందుఁ బెక్కులుగలవు. క॥ ఉరుగకరక ప్రవాహ మొలుకుచునుండం। గడకాళ్లుపట్టివానిని' భార- ఆది. క॥ వినిరోయుతిఁ గకాళ్ళం। జెనఁగెఁ గదాయుధుఁ బొంగిభీష్ముఁడు ద్రోణుఁడా, భార - ఆది - 5 ఆ. సీ॥ కాళ్ళ యొప్పిదమాదుకట్ల నుజ్జ్వలముచేయంగ నంఘల బాహులందమెడల, భార - విరా - 1 ఆ. ఇంకను ప్రయోగంబులు పెక్కులుగలవు.

13 సూ—బహువచనము పరంబగునపుడు సంయుక్తంబులయి యుదంతంబులయిన డలరలకు లఘు లకారంబు బహుళంబుగా నగు.

త్రాళ్లు - త్రాడులు - గుమ్మళ్లు - గుమ్మడులు - మొగిళ్లు మొగిలులు - పిడికిళ్లు - పిడికిలులు - ఊళ్లు - ఊరులు-పందిళ్లు పందిరులు.

వ్యా—బహువచనంబు పరంబగునపుడు సంయుక్తంబులు కానివై ఉదంతంబులైన (డ - ల - ర, లకు నలఘు లకారంబు బహుళంబుగానగును. ఉ. త్రాడు - త్రాళ్లు - త్రాడులు. (త్రాళ్లు, ఇచ్చట బహువచనలకారమున్న (త్రాడు + లు) అని కాఁగాఁ బ్రకృతిసూత్రంబున డకారంబునకు నలఘు లకారంబు (ళ) గలిసి (త్రా

సులు' అనురూపాంతరంబయ్యెను. (సమ్మతి + లు, ఇట్లుండెఁదత్సమపరిచ్ఛేదమునంద నలువదియైదవసూత్రంబుచే ఇకారంబునకు ఉకారంబువచ్చి ఉదంతంబైనదగును) ప్రకృతసూత్రంబున సమ్మసులు - సమ్మతులు, అనురూపంబులయ్యెను. ఇట్లే పిఁకిలిపండిగిఇత్యాదులయందు ఇకారాంతపదంబులయందుఁ దత్సమపరిచ్ఛేదమంద నలువదియైదవసూత్రంబు ప్రవర్తించినపిమ్మట ప్రకృతసూత్రంబు ప్రవర్తిల్లుననియే యెఱుఁగునది. (త్రాడు - మొగులు - పేరు, ఇవి సహజంబుగానే, ఉకారాంతంబులు. ఈసూత్రంబు బహువచనపరంబు నలఘులకారంబునసూత్రంబు కలుగును.

14 సూ.— బహువచనశ్లిష్టంబులును ద్విరుక్తంబులయినడకారలకారంబుల కెల్లను లకారంబు నిత్యంబుగనగు.

త్రాళ్లు - సమ్మళ్లు - మొగిళ్లు - మొపళ్లు - విళ్లు - పిళ్లు.

వ్యా.— బహువచనలకారముతో సంయుక్తములై ద్విత్వములైన డకారంబునకును, లకారంబునకును, నలఘులకారంబు నిత్యంబుగానగును. ఉ. త్రాళ్లు. 'త్రాడు + లు' ఇచ్చట పన్నెండవసూత్రంబుచే డకారంబుమీఁది యకారంబునకు లోపంబుగలిగి పిమ్మట డకారంబునకును, ప్రత్యయలకారంబునకును, సంయోగంబుగలిగి 'త్రాడ్లు' అయ్యెను. పిమ్మట ప్రకృతసూత్రంబుచే డకారంబునకు నలఘులకారంబు గల్గి త్రాళ్లు, అనురూపంబు నిష్పన్నంబయ్యెఁ. పన్నెండవసూత్రంబుచే నుత్వలోపంబు బాహుళకంబుగావునఁ బదునాలుగవసూత్రంబున త్రాడులు - తాడుల్లు, అని యుత్వలోపాభావమందు రూపద్వయము సిద్ధించును; సమ్మళ్లు - మొగిళ్లు - మొపళ్లు - విళ్లు - పిళ్లు, వీనికి దేశ్యపదంబులు క్రమంబుగా సమ్మతి - మొగిలు - మొపలి - విడి - పిడి, అనియుండును. వీనిలో నికారాంతనామంబులకు బహువచనలకారంబు పరంబగునప్పుడు తత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి నలువదియైదవసూత్రంబున వీని ఇకారంబునకు ఉకారంబుగలిగి యాపరిచ్ఛేదములోని పన్నెండవసూత్రంబున లోపంబుగలుఁగగాఁ బ్రకృతసూత్రంబున నలఘులకారంబు నిత్యంబుగవచ్చి బహువచనరూపంబులు సిద్ధించెనని యెఱుంగునది.

15సూ.—సమాసపదంబునందు సంయోగంబు పరంబగునపుడెల్లచోఁ ఖండబిందునకుం బూర్ణంబగు.

అనఁటులు - అనంట్లు-పనఁటులు-పనంట్లు గోఁటులు- గోంట్లు తేఁటులు- తేంట్లు -ఏఁడులు-ఏండ్లు। కాఁడులు-కాండ్లు ఏండ్లు కాండ్లు ఇత్యాదులందు పాకులు దేశంబుం కొందఱు కాఁగణించిరి- తెనుఁగున బిందు పూర్వకస్థిరంబు లేమిం జేసి యది గ్రాహ్యంబుగాదు.

వ్యా—సమానపదంబునందు (ఏకపదంబునందు) బహువచనలకారంబుతోఁ బ్రకృతిహల్లు సంయుక్తమైనపుడంతకును నఱసున్న నిండుసున్నయగును. ఉ. అనఁటులు – అనంట్లు. ఇచ్చట 'అనటులు' అనునది యేకపదము. దీనిలోని టకారంబు యొక్క ఉకారంబునకుఁ బ్రంద్రెండవసూత్రంబున లోపంబుగలిగి టకారలకారంబులు సంయుక్తంబులు కాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబున నామంబులోని నకారంబుమీఁది ఖండబిందువు పూర్ణబిందువై 'అనంట్లు' అనురూపము సిద్ధించె. ఇట్లె 'పనఁటులు-గోఁటులు-తేఁటులు – ఏఁడులు - కాఁడులు' ఇత్యాదిశబ్దంబులలో నామంబుయొక్క హల్లునకును, బహువచనలకారంబునకును, సంయోగంబుగలిగినపుడు నామంబులయందలి యఱసున్నలు నిండుసున్నలయి 'అనంట్లు - గోంట్లు - తేంట్లు - ఏండ్లు– కాండ్లు' ఇత్యాదులగును. 'ఏండ్లు– కాండ్లు' ఇత్యాదిరూపంబులందు బాహుళకంబుగాఁ బదునాఱవ సూత్రంబున నలఘులకారంబుగలిగి 'ఏఁడ్లు' పదునాల్గవసూత్రంబున 'ఏండ్లు' ఇత్యాదికంబుగా నుండునని కొందఱు భ్రమయుచుండిరి. ఆంధ్రభాషయందుఁ బహువచనలకారంబులకు ముందు బిందువుండును గాని స్థిరంబునకు ముందు బిందువుండదు. కావున నలఘులకారంబునకు ముందుబిందువును, అంగీకరింపవలసియున్నది. అయ్యది యశాస్త్రీయంబుగావున నట్టిరూపంబులు గ్రాహ్యములుకావు. 'వేఁడు' అనుశబ్దంబులోనిది డువర్ణకంబుగాని యది ప్రకృతిలోనిదికాదు గావున 'ఏఁడు - కాఁడు' అనుశబ్దంబులం బోలె నీశబ్దంబునకు రూపనిష్పత్తి యాఁగదని ప్రమాణంబు 'వేండ్లు' నీరికి వేఁడవ

నం ౧౧. ప్రేమ ... వచనం౧. ప్రేమ (గిల్లలు) స్త్రీపరిత్యయరూపము ప్రేత (గోపికాస్త్రీ)

16 సూ.—ఔపవిభక్తికంబుల లివర్ణంబులకు బహువచనంబు పరం బగునపుడు పూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణంబు బహుళంబుగానగు.

కొడవలి - కొడవండులు - ఉల్లోపంబు - కొడవండ్లు -పక్షంబున దలఘులకారంబు - కొడవళులు - కొడవళ్లు- కొడవలులు॥ రోఁకలిప్రభృతులకిట్లు రూపంబు లెఱుంగునది । ఇల్లు - ఇండులు - ఇండ్లు - ఇల్లులు । ఇట్లు - కల్లు - పల్లు ముల్లు - విల్లు శబ్దంబులకు రూపంబులు తెలియునది । మద్యవిమ్నార్థకంబులయిన కల్లు పల్లుశబ్దంబులును త్రెల్లు ప్రభృతి శబ్దంబులు ననౌపవిభక్తికంబు లగుటంజేసి వాని కీకార్యంబు లేదు.

వ్యా—ఔపవిభక్తికంబులనఁగా విభక్తిసంబంధంబున మార్పునొందు శబ్దంబులు. అట్టిశబ్దంబుల లివర్ణంబునకును, లకారముతోఁ గూడిన లువర్ణంబునకును, (పలలువర్ణంబునకు = లకారముతోఁ గూడిన లువర్ణమునకు - ఉ. ఇల్లు - విల్లు మొ) బహువచనంబు పరంబగునపుడు నిండుసున్న పూర్వమందుఁ గలిగిన డు, అనునక్షరము బహుళంబుగావచ్చును. కొడవలి, ఇన్నది బహువచనపరంబు లున్నకంబురాఁగా నాలివర్ణంబునకు నిండుసున్న పూర్వమందుఁగల డువర్ణంబువచ్చి కొడవండులు, అనియును, డువర్ణంబుయొక్క ఉకారంబునకుఁ బండ్రెండవసూత్రంబుచే లోపంబుగలిగి కొడవండ్లు, అనియును, డకారయుక్తమైనరూపంబులు రెండేర్పడును. డువర్ణంబుపాక్షికంబుగావున కొడవలి, శబ్దంబునకు బహువచనలకారంబు పరంబగుచుండఁ దత్సమపరిచ్ఛేదంబువందలి నలువదియైదవసూత్రంబుచే నుత్వంబుగలిగి యీపరిచ్ఛేదంబులోని పదుమూఁడవసూత్రంబున నలువు లకారంబు రాఁగా కొడవళులు, అనియును, పదునాల్గవసూత్రంబుచే కొడవళ్లు అని బహువచనశిష్టంబుగాను, లకారయుక్తమైన రూపము

యంజేర్పడినది. అలఘులకారంబుకూడ బాహుళకంబగుటచే కొడవలులు, అని లఘు లకారయుక్తరూపంబొందును. ఇట్టిశబ్దంబులకు బహువచనలకారంబునందు రూపపం చకంబగును. కోడెలి, మొదలైన శబ్దంబుల కీవిధంబున నే రూపంబులని తెలిసికొనవ లెను. ఇయ్యది నిత్యసమాసంబులగు యౌపవిభక్తికాంతపదంబుల కుదాహరణము. ఇంక ద్విత్వలవర్ణంబునకు - ఇల్లు, దీనికి బహువచనంబున లుగాగమంబున ఇల్లులు, అనియును, పూర్ణబిందు పూర్వకదకారము వచ్చినపుడు ఇండులు, అనియును, పం డ్రెండవసూత్రంబునే దుగాగమంబు యొక్క ఉకారంబునకు లోపంబుగలుగగా ఇండ్లు, అనియును, రూపంబులు. ఇట్టే కల్లు - ముల్లు - పల్లు - గిల్లు మొదలైనశబ్దంబుల రూపంబులు గ్రహింపవలెను. మఱియు కల్లు, శబ్దంబునకు సాధ్యమార్గమైనపుడును, పల్లు, శబ్దంబునకు బల్లమార్గమైనపుడును, ఇల్లు మొదలైనశబ్దంబులకును, ఔపవిభక్తికంబులు కీసూత్రవిధిజేసి వానికాకపోవుటంజెల్లను, కల్లుశబ్దంబునకు నేత్రమనియెడియర్థ మరుదు గాగానంబడియెడి. సీ॥ ఏవేల్పుచేల పంగనిచంద్రముల నబంధింపఁగాఁ గండ్లుగాఁ గనఁత జేసిభల్లా - 1 ఆ. ఔపవిభక్తులనుగుఱించి యౌపవిభక్తికప్రకరణంబులో వివరింప బడును.

17 సూ—ఒకానొకచో నామంబు సంశ్లిష్టబహువచనాంతతుల్యం బయిబహువచనంబు నెనయు.

కొడవండ్లులు - కొండవండ్లులను - కొడవళ్లులు - కొడవళ్లులను ఇట్టిప్రయోగదృష్టంబులు గ్రహించునది.

వ్యా—ఒకానొకచోటఁ బ్రాతిపదికము (నామము) బహువచనలకారంబుతోఁ గూడికొని పునరుక్తంబుగ బహువచనంబు నొందును. ఉ. కొడవండ్లులు మొదలైనవి. కొడవళ్లు, ఇచ్చట బహువచనలకారాంతంబే ప్రాతిపదికమై వేఱొక బహువచనలకా రంబును బొంది కొడవళ్లులు, అయినది. ఇట్టిరూపంబు ప్రయోగానుసరించి యుపయోగింపవలయును. కో॥ సుందరి నాకోసంగ్రహుక యంధకద్విష్టపురీన, భార- సభా - 2 ఆ. తే॥ గీ॥ అక్కొరుఖ్ఖగాడె కొడవండ్లు నాలుగింటఁ | బరిభవంబును బొందక

(బగుపవారు, భాగ - విరా - 3ఆ. మ॥ (పరివాదినాదునల్లభవు సీం(దురు(గవుం నింపఁజేసిరే, భాగ-విరా - 3 ఆ. తే॥ గీ॥ పిక్కటిల్లెఁబతులు పెక్కం(డ్రుఁగూడిన పతులకొక్క గానతివెన్నక్క, భార - అర - 4 ఆ. సీ॥ వెలకాం(డ్రు రనుగొంటియాల బతివారికఁ (శేణుల నొంచి ..., శాంతి - ఉ. 6ఆ. క॥ వేమరు కాంతు(లకు నిమ్ము వివిధార్థంబుల్, విరా - 2 ఆ. క॥ పెక్కండ్రుతోఁ బరమైన బెనఁగఁగఁ జెల్లున్ విజ్ఞా - వ్య - తే॥ గీ॥ ... కొంత వింత సాబగొనర్చె, కళా - 7 ఆ ఇంకను బహువచనాంతంబులై బహువచనంబు గలశబ్దంబులు ప్రయోగంబులం బెక్కు-లుగలవు.

18 సూ—కలన్వాదులు నువర్ణంబు కుజగు బహువచనము పరంబగునపుడు నిత్యముగానగు.

కలఁకు-కలఁకు-కలఁకులు॥ కలను- కెలను-కొఱను - కొలను - గవను - నెఱను - మ్రాను - వరను - వలను - ఇవికలన్వాదులు.

వ్యా—కలను మొదలైనశబ్దంబులయొక్క నువర్ణంబునకు 'కుజ్', అనునది వచ్చును. 'కుజ్' జకారేత్కం గావున జిత్తు బిందుపూర్వకంబగు, ననుసూత్రంబుచే బిందు పూర్వకవర్ణంబని గ్రహింపవలెను. బహువచనంబునందు 'కుజ్', అనునది నిత్యంబు గానగును. అనఁగా నేకవచనంబున వైకల్పికము. ఉ. కొలను — కొలఁకు. బహువచనంబున నిత్యంబగుటంజేసి 'కొలఁకులు', పక్షంబున హ్రస్వంబుపైన నను సున్న నెఱసున్నయై 'కొలంకులు', అనియుఁగలవు. 'కలను - కెలను - కొఱను - గవను - నెఱను మ్రాను - వరను, మొదలైనవానికి నేకవచనంబునఁ బైదానిఁబలె రూపద్వయంబును, బహువచనంబున రూపంబొకండును, గ్రహింపవలెను. ఉ॥ 'గాంతురవ(నాత్త్వముగానలో ముందుగా వీరిక్కంపఁగాన్, వసు- 1ఆ. పైరెఖానిర్దిష్టంబైన శబ్దంబునకు పురుష్కంబును, జీర్ణవృక్షంబులును, ప్రకృతంబగు నర్థద్వయంబు చెప్పికొనవలెను. వృక్షపరమైనపుడు 'మాను', అనియుండవలెను. అయినను శ్లేషాలంకారతాత్పర్యంబునఁ బ్రౌఢముగాఁ జెప్పఁబడెనని వ్యాఖ్యానంబున వ్రాయఁబడియెను. ఇట్టివి పెక్కులుగలవు గాని కొన్నింటిని మాత్రము యుదాహరించెదను. మ॥ 'జగు

తోఁచు కుసుమంబు గర్భంబుగాఁ గ్రొమ్ముకిచెంతన్నిల్పం | బరతాళీకేసరంపుఁబ్రుంగుఁ బ్రకరంబుం తాఁకంబునం బుష్పం | బెరుఁగాటుల్ దగఁగొట్టి తజ్జపరిషద్వ్యాఘ్రాతపార్శ్వక్రియా | విరసుండై కొఱఁతంబడుచుండెఁ గవి పృథ్వీశ్వరస్వామిపక్షిరిపుఁ, మను - 1ఆ. ఇచ్చట నొకయర్థంబునందు కొఱుఁత, అని యుకారమధ్యంబుగాను, వేఱొకయర్థంబునందు కొఱఁత, అని యకారమధ్యంబుగాను, నుండవలయు. అయినను కొఱఁత, అని యకారమధ్యంబుగానే యర్థద్వయమందును బెద్దలచేఁ బ్రయోగింపఁబడియె, సీ॥ రాజరాజలక నూరకయున్నవలె నూరక [illegible] రాజరాజు, పట్టా. 2 ఆ. అలకశబ్దంబు కేశార్థకంబగునపుడు కకారమధ్యముగాని యకారమధ్యముగాదు. పట్టణవాచకమగు నలకాశబ్దము సంస్కృతము. అకారమధ్యము. కుశబ్దంబుతోడి శ్లేషకై దేశ్యశబ్దంబగు నలుకశబ్దంబు నకారమధ్యముగాఁ బ్రయోగింపఁబడె. శబ్దశాస్త్రవిరుద్ధంహి మ్యుతసంస్కారమిష్యతే, అను శ్లోకంబుంబట్టి మ్యుతసంస్కారంబని గ్రహింపనగు. సీ॥ పేరివాల్గన్నులు విస్ఫులతారవల్ [illegible] సంగతిగాంచి ప్రబలువగుదె, పట్టా. 2 ఆ. ఇచ్చటఁ బ్రకాశించునట్టి [illegible] యనునర్థంబున విస్ఫులతారము, లని యుండఁదగినను శ్లేషను నిర్వహించుటకు నిట్లు చెప్పెను. మహాకవులు గావున వారిప్రయోగంబుల నభినందింపవలయును.

19 సూ.—అట్లు రేనుగోనుశబ్దంబుల నువర్ణంబుగుజగు.

రేఁగు - రేను - రేఁగులు ॥ గోఁగు గోను - గోఁగులు.

వ్యా—ప్రథమైకవచనంబునందు వైకల్పికంబుగాను, బహువచనంబునందు నిత్యంబుగాను, రేను, గోను, శబ్దంబులయొక్క నుకారంబునకు గుక్, అనునన్నకంబగును. ఉ. రేను = రేఁగు. బహువచనమందు రేఁగులు, ఇట్లే గోనుశబ్దంబు గ్రహింపనగును.

20 సూ.—బహువచనంబు పరంబగునపుడు చేను పేను మీను శబ్దంబుల నువర్ణంబులోపించు.

చేను - చేలు ॥ పేను - పేలు - మీను - మీలు.

వ్యా—బహువచనలకారంబు పరంబగునపుడు 'చేను, పేను, మీను' అనుశబ్దంబుల కడపటియక్షరంబైన నువర్ణంబులోపించును. ఉ. చే ల. చేను, ఇచ్చట లువర్ణకంబు రాఁగా చేను+లు, అయ్యెను. ఏవమ్ములఁ బ్రకృతిసూత్రంబున నువర్ణంబులోపింప, గా చేలు, అయినది. ఇట్లే పేను మొదలైనశబ్దంబులు గ్రహింపఁబడును. మీను అనుశబ్దంబునకు బహువచనంబు మీలు, అనుప్రయోగంబులు కలవు. [illegible] జలజము లక్ష్మ్యావాసములఁ జక్రయుగంబుల [illegible], [illegible]. ఇచ్చోట [illegible], అని పఠించిన చో నిర్దుష్టంబు.

21 సూ—బహువచనంబు పరంబగునపుడు రేయిప్రభృతులతుది యక్షరంబులోపించు.

రేయి - రేలు। ఱాయి - ఱాలు। వేయి - వేలు। వ్రాయి - వ్రాలు॥ ఇత్యాదులు॥ ఈలోపంబు సమాసంబులందుం జూపట్టెడు. రేరాజు - మగఱాపతకము - వేవేలు.

వ్యా—బహువచనలువర్ణకంబు పరంబగునపుడు రేయి, మొదలైనశబ్దంబుల కడపటియక్షరంబులోపించును. ఉ. రేయి+లు, ఇచ్చట లువర్ణకంబు పరంబగునపుడు కడపటియక్షరంబైన యివర్ణములోపింపఁగా రేలు బహువచనరూపంబేర్పడెను. ఇట్లే ఱాయి = వేయి = వ్రాయి, శబ్దంబులకుఁ గ్రమముగ ఱాలు—వేలు—వ్రాలు, అనురూపంబులు గ్రహింపఁబడును. [illegible] యందలంబులు [illegible] రామాభ్యు—౫ ఆ. [illegible] ఱాయి' శబ్దంబునకు బహువచనరూపము 'ఱాళ్ళు' అని [illegible], గ్రంథంబులయందును బ్రయోగింపుచుండిరి. అయ్యది ప్రామాదికము [illegible] యంత్యాక్షరలోపము సమాసంబులయందుఁ గూడఁ గనఁబడుచున్నది. రేరాజు (రేయి + రాజు) వేవేలు (వేయి + వేలు) మగఱాపతకము (మగఱాయి + పతకము).

22 సూ.—బహువచనంబు పరంబగునపుడు ఆవు ప్రభృతుల తుది యక్షరంబునకు లోపంబు విభాషనగు.

ఆవు - ఆలు - ఆవులు ॥ జాము - జాలు-జాములు ॥ చుట్టము చుట్టలు - - చుట్టములు ॥ మీసము -మీసలు-మీసములు

వ్యా—బహువచనలకారంబు పరంబగునపుడు 'ఆవు' మొదలైనశబ్దంబుల కడ యక్షరంబునకు లోపంబు వైకల్పికంబుగానగును. ఉ. ఆవులు — ఆలు. 'ఆవు + లు' ఇచ్చటఁ దుదినున్న 'వు' వర్ణంబులోపించి 'ఆలు' అయ్యెను. ఇట్లే 'జాము - చుట్టము మీసము' మొదలైనవానికి బహువచనంబులు రెండురూపంబులు గ్రహింపవలెను. 'ఆవు' శబ్దంబునకు బహువచనమందేకాక వృత్తియందును వంత్యాక్షరలోపంబగును. ఉ. 'ఆఁదూడ-ఆఁగిదుపు-ఆఁబెయ్య-ఆఁబోతు' ఇచ్చట నగాగమస్వారంబును, ఉత్తరపదపరుషంబునకు సరళంబును విశేషంబు. 'ఆమాఁడు' ఇచ్చట లోపంబుమాత్రమే కలుగును. సీ॥ తే॥ గీ॥ 'ఆలగాపరివేత్రితల మేలువాఁడు' అంగ్రినామ-దేవ. ఉ॥ 'అశ్రువుల్ జాలుగనాల్గుజాలునిఁక జాలు భవంబునవంతకాఁకకుం। బాలయిరాత్రిపంచశగుబారికిఁ జిక్కితిఁ... చిక్కితిఁ' మను - 3ఆ. వ॥ చెలులుం జుట్టంబులునిష్టభృత్యులు మహాజిం బ్రాంతముల్ డాపకు। జ్వాలులై' భార- ఉద్యో - 2ఆ. క॥ చెలులుం జుట్టలుదేశం బులరాజులు వినఁగ నీమహ్మ్రపరిత్రం। బులు, భార - ఉద్యో - 3ఆ. తే॥ నిమున బాహాయుగంబున ... ... దిక్కులు మెఱయ, రాజ శే- 2ఆ. తక్కుంగలరూపంబులు సులభము.

23 సూ.—ఇయయుమాంతంబుగా నామాంతంబున కెత్వంబు బహుళముగానగు.

కన్నియ - కన్నె। జన్నియ-జన్నె। వన్నియ - వన్నె॥ కొంచియము - కొంచెము కొంచియము । కొంచెము బహుళగ్రహణముచేసందియము కాఁజియ మొదలగుశబ్దంబులు వెత్వముతేదు। ఇను

శబ్దంబునందికారలోపంబు కొందఱు వక్కాణించిరి - అయ్యాది ప్రయోగంబులందు వ్యాగ్యంబు। ముత్తియశబ్దంబునందు మాత్రమిత్వలోపంబు గానంబడియెడి - ముత్తియము - ముత్తెము - ముత్యము.

వ్యా— 'ఇయ' అనుదానికి మాఱుగా నామముయొక్క కడపట, ఎకారము బహుళముగాఁ గలుగును. ఉ. కన్నియ - కన్నె - జన్నియ - జన్నె - వన్నియ - వన్నె - కొంచియము - కొంచెము. కొంచియము - కొంచెము. ము. 'కన్నియ' ఇచ్చట 'ఇయ' అనుశబ్దంబునకంతను ఎకారంబువచ్చి 'కన్నె' (కన్ + ఎ) అయ్యెను. ఇట్లే జన్నె [దేవతాముద్దేశించి యథేచ్ఛముగా విడిచిన గాపు (లేఁ) యొద్దు] ము. (మా. వ్యా) బహుళంబనుటచేఁ 'సంచియము - కాసియ' మొదలగు శబ్దంబులయందు 'ఇయ' అనుదానికి ఎత్వము లేదు. 'ఇయ' శబ్దంబునందలి ఇకారలోపంబు కలదని కొందఱు చెప్పిరి; కాని యయ్యాది ప్రయోగంబులయందుఁ గనఁబడదు. 'ముత్తియ' శబ్దంబునకు మాత్రము ఇత్వలోపంబు గనఁబడుచున్నది. ఉ. ముత్యము - ముత్తియము ముత్తెము. 'ముత్తియము' ఇచ్చట ఇకారంబునకు లోపంబుగలిగి 'ముత్యము' (ముత్ + యము) అయ్యెను. కొందఱు మతంబున 'మల్లియ' మొదలైనశబ్దంబులకు ఎత్వంబుగలుగును. క॥ మల్లెయు, లంజెయు, గద్దెయు నొల్లెయు, ననుపగిదిఁ బలుకులొప్పుగఁ గృతులన్! మల్లియ, లంజియ, గద్దియ, యొల్లియ, యనిపలుక నేని యొప్పుం గృతులన్, అంధ్రభాషాభూషణము పై చెప్పినవానిలో ఇత్వలోపంబుగలుగదు. పైపద్యంబుయొక్క (క॥ మల్లెయు, లంజెయు, గద్దెయు నొల్లెయు ననుపగిదిఁ బలుకులొప్పవు కృతులన్ అనుపాఠంబునుజూచితిమి ... సముంజసంబు. మాలమాలల మల్లెలెంతటి మోహము మోహరిణాక్షి చూచితి ... వేలయేలకి సౌదలు ... వింతవింతలై యొప్పుఁజూచితి' వసుచరిత్ర). క॥ లంజెతనమువలనఁ గొమరులను గొలువనోహో హరి - ఈ. 1 ఆ తే॥ పెద్దకాలంబు ముత్యాలగద్దెమీఁద । వసుసంబొంగు సేతోష్ణవారణముగ' కాశీఖండము తే॥ నారికేళాసవపుఁ దిప్పులాలసాలము చలివి యుంటెల్లెతో ... 'పూవు' ... పరిశుద్ధపుసైకపుటొల్లె గట్టి' ప్రభా- 4 ఆ ... ముత్తియశబ్దేతరంబులకు ...

నిత్యలోపంబు చూపఁబడెడి, అనిచెప్పెను. ఉ. కన్నియ — కన్య — దివ్వియ — దివ్య కల్లియము — కల్యము. పల్లియము—పల్యము. వీడియము — వీడ్యము. మొ. సీ॥ "ధృతిఁగుంతిఁ మద్రభూపతులనెయ్యపుఁగన్యకలననవాలుఁదూపులజయించి, రాఘ 1 ఆ. ఇచ్చట 'కన్య' శబ్దంబు రామాయణార్థమందు పయితమతస్సమపదంబనికొందఱయభిప్రాయంబు; కాని 'కన్యా' శబ్దంబునకు వికృతియందే 'క్రొత్త' అనునర్థమువచ్చును. సంస్కృతంబునందు లేనియర్థంబులు వికృతియందుఁ గలుగుటసహజంబులుగావునఁ దత్సమపదంబని భ్రమపడవలదు. ఉ. అగ్గవ - (అర్ఘః) అలతి - (అలకా) (అవగడ్డము-)అవకటః) అసదు (అసత్) కంచము (కంసః). గంధము-(గన్ధః) తొండము - తుణ్డమ్)నాన - (జ్ఞానమ్(నిచ్చ- (నిత్యమ్) నిజము (నిజమ్) మొదలగునవి. ఇందులకు వగ్గ్వణాచార్యులు - శ్లో॥ క్వచిదాద్యస్యశబ్దస్య వికారే త్వన్యవాచ్యతా॥ అనిచెప్పినారు. తే। గీ। గువ్వ(గద్ద దివ్యాలుపుఁ బ్రుహ్వగూబ । యిల్లుసొచ్చిన శాంతి సేయింపవలయు" భార - అను - 4 ఆ. సీ॥ కళ్యాలఁ బదిలంబు గాని గుణంబులఁ గ్రొత్తముట్టున కియ్యకొలుపు వెరవు" భార - విరా. - 1ఆ. ఉ. అంబుజబాంధవాన్వయ నృపాగ్రణిబోనము సేఁడు సూర్యపా । కంబున నాయితంబయిన కజ్జము భోజనశాలలోనఁ బళ్యంబిడినారు పంకజదళాక్షులు రెండవజాముగంటవేగ్రయంబడె నారగింప సమయంబని చెచ్చెరవిన్నవించినన్, కాశీ - 5 ఆ. ఇప్పద్యముంబట్టిచూడఁగాఁ బూర్వము మనవారు సూర్యకిరణంబులచే వంటచేయుట కనుపెట్టినట్లు తేలుచున్నది. మనప్రాచీనులుపూర్వకాలమందు బ్రకృతిశాస్త్రప్రవీణులయి సుకరంబును, జమత్కారంబును, నైనకార్యంబులు సలిపినట్లు ఈపద్యంబువలన గ్రహింపవలెను. తే॥ గీ॥ తరుఁధావన ఖగఖగర్దళనవ్రణుల పాత్రు కొల్పిరి లేఁతవీడ్యములనాఁడు, రాఘ - 3 ఆ తే। గీ॥పిడియము వక్కలాకులు విడెము తమ్మలంబు వీడెంబు వీడ్యమనంబురారి" ఆంధ్రనామసంగ్రహము, మానవవర్గు సీ॥ తే॥ తనరుదాంబూలనామంబు తమ్మలమన వీడెమన వీడియమ్మనవీడ్యమనఁగ।విడియమన విడ్యమనఁగను విడెమనంగ ,భూరిభవభంగశాంభ్రమాతృభూతలింగ" ఆంధ్రభాషార్ణవము, మనుష్యవర్గము. "పరియాచకము - పర్యాచకము - పరేచకము" ఇట్లు రూపత్రయంబు యహోబలపపతి. ఉ॥ నన్నుఁబరాచక మేల చేసెదు సువాక్యముచేఁ గరుణింపవే చెళ్లీ" అనిప్రయోగము. పైప్రయోగంబులంబట్టి చూడఁగా సూరిగారు సెలవిచ్చినట్లు

గాక ముత్తియశబ్దేతరంబులయందుఁ గూడ, ఇకారంబునకు లోపంబుగలదని గ్రహింప వలెను. "నామములయందు కాక క్రియలయందును, ఎత్వంబు చూపట్టెడి" నని యహోబలపతి. ఉ. కడియంబడె - కడె బడె" ఇత్యాదులు.

సర్వనామప్రకరణము.

విశేష్యములయొక్క పునరుక్తిదోషంబు కలుగకుండఁగ వానికి బదులుగా ప్రయోగింపఁబడుపదంబులు సర్వనామంబులు. (పూర్వోక్తపదార్థపరామర్శకములు అట్టివానిం గూర్చి తెలుపునట్టిభాగంబునకుసర్వనామప్రకరణము

24 సూ—అన్నిప్రభృతులు సర్వనామంబులు.

అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని - పెక్కు - పలు- ఆ -ఈ - ఏ - నీ - నా - మన - తా - సంఖ్యావాచకంబులు - అన్నిప్రభృతులు। వీనికిం బ్రథమాంతరూపంబు లుదాహరించెద- వీనిలోడుమంతంబులకెల్ల న్వాగమంబు పూర్వోక్తంబు స్మరించునది ॥ బహువచనలకారంబునకు రాదేశంబును బూర్వాగమంబును ప్రథమాబహువచనంబునకుంబోలె నెఱుంగునది । విశేషాకారంబులు గలిగెనేనిఁ గొండొకచో ద్వితీయవఱకును గొండొకచోఁ దృతీయయందొక్కరూపంబువఱకును రూపభేదంబులు వక్కాణించెద - శేషంబూహించునది ॥ అన్ని మొదలగుశబ్దంబులాఱు నుద్విప్రభృతిసంఖ్యావాచకంబులును మహదర్థంబులు బహువచనాంతంబులగు - అమహదర్థంబులేక వచనాంతంబులగు । ఇందు నీమొదలగునాలుగుశబ్దంబులు సర్వార్థంబులందుల్యరూపంబులయి యుండు.

మ - అనునది మహదర్థమనుటకు - అ- అనునదియమహదర్థమనుటకు - ప్ర - మొదలయినవి ప్రథమావిభక్త్యులకును సంకేతములుగా నిందు గ్రహించునది.

మ. అ.

సర్వతావదర్థకము.

ప్ర { అందఱు / అందఱును } ...అన్ని

ఇయదర్థకము

ప్ర। ఇందఱు......ఇన్ని.

కియద్యావదర్థకము.

ప్ర। ఎందఱు......ఎన్ని.

కతిపయార్థకము

ప్ర॥ కొందఱు......కొన్ని,

బహ్వర్థకము. పెక్కు-

ప్ర { పెక్కండ్రు / పెక్కురు } దీనికిబహు వచనముంగ లదు। పెక్కులు

ఈశబ్దంబు లౌపవిభక్తికంబులగు టంజేసి - అన్నిటి - అన్నింటి - ఇన్నిటి - ఇన్నింటి - ఎన్నిటి - ఎన్నింటి - కొన్నిటి - కొన్నింటి - పెక్కిటి - పెక్కింటి - యనురూపంబులు ద్వితీయాద్యేకవచనంబులు పరంబగునపు డమహత్వంబునంద గునని తెలియునది.

బహ్వర్థకము.

ప్ర। { పలుగురు / పలుగుండ్రు } అమహత్వంబున దీనికిప్ర యోగంబు లేదు.

మ.

తదర్థకము.

ప్ర వాఁడు..... { వారు / వారలు / వాండ్రు }

ద్వి। వానిని..... { వారిని / వారలను / వాండ్రను }

అ.

ప్ర { అది.........అవి / అద్ది... ...అవ్వి / ఆయది......ఆయవి / అయ్యది.....అయ్యవి }

ద్వి { దానిని / ఆదానిని / అద్దానిని } ......వానిని..

మ.

ఇదమర్థకము.

ప్ర॥ వీఁడు { వీరు / వీరలు / వీండ్రు }

ద్వి॥ వీనిని { వీరు / వీరలను / వీండ్రను }

అ.

ప్ర { ఇది............ఇవి / ఇద్ది............ఇవ్వి / ఈయది...... ఈయవి / ఇయ్యది.......ఇయ్యవి }

ద్వి { దీనిని... / ఈదానిని / ఇద్దానిని } వీనిని

మ.

యత్కిమర్థకము

ప్ర

ఏఁడు............ఏరు

ఏవాఁడు { ఏవారు / ఏవారలు / ఏవాండ్రు }

ఎవ్వాఁడు { ఎవ్వారు / ఎవ్వారలు / ఎవ్వాండ్రు }

ఎవ్వఁడు { ఎవ్వరు / ఎవ్వండ్రు }

ఎవఁడు { ఎవరు / ఎవండ్రు }

ద్వి

ఏనిని........ఏరిని

ఏవానిని { ఏవారిని / ఏవారలను / ఏవాండ్రను }

ఎవ్వానిని { ఎవ్వారిని / ఎవ్వారలను / ఎవ్వాండ్రను }

ఎవ్వనిని { ఎవ్వరిని / ఎవ్వండ్రను }

ఎవనిని { ఎవరిని / ఎవండ్రను }

	ఎది... ... ...ఎవి			
	ఏది... ... ...ఏవి			దేనిని.........వేనిని
ప్ర.	ఎద్ది... ... ...ఎవ్వి	ద్వి		ఏదానిని......ఏవానిని
	ఏయది ... ...ఏయవి			ఎద్దానిని......ఎవ్వానిని
	ఎయ్యది ... .. ఎయ్యది			

మహతివాచ్యంబగు నేకత్వంబున యత్కిమర్థకశబ్దంబు - ఎవ్వరిత - ఎవర్త - ఎవ్వత - ఎవరిత - ఎవర్త - ఎవత - ఎవ్వరితి - ఎవ్వర్తి - ఎవ్వతి - ఎవరితి - ఎవర్తి - ఎవతి - ఎవ్వరితె - ఎవ్వర్తె - ఎవ్వతె - ఎవరితె - ఎవర్తె - ఎవతె - ఎవ్వర్తుక - ఎవ్వతుక - ఎవర్తుక - ఎవతుక - అని యిరువది రెండురూపంబులు వడయు

తదాదులు మూఁడు మహద్వాచకంబు లేకత్వంబునం బూజవివక్షించునపుడు - అతఁడు - ఆతఁడు - ఇతఁడు — ఈతఁడు - ఎతఁడు - ఏతఁడు అనురూపంబులువడయు ॥మహతీవాచకంబులు. ఆమె - ఆపె - ఆకె - ఈమె - ఈపె - ఈకె - ఏమె - ఏపె - ఏకె-అను - రూపంబులు వడయు.

యుష్మదర్థకము.

ప్ర	నివు, ఈవు	మీరు, మీరలు, ఈరు, ఈరలు
ద్వి॥	నిన్నును...	...మిమ్మును
తృ॥	నీచేతను ...	...మీచేతను

అస్మదర్థకము,

ప్ర	నేను, ఏను ...	మేము, నేము, ఏము
ద్వి॥	నన్నును...	...మమ్మును

తృ౹ నాచేతను......మాచేతను

ఉభయార్థకము.

నిత్యబహువచనాంతము.

ప్ర౹ మనము. ద్వి౹ మనలను.
తృ౹ మనచేతను – మనలచేతను

ఆత్మార్థకము.

ప్ర౹ తాను... { తాము / తారు / తమరు

ద్వి తన్నును...తమ్మును.

తృ౹ తనచేతను...తమచేతను

ఇంకసంఖ్యావాచకంబులు

వక్కాణించెద.

మ.

ఏకార్థకశబ్దము.

ప్ర.

ఒకఁడు.... { ఒకరు / ఒకండ్రు

ఒకోఁడు...... { ఒకోరు / ఒకోండ్రు

ఒక్కాఁడు...... { ఒక్కారు / ఒక్కాండ్రు

ఒక్కోఁడు... { ఒక్కోరు / ఒక్కోండ్రు

ఒకరుఁడు...... { ఒకరులు / ఒకళులు / ఒకళ్లు

ఒకోరుఁడు... { ఒకోరులు / ఒకోళులు / ఒక్కాళ్లు

ఒక్కారుఁడు { ఒక్కారులు / ఒక్కాళులు / ఒక్కాళ్లు

ఒక్కోసుఁడు... { ఒక్కోరులు / ఒక్కోళులు / ఒక్కోళ్లు

ఒకరువుఁడు.........ఒకరువులు
ఒకోరువుఁడు......ఒకోరువులు
ఒక్కారవుఁడు......ఒక్కారువులు

ఒక్కొక్కరువ్రుఁడు. ఒక్కొక్కఁడువులు
ఒరుఁడు ... ... ఒరులు
ఒరువ్రుఁడు ... ... ఒరువ్రులు

ఒండు...... { ఒండులు / ఒండ్లు

ఒడ్డు ..... { ఒడ్డులు / ఒడ్లు

ద్వితీయాది విభక్తిరూపంబులూహించుకొనునది.

౮.

ప్రథమైకవచనాంతములు.

ఒకటి - ఒకొంటి - ఒక్కటి - ఒక్కొక్కటి - ఎక్కటి - ఒకఁడు - ఒకొఁడు - ఒక్కఁడు - ఒక్కొక్కఁడు - ఒండు - ఈశబ్దంబులకు సంఖ్యావాచకంబునకు బహువచనంబు లేదు.

దీనికి మహతి వాచ్యంబగునపుడేకత్వంబున వక్ష్యమాణ రూపంబు లెఱుంగునది.

మహత్యర్థకము.

ఒకరిత - ఒకర్త - ఒకర్తు - ఒకర్తుక - ఒకత - ఒకతుక - ఒకొరిత - ఒకొర్త - ఒకొర్తు - ఒకొర్తుక - ఒకొత - ఒకొతుక - ఒక్కరిత - ఒక్కర్త - ఒక్కర్తు ఒక్కర్తుక - ఒక్కత - ఒక్కతుక - ఒక్కొక్కరిత - ఒక్కొక్కర్త - ఒక్కొక్కర్తు ఒక్కొక్కర్తుక - ఒక్కత - ఒక్కొక్కతుక - ఒకరితి - ఒకర్తి - ఒకతి - ఒకొరితి - ఒకొర్తి - ఒకొతి - ఒక్కరితి - ఒక్కర్తి - ఒక్కతి ఒక్కొక్కరితి - ఒక్కొక్కర్తి - ఒక్కొక్కతి - ఒకరితె - ఒకర్తె - ఒకతె - ఒకొరితె - ఒకర్తె - ఒకొతె - ఒక్కరితె - ఒక్కర్తె - ఒక్కతె - ఒక్కొక్కరితె - ఒక్కరితె - ఒక్కొక్కర్తె ఒక్కొక్కతె - ఓర్త - ఓర్తి - ఓర్తు - ఓర్తుక.

ఇంక ద్విప్రభృతి సంఖ్యావాచకంబులు ప్రథమాంత రూపంబులు వక్కాణించెద.

మ. అ. బహునొక్కరు... పదునొకటి

పుం.	ఇత్యాదులు
ఇద్దఱు ... } ...రెండు	పన్నిద్దఱు } పన్నెండు
ఇరువురు... }	పన్నిరువురు }
మూగురు... } ...మూఁడు	పదుమూగురు } పదుమూఁడు
ముగ్గురు ... }	పదుముగ్గురు }
ముగురు ... }	పదుముగురు }
నలుగురు ... ... నాలుగు	పదునలుగురు ... పదునాలుగు
అయిదుగురు ... అయిదు	పదునయిదుగురు ..పదునయిదు
ఏగురు ... ... ఏను	పదునేగురు ... పదునేను
ఆఱుగురు ... ... ఆఱు	పదునాఱుగురు... పదునాఱు
ఏడుగురు ... ... ఏడు	పదునేడుగురు ... పదునేడు
ఎనమండ్రు ... ఎనిమిది	పదునెనమండ్రు... పదునెనిమిది
తొమ్మండ్రు ... తొమ్మిది	పందొమ్మండ్రు ... పందొమ్మిది
పదుగురు } .. పది	ఇరువండ్రు ... ... ఇరువది
పదురు }	ఇరువదియొకరు ... ఇరువదియొకటి
పదుగుండ్రు }	ఇత్యాద్యూహ్యములు.
పదుండ్రు }	
పదునొకరు ... ...పదునొకటి	ముప్పండ్రు ... ముప్పది
	నలువండ్రు ... నలువది
	ఏఁబండ్రు ... ఏఁబది
	అఱువండ్రు... అఱువది

ఇప్పటి వేఱశబ్దార్థంబులఁ జూప
21 లైన ర్థానుసారంబుగా నూ
హ్యకొనునది.

డెబ్బండ్రు ...	డెబ్బది	నూఱుగురు...	నూఱు
ఎనుబండ్రు...	ఎనుబది	వేగురు... ...	వేయి
తొంబండ్రు...	తొంబది	పదివేగురు ...	పదివేలు

రెండు మొదలగునవి యహాదవిభక్తికశబ్దంబులు అగుటం జేసి ద్వితీయావిభక్తులు పరంబులగునపుడు టింటులగునవి మొదలగునది రెండిటిని - రెండింటిని - రెంటిని మూండిటిని - మూండింటిని - మూంటిని ఇత్యాదులు ఏకశబ్దమునకు - ఒంటి - ఒకానొకండు - ఒకానొకటి - ఒకానొకరిత - ఒరిమ - ఒండొకరు - ఓరట్ల - అనురూపంబులును - ద్విశబ్దార్థంబునకు - ఇరుమడి - ఈరాలు అనురూపంబులు సర్వవిశేషంబులం జూపట్టెడు.

"వ్యా—అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని - పెక్కు - పలు - ఆ - ఈ - ఏ - నీ - నా - మన - తా - సంఖ్యావాచకంబులు - అన్నిప్రభృతులు." వీనికిం బ్రథమాంతరూపంబు లుదాహరించెను. వీనిలో మొదటి మూంటికిని నకారద్విత్వంబు పూర్వోక్తంబు స్మరింపనది. బహువచనలకారంబునకు రాదేశంబును బూర్వాగమంబును, బ్రథమాబహువచనంబునకుం బోలె నెఱుంగునది. విశేషకారంబులు గొన్నిటికిం గొండొకచో ద్వితీయావిభక్తి పరంబగుచో ప్రతీయాయందొక్క రూపంబునఱుపను, రూపభేదంబులు వక్కాణించెను. శేషం బూహింపునది. అన్ని మొదలగు శబ్దంబులాఱును, ద్విప్రభృతి సంఖ్యావాచకంబులును మహదర్థంబులు బహువచనాంతంబులును. అమహదర్థంబు లేకవచనాంతంబులును ఇందు 'నీ' మొదలగు నాలుగు శబ్దంబులు సర్వార్థంబులం దుల్యరూపంబులయి యుండు. మ- అనునది మహదర్థమనుటకును అ- అనునది యమహదర్థమనుటకును ప్ర - మొదలైనవి ప్రథమాది విభక్తులకును, సంకేతములుగా నిందు గ్రహింపునది"

వ్యా—'అన్ని - ఇన్ని' మొదలైనవియు, సంఖ్యావాచకంబులును, సర్వనామంబులు. వీనికిం బ్రథమావిభక్త్యంతరూపంబుల నుదాహరించెను. వీనిలో మొదం

తంబులగుం [illegible] పరిచ్ఛేదంబులోని యిరువదియాఁడవ సూత్రంబుచేత నా వ్యాగమంబు కలుగునని జ్ఞప్తి నుంచుకొనునది. బహువచనలకారంబునకు రేఫాదేశంబును, (వా + లు = వారు) [illegible] (అట్లగా [illegible] ప్రాక్ప్రయోగములో నైనవి. ఉ. వాండ్రు) [illegible] ఉ. వాండ్రు, వారు. మొదలైనవి పుస్తకంబులం దుదాహరింపంబడును కావునం గృతి [illegible] నాగమంబైన లకారాగుల [illegible] బహువచనంబందు [illegible] కారాదులు వచ్చునని గ్రహింపవలెను. రూపభేదంబు లున్నచోట [illegible] ద్వితీయావిభక్తి [illegible] కొన్ని చోటులం దృతీయావిభక్తి [illegible] వేఱొకచోట నుదాహరింపబడును. తక్కిన విభక్తుల చోట్లను బైరింజెప్పినరీతినే యూహించుకొనునది "అన్ని" శబ్దంబు మొదలు "పలు" శబ్దంబువఱకు నాలుగును, రెండు [illegible] సంఖ్యావాచకశబ్దంబులును, మహత్తును బోధించునప్పుడు బహువచనంబులైన 'లుల' [illegible] లంతమందుఁ గలిగియుండును. అమహదర్థంబు లే [illegible] గలిగియుండును. అనఁగా 'అన్ని – ఇన్ని – ఎన్ని – కొన్ని' ఇత్యాదిగా నికారాంతంబులని [illegible] పరిచ్ఛేదంబు లోని 'ఇగ్గారాదుంగంతంబులు' అను నలుగవ సూత్రంబున లోపంబుగల్గి నామసమానంబులే నిలుచును. ద్వితీయ మొదలుగాఁగల విభక్త్యంతంబులు (అన్నిటి – అన్నింటి. ఇన్నిటి – ఇన్నింటి, ఇట్లు టింట్యాగమవికారంబులతో నుండునని తెలియునది. ఇందు (నే – నా – నన – తా) [illegible] మహదర్థమందును. అమహదర్థంబునందును, భేదంబు లేక రూపంబొక్కరీతిగానే యుండును. మహదర్థంబునకు [illegible] అను మొదటిదానికి సంకేతంబున [illegible] అందు [illegible] ద్వితీయావిభక్తికి (వ్రి) అనియు, [illegible] అనియు [illegible] అమహదర్థంబునందు (అంద) అనుశబ్దంబాదేశంబున [illegible] లున్నను [illegible] లకారంబునకు శకటరేఫంబుగల్గి (రా [illegible] శంబని విధించిన మూలగ్రంథంబునందలి రేఫంబు శకటరేఫంబునకు నయితము (గ్రామ్యము) 'అందఱు' అనురూపంబగు. రూపాంతరంబు (అందొఱు' (ప్రాచ్యవ్యాకరణంబునందు (అందఱు' అని శబ్దమయంబును గ్రహించవలెను [illegible] శబ్దంబులోని [illegible] లోపంబును, లఘురేఫంబునకు నలఘురేఫాదేశంబును, [illegible] శబ్దంబులోని [illegible] నాదేశంబును [illegible] (అందఱు' అ

శము-8 అ ॥ పెఱ్ఱా రెణ్ణాల్ గొంటే చిరు వెరి ఫిష్యుఁ డేఁచి పిరఠంబులఁ! కఱఁ జూచి, భూ. ఁ పినుసరు నేఁ దొలఁగిన్వడుఁదొడఁగె గుర్వులు రాజసుతుఁ భార. అర-౯ ఆ శక్తిదాని సూత్రము.

'పెక్కు' శబ్దంబునకు బహువచనలకారంబు చేరునపుడు రేఫాదేశంబును బక్షంబున బిందుపూర్వకడకారాదులును, గలిగి పెక్కురు - పెక్కండ్రు అనురూపద్వయంబు సిద్ధించు, ద్వితీయాదులయందును నీయాదేశంబుచేతనే రూపద్వయంబేర్పడును. ఉ. పెక్కురను - పెక్కండ్రను. పెక్కురచేతన్ - పెక్కండ్రచేతన్. దీని యమహద్వాచకము - పెక్కు. దీనికి బహువచనంబును గలదు ఒకటియే యాశబ్దంబునందలి విశేషము ఉ. పెక్కులు. దీనికి ద్వితీయాద్యేకవచనంబులు పెక్కిటిని పెక్కింటిని. పెక్కిటిచేతన్ - పెక్కింటిచేతన్, ఇత్యాదికముగా నుండును.

'పలు' శబ్దంబునకు మహద్వాచకంబునందు బహువచనలకారంబునకు రేఫాదేశంబును, పూర్వాగమంబును, గలుగును. ఉ. పలువురు. పక్షంబున బహువచనరూపాంతరంబగు వర్ణంబును, బిందుపూర్వకడకారంబును ఉ. పలుగండ్రు. ద్వితీయాది బహువచనంబులు పలుగురన్ - పలుగండ్రన్. పలుగురచేతన్ - పలుగండ్రచేతన్, ఇత్యాదులు. పలుశబ్దంబునకు నమహద్వాచకంబునందు సమాసమందే ప్రయోగముగానివ్వక్తముండుటలేదు ఉ. పలుమాఱు = పలుఫలుంగులు

దేవర్ధకేవనుర్ధకయాత్మికమర్ధకములైన 'అ - ఈ - ఏ' శబ్దంబులు మహత్తును బోధించునపుడు వుడాగమంబును జెందును. 'ఏ' శబ్దంబునకు వైకల్పికంబు వృత్తికిత్తు కావున. కాని అకారంబులకు రేఫలుండకున్నప్పు క్రియముగా 'వా - వీ - వే' లగును. ఇవియే ప్రకృతులగును ఉ. వాఁడు - వీఁడు - వేఁడు వైకల్పికనుగుటచేఁ బక్షంబున 'ఏఁడు' అనియుండగలదు.

'వా' శబ్దంబు. ఏకవచనము వాఁడు. 'వా' శబ్దంబుమహంతంబు గావున న్యాగమంబు ద్వితీయాద్యేకవచనంబునందుఁ గలిగి వానిని - వానిచేతను, ఇత్యాదులగు. తప్పంగలాగ్లె గ్రహింపవలెను. 'వా' శబ్దంబునకు బహువచనలువర్ణింపఁబడును రేఫా

దేశంబు ఈ వారు యూర్ణకంబునకుఁ బక్షంబున బిందుపూర్వకడకారంబగు ఈ వాండ్రు లువర్ణకంబునకుఁ ముందు రవర్ణంబగు. ఈ వారలు ఇట్టి 'వా' శబ్దంబునకు బహువచనరూపంబులు మూఁడు— ద్వితీయాదిబహువచనంబులు 'వారిని- వాండ్రను — వారలను, ఇత్యాదికముగాఁ బ్రథమాబహువచనమునందలి రేఫాదేశాదులతో రూపత్రయంబగు

అమహదర్థకమైన 'ఆ' శబ్దము

	ఏ	బ		ఏ	బ
ప్ర	అది	అవి	ద్వి	దానిని	వానిని
	అద్ది	అవ్వి		ఆదానిని	
	ఆయది	ఆయవి		అద్దానిని	
	అయ్యది	అయ్యవి			

మహదర్థకమైన 'వా' శబ్దంబుయొక్క రూపంబులవలెనే 'వీ' శబ్దంబుయొక్క ప్రథమాదివిభక్తుల యేకవచనబహువచన రూపంబులగును

	ఏ	బ		ఏ	బ
ప్ర	వీఁడు	వీరు	ద్వి	వీనిని	వీరిని
		వీరలు			వీరలను
		వీండ్రు			వీండ్రలు

అమహదర్థకమైన 'ఈ' శబ్దము.

	ఏ	బ		ఏ	బ
ప్ర	ఇది	ఇవి	ద్వి	దీనిని	వీనిని
	ఇద్ది	ఇవ్వి		ఈదానిని	
	ఈయది	ఈయవి		ఇద్దానిని	
	ఇయ్యది	ఇయ్యవి			

తృతీయాదులు వీనినిఁబట్టి యూహించుకొనునది. [illegible] సముచ్చయార్థకమైనప్పుడు, ఈ, శబ్దంబుయొక్క బహువచనం[illegible] వీనిని, అనియుం[illegible] ఎథర్యైనను సప్పకవిగారు చతుర్థాశ్వాసమ్మునందుఁ [illegible] వీటలోపల నొకనూటి చేపడితేని హీనపాదము [illegible] ప్రయో[illegible]ంచిరి. వీని, అని [illegible] ఆకవిగా యిట్లు [illegible]యించి యుం[illegible] ప్రామాణికంబు.

[illegible] శబ్దము, వా, శబ్దముయొక్క రూపంబు నలెనే ప్రథమాదివిభక్తుల యేకవచనబహువచనరూపంబులు గ్రహించునది.

	ఏ	బ		ఏ	బ
ప్ర	ఏఁడు	ఏరు	ద్వి	ఏనిని	ఏరిని
	ఏవాఁడు	ఏవారు		ఏవానిని	ఏవారిని
		ఏవాండ్లు			ఏవాండ్లను
		ఏవాండ్రు			ఏవాండ్రను
	ఎవ్వాఁడు	ఎవ్వారు		ఎవ్వానిని	ఎవ్వారిని
		ఎవ్వాండ్లు			ఎవ్వాండ్లను
		ఏవాండ్రు			ఎవ్వాండ్రను
	ఎవ్వఁడు	ఎవ్వరు		ఎవ్వనిని	ఎవ్వరిని
		ఎవ్వండ్రు			ఎవ్వండ్రను
		ఎవరు			ఎవరిని
	ఎవఁడు	ఎవండ్రు		ఎవనిని	ఎవండ్రను

	ఏ	బ		ఏ	బ
ప్ర		వేరు	ద్వి	వేనిని	వేరిని

తృతీయాది విభక్త్యేకవచనబహువచనరూపంబులు, ఆ, శబ్దము మొదలు, ఏ, శబ్దంబు [illegible] ద్వితీయావిభక్తుల రూపంబులంబట్టియే గ్రహింగునది. [illegible] చారులరా [illegible]ంచి యిలయూదివిరాయు [illegible] వీరిలో ముఖ్యులెవ్వారు [illegible]

(పాఠాంతరము ఏదిగో ముఖ్యులైవారలెవరు రాముఁడు) క॥ ఓపికతో యేమి రా
ముసఁ గ్రిసుకొఁ గెకించి రాక [illegible] నేఁ డీతాగనోశాల [illegible] తోడిబవర
మిల్లదాన దొలఁగఁజనునే భార — ద్రో — 1 అ (పాఠాంతరము [illegible]
యుసఁడే [illegible] తోడిబామిల్లదాన దొలఁగనజనునే, శా॥ ఈ
[illegible] — 1 అ (పాఠాంతరము
[illegible] వేరనేఁటి [illegible]) వీఁడు, [illegible]
రంబు, వాఁడు, అది [illegible] వచింబగాని మూరిగారి
[illegible] తోఁచుచున్నది

అనుమానార్థకమైన 'ఏ' శబ్దము

		ఏ	బ		
ప్ర	ఏది	ఏవి	ద్వి	ఏదని	ఏవని
	ఏది	ఏవి		ఏదానిని	ఏవానిని
	ఎద్ది	ఎవ్వి		ఎద్దానిని	ఎవ్వానిని
	ఏమది	ఏమవి			
	ఎయ్యది	ఎయ్యవి			

తృతీయాదివిభక్త్యేకవచనబహువచనరూపంబులు వీనిఁబట్టి గ్రహింపఁదగినవి
ఏ శబ్దంబు ప్రథమావ మైనపుడు ఏ [illegible] రూపంబులు ఎవ్వరిత
ఎవ్వరి — ఎవ్వరి — ఎవరిత — ఎవరి — ఎవత — ఎవ్వరితి — ఎవ్వరి — ఎవ్వరి —
ఎవరితి — ఎవర్తి — ఎవతి — ఎవ్వరితె — ఎవ్వర్తె — ఎవ్వతె — ఎవరితె — ఎవర్తె —
ఎవతె — ఎవ్వర్తుక — ఎవ్వతుక — ఎవర్తుక — ఎవతుక ఈశబ్దంబులయొక్క బహువచన
ములు మహత్రియు ప్రయోగమైన ఏ శబ్దంబుయొక్క బహువచనములే అ — ఈ — ఏ
శబ్దంబులు మహత్తు శంబులై పూజ్యతను బోధింపునపుడు గ్రహింపఁగా అతఁడు — ఆయ
డు ఇతఁడు — ఈయఁడు ఎతఁడు — ఏయఁడు అను రూపంబులు పొందును, అ — ఈ
ఏ — శబ్దంబులు మహత్తుకంబులు పూజ్యార్థబోధకంబులైనపుడు క్రమంబుగా
ఆమె — ఆపె — ఆకె, ఈమె — ఈపె — ఈకె ఏమె — ఏపె — ఏకె —, అనురూ
పంబులు పొందును

ఆ—ఈ—ఏ—శబ్దంబులకు బాహుళ్యార్థమందు మహదేకవచనంబునందు వర్ణాగమంబున్ను, దీర్ఘంబునకు వికల్పంబుగా హ్రస్వంబును; మహత్యేకవచనంబున వానికంటెఁ బరంబైన అక—అప—అను, అనుశబ్దంబుల తొలియకారమునకు లోపంబును, తుదియకారంబున కేకారాదేశంబును. ఉ. ఆతఁడు—ఆతఁడు. మొ. మహదర్థకములు. ఆమె. (ఆ + అమ + ఏ) ఈమె. (ఈ + అమ + ఏ) ఏకె (ఏ + అక + ఏ) మొ. మహత్యర్థకములు. గ్రామ్య—శబ్ద—ఇట్టివైన రూపంబులు గ్రహింపవలెను.

యుష్మదర్థకము.

ఏ. బ.

ప్ర. నీవు, ఈవు — మీరు, మీరలు, ఈరు, ఈరలు

ద్వి. నిన్ను(ను) మిమ్ములను

తృ. నీ(చేతను) మీచేతను

అస్మదర్థకము.

ఏ. బ. బ.

ప్ర. నేను, ఏను — మేము, నేము, ఏము

ద్వి. నన్నును మమ్మును

తృ. నాచేతను మాచేతను

ఉభయార్థకము.
నిత్యబహువచనము.

ప్ర. మనము. ద్వి. మనలను. తృ. మనచేతను - మనలచేతను.

ఆత్మార్థకము.

ఏ. బ. ఏ. బ.

ప్ర. తాను. — తాము, తారు, తమరు

ద్వి. తన్నును తమ్ములను.

తృ. తనచేతను తమచేతను

సంఖ్యావాచకములు.

మ.

ఏకార్థకశబ్దంబు.

ఏ. బ.

ప్ర ఒకఁడు { ఒకరు / ఒకండ్రు } ఒక్కఁడు { ఒక్కరు, / ఒక్కండ్రు }

ఏ. బ. బ.

ఒకోఁడు { ఒకోరు / ఒకోండ్రు } ఒక్కోఁడు { ఒక్కోరు / ఒక్కోండ్రు }

ఒకరుఁడు { ఒకరులు / ఒకరులు / ఒకర్లు } ఒకరువుఁడు ఒకరువులు ఒకోరువుఁడు ఒకోరువులు

ఒకోరుఁడు { ఒకోరులు / ఒకోరులు / ఒకోర్లు } ఒక్కరువుఁడు ఒక్కరువులు ఒక్కోరువుఁడు ఒక్కోరువులు

ఒక్కరుఁడు { ఒక్కరులు / ఒక్కరులు / ఒక్కర్లు } ఒరుఁడు ఒరులు ఒరువుఁడు ఒరువులు

ఒక్కోరుఁడు { ఒక్కోరులు / ఒక్కోరులు / ఒక్కోర్లు } ఒండు ఒడ్డు { ఒండులు / ఒండ్లు } { ఒడ్డులు / ఒడ్లు }

ద్వితీయాదివిభక్తిరూపంబు లూహించుకొనునది. అనుపదార్థంబునందు ఒక్క [illegible]. ఒకటి - ఒకోంటి - ఒక్కటి - ఒక్కోంటి

ఒకఁడు — ఒకోఁడు - ఒక్కఁడు - ఒక్కోఁడు - ఒండు: సీ. కనలుబింకపుఁగింక. గలుగువేఁడిమి యొల్లనెక్కటియై [illegible], లక్ష్మి. 2 ఆ. తక్కుంగలవి [illegible].

[illegible] శబ్దములకు స్త్రీలింగ[illegible] రూపములు [illegible]. ఉ. ఒకతె - ఒకర్తు - ఒకర్తు - ఒకర్తుక - ఒకతుక - ఒకోతె - ఒకోర్తు - ఒకోర్తు - ఒకోర్తుక - ఒకోతె - ఒకోతుక - ఒక్కతె - ఒక్కర్తు - ఒక్కర్తు - ఒక్కర్తుక - ఒక్కత - ఒక్కతుక - ఒక్కోతె - ఒక్కోర్తు - ఒక్కోర్తు - ఒక్కోర్తుక - ఒక్కోత - ఒక్కోతుక - ఒకటి - ఒకత్తి - ఒకతి - ఒకోతి - ఒకోత్తి - ఒకోతి - ఒక్కతి - ఒక్కత్తి - ఒక్కటి - ఒక్కోతి - ఒక్కోత్తి - ఒక్కోటి - ఒకతె - ఒకత్తె - ఒకతె - ఒకోతె - ఒకోత్తె - ఒకోతె - ఒక్కతె - ఒక్కత్తె - ఒక్కతె - ఒక్కోతె - ఒక్కోత్తె - ఒక్కోతె. ఒర్తు - ఒర్తె - ఒర్తు - ఒర్తుక —

సంఖ్యావాచకములైన శబ్దములు [illegible] ప్రకారముగా నుండును.

మ	అ	మ	అ
ఇద్దఱు ఇరువురు	రెండు	పదుమువ్వురు పదుమూవురు పదుముగ్గురు	పదుమూఁడు
మువ్వురు మూవురు ముగ్గురు	మూఁడు	పదునలుగురు పదునయిదుగురు	పదునాలుగు పదునయిదు
నలుగురు	నాలుగు	పదునాలుగురు	పదునాలు
అయిదుగురు	అయిదు	పదునేడుగురు	పదునేడు
ఆఱుగురు	ఆఱు	పదునెనమండ్రు	పదునెనిమిది
[illegible]	[illegible]	పందొమ్మండ్రు	పందొమ్మిది

ఏడుగురు	ఏడు	ఇరువండ్రు	ఇరువది
ఎనమండ్రు	ఎనిమిది	ఇరువదియొకరు	ఇరువదియొకటి
తొమ్మండ్రు	తొమ్మిది	మొదలైనవి గ్రహింపఁదగినవి.	

పదుగురు	పది	ముప్పండ్రు	ముప్పది
పదురు	పది	నలువండ్రు	నలువది
పదుగండ్రు	పది	ఏఁబండ్రు	ఏఁబది
పదుండ్రు	పది	అఱువండ్రు	అఱువది

పదునొకరు	పదునొకటి	డెబ్బండ్రు	డెబ్బది
ఇచట 'ఒకటి' అనునర్థ		ఎనుబండ్రు	ఎనుబది
మిచ్చు 'ఒకొరు, ఒక్కరు, ఇత్యాది		తొంబండ్రు	తొంబది
రూపంబులన్నియు నర్థమునను సరిం		నూఱుగురు	నూఱు
చిచేర్చుకొనునవి. ఉ. పదునొకొరు		వేవురు	వేయి
పదునొకటి మొదలైనవి.		పదివేవురు	పదివేలు

పన్నిద్దఱు, పన్నిరువురు } పండ్రెండు

'ఒకరు' అను శబ్దంబునకును ఎక్కుడు దక్కిన 'ఇద్దఱు' మొదలైన సంఖ్యావాచకంబులకు ద్వితీయాదివిభక్తిబహువచనంబులు పరంబులగునప్పుడు డకారాంతంబులుగా నుచ్చరింపఁబడును. ఉ. ఇద్దఱిన్ — ఇద్దఱిచేతన్, మొ. తత్సమపరిచ్ఛేదములోని ముప్పదియొకండవ సూత్రంబుచే విధింపఁబడిన ఆగమంబునకుఁ దైశబ్దంబులలోని లఘువుల ఘుశోషంబులాదేశింపఁబడినవిగాన నీశబ్దంబులు విభక్తులకు ముందదంతంబులయ్యెనని యూహింపనగును. 'ఒకరు' అనువానికి ద్వితీయాదులు పరంబులగునపుడు ఇకారాంతంబగు ఉ. ఒకరిన్ — ఒకరిచేతన్ మొ. మహద్వాచకసంఖ్యావాచకంబులకుం గొన్నియెడల నమహత్త్వంబు చూపట్టెడి" (ప్రౌఢ — శబ్ద — 104 సూ.) సీ॥ జనవంద్యుఁడగు ధర్మతనయుని బంతినిత్యంబు గుడిచెడి పల్లెఁగాఁపులుఁగుఱ్ఱ బ్రాహ్మణులతిపుణ్యులెనిమిదివేలు (ఎనిమిదివేవురు) సముద్ధతులు॥ తే॥ గీ॥ యతులు పదివేలు (పదివేవురు) వారక కడుదినంబు నన్నపానంబులందు సహాయులగుదు' భార — అర — [illegible]. సీ॥ వారాక

రంబులో వటపత్రశయనా శౌర్యస్థానాధిపులు హరిబ్రహ్మపదములు (నాలుగుబ్రహ్మలకు
ను. దేవేంద్రుడు, శాం—౯౨. సీ॥ నాల్గుబ్రహ్మపదములు (పదునాల్గుబ్రహ్మపదముల సంఖ్యలవారు
సముద్ర మఘజాబోపవిజయనాగేంద్రులు శింశుమారు॥ హై—౫ ఆ. ఉ॥ వేయిదిక్కులంటు
లోకంబదివేల సహస్రములు (పదివేలసహస్రముల సంఖ్యలవారు) వ్యభంగిగా నావేయు
వెలుంగసత్యలోకపతులు దేవ సహస్రనామస్తోత్ర, భో—౪౨.

రెండుమొదలైనశబ్దంబులకౌపవిభక్తి శబ్దంబులకుంచే ద్వితీయాదులగు విభక్తులు పరంబగునప్పుడు టి—ంటి, అనునవి వచ్చునని తెలిసికొనవలెను. ఇప్పుడు స్వస్థానము ప్రక్రియ వ్రాయంబడును. వ్యా॥ రెండు + ను; పరిశిష్టసూత్రంబున టిగాగమంబు. రెండు + టి + ను; తత్సూత్రపరిచ్ఛేదములోని ఇకారంబు విరాంది, అను నిరుపమ సూత్రంబున పూర్వస్వరంబుయొక్క లోపంబునకిత్వంబు. రెండు + టిని; అచ్ఛికపరిచ్ఛేదములోని ముప్పదికాల్గవసూత్రంబున డువర్ణముయొక్క డకారంబునకు ఇత్వంబు రెండిటిని పక్షంబున రెండుస్వరంబు ంటి, వర్ణంబుకలుగుచోట బాహ్యసూత్రంబులనిత్యంబులు కలిగి, రెండింటిని, అగును. రెంటిని, సమాసపరిచ్ఛేదములోని ముప్పదియొకండవ సూత్రంబుచే వంతిమవర్ణంబునకు టివర్ణాదేశంబు రాంగా నైనది. ఇట్లే మూండింటిని 'మూండింటిని - మూంటిని' ఇత్యాదులందు రెండుశబ్దంబునొద్ద నుపయోగింపంబడిన సూత్రంబులన్నియుం బ్రక్రియలో నూహించుకొనునది. నామాధికము విశేషించి నిరూపించనిచో నప్పుడు 'ఒక, శబ్దంబునకు ఒకాను, శబ్దంబు నాదేశంబగు. ఉ. దేవతలలో నొకానొకండు. ఇప్పుడు నామంబు విశేషించి చెప్పంబడలేదు. ఒకానొకటి, ఇదియు సామాన్యార్థకము 'ఒకానొకటి' ఇది సామాన్యార్థకము. ఒకింతయనునది. ఒంటొకడు' ఏకస్వరూపుని ధర్మార్థము. 'ఒంటి - ఏకస్వసంఖ్యాబోధకము. ఇనుమడి, రెండుశబ్దంబునకు ఇను, వర్ణాదేశంబును, మడుగుశబ్దంబునకు వృత్తియందు మడి. వర్ణాదేశంబును, అగును. ద్విగుణమనియర్థము. ఇట్లే ముమ్మడి (త్రిగుణము) నలుమడి (చతుర్గుణము) 'ఈరాలు, ఇప్పుడు ఇరు' శబ్దంబునకు వచ్చునదైనది కాన నాన్యస్వరంబు దీర్ఘంబవ్వు. ఈరాలు: అమ్మలకు తిమ్మకుగాను సోదరుక్మిణీపతి యమందు ఇరువు, అనిప్రయోగించెను. దీనికి బ్రహ్మాగాంధారంబు గానంబడదు

ఉ. పూనికనున్న కోటఁగని పోనఁగలేక యిరా ... నెఁ రుక్మి. 1 ఆ. ౭. అను రఁబడాలు ప్రక్కలనిరాలు ... లైరికొల్లలో ... కట్టలైన ... శీతావస్థా ...ంపు వారలన్, రుక్మి 1 ఆ

25 సూ—సంఖ్యకుఁ బూరణార్థంబునం దవగాగమంబగు.

రెండవవాఁడు - రెండవది - మూఁడవవాఁడు - మూఁడవది.

వ్యా—సంఖ్యావాచకపదంబునకు (సంఖ్యకు) పూర్తిచేయునది లేక చేయువాఁడు, అనునర్థమునందు అవగాగమంబు గలుగును. ఉ. రెండవవాఁడు, రెండు + వాఁడు ఇచ్చట అవగాగమంబు కిత్తుకావున 'త్రికంబౌటకిత్', అను సూత్రంబున 'రెండు' శబ్దంబునకుఁ దుదిని 'అవ' అనునది చేరి ఉకారసంధి రాఁగా 'రెండవ (వాఁడు)', అని యయ్యెను. ఇద్దఱు మనుష్యులున్నచో ద్విత్వసంఖ్యను బూర్తిచేయుటకు నిద్దఱును గర్తలుగానుందురు. వారిలో నొకఁడు సంఖ్యలోఁ దుదిని లెక్కింపఁబడుచో వాఁడు ఆసంఖ్యను బూర్తిచేయునట్లు నిశ్చయింపఁబడి వానిని చెప్పునట్టి సంఖ్యావాచకశబ్దంబుపై నవగాగమంబువచ్చును. ఉ. రామలక్ష్మణులలో లక్ష్మణుండు రెండవవాఁడు. ఇచ్చట ద్విత్వసంఖ్యాపూర్తికిఁ గర్తలు రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును ఐనను లక్ష్మణుఁడు లెక్కలోఁ దుదివాఁడుగా నిశ్చయింపఁబడెనని యతండు పూరణార్థంబగు. అతనిని బోధించునపుడు 'రెండవవాఁడు' అని అవగాగమంబుతోఁ సంఖ్యావాచకముచ్చరింపవలయు. ఇట్లే రెండవది. మూఁడవవాఁడు-మూఁడవది, ఇత్యాదులు పూరణార్థకములు. 'సంఖ్యేయం బూరణార్థమ్మున నవగాగమంబుగలుగుటచే యతిస్థానంబున నప్పకూర్పునకు' ఇందులకు లక్ష్యము ... కపులేగ్పరింపు ... చెం| ... మూఁడవనాఁటికిమొదల ... శిశువులు ప్రసవాపాయంబులు ... దావకంబు జూచి ... కవిసంశయవిచ్ఛేదము ... నాలవభాగ మొందె మూఁడవభాగమొందె నంచ ... —1 ఆ. చ॥ కువలయపత్రనేత్రికనుఁగొంటివి కన్నులపండువయ్యె ... తాతసూతపుని యందము' పారిజా. 2 ఆ.

26 సూ.—సర్వనామసంబంధంబులగు బహువచనంబు మహత్తు నకుం బోలె మహతికిని.

వారిద్దఱు రుక్మిణీసత్యభామలు - వీరు ముగ్గురు శ్రీభూనీళలు.

వృ.—సర్వనామములయొక్కయు, క్రియాపదంబులయొక్కయు, బహువచనము మహద్వాచకమునకై స్త్రీలింగమునకు నగును. ఉ. వారిద్దఱు రుక్మిణీసత్యభామలు. ఇచ్చట 'వారు' అనునది సర్వనామము. 'వారిద్దఱు రామలక్ష్మణులు' అనునప్పుడు మహద్వాచకంబునకు 'వారు' అనునది యెట్లు బహువచనంబయ్యెనో యట్లే ఇచ్చట స్త్రీలింగంబునకును 'వారు' అనుశబ్దంబు సంబంధించినది. ఏకవచనంబులో మహతీమహద్వాచకంబులైన సర్వనామరూపము వేఱుగానుండును. ఉ. అది (మహతి) రుక్మిణి. వాఁడు (మహత్తు) కృష్ణుఁడు. బహువచనంబున మహతీమహత్తులకు సర్వనామంబులకు రూపభేదంబులేదు. వారు రామకృష్ణులు వారు సీతారుక్మిణీదేవులు. క్రియాపదంబుల బహువచనంబులకు [illegible] కలదు. ఏకవచనంబులో మహత్తునకును, మహతికిని, సంబంధించునట్టి క్రియాపదంబులు భేదంబు గానున్నను బహువచనంబులో మహత్తులకును, మహతులకును, సంబంధించునట్టి క్రియ యేకరూపంబై యుండును. రామకృష్ణులు కలరు. సీతారుక్మిణులు కలరు. ఇచ్చట 'కలరు' అనునది పుల్లింగమునకును, స్త్రీలింగంబునకును, సంబంధించుటకు [illegible] నియ్యంబడె.

సూ.—అపదాద్యంబులగు [illegible] నకు వకారంబు విభాషనగు.

పలుగుఁడు - పలువ్రుఁడు - [illegible] - [illegible] - [illegible] - వేవ్రుఁడు - [illegible] - [illegible] - - [illegible] - [illegible]

వ్యా—పసరము మొదలగు [illegible] యొక్క హల్లులోఁ గూడుకొని రకారమునకు లకారంబు వైభాషికంబుగాఁ గలుగును. ఉ. పలుకు - పల్కు ఇత్యాది. ఇచ్చట రకారసాహచర్యమైనదియు, హల్లుతో - గూడినదియుఁ, గావున [illegible] [illegible] 'గొనుగు-గొణగము-నిగారము' ఇత్యాదులయం [illegible] అనంతముక్త [illegible] '[illegible]-ఉంగిరము' ఇత్యాదులయందును [illegible] రాదు (ఇసుక-[illegible]-తెగ-తెగడు — అక. ఇత్యాదులుఁ [illegible] గ్రహింపవలెను. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ఔపవిభక్తికప్రకరణము.

విభక్తిసామీప్యంబునం జేసి వచ్చువికారంబులను బోధించుభాగము, ఔపవిభక్తికప్రకరణము.

28 సూ—ఇటితివర్ణంబులు వక్ష్యమాణంబు లౌపవిభక్తికంబులు.

విభక్తినిమిత్తంబులయి యాదేశాగమాత్మకంబులగు ఇ-టి-తి- అనువర్ణంబు లౌపవిభక్తికంబు లనంబడు.

వ్యా—'ఇ - టి - తి' అనునక్షరంబులు రాఁబోవు సూత్రంబులచే విధింపఁబడునవి యౌపవిభక్తికంబులను నామంబున వ్యవహరింపఁబడును. ఈయౌపవిభక్తికంబు లాదేశాగమస్వరూపమైన 'ఇ - టి - తి' అనునక్షరంబులే యని గ్రహింపనది

29 సూ—ఇవి ద్వితీయాద్యేకవచనంబులు పరంబులగునపుడు నామంబులకుఁ గొన్నింటికిఁ బ్రాయికంబుగ నగు

కాలు - కాలిని- కాలిచే నాఁగలి - నాఁగటిని - నాఁగటిచే
నేయి - నేతిని - నేతిచే ద్వితీయైకవచనంబు పరంబగు నపు డౌపవిభక్తికంబులు రావని కొందఱు వక్కాణించిరి-అయ్యది లక్ష్యలక్షణవిరుద్ధంబగుటం జేసి యనాదరణీయంబు.

వ్యా—'ఇ-టి-తి' అను వర్ణంబులు ద్వితీయ మొదలైనవిభక్తులయొక్క యేకవచనంబులు పరంబులగునపుడు కొన్ని ప్రాతిపదికంబులకుఁ దుగాగమంబుగాఁ గలుగును. ఉ. కాలు. ద్వితీయావిభక్తి 'కాలిని' ఇచ్చట 'కాలు + ను' అనియుండఁగా నీసూత్రంబుచే 'కాలు' శబ్దంబుయొక్క ఉకారంబునకు ఇకారంబు వచ్చి 'కాలి + ను, ఇట్లుండగా పిమ్మట 'ఇకారంబుమీఁది, అను తత్సమపరిచ్ఛేద (పది యొకండవ) సూత్రంబున నుగ్ణకంబుయొక్క ఉకారంబునకు ఇత్వంబు గలిగినది. 'కాలిన్', ఇత్యాది సమాసస్థలంబులయందలి షష్ఠ్యాదివిభక్తులు లోపించినను, ఇత్వంబనపాయంబుగనుండును. 'కాలిచే' ఇత్యాదులిట్లే. 'నాగలి - నాగటిని - నేయి - నేతిని, ఇత్యాదులయందు 'టి - తి' వర్ణంబులు గ్రహింపఁగనయ్యెను ఈద్వితీయాంతంబులయందు 'కాలిని' అను చోటునందుంబలె సూత్రంబులచేఁ బ్రక్రియయూహించుకొనునది. ద్వితీయావిభక్త్యేకవచనంబు పరంబగునపుడు, ఔపవిభక్తికంబులు రావని కొందఱు చెప్పిరనియు, ఆవచనము లక్ష్యలక్షణవిరుద్ధంబనియు, సూరిగారు వాక్రుచ్చిరి. ఉ॥ 'విన్నవనేరుతామరల విందుకిభాత పుటీపలెప్పు తేఁ, యయా- 2 ఆ. క। 'మీరుచదివించెనయ్యెడ మీవని వేమకబలారివిబుధులతోనే పీరుమణులనఁగఁ బరుతన పీరునఁగలమానికమును వివిధాంబరముల్, వసు- 6 ఆ. క॥ కనకమయమైనయూపా లునఁ దమసుతులావహంబులోనమరులచే, భార- అర- 4 ఆ. ఇట్లు, ఔపవిభక్తికరూపంబులకు ప్రయోగంబులు గలవు. కావునఁ దైవిధికొన్ని చోటుల నిత్యంబుగాదు.

30 సూ—ఊరు మొదలగువాని కిత్వంబగు.

ఊరు — ఊరిని-కాలు-కాలిని-మ్రాను-మ్రానిని-నోరు - నోరిని
చోటు - చోటిని.

సున్న బహుళంబుగాఁ గలుగును ఉ అన్నింటిని ఇచ్చట ౘన్ని, అనునక్షరము హ్రస్వముగనుక దీనికి టి వర్ణంబు పరంబగునపుడు పూర్ణబిందువాగమంబయ్యె ఇట్లే ఎనిమిదింటిని పగంటిని, పగలింటిని, రెండింటిని మూఁడింటిని, ఇత్యాదులయందుఁ బహుళ్యాయంబుగ ననుస్వార పూర్వకటివర్ణంబుండునని యూహింపవలెను

33 సూ—పదాద్యంబగు హ్రస్వంబుమీఁది టివర్ణంబునకు ముందు పూర్ణబిందువగు.

కన్ను - కంటిని మిన్ను - మింటిని ఇల్లు - ఇంటిని పల్లు - పంటిని.

వ్యా—పదము యొక్క మొదటిహ్రస్వంబునకు టివర్ణంబు పరంబగునపు డనుస్వారం బాగమంబగును ఉ కన్ను - కంటిని ఇచ్చటను హ్రస్వంబునకును ముప్పదియొకండవ సూత్రంబున టివర్ణంబాదేశంబు కాఁగా నీముప్పదిమూఁడవ సూత్రంబున టివర్ణంబునకు ముందు బిందువాగమంబయ్యెను ఇట్లె మింటిని ఇంటిని- (ఇల్లు) పంటిని (పల్లు) వింటిని (విల్లు), ఇత్యాదిశబ్దంబులయందు ముప్పదియొకండవ సూత్రంబున టివర్ణంబు గలిగి ప్రకృతసూత్రంబున ననుస్వారాగమంబుగలుగను

34 సూ—అట్టు మొదలగు శబ్దముల కంతాగమంబు టివర్ణంబును శేషంబున కొక్కటి లోపంబునగు

అట్టు - అటితిని ‖ అట్టు - కట్టు-కొట్టు - గొట్టు - మిట్టు - వట్టు- ఇవి యట్టు మొదలయినవి

వ్యా—అట్టు మొదలైన శబ్దంబులకు నంతమందు టి అనునక్షరంబు వచ్చుట యు శేషంబునొక్కదానికి లోపంబును గలుగును ఉ అట్టు అటితిని ఇచ్చట

అత్తు + ను ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రంబువలనా ముంబు చివర తివర్ణాగమంబును శకట రేఫంబొక్క దానికి లోపంబును గలుగ అతు + తి + ను అయ్యెను తత్సమపరిచ్ఛే దంబు నందలి యిరువది రెండవ సూత్రంబున తి వర్ణంబుమీఁది నువర్ణకంబుయొక్క ఉకారంబునకు ఇత్వంబుగలిగి అతు + తి + ని అయ్యెను పిమ్మట నిరువదియుప్పది యాఱవసూత్రంబుచేత శకటరేఫంబుయొక్క ఉకారంబునకు ఇత్వంబు గలిగి అతితిని అను రూపము సిద్ధించెను ఇట్లే కత్తు-కొత్తు-గొత్తు-మిత్తు-వత్తు ఇత్యాదుల ద్వితీయా దివిభక్తులందు రూపసిద్ధి యెఱుంగునది

35 సూ—విభక్తిపరంబగునపుడు గోయిప్రకృతుల తుదియకారంబు తివర్ణంబగు.

గోయి - గోతులు - గోతిని - గోతులను ॥ గోయి - చేయి- దాయి - నూయి - నేయి - వాయి - రోయి - ఇత్యాదులు

వ్యా—విభక్తి పరంబగునపుడు (ప్రథమాబహువచనాదివిభక్తులు) గోయి మొద లైనశబ్దంబుల కడపటి యివర్ణంబునకు తి అను నక్షరంబాదేశంబగును ఈ గోయి - గోతులు గోతిని - గోతులను గోయి ప్రకృతులు స్త్రీసమంబులు గావునఁ బ్రథమైక వచనము లోపించెడిని అందున విభక్తిపరత్వంబులేమింజేసి ప్రథమైకవచనాంతమందు యివర్ణంబునకు తి వర్ణాదేశంబు రాదు గోయి + లు ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రం బున యికారంబునకు తి వర్ణాదేశంబు గలిగి గోతి + లు అయ్యెను పిమ్మటఁ దత్సమ పరిచ్ఛేదమందలి నలుబదియేడవసూత్రంబునఁ దివర్ణంబుయొక్క ఇకారంబునకు ఉత్వం బుగల్గి గోతులు అయ్యెను గోతిని ఇచ్చట గోయి + ను ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రం బున ఇకారంబునకు తి వర్ణంబుగల్గి తత్సమపరిచ్ఛేదమందలి యిరువదియాఱవ సూత్రం బున నువర్ణంబుయొక్క ఉత్వంబునకు ఇత్వంబుగలిగెను ఇట్లే చేయి-దాయి-నూయి- నేయి - వాయి- రోయి ఇత్యాదిశబ్దంబుల శబ్దసిద్ధి యూహించినది ఈతివర్ణాదేశంబు జౌపవిభక్తికమైన టివర్ణంబువలె ద్వితీయాద్యేకవచనమందే కాకుండఁ బ్రథమా బహువచనంబును మొ॥ గాఁగల యేకవచనబహువచనంబులయందును సామాన్యేన

లకారాదేశంబగు. చేఁదుకుండ్రాయి త్రివర్ణంబగునట్లు శబ్దప-శబ్దప- 22 సూ ఉ చేఁ
దివిగ - చేఁతిసాగ-చేఁ తిప్పల్లె-చేఁ తిప్పచ్చ మొ

36 సూ- టితివర్ణంబులు పరంబులగునపుడు డుత్వంబునకిత్వంబగు

రెండిటికి - మూఁడిటికి - నాలుగిటికి - పగలిటికి - మొదలి
టికి - పెక్కిటికి - కొండొకచో నుత్వంబున కిత్వంబు మూఁపట్టును
నెత్తుటికి

వ్యా— టి-తి అను నక్షరంబులు పరంబులగునపుడు ఉకారంబునకు ఇకారంబు
గలుగును ఉ రెండిటికి ఇచ్చట రెండు + కు ఇట్లుండ మువ్వదిమొదటి సూత్రం
బున రెండు శబ్దంబుపైని టివర్ణాగమంబు కలుగఁగా రెండు + టి + కు అయ్యెను
తత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని యిరువది రెండవ సూత్రంబున టివర్ణముపైని కు వర్ణంబు
యొక్క ఉత్వంబున కిత్వంబుగలిగి రెండు + టి + కి అయ్యెను పిమ్మట ఈ ప్రకృత
సూత్రంబున రెండు శబ్దంబు యొక్క యంత్యాక్షరమువర్ణోత్వంబునకు నిత్వంబు గలిగి
రెండిటికి, అయ్యెను ఇట్లే మూఁడిటికి నాలుగిటికి పగలిటికి మొదలిటికి పెక్కి
టికి ఇత్యాదిశబ్దంబుల నూహించునది (ము. వ్యా) కొన్నిచోట్ల టివర్ణంబు పరం
బగునపుడు డుత్వంబునకు ఇత్వంబు రాదు ఉ నెత్తుటికి ఇచ్చట టివర్ణంబు పరం
బయినను తకారద్వయముమీఁది ఉకారంబునకు ఇత్వంబు లేదు ఇట్లు గొడ్డుటికి
మొదలైనవి కొన్నిచోట్ల వైకల్పికంబును గలదు ఉ వఱుదటికి, మొద
లైనవి

37 సూ—టివర్ణంబుపరంబగునపుడు క్రిందు మీఁదు ముందు
పదంబుల కత్వంబగు

క్రిందు - క్రిందటిది — మీఁదు - మీఁదటిది - ముందు -
ముందటిది - మాపు - మాపటిది — అప్పుడు - అప్పటిది

వ్యా— టి అను నక్షరంబు పరంబగునపుడు క్రిందు మీఁదు ముందు శబ్దంబుల ఉత్వంబునకును పూర్వవర్ణంబునకును అత్వంబగునని ఉ. క్రిందు- క్రిందటిని ఇచ్చట క్రిందు శబ్దంబునకు ద్వితీయయందు టి అను నక్షరంబు పరంబగునపుడు ముప్పదిరెండవ సూత్రంబున ఉకారంబునకు ఇకారంబు ప్రాప్తించుచుండఁగా నపవాదవిధియైన సూత్రంబున ఉకారంబునకు అకార దేశంబు కలిగి క్రిందటిని అయ్యెను ఇట్లే మీఁదటిని, ముందటిని మొదలైనరూపములందు సూత్రప్రక్రియ యూహింపవలయు. పూర్వవర్ణంబునకు- ఉ. మాఘము పటిని అప్పుడు అప్పటిని అప్పుడు శబ్దంబున డువర్ణంబునకు టివర్ణంబాదేశంబయి నట్టి దిక్కునకైయుగా పరంబులయందు టివర్ణంబాగమంబు టివరంబు పరంబగుచుండ నీసూత్రంబుచే పూర్వవర్ణంబునకు అత్వంబు కలిగి అప్పటిని అయ్యెను

38 సూ—ఔపవిభక్తికములందు తృతీయాసప్తములకత్వంబాదేశంబు బహుళంబుగానగు

గోరనుగీఱెను - ఊరనున్నాఁడు గొడ్డటనతికెను ॥ ఇంటలేఁడు పటులుఁగలిసె కటితెదురాఁటె పక్షంబునందు గోరిచేతనూరియం దిత్యాదులు

వ్యా—ఔపవిభక్తికంబులయొక్క తృతీయావిభక్తికిని సప్తమీవిభక్తికిని అకారంబు బహుళంబుగానగును ఉ. గోరనగీఱెను ఊరనున్నాఁడు ఇచ్చట గోరు+(చేత)ను అని యుండఁగా ప్రకృతసూత్రంబున విభక్తిలోని చేవర్ణతవర్ణంబులు రెండింటికిని అకారాదేశంబు సర్వాదేశంబయ్యెను పిమ్మట గోరు+అను అనియుండఁ ఉకారసంధికల్గి గోరను అయ్యె సప్తమికి- గోర+(అందు)ను ఇట్లుండఁ ప్రకృతసూత్రంబు అందు వర్ణంబులు రెండిటికిని అకారంబు సర్వాదేశంబయి గోరు+అను అయ్యె పిమ్మట ఉకారసంధికలిగి గోరను అయ్యెను ఇట్లే ఊరను మొదలైనవి ఉ. గోరముబోవసేతలకు గొడ్డలియున్నఁ దొరంగితో వినం గోరెద కన్నప్పచరిత్ర (కంచిరాజు సూరయ ప్రణీతము) గొడ్డటనతికెను గొడ్డలి+(చేత)ను అని

యీయంద ప్రకృతసూత్రంబున చేవర్ణతవర్ణంబులు రెండిటికిని అకారంబును ఇరువదితొ మ్మిదవసూత్రంబున శవర్ణంబునకు టవర్ణంబును గలుగఁగ గొడ్డటి + అను అయ్యెను వివృత సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని పదునొకండవసూత్రంబున టవర్ణంబుయొక్క ఇకారం బు అపదాదిస్వరంబుగావున సంధిగలిగి పరస్వరాదేశంబై గొడ్డటను (గొడ్డట్ + అను) అయ్యెను గొడ్డటన = గొడ్డటిచేతన గొడ్డటియందును వఱుతను - వఱ్ఱు + (చేత)ను ఇరువద ప్రకృతసూత్రంబున చేవర్ణతవర్ణంబులకు రెండిటికిని అకారంబాదేశంబయి వఱ్ఱు + అను ఇట్లుండె పూర్వోక్తంబైన ముప్పదినాల్గవసూత్రంబుచే తి వర్ణాగమంబును రేఫద్వ యంబులో నొక్కదానికి లోపంబుగలిగి వఱుతి + అను అయ్యె వివృత సంధి పరిచ్ఛేదంబులోని పదునొకండవసూత్రంబున తి వర్ణంబుయొక్క ఇకారంబు అప దాదిస్వరంబగుటచే సంధిగలిగి వఱుతను అయ్యెను గోరుశబ్దంబునకుం బలె రువర్ణాంత శబ్దంబులకును గొడ్డలిశబ్దంబునకుంబలె లికారాంతశబ్దంబులకును వఱ్ఱుశబ్దంబునకుంబలె ద్విరే ఫాంతశబ్దంబులకును, తృతీయాసప్తంబులయందు రూపంబు లెఱుంగునది చేతశబ్దంబు ను స్వీకరించి యుదాహరణంబు చెప్పఁబడినది కావి చేన్, తోన్, కోడన్, వర్ణం బులకును ఈసూత్రంబుచే నకారాదేశంబుగల్గి గోరను ఇత్యాదికముగానే రూపంబు లుగ్రహింపునది చేతను ఇత్యాదివిభక్తులయందు చేవర్ణతవర్ణంబులకుబోలె నుకారంబు నకుఁ గూడనేల యకారాదేశంబురాదని శంకింపవలదు అనుకారము విభక్తికిఁ దత్సమ పరిచ్ఛేదంబులోని యేనిమిదవసూత్రంబున నాగమంబుగా వచ్చినది కావున దానిని విడిచి కేవలవిభక్తికే అకారాదేశంబగునని తెలిసికొనునది ఈవిధి బాహుళకంబైనందు నఁ బక్షంబున గోరిచేతను గోరియందును గొడ్డటిచేతను, గొడ్డటియందును, వఱుతి చేతను, వఱుతియందును ఇత్యాదిరూపంబులగును

ఇది యాచ్ఛికపరిచ్ఛేదము

కారకపరిచ్ఛేదము

ప్రథమాదికారకంబులనుగూర్చి చెప్పునట్టిభాగము ఇయ్యది కర్తృకారకము, కర్మకారకము కరణకారకము, సంప్రదానకారకము అపాదానకారకము అధికరణకారకము, అని షడ్విధంబు కారకమనంగా క్రియాన్వయంబు గలదని కొందఱును, క్రియాజనకంబని మఱికొందఱును లక్షణంబును జూపుదురు అనంగా క్రియతో నన్వయించునది కారకంబని కొందఱియభిప్రాయము క్రియను బుట్టించునదియని మఱికొందఱియభిప్రాయము లక్ష్యాన్వయంబును బర్యవసానంబుగ నిర్వివాదంబు

1 సూ—ప్రాతిపదిక సంబోధనోక్తార్థంబులం బ్రథమయగు

ప్రాతిపదికార్థమునందు - రాముడు రావణుడు - నియతోపస్థితికము ప్రాతిపదికార్థము సంబోధనమునందు - ఓరాముడ - ఓరావణుడ ఉక్తార్థమందు - రాముడు రావణునిసంహరించెను - ఉక్తమనంగాఁ జెప్పఁబడినది - ఈవాక్యమందు నాఖ్యాతము కర్తను జెప్పినదిగానఁ దద్వాచకమగు - రామశబ్దమునకుఁ బ్రథమ యయ్యె ॥ రామునిచే రావణుడు సంహరింపఁబడెను ఈవాక్యమందాఖ్యాతముకర్మమును జెప్పినదిగావునఁ దద్వాచకంబగు రావణశబ్దంబునకుం బ్రథమయయ్యెనని యెఱుంగునది.

వ్యా—ప్రాతిపదికార్థంబునందును సంబోధనార్థంబునందును, ఉక్తార్థమునందును, ప్రథమయగును (సూ) ప్రాతిపదికార్థమునందు—రాముడు; రావణుడు నియతోపస్థితికము ప్రాతిపదికార్థకము (వ్యా) ప్రాతిపదికార్థములు '1 జాతి, 2 వ్యక్తి, 3 లింగము 4 సంఖ్య, 5 కారకము' అని పంచకంబుగాఁ జెప్పంబడెను. ఇందునకుఁ బ్రమాణము. వైయాకరణభూషణసారము. 'శ్లో॥ ఏకంద్వికంత్రికంచాథచతుష్కంపంచకంతథా

నామార్థ ఇతి సర్వేఽమీ పక్షాశ్శాస్త్రే నిరూపితాః' ఇట్లు జాతివ్యక్తిసంఖ్యాకారకంబులలోఁ బ్రాతిపదికార్థము క్రమంబుగా 'ఏకంబనియు, (జాతి) ద్వికంబనియు, (జాతివ్యక్తులు) త్రికంబనియు, (జాతివ్యక్తిలింగములు) చతుష్కంబనియు,(జాతివ్యక్తిలింగవచనంబులు) పంచకంబనియు, (జాతివ్యక్తిలింగవచనకారకంబులు)' అని వివిధమతంబులు గలవు అనఁగా జాతివ్యక్తిలింగసంఖ్యాకారకంబు లైదింటిని నామవాచకమే బోధించుననియు నామంబుమీఁది ప్రథమాదివిభక్తులు. అగ్నికి సహజంబైన దహనశక్తిని బ్రకటింపఁజేయుటలో శుష్కేంధనము (ఎండుకట్టె) సాధనమైనట్లులు పైనిం జెప్పిన నామవాచకార్థంబులను నామంబుమీఁది ప్రథమావిభక్తి స్ఫుటీకరించుననియు, (ద్యోతకమనియు) శాస్త్రజ్ఞులయభిప్రాయంబు 'రాముఁడు' ఇచ్చట రామత్వము జాతి (రామత్వసర్వముతోఁ గూడిన) రాముఁడు వ్యక్తి ఈశబ్దంబు పుల్లింగము; ఏకవచనము, కర్తృకారకము. ఈయైదర్థంబులును రామశబ్దంబునకే కలవనియు, ప్రథమావిభక్తియైన డుప్రత్యయంబుపైని నిరూపించిన నామార్థంబులకు ద్యోతకంబనియు, (నామములకున్న యర్థములను స్పష్టపఱచుటలో సహాయమైనది తాత్పర్యము. 'రాముఁడు' అన్నప్పుడు 'రామత్వరూపజాతియును, రాముఁడనెడివ్యక్తియును పుంలింగంబును, ఏకవచనంబును, కర్తయనునర్థంబును,' ఈయైదును బుద్ధికి గోచరమవుచున్నవి జాతియనునది పదార్థంబు లనేకంబులైనచో వానియందు వర్తిల్లుధర్మము వృక్షంబు లనేకంబు లున్నచో వృక్షత్వజాతి యాచెట్లయందుండును బ్రాహ్మణులనేకులున్నచో బ్రాహ్మణత్వజాతి వారియందు వర్తిల్లును ప్రకృతంబున 'వ్యక్తేరభేదస్తుల్యత్వం' అనుశాస్త్రంబున నేకవ్యక్తియేయుండునప్పుడు జాతి సంభవింపనేరదు గావున నేకవ్యక్తియైన దశరథజ్యేష్ఠాపత్యరామునియందు రామత్వజాతి యెట్లుసంఘటిల్లునని శంకింతురనియే యాకర్ణింపుఁడు. కల్పభేదంబులచే మత్స్యాది దశావతారంబులునుబ్రతికల్పంబునననవతరించునని శాస్త్రంబులుద్ఘోషించుచున్నవి. కనుక రామాద్యవతారంబులు కల్పంబుల బాహుళ్యంబున ననేకంబులు సంభవిల్లును. అందునఁ గల్పభేదంబున ననేకులైన రాములను నాశ్రయించుకొని రామత్వజాతి వర్తిల్లుట నిర్బాధంబని యెఱుంగునది కొందఱు శాస్త్రజ్ఞులు జాతివ్యక్తిలింగంబులే నామంబున కర్థంబులనియు, సంఖ్యాకారకంబులుమాత్రము విభక్త్యర్థంబులేయనియు, వక్కాణింతురు పైనింజెప్పినజాతివ్యక్తిలింగవచనకారంబులైదును 'రావణుఁడు' అనెడి యుదాహరణంబునొద్దఁగూడఁ పూర్వోక్త ప్రకారంబున సమన్వ

యించుకోవలెను 'నియతోపస్థితికము ప్రాతిపదికార్థము' అనఁగా: ఏప్రాతిపదికంబును (నామవాచకంబును) ఉచ్చరింపఁగా నెట్టియర్థంబునకు నియతంబుగ (సర్వదా) స్ఫురణగలుగునో యట్టియర్థము నియతోపస్థితిక మనంబడును. నియతోపస్థితికము; నియత = యెల్లప్పుడును గలుగునట్టి ఉపస్థితికము = స్ఫూర్తిగలయర్థము అనఁగా నిత్యలింగంబులుగల పదంబు లర్థనియతోపస్థితికి నుదాహరణంబులగును ప్రకృతంబున రామరావణశబ్దంబులు సర్వదా పుంలింగంబులై రామ రావణులనెడి పురుషులను దెలుపుచున్నవి కాఁబట్టి ప్రాతిపదికార్థనియతోపస్థితికి నుదాహరణంబులయ్యె 'లక్ష్మి', ఈశబ్దంబు సర్వదా స్త్రీలింగంబై లక్ష్మీరూపస్త్రీని బోధించుచున్నదిగాన స్త్రీలింగంబులో నియతోపస్థితికి నుదాహరణము 'జ్ఞానము', ఈశబ్దంబు సర్వదానపుంసకలింగమై తెలివిని బోధించుచున్నది కావున నపుంసకలింగంబులో నియతోపస్థితికి నుదాహరణమ్మని యెఱుంగునది ప్రాతిపదికార్థము నియతోపస్థితికము కానియందులకు నుదాహరణంబేదనఁగా వినుండు పరమాత్మశబ్దంబులోనైన శబ్దంబులకు డువర్ణవిభక్తిలోపమువర్ణకంబులు గలుగునప్పుడే పుంస్త్రీనపుంసకలింగంబులు (పరమాత్ముఁడు, పరమాత్మ, పరమాత్మము) క్రమంబుగా స్ఫురించుచున్నవి కాని కేవలనామవాచకమువలనను నెట్టి లింగంబును నియతంబుగ స్ఫురించుచుండలేదు కావున నేతాదృశలింగరూపార్థము ప్రాతిపదికముచేత నియతోపస్థితికముగాదని యెఱుంగునది కాఁబట్టి యిట్టి యనియత లింగశబ్దంబులకుఁ బ్రాతిపదికార్థంబునందు మూలసూత్రముచేత బ్రథమవచ్చుననుట యసందర్భంబు కావున సూత్రంబులో 'ప్రాతిపదికలింగసంబోధనోక్తార్థంబులం బ్రథమయగు' అని సూత్రము రచియించుట యుక్తమ్ము. 'నియతోపస్థితికము ప్రాతిపదికార్థము' అని చిన్నయసూరివివరణము చేయకుండెనేని యుక్తంబుగానుండును. అపుడు జాతివ్యక్తిలింగసంఖ్యాకారకంబులైదును పైవింజూపిన వైయాకరణభూషణసారశ్లోక ప్రామాణ్యముచేఁ బ్రాతిపదికార్థమే కావున ననియతలింగ ప్రాతిపదికంబులమీఁద సయితము ప్రాతిపదికార్థమందే నిర్బాధంబుగాఁ బ్రథమవచ్చును మిత్రశబ్దము సంస్కృతభాషలో నిత్యనపుంసకమైనను దెనుఁగునందుఁ దత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని పదునేఁడవ సూత్రంబుచేఁ బుంలింగంబునునయి యుండునని చెప్పంబడినది కనుక మిత్రశబ్దంబు సర్వదా నపుంసకలింగార్థబోధకంబేగాక పుంలింగార్థబోధకంబగును ఈశబ్దంబునకుఁ

బులింగనపుంసకలింగంబులు పాక్షికంబులగుటం జేసి మిత్రశబ్దార్థము నియతోపస్థితికము గాదు కాఁబట్టి 'మిత్రము' అనుచో మువర్ణకంబును, 'మిత్రుఁడు' అనుచో డువర్ణకంబును, ప్రాతిపదికార్థమందే వచ్చునని చెప్పం గూడదు. ఈయుదాహరణంబునందు మిత్రశబ్దంబు సఖుఁడన్న యర్థంబును దీనిపైనుండు మువర్ణకము డువర్ణకంబులు పుంలింగనపుంసకంబుల నెడిలింగార్థంబును బోధించునని యెఱుంగునది. 'రాముఁడు-రావణుఁడు' అనునుదాహరణంబులయందుఁ బ్రాతిపదికార్థంబులు రామరావణులని చెప్పినవెంటనే పుల్లింగార్థముకూడ భాసిల్లుచున్నది కావున లింగమనెడి యర్థము ప్రాతిపదికార్థంబులో నంతర్భూతమైనది. మిత్రనామవాచకమువొద్దసఖిరూపార్థంబు స్ఫురించినవెంటనే పుల్లింగనపుంసకంబులు స్ఫురింపక యాశబ్దంబుపై డువర్ణకమువర్ణకంబులు చేర్చినప్పుడే పుల్లింగనపుంసకలింగంబులన్న యర్థము స్ఫురించును గాన నిచ్చట విభక్తి ప్రాతిపదికార్థమందుఁ గాక లింగార్థమందని యెఱుఁగునది ఇట్లనేక లింగంబులు గలశబ్దంబులయొద్ద లింగము ప్రాతిపదికార్థంబులో నంతర్భూతంబని యంగీకరింపక విభక్త్యర్థమే యని గ్రహింపఁదగునది ఈసూత్రంబుచేఁ బంచకంబులో నొక్కటియైన కారకార్థమునందుసహితము ప్రథమావిభక్తిసామాన్యంబుగా విధింపఁబడినప్పటికిని దరువాతి సూత్రంబులచేఁ గర్మకారకాద్యర్థంబులయందు విశేషించి విధింపఁబడిన ద్వితీయాదివిభక్తిప్రత్యయంబులు ప్రథమావిభక్తికి బాధకంబులని యెఱుంగునది. ఈ ప్రాతిపదికార్థాదికంబునందు నింకను వ్రాయవలసియున్నను గ్రంథవిస్తరంబునకు భీతిల్లి సంగ్రహంబుగా సారాంశంబు ప్రదర్శింపంబడెను (మూలము) సంబోధనంబునందుఁ ఓరాముఁడ; ఓరావణుఁడ

వ్యా-ఇచ్చట రామరావణశబ్దంబులమీఁది ప్రథమావిభక్తులకు సంబోధనమర్థము. సంబోధనంబన వక్త (పిలుచువాఁడు) తనకు నితరుల నభిముఖముగాఁ జేసికొనుట (మూలము) ఉక్తార్థమందు-రాముఁడు రావణుని సంహరించెను. ఉక్తమనఁగాఁ జెప్పఁబడినది. ఈవాక్యమందు నాఖ్యాతము కర్తను జెప్పినది కావునఁ దద్వాచకమగు రామశబ్దమునకు బ్రథమయయ్యె. (వ్యా) పైనుదాహరించిన 'సంహరించెను' అనుశబ్దంబునయందు భూతార్థకలిట్ప్రత్యయంబు కర్త్రర్థంబునందు విధింపంబడియె. కావుననే 'సంహరించెను.' అనిచెప్పుటతోడనే 'ఎవ్వఁడు' అని ప్రథమావిభక్త్యంతంబునకుఁ బ్రశ్నవేసి కర్తను నాకర్షించుకొనుచున్నది అందువలన "సంహరించెను" అనుచో లిట్ప్రత్యయంబుచేతనే కర్త

చెప్పంబడియె. కనుక రామశబ్దంబుకంటెఁ బ్రాతిపదికార్థమాత్రమందే ప్రథమావిభక్తి వచ్చినదని యెఱుంగునది. ఆఖ్యాతంబునఁ దిఙ్విభక్తి (క్రియావిభక్తి) (మూలము) రామునిచే రావణుండు సంహరింపఁబడియె. ఈవాక్యమందాఖ్యాతము కర్మమును చెప్పినది కావునఁ దద్వాచకంబగు రావణశబ్దంబునకుం బ్రథమయయ్యెనని యెఱుంగునది. (వ్యా) 'సంహరింపఁబడియె' అనుశబ్దంబునందు భూతార్థకలిట్ప్రత్యయము కర్మార్థమందు విధింపఁబడియె. కావుననే 'ఎవ్వఁడు సంహరింపఁబడెను' అని కర్మకారకమాకర్షింపఁబడుచున్నది. పైవాక్యంబునందు సంహరించుటకుఁ గర్త రాముఁడును కర్మకారకము రావణుండును కర్మకారకంబు క్రియావిభక్తిచేతనే చెప్పంబడినది కావున రావణశబ్దంబుకంటెఁ బునరుక్తంబుగఁ గర్మార్థంబునందు ద్వితీయావిభక్తిరాక ప్రాతిపదికార్థమాత్రంబునందుఁ బ్రథమావిభక్తి వచ్చినదని తెలిసికొనునది

2 సూ—కర్మంబునద్వితీయయగు.

ధాత్వర్థఫలాశ్రయంబుకర్మమునాఁబడు దేవదత్తుఁడువంటకమును వండెను ॥ ఇటవండెననుమాటకు వంటచేసెననియర్థము - వంటఫలము- చేయుటవ్యాపారము - వంటయనఁగాఁ బాకము - పాకమున కాశ్రయము కావునఁ దీనిచే వంటకము కర్మంబయ్యెనని యెఱుంగునది.

వ్యా—కర్మార్థంబున ద్వితీయావిభక్తియగును ద్వితీయకు విభక్తియని వ్యవహారము కానిపించెడిని. (మూలము) ధాత్వర్థఫలాశ్రయంబు కర్మమునాఁబడు. వ్యా. ధాతువుయొక్క యర్థమైన ఫలమునకు నాధారము కర్మమనఁబడును అనఁగా ఫలమును బొందునది యనియర్థము. ఉ. దేవదత్తుఁడు వంటకమును వండెను ఇచ్చట వండెననఁగా వంటచేసెనని యర్థము. చేయుట వ్యాపారము. వంటయనఁగాఁ బాకము (విక్లిత్తి- మెత్తఁబడుట) మెత్తనగుట కాశ్రయమైనది వంటకము (అన్నము) కనుకఁ గర్మసంజ్ఞగలదైనది కావునఁ గర్మమైన యన్నమర్థమిచ్చునట్టి వంటకముశబ్దంబునకు ద్వితీయావిభక్తియయ్యెను. ధాతువునకు ఫలమును వ్యాపారమును అర్థములు వంటఫలము చేయుటవ్యాపారము. ఫలాశ్రయము కర్మమగును, వ్యాపారాశ్రయము కర్తయగును, ప్రకృతమందు

వంటచేయుట, అనెడుక్రియకు నాశ్రయుఁడు దేవదత్తుఁడు కావున నతఁడు కర్తయయ్యె అట్టియాశ్రయుఁడు చేసెను, అనుశబ్దంబులోని చేయుధాతువుపైని విధింపఁబడిన తిఙ్ప్రత్యయముచేఁ జెప్పంబడెను అనఁగా తిఙ్ప్రత్యయంబునకు నాశ్రయుఁడర్థము కావుననే వైయాకరణభూషణసారంబునందు నిట్లు చెప్పఁబడినది శ్లో॥ ఫలవ్యాపారయోర్ధాతు రాశ్రయేతుతిఙఃస్మృతాః ఫలేప్రధానం వ్యాపారస్తిఙర్థస్తువిశేషణం అర్థము—ఫలమును వ్యాపారమును, ధాతువునకు నర్థంబులు తిఙునకు (క్రియపైఁ బ్రయోగింపఁబడు భూతాదికాలబోధకప్రత్యయమునకు) నాశ్రయి మర్థము. ధాత్వర్థఫలంబు ధాత్వర్థవ్యాపారంబునకు విశేషణంబగు వ్యాపారంబు విశేష్యంబగు అనఁగా దేవదత్తునివ్యాపారంబు వంటకమందలి మెత్తనను గలిగించినది; కావున వ్యాపారంబు విశేష్యంబును, వంటకంబుయొక్క మెత్తనవిశేషణంబునునయ్యెను మెత్తన, అనుఫలంబునకు నాశ్రయం బన్నంబు కావున వంటకము (అన్నము) కర్మంబాయెను

3 సూ—చేతవర్ణకంబుకర్తకగు.

ధాత్వర్థవ్యాపారాశ్రయంబు కర్తనాఁబడు ॥ దేవదత్తునిచే తవంటకమువండఁబడియె - వండఁబడియెననఁగా వంటచేయఁ బడియెననియర్థము - చేయుటకాశ్రయుండగుటంజేసి దేవదత్తుండుకర్తయయ్యె.

వ్యా—చేత, అను ప్రత్యయంబు కర్తృవాచకశబ్దంబుకంటెఁ గలుగును. (సూ) ధాత్వర్థవ్యాపారాశ్రయంబు కర్తనాఁబడు. వ్యా- ధాతువుయొక్కయర్థంబైన వ్యాపారంబునకు నాధారంబగు పదార్థంబు కర్తయనంబడును ఉ: దేవదత్తునిచేత వంటకము వండఁబడియె ననఁగా వంటచేయంబడియెనని యర్థము. ఇచ్చట చేయుట, అనుక్రియకు నాధారభూతుఁడు గనుక దేవదత్తుఁడుకర్తయాయెను అట్టి కర్తృవాచకపదంబు కంటె చేత, విభక్తి కలిగెను ఇచ్చట ధాత్వర్థమైన వంట, (విక్లిత్తి = మెత్తపడుట) అనుఫలంబునకు నాధారంబన్నంబు కాఁబట్టి తద్వాచకంబైన పదంబు వంటకమనెడిశబ్దంబు ఇచ్చట వంటకము ఫలాశ్రయమైనది. కావ, వంటకము గర్మమైనను వండఁబడియె, అనుక్రియచేఁ నాకాంక్షింపఁబడి యభిహితమై (తిఙ్ప్రత్యయం

బుగఁ జెప్పంబడినది) నదికాన ప్రథమ సూత్రప్రకార ముక్తార్థంబునందు నన్వాచకం బైన వంటకమను శబ్దంబుకంటెఁ బ్రథమావిభక్తి కలిగెను

4 సూ—చేతవర్ణకంబు హేతుకరణంబులకు గ్రాహ్యాదియోగజంబగు పంచమికిని బహుళంబుగానగు

ఫలసాధనయోగ్యంబగుపదార్థంబు హేతువు ॥ క్రియాసిద్ధిం బ్రకృష్టోపకారకంబు కరణంబు ॥ హేతువునకు - ధనముచేత సౌఖ్యంబుగలుగు - విద్యచేతయశంబుగలుగు - పక్షంబునవలన వర్ణకంబగు - కరణంబునకు - ఖడ్గంబుచేతఖండించె - కోలచేతఁగూలనేసె - పక్షంబునం దోడవర్ణకంబగు గహ్యాదియోగంబునందు - జరాసంధుండు రాజులచేతఁగప్పంబుగొనియె - మైత్రుండుచైత్రునిచేత ఋణంబుగొనియె - ఈయర్థంబును నీచేత నెఱింగితి — ఈవృత్తాంతంబువానిచేతవింటి - పక్షంబునఁబలనవర్ణకంబగు ఇత్యాదికంబు లెఱుంగునది.

వ్యా— హేత్వర్థమందును, కరణార్థమందును, గ్రహింపు మొదలైనధాత్వర్థంబులతో సంబంధించుపంచమ్యర్థంబునందును, బహుళంబుగా ,చేత, అను ప్రత్యయంబు వచ్చును. (మూలము) ఫలసాధనయోగ్యంబగు పదార్థంబు హేతువు వ్యా—ఫలమును సాధించుటకుఁ దగినపదార్థంబు హేతువనంబడును. ఈహేతువు ద్రవ్యముతోడను, గుణములతోడను, అన్వయించునది ఉ. ధనముచేత సౌఖ్యంబు గలుగు; విద్యచేత యశంబుగలుగు ప్రథమోదాహరణంబునందలి ,సౌఖ్యము, అనునది గుణమును తెలియఁ జేయునదిగనుక గుణహేతువైన ధనంబును జెప్పుపదంబుకంటెఁ ,చేత, వర్ణకంబు గలిగెను. ద్వితీయోదాహరణమ్మునందలి ,యశము, అనునది ద్రవ్యంబును దెలియఁ జేయునదిగనుక ద్రవ్యహేతువైనవిద్యను జెప్పునట్టి పదంబుకంటెఁ ,చేత, వర్ణకంబుగలిగెను. వీనికి వికల్పంబుగ ,వలన, అను ప్రత్యయంబుకూడవచ్చును. ఉ. ధనమువలన సౌఖ్యంబు గలుగును. మొ. మఱియు గుణంబును, ఫలంబును హేతువగు మూలంబులో ద్రవ్యము హేతువైనంతులకే యుదాహరణంబు లీఁబడెను. గుణఫలంబులు హేతువులుగా నున్నం

దులకు నుదాహరణమ్ములు—పుణ్యంబుచేత హరిచూడంబడియె అధ్యయనంబుచేత నివ
సించెను. పైప్రథమోదాహరణంబునందలి పుణ్యము గుణము. ఇయ్యది హరిదర్శనంబునకు
హేతువుకావునఁ జేత, వర్ణంబుగలిగె ద్వితీయోదాహరణంబునందు నివాసమునకు
ఫలంబు విద్యాధ్యయనంబుకావునఁ దద్వాచకపదంబుకంటెఁ జేత, వర్ణకంబుగలిగె
(సూత్రము) క్రియాసిద్ధిం బ్రకృష్టోపకారకంబు కరణంబు వ్యా—క్రియసిద్ధించుటలో
నతిశయంబుగనుపకరించునది కరణము. అనఁగాఁ గ్రియాసాధనంబు. ఉ. ఖడ్గంబుచేత
ఖండించె, కోలచేతఁ గూలనేసె మొదటిదానియందు ఖండించుటకు సాధనంబు ఖడ్గంబు
గావున దానిం జెప్పునట్టిశబ్దంబుకంటెఁ జేత, వర్ణకంబుగలిగె రెండవదానియందుఁ గూ
లనేయుటకు సాధనము కోలగాన తదర్థంబునందుఁ జేత, వర్ణంబుగలిగె వీనికి వికల్పంబు
గఁ దోడ, వర్ణకంబునగు. ఉ. ఖడ్గముతోడ ఖండించె మొ॥ గ్రహ్యాదియోగంబునకు-
జరాసంధుఁడు రాజులచేతఁ గప్పంబుగొనియె: కొనియెననఁగా గ్రహించుట, ఇచ్చట
గ్రహించుటతో రాజులన్వయించిరి కావునఁ దద్వాచకరాజశబ్దంబుకంటెఁ దృతీయ
వచ్చెను. ఇట్లే ఎఱుంగుట వినుట, తెలిసికొనుట, మొదలైనవానికి గ్రహింపవలెను.
మైత్రుఁడు చైత్రునిచేత ఋణంబుగొనియె; ఈయర్థంబును నీచేత నెఱింగితి; ఈవృ-
త్తాంతంబు వానిచేత వింటి. మొ వీనికి వికల్పంబుగ వలన, అనుప్రత్యయంబుగలుగును
ఉ జరాసంధుఁడు రాజులవలనఁ గప్పంబుగొనియె ఇత్యాదికముగాఁ దక్కుంగలయు
దాహరణంబులు గ్రహించునది కొన్నియెడలఁ జేతవర్ణ కార్థకప్రత్యయంబులకును,
వలనవర్ణకంబునకును జేసి, అనుక్త్యంతంబనుప్రయుక్తంబగు ఉ॥ కాదనకిట్టిపాటియుప
కారముఁ దక్షకుఁడేకవిప్రసం బోధనఁ జేసి జేసె భార- ఆది-1 ఆ చ॥ మజ్జనకుఁ
బరీక్షితుఁ భుజగజాలుక్రఁ డనహ్యావిషాగ్రధూమకే ॥ తనహతిఁ జేసి చేసెనతిదాంతుఁ
గృతాంతనికేతనాతిథిఁ, భార-ఆది-1ఆ. చ ప్రీతినేగుడెంచిరి బహువేదఘోషములఁ
జేసి నిరస్తసమస్తకిల్బిష స్ఫురులగుచున్న ధన్యులు, భార-ఆర- 1ఆ ఇత్యాదిప్ర
యోగంబులు పెక్కులు గలవు చేతవర్ణకార్థకప్రత్యయాంతంబులు పెక్కులు సముచ్చ
యంబుగా నున్నయప్పుడు వానిలో నంతిమపదంబునకు జేసి, అను ప్రియుక్తంబగు
సీ॥ పలగాజు సచివులవడువున బెడఁగగు కర్కశస్తనముల గరమువాఁడి చూడ్కు
లసితోఁగ సురిచిరాధరముల మదవిలాసాలసమందగతుల వక్రాలకంబుల వలుద పిఱుఁ
దుల ధర్పగద్గదభాషితములఁ జేసి, భార-ఆది- 8ఆ. ఇచ్చోఁ జేతవర్ణకార్థకలవర్ణకంబు నై

క్షల్ల రోసలనుండవలసిన 'చేసి, యొక్క-చో' లనే యున్నయది 'తోడ', అనుదానికి స్వతంత్రప్రయోగంబును గొండొకచోఁ గానంబడియెడి. తే. గీ. స్తంభితశరత్నపుత్రి కతవదు బోటి యనివిలోకించి తోడమాటాడకునికి నలుగడలు చూచి తెలిసి యచ్చె లువరేగి వెవెలనుంకింపఁ జేదమ్మి యొడిసిపట్టె' రామా - 4 ఆ. ఇచ్చోఁదోడనన వనతోడనని గ్రహించునది. కొన్నిప్రతులయందు 'వెవెల నూహింప' అను పాఠముంగల దుగాని పైపాఠమే సందర్భశుద్ధిగ నున్నయది ఒకానొకచో సముచ్చయార్థశబ్దంబుతో నన్వయంబుగలుగునప్పుడు 'తోడ' కు లోపంబును, వ్యవధానంబును, బహువచనంబును గానంబడియెడి ఆ. వె. అమపురికిఁ జనినవతనికిఁ బరలోక విధులశాస్త్రదృష్టినెలయఁ జేసె నాపగాతనూజుఁడఖిలబాంధవులయు బ్రాహ్మణులయుఁ దోడ భానునిసుఁడు' భార-ఆది-8ఆ. క॥ నిమ్మునిముఖ్యజనులువురు దమ్ముల దమశస్త్రములయుఁ దమ శస్త్రవరాస్త్రములతోడను, సకలహిరణ్మయ బాయుఁగఁగలయు దాస్యముఁ గలనన్, భార-సభా-2ఆ. 'అఖిలబాంధవులయు' అనుచోట నఁ దోడకులోపంబుగల 'బ్రాహ్మణులయుఁదోడ' అనులక్ష్యంబునఁ దోడ వర్ణకంబునకును, దానిపూగమంబు లఘాగమంబునకు, సముచ్చయార్థకయుశబ్దంబు వ్యవధానంబుగలిగించె. ఇత్యాదులూహించునది ఒకానొకచోఁ దోడకుఁ దోడుతనము రూపాంతరం బుపయోగింపంబడును తే. గీ॥ కౌరవాన్వయజాతులై గారవమునఁ బెరిగినట్టి మీరొండొకనరునిఁగొలిచి మసలివర్తిల్లుమానావమానములకు నోర్చియుడఁకువతోడుతనునికియరిది' భార - విరా-1 ఆ. చ॥ పగకునచేతిలోఁ బడక ప్రాణములతోడుత నున్నవాఁడవే' భాగ 10 - స్కం ఉ సహార్థకపదంబుమీఁది 'తోడ' వర్ణకంబునకు, బాక్షికంబుగ 'మెయి, పై' లాదేశంబగు. ఉ॥ అందఱుఁగూడి మోసలకుఁ బ్రద్ధ మెయింజనుఁ డెంచి నిర్వ- 3ఆ. చ॥ ఏ గృహ నొనరింపవో మచిత్రభక్తి మెయి స్గరు సేవసేయుకై పడివడివాలకింపఁ జలనాంబుఁ బరాకగుఁ గొంతవింతగన్, కావ్యా-3ఆ చ॥ ముక్తికి న్ముఖతవహింపఁగానలయు మోహముఁబాయఁగ ద్రోచిభక్తిమై, లక్ష్మీ-4ఆ. సీ॥ ఓర్మిమైనుప్పిండి యుపవాసముండనిమగనాలిపరిబోల్పఁదగదువినవె, కాశీ - 2ఆ కొన్నిప్రతులయందు 'ఓర్పుమైనుప్పిడియుపవాసములనుండి, అనియుంగలదు. (ఉప్పు + ఇఁడి) ఇచ్చట 'ఇఁడి, ప్రత్యయంబ భావార్థకంబు. (చూ—తద్ధిత-24సూ) 'ఉప్పిఁడి, అనునప్పుడు సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదంబునందలి

పదునాల్గవసూత్రిఁబునంజేసి సెటసున్నగఁ ఁఉప్పిండి, అనురూపంబులునయ్యె. 'ఇఁడి, ఎఁడు, ఇత్యాదిప్రత్యయంబులు తొలిహ్రస్వంబుమీఁద వఱసున్నగలవైనను బదంబులు కావు గావున సంధిపరిచ్ఛేదమునందలి యిరువదిరెండవసూత్రంబులోని పరిగణనకు విరోధంబు లేదని యెఱుంగునది. (చూ-సంధి 22సూ)

5 సూ— కరణసహార్థతుల్యార్థయోగంబులం దృతీయకుం దోడవర్ణకంబగు.

కరణంబునందు — కోలతోడఁ గూలనేసె సహార్థంబునందు- రాజు సేనలతోడవచ్చె - సేనాసహితుండయి వచ్చెననియర్థము తుల్యార్థయోగంబునందు - చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యుఁడు - తృతీయకనుటంజేసి చైత్రునకు మైత్రుండు తుల్యుండని తుల్యార్థయోగంబున షష్ఠియునగు.

వ్యా—కరణంబునందును, సాహచర్యార్థంబునందును, ఉపమానార్థమందును, తృతీయకుఁ దోడవర్ణకంబుకల్గు. కరణంబునందు— కోలతోడఁగూలనేసె. ఇచ్చటఁగూలనేయుటయను క్రియకు విశేషసాధనమ్ము బాణమ్ముగావునఁ గోలశబ్దంబుకంటెఁదోడవర్ణకంబుగలిగె. సహార్థంబునందు— రాజు సేనలతోడవచ్చె, ఇచ్చట సేనాసహితుండని యర్థంబు కావున సేనశబ్దంబుకంటెఁ దోడవర్ణకంబు. తుల్యార్థయోగంబునందు— చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యుండు ఇచ్చట సామ్యంబును దెలియఁజేయుచున్నది. కాఁబట్టి యుపమానార్థకశబ్దంబుకంటెఁ దోడవర్ణకంబు. (మూలము) తృతీయకనుటంజేసి చైత్రునకు మైత్రుండు తుల్యుండని తుల్యార్థయోగంబునషష్ఠియునగు వ్యా— మూలసూత్రంబునందుఁ దృతీయకుఁ దోడవర్ణకంబని చెప్పుటవలనఁ దృతీయావిభక్తి వివక్షింపఁబడునపుడే తోడవర్ణకంబు వచ్చునుగాని షష్ఠివివక్షింపఁబడునప్పుడు తోడవర్ణకంబు షష్ఠికి నాదేశంబుగాదని భావము.

6 సూ—వచ్యర్థా-ముఖ్యకర్మంబు కు దోడకువర్ణకంబులు పాక్షికంబుగానగు,

మైత్రుండు చైత్రునితోడ నిట్లనియె - మైత్రుండు చైత్రునకిట్లనియె - ప్రాయికంబనుటచే నొకానొకచో ద్వితీయయునగు.

వ్యా—అను, పలుకు మొదలగునవి వచ్యర్థకంబులు. వీనిలో నముఖ్యకర్మంబునకు, తోడ, కు, అను ప్రత్యయమ్ములు తఱచుగాఁగలుగును. అనఁగా, అను, ఇత్యాది ధాతువులు ప్రయోగించునప్పుడు ముఖ్యకర్మయనియు, నముఖ్యకర్మయనియుఁగర్మంబులు రెండు ఏశబ్దంబుపై ద్వితీయయేకాని తక్కుంగలవిభక్తులు సంపర్కింపవోయయ్యది ముఖ్యకర్మార్థకంబు. ఏశబ్దంబుపై ద్వితీయయేకాకతృతీయాషష్ఠీవిభక్తులు సంపర్కవశంబున నుంపఁదగునోయవిముఖ్యకర్మార్థకంబులు. అముఖ్యకర్మంబునకు గౌణ (అప్రధానము) కర్మంబనియు వ్యవహారంబుగలదు. ఇట్టి యముఖ్యకర్మంబునకుఁదోడ,కువర్ణకంబులువచ్చును. ఉ. మైత్రుండు చైత్రునితోడనిట్లనియె ఇచ్చట సంధి విగ్రహంబున, చైత్రునితోడన్ + ఇట్లు + అనియె, అనికలదు ఇచ్చట, అనియె, అనునది వచ్యర్థకధాతువు, ఇట్లు, (ఈప్రకారమైనవాక్యము) అనునది ముఖ్యకర్మంబు, చైత్రునితోడన్, అనునది యముఖ్యకర్మంబు, అట్టి యముఖ్యకర్మంబునకుఁ దోడ కువర్ణకంబులు గలుగును గావున "మైత్రుండు చైత్రునితోడ నిట్లనియె; మైత్రుండు చైత్రున కిట్లనియె" అని యీపద్వయంబు మూలంబునఁ బ్రాయికంబనుటచే నొకానొకచో ద్వితీయావిభక్తియుఁ గలుగును. కావునవే "మైత్రుఁడు చైత్రునిట్లనియె" ఇత్యాదిప్రయోగంబులు సాధువులు. తే॥ గీ॥ కాంతప్రొద్దు । జరపుమంతీసుతాగ్రణిసంయమీంద్రుఁ బిగికనిట్లని వినయసంపదలువాలఁగ" హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము. ఇచ్చట "పలుకు" అనునది వచ్యర్థకధాతువు గావున నముఖ్యకర్మమైన సంయమీంద్రుని దెప్పునట్టిపనంబుకంటె ద్వితీయకాఁగను సంయమీంద్రునసఁగా సంయమీంద్రునితోడ నని యర్థము.

7 సూ—ఉ. యోగంబునం దాఖ్యాతకుం దోడవర్ణకంబగు.

నియమపూర్వక విద్యాస్వీకారం బుపయోగంబనంబడు ॥ రామకృష్ణులు సాందీపునితోడ వేదంబులం జదివిరి - సాందీపునివలన నని యర్థము.

వ్యా—ఉపయోగంబునందు, ఆఖ్యాతకుఁ దోఁడ, ప్రత్యయంబు కలుగును. (మూలము) నియమపూర్వకవిద్యాస్వీకారంబుపయోగమనఁబడును. వ్యా—శ్రద్ధాపూర్వకంబుగా విద్యను గ్రహించుట యుపయోగమనఁబడును. నియమంబున నొరుఁడుచ్చరించిన దానిని దబ్బిబ్బులులేకుండ శిష్యుండుచ్చరించుట, గ్రహించుట యుపయోగమైనది. ఆఖ్యాత యనఁగా నొజ్జయగును ఉ. రామకృష్ణులు సాందీపునితోడ వేదంబులం జదివిరి. ఇచ్చోట సాందీపుఁడు బోధకుండుగాన నతని వాచకపదంబుకంటెఁ దోడవర్ణకంబాగమించెను. సాందీపునితోడనఁగా సాందీపునివలనని యర్థము సహార్థము వివక్షింపఁబడునప్పుడు బూర్వోక్తంబైన తోడవర్ణకంబును నగును. ఉ. రాముఁడు కృష్ణునితోఁ జదివె. ఇచ్చట బలరాముఁడు కృష్ణునకు సహాధ్యాయియని యర్థము. ఇట్టియర్థభేదంబులు ప్రకరణసందర్భంబున గ్రహించుకొనునది.

8 సూ—సంప్రదానంబునకుం జతుర్థియగు.

త్యాగోద్దేశ్యంబు సంప్రదానంబనఁబడు ॥ జనకుండు రాముని కొఱకుఁ గన్యనిచ్చెను ॥ కొన్నియెడలనుద్దేశ్యమాత్రంబున కగు పురుషార్థంబుకొఱకు యత్నింపవలయు చతుర్థికిమాఱుగా షష్ఠియు తఱచుగాఁ బ్రయోగంబులం గానంబడియెడి - జనకుండు రామునకుం గన్యనిచ్చెను పురుషార్థంబునకు యత్నింపవలయు.

వ్యా—సంప్రదానమునకుఁ జతుర్థీవిభక్తి యగును. (మూలము) త్యాగోద్దేశ్యంబు సంప్రదానంబనఁబడు. వ్యా—త్యాగంబునకు నుద్దేశింపఁబడిన పదార్థంబు సంప్రదానంబనఁబడును ఉ జనకుండు రామునికొఱకుఁ గన్యనిచ్చెను ఇచ్చట గన్యాదానంబు విధేయము. కన్యాదానంబున కుద్దేశింపఁబడినవాఁడు రాముఁడు; కావున నుద్దేశ్యవాచకమైన రామశబ్దంబుకంటెఁ జతుర్థి (కొఱకు) యయ్యెఁ. కొన్నియెడలఁ ద్యాగంబునకుఁ నుద్దేశింపఁబడినదే సంప్రదానంబుకాక త్యాగంబు లేకున్నను నుద్దేశింపఁబడినంతమాత్రంబుననే సంప్రదానసంజ్ఞ కలిగి తద్వాచక శబ్దంబుకంటెఁ జతుర్థియగును. ఉ. పురుషార్థంబుకొఱకు యత్నింపవలయు ఈ వాక్యంబునందుఁ బురుషార్థముద్దేశింపఁబడి

వది. త్యాగక్రియలేదు, అయినను నుద్దేశ్యవాచకమైన పురుషార్థశబ్దంబుకంటెఁ జతుర్థి కలిగె చతుర్థీవిభక్తికిమాఱుగా షష్ఠీవిభక్తియే సామాన్యంబుగాఁ బ్రయోగంబులఁ గానం బడుచున్నది. ఉ. జనకుండు రామునకుం గన్యనిచ్చెను. ఇచ్చట రాముడుద్దేశ్యుండు కానఁ దదర్థకంబైన రామశబ్దంబునకంటె షష్ఠికలిగెను. ఉ. పురుషార్థంబునకు యత్నింపవలయు. ఇచ్చోట నుద్దేశమాత్రమైన పురుషార్థంబును బోధించునట్టి పురుషార్థ శబ్దంబుకంటె షష్ఠీవిభక్తి కలిగెను. నిమిత్తార్థమందును గొఱకువర్ణకంబగు. నిమిత్తంబునాఁ ఫలము. అట్టిగొఱకువర్ణకంబునకు (పొంటె), అను నన్వయంబును నాదేశంబయ్యెడిని. మధ్యాక్కర. ధరణిఁ జరాచరభూతసంఘంబునకు విషవహ్ని నురగంబు లేర్చుచునునికిఁ బయోరుహగర్భుఁ డురగవిషాపేతజీవసంజీవనోపదేశంబు కరుణఁ గశ్యపునకు నిచ్చె నఖిల లోకహితంబుపొంటె" భార-ఆది-2 ఆ. క అనఘుల శాస్త్రవిధిజ్ఞుల ననువర్తులఁ బితృపితామహక్రమమున వచ్చినవిప్రులమంత్రులగా నొనరించితె కార్యసంప్రయోగ ముపొంటెన్" భార-సభా-1ఆ అఖిలలోకహితంబుపొంటెన్ = సమస్త లోకంబుల యొక్క హితంబునిమిత్తమని యర్థము. కార్యసంప్రయోగముపొంటెన్ = కార్యము యొక్క చక్కని ప్రయోగము (నెఱవేర్పు) నిమిత్తము.

౪ సూ___అపాయభయజుగుప్సాపరాజయప్రమాదగ్రహణభవనత్రాణవిరామాంతర్ధివారణంబు లెద్దాననగు దానికి వలన వర్ణకంబగు.

అపాయము - విశ్లేషము ॥ భయము - వెఱపు జుగుప్స-ఏవ పరాజయము - పయ్యుట ॥ ప్రమాదము - పరాకు। గ్రహణము - కొనుట - ఎఱుంగుట - వినుట - ఇత్యాది ॥ భవనము - పుట్టుట ॥ త్రాణము - కాచుట॥ విరామము - విరమించుట। అంతర్ధి - మఱుగుట॥ వారణము - వారించుట అపాయంబునకు - మైత్రుండు రాజ్యంబువలనభ్రష్టుండయ్యె ॥ భయంబునకు - చోరునివలన భయపడెను

జుగుప్సకు - పాపంబువలన నేవగించె ॥ పరాజయమునకు అధ్యయనమువలనఁ డస్సె ప్రమాదంబునకు - పాడివలనం బరాకుపడియె గ్రహణంబునకు - మనువువలనం బ్రజలుపుట్టిరి త్రాణంబునకు - చోరునివలనంగాచె। విరామంబునకు భోగంబులవలనవిరమించె అంతర్ధికి - కృష్ణుండుతల్లివలనదాఁగె వారణంబునకు - శోకంబువలన వారించె ॥ ఈపంచమికి షష్ఠియుంగొండొకయెడలనగు - చోరునకు వెఱచె పాపంబునకేవగించె - అధ్యయంబునకుడస్సె - పాడికింబరాకువడియె - మనువునకు నిక్ష్వాకుండు పుట్టె ఇత్యాదులూహించునది.

వ్యా—అపాయము, (విశ్లేషము = ఎడఁబాటు) భయము, (వెఱపు) జుగుప్స (ఏవగించుట = నింద) పరాజయము, (ఓడుట = (డస్సుట) ప్రమాదము, (పరాకు) గ్రహణము, (కొనుట, గ్రహించుట, తెలియుట, ఎఱుంగుట, వినుట మొదలైనవి) భవనము, (పుట్టుట) త్రాణము (కాచుట) విరామము, (విరమించుట=ఉడుగుట) అంతర్ధి (మఱుగుట=దాఁగుట) వారణము, (నివారణము) ఇయ్యవి దేనివలనఁ గలుగునో యావస్తువును జెప్పునట్టిశబ్దంబునకు వలనవర్ణకంబగు. అపాయంబునకు-మైత్రుండు రాజ్యంబువలనభ్రష్టుండయ్యె. ఈవాక్యంబునందు "భ్రష్టుడయ్యెను" అనఁగా నెడఁబాసినాఁడని యర్థము. రాజ్యంబునుండి యెడఁబాటు కలిగినందున నట్టియెడఁబాటునకు నవధి (మేర) భూతమైన రాజ్యంబును బోధించునట్టి రాజ్యపదంబుకంటె వలనవర్ణకంబుగలిగినది. భయంబునకు — చోరునివలనభయపడియె. ఇచ్చోట భయంబునకు నవధి (మేర)యైన చోరుని దెలుపునట్టి చోరశబ్దంబుకంటె వలనవర్ణకంబుగలిగినది, ఈసూత్రంబువలన భీత్యాదులైనయర్థంబులతో యోగంబునఁబంచమియే విధింపఁబడినందున చోరభీతి, ఇత్యాదిసమాసంబులయందుఁ బంచమీతత్పురుషంబే తప్పక జెప్పుకొనవలయును. షష్ఠీతత్పురుషాదులశాస్త్రీయంబులు. షష్ఠీతత్పురుషంబు చెప్పికొనినచోఁ జోరుండే భయంపడినయట్టు లర్థమిచ్చును. అట్టియర్థంబునకు శాస్త్రవ్యవహారంబుల రెంటింటివలనను, శీఘ్రస్ఫురణంబు కలుగనేరదు. కావుననే సమాసపరిచ్ఛేదంబునందలి తృతీయాసూత్రం

బునొద్ద దొంగభయము, అనునది పంచమీతత్పురుషంబునకు నుదాహరణమ్ముగా నీయబడినది, జుగుప్సకు— పాపంబువలన నేవగించె. ఇవాక్యంబున నేవగించుటకునవధి (మేర) పాపంబుగావునఁ బాపశబ్దంబుకంటె వలవర్ణకంబు లిక— పరాజయమునకు— అధ్యయనమువలనడస్సె. ఈ వాక్యంబునందు శ్రమపడుటకు బుద్ధికృతంబైన యవధి యధ్యయనంబుకాఁబట్టి తద్వాచకంబుకంటె వలనవర్ణకంబుగల్గెను. ప్రమాదంబునకు— పాడివలనంబరాకుపడియె. ఈవాక్యంబునయందుఁ బాడి (ధర్మము) యవధిగాభావింపబడినందున దానికంటె వలనవర్ణకంబువచ్చె గ్రహణంబునకు—మైత్రునివలన ధనంబు గొనియె. ఇందు (ధనంబు) పుచ్చుకొనుటలో మైత్రునికిని ధనంబునకును నెడఁబాటు కలిగినందున దానికి నవధియైన మైత్రుని బోధించు మైత్రశబ్దంబుకంటెఁ బంచమికలిగెను. భవనంబునకు— మనువువలనం బ్రజలుపుట్టిరి. ఇచ్చటఁ బ్రజలు పుట్టుటకు హేతువు మనువుకావునఁ దద్వాచకమైనశబ్దంబుకంటె వలనవర్ణకంబాయె. త్రాణంబునకు— చోరునివలనంగాచె. ఇచ్చోట రక్షణార్థకధాతుప్రయోగంబునఁ గూడ భయంబునకుఁ గారణంబైనయెట్టిపదార్థంబును జెప్పుశబ్దంబుకంటె వలనవర్ణకంబువచ్చునని యెఱుంగునది. ఇచ్చట భయహేతువు చోరుండుగావునఁ దద్వాచకశబ్దంబునకు వలనవర్ణకంబయ్యె. విరామంబునకు—భోగంబువలన విరమించె ఇచట భోగించువానికిని భోగంబునకును నెడఁబాటు తెలియంబడుచున్నందున నవధియైన భోగంబును బోధించుశబ్దంబుకంటె వలనవర్ణకంబుపయోగింపఁబడియె; అంతర్ధికి—కృష్ణుండు తల్లివలనదాఁగె ఇట దాఁగుటకుఁ దల్లి యవధికావున వలనవర్ణకంబు. వారణంబునకు-శోకంబువలన వారించె. ఇచోటశోకవంతునకును, శోకంబునకు, నెడబాయుట తోఁచుచున్నది. కావుననవధిభూతశోకార్థకశబ్దంబుకంటె వలనవర్ణకంబుప్పతిల్లె: ఈవలనవర్ణకంబునకుఁ గొన్నియెడలఁ బష్ఠియుంగలుగును ఉ. చోరునకువెఱచె. ఇయ్యెడఁ జోరునివలన వెఱచెనని యర్థము. ఇట్లే తక్కుంగల యుదాహరణంబుల షష్ఠికిఁ బంచమ్యర్థము భావించుకొనవలయును పాపంబునకేవగించె. అధ్యయనంబునకుడస్సె, పాడికింబరాకుపడియె, మనువునకు నిష్వాసంబుపుట్టె; మొదలైనవి యూహించుకొనునది.

10 సూ—ఉండిపదం బొకానొకచో వలన వర్ణకంబునకనుప్రయుక్తంబగు.

హిమగిరివలననుండి గంగవొడమె - నాకంబువలననుండి నారదుండువచ్చె.

వ్యా—"ఉండి అనుక్త్వార్థకావ్యయంబు పంచమీవిభక్త్యర్థంబును స్ఫుటపఱచుచు సహాయమైవలన వర్ణకంబును వెంబడించునని యర్థము. ఉ. హిమగిరివలననుండి గంగవొడమె. ఇటహేత్వర్థంబునందు వలనవర్ణకంబు విధింపఁబడియెను. గంగయుత్పత్తికి హిమవత్పర్వతము హేతువన్న యర్థంబును స్ఫుటపఱచుటకై వలన వర్ణకంబునకు "ఉండి" అనుక్త్వార్థకావ్యయంబు జతపఱుపఁబడినది. "నాకంబువలననుండి నారదుండు వచ్చెను. ఇచ్చట నారదుఁడు నాకంబునువిడిచివచ్చెనని ఫలితార్థము. నారదుని రాఁడ బాటునకు స్వర్గమవధి (మేర) యైనదికావున నట్టియర్థమందు వలనవర్ణకంబు విధింపఁబడఁగాఁదాదృశార్థంబును స్పష్టపఱుచునిమిత్తము "ఉండి" పదంబు వలనవర్ణకంబునకు జోడింపఁబడియె కాఁబట్టి "ఉండి" అనుదానికిని వసియించియున్న యర్థంబిట్టిచోటుల నెప్పుడును లేదని యెఱుంగునది:

11 సూ—ఉండిశబ్దము పరంబగునపుడు వలనకు ద్వితీయాసప్తములు ప్రాయికంబుగనగు.

వనమునుండివచ్చె - వనమందుండివచ్చె ఊరినుండివచ్చె ఊరనుండివచ్చె ॥ వనమునుంచి ధనమునుంచి యనియుంచి శబ్దానుప్రయోగంబుతోఁ గొందఱు వ్యవహరించెదరుగానియది సాధుకవిప్రయోగారూఢంబుగాదని యెఱుంగునది.

11 సూ—'ఉండి' అను శబ్దంబు పరంబగునపుడు నకార వర్ణకంబు ద్వితీయాసప్తమీవిభక్తులు తెలుపఁగలుగును, ఉ. వనమునుండివచ్చె. ఇచట 'ఉండి' పరమైనదికావున ద్వితీయావిభక్తిప్రత్యయంబైన 'ను' వర్ణకంబు వలనకునాదేశంబయ్యె. సప్తమీవిభక్తికి—వనమందుండివచ్చె ఇచ్చట 'ఉండి' అనునది పరంబైనదికాన 'అందు' అనుసప్తమీవర్ణకంబు గలన వర్ణకస్థానంబునందుఁ గనుము. ఇట్లే 'ఊరినుండి', 'ఊరనుండి' అనుచోట్లను క్రమంబుగ ద్వితీయాసప్తమీవిభక్తులు వలన కాగమంబులైనవని యెఱుంగునది. పైవాక్యంబులను 'వనమువలననుండి, ఊరివలననుండి, యనియర్థము. ఉండిపరంబు పరంబగునపుడు దుద్వర్ణకంబునకే సప్తమీవిభక్తి నవర్ణకంబును వలనస్థానంబునందుఁ గవిప్రయోగంబులఁ గానంబడియెడి. ఉ. వనంబుననుండి క॥ సనత్కుమారుఁడు మహితం| జనుడెంచె బ్రహ్మలోకం బుననుండి, భార-ఆది-3. (మూ) వనమునుంచిధనమునుంచి యనియుంచిశబ్దానుప్రయోగంబులతోఁ గొందఱువ్యవహరించెదరుగాని యదిసాధుకవిప్రయోగారూఢంబుగాదని యెఱుంగునది. (స్పష్టము) వలన వర్ణకాదేశంబులకు ద్వితీయాసప్తమీవిభక్తులమీఁది యుండిశబ్దంబునకు లోపంబు బాహుళకంబుగానగు. ద్వితీయమీఁది యుండికి– క॥ విచ్చేయు మదతిగర్వముఁ జెచ్చెర వెలువడు మహాత్మ' భాగ-8స్కం. (గర్భమునుండి) సప్తమీవిభక్తికి-ఆ॥ రక్తంబు వాసగహ్వరమునఁ గ్రంద వాఱి' భాగ-10స్కం పూ. (గహ్వరమునుండి) సీ॥ ఉడుపథంబున జాగునడుప ప్రతిభాతి మెఱవారసులవెన పుడమిమీఁదాఁక' -పాండు - 5 ఆ. (పథంబునుండి) చ॥ మాతిలో వెలువడఁ గోవగించిరిగి చె విప్రకీర్తి యయాతి ప్రీతితోఁ గా' భార-వంకర ఆది - 8ఆ. (మాతిలోనుండి) క॥ నలుఁవోల్లె గ్రాక్రమించిన | కలికర్కోటక విషంబుఁ గ్రక్కుచు నొడలన్ వెలువడి, భాగ- అర- 2ఆ. (ఒడలనుండి) ఉ॥ హెచ్చిన స్తంభ్రమంబున నేకులు బ్రిడ్డలవార లెక్కడన్ వచ్చియెమోఁద రాజొలువువారి' కళా 3ఆ. (ఎక్కడనుండి) ఇత్యాదులు గ్రహింపవలెను. పైని, బహుళంబనుటచేత 'వనమునుండివచ్చెను. వనముండివచ్చెను' ఇత్యాదులయందలి యుండికి లోపంబుగలుగదు.

12—సూ. కంటెవర్ణకం బన్యార్థాదియోగజం బగుపంచమి కగు.

రామునికంటె నన్యుండు ధానుష్కుండు లేఁడు - లోభంబుకంటె

నితరంబు దోషంబు లేదు - ఇచట షష్ఠియునగు ౯ రామునకన్యుండు ధాను ష్కుండు లేదు - అన్యము - ఇతరము - పూర్వము - పరము - ఉత్తరము - ఇత్యాదులన్యాదులు.

వ్యా — అన్యము మొదలైన యర్థములతో సంబంధించిన యప్పుడు పంచమికి కంటె, వర్ణకంబగు. ఉ. రామునికంటె నన్యుండు ధానుష్కుండు లేఁడు ఇచట నన్యార్థము ప్రయోగింపఁబడినది. కావున రామశబ్దంబుమీఁద (కంటె), వర్ణకంబు వచ్చెను (లోభంబుకంటె నితరంబు దోషంబు లేదు, ఇచ్చటఁ గూడ నితరశబ్దంబన్యార్థకంబే కావున (కంటె), వర్ణకంబయ్యె ఇచ్చట షష్ఠియు నగును. ఉ. రామున కన్యుండు ధానుష్కుండు లేఁడు. లోభంబునకు నితరంబు దోషంబు లేదు, అనఁగా రామునికంటె నన్యుండనియు, లోభంబుకంటె నితరంబనియు, షష్ఠికి బంచమ్యర్థంబు చెప్పికొనవలయును (అన్యము, పూర్వము, పరము, ఉత్తరము, దక్షిణము, దూరము, సమీపము, ఇత్యాదు లన్యాదులు. (లోఁతి, పెఱ, దవ్వు, దగ్గఱ, తూర్పు, పడమర, ఇత్యాదు లన్యాద్యర్థకంబులు కావున నిట్టి పర్యాయపదయోగంబునయందుఁ బంచమికిఁ గంటె వర్ణకంబగును.

13—సూ. కంటెవర్ణకంబు నిర్ధారణ పంచమికగు

ఎచ్చట నిర్ధార్యమాణంబు జాత్యాదులచే భేదంబు కలిగియుండు నచటం బంచమియగు - ఆపంచమికిం గంటె వర్ణకంబగునని యర్థము - జానపదులకంటె నాగరులు వివేకులు - మానహానికంటె మరణము మేలు.

వ్యా— ఒకానొక హేతువుచేత నొక పదార్థంబుకంటె వేఱొకవానికిఁ బృథక్కరణంబు (వేఱుచేయుట) తోఁచునప్పుడాని వాచకశబ్దంబుమీఁద (కంటె), వర్ణకంబగు నని పర్యవసానార్థము. (మూలము) ఎచ్చట నిర్ధార్యమాణంబు జాత్యాదులచే భేదంబు కలిగియుండు నచటం బంచమియగు. వ్యా— ఎచ్చోటను (ఏవాక్యమునందు) బృథక్కరింపఁబడుచున్న పదార్థము (వేఱుచేయఁబడుచున్నది) జాతిగుణక్రియలచేఁ దారతమ్యము కలిగి యుండునో యచ్చట (ఆవాక్యమునందు) నవధి (మేరను) బోధించు శబ్దంబు

కంటెఁ బంచమియగు షష్ఠీపంచమికిఁ గంటె వర్ణకంబగునని యర్థంబు ఉ: జానపదుల కంటె నాగరులు వివేకులు. జానపదులు = పల్లెయందుండువారు. నాగరులు = నగర నివాసులు. కుత్సితత్వంబును, ప్రావీణ్యంబును, తోఁచుచున్నప్పుడు నాగరకులనఁబడు దురు. చోరశిల్పకులు నాగరకులు. నాగరులనఁగా బురనివాసులనియె తోఁచునుగాని కుత్సితత్వప్రావీణ్యంబులు వివక్షితములు కావు. కొందఱాధునికకవులు గ్రంథంబుల యందు నాగరికులని యికారాంతరేఫఘటితంబుగ వాడుచున్నారు. శబ్దరత్నాకరాది నిఘంటువులయందును నట్లే యున్నది అయ్యది ప్రామాదికంబు. నాగరకులని యకా రాంతరేఫంబుతో నుండవలయును. పైయుదాహరణంబునందు నాగరత్వ జానపదత్వ ధర్మంబులొండొరులతో [illegible] భేదంబులు గాకుండ నత్యంతభిన్నంబులు అట్టిభేదం బిచ్చట స్పష్టంబగుచున్నది కావున నిర్ధారణము నవధిభూతులైనజానపదులను బోధించు నట్టి జానపదశబ్దంబుమీఁద కంటె, వర్ణకంబు గలిగెను సామాన్యవిశేష ధర్మంబులుండి పృథక్కరణంబున్నచోటనఁ బనునాయుపసూత్రంబుచేనిర్ధారణమప్ప వమ్మనని యెఱుంగునది. మానహానికంటె మరణముమేలు' ఇచ్చట మానహానిమరణ క్రియలన్యోన్యము నంశభూతంబులుకాక యత్యంతభేదవంతంబులు కావున నిర్ధా రణంబునకు నవధియైనమానహానిని బోధించునట్టి మానహానిశబ్దంబుమీఁద కంటె. వర్ణకంబాయె.

14—సూ. షష్టివర్ణకంబు హేతువులగు గుణక్రియలకగు.

జ్ఞానముఁబట్టిముక్తుఁడగు - నీవువచ్చుటంబట్టిధన్యుఁడ నయితి
ఇచటవలనవర్ణకంబునగు - జ్ఞానమువలనముక్తుఁడగు.

వ్యా—షష్టి, అనుపంచమీవిభక్తి కారణంబులగు గుణంబులకును, క్రియలకును, గలుగును, గుణమునకు —ఉ. జ్ఞానముంబట్టి ముక్తుఁడగు ఇచ్చటను ముక్తుండగుటకు హేతువు జ్ఞానంబు. జ్ఞానంబనునది గుణంబు కావున దీనికంటె షష్టి, విభక్తి వచ్చెను. క్రియకు- ఉ. నీవు వచ్చుటంబట్టి ధన్యుండనైతి ఇచట ధన్యుండను కొనుటకు వచ్చుట యనుక్రియ హేతువయ్యెంగావున దద్వాచకశబ్దంబుకంటె షష్టి, వర్ణం బాయె. ఇచటవలనవర్ణకంబునగు. ఉ. జ్ఞానమువలన ముక్తుండగు.

15—సూ. శేషషష్ఠికియొక్కయునగు.

ఇచట శేషంబనఁగా సంబంధంబు - రామునియొక్క గుణములు నాయొక్క మిత్రుఁడు - వానియొక్క తమ్ముఁడు - కువర్ణకంబును గొన్ని యెడల సంబంధంబునందగు నాకుం దమ్ముఁడు - మీకు నెచ్చెలి.

వ్యా— శేషంబనఁగాఁ

కర్మకరణాదులు చెప్పంబడి తత్తదర్థములయందుఁ ద్వితీయా తృతీయావిభక్త్యాదులు విధింపఁబడినవి. అట్టియర్థంబులకంటె మిగిలినవియని తాత్పర్యంబు. అవగా స్వస్వామిభావము (సేవకత్వంబును, సేవ్యత్వంబును) గుణగుణిభావమును, మొదలైనవి. అట్టిసంబంధంబులు దెలియఁజేయుచు షష్ఠీవిభక్తి యగును. ఉ. రామునియొక్క గుణములు. గుణములు గుణియందు గుణగుణిసంబంధము (నిత్యసంబంధము) చేత నుండును. కాఁబట్టి రామునియొక్క గుణములన్న వాక్యంబున శేషషష్ఠియయిన యొక్క విభక్తిచే సమవాయసంబంధము తెలియఁజేయఁబడుచున్నది. రామసమవేతము (నిత్యసంబద్ధము) లైనగుణములని యర్థము ఇట్లే నాయొక్క మిత్రుఁడు - వానియొక్క తమ్ముఁడు, మొదలైనచోటులందు షష్ఠ్యర్థంబులు స్నేహసోదర్యాపత్యజన్యాది సంబంధంబులు సందర్భవశంబున నూహించుకొనునది. కువర్ణకంబుకూడ గొన్నియెడలఁ గారక షష్ఠియందేకాక (రామునికిచ్చె నిత్యాదులయందుఁ గ్రియాన్వయముగల షష్ఠియందే కాక) సంబంధార్థంబునందు సయితము వచ్చును. ఉ. నాకుందమ్ముఁడు మీకు నెచ్చెలి, మొదలైనవి.

16—సూ. నిర్ధారణషష్ఠికి లోపలవర్ణకంబగు.

జాతిగుణక్రియాసంజ్ఞలచేత సముదాయంబునుండి యేకదేశంబు నకుం బృథక్కరణంబు నిర్ధారణంబనంబడు - ఎద్దానివలన నిర్ధారణంబగు నచ్చటి షష్ఠికిలోపల వర్ణకంబగుననియర్థము మనుష్యులలోపలఁ క్షత్రియుఁడు శూరుండు - గోవులలోపలఁ గపిల బహుక్షీర లవ్వకులలోపం

బాలుఁడు శీఘ్రగామి - ఛాత్రులలోపల మైత్రుఁడు సమర్థుఁడు ఇచట షష్ఠియుంగలదు - మనుష్యులయందు క్షత్రియుఁడు శూరుఁడు- ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—నిర్ధారణంబైన షష్ఠీవిభక్తి, లోపల, అనుప్రత్యయంబువచ్చును. (మూలము) జాతిగుణక్రియాసంజ్ఞలచేత సముదాయంబునుండి యేకదేశంబునకుఁ బృథక్కరణంబు నిర్ధారణం బనంబడును (వ్యా) జాతిచేతను, గుణంబుచేతను, క్రియచేతను, సంజ్ఞచేతను, సముదాయమునుండి (విశిష్టమునుండి) యేకదేశంబునకు, (అంతర్భూతమైన వస్తువునకు) వేఱుచేయుట నిర్ధారణమనంబడును. పైచెప్పిన జాత్యాదుల నాలుగింటిలో నొకటిం బురస్కరించుకొని యెద్దానివలన (యేవస్తువు నవధిగాఁ జేసికొని) నిర్ధారణంబగునో యట్టియవధిని దెలియఁజేయు శబ్దంబుయొక్క షష్ఠికి లోపలవర్ణకంబగునని యర్థము. జాతికి— మనుష్యులలోపల క్షత్రియుండు శూరుండు. మనుష్యత్వము విశిష్టధర్మము. (సామాన్య ధర్మము) క్షత్రియత్వము మనుష్యత్వధర్మంబులో నేకదేశధర్మము. అనఁగా నంతర్భూతమైన విశేషధర్మము, మనుష్యత్వరూపమైన సామాన్యధర్మంబుతో విశిష్టులైన మనుష్యులనుండి క్షత్రియత్వరూపవిశేషధర్మంబును బురస్కరించుకొని క్షత్రియుండు వేఱుచేయఁబడినందున నిర్ధారణావధిభూతులైన మనుష్యులను దెలియఁజేయునట్టి మనుష్యశబ్దంబునకుం బైని షష్ఠీవిభక్త్యర్థమైన లోపలవర్ణకంబుగలిగె. క్షత్రియత్వము జాతికావున నియ్యది జాతికుదాహరణము. గుణమునకు- గోవులలోపలఁగపిలబహుక్షీర. ఇచ్చటఁ గపిలయనఁగాఁ గపిలవర్ణంబుగల యావు. గపిలవర్ణంబుగల యావు గోత్వవిశిష్టంబైన గోజాతినుండి నిమిత్తముఁ బృథక్కరింపఁబడుచున్నది. అవధివాచకమైన గోశబ్దంబునకుం బై లోపలవర్ణకంబుగలిగె. ఇయ్యది కపిలగుణముచే వేఱుచేయఁబడినది. క్రియకు-అశ్వికులలోపలం బాలుఁడు శీఘ్రగామి ఇచ్చటఁ బాలుఁడనఁగాఁ బరుగెడువాఁడు ఈయది క్రియ కావునఁ గ్రియచే వేఱుచేయఁబడెను. అవధివాచకమైన యశ్వికశబ్దంబునకుం బై లోపలవర్ణకంబయ్యె సంజ్ఞకు - ఛాత్రులలోపల మైత్రుఁడు సమర్థుండు. ఇట మైత్రుండనునది సంజ్ఞ, ఛాత్రులలో నొకండు. ఛాత్రత్వము సామాన్యధర్మంబును, మైత్రత్వంబు విశేషధర్మంబునని యెఱుంగునది సామాన్యంబునుండి విశేషంబు గ్రహింపబడినందున నవధియైనశిష్యులను బోధించు

శబ్దంబుకంటె లోపలవర్ణకంబుగాక పదునాఱవసూత్రంబులోను, ప్రకృతసూత్రంబులోను, నిర్ధారణంబు సమానంబైనను నిర్ధారపంచమివచ్చుటవలన సామాన్యవిశేషధర్మస్ఫురణలేదు కావునఁ గంటె వర్ణకంబునకే కాని 'లోపల' వర్ణకంబునకుఁ బ్రసక్తిలేదని యెఱుంగునది. ఇచట సప్తమీవిభక్తియుం గలదు ఈ మనుష్యులయందు క్షత్రియుండు శూరుండు అన్నంగలయుదాహరణమ్ములను నిట్లే పంచమీవిభక్తి గ్రహింపవలెను.

17—సూ. అధికరణంబునకు సప్తమియగు.

అధికరణంబు నా నాధారంబు ఔపశ్లేషికంబు వైషయికంబు అభివ్యాపకంబని యాధారంబు త్రివిధంబు ఘటమందు జలమున్నది - మోక్షమందిచ్ఛగలదు - అన్నింటియందీశ్వరుండు గలండు.

వ్యా—అధికరణార్థమందు సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయంబయిన 'అందు' అనునది కలుగును. (సూ-వ్యా) అధికరణంబన నాధారంబు (ఆశ్రయము) ఆధారము—'ఔపశ్లేషికము, వైషయికంబు, అభివ్యాపకంబు' అని మువ్విధంబులు. ఔపశ్లేషికంబనఁగా సంయోగ (కూడిక) సంబంధంబుతో నున్నది. దీనికి వ్యుత్పత్తి; శ్లేషంబునకు (సంబంధంబునకు) సమీపము ఉపశ్లేషంబు. తత్కృతంబౌపశ్లేషికంబు. వైషయికంబనఁగా విషయతా సంబంధంబు ప్రయోజకంబుగాఁ గలది. విషయంబులనఁ బదార్థంబులు. విషయీభూతంబులు జ్ఞానేచ్ఛాకృతులు (ప్రయత్నము) ఇత్యాది పదార్థంబులయందు విషయతా సంబంధంబుతో సంబంధించునది. అభివ్యాపకంబనఁగా నేవస్తువు సర్వపదార్థంబుల నాధారంబుగఁ జేసికొని వ్యాపించియుండునో యావస్తువుయొక్క యాధారంబు. ఔపశ్లేషికంబునకు—ఘటమందు జలమున్నది. ఇచట జలము సంయోగసంబంధంబుచే ఘటంబును నాధారంబుగాఁ జేసికొనియున్నయది కావున నౌపశ్లేషికాధారమున కుదాహరణము 'చాపయందు మనుష్యుండు కూర్చుండెను' అను వాక్యంబులోఁ జాపలో నేకదేశంబందు మనుష్యుఁడు కూర్చున్నందున మనుష్యునకుఁ జాప సర్వవస్తువు నాధారంబుగాక యేకదేశంబే యాధారంబైనను నట్టియేకదేశసంబంధంబునను మిగిలిన చాపసమీపస్థంబగుటచేఁ జాపయంతయు నాధారంబుగ భావింపఁబడి చాపశబ్దముపై సప్తమీవిభక్తి వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. ఇట్లు ఘటంబున స్వల్పజలంబుండి తక్కిన యవకాశభాగము శూన్యంబుగా నున్నను జలసంబంధ ఘటభాగంబునకుఁ బక్కను ఘ-

భాగము సమీపస్థంబగుటచే యీయాత్మ ఘటంబును నాధారంబుగ నొందం బడి లోకంబులో సప్తమీవిభక్తి వాడంబడుచున్నది కావున నౌపశ్లేషిక (ఏకదేశసంబంధమాత్రంబుచే నెన్నంబడిన విశిష్టాధారము) శబ్దంబన్వర్థసంజ్ఞ గలది యయ్యెను వైషయికంబునకు—మోక్షమందిచ్ఛగలదు. ఇచ్చట నిచ్ఛ సవిషయకపదార్థంబుగావున మోక్షంబును విషయతా సంబంధంబుచే నాధారంబుగాఁ జేసికొనియె. ఆధారవాచకమైన మోక్షశబ్దంబుకంటె సప్తమీవిభక్తి కలిగినది. అభివ్యాపకంబునకు-అన్నింటియందీశ్వరుండు గలఁడు ఇచట సర్వపదార్థంబులను వ్యాపించి యీశ్వరుండున్నందున నభివ్యాపకాధారంబును దెలియఁజేయు నన్ని, శబ్దంబుకంటె సప్తమీవిభక్తి కలిగినది.

18—సూ. ఉకారాంతజడంబునకు నవర్ణకంబగు.

ఘటంబున జలంబున్నది. దేవదత్తునకు మోక్షమున నిచ్ఛగలదు.

వ్యా—ఉకారంబంతమందుఁగల జడవాచకశబ్దంబునకు 'న' వర్ణకంబువచ్చును. ఉ. ఘటంబునజలంబున్నది ఇచ్చట ఘటంబుశబ్దం బుకారంబంతమందుఁగలజడవాచకంబు (జ్ఞానహీనమైనవస్తువు) గావున 'న', అనుసప్తమివచ్చెను ఉ. దేవదత్తునకు మోక్షమున నిచ్ఛగలదు ఇట మోక్షమను శబ్దంబుకారాంతజడవాచకంబుగావున దీనికంటె నవర్ణకంబుగలిగె మూలసూత్రంబున జడంబునకు వర్ణకంబని, విధింపఁబడినది. జడపదార్థంబుకంటె నశబ్దంబుండుట యసంభవము గావున జడవాచకశబ్దంబునకని లక్ష్యార్థంబూహింపవలయును.

19—సూ. విశేష్యంబునకుంబోలె విశేషణంబునకు విభక్తివచనంబులగు.

నందతనయుండు కృష్ణుండునాకుదిక్కు - దేవకీపుత్రుమురారిని నుతింతునెపుడు - శుభవిధాయులరామకృష్ణులభజింతు - భువనవంద్యను రుక్మిణిఁబొగడుచుందు.

వ్యా.—విశేష్యంబునకువలెనే విశేషణంబునకును లింగము విభక్తి, వచనము, గలుగును. ఈ నందతనయుండు కృష్ణుండు నాఁడెక్కె. ఈవాక్యంబునందు 'కృష్ణుండు' అనుకర్తకు 'ఎక్కెన్' అనెడి యధ్యాహార్యక్రియతో నన్వయంబు. 'నందతనయుండు' అనుపదార్థంబునకు 'కృష్ణుండు' అనుప్రథమాకారకద్వారంబుననే క్రియాన్వయంబు కాని సాక్షాదన్వయంబు లేదనుకొని విశేషణంబునకుఁ బ్రథమావిభక్త్యాదులు ప్రాప్తింపకపోవుచుండఁగా నీసూత్రంబుచే నవి యపూర్వంబుగా విధింపఁబడినవి. 'దేవకీపుత్రుహరినిఁ దలఁతు' ఇందు 'హరిని' అనునది కర్మార్థకంబైనవిశేష్యము, దీనికి విశేషణంబగు 'దేవకీపుత్రున్' అనుశబ్దంబునకు 'హరిన్' అనువిశేష్యంబు ద్వారంబునఁ గ్రియాన్వయంబే కాని సాక్షాత్తు 'దలఁతు' అనుక్రియతో నన్వయంబు లేదనుకొన్నందునఁ గర్మార్థకద్వితీయావిభక్త్యాదుల ప్రాప్తంబగుచుండె నపూర్వంబుగా నీసూత్రంబుచే విశేషణంబైన దేవకీపుత్రుశబ్దంబునకు గర్మార్థకద్వితీయావిభక్త్యాదులు బోధింపబడుచున్నవి. 'శుభవిధాయులరామకృష్ణులభజింతు' ఇచ్చట రామకృష్ణులకు విశేషణమైన 'శుభవిధాయులన్' అనుదానికి 'భజింతున్' అనుసకర్మకక్రియతో సాక్షాదన్వయంబు లేదనుకొన్నందునఁ బ్రకృతసూత్రంబుచే ద్వితీయావిభక్త్యాదులు విధింపఁబడెను. 'భువనవంద్యమరుక్మిణిఁ బొగడుచుందు' ఇచ్చట పైవాక్యంబులయందుంబలె విశేషణంబునకు విభక్త్యాదికంబాలోచింపవలయు. విశేషణవిశేష్యంబులు కొన్నియెడల వేఱొకశబ్దార్థంబులచే నెడఁబెట్టబడుచుండుగలవు. తే. గీ. భక్తవరిష్ఠుభజియింతు భక్తిఁ గృష్ణుఁ। కృష్ణుభజియింతు భక్తవరిష్ఠుచిష్ణు, ఇచ్చట విశేషణవిశేష్యంబులు రెండును క్రియయైన 'భజియింతున్' అనుదానిచే నెడఁబెట్టఁబడెను.

20—సూ. స్త్రీసమంబులగు విశేషంబులయుమువర్ణకాంత విశేషణంబులయు బహువచనంబున కేకవచనంబు బహుళంబుగానగు.

శాస్త్రంబున నాలోచింపఁగా విశేష్యంబునకుంబోలె విశేషణంబునకును కృష్ణుండుదిక్కుఁగుఁ, నందతనయుండు దిక్కుఁగున్' అని ప్రత్యేకముగాఁ గ్రియాన్వయంబు కలదని యంగీకరింపకతీరదు, కావుననే గీర్వాణాదిభాషలలో విశేషణంబులపైంగూడఁ గారకవిభక్తి గలుగుచున్నది. కారకవిభక్తి పుట్టినపిమ్మట విశేషణవిశేష్యభావము కల్పింపవలెను.

మాటలు పెక్కేల - మాటలుపెక్కులేల - కులిశధారల్కుంఠితంబులయ్యె - ఇష్టమగుపదార్థములు - ఇష్టములగు పదార్థములు.

వ్యా— స్త్రీసమంబులగు విశేషణంబుల యొక్కయు, మువర్ణకంబు కడపటఁగల విశేషణంబుల యొక్కయు, బహువచనంబునకు నేకవచనంబు బహుళంబుగనగు: స్త్రీసమంబులనఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుగలవి. ఈసూత్రంబునందు స్త్రీసమంబులును, మువర్ణకాంతంబులును, జవిశేషణంబులే గ్రహింపవలెను ఇందులకుఁ బ్రమాణములు. తెలుఁగునఁ బ్రాతిపదికంబులు వెలిగా బహువచనమునకు విస్పష్టముగా నిలుచును విశేషణంబై పొలుపొందఁగ నేకవచనము మనుస్వాంసీ, సర్వల— క్రియా ప్ర 3 ల. క॥ జనపదబహువచనములకు విశేష్యముల నేకవచనముల్ వ్రాయుదురే కీర్తిమ వెలుఁగ గపిరెన్ పట్టుమయి దశలనన్నిదినములన్, కవిసం-పరి-మ- 20 ల. ఉ. 'మాటలు పెక్కేల; మాటలు పెక్కులేల, ఇచ్చట 'పెక్కు' శబ్దంబు ప్రథమైకవచనలోపంబుగలద్రిగావున స్త్రీసమంబు. ఇయ్యది 'మాటలు' అనుబహువచనంబునకు విశేషణంబైనను బ్రకృతసూత్రంబు పూర్వసూత్రంబునకు (సూ19) బాధకంబుకావున నేకవచనాంతంబై వికల్పంబుగ నుండవచ్చును. మువర్ణకాంతవిశేషణంబునకు— కులిశధారల్కుంఠితంబయ్యె. 'కులిశధారల్కుంఠితంబులయ్యె" ఇచ్చట 'కుంఠితంబు' అనునది మువర్ణకాంతంబు (తత్సమపరిచ్ఛేదంబందలి నలువదిరెండవసూత్రంబుచే మువర్ణకంబునకుఁ బూర్ణబిందుపూర్వకంబువర్ణము విధింపఁబడెను) ఇయ్యది యేకవచనంబైనను బ్రకృతసూత్రంబున 'కులిశధారల్' అను బహువచనాంతంబునకు విశేషణంబు కావచ్చును. 'ఇష్టమగుపదార్థములు, ఇష్టములగుపదార్థములు' ఇట 'పదార్థములు' అను బహువచనాంతంబునకు 'ఇష్టము' అను నేకవచనాంతంబు నీసూత్రంబుచేత విశేషణంబు కావచ్చును. మాలిని॥ సురపతిసభఁజూపం జూపనంగారవృష్టుల్ గిరిసిఁగుకులిశధారల్ కుంఠితంబయ్యె దిక్కుం జనమదములపేర్మిన్ సర్వదిక్పాలకాంతుల్ కరఁగిములు భయోద్వేగంబునన్నంపరించెన్. భార- ఆది- 2ఆ. శా॥ ప్రాతర్వేళలఁబట్టిపెట్టెసాగస్సాయిట్లు గంభీరంభోధిసౌ। మ్మాత్కోబుస్సనివాద్యమై మరుదగ్రపుంజీకరత్వాటల ప్రాతఃపేరిశిగ

సిక్త భూసురభిశాల రామంబులుల్లాబహుల స్రోతస్సంధులనంధయంత్రివతిక్షుత్రోవ్రీదీవగే యాపుమల్, ఆము- 2 ఆ.

21—సూ. ఒకానొకచో నొకవిభక్తికి మఱియొక విభక్తి యునగు.

మైత్రుండు గృహమును వెడలెను - గృహమునుండియని యర్థము వాఁడు వాహనమునుదిగెను - వాహనమునుండి యనియర్థము వారుసుఖమున్నారు సుఖముతోనని యర్థము - ఇత్యాదులెఱుంగ నది.

వ్యా—కొన్నిచోటుల నొకవిభక్తికి మఱియొక విభక్తివచ్చును. మైత్రుండు గృహమును వెడలెను వాఁడు వాహనమునుదిగెను - అనఁగా గృహమునుండియనియు వాహనమునుండియనియు నర్థము. ఇచ్చటఁ బంచమీవిభక్తికి బదులు ద్వితీయావిభక్తివచ్చెను. వారు సుఖమున్నారు, వారు సుఖముతోననియర్థము. ఇచ్చటఁ దృతీయావిభక్తికిఁ బ్రథమకలిగె. చ॥ గుణములకొప్పు బ్రాహ్మణులగుం గడు భక్తుఁడవై సమస్త భూ రుచిప్రజఁబ్రోచుచు న్విగతరోషుఁడవై సుఖముండుమింక' భార-ఆది -7 ఆ. సీ॥ తే॥ గీ॥ ఎవ్వరికి నీకతమతమయిండ్లఁ బాంతి। కొనిసుఖంబుండె రథము లైకొందఱం దు, భార-ఆది-7ఆ. సప్తమికిఁ బ్రథమావిభక్తిప్రయోగము చ॥ వ్రతములులేనివారు నుపవాసపరాఙ్ముఖులైనవారు దు। ర్మతులు విహీనశౌచులు గ్రమంబున, దీర్థములాడ నోపరు, భార_అర- 2 ఆ. (తీర్థములందు) తే॥ గీ ఎఱుకనన్నుఱుకయేసిన శరములు గొఱములాడిసాకు నిశితదివ్య। విశిఖతతులయట్లు చేపసహాపించె నిది యపూర్వమహితశౌర్యశోభ, భార-అర- 1ఆ (కొలఁపులందు) చ. సౌరిఁబౌరిమోము బాహ్యజాలాము గవ్వగి నూన్యసాహాలుకై భార- శల్య- 1ఆ. (మోహమునందు) సీ తే ఏఁటిదయ చెమటఁటడియు వాదమిడిన, బరిఁజొవుటయుఁ భార-స్త్రీ-1ఆ (అవమందు)

శా॥ భూతంబుల్ భయముజ్జగించి చోరుఁ డీభవ్యాఘ్రి చాటంపయుక్ హరి-పూ-7 ఆ (చాటునందు) మ॥ కనుఁగొంటిం బరమేష్ఠిఁదోట్టిసురసంఘంబేకతంబుఁ బేఁగగా హరి-పూ-6ఆ. (సంఘమందు) క॥ అదియుగా మేనుచ్చి, రా- అర, కాం-2ఆ. (మేనియందు) సీ॥ వినుకేసరిధ్వజాఖ్యుఁడు నభాగ్యుఁడు మాలతోరయుండుటయ మయ్యె। నొకకొన్ని దివసంబులకు వైరుల నెదిర్చి జనకుండు గండవోపమునఁ జచ్చె। జనయిత్రి చిచ్చుఁజొచ్చిన దానులా బాలకునిఁ గొంపలమునకుఁ గొంచువచ్చి జైమిని-8ఆ. (చిచ్చునందు) తే॥ గీ॥ పంకము గోరి జవెగఁబడి పఱవలేవు మన్నుఁ లిట్టే శరేగటేమన్ను లందు, మను-4ఆ. (పంకమునందు) ఇత్యాది ప్రయోగంబులందునే, "అవ్యస్యాత్కృచిద్ధవేచ్చాన్యా" హలంత- 41 సూ., అనుశబ్దశాసనుల సూత్రంబు సార్థకంబగుచున్నయది.

22—సూ. జడంబులతృతీయాసప్తములకుద్వితీయ బహుళంబు గానగు

రాముఁడు వాలినొక్క-కోలంగూలనేసె - కోలతోననియర్థము. లంకంగలకలంబుపుట్టె - లంకయందనియర్థము. బాహుళకంబుచే నిక్కార్యం బుదంతంబునకుబహుత్వమందెయగు - అర్జునుండు—శత్రుసేనలను బాణంబులనుమాపుమాపె- బాణములచే ననియర్థము ॥ మీనంబుజలంబులనుండు - జలంబులందని యర్థ

వ్యా—జడవాచకశబ్దంబుమీఁది తృతీయావిభక్తికిని, సప్తమీవిభక్తికిని, ద్వితీయావిభక్తి బహుళంబుగావచ్చును. తృతీయకు—ఉ. "రాముఁడు వాలినొక్క-కోలంగూలనేసె". ఇచ్చట "కోలన్", అనునది ద్వితీయావిభక్తి. తృతీయావిభక్తికివచ్చెను. కాఁబట్టి కోలతోనని యర్థమును జెప్పుకోవలెను. సప్తమికి—"లంకంగలకలంబుపుట్టె", ఇచ్చట లంకన్, అనుచో ద్వితీయ సప్తమీవిభక్తికి నాదేశంబాయెను. కాన నీద్వితీయకు లంకయందనుపర్థంబు జెప్పుకోవలెను. (సూ) బాహుళకంబుచే నికార్య

బుదంతంబునకు బహుత్వమందేయగు. వ్యా— బహుగ్రహణంబుచేనీద్వితీయావిభక్తియు దంతశబ్దంబులకు బహువచనంబునందేయగును. ఉ. అర్జునుండు శత్రుసేనలను బాణంబులనురూపుమాపె, బాణంబులన బాణంబులచే ననియర్థము. ఇచ్చట 'బాణంబు' అనునది యుకారాంతంబు. దీనిపై బహువచనద్వితీయావిభక్తియే తృతీయాదివిభక్త్యర్థంబును, జెప్పనుగాని యేకవచనంబు తాదృశార్థంబును బోధింపలేదు. సప్తమికి— వీనంబుజలంబులనుండు, ఇచ్చోట 'జలంబులన్' అనుబహువచనద్వితీయావిభక్తి 'జలంబులందున్' అను సప్తమ్యర్థంబునందు వచ్చెను. 'జలంబున్' అను నేకవచనద్వితీయావిభక్తి 'జలమునందున్' అనెడి సప్తమ్యర్థమందు రాదు. అజడంబు తృతీయాసప్తములకును గొన్నింట బహుత్వంబున ద్వితీయ గానంబడియెడి. తృతీయకు— తే॥ గీ॥ అతని దోర్దండ్యసరసినో లాడుచున్న । ఘనతరస్తనచక్రవాకములనలరు। నంబనసురేంద్రుకాంతు ఱింపారఁగనియె, హరి- ఉ- ౯అ. (చక్రవాకములచేత) సీ। తే గీ బళిమిఁ గొనినఘనము పదివేల యొంటెలఁ। చెఱకిరాఁగ వైరిభీకరుండు వచ్చెనపుడుఁ సమితవాహినీపప హితిఁ దల్లడిల్లుమంచు సరణితెలము, భార-సభా- 1ఆ. (ఒంటెలయందు) తే గీ। అనిననలుగాఁ వాన గ వును న శష। శబ్దములమంత్రమును లోహజాతిఁ గాంచ నము నుమనుజల విప్రుండు సమధికత్వ । భాజనములంద్రు వేదప్రపంచవిదులు, భార- శాంతి- 1ఆ. (మనుజాలయందు) మొ.

23 సూ— ఉదంతజడంబుతృతీయకు నవర్ణకంబగు.

రాముఁడొక్కబాణంబున వాలింగూలనేసె - బాణముచేనని యర్థము.

వ్యా— హ్రస్వోకారంబు కడపటఁగలజడవాచకశబ్దంబుయొక్క తృతీయావిభక్తికి 'న' ప్రత్యయంబువచ్చును ఉ రాముఁడొక్కబాణంబున వాలింగూలనేసె. ఇచ్చట 'బాణంబు' అనునది జడవాచకశబ్దంబు. దీని తృతీయకు నాదేశంబుగ నవర్ణకం బయ్యెను. బాణంబుననఁగా బాణంబుచేత నని యర్థంబు. కొండొకచో నుదంతంబు గునజడవాచకశబ్దంబునోఁది తృతీయకు 'న' వర్ణకంబు మాపట్టెడిని. ఉ. ఏపునఁ

గిట్టి యేనుఁగన చేతఁ గట్టైనదు [illegible] రూపముఁ గంగవోఁడును, యు. కాం.

24 సూ.—జడంబు ద్వితీయకుం బ్రథమబహుళంబుగా నగు.

వాఁడు పూవులు దెచ్చె - వాఁడు పూవులను దెచ్చె। ఆకె సొమ్ములు దాల్చె ఆకె సొమ్ములను దాల్చె। వాఁడిల్లు వెడలె - వాఁడింటిని వెడలె॥ బాహుళకము చేఁ దృతీయాసప్తములకు విహించిన ద్వితీయకుం బ్రథమ రాదు.

వ్యా—జడవాచకశబ్దంబుయొక్క ద్వితీయావిభక్తికిఁ బ్రథమావిభక్తి బహుళంబుగాఁ గల్గును. ఉ. వాఁడు పూవులు దెచ్చె; (పూవులను దెచ్చెననియర్థము.) ఇచట పూవులు అనునది జడవా[illegible] ద్వితీయార్థంబునందుఁ బ్రథమ వచ్చెను వాఁడు పూవులను దెచ్చె, ఆకె సొమ్ములు దాల్చె; ఆకె సొమ్ములను దాల్చెను. వాఁడిల్లు వెడలె; వాఁడింటిని వెడలె. (ఇంటినుండి యని యర్థంబు. చూ-21 సూ.) ఇత్యాద్యుదాహరణమ్ములయందు ద్వితీయార్థంబునందుఁ బ్రథమయని గ్రహింపవలెను. (మూలము) బాహుళకము చేఁ దృతీయాసప్తములకు విహించిన ద్వితీయకుం బ్రథమ రాదు. వ్యా—బహుళగ్రహణంబుచేఁ దృతీయాసప్తమ్యర్థంబులయందు నిరువదిరెండవసూత్రంబుచేత విధింపఁబడిన ద్వితీయకుఁ బ్రథమ రాదు. అనఁగాఁ గర్మార్థక ద్వితీయావిభక్తికే ప్రథమావిభక్తి వచ్చునుగాని కరణాద్యర్థకమైన ద్వితీయకుఁ బ్రథమ రాదనినిష్కృష్టార్థము. (సిద్ధాంతము) వానిఁ గొక్క కోలం గూలనేసె, అనునుదాహరణంబులో కోలన్, అనెడి ద్వితీయావిభక్తి కోలతోన్, అని కరణార్థంబును జెప్పుచున్నది. లంకం గలకలంబు పుట్టె అనువాక్యంబులో లంకన్, అనిన ద్వితీయావిభక్తి లంకయందున్, అని యధికరణార్థంబును (ఆధారార్థము) జెప్పుచున్నది, కాఁబట్టి యీయర్థద్వయంబును దెలుపునట్టి ద్వితీయావిభక్తికిఁ బ్రకృతసూత్రంబునఁ బ్రథమ రాదు. ఈపరిచ్ఛేదంబులో రెండవ సూత్రంబుచే సామాన్యంబుగాఁ గర్మార్థంబునందే ద్వితీయ విధింపఁబడినందున నట్టి ద్వితీయకే ప్రకృతసూత్రంబునఁ బ్రథమయని యెఱుంగవలెను. కొన్నియెడలన జడంబు ద్వితీ

యగును బ్రథమ కానంబడియెడి. చ॥ అనిలజుఁ డుంబునం బడమనమ్మున నాఁగ మెదిర్చి క్రమ్మఱం। బినపరికాఁడువోలెఁ గురుసింహవరూథము నీల్లక్రమ్మఱం జిం।చు శా, భార-ఆది 4ఆ. చ॥ కరినికరంబులోఁ గడఁగి గర్వితుఁడై తనవారణేంద్రము। కుఱుఁడుమలవీరుమీఁద నెసకొల్పినఁ దద్రథఘోటకంబులన్, భార-అర-6ఆ. (తనవారణేంద్రముం । గురుకుల వీరుమీఁద, అని పాఠాంతరము) చ॥ ఉపహతసేయఁ దద్రథతురాయోత్తమ మొక్కఁడు గట్టి బంపుమన్, జైమి-6ఆ. (తద్రథతురాయోష్ఠము నొక్కఁడ, అని పాఠాంతరము.)

25 సూ—కాలాధ్వములకుం బ్రాయికంబుగాఁ బ్రథమయగు.

వాఁడు నిన్నవచ్చె - వీఁడు నేఁడువోయె - మాపునిలువుము-
రేపుపొమ్ము - వారు క్రోశమునడచిరి - వీరామడవోయిరి.

వ్యా—కాలవాచకపదంబునకును, మార్గవాచకపదంబునకును, తఱుచుగాఁ బ్రథమావిభక్తియగును. కాలవాచకపదంబులకు—ఉదా. వాఁడునిన్నవచ్చె. నిన్నటిదినమందని యర్థము. ఇచ్చట 'నిన్న' అనునది కాలంబును దెలియఁజేయుచున్నది కావున సప్తమ్యర్థంబునఁ బ్రథమవచ్చెను. వీఁడు నేఁడువోయె. నేఁటిదినమందని యర్థంబు. ఇచ్చట 'నేఁడు' అనుదానికి సప్తమ్యర్థంబునఁ బ్రథమకలిగె. 'మాపునిలువుము' సాయంకాలమందని యర్థము, ఈవాక్యంబునందు 'మాపు' అనుదానికి సప్తమ్యర్థంబునఁ బ్రథమ. 'రేపు పొమ్ము' ప్రాంతఃకాలమందని యర్థము. ఇందు 'రేపు' అనుదానికి సప్తమ్యర్థంబునఁ బ్రథమావిభక్తి. మార్గవాచకపదంబులకు-'వారుక్రోశము నడచిరి' క్రోశమాత్రమార్గమున నడచిరని యర్థము ఇచ్చట 'క్రోశ' శబ్దంబు మార్గవాచకంబుగావున సప్తమ్యర్థంబునఁ బ్రథమవచ్చెను. 'వీరామడవోయిరి' యోజనమాత్రమార్గంబున నడచిరని యర్థము. ఇచ్చట పథ్యవాచకంబైన 'ఆమడ' శబ్దంబధికరణార్థకప్రథమాంతము ఇందులకుఁ గవిచింతామణి. సీ॥ కాలవాచకముల కడమన్న సప్తమి। ప్రథమ

యును రాత్రి ప్రవర్తించె । దానంగాల మెంతవానికిఁ బోరాదు। రేయిపో యి పగలు చేరవచ్చె.

26 సూ—సర్వనామసంఖ్యాభిధానతద్విశేష్యంబుల యందెవ్వది ముందు ప్రయోగింపఁబడు దాని ద్వితీయాదులకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు.

అన్ని గుఱ్ఱములకు-అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు-గుఱ్ఱములన్నింటికి-గుఱ్ఱముల కన్నింటికి - సాహిణులు ముప్పురు ॥ రెండు గుఱ్ఱములకు రెండింటికి గుఱ్ఱములకు - గుఱ్ఱములు రెండింటికి - గుఱ్ఱములకు రెండింటికి - సాహిణులు నలుగురు ॥ లక్ష గుఱ్ఱములకు - లక్షకు గుఱ్ఱములకు - గుఱ్ఱములు లక్షకు - గుఱ్ఱములకు లక్షకు రౌతులు లక్ష॥ ఇత్యాదు లెఱుఁగునది.

వ్యా—సర్వనామంబును, దాని విశేష్యంబును, ఈ రెండింటియందు నెయ్యది ముందు ప్రయోగింపఁబడునో దాని ద్వితీయాదివిభక్తులకుఁ బ్రథమబహుళంబుగా నగును. అట్లే సంఖ్యావాచకశబ్దంబును, దాని విశేష్యంబును, వీనిలో ముందు ప్రయోగింపఁబడు దాని ద్వితీయాదులకుఁ బ్రథమావిభక్తి బహుళంబుగా నగునని భావము, సర్వనామ విశేష్యములకు—అన్ని గుఱ్ఱములకు; అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు, గుఱ్ఱములన్నింటికి; గుఱ్ఱములకన్నింటికి సాహిణులు ముప్పురు ఇచ్చట 'అన్ని' శబ్దము సర్వనామము. 'గుఱ్ఱములకు' అనునది విశేష్యము. వీనిలోఁ బ్రథమోదాహరణంబునందు సర్వనామంబైన 'అన్ని' శబ్దంబు మొదటఁ బ్రయోగింపఁబడినది కావున 'అన్ని గుఱ్ఱములకు' అని ప్రథమావిభక్తి యొకసారియును, వేఱొకసారి 'అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు' అని విశేష్యంబులైన గుఱ్ఱములసంబంధి 'అన్ని' శబ్దంబునకు షష్ఠీవిభక్తియును గలిగెను. రెండవయుదాహరణమందు విశేష్యంబులైన గుఱ్ఱములు సర్వనామంబునకు ముందు ప్రయోగింపఁబడి నందునఁ బ్రథమావిభక్తి యొకపర్యాయంబును, 'అన్నింటికి' శబ్దంబునకుం బోలె 'గుఱ్ఱములకు' అనుషష్ఠి వేఱొకపర్యాయంబును వచ్చెను. సంఖ్యావాచకతద్విశేష్యంబులకు-

రెండు స్త్రీయులకు: రెండింటికి స్త్రీలకు — స్త్రీలు రెండింటికి స్త్రీలకు రెండింటికి సాహిణులు నలుగురు. ఇచ్చట ప్రథమోదాహరణంబునందు సంఖ్యావాచకమైన 'రెండు' శబ్దంబు ముందు ప్రయోగింపఁబడినందున 'రెండు' అను ప్రథమావిభక్తి యొకపర్యాయంబును, విశేష్యంబులైన స్త్రీలకుఁబోలె 'రెండింటికి' అని షష్ఠీవిభక్తి వేఱొకపర్యాయంబును, గలి రెండవయుదాహరణంబున సంఖ్యావాచకమైన 'రెండు' శబ్దంబునకు విశేష్యంబులైన స్త్రీయులు మొదటఁ బ్రయోగింపంబడినందున 'స్త్రీలు' అని ప్రథమావిభక్తి యొకసారియును, 'రెండింటికి' అనిన సంఖ్యావాచకంబునకుంబోలె 'స్త్రీలకు' అను షష్ఠీ వేఱొకసారియును. గలిగె. లక్ష స్త్రీలకు — లక్షకు స్త్రీలకు స్త్రీలు లక్షకు; స్త్రీలకు లక్షకు రవుతులు లక్ష ఇచ్చట పైనిఁజెప్పిన సంఖ్యావాచకవిశేష్యంబుల యుదాహరణంబులవలె లక్షణంబు సమన్వయింపఁ బడినదికావున నిచ్చటను నట్లే సమన్వయించుకోవలెను. పైని రవుతులులక్ష, [redacted] మహద్విశేషణసంఖ్యావాచకంబునకు నమహార్థ్యంబు గానంబడినందులకు లక్ష్యంబులు ఆచ్ఛిక సూ- 24- వ్యాఖ్యయందు నుదాహరింపఁ బడియె. కావుననచ్చటఁ జూచుకొనునది. (రవుతులులక్షసంఖ్యవారని భావింపకొనునది.)

27 సూ — ఒకానొకచో విశేషణంబుల షష్ఠికిం బ్రథమ విభాషను.

సుగుణాభిరాముఁడు రామునకు జోహారువొనర్చెను - సుగుణాభిరామునకు జోహారువొనర్చెను.

వ్యా — కొన్నిచోటుల షష్ఠ్యంతవిశేషణంబులకుఁ బ్రథమావిభక్తి వైకల్పికంబు గానగును. ఉ. సుగుణాభిరాముఁడు రామునకు జోహారు వొనర్చెను; సుగుణాభిరామునకు రామునకుజోహారు వొనర్చెను. ఇచ్చట 'రామునకు' అనునది షష్ఠ్యంతవిశేష్యంబు

దీనికి విశేషణంబైన సుగుణాభిరామశబ్దంబునకుం బ్రథమావిభక్తియును, విశేష్యంబు ననుసరించి షష్ఠీవిభక్తియును, బర్యాయంబుగా నయ్యెను. తే. గీ॥ భేదభేద్యకముల భేదంబు చెల్లదు విభక్తిలింగవచనములకు । నొండు భేదకమున కుండును బ్రథమయును । జయముకకుండు శౌరికనఁగ' చింతామణి. ఇందులకు సర్వలక్షణసారసంగ్రహావిభక్తిప్రకరణలక్షణంబునందు (క॥ ప్రథితముగఁ గృతుల షష్ఠికిఁ బ్రథమవిశేషణము చెల్లుఁబరి పండితులకో । న్నిష్ఠుఁడు రామునకీనయే పృథివిం జిఱుకోరలనంగ "పృథుపరిఘబాహా" అనులక్షణంబు చూపఁబడె పారిజాతాపహరణంబులోనిది (౨। ఇచ్చెనా యనములు రుక్మిణీప్రభృతులైనసతుల్ పదియాఱువేలకున్' అనులక్ష్యం బుదాహరింపఁబడినది. తిమ్మకవిగారు 'సతుల్ పదియాఱువేలకున్' అను షష్ఠ్యంతవిశేషణంబు ప్రథమయైనందులకు నుదాహరణంబుగా గ్రహించిరి 'పదియాఱువేలకున్' అను సంఖ్యావాచకంబునకు 'సతుల్' అనునది విశేష్యమేకాని విశేషణముకాదు యుదాహరణంబు సంఖ్యాభిధానతద్విశేష్యంబులకు విపర్యాసంబుగా నిలుపఁదగునని సందర్భమునఁ జూపినచో గమనార్హముగానుండును. క॥ అపరాహ్ణసమయమునఁ దప్పమాతీతాతిఘోరయుద్ధంబయ్యెన్ । రిపుభయదభుజుఁడు భీమున । కపరిమితబలుండు గౌరవాధీశునకున్' భార. భీష్మ. 2ఆ. (భీమునకు' గౌరవాధీశునకున్, అను షష్ఠీవిశేష్యంబులకు 'రిపుభయదభుజుఁడు, అపరిమితబలుఁడు' అను ప్రథమావిశేషణంబులు గ్రమంబుగాఁ బ్రయోగింపఁబడియె. శా. గౌరవ్యాజపవిత్రగోత్రవిమలాపస్తంబసూత్రుని ద్వారా జీవథవుండు మాధవునకు బ్రహ్మాచారధీమంబకన్, సైషు 1ఆ. (మాధవునకు అను షష్ఠీవిశేష్యంబునకు 'ధవుండు' అను ప్రథమావిశేషణము ప్రయోగింపఁబడెను) మ॥ అకలంకాపనసత్వమొందెభిషు మాతా వ్యాకరావంతికా । 'శివురుత్సేత్రిగ ప్రయోగముల నే సేవింప కుద్దండగం । డకవేదండవరాహవాహారిపు బద్ధన్యాసప్రియ వ్యంచమకౌం । ధకురాఁడెల్లెడ బుద్ధిజాడ్యజనితోన్మాదుల్ గణాశ్రోత్రియుల్ మహా- 2ఆ. (ఇమ్ముందుకొండపు. అనుషష్ఠీవిశేష్యంబునకు 'ఉద్దండగండకవేదండవరాహవాహారిపుబద్ధన్యాసప్రియము, అను ప్రథమావిశేషణం బుపయోగింపంబడెను.) సగాహారకర్మాతవిషష్ఠ్యంతంబునకును బ్రథమాంతవిశేషణంబుగాఁ గొండొ చో

సమన్వయించున్. శ్రీ మీపనువున రాజ్యము లీపాండుతనూభవులకు నీకున్నభు
జా లోపభయంకరుఁడర్జును కోపానలమునఁబడి మిట్టిగొనదే నారీ, భా-ఉద్యో-
1ఆ. ఉ॥ మీకు మాఱాడెడ్ | విగ్రహవేళ నయ్యముని విస్ఫుఁడు కోపనంబుఁజా
ఙ్ఘ్రిని | ప్రాగ్రిపురుండు ధర్మసుతు పన్నిదనీకు సమస్యమిత్తునీ, భాగ-ఆ-6 ఉ
పద్యంబులలో భుజాలోపభయంకరుఁడు, అనుపద్యాంశము (అర్జునకోపానల
ము, అను షష్ఠీతత్పురుషంబులోకనే దేశ్యంబునులు షష్ఠీకంబును నైనయర్జునశబ్దంబునకు
విశేషణంబుగా నన్వయించుమన్నదిద్వితీయపద్యంబులో (పార్థివపాగ్రిపురుండు, అను
పదాంతంబు ధర్మసుతపన్ను అనషష్ఠీతత్పురుషంబులోనేకదేశంబునును, షష్ఠీకంబు
ను, నైనధర్మశబ్దంబునకు విశేషణంబుగానన్వయించుమన్నది. ఇట్టివి పెక్కులుప్రయో
గంబులుగలవు ఇట్టిప్రయోగంబులుశాస్త్రదృష్టిచేనాలోచింపఁగాధారాళమైనవి కావని
చెప్పవలయును, సమాసపరిచ్ఛేదంబులోఁ బ్రథమసూత్రంబుచే సామర్థ్యంబుగలపదంబు
లకు సమాసంబు విధింపఁబడినది సామర్థ్యంబనఁగా వ్యస్తగృహీతంబులగునర్థంబుల కేకార్థీ
భావంబనియుఁ, బ్రకృతిసిద్ధార్థంబులగు పదంబుల కేకార్థంబునందు వృత్తిసామర్థ్యంబ
నియు, వివరింపంబడియె. కనుక (అర్జునకోపానలంబు, అన్నసమాసంబులో నర్జునుం
డును, కోపాగ్నియు నిట్లు వేర్వేఱుగా రెండుపదార్థంబులు స్ఫురింపమన్నను నర్జు
నుండు కోపాగ్నికి విశేషణంబై కోపాగ్ని విశేష్యంబై విశేషణ విశేష్యభావంబున
నర్జునసంబంధి కోపాగ్నియనెడి యఖండార్థంబు స్ఫురించుచున్నయది. లోకం
బులో వేఱువేఱుగా నున్నతంతువు (దారములు) లనెడి బహుపదార్థంబుల
వశ్యైక్యము మేళగించినపిమ్మట వస్త్రమనెడి యేకపదార్థంబగుచున్నది. బహు
సంఖ్యగానున్న యిష్టకలను (ఇటుకలను) నొండొంటిపైదృఢంబుగాఁ జేర్చినపిద
పఁ గుడ్య (గోడ) మనెడి యేకపదార్థంబు కలుగుచున్నయది. చిందఱవందఱలై
భిన్నంబులుగానున్న శిరోజంబు లల్లిబిల్లికతో నల్లఁబడినపుడు జడయనెడి యేక
పదార్థంబు జనించుచున్నయది తంతువులకుఁ బటంబ (వస్త్రము) నెడివ్యా
జంబున, నేకార్థవ్యక్తి కలిగినపిమ్మట వేఱుగానున్న యింకొకతంతువునకుఁ బ
టాంతర్గతమైన తంతువుతోఁ గలియుట దుర్లభంబు. పరస్పరమిళితంబులైన యిష్టక
లు కుడ్యంబనెడి వ్యవహారంబును బొందినపిమ్మట నట్టికుడ్యంబులో నేకదేశవర్తియైన
యిష్టకతో వేఱొక యిష్టకకు సంబంధంబు దుర్లభంబు. శిరోరుహంబులు పరస్పరమే

శనంబున వేశి (జడ) రైన యనంతరంబునసట్టి వేద్యాంతవ్యాఖ్యాతశిరోజంబులతోఁ బ్రమాదవశంబున దిగవిడిచిన యుత్తరశిరోజంబు కలియుట దుర్ఘటంబు. అట్లే సమాసంబునందుఁ బరస్పరభిన్నంబుగా నున్న పదార్థంబు లేకార్థీభావశక్తిచే నేకపదార్థంబుగా భావింపఁబడినపిదప్పటను నట్టిసమాసైక దేశంబైనయర్థంబుతో సమాసబహిర్భూతపదార్థంబునకు నన్వయంబు దుర్ఘటంబు కాన సంస్కృతభాషలో ఋద్ధస్య (సంపదగల) రాజమాతంగః (రాజుయొక్క యేనుఁగు), అన్న యుదాహరణంబునందు షష్ఠీతత్పురుషసమాసైకదేశంబైన రాజపదార్థంబుతో ఋద్ధస్య, అనెడి షష్ఠ్యంతవిశేషణంబు నన్వయించుట దుర్ఘటంబైన యట్లు ఘటకాంశోపభయంకరుఁడు, అనువిశేషణంబు శత్రునకోపాసకంబు, అనుసమాసంబులో నేకదేశవర్తియైనశత్రుగున పదార్థంబులతో నన్వయించుటయు పార్థివప్రాగ్రసరుండు, అను విశేషణంబు ధర్మసుతుపన్నిది, అనుసమాసంబులో నంతర్గతంబైన ధర్మసుతపదార్థంబుతో విశేషణభావంబున నన్వయించుటయు దుష్కరంబు. వైనసంస్కృతవ్యాకరణంబులో శిమోదనంశాలీనాం; కేపాంశాలీనాం ముంపనమిత్యర్థః (వికాలిధాన్యము (వరిధాన్యము) యొక్క యన్నము!) సక్త్వాఢకమాపణీయానాం;ఆపణీయానాం సక్తూనామాఢకమిత్యర్థః=(అంగడియందలి పేలపిండియొక్క యాఢకము; = పరిమాణవిశేషము) ఇత్యాది స్థలంబులలో శాలీనాం, అనెడి సమాసబహిర్భూతషష్ఠ్యంతంబునకు శిమోదనం,అనెడి సమాసంబులో నంతర్భూతంబైన శాలి శబ్దంబుతో నన్వయంబు కలిగినట్లులను. ఆపణీయానాం. అనెడి షష్ఠ్యంతవిశేషణంబునకు సక్త్వాఢకం, అనెడి సమాసంబులో నేకదేశవర్తియైన సక్తుపదార్థంబుతో నన్వయంబు సంభవించినయట్లులను, పైనిం జెప్పిన మహాకవుల తెలుఁగుప్రయోగంబులు క్వాచిత్కంబులై యుండవచ్చునని తెలిసికొనునది. విశేషణంబులషష్ఠికే ప్రథమావిభక్తిగాక విశేషణంబుల ద్వితీయాదివిభక్తులకును బ్రథమావిభక్తి మహాకవి ప్రయోగంబులఁ జూపట్టెడిని కావుననే యుడిపము సూరకవింద్రుఁడిట్లు లక్షణపద్యంబును రచియించుచున్నాఁడు. క॥ అగనను క్రియతోఁ బాసియుఁ। దగు పెక్కువిభక్తులం బ్రథమచెందును భక్తగణాదయమానచిత్తుం। దగజాధిపుకీర్తి దిశలనలమెననంగన్, కవిసంశయవిచ్ఛేదము. ప్రథమ - తె- చ॥ అహీనబాహుబల పారఘుతుల్ మధుకైటభాదిదై। త్యపతులనెల్లఁ ద్రుక్కడఁచె, నిర్జ-గ్మ, ఇన్నిట ద

త్యపకులనెల్ల, అనెడిద్వితీయాంతవిశేష్యంబునకు (నృపుల్, అను ప్రథమావిశేషణము ప యోగింపఁబడియె. ఉ॥ పూని ప్రతిజ్ఞ చేసె కృతపుణ్యుఁడు లక్ష్మణుతోడ జెల్మియుక్ భార- అర-7ఆ. క॥ మాతండ్రి పరాశరసుతు। చేతంబనిచె ననుజ్ఞ కిలపరలో। చేతు డగుధర్మతనయుఁడు। ప్రీతినొందఁబడియె బంధుబృందయుతముగన్, భార-ఆశ్ర-1ఆ. క॥ నీరుకులమ్ముననుఁ దగఁబతోడను గొని రామఁగడుపఁదొడఁగెను నృపధర్మజయు, డిట్టుతోడను। గానక కీలంబుచేయఁగా రీకనకే, భార-ఆ-6ఆ. (నృపధర్మ జయుఁడు సఖ్యుతో, అనిపాఠాంతరము) క॥ తండ్రి ఘనోత్కృష్టుఁడు మీ తల్లి గలుగఁగా దితల్లి ద్రౌపదితోడన్ దండ్రులుహరిదీశ్వరులెన- మంద్రుమొగడఁ దెచ్చెగంధమాదనమునకున్, జైమి-1ఆ. పైపద్యంబులయందు లక్ష్మణుతోడన్, పరాశరసుతుచేతన్, అర్జునుతోడన్, ద్రౌపదతోడన్, అను తృతీయావిశేష్యంబులకుఁ గ్రమంబుగా కృతపుణ్యుఁడు, తండ్రి, నృపధర్మజయుఁడు, తల్లి, అను ప్రథమవిశేషణంబులు ప్రయోగింపఁబడియె. అహోబలపతి (షష్ఠీవిశేషణానాం ప్రథమాస్యాత్, అనిన నన్నయభట్టారకునిసూత్రంబులో (విశేషణానాం, అన్న బహువచనపారస్యంబుచే నొక్క షష్ఠ్యంతవి[illegible] ప్రథమాంతంబు విశేషణంబుగానుంట గాక తక్కినకొన్ని షష్ఠీతరవిభక్త్యంతంబులకుఁ గూడఁ బ్రథమాంతంబువిశేషణంబున నుండవచ్చుననియు (సీ॥ గీ॥ అయ్యఁడు హిరణ్యగర్భునందంతకంబె, అను-3ఆ.అనిన కవితాపితామహుని వచనము నిర్మూలమనియు, సప్తమ్యంతవిశేష్యంబునకుఁ బ్రథమాంతంబు విశేషణంబు కూడదనియుఁ జెప్పెను.

28 సూ.—భవత్యర్థవ్యవహితంబులగువిశేషణంబులకుం బ్రథమ యగు.

అగు మొదలగునవిభవత్యర్థములు ॥ విద్యాశాలియగుపురుషుని సకలజనులు సన్మానింతురు । భూతదయాళురగు మహాత్ములకు శ్రేయంబుగలుగును । అతిమానుష మత్యద్భుత మతిమనోహరమయిన కేశవార్జునకృతి

వ్యా— అగు. అవు డౌ, (సోఁ ఖాతుగ్రార్థ విశేషణంబులు) అయిన (ఐన. (భూతార్థకవిశేషణంబులు) కాని, (వ్యతిరేకార్థకవిశేషణ) ఇత్యాది భవత్యర్థకంబులచే (విశేష్యంబులకు) వెడపబడిన విశేషణంబులపైఁ బ్రయోగింపఁబడును. ఉ. విద్యాశాలియగుపురుషుని సకలజనులు సన్మానింతురు. ఇట విద్యాశాలి అను విశేషణంబు 'పురుషుని' అను ద్వితీయాంతవిశేష్యంబునకు సంబంధించియున్నందున ద్వితీయాంతంబు కావలసియున్నను అగు, అయిన భవత్యర్థకశబ్దవిశేషణంబుచే వ్యవహితంబగుటంజేసి ప్రథమావిభక్త్యంతంబైయుండె. అగు అను భవత్యర్థకంబులేనియెడల విద్యాశాలిని పురుషుని సకలజనులు సన్మానింతురు అని ద్వితీయాంతంబుగ నుండవలయు. ఇట్లే 'భూతదయాపరులు మహాత్ములు శ్రేయంబు గలుగును' అభిమానపమత్త్వదుర్మతమతిగమ్యమయిన కేశవార్జునకృతి ఇత్యాదిస్థలంబులయందు నీసూత్రముచేఁ బ్రథమావిభక్తి విశేషణంబులకు గలిగెనని తెలియునది.

29 సూ.—భవత్యర్థకంబు సన్నిహితవిశేషణంబునకును దానిముందువిశేషణంబులకయిపదంబును బహుళంబుగానుప్రయుక్తంబగు.

అతులుఁడయియప్రమేయుఁడౌ హరినిగొలుతు

వ్యా—భవత్యర్థకంబులైన 'అగు' 'డౌ' శబ్దంబులు విశేష్యంబునకు నవ్యవధానంబుగఁ బూర్వమందున్న విశేషణంబులపైనగను వేఱుగానున్న విశేషణంబుపై 'అయి' 'ఐ' అనుక్త్వార్థకావ్యయంబులుపయోగింపఁబడును ఉ. అతులుఁడయియప్రమేయుఁడౌ హరినిగొలుతు ఇందు (హరి), అను విశేష్యంబునకు (అప్రమేయుఁడు, అనునది సమీపవిశేషణంబుగావున దానిపైని భవత్యర్థకమైన 'డౌ' అనునది ప్రయోగింపఁబడె అతులుఁడు అను విశేషణంబు హరికి దూరవర్తియగుటంజేసి దానిపై అయి అనునది చేర్పంబడియె

30 సూ.—అయిపదానుప్రయోగంబులేనిచోఁ దుదివిశేషణంబునకేనివిశేషణంబులన్నింటికేని మీఁదసముచ్చయార్థంబువిభాషంబ్రయోగింపంబడు.

ఆద్యుఁడప్రమేయుఁడునగు హరినిఁగొలుతు ఆద్యుఁడు నమేయ గుణుఁడునౌ హరినిఁగొలుతు ఆద్యుఁడప్రమేయుండగు హరినిఁగొలుతు

వ్యా— అయి. అనుపదము దూరస్థవిశేషణంబుపైఁ జేర్పనియప్పుడు తుది విశేషణంబునకుఁగాని, విశేషణంబులన్నింటికిఁగానిఁ సముచ్చయార్థకశబ్దంబు విభాషగా జోడింపఁబడును ఈ ఆద్యుఁడప్రమేయుండునగు హరినిఁగొలుతు ఇయ్యెడ ఆద్యుఁడు, అనువిశేషణంబుకంటె ,అయి, పదంబు మానంబడినందునఁ దుదివిశేషణంబైన అప్రమేయుఁడు, అనుదానికి సముచ్చయార్థకంబైన ,ను శబ్దంబు చేర్పంబడినది ఆద్యుఁడునమేయగుణుఁడునౌ హరినిఁగొలుతు ఇచ్చోట నన్నివిశేషణంబులకును సముచ్చయార్థక ,ను, శబ్దంబు చేర్పఁబడియె ,ఆద్యుఁడప్రమేయుండగు హరినిఁగొలుతు ఈవిధి వైభాషికంబు గావున నీయుదాహరణంబునందు విశేషణంబులలో దేనికిని సముచ్చయార్థక ,ను, శబ్దంబు చేర్పంబడలేదు

31 సూ. ధాతుజవిశేషణవ్యవధానంబునవిశేషణంబులన్నింటి కయిపదంబను ప్రయుక్తంబగు.

ఆద్యుఁడయి యప్రమేయుఁడై యఖిలసేవ్యుఁడైయెసంగెడు దేవుని నభినుతింతు ఇచట మఱియుం బ్రయోగవైచిత్ర్యంబుగలదది ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

వ్యా—విశేష్యంబునకుఁ ధర్మస్త్రమర్థకవిశేషణం బవ్యవధానంబుగాఁ బూర్వంబందుండినచోఁ దక్కినవిశేషణంబు లన్నింటిపైని ,అయి, పదంబు చేర్పంబడు ఈ ఆద్యుఁడయి యప్రమేయుఁడై యఖిలసేవ్యుఁడై యెసంగెడు దేవుని నభినుతింతు ఇచ్చట ,ఎసంగెడు, అను క్రియాజన్యవిశేషణంబులో విశేషణవిశేష్యంబులెడఁజొచ్చియున్నవి కావున ,ఆద్యుఁడు అప్రమేయుఁడు, అఖిలసేవ్యుఁడు' అను విశేషణంబులన్నింటికిని అయి అనుపదంబు చేర్పంబడియె (మూలము) ఇచ్చట

మఱియుం బ్రయోగవైచిత్ర్యంబుగలవని ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది (వ్యా) ప్రయోగవైచిత్ర్యంబునా సూత్రంబునం జెప్పినరీతిగా నాయా పదంబు లెల్లవిశేషణంబులకును ననుప్రయుక్తంబు గాక కొన్నివిశేషణంబులకును గతిపయవిశేషణంబులకును, ననుప్రయుక్తంబు గాఁగఁ దత్ప్రయోగంబులు గ్రంథంబులయందుఁ గలవు కావున అయ్యెడఁ దత్ప్రయోగములకు నఖిలసేవ్యుఁడై యొప్పెడు దేవుని నుతింతు ఇత్యాది ప్రయోగవైచిత్ర్యంబు లుండవచ్చునని భావంబు

32 సూ —భావార్థకాదియోగంబునం గర్తకుఁ బ్రథమయగు.

రాముఁడువచ్చుట - రాముఁడు రాఁగా లక్ష్మణుఁడుగాంచె - రాముఁడువిల్లందినం ద్రిలోకంబులాకులంబులగు - రాముఁడు పట్టినవ్రతిన వారింపంపరంబుగాదు.

వ్యా—భావంబనఁగా ధాత్వర్థము భావార్థమందుఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియైదవసూత్రంబుచే ట, వర్ణకంబును ముప్పదియాఱవసూత్రంబున కజె వర్ణకంబును, ముప్పదియేడవసూత్రమ్ముచే వ్యతిరేకభావంబున మిజ్ప్రత్యయంబును, విధింపబడినవి కావునన్ జెప్పినటువంటి కాదులు భావార్థకంబులు ఆదిశబ్దంబుచే నలుపదవసూత్రంబుచే నయిన భావలక్షణార్థంబునందలి నజ్ [illegible] దయొకండవసూత్రంబుచేనయిన ద్రుతాంతనవర్ణకంబును, నలుపదిరెండవసూత్రంబులోని డు, వర్ణకంబును, నలుపదియాఱవసూత్రంబులోని ధాత్వర్థకనవర్ణకంబును, ఇత్యాదిప్రత్యయంబులూహించుకొనునది ఈప్రత్యయాంతశబ్దంబులతో నన్వయించిన కర్తకుఁ బ్రథమావిభక్తిగలుగును ఈ రాముఁడువచ్చుట ఇచ్చట ట వర్ణకాంతవచ్చునాతువుతో రామునకు నన్వయంబుకానఁ బ్రథమవచ్చెను సంస్కృతభాషలో నిట్టిభావార్థకతింతస్థలంబులోఁ గర్తకుఁ దృతీయయగును రాముఁడువచ్చుట = రామేణాగమ్యతే ఇట్లు సంస్కృతాంధ్రభాషల శైలిం జేసికొన్నిచోటులఁ బ్రయోగింపఁబడు చూపట్టెడి. ఈ రాముఁడు రాఁగా లక్ష్మణుండు గాంచె, ఇచ్చట రాక, అనునది మఱివర్ణకాంతము ఈశబ్దంబునకుఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదంబందలి నూటపదునేనవసూత్రంబుచే

ఁనుఁడి, వర్ణకాంతంబైన యగుధాతు వనుపయుక్తంబుగాఁగా రాఁగా అనురూపం బునిష్పన్నంబాయె ధాత్వర్థంబైన వచ్చుక్రియకు రాముఁడు కర్తగావున రామశబ్దంబు కంటెఁ బ్రథమావిభక్తి కలిగెను ఁఉ రాముఁడు విల్లందినప్డు త్రిలోకంబు లాకులంబగు, ఇచ్చట ఁఅందినన్, అనెడి నవర్ణకాంతంబునకు రాముఁడు కర్త కాఁబట్టి ప్రథమవచ్చెను ఁఉ రాముఁడు పట్టినప్రతిన వారింపదరంబుగాదు, ఇచ్చట ఁపట్టిన, అనెడిక్తవదర్థక నవర్ణకాంతశబ్దంబుయొక్క యర్థంబునకు రాముఁడు కర్తగావున వెనుకటిరీతిగ రామ శబ్దంబుకంటెఁ బ్రథమవచ్చెను జాబిలితోఁ తెంచ డుం కువలయంబులు వికసిల్లె ఇచ డువర్ణకాంతంబైనతోఁతెంచుధాతువుయొక్క యర్థంబునకు జంద్రుఁడు కర్త గావున జాబిలిశబ్దంబుకంటెఁ గర్త్రర్థద్యోతకంబై ప్రథమావిభక్తి కలిగెను. ఇట్లు —ఁరాముఁడు వందకమునువు ఁరాముఁడువంపెమి ఇత్యాదులం బ్రథమ యూహ్యంబు.

33 సూ —ప్రథమాంతంబులగు యుష్మదస్మద్విశేషణంబులకే కత్వంబున వు ~~[illegible]~~ రు ములునంతాగమంబులు ప్రాయికంబుగనగు

వ్యా— యుష్మదస్మచ్ఛబ్దంబులైన నీ నా శబ్దవిశేషణంబులు ప్రథమావిభక్త్యంతంబులైనప్పుడే ఏకవచనంబునఁ గ్రమంబుగా నీశబ్దవిశేషణంబుపై వువర్ణాగమంబును, నాశబ్ద విశేషణంబుపై నువర్ణాగమంబును బహువచనంబున నీశబ్దవిశేషణంబుపై రువర్ణాగమంబును, నాశబ్దవిశేషణంబుపై ము వర్ణాగమంబును దఱచుగాఁ గలుగును.

34 సూ —ఈయాగమంబులు పరంబులగునపుడుత్వంబున కత్వంబగు.

నీవుధన్యుఁడవు - నేనుధన్యుఁడను - మీరుధన్యులరు - మేము ధన్యులము ॥ ఇకారంబుమీఁది కునుప్రక్రియావిభక్తుల యుత్వంబున కిత్వంబగునను సూత్రముచేత వుకారకిత్వంబగు - నీవుసుకృతివి - నేను

సుకృతిని-ఆర్తిహరుఁడవో నినుఁగొల్తునంబుజాక్ష గర్వగరిష్ఠుండగునన్ను మీరలుపెద్దలు-ఇత్యాదులు ప్రాయికగ్రహణముచే రక్షితంబులయ్యె.

వ్యా—పైరెండెప్పిన వు, ను రు ము శబ్దాగమంబులు పరమైనప్పుడు విభక్తి యొక్క యుత్వంబునకు నత్వంబుగలుగును. ఉదా నీవు న్యుఁడవు, ఇచ్చోట నీవు + ధన్యుండవు ఇట్లుండ ధన్యుఁడనునది 'నీవు' అనిన యుష్మచ్ఛబ్దార్థంబునకు విశేషణంబు గావున పైముప్పదియూఁడవ సూత్రంబుచే పుంస్త్వంబుపై పువర్ణాగమంబు గలిగి నీవు ధన్యుఁడువు, అని ప్రసక్తంబున నయ్యెను పిదప ముప్పదినాలుగవ సూత్రంబున పువర్ణాగమంబునకు, పూర్వంబునందుండిన డువర్ణోకారంబునకు - నత్వంబుగలుగ నీవు ధన్యుఁడవు అయ్యె ఇట్లు నేనుధన్యుఁడను మీరు ధన్యులరు మేము ధన్యులము, ఇత్యాదులందుఁ పైసూత్రంబులచేఁ బ్రక్రియాంశంబూహింపఁదగును. నది . . . ప్రసిద్ధులరా [illegible] మహాస్త్రవిద్యలం గమ . . . పరఁగు గాక మీ శిష్యులరై . . . మీరుదు . . . రముగ నూతిలోఁబడిన" భార-ఆది- క మీరును గంతియు నమాపరివారమహామాత్యభృత్యవర్గులరై నా నారాజ్యలీలతోఁజని సారమతింజేయుఁడండు సతతోత్సవముల్ భార-ఉద్యో సీ॥ వడముడియును నీవు వాయువాసవుల శక్తులు ధరియించిన దుర్జయులరు భార-శాంతి (మూలము) ఇకారంబుమీఁదికు న్వు ప్రక్రియావిభక్తుల యుత్వంబున కిత్వంబగునను సూత్రముచేత వునకు కిత్వంబగు ఉ నీవుసుకృతివి నేను సుకృతిని, ఆర్తిహరుఁడవౌ నినుఁ గొల్తునంబుజాక్ష వ్యా—సుకృతిశబ్దంబికారాంతంబు దీనిపై వువర్ణాగమంబులు మన్యమోత్తమ పురుషంబులయందు రాఁగా "సుకృతి + వు సుకృతి + నుఁ అయ్యెనిమ్మను ఇకారంబుమీఁది, అను పైనిం [illegible] తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి యిరువదియూఁడవ సూత్రంబుచే వానికి నిత్వంబువచ్చి సుకృతివి, సుకృతిని, అని యికారాంతంబులయ్యె ఆర్తిహరుఁడవౌ నినుఁ గొల్తునంబుజాక్ష, ఆర్తిహరుఁడవు ఇయ్యది నిను అనిన యుష్మదర్థంబునకు విశేషణంబుగాన నీపరిచ్ఛేదమందలి ముప్పదిమూఁడవ సూత్రంబుచే వువర్ణాగమంబును ముప్పదినాలుగవ సూత్రంబుచే డువర్ణోత్వంబునకు నత్వంబునగునన (మూలము, గర్వగరిష్ఠుండగు నన్ను మీరు పెద్దలు ఇత్యాదులు ప్రాయిగ్రహణముచే రక్షితంబులయ్యె (వ్యా) పై ముప్పదిమూఁడు ముప్పదినాలుగు సూత్రంబులచే గర్వగరిష్ఠుండనగునన్ను మీరు పెద్దలరు' ఇట్లు ప్రాప్తింపఁ పై ముప్పదిమూఁడవ సూత్రంబులోఁ బ్రాయికగ్రహణంబుచే క్వచిత్తుగా నాగమసూత్రంబుగా మండవచ్చునని తాత్పర్యము చి॥ నరమునఁ బుట్టితి

స్ఫురితవంశముం జొచ్చితి నంటుం బొందుమా! ఎరునపుం గోపాలుల జనవాస్యులం బొందితే నీతివిక్రము! స్థిరులకు పుత్రులం బడసితి న్సహజన్ముల ప్రాపుం గాంచితె! సరసిజనాథము న్నిటుం బ్రశస్తికి నెక్కినదాన నింతియుం గాక' భారత ఉద్యో తెఆ గా కృపాణన్యాయంపునై గోపుఖ వ్యాఘ్రుం బంచితి యుంగాక నీవు ఋషివే యూహింపవితర్కింపంగనే' కవులవిషము మా జయలక్ష్మికవుండైన నీవు దగ మహాత్మా సామ్రాజ్యభోగంబుల న్నియు నర్పించితి జైమిని భారతము. మ జననంబొందితి దుగ్ధవారినిధి నా సర్వేపుణ్యాంబుపై జనులే ప్రస్తుతింపసేయు నవతంసంబైతి' శకుంతలాపరిణయము (పిల్లలమర్రి పినవీరన్న ప్రణీతము) క॥ ఏనీకు నొకటి చెప్పెద దానవపులము త్య్యదేవతలకు నవధ్యుం డైననినుబోటివాండ్రే మానవుల జయింప విక్రమము గలదే, ఉత్తరరామాయణము ఆ గ అవ్యక్తతాపపరితాత్ముండైన నాకు నెట్లు వచ్చితి' సైష ము సీ గీ రండునను గూడి యోపరి ప్రాట్ట లార వత్సలతమీరు మీరేలవత్తుగయ్యా పరమునిర్భాగ్యుండైన నా పట్టుం దగిలి కటకటా సౌఖ్యజలరాశిం గాశిం బాసి కాంక్షింతుము. చ॥ వారికృపంగవితావిలాసవి స్తర ముమానీయుండైన ననుసర్వాంగణోత్తరమూర్తి. ఉత్తరరామాయణము

35 సూ—అదశబ్దంబునకు వునులు పరంబులగునపుడును, సంబోధనంబునందును, దానయనునాదేశంబగు—

నీవుచిన్నదానవు - నేనుచిన్నదానను-ఓచిన్నదాన.

వ్యా—'అది, అనుశబ్దంబునకు మధ్యమపురుష వువర్ణకంబును, ఉత్తమపురుష నువర్ణకంబునుం బరంబగుచుండంగా 'దాన, అనునది యాదేశంబగు. సంబోధనంబునందుంగూడ నీయాదేశంబుగలుగును ఉ నీవు చిన్నదానవు ఇచ్చట 'నీవుచిన్న + అది + వు' అనియుండ 'అది, అనుదానికి 'దాన' అనునది యాదేశంబయ్యె. నేనుచిన్నదానను' ఇచ్చట 'ను, అను నుత్తమపురుషైకవచనము పరంబగుచుండ అది అనుదానికి దానశబ్దాదేశంబు కలిగె 'ఓచిన్నదాన' ఇచటంగూడ వెనుకటియాదేశంబు కలిగెను.

36 సూ—అన్యయుష్మదస్మత్కార్యంబులం దుత్తరోత్తరంబు బలీయంబు.

వాఁడును మీఁరును ధన్యులరు । మీఁరును మేమును ధన్యులము.

వ్యా—ప్రథమ మధ్యమోత్తమ పురుషంబులకార్యంబులకు నొక్కచో సమావేశంబు గలిగినప్పుడు క్రమంబుగాఁ బరకార్యంబు ప్రబలంబు. అనఁగా నొకవాక్యంబులోఁ బ్రథమ మధ్యమ పురుషంబులకు సమావేశంబు గలిగినప్పుడు క్రియావిభక్తి మధ్యమ పురుషంబులోఁ జేరవలయును. మధ్యమోత్తమ పురుషంబులకు నేకవాక్యంబులో సమావేశంబు గలిగినప్పుడు క్రియ యుత్తమపురుషమై యుండునని తాత్పర్యము. ఉ. 'వాఁడును మీఁరును ధన్యులరు', ఈవాక్యంబునందు 'వాఁడును' అను తచ్ఛబ్దంబునుబట్టి ప్రథమపురుషంబును, 'మీఁరును', అను యుష్మచ్ఛబ్దంబునుబట్టి మధ్యమపురుషంబును, ప్రాప్తించుచుండఁ బరత్వకసూత్రంబుచేఁ గ్రియావిభక్తి మధ్యమపురుషంబుతో నన్వయించినది కావున సుప్తిఙ్యోగంబు సుప్తిఙ్నాల్గు సూత్రంబులచే 'రు', శబ్దాగమత్వంబును గల్గి 'ధన్యులరు', అనురూపంబాయెను. 'మీఁరును మేమును ధన్యులము', ఈ వాక్యంబునందు మధ్యమపురుషోత్తమ పురుషంబులున్నందునఁ గ్రియావిభక్తులవిధికి సంశయంబురాఁగాఁ బరత్వసూత్రంబున నుత్తమపురుషకార్యంబు ప్రబలంబై సుప్తిఙ్మాఁదిహ్యసూత్రంబుచే ముశబ్దాగమంబును, సుప్తిఙ్నాల్గవసూత్రంబున నత్వంబును, గల్గినది. వాస్తవంబున నాలోచింపఁగా 'వాఁడునుమీఁరును ధన్యులరు', అనువాక్యంబునందు 'మీఁరును', అనిన యుష్మచ్ఛబ్దార్థంబునకే 'వాఁడును', అనినతచ్ఛబ్దార్థంబును బ్రధానాంశంబగుటవలనను, ప్రధానాంశంబు శాస్త్రంబునందేపి కర్తగానుండుటవిధేయాంశవలనను, కర్తకుఁ గ్రియాన్వయము ముఖ్యముగనుండుటవలనను, 'వాఁడును' అనినతచ్ఛబ్దార్థంబు నగుణభూతంబై క్రియతో నన్వయంబు తప్పక యుండెడిదియున్నది. కావుననే ధన్యత్వము యుష్మదర్థంబునందు సంబంధించినట్టులే తచ్ఛబ్దార్థంబునందుంగూడ నన్వయించును, 'మీఁరును ధన్యులరు, వాఁడును ధన్యుఁడు', అని స్ఫురించుచున్నది, అందున 1 వాఁడును 2 మీఁరును 1 ధన్యుఁడు, 2 ధన్యులరు, ఇట్లుండ 'రాములు', అనిన బహువచనాంతమైన యువాక్యార్థంబునందుఁ బక్కన రెండు రామశబ్దంబులును లోపించియొక్క రామశబ్దంబె శేషించినట్టులు 'ధన్యుఁడు' అనిన ప్రథమపురుషంబు లోపించి 'ధన్యులరు' అనినమధ్యమపురుషంబు శేషించినదనియు, భాషాపరిపాటింజేసి తెలియవలెఁ బ్రథమపురుష మధ్యమపురుషంబులకు సముచ్చయంబున మధ్యమపురుషంబునకు నేక శేషంబు గలుగు ననియు, మధ్యమోత్తమ పురుషంబులకు సముచ్చయంబున నుత్తమపురుషంబునకు

సముచ్చయంబు గలుగవచ్చియు, నూహింపవలయును. మ॥ అవమాన్యుల్ సభలోన మాన్యు
డని సాహార్దంబునం గౌరవ స్థవిర పేర్కొన నిన్నుఁ బాండుతనయుల్ దప్పంగఁబూజిం
చిర య్యవివేకాస్పదులైన పాండవులు గాంగేయుండు భీష్ముండు నే శివనీవుంగడఁగుండు
వాసుదేవుండు సంగ్రామరంగంబునన్' భార-సభా. 2 ఆ. అనుపద్యంబునందు 'నవివేకా
స్పదులైన పాండవులు కడంగునది. భీష్ముండు కడంగునది నీవుకడంగుము అని పాండవ
భీష్మకృష్ణులు ముగ్గురును గ్రియాకర్తలైనట్టులు స్ఫురించుచున్నది. ఇటుఁ బ్రథమపురు
షంబు లోపించి మధ్యమపురుషంబున క్రియ శేషంబు గలిగినది. తక్కినపురుషంబులు
లోపించినట్లు గానంబడదు, అనినబహువచనంబే తెలుపుచున్నది. ఇట్టిపురుషంబుల
సమావేశంబున సంస్కృత భాషయందును, ఆంధ్రభాషయందును, గొంచెము సాదృశ్యంబున్నం
దున బాలవ్యాకరణంబులో నుదాహరింపఁబడిన తెలుఁగువాక్యంబులు సంస్కృతంబు
లోనికి మార్చి చూపఁబడుచున్నయవి. 'వారును మీరును గన్యలకు' దీనికి సంస్కృ
తము 'యూయంకన్యాః' అని యగును. త్యదాదీనామ్మిథస్సహోక్తౌ యత్పరం త
చ్ఛిష్యతే, అను సాంస్కృతిక వ్యాకరణంబునఁ బైవాక్యంబులోని 'యూయం, అను
రూపంబు, తేచ(వారును) యూయంచ(మీరును)=యూయం (వారును,మీరును), అను
నర్థంబుంగల రూపంబగును. త్యద్ శబ్దంబు మొదలైన శబ్దంబులకు నన్యోన్యము సహ
వాసంబు గలిగినప్పుడు త్యదాదిగణంబులోఁ బాఠక్రమంబున నేదిశబ్దంబు పరంబోయది
శేషించి తక్కినయదిలోపించునని యర్థము. త్యదాదులు—త్యద్, తద్, (వాఁడు,అది)
యద్ (ఎవఁడు,ఏది) ఏతద్, ఇదం, అదస్ (వీఁడు,ఇది) ఏక, ద్వి, (ఒకటి,రెండు).
యుష్మద్ (నీవు)అస్మద్ (నేను) భవత్ (నీవు),అనునీయవి ద్విశబ్దంబువఱకేకాక భవచ్ఛ
బ్దమువఱకు నీవార్తికంబులోఁ ద్యదాదులని వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి ఈశబ్దార్థంబులకు
సముచ్చయంబుసంభవించినప్పుడు పైగణపాఠంబులోఁ జూపినక్రమంబున నేశబ్దంబుపరమో
యది శేషించితక్కినశబ్దంబులోపించు. 'యూయం'అనునపుడు 'తేచ,యూయంచ(వారు
ను, మీరును)అన్నవృత్తి పైనిం జూపఁబడియె. ఈవృత్తిలోఁ దచ్ఛబ్దార్థంబును,యుష్మచ్ఛ
బ్దార్థంబును, మిళితంబులై యున్నయవి. పైగణపాఠంబులోఁ దచ్ఛబ్దంబుతరువాత
యుష్మచ్ఛబ్దంబు పఠింపబడినందునఁ బూర్వోక్తసూత్రంబుచేఁ దచ్ఛబ్దంబు లోపించి
యుష్మచ్ఛబ్దంబు శేషించినది. ఇట్లు 'యూయం' అనినయుష్మచ్ఛబ్దంబు శేషించినప్ప
టికి నాభాషయందు 'వారును మీరును, అనునర్థంబు చెప్పికొనవలయును, అనఁగా

దచ్ఛబ్దంబు లోపించినను దాని యర్థంబుమాత్రంబు లోపింపక యేకశేషవృత్తిలోనిమిడి యున్నయది. ఇట్లు సంస్కృతంబులో 'తేచ యూయంచ' అనుసుబంతంబులకు నేకశేషము గలిగినప్పుడు పరమైనయుష్మచ్ఛబ్దంబే మిగిలినప్పటికిఁ దచ్ఛబ్దార్థము పోనియట్లులు తెలుంగుభాషయందేని 'వారును మీరును ధన్యులరు' అను వాక్యంబులోఁ ద్యదాని పర్యాయంబులైన 'వారును మీరును' అనువానికి నేకశేషంబు గలుగక వాని విధేయవిశేషణంబులకును, వాని క్రియలకును నేకశేషంబు సంభవించి తదర్థముపోదని గ్రహింపవలయును. పై తెలుంగువాక్యంబులో ధన్యులరు, అన్నది విధేయవిశేషణంబు. పైసంస్కృతవాక్యంబులో 'యూయం' అనునప్పుడు 'తేచ(వారును)' అన్నయర్థంబిమిడియున్నట్లే 'ధన్యులరు' అన్నప్పుడు 'ధన్యులు' అనిన ప్రథమపురుషంబిమిడి యున్నయది. యానియు, సాంస్కృతభాషయందేని ప్రథమపురుష మధ్యమపురుష సమావేశంబున మధ్యమపురుషంబు శేషించుననియు, మధ్యమపురుషోత్తమపురుష సమావేశంబున నుత్తమపురుషంబునకు నేకశేషంబు గలిగి మధ్యమపురుషంబు లోపించుననియు, లోపించిన పురుషంబుల యర్థంబు శేషించిన పురుషంబులలోనే యిమిడి యుండుననియు గ్రహించునది. కావుననే పైచిన్నయసూరికృతసూత్రంబులో 'ఉత్తమోత్తరకార్యంబులు బలవంతి' చెప్పంబడినందునఁ బ్రథమాదిపురుషంబుల యర్థంబులు, నిర్బాధంబుగ స్ఫురించుననితోఁచుచున్నది. ఇఁకను మీరును మేమును ధన్యులము, అను తెలుంగువాక్యంబునకు 'వయంధన్యాః' అన్న సంస్కృతవాక్యంబు పర్యాయంబగు (పైవాక్యంబులోని) 'వయం=యూయంచ, వయంచ (మీరును మేమును)' అనిన యస్మచ్ఛబ్దంబుచేతనే యుష్మచ్ఛబ్దార్థ మేకశేషవృత్తిచే గ్రహింపబడుచున్నయది. 'ధన్యాః' అనునట్టి ధన్యశబ్దార్థంబుకూడ లోపించిన యుష్మచ్ఛబ్దంబుయొక్క యర్థంబుతో సమన్వయించుచున్నది. (పైవాక్యంబులోని) 'ధన్యాః'= ధన్యాశ్చ ధన్యాశ్చ (ధన్యులరు, ధన్యులము), అని యేకశేషవృత్తిచే నుభయశబ్దార్థంబులకును సమన్వయించును. 'వయం ధన్యాః, యూయం ధన్యాః' అనువాక్యంబులలో లోపించిన యుష్మచ్ఛబ్దార్థతచ్ఛబ్దార్థంబులకు సమన్వయించుటకై 'ధన్యాః' అను చోటునం గూడ నేకశేషంబైనయట్లులు 'వారును మీరును ధన్యులరు, మీరును మేమును ధన్యలము' అనిన ధన్యశబ్దంబునొద్ద నేకశేషవృత్తి యున్నదనియు, వాక్యంబులో స్థితంబులైన పైరేఖానిర్దిష్టతచ్ఛబ్ద యుష్మచ్ఛబ్దార్థంబులలో సమన్వయించుననియు గ్ర

హించుమని. ఇక నేక శేషవృత్తిచే బహువచనాంతక్రియలుకాక యేకవచనాంతక్రియలు గలిగిన యీక్రింది మహాకవిప్రయోగంబుల వాక్యాంతరంబు చేసికొని పురుషవిపరిణామం (మార్పుట) బూహించుకొనవలయును. ఉ. విప్రకులుండ. వెల్వడుము వేగమనీవును నీనిషాదియుఁ, భార-ఆది-౨౩. క. మనకాప్తుఁడు సంజయుఁడీ తనియుపదేశంబు పట్టి నిశ్చయమున మానం దుని వాళ్రియింపనయ్య యతనిఁ బొందిన బ్రదుకుదీవుద మ్ములుసుతులుఁ, భార-ఉద్యో-౨౩ ఉ. నేనునా నేనయు దాడివెట్టెడ విశృంఖలరఁ' హరి ఉ. ౩౩. ఆ|వె| ఎలుఁగురాలు పసఁగనిల్లనుఁ బదునాలు గేండ్లు రాఘవుండు నీవు నన్న రణ్యభూములందు రక్షించినేఁడుకా అడవినెట్టులొంటి విడిచెదనిన, జైమి. ౬౩. పైప్రథమపద్యంబునందు 'వెల్వడుము, అను నేకవచనాంతంబు 'నిషాదియుఁ' అను దానితో సమన్వయించుటకై 'వెల్వడుడని, అని విభక్తి విపరిణామంబున వాక్యాంతరంబూహించుకొనవలయు, ఇట్లే పైనిం జూపిన తక్కుంగల యుదాహరణముల యందును 'తమ్ములు సుతులు, ఇత్యాదిప్రథమాంతంబులు విభక్తివచనంబులవిపరిణామంబున నాక్షిప్తంబైన 'బ్రదుకుగుదు, ఇత్యాది క్రియలతో వాక్యాంతరంబున నన్వయించునని యెఱుంగునది.

ఒకానొకరు 'యుష్మదస్మదర్థంబులకును. అన్యార్థంబులకును, వాక్యంబున సమావేశంబు గలిగినప్పుడు క్రియలు యుష్మదస్మదర్థంబులే కర్తలనుగాని యితరంబు కర్తలుకావని చెప్పిరి అయ్యది న్యాయ్యంబు. సర్వపురుషంబులకు సమావేశంబులోఁ బ్రథమపురుషంబుకంటె మధ్యమపురుషంబును, దానికంటె నుత్తమపురుషంబును, బలవంతమైనందునఁ గ్రియాంగాకాయిపురుషవిశేషంబులు గలవియైనను యుష్మదస్మదర్థంబులకంటె నన్యంబులు కర్తలతో సామానాధికరణ్యమొందకుండుట నౌత్సర్గికంబు అట్లన్వయింపనిచో వాక్యంబునకు ననన్వయాపత్తి గలిగి వాక్యభేదంబు సంఘటిల్లును. కావుననే యుష్మదస్మదర్థంబులేకాక తక్కినవి కర్తలైనప్పుడును క్రియ యేకవచనంబుగా నుండినకొన్ని కవిప్రయోగంబులు గలవు. అట్టి యేకవచనాంత క్రియతోను; కర్తలనేకులను సంభవించినచో భిన్నవాక్యంబు చేసికొని సమన్వయించుకోవలయును. క. తనయొజిలిన యర్థంబొగ్గుదనమూ యిరిదొట్టు

చెప్పుమని యడిగినఁ జెప్పనివాఁడును సత్యము చెప్పనివాఁడును ఘోరనరకపంకమునఁ బడుద్రు, భార-ఆది- 2ఆ ఇత్యాద్యుదాహరణములయందు కర్తలు బహువుగానుండి క్రియ బహువచనంబునందున్నదో నిర్బంధము. (కా. బలవంతుఁడుపయినెత్తిన బలహీనుఁడును గోలుపడినయతఁడు ముచ్చిలి చేనున్నతఁడుఁ గాముకులచిత్తుఁడు నిద్రలేక యుండుదురధిపా!, భార- ఉద్యో- 2ఆ. గీర్వాణభాషయందును కర్తృబహుత్వంబున్నను క్రియ యేకవచనములో నుండుట తెలియఁగలదు. శ్లో. జయత్యతిబలో రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలః, రామాయణము సుందరకాండ. 42 సర్గ (అతిబలుండైన రాముఁడును లక్ష్మణుండును జయించెను) శ్లో. పాంచజన్యం హృషీకేశో దేవదత్తం ధనంజయః, పౌండ్రం దధ్మౌ మహాశంఖం భీమకర్మా వృకోదరః, మహాభారతభీష్మపర్వఘటిత భగవద్గీత-ప్రథమాధ్యాయము (కృష్ణుండు పాంచజన్యంబును అర్జునుండు దేవదత్తంబును, భీముండు పౌండ్రంబనుశంఖంబును, బూరించెను) శ్లో. సఖా గరీయాన్ శత్రుశ్చ కృత్రిమః, మాఘము 2 సర్గ-36 శ్లో (కృత్రిమశత్రువును, కృత్రిమస్నేహితుండును, బలీయుండు) శ్లో. మదేన భాతి కలభః ప్రతాపేన మహీపతిః, కువలయానందము దీపకాలంకారము. (మదముచేత ఏనుఁగుగున్నయుఁ బ్రతాపము చేత రాజును బ్రకాశించును.)

37 సూ—ఏకవాక్యంబునందొకానొక్కొండుతక్క సర్వపదంబులు క్రమనిరపేక్షంబుగఁ బ్రయోగింపఁజను.

పూర్వమిది పరమిదియను నియమమునుపేక్షింపక వాక్యమందెల్ల పదంబులు వలచినట్లు ప్రయోగింపఁదగును - ఏనిప్రభృతిశబ్దములు కొన్నినియమసాపేక్షంబులయియుండు - గాలిచల్లగావీచెను - వీచెనుజల్లగాగాలి - చల్లగాగాలివీచెను - వీచెనుగాలిచల్లగా - గాలివీచెనుజల్లగా - చల్లగావీచెనుగాలి.

వ్యా—వాక్యంబునందు నొకానొకపదంబుతప్ప నన్నిపదంబులు నాపదముతరు

వాత నీపదమే ప్రయోగింపవలయునని వరుసలో నియమ మవసరంబులేకుండ వాక్యంబునందుఁ పదంబులు వాక్యార్థంబు చెడకుండునట్లుగ యథేచ్ఛం బ్రయోగింపవచ్చును. (మూలము) పూర్వమిది పరమిదియను నియమ మపేక్షింపక వాక్యమందెల్లపదంబులు వలచినట్లు ప్రయోగింపందగును. (స్పష్టము) (యు॰) ఏనిప్రభృతిశబ్దంబులుకొన్ని నియమసాపేక్షంబులయియుండు; 1. గాలి చల్లగా వీచెను 2. వీచెను చల్లగా గాలి 3. చల్లగాగాలి వీచెను, 4. వీచెనుగాలి చల్లగా 5. గాలివీచెను చల్లగా 6. చల్లగావీచెనుగాలి.

వ్యా—ప్రభృతిశబ్దంబుచేత 'పోలెన్, వలెన్, అట్లు, అయ్యును, పొంటెన్,' ఇత్యాది పదంబులు నియమం బపేక్షించి ప్రయోగింపంబడు. అనఁగా ఏని, శబ్దాదులు తమయర్థంబేపదంబులయర్థంబులతో నన్వయింపునో యాపదంబులయొద్దనే వచనకావ్యమందు గాని పద్యకావ్యమందుఁ గాని ప్రయోగింపందగునుకాని తమయన్వయించు నాకాంక్షింపు పదార్థంబులకు దూరంబునఁ బ్రయోగింపఁబడఁ గూడదు ప్రథమోదాహరణంబునందు 'వీచెను' అనుశబ్దంబునందలి క్రియావిభక్తిచే నాకాంక్షితంబై 'గాలి' అనుకర్త 'వీచు' క్రియతో నన్వయించుచున్నయది. కానఁ గర్తయును, క్రియయును సాన్నిధ్యనియమంబు ప్రాప్తించుచుండెఁగాఁ బదార్థంబులకు వ్యవధానంబున్నను దోషంబు లేదనుటంజేసి 'చల్లగా' అను క్రియావిశేషణంబు 'గాలి' 'వీచెను' అనుశబ్దంబులకు మధ్యగానున్నను దోషంబులేదు. ద్వితీయోదాహరణంబునందుఁ గ్రియ మొదటనుండినను 'చల్లగా' అను క్రియావిశేషణంబు క్రియాకర్తల మధ్యనుండి యెడముకలిగించుచున్నను దోషంబు లేదు. తృతీయోదాహరణంబునందు 'చల్లగా' అనునది క్రియావిశేషణంబుగావున 'వీచెను' అనుక్రియయొద్ద నుండుట యత్యావశ్యకంబైనను దూరస్థితివలన వాక్యంబనర్థకంబుగాదు. చతుర్థోదాహరణంబునందుంగూడఁ గర్తకు మున్నే క్రియయున్నను 'చల్లగా' అనుక్రియావిశేషణంబు దూరస్థంబైనను నశాస్త్రీయంబుగాదు. పంచమోదాహరణంబునందు విశేషణంబు విశేష్యంబునకు ముందుండుట యవసరంబుగావున 'చల్లగా' అనక్రియావిశేషణంబు 'వీచెను' అనుదానికి ముందుండుట యుక్తంబు. ఇటం గ్రియ తరువాత నున్నను గుణంబె. షష్ఠోదాహరణంబునఁ గర్తకుఁ బూర్వంబునఁ గ్రియయున్నను సరసంబు. సంస్కృతభాషయందుంబలె నాంధ్రభాషయందును వాక్యంబున నన్వయక్రమంబు నపేక్షించి పదంబులు ప్రయోగింప నత్యావశ్యకత లేదుగనుక నే 'స్వాహితాశ్చసర్వేష్యుః' అనివన్నయభట్టారకపండితాగ్రేసరుండు సూత్రంబు రచియించెను

(పద్యశేషంబులును వాక్యంబు నవ్యవధానావ్యవధానంబులువివక్షింపనవసరంబు లేకయథేష్టం
బుగాఁ బ్రయోగింపవచ్చునని వైసూత్రార్థము) శ్లో॥ వ్యవధానంచ సాధుస్స్యాత్కార
కాద్యంత భాగయోః । మధ్యభాగే తత్ప్రయోగోనసాధుహృదయంగమం' వాక్యార్థం
బునకు విఘాతంబుచేయక యర్థంబును బ్రకాశింపఁ జేయునట్టి పదవ్యవధానంబు
సమీచీనమే యనియుఁ గ్రియా ప్రయోగంబు కర్తృకారకంబులకుఁ బ్రక్కనముననే గాని
కడపటఁగాని యుంచవలెననియు, కర్తలమధ్యను క్రియను ప్రయోగించినచో వాక్యంబు
నిరర్థకంబగుననియు, వైయాకరణాచార్యులు నన్నయభట్టారకసూత్రంబును కొంత స్పష్టప
ఱచుచున్నారు. 'నడచె నేనుఁగుగుఱ్ఱము; ఏనుఁగుగుఱ్ఱము నడచెను' అని కర్తృద్వయం
బునకు మొదటనైనను గడపటనైనను గ్రియ ప్రయోగింపవలెనుగాని 'ఏనుఁగునడచెను
గుఱ్ఱము' అని కర్తల మధ్యను గ్రియాప్రయోగము సాధువుకాదని దృష్టాంతములను
నహోబలపతి నన్నయభట్టారకసూత్రంబును వివరించెను. ప్రౌఢవ్యాకరణంబున 'వాక్యా
ర్థజ్ఞానంబునకు నాసత్తియుఁ, (పదంబుల యాసన్నత) యోగ్యతయు, ఆకాంక్షయు,
నావశ్యకంబులని చెప్పంబడియె. ఇట్లు లక్షణాచార్యులలో నొక్కొక్కరు నన్న
యభట్టారక సూత్రంబును శక్తివంచనలేకుండ వివరించిరి. మదీయాభిప్రాయం
బేమనఁగా వాక్యార్థజ్ఞానంబునకు నాసత్తి యోగ్యతాకాంక్షాతాత్పర్య జ్ఞా
నంబులు నాలుగును సహకారులుగా నుండవలయును. కావున నే॥ శ్లో॥ ఆస
త్తిర్యోగ్యతా కాంక్షా తాత్పర్య జ్ఞానమిష్యతే కారణం సన్నిధానంతుపదస్యాసత్తి
రుచ్యతే । పదార్థే తత్రతద్వత్తాయోగ్యతా పరికీర్తితా । యత్పదేనవినాయస్యానను
భావకతా భవేత్ । ఆకాంక్షావక్తురిచ్ఛాతు తాత్పర్యం పరికీర్తితం' అని సిద్ధాంత ముక్తా
వళియందు నుదాహరింపఁ బడినది. అర్థము — ఆసత్తి యోగ్యతాకాంక్షా తాత్పర్య జ్ఞా
నంబులు శాబ్దబోధంబునకు (వాక్యార్థ జ్ఞానంబునకు) సహకారికారణంబులు. ఏపదార్థం
బుతో నేపదార్థంబునకు నన్వయమపేక్షింపఁబడునో యట్టి పదార్థములకు నితరపదా
ర్థంబుతో వ్యవధానంబు లేకుండుట యాసత్తియనంబడు. ఉ. దేవదత్తునిచేతఁ బక్వాన్నము
భుజింపఁ బడెనన్నచుంటిమి. ఇచ్చటను 'దేవదత్తునిచేత' అనెడి పదార్థంబునకు 'భుజిం
పఁబడెను' అనుపదార్థంబుతో నన్వయ మపేక్షింపఁబడినది. ఇట్లు పరస్పర మన్వయా
పేక్షకలిగిన దేవదత్త పదార్థంబునకును భుజింపఁబడెను యనుపదార్థంబునకును నడుమ
'పక్వాన్నము' అనెడుపదార్థంబు చొచ్చి వ్యవధానంబు కలుగఁ జేయుచున్నది. కావననిది

క్యంబాసత్తి లేనియందున నిరర్థకంబు. ఎట్లనిన 'పర్వతో వహ్నిమాంశ్చ' అనివాక్యం బుంట సాధ్యంబు. ఇట్లుండవలసినదానికి నీరెండు పదార్థంబులు 'ఘటింపంబడియె' అనడి కేవలాకయనన్వితపదార్థంబు ప్రశస్తమై యనన్వయంబును కలిగించి వాక్యంబును వ్యర్థమొనరించుచున్నయది. కాన నాసత్తి లేని యిట్టినిరర్థకవాక్యంబులు ప్రయోగింపంబడవు. 2. ఒకపదార్థంబుతో వేఱొక పదార్థంబునకు బాధలేనియట్టి సంబంధంబు యోగ్యతయనంబడును. ఉ. దేవదత్తుఁ డగ్నిచేఁ దడుపుచున్నాఁడు. ఈవాక్యంబున వహ్నిచేఁ దడుపుట యసంభవంబుగావున నిట్టివాక్యంబు యోగ్యతాకారణంబు లేనియది. కాన నిట్టివాక్యం బుపయోగింపం దగదు. 3. ఏపదంబు లేకుండ వేఱొకపదంబునకు నన్వయజ్ఞానంబు గలుగకుండునో యిట్టిపదంబుతో వేఱొకపదంబునకు నపేక్షాసంబంధం బాకాంక్షయనంబడు. ఉ. ఇతఁడు పుత్రుండు రాజునకు మిత్రునిదెమ్ము. ఈవాక్యంబున 'రాజునకు' అనెడిపదంబు లేనిచోఁ బుత్రుండనెడిపదంబునకు నన్వయజ్ఞానంబు లేదుగానఁ బుత్రరాజశబ్దంబులకుఁ బరస్పరాన్వయం బాకాంక్షితంబయ్యెను. 'రాజునకు' అనుషష్ఠ్యంతంబు పుత్రశబ్దంబుతో నన్వయించినందున 'మిత్రునిదెమ్ము' అనువాక్యంబులోని మిత్రశబ్దంబుతోఁ జరిగె యన్వయం బాకాంక్షితంబుగాదు. కాఁబట్టి రాజమిత్రశబ్దంబులకు నన్వయంబుగలిగి వాక్యార్థంబు కానేరదు. రాజమిత్రుఁడని యుద్దేశించినచో నిట్టివాక్యంబు ప్రయోగింపఁగూడదు. 4. అయ్యర్థంబు శ్రోతకుఁ దెలియ వలెనని యుచ్చరించుట తాత్పర్యంబనంబడు. ఉ. సైంధవంబును దీసికొని రమ్ము (భోజనప్రకరణంబందలి వాక్యంబు) సైంధవశబ్దంబునకు నశ్వంబును, లవణంబును నుభయంబును నర్థమైనను బ్రకృతంబున లవణంబును దెచ్చిన శ్రోతయే స్తుతిపాత్రుండగును గాని యశ్వంబును దీసికొనివచ్చినచో స్తుత్యుండు కాఁడు. అందున వాక్యార్థజ్ఞానంబునకుఁ బైనిం జెప్పిన యాసత్త్యాదులు నాలుగును శాబ్దబోధంబునకుఁ గారణంబులు. బాలవ్యాకరణంబులోఁ బ్రకృతసూత్రంబున 'సర్వపదంబులు క్రియానిరపేక్షంబుగం బ్రయోగింపంబడును' అని వక్కాణింపఁబడినను వాక్యంబు నిరర్థకంబు కాకుండునంతటి పదవ్యవధానంబు లేకుండఁ బూర్వోక్తాసత్త్యాదికారణచతుష్టయంబు గాంచుచుండవలయును. ప్రసంగవశంబున వాక్యస్వరూపంబు విషయంబై యాసత్తి మొదలైనవి నిర్వచించి ప్రదర్శింపఁబడియెను.

ఇది కారకపరిచ్ఛేదము.

సమాసపరిచ్ఛేదము

సమాసంబులం గుఱించి తెలియఁజేయు భాగంబు సమాస పరిచ్ఛేదంబనంబడును.

సూ—సమర్థంబులగు పదంబు లేకపదంబగుట సమాసంబు.

పృథగ్వ్యాపారంబులగు నర్థంబు లేకార్థీభావంబు సామర్థ్యంబు - పృథక్ప్రవృత్తిపదార్థంబులగు పదంబు లేకార్థంబునందుఁ బ్రవృత్తి సామర్థ్యము.

వ్యా—సమర్థంబు లనఁ బదంబులనఁగా సామర్థ్యంబు గలిగిన పదంబులు. సామర్థ్యంబు వ్యపేక్షయనియు, నేకార్థీభావంబనియు ద్వివిధంబు. వ్యపేక్షాసామర్థ్యంబు వాక్యంబునందును, ఏకార్థీభావసామర్థ్యంబు సమాసంబునందును, వైయాకరణులచే నంగీకరింపంబడెను. కొందఱు వ్యపేక్షయందును సమాసము నంగీకరింపం బడుచున్నది. తమతమ యర్థంబులం దెలియంజేయు పదంబులకు నాకాంక్ష (అపేక్ష) వలన నన్యోన్యంబును సంబంధంబు వ్యపేక్షాసామర్థ్యంబనంబడును. ఉ. దేవదత్తుని యొక్క గురువు. ఈ వాక్యంబునందు 'గురువు' అనియర్థంబు చెప్పినతోడనే యెవని యొక్క గురువనియాకాంక్ష గలిగినపుడు 'దేవదత్తుని యొక్క' అనిన పదార్థంబు సమాధానంబుగా సమర్పింపఁబడుచున్నది కావున దేవదత్తపదార్థంబునకును, గురుపదార్థంబునకును నన్యోన్యాపేక్షవలన సంబంధంబు గలుగు. వాక్యంబునందుగల యిట్టిసంబంధంబే వ్యపేక్షాసామర్థ్యంబు. ప్రక్రియాదశయందు వేర్వేఱుగానున్న పదంబులయర్థములను నన్యోన్యంబును విశేషణవిశేష్యభావంబున మేళవించి యేకపదార్థంబుగా భావించుట యేకార్థీభావసామర్థ్యంబు. ఉ. దేవదత్తుని గురువు. ఈసమాసంబున 'దేవదత్తుండును, గురువును' అనిన రెండుపదార్థంబులు గలవు. దేవదత్తగురువనఁగా దేవదత్తసంబంధియైన గురువని యర్థంబగుచున్నందున గురువు విశేష్యంబుగాను, గురుపదార్థంబునకు దేవదత్తుఁడు విశేషణంబుగాను నుండి సంబంధించుచున్నవి. ఈ రెండును కలిసి యేకపదార్థంబుగా భావింపఁ బడినట్టులును, శేషభాగంబులు (పాదములు) గూడను నన్యోన్యంబు

బెనంగొని తేఁటియను నెపంబున నేకపదార్థంబుగా భావింపఁబడి నట్టులును, దేవదత్త గురుపదార్థంబులు రెండును విశేషణ విశేష్య సంబంధంబుచే నన్యోన్యంబును మిళితంబులై దేవదత్తసంబంధిగురువని యఖండార్థంబుగా భావింపంబడును వాక్యమునందంగీకరింపంబడిన వ్యపేక్షాసామర్థ్యంబుగాక సమాసంబునందు నేకార్థీభావంబని వేఱొకసామర్థ్యంబంగీకరించుటకుఁ గారణంబేమన నాకర్ణింపుము 'సుందరుండు దేవదత్తునియొక్క గురువు' అనిన వాక్యంబునఁ బైనిం జెప్పిన ప్రకారంబున దేవదత్తగురు పదార్థంబులకు వ్యపేక్షా సామర్థ్యంబు గలుగుగదా! ఈవాక్యంబున 'సుందరుండు' అనిన విశేషణంబు దేవదత్తున కన్వయించి సుందరుఁడైన దేవదత్తునియొక్క గురువని తోఁచునో సౌందర్యము దేవదత్తునకుఁ దలంపంబడును. (ఏకార్థీభావంబును గూర్చి కారకపరిచ్ఛేదంబునందలి 27 సూత్రంబువొద్ద విస్తరంబుగ వ్రాయంబడె) 'సుందరుఁడు దేవదత్తునిగురువు' అనిన స్థలంబున దేవదత్తుని గురువనఁగా దేవదత్తసంబంధిగురువని యఖండార్థముగా (ఏకార్థముగా) భావింపంబడినందున 'సుందరుఁడ'నిన విశేషణంబు గురువుతో నన్వయించుంగాని షష్ఠీతత్పురుషంబులో నేకదేశవర్తియైన దేవదత్తునితో నన్వయింపదు. ఇఁకను 'పార్థివ! ప్రాగ్రసరుండు ధర్మసుతు పన్నిది నీకునలంఘ్యము' భార-అర-6ఆ. 'భూజాటోపభయంకరుఁ డర్జును కోపానలము' భార-ఉద్యో-1ఆ. ఇత్యాది స్థలంబులయందు 'ధర్మసుతుపన్ను' అనిన సమాసంబులో నేకదేశవర్తియైన ధర్మసుతునితో 'పార్థివ ప్రాగ్రసరుండు' అనిన విశేషణంబును 'అర్జును కోపానలంబు' అనిన ద్వితీయోదాహరణంబులో నంతర్భూతంబైన యర్జున పదార్థంబుతో 'భయంకరుఁడు' అనిన విశేషణంబును నెట్టులన్వయించెనని శంకింతురేని. యట్టిప్రయోగంబులు గతికగతికంబులగుటం జేసి క్వాచిత్కంబుగాఁ బ్రయోగింపంబడునని కారకపరిచ్ఛేదంబునందలి యిరువదియేడవ సూత్రంబువివరింపు తఱిని విస్తరంబున విమర్శించి యంగీకరింపంబడియె. కనుకనే పైని సమాసంబునందుఁ గొండొకచో నేకార్థీభావంబును, వ్యపేక్షయును నుభయంబును నుండునని చూపంబడె ఇట్టి యుదాహరణంబులందు నేకార్థీభావంబేకాక వాక్యంబున నుండునట్టి వ్యపేక్షాసామర్థ్యము కూడ నంగీకరింపంబడినందున 'పార్థివ ప్రాగ్రసరుండు, ధర్మసుతునియొక్క పన్ను' ఇత్యాది వాక్యంబులందు 'పార్థివప్రాగ్రసరుండు' ఇత్యాది విశేషణంబులు ధర్మసుతునితో నన్వయించినట్లు 'పార్థివ ప్రాగ్రసరుండు, ధర్మసుతుపన్ను' అనిన సమాసస్థలంబునందుం గూడ విశేషణంబు వ్యపేక్షా

సామర్థ్యంబున నుండవచ్చును. పైని విచారించినయేకార్థీభావంబుచే మూలంబులో 1 వ్యపేక్షాతంబులగు నర్థంబుల కేకార్థీభావంబు సామర్థ్యంబనియు, (2 పృథక్ప్రసిద్ధార్థంబులగు పదంబులకేకార్థంబునందు వృత్తిసామర్థ్యమనియు, లక్షణద్వైవిధ్యంబు చూపి సూరిగారు వివరించిరి అనఁగా 1 వేఱుగానున్నయర్థంబులకు నేకార్థత్వభావన సామర్థ్యంబనియును, 2 వేఱుగాఁ బ్రసిద్ధంబులైన యర్థంబులం దోయంజేయు పదంబులకు నేకార్థంబునంగునునికి సామర్థ్యంబనియుఁ బూర్వోక్తలక్షణ ద్వయార్థంబు. ఈలక్షణార్థంబు లుదాహరణసహితంబుగా వ్యాఖ్యానసంక్రమణంబు చేసి పైని వివరింపంబడియెఁ గావునఁ బునరుక్తంబుగ విశదీకరించుట యనావశ్యకంబు. పైనిం జెప్పిన సామర్థ్యంబు గలిగిన పదంబులుచేరి యఖండపదంబు కావుట సమాసంబనంబడు సమాసంబనఁగాఁ గూడికవలననైనది యని యవయవార్థంబు. వాస్తవంబున నాలోచింపఁగా మూలసూత్రంబున 'సమర్థంబులగు పదంబులు' అని సవర్ణదీర్ఘసంధితో నుండలయును. అయినను (సమ + అర్థ' ఇట్లుండ శకంధ్వాది గణంబున గణనంజేసి పరరూపసంధికలిగి (సమర్థ' అయ్యెను. ఓనియందలి సమశబ్దంబునకు 'ఏకము' అనిన యర్థము. (సమర్థము=ఏకార్థము) ఏకార్థీభావశక్తిచే మిళితంబులైనపదంబులు సమాసంబనంబడునని లక్షణార్థంబు.

2 సూ—సాంస్కృతికాచ్ఛిక మిశ్రభేదంబులచే సమాసంబులు త్రివిధంబు.

సాంస్కృతికంబనియాచ్ఛికంబనిమిశ్రంబనినసమాసంబులు త్రివిధంబు అందు సాంస్కృతికంబు సిద్ధంబనిసాధ్యంబని ద్వివిధంబు- కేవలసంస్కృతశబ్దంబుల సమాసంబు సిద్ధంబనంబడుఁ - రాజాజ్ఞ - తటాకోదకము- లక్ష్మీవల్లభుఁడు ॥ సంస్కృతసమంబుల సమాసంబు సాధ్యంబనంబడు- రాజునాజ్ఞ - తటాకంబునుదకము - లక్ష్మీవల్లభుఁడు తక్కిన తెనుఁగుల సమాసం బాచ్ఛికంబనంబడు ॥ తేనియూసతి - చెలువునీరు సిరిచె

ఘవ్వుఁడు ॥ ఉభయంబులుం గూడినది మిశ్రంబనంబడు - రాజుముదల - చెఱువునుదకము - సిరివల్లభుఁడు.

1 సాంస్కృతికంబని, యాచ్ఛికంబని మిశ్రంబని, సమాసంబు త్రివిధంబు 2 అందు సాంస్కృతికంబు సిద్ధంబని, సాధ్యంబని ద్వివిధంబు 3 కేవలసంస్కృతశబ్దంబుల సమాసంబు సిద్ధంబునాఁబడు; రాజాజ్ఞ, తటాకోదకము, లక్ష్మీవల్లభుఁడు 4 సంస్కృత సమంబుల సమాసంబు సాధ్యంబునాఁబడు; రాజునాజ్ఞ, తటాకంబునుదకము, లక్ష్మీన ల్లభుఁడు. 5 తక్కిన తెనుఁగుల సమాసంబాచ్ఛికంబనంబడు; తేనియూనతి, చెఱువు నీరు, సిరి చెలువుఁడు 6 ఉభయంబులు గూడినది మిశ్రంబనంబడు; రాజుముదల, చెఱువునుదకము, సిరివల్లభుఁడు.

వ్యా—1 సాంస్కృతికంబు, ఆచ్ఛికంబు, మిశ్రంబు, అను భేదంబులచే సమాసంబు మూఁడువిధంబులు సంస్కృతశబ్దంబులు కారణంబు గాఁగల సమాసంబు సాంస్కృతికంబు. అచ్చతెనుఁగుపదంబులు కారణంబుగాఁగల సమాసం బాచ్ఛికంబనంబడు. అనేక పదంబులు సేరి సమాసంబైనది కావున సంతర్భాగంబులగు పదంబు విశిష్టంబైనసమాసంబునకుఁ గారణంబగు. ఇచ్చట సంస్కృతాంధ్రశబ్దంబులకంటెఁ బ్రయోజనార్థంబు నందు వక్ష్ప ప్రత్యయంబు గలిగి పైరూపంబులు సిద్ధించెను. 2 పైసమాసంబులు మూఁడింటిలో సాంస్కృతికము సిద్ధంబనియు, సాధ్యంబనియు రెండువిధంబులు 3 కేవలము సంస్కృతశబ్దంబుల సమాసంబు సిద్ధంబనంబడును అనఁగా సంస్కృత సమాసంబాంధ్రవ్యాకరణాపేక్షలేకయే సంస్కృతంబున సిద్ధంబైనదియని భావము, ఉ. రాజాజ్ఞ మొదలైనవి 4 సంస్కృతసమంబుల సమాసంబు సాధ్యంబనంబడును. అనఁగా నాంధ్రవ్యాకరణంబుచే సంస్కృతపదంబులకు సంస్కారము సాధించుకొని చేయఁబడిన సమాసంబని భావంబు. ఉ. "రాజునాజ్ఞ" మొదలైనవి. ఇచ్చట రాజశబ్దసమంబు తెలుంగులో రాజు (తత్స-78సూ.) ఆజ్ఞాశబ్దంబు సంస్కృతంబులో దీర్ఘాంతంబు తెలుంగులో హ్రస్వాంతబగును. (తత్స—54సూ.) రాజు (యొక్క) + ఆజ్ఞ" అని యుండ "యొక్క" విభక్తి లోపంబుగాఁ సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి మూప్పది మూఁడవసూత్రంబుచే నుగాగమంబున "రాజునాజ్ఞ" అయ్యెను. పైవలెనే "తటా

కంబుకుదకము' ఇత్యాదులూహింపునది. "లక్ష్మీవల్లభుఁడు" లక్ష్మియొక్కవల్లభుఁడని విగ్రహంబు. సంస్కృతభాషలో లక్ష్మీశబ్దంబీకారాంతంబైనను దెలుఁగున హ్రస్వంబు గలదు. 'కాళిదాసు, రేవతిపుత్త్రుఁడు, కాశీనాథశాస్త్రి, నదిసుతుఁడు, (భీష్ముఁడు) (భుసుతుఁడు, భ్రుకుటి' (సంస్కృతంబులో భూశబ్దంబూకారాంతంబు) గ్రామణి పుత్త్రుఁడు ఇత్యాదిసమాసంబులయందుఁ బూర్వపదంబు హ్రస్వాంతంబగుట సంస్కృత వ్యాకరణంబుచేత నని యెఱుంగునది (చూ-తత్స-54సూత్రవ్యాఖ్య) 5 సంస్కృతసమం బులు గాక కేవలము తెలుఁగుపదంబుల సమాసంబాచ్ఛికంబనంబడును. దీనికే సమాసకం బనియు నామాంతరంబు ప్రాచీనులచే వ్యవహరింపఁబడియె. ఉ. "ఊరియానతి" మొదలైనవి ఊరియొక్కయానతి యని విగ్రహము ఇచ్చటసిగాగిపఁబు తత్సమపరిచ్ఛేదం బునందలి-యిరువదిరెండవసూత్రంబుచే నామంబునకు నిత్యంబు గాఁ గలుగును యొక్కవిభక్తికి సమాసంబుగావున లోపంబుగలిగె. 6 తత్సమాంధ్రపదంబు లుభయం బును జేరిన సమాసంబు మిశ్రంబనంబడును ఉ. "రాజుముదల" మొదలైనవి, ఇచ్చట "రాజు" తత్సమంబు "ముదల" తెలుఁగు. "చెఱువుమదకము" ఇచ్చోటనుద కము తత్సమము "సిరివల్లభుఁడు" ఇచ్చట వల్లభుఁడు తత్సమము.

3 సూ—తత్పురుషాదులకు లక్షణంబు ప్రాయికంబుగ సంస్కృతోక్తంబయగు.

తత్పురుష బహువ్రీహిద్వంద్వంబులనిసమాసంబులెల్లం ద్రివిధంబులయియుండు - అవి ప్రాయికంబుగా నుత్తరాన్యోభయపదార్థ ప్రధానంబులయియుండు - అందుఁదత్పురుషంబు వ్యధికరణంబసమానాధికరణంబని ద్వివిధంబు - ద్వితీయాదులకు మీఁదిపదంబుతోడ సమాసంబు వ్యధికరణంబునాఁబడు - నెలతాల్పు - నెలతక్కువవాఁడు - దేవరమేలు - ధొంగభయము - రామునిబాణము - మాటనేర్పరి విశేషణంబునకు విశేష్యంబుతోడసమాసంబు సమానాధికరణంబునాఁబడు - ఇదియెకర్మధారయంబునాఁబడు - సరసపువచనము - తెల్లగు

ట్టము — మంచిరాజు — ఇదిసంఖ్యాపూర్వంబుద్విగువునాఁబడు - ముజ్జగములు - ముల్లోకములు బహువ్రీహి - ముక్కంటి - చలివెలుఁగు ॥ ద్వంద్వము - తల్లిదండ్రులు - అన్నదమ్ములు ప్రాయికంబుగా ననుటచే సంస్కృతలక్షణాబాధకదోషరని సమాసంబుంగలదని సూచింపంబడియె — దానంజేసి చిగురుఁగేలు జుంటిమోవి యిత్యాదులయిన యుపమాన పూర్వపదకర్మధారయంబులు గ్రాహ్యంబులు॥ ముఖపద్మము - చరణకమలములు - ఇట్టియుపమానోత్తరపదంబులు గలవుగాని విపరీతంబులుసిద్ధంబులు లేవనియెఱుంగునది సిద్ధంబుసర్వంబు గ్రాహ్యంబు - రాజపురుషుఁడు - నీలోత్పలము - పీతాంబరుఁడు - రామలక్ష్మణులు ॥ కేవలసంస్కృతశబ్దము వికృతిశబ్దముతోడ సమసింపదు - దానంజేసియనేకమాఱు లల్పదంశిత్యాదులు దుష్టములని తెలియునది.

1 తత్పురుషబహువ్రీహిద్వంద్వంబులని సమాసంబు లెల్లం ద్రివిధంబులయియుండు; అవి ప్రాయికంబుగా నుత్తరాన్యోభయపదార్థ ప్రధానంబులయియుండు; 2 అందుఁ దత్పురుషంబు వ్యధికరణంబని సమానాధికరణంబని ద్వివిధంబు; 3 ద్వితీయాదులకు మీఁది పదంబుతోడ సమాసంబు వ్యధికరణంబు నాఁబడు; నెలతాల్పు, నెలతక్కువ వాఁడు, దేవరమేలు, దొంగభయము, ౦ముని బాణము, మాటనేర్పరి 4 విశేషణంబునకు విశేష్యంబుతోడ సమాసంబు సమానాధికరణంబునాఁబడు; ఇదియే కర్మధారయంబునాఁబడు, సరసపు వచనము, తెల్లగుఱ్ఱము, మంచిరాజు 5 ఇది సంఖ్యాపూర్వంబు ద్విగువునాఁబడు, ముజ్జగములు, ముల్లోకములు. 6 బహువ్రీహి—ముక్కంటి చలివెలుఁగు 7 ద్వంద్వము—తల్లిదండ్రులు, అన్నదమ్ములు. 8 ప్రాయికంబుగా ననుటచే సంస్కృతలక్షణంబుఁ దోడరని సమాసంబుగలదని సూచింపఁబడియె; దానంజేసి చిగురుఁగేలు, జుంటిమోవి యిత్యాదులైన యుపమానపూర్వపదకర్మధారయంబులు గ్రాహ్యంబులు 9 ముఖపద్మము, చరణకమలములు, ఇట్టి యుపమానోత్తర పదంబులు గలవు గాని విపరీతంబులు సిద్ధంబులు లేవని యెఱుంగునది 10 సిద్ధంబు సర్వంబు

గ్రామ్యంబు-రాజపురుషుఁడు, నీలోత్పలము, పీతాంబరుఁడు, రామలక్ష్మణులు కేవల సంస్కృతశబ్దము వికృతిశబ్దముతోడ సమసింపదు దానంజేసి యనేకమాఱు లల్పదంతి త్యాదులు దుష్టములని తెలియునది

వ్యా—తత్పురుష. మొదలైనవానికి లక్షణంబు తెలియవలె సంస్కృతంబునందు చెప్పఁబడ్డ యట్లుండును. తత్పురుషమనఁగా:-ఉత్తరపదంబుయొక్క యర్థంబు ప్రధానంబు గాఁగలది. 1 సమాసంబులన్నియు-తత్పురుష-బహువ్రీహి, ద్వంద్వము, అవ్యయీభావసమాసములు. ఈమూఁడును వరుసగాఁ దత్పురుషం బుత్తరపదంబుయొక్క యర్థంబు ప్రధానంబుగఁగలదియు, బహువ్రీహిసమాసఘటకంబుగాని పదంబుయొక్క యర్థంబు ప్రధానంబుగాఁగలదియు, ద్వంద్వంబు సమాసఘటకపదార్థంబు లన్నింటియొక్క యర్థంబును ప్రధానంబుగాఁగలదియు నైయుండును, 2 ఆ-దుఁదత్పురుషంబు—వ్యధికరణంబనియు సమానాధికరణంబనియు రెండువిధంబులు 3 ద్వితీయ మొదలు సప్తమివఱకు మీఁదపదంబులతో సమాసంబు వ్యధికరణం బనంబడును. ఉ. నెలతాల్పు (నెలను దాల్చినవాఁడు) ద్వితీయాతత్పురుషంబు. నెలతప్పినవాఁడు (నెలచేతఁ దప్పినవాఁడు) తృతీయ. దేవరమేలు (దేవరకొఱకు మేలు) చతుర్థి, దొంగభయము (దొంగవలనిభయము) పంచమి. ఈ పంచమికిఁ గారక పరిచ్ఛేదంబునందలి తొమ్మిదవ సూత్రంబును జూచునది. రామునిబాణము (రామునియొక్క బాణము) షష్ఠి. మాటనేర్పరి (మాటలయందు నేర్పరి) సప్తమి. విశేషణంబు విశేష్యంబుతోఁ గలిసిన సమాసంబు సమానాధికరణంబనఁబడును. ఇదియె కర్మధారయసమాసంబు. ఉ. పరసపు వచనములు మొదలైనవి. 'పరసము' ఇత్యాది విశేషణంబు; 'వచనము' ఇత్యాది విశేష్యంబు ఇచ్చట సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పదిరెండవ ప్రమాణంబునఁ బువర్ణంబు. ఇట్లే తెల్లబట్టయు మున్నగు వానియందు గ్రహించునది. సమానాధికరణంబనఁగా నవయవార్థంబు-సమాన=ఏకమైన అధికరణము=ఆధారంబుగలది. అనఁగా రెండుగాని యంతకంటె నెక్కుడైనగాని శబ్దంబులుగాని యొక్క వస్తువును నాధారంబుగాఁ జేసికొనియుండుట. కర్మధారయ సమాసంబనందురు. ఉ. సరసప్రవచనము. ఇట సరసత్వ ధర్మంబును వచనత్వ ధర్మంబును నీరెండును వచనంబు నాధారంబు చేసికొని యున్నవి. కాన సామానాధికరణ్యంబు కర్మధారయంబునకుండును. ఆసామానాధికరణ్యంబు విశేషణ విశేష్యభావంబున్న చోటుననే సంభవించును. 5 సంఖ్యావా

చకశబ్దంబు పూర్వమందుఁగలదై యుత్తరపదార్థ ప్రధాన సమాసంబు ద్విగుసమాసం బనంబడు. ఉ. ముజ్జగములు. (మూఁడు + జగములు) మొదలైనవి. ఇచ్చట జగమను శబ్దంబునకుఁ బూర్వము ‘మూఁడు’ అను సంఖ్యావాచకశబ్దంబున్న యది. అది, ‘జగములు’ అన్న శబ్దంబునకు విశేషణంబు. ఈసమాసంబునందు ‘జగములకు’ ప్రాధాన్యము. ఇట్లే ముల్లోకములు మొదలైనవి. 6 ‘ముక్కంటి’ ఇత్యాది బహువ్రీహిసమాసము. ఇట సంఖ్యావాచకశబ్దంబు పూర్వంబునందున్నను నుత్తరపదార్థంబైన కన్నులకుఁ బ్రాధాన్యంబుకాక విశిష్టసమాసంబుచే శివుండు ప్రధానుండై చెప్పంబడి నందున బహువ్రీహికిని ద్విగువునకును భేదంబు స్పష్టంబగుచున్నయది. ఇట్లే ‘చలివెలుఁగు’ (చల్లనికిరణములు, గలవాడు = చంద్రుడు) మొదలైనవి. 7 తల్లిదండ్రులు (గలరు) ఇత్యాది ద్వంద్వ సమాసంబు. ఇచ్చట ‘తల్లి, తండ్రి’ అను రెండు పదంబుల యొక్క యర్థంబును బ్రధానంబు. ‘తల్లి దండ్రులు గలరు’ ఇత్యాది వాక్యంబులయందు సమాసఘటకంబులైన మాతాపితృపదార్థంబులు రెండును ‘కలుగు’ అను క్రియతోఁ గర్తలై యన్వయించినందున ద్వంద్వసమాసంబునందు నుభయపదార్థంబులకును బ్రాధాన్యంబు గలదు. ఇట్లే ‘అన్నదమ్ములు’ మున్నగునవి. ద్వంద్వసమాసంబునందక్క సమాసఘటక పదార్థంబు లన్నింటికిని బ్రధానత యేసమాసంబునందును లేదు. ఇట్టిసర్వపదార్థ ప్రాధాన్య విశేషంబును బట్టియే ‘శ్లో॥ అక్షరాణామకారోఽస్మి ద్వంద్వస్సామాసికస్య చ। అహమేవాక్షయః కాలో ధాతాఽహం విశ్వతోముఖః’ అని భగవద్గీతా దశమాధ్యాయంబునందు శ్రీకృష్ణభగవానులు సమాసంబులలో సర్వపదార్థ ప్రాధాన్యంబు నంజేసి ద్వంద్వసమాసంబు సర్వప్రధానుండగు తనస్వరూపంబని సెలవిచ్చిరని శ్రీమధుసూదన సరస్వతీవిరచితశ్రీభగవద్గీతాగూఢార్థ దీపికావ్యాఖ్యయందు వివరింపఁబడినది. 8 మూల సూత్రంబునఁ బ్రాయికంబ (తఱచు)ని చెప్పుటచేత సంస్కృత లక్షణంబు పొందని సమాసంబుంగూడఁగలదని చూపంబడినది. అందుననే ‘చిగురుఁ గేలు, జుంటిమోవి’ మొదలగు నుపమానము పూర్వమందుఁ గలసమాసంబులాంధ్రభాషాశైలింజేసి గ్రహింపఁదగినవి. ఇందుఁబూర్వపదార్థంబులు ‘చిగురును, జున్నును’ ఉపమానంబులు. ఇయ్యవి హస్తాధరోష్ఠంబులకుఁబోల్పఁబడెను. సంస్కృతంబులో ‘హస్తకిసలయము, అధరమధుపూపము (మధుకోశము, తేనెపెర) ఇట్లుపమాన వాచకంబు లుత్తరపదంబుగా నుండవలెను 9 ‘ముఖపద్మము, చరణకమలములు’ అను నిట్టి యుపమాన వాచకంబులు కడపటఁ గల సమాసంబులు గలవి

గాని విపరీతము (ఉపమానవాచకంబు పూర్వపదంబులుగాఁ గలవి) లైనవి(పద్మముఖము, కమలచరణములు) సంస్కృత సమాసంబులు లేవని తెలిసికొనునది. 'ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగే'అ2పా2-సూ56' అను సూత్రంబునఁ బురుషవ్యాఘ్రము, నృసోముఁడు, రామచంద్రుఁడు ముఖపద్మము, చరణకమలములుఁ ఇత్యాది సమాసంబు సమాసఘటకంబులందు నుపమాన వాచక పదంబు పరమందేయుండవలెను. సాధారణధర్మవాచకపదంబుకానిచో నుపమానపదంబు పూర్వపదంబుగానుండఁగూడదుగానిధర్మవాచకంబు సమాసమిళితంబయ్యే నేని యుపమానవాచకంబు పూర్వ పదంబు కావచ్చును. ఉ ఘనశ్యాముఁడుఃతటిద్గౌరి మొ. తెలుంగులోఁగూడనుపమానోత్తరపదకర్మ ధారయంబులు మహాకవులచేఁ బ్రయోగింపంబడె. ఉ. మోముఁదమ్మి మోము-దామర కాఁదీఁగ, మైదీఁగ, కేలుఁదమ్మి మొ. ఉ॥ వాడిన మోముఁదమ్మి తెలివాలిక కన్నులు విన్నఁ బోవమను—3అ. తే. గీ ఒప్పుపుప్పొడి పఱపుపైనొత్తగిల్లి మోముఁదమ్మి తలాడపై మోపి యడుగు' వసు —4ఆ చ॥ అనయము మ్రోల నేకతమహార్థగతిం దనచిన్ని రామచంద్రునినగు మోముఁదామరసిరుల్ గనుపండువుగాఁ జెలంగ, రాసు—2అ. సీ॥ అన్నువకాఁదీఁగెయందఁబు మదినిల్పు జఘనతలంబుపై జరుపుగృష్టి' భార-ఆది 8అ. సీ॥ పాలిండ్లతనువెద వ్రాలింపఁజెన్నొందునసదు కాఁగీఁగ యల్లాడుచుండు' భార-విరా-4అ. మొ. 10_ సంస్కృతవ్యాకరణంబుననైన సమాసంబులన్నియుఁ దెలుంగులోవాడవచ్చును. ఉ. రాజపురుఁషుడు (షష్ఠీతత్పురుషము రాజుయొక్క భృత్యుఁడనియర్థము.) నీలోత్పలము (కర్మధారయంబు; పీతాంబరుఁడు (బహువ్రీహి; విష్ణువు) రామలక్ష్మణులు (ద్వంద్వము.) 11 కేవలసంస్కృత శబ్దంబు తెలుఁగు శబ్దంబుతోఁగలియదు. అందుననే, అనేక మాఁకులు, అల్పదండు మొదలైనవి దోషయుక్తంబులు. తెలుగు విభక్తిచేఁజిహ్నితంబు గాని కేవలసంస్కృత ప్రాతిపదికంబులకుఁ దెలుంగుతో సమాసంబుకాడదని భావము. ఇచ్చటను 'అనేక' శబ్దంబును, 'అల్ప' శబ్దంబును దెలుంగు విభక్తి లేకుండఁ బ్రయోగింపంబడియె. అనేకపు మాఁకులు 'అల్పపుదండు' అనినచో సాధువులగు 'హంసనడకలు, ధరణిఱేఁడు, పాండువిభుకోడలు' ఇత్యాదిసమాసంబులయందుఁ బూర్వపదంబుపై విభక్తి జనించి లోపించినది. కావుననయ్యవిసాధ్యంబులుగాని కేవలసిద్ధపదంబులు కావు

4 సూ—ఆ ఈ ఏ యను సర్వనామంబులు త్రికంబునాఁబడు.

వ్యా—ఆ-ఈ-ఏ, అను సర్వనామంబులు త్రిక మనంబడును. 'త్రికము' అను దానియందలి కప్రత్యయంబు సంఘార్థంబునందు వచ్చును ఇట్లే చతుష్కము, పంచకము, షట్కము, సప్తకము, అష్టకము, నవకము, మున్నగునవి గ్రహింపవలెను.

5 సూ—కర్మధారయంబు త్రికస్త్రీసమముగంతధాతుజ విశేషణపూర్వపదంబగుచుండు.

ఆచందము - ఈబిందము - ఏబ్బందము - వాఁడిమాట - పోఁడిపాట - బెడిదపుటసిదము - మడిమెుదడములు ॥ ఈనియమముచే బల్లిదుఁడుమల్లుఁడు - కావలుఁడురాముఁడు - ఇత్యాదులు సమాసంబులేదు

వ్యా—కర్మధారయ సమాసంబు—త్రికము (ఆ-ఈ-ఏ) స్త్రీసమ శబ్దంబులు (ప్రథమైకవచన లోపంబుగల శబ్దంబులు) ముగాగ మాంత శబ్దంబులు, (సూత్రంబులో నిరుగంత శబ్దంబునే మువర్ణకంబును గ్రహింపబడును. చూ. తత్స—39. సూ) క్రియాజన్య విశేషణంబులు, పూర్వపదంబులుగలవియైయుండును. త్రికంబునకు—ఆచందము ఈబిందము ఏబ్బందము. స్త్రీసమంబునకు—వాఁడిమాట, పోఁడిపాట, ఇచ్చట వాఁడి పోఁడి శబ్దంబులకు నాచ్ఛికపరిచ్ఛేదంబులోని 1 తెంవసూత్రంబున స్త్రీసమత్వాదిదేశంబునందేసి ప్రథమైకవచనలోపంబు. ఈసూత్రంబునొద్దఁ గర్మధారయోదాహరణంబులు పూర్వోత్తర పదంబులు తెలుఁగుపదంబులైన సమాసంబులే చూఁపబడినవి కాని పూర్వపదంబు తెలుఁగును, ఉత్తరపదంబు సంస్కృతికంబును నైన కర్మధారయంబునందు న్యాగ్రహణంబు శ్లో॥ సంస్కృతప రేన పరిమితమాన్ద్రిపదం కర్మధారయోభవతి ఆంధ్రశబ్ద-చింతామణి-48 సూ॥ అను సూత్రంబుంబట్టియు, ఆంధ్రసంపద్వర్ణ పర్యంతత్రసంస్కృతేనసమాస్యతే అనెడు యాగ్యాకారికను బట్టియు, నాలుగువర్ణంబులకంటె మించి యుండఁగూడదని నియమంబేర్పడుచున్నది. కావున వాఁడిమిమాటలు, బెడిస

యోధాలు' ఇత్యాది మిశ్రకర్మధారయంబులు సాధువులయ్యె. ఉ॥ వాఁడిమయూఖ ముల్గులుగువాఁడ పరాంబుధిఁ గ్రుంకెనో పువుల్! నేఁడిటువచ్చె' భార-అది 3ఆ. ఉ॥ అన్నన బ్రహ్మచారి ముఖమంబుదహంసమంబు మాడఁగన్' భార-అర-3ఆ ఉ॥ మేఘమదాళికంబులును మేటిహయంబులుఁ దమ్మిపింఛముల్ నీలతఁ జుట్టిరాఁగ' భార-కర్ణ-1, 'నీలపు సగ్గ్యారాక నీలాంబరముఁ గట్టి కుసుమగర్భపుఁగేలు కొప్పుదుమి' కాళిందిను ఆముక్తమాల్యదయందలి ప్రథమాశ్వాసమున 'మ॥ పునుఁగందావిన వాదనంబు మిరియంపుంబోల్లతో' అన్నచోట 'పునుఁగందావిన వాదనంబు' అనునది కర్మధారయంబనియు, 'పునుఁగందావి' శబ్దంబయిదు వర్ణంబులు గలదిగావున 'వసౌదనంబనెడి సంస్కృతసమంబుతో సమాసంబు యుక్తమనియుఁ గొందఱు చెప్పుదురు 'పునుఁగుందావి' అనునది పరిమళంబులలో నొకవిశేషంబగు పేరు పునుఁగుందావియనెడి పేరు సంబంధమైన వసౌదనంబని యర్థంబు గాని పేరే వసౌదనంబైన దని యర్థముగాదు. కాఁబట్టి సంబంధార్థంబునందు షష్ఠీవిభక్తి యుక్తంబు గావున 'పునుఁగుందావియొక్క (సంబంధమైన) వసౌదనంబని షష్ఠీతత్పురుషసమాసంబు చెప్పికొనవలయు. కర్మధారయంబునకుఁ బ్రసక్తియేలేదు ఇట్టే-మనుచరిత్ర ప్రథమాశ్వాసమునందు సీ॥ కటికిచీఁకటితిండి కరముల గిరిగింత నెవ్వాఁడు తొగకన్నె నవ్వఁజేను' అనుచోట 'కటికిచీఁకటితిండి' అను పదంబు పూర్వోక్త ప్రకారంబున షష్ఠ్యర్థంబులను మించినది కావునఁ గరంబులనెడి సంస్కృతసమపదంబుతోఁ గర్మధారయంబు యుక్తంబని యాంధ్రనామాత్యుని ప్రయోగంబు ప్రామాదికంబనియుఁ గొందఱు ధిక్కరింతురు. 'కటికిచీఁకటితిండి=గాఢాంధకారంబును మ్రింగునట్టి కరము లనఁగా=కిరణములనెడి హస్తంబులయొక్క-చక్కిలిగింతచేత' అనివాక్యంబునకు వ్యాఖ్యవ్రాయంబడియె. దీనింబట్టి లోకులు కర్మధారయంబని కల్లోలపడుచున్నారు తిండిపదంబునకు మ్రింగునట్టి యనిన వ్యాఖ్యప్రౌఢమార్గంబున ఫలితార్థంబును జెప్పినది కాని తిండి పదార్థంబునకును గరపదార్థంబునకును సామానాధికరణ్యంబున నన్వయంబు రానేరదు. తిండియన నాహారము; భోజనము కటికి చీఁకటి తిండియనఁగా గాఢాంధకారభోజనము. 'గాఢాంధకారభోజనము' అన్నట్టులు 'కటికి చీఁకటి సంబంధమైన - తిండి' (భోజనము) అని సంబంధార్థంబున నన్వయింపకపోవలెను ఒకవేళ తిండి శబ్దంబునకు భక్ష్యంబనిన

లాక్షణికార్థంబే యంగీకరించినచోఁ గటికిచీఁకటి యనెడుతిండి (భక్ష్యము) అని సామానాధికరణ్యంబున రెండుపదార్థంబులకుఁ గర్మధారయంబు చెప్పికోవలెను. తిండి యనునది స్వతస్సిద్ధంబుగా నామవాచకంబే గాని విశేషణార్థంబుగాదు 'తిండికరము' అనఁగా భోజనహస్తము. భోజనహస్తమను నపుడు భోజనసంబంధమైన హస్తంబనునట్లు తిండిసంబంధంబైనకరములని సంబంధార్థంబుతోఁబదార్థద్వయంబును సమన్వయింపఁజేయవలెను సంబంధార్థంబునందు శేషషష్ఠి గలుగును. 'భోజనముయొక్క హస్తము' అనిన విగ్రహంబు వోలె 'తిండియొక్క హస్తము' అనిషష్ఠీతత్పురుషంబు చెప్పక తప్పదు. భోజనంబునకును. హస్తంబునకును సంబంధంబేమనఁగా భుక్తికి హస్తముసాధనంబు గావున 'రాజపురుషుఁడు' అన్నచో షష్ఠికి సేవ్య సేవక భావమర్థంబయినట్టులు, ఇచ్చట సంసర్గవశంబున సాధ్యసాధన భావంబు షష్ఠ్యర్థంబు కావలయు 'ఎంగిలి హస్తము' ఇత్యాది ప్రయోగంబులయందు నెంగిలి సంబంధంబైన హస్తంబని సంబంధార్థంబున షష్ఠీతత్పురుషంబు వోలె 'తిండికరము' అన్నచోటునఁదిండి సంబంధంబైన కరమని సంబంధార్థంబున షష్ఠీతత్పురుషంబే శాస్త్రంబునఁ జెప్పనొప్పగు. కావుననే యాముద్రితమాతృకయందుం గూడ సంఘటితంబైన యిప్పద్యంబును వివరించుతఱిని నిట్టి సమాసంబేల కలిగెనన్న ప్రశ్నమును, సమాధానంబునుఁ బ్రకటింపఁబడలేదు, మఱియు నీవ్యాఖ్యయందు 'కటికిచీఁకటి తిండికరములన్నచో 'కటికిచీఁకటి భక్షణముగాఁగల హస్తములని' బహువ్రీహ్యర్థక విగ్రహంబు విశదీకరింపఁబడినది. ఈపదంబునకే మనుచరిత్రవ్యాఖ్యానంబునందుఁ గర్మధారయార్థక విగ్రహంబు గ్రహింపంబడినది. కాన నియ్యవి ప్రౌఢమార్గంబునం జేసిన వ్యాఖ్యానంబులుగాని సమాసానుకూలంబుగా లిఖింపఁబడిన వివరణంబులు గావు. పైనిం జెప్పినచొప్పున సమాసంబు షష్ఠీతత్పురుషంబే సయుక్తికంబు గావునఁ గర్మధారయంబని భ్రమంజెంది యిట్టిది ప్రామాదికంబని పెద్దనార్యునిపై నెదికితద్దయు గద్దించుట పెద్దతనంబుగాదు కావుననే తిమ్మకవీంద్రుఁడుసర్వలక్షణసారసంగ్రహమందలి ద్వితీయాశ్వాసచతుర్థలక్షణంబందు 'కటికిచీఁకటి తిండికరముల అనుసమాసంబు మిశ్రంబునందు లక్ష్యంబుగా నిరూపించెనుగాని దీనిం గర్మధారయంబునొద్ద నుదాహరింపలేదు. మువర్ణకాంత విశేషణంబులకు—'బెడిదపుటడిదము (బెడిదము + అడిదము)' మాత్రంబులోని ముగంతశబ్దంబు మువర్ణకంబునకును గ్రాహకంబు గావున మువర్ణకాంతంబౌ 'బెడిదము' శబ్దంబు కర్మధారయసమాసంబునకుఁ బూర్వపద

బుగానుండె. సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పదిరెండవ సూత్రంబుచే, బువర్ణంబును, ఇరువది యెనిమిదవ సూత్రంబుచేఁ 'టు'గాగమంబును, గలుగ 'బెడిదపుటడిదము' అయ్యెను. బెడిదపుటడిదము=భయకరమైన ఖడ్గము. సమాసఘటకశబ్దంబులకు విభక్తిలోపంబు శాస్త్రీయంబైనను సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదిరెండవ సూత్రంబుచేఁ గర్మధారయంబునందలి మువర్ణకంబునకుఁ బుంపు వర్ణవిధానసామర్థ్యంబున నిచట 'బెడిదము' అనుదాని మువర్ణకంబునకు లోపంబురాదని యెఱుంగునది. ముగంతవిశేషంబునకు—'బెడిదపుడిదమును' ఇచ్చట 'బెడిదములు + అడిదము' అనియుండఁగా సమాసంబునకు లోపంబురా 'బెడిదము + అడిదములు' అని ముగాగమాంత 'బెడిద' శబ్దంబు శేషించె. మువర్ణకకార్యంబు ముగాగమంబునకును గలుగును (తత్స-41సూ) గావున సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పది రెండవసూత్రంబుచేఁ బువర్ణంబును, ఇరువదియెనిమిదవసూత్రంబున 'టుగాగమంబునుగలిగి, బెడిదపుటడిదము' అయ్యెను. 'బెడిదములు' అనుచోటఁ దత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి నలువదియొకండవసూత్రంబుచే ముగాగమంబు గ్రహింపునది. ధాతుజవిశేషణంబునకు—'మడిసెడుదడములు' ఇచ్చట 'మడిసెడు' అనునది ధాతుజవిశేషణము. మడియుధాతువుపైఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదినాల్గవసూత్రంబున 'ఎడు' వర్ణకంబును, ఏఁబదినాల్గవసూత్రంబుచే సకారంబును నయ్యెను. (మూలము) ఈనియమముచే 'బల్లిదుఁడు, మల్లుఁడు కావలుఁడు రావణుఁడు ఇత్యాదుల సమాసంబులేదు (వ్యా)—త్రికాదిపరిగణనచే 'బల్లిదుఁడు, మల్లుఁడు, కావలుఁడు రావణుఁడు' ఇత్యాదిడమంత విశేషణంబులతోఁ గర్మధారయంబు రాదుగావున 'బల్లిదమల్లుఁడు, కావలరావణుఁడు' ఇత్యాదికముగా సమాసంబులుండవు. వ్యస్తంబుగానే యుండవలయును.

6 సూ—స్త్రీసమఘటితంబ యొకానొకండు బహువ్రీహి చూపట్టెను.

ముక్కంటి-వేగంటి - చలివెలుఁగు - వేవెలుఁగు - మోటబరి- ఇత్యాదులు వ్యవహారసిద్ధంబులు గ్రాహ్యంబులు.

వ్యా—స్త్రీసమంబులైన పదంబులతోఁ గూడిన యొకానొక బహువ్రీహి గానంబడును. అనఁగా సమాసంబులోని విశేషణవిశేష్యంబుల మీఁది ప్రథమైకవచనంబు

లోపించియుండును ఉ. ముక్కంటి-వేగంటి చలివెలుఁగు, మోటబరి ఇత్యాదులు వ్యవహారసిద్ధంబులు గ్రామ్యంబులు' 'ముక్కంటి' అనఁగా మూఁడు కన్నులు గలవాఁడు ఇచ్చట 'మూఁడు + కన్ను' అనిన రెండు శబ్దంబులును ప్రథమావిభక్తిలోఁ గానిపింపక నామవాచకంబులు మాత్రంబే ప్రయోగంబగుచున్నందున స్త్రీవాచక శబ్దతుల్యంబులాయె. 'మూఁడు + కన్ను" ఇట్టి నీపరిచ్ఛేదంబులోని పదునేడవ సూత్రంబున 'మూఁడు' శబ్దంబుయొక్క యంత్యాచ్చంబునకు లోపంబును, మీఁద 'కన్ను' శబ్దంబులోని కకారంబునకు ద్విత్వంబును వచ్చును పదునారవ సూత్రంబుచే 'మూఁడు' అను బహువ్రీహియైన 'ముక్కన్ను' శబ్దంబుయొక్క సమాసంబునకు నీపరిచ్ఛేదంబునందలి యిరువదిరెండవ సూత్రంబుచే 'టి' వర్ణంబగును. (ము + క్క + టి) అచ్ఛికపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదిమూఁడవ సూత్రంబుచే టివర్ణంబునకుముందు పూర్ణబిందువయి (ము + క్క + ం + టి) 'ముక్కంటి' అను విశిష్టరూపంబగు. 'వేగంటి' వేయి కన్నులు గలవాఁడు. క॥ 'మొగములు నేగల శేషుం | డగణిత వాగ్గరిమ నోడునని పల్కఁగనా | లుగు మొగములు గలయజుఁడెవ | -యగునాపీరికన వీటనలరుచురు ద్విజాళ్ కవి-1 ఆ. అనుప్రయోగంబుంబట్టి సమాసంబులోని 'వే' శబ్దంబునకు 'వేయి' అని యర్థంబు. పైవలెనే భాషాశైలిం జేసి సమాసాంతంబైన టివర్ణంబూహింపఁ దగునది. చలివెలుఁగు (శీతకిరణుఁడు) వేవెలుఁగు (సహస్రకిరణుఁడు) మోటబరి (బరువు మోపెడి యెద్దు) ఇచ్చట 'మోట + బరువు' ఇట్టి సమాసాంతంబైన ఇవర్ణంబుగా వృత్తియందు 'బరువు' శబ్దంబుయొక్క యంత్యవర్ణంబు లోపింప సంధిగఁ 'మోటబరి' అయ్యె. అధికమైన బరువుగలయెద్దని యర్థంబు పైఁజెప్పిన సమాసాంతంబైన టివర్ణాదులకు వేఱుసూత్రంబులు లేమింజేసియే మూలంబులో వ్యవహారసిద్ధంబులు గ్రామ్యంబులని చెప్పఁబడియె.

7 సూ.—ఆచ్ఛికశబ్దంబుతోడ స్త్రీసమంబు ప్రాయికంబుగాద్వంద్వంబగు

అన్నదమ్ములు - తల్లిదండ్రులు - ఊరువల్లెలు ఆలుమగలు మగఁడును బిడ్డలును - పల్లమునుగల్లెముచు - ఇత్యాదులు సమసింపవ నియోగనియమంబున నెఱుంగునది

వ్యా—ద్వంద్వంబునందు స్త్రీసమంబైన తెలుఁగుపదంబు పూర్వపదంబై యుండు. 'ఉ. అన్నదమ్ములు' ఇచ్చటఁ బూర్వపదంబైన 'అన్న' శబ్దంబు వ్యస్తప్రయోగంబులోఁ బ్రథమైకవచనలోపంబుగలదికావున స్త్రీసమంబు ఇట్లే 'తల్లిదండ్రులు, ఊరుపల్లెలు, అలువగయు' మున్నగు ద్వంద్వంబులలోని 'తల్లి' ప్రభృతిపూర్వపదంబులు వ్యస్తప్రయోగంబులో 'వనిత, లక్ష్మి' ఇత్యాదిస్త్రీవాచకశబ్దంబులువోలెఁ బ్రథమైకవచనహీనంబై వాడంబడుచున్నందున స్త్రీసమంబులని యెఱుఁగనది (మూలము) మగఁడునుబిడ్డలును, పల్లమునుగట్టమును, ఇత్యాదులును సమసింపవని యీనియమంబున నెఱుంగునది. వ్యా—ద్వంద్వంబులోని పూర్వపదంబు స్త్రీసమంబుకావలెనన్న నియమంబుచేత 'మగఁడునుబిడ్డలును' ఇత్యాదులందలి పూర్వపదంబునకుఁ బ్రథమైకవచనలోపంబు లేనియందున-నట్టిశబ్దంబులతో ద్వంద్వంబు ఘటింపనేరదు (మగఁడు బిడ్డలు, పల్లము గట్టములు) వ్యస్తంబుగానే ప్రయోగింపవలయును.

8 సూ—సర్వశబ్దంబులు సంబంధంబునందుఁదచ్ఛబ్దంబుతోడ సమసించు.

నావాఁడు - నాయది - ఇంటివాఁడు - ఇంటిది - రామునివాఁడు - రామునిది.

వ్యా—తెలుఁగుశబ్దంబులన్నియు సంబంధార్థంబుతోఁ దమమీఁద దచ్ఛబ్దపర్యాయంబులైన 'వాఁడు, అది, అవి,' ఇత్యాదికముతో సమసించును. (కలియును) 'ఉ. నావాఁడు, నాయది, ఇంటివాఁడు, ఇంటిది, రామునివాఁడు, రామునిది' 'నాయది' సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదియైదవసూత్రంబున 'నాది' అనురూపాంతరంబు, 'ఇంటిది, రామునిది' పైసూత్రంబుననే 'అది' శబ్దంబుయొక్క 'అ' కారంబునకు లోపంబు.

9 సూ—ధాతుజవిశేషణంబులకు విభక్తి వివక్షించునపుడు తచ్ఛబ్దంబనుప్రయుక్తంబగు.

వచ్చినవాఁడు - వచ్చినది - రానివాఁడు - రానియది

వ్యా—క్రియాజన్య విశేషణంబులపై విభక్తిచెప్పఁదలఁచు నప్పుడు, 'వాఁడు, అది' మున్నగు తచ్ఛబ్దంబుల ననుసరించి ప్రయోగింపఁబడును. 'ఉ. వచ్చినవాఁడు, వచ్చినది, రానివాఁడు, రానియది, ఇచ్చట 'వచ్చిన' అనునది క్రియాపరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదియాఱవసూత్రంబున భూతార్థంబునందు 'న' వర్ణకంబుచే సిద్ధంబైనరూపంబు 'రాని' అనునది క్రియాపరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదియేడవ సూత్రంబున 'నిషే' వర్ణకాంతరూపంబు; క్రియాపరిచ్ఛేదంబునందలి తొంబదియొకండవ సూత్రంబుచే వచ్చునకు రాదేశంబు.

10 సూ—ఎల్లయెడలధాతుజవిశేషణంబులకట్టియనుపదంబు విభాషనప్రయుక్తంబగు.

వచ్చినట్టిరాముఁడు - వచ్చినరాముఁడు - వచ్చునట్టివాఁడు వచ్చువాఁడు.

వ్యా—అన్నిచోటులను క్రియావిశేషణంబులకు 'అట్టి' అనుపదంబు వైకల్పికంబుగా ననుసరించి ప్రయోగింపంబడును 'ఉ. వచ్చినట్టి రాముఁడు, వచ్చిన రాముఁడు, వచ్చునట్టివాఁడు, వచ్చువాఁడు,' ఇచ్చట 'వచ్చిన' అనునది భూతార్థకవిశేషణంబు కావున దీనికి 'అట్టి' అనునదియనుప్రయుక్తంబయ్యె. (వచ్చినట్టిరాముఁడు) వికల్పంబుకావున 'అట్టి' పదంబు వెంబడింపలేదు. (వచ్చినరాముఁడు) 'వచ్చు' అనునది తద్ధర్మార్థకవిశేషణంబు. సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పదిమూడవ సూత్రంబుననుగాగమంబు. (వచ్చునట్టివాఁడు); వికల్పంబుగావున 'అట్టి' శబ్దంబులేక 'వచ్చువాఁడు' ని యగును.

11 సూ—యుష్మదస్మదాత్మార్థకంబులకుత్తరపదంబు పరంబగునపుడుదుగాగమంబు విభాషనగు.

నీదుకరుణ - నీకరుణ ॥ నాదునేరిమి - నానేరిమి ॥ తనదురూపు - తనరూపు.

వ్యా—క్రమముగా యుష్మచ్ఛబ్దంబుయొక్కయు, అస్మచ్ఛబ్దము యొక్కయు
"ఆత్మన్, శబ్దముయొక్కయు నర్థంబుగల "నీ-నా-తా, శబ్దంబులకు నుత్తరపదంబు ప
రంబగునేని దుగాగమంబు వికల్పంబుగా నగును. ఉ. నీదుకరుణ, నీకరుణ; నాదుసేరి
మి, నాసేరిమి; తనదురూపు. తనరూపునీదుకరుణ, నీకరుణ, ఇచ్చట నీయొక్కకరుణ
యనిషష్ఠీతత్పురుషంబు. "యొక్క, విభక్తిలోపింపఁగాఁ గరుణశబ్దంబు పరంబౌనపుడు
నీశబ్దంబునకు దుగాగమంబుగలిగె. దుక్కిత్తుకావున "నీ, శబ్దంబునకు నంతావయవమై
చేరె. అందున "నీదుకరుణ, అనురూపంబాయె. వికల్పంబుగావున దుగాగమవిరహి
తంబైన రూపాంతరంబు "నీకరుణ, అనియగును. ఇట్లే "నాదుసేరిమి, ఇత్యాదులందూ
హించుకొనునది వక్తకు సమాసరచనయందిచ్ఛలేనియపుడు "నీదికరుణ, ఇత్యాదిక
ముగా నుండును. ఉత్తరపదంబనియుఁ బూర్వపదంబనియు వ్యవహరించుట సమాసఘ
టకపదంబులకే గనుక నీసూత్రంబునందు "సమాసమం, దనివేరనుడువనవసరంబులేదు.
కొందఱు సూత్రంబులలో నేకవచనంబులైనయుష్మదస్మదాత్మార్థకంబులు "-నీ-నా-తా,-
శబ్దంబులే గ్రహింపఁబడునవియు, దానం జేసి "మీదుకరుణ, మీదు సేరిమి,
తమదురూపు, ఇత్యాది దుగాగమయుక్త బహుత్వవాచక రూపంబులు సాధువులు
గావనియు వివరింప సాహసించుచున్నారు, ఆంధ్రశబ్దచింతామణియందు దీనికి మూల
సూత్రము "యుష్మదస్మదాత్మభ్యః ద్వితివర్ణకః సూ. 26, అని హలంత పరిచ్ఛేదంబు
నందు రచియింపంబడియె. అచ్చటి పూర్వోత్తర సూత్రంబుల ప్రకరణంబునం గూడ
నేకవచనంబులైన యుష్మత్ప్రభృతిశబ్దంబులన్నయర్థంబు రాదు. "అస్మద్యుష్మద్వాచ్యా
దేకత్వ ఇతో నిపి; హలం 36. సూ. "పరేషాంతు ధరోక్తిత్ర మమధ్యమవత్; హలం.
37 సూ, ఇత్యాది సూత్రంబులయం దేకవచనంబునందనియు, బహువచనమందనియు
వచించుచు శాస్త్రవిధివిధింపఁబడు చున్నది. దువర్ణకవిధాయక ప్రకృతసూత్రం
బునందు నట్టి వచనభేదంబు విశేషించి వివరింపఁబడలేదు. కాన "నీదుకరణ
ఇత్యాదులవలెనే "మీదుకరణ, మీదుసేరిమి, తమదురూపు, ఇత్యాది రూపంబులు
నిరాంతకంబుగాఁ బ్రయోగింపందగు. కావుననే తే. గీ. దానుజాతునిచే రఘునాయ
కుండు। వ్యాసుచేఁ బాండవులు; కాళిదాసుచేత భోజుఁడు; ప్రసిద్ధినొందిరిభువినిదమదు
నడకలెల్లను గథలుగా నుడుగుకతన, అప్పక- 1 ఆ. తే. గీ. పంచవర్గంబులను గను

పట్టినట్టి॥ పొల్లులను నాసికాక్షరంబులను గదిసి తమదుపంచమములు దృతీయము లగుచు॥ నమరుఁబ్రాసంబులకు వికల్పాహ్వాయములు, అప్పక- 3ఆ. అనుప్రయోగంబు లప్పకవిగారిచేఁ బ్రయోగింపంబడినవి. సూత్రగతమైన యుష్మత్ శబ్దార్థకంబులకు బహువచనంబులో దుగాగమంబు దృఢంబగుచుండ నట్టియుష్మత్ శబ్దంబుతో సాహచర్యంబుననున్న యుష్మదస్మచ్ఛబ్దార్థకంబులకు మాత్రంబు దుగాగమంబేల దువాలించి రాకుండును? కాఁబట్టి యిప్పటికి నాధునికకవు లుపయోగించెడి ‘మీదుకరుణ’, ఇత్యాది ప్రయోగంబులు ప్రామాణికంబులనియే ప్రకటింపందగు. ఏకవచనంబునందే దువర్ణకమిష్టమైనచో ‘యుష్మదస్మదాత్మభ్యః ద్వితివర్ణకః’ హలం. 26 సూ. అనుసూత్రంబునకు బదులుగా ‘త్వత్ మదాత్మభ్యోద్వితివర్ణకః’, అనివాగనుశాసనుండు లాఘవంబుగసూత్రంబు నేలరచింపలేదు? అట్లురచించినచో ‘అర్థమాత్రాలాఘవంపు త్రోత్సవంమన్యంతే వైయాకరణాః’,అను న్యాయంబున సూత్రంబునందు మాత్రాలాఘవంబున లభించుచుండును. ‘త్వత్’, ‘మత్’, శబ్దంబులసాహచర్యంబున సూత్రంబులోని ‘ఆత్మన్’, శబ్దంబును నేకవచనంబనియే గ్రహింపంబడును. కావున నేకవచన బహువచన సామాన్యంబుగా ‘దు’, వర్ణకప్రాప్తి నిమిత్తమే ‘యుష్మదస్మదాత్మభ్యః’, అని యుభయార్థలాఘవంబునకై గురుసూత్రంబును రచియించెను. దానంజేసి వచనద్వయంబందును ‘దు’, గాగమంబు నిర్దిష్టంబని యెఱుంగునది. బహువచనంబునందు ‘దు’, గాగమంబురాదని యనవసర ప్రసంగవాచోయుక్తి విజృంభణంబులు కొందఱు విచ్చలవిడి వెదజల్లుచుందురుగాని యయ్యవి యంతస్సారశూన్యంబులు.

12 సూ—గుణవచనంబులగు నల్లాదులకుంగర్మధారయంబునందునిగాగమంబు బహుళంబుగానగు.

నల్లనిగుఱ్ఱము - నల్లగుఱ్ఱము ॥ నల్ల - తెల్ల - పచ్చ - ఎఱ్ఱ చామ - తియ్య - కమ్మ - పుల్ల - విన్న - తిన్న - అల్ల - ఇత్యాదులునల్లాదులు.

వ్యా—గుణంబును జెప్పునట్టి ‘నల్ల’ మొదలైన శబ్దంబులకుఁ గర్మధారయ సమా

సంబునందు నిగాగమంబు బహుళంబుగాఁ గలుగును. ఉ. నల్లనిగుఱ్ఱము. ఇచ్చట నల్ల + గుఱ్ఱము, అనియుండఁగా నిగాగమంబు కిత్తుకావున 'అద్యంతౌటకిత్తౌ' అనుసూత్రంబునఁ బూర్వపదంబైన 'నల్ల' శబ్దంబునకు నంతమందువచ్చినది. పాక్షికంబుగావున 'నల్లగుఱ్ఱము' అను రూపాంతరంబులును ఇట్లే 'తెల్ల, పచ్చ ఎఱ్ఱ, చామ, తియ్య, కమ్మ, పుల్ల, విన్న, తిన్న అల్ల' మున్నగు నల్లాదులకు రూపద్వయంబు గ్రహించునది. బహుళంబని చెప్పుటచేత 'చక్క, చిక్క, ఇత్యాది గుణవాచకంబులకంటె నిగాగమంబు నిత్యంబును, చిన్న, పెద్ద, దొడ్డ, సోగ, నోల' ఇత్యాలయందు నిగాగమాభావంబును, ఉకారాంతంబైన 'సవురు' శబ్దంబుకంటె నిగాగమంబును పూర్వోత్త్వంబున కత్వంబును గలుగునని గ్రహించునది. మూలంబునందు నదంతగుణవచనంబులనుట యావశ్యకంబు. అంగున 'తెలిదమ్మి, వెలిదామర' ఇత్యాదులందు నిగాగమంబులేదు.

13 సూ—ద్విరుక్తంబగుహల్లు పరంబగునపుడాచ్ఛికంబగు దీర్ఘంబునకుహ్రస్వంబగు.

వ్యా—ద్విత్వహల్లు పరంబగునపు డచ్చతెలుంగు దీర్ఘంబునకు హ్రిస్వంబు గలుగును.

14 త్రికంబుమీఁది యసంయుక్తహల్లునకుద్విత్వంబుబహుళంబు గానగు.

అక్కన్య - ఆకన్య ఇక్కాలము - ఈకాలము ॥ ఎల్లోకము - ఏలోకము - అయ్యశ్వము - ఆయశ్వము ॥ బాహుళకముచే నూష్మ రేఫంబులకు ద్విత్వంబుగలుగదు — ఆరూపము - ఈశబ్దము - ఏషండము - ఆసుకృతి - ఆహాయము.

వ్యా—'ఆ, ఈ, ఏ, అను త్రికంబుకంటెఁ బరంబై యొంటిగానున్న హల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగాఁ గలుగును. ఉ. అక్కన్య. ఇచ్చట గన్యాశబ్దంబుతో

ఐదవసూత్రంబుచే నాకారంబు పూర్వపదంబై 'ఆ+కన్య, ఇట్టుండఁ బ్రకృత సూత్రంబునఁ గకారంబునకు బాహుళకంబై ద్విత్వంబుగలిగి 'ఆ+క్కన్య, అయ్యెను తరువాతఁ బదుమూఁడవ సూత్రంబుచేఁ బూర్వపద దీర్ఘాకారంబు హ్రస్వంబయ్యెను. (అక్కన్య) ద్విత్వంబు బాహుళకంబుగావున రానియప్పుడు హ్రస్వంబు గలుగదు. ఇట్లే 'అక్కాలము' ఈకాలము; ఎల్లోకము; ఏలోకము; అయ్యశ్వము, ఆయశ్వము, ఇత్యాదులయందుఁ బ్రక్రియ పూర్వరీతిని నూహింపునది (మూలము) బాహుళకముచే సంయుక్తరేఫంబులకు ద్విత్వంబుగలుగదు ఉ. ఆరూపము, ఈశబ్దము, ఏషండము, ఆసుకృతి, ఆ [illegible]ము. (వ్యా) బాహుళకమనుటచేత శషసహరేఫంబులకు ద్విత్వంబుగలుగదు, మూలంబులోని రేఫశబ్దంబు శకటరేఫంబునకును గ్రాహకము. దానంజేసి 'ఆఱాగ, ఇత్యాదిశకటరేఫస్థలంబులందు ద్విత్వంబురాదు కొందఱు 'అకడ, అక్కడ, ఈకడ, ఇక్కడ; ఏకడ, ఎక్కడ, అనురూపంబు లీసూత్రంబుచే సాధువులనియు, వర్ణలోపంబుగలిగి 'ఆడ, ఈడ, ఏడ, అనెడి రూపంబులు గ్రామ్యంబులగుటంజేసి యగ్రామ్యంబులనియు, ఘోషించుచున్నారు ఇందులకుఁ బ్రమాణంబులు. తే. గీ, తగిలివర్ణంబులెక్కడ తక్కడలుగ| నియమమెడలించి పల్కునవి యెతలంప గ్రామ్యమగుచుండె గొరులఁదెగడెకుపోల్లఁ జెప్పఁదగునది కలధౌతశిఖరిసదన' ఆ. వె ప్రాకటముగఁ గృతుల నాకడనీకడ| యనుచుఁ బల్కుచోటఁ నాడనీడ యనిన వర్ణలోపమగు ఫలములకు ఫలాలనంగ హెచ్చువీలకం, సర్వాల - అచ్చ. పత్రిక, 'సీ. పంచాకుమయ్యలోపించాకుమయ్య వాటిదెచ్చుతారు మమ్మొకలంచి యేగొంటూరమ్మ యేడాలువోదాలునూసేటివారు చేసేటివారు వాడివిరాళితోఁ బాడిగవోకుమీ యీడేకదామమ్మ యిసుతిసేసె పంపేరు తెంపేరు పాడేరు సూసేరు యిందాము కందాము పొందుమిస్తి 'ఆ అంగుస దవ్వవెగడు నఘువలె నిఘువలె నాడనీడ నేడ నచ్చ నిచ్చ మోయగాయ వేయమోకు దాడ్బాచుడు గద్ద నంగగ్రామ్యమయ్యె, ఆంధ్రభాషాభూషణము. ఇట్లు పైగ్రంథంబులయందు 'ఆడ, ఈడ. ఏడ, అనునవి గ్రామ్యంబులని చెప్పుట యనాదరణమూలకంబు. ఈక్రింది మహాకవిప్రయోగందులయునికి, యెఱింగి బుద్ధిమంతులు శాస్త్రీయరూపంబులని గ్రహింతురుగాక !! 'రగడ, అఱిమినను జిగురునకునగునెకంటకమాడ| జుఱుకుమనె వేఱొక్కచోటఁ గంటకమాడ, మను- ౬౩.

తరువోజ. ఏ నేఁడ నిందార్చెదు లేక వారలకు సెప్పుదు మొఱ్ఱ. గుసు నేను నీవంమ, భాగ-ఆర- 2ఆ. చ. అసమున మీఁదెఱుంగక మహోగ్రహవృత్తిఁ గడంగి చెచ్చెరన్ బసులకుఁ గూయిగాఁ జనియెఁ బాపఁడు కౌరవసేన యేడయుం బిసగుటయేడ భార-విరా-౯ఆ.

15 సూ—కృతహ్రస్వంబగు త్రికంబు మీఁది చోటు శబ్దంబునోత్వంబున కత్వహ్రస్వంబులు విభాషనగు.

అచ్చోటు - అచ్చటు - అచ్చొటు ఇచ్చోటు - ఇచ్చటు - ఇచ్చొటు ॥ ఎచ్చోటు - ఎచ్చటు - ఎచ్చొటు వీనిద్విత్వంబునకు వక్ష్యమాణవిధిచేఁ బాక్షికంబుగలోపంబగు - అచటు - అచోటు - ఇచటు - ఇచోటు - ఎచటు - ఎచోటు ముచ్చోటులు - ముచ్చటులు - ముచ్చొటులు - అనురూపంబులు ప్రయోగంబులం గానంబడియెడి.

వ్యా—పదుమూఁడవ సూత్రంబుచే హ్రస్వంబును బొందిన 'అ, ఈ, ఏ' శబ్దంబులమీఁది చోటుశబ్దంబు నోకారంబున కకారహ్రస్వంబులు విభాషగానగును ఉ. 'అచ్చోటు, అచ్చటు, అచ్చొటు' 'అచ్చోటు' ఇచ్చటఁ బదునాల్గవసూత్రంబుచే ద్విత్వంబును, పదుమూఁడవసూత్రంబుచే హ్రస్వంబును గలిగె 'అచ్చటు' ఇచ్చట ద్విత్వహ్రస్వంబులపివపఁ బ్రకృతసూత్రంబున 'చోటు' శబ్దంబుయొక్క యోకారంబున కకారంబయ్యె. 'అచ్చొటు' అకారంబు వైభాషికంబుగావునఁ బక్షంబున నోకారంబు హ్రస్వంబయ్యె. ఇట్లే 'ఇచ్చోటు, ఇచ్చటు' ఇచ్చొటు, ఎచ్చోటు, ఎచ్చటు, ఎచ్చొటు' ఇత్యాదులయందుఁ బ్రక్రియాంశంబు నూహింపునది. (సూలము) వీని ద్విత్వంబునకు వక్ష్యమాణవిధిచేఁ బాక్షికంబుగ లోపంబగు. వ్యా—ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదంబునందు పెనిమిదవసూత్రంబందలి వక్ష్యమాణవైకల్పికద్విత్వలోపవిధిచేఁ గ్రింది 'చ' కారంబునకు లోపంబు వైభాషికంబు. ఉ. అచటు, అచోటు; ఇచటు, ఇచోటు;

ఎచ్చోటు, ఏచోటు (మూలము) 'ముచ్చోటులు, ముచ్చటులు ముచ్చోటులు' అని రూపంబులు ప్రయోగంబులం గానంబడియెడి. వ్యా—అనఁగా హ్రస్వంబులైన 'అ, ఈ, ఏ, అను వానిపైనివచ్చు 'చోటు' శబ్దంబుయొక్క యోకారంబున కత్వ హ్రస్వంబులు విధింపంబడెను. కాన 'మూఁడు' శబ్దంబుపైనివచ్చు 'చోటు' శబ్దంబునందత్వ హ్రస్వంబులు ప్రయోగింపఁబడవు. 'క కటకట పేరినపెన్నె త్తుట జొత్తిలియున్న మాయుతోడం గొడుకు చ్చటఁ బడియున్నాఁడో యచ్చోటఁ జూపెడువారలేర చూచెదవానిఁ భార.' 'తే। గీ। చరణములు కేస్సకడిగి ముచ్చట్లు చఱచి పీఠమున నుండి కాళ్లు రాఁ బ్రక్కనిమోపి యర్థినాపోశనమును బ్రాణాహుతులును। గొనిగృహస్థుండు మౌనియై కుడువవలయు' విజ్ఞా-ఆచా-కాం తమ్ముంగలవానికిఁ బ్రయోగంబులు సులభము.

16 సూ—ఉత్తమపదం బగుచోటు శబ్దముటాక్షరమునకు లోపంబు విభాషనగు.

చోటుశబ్దం బౌపవిభక్తికంబు గావున దాని యంతిమాక్షరంబు సప్తమ్యాదేశమయిన యకారంబుతోడం బాక్షికంబుగ లోపించుననియర్థము ॥ అచ్చోనున్నాఁడు - అచ్చోటనున్నాఁడు - ఒకచోనుండె ఒకచోటనుండె.

చోటుశబ్దంబౌపవిభక్తికంబుగావున దానియంతిమాక్షరంబు సప్తమ్యాదేశమైన యకారంబుతోడం బాక్షికంబుగ లోపించునని యర్థము ॥ అచ్చోనున్నాఁడు, అచ్చోటనున్నాఁడు; ఒకచోనుండె, ఒకచోటనుండె.

వ్యా—సమాసంబులో నుత్తరపదంబైనట్టియు, - ఆచ్ఛిక పరిచ్ఛేదంబులోని 'ముప్పది, యెనిమిదవనూత్రింబుచే నంతంబునందకారాదేశంబుగలిగినట్టియు 'చోటు' శబ్దంబునయొక్క యకారయుక్త టకారంబునకు లోపంబు వైకల్పికంబుగానగును. అనఁగా

టోటు శబ్దం బొపవిభక్తికంబుగావున దానికడపటి యక్షరంబైన టకారంబు సప్తమీవిభక్తియం దాదేశంబైన యకారంబుతో సహితంబు వైకల్పికంబుగా లోపించును. 'అచ్చోటున్నాఁడు' ఇచ్చట నాన్ధ్రపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియొనిమిదవ సూత్రంబుచే సప్తమీవిభక్తికత్వంబురాఁగా నకారయుక్తటకారంబునకుఁ బ్రకృత సూత్రంబుచే వైకల్పికలోపంబు లోపాభావంబున 'అచ్చోటున్నాఁడు' ఇట్లే ఒకచోనుండె, ఒకచోటనుండె' ఇత్యాదులు

17 సూ—సమానాధికరణంబగు నుత్తరపదంబుపరంబగునపుడు మూఁడుశబ్దము డువర్ణంబునకు లోపంబును మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబునగు.

మూఁడుజగములు ముజ్జగములు - మూఁడులోకములు-ముల్లోకములు.

వ్యా—సమానవిభక్త్యంతపదంబులలో నుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు 'మూఁడు' శబ్దంబు డువర్ణంబునకు లోపంబును, మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబునగు. ఉ. మూఁడుజగములు, ముజ్జగములు. ఇచ్చట 'మూఁడు + జగములు' అనియుండ 'జగములు' సమానాధికరణంబు (బ్రాహ్మణునియందు బ్రాహ్మణత్వంబువోలె జగత్తులయందు జగత్త్వరూపధర్మంబును, త్రిత్వరూపధర్మంబును నున్నంగునఁ దైరెండుధర్మంబులకు జగత్తులేకాధికరణంబు) కావున డువర్ణలోపంబుగలిగి పై జకారంబునకు ద్విత్వంబు గలుగఁగాఁ బదమూఁడవసూత్రంబుచే 'మూ' శబ్దంబునకు హ్రస్వంబుగలిగె. లోపము వికల్పంబుగావునఁ బక్షంబున మూఁడుశబ్దంబు ప్రకృతిభావంబుకోనుండు. ఇట్లే మూఁడులోకములు, ముల్లోకములు కొన్నిశాస్త్రంబులలో మూలసూత్రంబునందు 'డువర్ణంబునకు' అని పాఠముగలదు అయ్యది ప్రామాదికంబు. నకారాదియైన యుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు పూర్వపదాంతిమడకారంబునకు నకారంబగు ఉ. రెన్నాళ్లు (రెండు + నాళ్లు) మూన్నాళ్ళు (మూఁడు + నాళ్లు) వేన్నీళ్లు (వేఁడి + నీళ్ళు) (శ్లో॥ [illegible]

భార- ఆది. 1ఆ. తే. గీ॥ [illegible] నిగ్గతోడ | బరిసలోకన మార్గంబు పరిహరించి' కాశి- 2ఆ. సీ. గీ॥ [illegible] | యుసురుగొన [illegible] నసురయొక్కఁడు' హను- 4 ఆ. తే. గీ. [illegible]లనొండె [illegible]నొండెఁ | [illegible] గలుగఁ బుద్ధి' మా- [illegible] 3ఆ.

18 సూ— ద్విగుసమాసైకవచనంబు ప్రాయికంబుగానగు మిశ్రంబునకుం గాదు

ముచ్చిచ్చు - ముక్కారు - ముప్పాతిక - ముత్రోవ - మువ్విధములు

వ్యా— ద్విగుసమాసంబున కేకవచనంబు ప్రాయికముగాఁ గలుగును. మిశ్రసమాసంబునకుం గలుగదు. ఉ. ముచ్చిచ్చు. ఇచ్చట సంఖ్యావాచకంబగు 'మూఁడు' శబ్దంబు పూర్వపదంబయి యుత్తరపదార్థప్రాధాన్యంబు గలిగినందున ద్విగువయ్యె. 'మూఁడు + చిచ్చు (లు)' ఇట్టెడఁ 'బహుళ[illegible]' సూత్రంబున మూఁడుశబ్దాంత్యవర్ణంబునకు లోపంబును, పర 'చ'కారంబునకు ద్విత్వంబును గలుగఁ బడియూఁడువసూత్రంబున మూకారంబు హ్రస్వంబయ్యె. ప్రకృతసూత్రంబున నేకవచనంబు. ఇట్లే 'ముక్కారు, ముప్పాతిక, ముత్రోవ' ఇత్యాదులు. సీ. గీ. [illegible] కొన్నచోటు [illegible] వేల్పు [illegible] హను- [illegible] వేల్పు [illegible] [illegible] తం- దేవ. క॥ [illegible] [illegible] భార- ఆది- 4 'మువ్విధములు' విధాశబ్దంబు సంస్కృతకంబుగావున మిశ్రసమాసంబు అందున నేకవచనంబు రాలేదు. విధాశబ్దంబు కంధరాదులలోనిది (మా-తత్స-66 సూ) కానఁ గ్లీబాహుల్యంబై తత్సమ పరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదియవసూత్రంబుచే ముగాగమంబునొందె ఒకానొకచో మిశ్ర ద్విగుసమాసంబేకవచనాంతంబు ప్రయోగంబులం గానంబడియెడి. క॥ తక్కిన సైన్యములని లోఁ | [illegible] [illegible] బొక్కుచు నలసత మయు [illegible] హరి- 6 ఆ. ఉ॥ [illegible]

నిజప్రభావములు సూపెదుగద్దియ మీఁదనెక్కి ముల్లోకములు గావ యేలుగతి లోలవిలోచన దేమి చెప్పఁగలఁడు, పా. ౧ - 1 ఆ. (ముమ్మొకటూహాన్యమునకు, జైమిని-7 ఆ.

19 సూ—కొండొకచో సమాసంబులందు నాము ప్రభృతి కనుమ్వాదుల మువర్ణంబులు పవర్ణంబులగు.

నాఁపచేను - పాఁపఱేఁడు కనుపపులు - జనపనార నాము పాము - వేము - చేము - అమ్ము - ఎమ్ము - ఇవి నామ్వాదులు కనుము - ఇనుము - ఉదుము - ఎనుము - జనుము - మినుము ఇత్యాదులు కనుమ్వాదులు.

వ్యా—కొన్నిచోట్ల సమాసంబులయందు 'నాము' మొదలైనశబ్దంబులయు, 'కనుము' మొదలైనశబ్దంబులయు, మువర్ణంబులకు క్రమంబుగాఁ బువర్ణంబును (ఁప) పవర్ణంబునగు. ఉ. నాఁపచేను. 'నాము + చేను' ఇట్లుండఁ బూర్వశబ్దాంత్య మువర్ణంబునకుఁ బువర్ణంబు గలుగునయ్యెనిదిస్థితిగావునఁ దత్సుపరిచ్ఛేదంబులోని పం దొమ్మిదవసూత్రంబున దీర్ఘంబుపై నర్ధానుస్వారంబు గలిగెను. ఇట్లే 'పాము' (పాఁపఱేఁడు) 'వేము' (వేఁపసట్టు) 'వేము' (వేఁపచెట్టు) అమ్ము, (అంపకోలలు) ఎమ్ము, (ఎంపగూఁడు); ఇత్యాదులు. పవర్ణంబునకు ఉ. కనుపపులు 'కనుము + పులు'; (గడ్డి) ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రంబున మువర్ణంబునకు 'ప' వర్ణంబువచ్చెను. ఇట్లే 'జనుము' (జనపనార) ఇనుము, ఉదుము, ఎనుము, మినుము' ఇత్యాదులూహ్యంబులు. సీ॥ తులసీదళపుఁ దె తవపులనిడుపడు పాఁపఱేఁడన శేషఫణికిసంజ్ఞ' ఆంధ్రభా-పాతాళనాగివర్గము. క॥ అను టయూరసలింగమునిడు । తనపట్టువ ప్రేఁపసజ్జనంతపుబరణికా' మను-1 ఆ 'ఆ॥ వె॥ ఒక్కరొంటుకుఁ జేఁడు నక్కరొమ్ముతు నిట్టి । కోఁడిదంబుగాన్ను నాఁపప్పు పీలిక ఊల యంపకోలలం పెలవిండ్లు । గానుకిచ్చి కరయుగంబు మొగిచి' వాను-1 ఆ 'సీ। గి ముక్కు మూఁగ్చిమ్ముసు విరాళిఁగొన్న చోటు(కనుపపులుచేస్సి పంపఁలుఁ గిన్న నోటు

మను-2 ఆ. 'చ॥ వరసను వెంట్రుకల్ జనపనార తెఱంగున విప్రమాలికల్' ఇత్యాదులు.

20 సూ—నిక్కలాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు.
నిక్కలి - కవ్వడి - పువ్విలుకాఁడు । ఇత్యాదులు.

వ్యా—'నిక్కల' మొదలైన సమాసంబులయందుఁ బూర్వపదం బాద్యక్షర శేషంబగుటయు, నుత్తరపదాదివర్ణంబు ద్విత్వంబు నొందుటయు' నిత్యాదికార్యంబులు ప్రయోగశరణంబులై యుండును. ఉ. నిక్కల, కవ్వడి, పువ్విలుకాఁడు మొదలైనవి. 'నిక్కము + కల' ఇచ్చట 'నిక్కము' శబ్దంబాద్యక్షరంబుతో శేషించె. ఉత్తరపదాదియైన కకారము ద్విత్వంబునొందె. 'కవ + వడి + కాఁడు' ఇచ్చట కవశబ్దంబాద్యక్షరశిష్టంబగుటయు, ఉత్తరపదవకారంబు ద్విత్వంబొందుటయు, తత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని పదునొకండవ సూత్రంబు చేనయిన కాప్రత్యయంబు లోపించుటయుఁ, గలిగె. 'కవ్వడి' శబ్దం బికారాంతంబు గావునఁ దత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదినాలుగవసూత్రంబుచేఁ బ్రథమైక వచనలోపంబు. 'పువ్విలుకాఁడు' ఇచ్చట సమాసంబునందుఁ దద్ధితపరిచ్ఛేదంబునందలి పదునొకండవ సూత్రంబుచే 'కా' ప్రత్యయంబు గలుగంగ దువర్ణకంబు. 'క- నాకలనిక్కలయయ్యెడు । శోకింపను మమ్మరీవు సుందరిపుణ్యా । శ్లోకుఁడతఁడనఘులవి । వేకుఁ బ్రియుని బొందఁగలుగు వేగమె నీకున్' భార-ఆర-6 ఆ. 'క॥ కడఁగి ద్రుపదాత్మజుఁడును నె । న్నడి కవ్వడి నేనెనూఱు వాఁడిశరంబుల్' భార-ఆర-6 ఆ. 'ఉ॥ పువ్విలుకాఁడు సాహసము నొగిఁ జేయుచున్నవాఁడు' ఉ-రా-7 ఆ.

21 సూ—ఆకారంబున కామ్రేడితంబునకుం దదర్థకంబున కయి యాయి యనుశబ్దంబులు విభాషనగు.

వక్ష్యమాణ విధిచేతనయి యనుదాని కైకారాదేశంబునగు ॥ ఆయయికాలము - ఆయాయికాలము - అయ్యయికాలము - అయ్యా

యికాలము - ఆమైకాలము - అమ్మైకాలము - ఆయాకాలము - ఆయక్కాలము - అయ్యాకాలము - అయ్యక్కాలము.

వ్యా—శబ్దార్థ మిమ్మనట్టి యామ్రేడితాకారంబునకు 'అయి' 'ఆయి' అను శబ్దంబులు పర్యాయంబుగ నగును. (మాలము) వక్ష్యమాణవిధిచేత నయియును రాని కై కారాదేశంబునగు. వ్యా—క్రియాపరిచ్ఛేదంబునందలి నూటమూఁడవ సూత్రంబుచే 'అయి' శబ్దంబునకై కారాదేశంబు గలుగును. ఉ. అయయికాలము, ఆయాయికాలము, అయ్యయికాలము, ఆయ్యాయికాలము, ఆమైకాలము, అమ్మైకాలము, ఆయాకాలము, ఆయక్కాలము, అయ్యాకాలము, అయ్యక్కాలము, 'అయయికాలము' (అ + అ + కాలము) ఇచ్చటఁబరంబైన యాకారంబునకు 'అయి'ఆదేశంబును, సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని మూఁడవసూత్రంబుచే యడాగమంబును గలిగెను. 'ఆయాయికాలము' పదంబునందు యాకారంబునకు వైభాషికంబైన యాయియాదేశంబు. 'అయ్యయికాలము' పరాకారంబునకు యడాగమమాయి యాదేశంబులు కాఁగాఁ బదునాల్గవ సూత్రంబుచే ద్విత్వంబును, పదుమూఁడవ సూత్రంబుచే మొదటి యాకారంబునకు హ్రస్వంబునయ్యె. 'ఆయ్యాయికాలము' యడాగమంబును, పరాకారంబునకాయి యాదేశంబును రాఁగ, బదుమూఁడు పదునాలుగు సూత్రంబులచే హ్రస్వద్విత్వంబులు. 'ఆమైకాలము' ఇటఁబరాకారంబున కాదేశంబయిన 'అయి' కిఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదంబులోని నూటమూఁడవసూత్రంబుచే నైకారాదేశంబును, సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని మూఁడవ సూత్రంబుచే యడాగమయకారంబును నయ్యెను. 'అమ్మైకాలము' యడాగమయకారంబునకుఁ బదునాలుగవ సూత్రంబుచే ద్విత్వంబును పదుమూఁడవ సూత్రంబుచే మొదటి యాకారంబునకు హ్రస్వత్వంబునునయ్యె. 'ఆయాకాలము' అయి 'ఆయి' ఆదేశంబులు భయంబును విభాషగాన, బరాకారంబు ప్రకృతిగోనుండ యడాగమంబుగలిగె. 'ఆయక్కాలము' ప్రకృతితోనుండిన పరాకారంబుమీఁది కకారంబునకుఁ బదునాల్గవ సూత్రంబున ద్విత్వంబును, పదుమూఁడవ సూత్రంబున నాకారంబునకు హ్రస్వత్వంబు నయ్యె. 'అయ్యాకాలము' ప్రకృతితోనుండిన పరాకారంబునకు యడాగమంబురాఁగాఁ బదునాలుగవ సూత్రంబుచే యకారంబునకు ద్విత్వంబును పదుమూఁడవ సూత్రంబుచే మొదటి యాకారంబునకు హ్రస్వత్వంబును గలిగెను. 'అయ్య

క్కాలము' పరాకారంబుమిాఁది కకారంబునకుఁ బదునాఱవ సూత్రంబుచే ద్విత్వంబును, పదుమూఁడవ సూత్రంబుచేఁ బరాకారంబునకు హ్రస్వత్వంబును, పైసూత్రంబుల (14-13)చేత నేకత్రిపంబుగా యడాగమయ కారంబున కుద్విత్వంబును, మొక టి యాకారమునకు హ్రస్వత్వంబును గలిగె.

22 సూ.—బహువ్రీహిని సమాసాంతకార్యంబులుం గానంబడి యెడి.

ముక్కంటి - కడలిరాచూలి - నలువ - గట్టువిలుతుఁడు.

వ్యా.—బహువ్రీహి సమాసంబుయొక్క యంత్యంబున 'టి' కారంబు మొదలైన కార్యంబులు చూపట్టెడిని. ఉ. ముక్కంటి; కడలిరాచూలి; నలువ; గట్టువిలుతుఁడు. 'ముక్కంటి' (మూఁడుకన్నులు గలవాఁడు=ఈశ్వరుఁడు) అను బహువ్రీహియందు సమాసాంతంబుగను 'టి' వర్ణంబయ్యె. అచ్చిక పరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పదిమూఁడవ సూత్రంబుచే 'టి' వర్ణంబునకు ముందు పూర్ణబిందువు గలిగె. 'కడలిరాచూలి' ఇచ్చట 'చూలు' శబ్దంబు కారాంతంబైనను బహువ్రీహిఘటకంబు గావున నికారాంతంబు సమాసాంతంబయ్యె. సముద్రుఁడను రాజుయొక్క గర్భముగలది=లక్ష్మి. ఇకారాంతంబగు చూలి శబ్దంబును గలదు. అపుడు దానితో సమాసంబు చేసినప్పుడు సమాసాంతకార్యం బనవసరంబు. అప్పుడు షష్ఠీతత్పురుషంబుచే నీయర్థంబు లభించును. 'నలువ' ఇచ్చట నుత్తరపదంబు 'వా' శబ్దంబు. నోరర్థము. నాలుగునోళ్లు కలవాఁడన్న బహువ్రీహియందు 'వా' శబ్దంబు హ్రస్వంబయ్యె. వృత్తియందు 'నాలుగు' శబ్దంబునకు హల్లుపరంబు కాఁగా 'నలు' ఆదేశంబయి 'నలువ' అను రూపంబు సిద్ధించె. 'గట్టువిలుతుఁడు' పర్వతంబు ధనుస్సుగాఁ గలవాఁడను బహువ్రీహియందు 'తు' కారంబు సమాసాంతంబయ్యె.

23 బహువ్రీహిని స్త్రీవాచ్యంబగుచో నుపమానంబుమిాఁది మేనునకుఁ బోఁడియగు.

అలరుఁబోఁడి - ననబోఁడి - పూఁబోఁడి - విరిబోఁడి.

వ్యా—బహువ్రీహి సమాసంబుచేతఁ జనిత వాక్యమైనపు సమాసంబు మీఁది 'మేను' శబ్దంబునకు 'బోఁడి' శబ్దాదేశంబగు. ఉ. అలరుబోఁడి; నవబోఁడి పూబోఁడి; విరిబోఁడి. 'అలరుబోఁడి, పుష్పంబువంటి మేనుగలదియును బహువ్రీహి యందు 'మేను' శబ్దంబునకు 'బోఁడి,' అనునది యాదేశంబయ్యె. ఇట్టే 'నవబోఁడి,' ఇత్యాదులు బహువ్రీహిసమాసంబులనియు, వానియందలి 'మేను,' శబ్దంబునకు 'బోఁడి;' అనునది సర్వాదేశంబైనదనియు, సూరిగారి యాశయంబు. వాస్తవంబున నాలోచింపఁగా 'అలరుఁబోఁడి, తీయఁబోఁడి, పూఁబోఁడి' ఇత్యాదులయందు 'పోఁడి' శబ్దంబుగాని 'మేను' శబ్దంబున కాదేశంబుగా వచ్చిన 'బోఁడి' శబ్దంబు కాదు. 'మేను' శబ్దాదేశంబైన 'బోఁడి,' శబ్దంబని సమ్మతించినచో 'మించుబోఁడి,' ఇత్యాదులు సాధువులగు గాని 'మించుఁబోణి,' ఇత్యాదిణకారఘటిత రూపంబుల సాధువులగును. 'పోఁడి,' శబ్దంబని గ్రహించినచోఁ బ్రకీర్ణక పరిచ్ఛేదంబులోని పదమూఁడవ సూత్రంబునందు నదంతగ్వాదులలో 'పోఁడి,' శబ్దంబున్నది కావున 'పోణి,' అనుణకారఘటితరూపంబు సాధువగుటయే కాక 'మించుబోణి' ఇత్యాదిరూపంబులు శాస్త్రీయంబులగును. కావుననే యాక్రిందిప్రయోగంబు సాధువగుచున్నది, సీ॥ గీ। మేటికతులనుకొంటి మించుఁబోణి, తా రా—4ఆ. మఱియు 'పోఁడి' శబ్దంబుపరంబగుచుండ నుదంతంబులకే గాక సరూఁజంతపూర్వపదంబులకు నుగాగమంబగును. అందున శా॥ అశ్వ సిరిగలుబాడె బాగ్రిణులో బావజన్మలో ద్రోవదికా దివ్యంబోఁడి ధరింపఁగా వసుశ్రీతేఁజూమనాదిక్యులో' పాంచా—3ఆ. ఇత్యుకారాంత పూర్వపదస్థలమునందుఁ బూర్ణానుస్వారంబ సాధువగు 'అలరుఁబోఁడి, నవఁబోఁడి, విరిఁబోఁడి' ఇత్యాదులందుత్తర పదంబు 'పోఁడి' శబ్దంబు కావునఁ బూర్వపదంబునకు నుగాగమంబు రాఁగా భకారంబునకు సరళాదేశంబగుచో నాదేశసరళంబునకు ముందున్న బిందువు, ప్రత్యంబ సంపూర్ణానుస్వారంబును గలుగను కనకఁబైసమాసంబులందు పూర్వపదంబుపై నర్ధానుస్వారాదులుండవలయు. సూరిగారి మతంబునఁ బూర్వపదంబుపై నర్ధానుస్వారంబు 'మించుబోణి' ఇత్యాదులందు ణకారంబును నశాస్త్రీయంబులు కావలసివచ్చును. కాఁబట్టి 'అలరుఁబోఁడి' ఇత్యాదులు బహువ్రీహిసమాసంబులనుకొని ప్రకృతసూత్రంబుచే బహువ్రీహిని 'మేను' శబ్దంబునకు 'బోఁడి' శబ్దాదేశంబు కలుగునన్నగిని సూరిగారిగ్రహ

యేమూలంబని గ్రహింపవలయును. 'మ॥ సుమనోవల్లరి యొకకుఘాసరసి గాసాంపాపూర్ణ డాడ్డి యగా కొమరుంబ్రాయపురంధ్రయూ చిగురుటాకుంబోఁడి నీకేతగఁగా' వసు. 'శా॥ పూవుంబోఁడి సుధాంశు బింబసుమమా పూర్ణాభిషేకప్రియా । రాపిల్లోత్పలవల్లి వోలెఁ గదుఁగల్పావ్వ ప్రసూనాంజనుల్, వసు- 3 ఆ. 'అలరుంబోఁడులు గూడి నర్మజానకీవ్యత్తే క్షణాబాణనే లయంటంపను డీవుపూను నిజలం జైలంబినన్నీవు పా । టలగంధీయిటిర మ్యూ' పాంచా-4ఆ. 'మ॥ మెఱుఁగుంబోఁడులు పీటసౌధచరలై మిన్నేటిబంగారుతా। మరపువ్వుల్ గ్రహింపఁబోవకత్నావళీ పరిశయము-1 ఆ. 'మ। ఆయింట్లలో మెఱుఁగుంబోఁడివసించె నోర్తు యహుసంపేబింబితాంగాకృతిన్, పరాహ-9 ఆ. 'మ॥ చిగురుంబోఁడి యెఱుంగదే యదుపతిస్త్రీలెవ్వరేనిందులే రుగదా' కళా-3ఆ. 'క॥ యౌవనముకలిగినప్పుడ । పూవుంబోఁడులకుఁ బతులభోగంబులుగా । కావిశ్వనంబులకుఁ గొండొ' కళా-4ఆ 'క. అలరుంబోఁడులకొంపు । నలరుంబోఁడులును నీవు నగ్గలముగ చుగా । పలపూవాడక యుండుము । తలపూవునకించి వికచతామరసాక్షీ' పా-1ఆ 'వేల్పుంబువుంబోఁడు' యమా-1ఆ 'క॥ ఏ ప్పట్టునవలచినముకలు బొట్టువువారలకుదేమపూవుంబోఁడీ' యమా 3ఆ '। ముమఘూర్ణిక చే వింటం । దనమాంతుకా, గారవించి తరుణంవా. యమా 3ఆ 'మ॥ అలరుంబోఁడులమిన్న తామునపహా యంపంపురాచిల్కా' నీరా, 2ఆ. 'క॥ చెలువముల్గ్రపొంయయ నీ । తరిరాకుంబోఁడి నెమ్మిగను గొంగవా' నీరా 3ఆ. 'క। తుఱువలనడకలు తడఁబడ । దలిరాకుఁబోండ్ల నడలు తడఁబడఁగోనఁగా' అచ్చ-బాలకాం. 'క॥ రాకొమరుఁజూచి యచ్చిగు। రాకుంబోఁడియూ వలంతియై యుల్లమునో' అచ్చ- బాలకాం.

24 ద్వంద్వంబునందు ఋకారాంతంబునకు రవర్ణంబు విభాషనగు.

మాతృపితలు - మాతాపితరు - ఇత్యాదులు.

వ్యా— ద్వంద్వసమాసంబునందుఁ బూర్వపదాంతంబైన ఋకారంబునకురవర్ణంబు (క్రావడి) వైకల్పికంబుగా నగును. ఉ. మాత్రపితలు; మాతాపితలు. 'మాతృపితలు' ఇచ్చటఁ బూర్వపదంబైన 'మాతృ' శబ్దంబు ఋకారాంతంబు. ఈసమాసంబు సిద్ధసమాసంబు. 'అనఙ్కృతో ద్వంద్వే' అనుసూత్రంబుచే నుత్తరపదంబు పరంబగుచుండఁ బూర్వపద ఋకారంబునకు విధింపబడుచున్న యానఙాదేశంబు నుబాధించి యంతకుమున్ను ప్రకృతసూత్రంబుచే రేఫాదేశంబు కలుగునని భావంబు. రేఫాదేశంబు రానియపుడు 'అనఙ్కృతో ద్వంద్వే' అనుపూర్వోక్త సాంస్కృత వ్యాకరణసూత్రంబున నాఋకారంబున కానఙాదేశంబుగలిగి 'మాతాపితలు' అగును. ఈరేఫాదేశంబు 'ద్వంద్వేగైర్వాణికేదీర్ఘాత్పరతోపివికల్పతః' అనుకారికచేతను గీర్వాణద్వంద్వ సమాసంబునందు (సిద్ధసమాసమందు) దీర్ఘంబుతరువాత వచ్చుఋకారంబునకు రేఫాదేశంబు కలుగునని చెప్పుటచేత 'మాత్రపితృబుద్ధినంభోధపుత్రిఁగొలుతు, ఇత్యాది కవిప్రయోగంబులు సాధువులయ్యె. హ్రస్వంబుతరువాతవచ్చు ఋకారంబునకు నీసూత్రంబుచే రేఫాదేశంబుగలుగదు. అందున 'పితాపుత్రులు' అన్న యానఙాదేశయుక్తరూపంబే సాధువగును గాని 'పితపుత్రులు' అని రేఫాదేశసంయుక్తరూపంబు శాస్త్రీయంబుకాదు. గీర్వాణద్వంద్వసమాసంబునందు (సిద్ధసమాసము) హ్రస్వంబుతరువాతిపూర్వపదసంబంధి ఋకారంబునకు రేఫంబు రాదుకావుననే యీక్రిందిపద్యంబునఁ బితృశబ్దంబు రేఫాదేశాంతము కాలేదు. 'క॥ నామములఁ బితృపితామహ । నామంబులమ్రగ బిరుదనామంబుల సాంగ్రామికులెఱిఁగింతురుపము। నామొన నీమొనను జూతుముల వరకయున్నకొ., మఱియు నీరేఫాదేశంబు సంస్కృతద్వంద్వంబునందు నానఙాదేశంబువోలె సమాసచరమావయమైనపదము (కడపటిపదము) పరంబగునప్పుడే దానికిఁ బూర్వంబైన పదంబుయొక్క ఋకారంబునకు వచ్చునుగాని బహుపదంబులు మేళగించిన ద్వంద్వంబునందు ఋకారాంతపదంబు కడపటిపదంబునకుఁ బూర్వంబుగానుండనిచోఁ బ్రకృతరేఫాదేశంబురాదని యూహింపవలయు. కావుననే రేఫాదేశరహితంబులైన యీక్రింది ప్రయోగంబులు సాధువులగుచున్నవి. తే॥ గీ। మాతృపితృదారపుత్రక భ్రాతృశకస । హస్తకంబులు సంస్కృతినమభవింపఁ।బడియె నెందులనెవ్వనికడలువాఁడు ॥ నరుఁడనిత్యత నూహించుటరయనిరవు' క॥ మాతృపితృగురుసుపక్కఁగ । నేతెఱవుగ, ఇచ్చటి ద్వంద్వంబునం

ను మాతృశబ్దంబు కడపటిపదంబునకు ముందు రాలేదు. కావున రేఫాదేశయుక్తంబు గాని యానఙాదేశయుక్తంబుగాని కాలేదు. ఉ॥ క్షత్రియవంశ్యులై ధరణిఁగావఁగఁ బుట్టినవారు బ్రాహ్మణ। క్షత్రియవైశ్యశూద్రులనఁగాఁ గలనాలుగు జాతులన్ స్వచా। రిత్రము దప్పకుండఁగఁ బరీక్షితుఁగాచిన యట్లు రామమాం। ధాతృరఘుక్షితీశులు మునంబునఁ గాచిరి యేయుగంబునన్, భార-ఆది. 2 ఆ. ఈపద్యంబునందు మాంధాతృరఘుక్షితీశులు., అనిన ద్వంద్వంబునందు మాంధాతృశబ్దంబు రేఫాదేశయుక్తంబై భారతంబునందున్నట్లెంచియుడినము సూరకవి. గీ॥ ధర ఋకారాంతశబ్దంబు ద్వంద్వమైన। రేఫమగుచుఁ బ్రవర్తిల్లుదృష్టముగాను। పత్రివరహయవాగ్వసూనేత్రముఖను। రాభివందితపాదాబ్జుయున్నయట్లు, కవిసం-ప్రథమ-28 ల. అనుపద్యలక్షణంబునకు లక్ష్యంబుగాఁ జూపెను. అప్పకవి పైపద్యచతుర్థపాదంబునందు మాంధాతృశబ్దంబు భారతరచనాసమయంబున ఋకారాంతంబుగానే రచింపఁబడినదనియెంచి రేఫశ్లిష్టమైన యక్షరంబులకు రేఫశ్లిష్టంబుగాని యక్షరంబు ప్రాసంబుగానుండవచ్చు నన్నదానికిఁ బైపద్యం బుదాహరణంబుగా నిరూపించెను. కొన్ని ప్రాచీన భారత పుస్తకంబుల రేఫయుక్తంబుగాను, మఱికొన్నిటియందు రేఫవిరహితంబుగాను మాంధాతృశబ్దం బుండవచ్చును కావునఁ బూర్వోక్తకవు లిద్దఱును ఉభయవిధంబుగా నభిప్రాయపడిరి శాస్త్రంబున మాంధాతృరఘుక్షితీశుల అన్న ద్వంద్వంబులో రఘుక్షితీశబ్దంబు సమాసచరమపదంబు (కడపటిపదంబు) కానదానికిఁ బూర్వంబునందున్న మాంధాతృశబ్దంబునకు రేఫాదేశంబు రావచ్చును. ఆయాదేశంబు విభాష గావున మాంధాతృశబ్దంబు ద్వంద్వంబందు ఋకారాంతంబుగానుండవచ్చును. మాతాపితలు, అన్న ద్వంద్వంబునందు రేఫాదేశాభావంబునందు నానఙాదేశంబువలె మాంధాతృరఘుక్షితీశులు, అన్న చోటున రేఫాదేశంబు రానియపుడు నానఙాదేశంబు రాదు. ఆనఙ్బుతో ద్వంద్వే, అను సూత్రంబుచే విహితంబైన యానఙాదేశంబు విద్యాసంబంధ వాచకంబులును, యోనిసంబంధ వాచకశబ్దంబులును నైన ఋకారాంతపూర్వపదంబులకే వచ్చును. మాతాపితలు, అనుచో మాతృశబ్దంబు యోనిసంబంధవాచకంబు. హోతాపోతలు, అను ద్వంద్వంబునందు హోతృశబ్దంబు విద్యాసంబంధవాచకశబ్దంబు. కావున నానఙాదేశంబు సాధీయంబు మాంధాతృశబ్దంబు విద్యాయోనిసంబంధవాచకంబులలో నేదియుంగానియందున రేఫాదేశాభావపక్షంబున

ఋకారాంతయుక్తంబే సాధిష్ఠంబగు. కావున నప్పకవి ఋకారాంతంబనియెంచి రేఫ శిష్ట ప్రాసంబునను సుదాహరణంబుగాఁ జూపుట సర్వవిధంబుల రమణీయంబని యెంచవలయు. శ్లో॥ పితుర్దశగుణం మాతా గౌరవేణాతిరిచ్యతే, అనుశాస్త్రంబున మాతజనకునికంటెఁ బూజ్యరాలుగాన 'మాతాపితలు' ఇత్యాదిద్వంద్వంబులందు జననీవాచకశబ్దంబు ముందుండుట శాస్త్రీయంబు.

25 సూ.—సమాసవిభక్తికి లోపంబగు లట్టునకుఁ గాదు.

రామునిబాణములు సరసపువచనములు । వేవెలుఁగు । గుణములప్రోక.

వ్యా.—సమాసంబులయొక్క విభక్తికి లోపంబగలుగును. తత్సమపరిచ్ఛేదంబు నందలి ముప్పదియొకండవ సూత్రంబుచే విభక్తులకు విహితంబైన లడాగమంబునకు లోపంబుగలుగదు లడాగమంబు టిత్తుకావున విభక్తికి నాద్యవయవమై సమీపంబునఁ జేరును. వృషభాదులను జన్మకాలంబున లేకుండి మధ్యకాలంబున శృంగంబులుద్భూతంబులైనను శృంగావయవవిశిష్టంబునందే వృషభశబ్దవ్యవహారంబు శాస్త్రలోకసమంజసము నట్టులు లడాగమవిశిష్టంబైనవిభక్తియందే విభక్తిత్వసత్వంబు పర్యాప్తంబగునుగాని లడాగమంబు విడిచిన కేవలవిభక్తియందుఁ దాదృశవ్యవహారంబు రానేరదు. కాఁబట్టి సమాసవిభక్తికి లోపంబు విధించుచో లడాగమయుక్తస్థలంబులో లడాగమవిశిష్ట విభక్తికి లోపంబు ప్రాప్తించుచున్నది. 'ప్రాప్తిపూర్వకో హి నిషేధః' అను శాస్త్రంబునఁ బ్రాప్తించుచున్న లడాగమలోపంబు రాదనియుఁ, గేవలవిభక్తికే వచ్చు ననియు నపూర్వంబుగా నిషేధంబు సూత్రితంబయ్యె. తత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని యిరువదిమూఁడవ సూత్రంబుచే విహితంబైన నిగాగమంబునకు లోపనిషేధంబు చెప్పంబడలేదు. నిగాగమంబు దుమంతంబునకు విధింపంబడెను. కాన నాగాగమంబు ప్రకృతికి నవయవంబుగాని విభక్తికి నవయవంబుగాదు. కనుక లోపంబునకుఁ బ్రసక్తియేలేదు. 'ఈ రామునిబాణములు' ఇచ్చట రామునియొక్క బాణంబులని విగ్రహంబుండఁగాఁ బూర్వోత్తరపదంబుల సంబంధంబైన యొక్కప్రథమావిభక్తులకు లోపంబుగలిగె. అనంతరము 'రామునిబాణ' అనువిశిష్టంబుకంటెఁ జరిగి ప్రథమావిభక్తి యుదయించె ఇట్లు

తక్కినయుదాహరణంబులయందును బూర్వోత్తరపదవిభక్తులు లోపించుననియు విశిష్ట సమాసంబు కంటెఁ దిరిగి యాయా విభక్తి యుత్పత్తిల్లుననియు నూహింప వలయును. 'సరసపువచనములు' ఇచ్చట, 'సరసములు + వచనములు' ఇట్లు కర్మధారయవిగ్రహం బుండఁ బ్రకృతసూత్రంబునఁ బూర్వపదబహువచనంబునకు లోపంబుగలిగె. తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదియవ సూత్రంబుచే మువాగమంబు ప్రకృతికి విధింపఁబడినది కావునఁ బ్రకృతసూత్రంబున దానికి లోపంబు ప్రసక్తింపలేదయ్యె. తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి నలువదియొకండవ సూత్రంబుచే మువర్ణకకార్యంబు మువాగమంబునకును నగును గాన సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పదిరెండవ సూత్రంబుచే మువాగమంబునకుఁ బువర్ణంబయ్యె. పూర్ణంబైనచో 'సరసపువచనములు' అను విశిష్టరూపంబగును 'వేవెలుఁగు' ఇచ్చటఁ బూర్వపదంబైన 'వే' శబ్దంబునకు సహస్రమర్థంబు. దీనికంటెఁ బ్రహ్మాదికి యుత్పత్తిల్లి సమాసంబు కానఁ (బహువ్రీహి) బ్రకృతసూత్రంబున లోపంబు కలిగె. 'గుణములప్రోక' 'గుణములయొక్క ప్రోక' ఇట్లు విగ్రహవాక్యంబునందు యొక్కాదివిభక్తులు లోపించె. లట్టునకు లోపంబు నిషేధింపఁబడినది కావున సమాసఘటితలకారంబునకు లోపంబు రాలేదు. ఇచ్చట సమాసశబ్దంబు వృత్తికి నుపలక్షణంబు. కనుక 'జాలరి' ఇత్యాదితద్ధిత వృత్తియందు విభక్తి లోపంబుగలిగె.

26 సూ.—కర్మాదులకుఁ బ్రాధాన్యవివక్షయందు ధాతుజవిశేషణంబులు కర్తతోడం బోలె వానితోడ సమసించు.

రాముఁడురక్షించిన భృత్యుఁడు - రాముఁడువాలినేసిన బాణము - రాముఁడుగోవునిచ్చిన విప్రుఁడు - రాముఁడు వెడలిన వనంబు - రాముఁడు వసించిన పర్ణగృహము - రాముఁడు వసించినచోటు.

వ్యా—కర్తృముఖ్యముగా నెఱవేఱుచునట్టి వ్యాపారంబు కర్మాదికారకంబులపై నారోపింపంబడినచో ధాతుజ విశేషణంబులు కర్తృకుంబలెఁ గర్మాదికారకంబులకును విశేషణంబులగునని యర్థము. ఉ 1 రాముఁడు రక్షించినభృత్యుఁడు, 2 రాముఁడు వాలినేసిన బాణము, 3 రాముఁడు గోవునిచ్చిన విప్రుఁడు, 4 రాముఁడు వెడలిన వనంబు, 5 రాముఁడు వసించిన పర్ణగృహము, 6 రాముఁడు వసించిన చోటు (1) ఇటఁ గార్య

ర్థంబైన రక్షించుట, రామునిచే ముఖ్యంబుగా నెఱవేర్పఁబడఁగదే. అయిన నట్టి రామనిష్ఠమైన రక్షణ భృత్యునిపై నారోపింపంబడినది కావున, భృత్యుని రక్షించిన రాముఁడు, అన్నవాక్యంబున 'రక్షించిన' అనునది రామునకుంబలె 'రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు, అను ప్రకృతవాక్యంబులోఁ గూడ, 'రక్షించి' అనునది భృత్యునకు విశేషణంబయ్యెను. ఈవాక్యంబున రాముఁడు కర్తయును భృత్యుఁడు కర్మంబునుగాన నియ్యది కర్తృవ్యాపారంబుపై నారోపించినందులకు నుదాహరణంబు (2) ఈవాక్యంబునందు 'వేయుట, (కొట్టుట) అను ధాత్వర్థంబును నెఱవేర్పఁగా రాముండు ప్రధానుండు. అయినను నట్టిక్రియను నెఱవేర్చుటకుఁ బ్రధానంబుగా బాణమే వివక్షింపంబడినది కావున 'బాణముతో వాలి నేసిన రాముఁడు, అన్నవాక్యంబున 'ఏసిన, అను విశేషణంబు రామునికింబలె 'రాముఁడు వాలి నేసిన బాణము' అను, ప్రకృత వాక్యంబునం గూడ 'ఏసిన, అనువిశేషణంబు బాణంబునకు సంబంధించె. కొట్టుటలో రాముఁడు కర్తయును బాణంబు కరణంబును నైనందున నియ్యది కర్తృవ్యాపారము కరణంబుపై నారోపింపంబడినందుకు నుదాహరణము (3) ఇచ్చుట 'ఇచ్చు' క్రియ రామునిచేఁ బ్రధానంబుగా నెఱవేర్పఁబడఁగినది. అయినను నట్టిక్రియ విప్రుఁడు నెఱవేర్చినట్టులు వివక్షింపంబడినది కావున 'విప్రునకు గోవు నిచ్చిన రాముఁడు, అన్నవాక్యంబున 'ఇచ్చిన, అనునది రామునికింబలె 'రాముఁడు గోవు నిచ్చిన విప్రుఁడు, అన్న ప్రకృతవాక్యంబునం గూడ 'ఇచ్చిన, అన్నయది విప్రునికి సంబంధించె. ఇచ్చుటయను త్యాగంబు త్యాగక్రియకుఁ గర్త రాముఁడును త్యాగంబునకు నుద్దేశ్యభూతుఁడు విప్రుఁడును గాన వాక్యంబు సంప్రదానంబుపైఁ గర్తృధాత్వర్థ మారోపింపఁబడినందులకు నుదాహరణము (4) ఇచ్చోటు వెడలుట, (నిర్గమించుట) అను క్రియ చేతనంబుచే నెఱవేర్పఁ దగినది కాన రామునకుఁ బ్రధానంబై సమన్వయించును. అయినప్పటికిఁ బ్రకృతసూత్రంబున నట్టిచేతన వ్యాపారంబు అచేతనంబైన వనముపై మోపఁబడినందున 'వనమునుండి వెడలిన రాముఁడు, అన్నవాక్యంబున 'వెడలిన, అను శబ్దంబు రామునకుంబలె 'రాముఁడు వెడలిన వనంబు, నీప్రకృత వాక్యంబునం గూడ 'వెడలిన, అన్నదియు వేతంబైన వనంబునకు విశేషణంబుగా సమన్వయించినది. ఇచ్చోట రాముఁడు వనంబునుండి విడిపోయినందున 'వనమునపాదానకారకంబయ్యె. కర్తృక్రియ యపాదానకారకంబుపై సంక్రమింపఁజేసినందుల

కు నియ్యది యుదాహరణంబు. (5) ఇచ్చోట వసించుటను ముఖ్యంబుగా రాముఁడు కర్త. అట్టి వాసక్రియ పర్ణగృహంబుపై నారోపింపఁబడినది కాన 'పర్ణగృహమందు వసించిన రాముఁడు,' అన్న వాక్యంబున 'వసించిన' అనునది రామునికింబలె 'రాముఁడు వసించిన పర్ణగృహము,' అన్న ప్రకృతవాక్యంబున నైనను 'వసించిన,' అన్న విశేషణంబు పర్ణగృహంబునకు సమన్వయించినది. ఇచ్చట రామునకుఁ బర్ణగృహమాపన్నము కాధారంబుగావున, కర్తృక్రియ యధికరణకారకంబుపై సంబంధింపఁ జేసినందులకు నియ్యది యుదాహరణము. (6) ఈయుదాహరణంబునఁ గూడఁ బైదానియందుంబలెఁ గర్తృక్రియ యధికరణంబుపై నారోపింపంబడినది సంస్కృతవ్యాకరణంబునందుం గూడఁ గర్తృవ్యాపారంబు కర్మాదికారకంబుపై నారోపించుటగలదు గాని తెనుఁగుభాష 'రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు,' ఇత్యాదివాక్యంబులలో 'రక్షించిన' అనుదానికి రాముఁడును, భృత్యుఁడును, కర్తలైనట్టుల (In construction) సంస్కృతభాషయందు నేక క్రియలోఁ గర్తకును, కర్మాదికారకంబునకును నన్వయంబులేదు. మఱియు సంస్కృతభాషయందుఁ గర్తృవ్యాపారంబు కర్మాదికారకంబులపై సంక్రమింపఁ జేసినప్పుడు కర్మాదికారకపదార్థంబులకు సౌకర్యాధిక్యము భాసిల్లుచున్నట్టులు స్ఫురించుచుండును. తెలుఁగుభాషయందుఁ గర్తృక్రియారోపణవలన నట్టిఫలంబు స్ఫురించుటలేదు స్పష్టార్థము కొన్ని సంస్కృతభాషయందలి వాక్యంబు లుదాహరింపండును. 'ఉ॥ అసిశ్ఛినత్తి.' (కత్తి నఱకుచున్నది) వాస్తవంబున వాక్యంబిట్లుండవలెను. 'శూరః సాధ్వసినాఛినత్తి (శూరుండు లెస్సగాఁ గత్తితో నఱకుచున్నాఁడు) ఇట్లు నఱకుటకు దేవదత్తుఁడు కర్తయును, కత్తి కరణంబునైనను మొదటనిచ్చిన యుదాహరణంబునందుఁ గత్తియే నఱకుటకుఁ గర్తగాఁ జేయంబడినది. అందున శూరునిప్రయాసమవసరంబు లేకుండనే కత్తి స్వయంబుగ నఱకునంతటి సౌకర్యాతిశయంబు గలదని స్ఫురించుచున్నది. 'కాష్ఠానిపచంతి' (ఇంధనంబులు వండుచున్నవి) ఇచ్చట వండుట మనుష్యుని వ్యాపారంబైనను వహ్న్యాదికరణంబులైన యింధనంబులపై సంక్రమింపఁజేయుటవలన వానియందు శుష్కత్వమార్దవాదిసౌకర్యాతిశయంబున్నట్టులు తెలియును. (స్థాలీ వండుచున్నది) ఇటవండుట యొకానొక దేవదత్తుని వ్యాపారంబైనను నయ్యది యధికరణకారకంబైన స్థాలిపై మోపంబడినందున దానియందు (స్థాలియందు) వేగమే వెచ్చనై యన్నంబుడుకునంతటి పలుచనితనము మొదలైన సౌక

రీత్యతిశయంబు కలవని విశదపడుచున్నది. పైకార్యంబులఁ గర్తృవ్యాపారంబు కర్మాదికారకంబులపై నారోపింపంబడినను 'రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు' ఇత్యాది వాక్యంబులందు గర్త యైన రాముఁడును, కర్మకారకం బైన భృత్యుఁడును వాక్యాంతర్గతులైనట్లులు 'సాధ్వసిశ్ఛినత్తి' ఇత్యాదివ్యాకరణంబులయందు ఖడ్గాదికార కారకంబులతోఁ బాటు శూరాదికర్తలు వాక్యాంతర్గతులు కాలేరు. ఇట్లు భాషాద్వయంబునఁ గొన్ని భేదంబులు కలవు.

ఇదిసమాసపరిచ్ఛేదము.

తద్ధితపరిచ్ఛేదము

విభక్త్యంతంబులైనశబ్దంబులమీఁది భావార్థమత్వర్థాదులయందుఁ బ్రయోగించుప్రత్యయంబులు తద్ధితంబులనంబడు. ఇట్టిప్రత్యయంబులను విధించుభాగంబు తద్ధితపరిచ్ఛేదంబు.

1 తనవర్ణకంబు త్వార్థంబునందగు.

త్వార్థంబనఁగా భావంబు - ప్రకృతిజన్యబోధంబునందుఁ బ్రకారంబు భావంబు । రామునితనము - రాముతనము - మనుమనితనము - సీతతనము - గొప్పతనము - కొంటెతనము - నల్లఁదనము - పుల్లదనము.

వ్యా—'తన' ప్రత్యయంబు త్వార్థంబునందుఁ గలుగు. సంస్కృతంబులో 'రామత్వం, పాత్రిత్వము' ఇత్యాదులయందు 'త్వ' ప్రత్యయంబు తెలియఁజేయునట్టి భావార్థంబునందుఁ దెలుఁగుభాషలో 'తన' వర్ణకంబు. (మూలము) త్వార్థంబనఁగా భావంబు, ప్రకృతిజన్యబోధంబునందుఁ బ్రకారంబు భావంబు. వ్యా—ప్రకృతివలన

బుట్టినయర్థజ్ఞానంబులో విశేషణంబుగాఁదోఁచునది భావంబనంబడు ప్రత్యయంబునకు ముందున్న శబ్దంబు ప్రకృతియనంబడును, ఉ. రామునితనము, రాముతనము తత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని యిరువదిమూఁడవసూత్రంబుచే నిగాగమంబు వైభాషికంబు. రామునియొక్క ధర్మంబని యర్థమ్ము ఇట 'యొక్క' అను షష్ఠీవిభక్తికిముందు రామ శబ్దంబున్నయది. కానదిప్రకృతి. రామశబ్దంబునకు రాముఁడర్థము. రాముఁడనఁగా రామత్వము (రాముతనము) గలపురుషుఁడని విస్పష్టార్థము. రామునియందు రామత్వము (రామునితనము) విశేషణంబుగా భాసించుచున్నది గావున నట్టియర్థంబు భావంబనాఁబడు. కానిక్రియాపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియేడవసూత్రంబునందలి భావశబ్దార్థంబును, ప్రకృతసూత్రంబునందలి భావశబ్దార్థంబును నొక్కటియే యని భ్రమింపవలదు. 'మనుమనితనము' తత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని యిరువదినాల్గవసూత్రంబుచేఁ దెనుఁగుడుమంతంబు గావున నిగాగమంబు నిత్యంబు. కావున 'రాముతనము' అన్నయట్లు 'మనుమతనము' అని పక్షంబున నడఁగూడదు. మనుమునియొక్క ధర్మము ఇట 'యొక్క' ప్రత్యయంబునకుముందు 'మనుమ' శబ్దంబున్నయది. కనుక నయ్యది ప్రకృతి. మనుమఁడనఁగా మనుమనితనంబుగల పురుషుఁడు ఇట్లే 'సీతతనము' (సీతాత్వము) గొప్పతనము (మహత్త్వము) కొంచెతనము (న్యూనత్వము) నల్లఁదనము (నీలత్వము) పుల్లఁదనము (ఆమ్లత్వము) ఇత్యాదులు. నల్లపుల్లశబ్దంబులంత గుణవాచకంబులు గావున 'తన' వర్ణకంబు పరంబగునప్పుడు సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియేనవ సూత్రంబున నుగాగమ ప్రాప్తిచే వర్ణానుస్వారాది కార్యంబులు గలవయ్యెను.

2 సూ—ఇటవిశేషంబుత్సర్గంబునకు విభాషనుభాధకంబగు.

స్పష్టము.

వ్యా—ఈతద్ధిత ప్రకరణంబునందుఁ గ్రిందవచ్చునట్టి విశేషసూత్రంబులు (అపవాదసూత్రంబులు) 'తన' వర్ణకవిధాయకంబైన పూర్వోక్తసామాన్య సూత్రంబునకు వికల్పంబుగా బాధకంబులగు. అనఁగా జిన్నాదులు మున్నగువానికి నీక్రింద 'టిక' వర్ణకాదులు విశేషించి విధింపఁబడినను పక్షంబున 'తన' వర్ణకంబు తప్పక కలుగునని భావంబు.

3 సూ—చిన్నాదులకు ఱికవర్ణకంబగు.

చిన్నఱికము-కన్నెఱికము । చిన్న - కన్నె - చుట్టము - దొంగ-
పేద - మిండ - లంజె - ఇత్యాదులు చిన్నాదులు.

వ్యా—చిన్నమున్నగు శబ్దంబులకు 'ఱిక' ప్రత్యయంబువచ్చును. ఉ. చిన్నఱికము (చిన్న + ఱికము) కన్నెఱికము; చుట్టము, దొంగ, పేద, మిండ, లంజె, మొదలగునవి చిన్నాదులు గావునఁ [illegible] ఱిక ప్రత్యయంబుగ్రహింపఁబడినది. పక్షంబునఁ బ్రకృతసూత్రంబుచే 'తన' వర్ణకంబగు. ఉ. 'చిన్నతనము, కన్నెతనము' ఇత్యాదులు. 'చుట్టము' శబ్దంబునకు 'తన' వర్ణకంబుపరంబైనపుడు తద్ధితవృత్తి కాన మువర్ణకంబు లోపించెడిని. ఉ. చుట్టతనము సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పదిరెండవసూత్రంబుచే 'పరసపుఁదనము, పరసపుందనము, పరసపుద్దనము' అన్నయట్లు 'చుట్టపుదనము, చుట్టపుందనము, చుట్టపుద్దనము' అనియుఁ దద్ధితవృత్తియందు మువర్ణకలోపంబు రానిరూపంబులుతనవర్ణకంబు పరంబగునపుడీశబ్దంబునకుఁ బక్షంబునను. తద్ధితవృత్తియైనను 'తన' వర్ణకంబుపరంబగుచో దక్కిన ప్రత్యయంబులందుంబలెఁ బ్రథమావిభక్తి మువర్ణకంబునకు లోపంబు సామాన్యంబుగా రాదు ఈయుద్ధము, సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పదియేనవ సూత్రంబుచే 'తన' వర్ణకంబు పరంబగునపుడు పుంపులకు (సంధి—పరి—32 సూ॥ చే మువర్ణకస్థానీయములు) నుగాగమంబు విధించుటం జేసి, యను మేయింపఁబడూచున్నయది. తన వర్ణకంబు సయుక్తము పరంబగుచో మువర్ణకంబునకు లోపంబుగలిగెనేని సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి ముప్పదియేనవ సూత్రంబులో 'తన' వర్ణకంబు పరంబగు నపుడు మువర్ణకస్థానీయంబులైన పుంపులెట్లు లభింపును? కాన నిదియే తనవర్ణకంబునకుముందు మువర్ణకలోపాభావంబునకు జ్ఞాపకముగుమన్నదని యెఱుంగవలెను. భావార్థవిహితమైన యీఱికప్రత్యయంబు శకటరేఫఘటితంబని లాక్షణికులమతంబు. అప్పకవి—ద్వితీయాశ్వాసము-అకారసీసమాలిక .'ఇద్దఱుపదఱుమఁ [illegible] సంబున గద్దఱియుద్దఱి కట్టెదుఱి' ను' శకటరేఫనిర్ణయము శ్లో॥ ఉభావియంతస్సర్వే నకిణాంతః కతిచాగ్రతః । జ్యేష్ఠత్వేనాల్పత్వాద్యాశ్చ పూర్వాశ్శకటాస్స్మృతాః॥' ఇద్దఱు' ఇందఱు, అందఱు, ఎందఱు కొందఱు, ముందఱు, ఇదెద్దుఱులును, 'పెద్దఱికము, కన్నెఱికము' ఇత్యాది ఱికప్రత్య

యాంతంబులును, శకటరేఫయుక్తంబులని శ్లోకతాత్పర్యము. ద్విరేఫ వర్ణదర్పణము తే॥ గీ॥ సర్వకరి చిద్వికియదియచ్ఛబ్దవాచ్య ముల ఱికప్రత్యయంబులఁ బూర్వకథిత పరశబ్ద పరంబునఁగరువ కారి । లఘువు లేపర్గవంద్రి కలాపవినుతః కనుక ‹చిన్నఱికము, కన్నెఱికము, ముట్టఱికము, రావఱికము మాలఱికము, పేవఱికము› ఇత్యాదులందుశకటరేఫంబు బహుకవిసమ్మతంబైనను ఱికప్రత్యయంబు లఘురేఫఘటితంబును గవిప్రయోగంబులఁ గానంబడియెడి చ॥ అరయఁగఁ దక్షిణక్క సెసియండ్రియు దక్కఁగఁగట్టి మ । టరికమువారి కిన్నెరయుతాఁదు రహస్యములీవిజాంతర । స్మరవికృతి ప్రవర్తనలమాటలు వీనివినంగ నాప్రులై పరఁగెడు నెచ్చెలుల్ చెలికిఁ బ్రాణములిచ్చిన నప్పుడీయునే› ప్రభా- ౩ఆ. అలసుకాముదియందు బ॥ సితారామాచార్యులవారు ఱికప్రత్యయంబు భయరేఫఘటితంబులలోఁ బరిగణించిరి.

4 సూ—ఉత్వంబునకత్వంబు ఱికము పరంబగునపుడగు.

తొత్తఱికము - వెడ్డఱికము - వెజ్జఱికము.

వ్యా—‹ఱిక› ప్రత్యయంబు పరంబగునపు డుకారాంతశబ్దంబు లకారాంతంబులగు. ఉ. తొత్తఱికము, ‹తొత్తు+ఱికము› ఇచ్చటఁ దొత్తుశబ్దంబునందలి యుకారంబున కత్వంబుగలిగె. ఇట్లే వెడ్డఱికము (వెడ్డుశబ్దము; వంచన) వెజ్జఱికము (వెజ్జుశబ్దము) ఇత్యాదులూహింపునది.

5 సూ—పేర్యాదులకిమివర్ణకంబగు.

పేరిమి - కడిమి ॥ పేరు - కడు - ముచ్చు - మేలు - చెలి - పోఁడి - వాఁడి - వేఁడి - ఇత్యాదులు పేర్యాదులు.

వ్యా—‹పేరు› మొదలగుశబ్దంబులకు ‹ఇమి› ప్రత్యయంబగుగును. ఉ, పేరిమి (పేరు+ఇమి ఇట్లే కడిమి (కడు) ముచ్చమి (ముచ్చు) మేలిమి (మేలు) చెలిమి (చెలి) పోఁడిమి (పోఁడి) వాఁడిమి (వాఁడి) వేఁడిమి (వేఁడి) ‹ఇత్యాదు లూహింపవలెను. చెలి› మొదలైన యికారాంతశబ్దంబులకు ‹ఇమి› ప్రత్యయంబు రాఁగా సంధిపరిచ్ఛేదం

బులోని పదునొకండవసూత్రంబుచే నపదాదిస్వరంబు పరంబగునప్పుడు సంధి నిత్యంబై 'చేరిమి' (చెరి + ఇమి) పోఁడిమి (పోఁడి + ఇమి) 'ఇత్యాది రూపంబు లయ్యెడి.

6 సూ—నవర్ణకంబు గుణవచనంబులగు నల్లాదులకగు.

నల్లన - తెల్లన । నల్ల - తెల్ల - పచ్చ - ఎఱ్ఱ చామ - తియ్య - కమ్మ - పుల్ల - చప్ప - విన్న - తిన్న - అల్ల - ఒయ్య - తిమ్మ- చక్క - వేఁక - ఇత్యాదులునల్లాదులు.

వ్యా—గుణంబును జెప్పునట్టి 'నల్ల' మొదలగు శబ్దంబులకు 'న' ప్రత్యయంబు వచ్చును. ఉ। నల్లన(నల్ల + న) ఇట్లే 'తెల్ల, పచ్చ ఎఱ్ఱ, చామ, తియ్య,కమ్మ, పుల్ల చప్ప, విన్న, తిన్న, అల్ల, ఒయ్య, తిమ్మ, చక్క, వేఁక' ఇత్యాదులు గ్రహింప లెను. పక్షంబున నీపరిచ్ఛేదంబులోని రెండవసూత్రంబుచే విశేషసూత్రంబు సామాన్యసూత్రంబును వికల్పంబుగా బాధించును గానఁ బక్షంబున 'తన' వర్ణ కంబగు. సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదియైదవసూత్రంబుచే నుగాగమంబు మొదలగు కార్యంబులు కలిగి 'నల్లఁదనము, తెల్లఁదనము' మొదలగురూపంబులు ప్రాయికం బులై యుండు.

7 సూ—ఇకవర్ణకంబగ్గలాదులకగు.

అగ్గలిక-ఒమ్మిక। అగ్గలము-ఒమ్మి.

వ్యా—'అగ్గలము' మొదలైన శబ్దంబులకు ఇకప్రత్యయంబువచ్చును ఉ. అగ్గ లిక. 'అగ్గలము + ఇక ఇట్లుండఁ దద్ధిత (తద్ధిత) గాన విభక్తిలోపంబురాఁగా సంధి పరిచ్ఛేదంబులోని పదునొకండవసూత్రంబుచే నపదాదిస్వరనిత్యసంధికలిగి 'అగ్గలిక' అనురూపంబయ్యె 'ఒమ్మిక, ఒమ్మి + ఇక' ఇచ్చటి మువర్ణము నామవాచకంబులో నిది. విభక్తి మువర్ణకంబుగాను కావున లోపంబురాదు.

8 సూ—మగఁటిమ్యాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు.

మగఁటిమి - మగతనము - పేదఱికము - ఒజ్జనము-కోటరము-కోడంట్రము - కోడంట్రికము - కోడఱికము - కోమలికము - చెలికారము - తెలుపు - ఎఱుపు - పసుపు - నలుపు ఇత్యాదులు రానిపక్షమందుఁ దనప్రత్యయంబన్నింటికగు - చిన్నతనము - ముచ్చుఁదనము - నల్లదనము - అగ్గలంపుఁదనము - ఒజ్జతనము.

వ్యా—'మగఁటిమి' మొదలైనశబ్దంబులు ప్రయోగంబులననుసరించి గ్రహింపఁదగ్గవి ఉ. మగఁటిమి ఇచ్చట 'మగ' శబ్దంబుపై 'టిమిక్' ప్రత్యయంబు, తత్సమపరిచ్ఛేదంబులోని పంచమిస్వరసూత్రంబుచే నీప్రత్యయంబు బిందుపూర్వకంబగు. 'మగతనము' పక్షంబున 'తన' వర్ణకంబు 'పేదఱిమి' భావార్థంబునందు ఱిమిప్రత్యయంబు ఉదా॥ గీ॥ తగునెయర్జున యీపందతనము నీకు । దండివైతెమ్ము మనసు పేదఱిమి విడిచి (భార-భీష్మ- 1 ఆ. 'ఒజ్జనము' ఒజ్జశబ్దంబుపై 'న' ప్రత్యయంబు 'కోటరము' 'కోడలు' శబ్దంబుపై 'టర' ప్రత్యయంబు రాఁగా వృత్తియందు నాద్యక్షరశేషంబై కోటరము 'కోడంట్రము' 'కోడలు' శబ్దంబుపై బిందుపూర్వకట్ర ప్రత్యయంబు రాఁగా వృత్తియందు నంత్యవర్ణలోపంబు 'కోడంట్రికము' 'కోడలు' శబ్దంబుపై బిందుపూర్వక ట్రికప్రత్యయంబు రా వృత్తియందు నంత్యవర్ణలోపంబు 'కోడఱికము' 'కోడలు' శబ్దంబుపై ఱికప్రత్యయంబు రాఁగా వృత్తియందు నంత్యవర్ణలోపంబు రూపాంతరంబు కోటఱికము. చ 'పలుకు వెలంది నీవు ముసిపజ్జలఁ గోటఱికంబు సేయునే కలికి నుంకటూడి గపుగత్తియపింకు' రామా- 1ఆ. కోటరము శబ్దంబువోలె నిది కటుకారఘటితంబునుగలదు. 'కోమలికము' (కోమలితనము) కోమలిశబ్దంబుపై కప్రత్యయంబు. అపదాదిస్వరసంధి. (చూ-సంధి-11 సూ) 'చెలికారము' చెలిశబ్దంబుపై భావార్థంబునందు 'కార' ప్రత్యయంబు. 'నయగారము' (మృదుత్వము) నుడికారము, (మాటచమత్కృతి) 'వాలగారము' ఇత్యాదులు పైవానివలె గ్రహింపవలె. 'తెలుపు, ఎఱుపు, పసుపు, నలుపు' అనునవి 'తెల్ల, ఎఱ్ఱ, పచ్చ, నల్ల' శబ్దంబులపై నైనరూపంబులు.

ఈశబ్దంబులయందు ద్విత్వలకారాదులకు లోపంబున, ప్రత్యయంబు పరంబగు నో ప్రకృతికి నుకారంబును, ఇత్యాదికంబు బుద్ధిసూక్ష్మతచే నూహించునది. (నూలను) టికాదులు రానిపక్షమందుఁ తనప్రత్యయంబన్నింటికగు వ్యా—టికాదు లున్నను ప్రత్యయంబులు రానియప్పుడు తనప్రత్యయంబన్నింటికగు. ఇయ్యది యీపరిచ్ఛేదంబు లోని రెండవసూత్రంబుచే లబ్ధంబైనయది. ఉ. చిన్నతనము, ముద్దుఁదనము, నల్లఁదనము, అగ్గలంపుఁదనము, ఒజ్జతనము. అగ్గలంపుఁ దనముఁ 'ఇచ్చట' అగ్గ శబ్దంబునందుఁబలె మున్నగు లోపంబు తనప్రత్యయంబు పరంబగునపుడు ం దని యెఱుంగునది.

9 సూ—అరమరాదులకు స్వార్థంబునందికవర్ణకంబగు.

అరమరిక - ఆమిక అరమర - ఆము - అల్లిబిల్లి - గంజి - నడవడి - నాడు - నివ్వాళి - పొత్తి - మాన - మెలి - వాలు - ఇత్యాదులరమరాదులు.

వ్యా—అరమర, మొదలైనశబ్దంబులకుఁ బ్రాతిపదికార్థంబునందు ఇక, వర్ణకంబుగలుగును. ఉ. అరమరిక (అరమర + ఇక) ఆమిక (ఆము + ఇక) అల్లిబిల్లిక (అల్లిబిల్లి + ఇక) ఇట్లే గంజి, నడవడి, నాడు, నివ్వాళి, పొత్తి, మాన, మెలి, వాలు మున్నగునవి గ్రహించునది అరమరశబ్దంబునకు 'అరమర' యనురూపాంతరంబును గలదు. ఉ. తామది నమ్మకున్నది విదర్భనరేంద్ర తనూజనిన్ను సు| త్రాముఁడవంచు నీయరమరంబున బోమననీనునీకు' నై ష- 8 ఆ.

10 సూ—ఉకవర్ణకంబు చిఱుతాదులకు స్వార్థంబునందగు.

చిఱుతుక - నాలుక | చిఱుత - నాలి - నెలఁత - మొఁత - పడఁతి - మడఁతి - పోఁతి - వెలఁది - నిప్పు - ఎమ్ము - ఇత్యాదులు చిఱుతాదులు.

వ్యా—చిఱుత, మొదలైనశబ్దంబులకుఁ బ్రాతిపదికార్థంబున ఉక, ప్రత్యయంబు వచ్చును. ఉ. చిఱుతుక (చిఱుత+ఉక) నాతుక (నాతి+ఉక) ఇట్లే నెలఁత, మొలఁత, పడఁతి, మడఁతి, పొలఁతి, నెలఁతి, నిప్పు, ఎమ్ము. మొదలైనవి గ్రహింపనది. ఉ॥ కనుంగోనల నిప్పుక మెఱయఁ బ్రూరతనారుహనాఁటి ... యు-కాంక్ష | కుఱిసె | కనకనగనమురుము నిప్పుకలు కుప్పలుగఁ బాఁడుచు ... మ నిప్పుకల్ చెదరఁ జూచుచుఁ గోఁతలఁ బంబలూరఁగా. ద్వి॥ బూరుగు గూగుచు నిప్పుకలతో నెగడి యూరయవిరహులకగ్నియై నిగిడి, ఇటుక. తమకంగల ప్రయోగంబులు సులభము.

11 సూ—కాకత్తియవర్ణకంబులు పుంస్త్రీత్వంబుల మతుబర్థంబునందాటాదులకగు.

కా ప్రత్యయాంతంబునకు మగాదిగణగణనంబునం జేసి దుగాగు-
ఆటకాఁడు - ఆటకత్తియ ॥ ఆట - అడపము - ఎమ్మె - ఓయారము-
కటారి - కొల్ల - చెలిమి — చేరువ - చొరవ-జట్టి-జాగర-జూదము
తిండి - తేర - దొద్ద - నీటు - నేస్తము-బేరము-వగ-విలు-వెచ్చము-
సొగసు-ఇత్యాదులాటాదులు.

వ్యా—ఆట, మొదలైనశబ్దంబులకు కలవాఁడు, కలది, అనునర్థంబులందుఁ గ్రమంబుగాఁ బుంలింగ స్త్రీలింగంబులందు కా, ప్రత్యయంబును, కత్తియ, ప్రత్యయంబునగు. (మూలము) కా ప్రత్యయాంతంబునకు మగాదిగణగణనంబునంజేసి దుగాగు
వ్యా—కా ప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబులోఁ బఠింపంబడినందున నాల్పికపరిచ్ఛేదంబులోని నాలుగవసూత్రంబునే డుక్ ప్రత్యయంబగు. ఉ. ఆటకాఁడు, ఆటకత్తియ, ఇట్లే అడపము, ఎమ్మె, ఒయారము, కటారి, కొల్ల, చెలిమి, చేరువ, చొరవ, జట్టి, జాగర, జూదము, తిండి, తేర, దొద్ద, నీటు, నేస్తము, బేరము, వగ, విలు, వెచ్చము, సొగసు, ఇత్యాదులు గ్రహింపనది అడపకాఁడు అడపకత్తియ (అడపము+కాఁడు, కత్తియ) వృత్తియందు ముపర్ణకలోపంబు ఓయారకాఁడు

(ఓడూరము + కాఁడు) సేస్తకాఁడు (సేస్తము + కాఁడు) వెచ్చకాఁడు=విటుఁడు (వెచ్చము + కాఁడు), వీనికివృత్తియందు మువర్ణకలోపంబు. గీ. సురలయూఁకటికూడు ప్రమ్ములఁగీకు రిక్కలకు తేఁటవెన్నెలల యిక్కజోడు లచ్చికైకోడు రేకోతి వెచ్చకాఁడు చంద్రుఁడలరారె పత్కారసాంద్రుఁడగుచు' కవి- ౩౩, జూదకాఁడు (జూదము + కాఁడు) వృత్తియందు మువర్ణకలోపంబు. రూపాంతరంబు—జూజకాఁడు. ఇట్లే జూజకత్తియ. క- కలసెనఁబతిఁ నతఁడిచ్చట మెలఁగుట మాతఁడ్రి విన్నమేలప నేర్పే వులలోన సుదియద్రిప్పిన కలఁపనవిందైనఁ జెలిమికత్తెలునగరె, ఉ. హరి ౯౪.

12 సూ—కాకత్తియలకకారంబునకుగకారంబు కొండొకచోఁ గానంబడియెడి.

అందగాఁడు - అందగత్తియ - కొండెగాఁడు - కొండెగత్తియ- బేరగాఁడు- బేరగత్తియ ఇత్యాదులు.

వ్యా—కా-కత్తియప్రత్యయంబులయందలి కకారంబునకుఁ గొన్నిచోటుల గకారంబుగానఁబడుచున్నయది. ఉ. అందగాఁడు, అందగత్తియ. (అందము + గాఁడు గత్తియ) వృత్తియందు మువర్ణకలోపంబును బ్రకృతసూత్రంబునఁ బ్రత్యయకకారంబునకు గకారంబునుగలిగె. ఇట్లే కొండెగాఁడు, కొండెగత్తియ. బేరగాఁడు బేరగత్తియ, మొదలైనవి యూహించునది.

13 సూ—కాకత్తియలు కొండొకవానికిస్వార్థంబునంజూపట్టెడు.

చెలికాఁడు - చెలికత్తియ - హెగ్గడికాఁడు - హెగ్గడికత్తియ.

వ్యా— కా-కత్తియ, ప్రత్యయంబులు కొన్నింటికిఁ బ్రాతిపదికార్థంబునందుఁ గనఁబడుచున్నవి ఉ. చెలికాఁడు (నేయానియర్థము) హెగ్గడికాఁడు, హెగ్గడికత్తియ' ఈప్రత్యయంబులు ప్రాతిపదికార్థమందే యగుచు; కానఁ బక్షంబున హెగ్గడి,

(అంగుళపురరక్షకఫలు(డు) శబ్దంబుకంటె స్వార్థంబునందు నీప్రత్యయంబును వక్ష్యమాణంబగు పదునాలవసూత్రంబుచేఁ గలుగును ఉ॥ హెగ్గడీఁడు. తే అతఁడు తెచ్చిన రత్నభూషాంబరాదు లంగుకొన హెగ్గడీలతో నానతిమ్మ పక్ష-4 ఆ.

14 సూ—కానఁగరంబులు తిర్యక్కులకుం గానంబడియెడి.

ఇబ్బందిగాఁడు - ఒంటిగాఁడు - కొమ్ముకాఁడు - పరికాఁడు - ఇత్యాదులు మృగవిశేషవాచకంబులు.

వ్యా—కాప్రత్యయంబు పశుపక్షివాచకంబులను గానంబడు. ఉ॥ ఇబ్బంది గాఁడు (పెద్దపులికిని సింహపులికిని బుట్టినపులి) పంచేంద్రియనూత్రంబుచేఁ బ్రత్యయ కకారంబునకు గకారంబు ఒంటిగాఁడు (పంది) ఈశబ్దంబునందుఁ బ్రత్యయకకారయంబునకు గ్వాబుకమిశ్రప్రయోగంబులఁ గానంబడు సీ॥ అనురక్తిఁ జేయు నూతనసారసాటోప మొంటికాండ్రకు దింపులాసఁగు నెదట, పా. వ- 2 ఆ ఇప్పద్యంబునందలి ఒంటి కాఁడు, శబ్దంబునకు వాతిశ్చాంద్ర కశాపక్షంబున బంగిమునియు, వలకశాపక్షంబున నే కాకియనియు నర్థము కొమ్ముకాఁడు, (వరాహము) సీ వరక హేతుహిరణ్యహారణవ్రతజంబు కొమ్ముకాని భరింపు గొదవల్ల వసు- 1ఆ పరికాఁడు, (తెగకుముఖ్యమైనయేనుఁగు) చ॥ వంతి ముట్టినపరికాఁడు మొత్తము వడింబఱతెంచిన మాడ్కి-నాప గా॥ తనయుఁడులోను గారకికదంబమువిట్టపరెక్సముద్దలిక, భార-భీష్మ-1ఆ చ॥అని లజనంబునంబఱను నమ్ముదనాగ మెదిర్చి క్రమ్మజెం చినపరికాఁడువోలె, భార-ఆది-4ఆ వరి పులియుఁడు బూచిగాఁడు సురపోతుల రాజును నుతిగాఁడు, మను-4ఆ. ఇయ్యవి శునకభేదంబులు. పక్షివాచకంబునకు నుదాహరణము బట్టికాఁడు, (చిలుక, గోరువంక) సీ గీ చదువు పకసంజ్ఞ బట్టికాఁడనఁగ ఆంధ్రభా-సింహా-కర్ణ. సీ॥ అది శ్యేనసామాన్యమని కొంచెంబుదు తోనిగాఁడనఁగఁ బుంశ్యేన మొప్పు, ఆంధ్రభా-సింహాద్రి వ రెకిగాఁడు ప్రారేఖ శ్యేనంబుసామాన్యంబె దెప్ప నాయు పశ్చిమ శ్యేనవి

వేంగపండు కిలి సామనపాటుకాఁగాను లకికాటిగాఁడు, ఉహూకటి కువ్వేకుటాక కర్ముకరడు సీల్లచ్చిగోఁడును జల్లప్పి ఆంధ్రభా-సింహావర్గ

15 సూ — అటమటాదులకు మతుబర్థంబున నీవర్ణకంబు ప్రత్యయంబునగు.

ఈప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబు. అటమటీఁడు - కమ్మతీఁడు

అటమటము - కమ్మతము - కన్నడము - కొండెము - బానసము - బూటకము - మందడి - మన్నెము - సుంకము ఉక్కివంబునకు వలోపంబునగు ఉక్కీఁడు - ఇత్యాదులు.

వ్యా— 'అటమట,' మొదలైనశబ్దంబులకుఁ బుంలింగంబునందు 'కలవాఁడు' అనునర్థంబున 'ఈ' ప్రత్యయంబువచ్చును (మూలము) ఈప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబు వ్యా—ఈ. ప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబులోనిది. ఉ. అటమటీఁడు 'అటమటము + ఈ' ఇట్లుండ వృత్తి (తద్ధిత) గావున ముపర్ణంబునకు లోపంబుగలిగి 'అటమట + ఈ' అయియుండె సంధిపరిచ్ఛేదంబులోని పదునొకొండవసూత్రంబున సపదాదేశ్వరనిత్యసంధిచే 'అటమటీ' అయ్యె తద్ధితాంతంబు గావునఁ బ్రాతిపదికసంజ్ఞ గలదయ్యె. ఈప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబులోనిది గావున వాచ్యకపరిచ్ఛేదంబులోని వాగ్గసూత్రంబుచే డుక్ వర్ణకంబుగలిగి 'అటమటీఁడు (మోసకాఁడు)' అయ్యెను. 'అటమటము' శబ్దంబునకు 'అటమట' అనియు రూపంబుగలదు చ| 'అటమటఁ జెండె జేల' రసి-5 ఆ. 'కమ్మతీఁడు = కృషీవలుఁడు (కమ్మతము + ఈ + డు) ఇట్లే. కన్నడము, కొండెము, బానసము, బూటకము, మందడి, మన్నెము, సుంకము, ఇత్యాదులందుఁ జెప్పిన ప్రక్రియ యూహింపనగు. (మూలము) ఉక్కివంబునకు వలోపంబునగు వ్యా—'ఉక్కివము' అను శబ్దంబునకు వకారలోపంబు అనఁగా నీప్రత్యయంబులో సముచ్చయంబుగా వకారలోపంబగును ఉ. ఉక్కీఁడు. 'ఉక్కివము + ఈ' వృత్తి గావున ముపర్ణలోపంబును బహుళవాక్యంబుచే వకారలోపం

బును గాఁగాఁ; ఉక్కి + ఈ' అయి యపదాదిస్వర నిత్యసంధిచే 'ఉక్కీ' అయెను ఈప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబుగావున డుక్ వర్ణకంబుగ్గి 'ఉక్కీఁడు' అయ్యెను. రూపాంతరంబు 'ఉక్కివుఁడు' అనియుఁ గలదు. ప్రత్యయభేదంబులచేఁ బైరూపంబులలోఁ గొంచెమర్థభేదంబునుగలదు. ఉక్కివుఁడు = కపటముగలవాఁడు. ఉక్కీఁడు = మూర్ఖుఁడు ఉ ఉ క్కీలయి నేర్పులేక తమకించి పయింబడినొచ్చు వారు' నిర్వ-౩ఆ. ఉ॥ ఉక్కివుఁడై నీకొడుకు మల్లమునిన్నిటు లాడఁగూడునే 'భార- ఉద్యో-2 ఆ ఉ॥ ఉక్కివులెందునుం గలరె యొప్పరువోఁగ్రుతరాష్ట్రనంద నుల్' భార- ఉద్యో-4ఆ.

16 సూ—ఈప్రత్యయంబు కొన్నింటికి స్వార్థంబునందగు.

మొక్కలీఁడు - కల్లరీఁడు

వ్యా—'ఈ, ప్రత్యయంబు కొన్నిశబ్దంబులకుఁ బ్రాతిపదికార్థంబునందువచ్చు ను. ఉ. మొక్కలీఁడు. 'మొక్క~~లి! అను~~ ప్రాతిపదికార్థంబుకంటె స్వార్థంబునందు 'ఈ, ప్రత్యయంబుగ్గి యపదాదిస్వరనిత్యసంధియు, డుక్ వర్ణకంబును, గలిగి మొక్కలీఁడు, అయ్యె. 'మొక్కలి (శూరుఁడు), అనియే యర్థము. ఇట్లే కల్లరీఁడు. (అసత్యవచనుఁడు) కల్లరికాఁడనియు రూపంబుగలదు.

17 సూ—అరివర్ణకంబు మతుబర్థంబున జాలాదులకగు.

జాలరి - ఒఱపరి జాల - ఒఱపు - కల్ల - చదువు-జూదము- టక్కు - తెగవు - తీరుపు - తెంపు - తెరువు - నేరుపు - మతకము- వెరపు - వేఁట - సిగ్గు - సుంకము - ఇత్యాదులు.

వ్యా—'అరి, ప్రత్యయంబు 'కలవాఁడు, కలది, అనునర్థంబున 'జాల, మొదలగుశబ్దంబులకుఁ గలుగును. ఉ. జాలరి, వలగలవాఁడని యర్థము. అనఁగాఁ బల్లెవాఁడని భావము. జాలకాఁడనియు రూపంబుగలదు. 'ఒఱపరి (ఒఱవు + అరి) సౌందర్యవం

కుఁడు. ఇట్లే కల్ల, చగువు, జూదము, టక్కు, తగవు, తీరుపు, తెంపు, తెరువు, నేరుపు, మతకము, వెరవు, వేఁట, సిగ్గు, సుంకము ఇత్యాదులం గ్రహింపవలెను. జూదము, మతకము, సుంకము, ఈశబ్దంబులపై నరివర్ణకంబు ప్రయోగించినప్పుడు వృత్తి మూలకమైన ము వర్ణకలోపంబు గలిగి యపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే 'జూదరి, మతకరి, (మాయావి) సుంకరి (సుంకముతీయువతఁడు), ఇట్లు రూపంబులేర్పడును. "అద్వైత నీ॥ ఇద్దఱు పడఁతుచుఁ దెద్దటికంబున గద్దఱి యద్దిబక ట్టెగుజును, అని అకారసీసమాలికలో గద్దఱి, శబ్దంబు శకటరేఫయుక్తంబని చెప్పఁబడెను. 'గద్దె (ఉన్నతపీఠము + అరి,) ఇట్లుండ నప దాదిస్వరనిత్యసంధిచే 'గద్దరి, అయినదనియు, ఉన్నతపీఠము గలవాఁడని వాచ్యార్థం బైనను దిట్టతనముగలవాఁడని లాక్షణికార్థంబునందు నియ్యది ప్రసిద్ధంబుగాఁ బ్రయోగింపఁబడుచున్నదనియు, కొందఱు లాక్షణికులమతంబు 'గద్దరికాఁడు, అనియు రూపంబు గలదు. 'కా, ప్రత్యయంబు పాల్పడంబునందయ్యెడిని.

18 సూ—ఇవర్ణకంబోయూరాదులకు మత్వర్థంబునందగు.

ఓయూరి - అక్కసి। ఓయూరము - అక్కసము - కడలు చాగము - జోగము - తమకము - తుటారము - బండారము - బిత్తరము - బిటారము - బేహారము - మచ్చరము - మిటారము - విన్నాణము - వెక్కసము — ఇత్యాదులు.

వ్యా—'ఓయూరము, మొదలైనవానికి 'కలవాఁడు కలఁడు, అనునర్థంబునందు 'ఇ, ప్రత్యయంబువచ్చును. ఉ. ఓయూరి. (ఓయూరము + ఇ) వృత్తిగావున ము వర్ణకలోపంబు. 'అక్కసి (అక్కసము + ఇ)' మువర్ణకలోపంబు. ఇట్లే, 'కడలు (కదలి) చాగము, జోగము, తమకము, తుటారము, బండారము, బిత్తరము, బిటారము, బేహారము, మచ్చరము, మిటారము, విన్నాణముఁ వెక్కసము, ఇత్యాదులం దూహింపునది.

19 సూ—తవర్ణకంబు కులవాచకంబునకు స్త్రీవాచ్యం బగు

నపుడు మతుబర్థంబునందగు.

కొఱవత - చాకిత ॥ కొఱవ - చాకి - బోయ - వాన - వే్రి-సాలె - ఇత్యాదులు కులవాచకంబులు.

వ్యా—(త, ప్రత్యయంబులవి శేషణంబును జెప్పశబ్దంబువకు స్త్రీవాచ్యంబగునప్పుడు (కలది, అనువర్థంబునందు వచ్చును. ఉ. కొఱవత. (కొఱవ, అనఁగానొకానొకహీనజాతి. అట్టిజాతిగలది యన్నయర్థంబునందు (కొఱవత (కొఱవది), అగును. 'చాకిత = రజకస్త్రీ (చాకి + త) ఇట్లే (బోయ, వానె, (వే, సాలె, కుమ్మరి, గొల్ల, మాల, ఇత్యాదికులవాచకంబులందు (గ్రహించునది.

20 సూ—శేషవర్ణకంబుపరంబగుచో నొకానొకచో నెత్వంబు చూపట్టెడి.

చెంచెత - మాలెత

వ్యా—(త, ప్రత్యయంబు పరంబగునపుడు కొన్నిచోటులఁ బ్రాతిపదికంబు తుద (ఎ, కారంబు గానంబడు. ఉ. చెంచెత (చెంచు + ఎ + త) చెంచుజాతిస్త్రీ ఇట్లే మాలెత. (చండాలస్త్రీ) చెంచితయను రూపంబును గొందఱుమతంబునఁగలదు. క॥ చెంచితలం బింఛపత్రచేలాంచితలన్ (భాగ-స్క-౦-10-పూ. సీ॥ చెంచువింటి॥ బోయి చెంచెతపైఁ బ్రియంబు, కాశీ-5 ఆ. క। తోరియక విప్రుఁడు మాలెతఁ| గా యజ కుభకేళిఁ గలిసి కష్టాత్ముండగున్ । బ్రాయశ్చిత్తము సేయక । పోయినఁ జండాలజాతిఁ బొందు నిజముగన్ (జ్ఞా-పా్రి-కాం.

21 సూ—యువతి విటీరజస్వలలు గుబ్బెతమిండత ముట్టుతలు నాబడుదురు. స్పష్టము

వ్యా— తెలుగునందు (యు ౩, శబ్దంబులకు కెప్పె (యౌవనవతి), అనియు

విటి, శబ్దంబునకు 'బిండత (విటురాలు)' అనియు. 'రజస్వల' శబ్దంబునకు 'ముట్టుత (రజస్వలాస్త్రీ)' అనియుఁ బ్రయోగంబులు.

22 సూ—వగాదులకుబహువచనాంతంబులకుస్త్రీవాచ్యంబగునపుడుమత్వర్థంబునందాఁడివర్ణకంబగు.

వగలాఁడి వగ-చిన్నె-కులుకు వన్నె-దొమ్మి-ఎమ్మె ఇత్యాదులువగాదులు.

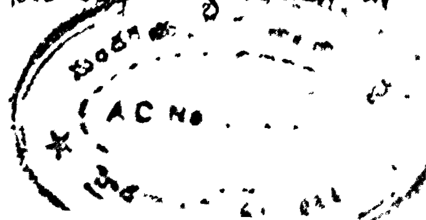
వ్యా—బహువచనాంతంబులగు 'వగ' మొదలైనశబ్దంబులకు స్త్రీయర్థమైనపుడు 'కలది' అనువర్థంబున 'ఆఁడి' వర్ణకంబువచ్చును. ఉ. వగలాఁడి (వగలు + ఆఁడి) వగలుగలదాఁడుది యనియర్థము. ఇట్లే, చిన్నె, కులుకు, వన్నె, గొమ్మె, ఎమ్మె, ఇత్యాదులనూహింపునది.

23 సూ—వగాదులకు బహువచనాంతంబులకుఁ బుంస్త్వంబున మత్వర్థంబాకారంబగు.

ఆప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబు । వగలాఁడు-చిన్నెలాఁడు.

వ్యా—బహువచనాంతంబులగు 'వగ' మొదలైనశబ్దంబులకుఁ బుంలింగంబునందు 'కలవాఁడు' అను నర్థంబున 'ఆ' కారప్రత్యయంబువచ్చును. (సూ) ఆప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబు. వ్యా—'ఆ' ప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబులోనిది కావున డుఙ్వర్ణకంబు. ఉ. వగలాఁడు(వగలు + ఆ + డు)వగలుగలవాఁడని యర్థము. ఇట్లే 'చిన్నెలాఁడు' శబ్దంబూహింపునది.

24 సూ—ముక్కులోనగువానికిం దద్భావద్యోతకంబయ్యు మత్వర్థంబునందిఁడివర్ణకంబగు.

ముక్కిఁడి-ముక్కు లేనివాఁడని యర్థము ముక్కు-వాలు-వెరవు-సిగ్గు-ఇత్యాదులు ప్రయోగంబులనెఱుంగునది.

వ్యా—'ముక్కు మొదలైనశబ్దంబులకు ముక్కు మొదలైనవానిలేమిని సూచించు నదియయి 'లేమికలవాఁడు, లేమికలది' అనునర్థంబున 'ఇఁడి' ప్రత్యయంబువచ్చును. ఉ—ముక్కిఁడి (ముక్కు + ఇఁడి) ముక్కులేమికలవాఁడని యర్థము ఇట్లే వాలు, వెరవు, సిగ్గు ఇత్యాదులు కవిప్రయోగంబులవలన గ్రహింపవలెను.

25 సూ—మానార్థంబగు కేకత్వంబునం దేఁడువర్ణకంబగు.

తూమెఁడు - ముంతెఁడు - ఎత్తెఁడు - వీసెఁడు - జేనెఁడు - మూరెఁడు - కుండెఁడు - గంపెఁడు.

వ్యా—పరిమాణార్థకశబ్దంబునకు నేకవచనంబున 'ఎఁడు' ప్రత్యయంబు వచ్చును. ఉ. తూమెఁడు(తూము + ఎఁడు) ఒకతూము పరిమాణంబుగలదని యర్థము. ఇట్లే ముంతెఁడు ఏత్తెఁడు వీసెడు, జేనెఁడు, మూరెఁడు, కుండెఁడు, గంపెఁడు, అడుగెఁడు' ఇత్యాదులందు నేకపదార్థపరిమాణంబని గ్రహించునది. క॥ నీనుదువులకే నడుగెం డైనను దాఁటనని సత్యమాడెను, రుక్మాం-శ౯ఆ.

26 సూ—ఎఁడువర్ణకంబు పరంబగునపుడు లివర్ణంబులోపించు.

కమికెఁడు - కొడిదెఁడు - దోసెఁడు - పిడికెఁడు - పుడిసెఁడు - సందెఁడు.

వ్యా—'ఎఁడు' ప్రత్యయంబు పరంబగునపుడు 'లి' వర్ణంబులోపించును. ఉ. కమికెఁడు [కమికిలి (వంపఁబడిన వ్రేళ్లుగలపుడిసిలి) + ఎఁడు] ఇచ్చటఁ బ్రకృతము త్రింబున లివర్ణలోపంబును, అపదాదిస్వరనిత్యసంధియుఁ గలుగ 'కమికెఁడు' అయ్యె ఇట్లే 'కొడిదెఁడు, (కొడిదిలి + ఎఁడు దోసెఁడు (దోసిలి) పిడికెఁడు (పిడికిలి) పుడి

పీఁడు (పుడిసిలి) సందేఁడు (సందిలి) ఇత్యాదులూహింపునది 'దాలి, శబ్దంబునకు. 'ఏఁడు, వర్ణకంబు పరంబగునపుడు లివర్ణలోపంబు లేదు ఉ. దాలేఁడు. (దాలి + ఏఁడు)

27 సూ—షష్ఠ్యర్థంబున బంటికొలఁదులగు

మోఁకాలిబంటి - మోఁకాలికొలఁది ఆమ్ముబంటి ఆమ్ము కొలఁది,

వ్యా—షష్ఠ్యర్థము=షష్ఠీప్రత్యయార్థంబు సంస్కృతవ్యాకరణంబున "ప్రమాణేద్వయసచ్ దఘ్నఞ్ మాత్రచః" అను సూత్రంబునఁ బ్రమాణార్థంబునందు దఘ్నప్రత్యయము విధింపంబడియె. కనుకఁ బ్రమాణార్థంబునందు 'బంటి, కొలఁది, అనునవియగును. ఉ. మోకాలిబంటి, మోకాలికొలఁది. (మోకాలినంతమఁ బ్రమాణంబు గలయది) వృత్తియందు షష్ఠీవిభక్తికమైన 'ఇ'కారంబుగల్గి 'మోకాలి' అయ్యెను. (జాను దఘ్నము) ఇట్లే 'అమ్ముబంటి, అమ్ముకొలఁది. ఇత్యాదులంపూహింపునది షష్ఠ్యర్థమందుఁ దత్సమపదంబులమీఁద సైతము 'బంటి, ప్రత్యయంబు గానంబడియె దీని సీ॥ కటిబంటి నెత్తురు కాలువల్ వలలవలు దడియు నేద్పుమఁ జొచ్చి దాఁటిదాఁటి, రామా-8-ఆ. మఱియు మయట్ప్రత్యయంబు తత్సమపదంబులమీఁదఁ గాక తెలుఁగుపదంబులమీఁదను బ్రాచుర్యార్థంబునఁ (అధిక్యంబున) గానంబడుచున్నది. ఆ-గీ॥ సముదవృత్తిఁ గేరిసలిపెఁ జకోరచయంబుచదలు దమముమయంబు గాఁగ, నిర్వ-6 ఆ. తే ప్రథనభూమి మెదడుప్రోవులమయమయ్యె మిక్కుటముగ, హరి-ఉ. 10 ఆ

28 సూ—అర్థవిశేషంబులవర్ణకాంతరంబులును మహాత్ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

మంటమారి - తిండిపోతు - తొచ్ఛిల్యంబున మారిపోతువర్ణకంబులు॥ అడప-తాంబూలకరండవాహి-మతుబర్థంబునందు ప్రత్యయంబు

పెండ్లము ఊఢ పెండ్లిక్త్రికు మతుబర్థంబునందమ్ప్రత్యయంబు ఇత్యాదులూహ్యంబులు,

వ్యా—అర్థవిశేషంబులయందు (శిష్టార్థంబులయందు) నితరమైన ప్రత్యయంబులును, మహాకవి ప్రయోగంబులయందుఁ దగిసికొనునది. ఉదా ~~మంటమారి~~, గింజిపోతు (మూ) తాచ్ఛీల్యంబున మారిపోతు వర్ణకంబులు వ్యా—స్వభావంబున 'మారి, పోతు, ప్రత్యయంబులుగలుగును. సీ॥ మంటమారులుగాని మహనీయబాడబుల ప్రదాతలుగానియట్టి ఘనులు' పట్టా-1 ఆ తే గీ అనుమనవింటి పెనుపంట సాడరాని గంటపములాడిమఱియు నమ్మంటమారి, వసు-4 ఆ. ఇచ్చట 'మారి, వర్ణకంబు స్వభావంబును దెలుపుచున్నయది. (మూ) 'అడప-తాంబూలకరండవాహి, మతుబర్థంబునంద ప్రత్యయంబు. వ్యా—'అడప (అడపము + అ) తాంబూలపుబరణిగలది అనఁగాఁ దాంబూలపుబరణిని వహించునది 'అడప, అనుశబ్దంబునకు 'తాంబూలకరండవాహి అనియర్థంబు వ్రాయుట యయుక్తమనియు, 'అడప, శబ్దంబు అడపముంగొనియుండు పడఁతి, యనునర్థంబుగాన 'తాంబూలకరండవాహిని, అని సూరిగారు స్త్రీలింగంబుగాఁ బ్రయోగింపవలయును గాని వాహి యనుట యుక్తంబు గాదనియుఁ గొందఱందురు 'తాంబూలకరండవాహి, అనునది స్త్రీలింగంబునగును సంస్కృతవ్యాకరణంబులో 'కర్మణ్యణ్, అనుసూత్రంబుచే ద్వితీయాంతం బుపపదంబగుచుండ ధాతువుకంటె 'అణ్, ప్రత్యయంబు విధింపంబడి 'కుంభకారః (కుంభంకరోతీతి కుంభకారః) అయినట్లులె 'తాంబూలకరండంవహతీతి తాంబూలకరండవాహః, అని యణ్ప్రత్యయాంతంబు పుల్లింగరూపంబగును. 'టిడ్ఢాణఞ్, అనుసూత్రంబున ఙీప్ప్రత్యయంబువచ్చి 'కుంభకార శబ్దస్త్రీలింగంబు 'కుంభకారీ, అయినట్టులు, తాంబూలకరండవాహ, శబ్దస్త్రీలింగంబు 'తాంబూలకరండవాహీ, అగును. కాఁబట్టి 'అడప, శబ్దంబు స్త్రీలింగంబనియే యూహింపనది. పుల్లింగము 'అడపకాఁడు, అడపశబ్దంబు పుల్లింగంబులోఁగూడ నున్నటులు ప్రయోగంబు కానిపింపదు స్త్రీలింగంబుగాను

ఉన్నందులను లక్ష్యంబు గలదు చ॥ కలికివరాట - రాజహస్తకపరిపీడము నెట్టిన చనఁ వలనవపంబు వానికి ఘణాకరవల్లి దళాంతరంబునఁ బొతవుఁ దేయుమైనమువఁబ్లై నైష - 7 ఆ (నూ) పెండ్లము - ఊఢ ; పెండ్లిశబ్దంబునకు మతుబర్థంబునం దమూ ప్రత్యయంబు ఇత్యాదులూహ్యంబులు. వ్యా — పెండ్లము = యోష (వివాహముచేసి కొన్నభార్య) 'పెండ్లికలది' అనువర్థంబునందు 'పెండ్లి + అ' ఇల్లుంత వహదాటిప్వార నిత్యసంధిగలిగి లోకవ్యవహారంబునఁ గ్లిబత్వరూపక మనర్థకంబుచే 'పెండ్లము' అయ్యెను. సంస్కృతభాషలో 'కళత్ర' శబ్దంబువలెనే తెలుగులో నీశబ్దంబు భాషా శైలంజేసి నపుంసకలింగంబయ్యె. గ్రంథకర్త మూలంబునందు 'అము' ప్రత్యయమని మున్నర్థకంబు గూడఁ దద్ధితప్రత్యయంబు లోనిదియనుట యవిచారితరమణీయంబు. ఒకానొకచో మతుబర్థంబున నవ్వర్థకంబు మాపట్టెడి' ప్రాసవ్యా. క॥ అనిలజపీకిట్ల నిప ల్కను జనునే తలఁప లేదికదుపునఁ బులి పుట్టునె యిట్టిదివ్య తేజం । బున వాఁడగమాన్వయమునఁ బుట్టునె చెపుమా' భార-ఆది-6 ఆ. (తేజంబున వాఁడు = తేజముగలవాఁడు.)

ఇదితద్ధితపరిచ్ఛేదము.

క్రియాపరిచ్ఛేదము.

క్రియలనుజెప్పునట్టిభాగము క్రియాపరిచ్ఛేదంబు.

1 సూ—ధాతువునకు.

ఇదియధికారసూత్రంబు - ఇంక నెయ్యది యుపక్రమింపంబడునయ్య ది ధాతువునకగునని యెఱుంగునది.

వ్యా—ఈసూత్రంబునకు నిచ్చటఁ బ్రత్యేకంబుగ వ్యాఖ్యానంబు లేదు. తరువాతి సూత్రంబులలోనికి నేని ప్రత్యయాదివిధిసూత్రంబుల వ్యాఖ్యానంబులలో వినియోగింపు సూత్రంబుగావున నిదే యధికారసూత్రంబని మూలంబున సూచింపబడియె. తరువాతివిధేయంబగు లడాదిప్రత్యయంబులు ధాతువునకని యెఱుంగునది

2 సూ—వర్తమానంబునలట్టగు.

వర్తమాన క్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లడ్వర్ణకంబగు వర్తమానంబునాఁ బ్రారబ్ధాపరిసమాప్తంబు - అప్పటికి ముగియకుండునది.

వర్తమానక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లడ్వర్ణకంబగు. వర్తమానంబునాఁ బ్రారబ్ధాపరిసమాప్తంబు. అప్పటికి ముగియకుండునది.

వ్యా—ఈసూత్రంబులోనికి 'ధాతువునకు' అనిన మొదటియధికారసూత్రం బనువర్తించును, 'వర్తమానంబున' అనునది యనువర్తించిన 'ధాతువునకు' అనుదానితో నన్వయంబు కాని 'వర్తమానకాలమందు లట్టగును' అనియర్థము చెప్పఁగూడదు 'వర్తమానంబున ధాతువునకు' అనఁగా వర్తమానకాలికపదార్థంబునందలి క్రియయం దుండునట్టిధాతువునకు లట్టగునని వివరణార్థంబు ఈయర్థంబే 'ప్రవర్తమానక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లడ్వర్ణకంబగు' అనినవాక్యంబులో మూలంబున నర్థంబు స్పష్టపఱుపంబడినయది. కారకపరిచ్ఛేదంబున జాతివ్యక్తిలింగసంఖ్యాకారకంబులనెడి పంచకము ప్రాతిపదికంబునకే యర్థంబనియు, ప్రసమావిభక్తులు, అగ్నికి సహాయంబులైన పవనప్రకాశకత్వలను బ్రకటింపఁజేయుటలో సహాయంబు సాధనంబైనట్టులు పైనిఁజెప్పిన నామవాచకార్థంబులను స్వీకరింపుమనియు, జెప్పంబడియె అట్లే 1 క్రియాత్వ 2 క్రియా 3 సంఖ్యా 4 కాల 5 కారకాత్మకంబగు పంచకంబు ధాతువునకే యర్థంబులు లకారంబులుమాత్రము ద్యోతకంబులు, (అర్థంబుల దేవాద్యంబైనయర్థంబును స్వీకరింపుటలో సాధనమైనవి) అనఁగా.—1 క్రియాత్వరూపంబైనజాతియు (వ్యాపారత్వాదిజాతివంటిది) 2 క్రియయు (వచ్చుటు భుజించుటమొద

లైనవి) 3 సంఖ్యయు (ఏకవచనము, బహువచనము) 4 కాలము (వర్తమానము, భూతము, భవిష్యత్తు, తద్ధర్మము) 5 కారకము (కర్తృకారకము మొదలైనవి) స్వక్రియాయోగ వాత్మనే పదనిమిత్తే యనుసూత్రస్థంబగు భాష్యంబునఁ గర్తృకర్మాదులు ధాత్వర్థములని వివరింపఁబడినవి, ఇయ్యవి ధాతువునకే యర్థంబులు. ఈయర్థంబులను ధాతువులయందలి లకారాదిప్రత్యయంబులు సహాయంబులై ప్రకాశింపఁజేయునవి (ద్యోతకములు) వైయాకరణుల సిద్ధాంతము నేత్రేంద్రియంబునకు గోచరింపనివస్తువులరూపంబు ప్రకటింపఁజేయుటలో 'సూక్ష్మదర్శిని' యనెడి దర్పణవిశేషము (మైక్రాస్కోప్) సాధనమైనయట్టులు పైనిం జెప్పినార్థపంచకంబును స్వీకరించుటలో లకారాదిప్రత్యయంబులు సాధనంబులు కానఁ బ్రకృతంబున వర్తమానకాలంబు ధాత్వర్థంబులోనే యంతర్భూతమైనది. దానం జేసియే వర్తమానకాలికపదార్థంబునందలి క్రియను దెలియఁజేయు ధాతువునకు లట్ప్రత్యయంబగునని తెలిసికొనవలయును కాని లట్ప్రత్యయంబునకు వర్తమానకాలంబు వాచ్యార్థముకాదు వర్తమానంబనఁగాఁ బ్రారంభింపంబడి పరిసమాప్తి నొందనిదియని యర్థంబు. ఉ. ఘటంబున్నది. ఇచట వాక్యంబుప్రయోగించుకాలంబున ఘటంబుండుటట్లు తెలియుచున్నది కావున వర్తమానకాలంబు.

3 సూ—భూతంబునలిట్టగు.

భూతక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లిడ్వర్ణకంబగు ॥ భూతంబనా విద్యమానధ్వంస ప్రతియోగి - ముందుండి యిప్పటికి లేకుండునది.

భూతక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లిడ్వర్ణకంబగు. భూతంబనా విద్యమానధ్వంసప్రతియోగి —ముందుండి యిప్పటికి లేకుండునది.

వ్యా—భూతకాలంబునందు లిడ్వర్ణకంబగునని, అనఁగా భూతకాలికంబైన వస్తువుయొక్క క్రియను దెలియఁజేయుధాతువునకు 'లిట్' ప్రత్యయంబగునని. భూతకాలంబనఁగా వాక్యంబు ప్రయోగించుకాలంబునకంటెను వెనుకటికాలంబునకు వినష్టమైనది. ఉ. ఘటంబుండెను ఇచ్చట వాక్యంబు ప్రయోగించుకాలంబునకుఁ బూర్వకాలంబందు ఘటంబుండినట్లు తెలియుచున్నది. కాన వర్తమానకాలంబునం

దానిధ్వంసంబు (నాశనము) ఉండుచున్నట్లు తెలియుచున్నది. అట్టిధ్వంసంబునకు విరోధి యీవఱలో గతించిన ఘటంబగును. అనఁగా ఘటంబుండిన భూతకాలంబులో దాని నాశనంబుండలేదు, కావున నాశనంబునకు ఘటంబు విరోధియయ్యెను. 'రావణుండు గతించెను' అనువాక్యంబులోఁ బ్రకృతకాలంబున రావణుని నాశనము స్ఫురించుచున్నది రావణుండుండిన గతకాలంబులో వానిలోఁ గూడ వానియభావంబుండుట యసంభవంబు కావున వర్తమానకాలంబునందలి వాని యభావంబునకు రావణుండు విరోధియయ్యెను. కావ నిట్టిది భూతకాలంబనంబడును

4 సూ—భావిని లృట్టగు

భావిక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లృడ్వర్ణకంబగు భావినా విద్యమానప్రాగ భావప్రతియోగి - అప్పటికిఁ బుట్టకుండునది

భావిక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లృడ్వర్ణకంబగు. భావినావిద్యమానప్రాగ భావప్రతియోగి—అప్పటికిఁ బుట్టకుండునది.

వ్యా—కాఁబోవునట్టి వస్తువుయొక్క క్రియయందుండునట్టి (క్రియనుబోధించు) ధాతువునకు లృట్ప్రత్యయంబు గలుగును. వస్తూత్పత్తికి ముందుండుచున్న యభావంబు ప్రాగభావమనంబడు. అట్టిప్రాగభావంబునకుఁ బ్రతియోగి (విరోధి)యు. ఘటము కాఁగలదు. ఇచ్చట ముందుజరింపఁగలిగిన ఘటంబుయొక్క యభావంబిప్పటి వాక్యప్రయోగకాలంబునందుండుచున్నట్లు స్ఫురించుచున్నది. ఘటముపుట్టుటతోడనే ఘటోత్పత్తికి ముంగున్న యభావము (ప్రాగభావము) నశించును. ప్రాగభావనాశనంబునకు భావిఘటంబు విరోధి. అట్టి విరోధియే ప్రతియోగియనంబడు.

5 సూ—తద్ధర్మాదులందు లాట్టగు.

తద్ధర్మాదిక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లాడ్వర్ణకంబగు తచ్ఛీలసంభావనా సంప్రశ్న సాతత్యవర్తమాన భావ్యాశీరాదు లాదిపదగ్రాహ్యంబులు.

తద్ధర్మాది క్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లాడ్వర్ణకంబగు. తచ్ఛీల సంభావనా సంప్రశ్నసాతత్య వర్తమాన భావ్యాశీరాదులాది పదగ్రాహ్యంబులు.

వ్యా—సః ధర్మః యస్య సః తద్ధర్మః=అది (ఒకానొకటి) ధర్మంబే వస్తువునకో యట్టివస్తువు మొదలైనవానియందలి క్రియను దెలియఁజేయునట్టి ధాతువునకు లాట్ప్రత్యయంబగు, ఉ. పుష్పము పరిమళించును. పుష్పంబునకుఁ బరిమళంబు ధర్మంబు. ఇట 'పరిమళించును' అను క్రియ పుష్పమునకు స్వాభావికధర్మంబైనయట్లు దోఁచుచున్నదిగావునఁ దద్ధర్మక్రియయని గ్రహింపనగును. తచ్ఛీల (ఒకానొక ధర్మము స్వభావముగాఁ గలిగినవస్తువు) సంభావన (ఊహ) సంప్రశ్నము (పృచ్ఛచేయుట=అడుగుట) సాతత్యము (ఎల్లయప్పుడుండుట) వర్తమానము (వాక్యప్రయోగకాలమందుండునట్టిది) భావి (వాక్యప్రయోగకాలంబునకుఁ దరువాత రాఁబోవునది) ఆశీస్సు (దీవన) మొదలైనవి సూత్రంబులోని 'తద్ధర్మాది' శబ్దంబునందలి 'ఆది' శబ్దంబుచే సంగ్రహింపఁబడినవి.

6 సూ—ఆశీశ్శాపసంప్రార్థనవిధులందు లూట్టగు.

ఆశీరాదులందుధాతువునకులూడ్వర్ణకంబగు.

ఆశీరాదులందు ధాతువునకు లూడ్వర్ణకంబగు.

వ్యా—ఆశీరర్థము (దీవన) శాపము (తిట్టు) సంప్రార్థన (వేఁడుట) విధి (ప్రేరణము=భృత్యుఁడు మొదలైనవానిని బ్రవర్తింపఁజేయుట) ఈయర్థంబులయందు లూట్ప్రత్యయంబు గలుగును.

7 సూ—వ్యతిరేకంబునలజియగు.

వ్యతిరేక విశిష్టక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లజివర్ణకంబగు.

వ్యతిరేకవిశిష్టక్రియావృత్తి యగుధాతువునకు లజివర్ణకంబగు.

వ్యా.—వ్యతిరేకంబుతోఁ గూడినపదార్థంబులయొక్క క్రియను దెలియఁజేయు ధాతువునకు 'లట్' ప్రత్యయంబు వచ్చును. ఉ. దేవదత్తుఁడు పఠింపఁడు. ఇచట తిఙంతమునన్న వ్యతిరేకము పఠింపమి. దానితోఁ గూడినవాఁడు దేవదత్తుఁడు. వానిక్రియ ప్రకృతవాక్యంబునందుఁ బఠింపమియే. దానిని దెలుపుచున్న ధాతువు పఠింపఁడు అనునది. కాన లక్షణసమన్వయంబు.

8 సూ.—లకారంబునకు డుఙ్ప్రభృతులు ముఝ్ఞగు.

లటాదిలకారంబులకొక్కొక్కటికి మఙాదులాదేశంబులగు ॥ఇందు ఝకారంబు ప్రత్యాహారార్థంబు.

లటాదిలకారంబులకొక్కొక్కటికి మఙాదులాదేశంబులగు ఇందు ఝకారంబు ప్రత్యాహారార్థంబు.

వ్యా.—లకారంబనఁగ లడ్వర్ణకంబు మొదలుకొని లూడ్వర్ణకంబు వఱకునుండు ప్రత్యయంబులని యర్థము. 'లట్', 'లిట్', 'లృట్', 'లోట్', 'లూట్', వీనియన్నింటి యందును లకారంబు సామాన్యంబు గాన లకారంబనుటచే లటాదిప్రత్యయంబుల గ్రహణ మర్థంబగును. అట్టిప్రత్యయంబులకు 'డుఙ్' మొదలైనవి యాదేశంబులగును. లట్ప్రత్యయ ప్రథమపురుషంబునందు నేకవచనార్థమునందు 'డుఙ్' బహువచనమందు 'రు' అగును. లట్ప్రత్యయంబుయొక్క మధ్యమపురుషంబున నేకవచనార్థంబునందు 'వు' బహువచనమందు 'రు' అగును. లడ్వర్ణకంబుయొక్క యుత్తమపురుషంబున నేకవచనార్థంబునందు 'ను' బహువచనంబునందు 'ము' అగును. 'ముఝ్' అని యుచ్చరించుట ఝకారంబు ప్రత్యాహారార్థంబని గ్రహింపవలెను. ప్రత్యాహారార్థంబనఁగా 'డుఙ్' మొదలైనప్రత్యయంబులలో దేనికైన ఝకారంబుతోఁ జేర్చి పలుకగానైన రూపంబు. 'డుఙ్' ప్రత్యయంబులోని డువర్ణంబును 'ముఝ్' లోని ఝకారంబుతోఁ జేర్చిపలుకఁగా 'డుఝ్' అగును. దీనికే ప్రత్యాహారంబని పేరు. ఇట్లు చేర్చినందువలన లాభం బేమన డుఙ్ మొదలుకొని ముఝ్ వఱకును నుండు ప్రత్యయంబులు, అనఁగా 'డుఙ్, రు, వు, రు, ను, ము' అనిన పురుషత్రయప్రత్యయంబు లన్నియు సంగ్రహింపంబడును.

9 సూ—అందువరుసను రెండేసి ప్రథమమధ్యమోత్తమంబు లనం
బడు.

డుజ్ - రు - ప్రథమము ॥ వు - రు - మధ్యమము ॥ ను -
ము - ఉత్తమము.

డుజ్—రు; ప్రథమము. వు రు; మధ్యమము-ను- ము; ఉత్తమము.

వ్యా—స్పష్టము.

10 సూ—వానిలో రుములు బహువచనంబులు పెఱలేకవచనం
బులు.

వ్యా—పైసూత్రంబులో 'రు, ము, ప్రత్యయంబులు సర్వదా బహువచనంబులే
తక్కుంగల 'డు, వు, ను' ప్రత్యయంబులు సదాయేకవచనంబులు.

11 సూ—నామయుష్మదస్మదర్థములందు ప్రథమమధ్యమోత్త
మంబులగు.

వ్యా—యుష్మదస్మచ్ఛబ్దార్థంబులు గాక తక్కిన నామార్థము వర్తించునపుడు
ప్రథమపురుషంబును, యుష్మదర్థంబునందు మధ్యమపురుషంబును, అస్మదర్థంబునందు
నుత్తమపురుషంబును నగును.

12 సూ—అమహదర్థంబునందు ప్రథమపురుషబహువచనాను
బంధంబుమీఁద డివియగు.

వ్యా—అమహదర్థంబునందు డుఙ్ఞ 'వు, రు, వర్ణకంబును 'రు' వర్ణకంబునకు
'వు' వర్ణకంబును నగు. 'ఉన్న' అనెడి సహాయక్రియపైని 'డుఙ్' పరమను 'రు' వర్ణకంబు
నకును క్రమంబుగా 'డి-వి' అనునవి యాదేశంబులగు [illegible]

అంపపించుగలను. అంపపించులుగలవు. ఉన్నానుబంధంబునకుదాహరణంబు. మేఘము వర్షించుచున్నది. మేఘములువర్షించుచున్నవి.

13 సూ—ఉదంతంబులకు లట్టుపరంబగునపుడున్నానుబంధంబగు.

ఉదంతంబులగు ధాతువులకు లట్టుపరంబగునపుడు - ఉన్న - అనుశబ్దంబనుప్రయుక్తంబగు.

ఉదంతంబైన ధాతువునకు లట్టుపరంబగునపుడు 'ఉన్న' అనుశబ్దంబనుప్రయుక్తంబగు.

వ్యా—ఉకారంబంతంబునందుఁ గల ధాతువునకు లట్టుపరంబగునపుడు 'ఉన్న' అనునది. ముఖ్యధాతువు ననుసరించి కూర్చంబడు.

14 సూ—ఉన్నశబ్దంబుపరంబగునపుడు చువర్ణకంబగు.

వ్యా—'ఉన్న' శబ్దంబు పరంబగునపుడు 'చు' ప్రత్యయంబు వచ్చును.

15 సూ—దవీతరంబగుమ్నా పరంబగునపు డున్నానుబంధంబు నకుదీర్ఘంబగు.

ప్రథమము - వాఁడువండుచున్నాఁడు - వారువండుచున్నారు- అదివండుచున్నది - అవివండుచున్నవి ॥ మధ్యమము - నీవువండుచున్నావు - మీరువండుచున్నారు ॥ ఉత్తమము - నేనువండుచున్నాను- మేమువండుచున్నాము.

వ్యా—'ది-వి' అను ప్రత్యయంబులుగాక 'డు-రు-వు-రు-ను-ము' అనునవిపరంబగునపుడు 'ఉన్న' అను సహాయక్రియకు దీర్ఘంబు గలుగును. ('డుప్టు' అనఁగా డుంగరంబును ముడుముక్కు ఉకారంబుతోఁ జేర్చి పలుకగానైన రూపంబు. ఇట్టి

(ప్రత్యాహారమనంబడును) వర్తమానకాలిక క్రియావృత్తియైన, వండు, ధాతువునకంటెం బ్రత్యయంబు. దీనికిఁ జెనిమిదవసూత్రంబుచేఁ బ్రథమపురుషైకవచనంబు విధింపంబడి నప్పుడు, వండు, వచ్చును. (వండు + డు) వండుధాతువుదంతంబుగావునఁ బదు మూఁడవసూత్రంబుచే నున్నానుబంధంబగు. (వండు + ఉన్న + డు) పదునాల్గవ సూత్రంబున మకారాగమంబగు. (వండు + మ + ఉన్న + డు) పదునేనవసూత్రంబుచే ఉన్న, అనుదానికి దీర్ఘంబగు (వండు + మ + ఉన్నా + డు) డుజ్జుదిత్తుగావున బిందు పూర్ణకంబగు. వాఁడు వండుచున్నాఁడు. బహు - వారు వండుచున్నారు. దీనికి ప్రక్రియ యేకవచనంబున కిచ్చినయుదాహరణంబునందుంబలెనూహింపునది. అది వండుచున్నది. అవివండుచున్నవి, ఇచ్చట ఁడివి, వర్ణకంబులుపరంబైనంగున నీపదునేనవ సూత్రంబున నున్నానుబంధంబునకు దీర్ఘంబు నిషేధింపంబడినది. నీవువండుచున్నావు మీరువండుచున్నారు, యుష్మచ్ఛబ్దార్థంబునందు నేకవచనబహువచన సమావేశంబులో మధ్యమపురుషమైనందుల కుదాహరణంబులు. నేనువండుచున్నాను. మేము వండుచున్నాము, అస్మచ్ఛబ్దార్థంబునందు నేకవచనబహువచనంబులు కర్తలు గాన నుత్తమపురుషంబు.

16 సూ—లిడ్లోట్టుల డుజ్జునకెము నువర్ణంబులగు.

లిడాదేశంబగు డుజ్జునకు - ఎము - అనునది లడాదేశంబగు డుజ్జునకు - ను - అనునది నాదేశంబులగు.

లిడాదేశంబగు డుట్టునకు 'ఎను' అనునదియు, లడాదేశంబగు డుజ్జునకు 'ను' అనునదియు నాదేశంబులగు.

వ్యా—స్పష్టము. భూతంబున 'ఎము' వర్ణకంబు నిత్యంబున కత్వంబు గొంకో కచోఁ గానంబడియెడి. శా॥ అయ్యో నీసుతుఁగ్రొద్దకమ్ముకొని పోయెన్ ఖేచరాహారుఁ గన్' పంచ - 1 ఆ (వేంకటనాయకవి) మ॥ అని శాహాదిఁజెప్పె ముగ్గుడు పోయెన్ బోవ నాలోన' పంచ- 4 ఆ. శా॥ అయ్యన్నాలవజాము చొచ్చెఁ గడవాయున్ వది విచ్చేయుము' పంచ-4 ఆ ఇత్యాది ప్రామాణికంబులు.

17 సూ — భూతంబునందు గాగమంబగు.

భూతార్థవృత్తియగు ధాతువున కిగాగమంబగు.

భూతార్థవృత్తియగు ధాతువున కిగాగమంబగు.

వ్యా — భూతార్థంబును దెలియఁజేయునట్టి ధాతువునకు, ఇగాగమంబగు. వర్తమానాదికాలంబులను ధాతువే బోధించుననియు [illegible]సూత్రంబునఁ జెప్పంబడియె.

18 సూ — లిట్టొన్యుష్మపరం బగునపుడు తివర్ణకంబగు.

ఇకారంబుమీఁది కునుపు క్రియావిభక్తులయను సూత్రముచే దిఙ్మకిత్వంబగు ॥ ప్ర - వండెను - వండిరి॥ మ - వండితివి - వండితిరి। ఉ - వండితిని - వండితిమి.

ఇకారంబుమీఁది కునుపు క్రియావిభక్తులయను సూత్రంబుచే దిఙ్మకిత్వం బగు.

వ్యా — భూతార్థంబు వివక్షింపంబడినప్పుడు 'వండు + లిట్' ఇట్లుండును. ఏని మిదనసూత్రంబున డప్పును. పదునాలుగవసూత్రంబున డప్పునకు 'ఏను' వర్ణకంబగును. 'వండు + ఏను' ఇట్లుండ అపవాదనిత్యసంధిచేఁగాగ 'వండెను' అను ప్రథమపురుషంబయ్యెను. 'వండు + రు' ఇట్లుండ బహువచనసూత్రంబున ధాతువునకు ఇగాగమంబగు. ఇది కిత్తుగావున ధాతువునకు నంతాగమంబుకాఁగా 'వండు + ఇ + రు' అని యుండఁగను అపవాదనిత్యసంధిచే 'వండి + రు' అయ్యెను. 'ఇకారంబుమీఁది కునుపు క్రియావిభక్తుల' అను తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి [illegible]సూత్రంబుచే 'రు' వర్ణకంబు. క్రియావిభక్తిగావున నిత్యంబు రాఁగా 'వండిరి' అను ప్రథమపురుష బహువచనరూపంబయ్యె. మధ్యమము — వండితివి. 'వండు + లిట్' ఇట్లుండ [illegible]సూత్రంబుచే మధ్యమపురుషైకవచనంబున వు వర్ణకంబు రాఁగా 'వండు + వు' అయ్యె

పగు శేషసూత్రంబుచే నిడాగమంబును, పరువర్ణ్యసూత్రంబుచే వృద్ధ్యంబును ముందు ఇతి వర్ణకంబు రాఁగా వండు + ఇ + తి + వు, అనియుండె. ఇకారంబు మీఁది, అను తస్మాత్పరిచ్ఛేదంబులోని యిరువదియారవసూత్రంబుచే వు, వర్ణకంబు యొక్క యుత్వంబునకు ఇత్వంబుగాని వండితివి (వండు + ఇ + తి + వి) అను విశిష్టరూపంబయ్యె. బహువచనంబునఁ జైవప్రక్రియచే వండితిరి, వండితిరి, వండితిమి. అను సంస్కృతప్రథమబహువచనంబులను జైయుదాహరణంబులందలి సూత్రప్రక్రియచే యూహించుకొనునది.

19 సూ—కలుజ్యనుబంధంబు లృట్పరంబగునప్పుడగు.

లృట్పరంబగునప్పుడు ధాతువునకు - కలజి - అనునదియను ప్రయుక్తంబగు.

లృట్పరంబగునప్పుడు ధాతువునకు కలడి, అనునది యనుప్రయుక్తంబగు.

వ్యా—భవిష్యదర్థంబునందు ధాతువునకు కలడి, అనునది యనుసరించి కార్యంబగును.

20 సూ—జీత్తుపరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు.

జీత్తుపరంబగునపుడు ధాతువు నుత్వంబున కత్వంబగు.

జీత్తుపరంబగునప్పుడుడు ధాతువు నుత్వంబున కత్వంబగు.

వ్యా—కలడి, ప్రత్యయంబు జీత్తుగావునఁ బ్రకృతంబైన వండుధాతువు యొక్క ఉకారంబునకు అత్వంబగలుగును. ఉ. వండఁగలఁడు. వండ + కల + డు, ఇల్లంటి నిరువదిమొదటిసూత్రంబున ధాతువునకు నుగాగమంబువచ్చి వండను + కల + డు అగును. సంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి పరుషానునాసికసూత్రంబుచే గకారంబునకు గకారంబును, పరుషేషనసూత్రంబుచే ఓంటుప్పునకి గండఁగలఁడు, అయ్యెను. బహువచనము వండఁగలరు,

21 సూ — కలజీడజులు పరంబులగునపుడు నుగాగమంబగు.

ద్రుతకార్యంబు ॥ ప్ర- వండఁగలఁడు - వండఁగలరు - వండఁగలదు - వండఁగలవు ॥ మ - వండఁగలవు - వండగలరు ॥ ఉ-వండఁగలను - వండగలము.

ద్రుతకార్యంబు ప్ర॥ వండఁగలఁడు - వండగలరు. వండఁగలదు-వండఁగలవు॥ మ॥ వండఁగలవు - వండఁగలరు ఉ॥ వండఁగలను - వండఁగలము.

వ్యా— కలడి-వకడి, అనునవి పరంబగునపుడు ధాతువునకు నుగాగమంబు వచ్చును. ద్రుతకార్యంబనఁగా ద్రుతప్రకృతికంబునుబట్టివచ్చు పరుషాదికార్యంబులు మూలంబునందలి యుదాహరణంబులయందుఁ బైసూత్రంబులోని వండఁగలఁడు, అను రూపంబునొద్దఁ గనఁబఱచిన సూత్రప్రక్రియయే తక్కిన పురుషంబులయందును నూహించుకొనునది.

22 సూ — లాట్టురుఇష్షు పరంబగునపుడు దుగాగమంబగు.

ప్ర - వండును - వండుదురు। మ - వండుదువు వండుదురు ఉ - వండుదును - వండుదుము ॥ లాడర్థంబులయందొలి నుదాహరణంబులు వక్కాణించెద ॥ తద్ధర్మంబు - కులాలుఁడుకుండలువానును ॥ తచ్ఛీలంబు - జ్వాలనజ్వాలంబు లుప్పరంబెగయును॥ సంభావన- ఇప్పుడు వాఁడింటనుండును ॥ సంప్రశ్నము - ఉండునాపోదునా ॥ సాతత్యము - సర్వంబునం దీశ్వరుఁడుండును - సర్వంబీశ్వరునియందుండును ॥ వర్తమానంబు - మేననిప్పుడుంబులకలు వొడమెడును - వక్ష్యమాణవిధిచేఁ బ్రాయికంబుగ వర్తమానంబునందెడు గాద్యాగమంబులగు ॥ భావి- వాఁడుతేపువచ్చును ॥ ఆశీస్సు - శుభంబగును ॥ వచ్యర్థంబుల కొకానొకచో భూతంబున లాట్టు గానంబడియెడు.

ప్ర-వండును - వండుదురు. మ- వండుదువు - వండుదురు. ఉ—వండుదును-వండుదుము. లాక్షణికులయం దోలి నుదాహరణంబులు వక్కాణించెద. తద్ధర్మ్యంబు కులాలుఁడు కుండలు వానును. తచ్ఛీలంబు - జ్వలనజ్వాలంబులుప్పరం బెగయును. సంభావన - ఇప్పుడు వాఁడింటనుండును. సంప్రశ్నము — ఉండునా పోవునా. సాతత్యము- సర్వంబునందీశ్వరుఁడుండును ; సర్వంబీశ్వరునియందుండును. వర్తమానంబు - మేన నిప్పుడుంబులకలపొడమెడును. వక్ష్యమాణవిధిచేఁ బ్రాయికంబుగ వర్తమానంబునం దుగాద్యాగమంబులు. భావి - వాఁడు రేపువచ్చును. ఆశీస్సు - శుభంబగును, వన్యర్థంబుల కొకానొకచో భూతంబున లాట్టు గానంబడియెను.

వ్యా—ప్రథమపురుషైకవచనద్వ్యర్థకంబులకుఁ బరంబులైనవి (రు, వు, రు, ను, ము,) పరంబులగునపుడు ధాతువునకు దుగాగమంబు గలుగును. వండు + లాట్ ఇట్లుండఁ బ్రథమపురుషైకవచనంబుగావున ఎనిమిదవసూత్రంబుచే డుజ్వర్ణకంబు రాఁగా వండు + డు, అనియుండ పదునాలవసూత్రంబుచే డుజునకు నువర్ణంబాదేశంబై వండును, అయ్యెను. దుగాగమంబు విధించు ప్రకృతసూత్రంబులో డుజు పరిహరింపఁబడినందున దుగాగమంబు రాలేదు. వండుదురు, ఇట వండు + లాట్ ఇట్లుండఁ బ్రథమపురుషబహువచనంబు గావున రువర్ణకంబు లకారంబునకు నాదేశంబై ప్రకృతసూత్రంబున ధాతువునకు దుగాగమంబు గలిగి పైరూపంబు సిద్ధించె. ఇట్లే మధ్యమోత్తమపురుషంబులయందు సూత్రప్రక్రియ యూహించునది. లాట్ప్రత్యయంబున కర్థంబులైన తద్ధర్మ్యతచ్ఛీలాదులకు నుదాహరణంబుల కర్థవివరణంబు వరుసగా సేయఁబడును. తద్ధర్మ్యంబు - కులాలునకుఁ గుండలు వానుట కులధర్మ్యంబు. తచ్ఛీలంబు - అగ్నిజ్వాలలూర్ధ్వముఖంబులగుట సహజము. సంభావన ఊహ. వాఁడు గృహమందుండుట నిశ్చయింప శక్యంబుకానిది. సంప్రశ్నము - అడుగుట. సాతత్యము - సతతంబుండుట. ఈశ్వరుండెల్లప్పుడును సర్వజగంబును విడనాడకయుండునని యర్థంబు తోఁచున్నది. వర్తమానంబు - ఒడలు గగురుపొడుచుచున్నదని యర్థము. క్రిందను జెప్పఁబోయెడి యిరువదిమూఁడవసూత్రంబుచే ఎదు, గాగమంబును, ఎడిగాగమంబును, తఱచు వర్తమానకాలంబునందగును. భావి- భవిష్యత్కాలము. వచ్చును- రాఁగలఁడని యర్థము ఆశీస్సు - దీవన. ఆశీస్సునందు అయ్యెడును, అగుత, అనియు నిరువది[illegible]

మాత్రించుచే నుండదగును. సీ॥ తే॥ అపరజనకాశ్ధిసీమారామాభిధాన । హరికి హీన గుణప్రాత్రితహరశరాశి । గిరిమగనయత్నమున దోఁచు సిరియు తేప ! రాజ్యము లొసఁగఁ దిరువల రాయమణికి' వసు - 1 ఆ వ॥ స । ర్వకళాకాంతుఁడు ప్రోవు ధీరత్వలసహో రాయత్రమావల్లభుఁడు, వసు - 1 - ఆ. సీ॥ తే॥ ప్రోవజయమిచ్చుఁ దిరు వలరాయమణికి, వసు 1 ఆ. శా॥ పా। ఖ్యాతరూఢిన్ విలసిల్లు వేంకటనగాఖ్య క్షోణిరక్షించు గొ। బ్బూరి తిమ్మనృపాలసింహు నరసింహోర్వీశ చూడామణిన్, రామా-1ఆ. ఉ॥ పా। పెదఁగాదు పుబ్బరాయఁడు జనమోన్నతుఁడిచ్చు నృసింహశౌరికిన్ రామా-1ఆ. వ॥ ఏలమిన్నిద్వయముఁ బోవ్రమోఁగ్రుష్టవసుధాధిపున్ నృసింహోత్తమున్' కళా-1ఆ. ఈ ధాతువునకు సర్థంబులైన 'అను, పలుకు, వాక్రుచ్చు, చెప్పు, ఇత్యాదు లకు భూతకాలమున నొకానొకచో ఁ ద్రైత్యయంబు ప్రయోగంబులఁ గానఁబడి యుండి. తే॥ గీ॥ సర్వతీర్థాభిగమనంబు సర్వవేద । సమధిగమును సత్యంబుతో సమము గావు । నెలుఁగ నెల్లధర్మములకు నెందుఁ బెద్ద । యఁట్రు సత్యంబు ధర్మజ్ఞులైన మునులు' భార- ఆది. 4ఆ. క॥ మౌనమున పృథగ్జ్ఞానము । దానంబున నభ్యుదయము ధర్మనిరత తా । శాంతిప్రమాణంబున నర । కానీకాహరణ సౌఖ్యమగునండ్రు బుధుల్' భార-శాంతి- 6, తే॥ సత్యభోగకం బైఁ బ్రశస్తమైన । కృత్యమరయంగ లేదండ్రు నిత్యసుస్తు । సత్యగతి గమసిద్ధికి సంయమ ప్రసిద్ధులాగమ ప్రతిప్రసిద్ధులు' భార- అశ్వ. 2ఆ. తే॥ వినుము నేకవిధంబుల విస్తరిల్లు । ధర్మములయం దొకండును దలఁప నిష్ఫలంబు లేదాత్మమోక్ష పలంబైన । ధర్మముత్తమమండ్రు తత్త్వజ్ఞుఁడధిప' భార- శాంతి - 4ఆ. క॥ బుతు వఱియై పుత్రార్థము । పతిఁగోరిన భార్యయందుఁ బ్రతిపాలుండై । బుతువిఫలత్వము సేసిన । నతనికి మఱి భ్రూణహత్య యగునండ్రు బుధుల్' భార-ఆది-3ఆ. తే॥ గీ॥ పారు మంబు మానె ఫలమంత్రికొండక । ట్లనక దైవమిచ్చునందు కార్య । ఫలము' భార. పై నుదాహరింపఁబడిన 'అండ్రు' ఇత్యాదిప్రత్యయాంతములకు 'అనిరి' అని భూతకాలమర్థము.

23 సూ—లోట్టు పరస్మైపదంబగునపుడేద గాగమంబును ప్రథమ మధ్యమంబు పరంబగునపుడేను గెడాగమంబును బహుళంబుగానగు,

ప్ర - వండెడును - వండెడిని - వండెదరు ॥ మ - వండెదవు - వండెదరు ॥ ఉ - వండెదను - వండెదము.

వ్యా— తద్ధర్మార్థకంబులయందుఁ బ్రథమపురుషైకవచనంబైన డుటు తప్ప 'ను, వు, రు, ను, ము,' అనునవి పరంబగునప్పుడు ధాతువునకు ఎదగాగమంబగును, ప్రథమపురుషైకవచనవర్ణకంబు పరంబగునపుడు ధాతువునకు ఎడిగాగమంబగును, ఎదుగాగమంబును దఱచుగఁ గలుగును. 'వండు + లాన్,' ఇట్లుండఁ దెనిమిదవసూత్రంబుచే డుటును, పదునాల్గవసూత్రంబుచే దానికి నువర్ణకంబును రాఁగా 'వండు + ను,' అయియుండె. ప్రకృతసూత్రంబుచే నువర్ణకంబునకు ముందు ఎదుగాగమంబును, ఎడిగాగమంబును ధాతువునకుఁ గలుగఁగా 'వండు + ఎదు + ను— వండు + ఎడి + ను,' అని యుండె. ఈ యాగమంబులు కిత్తులుగావున ధాతువునకుఁ బరమునఁ జేరె. అపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే వండెడును— వండెడిని, (ఇచ్చట 'ఇకారంబుమీఁదినను ప్రథమగా,' అను తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి యిరువదియాఱవసూత్రంబుచే నువర్ణకంబున కిత్త్వంబు) అనురూపంబులాయెను. వండెదరు, వండు + లాన్, అనియుండఁ దెనిమిదవసూత్రంబుచే రువర్ణకంబు గలిగి ప్రకృతసూత్రంబున నెదగాగమంబురా నీరూపంబయ్యె. ఇట్లే మ- వండెదవు వండెదరు. ఉ- వండెదను, వండెదము, ఇత్యాదిరూపంబులతెఱంగు నూహించునది.

24 సూ.— లిట్లోట్ల లవకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు.

వండితి - వండితివి ॥ వండుము వండుమువు ॥ వండెదవు - వండెను.

వ్యా— భూతక్రియయొక్కయు, తద్ధర్మక్రియయొక్కయుఁ బ్రత్యయవకారంబునకు లోపంబు వైకల్పికంబుగా నగును. భూతంబునకు — వండితి, వండితివి. ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రంబునఁ బాక్షికవకారలోపంబు రాఁగా వండితి + ఇ అని యుండె. అపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే వండితి, అయ్యె. వండుదు, (వండుదువు) వండెను (వండెదవు), ఇత్యాదులందుఁ బైరీతింబట్టి యూహించుకొనవలయును సీ॥ ఇభ రాజగమన నీవింపుల కరిగెతత్పుకుచవ్యాజోగ యుంచున్నదాన । పబల యువ్వారి వేత

నదీవులలోఁ బట్టుపడితిరి నానేకులంబు బలుదుకున్న । యుగ్రమృగంబుల యుదరంబులలో
నున్నదానవే, భార-ఆర-2 ఆ. ఉ॥ నోరికి నేలన్నగ్రాసమానమువనన్ని యుం బ్రేలెదు
మూతవంపనా, భార-ఉద్యో-2 ఆ.

25 సూ—తిర్యగ్జంతువులు వాచ్యంబులగు నప్పుడు లిట్లాట్టుల ప్రథమ బహువచనంబున కేకవచనంబగు.

చిలుకలుపలికెను చిలుకలుపలుకును । చిలుకలుపలికెడును ॥
మేఘములు గర్జిల్లెను. మేఘములుగర్జిల్లును. మేఘములుగర్జిల్లెడు.

వ్యా—పశుపక్ష్యాదితిర్యగ్జంతువులును, జ్ఞానహీనంబైనపదార్థంబులును నర్థమైనచో లిట్లాట్టులబహువచనంబునకు నేకవచనం బాదేశంబగు. పలుకు + రు, ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రంబున నేకవచన దుట్టురా, పలుకు + ను, అయ్యె. పదునాఱవసూత్రంబున ఎను, వర్ణకంబు గలిగి పలుకు + ఎను, అయ్యెను. అపదాదిస్వరనిత్యసంధియు, ఎను బదిమూఁడవసూత్రంబుచే లకారంబుయొక్క ఉత్వంబున కిత్వంబును గలిగి పలికెను అయ్యె. పలికినవని యర్థము. పలుకును, పలికెడును, (ఇరువదియాఁడవసూత్రంబుచే నెడుగాగమంబు) ఇత్యాదులు లాట్టున కుదాహరణంబులు. మేఘములు గర్జిల్లెను, ఇత్యాదు లయిందుఁ బైప్రక్రియ యూహించుకొనవలయును. పైసూత్రంబునకు లక్ష్యాంతరంబు.

తే॥ గీ॥ పృథివి స్థావరతిర్యక్ప్రభృతుల కెల్ల । క్రియలఁ జను నేకవచనముల్ కర్తృ సముఖ। దేవమనుజాదిక్రియల్ దెలుప నేక వచన బహువచనంబులై వఱలు నెపుడు, సర్వ-క్రియా ప్ర 1 ల. క॥ మాసెనవోమునిశక్రులు। గూసెంగలయుంగ దేవలపంబునచాయల్, నేసెంబుమొయిలుసుందరి। మోసెందమయంతమూర్తులపన్వులై. భార-విరా-4 ఆ. తే॥ గీ॥ పక్షి మృగజాతులెల్లను భ్రమిసియుండె। నట్టుగలఁగొని చెదరె వృక్షాళి యదరెఁ గులబలంబులు బెదరె నంబరమునఁ దెసలు బూకటిల్లంగఁ జెలంగెఁ జావమున, భార-విరా 4 ఆ. శా॥ ఆకంపించె జగత్త్రయంబు దిశలల్లాడెన్ సముద్రంబులు ఘోషించెన్ భయమున భూతములు భీతిల్లెం గులక్ష్మాధ్రముల్, కాకుత్స్థము చప్పుడగ వసుంధరాస్థలి మహోరగనాథుఁడు క్రుంగెఁ సూర్యుండు। దఱిసె నస్తుమోసె నురుంపుల

మొగ్గె దిగంతరంబులఁ ద్రొత్తిన పెల్లిఁ మరుత్సఖుఁడు దర్పమెలర్పనహార్య ముద్ధతిం
చెయికొనఁగ గోత్రశైలములు పెల్లడరన్ గలగెం బయోఘముల్, భాస్క-యు-కాం

26 సూ—లోట్టుమున్గొనకెడు తవర్ణంబులు ద్రుతాంతంబులగు.

ఆశీస్సు - మీకుమేలుగలిగెడును - మీకుమేలుగలుగుతను ॥ శాపంబు - నీకు రాక్షసత్వంబుగలిగెడును - నీకు రాక్షసత్వంబుగలుగుతను ॥ సంప్రార్థనంబు - హరినన్నుఁ గృపఁగాంచెడును - హరినన్నుఁ గృపఁగాంచుతను.

వ్యా—ఆశీస్సు. శాపము సంప్రార్థనము, విధి, వీనియందలి డున్నునకు వకారంబంతమందుఁ గల, ఎడు, త, వర్ణంబులగును. ఆశీస్సు. మేలనుభవించువానికి నిష్టంబు గావునఁ బైరెండు వాక్యంబులును, ఆశీర్వాదార్థంబునందు, ఎడు, త, వర్ణంబులు వచ్చినందులకు దాహరణంబులు. శాపము-ఇచ్చట రాక్షసత్వం బనుభవించువానికి ననిష్టంబు గావున పైరెండు వాక్యంబులును శాపార్థంబునందు, ఎడు, త, వర్ణంబులు గలిగినందుల కుదాహరణంబులు. సంప్రార్థనము—ఇచ్చట హరితన్నురక్షింపవలెనని ప్రార్థించువాఁడు కావున నట్టి యర్థంబునందుఁ బైప్రత్యయంబులని యెఱుంగునది, శాపంబునకు- క॥ పతిహీనలైన భామిను ! లతిసవవతులయ్యుఁ గలజలయ్యును వనలంకృతలయ్యెదు మాంగల్యరహితలయ్యెదుఁ గృపణవృత్తి నిదియు మొదలుగాన్, భార ఆశ. 4 ఆ. ఆశీస్సునకు—ఉ॥ వారిజపత్రిపులేక్షి నీకునం । పూర్ణమనోరథంబె రైను బహ్యఘనంబులు నిచ్చుచుండెడిన్ ॥ భారతము.

27 సూ—విధియందు లోట్టునకు మాఱుగానది యనుతచ్ఛబ్దంబును ముందు నుగాగమంబునునగు.

మైత్రుండు నానిర్దిష్ట కార్యంబుచేయునది - వానికి నీవు బాసట చేయుచుండునది.

వ్యా—విధ్యర్థకంబునందు (తనకు లోనైనభృత్యాదులను గార్యమునందుఁ బ్రవర్తింపఁ జేయుటవిధి) లోట్టునకు బదులు 'అది' అను శబ్దంబును, దానికి ముందు ధాతువునకు 'ను' గాగమంబును, గలుగును. ఉ. మైత్రుండు నానిర్దిష్ట కార్యంబుచేయునది. మైత్రుండు నానిరూపించిన కార్యంబు చేయుట విధియని యర్థము. ఇచ్చట మైత్రునిఁ గార్యంబునందుఁ బ్రవర్తింపఁజేయుట స్ఫురించుచున్నది. 'చేయు + లోట్' అనియుండఁ బ్రకృతసూత్రంబుచే 'అది' శబ్దంబును, ధాతువునకు నుగాగమంబును నయ్యెను. నుక్కు—కిత్తు కావున 'చేయు' ధాతువుచివరను జేరి 'చేయునది' అను రూపంబయ్యెను. వానికి నీవు బాసటయయియుండునది. ఇచ్చట నీవు బాసటయయి యుండుమని యర్థము. ఇచ్చట 'ఉండునది' అనునది మధ్యమపురుషార్థంబును దెలియఁ జేయుచున్నది. ఇరువదితొమ్మిదవసూత్రంబున బాసటనైయుండుమనియుఁ జెప్పనొప్పు.

28 సూ—ఎడుతల ద్రుతంబున కచ్చు పరంబగునపుడు మకారంబగు.

నీకు మేలుగలిగెడు మనియెను - నీకు మేలుగలుగు తమనియెను.

వ్యా—'ఎడు, త' అనువాని ద్రుతంబునకు నచ్చుపరంబగునపుడు మకారంబు గలుగును. ఉ. నీకు మేలుగలిగెడు మనియెను; నీకు మేలుగలుగుత మనియెను. ఇచ్చట సంధిసేయయందు 'ఎడు, త' వర్ణంబులు మకారాంతంబులయ్యెను. విభాగావస్థయందు 'కలిగెడున్ + అనియెను; కలుగుతన్ + అనియెను' అని నకారాంతంబులుగాఁ జెపవలెను.

29 సూ—లోణ్మధ్యమపురుషలకు ముడుఁడులగు.

ఆశీస్సు - దీర్ఘాయువగుము - దీర్ఘాయులరగుఁడు ॥ శాపంబు-రాక్షసుండవగుము - రాక్షసులరగుఁడు ॥ సంప్రార్థనంబు - నన్ను రక్షింపుము - నన్ను రక్షింపుఁడు ॥ విధి - నాచెప్పిన పనిచేయుము - నాచెప్పిన పనిచేయుఁడు.

వ్యా—‘ఆశీస్సు, శాపము, సంప్రార్థనంబు, విధి’ ఈయర్థంబులయందు లోణ్మధ్యమపురుషంబుయొక్క, యేకవచనబహువచనంబులకుఁ (వువర్ణక రువర్ణకంబులకు) క్రమంబుగా ముఁవర్ణకడుఁవర్ణకంబులగు. ఆశీస్సు—‘దీర్ఘాయువగుము’ ఇటఁగాఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదంబులోని ముప్పదిమూఁడు ముప్పదినాల్గుసూత్రంబులచే ‘దీర్ఘాయువవు’ అనుట యావశ్యకంబైనను నిప్పటిరూపంబు పూర్వోక్తసూత్రంబులోని ప్రాయికగ్రహణంబుచే రక్షితంబయ్యె. ‘అగుము, కమ్ము, అవుము, ఔము’ అని యేకవచనంబునందును, ‘అగుఁడు, కండు, అవుఁడు, ఔఁడు’. అని బహువచనంబునందును రూపాంతరంబులు. తొంబదియాఱవసూత్రంబునఁ జూచుకొనునది. ‘దీర్ఘాయులరగుఁడు’ బహువచనము. దీర్ఘాయువులుకండని యర్థమ్ము.’ శాపసంప్రార్థనవిధులందు నిట్లే గ్రహించుకొనునది. విధ్యర్థంబునందు లోట్టుయొక్క పురుషత్రయంబునంగూను, ఇరువదియేడవసూత్రంబుచే ‘అది’ బద్ధంబు విధింపంబడి యుదాహృతమైన ‘నీవు బాపటయయియుండునది’ ఇత్యాదికమైన మధ్యమపురుషాదివాక్యంబు ప్రకృతసూత్రంబున ‘నీవు బాపటయయియుండుము’ అని పక్షంబున నిర్వాహంబుగానుండునట్లు లోట్టుయొక్క పురుషత్రయంబునందును విధ్యర్థంబునంగాక తక్కిన యాశీశ్శాపసంప్రార్థనంబులయందు ‘ఎడు, త’ వర్ణంబులు, ఇరువదియాఱవసూత్రంబుచే విధింపంబడఁగా ‘నీవు దీర్ఘాయువయ్యెడు, నీవుదీర్ఘాయువగుత’, ఇత్యాదికమైనరూపంబులును, ప్రకృతసూత్రంబునఁ బర్యాయంబుగా ముఁవర్ణకడుఁవర్ణకాంతరూపంబులును, ఆశీరాద్యర్థంబులయందు నగునని తెలిసికొనునది. ఈ సూత్రంబు, ఇరువదియాఱు ఇరువదియేడు సూత్రంబులకు బాధకంబుగాదని యెఱుంగునది. కేవలతుమున్నంతంబుచేతను సైతము శాపార్థము తెలుపంబడు. అన్వయక్రమంబుచేఁ గ్రియావాచకంబు వాక్యాంతంబునందే యుండవలసినది. కావున శాపక్రియాబోధకంబైన తుమున్నంతంబుకూడ వాక్యాంతంబునందే ప్రయోగింపవలెను. చ॥ శమనునిదిక్కునంబొడమి సర్పముఖంబులబైలువెల్లిని । త్యమును బలాళిసంగతులు దప్పక త్రిమ్మరునట్టి వాలిభూ। తమ ! పవమాన ! నీకుఁగలదా మఱిభూతదయార్ద్రబుద్ధి? యుక్తమకదనీకుఁ గొమ్మలనదల్చుట నీవడి ధూళిపాలుగాక్, కవి-2 ఆ. ‘పవనుఁడానిను బెద్ద పాముగఁ జేవ, తే॥ గీ. నీరజారాతివిను దనకెలవు హాల సేలసృజియించె విధిసృజియించుఁగాక । యేలజైవాతృకునిఁజేసె నేలతప్పఁ। బుడమిఁ

బాపిరాజు యనఁగ వెడగుఁడుగుక, నసు - 4 ఆ. తే॥ గీ. అరయఁబంగారు ! బంగరు గలిగినట్టి । దొరకొనుఁబఁజంబుఁ బోగరుఁ బ్రుద్ధి పసుఁడు । దెలిసియుంగక ముదలఁ దొరవరులను । బూనియేతువె నీపూనిక్కబుద్ధిగాను, నీలా-3 ఆ. క॥ పారసాచ్చంబునఁ బలువఁ। విరిఁబోఁడుల నెల్ల మిగుల వెతవెట్టుదు నీ కొరతనము ద్రుంగిపోవను। మరుఁడా నీ చేతివిల్లు మంటంగలయన్, నీలా-3 ఆ. చ॥ బలితపుటాము నందమిదయుఁ బర్వఁగఁ గైకొని యొజ్జముద్దియన్ । గలిసిన దోసకారి వని కాదె నినుంగని తమ్మికొమ్మ నివ్వలుతల వంచుమందునది చాలకొ నూఱడి నీకు నెంతయుఁ। జలవల చేత నీసవురుసన్నము గా నిఁక నిందు రాకుమీ, నీలా-3 ఆ. క॥ జతలేనిపూవుగట్టు కతికలపైఁ చెల్లరేఁగి యలజడి మీఱన్। వెత పెట్టెదురేయిఁక నీ। బ్రతుకు బయల్గాను నాటిపయ్యోకట్టా, నీలా- 3 ఆ. తే॥ గీ. మున్ను కొన్నాళ్లు పలుగాకి మూఁకలోనఁ ॥ గలిసిమెలఁగిన తెఱఁగెల్లఁగాని పింపఁ। జేడియల మీఁదఁ బ్రుడ్డోయసేయరాకు । కోయిలా యింక నీయిల్లు సూపపోను, నీలా-3 ఆ. తే॥ గీ. తలిరుఁబోఁడుల డెంపమల్లలడిల్లఁ। గూఁకలిడుకొంచు నెంతయుఁ గొఱఁత లేక। యాగడంబునఁ బరివిచ్చియాడెదేమి। యక్కటా నెమ్మి నీమాట యడఁగఁడియ. నీలా -3 ఆ. క॥ నెమ్మిదిఁబనుమాలు మోఁదుము ఁ। గమ్మని పూఁదేనెలాని కడుఁ గ్రొవ్వి యహా । కొమ్మలఁగలఁపఁగ ఁజూచెదు । తుమ్మెద నీ ఱెక్కలు పెద్దతుప్పలు పట్టన్, నీలా-3 ఆ.

30 సూ—ఉభయప్రార్థనంబున దుగాగమంబున కత్వంబగు.

మనము వందుదము.

జీత్త్వపరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు నను సూత్రముచే ల జీపరంబగు నపుడత్వంబు ॥ ప్ర - వండఁడు - వండరు - వండదు - వండవు । మ - వండవు - వండరు ॥ ఉ - వండను - వండము.

వ్యా— నీవును నేనును (మనము) గర్తలైనపుడు, ఇరువదిరెండవసూత్రంబుచే ధాతువునకు విధింపంబడిన దుగాగమంబున కత్వంబగును. ఉ. మనము వండుదము,

ౘందుము, అను నివి బహులముగాఁ బ్రకృతసూత్రంబుచే నత్వంబుగఁ గలిగె. ఇంతకు మున్ను వ్యతిరేకార్థకాలకారాంతశక్యంపక్కైన లకారంబులకు నుదాహరణంబులు క్రమంబుగా నీఁబడియె ఇప్పుడు వ్యతిరేకంబునకు నుదాహరణంబులు మూలంబున నీయంబడెను ఈవ్యతిరేకార్థంబునందు ధాత్వంతిమోకారంబునకు నిరుపధియసూత్రంబుచే నత్వంబు గలిగి వందఁడు, వందలు పైరూపంబులయ్యె.

31 సూ.—మధ్యము ముఙ్జులు ముఙ్జనాఁబడు.

వ్యా—మధ్యమపురుషంబునందలి డు, మిక్, అనునవి ముఙ్జు, అనంబడును. అనఁగా ముఙ్నకంబులో డు ను ఉకారంబు చేర్పఁగా డుఙ్షు రుఙ్షు, ఇత్యాదికంబులో చె ముఙ్జు, ప్రత్యాహారంబని యెఱుంగునది.

32 సూ.—వ్యతిరేకంబున ముఙ్జు పరంబగునపుడు కుడిఁ జియగు.

నీవు వందకుము - మీరు వందకుఁడు.

వ్యా—వ్యతిరేకార్థంబునందు మువర్ణక డుఙ్జాదికంబులు పరంబగునపుడు ధాతువునకుఁ గడవర్ణకంబగు. కుడిప్రత్యయంబు జేర్చుకావున నిరుపధియసూత్రంబుచే ధాతువుయొక్క ఉకారంబునకు, అకారంబయ్యె.

33 సూ.—సంప్రార్థనంబున ముఙ్జునకు దాదులు విభాషనను ప్రయుక్తంబులగు.

వందుమ - వందుమా - వందుమి - వందుమీ - వందుఁడ వందుఁడా - వందుఁడి - వందుఁడీ ॥ అ - ఆ - ఇ - ఈ - ఎ - ఏ - ఒ - ఓ - అమ్మ-అయ్య-ఇత్యాదు లదాదులు.

వ్యా—సంప్రార్థనార్థంబునందలి మువర్ణకదుబ్వర్ణకంబులకుఁ జివరను హ్రస్వాకారంబు మొదలైనవి. విభాషగాఁ జేర్పంబడును. 'వందుము' 'వందము + అ' అనిపదవిభాగము చేయవలయును. 'వందుమా' 'వందుము + ఆ' అని విభజింపవలయును. ఇట్లే 'వందుమి' ఇత్యాదులయందుఁ బదవిభాగమూహించునది. 'వందుమ' ఇత్యాదుల కర్థం చేసినఁగా వందుటకు నిన్నుఁ బ్రార్థించుచున్నాఁడనని యర్థంబు.

34 సూ—ఏదాదులను ప్రయుక్తంబులగు నపుడు ముజ్జునకు వుజీకుజీయగు.

వినవె - వినవే - వినరె - వినరే - వినకువె - వినకువే - వినకురె - వినకురే - వినవమ్మ - వినరమ్మ - వినవయ్య - వినరయ్య.

వ్యా—'ఎ, ఏ, ఒ, ఓ, అమ్మ, అయ్య, (ఏదాదులు) అనునవి మువర్ణకదుబ్వర్ణకంబులపై ప్రయోగింపంబడునపుడు ముజ్జులకుఁ గ్రమంబుగా వుజీ (ఏకవచనంబున) రుజీ (బహువచనంబున) అగును. 'వినవె' ఇట 'వినుము + ఎ' ఇట్లుండ నేదాగులలోని ఎకారంబు పరమైనందున మువర్ణకంబునకు వుజీవర్ణకంబుగలిగి 'వినవు + ఎ' ఇట్లయ్యె. వుజీ జిత్తుగావున నిరువదియవసూత్రంబుచే ధాతువుయొక్క ఉకారమకారముకాఁగా 'వినవె' అయ్యె. 'వినవే' ఇత్యాదులయందు నిట్టిప్రక్రియయూహించునది. 'వినకువె' ఇట 'విను + ము + ఎ' ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రంబున 'విను + వు + ఎ' అయ్యెను. వ్యతిరేకార్థంబుకావున ముప్పదిరెండవసూత్రంబున మువర్ణకస్థానీయంబైన వుజీకిఁ, బూర్వంబునంగు 'కుజీ' వర్ణకంబుగల్గి 'విను + కు + వు + ఎ' అయ్యెను. 'జిత్తు పరంబగు' అను నిరువదియవసూత్రంబుచే 'కుజీ' జిత్తు గావున 'వినుధాతువుయొక్కయుకారంబున కత్వంబుగలిగి 'వినకువె' అయ్యెను. వుజీవర్ణకంబునకు ముందున్న కుజీయొక్క ఉకారంబుప్రత్యయసంబంధికాని, ధాతుసంబంధికాదు. కావుననిరువదియవసూత్రంబుచే నత్వంబు రాదయ్యె. ఈపరిచ్ఛేదంబునందుదాహరింపంబడిన 'ధాతువునకు' అను ప్రథమ సూత్రంబు తక్కిన సూత్రంబులయందుంబలె 'జిత్తుపరంబగు' అను పైయిరువదియవసూత్రంబునందుంగూడ ననువర్తించునని స్మరించునది. 'వినవే,

ప్రత్యయములందుఁ బవలి భాగము 'వినుము + ఎ, వినుఁడు + ఎ; వినకుము + ఎ, వినకుఁడు + ఎ, వినుము + అమ్మ, వినుఁడు + అమ్మ, వినుము + అయ్య, వినుఁడు + అయ్య' ఇట్లు సేయవలయును.

ప్రార్థనంబునందుఁ బ్రత్యయాంతక్రియలమీఁదఁ గద, గదవు పూర్వకంబులన్నాదులు ప్రయుక్తంబులగు. పోవఁగదన్న పోవఁగదవన్న, పోవఁగదయ్య పోవఁగదవయ్య, పోవఁగదమ్మ, పోవఁగదవమ్మ, పోవఁగదె పోవఁగదే, పోవఁగదనె పోవఁగదవే 'సుకీర్తిమానఁగదన్న' భాగ-10-స్కం-పూ. 'చెప్పఁగదయ్య, భాస్కరశతకము ఉ॥ తుదినెప్పుడు మద్విరహాంబురాశికిం | జెప్పఁగదమ్మ' భాగ-10, స్కం, పూ; శా॥ తండ్రీనాకు ననుగ్రహింపఁగదె వైద్యంబంచుఁ బ్రార్థించినన్, మను-5ఆ. క॥ నీపాదకమల సేవయు నీపాదార్చకులతోడి నెయ్యమును నితాం | తాపార భూతదయయును | దాపసమందార నాకు దయసేయఁగదే' భాగ-10-స్కం-పూ. ఉ॥ పురంబుఁ జేరనిం కెవ్విధిఁగాంతుఁ దెల్పఁగదవే తెరువేది, మను-2ఆ. 'ప్రాథ. క్రియా-ప.

35 సూ—టవర్ణకంబు భావంబునందగు.

భావంబనఁగా ధాత్వర్థంబు - వంపుట -పంపుట- వినుట- కనుట.

వ్యా—ట ప్రత్యయంబు ధాతువుయొక్క యర్థంబు నందగు. ఇచ్చట భావశబ్దంబు ణిజంతమైన భూధాతువుకంటె 'ఎరచ్' అనుసూత్రంబుచే నచ్ప్రత్యయంబు రాఁగా నిష్పన్నంబైనది. భూధాతువునకు 'అగుట' అర్థము. దానిపైని ణిచ్చునకుఁ బ్రేరణంబర్థంబు. కావున 'అగు' ధాతువుయొక్క ప్రేరణరూపంబు 'కావించుట', కాఁబట్టి ప్రేరణార్థకణిజంతంబైన భావశబ్దంబునకు 'కావించుట' అని యర్థంబగును. కావించుట యనఁగా నుత్పత్తినిఁ జేయుట. 'ఘటమును గావించెను' అనువాక్యంబునకు 'ఘటోత్పత్తినిఁ జేసెను' అని యర్థంబగు. 'వండెను' అనఁగూడ వంటను గావించెనని

యర్థము ఫలమును వ్యాపారమును (ఫలవ్యాపారయోర్ధాతుః, అను కారికచేత (కారకపరిచ్ఛేదంబునందలి ద్వితీయసూత్రవ్యాఖ్యయొద్దఁ జూడఁదగినది) ధాతువునకు నర్థంబులు కాఁబట్టి వ్యాపారంబే భావమనాఁబడును. వ్యాపారశబ్దంబునకు (కావించుట, చేయుట, అనునవి పర్యాయపదంబులు. ఫలవ్యాపారంబులు ధాతువునకు నర్థంబులు గావున వ్యాపారంబును జెప్పనిధాతువే యొకంబును లేదు. అనఁగా (కావించుట లేక చేయుట, అన్న యర్థంబిముడని ధాతువు లేదు. ఉ. 'వండు' అన వంట చేయుట. 'నడచు', అనఁగా నుత్తరదేశసంయోగంబును జేయుట. (ముందు చోటితో సంబంధము) పైనుదాహృతంబైన వండుధాతువునకు వంట ఫలము. చేయుట వ్యాపారము. నడచు ధాతువునకు నుత్తరదేశసంయోగము ఫలము చేయుట వ్యాపారము. ఫలంబులు భిన్నంబులైయుండుఁగాని వ్యాపారంబుమాత్రము సర్వధాతువులకు సామాన్యార్థంబైయగును. ప్రకృతసూత్రంబున వ్యాపారార్థంబునందు, అనఁగా (కావించుట లేక చేయుట, అనినధాత్వర్థంబునందు ట ప్రత్యయంబువచ్చునని ఫలితార్థము. చేయుట యనునది ధాతువునకే యర్థంబైనను బ్రకృతసూత్రంబుచే విధింపంబడిన టప్రత్యయంబు పూర్వోక్త ధాత్వర్థంబునే యనువదించునని భావము (వండుట, వంటచేయుట (చేయుటయను ధాత్వర్థంబునందు టప్రత్యయంబిది యెఱుంగునది.) ఇచ్చటఁ గాయ పరిపాకమును గావించుటయనఁగా ఫలత్వావస్థను ముందు క్రమంబుగా నదిగినందున నెనుకటియ నెడివ్యాపారద్వారంబునఁ బండుటయను ఫలంబును దానే కలిగించుకొన్నదని భావము. చేతనాచేతనంబులగు నెల్లవస్తువులకుంను స్వక్రియలుండుననుట యావశ్యంబంగీకర్తవ్యంబు. ఇచ్చట కాయవునందు ఫలత్వావస్థం గారణంబైనక్రియ యంగీకరింపకతీరదు. అట్టిక్రియ యెద్దియనఁ జక్కఁగ నెనుకటమేయని యూహింపఁగొనవలయు. లోకంబులోఁ గాయ నుమురువంతపయిన నెరిగెనంగాని పండెనుగదా! కాన నిట నెనుకట భావంబు (భావ = వ్యాపారము = క్రియ) అట్టివ్యాపారంబునకును, నష్టాదివలనం గలిగినపంటకును కాయవే చూచితయంబైనది. కాన నిట ఫలవ్యాపారంబులు రెండింటికిని ఫలంబునందు సామానాధికరణ్యంబు కలిగినందున (పండు, ధాతువకర్మకంబయ్యె. ఫలవ్యాపారంబులకు వైయధికరణ్యంబు కల్గిన నో ధాతువుసకర్మకంబగు

'దేవదత్తుఁడు వంటకమును వండెను' అన్నయుదాహరణంబునందు ఫలము విక్లిత్తి (వంట=మెత్తఁబడుట) వ్యాపారంబెట్టిదనఁగా నధస్సంతాపన (స్థాలి క్రిందనుంచుటగానిం ధనప్రక్షేపణా (ఊదుట) దికము. ఈవ్యాపారము దేవదత్తునియందును, విక్లిత్తియనెడి ఫలము వంటకమందును, నుండె వ్యధికరణంబైనందున (భిన్నాశ్రయకము) నిట వండు ధాతువు సకర్మకంబయ్యెనని యెఱుంగునది. ఇట్లు సకర్మకాకర్మక క్రియాస్థలంబుల ఫల వ్యాపారంబులు బుద్ధిచాతుర్యముచే గ్రహించుకొనవలయును. ప్రకృతసూత్రంబున విధింపంబడిన టప్రత్యయంబు ధాత్వర్థంబైన వ్యాపారంబునే స్పష్టీకరించునుగాని యేలిక మొదలైనశబ్దంబులందు నికప్రత్యయాదులవోలెఁ గర్త్రాదికారకార్థంబును దెలుపదని తాత్పర్యము. ఈమార్గము భూవాదిసూత్రస్థభాష్యసార్వధాతుకేయక్సూత్రస్థశబ్దేందుశే ఖరవైయాకరణభూషణాది సంస్కృతవ్యాకరణగ్రంథంబులందు సిద్ధాంతీకరింపంబడె నదియే సూరిగారనుసరించిరని యెఱుంగునది.

36 సూ—కపణ్ముకంబు పూర్వార్థయోగంబున విభాష ను భావంబునందగు.

వండకమునుపు - వండుటకుమునుపు - చేయకమునుపు - చేయుటకుమునుపు - మునుపు - మును - మున్ను - తొల్లి.

వ్యా—'పూర్వము' అనునర్థంబుతో సంబంధించినపుడు భావార్థకంబునందు, వైకల్పికంబుగా 'కడి' ప్రత్యయంబావచ్చును. ఉ. 'వండకమునుపు', ఇం 'మునుపు' అనునది పూర్వార్థంబు వండుధాతువాచ్యార్థంబుతో సంబంధించినదికావున 'కడి' ప్రత్యయంబుగల్గెను. (వండు + క + మునుపు) ఉత్తునకు ముందున్నయుత్వంబునకు నిరువని యావసూత్రంబుచే నత్వంబుగలిగి 'వండక' -(వండ్ + అ + క + మునుపు) అయ్యె. ఇట్లే తక్కుంగల యుదాహరణంబులు గ్రహించునది.

37 సూ—వ్యతిరేకభావంబున మిజీయగు.

వ్యతిరేకవిశిష్టక్రియాభిధాయి ధాతువునకు మిజీయగు వండము - వండమి.

వ్యా—వ్యతిరేకభావార్థంబునందు ‘మి,’ అనునది యగును. అనఁగా వ్యతిరేకక్రియార్థకధాతువునకు ‘మి,’ వర్ణకంబగు ఉ. ‘వండమి, పండమి’ ఇచ్చట ‘వండు,’ ధాతువునకు ‘మి,’ వర్ణకంబు రాఁగా జిత్తుగావున నిరుపదియవసూత్రంబున వండుధాతువు నుత్వంబున కత్వంబు రాఁగా ‘వండమి’ (వండ్ + అ + మి,) ఇత్యాదులయ్యె. వండకుండుట, పండకుండుట యర్థంబులు.

38 సూ—సమానాశ్రయంబులం బూర్వ కాలంబునందివర్ణకంబగు.

ఏకాశ్రయంబులగు క్రియలలోపల నెయ్యది పూర్వ కాలికంబగుం దద్వాచియగుధాతువున కివర్ణకంబగు - ఇదియె క్త్వార్థంబునాఁబడు। వండి - పండి - విని - కని ॥ సమానకర్తృకంబులన కసమానాశ్రయంబు లనుటంజేసి చైత్రునిచేత మైత్రుండు కొట్టంబడియెఁ నిత్యాది సిద్ధంబయ్యె.

వ్యా—ఈసూత్రంబునందు సమానశబ్దంబునకు నేకత్వంబర్థంబు. అదియె ‘ఏకాశ్రయంబులగు’ అనెడిమూలవాక్యంబుచే స్పష్టపఱుపఁబడినది. ఒకవస్తువు నాశ్రయించు క్రియలలో నేదిముందుజరిగినదో యట్టి ముందు జరిగినక్రియను జెప్పునట్టి ధాతువునకు ‘ఇ,’ వర్ణకంబుగలుగును. ఇట్టిధాతువును క్త్వార్థకంబని వాడుదురు. ఉ. వండి, పండి విని కని, ‘దేవదత్తుఁడు వండిభుజించె,’ ఈవాక్యంబున వండుటయు, భుజించుటయు రెండుక్రియలుగలవు. వీనిలో ‘వండుట,’ మొదటజరిగినదికావునఁ దదర్థకంబయినవండు ధాతువుకంటె ‘ఇ,’ ప్రత్యయంబుగల్గి యపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే ‘వండి,’ (వండు + ఇ) అయ్యెను. ఇట్లే ‘పండి,’ ఇత్యాదులందు నూహించునది. సంస్కృతవ్యాకరణంబులో నేకకర్తయే కలిగినరెండుక్రియలలో ముందుజరిగినక్రియపైఁ క్త్వాప్రత్యయంబు వచ్చునని ‘సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే. అ 3- పా4. సూ 21, అని చెప్పంబడియె. అట్లు తెనుంగులోఁ జెప్పినచో మూలంబులోనుదాహరించినవాక్యంబునదోషంబుగలుగునని గ్రంథకర్తచే ‘సమానాశ్రయంబులని చెప్పంబడియె. చైత్రునిచేత మైత్రుండుకొట్టం

బడిమడిసె, ఈవాక్యంబునందుఁ గొట్టుటయు మడియుటయు రెండుక్రియలుగలవు. కొట్టినవాఁడు చైత్రుండు. మడిసినవాఁడు మైత్రుండు. గాన రెండుక్రియలకుఁ గర్తలు భిన్నులైరి. దానంజేసి మూలంబులో సమానకర్తృకంబులనినచోఁ బైవాక్యంబు సిద్ధింపకపోవును. సమానాశ్రయంబులనినయెడలఁ గొట్టఁబడినవాడును, మడిసినవాఁడును మైత్రుండేకాన మొదటజరిగిన 'కొట్టఁబడు' అనుదానికంటె 'ఇ'ప్రత్యయంబువచ్చును. అనఁగా కొట్టుక్రియయును, మడియుక్రియయును, మైత్రునిమీఁదనే జరిగినదికాఁబట్టి మైత్రుఁడే యాశ్రయంబాయె. సంస్కృతంబులో నీవాక్యంబు తెలుఁగునందుంబలెఁ గ్త్వార్థకంబుతో రచింపఁబడదు. 'చైత్రేణహతో మైత్రో మమార', అని కర్మార్థకక్త ప్రత్యయాంతంబులో రచింపంబడును. భాషలశైలినిబట్టి వాక్యంబులు తాత్పర్యంబులో నేకంబైనను రచనంజేసి భిన్నంబులగును.

39 సూ—కజివ్యతిరేక క్త్వార్థంబునందగు.

వండక - పండక - కొట్టక - తిట్టక.

వ్యా—వ్యతిరేకక్త్వార్థంబునందు 'కజి' అనునదియగును, 'వండు + క', ఇట్లుండ 'జేస్తపరఁబగనపు దుత్వంబున కత్వంబగు' అను నిరుపదియవసూత్రంబుచే 'వండక', అయ్యె. ఇట్లే తక్కుంగలవి యూహించునది,

40 సూ—తుమర్థ భావలక్షణంబులందును జియగు.

భావలక్షణంబునా నన్యక్రియకు లక్షణభూతంబగు క్రియ - తుమర్థంబందును భావలక్షణంబు నందును ధాతువునకు నజివర్ణకంబగు ॥ తుమర్థంబు - చైత్రుండు వండను బోయెను ॥ పాకక్రియార్థము పోయెనని యర్థము ॥ భావలక్షణము - చైత్రుండు వండనతిథివచ్చెను । ఇచట వంటలక్షణమువచ్చుట లక్ష్యము.

వ్యా—పూర్వోక్తంబైన మహ్రదైనసూత్రంబునందుంబలె నసూత్రంబు

సంటకీ భావశబ్దంబును ణిప్రత్యయాంతంబైన భూధాతువుకంటె నప్రత్యయంబు రాఁగా నైనరూపంబని యెఱుంగునది. భావంబనఁగా భావన. అనఁగా గావించుట (చేయుట) క్రియయని పర్యవసానార్థము. తుమర్థంబునందును, భావమందును అనఁగా ప్రసిద్ధంబుగాఁ దెలియఁబడు కాలముగలయొక క్రియయజ్ఞాతకాలముగల (తెలియని కాలముగల) వేఱొక క్రియయందలి కాలంబునకు బోధకంబగు. అట్టియప్పుడు ప్రసిద్ధ క్రియావాచకంబుకంటె నవర్ణకంబగు ఏక్రియనిమిత్తము వేఱొకక్రియజరుగునో యాక్రియతుమర్థంబునాఁబడు తుమర్థంబునకు - చైత్రుండు వండనుపోయెను. ఇట వండుట యనుక్రియనిమిత్తము పోవుటయనుక్రియ జరిగినదికాన వండుధాతువుకంటెఁ దుమర్థమందు నవర్ణకంబు రాఁగా వండను, అయ్యె. వండుటనిమిత్తమని యర్థము. భావలక్షణమునకు - చైత్రుండు వండనతిథివచ్చెను. ఈవాక్యంబునందు వండుటయు, వచ్చుటయు రెండుక్రియలుగలవు. వీనిలోవండుక్రియ ప్రసిద్ధకాలముగలది. సర్వసామాన్యంబుగా నెంతప్రొద్దెక్కినపిమ్మట వండుట యారంభింతురో యట్టికాలంబు సర్వులోకులకుఁ దెలిసినవిషయంబు. అతిథివచ్చునట్టికాలంబు నిరూపింప శక్యంబుకానిది. వండునట్టికాలంబునందు నతిథివచ్చెనన్నచోఁ బ్రసిద్ధంబైన వంటసమయంబునంజేసి యతిథియొక్కయాగమనసమయంబు తెలియ సులభంబగు. కానఁ బ్రసిద్ధకాలక్రియను (వండుట) దెలియంజేయునట్టి వండుధాతువుకంటె నవర్ణకంబుగలిగి వండను, అయినది ఇచట వండుక్రియజ్ఞాపకము (అతిథివచ్చుకాలము దెల్పుచున్నది) (అతిథి) వచ్చుటలక్ష్యంబు. చైత్రునివండుటచే నతిథివచ్చినకాలంబు తెలుపంబడుచున్నది. ఇట్లే కోళ్లుకూయఁగా మైత్రుఁడేగెను, ఆవులుపిదుకఁబడుచుండ దేవదత్తుఁడు వెళ్ళెను. ఇత్యాదులూహించునది.

41 సూ—చేదర్థంబునందు వృత్తంబగు భావలక్షణంబునందు నవర్ణకంబు ద్రుతాంతంబగు.

వానలుగురిసినం బంటలుపండును । వాఁడురమ్మని ననఁబోయి

వ్యా—చేవర్థకంబునందున్నట్టి భూతకాలంబునందు ద్రుతాంతంబైనప్రత్యయంబువచ్చును. చేవర్థంబునఁగాని కార్యకారణభావాదికము ప్రథమోదాహరణంబునందుఁ బంటలుపండుటకార్యము. (దానికి) వానకురియుట కారణంబు. కావునఁగారణ క్రియావాచకంబైన కురియు ధాతువుకంటె ద్రుతాంతంబైననవర్ణకంబు గలిగె. ద్వితీయోదాహరణంబునందు బోవుట, కార్యంబు. (దానికి) వాఁడు రమ్మనుట కారణంబు కావునఁ గారణక్రియావాచకంబైన అను, ధాతువుకంటె ద్రుతాంతమైన నవర్ణకంబు గలిగె

42 సూ—ఆనంతర్యంబు నవర్ణకంబు ద్రుతాంతంబగు.

జాబిలితోఁ తెంమునఁగువలయ్యలు వికసిల్లె.

వ్యా—అంతరము = ఎడము. అనంతరము = ఎడములేనిది. ఆనంతర్యంబనఁ (అవ్యవధానంబు తోఁచుటంతనే) గాక క్రియావాచకంబుకంటె నకారాంతంబగు నవర్ణకంబగు. ఉ. జాబిలితోఁచెంమునఁ గువలయంబులు వికసిల్లె. చంద్రుఁడుదయించిన తత్క్షణమందే కలువలువికసించినవని యర్థము. ఇటఁ గలువలు వికసించుటకు జంద్రుఁడుదయించుట కారణంబుకావునఁ దద్వాచకంబైన తోఁచెను, ధాతువుకంటె ద్రుతాంతంబగు నవర్ణకంబు గలిగె.

43 సూ—చువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు క్రియాన్వయంబున శత్రర్థంబునందగు.

చూచుచుంబోవుచున్నాఁడు - చూచుచుంబోయెను - చూచుచుంబోవఁగలఁడు.

వ్యా—నకారాంతంబైనచువర్ణకంబు క్రియాంతరసంబంధంబునందు వర్తమానార్థంబందగు. (శత్రర్థము) శతృప్రత్యయంబు సంస్కృతవ్యాకరణంబున లట్టునందు (వర్తమానార్థమందు) విధింపఁబడెను. ఉ. చూచుచుంబోవుచున్నాఁడు; చూచుచుంబోయెను; చూచుచుం బోవఁగలఁడు. పైవాక్యంబులలోని పోవు, ధాతువుక్రమంబు

గా వర్తమానభూతభవిష్యత్కాలంబుల కుదాహరణంబు. అట్టిక్రియాసంబంధంబు. 'చూచు' ధాతువుకంటె వర్తమానార్థంబునందు నకారాంతంబైన చువర్ణకంబు గలిగె.

44 సూ—తృవర్ణకార్థంబు నందెడి యెడువన్నియలగు.

ప్రహరించెడివాఁడు - ప్రహరించెడువాఁడు - ప్రహర్త యనియర్థము.

వ్యా—"ణ్వుల్‌తృచౌ, అ 3-పా1-సూ133' అనుసూత్రంబునఁ గర్త్రర్థంబునందు ధాతువుకంటెఁ దృచ్ప్రత్యయంబు సంస్కృతవ్యాకరణంబునందు విధింపంబడియె కావునఁ దృవర్ణ కార్థంబునందు (కర్త్రర్థమందు) 'ఎడి, ఎడు' వర్ణకంబులగును. వన్నియ వర్ణకశబ్దపర్యాయంబు. ప్రత్యయంబనియర్థము. ఉ. ప్రహరించెడివాఁడు; ప్రహరించెడువాఁడు. ఇటఁ బ్రహరించుధాతువు. ఎడివర్ణకంబును, ఎడువర్ణంబును, కర్తయనునర్థంబునవచ్చెను. బ్రహరించుటకుఁ గర్తయని భావము. ప్రహర్త, తృచ్ప్రత్యయాంతంబు మూలసూత్రంబున 'తృవర్ణకార్థంబునందు' అనినుడువుంబట్టి తృవర్ణకాంతరూపము 'ప్రహర్త' నిదర్శనార్థమీఁ బడియె.

45 సూ—వానికిలోపంబు బహుళంబుగానగు.

ప్రహరించువాఁడు - ప్రహర్తయని యర్థము.

వ్యా—'ఎడి, ఎడు' వర్ణకంబులకు లోపంబు బహుళంబుగాఁ గలుగును. ఉ. 'ప్రహరించువాఁడు, ప్రహరించెడువాఁడనియర్థము. 'ఎడి' ప్రత్యయంబుపుట్టి లోపించినను లుప్తప్రథమైకవచనంబులైన 'వనిత' ఇత్యాదులందుఁ బ్రథమార్థంబువోలె 'కృతసంస్కారోనపశ్యతి' అనున్యాయంబున నిటఁ గర్త్రర్థంబు లోపింపదు. 'ప్రహరించెడువాఁడు' ఇత్యాదులందలి తచ్ఛబ్దంబు సమాసపరిచ్ఛేదంబులోని తొమ్మిదవసూత్రంబుచేతనుప్రయుక్తంబయ్యెనని యెఱుంగునది.

46 సూ—ఉన్న కలజిన వర్ణకంబులు భవద్భావిశత్రుక్తవదర్థంబులందగు.

ఉన్న వర్ణకంబు వర్తమానార్థక శత్రర్థంబునందగు - కలజివర్ణకంబు భవిష్యదర్థకశత్రర్థంబునందగు - నవర్ణకంబుక్తవదర్థంబునందగు- ఇవిసత్త్వాభిధానంబునందగునని యెఱుంగునది - సుబంతవాచ్యంబు సత్త్వంబునాఁబడు - వండుచున్న వాఁడు - వండఁగలవాఁడు - వండిన వాఁడు.

వ్యా—ఈసూత్రంబునందుఁ గ్రమాలంకారంబూహింపనది. 'ఉన్న' వర్ణకంబు భవదర్థంబునందును, (భూధాతువుకంటె వర్తమానార్థంబునందు శతృప్రత్యయంబుపుట్టగా, భవత్, అనియగును. అందున వర్తమానార్థకశత్రర్థంబునందని మూలంబున వివరింపంబడియె.) 'కలజివర్ణకము భావిశత్రర్థంబునందగును. (భవిష్యదర్థవిహితశతృ ప్రత్యయార్థమందు) మూలంబునవర్తమానార్థకశత్రర్థంబునకు 'భవత్' అను వర్తమానార్థకశత్రంతము ప్రయోగించినట్టు లిచ్చటఁగూడ భవిష్యదర్థకశతృప్రత్యయార్థంబాదుంగూడ సూత్రంబున 'భవిష్యత్' అనిప్రయోగించి 'భవద్భవిష్యత్క్తవదర్థంబులందగు' అని సూత్రింపుకరించినచో నధ్యేతలకు (చదువరులకు) సుబోధంబుగనుండును. 'లృటస్సద్వా' అ 3. పా 3 సూ 14. అను సూత్రంబున భూధాతువుకంటె భవిష్యదర్థంబున శతృప్రత్యయంబురాఁగా 'భవిష్యత్' అను రూపంబాయె. నవర్ణకంబుక్తవత్ప్రత్యయార్థంబునందగు. 'నిష్ఠా' అ 3 – పా–2.సూ–102. అను సూత్రంబునఁ గ్తవత్ప్రత్యయంబు భూతకాలంబునందు విధింపంబడెను. సంస్కృతంబులో భూతకాలంబునందుఁ గ్తవత్ప్రత్యయంబువోలె (గతవాన్ = వెళ్లినవాఁడు) తెలుంగునందు భూతకాలంబున నవర్ణకంబు గలుగునని భావంబు. పైఁజెప్పిన 'ఉన్న' కలజిన' వర్ణకంబులు సత్త్వాభిధానంబునందుఁ గలుగునని తెలిసికొనునది' సత్త్వంబనఁగా, ద్రవ్యము (పదార్థము) ద్రవ్యంబు వాచ్యంబగునప్పుడే వచ్చును. ద్రవ్యము '(రాముడు, సిరి, జ్ఞానము' ఇత్యాదికము) సుబంతంబుచేఁ జెప్పంబడును గాన 'సుబంతవాచ్యంబు సత్త్వంబునాఁబడు' అనిమూలంబున నుడువంబడినది వండుచున్నవాఁడు, ఇం 'ఉన్న'

వర్ణకంబు వర్తమానార్థమందు పదునాల్గవసూత్రంబుచే 'ఉన్న', శబ్దంబు పరంబగు నపుడు వండుధాతువునకుఁ జున్నర్థకంబై పైరూపంబు సిద్ధించె 'వండఁగలవాఁడు', ఇట గలడినవర్ణకంబు భవిష్యదర్థంబందు. ఉక్తమైనయిది పదంబగు నపు డిరువదియాఱవసూత్రంబున ధాతూత్వంబున కల్వంబగును, ఇరువదియొకండవ సూత్రంబున ధాతువునకు నుగాగ మంబగును గద్రుతకార్యంబు గాకఁ బైరూపంబగును. 'వండినవాఁడు', ఇడినవర్ణకంబు భూతార్థంబందు పదునేడవసూత్రంబుచే భూతార్థకంబైన వండుధాతువునకు నిగాగ మంబు. పదార్థబోధకమైన పదంబుతోఁ గూడ నీప్రత్యయంబులు రావుగావున 'వాఁడు', అనుపదార్థబోధకశబ్దంబను ప్రయుక్తంబయ్యె (సమాసపరిచ్ఛేదమందలి తొమ్మిదవ సూత్రంబు చూడుము) పదార్థకబోధకశబ్దంబుతో మిళితంబైనప్పుడే యీప్రత్యయంబులు వచ్చునని చెప్పఁబడె 'వచ్చుచున్నరాముఁడు', ఇత్యాదులందు వచ్చుచున్న + రాముఁడు, అని వేఱుగఁ బదవిభాగము చేయరాదు రాముఁడను పదార్థబోధకశబ్దంబు వేఱుపడఁ బడినప్పుడు 'వచ్చుచున్న' ఇత్యాది 'ఉన్న' వర్ణకాంతంబులు ప్రకృతసూత్రంబునఁ బదార్థంబును విడిచి స్వతంత్రముగ నుండనేరవు, ప్రకృతపరిచ్ఛేదంబులోనినూట పదునేడవసూత్రంబుచే వకారంబునకు లోపంబుగఁ జేసి 'వండుచున్నాఁడు, వండఁగలాఁడు, వండినాఁడు, అనురూపాంతరంబులగు

47 సూ—వ్యతిరేకత్వవర్ణకార్థంబున నిడియగు.

వండనివాఁడు - ఎడిప్రభృతివర్ణకాంతంబులేడు నుధాతుజవిశేషణంబులని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు

వ్యా—వ్యతిరేకక్రియావిశిష్టకర్త్రర్థంబున 'నిడి', వర్ణకంబగు 'నిడి', ప్రత్యయంబు పదంబగుమండ నిరువదియవసూత్రంబుచే ధాతూత్వంబున కల్వంబగు. ఎడిమొదలైన ప్రత్యయంబులేడును అంతమందుగలశబ్దంబులు ధాతుజవిశేషణంబులని పెద్దలు వాడుదురు. నలువదినాల్గవసూత్రంబునందలి '1 ఎడి, 2 ఉను' వర్ణకంబులు 3 నలువదియైదవసూత్రంబుచే విధింపఁబడినలోపంబు ప్రత్యయంబుకాకుండినను 'ప్రహరింపవాఁడు, ఇత్యాదులందు లోపంబు ప్రత్యయార్థంబైన కర్త్రర్థంబును జెప్పుచున్న

ప్రత్యయంబులలో గణింపఁబడి యేమను జెప్పంబడియె. నలువదియాఱవసూత్రంబుచే (4 ఉన్న 5 కలదె 6 న, వర్ణకంబులు నలువదియేడవసూత్రంబుచే (7 నిదె, వర్ణకంబు. ఇయ్యవి యేమనుగలశబ్దంబులు ధాతుజవిశేషణంబులనంబడును.

48 సూ—లకారాదులు సకర్మకంబునకుంగర్తృ కర్మంబులందును లాఁతికింగర్తయందునగు.

సకర్మకంబు నాఁగర్మాకాంక్షోత్థాపకంబు - అకర్మకంబునాఁ గర్మాకాంక్షానుత్థాపకంబు.

వ్యా—(లట్టు, లిట్టు, లృట్టు,లొట్టు,లూట్టు, మొదలైనపూర్వోక్తప్రత్యయంబులు సకర్మధాతువులకుఁ గర్త్రర్థమందును, గర్మార్థమందును; అకర్మకధాతువులకుఁగర్త్రర్థమందును, గలుగును, సకర్మకంబనఁగాఁ గర్మకుఁ బ్రశ్నంబును గలిగించునది' అకర్మకంబనఁగాఁ గర్మనిమిత్తంబైనశంకను గలిగింపనిది.

49 సూ—పడుజ్యను బంధంబు కర్మంబు నందగు.

కొట్టఁబడుచున్నాఁడు - కొట్టఁబడుచున్నది ॥ కొట్టఁబడుట - కొట్టఁబడనివాఁడు.

వ్యా—కర్మార్థంబునందు (పడుజె అనునది ముఖ్యక్రియననుసరించి ప్రయోగింపంబడును. 'ఉ. కొట్టఁబడుచున్నాఁడు' ఇట సకర్మకమైన 'కొట్టు' ధాతువునకువర్తమానకర్మార్థంబులు వివక్షింపఁబడినప్పుడు రెండవసూత్రంబుచేతను నలువదియెనిమిదవసూత్రంబుచేతను లట్టురాఁగా నేకవచనవివక్షయందు నెనిమిదవసూత్రంబుచే డుజ్వర్ణకంబును, ప్రకృతసూత్రంబునఁ గర్మార్థంబున 'పడుజె' యు, ధాతువునకుఁ గలిగ (కొట్టు + పడు + డు) 'పడుజె' జిత్తుగావున నిరువదియవసూత్రంబుచే ధాతూత్వంబున కత్వంబును కలజె, పడుఙ్టులు' అనిన యిరువదియొకండవసూత్రంబుచే ధాతువునకు నుగాగమంబును గలుగ (కొట్టక్ + పడు + డు, ఇట్లుండె. డుజ్బులడాదేశంబు

గావునఁ బదుమూఁడవసూత్రంబుచే 'ఉన్నా' నుబంధంబును పదునాల్గవసూత్రంబుచే 'ఉన్న' శబ్దంబునకు దీర్ఘంబును, 'కొట్టఁ', అనునది ద్రుతప్రకృతికంబుగావున సంధి పరిచ్ఛేదంబునందలి పదునాఱు పదునేడుసూత్రంబులచే ద్రుతనిమిత్తకకార్యంబును రాఁగా 'కొట్టఁబడుచున్నాఁడు' అనినవిశిష్టరూపంబు వెలయుచుండు. 'కొట్టఁబడుచున్నది' ఇటఁ బదునేనవసూత్రంబులో 'దిపితరంబ'నుటచే 'ఉన్న' కు దీర్ఘంబు రాలేదు. పండ్రెండవసూత్రంబుచే నమహదర్థంబునందు 'ఉన్న' శబ్దంబుకంటె 'ది' వర్ణకంబు గలిగె. 'కొట్టఁబడుట' ఇటఁ గర్మార్థమందుఁ బ్రకృతసూత్రంబుచే 'పడుజి' అనుబంధంబును, క్రియార్థంబునందు ముప్పదియేడవసూత్రంబుచే 'ట' వర్ణకంబునుగలిగె. 'కొట్టబడనివాఁడు' ఇట వ్యతిరేకకర్త్రర్థంబుననలువదియేడవసూత్రంబుచే 'నిజి' వర్ణకంబురాఁగా నిరువదియవసూత్రంబుచే 'నిజి' జిత్తుగావున 'పడు' యొక్క యుత్వంబున కత్వంబుగల్గె. 'ఎడి', ప్రత్యయంబు మొదలు 'నిజి' ప్రత్యయంబునకు నేడునునంతంబున, గలవి ధాతుజవిశేషణంబులు గావున సమాసపరిచ్ఛేదంబులోనితొమ్మిదవసూత్రంబుచే(ప్రథమ) విభక్తివివక్షయందు 'వాఁడు' అనిన తచ్ఛబ్దం బనుప్రయుక్తంబయ్యె.

50 సూ—గురువిరహితంబులయియయాంతంబులయిన యేకస్వరద్విస్వరంబులయించుగ్వ్రక్రంబులకియుడాగమంబువిభాషనగు.

ఏకస్వరధాతుద్విస్వరధాతువులమీఁదియించుగ్వ్రక్రంబులకియుడాగమంబు విభాషనగు - గురుమంతంబగు ధాతువునకును యాంతంబగుధాతువునకునుమీఁది యించుగ్వ్రక్రంబులకియుడాగమంబురాదు ॥ భుజ్ - ఇయ్ - ఇంచు - భుజియించు - పక్షంబున - భుజించు ॥ గుణ - ఇయ్ - ఇంచు - గుణియించు - గుణించు - ఇంచుగ్వ్యవధానంబునం జేసి సంస్కృతధాతువులు వక్రపరకంబులు లేవనియెఱుంగునది ॥ యాచ్ - అర్థ - ఇత్యాదులుగురుమంతంబులు ॥ వ్యయ - ఇదియాంతము- యాచించు - అర్థించు - వ్యయించు ॥ జి - ఇంచు - అనుచోనిత్యంబగుటం జేసియయుగాగమంబురాఁగా యాంతంబగుటంజేసి యియుడాగ

మంబు లేదనియెఱుంగునది ॥ కృతాకృతప్రసంగినిత్యంబునాఁబడు ॥ నగు - ఇయ్ - ఇంచు-నగియించు-నగించు ॥ నగు - ఇయ్ - ఎను - నగియెను - నగెను ॥ పడు - ఇయ్ - ఎను - పడియెను - పడెను - ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—గురువర్ణకంబులు లేనియట్టియు (శ్లో॥ సానుస్వారో విసర్గాంతో దీర్ఘో యుక్తపరశ్చయః। గురుమేతం విజానీయాదన్యేతులఘవస్మృతాః ॥ అన్నరీతిచే దీర్ఘము, పూర్ణబిందువు, విసర్గము, హల్లులకూడికకుఁ బూర్వాక్షరము గురువగు) యకారాంతంబులు కానియట్టియు, ఏకాచ్కు (ఒకయచ్చుగలిగిన) ధాతువులకును, పూర్వోక్తధర్మంబులు గలద్వ్యచ్కు (రెండచ్చులుఁగలిగిన) ధాతువులకును, అంత్యంబైనయించుక్కునకును, వక్రంబులకును (ఏ, ఓ) ఇయుడాగమంబు విభాషనగు. గురువర్ణంబులుగల ధాతువులయొక్కయు, యకారాంతధాతువులయొక్కయు, ఇంచుగ్వక్రంబులకు నియుడాగమంబుగలుగదు. 'భుజ్' ఇది సంస్కృతధాతువు అఱువదిమూఁడవసూత్రంబుచే నించుక్కుగలుగఁగా 'భుజ్ + ఇంచు' అయ్యెను. (ఇంచుక్కుకిత్తుగావున ధాత్వంతంబునందుఁ గలిగె) 'భుజ్' అనుధాతువు గురువులేనిదియు, యకారాంతంబుకానిదియునై యొక యచ్చుకలదికావున (ఉకారము) దీనికంటెఁ బరంబైనయించుక్కునకు నియుడాగమంబుగలిగె. ఇయుట్ టిత్తుగావున నించుక్కునకు బూర్వమందువచ్చె. భుజ్ + ఇయ్ + ఇంచు = భుజియించు ఇయుట్టు వైభాషికంబుగావునఁ బక్షంబున నించుగాగమంబు మాత్రంబేకలిగి 'భుజించు' అయ్యె. 'గుణ' ఈశబ్దంబు రెండచ్చులుగలది. అఱువదిమూఁడవసూత్రంబుచే దీనికి నించుక్కుగలుగంగ 'గుణ + ఇంచు' అనియుండె, ఈధాతువు గురువర్ణంబులేనిదియు, యకారాంతంబుకానిదియుఁగావున దీనియించుక్కునకు నియుడాగమంబురాఁగా 'గుణ + ఇయ్ + ఇంచు' అనియయ్యె. అపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే నియుడాగమంబు పరంబగుచుండ 'గుణియించు' అయ్యెను పక్షంబున 'గుణించు' సంస్కృతధాతువునకును, ప్రత్యయసంబంధమైన వక్రిమంబునకును, మధ్యనియుడాగమం బెడమాటచేత సంస్కృతధాతువునకు వక్రంబెదురౌట సంభవింపదు. 'యాచ్' దీని ముందు దీర్ఘంబుండుటంజేసి గురువంతంబు. 'అర్థ' రేఫథకారసంయోగంబుచేతఁ బూర్వం

బునందున్న అకారము 'సంయోగే గురు' అను సూత్రంబున గురువు కాఁబట్టి 'అర్థ' శబ్దంబు గురుమంతంబయ్యె. 'వ్యయి, ఇట్టి గుర్వక్షరంబులతోను, నంత్యకారంబుతోను నున్న ధాతువులకు సూత్రంబున నిషేధింపఁబడినందున నియుడాగమంబు రాదు. యాచించు, అర్థించు, వ్యయించు 'జి + ఇంచు, జిధాతువునకు నలువదిమూఁడవసూత్రంబుచే నించుకు రాఁగా నలువదినాల్గవసూత్రంబుచే ధాతువునకు నయుగాగమంబుకగ్గి 'జి + అయ్ + ఇంచు, అయ్యె. అపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే 'జయ్ + ఇంచు, అయ్యె. ఇప్పుడు 'జయ్' అనునది యాంతంబుగావున నియుడాగమంబు రాదు కావున నేఁబదియవసూత్రంబుచే నించుకునకు నియుడాగమంబురాదు జయించు.

ఇంచుకునకు నియుడాగమంబుచేసినను జేయకున్నను జిధాతువునకు నయుక్కురావచ్చును. అయుక్కుచేసినపిమ్మట 'జయ్, అనునది యాంతంబు గావున నించుకునకు నియుడాగమంబురాదు. కనుక నియుడాగమంబు నిత్యంబుగాదు. అయుగాగమంబు నిత్యంబు' ఇట విచారణీయాంశంబించుక కలదు గురువర్ణంబులేనియట్టియు, యకారాంతంబు గానియట్టియు, ఏకస్వరధాతువుమీఁది యించుకునకు నియుడాగమం బేఁబదియవసూత్రంబుచే విధింపఁబడియె. అలువదినాల్గవసూత్రంబుచే నికారాంతమైనధాతువునకు నించుకుపరంబైనపుడు, అయుగాగమంబు విధింపఁబడినది. ప్రకృతంబున నలువదిమూఁడవసూత్రంబుచే జిధాతువునకు నించుకు రాఁగా 'జి + ఇంచు, ఇట్లుండె. ఏఁబదియవసూత్రంబుచే విహితంబైన యియుడాగమంబు 'భజియించు, ఇత్యాదిధాతువులందు నయుగాగమంబు రానిస్థలంబులయందు సావకాశంబైనది. ఏఁబదియవ సూత్రంబులోని యియుడాగమంబు వైభాషికంబుగావున నట్టియాగమంబు రానిచో నిర్బాధంబుగా 'జయించు, అనుచోట నయుగాగమంబును సావకాశంబైనది. ఇయుడాగమంబు వైభాషికంబైనను, అయుగాగమంబు ప్రాప్తించుచోటుల (జి + ఇంచు, ఇత్యాదుల) నియుడాగమంబునకు సమావేశంబు కలుగవచ్చునా లేదా యన్న సంశయంబున మానసంబు డోలాయితంబగుచున్నయది. ఒకలక్ష్యంబున రెండుశాస్త్రంబులకుఁ బ్రాప్తికలుగుచున్నప్పుడు శాస్త్రద్వయంబులో నేది ప్రవర్తింపవలెనో నిర్ణయించుటకై యీక్రిందిచెప్పునట్టిపరిభాష సంస్కృతవ్యాకరణశాస్త్రీయపరిభాషేందుశేఖరంబున రాజిల్లుచున్నయది. ఇయ్యది తెలుఁగునకును నవతరింపఁ

చేయవలెను. 'పూర్వపరనిత్యాంతరంగాపవాదానా ముత్తరోత్తరంబలీయః', అర్థంబు. భిన్నస్థలంబులయందు సావకాశంబులైనశాస్త్రంబులకు నొక్కచో సమావేశంబు కలుగునేని పూర్వశాస్త్రంబునకన్నఁ బరశాస్త్రంబును, పరశాస్త్రంబునకన్న నిత్యశాస్త్రంబును, నిత్యశాస్త్రంబునకన్న నంతరంగశాస్త్రంబును, బలీయంబులు. అపవాదశాస్త్రంబన్నింటికంటె బలిష్ఠము. వాస్తవంబున నాలోచించితిమేని ప్రకృతోదాహరణంబునఁ బూర్వపరత్వవిచారణచేతనే సాధ్యంబగును. కావున నదివివరింపఁబడుచున్నది. తక్కుంగలవి యీయాంధ్రవ్యాకరణంబున వివరింపనావశ్యకంబులు. 'జి + ఇంచు', అనియుండఁగా భిన్నస్థలంబునందు సావకాశంబులైనయియుడాగమాయుగాగమంబులిచ్చటఁ బ్రాప్తించుచున్నవని చూపంబడియె. ఇయుడాగమ విధాయకశాస్త్రం బేఁబదియవసూత్రంబనియు, అయుగాగమవిధాయకశాస్త్రం బఱువదినాల్గవదియనియు నిదివఱలోనే గణియించిచూపంబడియె. ప్రస్తుతలక్ష్యంబున నేఁబదియవసూత్రంబుచేఁ బ్రాప్తించుచున్న యియుడాగమంబు నఱువదినాల్గవ సూత్రంబుచేఁ బ్రాప్తించుచున్న యయుగాగమంబుపరంబై పూర్వోక్తపరిభాషచే బాధించి ప్రవర్తించును. ఇప్పుడు 'జయ్ + ఇంచు' అనియెడు, ఇట్టిస్థితియందు 'జయ్' అనునది యాంతంబుగావున నేఁబదియవ సూత్రంబుచే నియుడాగమంబునకుఁ బ్రాప్తియేలేదు. ఒకవేళ ప్రాప్తికి నవకాశంబున్నను బాధింపఁబడిన శాస్త్రంబునకు 'సకృద్గతౌవిప్రతిషేధేనయద్బాధితం తద్బాధితమేవ' అనున్యాయంబుచేఁ దిరిగి పునరుజ్జీవనంబు కలుగదనియే సామాన్యంబుగా శాస్త్రకారుల సిద్ధాంతంబు. ఇట్లుశాస్త్రంబులకుఁ బూర్వత్వపరత్వ విచారణచేతనే యయుగాగమంబు సిద్ధించి యిష్టసిద్ధి కలుగుచున్నతఱి శాస్త్రనిత్యత్వపర్యంతానుధావనంబు నిరర్థకంబనియే మామకాశయంబు. ఇంతియకాక నిత్యశాస్త్రంబు పూర్వంబైనప్పుడే 'కృతాకృతప్రసంగినిత్యం' అనునట్టిపరిభాషయొక్కయవతరణంబు న్యాయంబుగాని పరశాస్త్రంబు నిత్యంబైనచో నవసరంబులేదు. అయినను 'ద్విర్బద్ధంసుబద్ధంభవతి' అను వాక్యంబున నయుగాగమశాస్త్రం బియుడాగమశాస్త్రంబుకంటెఁ బరమాటయకాక నిత్యంబును నయిబలిష్ఠమైనదని సూచించుటకై నిత్యత్వవిచారణ నీయెడ గ్రంథకర్తచేఁ జేయఁబడినది. కృతాకృతప్రసంగియనర్థంబేమనఁగా, (కృతేవఅకృతేవ ప్రసంగికృతాకృతప్రసంగి) అన్యశాస్త్రంబుచేత లక్ష్యంబు

సంస్కరించినను, సంస్కరింపకున్నను వేదలోకశాస్త్రంబునకుఁ బ్రసక్తి గలిగినచో నట్టి ప్రసక్తిగలశాస్త్రంబు నిత్యంబనివ్యాకరణశాస్త్రంబున వ్యవహరింపంబడు, 'జి + ఇంచు' అనిన యియుడాగమరహితస్థితిలో నఱువదినాల్గవసూత్రంబుచే జిధాతువునకునించుక్కు పరంబైనది కావున నయుగాగమంబురావచ్చును. ఒకవేళ యేఁబదియవసూత్రంబుచే నియుడాగమంబు చేయఁగా 'జి + ఇయ్ + ఇంచు' అనునప్పుడుకూడ నయుగాగమంబు జిధాతువునకు రావచ్చును. కొందఱు 'జి + ఇయ్ + ఇంచు' అనిన యిట్టిస్థితిలో జిధాతువునకు నియుడాగమంబు పరంబైనదికాని జిధాతువునకు నించుగాగమంబు పరంబుకా లేదనియుం, ఇంచుగాగమంబు పరంబైనప్పుడే యఱువదినాల్గవసూత్రంబున నయుగాగమంబు విధింపఁబడినందున నియుడాగమపరత్వంబులో నయుగాగమంబురాదనియు, అందున నిత్యత్వలక్షణంబు సరిపడదనియు నాక్షేపింతురు. అట్లనవలదు. ఇయుడాగమంబు టిత్తుకావున 'అద్యంతౌటకితౌ' అనుసూత్రంబున నించుక్కునకు నాదిమావయవంబై చేరినది అవయవి యించుగాగమంబును, దానియవయవం బియుడాగమంబును గాఁబట్టి యియుడాగమవిశిష్టంబైన యించుగాగమమందు (ఇయ్ + ఇంచు = ఇయించు) ఇంచుక్త్వధర్మంబురా సులభంబు. గడువు (కంఠి) దేవదత్తునికి మధ్యకాలంబున నుత్పన్నంబైనను గడువిశిష్టునియందే దేవదత్తత్వవ్యవహారంబు సయంబైనట్లించుగాగమంబునకు మధ్యకాలంబున నియుడాగమంబుత్పన్నంబైనను, ఇయుడాగమవిశిష్టంబునందే యించుక్కుధర్మంబు 'యదాగమాస్తద్గుణీభూతాస్తద్గ్రహణేనగృహ్యంతే' అనినశ్లోకన్యాయసిద్ధ సంస్కృతవ్యాకరణీయపరిభాషయొక్క యవతరణంబున నప్రతిహతంబై యుండు. కావున 'జి + ఇయ్ + ఇంచు' అనియుండఁగా నఱువదినాల్గవసూత్రంబునన యుగాగమంబునకుఁ బ్రాప్తిగలదు. అందున నయుగాగమశాస్త్రంబు నిత్యంబునాబడు. పూర్వోక్తంబైన 'పూర్వపరనిత్య' అనుపరిభాషచే జిధాతువునకు నించుక్కుపరంబగుచుండ ననిత్యంబైన యియుడాగమంబును దొలఁగించి నిత్యంబైన యయుగాగమంబుచేసిన పిమ్మటను 'జయ్' అనునది యకారాంతంబయ్యె. కాననిప్పుడియుడాగమంబురాక 'జయించు' అనురూపంబు సిద్ధించునని గ్రంథకర్తృభావంబు. 'నగు' ధాతువునకు డెబ్బదియవసూత్రంబుచేఁ బ్రేరణంబున నించుక్కురాఁగా 'నగు + ఇంచు' ఇట్లుండె నగు ధాతువు గురుశూన్యంబును, అంత్యయకారశూన్యంబును నైద్వ్యస్వరధాతువుకాఁబట్టి దీని

కంటెఁ బరంబైనయిందుకున్ నియడాగమంబు రాఁగా నగియించు, (నగు + ఇయ్ + ఇంచు) అయ్యెను. ఇయుడాగమంబు వైభాషికంబుగావున రూపాంతరంబు నగించు నగుధాతువునకంటె భూతంబునట్లు రాఁగాఁ ప్రథమపురుషైక వచనవిశేషయందు నైమిత్తికసూత్రంబుచే లకారంబునకు డుఙ్గగలిగి నగు + డు, ఇట్లుండె. పదునాఱవ సూత్రంబున డుఙ్జునకు ఎను, వర్ణకంబుగలిగి నగు + ఎను, అయ్యెను. ఇప్పుడేఁబది యొవసూత్రంబుచే ఎను, వర్ణకంబుయొక్క వక్రంబునకు (ఎకారంబునకు) ఇయుడాగమంబుకలిగి నగియెను, అను రూపంబు సిద్ధించెను. ఇయుడాగమంబు పాక్షికంబుగావున రూపాంతరంబు నగెను, ఇట్లే పడెను, పడియెను, ఇత్యాదులందు సూత్రప్రక్రియయూహించునది. మూలంబున ద్విస్వరధాతువుల కనుటంజేసి తెలియించు, ఇత్యాదులయందు నియుడాగమంబు రాదని యెఱుంగునది.

51 సూ—పడ్వాదులనవర్ణకంబున కత్వంబునుగడపహల్లునకుద్విత్వంబునువిభాషనగు.

పడ్డ - పడిన - పడ్డను - పడినను | పడు - ఇడు - చెడు - తగు - అను - కను - కొను - తిను - మను - విను - చను - ఇవిపడ్వాదులు.

వ్యా—పడుమొదలైనధాతువుల నవర్ణకంబునకు, అత్వంబును, కడపటి హల్లునకు ద్విత్వంబును వైకల్పికంబుగానగును. ఉ. పడ్డ - పడిన - పడ్డను - పడినను — పడు, ధాతువు. దీనికంటె నలువదియవసూత్రంబున భూతార్థంబునందు నవర్ణకంబును, (పడు + న) పదునేడవసూత్రంబున ధాతువునకి ఇగాగమంబును రాఁగా పడి + న, అయ్యె. ప్రకృతసూత్రంబున నవర్ణకంబునకత్వంబును, డకారంబునకు ద్విత్వమును రాఁగా పడ్డ్ + అ, అయ్యె. ఇప్పుడపదాదిస్వరనిత్యసంధిచే పడ్డ, అను రూపంబేర్పడె. అత్వద్విత్వంబులు వైభాషికంబులుగావున నయ్యవిరానిచో పడిన, అనురూపంబయ్యె. పడు, ధాతువునకంటె నలువదియొకండవసూత్రంబుచే క్రుతాంతంబైన నవర్ణకంబురాఁగా పడు + నను, అయ్యెను. పదునేడవసూత్రంబున ధాతువున

కిఁ గాగమంబు రాఁగాఁ బడినను, అనురూపంబయ్యె. ప్రకృతసూత్రంబున సవర్ణకంబున కత్వంబును, డకారంబునకు జడ్డయు రాఁగాఁ బడ్డి+అను, అయ్యెను. అపవాదిస్వర నిత్యసంధిచే బడ్డను, అయ్యె. ఇట్లే ఇను, చెడు, తను, అను, కను, కొను, తిను, మను, విను, చను, మున్నగు ధాతువులయందు రూపంబులూహించునది. శా॥ ఇంకొక్కఁడు గలండె నాఁ బరఁగెఁ జీసూనులోకంబులం గింకం దానొకరుండు మెచ్చ కడిమిం గీర్తింపఁబడ్డాఁడు, హ. హరి (ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ) కీర్తింపఁబడ్డాఁడు, దీని ప్రథమ రూపంబు. కీర్తింపఁబడినవాఁడు, ప్రకృతిసూత్రంబున సవర్ణకంబున కత్వంబును, డకారంబునకు జడ్డయు రాఁగా బడ్డవాఁడు, అయ్యెను ఈరూపంబున సవర్ణకస్థానీయంబైన అకారంబు సవర్ణకంబువంటిది కావున దీనికంటెఁ బరంబైన తచ్ఛబ్దవకారంబునకు నూటపదునేడవ సూత్రంబుచే లోపంబుగల్గి బడ్డాఁడు, అనురూపంబయ్యె. తగినవాఁడు, అనురూపంబునకు తగ్గవాఁడు, అనురూపాంతరంబుండునుగాని తగ్గాఁడు, అనునది యనభిధానంబున నుండదు.

52 సూ.—క్రియాఫలంబుకర్తృగామియగుచోఁ గొనుధాతువను ప్రయుక్తంబగు.

ఇదియె యాత్మనేపదార్థంబని వ్యవహరింతురు — వండుకొనుచున్నాఁడు.

వ్యా—వండుట, మొదలైన క్రియలయొక్క ఫలంబు కర్తను బొందిన యెడల కొను, ధాతువు ముఖ్యధాతువు ననుసరించి ప్రయోగింపఁబడును. ముఖ్యక్రియతో కొను, ధాతువును మేళగించుటయే యాత్మనేపదార్థంబని వాడుదురు. వండుకొనుచున్నాఁడు, అనుక్రియకు దేవదత్తుఁడు కర్తయని యూహింపవలెను. వండు, క్రియయొక్క ఫలంబైన భోజనాదికంబు దేవదత్తునకే చెందినట్లు సూచింపఁబడుచున్నది. దేవదత్తుఁడు తనభోజనంబునిమిత్తము వండునప్పుడే యిట్లు చెప్పవలెను. ఇచ్చట వండుక్రియయొక్క ఫలము కర్తయైనదేవదత్తుఁడు భుజించుటయుకాని (ఫలవ్యాపారయోర్ధాతుః, అనునాటఁ జెప్పఁబడినవంట (విక్లిత్తి) కాదు (కారకపరిచ్ఛేదంబు

నందలి ద్వితీయసూత్రవ్యాఖ్యయొద్దఁ జూచుకొనునది.) ఈసూత్రంబున నిట్లు పెద్దలచే సిద్ధాంతీకరింపఁబడినది. (శ్లో॥ యస్యార్థస్య ప్రసిద్ధ్యర్థమారభ్యంతే పచాదయః। తత్ప్రధానంఫలం తేషాం న పచాదిప్రయోజనం, అర్థము—ఏఫలంబు (భోజనరూపమైనది) ముఖ్యముగా సిద్ధించుట నిమిత్తము పాకక్రియారంభింపఁబడునో యాఫలము (భోజనరూపమైనది.) పాకక్రియలకు ముఖ్యంబైన ఫలమగును. పచాది (పచ + ఆది=పాకముమొదలైనది=విక్లిత్తి ప్రయోజనముకాదు.

53 సూ—కొనుధాతువుపరంబగునపు డిగాగమంబు బహుళంబు గానగు.

వండికొనియె - వండుకొనియె॥ బహుళంబనుటచె యాంతంబునకు నిత్యంబు - చేసికొనియె.

వ్యా—కొనుధాతువు పరంబగునపుడు ధాతువున కికారంబు బహుళంబుగాఁ గలుగును. 'వండు' ధాతువున కాత్మనేపదార్థమందు 'కొను' ధాతువనుప్రయుక్తంబయ్యె (వండు + కొను) ప్రకృతసూత్రంబున 'కొను' వచ్చుఁ బూర్వమందున్న వండున కిగాగమంబుగలిగి యపవాదిస్వరనిత్యసంధిచే 'వండికొనియె' అయ్యె. భూతార్థకంబైన 'ఎను' వర్ణకంబుయొక్క వకారంబు (ఎ) పరంబగుచుండ నేఁబదియవసూత్రంబున 'కొను' నకియుడాగమంబు. (ఇగాగమంబునకు—చ॥ గూడికొనినఁ జూచి యంతయు వడిఁ జనుదెంచిరి ధర్మసూనుపాలికి' భార-కర్ణ-1ఆ. బహుళగ్రహణంబుచేత యకారాంతధాతువునకు 'కొను' పరంబగునపుడు నిత్యంబుగ నిగాగమంబగు 'చేసికొనియె, ఇట 'చేయు' ధాతువు యాంతంబు. నిత్యంబుగా నిగాగమంబు రాఁగా నేఁబది నాల్గవసూత్రంబుచే యాకునకారంబు. (చేసికొని, చదువుకొని' ఇత్యాదిక్త్వాంతంబులకు బదులుగా 'చేసుక, చదువుక' ఇత్యాదిక్త్వాప్రత్యయాంత సంగ్రహరూపంబు లనంతామాత్యకృతవ్యాకరణాదిలాక్షణికులచేఁ దమగ్రంథంబులయందు వాడంబడినవి.

రూపంబు మాత్రింబున నిరూపింపంబడలేమ క॥ యరలవ లంతస్థలు నాఁ। బరఁగును శషసహ లుదేటపడు నూష్మలనన్। సౌరది క్షకారము గూడుక! పరిసేఁబడి యయ్యెవర్ణ సంఖ్యాఫరిత్రిన్.' అనంతునిఛందము, క॥ శమితాఘకర్మ నారయ సమాసనమునఁ దుదినిగొమ్ము సంధిల్లెడుశ। బ్దములు వికృతిబోల్లటకారము పెట్టుక సంధిజేయుఁ బ్రాజ్ఞు తోడన్, అప్ప-౫ఆ. క॥ మగువయనిశము సిరులన్ బాయకొనిన్నృపతితిలకం బాయక రాఁబెరుగుచుండె నంతగణంకన్' రుక్మి-1ఆ. చ॥ తనకెనయైన బాలసులఁదార్చుక మెల్లనె గొల్లలిండ్లకుం। జని (రుక్మి-2ఆ. చ। కదిసి యొకర్తపాదములు గట్టిగఁబట్టుక యీఁడెమీఁదికిన్। రుక్మి-3ఆ తే। గీ అండజేరుకనిల్చినకొండలనఁగ నిసుకతిన్నియములు సొంపెసఁగెనచట' రుక్మి-4ఆ. చ ఏలయుసమూహముల్ పదములన్వేనఁ బెట్టుక వచ్చెనిచ్చగన్' రుక్మి-౫ఆ. ఆ॥ వె॥ వెలఁదిచేతివిడెము విభునకునిప్పించి। విభునిచేత విడెమువెలఁది కొసఁగ। జేసికల్లపనులు చెప్పకయుండొరుల్, చూసరిండ్ల కాపమాని వట్లు' రుక్మి ౫ఆ. తోటకము॥. ముందుకబుస్సన ప్రోఁగుమవాఁడిన్ మించినపాముల మేల్చిలుకేసెన్' అచ్చ-యుద్ధ-కాం. క॥ మందోదరిక్రొమ్ముడిపట్టుక తెచ్చివాని ముందఱనిలిపెన్' అచ్చ-యుద్ధ-కాం. క॥ కొమ్మలఁగూడుక క్రొవ్విరి కొమ్మలపైని శివ-1ఆ. మ॥ కలకంఠంబులు శారికల్ శుకములుం గాదంబముల్ భృంగముల్ బలముల్ గూడుక వెంటనంటి' శివ-1ఆ. మ॥ గరకంఠెస్త్ర క్రోలఁగాఁదలందితేకష్టాత్మ కందర్పసం హరుఁ జక్రాయుధుఁ బద్మజుంగడమ నుద్యత్తేజు శ్రీరాముడె వ్యూనిఁగాఁ జూచెదవు' భాస్క-అర-కాం. చ॥ వలఁబతి చిక్కుటొండె వలప్రవస్పుక పోవుట యొండెఁగాక' పంచ-సుహృ. వ శరఘుల్ చుట్టుక మువ్వురుపహూర్తమున నా జన్మస్థలిన్ ప్రాలుమన్' జైమి-7ఆ. చ॥ నీపయిన్ మిగులఁగనాగ్రహించి బామిన్ననుగట్టుక పోయి ధర్మశా। స్త్రగురువులైన శంఖలిఖితద్విజ వర్యులచేతికిమ్మనెన్, జైమిని- 4 ఆ. సీ॥ 'ఒగి నేఱుతలమోచి యొంటెద్దుఁ బెట్టుక శివుఁడు మాతోఁ గృషి సేయఁగలఁడె' పట్ట 1ఆ. చ తనమణులన్నియు న్మనుముదంబలశార సురల్ హరించిరం చునుబరించి మేరుగిరిమట్టును జుట్టుకయాక్రమించెనో' పట్ట-1ఆ. క। 'భైమిపము మనను నిల్పనఁ

గామఁడుకోపించి యిటకుఁగదుముకొరాఁగా, పట్ట-4అ. క॥ 'అరాజుకళయుఁ గనుఁ గొని। వారిజముఖి తనదుమోమువంచుక యున్నన్, పట్ట-నల-4 అ. సీ॥ సుత్రాము బట్టి యీడ్చుకవచ్చి యిటఁ బ్రేలఁగట్టించుమే యొక్క గడియలోన, రాజశే-2అ. ఉ। 'గుప్పుకపాఱనే సెఁ బువుఁగోలఁగభృత్తిలకంబునట్టై, రాజశే-2అ. సీ॥ 'అదియును గాక మెవంతయుఁ గాళిపట్టుక రాఁదోడంగె నీవిక్రృతియేల' రాజశే-3అ. సీ। 'కొంక వాల్చుఱకులం గఱులఁబట్టుక జబ్బలంటఁ గట్టిడవెజ్జునరయువారు, ఆము-6అ. క॥ 'కళ లంటిముద్దుకొట్టుక, హంసన్అ. తే। గీ। 'ఆకసముతూటు వొడుచుకయ్యెనఁ జనును హంస-4అ. ఉ॥ అహం। కారము మీఱఁగంకణము గట్టుక యుండెను నిష్పపట్టునం। డెర, శుభ-3అ. సీ॥ 'గట్టులయొకిమీఁదుగన్న వాల్గంటిని జెట్టపట్టుక యేలినట్టి దిట్ట, ఆంధ్రభా-స్వర్గవర్గము.

54 సూ—ఇకారవక్రంబులు క్తంబులందలివి పరంబులగుచో యాకునకారంబగు.

చేయు - చేసిరి - చేసి - చేసికొను - చేసెను - చేసెడిని - ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—పూర్వసూత్రంబులయందు విధింపంబడిన ఇకారవక్రంబులు పరంబగు నప్పుడు పూర్వంబునందలి యాకునకారాదేశంబగు. ఉ. చేసిరి. ఇట 'చేయు + లిట్, అనియుండఁగా జనిమిసవసూత్రంబుచేత బహువచనవివక్షయందు రువర్ణకంబాదిష్టంబై 'చేయు + రు, అయ్యె. వదుసేడవసూత్రంబున ధాతువునకిగాగమంరాఁగా 'చేయి + రు, అయ్యె. ఇకారంబుమీఁది, అను తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి యిరువదియాఱవసూత్రంబుచేఁ బ్రథమావిభక్తి యుత్వంబున కిత్వంబుగఁగ 'చేయి + రి, అయ్యె. ప్రకృతసూత్రంబున యాకు సకారాదేశంబు చేసిరి 'చేసి, ఇత్యాద్యుదాహరణంబులయందుయాకు సాదేశంబు తెలిసికొనునది. అనుప్రయుక్తమైన కొనుధాతువునకు భావార్థకరూపంబు

కోలు, అనియగును. ఉ. ఇచ్చుకోలు, పుచ్చుకోలు. ఆధునికకృతులం గొండొకచో భావార్థంబునను యాకు సకారంబు గానంబడియెడి. అయ్యది యవిచారమూలకంబు ఉ. శ్రీపతిచన్నుఁ గ్రేవలను జెక్కులనొక్కుటఁ బత్రిభంగముల్। వ్రాసుటయున్వరించి నిటలంబుల నొక్కుట భావ్యవర్ణముల్। వ్రాసుటకిన్ జగుర్భుజశిలాసము పూనినవేల్పు సత్కృపో। ల్లాసమెలర్పఁ బ్రోచు శుభలక్షణుఁ గొప్పులవల్లభూవరుఁ రా జరాజాభిషేకము. 1అ.

55 సూ—నువర్ణకంబుపరంబగునపుడన్వాదులకుత్వలోపంబేని నుస్థానంబున బిందువేనివిభాషనగు.

అన్చున్నాడు-అంచున్నాఁడు - అనుచున్నాఁడు। అన్చును - అంచును - అనుచును॥ అను - కను - కొను - తిను - మను - వి ను ఇవియన్వాదులు.

వ్యా—చువర్ణకంబు పరంబగునపుడు ,అను, మొదలైనధాతువులయొక్క ఉత్వంబునకు లోపంబుగాని ,ను, వర్ణస్థానంబున నిండుసున్న గాని వైకల్పికంబుగా నగును. ఉ. అన్చున్నాఁడు. ఉకారలోపంబు. ,అంచున్నాఁడు, నువర్ణంబునకుఁ బూర్ణబిందువు. ,అనుచున్నాఁడు, బిందులోపంబులు వైభాషికంబులుగావునఁబ్రకృతి రూపము. ఇట్లు ,కొను, తిను, ఇత్యాదులయందు గ్రహించునది. 'చను, పూను, ధాతువులకుఁ గూడఁ బ్రకృతసూత్రంబున నుత్వలోపపూర్ణబిందువులు వచ్చునేమోయని శంకించుకొని కొందఱనభిధానంబునఁ బూర్వోక్తధాతువులకు నక్కార్యంబులు రావని నిషేధించిరి. అహోబలపతి 'పూను' ధాతువునకుఁ బ్రేరణార్థక చుక్కుపరంబగునప్పుడక్కార్యంబులు రానొప్పునని చెప్పుచు 'క॥ పూంచెన్మంచెన్మన్చె-న। టంచుఁ బ్రయోగింపఁజెల్లునమరశ్రేణీ। మంచివనోరథనికరము। పూంచెరమాధిపుఁడు భక్తపోషకుఁ

పడఁగెన్, (ముద్దరాజు రామభద్రకవి) ౘ. కాంచనమాలాలంకృత । చంచత్తనులీల మెఱయ జవనాశ్వములం । బూంచినరథమున మణిమయ పంచాననకేతువెత్తె బంధుర ఫణితిన్, భార-విరా. 4ఆ. అనుపద్యంబులు నిదర్శనంబులుగాఁ జూపెను. కాన ఁచను, వనుమాత్రిమత్వలోప పూర్ణబిందువులు కవిప్రయోగంబులఁ గానఁబడవు ఁపూను. ధాతువునకు వర్తమానార్థక మవర్ణకము పరంబగునపుడుమాత్రము ఁచను, వకుంబలెఁ బైకార్యంబులు చూపట్టవు. ఁపూనుచు, అనుదాహరియంపలి ఁజత్వలోపంబు గా—ఁక। అఖిలజవాశ్వంబుల బూన్చినరథముల నెక్కి ధారుణీశ్వరుమధు సూ మఁజోడ్కొనివనుదెంచని । పనిచితి తదాగమనకాంక్షఁ బ్రార్థిష్ణుఁడుండెన్, .ఉ- సభా- 1ఆ.

§ 56 సూ—ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపుడుండు ధాతువునకులోపం బగు.

ప్ర - ఉన్నాఁడు - ఉన్నారు - ఉన్నది - ఉన్నవి ॥ మ - ఉన్నావు - ఉన్నారు ఉ - ఉన్నాను - ఉన్నాము ॥ ఉన్నవాఁడు.

వ్యా—ఉన్నశబ్దంబు పరమైనపుడు ఁఉండు, ధాతువునకు లోపంబుకలుగును పదుమూఁడవసూత్రంబుచే లట్టుపరంబగుచుండ విధింపంబడిన ఉన్నానుబంధంబును నలువది మూఁడవసూత్రంబుచే వర్తమానార్థంబైన ఉన్నవర్ణకంబు పరంబగునపుడును ఁఉండు, ధాతువునకు లోపంబగునని భావము. ఁఉన్నాఁడు, ఉన్నారు, పదునేనవసూత్రంబున ఁఉన్న, కు దీర్ఘంబు. ఁఉన్నది, ఉన్నవి, పదునేనవసూత్రంబున నిషేధింపఁబడినందున దివులు పరంబగుచుండ దీర్ఘంబురాలేదు. తక్కినవిభక్తులయందు దీర్ఘంబు యథాపూర్వంబు.

57 సూ—చేదాద్యర్థనాంతంబయినయుండున కున్నాదేశంబువి భాషనగు.

ఉన్నను - ఉండినను.

వ్యా—చేదాద్యర్థకంబులైన వర్ణకాంతంబైన 'ఉండు' ధాతువునకు 'ఉన్న' అనునది వైకల్పికంబుగానగును. 'ఉన్నను' ఇచ్చట 'ఉండు' ధాతువునకు నలువదియొకండవసూత్రంబుచే గ్రుతాంతంబైన నవర్ణకంబురాఁగా 'ఉండు + ను' అయ్యెకడపటి గ్రుతంబునువిడిచి నవర్ణకవిశిష్టంబైన 'ఉండు' నను నీసూత్రంబుచే నున్నాదేశంబురాఁగాఁ ద్వైరూపంబు సిద్ధించె. 'ఉండినను' ఉన్నాదేశంబు పాక్షికంబుగావున నియ్యది రూపాంతరంబు. పదునేడవసూత్రంబుచే నుండుధాతువునకు కిగాగమంబు.

58 సూ—తిదుటలుపరంబులగునపు డన్వాదులనుస్థానంబున న్నయునుండుడులోపంబునువిభాషనగు.

అందురు - అంట - ఉందురు - ఉంట - పక్షంబున - అనుదురు-అనుట - ఉండుదురు - ఉండుట - ఇత్యాది.

వ్యా—'తి, దు, ట' అనునవి పరంబగునపుడు 'అను' మొదలైనవానియొక్క నుకారస్థానంబున నున్నయును 'ఉండు' ధాతువునకుఁ బైయక్షరంబులు పరంబగునప్పుడు డువర్ణకంబునకు లోపంబును వైకల్పికంబుగానగును. ఉ. అందురు. ఇచ్చట 'అను' ధాతువుకంటెఁ దద్ధర్మాదుల వివక్షయందు లాట్ప్రత్యయంబును ఎనిమిదవసూత్రంబుచే లకారంబునకుఁ బ్రథమపురుషబహువచనవివక్షయందు రువర్ణకంబువచ్చి 'అను + రు' అయ్యె. 'లాట్టురుక్షు' అను నిరువదిరెండవసూత్రంబుచే ధాతువునకు దుగాగమంబుగల్గి 'అను + దు + రు' అనియుండఁ బ్రకృతసూత్రంబున దువర్ణంబు పరమైనందునను స్థానంబున నిండుసున్నగలిగి పైరూపంబు సిద్ధించె. పక్షంబున 'అనుదురు' 'అను' ధాతువుకంటె భావార్థమందు ముప్పదియేనవసూత్రంబున 'ట' వర్ణకంబురాఁగా 'అను + ట' అయ్యె. ప్రకృతసూత్రంబువను స్థానంబున నిండుసున్నగలిగి 'అంట' అయినది. 'ఉందురు' 'ఉండు' ధాతువునకు లాట్ప్రత్యయంబుగల్గి ప్రథమపురుషబహు

వచనవివక్షయందు రువర్ణకంబుగల్గి 'ఉండు + రు' అయ్యె. ఇరువదిరెండవసూత్రంబుచే దుగాగమంబుగలిగి 'ఉండు + దు + రు' అయి ప్రకృతసూత్రంబున దులోపంబుగల్గి పైరూపంబాయె. 'ఉండు' ధాతువునకు భావార్థకటప్రత్యయంబురాఁగాఁ బూర్వంబందలి డువర్ణకంబునకు వైభాషికలోపంబుగల్గి 'ఉంట' అయ్యె.

59 సూ—ఇటబిందుపుమీఁది తదలకునిత్యవైకల్పికంబులయి కలుగు.

ఉ అంటివి - అనితివి - అందురు - అందురు ఉంటివి - ఉండితి సైకొందురు - ఉందురు.

కను

వ్యా—సున్నయు దులోపంబునువచ్చిన యన్వాదులరూపంబునందును ఉండు ధాతువునందును 'తి, దు, లు' పరంబగునపుడు బిందువుపరునాతనున్న తకారంబునకు నిత్యంబుగా 'ట' కారంబగు. దకారంబునకు వైకల్పికంబుగా డకారంబునుగల్గును అంటివి. ఇట 'అను' ధాతువునకు భూతంబున లిట్టురాఁగా మధ్యమపురుషైకవచనవివక్షయందు నెనిమిదవసూత్రంబున 'వు'వర్ణకంబురాఁగా 'అను + వు' అయ్యె. పదునేన్మిదవసూత్రంబుచే వువర్ణకంబునకుముందు 'తి' వర్ణకంబుగలిగి 'అను + తి + వు' అయ్యె. తత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి "ఇకారంబుమీఁదికునువు క్రియావిభక్తుల" అను నిరువదియాఱవసూత్రంబునవువర్ణకోకారంబున కిత్వంబుగల్గి 'అను + తి + వి' అయ్యెను. పేఁబదియెనిమిదవసూత్రంబున 'తి' వర్ణకంబునకు ముందున్నను స్థానంబునఁ బూర్ణబిందువుగల్గి 'అం + తి + వి' అయ్యెను. ప్రకృతసూత్రంబునఁ దకారంబు బిందువుపైనున్నది కావున 'ట' వర్ణకంబుగల్గి పైరూపంబు సిద్ధించెను. 'అనితివి' నువర్ణకంబునకుఁ బూర్ణానుస్వారంబు రానిపక్షంబున 'అను' ధాతువునకుఁ బదునేడవసూత్రంబున నిగాగమంబు. 'అందురు' అనురూపసిద్ధి యేఁబదియెనిమిదవసూత్రంబునొద్దఁ జూపంబడియె. 'అందురు' ఇటఁ బ్రకృతసూత్రంబున బిందువుమీఁది దకారంబునకు డకారంబు డవర్ణంబుపాక్షికంబు గావున "అందురు" అనినరూపాంతరంబుండు. "ఉంటివి" ఇట "ఉండు" ధాతువునకు మధ్యమపురుషైకవచనవివక్షయందు నెనిమిదవసూత్రంబున "ఉండు + వు" అయ్యెను. పదునెనిమిదవసూత్రంబునఁ దివర్ణకంబును, తత్సమపరిచ్ఛే

దంబునందలి యిరువదియాఱవసూత్రంబుచే ప్రథమోకారంబున కిత్వంబునుగల్గి "ఉండు + తి + వి" అయ్యెను. ఏఁబదియెనిమిదవసూత్రంబుచే వైకల్పికడు లోపంబుగలిగె. "ఉం + తి + వి" ఇట్లుండె. పరికృతసూత్రంబున బిందుపుమీఁది తకారంబునకు నిత్యటకారంబుగల్గి "ఉంటివి" అనురూపంబయ్యె. "ఉండితివి" డు లోపంబులేని పక్షంబునఁ బదునేడవసూత్రంబుచే "ఉండు" ధాతువున కిగాగమంబు. "ఉండుదురు" ఉండుధాతువునకుఁ బ్రథమపురుషబహువచనవివక్షయందు నెనిమిదవసూత్రంబుచే రువర్ణకంబును, (ఉండు + రు) ఇరువదిరెండవసూత్రంబుచే దుగాగమంబును, (ఉండు + దు + రు) ఏఁబదియెనిమిదవసూత్రంబుచే వైభాషికడులోపంబును గలుగఁగ (ఉం + దు + రు) పరికృతసూత్రంబున బిందువుమీఁది దుగాగమ దకారంబు వైకల్పికడకారంబుగలిగె (ఉండురు). తే. గీ॥ క్షితినిమత్తమపురుషంబు చెప్పనొప్పు నందమైయుండకుండు మార్గాంబునవఁగ। నుండుమార్గసేన మార్గాంబు భుజగకేయూర కాశికాపురవిహార" కవి—పరిగమ-9 ల. క॥ గాండీవశస్త్రనాహ. పాండిత్యమువలఁప కతనిభండనమున మా। ర్గాంబుననియొకఁడు" భార- ఉద్యో 1ఆ ఉ॥ ఎండకువానకోర్చి తనయిల్లు ప్రవాసముచోటనాకయు। కొండునలంగుదుర్ భార-విరా- 1 ఆ క పాండవులం బొంచాయుర। జంపభుజావిభవ మెసఁగ సమయించి కృతా। ర్థుాడనయి పెంపుఁగోజము। గాంచున్నే నొంపుకే కార్యమునఁ బఁడ" భార-సౌప్తి- 1ఆ. సీ॥ గీ తిట్టుపట్టికిం తెచ్చికొనఁగ। వచ్చునే స్వదేశంబుల మైమాని, కొండమెల్ల పలురంకువేగ, భార-మౌస-1ఆ.

60 సూ—ముజ్జుపరంబగునపుడు కోశబ్దంబుకొనునకు బహుళంబుగా నగు.

బహుళంబగుటచే దీనికిఁ గొన్నిక చోట్ల నతిచారంబని యెఱుఁగునది.

వ్యా—మధ్యమపురుష - మువర్ణకడుజ్వర్ణకంబులు పరంబగునపుడు "కొను" నకు "కో" అనుపదంబు బహుళంబుగాఁ గలుగును. అతిచారంబు—సూర్యరమీపస్థగ్రహంబు భీత్రగహామైనంతన శీఘ్రగతికినతిచారంబని జ్యోతిశ్శాస్త్రజ్యోతిశ్శాస్త్రంబున

న్యవహరింతురు. శ్లో॥ వక్రాతిచారయుక్తానాం పూర్వరాశిగతంఫలం బృహస్పతేస్తుతన్నాస్తియుక్తరాశిగతంఫలం ఇత్యాదివిద్యామాధవీయ గ్రహచారములయందు వక్రగ్రహంబును, అతిచారయుక్తగ్రహంబును, వక్రగతియు, నతిచారంబును కలుగక మున్ను నేరాశియందుండునో యారాశిఫలంబే యిచ్చుననియు బృహస్పతిమాత్రము వక్రగతియుక్తుండైనను అతిచారయుక్తుండైనను పక్కనగ్రహంబులవోలెఁ గాక స్థితరాశిఫలంబునే యిచ్చుననియుఁ జెప్పంబడినది, కాఁబట్టి 'అతిచార' శబ్దంబు జ్యోతిశ్శాస్త్రపారిభాషికపదంబు. ఇచట నాశబ్దంబునకు లాక్షణికార్థంబు చెప్పుకొనవలె. సూర్యసమీపస్థంబై భీతంబైనగ్రహంబునకు మితిమీఱినగతి పుట్టునుగాఁబట్టి యిచ్చటను సూత్రంబులోఁ జెప్పఁబడ్డ నియమంబుయొక్క మితిమీఱి వేఱొకచోటను సైతము ప్రవర్తించుటయని యర్థంబు చెప్పుకొనవలయును. సూత్రంబులో జెప్పినమువర్ణకములు వర్ణకంబులయొద్దఁగాక తక్కిన 'మిడి, నుడి' ప్రత్యయాదిసమావేశంబునందును నీయాదేశంబు కానంబడియెడి. దానం జేసి 'చదువుకొనేర్చెను, కైకొను, ఇచ్చుకొలు, పుచ్చుకొలు' ఇత్యాదిప్రయోగంబులు రక్షితంబులయ్యె. 'సీ॥ గీ అన్న సెవ్వతెకందుకో నలవిగాదు । గాదురాశలెకాని యశ్శాంపనాలి । నాలితనములు మానవే నాతియేల। యేలవాడుచుమానవు వేలనేల' రాజశే- 2ఆ. శా॥ వాదింతున్బహువేదశాస్త్రకలనాశైయూత్యసంసిద్ధిన । సద్వేసవ్యాసులతోడనైన మదిసంవీక్షించి యెన్నోటనేఁ గాదన్నన్ మదినిర్వహింపఁగ నశక్యంబేరి కస్మత్సమా । శ్రీదాంపత్యమునాకనాక యనుకో నిగ్గయ్యెడున్ భూవరా.' రాజశే- 3ఆ.

61 సూ—ముజ్జుపరంబగునపుడుదీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును మువర్ణకంబునకుఁబూముడియునగు.

కొమ్ము - కొనుము - కొండు - కొనుఁడు.

వ్యా—'ము, డుజ్జు' లు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును మువర్ణకంబునకు ద్విత్వంబునుగలుగును (ఉ. కొమ్ము-కొండు'.'కొను' ధాతువునకు నాదిసూత్రంబుచే . నాశిరాద్యర్థకంబులయందు లొట్టురాఁగా నెనిమిదవసూత్రంబునే మధ్యమ

పురుషవివక్షయందు మువర్ణకరువర్ణకరణాలుగల్గి యిరువదితొమ్మిదవసూత్రంబుచే మువర్ణకంబునకును, రువర్ణకంబునకును గ్రమంబుగా ముఙ్ఙులాదేశంబులయి 'కొను + ము' 'కొను + డు' ఇట్లుండె. అఱువదియవసూత్రంబుచే 'కో' శబ్దాదేశంబుగల్గి కో + ము, కో + డు అయ్యె. ప్రకృతసూత్రంబుచే ముఙ్ఙులు పరంబగునపుడు హ్రస్వంబుగలిగి కొ + ము 'కొ + డు' అయ్యె. ప్రథమోదాహరణంబున మువర్ణకంబునకు మాముడియు (ద్విత్వము) ప్రకృతసూత్రంబుచేఁ గలిగెను. ద్వితీయోదాహరణంబున (కొ + డు) డుజ్ఞువిత్తుగావునఁ దత్సమపరిచ్ఛేదంబునందలి పందొమ్మిదవసూత్రంబుచే డువర్ణకంబునకుముందు పూర్ణబిందువేకల్గి 'కొండు' అనిరూపంబు సిద్ధించె. అర్ధబిందువేలరాదనఁగా 'అఁట, ఇఁక, చుఁడు' అనుశబ్దంబులదక్క, అనెడిసంధిపరిచ్ఛేదంబునందలి యిరువదిరెండవసూత్రంబుచేఁ బరిగణితంబైన 'అఁటా' ది శబ్దత్రయంబునందప్ప నుడితొలి హ్రస్వంబుమీఁద ఖండబిందువుండదుగావున కొండు అనినమాటలలోఁ బ్రథమహ్రస్వంబుమీఁద నెఱసున్నయెకాని యఱసున్న యుండదు.

62 సూ—రువర్ణకంబుపరంబగునపుడు సున్నమీఁదితదడలయుత్వంబునకులోపంబువిభాషనగు.

పోషింత్రు - పోషింతురు - కొంద్రు - కొందురు - కొండ్రు - కొండురు.

వ్యా—రువర్ణకంబు పరంబగునపుడు సున్నమీఁది 'త, ద, డ, ల యుత్వంబునకు వైకల్పికలోపంబు. 'పోషింత్రు' ఇట 'పుష్' ధాతువు సాంస్కృతికంబు. అఱువదిమూఁడవసూత్రంబుచే నింముక్కు రాఁగా "పుష్ + ఇంచు" అనియుండె పదునాఱవసూత్రంబుచే లఘూపధంబైన "పుష్" ధాతువుయొక్క యుకారంబునకు గుణంబు (ఓ) రాఁగా "పోషించు" అయ్యె. దీనికంటెఁ తద్ధర్మ్యాది వివక్షయందు నెనిమిదవసూత్రంబుచే రువర్ణకంబుగలిగి "పోషించు + రు" అనియుండె. ఇరువదిరెండవసూత్రంబుచే దుగాగమంబుగలిగి 'పోషించు + దు + రు' ఇట్లుండె. నూటయెనిమిదవసూత్రంబునఁజావిశిష్టదుకారంబునకు ఏకారాదేశంబయి "పోషింతురు" అయ్యె. ప్రకృతసూత్రంబున సున్న

మీఁది తుశబ్దోకారంబునకు లోపంబుగల్గి (పోషింత్రు), అనురూపంబయ్యె. ప్రకృతసూత్రవిధి వైభాషికంబుగావున నుత్వలోపాభావంబున "పోషింతురు" అనియుండె. (కొను, ధాతువునకులాట్టు. ఎనిమిదవసూత్రంబుచేఁ బ్రథమపురుష బహువచనవివక్షయందు రువర్ణకంబు. (కొను + రు) ఇరువదిరెండవసూత్రంబుచే దుగాగమంబు (కొను + దు + రు) ఏఁబదియెనిమిదవసూత్రంబుచే నుస్థానంబు వైభాషికబిందువు (కొం + దు + రు) ప్రకృతసూత్రంబున నున్నమీఁది దుగాగమోకారంబునకు వైభాషికలోపంబు. (కొంద్రు) ఉత్వలోపంబు వైభాషికంబుగావునఁ బక్షంబున 'కొందురు' అనియుండె. ఏఁబదితొమ్మిదవసూత్రంబుచేత నున్నమీఁది దకారంబునకు వైకల్పికడకారంబును, (కొండురు) ప్రకృతసూత్రంబుచేత డకారంబుమీఁది యుకారంబునకు వైభాషికలోపంబును గలుగఁగ 'కొండ్రు' అయ్యె. ఉత్వలోపంబు పాక్షికంబుగావున రూపాంతరంబు 'కొండురు' తే॥ గీ॥ ఉండురండురు కందురుకొందురనఁగ । నుంతురెంతురు తగభుజియింతురనఁగ। దగుఁగ్రియలమీఁది రేఫంబుదాపలిదెస। యక్కరముతోడశ్లిష్టమై యలరునభవ. సర్వ-సంధి-40 ల. తే॥ మమ్మురక్షించితని యేలమాటిమాటి । కభినుతింపంగదక్షవాటాధినాథ । తల్లిదండ్రులు రక్షింపఁదలఁపకుండ్రె । ప్రబలభీమేశబహువిధోపద్రవముల, భీమఖండము. సీ॥ నటమంద్రుకొందఱు వటమేరియూడలువారిమండలమెల్లఁ ప్రబలఁజె, కవికర్ణరసాయనము. అ. వె॥ తగిలిరుజయుజరయు దైవవశంబున। నయ్యెనేని దానినమభవింత్రు' భార-ఆదిప. ఆ. వె॥ బలముగలవానిఁ బలఁవురు బలహీను । లొక్కటైకూడినిర్జింప నుత్సహింత్రు' భార- అర.

63 సూ—సంస్కృతంబునకంగలాదుల కించుక్కగు.

సంస్కృతధాతువులకంగలాదులకించుగాగమంబగు ॥ పచించు - వచించు - త్యజించు - భజించు । అంగలించు॥అంగల-అడక - అరగ - అవుల - ఉంక - ఉగ్గడ - ఓసర - కార - గాల-జాడ - తిలక - తులక - పంక - పరిక - పలవ - అప్ప - ఒప్ప - అల - ఇత్యాదులంగలాదుల్లు,

వ్యా—సంస్కృతధాతువులకును, 'అంగల' మొదలగు తెలుఁగుధాతువులకును, ఇంచుగాగమంబగు. ఉ. 'పచించు' ఇట 'పచ్' ధాతువు. దీనిమీఁద నించుగాగమంబు రాఁగా 'పచించు'. ఇట్లే 'వచించు, త్యజించు, భుజించు' ఇత్యాది సంస్కృతధాతువు లూహ్యంబులు. 'అంగలించు' 'అంగల + ఇంచు' ఇటనపదాదిస్వరనిత్యసంధి. ఇట్లే అడక, ఆరక, ఆవుల, ఉంక, ఉగ్గడ, ఓసర, కార, గాల, జాడ, తిలక, తులక, పంక, పరిక, పలవ, అప్ప, ఒప్ప, ఆల' ఇత్యాది తెలుఁగుధాతువు లూహ్యంబులు. 'అప్ప + ఇంచు' ఈసూత్రంబున నిట్లుండ డెబ్బదితొమ్మిదవసూత్రంబుచే వైభాషిక గుగాగమంబుగలిగి 'అప్పగించు, అప్పంగు, ఒప్పగించు, ఒప్పించు' 'ఆగించు' దీనికి 'ఆలకించు' అనురూపాంతరంబుగలదు. ఈధాతువు 'ఆలషమ్' అను సంస్కృతశబ్దంబు వలనఁగలిగినది. ఈయించుగాగమయుక్తంబైన 'హరించు' ఇత్యాదిధాతువులందు నించు గాగమసంబంధి యికారంబుగాని, యట్టి యికారయుక్తహల్లుగాని యతిగానుండ వచ్చును. ఇంచుగాగమసంబంధి యికారయుక్తహల్లు యతిగానుండుట నిర్వివాదాంశం బుగావున నించుగాగ మేకారంబు యతిగానున్నదులకు పహాకవిప్రయోగంబు ప్రదర్శింపఁబడియెడి. ఉ॥ వీరలుదైవశక్తి ప్రభవించినవారను క్షేమిసందియం । బీరమ ణీయకాంతినుకమింపఁగవేల్పులెకాక భార-ఆది-. ర౫ సీ ఏనదియ్యాముని నటించిన హరుఁడైన మరునికన్నుల సన్నఁదిరుగువనిన' నృసింహ-1ఆ (ఫెట్టిపెగడ) ఉ। నాకవి భుండులేఖితతి యచ్చెరుపాటుననన్నె చూడనే । నేకమలాప్తనందనువధించెదఁ గార్య మునిర్వహించెదన్' భారతము. 'క। తెంపరియై మదియింత చ । లింపకయనిలోనఁ దిరియనెవ్వఁడలేఁడు' హరికథాసారము. (అల్లసాని పెద్దన్న)

క॥ ఇంచియనునచ్చుహల్లును । నంచితముగ సంధికూడునప్పుడునిన్నం । దెంచఁ గబాలుఁడుహరిఁబలి । కించెననన్ రెండుఁజెల్లు నెలమింగృతులన్ లక్షణచూడామణి. క॥ కొంచకపోషించె న్వీను । తించె ననఁగ భిన్నవిరతి యిటులుచెలంగున్' లక్షణ చూడామణి. క॥ కాకుస్వరయతిజగు నితఁ డే కదలకజలధిఁ బవ్వళించెననఁగఁబ్ర శ్నాకలితదీర్ఘమున నితఁ। డేకవ్వడిరథముగడిపె నిమ్ములవనఁగన్' అనంతునిఛందస్సు. క॥ మించి మదించినరిపుల హ రించక సత్కీర్తి యీమహీతలమెల్లన్ ।నించకదీనుల దయఁ బో । షించక ప్రఖ్యాతిగలుగునే నరనాథా' దశకుమారచరిత్ర. క॥ పంచ

శరుం డపుడని చా లించె మహాప్రవనభూమి నీక్షించినదో । వంచితుండై శంభుమ పూ ! రించెం గలగిరులు దిక్కరిప్రజముడరఁగ' ప్రమ్యమ్నోపాఖ్యానము ఉ అంచితమైనహార్తి నమరాధిపుండెల్లు సమీరుచేతఁ బుత్తెంచిన రత్నహారము ధృతిఁ ఘనశిలుఁడు రాఘవుండు పా । టించి గరించి పొందుగుటియుందినముజ్జ్వల తారకాళిచే మించిన యభ్రమండలము మీకెమనోహరదివ్యమూర్తియై, భాస్కర-యు-కాం, తే గీ కమసుపైఁ గ్రియసతమును కమసువచ్చి భిన్నయతియగురానిచోఁ బెం యతియగు నెసమలచ్చిని గారి రియుంపె నసగ రిపులనెల్లను బోనమారించెననఁగ అప్ప-లెఅ. అనియప్పకవి యిట్టు గాగమాపుటితస్థలంబులో రింపు గాగమేకారంబు యతిగానుండెవవ్చునరియుఁ గారిచో నిందు రికారయుక్తమైనహల్లు యతిగా నుండవగునరియు విశరించి దీనికి భిన్నయతియని నామాంతరంబిడుదు ననంతునిఛందంబునందలి పూర్వోక్తంబైన "క కాకుస్వరయతియగు నితఁ । డే కదలకజలధిఁ బన్వళించెననఁగఁ బ్ర । శ్నాకళితనీర్ణమున నితఁ । డే కన్వడిరథము గడిపె నిమ్ములననఁగఁ" అనిన యీపద్యంబును నభేదవిరతిప్రకరణంబులో శకారడకారంబులకు సెల్లునన్నందులకు నుదాహరణంబుగాఁ జూపెను. ఇయ్యది యెంతయు వింతగానున్నయది. ఆపద్యంబులో "పన్వళించెఁ" అనుదానిలోని యించుగాగమేకారంబునకు "శతఁడే" అనుపదంబు తుదియేకారము కాకుస్వర యతిగానుండినందులకు గ్రంథకర్తయే నుడువుచుండఁగా శకారడకారంబులకు భేదయతి చెల్లునని పద్యార్థంబునకు విరుద్ధంబైనయంశంబునకు నిదర్శనంబుగాఁ జూపంబడియె. గ్రంథకర్త కాకుస్వరయతికి నుదాహరణంబని మొఱపెట్టుచుండఁగాఁ బద్యార్థంబునైనను బరికింపక యనంతుని వాక్యంబు శకారడకారంబుల యభేదవిరతికి నుదాహరణంబని దృష్టాంతీకరించుట బధిరశ్రవణంబునొద్దఁ బెట్టినశంఖధ్మానంబును స్మరింపఁజేయుచున్నది. కాన నప్పకవి వచనఁబొప్పఁజగినది గాదు ఇంచుగాగమేకారంబు సర్వవిగంబుల లాక్షణికాదృతంబగుటంజేసి నిరతంబును విరతిగానుండదగు.

64 సూ—ఇడుబులకించుకున్కపరంబగు నపుడయుగవృగరుకున్కలగు.

జి - జయించు ॥ నీ - నయించు । ద్రు-ద్రవించు । లూ - లవించు । ధృ — ధరించు ॥ తౄ - తరించు.

వ్యా— ఇ-ఉ-ఋ, వీనికి ఇంచుగాగమంబు పరంబగునపుడు క్రమంబుగా నికారంబునకు నయుక్కును, ఉకారంబునకు నవుక్కును, ఋకారంబునకు నరుక్కును గలుగును. "జయించు" జిధాతువికారాంతంబు. దీనికి ఇంచుక్కు పరంబుకాఁగా నయుగాగమంబుగలిగి "జి + అయ్ + ఇంచు" అనియుండె. ధాతుసంబంధంబైన యికారంబునకు నయుగాగస్వరంబు పరంబుకాఁగా నపదాదిస్వరనిత్యసంధి (సంధిబ. 11సూ) చే "జయించు" అనురూపంబయ్యె. ఇట్లు నయించు (నీ + అయ్ + ఇంచు) ద్రవించు (ద్రు + అవ్ + ఇంచు) లవించు (లూ + అవ్ + ఇంచు) తరించు (తౄ + అర్ + ఇంచు) మున్నగు శబ్దంబులందుఁ గిత్తులైన యయుగాగమాదులు ధాతువునకు నంతావయవములుగా రాఁగాఁ బైనిం జెప్పిన యపదాదిస్వర నిత్యసంధి గల్గును.

65 సూ—నిర్జినామంబుల కయుగాగమంబుగలుగదు.

నిర్జికి నామధాతువులు కయుగాగమంబుగలుగదు । నిర్జించు స్తుతించు । ఈజ్ఞాపకంబుచేతనే నామంబులకు ధాత్వవివక్షయందించు గాగమంబగునని యెఱుంగునది। శయనించు - పయనించు.

వ్యా—"నిర్జి" అనునుపసర్గయుక్తధాతువునకును, నామధాతువులకును, ఇంచుగాగమంబు పరంబగునపు డయుగాగమంబు గలుగదు. ఉ. నిర్జించు (నిర్జి + ఇంచు) నుతించు (నుతి + ఇంచు) స్తుతించు (స్తుతి + ఇంచు) నుతిస్తుతిశబ్దంబులు నామంబులైనను ధాతుత్వవివక్షచే నించుక్కు గలిగె. (సూ) ఈజ్ఞాపకంబుచేతనే నామంబులకు ధాతుత్వవివక్షయందించుగాగమంబగునని యెఱుంగునది. వ్యా — ఈసూత్రంబునందు నామవాచకంబుల కయుగాగమంబు నిషేధింపంబడుచున్నది. "ధాతువునకు" అనుక్రియాపరిచ్ఛేదప్రథమసూత్రింబుపై యెనుబదినాల్గవసూత్రంబులోఁ గూడ ననువర్తించుచుగాన ధాతుసంబంధంబైన యికారాదులకే యించుక్కు పరంబగునపుడయుగాగమంబు

విమ్చును. ధాతువులసంపర్క నామవాచకంబులకంటె నిముగాగమంబుకాదు. కావున నిముగాగమ పరత్వావస్థలో విధింపబడిన యయుగాగమంబును స్వతస్సిద్ధంబుగానే నామంబులకు బ్రాప్తింపదు. ఇట్లుండఁ బ్రాప్తింపని యయుగాగమంబును నామవాచకంబులకంటె రావని నిషేధింపకుండఁజేసి నామవాచకంబులకు ధాతుత్వారోపణయం దు నిముగాగమంబువచ్చునని యను మీయింపంబకుమున్నది యని తాత్పర్యంబు. ఉ. శయనిము. శయనశబ్దంబు. సంస్కృతభాషలోనిది శీఙ్ ధాతువువలననైన యకారాంతనామవాచకంబు. దీనికి ధాతుత్వారోపంబువలన నఱునదిమూఁడవసూత్రంబుచే నిముక్కు గలిగెనని యెఱుంగునది. రూపాంతరంబు "శయిుంచు" చ॥ అమలనివాతసౌధములయందు మనోజ్ఞమరాళతూలతల్పముల శయింపి" భార-అర-౯౨. "పయినిము" పయనశబ్దంబు ప్రయాణశబ్దవైకృతంబు దీనికి ధాతుత్వారోపంబునందు నిముక్కయ్యె.

66 సూ—సంస్కృతంబునకు లఘూపధంబునకు నిముక్కు పరం బగునపుడు గుణంబగు.

అ-ఏ-ఓ- ఈమూఁడును గుణంబులునాఁబడు - ఋస్థానికంబగు గుణంబు పరంబయియుండు సంస్కృతధాతూపధలకు - ఇ - ఉ - ఋ - అనువానికి సారిదిని - ఏ - ఓ - అర్ - అనునవియించు క్కు పరంబగునపు డగునని యెఱుంగునది ఛిద్ - ఛేదించు - భిద్ - భేదించు ఘుష్ - ఘోషించు - పుష్ - పోషించు - వృష్ -వర్షించు హృష్ - హర్షించు.

వ్యా—హ్రస్వమ్ము, ఉపధ (శబ్దముతుదనుండి రెండవయక్షరము) గాఁగలిగిన సంస్కృతధాతువునకు నిముక్కు పరంబగునపుడు గుణంబు (అర్, ఏ, ఓ, ఇవిగుణ సంజ్ఞగలవి) గలుగును. మూలంబునఁజెప్పిన (అ, వర్ణముగుణసంజ్ఞగలది. అనఁగా "అర్" అనునది గుణంబని భావము ఋకారస్థానంబునందు వచ్చినగుణాక్షరం చెప్పు డును రేఫపరమంచుఁ గగ్గిన అకారంబే (అర్) యగును. ఉదా. ఛిద్, భిద్, ఈధా

తువులందుఁ గడపటినుండి రెండవయక్షరం బికారంబుగావున నేకారంబనెడి గుణాక్షరంబువచ్చి 'ఛేదించు' అయ్యెను. ఘుష్, పుష ఈధాతువులకు నుపధాక్షరం బుకారంబుకావునఁ బైనిం జెప్పిన క్రమప్రకారంబున నోకారంబువచ్చి ఘోషించు, పోషించు, అయ్యె. వృష్, హృష్, ఈధాతువులకు నుపధాక్షరంబు ఋకారంబుగావున 'అర్', అనుగుణంబుగల్గి వర్షించు, హర్షించు, అయ్యె.

67 సూ—స్పృశికి గుణంబు విభాషనగు.

స్పర్శించు - స్పృశించు.

వ్యా—స్పృశ్‌ధాతువునకు గుణంబు వైకల్పికంబునగు. ఉ. స్పృశించు, స్పర్శించు ఇచ్చటఁ బక్షంబున ఋకారంబున 'అర్', అనెడిగుణంబు కలిగెను.

68 సూ—లిఖ, భుజ, రుచ, కృశంబులకు గుణంబులేదు.

లిఖించు - భుజించు - రుచించు-కృశించు - కుచధాతువునకు గుణంబులేదని యొకండు వక్కాణించెనది గ్రాహ్యంబుగాదు.

వ్యా—లిఖ, భుజ, రుచ, కృశ, అనుధాతువులకు గుణంబులేదు. ఉ. లిఖించు, ము. "సంకుచించు" అనిగుణరహిత రూపంబుండును. ప్రయోగము గీ. సుందరత్వము నకుఁ జోటిచ్చి తాసంకు । చించెననఁగఁ గనుఁ గృశించెనడుము, కవిక. 1 ఆ. 'సంకోచించు, అనియుసంయుక్తరూపంబు ఘంటాపథంబుగా వ్యవహరింపంబడు చున్నయది.

69 సూ—సృజికి నిర్మితిని గుణంబులేదు.

చతుర్ముఖుండు ప్రజలను సృజించె ॥ అతండు విషయంబుల విసర్జించె.

వ్యా—సృజ్ ధాతువునకు ‹పుట్టించుట›, అనునర్థంబున గుణంబులేదు ఉ చతుర్ముఖుండు ప్రజలనుసృజించె ఇచ్చట నిర్మాణార్థంబు కావున గుణంబులేదయ్యె. అతండు విషయంబులవిసర్జించె, భోగంబులను విడిచెననియర్థంబు ఇచ్చటనిర్మాణార్థంబు కాదు కాన ధాతుఋకారంబునకు ‹అర్ అను గుణంబుగలిగె

70 సూ—సర్వంబునకుం బ్రేరణంబునందించుక్కగు.

పచింపించు - వచింపించు - ఆవులింపించు ఖండించు - పండించు.

వ్యా—సర్వధాతువులకు (సంస్కృతధాతువులకును, తెలుఁగుధాతువులకును) ప్రేరణంబునందు (చేయుటకును నర్థంబునందు) ఇంచుక్కగలుగును ఉ. పచింపించు (పచించునట్లుచేయుట) వచింపించు (మాట్లాడునట్లుచేయుట) ఆవులింపించు (ఆవులించునట్లుచేయుట) ఖండించు(ఖండునట్లుచేయుట) పండించు(పండునట్లుచేయుట) "పచింపించు' ఇచ్చటఁ బచించుధాతువుకంటెఁ బ్రేరణార్థకంబైన యించుక్కరాఁగా ‹పచించు + ఇంచు, అనియుండెడి ఎనుబదియేడవసూత్రంబుచే మొదటి ‹ఇంచు, లోని చకారంబునకుఁ బకారంబుగలిగి పైరూపంబేర్పడె ఇట్టిత్తుక్కంగల వానియం దూహ్యము ప్రేరణార్థంబునే ణ్యర్థంబనియు, ణిజర్థంబనియుఁ జెప్పుదురు. తెలుంగులోఁ బ్రేరణార్థంబునందు నించుక్కగలుగునట్లు సంస్కృతవ్యాకరణంబునఁ బ్రేరణార్థంబునందు ణిచ్ప్రత్యయంబు గలుగును కానఁబ్రేరణంబునకు ణిజర్థంబనివ్యవహారంబు గలిగె.

71 సూ—రంజాదుల యించుక్కుకారంబునకు సబిందుకంబునకు ప్రేరణంబున ద్విరుక్తలకారంబగు.

రంజిల్లు - భాసిల్లు - వర్థిల్లు విలసిల్లు - రాజిల్లు ॥ ఈసూదేశయోగంబునభిధానము లక్ష్యకంబగు - ఛేదిల్లు కంపిల్లు - సంధిల్లు

వ్యా—ప్రేరణార్థంబులేని రంజిధాతువు మొదలైనవానియొక్క యించుగాగమచకారంబునకు దాపటిసున్నతో సైతంబు లకారద్విత్వంబాదేశంబగును. ఉ. రంజిల్లు, భాసిల్లు, వర్ధిల్లు విలసిల్లు, రాజిల్లు, 'రంజిల్లు' ప్రథమంబున 'రంజి' ధాతువునకు నఱువదిమూఁడవసూత్రంబుచే నించుక్కుగలిగి 'రంజించు' అనియుండ ననుస్వారంబుతోఁ గూడ నించుక్చకారంబునకు లకారద్వయంబుగలిగి పైరూపంబయ్యె ఇట్లే భాసిల్లు మున్నగునవి యూహించునది (సూ) ఈయాదేశయోగంబున భిదాదు లకర్మకంబులగు. వ్యా—ఈద్విలకారాదేశంబు గలిగినప్పుడు 'భిదిర్' ధాతువు మొదలైనవియకర్మకంబులగు. ఉ. భేదిల్లు, కంపిల్లు సంధిల్లు, సంస్కృతంబున భిదిర్ ధాతువువిదారణార్థంబుగావున సకర్మకంబు. తెలుఁగున నించుగాగమంబునకు లద్వయంబు చేర్పుటంజేసి యకర్మకంబయ్యె. భేదిల్లువ్రయ్యుట, బ్రద్దలగుట. 'కంపిల్లు కంపధాతువు సంస్కృతంబునందును నకర్మకంబే. దీనియించుక్కునకు లద్వయంబుచేర్చి నందునఁబైధాతువునందుంబలె విశేషంబులేదు. 'కంపించు, అనియు నకర్మకార్థకంబుగలదు 'సంధిల్లు' సంధిశబ్దంబు నామవాచకంబు. దీనికిధాతుత్వవివక్షయందు నఱువదియేడవసూత్రంబుచే నించుక్కురాఁగా 'సంధించు' అయ్యె. ఇచ్చట ననుస్వారంబుతో సయితము చకారంబునకు లద్వయంబు చేర్చినందున నకర్మకంబగు.

72 సూ—ఇంచుక్కు పరంబగునపుడు రంజాదుల యించుక్కునకు లోపంబగు.

లాదేశంబున కపవాదంబు ॥ రంజించు - భేదించు-సంధించు.

వ్యా—అఱువదిమూఁడవ సూత్రంబుచేత 'రంజ్' మొదలగుసంస్కృతధాతువులకు స్వార్థమందించుక్కురాఁగాఁ బ్రేరణార్థంబునందు రెండవయించుక్కు డెబ్బదియవసూత్రంబుచేతఁ జేసినయపుడు మొదటియించుక్కుయొక్క చకారస్థానమందు డెబ్బదియొకండవసూత్రంబుచేత విధింపంబడిన ద్విత్వలకారంబును బాధించిప్రకృతసూత్రంబుచే సర్వేంచుగ్లోపంబగునని భావము. ఉ. రంజించు, (రంజిల్లఁజేయుట) భేదించు (భేదిల్లఁజేయుట) సంధించు (సంధిల్లఁజేయుట) 'రంజ్ + ఇంచు (స్వార్థమందు) + ఇంచు (ప్రేరణార్థమందు)' ఇట్లుండ ద్విలకారాదేశంబును బాధించి మొదటిస్వార్థకించు

క్కునకు లోపంబు రాఁగాఁ ద్విరూపంబయ్యె. 'సంధిల్లు' అనునది యకర్మకంబు. ఉ. ఉల్లమునందు నక్కటికమూనుట మీకులమందుఁ గంటిమం। చల్లనమేలమాడున చలాత్మజమాటకు లేతనవ్వసం। ధిల్లఁగిరీటి, మను- 1ఆ. ఇట్లు 'ఘటిల్లు' అనునది యకర్మకము సకర్మంబుగా ఘటించు. ఉ. వానిపాపము వానినే ఘటించును. ఇట్లు సకర్మకాకర్మక భేదంబు జాగ్రత్తతో నూహించునది.

73 సూ—చుగాగమం బాచ్ఛికంబున కసంయుక్తనలడరాంతంబునకుం బ్రేరణంబున బహుళంబుగానగు.

పూను - పూనుచు - పూనించు ॥ తేలు - తేలుచు - తేలించు॥ మగుడు - మగుడుచు - మగిడించు ॥ కుదురు - కుదురుచు-కుదిరించు ॥ విను - వినుచు-వక్ష్యమాణంబుపుగాగమంబు - వినిపించు ॥ బాహుళకంబుచేఁ గొన్నింటికి జుగాగమంబులేదు - అను - అనిపించు। తిను - తినుపించు । కను - కనిపించు - దీనియత్వంబునకు దీర్ఘంబగు - కానిపించు.

వ్యా—నకారలకారడకారరేఫలద్విత్వంబు తుదిలేనియట్టి యచ్చతెనుంగు శబ్దంబునకుఁ బ్రేరణార్థంబునఁ జుగాగమంబు బహుళంబుగానగును. ఉ. పూను - పూనుచు - పూనించు - తేలు - తేలుచు - తేలించు. మగుడు - మగుడుచు - మగిడించు - కుదురు - కుదురుచు - కుదిరించు. 'పూను' ఇత్యాది ప్రేరణార్థంబు లేని రూపంబు. ఈధాతువు నకారద్విత్వంబు తుదిలేనిది కావునఁ బ్రేరణార్థమందుఁ జుగాగమంబుగల్గి 'పూనుచు' అయ్యెను. చుక్కు వైకల్పికంబుగావునఁ బ్రేరణంబునఁ బాక్షికంబుగా 'పూనించు' అయ్యె. ఇట్లే తక్కుంగలవియూహ్యంబులు. 'మగిడించు' 'మగుడు + ఇంచు' ఇట్లుండ నపదాదిస్వరనిత్యసంధియు, నెనుబదియేనవసూత్రంబుచేఁ గకారంబుమీఁది యుత్వంబున కిత్వంబునుగల్గి పైరూపంబేర్పడియె. ఇట్లే 'కుదిరించు-వినిపించు - అనిపించు - కనిపించు' ఇత్యాదులందు నెనుబదియేనవసూత్రంబుచే నిత్వం బూహించునది (మూ) విను - వినుచు వక్ష్యమాణంబు పుగాగమంబు వినిపించు.

వ్యా—వక్ష్యమాణంబనఁ జెప్పంబోవునది అనఁగా డెబ్బదినాల్గవసూత్రంబుచే విధింపఁబడి పుగాగమంబు (మూ) బాహుళకంబుచేఁ గొన్నింటికిఁ జుగాగమంబులేదు అను-అనిపించు తిను-తినిపించుకను-కనిపించుదీనియత్వంబునకుదీర్ఘంబునగు-కానిపించు వ్యా-బహుళశబ్దంబు 'ద్వన్ద్వమనోజ్ఞాదిభ్యశ్చ'(5అ-1పా-133సూ) అనినసూత్రంబందలి వనోజ్ఞాదిగణంబులోఁ బఠితంబైనది కావున భావార్థంబునందు వుఙ్ ప్రత్యయంబు నొంది బాహుళకంబాయె బహుళత్వంబుచేతనని యర్థంబు డెబ్బదినాల్గవసూత్రంబుచేఁ బుగాగమంబేకాని ప్రకృతసూత్రంబునఁ జుగాగమంబు రాదనుట 'కానిపించు అనుదానియందలి దీర్ఘమున్నష్టము

74 సూ—అట్లుపుగాగమంబును మాన్యాదులకగు

మాను - మానుపు-మానుచు మను-మనుపు-మనుచు- బాహుళకంబున దీనికించుక్కు_లేదు.

వ్యా—చుగాగమంబువోలెఁ బ్రేరణంబున మాన్యాదులకుఁ బుగాగమంబు బహుళఁబుగానగను మానపు - మానుచు (మానఁజేయుట - విడిపించుట) మనపు-మనుచు (బ్రదికించుట) బహుళమని చెప్పుటచేత మనుధాతువునకుఁ బ్రేరణంబున నించుక్కాగమ 'మనించు' అనిగాదు మానుధాతువునకు 'మానించు' అగను [చూ-77సూ)

75 సూ—చుక్స్వవర్ణంబులు పరంబగునపు డిత్వంబున కుత్వంబగు.

వ్యా—చుగాగమ పుగాగమంబులు పరంబులగునపు డికారంబున కకారంబగును ఉ. బిగియు - బిగుచు - వడియు - వడుచు - మెరియు - మెలుచు - బిరియు - బిగుపు - తెరియు - తెంపు - కలియు - కలుపు (క పవపడిచేతులు బిగిచిన, వి-పు-6ఆ వలవలకన్నీరువడ వకమ్మ, అని- 2ఆ చ. కేఁగేల్ కాలిచినబెట్కు- బేడిసలమిన్నలచిన్నల వెన్నుఁ దన్నుబల్ సొలపులమాపు' రస- 3ప

76 సూ—అట్లు చుక్పుగాగమంబుల డంగ్వాదిమాయ్యాదులకు గునగుచో వానికడ వ్రాలు లోపించు.

అడఁగు - అడఁచు - అడఁగించు మాయు - మాపు - మాయించు అడఁగు - కరఁగు - కలఁగు - నలఁగు - ఇత్యాదులడంగ్వాదులు మాయు - ఉడుగు - కడఁచు - కుడుచు - బిగియు - ఇత్యాదులుమాయ్యాదులు ఆఁగుప్రభృతు లుభయగణంబులు - బాహుళకంబునంజేసి కొన్నింటి కించుక్కుక్పుగాగమంలులు మూఁడును గొన్నింటికందు యథాసంభవముగా రెండును గొన్నింటికొక్కటియు నగు నని యెఱుంగునది ఆఁగు - ఆఁచు ఆఁపు - ఆగించు రేఁగు రేఁచు - రేఁపు - రేఁగించు పాయు - పాచు - పాపు ॥ విఱుగు - విఱుచు ॥ చూఁచు- చూపు నేరుచు- నేరుపు మేయు- మేపు లేచు లేపు ॥ కలియు - కలుపు ॥ తడియు - తడుపు - తెలియు - తెలుపు ॥ ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

వ్యా—పేర్రిగణంబునందు బాహుళకంబున 'అడఁగు' ప్రభృతులకుఁ జుగాగమంబును, మాయుప్రభృతులకుఁ బుగాగమంబునగును అప్పుడు ధాతువుల తుదియక్కరంబులకులోపంబుగల్గును ఉ అడఁగు అడఁచు - అడగించు ఇచ్చటఁ జుక్కు పరంబగునపుడు గువర్ణంబులోపించె ఇట్లే 'కరఁగు - కలఁగు- నలఁగు' ఇత్యాదులూహ్యము 'మాయు - మాపు - మాయించు' ఇటఁ బుగాగమంబు పరంబగునపుడుయువర్ణంబులోపించె ఇట్లే 'ఉడుగు- కడచు- కుడుచు - బిగియు' ఇత్యాదుల నంత్యవర్ణలోపంబు (యూ) ఆఁగుప్రభృతు లుభయగణంబులు బాహుళకంబునంజేసి కొన్నింటికించుక్కుప్పాగామంబులు మూఁడును గొన్నింటికందు యథాసంభవముగా రెండును గొన్నింటి కొక్కొక్కటియునగునని యెఱుంగునది

వ్యా—ఆఁగు మున్నగుధాతువులకుఁ జుగాగమపుగాగమంబులుభయంబు ను వచ్చును. ఈప్రకరణంబులోని సూత్రంబులందు డెబ్బదిమూఁడవసూత్రంబులోని బహుళగ్రహణ మనువర్తించినందునింముగాగమ పుగాగమంబులలో లక్ష్యానుసారం బుగా (యథాసంభవముగా) నొక్కొకచోమూఁడును, వేఱొకచోరెండును, ఇంకొక చో నొక్కొక్కటియునగు ఉ ఆఁగు- ఆఁచు- ఆఁపు- ఆఁగించు- ఆఁగు మొదటి రూపము. (ఆంచు' ఇచ్చోజుగాగమంబు, (ఆఁపు, ఇచ్చటఁ బుగాగమంబు (ఆఁగిం చు, ఇట నింముగాగమమ్ము ఆఁగుధాతువు (ఆఁగించు, శబ్దపర్యాయంబై సకర్మకంబు నంగలగు (క ద్రోఁగుమఁదూపులుతూపుల నాఁగుచుదుస్తర శరతతులారుణవారిం దోఁగుచు, రామా- శిఅ (రేఁగు - రేఁచు - రేఁపు - రేఁగించు, ఇచ్చట యథాపూ ర్వంబుగా మూఁడునుగల్గెను (పాయు - పాచు — పాపు, ఇచ్చటఁ జుగాగమపుగా గమంబులు రెండేపుటిల్లె. (విఱుగు - విఱుచు, ఇచోటఁ జుగాగమంబు మాత్రంబయ్యె (చూచు - చూపు నేరుచు - నేరుపు మేయు - మేపు లేచు - లేపు కలియు - కలుపు. తడియు - తడుపు తెలియు - తెలుపు, ఇచ్చోఁ బుగాగమం బొక్క టియే యయ్యె

77 సూ—ఇంచుక్చుక్పు గాగమంబులు పరంబులగునపుడాగ మాదేశలోపంబులు పెక్కు దెఱంగులం గానంబడియెడి.

అగు - కావించు వచ్చు - రావించు - రప్పించు ॥ విన్నప ము - విన్నవించు ॥ మోఁకాలు - మోఁకారించు ॥ కేక - కేకరించు॥ పలవ - పలవరించు - పలవించు ॥ ఆల-అలకించు - ఆలించు ॥ వ్రక్క వ్రక్కలించు నొచ్చు - నొంచు - నొప్పించు ఉండు - ఉనుచు - ఉంచు డిగు - డించు - డిగించు ॥ పెరుగు - పెనుచు - పెంచు ॥ తునుగు - త్రుంచు మునుఁగు - ముంచు - మునుచు ॥ మొగుడు - మొగుడుచు-మొగుచు - మోడుచు - మొగిడించు ॥ చొచ్చు - చొ నుపు - చొప్పించు ॥ చినుఁగు - చించు - చింపు ॥ త్రెగు - త్రెంచు-

తెంపు తిరుగు - త్రిప్పు ॥ చచ్చు - చంపు ॥ నిలుచు - నిలువరించు - నిలుపు కొను - కొలుపు ॥ పోవు - పుచ్చు - పనుచు - పంచు - పనుపు - పంపు - అనుచు - అంచు - అనుపు - అంపు- అనుప్రయుక్తంబగు పోవునకుంబుచ్చు మాత్రంబగు - మోసపోవు - మోసపుచ్చు ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—ఇంచుగాగమంబును, చుగాగమపుగాగమంబులును పరంబగుచుండు ధాతువులకుఁ బరిపఠితంబుల నాగమంబులును, ఆదేశంబులును, వర్ణలోపంబులును లోకంబునఁ గానిపించెడిని ఉ. (అగు - కావించు, నించుక్క పరంబగునపు డగుధాతువునకుఁ గావాదేశంబు (వచ్చు — రావించు - రప్పించు, ఇచట వచ్చునకు రావురప్పలు వైకల్పికంబుగా నాదేశంబులయ్యె ఇట్లే (విన్నపము - విన్నవించు మోఁకాలు - మోఁకాలించు - కేక - కేకరించు, పలవ - పలవరించు - పలవించు, ఆల - ఆలికించు, ఆలించు వ్రక్క - వ్రక్కలించు నొచ్చు-నొంచు-నొప్పించు ఉండు- ఉనుచు ఉంచు డిగు-డించు-డిగించు పెరుగు-పెనుచు-పెంచు తునుగు-తుంచు మునుఁగు-ముంచు-మునుచు-మొగుడు-మొగుడుచు-మొగుచు- మోడుచు - మొగిడించు. చొచ్చు చొనుపు - చొప్పించు చినుఁగు—చించు—చింపు' త్రెగు—త్రెంచు త్రెంపు తిరుగు—త్రిప్పు చచ్చు—చంపు నిలుచు—నిలువరించు—నిలుపు కొను—కొలుపు ఇత్యాదులందు మూలధాతువులను, ప్రేరణార్థకరూపంబులను, బరికించి వానియందలి వర్ణవికారంబుల సూక్ష్మబుద్ధిచే నూహించునది. (సూ) పోవు- పుచ్చు-పనుచు-పంచు-పనుపు పంపు. అనుచు,అంచుఅనుపు-,అంపు అనుప్రయుక్తంబగుపోవునకుంబుచ్చుమాత్రంబగు ఉ మోసపోవు—మోసపుచ్చు, ఇత్యాదులెఱుంగునది. వ్యా—(పుచ్చు—పనుపు ఇత్యాదులయందలి చుగాగమపుగాగమవిశిష్టరూపంబులు ప్రేరణార్థంబునందగు వెండియు నీరూపంబుల యాద్యక్షరలోపంబు వైకల్పికంబుగానగు. ఉ. (అనుచు) ఇత్యాదులు, వేఱొకశబ్దంబుతో నేకీభవించిన పోవుధాతువునకు (పుచ్చు, అనురూపంబేగాగావేశంబగునుగాని తక్కినపూర్వోక్తపనుచు ప్రభృతులాదేశంబులు కావేరవు ఉ మోసపోవు ప్రేరణార్థకంబు మోసపుచ్చు (మోసపనుచు-మోసపంచు' ఇత్యాదులసంభవంబులు

78 సూ—అనాద్యములకించుక్కు పరంబగునపుడు పుగాగమంబగు మానునకు విభాషనగు.

అనిపించు అను - కను - తిను - విను మానిపించు మానించు.

వ్యా—'అను- కను- తిను- విను' మున్నగుధాతువులకు నించుక్కు పరంబగునపుడు పుగాగమంబు నిత్యంబుగను, మానునకు వైభాషికంబుగను గల్గును ఉ అనిపించు 'అను + ఇంచు ఇట్లుండఁ బ్రకృతిసూత్రంబునఁ బుగాగమంబును, ఎనుబదియేనవసూత్రంబున నువర్ణకంబుమీఁది యుకారంబునకికారంబును రాఁగాఁ బైరూపంబుసిద్ధించె ఇట్లే కనిపించు-తినిపించు- వినిపించు' ఇత్యాదులు. 'మానిపించు-మానించు' ఇచ్చఁబుగాగమంబు వైభాషికంబుగావున రూపద్వయంబు.

79 సూ—అడ్డాదులకించుక్కు పరంబగునపుడు గుగాగమంబగు నప్పాదులకు విభాషగు.

అడ్డము - అడ్డగించు ॥ అడ్డము - ఓర-చిత్తము - పంతము - పెల్ల - బోర - మట్టము - మేళము - ఇత్యాదులడ్డాదులు ॥ అప్ప- అప్పగించు - అప్పించు ॥ అప్ప - ఒప్ప - పల్లము - కోపము ॥ ఇవి యప్పాదులు.

వ్యా—,అడ్డము- ఓర- చిత్తము- పంతము- పెల్ల- బోర- మట్టము- మేళము మొదలైనవానికినించుక్కు పరంబగునపుడు గుగాగమంబునిత్యంబుగను, 'అప్ప- ఒప్ప- పల్లము,కోపము' మొదలయినవానికి నించుక్కు పరంబగుతఱి గుగాగమంబు వైభాషికంబుగను గలుగును. ఉ అడ్డగించు—మువిభక్తిపుట్టని యగ్గళశబ్దంబుకంటె నఱువదిగూఁడ వసూత్రంబుచే నించుక్కు పుట్టి ,అగ్గలించు, అయినట్టులిచ్చటఁ గేవలంబైన (మువర్ణకంబులేని) యడ్డశబ్దంబంగలాదగాపఠితంబని యెంచఁబడినందున నఱువదిమూఁడవసూత్రంబుచే నించుక్కు వేయఁగాఁ బ్రకృత్యాతంబున గుగాగమంబు

హైరూపంబయ్యె ఇట్లే చిత్తగించు- పంతగించు-వట్టగించు- మేళగించు' ఇత్యాదులందు మువర్ణోత్పత్తికిఁ బూర్వమందే కేవల ప్రాతిపదికంబుకంటెనిరువదిమూఁడవసూత్రంబుచే నిుముగాగమంబుగల్గిన దనిగ్రహింపవలయు. 'అప్పగించు- అప్పించు' ఇటఁగుగాగమంబు వైభాషికంబువుగానయీపదద్వయంబు ఇట్లే 'ఒప్పు- మున్నగువానికి గ్రహించునది

80 సూ.—ఆడోఁడుకూడులడకారంబునకుం జుక్కుపరంబగునపుడు రేఫంబగు.

ఆడు - ఆరుచు - ఆడించు ॥ ఓడు - ఓరుచు - ఓడించు కూడు-కూరుచు-కూడించు

వ్యా—'ఆడు- ఓడు- కూడు' ఈధాతులయందలి డకారంబునకు నిుముక్కుపరంబగునపుడు రేఫంబుగల్గు ఉ ఆడు- ఆరుచు- ఆడించు- 'ఆరుచు' ఇచ్చోఁనాడు ధాతువునకంటె డెబ్బదిమూఁడవసూత్రంబుచేఁ జుగాగమంబురాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబున ధాతుడకారంబునకు రేఫంబుకలిగె 'ఆడించు' డెబ్బదిమూఁడవసూత్రంబుచేఁ జుగాగమంబు బహుళంబుగావునఁ బక్షంబుననిుముగాగమంబు. ఇట్లే ఓడు- ఓరుచు- ఓడించు కూడు- కూరుచు- కూడించు

81 సూ.—చెడునకుం జుక్పుగాగమంబులును డాకలఘు రేఫంబునగు.

చెఱుచు - చెఱుపు.

వ్యా—'చెడు' ధాతువునకుఁ బ్రేరణంబునఁ జుగాగమపుగాగమంబులు వైకల్పికంబుగనగుటయేకాక ధాతుడకారంబునకు రేఫంబుగలుగు. ఉ. చెఱుచు- చెఱుపు- ఇందు క్రమముగా. జుగాగమపుగాగమంబులు పరంబగుటవలన లఘురేఫంబు గలిగె.

82 సూ—పడునకుంజుక్కు—ను డాకలఘు రేఫంబునగు.

పఱుచు

వ్యా—పడుధాతువునకుఁ జుగాగమంబును, డకారంబునకు శకటరేఫంబును, గల్గు ఉ. పఱుచు- ఇట ‹పడు' ధాతువునకుఁ జుక్కు-పరంబగునపుడు శకటరేఫంబు గలిగెను. ఇందలిశకటరేఫం బుకారాంతంబు క, ‹భంగించియితరకాంతఁడొ' అంగుట తప్పారడంబఱచిపురుషులకు, కళా- 7ఆ ' అనినకళాపూర్ణోదయ పద్యంబునద్వితీయపాదస్థంబైన ‹పఱచి, శబ్దంబుశాస్త్రంబున నుకారాంత ఘటితంబయ్యె నేనియతియ శాస్త్రీయంబగునుగావున నిందలి శకటరేఫంబకారాంతంబుగను నుండవచ్చును

83 సూ—శబ్దపల్లవంబగు పడునకించుక్కు- వి భాషనగునగు చో డాకులఘు రేఫంబగు.

వెలువడు - వెలువరించు - వెలువఱుచు ॥ చొప్పడు - చొప్పరించు - చొప్పఱుచు.

వ్యా—రెండుశబ్దంబులు చేరి యపూర్వార్థబోధకంబై వేఱొక యఖండశబ్దంబగుట శబ్దపల్లవంబు(రెండుశబ్దంబులసంయోగంబునఁ జిగిర్చిననూతనశబ్దంబు) నాఁబడు ‹శబ్దపల్లవంబగుపడునకు, అనఁగా 'శబ్దపల్లవంబులో నంతర్భూతంబగు పడునకు, అని యర్థమ్ము, అట్టిపడుధాతువునకు నించుక్కు-విభాషగానగును దానికిఁదోడుగా డాకు లఘురేఫంబుగలుగును. ఉ. వెలువడు-వెలువరించు-వెలువఱుచు ‹వెలువడు, (వెలి + పడు) ఇటనించుక్కు-పరంబగునపుడు ప్రకృతసూత్రంబున లఘురేఫంబయి ,వెలువరించు' అను రూపంబయ్యె. పక్షంబునఁబూర్వసూత్రంబుచే జుగాగమశకటరేఫంబులు గలిగి ‹వెలువఱుచు' అయ్యె. ఇట్లే చొప్పడు- చొప్పరించు- చొప్పఱుచు

84 సూ—ప్రేరణంబునం దించుక్కు- మీఁద నించుక్కు-లేదు.

ఇటనుటంజేసి ప్రేరణార్థంబయిన యిత రాగమంబు మీఁదఁప్రేర

ణార్థంచు గాగమంబగునని యెఱుంగునది ॥ నొచ్చు - నొంచు - నొం పించు ॥ చచ్చు - చంపు - చంపించు.

వ్యా—ప్రేరణార్థకంబైన యించుగాగమంబు పైనిఁదిరిగి ప్రేరణార్థకంబగు నించుగాగమంబు రాదు గాని ప్రేరణార్థకంబులైన చుగాగమపుగామంబుల పైనిదిరిగి ప్రేరణార్థకంబయిన యించుగాగమంబు రావచ్చునని భావము ఉ. నొచ్చు- నొంచు-నొంపించు 'నొంచు, డెబ్బదియేడవసూత్రంబుచే నొచ్చునకుఁ జుగాగమంబుగల్గి 'నొంచు,అయ్యె దీనిపైనిందిరిగి ప్రేరణార్థకంబైన యించుకు్ౘరాఁగా నెనుబదియేడవసూత్రంబున నొంచుచకారంబునకుఁ బకారంబుగల్గి 'నొంపించు, అయ్యె 'చచ్చు, దినికి డెబ్బదియేడవసూత్రంబునఁ బుగాగమఘటితరూపంబు 'చంపు , అయ్యె దీనిపైనించుకు్ౘగలిగి 'చంపించు, అయ్యెను

85 సూ—ఇత్వంబుగాని యెత్వంబుగాని కూడుచో ననాద్యంబయిన యుత్వంబున కిత్వంబగు.

నిగుడు - నిగిడి - నిగిడె ॥ మగుడు - మగిడి - మగిడె ॥ ఉడుగు - ఉడిగి - ఉడిగె - మునుఁగు - మునిఁగి - మునిఁగె.

వ్యా—ధాతువు మొదటలేని యుకారంబున ఇకారంబొండె ఎకారంబొండె, దర్వాతఁబ్రాప్తించినచో నయ్యుదియికారంబగు ఉ. నిగుడు నిగిడి- నిగిడె 'నిగుడు, దీనికి మున్నుదియెనిమిదవసూత్రంబుచే ధాతువుపైనివర్ణకంబుగల్గి యపదాదిస్వరసంధిచే 'నిగుడి, అనికాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబున గకారంబుమీఁది యుకారంబున కిత్వంబు గల్గి 'నిగిడి, అయ్యె ,నిగుడె' నిగుడుధాతువుపైని బదునాఱవసూత్రంబుచే భూతార్థక (ఈవక్ష్యమాణగ్రంథము రంగయాఖ్యశిష్యసాహాయ్యశూన్యంబుగా రచింపఁబడినది) లిడాదేశపుజ్ఞునకు ఎనువర్ణంబు, ఆదేశముకాఁగా "నిగుడు+ఎను" అయి యపదాది స్వరసంధిచే "నిగుడెను" అనురూపంబు సంభవించినపిదపఁ బ్రకృతసూత్రమున 'గ' కారమున కిత్వముగలిగి 'నిగిడెను' అయ్యెను ఇట్లు 'మగిడి' 'మగిడెను' 'మునిఁగిఁ

మగిడెను' ఇత్యాదులూహ్యంబులు ధాతువుతుదయందు ఇకారముగాని యెకారము

గాని యాదేశముగాఁ జేరినచో మొదటియుకారమునకుఁగాక తక్కినయుకారమునకు నిత్యమువచ్చునని యర్థము చెప్పుటచే ‹ఉదరిమునిఁగి ఇత్యాదుల తొలియుకారము నకు నిత్యఁబురాలేదు ఉ ‹పొత్యకి డిభకుపైసాయకదళకంబు నిగిడింప' ఉ హరిర ఆ ఉ॥ ఉత్పలగంధినన్నుడిగియొడ్లనుబంధము' భార విరా ౨ ఆ.

86 సూ—ముజ్జీత్తులు ముత్తునాఁబడు.

వ్యా— ఆశీ, శ్యాప సంప్రార్థనవిధులయందలిముదుజ్జులును, లజే, కలజి, నజే రుజే, పుజే, ఇత్యాదిజీత్తులును, ఈ తెలుఁగువ్యాకరణంబున ‹ముత్తు' అనుసంజ్ఞతో వాడఁ బడునని యర్థము

87 సూ—ప్రేరణేంచుక్కు పరంబగునపుడు పకారంబు చకారంబునకగు.

పచించు - పచింపించు ॥ వచించు - వచింపించు ॥ పిలుచు - పిలిపించు - వలచు - వలపించు పత్వంబు హెచ్చునకుం గలుగదు మెచ్చునకు విభాషనగు ॥ హెచ్చించు - మెప్పించు - మెచ్చించు.

వ్యా—ప్రేరణేంచుక్కు అనఁగా, చేయుట యనునర్థమందుఁ గర్గినయించుగాగమంబు. (70 సూత్రంబున) అదిపరంబగునపుడు ధాతుచకారంబుపకారంబగు ఉదా. పచించు, పచింపించు॥ వచించు వచింపించు॥ పిలుచు పిలిపించు॥ వలచు వలపించు పత్వంబు హెచ్చునకుంగలుగదు- మెచ్చునకు విభాషనగు హెచ్చించు, మెప్పించు. మెచ్చించు ఇట "పచించు + ఇంచు॥ అనియుండఁగా, ఇంచుగాగమంబునకుఁ పూర్వమందున్న ‹పచించు, శబ్దంబుతుదిచకారంబుపకారంబయి ఉకారసంధిగలిగి "పచింపించు" అయ్యె పచించునట్లుచేయుటయని యర్థము—ఇట్లన్యంబులు నూహ్యంబులు

88 సూ—ఆగమాన్య చకారంబుల కద్వియుక్తంబులకు ముత్తుపరంబగునపుడు పవలగు,

ఆగమంబు - పచింపఁడు - పచింపుము అడఁపఁడు-అడఁ
ము ॥ అన్యము - పిలువఁడు - పిలువుము.

వ్యా—ఇంమగాగమ చుగాగమ చకారంబులకునుభయంబులకును, ద్విత్వంబులేని ధాతుసిద్ధచకారంబునకున ముడుజ్జులును, జీత్తును, బరంబగుచో, నకారవకారంబులగు, ఆగమచకారంబునకు పకారంబును అన్యచకారంబునకు (సిద్ధచకారంబునకు) వకారంబును వచ్చునని క్రియాన్వయము సాధ్యసిద్ధచకారంబులకు క్రమంబుగాఁ బకారవకారంబులగు నని ఫలితార్థము ఉదా ఆగమంబు పచింపఁడు పచింపుము అడఁపఁగు అడఁపుము అన్యము పిలువఁడు పిలువుము

"పచింపఁగు' ఇట పచించులోని చకారంబు డెబ్బదవసూత్రంబున విధింపఁబడిన యించుగాగమంబుదిగావున నట్టిచకారంబునకు పకారంబుగలిగెను

"అడఁపఁడు" ఇచట అడఁగుధాతువునకు డెబ్బదియావసూత్రంబునఁ జుక్కాగా నాగమచకారంబైనందునఁ బైరూపంబు సిద్ధించె ఇట్లు శాస్త్రసాధ్యంబులైన చకారంబులుపకారంబులగుటకు నుదాహరణంబు. 'పిలుగఁడు,— 'పిలుము, చకారము మాత్రసాధ్యము కాక సిద్ధంబైనందున వకారంబయ్యె.

89 సూ—ఖండబిందువు మీఁది సిద్ధ చకారంబునకు ముత్తుపరంబగునపుడు పకారంబు ప్రాయికంబుగనగు.

తలఁపక - త్రేఁపక - తోఁపక ఏఁచునకు వైభాషికంబు - ఏఁపక - ఏఁచక నోఁచునకుం గలుగదు - నోఁచక.

వ్యా—ముడుజ్జులును, జీత్తులును బరంబగుచో నర్ధానుస్వారముమీఁది సిద్ధచకారంబునకు (88) సూత్రాంశమునవకారము రాక యీసూత్రమునఁ బకారంబే వచ్చునని పూర్వవిధికి నపవాదము అర్ధానుస్వారము, అనునాసిక్యమునకు గుఱుతు. అనగా నాసికతో నుచ్చరింపవలసియున్న యచ్చునకుఁ దర్వాత నర్ధానుస్వారము చిహ్నముగా నుంపఁబడును ఉచ్చరించుటలోనిట్టి యచ్చు కేవలము ముఖమునకే కాక "సూ॥ ముఖనాసికా

వచనోఽనునాసికః" అనుసంస్కృతవ్యాకృతిసంప్రదాయంబున నాసికకునుపయితమర్ధభాగ ముగాఁ జెందియుండునన్న యర్థంబు సూచింపనర్ధబిందువు వ్రాయఁబడుమన్నది అర్ధ బిందులేఖనంబున నట్టి స్వర మనునాసికమనినబహుశాస్త్రప్రసిద్ధార్థ మే ప్రకటింప బడుంగాని దానంజేసి క్రొత్తవింతలేమియు లేనందుల దీనినవాద్యవర్ణంబులైనయలఘుశే షాదులగ ణంబులోఁ బరిగణించుట యవిచారితమూలకంబని గ్రహించునది విశేషంబుగా నేతద్విషయంబ స్వప్రచితంబయినచతుర స్యశోకకంబులోనిమద్దళకా నీవ్యాసంబునఁజర్చిం పఁబడెంగాన నయ్యది చూడందగు "ప్రతిజ్ఞానునాసిక్యాఃపాణినీయాః" అను సంప్రదాయంబనుసరించి సాంస్కృతికవ్యాకరణవ్యాఖ్యాతలు భాష్యకారాదులయుప దేశవశంబునఁ దెలిసికొనినట్టులే యీయాంధ్రభాషయందును బొత్తంబులలో గురుపరం పరానుసారంబునఁ బ్రవహించుచున్న యర్ధానుస్వారచిహ్నంబులంజేసి యానునాసిక్య మను గ్రహింతురుగాక

ఉదా—తలఁపక. త్రేఁపక తోఁపక ఏఁచునకునై భాషికంబు ఏఁపక ఏఁచక। నోఁచునకుంగలుగదు నోఁచక॥ "తలఁచు" ధాతువుచకారమర్ధానుస్వారముత ర్వాతిది యయినంగున జీత్తైనకజేవర్ణకంబుపరంబగుచో, పకారంబుగస్థి (20) సూత్రంబునఁ బకా రోపరియుకారంబున కత్వంబుగస్థి తలఁపక అయ్యె ఇట్లుతలఁపని, తలఁపను తలఁ పరే, తలఁపకురే ఇత్యాదులూహ్యంబులు

నోచునకుమాత్రము పకారంబురాక నోఁచ, నోఁచని ఇత్యాదిరీతినిమందును "ఉ చొక్కపుఁబ్రాయమున్ని గులసోయగముంగల ప్రాణనాయకుం డెక్కువవశ్య తకా రఘల నేకటఁ దీర్చి సమేలమొప్పఁగా నక్కనగారవించి ప్రియమందగనోఁచని యింతి దైనకా చక్కదనం బదేమిటికి జవ్వనమేటికి నేర్పులేటికిన్ మను. 3 ఆ

20 సూ—ఆగమ చకారంబునకు నెఱసున్న మీఁది దాని దుక్కు పరంబగునపుడు పకారంబు విభాషనగు.

ఆకర్ణింపుదురు - దంపుదురు - చింపుదురు పత్వంబు రానిప క్షంబున వక్ష్యమాణతాదేశంబు ఆకర్ణింతురు ॥ దంతురు చింతురు

వ్యా— నిండుసున్నతర్వాతి సాధ్యచకారంబునకు దుగాగమంబు పరంబగునప్పుడు పత్వంబు వికల్పంబుగా నగును

"ఆకర్ణింపుదురు" ఇట, 'ఆకర్ణించు' అనుదానికంటె (6) సూ—నఁ దద్ధర్మార్థంబులందు లాట్టు రాఁగా బిమ్మటఁ బ్రథమపురుషమందొండె మధ్యమపురుషమందొండె బహుత్వము వివక్షితమయినప్పుడు (8) సూ—న రువర్ణకంబు గల్గుచో, "ఆకర్ణించురు" ఇట్లుండును (22) సూ—న దుగాగమంబు రాఁగా, "ఆకర్ణించు + రు" అనియుండు దుగాగమంబు పరంబుకాఁగా నిండుసున్నమీఁది చకారంబునకుఁ బ్రకృతసూ—న పకారంబుగల్గి "ఆకర్ణింపుదురు" అయ్యె పత్వవిధి వైభాషికంబు గావున నియ్యది ప్రాప్తింపనితఱిని "ఆకర్ణించుదురు" శబ్దంబులోని 'చుద్' అనువర్ణంబు లుభయంబులకును తకారహల్మాత్రమొక్కటియే యాదేశంబై 'ఆకర్ణింతురు' అను రూపంబు సిద్ధంబగు పక్షంబున (62) సూ—న 'ఆకర్ణింతుర్' అగు ఆకర్ణించెదరు దంచెదరు ఇత్యాదులునుండవచ్చుంగాని ఆకర్ణించుదురు, దంచుదురు ఇత్యాదిప్రయోగంబులు ప్రామాదికములని రెఱుంగునది

91 సూ—అగు వచ్చు చొచ్చుచూచులకు ముత్తుపరంబగునప్పుడు కా, రా, చొరు, చూడు, లగు.

అగు - కాఁడు ॥ వచ్చు - రాఁడు - రమ్ము ॥ చొచ్చు - చొరఁడు - చొరుము ॥ చూచు - చూడఁడు - చూడుము

వ్యా—అగు ప్రభృతులకు ముద్బుగును, జీత్తుడు బరంబగుచో, కాదులు యథాసంఖ్యముగా నాదేశంబులగునని యర్థము "తద్వ్యంతౌటకితౌ" అను సూత్రంబున భావ్యర్థక్రియటశేఖరాదులయందు ద్వంద్వసమాసములోని పదార్థంబులకును, సముచ్చయార్థకశబ్దసహితంబులైనవాక్యంబులలోని పదార్థంబులకును లోకమర్యాదననుసరించి

యథాసంఖ్యాన్వయము రానేరదని శంకించుకొని 'యథాసంఖ్యమనుదేశస్సమానామ్' అనిపాణిని ప్రత్యేకముగా సూత్రము నొనరించినందున నీవ్యాకరణశాస్త్రంబున మాత్రము క్రమాన్వయము చెల్లదన్నునని వ్రాయఁబడినది ప్రకృతంబున బాలవ్యాకరణంబులో సూరిగారు పాణినివలె ద్వంద్వాములయందు సాహిత్యమును నిరసించి ప్రత్యేకముగా నన్వయము చెల్లునన్న యర్థంబును సమర్థించునట్టి పారిభాషికసూత్రమును రచింపనున్న ను, యన్, రుక్, ఇత్యాదులయందు 'అద్యంతౌటకితౌ' అనుసూత్రార్థమును స్మరించుకొని కార్యంబులు నిర్వహించుకొన్నట్లే యట్టిస్థలంబులయందుఁగూడ శాస్త్రాంతర సిద్ధంబగు యథాసంఖ్యసూత్రమునర్థమ్ము జ్ఞప్తినుంచుకొని యీవ్యాకరణమందును క్రమాన్వయము చేసికొనవలయునని గ్రంథకర్త తాత్పర్యము లోకమందుమాత్రము శాస్త్రజ్ఞుల మతంబున సాహిత్యార్థమును దిరస్కరించునట్టి ప్రత్యేకాన్వయము సమన్వయింప నేరదని తలంచునది

ఉదా—అరు - కాఁడు - వచ్చు - రాఁడు రమ్ము॥ చొచ్చు-చొరఁడు చొరుము॥ చూచు మాడ్డఁడు - చూడుము

"రమ్ము" ఇం, వచ్చునకు లోట్ మధ్యమపురుషైకవచనము వివక్షితమయినపుడు 'వచ్చు + ము' ఇట్లుండఁ బ్రకృతసూత్రమున రాదేశము రాఁగా, 'రా + ము' అని యయ్యె తర్వాత (61) సూత్రమున దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును ముపర్ణకంబునకు ద్విత్వంబు సంభవించి పూర్వోక్తరూపం బేర్పడె

92 సూ—ఇచ్చునకు సర్వంబున కీయగు.

ఇచ్చు - ఈఁడు ఇమ్ము ॥ ఈయయను నదేశంబు నొకానొక చోఁ గానంబడియెడి - బలిమినీ యనిభూమివలయ పతుల.

వ్యా—ము డుకు ను, జేక్తు ను బరంబగునపుడు ఇచ్చుధాతువునకు ఈ అనునది సర్వాదేశంబగు.

ఉదా—ఈఁడుఇమ్ము ఈయుమను నాదేశంబు నొకానొకచోఁ గానంబడియె డి. బలిమిని యనిభూమివలయుపతుల.

వ్యా—సుజేయు క్వాచిత్కంబుగానీయుశబ్దంబుతోలియుకారంబునకు హ్రస్వం బుగలిగి యుకారంబునకు ద్విత్వంబును జూపట్టెడి ఉ పత్యుచ్చబాపి గుబ్బలను బా హులఁబట్టఁగనిచ్చి మోవిపైఁ దియ్యని మోవియుంచనుదీరఁగఁ గోర్లఁగనిచ్చి యిప్పు డో తొయ్యలినిమ్ముట్టినను ద్రోచవవేనుఁగునిచ్చి యుంకువం బియ్యక యుయ్యెడఁద గునే యమునికి నేఁ-బాడియే॥ శశిబింగుచరిత్రము.

93 సూ—తేతేరలు తెమ్మనకగు.

తెమ్ము—తేఁ( )— తేరఁడు - తెమ్ము - తేరుము.

వ్యా—ము, కుజ్జులను, జేత్తులనుబరంబగుచోఁ దెమ్ముధాతువునకు దే, కాని తే రు కాని పర్యాదేశంబగు. ఉదా-తెమ్ము-తేఁడు తేరఁడు తెమ్ము తేరుము కం॥ ప్రనొకరుండనవచ్చెనఁ గాని బలము తేను నీవ గలిపినశస్త్రాస్త్రనేకవిధవిలాసము దా నవలయు సేన గాదెశక్యంబగుయట॥ భార, ఉద్యో. ౪ అ.

94 సూ—చావు నోవులు చచ్చు నొచ్చులకగు.

చచ్చు - చావఁడు - చావుము నొచ్చు - నోవఁడు - నోవు ము॥ వక్ష్యమాణంబు ద్విత్వంబు - నొవ్వఁడు.

వ్యా—ము, డుజ్జులును, జత్తులును, బరంబగుచో, 'చచ్చు' నకుఁ జావును నొ చ్చునకు నోవును నా దేశంబగు.

ఉదా—చచ్చు-చావఁడు చావుము॥ నొచ్చు-నోవఁడు—నోవుము వక్ష్యమాణ ద్విత్వంబు నొవ్వఁడు. (వ్యా) ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదములోని యీ-అనసూత్రమున నోవులకు ద్విత్వంబును సమాసపరిచ్ఛేదములోని 13 సూ—న నాదిస్వరంబునకు హ్రస్వంబును గలుగునని తాత్పర్యము.

క॥ ఎవ్వరులేనడ నోకట్టఁడు నోవ్వంగా నడిచివేని నొప్పికొలఁదియుఁ గాఁ, జివ్వక తమునరయుందగు నోవ్వినవాఁ డెగ్గులాడు నుత్తముఁడైనన్. విజ్ఞా. పా౨. కాం (కేతన)

చ. అనఘుని ధర్మనందనుని నాసభ నమ్మెయి దీవు నోవ్వఁబల్కిన ఫలమందఁజేసెదఁ జలింపక యింతక సేపు నిల్వుమీ నినులఘుచిత్తుఁ గూరు నవినీతు మదాంధునిఁ ద్రుంచి నన్నుఁ బెంచిన గరువంపుఁ దండ్రులకుఁ జిత్తము మెలర్పఁ బుణంబుదీర్చెదన్॥ భార ద్రో. ౫ ఆ

౭౦ ఉత్తరపదంబగునపుడు వానిపువర్ణంబు విభాషను లోపించు.

చాక - చావక - చాకుము - చావకుము । నోక - నోవక - నోకుము - నోవకుము.

వ్యా— క, చ, ఇత్యాదులు పరంబగునపుడు చావునోవుల వుకారంబునకు లోపంబు విభాషగానగు ఉదా- చాక-చావక-చాకుము-చావకుము॥ నోక-నోవక-నోకుము-నోవకుము.

"చాక" ఇట, కచవర్ణకంబు పరమగుచో 'చచ్చు'నకు, జావుకుమాదేశము కాఁగా (94 సూత్రమున) ప్రకృతిసూత్రమున వువర్ణంబులోపించిన పూర్వోక్తరూపం బయ్యె ఇట్లే నోక, నోక్, చాక్ ఇత్యాదులూహ్యంబులు.

స్రగ్ధర— గాండీవజ్యారవంబుద్భటమయి పెలుచం గప్పినన్ భీమ బాహా దండం బెదొప్పంగుంభద్గద జడియుచు రౌద్రంబుగాఁదోఁచినన్నే దండద్వంద్వంబు మాడ్కిన్ దళిమి కవలు మార్కొంగఁ దాఁకినన్ జాకుండఁబోకుండఁ గౌరవ్యులకు వశమె బిట్టోర్చి మూర్ఛిల్లకుండన్॥ భార. ఉద్యో ౧ ఆ

శా చాపాచార్యుఁడు భీష్ముఁడుం గృపుఁడు నశ్వత్థామయుం గర్ణుఁడున్ భూపశ్రేష్ఠుఁడుఁ దారు మున్నెఱుగరే పోరెట్లు కయ్యంబులా శాపాతంబులు మట్టలా వెఱుఁగమిం జావేఁడి మార్కొందురిం తే పోతమ్ముఁ గపిధ్వజ ప్రభలయం దీధూతులం జేయవే॥ భార ఉద్యో. ౧ ఆ.

శా. ఆకేశగ్రజుఁడంత నా నృపుని రాజ్యంబెల్లఁ జేరన్ ఫలం
బాకాంక్షింపఁగఁ గల్గు మృత్యువు నవిద్యం బుట్టకుండం దుదం
జాకుండన్ బ్రతెనంచు యోగనిరతిన్ జ్ఞానాశ్రయుండై మహా
నీకంబున్ రచియించు సంచోకటికిన్ దీక్షించితామన్నచోన్॥ ఆము. ౪ ఆ

క. చాకున్న నీదు మూర్తులు శ్రీకాశీక్షేత్రమెవ్వరికి నిదినిక్కం
బీకు నిరమిచ్చె శిఖరా లోకనమాత్రమున ముక్తులు కురంగాక్షీ. కాశీఖండము

క. బలమున నీతో దొరయఁగ నిలనెవ్వఁడు గలఁడు నా ~~[illegible]~~
తలఁపఁగ బ్రహ్మాంతకుదంష్ట్రిలు నీ నిందగీపశమె చాకుండంగన్॥
భార స్త్రీప. ౧ ఆ

క. మూఁకలు మొత్తులు కొడుకులుఁ జాకుండు తెఱంగుఁగను ము సరగనటంచున్
డాకొని యొడ్డిగిఁ బురుషుల్ గాకయుండిన దురమొనర్చఁగా రమ్మనుమీ॥
అ. తె. రా యు. కాం.

క. నాలుగుదిశలను దాన జ్వాలావళిగవిసెనండి చానోపఁగృపా
లోలాననో నక్కసరి తూపాలముఁ జేరంగ నెత్తికొని పొమ్మ దయన్॥
భార. అరణ్య. ౨ ఆ

క. నోనేపినూరుహాయసంతానముఁ జంపుటయు శల్యతనయుఁడవిరథుం
డై రిరుపమానమగుతన మానము వాహనము గాఁగ మదమెలరారన్॥
భార ఉద్యో. ౧ ఆ.

సీ. అర్జునిపైఁగూర్కి నతనినోనేయఁడు

సచరాచరంబయిన జగములెల్ల తే. నొక్కడు నగ్గమై కండంగినఁ జిక్కువడుచు దివ్య
బాణజాలంబుల దీటుకాలిపి ప్రాణములు డాపఁడతనిపాటిదొరల గాన మే రాజ్యముల
ఘుండుఁ గౌరవేంద్ర॥ భా. ఉద్యోగపర్వ ౭ ఆ

గీ. బలములచ్చెరువందు నట్లలవు మెరయ నీసుతుండనిలజుఁ దాకినిశితసాయ
కములనొప్పించిరథకురంగములనొంచి సూతునొనేయఁగ్రోధనిస్ఫూర్తి నతఁడు.

భార. ద్రో. ౪ ఆ

96 సూ—అగున కనుకనులకు ముజ్జిత్తులు పరంబులగునపుడుకా నాకానలు విభాషనగు.

అపవాద్య సూత్రముచే గాకువకారంబు - వక్ష్యమాణంబౌత్వంబు - కమ్మా - అగుము - అవుము ఔము కందు - అగుఁడు - అవుఁడు - ఔఁడు ॥ నాఁడు - అనఁడు కానఁడు - కనఁడు.

వ్యా—ముజ్జు (ముడుజ్జులు) పరంబగునపుడు అగునకు "కా" ఆదేశంబును జిత్తుపరంబగునపుడు అనునకు 'నా' యును కనునకు 'కాన' యును నాదేశంబులు సూత్రోక్తక్రమంబునగు (మూలము) అపదాద్యసూత్రముచే గాకు వకారంబు వక్ష్యమాణంబౌత్వంబు

వ్యా—అచ్చికపరిచ్ఛేదములోని 27 సూ-మున, అగుధాతుగకారంబునకు వికల్పంబుగా వకారంబును, ప్రకృతిపరిచ్ఛేదములోని 108 సూత్రమున. అవునకు బహుళంబుగా, ఔకారంబును నాదేశంబులగునని భావము.

ఉదా—కమ్ము-అగుము. అవుము ఔము॥ కందు-అగుఁడు-అవుఁడు-ఔఁడు నాఁడు-అనఁడు-కానఁడు-కనఁడు॥

వ్యా—'కమ్ము' ఇటఁబ్రకృతసూత్రంబున మధ్యమపురుషైకవచనము పరంబగుచో నగునకు వికల్పంబుగా, 'కా' కారమువచ్చి 'కా + ము' అనియయ్యె 61 సూత్రమున హ్రస్వంబుగఁగి ముత్వంబునకు ద్విత్వంబురాఁగాఁ ద్విరూపంబేర్పడె కాదేశము వైభాషికంబగుటం జేసి యభావపక్షంబున 'అగుము' అనురూపంబు. 'అవుము' అచ్చికపరిచ్ఛేదములోని 27 సూత్రమున వత్వంబు. 'ఔము' ప్రకృతిపరి-ములోని 108

సూ-న, జొత్వంబు (కండు' ప్రకృతసూత్రమున దుబ్బుపరంబగుచో, కాదేశము రాఁగా కా + డు అనియుండు.

61 సూత్రమున హ్రస్వంబు రా .క + డు' అనియుండు. ఇట దువర్ణకంబు జిత్తు గాన జిత్తు బిందుపూర్వంబగు నను సూత్రమునఁ బూర్ణబిందువు రాఁగ, (కండు' అని యుండు సంధిపరిచ్ఛేదములోని 21 సూత్రమునఁ దొలి హ్రస్వంబగు కకారముమీఁద, కిరసున్న యుండదని స్మరించునది

"నాఁడు" అనుధాతునకు వ్యతిరేకంబునె లడరాగా ~~[illegible]~~ సూత్రంబున నా దేశంబు వికల్పంబుగానయ్యె ఇటే (కానఁడు' అనుచోటఁ గానా దేశంబునయ్యె.

ఈ కావున లోకసంశయము గన్గొని యొల్లెడ నిర్మలుండవై నీవును శాంతి యుత సమతనిష్ఠయుఁ మీని గహప్రవేశసం భావనాత్మదర్శనవిభాసివికమ్మని నందదీయ వి ద్యావచనంబులం జనుఁడట్టిఁడయి వెలిఁగెంగృతార్థత భార శాంతి ౫౮

97 సూ—నేరుచునకు లిడ్లాట్టులు ముత్తుం బరంబులగునపుడు రుచులకు లోపంబు బహుళంబుగానగు.

నేచెను - నేరిచెను - నేచును - నెరుచును నేరఁడు - నేరువఁడు.

వ్యా—లిడ్లాట్టులు పరంబగునపుడు నేరుమనకురువర్ణలోపంబును, ముత్తుపరంబగునపుడు (ముడుబ్బులను జేత్తులను) చువర్ణలోపంబును బహుళంబుగానగునని క్రియాన్వయము

ఉ గా—నేచెను నేరిచెను-నేమను-నేరుమను-నేరఁడు-నేరువఁడు.

వ్యా—నేచెను. లిట్టు (భూత ప్రథమపురుషైకవచనంబు) గాన రేఫలోపంబు. నేరిచెను 85 సూ-న రేఫోపరియుకారంబునకు నికారంబు నేరఁడు ఈసూత్రంబున

(వ్యతిరేకార్థకలజజేత్తుగావున) చువర్ణలోపంబురాఁగా 20 సూ-నఁ రేఫోపరియుకారంబున కత్వంబు నేరవఁడు 88 సూ-న, సిద్ధచకారంబు గావున వకారంబు.

కం ॥ద్యూతక్రీడకుఁగొండొక నేతుంగపటమున నొప్పనిజనంబులు వా చేతికన మిల్లఁగొని పరి భూతియొనర్చిన విరక్తిపాడమి వెఱచితిఁ, భార. విరా ౧ ఆ లొట్టు గావునఁ బ్రకృతసూత్రమున రేఫలోపంబుగఁగి "నేముదుకు" అనియుం 108 సూ.న చుగులకు, వకారంబాదేశంబయి "నేగుక" అయ్యె.

స్వాగ— నీతలలందంగ నేలపైఁగూల్ప నేతునే వీక్షింపనిర్ణర వైరి. రంగనాథుని రామాయణము.

కం కాచికొనివచ్చితగవా నేచినయట్లచటనచట నిలిపితిమునినా।
ధాచేటును భంగంబును నైచిత్తము శోకమునకు నగ్గంబయ్యెఁ॥
భార మౌసలప. ౧ ఆ

"నేచినయట్లు"—ఇటఁ బ్రకృతసూత్రంబులోని నిర్గ్రహణంబు భూతకాలంబునకు నుపలక్షణంబు గావున భూతార్థకంబైనక్త్వవర్థంబున విధింపఁబడిన వప్రత్యయము పరముగాఁగ రేఫలోపంబయ్యె.

98 సూ—పోవునకు దుజ్ముత్తులు ముజ్ఞుంబరంబులగునపుడు వు లోపంబుంబొద పదలును విభాషనగు.

పోదురు - పోవుదురు - పోఁడు - పోవఁడు - పోవుము ॥ పొదము - పదము - పొమ్ము.

వ్యా—దుజ్ముత్తులు పరంబగునపుడు పోవునకు వులోపంబును, ముజ్ఞుపరంబగునపుడు పొదపదలును నూత్రిస్థపదక్రమంబున నాదేశంబులగు.

ఉదా—పోదురు-పోవుదురు-పోఁడు పోవఁడు పోవుము పొదము-పదము పొమ్ము.

"పోదురు" ఇటఁబోవుధాతువుమీఁదిలాట్టునకుఁ బ్రథమమధ్యమపురుష ంబులలో సైద్ధానిలోనంగాని బహుత్వము వివక్షితముకాఁగా "పోవు + రు' అయ్యె పిమ్మట (22) సూత్రమున దుగాగమంబును బ్రకృతసూత్రమున వులోపంబును గలిగి పైనినిరూపింపఁబడిన రూపంబయ్యె.

'పోఁడు' పోవునకు వ్యతిరేకార్థమందు (7) సూ-న లజేరూప్పతిల్లి లకియుత్తు గావునఁ బ్రకృతసూత్రమున వులోపంబుగలిగిన రూపంబు

"పాదము" పోవునకు ముజుపరంబగునపుడు పాదాదేశము. కం యదుకుల విద్వేషణుఁడై మదమునవర్తించు కంసుమర్దించి భవత్సదనంబుఁ జూడవచ్చెనఁ బోద మీస్యందనముఁ గొనుచు బురమున కనఘా భాగ ౧౦ స్క-ం. పూర్వభా.

కం॥ ఇదె! మాటికిఁ దెనఁగొనియెదుఁ గొదమాలినవలపు తేఁటికోదమా చెలిపై నెదమానినయెరపూనుమఁ బోదమా! పరికింత మలయఁ బోదమాటునకుఁ

అచ్చ తె. ర. అరణ్యకాం

సీ అనిబల్కి- కేవునవార్చి యొక్కు-మ్మడిఁ గదలి యొండొరుమీఁటి పొదఁడు పొదఁడు బళిమిపై బోదువుఁడు పట్టుఁడుకొట్టుఁడం చేడైఁదొడరియయ్యెఁబదివింగ్లు॥

అ తెఁ రా. యు. కాం

"పనము"—చం॥ ఉడుపతిదారికి న్వెఱచి యూఱటయానని చేరుటామనిఁ!
ముడివడుకంతుసేనలకు మయ్యెలగుట్టయినట్టి యిందురో
నడఁగళ తాపవహ్ని ఘనమై హరిణేక్షణముల్లుపుచ్చికో
ట్టడఁచినచందమాయెఁ బనమా! యెలదోఁటఁ జరింపకింటికిఁ॥

మను ३ ఆ.

99 సూ—అగుపోవులకడ బ్రాలకిద్విక్రంబులు పరంబు లగున పుడు యకారంబగు.

వక్ష్యమాణంబైత్వాంబు - అయి - ఐ - అయిరి - ఐరి పోయి పోయిరి - పోయెను - పోయెదు

వ్యా—ఇటఁ జక్కిన సూత్రంబులయందుంబలె సాంస్కృతిక వ్యాకరణంబునఁ యథాసంఖ్యసూత్రమ్ము స్మరించి తత్సామర్థ్యంబునఁ గ్రమాన్వయమును జెప్పికొనిన యట్టులుగాక లోకమర్యాద ననుసరించియే ద్వంద్వనిర్దిష్టార్థముతో ద్వంద్వనిర్దిష్టార్థమును సమన్వయింపఁజేసికొనవలయును "దేవదత్తయజ్ఞదత్తులు చరస్థిరాస్తులు భాగింపుకొనిరి" యన్నపుడు క్రమాన్వయము లేక లోకమర్యాద ననుసరించి దేవదత్తయజ్ఞదత్తులుభయులును జరస్థిరాస్తులుభయములును బంచుకొనిరి యన్న యర్థము చెప్పికొనినయట్లే యిటఁగూడ నగుపోవు లుభయంబులతోడను నిష్వక్రమంబు లుభయంబులు సంబంధించి యగు పోవుధాతువుల యుభయంబుల తుదివర్ణంబులకును నికారవకారంబు లుభయంబులును పరంబగునపుడు యకారాదేశంబగు. ఇట నికారసాహచర్యంబునఁ దాలుస్థానికమైన వకారంబే (ఎ) గ్రహింపంబడును.

(మూలము) వక్ష్యమాణంబైత్వంబు (వ్యా) 103 సూత్రమున బహుళంబుగా, ఐకారంబు. ఉదా—ఐ-అయి-అయిరి-ఐరి॥పోయి-పోయిరి-పోయె-పోయెదు "అయి" (38) సూత్రంబునఁ బూర్వకాలమం దివర్ణకంబురాఁగా 'అగి, అయి ప్రకృతసూత్రమున నికారము పరమయినందున వంత్యంబగుగకారంబునకు యకారంబు గలిగె. అగు ధాతుగకారంబునకునపదాద్యసూత్రమునవచ్చిన వకారంబును గ్రహింపఁబడియకారంబు గలుగు. 'అయిరి' ఇట అగుధాతువునకు లిట్ప్రథమపురుషబహువచనంబు వివక్షితము గాఁగ 'అగు + రు' అయ్యె. పిదప 17 సూత్రమున నిగాగమంబుగలిగి తత్సమపరిచ్ఛేదములోని 26 సూత్రమున రువర్ణకంబున కిత్వంబు వచ్చినందున 'అగిరి' అయి ప్రకృతసూత్రమున యత్వంబురాఁగా 'అయిరి' అనినరూపనిష్పత్తిసిద్ధించె. 103 సూత్రమున బహుళంబుగా నైకారంబు ప్రాప్తించి 'ఐరి' అయ్యెను.

ఇట్లే 'పోయిరి' అనురూపంబు పోయితివి పోయితిరి ఇత్యాదిరూపంబులు 17 సూత్రంబున నిగాగమంబును, 18 సూత్రమునఁ దివర్ణకంబును గలిగి ప్రకృతసూత్రమున యత్వంబురాఁగా నైనరూపంబులు. కొందఱాధునికకవులు 'పోతివి' 'పోరి' యిత్యాదిరూపంబులు వర్ణహీనంబుగా తమకబ్బంబులఁ బ్రయోగించెదరు అయ్యది యతిసాహసంబు.

ఉ. అక్కట మందభాగ్యుఁడనునట్టి తనూభవరత్నమెవ్వఁడో
దక్కు విధాతనిర్దయుఁ డొడంబడునే? కడుమేలివస్తువుల్
పెక్కుదినంబులుండ్క యరిబృందముపిల్చినఁ బోటుబంటనై
యక్కడ కేలపోయితి మహారణభూమునఁ గోలుపోయితే.

భార. ద్రోణప 2 ఆ

చ. పలుకునెయిట్లు కొంతి విని బమ్మెరపోయితిమింత బెట్టిదం
బులుకనె మాటలయ్యమయుఁ బుణ్యుఁడు కృష్ణుఁడు కార్యవాదముల్
వ్రేకడునట్టివారు తెగఁబారిరి ధర్మజవారిరాశికిన్
జెలితురిగట్టినాఁపె మనచేనగుకర్జము వందమెట్టిదో భార- ఉద్యో-౮ ఆ

100 సూ— అగునకువక్రంబుగూడుచో దీర్ఘంబగు,

వక్ష్యమాణంబు ద్విత్వంబు - ఆయెను - అయ్యెను - ఆయెడు-
అయ్యెడు.

వ్యా—అగుధాతువు తుదియచ్చునకు సంధివశంబున నేత్వంబు గూడఁగా దక్కిన యచ్చునకు, అనఁగా నాదియగునకారమునకు దీర్ఘంబగునని భావము.

(మూలము) వక్ష్యమాణంబుద్విత్వంబు (వ్యా) ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదములోని 6 సూత్రమున, నూయేలాదులలోనిది గాన మీఁదిహల్లునకు ద్విర్వచనంబు.

ఉదా—ఆయెను అయ్యెను-ఆయెడు-అయ్యెడు (ఆయెను, అగుధాతువునిట్టుడునకు 16 సూత్రమున సెనువర్ణకంబుకలిగి యణ్వసంధిచే (అగెను, అయ్యె. ఇపుడు 99 సూ-న యత్వంబును ప్రకృతసూ-న నాద్యచ్చునకు దీర్ఘంబును రాఁగా నిర్దిష్టరూపంబయ్యె. (అయ్యెను, ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదములోని 6 సూత్రమున యద్విత్వంబును సమాసపరిచ్ఛేదములోని 13 సూత్రమున నాద్యచ్చునకు హ్రస్వంబును గాఁగాఁ బూర్వోక్తరూపంబు

101 పిలుచు మొదలగు ఎ సకిముత్తు పరంబగునపుడు కడవ్రా యి బహుళంబుగ లోపించు.

పిలఁడు - పిలువఁడు - పిలుము - పిలువుము - లేచునకుముజ్ఞు పరంబగునపుడు చులోపంబగు - లెమ్ము - లెండు పిలుచు - నిలుచు తలఁచు - ఇత్యాదులు.

వ్యా—పిలుచుధాతువులోనుగాఁగల ధాతువుల తుదివర్ణము, ముజ్ఞులును జిత్తులును బరంబగునపుడు లోపించు ఉదా—పిలఁడు. పిలువఁడు పిలుము-పిలువుము (వ్యా) 'పిలఁడు' ఇందుఁ బిలుచునకు వ్యతిరేకంబున 7 సూ-న డుజ్ప్రత్యయము రాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రమునఁ జువర్ణంబులోపించి (20) సూ—న లకారోపరియుకారమునకు నత్వంబుగలిగె. (సూ) లేచునకు ముజ్ఞుపరంబగునపుడు చులోపంబగు. లెమ్ము. లెండు పిలుచు-నిలుచు తలఁగ ఇత్యాదులు (వ్యా) 'లెమ్ము' ఇట లేచునకు మధ్యమపురుషైకవచనంబు వివక్షితమయినపుడు, ఉవర్ణకంబునకు (29) సూ-న ముఙ్వర్ణకంబాదిష్టంబయి ప్రకృతసూత్రంబునఁ జువర్ణలోపంబుకలిగి (61) సూ—న హ్రస్వంబును ముద్విత్వంబు నుబ్రాప్తింపగానైనరూపంబు. 'లెండు' లేచునకు (29) సూ—న లూట్టురువర్ణకంబునకు బహుత్వంబున డుజ్ఞుగలిగి ప్రకృతసూ-నఁ జులోపంబును (61)సూ-న హ్రస్వంబు రాఁగా డుజ్ఞు జిత్తుగాన 'జిత్తుబిందుపూర్వంబగు' నన్న సూత్రమున డువర్ణకంబునకు ముందుఁ బూర్వబిందు వుప్పతిల్లె. సంధిపరిచ్ఛేదములోని (21) సూత్రమున నడిలోఁ హ్రస్వంబు మీఁద ఖండబిందువు నిషేధింపఁబడినందువనిటనర్ధానుస్వారము 'వండుఁడు' ఇత్యాదులందుంబలె రాదని యెఱుంగునది

పిలుము, పిలువుము ఇత్యాదులందుంబలెఁ బిలుఁడు- పిలువుఁడు మొదలగువాని యందును జువర్ణలోపంబు బహుళంబుగాఁ బ్రకృతసూత్రంబున నయ్యెడును.

కం॥ పిలుఁడీ ఉడయకర్ణుని! బలవిక్రమశాలి యతఁడు పదిదివసంబుల్
గలనికిరాఁడు నడీగుతు పలుకులకుంగవలి సచివబంధుయుతముగాన్॥

భార. ద్రో ౧౮

కం. నిలుఁడు నిలుఁడనుచు నారలఁ బొలుపుగఁ బెనకుఁడక గుగుడఁబూరికొల్పుచున
గ్గలుగ నొకవేల్పుఁ బైకొని బాతపుఁ బ్రమానొకటి మీఁదఁ బడవైచుటయున్॥
అ. తె రా. యు. కాం

కం. చులుకఁ జనంబున విప్రుని కలుకం గాఁదగదు గురుఁడవై యుండుదునం
చలయక తెఁపితిఁగాకిటు నిలుమీ నీరఁడము వేఁత నిజముగ నేనిన్॥

భార ఉద్యో. ౪ ఆ

చ. నిలునిలు మెంగుఁబోఁగలవు నీ విటువాఱినఁ జావు దప్పునే
యలవుఁ జలంబుఁ బోవిడిచి యాసభ నించుకశంకలేక నీ
పలికినయన్నియున్ మఱచి భంగపుఁ జచ్చుట దెచ్చికొంటి పె
ద్దలు నగఁ బొందఁ నన్నకును దమ్ములకుం దలవంపు గానిసీ! భా ద్రో. 3 ఆ.

కవిసంశయవిచ్ఛేదము — ప 9 — తరం ౩॥ నిలువుము కొలువుము పిలువుము గెలువుము నిరుపమానఁగాఁ జెన బహుశబ్దం బులకుం గృతి యుపగ్గము తొలఁగిన రూపంబులేను తుహి నాంశుకరా

ఉ. బుద్ధులు చెప్పనెల్ల నటు పొవిడు మెమ్మెయినైన సౌఖ్యసం
సిద్ధియొనర్ప నాకు వెడచేసినఁ దాపము రూపుమాపు నా
వృద్ధియుకోరుదే రియవివేకివు నీవని నన్ను నిట్లసం
బద్ధములైనవాక్యములు పల్కుట వేపికిపింపుకోమలిన్॥ భార విరా. ౫ఆ.

వెఱుమనకుంగూడ నంత్యవర్ణలోపంబు కవిప్రయోగంబులఁ గానఁబడు.

తే గీ. చెంచువంటికిఁబోయి చెంచెతకుఁ బ్రియము
చెప్పి నమ్మించి తలమీఁదఁ జేయి వెట్టి॥
వెఱుకుమని తన్ముఖంబున నెఱుకు సేని
గాంచి యాతనితోడ సఖ్యంబుఁ జేసి॥ కాశీఖండము

కవిసంశయవిచ్ఛేదాది గ్రంథకర్తల యభిప్రాయమాతం జేసి యీపిలుమ ప్రత్యయాం తంబులో నన్నిధాతువులును మధ్యమాంతములే గ్రహింపఁదగినట్లు ఖచ్చితమైనవని కొందఱు

అందురు. కాని బాలవ్యాకరణపుస్తకంబులు కొన్నిటిలోఁ 'దలఁగు'నుమఱికొన్నిటిలోఁ 'దలఁచు'ను ముద్రింపంబడియె.

'తలఁదు తలండ'నిన కతిపయకవుల గద్యంబులయందలి ప్రయోగంబులఁ మాత్రమర్థ సందర్భమునుబట్టి తలఁగునకు సాధకంబగునుగాని తలఁచునకు సాధకంబుగాఁ గనఁబడు చుండలేదు కాన సుధీమణులు శోధింతురుగాక! ఇట్లు సూత్రస్థబహుళగ్రహణంబున "స్థితస్యగతిశ్చింతనీయా" యనున్యాయంబు ననుసరించి సత్కవిప్రయోగంబులు సమర్థించుకొనునది. సంధిపరిచ్ఛేదములోని (౧3) సూత్రమునొద్ద "మీరు తలఁదు" అను నుదాహరణవ్యాఖ్యచూడందగు

102 సూ—లాఁతివో సహితము కాదేశాదులు కానం బడియెడి.

కావుతను - కాతను ॥ అగుట, కావుట ॥ అగుదును - కావుదును ॥ కానను - కావునను ॥ అనుదును - అనవుదును - నావుదును- ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—ముదుజ్ఞులున, జేత్తులును బరంబగునపుడు, అగనకుఁగాదేశంబును, అనునకు నాదేశంబును, (96)సూ—న విధింపంబడియె అట్లు ముత్తుపరంబగునప్పుడేకాక 'తను' వర్ణకంబును (26సూ) టవర్ణకంబును (35 సూ) భావలక్షణార్థంబందలి ననువర్ణకంబును (41 సూ) బరంబగునపుడు అగునకుగాదేశంబును, దునువర్ణకంబు పరంబగునపుడు అనునకు నాదేశంబును బహుళంబుగానగు. వానికి వుగాగమంబు బహుళంబు. ఉదా. కావుతను కాతను॥ అగుట కావుట॥ అగుదును-కావుదును॥ కానను-కావునను॥ అనుదును-అనవుదును-నావుదును ఇత్యాదులెఱుంగునది.

"కావుతను" అగుధాతువుమీఁదిఁగాట్టుదుజ్ఞనకు (26) సూత్రమున ద్రుతాంతంబయినతవర్ణంబు రాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రంబునఁగాదేశంబగుచో వుగాగమంబు బాహుళకంబుగాఁ గలుగఁ బైనిర్దిష్టరూపంబయ్యె 'కాతను' వుగాగమాభావమందు రూపంబు.

ఉ. ఉల్లమునందు నక్కటికమూనుట మాకులమందుఁ గంటి వం
చల్లన మేలమాడునచలాత్మజమామను లేకనవ్వు సం
ధిల్లఁ గిరీటిఁ బాశుపతదివ్యశరాఢ్యునిఁ జేయు శాంబరీ
ధిల్లుఁడు కృష్ణరాయల కభీష్టశుభప్రతిపాది గావుతన్

మను. ౧ ఆ.

శా॥ శ్రీతోఁ బుట్టి సుధావిధుద్విపముతోఁ జెన్నొందుపుష్పంబు తో
భాతారుణ్యమెలర్పఁగా ముదముపంపాహేమకూటాశ్రయ
ఖ్యాతశ్రీహస్తము ప్రేమఁ గావుత. విరూపాక్షాహ్వయంబౌ మహీ
టీతన్మత్ప్రభు వేంకటాద్రివిభ్వాదగ్రాటీకంబు లోకంబులన్॥ రాఘ ౧ ఆ.

తే. గీ. ఉపనిషత్తులు బోటులై యోలగింపఁ బుండరీకాసనమునఁ గూర్చుండి మదికి నింపువేడుక వీణ వాయించుచెలువ నలువరాణి మదాత్మలో వెలయుఁ గాత॥ మను ౧ ఆ. గీ. "అఖిలభూతములకు నానందమగు గాత"—మార్కం ౧ ఆ.

ఇయ్యవి యాశీరర్థమందుఁ దద్ధర్మార్థక్రియలకు నముప్రయుక్తంబగునందురు. 'కావుతన్' అనునది ముఖ్యక్రియగాఁగూడఁ బ్రయోగింపఁబడందగు. కావుననే మొదటనుదాహరింపఁబడిన మనుచరిత్రపద్యంబులో "శుభప్రతిపాదిగావుతన్" అని కేవలస్వతంత్రక్రియగానే యాంధ్రకవితాపితామహులు ప్రయోగించియున్నారు. క్రియాపరిచ్ఛేదములోని (26) సూత్రములో 'దుక్కు' నిప్రత్యాహారంబు గ్రహించిన సామర్థ్యంబునంజేసి సమస్తపురుషవచనంబులందును నెడుతవర్ణంబులు ఘంటాపథంబుగా నుండనొప్పు కాన (1) అతండు శుభప్రతిపాది గావుతన్ (2) వారు శుభప్రతిపాదులు గావుతన్ (3) నీవు శుభప్రతిపాదివి గావుతన్ (4) మీరలు శుభప్రతిపాదులరు గావుతన్ (5) నేను శుభప్రతిపాదిని గావుతన్ (6) మేము శుభప్రతిపాదులము గావుతన్॥ అనినపురుషవచనంబులన్నిటికిని భేదంబులేక యప్రతిహతంబుగా, 'కావుతన్' అనుతవంతక్రియ సమన్వయించును. ఇట్లే (1) యతఁడేలుతన్ (2) వారలేలుతన్ (3) నీవేలుతన్ (4) మీరేలుతన్ (5) నేనేలుతన్ (6) మేమేలుతన్॥ ఇత్యాదిస్థలంబులందు ఏలుతన్! ఇత్యాదితవాక్యంతాదిక్రియలు పూర్వోక్తస్థలంబులందు, 'గావుతన్' అను

తవంత క్రియవోలె సర్వపురుషవచనంబులతో సామానాధికరణ్యంబు సమకూరఁగా విజృంభించుచుండుటను పురుషవచనంబుల భేదంబును దెలియంజేయునట్టి వేర్వేఱుప్రత్యయంబుల నొందక యన్నిటియందును సమానాకారంబైన "ఏలుతన్" ఇత్యాదిశబ్దంబుల యర్థంబునకు యుష్మదస్మదాదిశబ్దార్థంబులతోడి సంబంధము లోకవిరుద్ధంబని శంకింతురేని సావధానచిత్తంబునఁ జిత్తగింపుఁడు సంస్కృతభాషలో గూడ సమానప్రత్యయాంతమయిన శబ్దంబులయర్థంబులకు యుష్మదస్మదాది శబ్దార్థంబులతోడి సంబంధము గానంబడుచుండు. అయ్యది నిదర్శనంబుగా నిచ్చటఁ బ్రదర్శింపఁబడును

తేన విద్వతా భూయతామ్ = సః ద్వాన్ భవతు.

త్వయా ,, ,, = త్వంవిద్వాన్ భవ.

మయా ,, ,, = అహంవిద్వాన్ భవాని.

తైర్విద్వద్భిర్భూయతామ్ = తే విద్వాంసో భవంతు.

యుష్మాభిః ,, ,, = యూయంవిద్వాంసోభవత

అస్మాభిః ,, ,, = వయంవిద్వాంసోభవామ

ఇత్యాదుల "భూయతామ్" ఇత్యాద్యనేకశబ్దంబులయర్థంబులకే పైనింజూపిన విగ్రహంబున యుష్మదస్మదాది శబ్దార్థంబులు కర్తలుగా సంబంధించుట కరతలామలకంబై కానంబడుచున్నది ఇంకను విశేషంబేమనఁగా భాషాపరిపాటిం జేసి సంస్కృతభాషలో నకర్మకధాతువులయందే యిట్టిరూపంబులు కనంబడును. మఱియుఁ దిఙ్ప్రత్యయంబు కర్త్రర్థమందు రాక భావార్థమందు వచ్చినందునఁ దాదృశతిఙంతము, స్వార్థంబును జెప్పునట్టి యవసరంబునఁ బ్రథమాంతపదంబునకు నర్థంబైనకర్తను నాకాంక్షింపనందున భాషాశైలిం జేసి "కర్తృకరణయోస్తృతీయా" అనుసూత్రంబునఁ గర్తతృతీయాంతమై యుండును. ప్రకృతంబుననో, యాంధ్ర భాషామర్యాద ననుసరించి సకర్మకంబులును నకర్మకంబులునైన యుభయవిధధాతువులను నాశీరాద్యర్థంబులు విషయంబులుగాఁ గర్త్రర్థమందు దుఙ్ఙు విధింపఁబడినందున నట్టి దుఙ్ఙున కాదేశంబైన తనాదివర్ణకంబు ప్రథమాంతపదంబునబోధింపఁదగు కర్త్రాదికము నాకాంక్షించుచుండుటం జేసి యిట్టిస్థలంబులందుఁ గర్త ప్రథమాంతమై యుండును ఇట్టులు సంస్కృతాంధ్రభాషలలోఁ గర్తృవాచకంబులైన యుష్మదస్మదాదిశబ్దంబులు భిన్నభిన్నవిభక్తులలోనున్నను దదర్థంబులు మాత్రమేకవిధంబులై తిఙంతములతోఁ

కర్తలుగా నన్వయించుచున్నందున సాదృశ్యము స్పష్టమగుచున్నది. సంస్కృతభాషలో గూడ ఫలితార్థములో యుష్మదాదిపదంబులు ప్రథమాంతములుగా నే యన్వయించుచుంట చూపఁబడ్డది కావునఁ బూర్వోక్తదృష్టాంతానుసారంబున, 'చేయునది' మొదలగు విధ్యర్థక్రియలును దనాద్యంబులై యాశీరాద్యర్థకక్రియలును సంస్కృతభాషామర్యాదం జేసి యఖిలపురుషవచనంబులతోడ నన్వయించుట యబ్బురంబుగాదనియెఱుంగునది లోట్టు డుజ్జున కడుతవర్ణంబులు విధించిన (26) సూత్రము సామాన్యసూత్రమనియు, లోట్టు మధ్యమపురుషంబునకు ముడుజ్జులు విధించిన (29) సూత్రము విశేషసూత్రమనియు నెంచి మధ్యమపురుషములో మాత్ర మేకత్వబహుత్వములందుఁ గ్రమంబుగా ముడుజ్జులు గలుగును గాని (26) సూత్రమునఁ దనాదివర్ణకములు గలుగనేరవని కొందఱు శంకింతురు అయ్యది ప్రమాదమూలకంబు అట్లయ్యెనేని డుజ్జున కడుతవర్ణంబులని ప్రత్యాహారంబు గ్రహించి తత్సామర్థ్యమును సూచించునట్టి గ్రంథకర్తతాత్పర్యంబునకు విరోధంబు సంభవించు ఇదియునుంగాక యింకొకవిశేషంబు గలదు. (27) సూత్రము లోట్టునవిధ్యర్థంబు విషయంబగువో సర్వపురుషవచనంబులయందును నదిశబ్దంబును విధించుచున్నదిగదా కావనయ్యది వ్యాపకంబుగాన సామాన్యసూత్రము గావలయును (29) సూత్రమన్ననో, లోట్టులో నేకదేశంబగు మధ్యమపురుషంబులకు ముడుజ్జులను విధించుచు వ్యాప్యంబయినందున విశేషసూత్రము కాకతీరదు ఇట్లు పరస్పరంబును సామాన్యవిశేషభావంబు స్పష్టపడఁగా సమీపవర్తియైన (27) సూత్రంబును ననంతరన్యాయంబున (29) సూత్రమున బాధించునుగాని (27) సూత్రమును దాఁటి దూరవర్తియైన (26) సూత్రార్థము నెట్లు బాధింపఁజాలును?

కాఁబట్టి (26) (29) సూత్రంబులకుఁ బరస్పరంబును బాధ్యబాధకభావకల్పనంబు సమంజసముగాఁ గనఁబడదు వాస్తవంబును బరిశీలింపఁగా సమీపవర్తియైన (27) సూత్రమును సయితము (29) సూత్రము బాధింపదనియే గ్రంథకర్తతాత్పర్యమయినట్లులు ధ్వనించుచున్నది ఏలయనఁగా (27) సూత్రమునొద్ద "వానికి నీవు బాసటయయియుండునది" యని మధ్యమపురుషైకవచనస్థలంబున నదిశబ్దంబు సంభవించుననుటకు నుదాహరణమీఁబడెనిది పైనిం జూపినవిధంబున నిట్టిస్థలంబునందు విశేషవిధియైన (29) సూత్రమున మధ్యమపురుషంబునందు ముఙ్వర్ణకంబు రాఁగా "నీవు బాసటయయియుఁడు" మని యుండందగునుగాని యిచ్చట నదిశబ్దంబు విధ్యర్థమందు సంభవించి

పూర్వోక్తంబయిన యీయుదాహరణవాక్యములు సాధువులు కాఁజాలును? కాన (27) (28) సూత్రములకు సయితము బాధ్యబాధకభావంబు లేకుంట గ్రంథకర్తృభావంబయినట్లు స్పష్టపడుచున్నది ఇట్లు (29) సూత్రంబున (27) సూత్రకార్యంబునకే భంగంబు సంప్రాప్తింపనిస్థితిలో దూరవర్తియైన (26) సూత్రకార్యంబునకు భంగమ్ము సంభవించునన్న పూర్వపక్షోక్తి పృథక్తాడనంబున దంతభంగంబు సంభవించునన్నలోకోక్తి వంటిదియై మిగుల హాస్యాస్పదంబగును గాని వేఱొండు కాదు. శంకాకారులమతంబునసైతము "నీవు శుభప్రతిపాదివి గావుతక" "మీరు శుభప్రతిపాదులరు గావుతక" అనిన యిట్టి మధ్యమపురుషస్థలంబులందుఁ దనంతమయిన యీయురు ధాతువు సాధువనక తీరదు కాఁబట్టి సర్వపురుషవచనంబులయందును నాశీరాద్యర్థవిషయంబున ద్రుతాంతమయిన యొతుమున్నగంబులును, విధ్యర్థమునందున నదిశబ్దంబును నిరాతంకముగాఁ బ్రవర్తిల్లుచున్నను ఈయర్థమే చిన్నయసూరివిరచితమైన శబ్దలక్షణసంగ్రహమందలి క్రియాపరిచ్ఛేదములో—

(53) సూ—తేవర్ణకం బాశీస్సులందు సర్వవచనంబుల కగు.

(54) ఎడువర్ణకంబొండెనగు.

అనునీసూత్రంబులందు స్పష్టముగా వివరింపఁబడినది. ఒకవేళను శంకాకారులు పూర్వకవిప్రయోగంబులోఁ బ్రథమపురుషక్రియలయందుంబలె మధ్యమపురుషక్రియలయందు నెడుతువర్ణంబులు గానంబడవందురేని యట్టి గట్టిప్రశ్నంబుత్తమపురుషంబునకును సదా సాధారణంబై సంబంధించుంగావున నప్పుడు (26) సూత్రమందలిడుబు ప్రత్యాహారగ్రహణంబు మీఁదుమిక్కిలి వ్యర్థంబై మఱింతసామర్థ్యంబుగలదయ్యెడిని కాన నిఁక విస్తరంబులోఁ జాలును. కవిప్రయోగంబులు గనుంగొనఁజాలని స్వదౌర్బల్యదోషంబును శాస్త్రంబునం దారోపించుట యుక్తంబుగాదు గావున విబుధులారా, శ్రోత్రమయప్రపంచంబునఁ బండితపుంగవులు పరమశ్రద్ధాపూర్వకంబుగాఁ గవిప్రయోగంబులు గవేషింతురుగాక! ఇట్లు పైఁజూపిన యీశాస్త్రంబు లప్రతిహతంబైన యీశాస్త్రంబులై పరిఢవిల్లుచుండఁగా నయ్యవి గ్రహించిన యుత్తమపురుషుండు నానార్థదాయకంబై హృద్యంబగుపద్యంబును కేవల మధ్యమపురుషార్థంబునుమాత్రమే యీఁజాలి యాకారాంతంబగునట్టి క్రియతో విక్రియనొందింపక, సమస్తపురుషార్థదానంబున బద్ధకంకణంబయి నాంతంబగునట్టి సత్త్రక్రియక్రియతో సత్క్రియనొనరింపసాహసింపఁడగునని యెన్నుకొని మద్విరచితంబైన జార్జిముక్తావళియందలి పద్యంబు

నట్టు లనవద్యంబుగావించితి పండితులు దీనిం బరికింపఁగాఁ బ్రార్థితులు. శా. శ్రీజార్జి ధ్రువసార్వభౌమ! కరుణాసింధూ! వినింబాయక వ్యాజప్రేమఁ బితామహీమణియొనర్పం బాలె రాజ్యంబు ము న్నోజస్ఫూర్తిమెయిం దంద్రిమిత్రతకు నుద్యోగించి భాసిల్లె నా యాజాడన్ ద్విజరాజసంస్ఫురణ దీర్ఘాయుండవై యేలుతన్

చ॥ బహువనపాదపాబ్ధికులపర్వతపూర్ణ సరస్సరస్వతీ
సహిత మహామహీభరమజస్ర సహస్రఫణాళిఁదాల్చి దు
స్సహతరమూర్తికిన్ జలధిశాయికిఁ బాయక శయ్యయైన య
య్యహిపతి దుష్కృతాంతకుఁడనంతుఁడు మాకుఁ బ్రసన్నుఁడయ్యెడున్॥

భార. ఆది. ౧ ఆ.

ఉ॥ దేవమనుష్యలోకములఁ ద్రిమ్మరుచు న్విపులప్రతాపసం
భావితశక్తిశౌర్యులు నవార్యవిషోత్కటకోపవిస్ఫుర
త్పావకతాపితాఖిలవిపక్షులునైన మహానుభావులై
రావతకోటిఘోరఫణిరాజులు మాకుఁ బ్రసన్నులయ్యెడున్

భార. ఆది. ౧ ఆశ్వా

పైపద్యంబులలోఁ గ్రమంబుగా నేకవచన బహువచనంబుల భేదంబులేక యాశీ రాద్యర్థంబున నెడువర్ణకంబు ప్రయోగింపఁబడుట కానంబడియెని. 'ఇను' శేషవర్ణకంబును నిరాతంబుగాఁ బురుషవచనభేదంబు నెంచక యుపయోగింపఁబడు.

'అగుట, కావుట'—ఇవి (35) సూ—న భావార్థంబున నగు ధాతువునకు టవర్ణకము రాఁగాఁ బ్రకృత సూ—న బహుళంబుగాఁ గా దేశవు గాగమమ్ములు సిద్ధించి వైరూప్యంబులయ్యె. 'అగుదును' కావుదును'—(42) సూత్రమున నానంతర్యార్థమున 'నగు' నకు దునువర్ణకంబునందుఁ బ్రకృతసూత్రమునఁ గా దేశవు గాగమంబులు బహుళంబులు. 'కానను, కావనను'—ఆ ధాతువునకు (41) సూ—న భావలక్షణంబున నైన 'న' వర్ణకంబు పరమగునపుడుఁ బ్రస్తుతవిధిని కా దేశము నిభావమగా వుగాగమంబును నయ్యె. 'వాఁడు రమ్మనినఁ బోయితిని'—ఇత్యాది భావలక్షణార్థకనవర్ణకస్థలంబులందు 'వాఁడు రమ్మనెను. కావఁ బోయితిని.' అని పర్యవసన్నార్థము చెప్పఁదగియుండుంజేసి

'కానక్, కావునక్' అనుపాఠంబులు భావిలక్షణార్థకనవ్యర్ణకాంతమ్ములని యెఱుంగునది 'ఇయ్యవి ప్రయోగించినప్రదేశంబులందుఁ పూర్వోక్తార్థంబులకుఁ గార్యకారణ భావంబు ఫలితార్థంబుగాఁ దోఁచుచుండు. (1) 'అనుడును(2) అనవుడును (3) నావుడును'—అనుధాతువునకు (12) సూ—న డుడునర్ణకంబు (2)న రూపమందు బాహుళకంబునంజేసి వుగాగమంబును, ధాతునకారోపరియకారంబున కత్వంబునయ్యె (3) వ రూపమందు నాగళవుగాగమంబులు

103 సూ—అచ్ఛికంబు లందయియవులకు వక్రతమంబులు బహుళంబుగానగు.

అయిదు - ఐదు అయిరేని ॥ ఐరేని అవుడు - ఔడు ॥ గవుసెన - గౌసెను.

వ్యా—అచ్చతెలుఁగుమాటలయందున్న 'అయి' అనుశబ్దస్వరూపమ్మునకు ఐకారంబును 'అవు' అనుదానికి ఔకారంబును బహుళంబుగానాదేశంబులగునని యర్థము

ఉదా—అయిదు-ఐదు అయిరేని-ఐరేని అవుడు-ఔడు॥ గవుసెన గౌసెన॥ (వ్యా) అవుడు-ఔడు (పెదవిక్రిందిచోటు) గౌసెన—(వీణెమొదలగువానిమీఁది యొఱ) ఉ॥ కట్టిననీలిదిండ్లు సెలకట్టియవిండ్లును విండ్లగౌసెనల్ చుట్టినొసళ్ళపైనిడిన జాంజులుపల్లసిగల్ గటీతటిం బెట్టినమోటకత్తులును మేనులఁగార్కొనుకప్పుతేర్చిచేఁ బట్టినవేఁటయమ్ములును బాగగువాగరికల్ వహోన్నసల్ మను 3 ఆశ్వా

104 సూ—కలుగున కస్త్యర్థంబునందు లట్టుపరంబగునపుడు కలయగు.

ప్ర - కలఁడు - కలరు - కలదు -కలవు ॥ మ - కలవు - కలరు ఉ - కలను - కలము,

వ్యా — అస్త్యర్థంబునంగు అనఁగా లుఙ్వికరణాంతంబైన "అసభువి" అనిన ధాతు పాఠములోని యసధాతువునకు. అగుట, ఉండుట, అనువివర్థములగు లోకములో "అస్తి" అను సంస్కృతశబ్దంబునకు కలదు (లేక) ఉన్నది అనియు "నాస్తి" అను దానికి "లేదు" అనియు నర్థము లాబాలగోపాలము ప్రసిద్ధములుగదా! ఈయర్థములందు కలుగుధాతువు సదా యకర్మకంబగును. పైనిం జెప్పిన యకర్మకార్థములందలి కలుగు ధాతువునకు వర్తమానార్థకలకారము పరమయ్యేనేని "కల" అనెడి యాదేశంబగును ఉదా — 'కలఁడు' ఇచ్చట వర్తమానకాలము వివక్షింపఁబడినపుడు మొదట 'కలుగు + ల' ఇట్లుండెడి ఏకత్వము భావింపఁబడినపుడు, ౮ సూ — ముచేత "కలుగు + డు" అని కాఁగాఁ బ్రకృతసూత్రమున (అస్త్యర్థమైనందున) కలాదేశము కాఁగ "కలఁడు" అనిన రూపంబు సిద్ధించె ఇట్లు కలరు (ప్ర-బ) కలదు (అమహద-ఏ) కలవు (అమహద-బ); కలవు (మ-ఏ) కలరు (మ-బ) కలను (ఉత్త-ఏ) కలము (ఉత్త-బ) ఇత్యాదులం దూహ్యంబు. ఇందులకుఁ గవిప్రయోగంబులు, తే. గీ మారినాథ! కుటుంబజంబాలపటల మగ్నమానృశ గృహమేధిమండలంబు నుద్ధరింపంగ నౌషధ మొండుగలదే యుష్మదంఘ్రిసరోజాతేజమొకటి యెక్క మను ఆ. ౧ (కలదె = ఉన్నదా?) ఉ॥ ఓ సరసీరుహాక్షి! వినవో రతిఁ గౌగిట నీవు చేర్చునిం పాసురభర్తకైనఁ గలదా? వలదంచుఁ బెనంగనేమి సన్యాసిని యొక్కతె చేత హాతహామసమార్గగు కేళిపైవనా శ్వాసితదుఃఖితే మనసిపర్వమసహ్యమనస్నెఱుంగవే॥ మను ఆ ౩ గీ ఇట్టివిక్రమంబు నిట్టిసామర్థ్యంబుఁగలదె? యొరులకిజ్జగంబునందు భార ఆని. ౬ ఆ కలుగునకు ఓపుట అనువర్థముగలదు; అది యస్త్యర్థముగాకున్నను కలాదేశంబు గానంబడియెడి తే గీ. సింహకవచంబుదొడిగినఁ జెనఁటికిక్క గంధగజ గంఠమునకును గలదె? నిలువ హరి ఉ. ౬ ఆ (నిలువఁగలదె? నిలువనోపునా?) పొందుట యర్థమిచ్చునపుడు అస్తిశబ్దార్థముకానందునఁ గలుగునకుఁ గలాదేశంబుగాదయ్యె ఆ గీ. జనులనతిథిజనుల సతతంబుఁ బూజింపు మన్నదానమున ధరాధరేంద్ర వరులఁ దనుపు మఖిలవసుమతి ప్రజకెల్ల గరుణఁ గలుగుమమ్మ కమలనేత్ర? భార. ఆది ౮ ఆ (పొందు)

105 సూ — త్ర్యర్థంబు నంగలాదేశంబు విభాషనగు.

ఎడియెడులకు లోపంబిటునిత్యంబు - కలవాఁడు - కలుగువాఁడు

వ్యా—"ణ్వుల్ తృచౌ" [అ 3 పా ౧ సూ ౧33] అనుసూత్రంబునఁ గర్త్రర్థమందుఁ దృచ్ప్రత్యయంబు ధాతువుకంటె సంస్కృతవ్యాకరణంబున విధింపఁబడియె కాన, (తదర్థంబునందు తృజన్తకార్థనందు అనఁగాఁ గర్త్రర్థమందుఁ గలుగుధాతువునకుఁ గలాదేశంబు వికల్పము గానగును తృజన్తకార్థకములైన యెడియెడువర్ణకంబులు [౪౪ సూ] లద్వర్ణకంబుకంటె నన్యంబులైనందునఁ బూర్వసూత్రమునఁ గలాదేశము ప్రాప్తింపకపోఁగా నీసూత్రముచేత వైభాషికంబుగా విధింపఁబడియె. కాన నిది యప్రాప్తవిభాషయని యెఱుంగునది.

ఉదా—కలవాఁడు. ఇటఁ గలుగుధాతువుకంటెఁ గర్త్రర్థమందుఁ బ్రకృతమాత్రమునఁ గలాదేశమ్మును, సమాసపరిచ్ఛేదములోని తొమ్మిదవసూత్రమున నప్రయుక్తమైన తచ్ఛబ్దంబును, ౪౫ వ సూత్రమున నెడియెడువర్ణకంబునకు లోపంబు బాహుళకంబుగాన నిట నట్టిప్రత్యయంబులకు నిత్యలోపంబును [వాఁడు] రాఁగాఁ బైరూపంబు సిద్ధించె. వైభాషికంబు గావునఁ గలాదేశంబుపక్షంబున రాక 'కలుగువాఁడు' అని రూపాంతరంబు. 'కలవాఁడు" ఇత్యాదులందలి కలశబ్దంబు కలడె వర్ణకంబు రానందున దీనిమీఁది తచ్ఛబ్దవకారంబునకు వండఁగలాఁడు, ఇకాఁగలాఁడు, ఇత్యాదులందుంబలె (క్రియాపరి) 117 సూత్రంబున వైభాషికలోపంబు రాదని తెలియునది మఱియు కలవాఁడు, కలవారు ఇట్టివారు, ఈశబ్దంబులందు దీర్ఘాంత మైన తచ్ఛబ్దవకారంబునకు పర్వంబునకును లుక్కు (సర్వలోపము) కవిప్రయోగంబులఁ గానంబడియెడి.

క. అలఘుకయోఁడులుగడుఁ దె క్కులుజీవించుట నరగలుగుటయుంగడువృద్ధుల లక్షణమేజ్ఞానము గలఁడేనియుఁ బాలుడైనఁ గడువృద్ధుమహీశ॥ అరణ్య. భార 3 ఆ. (కలఁడేని-కలవాఁడేని)

క. సమరఘుఁడు బిరుదులక్ష్మణ కుమారుఁడుంగదిసి మొనలుగోల్తలఁజేయక మమునెల్లను భుజగ స్వామునకుము గలఁడు గొనఁడరాజులనక్షిపా॥ భార ద్రో 4 ఆ (కలఁడు-కలవాఁడు) అ చను నీకునిట్టి సాసాప్రక్రియఁజేయ నెల్లవారికంటె

వెలుకగలవు కరుభుజుండనాఁడు గాత్రేనికేయను మయ్యాయిట్టి వెయ్యాలసనుయింక॥ భార ఆర 3 ఆ (కలవు-కలవాఁడవు, ఇటు వాకారడకారంబులు రెంతునులోపించె)

ఆ॥ జంటపన్నిదంబు చఱచితిమెల్లుగా నలినబాము లెల్ల వనయమిదియుఁ దక్కి వంచె వేనధర్మంబు సేయంగఁ దగునె యెఱుకకలరె మనువలెందు భార. ఆది ౨ ఆ.

క॥ అమితంబగునీతపము వా హిమగొఱుఁగక యిట్లు చేశె గది దీనిపహిం పుము మత్సైన్యంబునిరో సముని పృథు యెఱుకకలరెతెరుణులుగరణిఁ॥ భార ఆర. 3 ఆ

శా॥ వ్యాతవ్యాము జనునన్ సభాంగణములో గుర్వోగ్రనుంతల్లు గు క్కిలిం కూడి యెనర్చినట్టి యఘముల్ నిష్క్రంపధైర్యోన్నమ ద్వైతస్వాంతుఁడవైన నీకొకనికిం కెల్లన్ సహింపంగవి ఖ్యాతక్షాంతులు లేరె ధార్మికులు నిష్క్రంబిట్టిరే యెవ్వరున్. భార అరణ్య ౪ ఆశ్వా [ఇట్టిరే-ఇట్టివారే]

106 సూ—అస్త్యర్థంబునకు లజిమికనివడి వర్ణకంబులు పరంబు లగునపుడు లేయగు,

ప్ర - లేఁడు - లేరు - లేదు - లేవు ॥ మ - లేవు లేరు ॥ ఉ- లేను - లేము లేమి - లేక - లేని - లేవడి.

వ్యా—లజి [వ్యతిరేకార్థకము 2 సూ] మి [వ్యతిరేకభావము 32 సూ] క [వ్యతిరేకక్త్వార్థకము] ని [వ్యతిరేకతృవర్ణకార్థకము 42 సూ] వడి [కృదంత ౨౨ సూ] ప్రత్యయంబులు పరమైనచో నస్తిధాతువనక నాంధ్రభాషలో సమానమయిన కలుగు ధాతువునకు 'లే, శబ్దము సర్వాదేశమగును. ఉ ప్ర. లేఁడు లేరు లేదు లేవు॥ మ. లేవు లేరు ఉత్త లేను. లేము లేమి లేక లేని-లేవడి. కలుగుధాతువునకు వ్యతిరేకార్థమునల జివర్ణకము పరమగుచో 'లే, ఆదేశంబును అలకారమునకు ఉత్తమ పురుషబహుత్వవివక్షయందు మువర్ణకంబును రాఁగా "లేము" అయ్యె. ఇట [క్రియాప] ౯౧ సూత్రముచేత "లే" హ్రస్వమును మువర్ణకమునకు మాముశియుఁ గాదు. అసూత్ర

ము లోనగు శబ్దములచేతఁ దత్సాహచర్యమునం జేసి మధ్యమపురుష మువర్ణకమే గ్రహింపఁ బడును. పైయుదాహరణమందలి మువర్ణక ముత్తమపురుషసంబంధి గాన ౬౧ సూత్రము ప్రవర్తింపదు. తక్కిన యుదాహరణములు కరతలామలకసులభంబులుగాన లేమిలేవడిశబ్దంబులు మాత్రమే కవిప్రయోగంబులఁ బ్రదర్శింపఁబడును. “క॥ గురులకుభక్తుఁడు దారుఁడు కరుణగలఁడు శౌర్యధైర్యగాంభీర్యధురంధరుఁడు మొగమోడునాసుర పరిపాత్తుని లేమికోర్వవచ్చునె చెప్పుఁడా” భార. ద్రో. ౨ఆ (లేమి=కలుగమి) వ॥ “తొలంగం ద్రోయరానిలేమికి మదినొండుపాయంబులేమికిం జింతవింతించి” విక్ర. ౨ఆ (లేమి=దారిద్ర్యము) “సీ. నిదురలేవడిఁ గెంపు నెరయు కన్గవతోడఁ బొడిపొడియైన మైపూతతోడ” రసి. ౫ఆ “వ॥ లేవడిం బడియుండనగనంచు సత్వగరిమన్ మగ్యంబుగన్పట్టఁ గా” చంద్రా ౧ఆ “లేవడియెంతేని జీవనంబు” వై ౧ఆ “ఉ॥ లేవడియైనభుక్తిఁ గొని లేవడి గంబడదాఁక కొంతయుఁ” పాండు. ౪ఆ.

107 సూ—వ్యతిరేకంబునందు వలచునకొల్ల విభాషనగు.

ప్ర-ఒల్లఁడు-ఒల్లరు-ఒల్లదు-ఒల్లవు॥మ-ఒల్లవు-ఒల్లరు ఉ-ఒల్లను ఒల్లము ఒల్లమి - ఒల్లక - ఒల్లని పక్షంబున వలవఁడిత్యాది॥ ఒల్లమికొల్లఁబాటని ప్రయోగంబులం గానంబడియెడి.

వ్యా—వలచుధాతువకర్మకమైనపుడు పరిమళించుట, సకర్మకమైనపుడు కోరుట కామించుట అని యర్థభేదంబులుగలది. ఈసూత్రమున సకర్మకార్థకమైన “వలచున”కు వ్యతిరేకార్థమందు వికల్పముగా, ఒల్లాదేశము విధింపఁబడియె. పైయుదాహరణములన్నియు ‘వలచు’ నను వ్యతిరేకార్థమందు, అనఁగాఁ గోరకుండుట కామింపకుండుట అను నర్థములందు నైనవని తెలిసికొనునది ఒల్లఁడు (కామింపఁడు) ఈరీతిగా నర్థమూహింపునది. పక్షంబున వలవఁడు (కామింపఁడు) ప్ర బ. వలవరు అ. మ. ప్ర వలవదు అను ప్ర బ వలవవు. ఇత్యాది ఒల్లమి. పక్షంబున వలవమి. మేలిమి + కూడుగూరలు ఇత్యాదులందు “మి” వర్ణమును, సుఖము + పాటు ఇత్యాదులందు మువర్ణమును వృత్తియందు లోపించి “మేలికూడుగూరలు” “సుఖపాటు” ఇత్యాదులైనట్లు

ఒల్లమి + పాటు అనుదానిలో సంత్యవర్ణము లోపించి "ఒల్లఁబాటు" అగును. ఇట లుప్తశేషంబునకు నుగాగమంబువచ్చుట విశేషంబు. ఇది తెలఁబాప్ర్యాదులలోఁ బఠింపఁబడ్డది (మా సంధిప. సూ. ౨౬) ఉ ఒల్లరు రాజదేవులును నొడ్డులు రాచినచంద వంబుమే నెల్లఁ జెమర్పఁగా వకట యేను ప్రమంపడి నిల్చినిల్చి యి ల్లల్ల సమాగ్ధసం బొవరునట్లుగ నెట్టలకేనిరాచిమీ తల్లికి భక్తిఁ బెట్టెడువిధంబునఁ బెట్టుదు; ఇప్పుడ్గఁ దిట్టుదుర్ || భార విరా ౨౪ ఉ భాగ్యము గాదె నీచరణపద్మము లెప్పుడుఁ జేరి కొల్వఁగా యోగ్యతగల్లెనేని ననునొక్కని నొల్లవొకామసాఖ్యపై రాగ్యము నీమ నంబునఁ దిరంబొ నిజంబెఱుగంగఁజెప్ప సౌభాగ్యము సందునే మగలపై నొకయింతుక దృష్టినిల్పినర్ విరా. ౨౪ ఉ|| ఒక్కొకవేళఁ బన్నము ఖులొల్ల మిసేయుదురొక్కవేళ లె వ్వక్కువనాదరింతురు క్షణక్షణముల్ జనరాంద్రచిత్తముల్ పక్కనవేసరంజ వదుపాయములందగు నిచ్చకంబులం జక్కఁగఁజేసి డాసిసతిచిత్తముపట్టి సుఖింపఁగాఁ దగు|| మను ౪ ౩ గీ|ఎవ్వరికిఁగాఁగనగశిఖ్ము నెల్లసుఖము గోరెదవు వారలందఱుపీ రెవచ్చి ప్రాణములునర్థములునొల్లఁబాటుచేసి కయ్యమునఁ జావనబుమటగంటిగాదె వ్మ ఆ ౧ (ఇట నొల్లమియొక్కయర్థముకంటె విశేషంబుగలదు ఒల్లమి=అపేక్ష లేమి, ఒల్లఁబాటు = అపేక్షింపఁబడనిది అని కర్మార్థము)

108 సూ—చువర్ణంబుతోడ దుగ్ధకారంబు తకారంబగు.

నిలుతురు - పెలుతురు - అడఁగుదురు - కసతురు - చింతురు పెంతురు - పచింతురు - వచింతురు చేతురు - కోతురిత్యాదుల సాధువులని యెఱుంగునది.

వ్యా—నిలుమధాతువుకంటెఁ దద్ధర్మాదికాలపరిసమపురుష బహువచనంబులు వివక్షింపఁబడి లాట్టునకు దుబగ్ణకంబు గలుగంగ నిలుమ + దు ఇట్లుండె (క్రి. ప. ౨౨ సూత్రంబున ననువర్తమానధాతువునకును నంతావయవమయి దుక్కారాఁగా నిలుమను + దు అని యుండె. ఇట్టి యవస్థయందు మవర్ణమును దానిపైహల్యాత్రపకారంబును షష్ఠయంబును నపహారించి తకారంబుగి గి "నిలుతురు" (నిలుమద్ ఉరు = నిల్చుత్)

డురు - నిలుతురు) అయ్యెఁ 'చినుఁగు' నకు 'చింపు'ను 'పెరుఁగు' నకు 'పెంపు'ను ప్రేరణరూపంబులు, చింపుదురు, పెంపుదురు అనువానిలోని పవర్ణహల్మిశ్రదకారంబునకు (దన్) తకారము రాఁగా 'చింతురు' 'పెంతురు' అయ్యె. క్రి. ప. ౬౨ సూత్రంబునఁ దకారంబుమీఁది యుకారంబునకు వైభాషికలోపంబునం జేసి 'చింత్రు' 'పెంత్రు' అని రూపాంతరములగు ఇట్లు పచింత్రు, వచింత్రు ఇత్యాదులూహ్యంబులు. చేయునకును, కోయునకును దుక్కు రాఁగా, చేయుదురు కోయుదురు అనురూపంబులలోఁ జువర్ణంబు లేమింజేసి యీసూత్రమునఁ దకారము రాదు 'చేతురు' ఇత్యాది తకారఘటితరూపంబులు కవిత్రయేతరకృతులందుఁ గొన్నిటం గానిపించెడిం గాని యవి యార్యస్వీకార్యంబులు గానందున ననాహార్యంబులు గావయ్యె కవిబ్రహ్మకవితయందు నిదియె కంటంబడినది మ॥ బలియుం డాసాబగుండు భావభవదర్పభ్రాంతుఁడై వచ్చి నిశ్చలసర్వాంగతనున్న నన్నరసి నీచంవంబుగానున్న నా కులతం బొందెడునప్డు మంటపము సంక్షోభింపఁగాఁ జేతుఁ గట్టలుకం బెబ్బులిఁగోల వ్రేసినటులు ప్రాకార మేపారఁగా విరా. ౨ ఆ

109 సూ—బడుజీకొను లోకానోకచో స్వార్థంబునందనుప్రయుక్తంబులగు.

చొచ్చు - చొరఁబడు నిలుచు - నిలువఁబడు కూడు - కూడఁబడు। పండు - పండుకొను.

వ్యా—కర్మార్థముతోఁ జనపుడు ౪౯ సూత్రమునఁ "బడుజీ" యుఁ, క్రియాఫలము కర్తనుజెందినపుడు ౫౭ సూత్రమునఁ "గొను" ధాతువును ముఖ్యధాతువుయొక్క వెనుకను జేర్పంబడు అటెనను గొన్నిధాతువులపైనట్టి యర్థభేదంబు తెలుపకయే య జాగళస్తనసామ్యంబుగాఁబడుజీకొనులు ముఖ్యధాతువుల ననుసరించియుండు. క॥ ఇత్తెఱఁగున సభలోపలఁ దత్తఱమునఁ గూడఁబడిన దర్పితసామం। తోత్తములలోన నిప దుఁడు। మత్తద్విపలీలమనసుమండనిటులనుఁ॥ ఉ. వా. ౫ ఆ.

గీ॥ "జామిపండుకానియెడి జాఁగయేది" విజ అర్థాంతరమందు తెయునింపటర్థము. అపుడుపండుధాతువకర్మకంబుగానఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదాంతమునఁ జెప్పినచొప్పున

బాత్మ నేపదార్థములేనందున స్వార్థమందుఁ గొనుధాతువనుప్రయుక్తంబనుట యుక్తంబు.

110 సూ—తెంచుధాతువగ్వాదుల కనుప్రయుక్తంబగునగుచో నుత్వంబుపయిని దానితకారంబు దకారంబగు.

అగుదెంచు - నెగయుదెంచు - పోవుదెంచు అగు - నెగయు-పోవు-చొచ్చు - పుచ్చు - తోఁచు - నడచు - పఱచు - మొలచు-వీచు - ఇత్యాదులు

వ్యా—"తెంచు" అనుక్రియ, పైనిజెప్పిన అగు, నెగయు, పోవు, మొదలైన గణపఠితధాతువులకు ననుప్రయుక్తంబగు. అగు మొదలైనధాతువులతోఁ దెంచుధాతువు ఘటింపఁజేయంబడు. అపుడుఅగు మొదలైన ధాతువులయుకారంబుమీఁది తెంచుధాతు తకారంబు దకారంబగు. ఈతెంచుధాతువు స్వార్థమందే వచ్చును గాని తన (తెంచు) యర్థమైన ఛేదనంబును తెలియంజేయదు ౧౦౯వ సూత్రమునుండి "స్వార్థమున" నను పదంబిట ననువర్తించునని యెఱుంగవది. "అగుదెంచు" ఇటగకారముమీఁది యుకార మునకంటెఁ దెంచుధాతుతకారంబు పరమైనది గాన దకారంబయ్యె ఉ॥ అంత సరోరుహాప్తుఁ డుదయంబగుదెంచె నిర్వ ౬ ఆ గీ॥ బంధనంబులెల్లఁ బాయఁదుభీముఁడు నీరిలోననుండి నెగయుదెంచె॥ భార. ఆది ౫ ఉ॥ సూరెలనున్న మంత్రులను గొట్టుములం గనుఁగూర్చు మిత్రులఁ బారబులందు సూచి మునికాపదినంబులువోవుదెంచెనం భోరుహమిత్రుఁడస్తగిరిఁబొందెడునం తొగిఁదత్ఫలావళుల్ వానలకెల్లఁ బెట్టియునవ్వుఁడు దానొకపండుఁదెచ్చెరెఁ॥ భార ఆది ౨ఆ

111 సూ—అభ్యాగతి నరుగ్వాదుల కయ్యాదియనుప్రయుక్తంబగు నగుచో గువర్ణంబు విభాషను లోపించు.

అరుదెంచు - అరుగుదెంచు ॥ ఏతెంచు - ఏగుదెంచు - చనుదెంచు.

వ్యా—ఆగమనార్థమిచ్చుచో నరుగు మొదలైన ధాతువులయంతంబునఁ దెంచు సంధింపఁబడును అపుడు ధాతుగకారము వికల్పముగా లోపించు.

"అరుగు + తెంచు" ఇట్లుండ గువర్ణంబునకు వికల్పములోపంబుగాఁగ (అరు + తెంచు), ౧౧౦ సూత్రమున నుకారంబుమీఁది తకారంబుదకారంబుకాఁగా "అరుదెంచు" అరుగుదెంచు" ఇత్యాదులయ్యె "ఏతెంచు" ఇట ఏగుధాతుగువర్ణములోపింపఁగా, తెంచుధాతుతకారఁబు, ఏకారముకంటెఁ బరమైనది (ఉకారముమీఁది తకారమునకె దకారమువచ్చును) కాన దకారము రాలేదు క॥ కృష్ణన్నృగాజినధరునరు దోర్నగ్యుతి తేజఃబంకజోద్భవవదృశుం గృష్ణద్వైపాయనుగత తృష్ణామయుఁ గాంచిరరుగుదెంచు మహాత్ముల్॥ భార ఆది ౭ ఆ వ॥ చంపకాపురంబున కరుదెంచునారు జై ౪ ఆ "అరుగుదెంచు" అను దానికి స్వార్థమందును బ్రయోగవైరళ్యము కానిపించెడిని. గీ॥ హంసకేతనుపాలికి నరుగుదేర" జై ఆ ౪ ఆ (అరుగుదేర - పోవఁగా) "పరాశర నందనుండేగుదెంచె" (వచ్చె) ఏగుధాతువుకంటెం గూడ స్వార్థమునఁదెంచు కానంబడియెడి చ॥ ఈ యహితుల వెల్లడించి సవనాశ్వముతోఁ బురికేగుదెంచి య మ్మహిప తిఁగాంచి యీతనిక్రమం బపుడేమని విన్నవించెదర్॥ (పోయి) మ అరదంబెక్కి ప్రమోదమేర్పడఁగనయ్యక్రూరుడే తెంచుచుర్॥ వి పు ౭ ఆ "చనుదెంచు" నపుపోవు అనునర్థంబునఁబ్రయోగంబుగలదు॥ వ॥ ధర్మజవాసుదేవులచేత ననుజ్ఞాతుండై హస్తిపురంబును నిర్గమించి నిరర్గళప్రయాణంబులసపుత్రపౌత్రుండై చనుదెంచి కతిపయవాసరంబుకు, పావనికాంచె॥ జై. ౨ఆ.

112 సూ— అయ్యాదిపరంబగునపుడు చువర్ణంబులోపించు.

చొచ్చు - - చొత్తెంచు॥ పుచ్చు - పుత్తెంచు ॥త్రోఁచు త్రోఁతెంచు.

వ్యా—స్వార్థమును, ఆగమనార్థమును స్ఫురించుచుండ విధింపఁబడి యుభయ విధంబుగానున్న పూర్వోక్త తెంచుధాతువు పరమయినపుడు ముఖ్యధాతువుయొక్క తుది చువర్ణంబు లోపించును "చొత్తెంచు" ఇట "చొచ్చు + తెంచు" ఇట్లుండఁ బ్రకృతి

సూత్రంబున సకారాంతచకారద్వయంబునకు లోపము రాఁగా నాద్యక్షరశేషంబైన చోకారంబుమీఁది తకారంబునకు "నెత్తటి" (నెఱ + తటి) ఇత్యాదిశబ్దంబులయందుం బలె ద్విత్వంబై "చోత్తెంచు" అనురూపంబగును. ఇట్లే "పుత్తెంచు" ఊహించునది. సంధి. పరి. 3౯ వ సూత్రముచేతనే "చొత్తెంచు" "పుత్తెంచు" ఇత్యాదులందుఁ దకారద్విత్వంబువోలె నాద్యక్షరశేషంబై యద్విత్వంబునకు లోపంబగునం గానఁ బ్రకృతము వర్ణలోపవిధాయకసూత్రంబు క్రియాపరిచ్ఛేదమందు ననవసరమని యందురేని యట్లనవలదు నడతెంచు (నడచు + తెంచు) పఱతెంచు (పఱచు + తెంచు) ఇత్యాదులందు నాద్యక్షరశేషత్వంబు గాకుండ ముఖ్యధాతువుల తుదివర్ణమే లోపించుటకై సూత్రారంభం బవశ్యకర్తవ్యంబు. ఈసూత్రంబు లేనిచో "చొత్తెంచు" వోలె (నడచు + తెంచు) "నత్తెంచు" ఇత్యాద్యనిష్టరూపంబులు సంధి పరి. 39 సూత్రమునఁ గావలసి వచ్చును తద్దోషనివారణార్థమై దీనికిఁ జారితార్థ్యంబు గలదని తెలిసికొనందగు.

113 సూ—అద్దానికి ముత్తుపరంబగునపుడు తే తేరులగు.

అగుదేఁడు - అగుదేరఁడు - అగుదెమ్ము - అగుదేరుము.

వ్యా—పైనిం జెప్పిన యుభయవిధార్థక తెంచుధాతువునకును, ముజ్ఞును, జేత్తును, పరంబగునపుడు 'తే' అనునదియు, 'తేరు' అన్నదియు పర్యాయంబుగా సర్వాదేశంబు లగును. వ్యతిరేకార్థమునఁ బ్రథమపురుషైకవచనవివక్షయందు లజీవర్ణకంబునకు నెనిమిదవసూత్ర [క్రి గా-ప3] మున డుజ్వర్ణకము రాఁగా "అగుదెంచు + డు" అనియుండు జీత్తైనలజీవర్ణకము ముత్తుశబ్దార్థములో నంతర్భూతము గావున నియ్యది పరమగుచుండఁ గాఁ దెంచునకుఁ దేశబ్దము సర్వాదేశమయి "అగుదేఁడు" అనురూపంబు సిద్ధించు. ఈడుజ్జుజీత్తు కావున బిందుపూర్వకంబగు. 'తే' అను దీర్ఘంబుకంటెఁ బరమైనందున నరసున్న యేకాని నిండుసున్న యుండదు క్రి పరి ౬౧ సూత్రములోని ముజ్జుశబ్దముచేతను మధ్యమపురుష బహువచనము జ్జే గ్రహింపఁబడినందున వ్యతిరేకార్థకలజీవర్ణస్థానీయమైన యీప్రథమపురుషైకవచన డుజ్జుపరంబగుచోఁ బూర్వోక్తసూత్రముచేతను హ్రస్వంబు రాదు శ॥ పదియేనేఁడులబాలుని పదములగుణుఁ గాకపక్షసంయుతునేని ట్లనయతఁబుత్తేఁజాలను పదయోఁడవాగు రాముపలన సంయమివర్యా॥ భాస్క. రా.

'అగుదేరఁడు' ఇటఁ బక్షంబునఁ దీర్ఘాదేశము 'అగుదెమ్ము' ఇటలోణ్మధ్యమపురుషైకవచనము ముఙ్వర్ణకంబు పరంబగునపుడు తెంమునకు, తేశబ్దాదేశమయి 'అగుదే + ము' అనియుండఁగా క్రి. పరి. ౬౧ వ సూత్రమున ధాతువునకు హ్రస్వంబును, ముఙ్వర్ణకంబునకు ద్విత్వమ్మును గలిగి 'అగుదెమ్ము' అనియయ్యె. పక్షంబునఁ దీర్ఘాదేశవయి "అగుదేరము" అగను "అగుదెమ్ము" నకు బహువచనరూపంబు 'అగుదెండు' అనియుండు. మధ్యమడుఙ్పరమగుచో 'దే' శబ్దంబునకు హ్రస్వము గలిగి డుఙ్డికి తైనందున [అగు] దెండు అని పూర్ణబిందు వేయఁగును. ఇఁక, అఁట, మఁడు అనుశబ్దములందక్కనుండి తొలి హ్రస్వముమీఁద నరసున్నయుండదన్న నియమంబున నిట నర్ధబిందువు రాదు. శా॥ అన్నా లక్ష్మణ నిన్నుఁ బుణ్యనిధినే నజ్ఞాననైపథ్యమొ న్నన్నా పాపమువచ్చి ముట్టుకొనియె న్నాపాలిదైవంబవై యిట్టిమం బరిమార్ప వేగఁబఱతేవే నన్ను రక్షింపుమీ యన్నంగ్రక్కునఁజేరవేయురుగవేయత్యుగ్రశిఘ్రం బునఁ॥ భాస్క. రా.

114 సూ—భూతంబున లజికి లిడంతరంబగు నగుధాతువవను ప్రయుక్తంబగు.

వాఁడురాఁడయ్యెను - వారురారయిరి - అదిరాదయ్యెను - అవిరావయ్యెను ॥ నీవురావయితివి - మీరురారయితిరి నేనురానయితిని - మేమురామయితిమి.

వ్యా—లజికిన్ = వ్యతిరేకార్థకప్రత్యయాంతధాతువునకు, భూతంబునన్ = భూతార్థమందు లిడంతంబగునగుధాతువు = భూతార్థకప్రత్యయాంతమయిన యగధాతువు, అనుప్రయుక్తంబగు = [వ్యతిరేకార్థకక్రియను] అనుసరించి ప్రయోగింపఁబడును. ఉ. వాఁడు రాఁడయ్యెను ఇట "రాఁడు" అన్నది వ్యతిరేకార్థకమైన లజిప్రత్యయాంతరూపము. "అయ్యెను" అనునది భూతార్థకమయిన యగుధాతువు రూపము. భూతకాలమందు వ్యతిరేకార్థమును బోధించుచో భూతార్థకమైన యగుధాతువు సాహాయ్యము లజిప్రత్యయాంతమునకుండవలయునని నిష్కృష్టార్థము రాఁడయ్యెను = రాలేదు

అని యర్థము. ఇట్లే తక్కినవియు నూహింపవలయును. క. మనలోఁ గయ్యంబేటికి సని ధర్మసుతుండు చెప్పినది మాపతికై కొనఁడయ్యె రోగి పథ్యాశనమునకుం జొరనిభంగి సంజయయోగ్యుఁడ భా. క. ౧ ఆ. తే. గీ. ప్రియుఁడు రాఁడాయె సత్యభామ యొద్దఁ గాక యెన్నిమాయలు పన్నెనో యెఱుఁగరాదు గాయఁగాఁజొచ్చె శశిమింటనాయ వంకఁ జేయఁగాఁజొచ్చె పని యక్రియేఁడికినఁగ అప్ప ౨ ఆశ్వా

శా. రాఁ జైరంగ్యముఁ బూని నీవు కడు నిర్దాక్షిణ్యచిత్తంబునన్ రాఁ జైతేఁ జ విగాని యిఁదులను హోరాహోరిగాఁ బోరియే లావాలాయము సేయఁగా బ్రదుకు నీవా చారవంతుఁడవై కావో యొక్కఁడు నీయెడంగలుగు వాంఛన్ భూసురగ్రామణీ॥ మను. ౩ ఆ. శా. రాఁడెవ్వెఁడ హృదయేశుఁ డీరహభారంబెల్లు నైతున్ త్వరం బేఁడై యున్నది యేటికిందనె నెనో రోగిష్ణుముల్ పుట్టెనో నేఁడే తేరఁబ్రయత్నమున్న వకటా నీచేత జెప్పింపఁడె వాఁడేకిలి నెఱింగనో యపుడన న్యాస్వచ్ఛి యట్లాడఁగన్॥ ప్రభా. ౪ ఆ.

115 సూ— నుజ్యంతంబగుధాతువు క్రియావిశేషణంబుల కనుప్రయుక్తంబగు నుజీకి విభాషనగు.

కాను - అనునది నుజ్యంతంబగునగు ధాతువు రూపంబు.

వ్యా—క్రి. పరి. ౪౦ సూత్రముచేతను. ధాతువునకు నుజీవర్ణకంబు విధింపఁబడియె. అట్టిధాతువునకు నుజీవర్ణకంబు రాఁగా క్రి. పరి. ౯౧ సూత్రముచేతను కాదేశము గలిగి 'కాను' అనురూపంబగు. ప్రకృతసూత్రమున 'కాను' అన్నది క్రియావిశేషణంబులకు నిత్యంబుగను, నుజ్యంతమైన ధాతువునకు వికల్పముగాను జేర్పఁబడును

116 సూ—దానికి హ్రస్వంబు విభాషనగు.

లెస్సగాను - లెస్సగను - న్యాయ్యముగాను - న్యాయ్యము

గను - ఇట సరళంబునిత్యంబు ॥ చూడఁగాను - చూడఁగను - చూడను - ఇట స్వత్వంబులేదు.

వ్యా—క్రియావిశేషణంబులకుం గాని నుడిప్రత్యయాంత ధాతువులకుం గాని తుదం జేర్పఁబడిన "కాను" అనుశబ్దముయొక్క దీర్ఘమునకు హ్రస్వము విభాషగానగును ఉ "లెస్సగాను జదివె" ఇత్యాదివాక్యంబులందు లెస్సశబ్దము ‹చదివె› ఇత్యాదిక్రియలకు విశేషణము గాన 'కాను' అనునదియనుప్రయుక్తంబగును(అనుసరించిప్రయోగింపఁబడును) సంస్కృతభాషలో మాత్రము ‹తత్ప్రత్యనుపూర్వమీపలోమకూలం› (అ ౪ పా ౪ సూ ౬౭) ఇత్యాదిస్థలంబులలో సకర్మకధాతుక్రియావిశేషణంబులు సయితము ద్వితీయాంతములేయగునని భాషాపరిచ్ఛేదవిశేషము. ఏవిభక్తియు నిరూపింప శక్యముకానిచో సామాన్యముగాఁ బ్రాతిపదికార్థమందు ప్రథమావిభక్తియే న్యాయ్యంబు గాన ‹లెస్స› అను ప్రథమావిభక్తికంటెఁ బరంబైన కానుశబ్ద కకారంబునకు సంధి ప ౧౩ సూత్రమున నిత్యంబుగా సరళగకారంబై పైరూపము సిద్ధించె అసరళాదేశసూత్రములో బహుళగ్రహణఫలంబేమనఁగా నిట్టిక్రియావిశేషణస్థలంబులలో సరళాదేశనిత్యత్వార్థమని యెఱుంగునది.

"న్యాయ్యముగాను" విశేషణమైనపుడు "ధర్మపథ్యర్థన్యాయాదనపేతే" (అ౪ పా ౪ సూ ౯౨) అనుసూత్రముచేత ద్వియకారముతో నుండవలయు. న్యాయము నుండి తొలంగనిదియని యర్థము "న్యాయముగానున్నది" యని యేకయకారముతోఁ బలుకుట యవిచారితరమణీయము. ఇచ్చట నేకయకారముతోనున్న న్యాయశబ్దము విశేష్యమే కాని క్రియావిశేషణము గానేరదు కనుకనే యప్పకవి ౨వ యాశ్వాసమందు సీ॥ క్షయ్యజయ్యన్యాయ్యసాహాయ్యసాన్నాయ్యధాయ్యపాయ్యములనికాయ్యమునను గ్రయ్యశబ్దమునను గియ్యలు గలవని తెలిసి ప్రాసములను నిలుపవలయు" అని నిరూపించెను విశేషణార్థవిశేషములయందే క్షయ్యాదిశబ్దంబులుయద్వయవిశిష్టంబులని యప్పకవిగారి తాత్పర్యముగాని యర్థాంతరమందు క్షయ, జయ, న్యాయ, ఇత్యాదులేకయకారముతోఁ గొన్ని యుండవనికాదు "చూడఁగాను" ఇట చూచుధాతువునకు ౪౦ వ సూత్రమున నుడివర్ణకంబును ౯౧ వ సూత్రమున ‹చూచు› నకు ‹చూడు

ఆదేశమును గలుగంగ ౧౧౫ సూత్రమున 'కాను' అనునది నుబ్ప్రత్యయాంతము చివరఁ జేర్పఁబడి సంధి. ౧౬-౧౭ సూత్రముల పరశాదేశ్యాదికార్యములు రాఁగాఁ బైరూపంబు సిద్ధించు "చూడనుగాను" అని ప్రాచెను గలువలు, అన్నచోటునంబలె నుకారంబునకు బ్రకృతభావంబుండదు "ఇటసత్యములేదు" అనుమూలములోని వాక్యము సంశ్లేషంబు నకు నుపలక్షణంబు 'చూడన్గాను' అనియు ప్రయోగంబులు గానరావు పక్షం బున హ్రస్వంబు 'చూడఁగను' నుబ్యంతంబౌ ధాతువునకు 'కాను' అనునను ప్రయోగము వైభాషికంబు గావున (౧౧౫) 'చూడను' అనియుచుండు 'కాను' అన్నది ధాతువునకే వైభాషికమని చెప్పఁబడ్డదిగాని క్రియావిశేషణస్థలములయందుం గూడ దీనితోడు లేకుంట గానవచ్చుచున్నది గీ గ్రహాసంక్రమణాదుల రాచనగరఁ గాసువీసంబు వెడలమి గ్రాసమునకు నాధివెట్టిరి క్షేత్రంబులందుఁ గొన్ని లెస్సయుండునె? గృహకర్త లేని బ్రదుకు॥ మను ౩౮

క॥ తలచక్కముడుచుకొని ద్రిం డలవడబంధించి పోతికమరనిలువునీ! వలసిన వన్నియునిచ్చెద నలఘుశిరస్త్రాకంటకాదులనిపుణుఁ॥ భా శల్య ౨౮ గీ ఉమయునగ్నియుగంగయునుండనన్ను గారవంబున నధికునిఁగాఁ దలంచి చక్కనాపాలి కేతెంచెనో కొక్కవీఁడు సంభృతస్నేహభక్తి విస్రంభుఁడగుచు॥ శల్య ౨౮ క కలకల నవ్వుచుఁ దొలుచం పలుకుచుఁ దమకొలకులందుఁ బాంచాలకుమా రులుసను దేరఁగఁ బొందు సుతులువచ్చిరి సంతసంబుతో మదువునకుఁ॥ శల్య ౨౮

117 సూ—ఉన్నకలనవర్ణకంబులమీఁది తచ్ఛబ్దవకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు.

బాహుళకంబుచే నిట సంధినిత్యంబు ॥ వందుచున్నవాఁడు - వందుచున్నాఁడు - వందుచున్నవారు - వందుచున్నారు - వందుచున్నవాఁడవు - వందుచున్నాఁడవు - వందుచున్నవారరు - వందుచున్నారరు వందుచున్నవాఁడను - వందుచున్నాఁడను - వందుచున్నవారము - వందుచున్నారము - అట్లువండఁగలవాఁడు - వండఁగలాఁడు - వండినవాఁడు - వండినాఁ డిత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—క్రి. పరి. ౭౬ సూత్రముచేత విధింపఁబడిన ఉన్న, కల, న, వన్నీకంబులకంటెఁ బరమైన తచ్ఛబ్దనకారంబునకు లోపమువికల్పముగానగును. (ధాతుజవిశేషణంబునకు విభక్తివిధానవివక్షయందు సమా. పరి. ౯ సూత్రముచేతను తచ్ఛబ్దంబను ప్రయుక్తంబగునని స్మరింపనగును.) "వండుచున్నవాఁడు" ఇవటవండుధాతువుకంటె ౭౬ సూ న, వర్తమానార్థకశత్రర్థమందు ఉన్న, వన్నకంబును క్రి. పరి. ౧౪ సూ॥న ధాతువునకు చువర్ణకమును సమా పరి. ౯ సూ న, తచ్ఛబ్దానుప్రయోగంబును గలిగి పైరూపం బేర్పడెడి పక్షంబునఁ బ్రకృతసూత్రమున తచ్ఛబ్దనకారమునకు లోపంబు రాఁగా "వండుచున్న + ఆఁడు" అనియుండి, అకారసంధిసూత్రస్థబహుళగ్రహణంబున నిట సంధి నిత్యంబైవచ్చి "వండుచున్నాఁడు" అనియేరూపంబగును. కాని, వండుచున్నయాఁడు' అని వైకల్పికాకారసంధిచే ననిష్టమైన రూపాంతరము చెప్పఁగూడదు. కొందఱు ప్రకృతసూత్రమునఁ దచ్ఛబ్దనకారంబునకు లోపంబుగలిగి "వండుచున్న + ఆఁడు" అనియుండ నిది యపదాదిస్వరసంధిస్థలంబుగావున (అకారసంధిసూత్రమును బాధించి సంధి. పరి. ౧౧ సూ న, అపదాదినిత్యసంధి రాఁగా "వండుచున్నాఁడు" అన్నరూపంబు సర్వవిషయంబులకు సులభంబనియు "బాహుళకంబుచే నిటసంధినిత్యంబు" అనిన మూలకారువివచనం బతిపేశలంబనియు శంకింతురు కాని యట్లనవలదు. "వచ్చుచున్న + వాఁడు" అన్నదిపదద్వయఘటితంబు "వచ్చుచున్న" అన్నది యొకపదంబును "వాఁడు" అన్నది వేఱొకపదంబునని తెలిసికొనవలయు. "వచ్చుచున్న" ఇత్యాది ధాతుజవిశేషణంబులకంటె విభక్తి యుత్పత్తిలో తచ్ఛబ్దంబుతో సమాసంబైనందున లోపించినది. కనుకనే సమాసపరిచ్ఛేదంబులోని ౯ వ సూత్రమున విభక్తివివక్షగలిగి అయ్యది లోపించినను "సాధనము" ఇత్యాదులువోలెఁ బదచ్ఛేదకాలమందు నేకపదంబుగానే చెప్పుకొనవలయు "వచ్చుచున్న + ఆఁడు" అనుచోటు పదద్వయసంధిస్థలంబుగాన నపదాదిస్వరనిత్యసంధి చెప్పఁగూడదు. అట్లు కానిచో "వచ్చిన + అది" అన్నచోటునం గూడ నపదాదిస్వరనిత్యసంధి గలిగి "వచ్చినది అన్న యేకరూపంబేయగునంగాని "వచ్చినయది" అన్నరూపాంతరము లేకుండవలసివచ్చు. కాన. నకారసంధిసూత్రములోని బహుళగ్రహణంబుననే వచ్చుచున్నాఁడు. వండినాఁడు, వండఁగలాఁడు ఇత్యాదులందు నిత్యాకారసంధి యని యెఱుంగవలయు. "వండుచున్నారు" ఇత్యాదులయందుఁ బక్కిన యుదాహరణములయందుం గూడ నైకరీతిగానే సూత్రప్రక్రియ

మెంచుకొనఁ బలయు గీ తొంటిచపఁ గని యిప్పుడు దోఁచి పాండు సుతులు రాజ్యంబు సేయంగఁ జూచినారు నాకు నీఁదీఱు నేయింక నాఁటిమాట లెక్కడివి ద్రోణభీష్ము లీదిక్కు జూచుచున్నారు॥ ఉద్యో. 3 ఆ॥ గీ॥ చనుసెయిపూన్నటలాడ సజ్జనులకాఁడు॥ పుట్టువులఁ దోడ నీవు పుట్టినాఁడ॥ వట్టిగాక యహీనవంశాభిజాత॥ నైపతిం ద్రిశవదు నన్ను నడుగ దగునె॥ విరా. ౨ ఆ॥ గీ॥ అంకశౌర్యశ్రీయంబైనయట్టిమేటి వీడు నాకాపావన్నుం హాస్వితధామ కాంతిఁ జూచిపోయదనని కదలివచ్చి॥ నాఁడె నటిసూపు మదనుగుణ్రక మము॥ రాఘు. ౨ ఆ॥ (రామాయణార్థమందు 'వచ్చినాఁడను' అని యేకపదము భారతార్థమందు వచ్చి = ఏతెంచి, నాఁడె = నాఁడే అని పదద్వయము.

118 సూ— ధాత్వాదులకు ధాతువు లనుప్రయుక్తంబులయి విలక్షణార్థాభిధాయకంబులగు నీయవి శబ్దపల్లవంబులు నాఁబడు

కూరుచుండు - నిలుచుండు - పరుండు - పన్నుండు - ఆఁకొను ఈకొను - ఈయకొను - ఇయ్యకొను - రక్కొను - తెక్కొను - మేకొను - మయికొను - మేలుకొను - మేలుకను - మేలుకాంచు అలవడు - ఏరుపడు - చోప్పడు - వెలవడు - తలపోయు - వాపోయు - ఆపోవు - కొంపోవు - కొనిపోవు - విజయంచేయు - కయివాలు - తూపాడుచు - ఇత్యాదులు - శబ్దపల్లవంబులు.

వ్యా— ధాత్వాదులకు = క్రియలు మొదలైనవానికి (ఆదిశబ్దము చేతను నామవాచకములు గ్రహింపఁబడును) ధాతువులు = క్రియలు జతపఱుపఁబడినవై శబ్దద్వయ మేళనంబునకుఁ బూర్వమందున్న యర్థముకంటె నితరార్థము బోధించుచున్నవై యియ్యవి వ్యాకరణపరిభాషంజేసి శబ్దపల్లవములనంబడు. అనఁగా నసేకశబ్దంబులనుండి చిగిర్చినవి (అంకురించినవి) యని భావము. ఉదా—(౧) కూరుచుండు (కూరిచి + ఉండు) కేవలకూరుచు ధాతువునకుఁ గ్రిందుపడుట యర్థము. క్రియాంతరమేళనానంతరమందు కూరుచుండు = ఆసీనుండగుట యని యర్థము విలక్షణమయ్యె. "నడుచుచుఁ గూరుచుండుచును" కాశీ ౪ ఆ. (౨) నిలుచుండు (నిలిచి + ఉండు) = నిలఁబడియుండు.

కేవలనిలుచుధాతువునకు (౧) నిలఁబడు ౨ ప్రతిష్ఠితమగు (౩) ఉండు (౪) శేషించు (౫) అడ్డిపడు అనిన యనేకార్థములు గలవు క్రియాంతరము మేళగించినపిమ్మట "నిలుచుండు" శబ్దమునకు నిలఁబడుట యొక్కటియే యర్థమయి తక్కుంగలయర్థములు స్ఫురింపవని తెలియునది. నిలుచుశబ్దార్థమైన నిలఁబడుట "నిలుచుండు" అన్నధాతుమిశ్రంబునకును నర్థమై నిలిచినను తక్కిన "ప్రతిష్ఠితమగు" ఇత్యాద్యర్థము లీశబ్దంబునకు శబ్దపల్లవత్వావస్థయందు స్ఫురింపకుండుటయే విలక్షణార్థాభిధాయకత్వమని తెలియందగినది. ఇట్లే తక్కినధాతువులకును సాకర్యంబున విలక్షణార్థబోధకత్వమూహింపవలయును. (౩) పరుండు; పన్నుండు (పడి + ఉండు) (౪) ఆఁకొను (ఆకలి + కొను) ఉ॥ ఆఁకొని యేడ్చుచేఁజిలుతలన్నము కై తనకొంగులాగఁ బెల్లాఁకటసోలుచుండెడునిజాంగనదుర్దశఁజూడఁడేరియా చ్ఛాకలవావిభంగధరుసంభృతగద్గదశూన్యకంఠుఁడై చేకొనిదేహి యంచడుగఁజేరుననె కాలినపొట్టకెప్పుడున్ ॥ భర్తృహరి వైరా. ౨౧ ప. ఉ॥ ఎండకు వానకోర్చి తనయిల్లుప్రవాసముచోటనాకయాఁ కొండునలంగుచున్నిదురకుందఱి దప్పెను చప్పిడు పట్టెనో క్రుంగుడువడియెట్లోకోయనక కార్యముముట్టినచోటనేలినా తండ్రో కచాయఁజూపినను వత్సరతంబని సేయుటొప్పునే ॥ విరా. ౧ ఆ. (ఇట "ఆఁకొందును" అనుదానిలో దకారంబు సన్న పైనున్నందున క్రి. పరి ౫౯ సూత్రమున డకారంబై "ఆఁకొండు" నగును) (౫) ఈయకొను (ఈయ = అపేక్ష + కొను) అంగీకరించుట (౬) ఈకొను (౭) ఇయ్యకొను ధాతువులు రెండును వెనుకటిదాని రూపాంతరములు (౮) రక్కొను = రెక్కొనరూపాంతరము (రేకు + కొను) విర్ఘిల్లుట. ఉ॥ చక్కరవింటి రాజునగచాపునిగో సెడిరించి పడ్డనాఁ డెక్కడనుండితీవు మధుఁడెక్కడనుండెను మందమారుతం బెక్కడనుండె సిగ్గువడరేమిపుడాతఁడదృష్టరేఖచే రక్కొనిక్రమ్మఱం బ్రతికెరాఁజనవార్లయినారుగా ॥ శశి॥ విజ ౩ ఆ (౯) త్రెక్కొను (త్రెంచు + కొను) చంపు; ఉ॥ అక్కట తండ్రిలేనిమము నమ్మియిఁబెంచిన తాత నిమ్మెయిన్ ద్రెక్కొనఁ గావతంబు సముదీర్ణభుజాబల శౌర్యశాలినై యిక్కడిసేనఁ జక్కడిచెనేనియుఁజాతు నకార్కగమ్యమం దక్కటకోర్వఁజాలుదునె ధర్మజాతముల్ క్రూరకర్ములే॥ భీష్మ ౩ ఆ. (౧౦) మేకొను (మే = శరీరము) + కొను = సమ్మతించు; ఉ॥ అక్కట కౌరవాన్వయ మహామానమింకెడునట్లు పుట్టెనిది దొక్కరుఁడైనఁ గేళవహితోక్తికి మేకొనఁడ

ర్యో వర్ణనం బెక్కుటిదానచాలుఁదమునిందఱఁదీగ్రనెరాగ్నిఁగాల్పఁ జెం। పెక్కువ పాండు నందనుల యేడ్తెఱ ద్రోల్లియుఁ దానెఱుంగరే॥ ఉద్యో ౪ ఆ (౧౧) మైకొను (మై + కొను) సమ్మతించు; (౧౨) మేలుకొను (మేలు + కొను) నిద్రఁ దేఱియు (౧౩) మేలుకను = నిద్రలేచు; క। వాణామంజులమాగధ గానధ్వను లెసఁగ మేలుకని విక్ర. ౪ ఆ. (౧౪) మేలుకాంచు "యోగనిద్రారతినొంది మేలుకాంచి లోకంబులు గావింపఁ దలఁప॥ భార. శాం. ౬ ఆ, (౧౫) అలవడు (అలవు = పరిశ్రమ) అభ్యాసమగు తగు; క॥ తలఁపఁగఁబువ్వులకతనం దలకెక్కున్నారయనువినంబున హరివారలనగు టనెట్టిశిర్మకి నలవడితిమి నన్యతముల మైతిమి ధరణీశా॥ హరి. ఉ ౧ ఆ [౧౬] ఏర్పడు [ఏర్పు = చక్కఁబఱచు] + పడు)= తేటపడు; అతని నేర్పడనాకుఁ జెప్పవలయు" భార. ద్రో. ౫ ఆ [౧౭) చొప్పడు [చొప్పు + పడు] సరిపడు; ఉ॥ ఎక్కడఁ బోవవచ్చు గిరులేనియుఁ గానభూములేనిఁదా। రెక్కయుఁ జొచ్చియుం బగతుఁ డెట్టిఁగిట్టి చలంబునం బల। గ్గొక్కక తక్కరట్లయిన దుర్గతి వాటిలుఁబోకనిచ్చె దుక్కునఁబోరివక సుగతియుండె జయంబునొందెఁ జొప్పడుఁగా॥ శల్య ౧ ఆ [౧౮] వెలువడు [వెలి + పడు] బయలుదేఱు; క॥ వలుఁదును ధరణీరాజ్యము॥ దలఁగఁగ సర్వంబునపహృతంబైనఁ గడుఁగా। దలరదమయంతిఁ దోడ్కొని। వెలుపడియెన కేవ రాజ్యవిభవమ్యుతుఁడై॥ అర ౨ ఆ। [౧౯] తలపోయు [తలఁపు + పోయు] చింతించు;[౨౦] వాపోవు[వాయి + పోవు] ఏడ్చు; క॥ అని యతుగుమండ శాలిక। కనుదులుముదుఁ బెదవివిడిచి కటకట వాపో యును మొగ్గవాలుచందం। బున నడుమొగ నెత్తికొనుచుఁబోత్తులమీఁదన్ కళా ౬ ఆ। [౨౧] ఆపోవు [అవట + పోవు] [౨౨] కొంపోవు (కొని + పోవు) తీసికొనిపోవు; క॥ చంపినఁజంపుము నన్నటు। కొంపోకుండినను జాలు॥ ప్రభా ౩ ఆ॥ (౨౩) కొనిపోవు। పెనుకటిదాని మొదటిరూపము; (౨౪) విజయంచేయు (విజయము + చేయు)వచ్చుపోవు॥ మసఁతిరి విచిత్రకథా। రసవృత్తింపెంపెఱుంగి రా యనువా నసమయమర్త్యవభోము। ధ్యసమీపంబునకుఁ దరణీయరవమువచ్చెన్॥ విజయంచేయుఁడు నిర్వ. ౭ ఆ. (౨౫) క్రేవాలు (క్రై + వ్రాలు) ఒరగు "బలుదుఁబంతులచాయఁ దనర్చిపంక్తి క్రేవ్రాలిన రాజనంబులను" విక్ర. ౪ ఆ (౨౬) తూగాడుచు [తూ + గాడుచు] ఊయలలూఁగు; "తూఁగుటనీపలఁనాటు దూగి "

వికృ. ౫ ఆ. ఇట్లు శబ్దపల్లవంబులు విలక్షణార్థములం దెలుపునన్న యంశంబు విశదపఱుపఁ గవిప్రయోగంబు లుదాహరింపంబడియె. సంస్కృతభాషయందు శబ్దపల్లవములన్న వ్యవహారమే లేదుగాని యేతాదృశశబ్దంబులు గలవు ఉ దా. బ్రహ్మీభవతి స్వీకరోతి, సత్యాపయతి. పుత్రీయతి, దుఃఖాకరోతి, ఉపవీణయతి, అనుకూలయతి, ఉపశ్లోకయతి' సంసర్గయతి, విరళీకరోతి ఇత్యాదులు భాషాసాదృశ్యంబు కనంపడ లిఖింపఁబడినవి.

119 సూ—చేదర్థయోగంబున లృట్టునకు లిట్టగు.

ఆఋషీశ్వరుండు వచ్చెనా ఫలించుఁ గార్యముల్ । వాఁడు రేపు వచ్చెనేని నీవు కార్యంబు దొరఁకొనుము.

వ్యా—చేదర్థమనఁగా హేతుహేతుమద్భావంబు. అట్టి కార్యకారణసంబంధము దోఁచుచో భవిష్యత్కాలవాచి ధాతువునకు భూతకాలరూపంబగు. ప్రథమోదాహరణమందు మునీశ్వరుఁడువచ్చుట కారణంబు. పనులు నెఱవేఱుట కార్యంబు. కావునఁ గారణమైన మున్యాగమనమును దెలుపునట్టి వచ్చుధాతువునకు భూతకాలరూపంబు గలిగె. వచ్చుధాతువుపైని నాకారంబు చేదర్థప్రతీతిం దెలుపునని యెఱుంగునది. రెండవయుదాహరణయందు (రేపు) వచ్చుటకారణంబు. పని మొదలుపెట్టుట కార్యంబు. వాఁడు వచ్చినంగాని కార్యమారంభింపవలదని భావము వచ్చుధాతువునకు చేదర్థవాచకంబైన యేనిశబ్దముతో సంబంధమున్నంగునఁ గార్యప్రారంభకారణంబైన వచ్చుధాతువునకు భూతరూపంబు గలిగెనని తెలియఁదగినది.

గీ॥ ఎట్టియుపరాగమొనరించెనేని తల్లి। కొడుకు శపియింప దిబ్బంగిఁ గ్రూరబుద్ధి।
నతివసత్యంబుఁ జెప్పుమిప్పట్టు నీవు। నావుడును శాపభీతి నన్నళిననేత్ర॥
కాశీఖండము.

ఉ॥ మాయలు నింద్రజాలములు మాధవుఁ డిందును గొన్ని పన్నినం
బాయవు రజ్జులెప్పుడును వారణ నీవెటులాడితేనియుఁ

వేయును నేల పార్థులను విష్ణుఁడు వేపదివేలువచ్చినం
జేయుదు మేము కయ్యమొకచీఁకయైనను బంచియిత్తుమే। ఉద్యో. ౪ అ.

120 సూ.—ఆత్మార్థంబభిహితంబగుచోఁ దల్లింగ సంఖ్యాభిధాయువచనంబులు ధాతువిశేషణంబులకగు.

రాముఁడు రావణుంబరిమార్చి సీతయుందాను సౌమిత్రిసహితంబుగంబుష్పకారూఢుండయి సాకేతంబున కేతెంచె.

వ్యా—"ఆత్మార్థ" శబ్దముయొక్క యర్థము, తనతో సముచ్చయముగానున్న యన్యపదార్థములతో సమముగా నాఖ్యాతము (క్రియావిభక్తి) చేఁ జెప్పంబడినచో విశేషణంబును, ధాతువును, తత్క్రియకర్తలయొక్క లింగవచనంబుల ననుసరింపక యాత్మార్థశబ్దార్థముయొక్క లింగవచనంబులనే స్వీకరించును అనిభావము. పైయుదాహరణమందు సీతాదేవియును శ్రీరాముండును పుష్పకారూఢులై సాహచర్యంబున (సహవాసంబున) నయోధ్యాపురంబున కేతెంచిరని తెలియుచున్నది ఇట నేతెంచుధాతువుమీఁది యాఖ్యాతము రామునితోడం బలె సీతతోడసహితము సమానముగా నన్వయించుచున్నను ఆత్మశబ్దార్థమైన రామునియొక్క లింగవచనంబులనే అనఁగా పుల్లింగము నేకవచనంబునే పొందినది. కాని సీతానిష్ఠసంఖ్యతో నేకీభవింపలేదు. సీతారాముల యుభయులసంఖ్యలను నాఖ్యాతమంగీకరించినచో 'ఏతెంచిరి' అని వాక్యంబులో నుండవలయు. అట్లె విశేషణమయిన పుష్పకారూఢశబ్దము సీతకుం గూడఁ జెందినను ఆత్మశబ్దార్థమయిన రాముని పుల్లింగమును సంఖ్యనే చెప్పినందున బుష్పకారూఢుండయి యని వాక్యంబున నుడువంబడినది. లేనిచోఁ బుష్పకారూఢులై యని ప్రయోగింపవలయు. ("పుమాన్ స్త్రియా" అను వ్యాకరణసూత్రమునఁ బుల్లింగము శేషించి బహువచనంబుగా నుండవలయు) "ఈసూత్రములో లింగము విశేషణంబునకు మాత్రమే యన్వయించును. అసంభవము గానఁ గ్రియతో సంబంధింపదు అని యనవలదు. రాముఁడు రావణుం బరిమార్చి సీతయుం దాను సౌమిత్రిసహితంబుగం బుష్పకారూఢుండయి సాకేతంబున కేతెంచుచున్నాఁడు" ఇట్లు వాక్యమున్నచో వచనమే కాక యాత్మార్థపుంలింగము గూడఁ గ్రియతో సంబంధించునని యెఱుంగవలయు. ఏతత్సూ

త్రోదాహరణముగ నీరీతిగా వాక్యమిచ్చినచో సువచముగా నుండును. క॥ తనయులు దానప్పుడు తజ్జనకుం డరుదెంచి చూచుజనులకు ననుభా। వనిరూఢిమానితానం। తనవోత్సవముగ నొనర్చెం దత్పరిణయముల్॥ రాఘు. ౧౩. దృష్టద్యుమ్నాదిపుత్రులును, ద్రుపదుండు తానును, ఆద్రౌపదీవివాహమొనర్చెనని యన్వయము. ఇటఁ గ్రియయాత్మార్థముతో సంబంధించి యేకవచనాంతముగా నున్నది గాని తనయుల సముచ్చయమునం జేసి బహువచనాంతముగా నుండలేదు. ఇట్లనేకప్రయోగంబులు భారతాదిగ్రంథములయం దున్నవి గాని గ్రంథవిస్తరంబునకు భీతిల్లెద.

121 సూ—అగతికంబులగు భ్వాదులకిందు యోగంబులేదు.

భూ - స్ఫృ - కృ - రేకృ - లోకృ - లోచ - పచి - లప - ఇత్యాదులకు గతివిరహితంబులగు ధాతువులకీభాషం బ్రయోగంబు లేదు॥ ప్ర - పరా - అప - సమ్ - అను - అవ - నిస్ - నిర్ - దుస్ - దుర్ వి - అఙ్ - ని-అధి - అపి - అతి - సు - ఉద్ - అభి - ప్రతి - పరి - ఉప - ఊరీప్రభృతులును సాక్షాత్ప్రభృతులును గతిసంజ్ఞకంబులు. ప్రాదులిరువదిరెండు నుపసర్గంబులునాఁబడు॥ ప్రభవించు - ఆవిర్భవించు - ప్రసరించు - సంస్కరించు - భస్మీకరించు - సాక్షాత్కరించు - అతిరేకించు - ఆలోకించు - ఆలోచించు - ప్రపంచించు - ప్రలపించు - ఇత్యాదు లార్యప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

వ్యా—పైనిం జూపఁబడిన ప్రాదు లిరువదిరెండును క్రియాయోగమందు గతిసంజ్ఞయు నుపసర్గసంజ్ఞయు గలవియగును మూలవాక్యంబువందు నూరీప్రభృతులకును, సాక్షాత్ప్రభృతులకును గతిసంజ్ఞయున్నట్లును ప్రాదులకు నుపసర్గసంజ్ఞమాత్రమే యున్నట్లును విభజింపఁబడినరీతిని దోఁచుచున్నది. ఇచ్చటి యుపసర్గశబ్దంబు గతిసంజ్ఞకుం గూడ నుపలక్షణంబు; లేక యీవాక్యంబునకు నీరీతిగా నన్వయించుకొనవలయు. "ఉపసర్గంబులు నాఁబడు" అనుమూలవాక్యమందు సముచ్చయనకారంబునకుఁ బ్రశ్లేషము సేయవలయును. "ఉపసర్గంబులును నాఁబడు" అనిపదచ్ఛేదము చెప్పికొనందగు

ఉపసర్గంబులును - ఉపసర్గసంజ్ఞ గలవియును సముచ్చయము చేతను నూరీప్రభృతులకును సాక్షాత్ప్రభృతులకును ముందుగాఁ జెప్పఁబడినగతి సంజ్ఞ యిట ననువర్తించి ప్రాదులకు గత్యుపసర్గసంజ్ఞలు రెండునుగలవియని యర్థమగును. అట్టియర్థమే కానిచో నాసూత్రంబున గతిసంజ్ఞాశబ్దంబులచేతఁ బురస్కరింపఁబడని 'భూ' ప్రభృతిధాతువులకే తెలుఁగునందుఁ బ్రయోగంబు లేకున్నందునఁ బ్రాదులకు గతి సంజ్ఞ లేమింజేసి ప్రసవించు ఆలోచించు ఇత్యాదిప్రయోగంబులు తెలుఁగున లేకపోవలసివచ్చును. కాన ధాన్యపలాలన్యాయంబున నిట నుపసర్గసంజ్ఞ వక్కాణింపఁబడ్డది గాని గతిసంజ్ఞయే ముఖ్యంబు "ఆవిర్భవించు" "ఆవిష్" అన్నశబ్దంబూరీప్రభృతులలోనిది గతిసంజ్ఞగలిగి ప్రయోగార్హంబయ్యె. "భస్మీకరించు" ఇట భస్మశబ్దంబూరీ ప్రభృత్యాదులలో లేనందున గతిసంజ్ఞ లేకున్నను చ్విప్రత్యయాంతము గావున "ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చ" అనుసూత్రంబున గతిసంజ్ఞ గలిగి ప్రయోగ యోగ్యంబయ్యె. ఇట్లు స్వీకరించు, బ్రహ్మీభవించు. ఏకీభవించు, ఇత్యాదులు తెలియందగు. "సాక్షాత్కరించు" ఇట్లు నమశ్శబ్దము సాక్షాత్ప్రభృతులలోనిది గాన గతిసంజ్ఞ గలిగి "నమస్కరించు" అయ్యె. విసర్గస్థలంబున గతిసంజ్ఞ లేనందున "నమఃకరించు" అని కాదు. సాక్షాత్ప్రభృతులాకృతిగణంబగుటంజేసి ధిక్, హుం, ఫీం ఇత్యాదిశబ్దములతో ధిక్కరించు, హుంకరించు, ఫీంకరించు, ఇత్యాదులు గృహీతంబులయ్యె. మనశ్శబ్దంబు నమశ్శబ్దవ్యుత్క్రమంబే కావున నమస్కరించు అన్నట్లు 'మనస్కరించు' అని ప్రమాదంబున లోకులు ప్రయోగింతురు. కొందఱాధునికులు జంకుకొంకులేని కవులు 'తుమూషించు' ఇత్యాదులు ప్రయోగించుచున్నారు. అయ్యవి సకళంకప్రయోగంబులు. "ఆర్యప్రయోగంబులనెఱుంగవది" యన్నమూలవచనంబునకుఁ దాత్పర్యమేమనఁగా నవధానముతో వినుండు ఈసూత్రస్థమయిన యగతికశబ్దంబునకు నేకశేషము గాని లేక యావృత్తిగాని చేయవలయు. ఇపుడు గతిసంజ్ఞాశబ్దవిరహితములయిన ధాతువులకు నిందుఁ బ్రయోగంబు లేకున్నయొక యర్థమే కాక యగతికంబులు అనఁగా నితరాకంబులు = కవిప్రయోగరహితములు కాని ధాతువులకు నీభాషయందుఁ బ్రయోగంబు లేకున్నయర్థాంతరమును నగును కవిప్రయోగములుండెనేని గతిసంజ్ఞాశబ్దరహితంబులైనను సాధువులనిద్వితీయార్థతాత్పర్యము. కనుక నేజరించు, ఈక్షించు, భ్రమించు, స్మరించు, హరించు, బోధించు, రక్షించు ఇత్యాదులుపలక్షితంబులయ్యె. విజయించు, పరాజయించు, అతీక్షించు, దుర్భ్రమించు, ఇత్యాదులు

సగతికములగును గనిప్రయోగాభావంబునంజేసి దుర్గతికములయ్యెనని, సూత్రకారుని తాత్పర్యము సత్, అలం, పురః, తిరః, ఇత్యాదిశబ్దంబులకు విశేషసూత్రంబుల సంస్కృతవ్యాకరణంబున గతిసంజ్ఞ విధింపఁబడినందున సత్కరించు, అలంకరించు, పురస్కరించు, తిరస్కరించు, ఇత్యాదులాంధ్రసమ్మతములైనవి యని తెలియందగు.

122 సూ— వలయ్వాదిక్రియలకుం గర్త యగు భావంబునందు నుజీయగు.

వలయ్వాది క్రియలకుం గర్తృభూత క్రియావ్యక్తియగు ధాతువునకు నుజీవర్ణకంబగు వాఁడుచూడవలయు - వారలుచూడఁగా వలయు - నీవుచూడవలయు - మీరుచూడవలయు - నేనుజూడవలయు - మేముచూడవయు । మనముచూడవలయు - వలయును - వలదు - కూడును - కూడదు — చెల్లును - చెల్లదు - తగును - తగదు - ఇత్యాదులు వలయ్వాదులు.

వ్యా—వలయు, వలదు మొదలైన యీక్రిందిగణములోని ధాతువులకుఁ క్రియ యేకర్త గానున్నచో నట్టి క్రియావాచకశబ్దంబునకు నుజీవర్ణకంబగును. పూర్వమందుఁ దుమర్థభావలక్షణార్థములయందు ౪౦ సూత్రమునను జీవర్ణకము విధింపఁబడినది ఇపుడో క్రియకుఁ గర్తృత్వార్థమందు నుజీవర్ణకము విధింపఁబడ్డది యని భేదము తెలిసికొనవలయు((౧) జాతి (౨) వ్యక్తి (౩) సంఖ్యా (౪) కాల (౫) కారకంబులైదును ధాతువునకే యర్థములనియు, దీనిమీఁద ప్రత్యయము తాదృశార్థస్ఫుటీకరణములో సహాయమగునని యు (ద్యోతకము) క్రి పరి. ౨ సూత్రము వివరించుతఱిని చెప్పఁబడియె. కావున ధాతువునకు సహజార్థమైన కర్తృత్వమును నుజీవర్ణకంబు స్ఫుటీకరించునని (ద్యోతకమని) తెలియందగినది.

ఉ—'వాఁడు చూడవలయు' అన్న వాక్యంబునకు వాఁడు చూచుట యావశ్యమని యర్థము. "వాఁడు" అన్న శబ్దము చూచుధాతువునకుఁ గర్తగా నన్వయించును

చూచెన్' అనునది వలయుధాతువునకుఁ గర్తగా సంబంధించునని యొప్పుచున్నది. ఇట్లు 'వారలు చూడఁగావలయు, ఇత్యాదివాక్యములయందు 'వారలు' అన్న బహువచనాంతము చూచుధాతువుతోడను' చూచుధాతువు కర్తగావలయు ధాతువుతోడను నన్వయించును గావున వలయుధాతువు సదా యేకవచనాంతముగానే యుండునని తెలియుండగు— గీ॥ నిన్ను నిత్యసత్యనిరతుఁగా నెఱిఁగి యీ కార్యమునకు వలనుగలుగు నెఱిఁగి పనుపవలసె దూతభావము పేక్షించి। దేవహితము దీని దీర్పవలయు॥ ఆ౫. ౩౪౹ క॥ అనునది యట్టిద దైవము డిగనిచ్చినయవ్వరంబుసప్పనెమనకున్ । విగతభయ వాసయోగ్యం। బుగనొక్కెడఁ జెప్పుమిపుడ పోఁగవలయున్॥ విరా ౧ ఆ॥. గీ। వలదుకుక్కలవిడువంగ వలవదేయ। నడిచి మొలపిడియమ్ముననఁ బోనువవమ్ము। బంకమున గొరిజదిగఁబడి పఱవలేవు। మన్నులివ్వేళ రేగటిమన్నులందు। మను ౪ ఆ. వచ్చుధాతువువలయ్యాదులలోనిదని తెలియందగినది. కనుకనే యీపద్యములోని సాధువశబ్దము 'వచ్చు' నదుఁ గర్తయైనది ఇట్లు చను. అగ ఇత్యాదులు గీ॥ చనునె? యిట్టిపలాడ సజ్జనులకాఁడు॥ పుట్టువులతోడ నీవును బుట్టినాఁడవట్టుగాక యహీనవంశాభిజాతనైన ప్రతివ్రతనసు నన్ను నడుగఁ దగునె॥ విరా ౨ ఆ॥ గీ॥ ధర్మదేవత నీమసత్కర్మమునకు। మెచ్చి యెంతయుఁ బ్రీతిమై నిచ్చినట్టి వరముగలుగంగ మన మేమివర్తనమున నెచటనుండిన నొరులకు నెఱుఁగనగునె? విరా ౧ ఆ॥ (మూలము) సకర్మకంబులనుస్వరూపప్రేరణార్థంబులు రెండును గొనుపద్యమబంధంబులం దొక్కొక్కటితోడ రెంటితోడం గూడుచోనగునవి గాఁబుం గూడ రూపంబు లేమినయ్యే। వాని సొరది నుదాహరించెద.

(పైసూత్రవృత్తియందు)

కర్త్రర్థకము.

మైత్రుఁడు - వంటకమును-వండెను

ఆత్మనేపదకర్త్రర్థకము.

మైత్రుఁడు - వంటకమును - వండుకొనియెను

కర్మార్థకము.

మైత్రునిచేత - వంటకము - వండఁబడియెను

ఆత్మనేపదకర్మార్థకము.

మైత్రునిచేత - వంటకము - వండుకొనఁబడియెను

ప్రేరణకర్త్రర్థకము.

చైత్రుఁడు - మైత్రునిచేత - వంటకమును - వండించెను

ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకము.

చైత్రుఁడు - మైత్రునిచేత - వంటకమును - వండించుకొనియెను

ప్రేరణకర్మార్థకము.

చైత్రునిచేత - మైత్రునిచేత - వంటకము - వండింపఁబడియెను

ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము.

చైత్రునిచేత - మైత్రునిచేత - వంటకము-వండించుకొనఁబడియెను

వ్యా॥ సకర్మకమైన వండుధాతువునకు స్వరూపార్థమందు నాలుగురూపంబులు నిరూపింపఁబడును.

స్వరూపార్థకరూపము. వండెను (౧)

అనఁగా ప్రేరణార్థములేనిది

ఆత్మనేపదార్థమందుఁ గొన్వనుబంధ మొక్కటియే

చేర్పఁగా........................వండుకొనియె (౨)

కర్మార్థవివక్షయందుఁ బడ్వనుబంధం బొక్కటియే

చేర్పఁగా........................వండఁబడియెను (౩

రెండును గూడుచో అనఁగా

ఆత్మనే పదకర్మార్థము లుభయంబును వివక్షింపఁబ

డఁగా........................వండుకొన బడియెను (౪)

ఇట్లు స్వరూపార్థకరూపంబునకుఁ గొనుపడుశబ్దంబులలో నేకైకశబ్దసంఘటనచేతను, నుభయశబ్దసంఘటనచేతను మూఁడురూపంబులగు.

ఇంకను సకర్మకమైనవండుధాతువునకు ప్రేరణార్థమందు నాలుగురూపంబులును జూపంబడును.

ప్రేరణార్థకరూపము—వండించెను. (౧)

ఆత్మనేపదార్థమునకుఁ గొనుశబ్దంబగు నొక్కటియే
చేర్పఁగా... ....వండించుకొనియెను.

కర్మార్థవివక్షయందుఁ బడుశబ్దం బొక్కటియే
చేర్పఁగా......... ....వండింపఁబడియెను.

ఆత్మనేపదకర్మార్థము లుభయంబును వివక్షింపఁబ
డఁగా........................వండించుకొనఁబడియెను.

ఇట్లు స్వరూపార్థకము (వండెను) ప్రేరణార్థరూపము (వండించెను;) అన్నవిగాక తక్కినవి కొనుపడుశబ్దంబులు పర్యాయముగా ఘటనచేతను యౌగపద్యముగా ఘటనచేతను ౬ రూపంబులగు.

స్వరూపప్రేరణార్థకరూపంబులు రెండును గూడఁగా నన్నియు నెనిమిదిరూపంబులు పైనిం జూపినవిధంబునఁ దెలియందగు.

(౫౭ సూ—చే, కొనుధాతువును ౮౬ సూ—చే, పడుజియుఁ జేర్పఁబడును)

123 సూ—గతిబుద్ధిప్రత్యవసానార్థశబ్దకర్మాకర్మకంబుల కప్రేరణంబునం గర్తయగునది ప్రేరణంబునం గర్మంబగు.

పొందుమొదలయినవి గత్యర్థకంబులు ॥ తెలియుమొదలయినవి బుద్ధ్యర్థకంబులు ॥ తినుమొదలయినవి ప్రత్యవసానార్థకంబులు ॥ విను - చెప్పు - చదువు - మొదలయినవి శబ్దకర్మంబులు ॥ అకర్మకంబులు

ప్రసిద్ధంబులు ॥ మైత్రుండు గ్రామంబుం బొందెను - చైత్రుండు - మైత్రుని గ్రామంబుం బొందించెను । లాంతిపోసహిత మిత్కార్యంబు గానంబడియెడి మైత్రుండు పుడమి నేలెను - చైత్రుండు మైత్రుని పుడమి నేలించెను.

వ్యా—"యేగత్యర్థకాః, తేప్రాప్త్యర్థకాః" (గమనార్థకధాతువులుపొందుట యన్న యర్థమిచ్చును) అని వైయాకరణుల సమ్మతియున్నందునఁ బొందు మొదలైనవి శేఖరాది గ్రంథకర్తలమతంబున "సుఖంప్రాప్తః" ఇత్యాదులందుం గాక తక్కినచోట్ల గమనములేక తమయర్థము సంభవింపనందున గత్యర్థకములు॥ ప్రత్యవసానంబు = భక్షణంబు॥ శబ్దము కర్మకారకంబుగాఁ గల ధాతువులు శబ్దకర్మంబులు నాఁబడు॥ మాటను వినెను. పాఠమును జెప్పెను ఇత్యాదివాక్యములందు కర్మార్థక ద్వితీయాంతములైన మాటయుఁ బాఠమును అక్షరరూపమైన ధ్వనులే కాన, విను-చెప్పు ఇత్యాదులు శబ్దకర్మంబులయ్యె. అకర్మకధాతువులు సంస్కృతవ్యాకరణవ్యాఖ్యాతలు శ్లోకంబున సంగ్రహముగాఁ జెప్పియుండిరి. వాని నిందుం బొందుపఱుచుచున్నాము॥ శ్లో॥ (౧) వృద్ధి (౨) క్షయ (౩) భయ (౪) జీవిత (౫) మరణం। (౬) లజ్జా (౭) సత్తా (౮) స్థితి (౯) జాగరణం (౧౦) శయన (౧౧) క్రీడా (౧౨) రుచి (౧౩) దీప్త్యర్థం ధాతుగణం తమకర్మకమాహుః వర్ధిల్లుట, క్షీణించుట, భీతిల్లుట, జీవించుట, చచ్చుట, లజ్జించుట, ఉండుట, నిలుచుట, మేల్కొనుట, శయనించుట, క్రీడించుట, రుచించుట, ప్రకాశించుటయీయర్థములుఁగలధాతువులకర్మకంబులనని యర్థము. సూత్రార్థము—గత్యర్థకాది పూర్వోక్త ధాతువుల ప్రయోగములలోఁ బ్రేరణార్థము లేనియపుడు కర యైనది ప్రేరణార్థసమావేశమందుఁ గర్మంబగును. "ఉ. మైత్రుండు గ్రామంబుం బొందెను" ఇటఁ బొందుధాతువునకు స్వరూపార్థము ఈదృశయగు మైత్రుండు కర్తయైనట్లు స్పష్టపడుచున్నది. "చైత్రుండు మైత్రునిం గ్రామంబుం బొందించెను" ఇటఁ బొందుధాతువునకు ౭౦వ సూత్రమునఁ బ్రేరణార్థవం దేంచ క్కయ్యె. కానఁ బ్రేరణంబు లేని పూర్వవాక్యంబులోఁ గర్తయైన మైత్రుండు ప్రేరణంబుగల యీవాక్యంబులోఁ బ్రకృతసూత్రంబునఁ గర్మంబైనందునఁ దద్వాచక మైత్రశబ్దము ద్వితీయాంతమాయెనని

ఇట నీసూత్రము లేకుండనే మైత్రాదులుకర్మంబులై ద్వితీయనొందునని యిట్లు శంకింతురు. ఉదా—"చైత్రుండు మైత్రునిం గ్రామంబుం బొందఁగాఁ బ్రేరేచెను" ఈవాక్యంబులోఁ బ్రేరేచుధాతువు సకర్మకంబు గాన నీవాక్యంబునకు మైత్రుఁడు కర్మకంబై కార. పరి ౨౧ సూత్రమున మైత్రశబ్దము ద్వితీయాంతమగుట కరతలామలకంబుగాఁ గానిపించెడిని. కాన "ప్రేరేచు" నను నీవాక్యంబులో మైత్రుండు గర్మంబైనట్టులే, చైత్రుండు మైత్రునిం గ్రామంబుం బొందించెను॥ అన్నవాక్యములో సహితము ప్రేరేచుధాతువునకుఁ బర్యాయశబ్దంబై పొందుధాతువుకంటెఁ బ్రేరణార్థకమైన యింముగాగమంబున్నందునఁ బూర్వవాక్యంబునందుం బలె నిటను మైత్రుండు కర్మం బగుట న్యాయసిద్ధంబగుచుండఁ బిష్టపేషణంబుగా నీసూత్రారంభ మనావశ్యకంబని వక్కాణించుచున్నారు. అదియుక్తంబు; కాని దేవదత్తుఁడు అన్నమును వండుటకై యజ్ఞదత్తునిం బ్రేరేచెను. అన్నవాక్యమందుకూడఁ బూర్వవాక్యమందు మైత్రుండు వోలె నిట యజ్ఞదత్తుండు "ప్రేరేచు" నకుఁ గర్మంబైనందునఁ బ్రేరణేంచుగాగమాంతమైన పొందించుధాతువునకు మైత్రుండు గర్మంబై "చైత్రుండు మైత్రునిం గ్రామంబుంబొందించెను" అన్నట్టులే యిటఁ బ్రేరణేంచుగాగమాంతమగు వండించు ధాతువునకు యజ్ఞదత్తుండు కర్మంబై "దేవదత్తుండు అన్నమును యజ్ఞదత్తునివండించెను (వండఁబ్రేరేచెను") అన్న యనిష్టప్రయోగంబు సంభవించును. కావున నీసూత్రారంభ మావశ్యకంబు. పైనింజూపినవిధంబునఁ బ్రకృతసూత్ర మక్కరలేకయే యీలెడలను బ్రేరణేంచుగాగమాంతస్థలంబులలోఁ గర్తృకర్మంబగుచున్నందున "ప్రాప్తే సత్యారభ్యమాణో విధిర్నియమాయ భవతి" [ప్రాప్తించుచుండఁగాఁ జేయంబడిన సూత్రము నియమముకై యగును] అన్నన్యాయంబున నిపుడీసూత్రము నియమార్థమగును. "గత్యర్థకాదిధాతువులే ప్రేరణేంచుక్కగలవియైనపుడు కర్తృగర్మంబగును గాని తక్కినధాతువులు ప్రేరణేంచుక్కగలవియైనను గర్తృకర్మంబుగాదు" అనిన నియమంబీ సూత్రమున్నచోఁ జేర్పడును. ఇపుడు వండు మొదలయిన తక్కినధాతువులు ప్రేరణేంచుక్కగలవియైనను యజ్ఞదత్తుఁడు కర్మంబుగాక కర్తగానే యుండి యాఖ్యాతముచేతఁ జెప్పఁబడనందున [విధి కృతిఙైన క్రియచేత ప్రథమాంతార్థమై దేవదత్తుండే యాకాంక్షితుండై యజదత్తుండట్లు గానందున] కార. పరి. 3_సూత్రంబున ననభిహితుఁడైన

యజ్ఞదత్తునిం దెలుపువట్టి యజ్ఞదత్తశబ్దంబుకంటెఁ దృతీయావిభక్తి గలిగి "దేవదత్తుఁడు యజ్ఞదత్తునిచే వండించెను" అనిన ప్రయోగమగునని యెఱుంగునది. ఈసూత్రము నిఃమార్థమని సంస్కృతవ్యాకరణ వ్యాఖ్యానములలోను నహోబల పండితీయము లోను వ్రాయంబడినది. సంస్కృతవ్యాకరణంబులో దీనిమాతృకసూత్రమునొద్ద నైదు విధములైన ధాతువులును బ్రేరణార్థకములైనపు డైదుదాహరణంబులును స్పష్టార్థమీ శ్లోకంబునం జూపంబడినవి. శ్లో॥ శత్రూనగమయత్స్వర్గం। వేదార్థం స్వానవేదయత్। ఆశయచ్చామృతం దేవాన్వేదమధ్యాపయద్విధిం। ఆసయత్సలిలేపృథ్వీం యస్సమే శ్రీహరిర్గతిః॥ దీనికిఁ బ్రతిబింబంబుగాఁ బద్యంబొనర్చి యీయుదాహరణపంచకంబు చూపంబడును. క॥ అరులం బొందించెను సుర పురి; స్వీయుల శ్రుతులయర్థమును నెఱుఁగించెన్;। సురలం ద్రావించెసుధన్;। సరసీజాసనుని శ్రుతులఁ జదివించె; వసుంధరనీటనుంచె నేశ్రీ హరి; యాతఁడు నాకు శరణమనలక్ష్యములౌ॥ చ॥ ననుజిగురాకు మేయఁ దతినోరికలంకులఁ దేటికుట్టినన్। నవరుహశాఖలం గువకువధ్వనిఁ బాఱుపికాంగనంబికం। బనవయమొప్పమాన్పగతి నాత్మముఖంబు ముఖంబుఁగూర్చిచుం।బనమొనరించెసందుసుడిమాయలుగా మగవారికృత్యముల్॥ వసు. 3ఆ. ఇటఁ గూడుధాతువు పొందుధాతువునకుఁ బర్యాయము. క్రి. పరి. ౮౦ సూత్రమున కూడించు కూర్చుటలు ప్రేరణారూపంబులు. [పురుషపికంబుతనమోమును (భార్య) మోమునఁగూడునట్లు చేసి అనిర్వ్యాకర్మకము]వ। కపటపునిద్రవోవుతఱిఁ గౌఁగిటనానుచు మోవిమోవిఁజేరుపుచును గొన్నిరాత్రులు వరుందనియించె లతాంగియంతఁ దా। త్కపటముగాంచియుం గననికైవడి నట్లయొనర్చెఁ గొన్నిరే। లపుడతఁడాపలేక నగవల్లనతానును నవ్వె నేడ్కతోన్॥ కళా 2 ఆ॥

(మోవిని మోవిని జేరువట్లు చేయుచును)

మ॥ అవిచారంబని పల్కనోడుదుము ధర్మాభిజ్ఞనీయగ్రసం। భవుఁడష్యున్నతశక్తియుక్తుఁడు మహీభారప్రగల్భుండు భా। గవదౌహిత్రుఁడు పాత్రుఁడీయదుఁడు లోకఖ్యాతుఁడుండంగనీ। భువనేశత్వభరంబుఁ బూన్పదగునే పూరున్ జఘన్యాత్మజున్। భార, ఆది. 3ఆ "జడల్ పూనన్" భార, శా. 2ఆ. ఇత్యాదిస్థలంబులలోఁ బూను

ధాతువునకుఁ బొందుట, ధరించుట, యనునర్థములు సందర్భవశంబున నున్నందునవిచ్చటను 'బూను' నకు పొందుట యర్థము చెప్పనలయు. అందున పొందించుట యర్థమిచ్చునట్టి పరిష్కృతపద్యములోని ప్రేరణార్థకపూన్చు ధాతువు సమావేశంబునఁ బూరుండు గర్మంబగును. వహించుటయర్థము చెప్పుకొన్నచో "నీవహోర్ష"అనువా-చే ప్రేరణార్థకణిజంతవహధాతుసమావేశమందుఁ గర్తకుఁ గర్మత్వనిషేధమున్నందునవిచ్చటనుబూరువు కర్మంబుగాక కర్తయై యనభిహితుఁడైనందున (విభక్త్యంతక్రియచే నాకాంక్షితుఁడు కానందున) కార. పరి. 3 సూత్రముచేతఁ దృతీయావిభక్తి వచ్చి "పూరుచే" అని ప్రయోగింపవలసివచ్చును. పూనునకాదివర్ణలోపము రాఁగా నూనునకు ధరించు ఇత్యాద్యర్థములు శబ్దరత్నాకరమందు॥ ఈప్రయోగంబు ప్రామాదికంబని చెప్పవలసివచ్చును కావనిట సందర్భవశంబునఁ బూన్చునకుఁ బొందించుట యర్థంబని యూహించునది "భీష్ముండు ధర్మజునకు ధర్మంబుల వినిపించెన్; జనని పుత్రునకు నన్నమును దినిపించెన్" ఇత్యాది ప్రయోగంబులు కార. పరి. ౨౧ సూత్రమునను, లేక "అన్యస్యాశ్వచిచ్ఛవేచ్ఛానా" అన్న నన్నయభట్టీయ సూత్రమునను గర్మార్థమందు ధర్మజ, పుత్రశబ్దములకంటె షష్ఠివచ్చి సాధువులయినవని తెలియందగు. అథవా "కన్యాదియోగంబునం బ్రయోజ్యకర్తకు షష్ఠినిత్యంబుగానగు॥ అనినసూత్రంబున నిచ్చట విను, తినుల సమావేశంబునందు "ధర్మజ, పుత్రులకు" షష్ఠియయ్యె.

124 సూ—అనభిహితకర్తకొకానొకచో షష్ఠి బహుళంబుగానగు.

రాముఁడు మిథిలంగనియె ॥ రామునకు మిథిలగనంబడియె - రామునిచే మిథిలగనంబడియెను ॥ మైత్రుండుతత్త్వంబుం దెలిసెను - చైత్రుండు మైత్రునకుం దత్త్వంబుదెలిపెను ॥ కన్యాదియోగంబునం బ్రయోజ్యకర్తకు షష్ఠినిత్యంబుగానగు - విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు మిథిలం గానిపించెను - కృష్ణుండర్జునునకు విశ్వరూపంబుం జూపెను.

అకర్మకంబున కప్రేరణంబునం దాత్మనేపద కర్మానుబంధంబులు లేమిం జేసి రూపభేదంబు లయిదని యెఱుఁగునది.

కర్త్రర్థకము.

మైత్రుఁడు - మనియెను

ప్రేరణకర్త్రర్థకము.

చైత్రుఁడు - మైత్రుని మనిచెను

ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకము

చైత్రుఁడు - మైత్రుని - మనుచుకొనియె

ప్రేరణకర్మార్థకము.

చైత్రునిచేత - మైత్రుఁడు - మనుపఁబడియె

ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము.

చైత్రునిచేత - మైత్రుఁడు - మనుచుకొనఁబడియె

వెండియుఁ బ్రేరణంబునం దించుగాగమంబు గలిగినచో సకర్మకంబునకుఁ బండ్రెండు నకర్మకంబునకుం దొమ్మిదియు భేదంబులని యూహించునది.

వ్యా—ఆఖ్యాతముచేత (ప్రశ్నాంతమైన యెవ్వఁడు, ఏది ఇత్యాదిశబ్దముల ద్వారమున) నాకాంక్షితము కాని యట్టి కర్తకు కార. పరి. 3 సూత్రముచేత చేతవర్ణకంబు ప్రాప్తంబు చుండఁగా నీసూత్రంబు దానికి బాధకంబుగా నారంభింపఁబడియె.

ఉదా—"రామునకు మిథిలగనంబడియె" ఇట సకర్మకమైనకనుధాతువుకంటె క్రి. ప. ౪౯ సూత్రమున కర్మార్థమందుఁ బడుశబ్దవర్ణకంబు విధింపఁబడి "రాముఁడు మిథిలంగనియె" అన్న కర్తృప్రయోగవాక్యములోఁ గర్మంబైన మిథిలానగరము కర్మప్రయోగవాక్యములో నాఖ్యాతముచేత నభిహితమైనందున (ఏదికనఁబడెను అని ప్రశ్నాంతకింశబ్దముచేత నాకాంక్షితమైనందున) కార. ప. ౧సూత్రముచేత నుక్తార్థమందుఁ బ్రథమయును కర్తయైన రాముఁడు ఆఖ్యాతముచేత నభిహితుండు కానందున కార. పరి

కి సూత్రముచేత ణ్యర్థకంబును బ్రాప్తించుచుండఁగా నీసూత్రంబుచే తదర్థకంబునకు మాత్రము బాధకంబై షష్ఠివచ్చి పైవిధంబుగా వాక్యంబయ్యె. ఇది బహుళంబుగాఁ బక్షంబునఁ దృతీయయు వచ్చి "రామునిచే"— అనియు బ్రయోగింపందగు. "చైత్రుండు మైత్రునకుం దవ్యంబు దెలిపెను" తెలుపుధాతువు తెలియుధాతువు ప్రేరణంబుగాన [బుద్ధ్యర్థకము] ౧౨౩ సూత్రముచేత మైత్రుండు కర్మంబగుట ప్రాప్తించుచుండఁగా నీసూత్రంబున బాధింపఁబడి షష్ఠివచ్చినదని యెఱుంగఁదగ్గది. సూత్రములోని బహుళగ్రహణమున నొకానొకచో ద్వితీయయునగు. ఉదా. క॥ కడుఁబ్రదవుని బ్రబోయితి॥ బడఁతీ! నను దెలుపవలదె బరియుఁడొకరుఁడె కృష్ణుఁ జనమునఁబట్టిబలు॥ బెదలఁగ వసుదికి చెనాతఁడెన్వఁడు సెప్పుమా॥ భా. ఆర. ౭ ఆ. "కన్యాదియోగంబునన్" అన్నసూత్రంబునకుఁ దాత్పర్యమేమనఁగా సంస్కృతవ్యాకరణంబున "హృక్రోః" అనువార్తికముచేతఁ బ్రేరణార్థకమాసీజంతహృక్రిధాతువు సమావేశంబునఁ గర్తకుఁగర్మత్వము విధింపఁబడి "దర్శయతి హరింభక్తాన్" (మైత్రుఁడు హరిఁ భక్తులను జూపెను; ఇది ప్రతిపదార్థాంగ్రేకరణము) అని యప్రేరణంబునఁ గర్తలైన భక్తులు (భక్తాహరింపశ్యంతి-భక్తులు హరినిఁ జూచుచున్నారు) ఇపుడు ప్రేరణంబునఁ గర్మంబగుట యుదాహరింపఁబడియె. సంస్కృతవ్యాకరణానుసారంబుగా నాంధ్రభాషయందుం జూడ గత్యర్థకధాతువులకుఁ బ్రేరణంబునన ప్రేరణమునందలి గర్త కర్మంబైనట్టులే దృశ్యర్థకధాతువులకుఁ గూడఁ బ్రేరణంబున నప్రేరణంబందలి కర్త కర్మంబగుట ప్రసక్తమగుచుండ నీసూత్రముచేతను సూరిగారు షష్ఠిని విధించుచుండిరని యెఱుంగనది. ఉ. విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు మిథిలం గానిపించెను. ఇటనప్రేరణంబునఁ గర్తయైన రామునకు (రాముఁడు మిథిలం గనియె) నీవాక్యంబున షష్ఠి వచ్చెను. కను, విను, తిను ఇత్యాదులు కన్వాదులు కనుధాతువునకుఁ బ్రేరణంబున ౭౦ సూ-చే నింపుక్కును ౭౭ సూ-చేత ఁబుగాగమంబును ౭౩ సూత్రము క్రిందివాక్యముచేత నకారంబునకు దీర్ఘత్వమును ౮౫ సూ-చేత, నుకారముమీఁది యుకారమునకు నిత్యంబును గలుగంగా "కానిపించు" అగును. ఈధాతువునకుఁ బ్రేరణార్థమే కాకుండ "ప్రత్యక్షమగు" అని యకర్మకార్థంబును గలదు. ఉ॥ కానిపించి యేమికావలయును వరం। బడుగుమనిన నేను నాత్మశక్తి। కొలఁది నతులు నుతులు సలిపెదుంబురుగాన। కలవవలన గెలువవలయునంటి॥ కళా. ౨ ఆ. ఇట్లె రెండవయుదాహరణమందును నర్థనశబ్దంబుమీఁద షష్ఠియయ్యె "మా

"పెను" యనుదానికి క్రి. ప. ౭౬ సూ-చే బుగాగమంబు గలిగి యువర్ణంబు లోపింపఁగానైనది.

(సూ) అకర్మకంబున కప్రేరణంబునం దాత్మనేపదకర్మానుబంధంబులు లేమిం జేసి రూపభేదంబు లేదని యెఱుంగునది.

వ్యా—అకర్మకధాతువునకుఁ గర్మసంబంధము లేనందునఁ గర్మార్థమందు ౪౯ సూ-చే విధింపఁబడు "పడుజి" "కొను" ఇత్యాద్యకర్మకధాతువులకుఁ జేర్పఁబడదు. ఆంధ్రభాషాశైలిం జేసి యకర్మకంబులగు మనుప్రభృతిధాతువులకుఁ "గొను" అన్న యాత్మనేపదానుబంధంబును జేర్పఁబడదని తెలియవలయు. ఒకానొకచో నకర్మకధాతువునకు నయితము పడుజికొనులు ౧౦౯ సూత్రమున స్వార్థమందు సూత్రము. రావచ్చును నిలఁబడు పండుకొను ఇత్యాదులు.

కర్త్రర్థకము,

మైత్రుండు మనియెను	ఇది యకర్మకంబు గాన నాత్మనేపదచిహ్నంబగు కొనుశబ్దమును కర్మార్థలాంఛనంబైన పడుజియు లేనందున నొక్కటియే రూపంబు.
ప్రేరణ కర్త్రర్థకము చైత్రుండు మైత్రుని మనిచెను	క్రి. ప. ౭౩ సూ-మున ముక్కను ౬౫ సూ-మున నుకారముమీఁది యుకారమున కికారంబును గలిగెను.
చైత్రుండు మైత్రుని మనుచుకొనియె.	ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకము. ప్రేరణంబున సకర్మకమైనందునఁ "గొను" అను నాత్మనేపద చిహ్నము చేర్పవచ్చును
చైత్రునిచేత మైత్రుండు మనుపఁబడియె	ప్రేరణకర్మార్థకము. ప్రేరణంబు సకర్మకమైనందున "పడు" అను కర్మార్థచిహ్నంబు చేర్పవచ్చును.
చైత్రునిచేత మైత్రుండు మనుచుకొనఁబడియె	ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము సకర్మకము గనుక నుభయంబును కొనుపడుజులు చేర్పంబడియె.

ఇట్లెల్ల యకర్మకధాతువులకును, అప్రేరణంబునందు అనఁగా స్వరూపార్థమందు నాత్మనేపదకర్మానుబంధములు లేనందున నేకవిధమైన రూపంబును, ప్రేరణార్థ

మందు ప్రేరణరూపంబును (౧) కొనుపకముబులు వేర్వేఱుగాఁ జేర్చుటంజేసి (౨) రూపంబులును నుభయంబును జేర్చుటంజేసి (౧) రూపంబును మిళితంబై యైదురూపంబు లేర్పడు. (మూలము) రెండిటయుం బ్రేరణంబునందు నిందుగాగమంబు గలిగినచో సకర్మకంబునకుం బండ్రెండును నకర్మకంబునకుం దొమ్మిదియు భేదంబులని యూహించునది.

వ్యా— మొదటి ప్రేరణార్థమందుఁ ఇుగాగమంబును తిరిగి ప్రేరణార్థమందు నిందుగాగమంబును గాగనేని సకర్మకధాతువునకు ద్వాదశరూపంబులు నకర్మకధాతువునకు రూపనవకంబును నగును. క్రి. పరి. ౮౪ సూత్రమ్మునఁ బ్రేరణేంముక్కకంటెఁ దిరిగి ప్రేరణేంముక్క సంభవింపనేరదు గానఁ బ్రేరణముక్కకంటె ప్రేర. ణేంముక్క రావచ్చునని భావము. ఈవఱలోఁ బ్రేరణముగాగమరూపంబులలోఁ గూడ నకర్మకమైన వనుధాతువునకు నైదురూపంబులు చూపంబడియె. తిరిగి ప్రేరణంబునఁ జుగాగమాంతరూపంబుకంటె నిముక్క చేసి నాల్గురూపంబులును నిరూపింపంబడును.

(౧) యజ్ఞదత్తుండు చైత్రునిచేత మైత్రుని మనిపించెను. పునఃప్రేరణకర్త్రర్థకము. ఇట నాఖ్యాతముచేత యజ్ఞదత్తుం డభిహితుండై చైత్రుండనభిహితుం డగుటంజేసి కార. పరి. 3 సూత్రమ్మునఁ జైత్రశబ్దంబుకంటెఁ జేతవర్ణకంబయ్యె.

(౨) యజ్ఞదత్తుఁడు చైత్రునిచేత మైత్రుని మనిపించుకొనియె (పునఃప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకము)

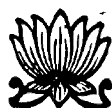
(3) యజ్ఞదత్తునిచేత చైత్రునిచేత మైత్రుండు మనిపింపఁబడియె. (పునఃప్రేరణకర్మార్థకము) ఇటఁ గర్మార్థకమైన యాఖ్యాతంబుచేతను గర్మంబైన మైత్రుండభిహితుఁడై ప్రయోజకప్రయోజ్యులైన యజ్ఞదత్తచైత్రులిరువురును ననభిహితులైనందున కార. పరి. 3 సూత్రమున యజ్ఞదత్తచైత్రశబ్దములకంటెఁ జేతవర్ణకంబులు గలిగె. మైత్రుం డభిహితుండైనందున సుక్తార్థమందుఁ బ్రథమాసూత్రమ్మునఁ బ్రథమావిభక్తియయ్యె.

(౪) యజ్ఞదత్తునిచేతఁ జైత్రునిచేత మైత్రుండు మనిపించుకొనంబడియె. (పునఃప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము) వినుకటికిఁగానే తృతీయాప్రథమావిభక్తులు దద్విధాయకసూత్రమ్ములఁ గలుగు నని యూహించునది.

సకర్మకధాతువులనుం గూడఁ బ్రేరణార్థములు రెండింటియందు నుపయోగించి పండ్రెండురూపంబులను స్పష్టార్థముదాహరించెద.

(౧) మైత్రుండు దత్త్వంబుం దెలిసెను (కర్త్రర్థకము) (౨) మైత్రుండు దత్త్వంబుం దెలిసికొనెను (ఆత్మనేపదకర్త్రర్థకము) (౩) మైత్రునిచేతఁ దత్త్వంబు తెలియంబడెను. (కర్మార్థకము) (౪) మైత్రునిచేతఁ దత్త్వంబు తెలిసికొనంబడియెను (ఆత్మనేపదకర్మార్థకము) (౫) చైత్రుండు మైత్రునకుం దత్త్వముం దెలిపెను (ప్రేరణకర్త్రర్థకము) ఇట క్రి. పరి. ౧౨౪ సూత్రమునఁ బ్రయోజ్యకర్తయైన మైత్రునిఁ జెప్పునట్టి మైత్రిశబ్దమునకు షష్ఠి గలిగినది. (౬) చైత్రుండు మైత్రునకుం దత్త్వంబుం దెలుపుకొనెను (ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకము) (౭) చైత్రునిచేత మైత్రునకుం దత్త్వంబు తెలుపంబడియెను (ప్రేరణకర్మార్థకము) (౮) చైత్రునిచేత మైత్రునకుం దత్త్వంబు తెలుపుకొనంబడియెను (ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము) (౯) యజ్ఞదత్తుండు చైత్రునిచేత మైత్రునకుం దత్త్వంబుం దెలిపించెను (పునఃప్రేరణకర్త్రర్థకము) (౧౦) యజ్ఞదత్తుండు చైత్రునిచేత మైత్రునకుం దత్త్వంబుం దెలిపించుకొనియెను (పునఃప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకము) (౧౧) యజ్ఞదత్తునిచేత చైత్రునిచేత మైత్రునకుం దత్త్వంబు తెలిపింపంబడియెను. (పునఃప్రేరణకర్మార్థకము) (౧౨) యజ్ఞదత్తునిచేతఁ జైత్రునిచేత మైత్రునకుఁ దత్త్వంబు తెలిపించుకొనఁబడియెను. ఇట్లు తక్కినసకర్మకంబులకు నూహ్యంబులు.

ఇది క్రియాపరిచ్ఛేదము.

కృదంతపరిచ్ఛేదము.

1 సూ—కృత్తులకర్థంబులు యథావ్యవహారంబుగ గ్రాహ్యంబులు.

ధాతువునకు విహితంబగుచున్న ప్రత్యయంబు కృత్తనంబడు కృత్తులకువక్ష్యమాణంబులకు భావకర్తృకర్మాద్యర్థంబులు మహాజనవ్యవహారానుసారిగా నెఱుంగునది. ।ఆఁక - బంధనము మొలక - నవోద్భిదము ॥ ఏలిక - పాలకుఁడు ॥ కోరిక - వాంఛయు వాంఛితంబును మూఁక - సంఘము ఆడిక - నింద ॥ ఓడిక - పోత్రస్సు.

వ్యా—కృత్ప్రత్యయంబులకు భావకర్త్రర్థంబులు పెద్దల వ్యవహారమును ననుసరించి తెలియందగినవి. కాని సూత్రంబులలో నాయాయియర్థములం దేర్పాటుగాని, క, ఇక, ఇత్యాదికృత్ప్రత్యయంబులు విధింపఁబడవని భావము.

ఈతాత్పర్యమే "కృత్తులకు వక్ష్యమాణంబులకు భావకర్తృకర్మార్థంబులు మహాజనవ్యవహారానుసారిగా నెఱుంగునది" అని మూలమందే వివరణము చేయఁబడినది.

(మూలము] ధాతువునకు విహితంబగుచున్న ప్రత్యయంబు కృత్తనంబడు

వ్యా—"ధాతువునకు" అనిన క్రియాపరిచ్ఛేదమందలి ప్రథమసూత్రము క్రియాపరిచ్ఛేదమందే కాకుండఁ గృదంతపరిచ్ఛేదంబునందుం గూడ నధికారసూత్రముగా వర్తిల్లునని భావము. కృత్ప్రత్యయంబునకు లక్షణంచేమనఁగా దుశ్, దు, వు, దు, ను. ముష్ అనునవి దక్క ధాత్వధికారమందలి ప్రత్యయంబులు కృత్తులు నాఁబడునని యర్థము. దుజ్జులోని దువర్ణంబును ముషులోని షకారంబులోఁ గూర్పఁగా "దుష్" అనిన ప్రత్యాహారం బేర్పడినది. [క్రి. ప. ౧ సూ] సూరిగారిచేత "కృదతిజ్" అనిన

పాణినీయసూత్రమే యాంధ్రీకరించి యిట్లు వ్రాయఁబడినది యని తెలియందగు. భావార్థకర్త్రర్థంబుల కుదాహరణము. ఆఁక క॥ బంధనము. ఇట అడ్డగించు అర్థముగలయాఁగు ధాతువుకంటె నీపరిచ్ఛేదములో 3 సూత్రముచేతఁ గవర్ణకము రాఁగా "ఆఁగు + క" ఇట్లుండె. కవర్ణము పరమగుచుండ ధాతుగుకారమునకు ౨ సూత్రముచేతను లోపంబై "ఆఁక" యయ్యె దీనికి నడ్డగించుట యర్థము గాన భావార్థమున కుదాహరణము. ఉదా "మొలక" నవోద్భిదము; దీనికిఁ బర్యాయపదంబుగా నిచ్చిన "ఉద్భిత్" అను శబ్దము "ఉద్భినత్తి భువంబీజంచ" [భూమిని బీజమును భేదించి వెలువడునది] యన్న యర్థమందు "సత్సూద్విష............భిదచ్ఛిదజననీరాజాముపసర్గేపిక్విప్ అ3 పా ౨ సూ ౬౧] అనుపాణినీయసూత్రంబున ననువర్తమానకర్త్రర్థమందుఁగ్విప్పు రాఁగానైన రూపంబుగావున మొలక శబ్దంబును మొలుచుధాతువుకంటెఁగర్త్రర్థమందు గవర్ణము వచ్చినది యని తెలియవలయు. ఉద్భిచ్ఛబ్దము ఋత్విగాదులలోనిది గాన నవోద్భిదము అని యయ్యె. ఆఁగు, మొలుచు, ధాతువులకంటె 3 సూత్రమున నొక్కవర్ణకమే విధింపఁబడినను "ఆఁగు" కంటె భావార్థమందును "మొలుచు" కర్త్రర్థమందును నయ్యది యైనట్లు మహాజనవ్యవహారంబున దెలియందగినదే కాని సూత్రంబున విశేషించి యర్థములు చెప్పఁబడవు. మొలక మొలచునది. [మొలచుటకుకర్త] ఇట్లె మూఁగుధాతువుకంటెఁ గవర్ణకము కర్త్రర్థమందుఁ గలిగి "మూఁక" = [సంఘము=మూఁగునది] అయ్యెనని యూహింపవలయు. "ఏలిక" పాలకుఁడు ఏలుధాతువుకంటె ౧౭ సూత్రమున నిక వర్ణకము కర్త్రర్థమందుఁ గలిగె. [ఏలుటకుఁగర్త యని యర్థము] కోరిక వాంఛయు వాంఛితంబును; కోరుధాతువునకు ౧౭ వ సూ-న భావార్థమందు నిక వర్ణకము రాఁగా వాంఛ యర్థమగును. (కోరుట యర్థము) ఆధాతువుకంటెనే కర్మార్థమందు నిక వర్ణకము కలిగియు "కోరిక" యనియగు. దీనికి వాంఛితము అర్థము (కోరఁబడినది); ఆడు [నిందించుట] ధాతువునకు భావార్థమందిక వర్ణకమురాఁగా "ఆడిక" = (నింద] యగును. ఓడిక [=స్రోతస్సు 'ఓడు' నకుఁ గర్త్రర్థమందు' నిక వర్ణకము [ప్రవహించునదియని ప్రవహించు క్రియకుఁ గర్తయైనట్లు తోఁచుచున్నది]; ఇట్టులొక ప్రత్యయమే భావకర్మాద్యనేకార్థములయందు వచ్చుట యర్థమునుబట్టి యూహించునది. ఇట్టి ప్రాతిపదికంబులకర్థములును. నిదర్శనముగాఁ గవి ప్రయోగంబులును, శబ్దరత్నాదినిఘంటువులలో శాఖోపశాఖలుగాఁ బ్రసరింపఁబడును. కావునట్టి వ్యాకరణవిశేషశూన్యశబ్దంబుల

కర్థము నిచ్చట నెత్తి వ్రాయుట యనావశ్యకము. ఏకధాతువునకే భావకర్త్రాద్యర్థవిశేషములయందు నేకప్రత్యయంబే గల్గినను, నొకధాతువునకే ప్రత్యయభేదంబులఁ బ్రాతిపదికార్థభేదమున్నను, వ్యాకరణమ్మునం జేసి రూపవిశేషంబులున్నను, నట్టి స్థలంబుల నెంచి ప్రయోగంబులు ప్రమాణముగా వ్రాయంబడు. ఇచ్చటఁ గోరికశబ్దము భావార్థమందును గర్త్రర్థమందును నిక వర్ణకంబుగలదైనందున నర్థవిశేషములయందుఁ బ్రయోగనిదర్శనమావశ్యకము. క॥ ఈకథ యెవ్వరుచదివినఁ। గైకొన్నరు విన్నఁగోరికను వ్రాసినవా। రేకాలముశంభునికృప। నాకల్పముగందురైహికాముష్మికముల్ ॥ [ఇచ్ఛార్థము; భావార్థము] "తగుకోరికలిచ్చెఁ బులిందకోటికిన్" ఉ. రా. 6 ఆ॥ [వాంఛితము కర్త్రర్థమందు ప్రత్య]

2 సూ—ఇటం గృత్కగతపవేములు పరంబులగునపుడు కగచయవలకు లోపంబగు.

కృత్సంబంధులగు కాదులు పరంబులగునపుడు ధాతువునంతంబులగు కగచయవలకు లోపంబగు ॥ మీఁదిలక్ష్యంబులం జూడంబడు.

వ్యా—స్పష్టము.

3 సూ—కవర్ణకంబులు గ్వాదులకగు.

అలుగు - అలుక ॥ అఁగు - అఁక ॥ ఎఱుఁగు - ఎఱుక - ఇట బిందులోపంబు· ఇట్లు గొన్నింట గ్రహించునది ॥ కడఁగు - కడఁక ॥ కలఁగు - కలఁక ॥ కాఁగు - కాఁక ॥ తునుగు - తునుక ॥ నడచు - నడక॥ నలఁగు - నలఁక ॥ పోవు - పోక॥ మడఁగు - మడఁక ॥ మలఁగు - మలక॥ మునుఁగు - మునుక ॥ మూఁగు - మూఁక॥ మొలచు - మొలక ॥ వచ్చునకు - రా - రాక ॥ వంగు - వంక ॥ వీఁగు-వీఁక ॥ ఇక కపులుపరంబులగునపుడు కనునకు దీర్ఘంబగు- కానుక-కిసయుముది

యుల కుత్వంబునగు - కినియు - - కినుక ॥ ముదియు-ముదుక ॥ ఇత్యాదు లలుగాద్యాదులు.

వ్యా—"ఎఱుక" ఎఱుఁగు ధాతువునకీ సూత్రమునఁ గవర్ణకము రాఁగా ౨వ సూత్రమునఁ బ్రత్యయకకారపరత్వమందు ధాతుగకారమునకు లోపంబు. బిందువునకు నలోపంబిట విశేషము. ఇది పరిచయమర్థ మిచ్చుచో భావార్థమందుఁగ బ్రత్యయమును దక్షిణజ్ఞానము, సోదె, గుఱుతు, జ్యోతిశ్శాస్త్రమును అర్థములనవును కరణార్థమందుఁ [సాధనార్థమందు] గవర్ణకమనవలెను. దీనిచేతను యుక్తాయుక్తము మొదలైనవి తెలియఁబడునని వ్యుత్పత్తి చెప్పందగును. యుక్తాయుక్త వివేచనకు జ్ఞానము సాధనముగదా। పరోక్షమైన సంగతి తెలియుటకు సోదె సాధనము. [కరణము.) వస్తునిశ్చయంబునకు గుఱుతు సాధనము. ఆగతానాగతములు తెలియుటకు జ్యోతిశ్శాస్త్రము సాధనము. సాధనములైన జ్ఞానాదులను తెలుపుచున్నందున నెఱుకశబ్దము కరణార్థకము. ఉ॥ ఎఱుక పెటికెఁడు ధనము॥ (పరిచయము అర్థము: భావార్థము) క॥ చదివినయెఱుకలకుఁ బరిమోచదుననిరోయెఱుకల్ లక్ష్మి. ౪ ఆ (జ్ఞానముకరణార్థకము) గీ। భూతి డాఁచినపుఁ బూసి త్రిశూలహ। స్తంబుడాఁచి చేత సజ్జయమర। వెలఁది మేనఁ గల్గువీరుండు వెలఁది యై। యెఱుకయెఱుక యనుచు నేగుదెంచె॥ నీర. ౨ ఆ॥ (సోదె; పరోక్షార్థజ్ఞాన సాధనము) సీ॥ ఇటునేలకేజేల కెఱుకైనచెంగావిసుదసంజదగు కొండఁ జూచినాఁడ॥ కా ౫ ఆ॥ (గుఱుతు; వస్త్రమందలి నీరుఁ జెంగావి బ్రాహ్మణులని తెలియుటకై సాధనమైనగుఱుతు) గీ॥ రాజునకు గీడుపుట్టెను రాజ్యమడఁగు। ననుచు నెఱుకచెప్పెను జ్యోతిషాదములను। గుడుపుకొఱకు విప్రాకృతిఁ గొన్న శూద్రుఁ। బౌసపాత్రదండము గొనఁ బాడిగలదు॥ విజ్ఞా-ప్రా-కాం॥ (జ్యోతిశ్శాస్త్రము; పరోక్షార్థము దెలియఁగా సాధనము.) "తునుక" ("తునిఁగినది" అన్నయర్థము గావునఁ గర్త్రర్థమందిటఁ గవర్ణకము; గువర్ణలోపమే కాక పూర్వవర్తి బిందువునకు లోపము.) "మడఁక" మడత, మడుఁగు వస్త్రము అర్థము; మడఁలువడిఅనివ్యుత్పత్తివలనఁ గర్త్రర్థమందుఁ గవర్ణకము; "మలఁక" "మలక" ఇట్లు అర్ధబిందుసహితమును బిందురహితమును నయిన రెండుశబ్దములును "మలఁగు" వలననైన రూపములే మొదటిదానికి చిక్కు,

చుట్టు, మొదలగునర్థములఁ బ్రాఙ్ముఖమునకైనవి; రెండవదానికి సుడక, మూసిన; ఇట ద్రవ్యమర్థమయినప్పుడు మలఁగువాఁడు, మలఁగునది అనివ్యుత్పత్తిం జేసి కర్త్రర్థక ప్రత్యయాంతములు. "మూఁక" "మొలక" ఇత్యాది కర్త్రర్థకములని పూర్వమందుఁ జెప్పంబడియె. "కానుక" కర్మార్థమందు రూపము (రాజు కాన్కతోఁ) గనఁబడు నది = చూడఁబడునది] రూపాంతరము "కాన్క"; ౧౨ సూ—న పక్షాంతరమందు నిక వర్ణకము "కానిక" ఇదియుఁ గర్మార్థకరూపము. "కానుపు" అనునది కనుధాతు వునకుఁ బ్రసవించుటర్థమున్నందునఁ దద్ధ్వంసు ౧౧ సూత్రముచేత, బువర్ణకముగలిగి యీసూత్రమందలి సూరిగారివచనంబున నాదివర్ణదీర్ఘంబగు. "ముసుక" కర్త్రర్థమందుఁ గవర్ణకము [ముదియునది ముదియువాఁడు] "ఎట్టిగాఁ గదఁగిరి మూఁడుకాళ్ళముదుక వ్వరియింప" జై ౪ ఆ॥ "కినుక" రూపాంతరము "కిన్క" కినియుటకు ౧౧ వ సూత్రమునఁ బువర్ణకంబును నుత్వంబును గావింపఁ జెల్లి. గీ॥ అనుచు గ్రేఁగంట నీరసం బంకురింపఁ గినుపు కికికిందితకు నాత్మఁ గీలుకొనక॥ కాశి ౪ ఆ. [కినుపు = కినుక]

4 సూ—ఇమివర్ణకంబు కలుగాదులకగు.

కలుగు - కలిమి ॥ ఓరుచు ॥ ఓరిమి। కూరుచు - కూరిమి
నేరుచు - నేరిమి। వ్రేలుచు - వ్రేలిమి । బడియు - బడిమి ॥ బ్రదుకు
బ్రదిమి ॥ ఒడ్డు - ఒడ్డిమి ॥ తాలు - తాలిమి

వ్యా—"కలిమి" ఇటఁగలుగునకు బ్రకృతసూత్రమున నిమివర్ణకంబును "ఇమి' పరంబుగాఁగా రెండవసూత్రమున నంత్యగువర్ణంబునకు లోపంబును అపవాదనిత్యస్వర సంధియుఁ గలిగె. "కలిమి" భావార్థకమైనచోఁ గలియుండుటయర్థము "ఇట్టిమహిమ కలిమికిఁ గతమెయ్యది" భాగ. ఆ. ౪ [కలుగుట] కీధాతువునకు నధికరణార్థ మందును ఇమివర్ణకము వచ్చును ఉ॥ కలిమి యుడుట్టల దేర్చును॥ భాగ. శాం ౧ ఆ (కలిమి = సంపద; దీనియందు సుఖముగలుగునని వ్యుత్పత్తి) "కల్మి" రూపాంతరము. "ఓరిమి" ఇత్యాదులందు నీసూత్రమున నిమివర్ణకము రెండవసూత్రముచేత నంత్యవర్ణ

లోపమునని యూహింపనగు. "కూరిమి" (దీనిచేతఁ బ్రియపడుదురు అని వ్యుత్పత్తి। కరణార్థమందుఁ బ్రత్యయము. స్నేహము అర్థము). బడియు-బడిమి=(దృష్టిదోషపరిహారార్థము దిగఁదీయుట) తాలు-తాలిమి। "తాళు" అని ధాతువుగానున్నపుడల ఘుళకారముతో నుండును. ఈళకారము కృదంతత్వావస్థయందు లఘులకారమయి "తాలిమి" అగు. రూపాంతరము "తాల్మి" క। ఈతాల్మిలేమిబాహ్లిహ్వ౻ జాతికినీవెవ్వడవు నిజంబనవుడుసే నూతజుఁడననియె వెలుచు। నాతండాముని వరేణ్యుఁడతిడుపి తుండై॥ భార. శాం. ౧ ఆ॥ ఉ। ఉత్తమభక్తి నేనతగనోపి యొనర్తు బ్రియంబు తాల్మియుఁ॥ మెత్తదనంబు సంతతము మేలుగఁదాల్తుపహస్తనంగులఁ। భార। అర. ౨ఆ.

౫ సూ—తజ్వర్ణకంబు చేయాద్యములకగు.

చేయు - చేత॥ అలయు - అలఁత॥ కూయు - కూఁత॥ కోయు - గోఁత॥ గీయు - గీఁత॥ నేయు - నేఁత। ప్రాయు - ప్రాఁత॥ పోయు - పోఁత ॥ మూయు - మూఁత మేయు - మేఁత ॥ మ్రోయు - మ్రోఁత రోయు - రోఁత। లాయు - లాఁత। వ్రాయు వ్రాఁత॥ వ్రేయు - వ్రేఁత.

కూయుధాతువు మొఱయం దిప్రత్యయాంతము గీ॥ అకట! గూఁడుకూయు సాలికూయిని లాఁతి వారికైన నరయవలయుననిన। వన్నుఁగీరకుండు తన్నుఁగన్నట్టులు చూడనేర్చె ధర్మసూనుఁడపుడు॥ విరా. ౨ఆ. ఇటు లనుక్తస్థలంబులందుం గూడఁ బ్రకృతిప్రత్యయ విభాగం బూహింపవలయు

వ్యా"చేఁత" చేయుట. ఇట భావార్థకము తజ్వర్ణకమ్ము; క॥ వారోకయాగ్రహవృత్తిం గూరి యధర్మంబు సేఁతకుం జాలరుదు ర్వారబలులయ్యుఁ బాండుకుమారులు శాంతాత్ములందుఱ్ఱి మహిజనులెల్లఁ॥ భా. ఉద్యో. ౧ఆ. (అధర్మంబు సేఁతకుఁ=అనర్థము చేయుటకు) కృత్యము ఁనునర్థమందుఁ గర్మార్థకము (చేయఁబడునది); ఉ॥ పూఁ

తపించినంటి పలపుంబరించు కులంబునీతికిన్। లేఁతగడమ్మ యిత్తెఱఁగ లేమకు రాఁగన తెల్ల నిట్టిసీ। చేఁతకు మెత్తురమ్మ దయచేయక తిన్నని మేనువెన్నెలన్ వేఁతురటమ్మ యింతకును కేదురు సెల్లునటమ్మ యింతికిన్॥ మను. ౩ఆ ,,అలఁత'' ఈధాతువునకు ౧౧ సూ-చేఁ ఋవర్ణకంబును, ౧౨ సూ-చే నిక వర్ణకంబును గలిగి ,,అలపు'' "అలయిక" అనిరూపంబులగు. "గీఁత" (గీయఁబడునది అనిన కర్మార్థమందుఁ దబ్వర్ణకము; గీటు అర్థము) 'మూఁత' మూయుట అన్నయర్థమందు భావార్థకము; మూకుడు మొదలైన మూఁతపదార్థములు అర్థమైనపుడు కర్త్రర్థకము. 'మేఁత' పశువుచే మేయఁబడు తృణాదికమర్థము గానఁ గర్మార్థకము. 'రోఁత' జుగుప్సఅర్థము; రోఁతలు (బహువ) తిట్లు అర్థము. ఇటఁ గర్మార్థకము. "వ్రేఁత" వేయుటయు, కార్యకారణాభేదోపచారంబు చేత వ్రేయుటవలన (గలిగిన) దెబ్బయునర్థములు; క॥ అనూర్యభానుఁడీ క్రియ వ్రేసినయప్పగిది నుజనిభుఁడధికబలోల్లాసమునఁ బుచ్చుకొని పాడి। చేసెనగురులార్యన తని శిరమొకవ్రేతన్॥ నిర్వ ౪ ఆ॥ (దెబ్బచేత) భావార్థప్రత్యయమైనను నీయర్థమందుఁ గార్యము కారణముతో నభిన్నమన్న బుద్ధిచేత నిటు ప్రయోగింపఁబడియె. ఈగణంబులోని ధాతువుల యూకారమునకుఁ దకారము పరమగుచో రెండవ సూత్రమున లోపంబు గలిగె. తత్పుత్తుగాన బిందుపూర్వకంబగు. హ్రస్వముమీఁది యాబిందువు పూర్ణబిందువగు.

6 సూ—కువవర్ణకం బడంగ్వాదులకగు

అడఁగు - అడఁకువ ఎఱుఁగు - ఎఱుకువ ॥ కలఁగు - కలఁకువ॥ నలఁగు - నలఁకువ పెనఁగు - పెనఁకువ॥ పొలయు — పొలకువ॥ మఱచు - మఱకువ। మెలఁగు - మెలఁకువ-లోఁగు - లోఁకువ॥ వేగు - వేకువ.

వ్యా—కువప్రత్యయకకారమ్ము పరమగుచో (౨) సూత్రమున ధాత్వంత్యవర్ణమునకు లోపమగు.

"ఎఱుకువ"— ఎఱుఁగుధాతువునకుఁ గువర్ణకంబు గల్గగా, 'ఎఱుక' శబ్దమం దుంబలె బిందుపుచోఁ గూడ ధాతుగవర్ణంబు లోపించు. దీనిచేతఁ జేయఁబడునన్న వ్యుత్పత్తి గానఁ గరణార్థమంబుఁ బ్రత్యయము 'నలఁగువ— క్రిగాకు పాకనంబు గాన వ్యాధియను నర్థమునఁ గరణార్థమందును; క్రిమ, బాధ ఇత్యాద్యర్థములందు భావార్థమందును; బ్రత్యయము, 'పెనఁకువ'— దీనియందు (యుద్ధమందు) పెనఁగులాడుదు రన్న యర్థమ్ముచే నధికరణంబునఁ గువప్రత్యయము. తక్కిన మేశవాద్యర్థములయందు భావార్థమునని తెలియవలెను 'నలఁగువ'— దీనియందు సంచరింతురన్న వ్యుత్పత్తి నిమాగణము, ఇత్యాద్యర్థములందు నధికరణార్థకము 'పోఁబడి' అర్థమందు భావార్థకము. 'లోఁకువ — అపేఁకునది ఇత్యాదివిశేషణార్థమునఁ గర్త్రర్థమందుఁ బ్రత్యయము విశేష్యంబగుచో భావార్థకము. 'వేఁకువ'— ఈకాలమందుఁ దెల్లవాఱుచుండుంగానఁ బ్రభాతార్థమందు నధికరణార్థకము 'వేఁకువనో' హుఁ స ౨ అ.

7 సూ—టవర్ణకం బాద్యాదులకగు నగుచో నంతలోపంబగు.

ఆఁడు - ఆఁట। ఊరు - ఊట ఊటాడు - ఊటఆట। ఏఁకరు - ఏఁకట। ఓము - ఓట తిప్పు - తిప్పుట తేరు - తేఁట త్రిమ్మరు - త్రిమ్మట సందు - సంట। పాడు - పాట మందు - మంట। వండు - వంట। వేసఁగు - వేసట। అనుప్రయుక్తంబయిన యాటశబ్దంబు ప్రాయికంబుగాఁ గ్లీబసమంబగు। కోలాటము - పోరాటము మంద్రాటము ఇత్యాదులు.

వ్యా— "ఆట" ఆడుధాతువునకుఁ బ్రకృతిమాత్రమున భావార్థమందుఁ డప్రత్యయంబును ధాత్వంత్యావర్ణమునకు లోపమునునయ్యె. ఇట్లు తక్కినవి యూహింపవలయు 'ఊట'— ఊరెడు నీరు॥ (౨) మూలక — ఇయ్యర్థములందుఁ గర్త్రర్థకము 'ఊటఆట'— ఊరడించుట ఇట భావార్థకము. ఉ॥ అంతలు చేసిపోనడచి యక్కట సంజయుఁ డిటఁ జెప్పుము। తెంపుతో యిట్టియూటఆట నాడెంబ్రతుమం దెద యుధిష్ఠిరుండుదా నంతన మూఁగికృపకును దైవము హొనకు దివ్యబోళ్ళి యా తనకప్పగాఁజేఁయు

నాతఁడు నెందు సెయన్నదమ్ములకా। భార—ఉద్యో 3 ఆ గీ ఉన్న యప్పుడు దొడఁగింపకయులేని యట్లుగాఁగ మాటిమాటికిఁ బరికించి మందడీల కెల్లనూఁకట యగుచు నత్తిల్లఁ జేరు॥ భార—వి—౧ ఆ; సాహాయ్యముగా నుండువాఁ డర్థముగానఁ గర్త్రర్థకము "చేట"—చేరినపదార్థము—ఇత్యాద్యర్థములయందుఁ గర్త్రర్థకము. 'పాట'—పాడఁబడునదియర్థము గానఁ గర్మార్థకము. 'మంట'—జ్వాల యర్థమ యినచోఁ గర్త్రర్థకము—'మంగ్రాటము'—క్లీబసమంబుగాన మువర్ణకముగాఁగినది సంతాపార్థమున భావార్థము. గా। పంగ్రెండేండులు నీగతింజనఁగ జంభద్వేషిము ఖ్యావరుల్ మంగ్రాటం బిడియేల సెప్పందము కావఁ బ్రాంపి కీదేవుముల్। మంగ్రాటై నఁ జెనగ్ని నిందొక్కటా! గోపాలచూడామణికిఁ గండ్రో కానరో వారు చెప్పఁ డగదా కైలాస నాథుండు మల్॥ ఉ—హ—౨ ఆ (కండ్రో—కందురో 'అంగ్రము' అన్నట్లు 'కంగ్రు' అనురూపంబు, క్రి పరి. ౫౯—౬౭—సూత్రములనక)

8 సూ—టువర్ణకంబు పద్వాదులకగు నగుచో నవి యాద్యక్షరశేషంబులయి దీర్ఘంబునొందు.

పడు - పాటు ॥ చెడు - చేటు - అడుచు - ఆటు ॥ కలుచు - కాటు॥ పొడుచు - పోటు॥ వయిచు - వాటు॥ ఏయు - ఏటు ఓడు - ఓటు - వ్రేయు - వ్రేటు,

వ్యా—పాడు—ఇటఁ బ్రకృతసూత్రంబునఁ బడు యొక్క యాదివర్ణమయిన పకారంబు మిగిలి దీర్ఘంబై టువర్ణకంబుతోఁ బైరీతిగా రూపంబు నిలిచె. ఇయ్యది యాపదయర్థమిచ్చుచో దీనియందుఁ బడుగురు (శ్రమపడుదురు) అని వ్యుత్పత్తిగాన నధికరణార్థకము గీ పాండుసుతుల కిన్నిపాటులు పాటిల్లె ॥ భీష్మ ౧ఆ.

ఆం—'అడుచు' నఁపే వాక్యకారంబు మిగిలి దీర్ఘంబుతోఁ డువర్ణకాంతము యిన రూపంబు కాటు—దంశనార్థమయినపుడే కఱచునకు నిట్టిరూపంబు. భోగనా

ర్థకమయినచోఁ "గలపు" అనియగు మూలములో 'కలుపు' అని యుకారమధ్యము ప్రామాదికము. 'కలుపు' అని యుండవలయు. వాటు—పయిమునకుఁ దువర్ణకమును, ఆది వకారమునకు దీర్ఘమును. ఈధాతువునకుఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదమందలి (౧౦౩) సూత్రమున 'వైచు' అగు. ఏటు—బాణప్రయోగము. వ్రేటు—దీనికిరూపాంతరము వేటు. కొట్టు నటుక, అర్థము. వేయువలన వేటు అనురూపంబయినదని చెప్పంగూడదు. అప్పుడు విశ్లేషంబర్థమగుం గాని కొట్టుట యర్థము కాకపోవలసి వచ్చును.

9 సూ—షవర్ణకంబు తిరియ్యాదులకగు.

తిరియు - తిరిషము। కలియునకత్వంబునగు - కలషము ॥ పొలయు - పొలషము॥ మఱియు ॥ మురిషము సొలయు-సొలషము వలియు - వలిషము.

వ్యా—తిరిపము తిరియునకు నీసూత్రమునఁ బవర్ణకము రాఁగాఁ దత్పరత్వంబున ధాతుయుకారమునకు ౨ సూత్రమున లోపంబు. కం. పరికెలఁత లెన్నియేనియుఁ దెరువుల ధనమునుగడించి తెచ్చుకొనఁగ నో తరళాక్షి! యొక్క దాసరి తిరిపపు బాపనికి వలచితిరుగుట తగునే!॥ పర 3ఆ భిక్షుయర్థముగాన భావార్థకప్రత్యయము సీ. కడదిరిపంబవై కాంతయునీవును దేశంబులం దెల్లఁ దిరిగి తిరిగి॥ కవిక ౨ఆ. భిక్షుకుఁడు కర్త్రర్థకము. దీనికి వృత్తియందు 'ము' లోపము. గీ॥ తిరిపజోగిఁ దగునె? దేవుఁ డనఁగ. హీర ౧ ఆ. కలపము—కలియునకుఁ బవర్ణకంబును ౨౨) సూత్రమున యులోపంబును నికారమునకత్వంబును గలుగంగఁ బైరూపంబయ్యె. కలయుధాతువును దిరియ్యాదిగణములో భావించినందున, కలపము అను రూపంబు సులభంబైనను కలియుధాతువువలనం గూడ నట్టిరూపంబు సిద్ధించుటకై యత్వంబు విధింపంబడియె. "కలుపు, కలుపుఁగోలు ఇత్యాది సాధారణప్రయోగంబులంబట్టి, ఇట్లు ఇకారమధ్యము గాను వ్రాయఁబడియె" నని బ. సీతారామాచార్యులుగారు కలియుధాతువుగూడ సుప్రసిద్ధమయి యున్నట్లు వ్రాయుచున్నారు శబ్దరత్నాకరమందుఁ గలపము శబ్దము

నకు (౧) కలపుట (౨) పరిమళద్రవ్యములను జేర్చి కలపిన చందనము, అని కలయుధాతువు రూపముతోడనే యర్థవివరణము చేయఁబడినది. కాన ధాతుద్వయంబునుం జియు నీరూపంబు నిర్వివాదంబు. క. తలయంటె నొకతె తేనికిఁ। గలపంబునఁ జేసితావిగర్గివనూనెౕ. య ౪ ఆ. (కలపుట) సీ. కలపంబు లభినవపగంధంబులుగఁ గూర్చి తనువున నలఁదుము ననువు గాఁగ. భార. వి ౧ ఆ. (పరిమళవస్తుమిళిత చందనము.)

10 సూ—తవర్ణకం బావులించు లోనగువానికగు.

ఆవులించు - ఆవులింత। ఇగిలించు - ఇగిలింత। ఓకిలించు - ఓకిలింత॥ కుళ్ళగించు - కుళ్ళగింత ॥ కుసిలించు - కుసిల్లింత॥ కొక్కరించు - కొక్కరింత॥ కొప్పరించు - కొప్పరింత। గిలిగించు-గిలిగింత। ఇత్యాదులెఱుంగునది.

వ్యా—ఆవులింత—ప్రకృతసూత్రమునఁ దవర్ణకంబు రాఁగా (౨) సూత్రమునఁ జుకారమునకు లోపంబు. ఇట్లు ఇగిలింత, గిలిగింత ఇద్యాదులం దూహించునది.

గీ॥ ఆవులింత, తుమ్ము, హాసంబు, నిష్ఠీవ। నంబు, గుప్తవస్త్రనమూఁగాఁ ॥
సలుపవలయు నృపతికొలువున్నయెడల బా। హిరముగనైనఁ గలని కర్గులగుట॥
భార. వి ౧౩.

సీ. కటికిచీఁకటి తిండికరముల గిలిగింత సెవ్వాఁడు దొగక స్నె వన్నెఁజేవపు మను ౧ ఆ. ఈయర్థమందె గిలిగిలింతయనియుఁ బ్రయోగంబుగలదు. సీ. లలిఁగపోలంబులం గిలిగిలింతలు పుచ్చి।నవ్వింపఁ గలకలనవ్వినవ్వి హరి. పూ ౫ ఆ.

11 సూ—పువర్ణకంబు మాయ్యాదుల కగు.

మాయు - మాపు॥ మేయు - మేపు॥ అడుచు - అడాపు॥ ఇంచు - ఇంపు॥ ఏఁచు - ఏఁపు। ఏచు - ఏపు। కను - కానుపు ॥ కాచు - కాపు॥ చూచు - చూపు-తలఁచు - తలఁపు। తోఁచు - తోఁపు।

తేఁకుచు - తేఁకుపు త్రోఁచు - త్రోఁపు ప్రూఁచు - ప్రూఁపు పెనఁచు పెనఁపు। పొలుచు - పొలుపు ప్రోచు - ప్రోపు మెచ్చు - మెప్పు మోఁచు - మోఁపు। వలచు - వలపు వాఁచు - వాఁపు ఇత్యాదులు మాయ్యాదులు

వ్యా—మాపు—మాయుధాతువునకు నీసూత్రమునఁ బుగ్నకంబు రాఁగా (౧)-సూత్రమున యియు, లోపము. మాయుట యర్థమయినపుడు భావార్థకము "మపతే మార్చుటొప్పదు కడుమాపునైన"

మాపు—రాత్రి; ద్వైతప్రపంచము సుషుప్తివశంబున నీకాలమందు నశించును. అనఁగా దైనందినప్రళయము దీనియందు జరుగుచున్నవ్యుత్పత్తిం జేసి యధికరణార్థమందుఁ బ్రత్యయము. (శర్వరీశబ్దఫలితార్థకము)అట్టి రాత్రికిసమీపస్థము గానలక్షణావశంబునమాపుశబ్దమునకు సాయంకాలమును నర్థమగు. ఉ. మాపటివేళ నీవువనమున్యమువెల్వడివచ్చిగోప్పగ పాృపతధూళిధూసరిత భాసితకుంతలమై సరోరుహాస్థాపితమైన నీమొగము దీరజనోత్తమ! మాకువేడ్కతోఁ జూపిమునంబులకా మరువిఁజూపురుగాదె క్రమక్రమంబునకా. భాగ. ౧౦ స్కం. (మాపటివేళ (రాత్రి) మరుని జూపురుగాదె యని ప్రధానక్రియతో నన్వయము). సీ. అరుణోదయమున శౌచాదులన్నియుఁ దీర్చి పరుసరేపటిసంధ్య వార్చువారలయు నాదిత్యుఁ డకగ్రుంకునప్పుడు మాపటి (సాయంకాల) సంధ్యావిధానంబు సలుపవలయు విజ్ఞా ఆచా. కాం. ఏఁచు ఏపు -(బాధ) "కుసుమాయుధు నేఁపుల కింతయోర్వలేక"మార్క. ౪ ఆ ఏచు-ఏపు-(అధిక్యము) ఉ, ఉమా వల్లభుఁ డాదినాయకుఁడువాసవసంస్తుఁడు వెంకటకొండపై నెల్లగణంబులుం గొలువ నేపునఁ బన్నగరాజపుత్రితో నల్లలితాత్ముఁడై సకలసంపదలం గొలువుండె—వీర ౧ ఆ కను కానుపు- ఇక. క. పు లు పరంబగునపుడు కనునకు దీర్ఘంబగు. అనుతృతీయసూత్రాంతర్గణసూత్రము దీర్ఘము.

12 సూ—ఇకవర్ణకం బుజ్వాను కగు

అంజు - అంజిక అమరు - అమరిక ఆరయు - ఆరయిక అలయు - అలయిక । ఆడు - ఆడిక । ఓడు - ఓడిక । ఓపు - ఓపిక కను - కానిక కూడు - కూడిక కోరు - కోరిక పొందు - పొందిక । పోలు - పోలిక తూను తూఁగునకగు. తూనిక ఇత్యాదులు అంజ్యాదులు.

వ్యా—అంజిక (వెఱపు) ద్వి. ఇంజనేయుఁ దభీతుఁ గాకృతిఁ దిలుకు నంజిక మీఁ దంపమఱయు వచ్చితిని—రా. కిష్కి. కాం.

ఆడిక—(నింద) సీ. కువలయంబున నంగఁ గూల్చ్యాడిక బంధు జీవము మీఁద గాఁ జేయనిపడ.

కానిక—ఇక. క-పు-లు పరంబగునపుడు కనునకు దీర్ఘంబగు ననుతృతీయసూత్రాంతర్గతసూత్రమున దీర్ఘము—"వృషముగాఁ నికయిచ్చి కరుణ జనింపఁబడె కి" కోరిక—క్రం. ఈకథ నెవ్వరు చదివిన। గాకొన్నను విన్నఁ గొంకక నుఱ్ఱాసిన వా। రేకాలము కిం భునికృప నాకల్పముగందు రైహికాముష్మికముల్. పరువాఁవనాగ్రమున రూపాంతరము కోరికి.

13 సూ—అప్పాదులకు నజీ యగు.

అప్ప - అప్పన । ఉజ్జ - ఉజ్జన॥ ఒప్ప - ఒప్పన॥ గట్ట - గట్టన గడ - గడన॥ దీవ - దీవన॥ పాట - పాటన॥ మన్న - మన్నన॥ వీచు - వీపన॥

వ్యా—అప్ప, ఒప్ప, ఉజ్జ, ఇత్యాదులు క్రియాపరిచ్ఛేదములోని ౬౩ సూత్రమందలి యంగలాదులలోనివి. అకారాంతములయిన యీధాతుఖండములకు నిందుగా గమంబు పరంబగుచుండుఁగాఁ ౫౭. పరి ౪౯ సూత్రమున నగాగమంబు వైభాషికంబు గాన అప్పగించు, ఒప్పగించు. అనియును, పక్షంబున సంధి. పరి ౧౦ సూత్రమున నప

దాదిస్వరంబుగాన నకారమునకు నిత్యసంధి గాదె? అప్పించు, ఒప్పించు, అగుచు నగును గదా! అట్లయినను గాగమాంతములయిన పైధాతువులలో నేకదేశవర్తులయిన, అప్ప ఒప్ప, ఉజ్జ (ఉజ్జగిల్లు) ఇత్యాద్యకారాంతధాతు ఖండములకును, వీచు, ఇత్యాద్యుకారాంత ధాతువులకును నదిప్రత్యయంబుగలుగు ధాతుశబ్దంబులపై వచ్చుటం జేసి నదిప్రత్యయంబు కృత్ప్రత్యయప్రకరణంబులో గణింపఁబడియె. అప్ప + న = అప్పన, అప్పనము (విభాగముగాఁ గ్లిబనమంబు) కం. ఘనములజాలెలు రతనపుఁ| బనితబనోపవరున సొమ్ముఁబనిచిన గణనా ఘన కీవచ్చెఁగదా యివి యనికొమాక్కొమి రనాలి యప్పన గొనుమక. శుక ౧ ఆ (అనుమతి)

అప్పనము—ద్వి. వొరలుసామంతులు దుర్గాధిపతులు| నరియప్పనము లీయరని నిశ్చయించి రా. అ. కాం.

(రాజులకర్పించెడి కానుక.)

పాట + న — పాటన — ఉ. పాటనసేయమిం గరులపైఁ బశీర్ణపవీరపంకలా| లాటికమై దరస్మితవిలాసపుఁ జంద్రికడొంకి వాడుటం| దీటదొలంగి విన్ననగునీముఖమో యనమాసిచంద్రుఁ డో పాటలగంధి! వ్రాలెనిదె భానరుచిం దనకందుమీఱఁగన్. (అలంకారము) మను 3 ఆ. వీచు + న వీవన ఇట నదిప్రత్యయంబు జేర్తుగాసఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదములోని ౨౦ సూత్రమున నుత్వమ్మున కత్వంబును, క్రి పరి. ౭౭ సూత్రంబున చకారమునకు వకారము రాఁగా వీవనయయ్యె. సీ. ధ్వజముహాసనము వీవనయువాదిగఁ దెసకూరూపులై గరుడుఁ డారూఢిఁగొల్వ|| కళా. ౭ఆ. (విసనకఱ్ఱ)

14 సూ—బడి యేల్వాద్యర్థకంబు.

ఏలుబడి - కట్టుబడి - కనుబడి - కొనుబడి - గిట్టుబడి - చెల్లుబడి - చేసుబడి - తగులుబడి - తీఱుబడి-పెట్టుబడి - పోబడి - ముఱిక్కుబడి - వచ్చుబడి - సాగుబడి.

వ్యా—కట్టుబడి—బంటునకిచ్చెడి మాన్యము. సీ. ఇరుదక్కైజీతపు టెక్కటీలకు

గుజ్జుపఱపు హుమిడి కట్టుబడిగఁ జేసి. చంద్రిభానుచరి. పోబడి-ఇటఁ బోవుధాతు వువున్నమునకు నిత్యలోపంబనియు నెఱుంగునది. జాడ యర్థము. నీ పోయెఁబో పోయినప్రోగారి పోబడి వెదకిపట్టుటయేల విహితమన్యో.

15 సూ—గడచేర్వాదులకగు

చేరుగడ- తిరుగడ-తీరుగడ- తేలుగడ- తేగడ- మనుగడ-విడు గడ - పీనుగడ.

వ్యా—(చేరుగడ)— సమీపము దిక్కు శరణము నీ సంగతియును నేననగణింపు సాధింప, వనుపిత్తృక్రియలాచరింప సైరిక సుఖము లుపార్జింపవలసిన వారికి విప్రుల చేరుగడలు. (సమీపములు, సాంగత్యము లని ఫలితార్థము) భార. ఆను ౫౧ ఆ. కం. వాలకయేల మానన! కౌరవులకు మఱియు నీజగంబుల కెల్లన్ జేరుగడనీవ నీపలు కారయ వేరంబుగాదె యఖిలంబునకున్. భార. ఉద్యో. ౩ ఆ (దిక్కు) కం. అదియును మన్నమ నంతయు నా దేవేశునకులేమి నవ్వయఁ డఁతడీ। వేషములకు నా నాఁగ నానములపుఁ జేరుగడ భంక్షేపిస్పపా!! భార. శాం. ౪ఆ (శరణము, దిక్కు) తిరుగడ (మఱితిట్టినకొట్టుము.) తీఱుగడ (సమాప్తి) "నేఁడుసంగ్రామంబునకుఁ దీఱుగడ యగుఁ గాక ని" భార. భీష్మ. ౨ఆ కం. పనులయెడమేలు గాంచినే మనుగడ యగ్గలముచేసి మన్నింపుము రా జనయజ్ఞభృత్యకోటిం। గొనియాడుము నేఁత నేరుపగ్రిచ్చి కొలువునన్. భార. ఆశ్ర ౧ఆ. (మనుగడ—జీవనోపాయము) తేడగ—అతిగిన వాణెము. విడుగడ విడుపల. "జనకానుమతింబున నాబలారికిన్। విడుగడఁ జేసె॥ నిర్వ ౭ఆ.

16 సూ—ఇకి కోర్వాదుల కగు.

కోటికి - పూనికి - పోలికి - మానికి - తెగికి ; చూస్తు చూప్ప కగు చూడికి.

కోరికె కోర్కి యగుటయుం గలదు. చ. అకట! యజాతశత్రుఁడను నప్పలు కిప్పుడు నిక్కమువొయ్య వానికిఁ గురువాని యెట్టులతనిం దగఁజూచుట కోరికాజిఁ బట్టిరొను ం గోరితి ఱాము డెప్పక మెంకయు నిత్తెఱంగు గోర్కికిఁ గలవే మిపాండవుల కొ్చగ్గరఁ బగమీఁదలంచితే భార. ద్రో. ౧ఆ.

పొంకి — క। పెనఁజొంపిలోపలను బుగ్గింగిన నేనవు నెఱపొంకిని శల్యుండు మ్మోగిన దంతి జలములనఁ గలఁ గనియట్లుగ నిలిపె శౌర్యగర్వము మెఱయన్। భార శల్య. ౧ఆ

17 సూ — వు ప్రత్యయంబు మహ్యాదుల కగు.

మను - మనువు. కాచు - కావు. కొలుచు- కొలువు. చచ్చు చావు. తనయు - తనవు. నిలుచు - నిలువు. నోచ్చు - నోవు. పూచు పూవు. ప్రిచ్చు - ప్రివ్వు

వ్యా — కావు-కాచు + వు; ఇట్లుండ, ౨ సూత్రమున ధాతువ్యంజనకారము పరంబగుచుండ ధాతుచకారమునకు లోపంబు సీ. కనదోయిఁదిన్నఁగాఁ గాటుక తీరిచి నదుటిపై నునుఁగావు కుదురుకొల్పి చంద్రా ౨ఆ. కావు — కావలి (రక్షణార్థకమై వ్యవహృతము). నోవు — నోచ్చునకు వుప్రత్యయంబు పరమగ నో, చుక్వయలోపంబును బూర్వంబునకు దీర్ఘాభావంబును. వేదన వ్యాధి, యర్థము. కం కౌరవపాండవులం దే వ్యావ్యాలకుం జావు నోవువచ్చిన మేలు క్రియగుచు చిత్తము తని ట్లాగయుమా నీకుదుఃఖమగునట్లైనన్ । భార. ఉద్యో. ౩ఆ. ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదములోని ౬ సూత్రమున నూయేలాదులలోనిది గాన నోవువకారంబునకు ద్విత్వంబును. సమాసపరిచ్ఛేదములోని ౧౩ సూత్రమున దీర్ఘాక్షరంబు హ్రస్వంబునై "నొవ్వు" అగును. నొవ్వు — తే. వాయువంగఁబులగు దుర్వ్యాప్తిఁగరి। నొవ్వుఁ దెవులును బుట్టింపఁ గ్రొవ్వు చెలువు। పందు లెవరించు గ్రవమున నెందుఁబడఁగి। తనువు ప్రమానగ క్షేసి జీవు ౧ · కలర్చ॥ భార. అశ్వ ౧ఆ. (నొవ్వు-వేదన)

18 సూ — అ వర్ణకంబు గీత్యాదుల కగు.

గీఱ - ఊద - ఎండ - కాయ - చదియ - తునియ - పరియ - పాయు - పిడుచ - మీట - మూడియ - వదర - వ్రియ్య.

వ్యా — చదివు — వలఁగుకు. ద్వి. కలములు చదియలుగాఁగఁ బడగలాత్రియు న| హరి౪. ౧౩

వ్యా — పాయఁగోలు. ఉ. శైర్సిగోయమాయఁ బెపతలనాపాయు| దిట్టివదర గలఁడె దొంగనైన| లక్ష్మి ర౧ కం. పగునాలుగలోకంబులు| బొదలింపం గుపింపఁగలవి సాంపలంపిదె| తునఁ దారొక్కటియగదురు వసలఁజేయుదురు శేపవాదులనెల్లన్| ఉ. హరి ౨ ఆ.

19 సూ — అకవర్ణకంబు మాత్యాదుల కగు.

మాఱు - మాఱకము - అమ్మ - అమ్మకము. అంపు - అంపకము. పంచు - పంపు - పంపకము. వంచుచకారంబు టకారంబగు - వంటకము. తోము - తోమకము. అద్దు అద్దకము.

వ్యా — తోమకము-తోముట మూలంబునఁ గ్రాపడి ముద్రప్రమాదమూలకంబు. ॥ పిగుకగొలుపఁపుఁ దోమకంబునం బుటపుటనై-ఆము ర ఆ.

20 సూ — ఉవర్ణకం బాత్వాదుల కగు నగునపుడు పకారంబు చయాలకగు.

ఆఁడు - ఆఁడుదు. అమ్ము-అమ్ముడు. అల్లు - అల్లుఁడు. ఎక్కు-ఎక్కుడు. క్రుమ్ము-క్రుమ్ముడు. చోపు-చోపుడు. త్రొక్కు -త్రొక్కుడు॥ త్రోవ్ము - త్రోపుడు॥ దంచు - దంపుడు॥ దాఁచు - దాఁపుడు॥

దిగు - దిగుడు। దోఁచు - దోపుడు పెంచు - పెంపుడు - ప్రేఁపుడు
పాఁకు - పాఁకుడు। మాఁయు - మాపుడు । రాచు - రాపుడు
ఇత్యాదులు.

వ్యా—ఎక్కుడు- ఆరోహణము (భావార్థమందు) వాహనము (ఆరోహింపనాశ్రయము; అధికరణార్థమందుగు); గ॥ ఎక్కుడినారోకో గరుడుఁ డెక్కుడుగాఁ గలవారు॥ ఉ. హరి. ౬ ఆ.

దోపుడు—కలఁతయర్థము దోపుధాతువు క్షుభధాతుభవము. భావార్థమందు డువర్ణకంబు. గీ॥ కలయఁ జోపుడ వెట్టింపగరియుఁ గిరియు గాసరముఁ గేసరియు దుష్టికడితియోలుఁగు ఋలీయఁ మొదలుమెకములు కలఁకదోలఁక జెదరి నలుదిక్కులకుఁ బాఱె వదరి బెదరి॥ ఉ. రా. ౨ ఆ.

పెంచు, పెంపుడు. ప్రేఁపుడు—పెంచుధాతువునకే డువర్ణకంబు పరంబగునపుడు "ప్రేఁచు" ఆదేశంబై ప్రకృతిసూత్రమున్నవనేచకారమునకుఁ బకారంబగు. కర్త్రర్థకప్రత్యయము. ప్రేఁపుడు-పెంచువాఁడు, వర్ధిల్లఁ జేయువాఁడు; అధికుఁడని ఫలితార్థము కం॥ సన్నపునారల (అప్పలను) నధిపతి! మన్నించినఁ బ్రేఁపుడైనమంత్రికిఁ బ్రతుకే మున్నది? మనుమున్న యతఁడు సన్నకసన్నటువాసి చనకున్నఁ జెనఁటి॥ పంచ. నా౧ఆ. మాపుడు-మలినము కం॥ వలపలిదిక్కునకేఁగుమక మలగంగాఁ దలిమి కుఱుచమాపుడు పుట్టం బలనఁ గట్టి జటానల్కలమున నవ్వఁ గచన్నుఁ గవగప్పి తగ॥ భార. ౭ ౧ ఆ.

21 సూ—ఉవర్ణకం బడుక్వాదులకగు.

అడుకు-అంటు-ఒప్పు-ఒఱుగు-ఒసఁగు.

వ్యా—అడుకు (లు) వడ్లునానబోసివేఁచికొట్టినవి. ఈయర్థమందు నిత్యబహువచనాంతము, కం॥ అడుకులు దన్నిప్పుడే కం ప్రుఁగు ... ప్రుగు గడుబుజించిన

హా॥ డొందలెఱుఁగక పాండుసుతులు నుడిగిమఱఁగవలసె నిప్పుడొకసాత్యకిచేత॥ భార. ద్రోణ ౪ ఆ

ఒఱగు—ఒఱగుఎందు మూలములో నుకారమన్యను ప్రామాదికము. "ఒఱగు మీఁదటఁజేరి" కళా ౫ ఆ.

ఒసఁగు—ఈవి, త్యాగము, బహుమానము గీ మాచిసామాజికులు తమసొమ్ము లెల్ల నొసగులఁగనై॥ ప్రభా ౪ ఆ.

22 సూ—వడిభృతులిట్లెఱుంగునది.

వడి; కొలువడి-గెలువడి-నటపడి. వ్యతిరేకంబున లేవడి. వి; తనవి-తెలివి- విరివి. అవు; తగవు - నగవు - ఉఱవు. ఇ: చేయి - వ్రాయి. కలి; కనుకలి - వినుకలి· ఇత్యాదులు మహాజనవ్యవహారంబుల నెఱుంగునది.

వ్యా—కొలువడి- కొలుచు + వడి; ఇట్లుండ, (౨) సూత్రమున, వకారాదిప్రత్యయపరత్వమ్మునఁ జులోపమని యెఱుంగునది. ఇట్లే, గెలువడి (గెలుచు + వడి) నడవడి (నడచు + వడి); ఇత్యాదులందు వడిప్రత్యయవకారంబు పరంబగుచోఁ జలోపంబు.

లేవడి-కలుగునకీసూత్రమున వడిప్రత్యయంబు రాఁగాఁ క్రి. పరి. ౧౧౬ సూ-న, వడిపరత్వమున "లే" అను నాదేశంబు. లేమి యర్థము. సీ. నిదురలేవడిఁ గింపు సెరయుకన్నవతోడఁ బొడిసాడియైన మేపూతతోడ॥ గసి ౫ ఆ. దారిద్ర్యమునన ర్థము. మ॥ లేవడిం బడియుండెందగదంచు పత్యగరిమన్ మన్యంబు గన్పట్టఁగా। చంద్రా ౧ ఆ.

తనివి-తనియుధాతువునకు విప్రత్యయము పరమగుచుండఁగా వకారాదిప్రత్యయముగాన (౨) సూత్రమున 'యు' లోపంబు ఇట్లే తక్కినవానికిని నూహింపవలయు.

తగవు-తగుట, న్యాయము క. కడు నమ్మ యూనికి గుసు ఇ స్త్రీ-సూనమ్మ యము సుశీలకుశలత కాద య్యాడ నైనను బుద్ధిసొనిప తెడవికన గొనంగనలయాం దగవు తగమియుఁ! భార. శాం ౨ ఆ. (తగుట) గీ చేటుగాల మైనఁ జెప్పమాటలు నెత గాని తెరువు నట్టికజనములను దగవుల్లతోఁచ దగిరీడు వవియావి సీతలనివన మున నిశ్చయించు॥ భార. ఉద్యో. ౨ ఆ (తగవు-న్యాయము)

ఉఱవు-ఔచిత్యము, ఉచితము, అధికము, అర్హములు గ్వా. నెఱసుకోరములకు నెలనెలపంట యూఱవేదవిరహులనుడికించుమంట॥ రా. యు కాం (ఉఱపేది-ఔచిత్యముపోయి)

ఈశబ్దముల లఘురేఫయుక్తమును గానంబడియెడి క. దురమునఁ బట్టు వధురయుఁ బు వ్వుఁరముఁ బ్రబలాగంబుఁ దగినకలఁకులు మీకే గురవగుఁ జగొనుము హరి యురవగు గోవర్ధనంబు సేనయొసఁగెదఁ. ఉ హరి ౪ ఆ. (ఉరవు-ఉచితము)

కనుకలి-చూపు॥ చం క నుకలినిల్లు చిత్రఫలకంబునఁ గాంచినయింతి సమ్మనం బునఁ గడునింత కెంతపరిపూర్తి సహించెనో ప్రభా. ౩ ఆ.

వినుకలి-వినికి దీనివిన్న యువ్వినుకలియొట్టులైనదొక వెంట సహించి ౫॥ హరి ఉ ౩ ఆ.

ఇది కృదంతపరిచ్ఛేదము.

శ్రీ

ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదము

1 సూ—పదాద్యంబులు ఋ ఌ వర్ణంబులు రల తుల్యంబులు.

అతఁడు ఋషి - ఇటసంధిలేదు. ఆఋషి- ఇట యడాగమంబు లేదు. వచ్చెఋషి - వచ్చెన్ఋషి - వచ్చెనుఋషి. ఇటద్రుతమునకు లోపసంశ్లేష స్వత్వములు.

(వ్యా) పదంబు మొదటిఋకారమును, ఌకారమును, రేఫముతోడను లకారముతోడను, క్రమంబుగా సమంబులగు. సంధియందు నియ్యవి యచ్చువంటివిగాక హల్లు వంటివియగునని భావము.

క॥ ఆఋషిపుత్త్రుఁడుగట్టిన చీరలు మృదులములు నవ్యశిష్టములుమనో హరులు వారనిపృథుకటి భారంబున నొక్క కనకపట్టము వ్రేలుఁగ॥ భార. ఆరణ్యప॥ ఇట ఋకారంబు స్వరంబువంటిదిగాదు గాన సంధి. పరి. (3) సూ-న యడాగమంబు రాలేదు.

క॥ ఝషకేతుద్వేషునకుఁ గిబ్బిమపర్వతపృషునకమృతవిమనిధిజామాత్రిషునకు ఋషిపూజితునకు విషమాక్షున కింద్రముఖదివిజపక్షునకున్॥ ఋకారంబు హల్లు వంటిదిగాన "ఇషునకుఋషి" అనుచోట షష్ఠీవిభక్తి ద్రుతంబునకు సం. పరి. (౧౭ సూ-న, లోపంబుకలిగె ఇట్లు స్వత్వసంశ్లేషంబు లూహించునది.

చ॥ రతిపతినర్మకర్తఁ ఋతురాజబలావళి నెంచియేగుచు న్నృకులవర్ధించి కైకొని యమావనవనంబుల ముద్రవెట్టుచోఁ బ్రతినవదీపికాశిఖికరంగెడు లక్కయయ్యెఁ బోలెమంజుల స్థితమయి తేఁటిబుగ్గలపుఁ దేనియల్ గాయుటఁ గంటివేచెలీ! పసు 3ఆ.

2 సూ—అచ్చికంబులం దుత్తమంబులగు రు లు డు ముందఱి యేత్వంబునకు హ్రస్వంబు విభాషనగు.

నల్లేరు—నల్లెరు-పల్లేరు-పల్లెరు-పెన్నేరు-పెన్నెరు - మానేరు-మానెరు-ఆడేలు-ఆడెలు-కుందేలు-కుందెలు-తోఁడేలు-తోఁడెలు-నాఁగేలు-నాఁగెలు-నేరేడు-నేరెడు-మారేడు-మారెడు - పూరేడు-పూరెడు తంగేడు - తంగెడు.

(వ్యా)—మూడచ్చులుగల యచ్చతెనుఁగు పదంబులందుఁ దృతీయంబులగు రు, లు, డు, లు పరంబులగునపుడు, పూర్వమందలి యేకారంబు విభాషను హ్రస్వంబగునని యర్థము.

నల్లేరు— ఇది మూఁడక్షరములుగల తెలుఁగుపదము.

ఇట రువర్ణంబు తృతీయంబు. అట్టి రువర్ణమునకు ముందుదియైన యేకారము, (లకారంబు మీఁదిది) వికల్పంబుగా హ్రస్వంబగు. కావున, నల్లేరుశబ్దము హ్రస్వమగ్యంబును నగును ఉదా నల్లెరు

కుందేలు— ఈమాట మూఁడక్షరములుగలది. ఇందు లువర్ణంబు మూఁడవది, అట్టి లువర్ణంబునకు ముందరియేకారము (దకారము మీఁదిది) విభాషను హ్రస్వంబుఁగాఁగా, కుందెలు' అనియుదిహ్రస్వమగ్రంబగు ఉ. ఇంతుల కిమ్మైయున్నను జా లెన్నఁడువత్తురి వచ్చెనితఁడు నంతముఁబొందిరిర్ఘ ము మునఁ కౌనినింతురెయిట్టివంటయిల్ కుందెలు సాచ్చెవేగఁడిని కోమలివారలఁ జంపి తెచ్చినా కుందవనంపిపెట్టుము రసోత్కటమానస మాంసఖండముల్ భార, ౬ ఆ

తోఁడెలు— క॥ పలపోరిన వానినిధటు లలుగులపాలాడిరధపుత్రిపట్టి బె ట్ట్లిమపి వమెలంగఁగఁ గిటిఁ దోఁ డెలుమెడలగువానిఁ గొన్నిటిని వేటకరుల్ మను. ౪ ఆ.

నేరేడు—ఉ॥ ఆరమణీయజంబువనయందనిశంబును భూరిసింధుర స్థూలఫలం బులన్నగముపైఁబడి వ్రియ్యఁగఁదద్రసంబు సొం పారఁబ్రవాహమదై దివిజాద్రిఁ బ్రదక్షిణించియు న్నేరెడుమ్రానిమూలమున నెక్కొనియుండు జగత్ప్రశస్తమై మార్క. 3 ఆ. గీ నేరెడేటియసల్ దెచ్చి నీరజాప్తు సానఁబెట్టినరాపాడిచక్కి మెదిచి పదునుసుధనిడిచేసెనో పద్మభవుఁడు వీనిఁగాకున్నఁగలదె యీమేనికాంతి మన. 3 ఆ.

తంగేడు—సీ॥ కలకులనున్న తంగేటిజున్ను గృహమేధి యుపవాసముండంగ దీత గఢేటి॥ మను; ౧ ఆ. ఇట్లుతక్కినవి యూహించునది.

3 సూ—ఉయ్యాల పయ్యెద తాయెతులోనగుదిక్క నామంబులం గుయాకుం దాలవ్యవక్రయోగంబులేదు.

స్పష్టము.

(వ్యా)—ఉ॥ అక్కటికంబుమాలి ప్రజనాఁడినోంవుదునోంపనైతినా త్రిక్క రణంగిపోదురు పరితులమూఁకలు నోవుకైవడిన్॥ (వాసిష్ఠరామా° ౪ఆ) ఇత్యాది ప్రయోగంబులంజేసి త్రిక్కుశబ్దము తక్కుశబ్దమునకుఁ బర్యాయపదంబు.

ఉయ్యాల' పయ్యెద, తాయెతు వీనియందుంగాక తక్కిన నామవాచకములందు యకారమునకు, దాలవ్యవక్రయోగంబు లేదు తాలవ్యవక్రమనఁగా ,,ఏదైతోకశంబులోఁ దాఁబు'' అనుటంజేసి, ఎకారసంయోగంబులేదని యర్థము ఒకారము, ,,ఓనాతోకశంబులో ష్ఠం'' అనుటచే నోష్ఠ్యవక్రముగాన, దన్త్యానతరార్థమై తాలవ్యవక్రంబు చెప్పం బడియె. ఉయ్యాల ఇత్యాది శబ్దత్రయంబునందుఁబలె: బయ్యెద, తొయ్యలి ఇత్యా దులందును మధ్యాక్షరంబున నైత్వంబుండునని భ్రమగలుగఁగాఁదన్నివారణార్థ మీసూ త్రంబు రచియింపఁబడియె. ఈసూత్రార్థము కొంచెము చర్చింపఁదగియున్నది.

ఉయ్యాల, పయ్యెద, తాయెతులందక్క నామంబులందని మాత్రముచెప్పుట యర్థ కమయిన తక్కుశబ్దముతో నామవాచకములనుండి (ప్రాతిపదికంబులనుండి) గుయ్యా ప్రత్యయంబుఁ బరిగ్రహింప నంకేసి ,,షష్ఠీయుక్త మన్యపద్మాధికరణే,కర్తృవ్యార్థే పరతః''

452 బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక.

(షష్ఠీయుక్తమినయుక్తంచ యత్కించిద్దృశ్యతే, తత్రతత్సాన్నిధ్యే తత్సదృశే, అధికరణే = ద్రవ్యే, కార్యం విజ్ఞాయతే హి = యతః, తదా అర్థావగతిః = అర్థప్రతీతిరస్తి) అను పరిభాషాన్యాయంబున షష్ఠీయుక్తస్థలంబునందు నివశబ్దయుక్తస్థలంబునందుంబలె భేదసాదృశ్యంబులు తోఁచుచుండుంగాన నామంబులందుంబలె (ప్రాతిపదికంబులందు) నుయ్యేలాదులయందున్న సంధికార్యరూపకార్యంబు (ఏకపదత్వము) సాదృశ్యంబున స్ఫురించుచున్నది ఇయ్యవి యవయవార్థశూన్యములయిన యఖండశబ్దంబులని సూత్రకారుని తాత్పర్యము. ఈసూత్రము నప్పకవ్యాదిగ్రంథకర్తలమతంబునకు నత్యంతవిరుద్ధము. కాన నయ్యది యిచ్చట నుదాహరింపఁబడుచున్నది' అప్పకవీయము: ద్వితీయాశ్వాసము, గీ॥ గాఁడి నుయ్యేల, పయ్యెద, తాయెతులను గలయకారంబులెరు వక్రములు నిజంబు. ముద్దరాజు రామనవాని మూఁటిని సమాసంబు లని చెప్పె నిమ్మహిమన్య॥ సీ॥ ఊయెల కాకపటచేత నుయ్యేలయ్యె॥ బయిని చెరఁగునిక్కచక్కఁ బయ్యెదయ్యెఁ దల్లికాపునకై కట్టఁదగినసరులఁ దాలిబల్కెఁ గ॥ తాయెతుల్ దేశ్యము నను ఉయ్యేల లోనగుశబ్దంబులు కవిలోకసంజీవనియందు ముద్దరాజు రామన్న యేకపదంబులని భ్రమసెంది యాశబ్దంబులలోని మధ్యయకార మెత్వంబుగలదనిలక్షణంబు సెప్పెఁగాని యయ్యది యవిచారితరమణీయంబనియు, హేలాశబ్దభవంబైన యేలశబ్దంబు హ్రస్వకారంబువొందఁగా, ఊఁచ + ఏల “ఉయ్యెల” యనియు, ఎదకుఁబయినుండునన్న వ్యుత్పత్తిని జేసి “పయ్యెద” యనియు తాయి (తల్లి) + ఎత్తులు (దండలు) అనుచోఁ దల్లిరక్షణకై కట్టినదండలన్న యవయవార్థమునఁ ఒకారమును దేశ్యపలుకగాఁ “తాయెతు” లనియు శబ్దనిరూపణంబు నూపి, ఏల మొదలగువానికిఁ బదద్వయమార్గంబున సంధిలేమింజేసి యడాగమంబు గలిగెంగాన, కృష్ణనియేలలు, రామనియెద, లక్ష్మనిగొత్తు, ఇత్యాదులందుంబలెఁ బ్రత్యేకలక్షణమాత్రము నావశ్యకంబన్న తాత్పర్యంబున నప్పకవీంద్రుండిట్లు ఖండించె. శబ్దరత్నాకరమందును “ఊయెల” శబ్దమునొద్ద “ఊఁచ + ఏల అని యవయవార్థము చూపఁబడినది' ఇట్టి వాస్తవార్థంబును బరిశీలింపక సూరిగారు, “తే దాయెతులు నుయ్యేలయుఁ బయ్యెద, యనుదక్క గలుగదెత్వంబు మధ్యయకారమునకు', అనిన కవిలోకసంజీవని ననుసరించి యేకపదంబులన్న భ్రమమూలంబున నీసూత్రము రచించెనని తెలుఁగుచున్నది. ఈసూత్రంబున నుయ్యేలాదిశబ్దత్రయంబునం గాక తక్కిన నామంబులందు మధ్యయకారమునకెత్వము లేదని విధింపఁబడ్డదిగాని యుయ్యేలాదులందు సర్వదా యెత్వమే యుండునని

వియమింపఁబడలేదు గాన (౪)' (౫) సూత్రములప్రకారమున నైత్వరహితములైన యుయ్యాలాదిపయ్యెదశబ్దంబులును బరస్పరవిరోధంబు లేక గ్రంథస్థములంబునరక్షితంబు లయ్యె. అప్పకవి యెత్వయుక్తములైనయుయ్యాలాదిత్రయంబునకే తనగ్రంథంబునఁ గవి ప్రయోగంబులు చూపెను అంతమాత్రమున నైత్వములేనియుయ్యాలాదు లతనిమతంబున నప్రమాణంబులనియూహింపఁదగదు అతండు స్థాలీపులాకన్యాయంబు ననట్టు లుదాహరించెనని యెఱుంగవది.

ఉయ్యెల— చ॥ కలిదమయింతిఁ బాపఁదగునట్టి సతింబతి ద్రోయునోపఁగా లలవను దీర్ఘసౌహృదబలంబున నిట్టులు రెంటఁ జేసి యన్నలుఁడు విమోహరజ్జులఁ బెనంగి గతాగత కారియైన యుయ్యెలనుబోలె నూఁగుకయొంతయుఁ బొద్దువినిశ్చితాత్ముఁడై భార. ఆర ౨ అ.

పయ్యెద— సీ॥ పలఁబడు జక్కవపల్ వలెనున్న జిలుగు పయ్యెదలోని గుబ్బపాలిండ్లు మెఱయ॥ య. 3 అ.

తాయెతు— సీ॥ ఒకయింతియొరగిన సికమీఁద ముడిపువ్వు బెత్తులు దొరయఁదా యెతులు చుట్టి॥ చం. భా. చరి.

గీ॥ ఇమ్ముగా మేల్పసిండి తాయెతులు మొల్ల సరిసరుల్ దట్టముగఁ జుట్టివేసినట్టి యొరసదిమీఁదఁ బైవెంట్రుకనిచికట్టె నట్టి బురుసారుమాల్ హాయల్ కట్టెదవర॥ రసి॥ ౧ అ

4 సూ— ఊయెల యూయాలలు చాఁపుల నొంటొంటికిం గుఱుచయుండెనగు.

ఉయేల - ఊయెల - ఊయేల - ఉయాల - ఊయల - ఊయాల - వక్ష్యమాణంబు యద్విత్వంబు - ఉయ్యేల - ఉయ్యెల ఉయ్యాల - ఉయ్యల.

(వ్యా)—ఊయేల, ఊయాల. ఈరెండుపదంబులలోని దీర్ఘంబులకుఁ బర్యాయంబున హ్రస్వంబు విభాషనగునని యర్థము. ఒక్కొక్కటియే హ్రస్వంబు వికల్పంబున నగుంగాని రెండుదీర్ఘంబులు నొక్కమాఱుగా హ్రస్వంబులు గావని ఫలితార్థము.

ఊయాల—సీ నిల్లువుటద్దములు గంటలయుయ్యాలలు హంసతూలికపాన్పులు దోమతెరలు॥ షో. 3 ఆ

పైనిఁజూపినవిధంబుల సంధిని వర్ణవికారంబులు గల్గెనని యూహింపనగు. పయ్యెద శబ్దమునొద్ద నిట్లే బ. సీతారామాచార్యులవారు వ్రాసిరి.

5. సూ—పయ్యెద పయ్యాద.

(వ్యా)—"పయ్యద" అని యకారమధ్యముగాను నుండవచ్చునని యర్థము. సంధిని వర్ణవికారమని శబ్దరత్నాకరము.

కీ గాననవేగమునఁ బయ్యద కొంగుసడలిన. .షో ౨ ఆ॥

6 సూ—ఉయ్యేలాదులం దొలియచ్చుమీఁది హల్లునకు ద్విర్వచనంబొండె నగు.

ఉయ్యేల - ఊయేల-ఊయేల - ఊయెల - ఊయాల - ఊయల - ఆయె - ఏలిదము - ఓయ - ఓయారము - కోపు (ధనుర్గ్రము) జాజర - తీనియ - తీయము - తేప (ప్లవము) తేమ - తోయలి-దీవియ - నూవు - నోవి - నోవు - పూవు - పేయ - మోక (అంకురము) మోటిక - మోవు - వీయము - ఇత్యాదు లూయేలాదులు.

(వ్యా)—ఊయేల మొదలగుశబ్దంబులయందుఁ బ్రథమస్వరంబుమీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబుపక్షంబున నగు. ఉదా. ఉయ్యేల. ఇటఁ బ్రకృతమాత్రమున బ్రథమస్వరంబైన యూకారముకంటెఁ బరంబైన యకారమునకు ద్విత్వంబురాఁగా సమాసపరి ॥౧3 మాత్రమున, ఊకారమునకు హ్రస్వంబు. ఇట్లుఊయాల, ఊయల శబ్దంబు లీగణంబులో నిఘగుటంజేసి ద్వితీయహల్లునకు ద్విత్వంబురాఁగాఁ సమాసపరి. (౧3) మాత్రమున దీర్ఘం

టునకుహ్రస్వంబుగలిగి, ఉయ్యాల, ఉయ్యల అనురూపంబులునగు. సీ తొడలఁజవలేటి లేఁదరఁ గలుబాలుడెపుచందమామ నుయ్యాలలూఁప హరి. ఉ. ౬ ఆ. ఉయ్యాల శబ్దము; ఊయేలయొక్క రూపాంతరమని శబ్దరత్నాకరము. ఇట్లు తక్కినశబ్దములు వికారాంతరములని యూహించునది. క॥పలుమరుతలయుంటితగన్ నలుఁగిడిదోయిక్కజల మునన్ బోరాడించి లిలలింజన్నిమ్మచు; నుయ్యలనూఁపుమఁ దెనుపఁబోడఁగ నావర శిపుఁడు॥ కళా. ౬ ఆ. సీ॥ ఉయ్యాలతొట్టిలోనునిచి చేతులుపట్టి యూఁచియాడెను పాటనుబ్బసేర్చె వి. పు॥ ౭ ఆ ఏలిదము. క బాలుఁడని తలఁచిరివుతో నేలిదమునఁ గలసియునికి యిదికార్యమె భార. ఆది. ౬ ఆ.

ఎల్లిదము—పూర్వమందుంబలె నిటఁ బ్రక్రియ యూహించిపది.

చ॥ అనవిని యింద్రుడిట్లనియె నగ్నికినిమ్మరివోయి చెప్పు మ జ్జనపతితోడ నాపలుకు సమ్మతిఁజేయక తక్కనేని నేఁ బనిచెదవజ్రమున్ జమునిపాలికి నన్నరనాథు వేగ మే యనుచుటకింత యెల్లిదమె యాతనికిన్ మనయాజ్ఞ యూరయన్ భార ఆశ్వ ౧ ఆ.

ఉ॥ఇంతలుకన్నులుండఁ దెరునెవ్వరివేఁడెను భూసురేంద్రయే కాంతమునందునున్న జనరాండ్రెనెపంబిడి పల్కరించులా గింతియుకాక నీవెఱుఁగవే మునువచ్చిన క్రోపచాప్పునీ కింతభయంబులే. కడుఁగ నెల్లిదమైతిమె మాటలేటికిక మను ౨. ఆ.

జజ్జర—జాజరశబ్దము పకృతగణంబులోనిది గాన ద్వితీయాక్షరమురపు ద్విత్వంబురాఁగాఁ దొలివర్ణమునకు సమా-పరి-(౧౩) సూ-న, హ్రస్వము ద్వి వలదువసిద్ధ యీ విట్టి జజ్జల (పంచనలకు) కలఁగునే కాశికుఁడల్పునిరీతి హరిశ్చ ౧భా

తక్కిన యీగణాంతర్భూతశబ్దంబులును నిట్లే ప్రయోగింపవలె.

7 సూ—అకారంబుక్రింది అకారంబునకుం దుదినులుల క్రింది నలలకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.

అట్టు - అటు. గొట్టియ - గొటియ. కన్ను - కను. నన్ను నను. పల్లు - పలు. విల్లు - విలు.

(వ్యా) గొజ్జియ- ఇత్యాదులయందుఁ దుదికానిచోటను అకారలోపంబునకై అకారము ద్వంద్వంబునం జేర్పఁబడలేదు.

అఱు—సీ. ఇందుబింబముఁజూచి చెందుప్ప గలుగుసావి (అని) యఱులెత్తినా కంగ నాపపడిన కాశికె ఆ:

గొజ్జియ—ఉదవగు నారుగపంజలు గొజ్జియల వాడియును దలుచక్ర భా॰ ౨౦. ౪ ఆ

పలు—సీ। పలురాకమునువచ్చి బాలువేలువుమన్నఁ బంధులేపన్న నభావ్యుఁ డనియె భాగ ౯ స్క౦:

8 సూ—అక్కటాదులజడ్డకు లోపంబు విభాషసగు.

అకట - అక్కట. అక్కట - అట్టిక - అట్టుక - అట్టె - అయ్యో - అయ్యారె - అవ్వారి - ఇట్టిక - ఉప్పవడము - ఉమ్మి - ఎక్కసక్కియము - ఎక్కసెక్కియము - ఎక్కిరింత - ఎడ్డ - ఎన్నిక - ఎమ్ముక - కజ్జాయము - కట్టా - కట్టిక - కప్పురము - కమ్మటము - కమ్మతము - కువ్వాడము - కొట్టిక - కొమ్మ - కొయ్యగూర - గయ్యాళము - గుజ్జరాతి - చిట్టి - చిన్న - చిమ్మట - చెన్నఁటి - చెప్పము - చెప్పఁడు - చెమ్మట - చెల్లియలు - జవ్వాజి - జాబిల్లి - తమ్మటము - తమ్మలము - తల్లి - తుమ్మికి - తువ్వర - తెల్ల - దవ్వు - దివ్వియ - నవ్వు - నిద్దుర - నివ్వరి - నివ్వాళి - నువ్వు - నెట్టిక - నెమ్మలి - పవ్వళించు - పిన్న - పుల్లియ - పువ్వు - పెద్ద - పొట్టిప్రాకెన్న - ప్రెగ్గడ - బెగ్గము - బొమ్మ - బొమ్మికము - బొమ్మిడికము - బొమ్మిడీకము - మజ్జ - మత్తాబు - మల్లారము - ముక్క - ముద్దియ - మెట్టిక - మొక్కరము - మొగ్గరము - మొల్లాము - రడ్డి - లొట్టిపిట్ట - వట్టి - వయ్యాళి - సన్నియ - సవ్వడి -

సివ్వంగి.- అట్టు - ఇట్టు - ఎట్టు - అప్పుడు - ఇప్పుడు - ఎప్పుడు - అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని - మమ్ము - మిమ్ము - తమ్ము - అమ్మ - అక్క - అవ్వ - అయ్య - అప్ప - అచ్చోటు - ఇచ్చోటు - ఎచ్చోటు - అచ్చటు - ఇచ్చట - ఎచ్చోటు - ఇత్యాదులు కొక్కరాదులు.

(వ్యా)— అక్కరాని గణంబుని శబ్దములయొక్క సంయుక్తాక్షరములకు లోపంబు విభావనకు.

అర్థంబుం దెలుపంగా బహ్వికంకణంబులైన నిఘంట్వాదులు పెక్కులున్నందున "లఘ్వర్థంవ్యాఘ్రానాదిక్యంతే" అనుసమర్థ సూత్రస్థపతంజలివచనప్రకారంబున గ్రంథలాఘవార్థము సంస్కృతవ్యాకరణంబున సర్వశబ్దార్థనిదేశము సలుపంబడని యట్టులే ప్రకృతంబునను గ్రంథవిస్తరభీతిం జేసి గణపరిగణితంబులైన శబ్దంబులకెల్లను నర్థప్రదర్శనంబు లేకుండ స్థాలీపులాకన్యాయంబునం గవి ప్రయోగంబులతోం గతిపయంబులైన శబ్దంబులకే యర్థంబు లుదాహరింపంబడుచున్నయవి.

అటె—కం సహింపను పనుచువాఁడటె విహితానుష్ఠాన పరులువీరటె వారలో కహితంబటె యిది మనకుఁ మహనీయమ కాకయెట్లు మానఁగవచ్చుఁ॥ భార. ఉద్యో ౧ ఆ: (అటె=ఆశ్చర్యము. టవర్ణలోపంబు.)

ఎకిరింత—(వాహనము) సీ॥ రేవెలుంగునుదాల్చుందేవేరియుమర్గ కెకిరింతయై మింట మెకమునక్కు॥ రామ ౩ ఆ: (ఎంగలోపంబు) గిజిగాడు——(పచ్చపిట్ట) ఉ॥ కూరిరవనేధవంత హాసకుర్య, పరమ్మతద్విజపఙ్క్తిం బొల్పారు ముసుంగులం బురువులంచు వెసంగొనిపోయి హంతకృం గారవవ్రమాలి గిజిగాడులు గూడులం జేర్చుదీపికల్ । గారవిం గృష్ణరాయమహికాంతిని కారెవపత్తనంబులన్ మను. ౧ ఆ: (ఇటజలోపంబు) జవాది-సీ కపటువో బీరెండం గరంగి కస్తూరి వంటి గమగమలను చొక్కు పుజవాజ॥ వసు. ౨ ఆ: (వకారలోపము) జాబిరి—తరల॥ పలుదలం గులం బోవుచందురుం బట్టనిన్నిటికన్నియై యులిగి వేవెనువెంట సేగనువట్టి జాబిరి

(సంస్కృతము) మేపరుల్ బలెజనల్ గడుసీఁ దేఱమఁ బైపయిం జనుదేరఁగా। నీలపుఁ బేఁకలమ్ము కొనళ్ల గుమ్మగంబులు పొల్పగన్॥ య. 3 ఆ: (లకారలోపము.

తెగిగడ—కం॥ తగనీలో నూహింపుము। దిగవిడువకు ధర్మతనయు దృఢమతివై పం। పకు చంపము కొడుకులకుం బ్రెగడలకుం జెప్పితీర్పు పెంపేర్పడఁగన్ భారత ద్రో. - ఆ (వయాళి—విహారము; వాహ్యాళిశబ్దభవము) చ అవికులవేశియుల్లు పల మాంక పిసాంచుర పన్నగాళికిన్ జలమరి చల్లగాలికిని జక్కరఖాణపుఁ దేజిదోలు ఫుల్। విలుతువ మాళికిన్ జిగురు విందులనీలి గయాళికిన్ హలా హళి గుళికా ఘదుర్మప ఖువాళికి వాళికి లోఁగిరయాత్మలోన్॥ వసు. 3 ఆ: (యలోపము)

9 సూ—జడ్డక్కరంబుతోఁ బదాదిస్వరంబుగూడుచో జడ్డకు లోపంబు లేదు.

ఆత్రత్తె - కన్నదరె - నన్నడిగె - పల్లొత్తె - విల్లందె.

(వ్యా) సంయుక్తాక్షరంబునకు నజాదిపదంబులతో సంధి గలుగునో లోపంబు గలుగదని యర్థము.

ఇట్లుమిత్త్రెక్కి, మున్నెలు ఇత్యాదు లూహింపనగు. తే॥ ఏమి పార్థుఁడు నీవు పండితుగలె యీవమ్మ కౌరవ్య సం। గ్రామమహోభము బాహుదర్పమునఁ దీర్పం దద్ద మిత్త్రెక్కి మి మ్మెల్ల న్వాఱఁగంది చూచెదముగా కీసారికిం బోయి రా ధీముం డిత్తఱి ఱిత్తమాటలకుఁ గోపింపంగ నూ పెంపుఱన్॥ (ఇట ఱకుటరేఫంబునకు లోపంబు రాలేదు.) భార. ఉద్యో 3 ఆ.

మిన్నెలు—మ అసిలఁ బర్బ్బిఁ జౌరచిత్తముల కత్యాదండ మొందఁగ న క్షిరిఁగ న్నెటి తరంగిలన్ దెవఁబుమన్ భార. ఆది౭ ఆ:

కన్నాకు—సీ॥ ఎఁదు పూశలు మట్టెయెత్తి బిట్టాలించి గముకిఁ గన్నాకయి గాఁచి యంగయు॥ మను. ౪ ఆ. క కన్నాకు నానకు భీష్మండి। స్నరపరుఁగాపఁలయు

నెమ్మెయినైనఁ దన్నుం గాచిన నికఁను జగన్నాథుఁ డీకగమునం బగఁ బనవఁగిఁ దుఁ॥
ఇట్లు వలోపము రాలేదు. భార. భీ ౧ ఆ:

క॥ "నలుఁగిరి దోయిళ్ళజలమునఁ బోర్చాకుడిం చిలకం జన్నిగ్భగు" కళా
ఓ ఆ: పి. పంకనిళ్ళంకుఁడై పారదారికవృత్తి విడలక పల్లార్తు వానికడః॥ ఐ ౧:౪.

10 సూ—హాదులయు నీలుగు లోనగువాని తొలి హల్లునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.

హడపము - అడపము - హరిదళము - అరిదళము. హాఁది - అఁది - నీలుగు - ఈలుగు. నీలుగు - నెగయు - పొందు - పొనగు పుఁను-పొదవుల కాదిలోపంబొకండు వధియించె నది యవిచారమూలకంబు.

(వ్యా)—హకారాది శబ్దములయొక్కయు, నీలుగు మొదలగు శబ్దములయొక్కయు మొదటిహల్లునకు లోపంబుఁ బహుళంబుగా నగును.

ఆ॥ పూనె నెగ నెఁబొవ నెఁబొనరెఁ బొందొనవన్న । పలుకులందు మొదలఁ గలుగు నట్టి వ్యంజనంబులడఁగి వానిపై స్వరములు నిలుచు వలసినపుడు నీరజాక్ష॥ అని యప్పకవి ద్వితీయాశ్వాసమందు వ్రాయుచు "కం మానవతి యిట్లుమానిన మానగ్రోధములచేత మరలిచి చింతా దీనగతి నుండమదిలో నూనిన ప్రేమమునవంబు జోపగుఁ బనియెఁ॥" అను పారిజాతాపహరణములోని పద్యమును బూనదాతువు హాద్యక్షర లోపంబునకు నుదాహరణముగాఁ జూపి. 'పొదవు' నాదివర్ణలోపంబునకు, క॥ తదనంతరం బకట్రిమ్మ ఆ 'యదువిభుఁడు కృపావిధేయుఁడై వాణీశ' త్రిదశేశుల కార్పణ్యం బొదవ మని నె నుధను సైన్య యోధులనెల్లన్ అను చిత్రభారతాదిపద్యంబుల నుదాహరించెను. ఒదవునకుఁ గలుగు, ఉపయోగించు యుక్తము, అను నర్థములు శబ్దరత్నాకరాది నిఘంటువులందు వ్రాయఁబడినవిగాని పొదవు శబ్దమునకు నర్థములుగాని కవిప్రయోగంబులుఁ గాని లభింపఁబడలేదు. కాన శబ్దరత్నాకరాదులయందును ప్రాచీనలాక్షణిక

నిఘంటువులందును బోదవుయొక్క నామరూపంబులు' గగనకుసుమాయమానంబులై కానంబడక యున్నయవి. కాని యప్పకవీయమందు మాత్రము ద్వితీయాశ్వాసమందే బోదవునకు నృసింహపురాణములోని పద్యయము బ లోపము రానందులకు నుదాహరణ ముగాఁ జూపుటలో మూఁడవదిగా నీపద్య ముదాహరింపబడియె.

"అదియట్లు కాదెనిప్పుడఁ జెపలంటునె దేవదేవు శ్రీరమణీశుఁ మదినుంచు కొన్నవానిని బోదవునె తాపదలు రేఁగిఁ బొందునె తనుముల్॥" ఈపద్యమే శబ్దరత్నాకరములోను "మది నునిచిన యుత్తమునిఁ బోదవునె తాపదలు సూర్యుఁ బొదువునె తనువుల్" అని యుత్తరార్ధమునందలి యీమాత్ర పాఠభేదముతోఁ బోదవు ధాతువునకు సకర్మకార్థమైన క్రమ్ముటయను నర్థ ముదాహరింపఁబడినది. ఇట్టి యప్పకవీయ శబ్దరత్నాకరంబులగల పాఠభేదములలో నేది యుత్తమోత్తమో కొంచెము గర్హించి చూతముగాక!! సూర్యునిఁ జీకట్లు కప్పని విధముగ శ్రీహరిని ధ్యానించు నుత్తముని నాపదలు క్రమ్ముకొననేరవనిన పైపద్యార్థము నాలోచింపఁగా నిట సకర్మకార్థకమయిన పొదువు ధాతువుగాని పొదవుగాదు. ఇప్పద్యంబునఁ బోదవు ధాతువే యనినచో నప్పకవీయలక్ష్యపద్యప్రకారముగ నాదివర్ణము లోపించి తనరూపాంతర మవఁబడునట్టి యొదవు శబ్దమువోలె నకర్మకమై పైనింజూపిన యర్థత్రయమునె తెలుపును గావఁ బైపద్యమునందు నర్థసమన్వయంబు లేకపోవును. అదివర్ణలోపములేని తఱిని బోదవునకు గ్రమ్ముటయను నర్థ ముండునన్నచో "ఏకదేశవికృతమనన్యవత్" అను న్యాయంబున జరుగవలె జరుగును, నడచువలెనడుచును చొంబోలెఁ బోదవునకుం బొదువు ధాతురూపాంతరము కావలసివచ్చును అప్పుడు పొదువునకు నున్నయర్థము లన్నియు వినిగమనావిరహంబునఁ బోదవునకును జెప్పకతీరదు. అట్టియర్థములు పొదవునకున్నట్లు కవిప్రయోగంబులఁగానంబడదు. కావున "అనిరిపాటున వెసవిచ్చి పొదవికొనిన" పొదలి॥ యొండొండ దివియును భువియు దెసలుఁ బొదవికొనియుండు చీఁకటి ప్రోవువలన" అనినట్టి తెల్లిన యప్పకవ్యుదాహృతనృసింహపురాణ పద్యములందును "బోదవు" పాఠము ప్రామాదికముగాఁ దోఁచుచుండు. అకర్మకమైనపొదవునకు నాత్మనేపదార్థకమైన కొను ధాత్వనుప్రయోగంబనుక్తంబైనందునను, సకర్మకార్థమే (క్రమ్ముట) యిట సందర్భోచితముగానుండును. [illegible] 'సమంజసంబు

మఱియు, శబ్దరత్నాకరమునందు, ఒనవుధాతువు వైకృతమని యుద్ఘోషింపఁబడుచున్నయది. అపరశబ్దంబులవలన, ఓపరుధాతువైనట్లు లియ్యది యున్యపశబ్దంబులవలన నైనట్లు గ్రంథకర్తల తాత్పర్యముగా స్ఫురించుచున్నది. ఇట్లు పరాపేక్షలేక గీర్వాణవాఙ్మయాంశంబున స్వయంభువుగా నవతరించిన యొనవుధాతువు పూర్వపక్షులమతంబున దేశ్యంబై నిఘంటువులయందును నామరూపంబులులేనిసొనవుధాతువునకు రూపాంతర మెట్లు గాఁజాలును కావుననే? "ఒనువుధాతువు సొనువుయొక్క రూపాంతరమని వ్రాయఁబడినట్లిధాతువు సొదవుయొక్క రూపాంతరమని శబ్దరత్నాకరాదులయందు లిఖింపబడనేలేదు. కర్తృత్వము లోకసన్నమువట్టి సొదవుధాతువు వైకృతమే యని సాధించుటేని యప్పుడు సొదవు రూఢసాహిత్యమునందు వైకృతమనదగినదయ్యెను. నిఘంటువులందు "సొదవు" దేశ్యంబనియే వ్రాయఁబడినది కాన వైకృతమని ప్రసిద్ధికెక్కిన యొదవు సొదవులనఁ గాదగదు. ఒదవునొద్దఁగాని వేఱుగాఁగాని సొదవు నిఘంటువులందు నెత్తుకొనఁబడనందున దాని సత్తయు సంశయాస్పదమై యుయ్యేల లూఁగుచున్నయది. కావున, ఆ "పూనెనెగసెఁ బొదివెఁ బొనరెఁ బొందె" నవియే యప్పకవీయ లక్షణపద్యము చదివినచో సలక్షణముగా నుండును అప్పుడు, 'ఒనవు' నొద్దఁ బొదువుయొక్క రూపాంతరమని వ్రాసిన శబ్దరత్నాకరమును శాస్త్రీయమూలముగా నుండును. పూను ధాత్వర్థమును వివరించుచోఁ నీపద్యము శబ్దరత్నాకరములోఁగూడ నకార మగ్యంబగు సొదవు శబ్దముతోడనే వ్రాయఁబడినది. కాని యది ముద్రాప్రమాదము కావచ్చును. అట్లే కానిచో నొదవునొద్దఁగాని వేఱుగాఁగాని గ్రంథకర్త యీశబ్దము నేల యెత్తుకొని వ్రాయకుండును? బాలవ్యాకరణపుస్తకములందుఁగూడ నీసూత్రము నొద్ద నీశబ్దము సకారమధ్యముగానే దిద్దుట యుక్తంబగుంగాన గ్రంథవిస్తరంబులోఁ జాలును. ఒకవేళ ప్రోచ్ఛనశబ్దవైకృతమైన సొదవు శబ్దం బొకటి యున్నదనియు నందుననే దాని రూపాంతరమైన యొదవువైకృతముగా వ్రాయఁబడినదనియు వచ్చుటంగాని వేఱుకోటంగాని యీశబ్దము నెత్తుకొని వ్రాయకునికి శబ్దరత్నాకరాది గ్రంథకర్తల ప్రమాదమనియుఁ గొంద ఱందురేని "ధాతోరర్థాంతరే వృత్తే ర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్, ప్రసిద్ధే రవివక్షాతః। కర్మణోఽకర్మికా క్రియా" అను వైయాకరణాచార్యసంకేతసి సకర్మకధాతువు శ్లోకోక్తకారణములచే నకర్మకార్థము నీయవచ్చునుగాని యకర్మకధాతు విష్పన్నంబైన ప్రోచ్ఛనశబ్దము నొక వైకృతం బగునా కినుకగాని సొదవునకు

పైనుదాహరింపఁబడిన పద్యంబులుసమన్వయింపఁగాఁ 'గమ్యాం' ఇత్యాదిపకగ్యకార్థము స్పష్టంబుగాఁ బాలునకో తెలియుచున్నది కాఁబట్టియయ్యదివిచారింపఁగా విద్వద్బృందంబునకే విడువఁబడినదనుగాన సుధీమణులు శోధింతురుగాక. మఱియు బాలవ్యాకరణమందు బూనుధాతువులకు నాదిలోపంబుచెప్పిన గ్రంథకర్తవచనం బవిచారమూలకంబని సాహసించి వ్రాయఁబడినది ఆదిలోపంబుగల పూను ధాతువునకును, పొదవురూపాంతరమే యని భావింపఁబడిన పొదవునకును వర్ణవిశేషంబులంగు ధారాళముగా సుకవిప్రయోగంబులు గానఁబడుచున్నయవి—

ఉ॥ పూని వృకోదరార్జునులు భుజ్నలుగాఁ బెడచేతఁ గన్ననీ
మానఁగనెత్తికొంచుఁ జని యాగ్రవనంబున దుఃఖమగ్నుఁడై॥ భార-ఉద్యో-3 ఆ

కం॥ హీనప్రజ్ఞుఁ డకార్యము లైనవిచేసి తుదిపగచు నతుల ప్రజ్ఞా సానునదా
రూఢుఁ డవక నూనఁడు దురిత మనువజీతి కోడక యునికిన్॥ భార-శాం-3 ఆ
(పూనను కాదిలోపంబు)

గీ॥ అతనిముందఱఁ బార్శ్వంబులందు బిఱుఁద నొక్కయొక్కఁడె యెక్కుండ్రు దుర్క్రమిం
చి యుదవఁడించిన దేవిపై నుగ్రదివిజు లాదువఁ బేగల్కఁ బొదవు లొం
దొంత యా నాగ-౬ఆ. (పొదువు నాదిలోపంబు)

క॥ పాగునపసూ ర్ధక శేబర మెదురఁగని రొదవుశోకమునకై ౭ఆ.
పొ వుస కాదిలోపమున్న వారి మతంబున)

ఇట్టు లసామాన్య కవిప్రయోగంబు లుండగాఁ బరిశీలింప కవిబ్రహ్మవాక్యన కెగురాడిన చిన్నయసూరి వచనంబు చిన్న యసూరి వచనంబుగాఁ జెల్లందదు.

ఇట్టి యసిప్రాయమె పూను ధాతువునొద్ద శబ్దరత్నాకర గ్రంథకర్తయు వెల్లడించె. ఇట్టు, పొచ్చెము, పంము, చెనయు, ఇత్యాదులక వర్ణవిశేషములంగు నాదిలోపంబు చూపట్టు పొచ్చెము (న్యూనము) కం॥ ఇచ్చటి బంధులు నీవును నచ్చెరు వడి వినుమనుంపె నయిమూర్పును మా కిచ్చినను జాలునంతికి భొచ్చెము తా దింతపట్టు బూన్గకు నమ్మి భార ఉద్యో 3 ఆ

ఓచ్చెము—గీ॥ అధ్వరారంభమింతొప్పనయ్యె దక్షు। శివునిఁ దోడ్తేని యుఃక్ర-యొచ్చెంబుగాని॥ కాశీ. ౩ ఆ: పంచు-అజ్ఞాపించు-వ॥ తనశిష్యులైన, పైల వైశంపాయన సుమంత జైమినులం బంచి క్రమంబునఁ జతుర్వేదసూత్రంబులఁ జేయించి వేదవ్యాసుం డై-భార. ఆది ౧ ఆ:

మద్విరచితమయిన జార్జిముక్తావళియందలి యీపద్యంబును ౨ ఒఖేక్తి సూచకంబుగా నీసందర్భంబునఁ జేర్పఁబడు.

చెనయు-పోలు—చ॥ తనపతి జన్మవించెనయూ దారయుస్త్రీలు సుగ్రముసంఖ్యనం। దనులు సమాధికవ్యయము సుధామయువాక్కును గల్గు జార్జిపా। వనుఁగనన్నుఁ జూచి యొరుపచ్చ సహింపక పొగరుంకు ఘో, భరింపఁగాంచితమ్మ! పతిభావతిపన్నవసుంధరామణీ॥

ఎనయు—చ॥ వినినజనంబు లీతఁడవివేకియునన్ వలదింతరజ్ఞుల। జ్ఞను బలశౌర్యసంపదలు చూచి యెఱుంగమె? మున్ను నిన్ను నా। తెఱఁగలనం జగం బెఱుఁగదా యాతఁ డద్భుతవిక్రమోజ్జ్వలుం। డెనయఁడె నీవు పౌరుషవిహీనుఁడ వద్ది విశేంద్రనందనున్॥ భార. కర్ణ. ౨ ఆ:

11 సూ—ఆరాటాదులం బ్రథమేతర దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు విభాషనగు.

ఆరాటము - ఆరటము. ఆరాటము - కకూ-చితి- కేళాకూళి కొమారుఁడు - కొమారిత - గంబూరము - పెండాఱము - బంగారము - బేహారము విటతాటము - సంతోషము.

(వ్యా)—ఆరాటము లోనగు శబ్దంబులందు మొదటి దీర్ఘమునకుంగాక తక్కిన దీర్ఘంబులకు హ్రస్వంబు వికల్పముగా నగు.

ఆరటము-(పరితాపము) క॥ పటునఖర శైత్యమున నారటము శిశిరు రాత్రినే లరసితున్న సింహాన్॥ పాండు. ౫ ఆ:

కస్తురిజెఱ-(లోభము) చ॥ కిలుకులఁ బెట్టి వీరి వశకించితోలంగదమన్న పట్టి కస్తురిజెఱయకాని దైవ మనుకూలముగాదు॥ జై. ౬ ఆ

సీ॥ మనసు కస్తురిజెఱి మెల్లవలేచి చేతులఁ గాంతుని జబ్బగాఁ గౌఁగిలించు, మను ౩ ఆ:

12 సూ—ఓయూరాదులం దొలిదీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు విభాషగు.

ఓయారము - ఒయారము - ఓయూరము - కేళాకూళి - కోలె- గూడారము - గోరువంకపక్షి - జోహారు - నీలుగు - పేడ - బేహారము - దీర్ఘమధ్యమ్ము - మాఱు - మూలుగు - మోఱకు - వీటతాటము - వీడియము. ఇత్యాదులు.

(వ్యా)—సూత్రార్థము స్పష్టము

ఒయారము—గీ॥ రతివిహారంబున గను నోయారమునఁ బొదలి। చంద్ర: ఉయ్యాలాదులం దునికిఁ జేసెఁ ఒయ్యారము. సీ॥ హారముల్ మెఱయ నొయ్యారంబులుగ్రుచ్చి యంపంచ వింతగా నలవరింతు॥ భార. విరా. ౧ ఆ:

గొరువంక—కం॥ గొరువంక యన్నమాటల। పరువంకఁ దలంపుగ్గ్గా మనుపఁ దమలో। గొరువింక నేమిగలదని। యిరుపంకల నగలఁ బొగిలి రెంతయుఁ దంతన్॥ విక్ర ౭ ఆ:

మ॥ శరసంధానముతోనె కొన్నియడుగుల్ జౌజవ్వనం బాతియు। ద్ధరశింగాఁగ్గొని ద్రోణముల్ దివియు దోర్దండంబులం జేఁదియే। పిరిబోయల్ చినుమంచు నార్చి పరగం జిట్టాసలం డాయుమణ్। గొరువంకల్ మొఱవెట్టిన ల్లవంయుల్ ఘోషింపరొప్పిఁచుచున్॥ మను ౪ ఆ: (ఈ శబ్దము నప్పకవి శకటరేఫశబ్దములలోఁ జతించె నది చింత్యంబు)

13 సూ—అడంగ్యాదుల డాకు ణకారంబు విభాషనగు.

అడఁగు - అణఁగు - అడఁచు - కడఁగు - చిల్లాడము - తడగము - నాఁడెము - పోఁడి - మిడుఁగు - నడఁకు - మిడుఁగుఱు ఇత్యాదులడంగ్యాదులు.

పాఁడు—క॥ గుణహీన నిహీతిచేతను । ప్రాఁకిగిరాఁచ తరులతోడ పడుగంబడి యొకో॥ పీఠ. ౪ ఆ:

మిణుఁగురులు—(అగ్నికణములు) చ॥ మిణుఁగురులు లెల్లెడం జెదరమింటను వంటలు వర్వఁగుంటికా । ఘుమఘుమ ఘూర్ణి నిస్వననికాయమునన్ హరిదంతరంళముల్ । పెనఁక మహోగ్రశక్తిఁ గొని యంకదారకుమీఁదవైవ దాఁ(ఱు)గతినింగి నుండినిజరోమలతోఁబను మక్కళైవడిన్॥ భాగ. ౧౦ స్కం ఉ:

14 సూ— దక్కులోనగువాని దాకు డకారంబు విభాషనగు.

దక్కు - డక్కు - దక్కు - దగ్గఱు - దాఁగు - దాఁకలి - దిగు - దిగ్గియ దూయు - దెందము - దేప్పరము - దెప్ప - దొంగ-దొప్ప - ఇత్యాదులు.

(వ్యా)—ఉ॥ డక్కను రాజ్యమంచు నకటా! యిటు తమ్మునిభాగమీక నీవెక్కటి మ్రింగఁజూచెదవు యెట్లటులగున్ వినమీను కోలతన్ । గ్రక్కున నామిషంబు చవిగానము మ్రింగిన చామ్పునూనె! యిట్లుక్కువుఁడైన నీకొనుకు నుల్లము నునటులాఁడగూడునే?॥ భార-ఉద్యో. ౨ ఆ;

డక్కు—ఉ॥ అక్కట మంచభాగ్యునకు నట్టిశనూభవరత్న మొవ్విరేన్ । డక్కునె తాత సిద్ధయుఁ డొడంబడునే కను మేలివస్తువుల్ । పెక్కుదినంబు లుక్కియున్నిబృంద

ము పిల్చినఁ బోటుబంటునై । యుక్కడిదె కేలపోయితి మ్మహాగుణాభూమణుఁ గోలుపోయి తిన్. భార. ద్రో-౨ ఆ:

15 సూ—ఏతాదులకు మువర్ణకంబు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబు విభాషనగు.

ఏతము - ఏతాము - ఏతము కళ్లము - గాలము - గుడ్డము - గోణము - గోతము - జాజము - జంజము - జోతము - తణగము - బొండ్లము మండము - లాతము - పీణము. ఇత్యాదులు.

వ్యాఖ్యానము-సీ॥ వాలారు గోరుపెన్ గాలాము చేసినే జేజేహిరణ్యాక్షు శిసు కమునకు॥ పాండు. ౨ఆ: (గాలాము=బడిశము)

జాజాము—(పాలికలయందుఁ బోసిన నవధాన్యములనాఱు) గీ॥ శర్వరీచంద్రపరి ణయ సముదితాంకు । రార్పణక్రియలందు వియద్విభాగ । పాలికలదోఁచు కొత్త జాజాలమొలక । లనఁగఁదారక లొండొంత యంపరించె॥ కవి ౪ ఆ:

లాతాము—సీ॥ కకపాల కేదార.. కటకముద్రితపాణిఁ గులుపలాతాతోఁము గూర్చిపట్టి॥ మను. ౧ ఆ: [సన్యాసులు చేతఁబట్టెడు దండము.]

పీణాము—[సన్నవస్త్రము] కం॥ పన్నీట జలకమాడెను । నున్నని పీణాముగ ట్టెనువిరులు దుఱిమెన్ । సన్నముగ నలఁదెఁగస్తురిఁ । జన్నుల ముత్యాల బన్నసరములు దాల్చెన్॥ జై. 3 ఆ:

16 సూ—పదాంతంబులయి యసంయుక్తంబు లయిన నుఱు రుల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.

ఇందు నురుల నుత్వలోపంబు ప్రాయికంబుగ పూర్వకంబులకుఁ జూపట్టెడు॥ మాఁన్నవాడె - మీనువాడె - మిన్వాడె - వత్తురువారు - వత్తు

ర్వాగు - కానుకొనియె - కాన్కొనియె - రాములు - రాముల్ - వనములు - వనముల్.

(వ్యా)—పదము తుదనున్న, ను, రు, లు, వర్ణంబులు సంయుక్తములు గాని యపుడు, వాని యుకారంబునకు లోపంబు బహుళంబుగానగు. ఇందు నున్న, రున్న ముల యుకారమునకు లోపంబు హల్లు పరంబగుచోఁ దఱచుగాను, అవసానమందు విరళంబుగాను, నగును.

ప్రాన్పడు— ప్రభించు —ధాతుజంబైన శబ్దాంబైన యను శబ్దముయొక్క యుకారమునకు లోపంబు ప్రాయికంబగు. సీ॥ సలుపుము దమమును దన్నన్మునిఁ బన్నియుఁ దాన మపాసించి తద్వరమున॥ భార. అర. ౨ ఆ:

కం॥ అనవిని నిరుత్తరుండయి । మనుజేంద్రుఁడు కొంతసేపు ప్రాన్పడి తలఁపున్ వెనఁ గొన నిద్రాహీనం। దనువలయఁ గవిదురులోఁడఁ దానిట్లనియెన్॥ భార. ఉద్యో. ౨ ఆ

శా॥ వాల్మీకి ప్రభృతుల్ కుమారినిటు సంభావింపఁగా మున్నది । క్ష్మాలంక్ రాజా వలంకరించి శుభలగ్నంబుం ప్రతీక్షింపఁగా। నాలోఁ దాను దదగ్రసన్మణివి శేషాన్వేష సన్నద్ధుఁడో । నాలోకాప్తుఁడు చేరరాగ మహీమన్ రత్నాకరప్రాంతముల్॥ వసు. ౬ ఆ:

ఏతత్సూత్రోదాహరణ సందర్భంబున మద్విరచితంబైన జాజీముక్తావళిలోని యిపద్యంబులనుగూడ సంధించి యీగ్రంథంబున నిట్టి తిరుగురపద్యసంఘటనాద్వారంబునఁ బరిపాలనా గౌరవముం గుఱిచి త్రికరణశుద్ధిం దెలిపెద.

వ॥ సాగ కార్ముబ్బులు మంటచా లెన్నపుడుం బోగాదు కన్నీటియే। టిగముల్ సప్పైన దాండ రాత్రిసల ధాత్రీవ్యష్టి రేఁచన్ మహా। యుగమైతోఁచిన దుర్గివాళి బహుగుణ్యకంబు మాయుఁచిభళ్ । ఘగమ్ముంగ్సూత్యుదు ద్రాబ్దిగిరేయ విజయశ్రీవినిర్. ద్ప్రాగ్రి శ్

చ॥ ఘులియనఁదగ్గచోటను గదుంభ్రమఘిల్లి యటందుర్; మామలి ! య్యలజగ దీశ్వరుండలఘులీశ్వరుఁడై తన కూర్మపృష్ఠమం। దెలమి వహింపుమన్నట్లు వహించుము నేఁ జేసి ఘులీశ్వరాఖ్యతోఁ । బిలిచిరి ధర్మజాదులను బేర్వడు మాగతి జార్జిభూపతీ!

మొదటిపద్యములోఁ గార్ముబ్బులు, చాల్మెఱపులు, కన్నీటి, గముల్నల్పి, బల్పగము, చంద్రికల్ (అవసానంబున) అనుచోట్లను; రెండవపద్యమందు, 'పేర్వడు' అనుచోటను, రు, లు, ను వర్ణంబులకు లోపంబని తెలియందగు లువర్ణాంతమైన ధాతుజవిశేషణముయొక్క యుకారమునకును. లోపంబు విశేషంబుగాఁ గానంబడు.

క॥ చిట్టుములు నోకిలింతలు । గట్టంబుగఁ బోడమోఁజవులు దప్పెం గోర్కుల్। బిట్టాడవెఁ బిలుఁదులు౦ జను । కట్టులు వదుబరిసెనపుడు క్రాల్గంటులకున్॥

అన్న. రా. బాల. కాం

సీ॥. విరహాగ్ని నీరీతిఁ గరఁగెనామానసం బనిఁచట్లు వెన్న గాచిన ఘృతంబు । పాలఁబోల్ వయసు నీపాలుజేయుట కిదె యూనవాలన్నట్లు లానవాలు॥

తా రా. శాం. విజ. 3 ఆ:

17 సూ—అచ్ఛికంబులం బదమధ్యంబుల న ల డ ర లయుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు.

కినుక - కిన్క॥ కానుక - కాన్క॥ చిలుక - చిల్క॥ కాలువ కాల్వ॥ అడుగు - అడ్గు॥ కడుపు - కడ్పు॥ పెరుగు - పెర్గు కూరుకు కూర్కు.

(వ్యా)— అచ్ఛతెనుఁగుమాటల నడుమనున్న, న, ల, డ, ర, వర్ణంబులమీఁది యుకారమునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు

కిన్క—(లోపము) పంచచామరము॥ అనం గొలంతలేని కిన్కవక్కడించి తోఁడు! గ్రన్నన౯ డెసంగువింటవాలు నారసంబులూని॥ అన్న-రా-యు

చ॥ ఆకులవేణి కీలెడఁగ్రి గూడె విడిచియు నేకతంబునన్ । బాలశుకరాల యీచికురుబోడి కుచార్పితహార నాయకో । జ్జ్వలరుచిఁ గంటిరే యనినఁ జంద్రముఖుల్ చెలువప్పుఁబూనిరో । లలనలఁజూచి, కినుకయుఁ గలంకయుఁ గొంకును నంకురింపఁగన్॥ వసు 3 ఆ:

కానుక—(కానుక) సీ॥ సుమలుగాఁ బొలుచుపూగముల జెన్నొందు పూగములఁ గొన్నింటిఁ గైకానుకచేసి॥ గం॥

కాల్వ—తే॥ గీ॥ కడపఁ గోఁగుల కొకతోట కాల్వయయ్యె॥ అచ్చ.రా. యు.

18 సూ—లాంతియచ్చునకు సహితె మొకానొకచో నుడినడుమ లోపంబు గానంబడియెడి.

కలికి - కల్కి - ములికి - ముల్కి - బుడిపి - బుడ్పి

పొలఁతి - పొల్తి..

(వ్యా) తెలుఁగుమాటల నడుమనున్న శికార యుక్తలపు క్వచిత్తుగా లోపంబగు.

కల్కి—(1. ఒప్పిదము 2. మనోజ్ఞురాలు) సీ॥ ఈకల్కి మదనునిచేకటారి యొకాకకాను పెరటపిడి గాంచనేల? తా-శ-విజ 3 ఆ: సీ॥ అత్రిసప్తర్షి చెన్నలరి మాతనంశ్రమహిమఁ గుల్కెడు కల్కి మానికములు వసు. ౬ ఆ:

ముల్కి—(బాణము) వ॥ తనరాజీవశరం బెఱుంగదు నిశాతత్వంబు లేఁగల్వ తూ । పునకుం జాలదు వేగలీలయని యూపూముల్కి లెక్కించి క్రొ । న్ననవిల్కాఁడు నవాంబుజోత్పలవితానంబీను మీనాక్షిలో । చనము ల్వింట ఘటింపఁ బొల్చె నవి నిస్తంద్రాంబకఘ్న్యతుల్॥ వసు. ౨ ఆ:

19 సూ—అబ్బురాదులం దుత్వంబునకు లోపంబు విభాషనగు.

అబ్బురము - అబ్రము - అబ్బరము - కప్పురము - అప్పుడు ఇప్పుడు - ఎప్పుడు - చప్పుడు - నెత్తురు. ఇత్యాదులు.

(వ్యా)—అబ్బురములోనగు తెలుఁగుమాటల నడుమనున్న యుకారము వికల్పంబుగ లోపించును.

అబ్రము—ఉ॥ కాయను మేటితప్పు కొడుకాయను నిద్దపుఁ బూతమావిమో కాయనుఁ బంజరంబుఁ జిలుకాయని నబ్రపు సోయగంబుఁ బ్రో। కాయనుఁ బల్కవేమి యొలుకాయనుఁ బంతము దీలునోటుకై। కాయను స్నేరయిట్లు దుడుకాయనుఁ బాయఁగ నోరికాయనున్ అన్న. రా. అయో.

కప్రము—(కర్పూరము) ఉ॥ చెన్నగునన్నదీపులినసీమల దాగిలిమూత లాడు చున్ । నెన్నెలరేలఁ గప్పురపు విప్పుట నంటుల నీడనీరురా। కన్నెలతోయునన్నలకుఁ గన్నులు మాయఁ నదీయవాసనల్ । మన్ననఁగాంచి కప్రపు దుమారము రేచుసమీర డింభముల్॥ వసు. ౧ ఆ:

20 సూ—చుక్కరక రువర్ణకంబున కుముందఱిదఃవర్ణంబు నుత్వాంబునకులోపంబు విభాషనగు; నగుచోఁ దత్పూర్వంబు గురువుగాదు.

అదురుచు - అద్రుచు॥ ఎదురుచు - ఎద్రుచు॥ పదురుచు - పద్రుచు.

(వ్యా)—రువర్ణమునకుఁ జుగాగమంబు పరమగుచుండ రువర్ణముముందఱిదువర్ణముయొక్క యుకారమునకు లోపంబు వికల్పంబుగానగు. అట్లులోపించుచోదకారరేఫ సంయోగమునఁ బూర్వస్వరము గురువు గాదు. ఇట్టిచ రేఫసంయోగంబే యనోన్యంబును బ్రాసంబుగాఁ జెల్లుననియు నియ్యది లఘుద్విత్వప్రాసంబని పేర్కొనవలెనియు నప్పకవీయ తృతీయాశ్వాసమందు నిట్లు చెప్పంబడియె,

లఘుద్విత్వప్రాసము—తే॥ గీ॥ భువిలఘుద్విత్వ సంజ్ఞకంబులయి కొన్ని । యూ:

దఁబడని కాఁరలతోడనొకటికొకటి । ప్రాసములకగుఁ దములోనఁ బత్రయుగము । విద్రు
చితవతాత్మజాఁడు డెక్కల దుఱ్ఱవనవఁగ॥

అద్రుచు — క॥ ఇలయును నింగియు నద్రువఁ । జెలఁగ మహోగ్రము వారి సేరల గురుచా । నలుక నొప్పిన వక్కఁడ । బఱిఫుఁడే తెంచి సోడుపడె నపవనోత్తా!॥ భార. ద్రో 2 ఆ: క॥ పదిగడల దుఱఁగ నార్చుచుఁ । బదిమోముల జోదులనఁ బదిలుండునుముగ । బదివింటుల గైకొని యు । ప్పది తేరుల తేరికాండు బనెలఁగ నేసెన్॥ క॥ నొప్పినపి వాఁడునద్దయు । నుప్పరమదుఱంగనార్చి యొకవాలుంవూ । పప్పాల ముద్రిమ్మఱి పయిన్ । నుప్పున నదరింప సామ్యగొని యుంతు నెడన్॥ అధ్య. రా. యుద్ధ కాం.

ఇట్లు, "అద్రుచన్" అను శబ్దంబునఁ జాగాగము చకారంబునకు, (క్రి-స-రా సూత్రంబున "పానుపన్, కూరుపన్" ఇత్యాదులయందుబలెఁ. బకారంబు రాక సిద్ధచకారంబునకుం బోలెఁ ప్రయోగంబులనకాగముల కానంబడు ఇటఁ జేర్పరణార్థమును గనంబడును.

చ॥ ఎదిరించినకాలపాశమున నీగతి నీమదిఁ గోత్రసవ్యకన్ । బదిరించిన వారు ఉ-హరి. 8 ఆ:

ఇట్లు, అదుఱుము, ఎదుఱుము, పదుఱుము, అను వాట్లను దకార రేఫసంయోగంబుకు ముందున్న యకారంబును, ఎకారంబును లఘువులే కానఁ బద్యలక్షణభంగంబు గల్గలేదు. కొందఱు ధాత్రశాస్త్రవాది బనంబులలోని రేఫాంతసంయోగంబునకు ముందున్న స్వరమును గూడపలసినచోఁ బద్యలక్షణంబున నొకానొకప్పుడు లఘువులుగా నెన్నకొనవచ్చునందురు. అయ్యది పూర్వోక్తస్థలంబుల విశేషించి లఘుత్వమును విధించిన ప్రకృతసూత్రాప్పకవ్యాది లక్షణంబులం జేసి నిరాకరంబని తెల్లంబగుచున్నయది. విక్రమార్కుని సభలోని నవరత్నంబులలో నొక్కండని ప్రసిద్ధిం జెందిన వరాహమిహిరాచార్యుండు మాత్రము బృహజ్జాతక గ్రంథంబును వ్యాకరణయుక్తంబుగాఁ జత్రివృత్తంబులతోఁ గావ్యంబు భాతిని రచియించి ద్విత్వప్రదేశంబులందు నిట్టిసంయోగంబునకు ముందున్న వర్ణమును లఘువుగా నట్టు లెంచుచుండు.

బృహ—ప్రపఞ్చజ్యోతిషాఖ్యాయము. శాలినీవృత్తము-శ్లో॥ జన్మేశో? స్తైర్య ద్యదృష్టో రథ్యపుత్రం । పశ్యత్యార్కిర్జన్మపంచాబలో నర స్తీక్ష్ణాంపాపిప్పాత్యార్కి దేత్రికాగ్రసంస్థే । శామార్కజ్యం శైసౌమ్యదృష్టేన చందే॥—ఈశ్లోకంబులో ద్వితీయ పాదంబున ద్వితీయగణంబుగా నుండవలసిన తగణంబునకు దరేఫసంయోగంబున భంగము గలుగుచున్నయది. తేల్చి పలుకవలయునని గ్రంథకర్త తాత్పర్యంబు. ఇట్టిదిజ్యోతిశ్శాస్త్రగ్రంథంబులందే యాభాసధామముగాఁ గనంబడు. దీనికి మూలంబు గానరాదు.

21 సూ—జూదాదుల దాకు జకారంబు విభాషనగు.

జూదము — జూజము - అపుదు - జవాది - జాది - జాదు - విరవాద.

(వ్యా—ప్రకృతసూత్రంబునఁ గొన్ని తెలుఁగుశబ్దంబుల, దకారమునకు జకారము వికల్పంబుగా విధింపఁబడుచున్నయది. సంస్కృతభాషలో సయుకమునకాక జకారంబుల పాక్షికోచ్చారణంబుఁ జేసి 'దంపతీ' అనియు జంపతీ అనియు నీశబ్దమును ద్వివిధంబుగాఁ బలుకవచ్చును ప్రాకృతభాషయందుఁ గేవల దకారమునకు జకారవిధి లేదు గానివకారసంయుక్త సాంస్కృతికదకారమునకు-సూ-త్వత్వద్వాన్వాంక్వచిచ్చధ జఝాః॥ అనుసూత్రమున జకారం బక్కావిత్కముగా విధింపంబడియె. ఇట్లు భాషాంతరములయందును దకార జకారములకు మైత్రి క్వచిత్తుగానుండు.

22 సూ—నిందయం దామ్రేడితంబు నాద్యక్షరములకు హ్రస్వదీర్ఘంబులకుగి గీ లగు.

కుంభకర్ణుఁడు - గింభకర్ణుఁడు॥ రావణుఁడు - గీవణుఁడు.

(వ్యా)—రెండవపర్యాయంబున నుచ్చరించు మాటయొక్క మొదటిస్వరము హ్రస్వంబయ్యె నేని, గి, వర్ణంబును, దీర్ఘంబయ్యె నేని గీ, వర్ణంబును నిందయందు క్రమముగా నగు.

ఉ॥ అంచపులుమాయిడోదు సలరారఁగఁజేసి కడింటికోరికల్ । గాంచి నవోఢ రక్కసి కొలంబున కెల్లను మేలుబంతియై । మంచపుఁగోడు తాలుపరిమన్కి బిహారపు

మెట్టు నెంతయుం । గొట్టక యెత్తి నట్టి నినుఁ గోతులు గీతులు గల్వఁజాలునే? అవ్వం ద్వా. యు... కాం.

క॥ డింభక సర్వస్థలముల । నంభోరుహనేత్రుఁ డుండు నతఁడు మికలఁడే । రంభ బునఁ బరికింపవే । స్తంభంబునఁ జూపఁగలవె చక్రిం గ్రక్కి ॥ భాగ. 6 స్క:

ఆ॥ వె॥ పసుల గొల్లలను గిరులను నీరు । జాతములను గీరజాతములను విగ్రహింపనీని విహాంత తోషుగా । నెఱది వెతలు నిపిన వీధులకును॥ పసు. 3 ఆ

ఇటఁ జక్రధర శబ్దముల మొదటి హ్రస్వమునకు, గికారమును, "కాతులు నీరజాతములను" అను మాటల మొదటిదీర్ఘమునకు నూతకీలని గీకారంబును నయ్యెనని యెఱుంగునది.

23 సూ—పాదంబునం బ్రథమద్వితీయాక్షరములు వళిప్రాసం బులునాఁబడు.

(వ్యా)—పద్యపాదమునొక్క మొదటియక్షరంబునకు వళి యనియుఁ రెండవ యక్షరమునకుఁ బ్రాసమనియు, లక్షణగ్రంథములయందు సంజ్ఞగలదని యర్థము.

24—సూ—యవలలు లఘ్వలఘువులు మైత్రిం బొరయు రేఫం బులుపొరయవు.

వ్యా—యకారవకారలకారములు లఘువులును నలఘువులును యతిప్రాసములం దు నన్యోన్యమైత్రి గలిగియుండు. అట్లు లఘ్వలఘువులైన రేఫంబులు మాత్రము మైత్రితో నుండనేరవు.

ఉదా—క॥ అన్నలుఁ దమ్ములుఁ గలుగుట । యున్నతుగాఁ జేయు నెంతయు నున్నతిం దా । నన్నరయనీయలేయను సం । పన్నంబులు గాఁగ వారిఁ బాటించుటకున్ భా-శాం 2 ఆ: (ఇందు యతిమైత్రి)).

కం॥ వేసవిసంభోగంబున | సారసతల్పమునయందు సోఁకఁగనొల్లక్ నాయిన్ప గా. యమునను | డీయుగముఁ జూపవలెఁగ చెప్పట్టైనన్, భా-శాం ౨ ఆ: ఇట మైత్రి)ఇయ్య దయకార మైత్రి.

సీ ఎలమావికొనయెక్కి తెలతెలనార్చితో నెలపోటుఁ గూకలు వెట్టెనేని ల ఘుప్లుతుసకారములకు నిట యతిమైత్రి)—రాజశేఖరచరిత్ర.

కం. కావేరియై సురరాజ్య | శ్రీవాలింపంగఁ దగువిశేషంబున సం | భావితుఁ డు నహుషుఁడని చని | యావిభుఁగని తారు మునులు నతనికి నమ్రుల్॥ భార-ఉద్యో-౧ ఆ:

శా॥ ఆవాలుంగసుదోయి యానసముగం బాసద్విపాలింద్ల సం | పావేశయుచి యానమాలిలసనం బామొప్పలేఁ జెప్పినన్ | గైవారంబెసఁగాని యుయ్యేవ శిరః కంపంబు తోఁగూడ నా | హా! వృష్టింపడె పువ్వుననవ్వసప నయ్యబ్జాక్షివీక్షించినన్॥-శ కుంతలాపరిణయము: ౨ ఆ: (ఇట ప్రాసమైత్రి)

కం॥ పలుచోటులఁ బలుకఁగలఁ | పలు మోసలమ్మాడ్కిఁ బోరఁ బాగ్ధనిపై వ గ్గళకవచ కేదాటి పిడము | లిగతగమని మెఱయఁగురు పితామహుఁడెంతపా॥ భార-భీ ష్మ-౨ ఆ: (లఘ్వలఘులకారములకుఁ బ్రాసమైత్రి).

ఉ॥ అంబురుహాక్షినాసిక నిజాన్వయశత్రువుఁ జంపకప్రసూ | నంబుఁగరంబు గెల్చుట మనంబునఁ బెట్టి తదీయపార్శ్వయు | గ్మంబున నిత్యసేవకతఁ బ్రాజ్ఞ ముక్తాకారకాళ్య రో | లంబకదంపతుల్ పెనువకౌనలి సెంతయు సంభ్రమించుచున్॥ ప్రి భాకతీ ౨ ఆ: (ఇట లఘ్వలఘువులను యతి).

మఱియు శ్లేషకావ్యములయందు లఘువునైనట్టి యాయకారవకారములే యుచ్చా రణంబున వలఘువులుగాఁ జూపట్టు. లఘ్వలఘులకారము లట్టికావు.

కం॥ అమరనగరమునసపుడు త్రిపాసీతి విచిత్రవీర్యతనయుజ్యేష్ఠ | శ్యామునేనవ ర దనృప స | త్తమునియతిఁ శోసుతొష్టిఁ దద్దయువెలసన్॥ రాఘు-౧ :

ఈపద్యమందు "నృపసత్తముని యతిని"—(నృపసత్తముని + అతివ)=రాజశ్రేష్ఠుఁడైన ధృతరాష్ట్రుని భార్య యని భారతార్థమందు లఘువైన యకారమే. "నృపసత్తము"= దశరథునియొక్క. "నియతివశేషణ్"=అదృష్టసంప్రాప్తిని వని రామాయణార్థమందున లఘుయకారమయ్యె.

గీ॥ అలఘుమానవనీయబల నిశిపింపుమా | గావులబాలు మేటిగాన తనప | గోవి గలుమకలుషితాగ్ని సుయోగ్యను | నృపవరాన్వయరఘునను వర్ణించి దిరాను ౪ అ:

ఇట—"నీయబల"—(నీ + అబల)=నీకాంతయైన సీతనని రామాయణార్థమంగు లఘువైన యకారము, "అలఘుమానవనీయబల"—గొప్పదియైనట్టియు, పూజ్యమైనట్టియు, బలముగలవాఁడా యని భారతార్థమందు నలఘువయ్యెను. "మాయావుల" (మా + అవుల)=మాయొక్క, ఆవులని భారతార్థమున లఘుయకారము. "మాయావు ల" + మాయావంతులలోనని రామాయణార్థమున నలఘుయకారము.

గీ॥ అలఘుమణి ప్రవిశిత హేమాద్రినిభస | నగరమునిశంస మఖిలభూవరకరము లను | లలితజయసంపదల బోల్చు నిలువయోగ్య | లఘుగభీరాంబు పరిఖాకలాపము గమ॥ హరిశ్చంద్రనళోపాఖ్యానము ౧ అ:

ఈపద్యమందు "లలితజయ సంపదలఁబోల్చు నిలువయోగ్య"—(నిలువు=అయోగ్య)=జయసంపదలకు నిలుకడయైన యయోధ్యానగరమని హరిశ్చంద్రార్థమందు నకారంబు లఘువు. జయసంపదలఁబోల్చు నిలు + వయోగ్యలఘు గభీరాంబు పరిఖాకలాపము= జయసంపదలచేనొప్పునట్టి గృహములుగలదియు, సముద్రమువోలె గొప్పలోతు నీరుగలయగడ్త భూషణముగాఁ గలదియునని నలార్థమందుఁ బ్రసమాంతమైన యిలుశబ్దముకంటెఁ బరమయినవయోగ్యశబ్ద పకారంబునకుఁ బర్యాయసమయంబున సంధివశంబున నైన వకారంబుగాన లఘువు.

కం॥ పలుకగలుగ గుల నగా | బలదిశ ప్రౌఢిఁ జోలి బహుచక్రశ్రీ | కలయు ధృతరాష్ట్రుఁడు | పుత్రులుఁ దనగొను సన్నిభఁ బరఁగు నవనిశ॥ హరిశ్చం- నళ ౧

ఇట్లు "పలుపగతురగములు"—(పలు + పగతురగముల)=అధికమాపగవారిసమూహములను అని హరిశ్చంద్రార్థమందుఁ బగతుశబ్దముయొక్క పకారాదేశమగు వకారము లఘువు.

పలు + పగ + తురగముల = అనేకవిధములైన గుఱ్ఱములని సర్వార్థమందును లఘువకారము— లఘ్వలఘువులైన యీరెండు పర్యాయంబులు వేర్వేఱుగాఁగలవని యతిప్రాసంబుల యందుఁ దెలియవచ్చుటయే కాక, పైనిం జూపిన విధంబున శ్లేషకావ్యంబులయందు నయ్యవి యొక్కచోటనే యభేదంబు నొందుచుండును. ల, శ లు మాత్రము వేర్వేఱుగా నుండును యతిప్రాసంబులందుఁ బరస్పరమును మైత్రిని నిలుపుచుండుగాని శ్లేషస్థలంబుల నభేదంబు నొంద నేరవు.

శకటరేఫము.

సంస్కృతవ్యాకరణంబున వకారయకారములు మాత్రము లఘువులు, అలఘువులు, అని రెండువిధములుగానున్నవి. లఘువనఁగా లఘుతరోచ్చారణ గలది యని యర్థము. "యస్యోచ్చారణే జిహ్వాగ్రోపాగ్రమధ్యమూలానాం శైథిల్యం స లఘూచ్చారణః" అని వ్యాకరణమునందు వివరింపఁబడినది. లఘూచ్చారః॥ అనఁగా లఘుతరోచ్చారణమని సిద్ధాంతకౌముదియందు స్పష్టపఱుపఁబడినది. నాలుకయొక్క చిట్టచివర, చివర, మధ్య ప్రదేశ మూలప్రదేశములందును మిక్కిలి తేలిపలుకఁబడునట్టిది లఘువనఁబడును. ఇట్టివి సంస్కృతభాషలో యకారవకారములు మాత్రమే యున్నవి. ఆంధ్రవ్యాకర్తలు యకారవకారములేకాక రేఫముకూడ లఘుత్వాలఘుత్వభేదముతో నున్నట్లు కనుఁగొనిరి. లఘురేఫము జిహ్వాగ్రోపాగ్రమధ్యమూలములందు లఘుతరముగాఁ బలుకఁబడునదనియు, శకటరేఫము జిహ్వాగ్రమునందు గౌరవముగా నుచ్చరింపఁబడునదనియు, భేదంబు చెప్పిరి. కనుక లఘురేఫము కోమలవర్ణముగా, నలఘురేఫంబు పరుషవర్ణంబుగాఁ బ్రాచీనగ్రంథంబులందు లెక్కించిరి. శ్లో॥ పవర్గవర్జితాః స్పర్శాః స్వస్వవర్గాంత్య శోభితాః। లఘురేఫణకారౌ చ కోమలాః పరికీర్తితాః॥ అని యహోబలపండితీయము ఇట్లు లఘురేఫము కోమలవర్ణమనుటవలన శకటరేఫము పరుషవర్ణమని స్పష్టమగుచున్నది లఘురేఫము ... శ్లోకములోఁ జెప్పఁబడినది ... యందు ...

వ్యయము బోధించునుగాని కేవలస్థితిలోఁ గోమలత్వమే సహజగుణముగాఁగలదని ప్రతాప రుద్రీయరత్నాపణవ్యాఖ్యానము. శ్లో॥ కేచిత్తు యస్యకస్యాపి యోగ ఆద్యతృతీయయోః। స్యాత్తు రాభ్యాం తుల్యయోగో ర్వా। పరుషస్పర్శయోర్మతః॥ అని వర్ణాంతరంబులతో సంబంధించి నప్పుడుగాని రేఫంబునకుఁ బరుషత్వగుణము రాదనియని చెప్పుట. శ్లో॥ మాంసనీరసశంక్తా॥ ప్రసన్నముఖి నాపగా। నరాకర్ణనతా యుక్తే। భుగ్నగ్రస్త త్రైస్వర్యతా॥ అను శ్లోకంబునఁ బరుషంబయిన బీభత్సరసమునకు రేఫసంయోగాక్షరమునకాక్షరగుణముగాఁ జూపఁ బడినది. శ్లో॥ అన్యస్మిన్ రసశాస్త్రే ప్రసిద్ధత్వాత్ పరిక్షిత॥ అని బీభత్సరసమాన్యస్థితము గావున నట్టిరసమును దెలుపఁజేయునట్టి రేఫసంయోగంబు సమంజసంబని గ్రంథకర్త తాత్పర్యము. ఇట్లు సంయుక్తరేఫమును, అలఘురేఫంబును బాగుమ్యగుణము గలది గావున రౌద్రబీభత్సరసములకుఁ దగినదియగుటయు, కేవలరేఫంబు కోమలంబుగావున శృంగారాది సుకుమారరసంబులయం దుపయోగింపఁ దగినదనియుఁ బ్రవహనము తేలుచున్నది. ౘశ్లో॥ రసాశ్శృంగారబీభత్సౌ తథా వీరభయానకౌ। రౌద్రాద్భుతౌ తథా హాస్య కరుణౌ నైరితా మిమే॥ అని శృంగారబీభత్సములకుఁ బరస్పరవిరోధంబు గనుక శృంగార రసంబులో నుపయోగింపఁదగిన లఘురేఫంబునకును బీభత్సరసంబులో నుపయోగింపఁ దగిన యలఘురేఫంబునకును వర్ణ్యరసంబులయందువలె మైత్రి చెల్లదని గ్రంథకర్తల తాత్పర్యము. కోమలపరుషత్వంబులచే నన్యోన్యవిరోధంబుగల లఘురేఫశకటరేఫంబులకు యతిప్రాసములలో మైత్రి హాస్యాస్పదమని పెద్దలచే నిషేధింపఁబడినది.

హిందూస్థాని భాషలోఁగూడ నొక్కయక్షరమునే లఘురేఫంబువలెఁ దేలికగాను నలఘురేఫంబువలెఁ గఠినముగాను నుచ్చరించు సంప్రదాయంబు కలదు. ఇ. జీ.

(1) రట్నా రిశ్క్ ఇత్యాదిశబ్దంబులలో (ర) గురుత్వముగా నుచ్చరింపఁబడును.

(2) హియర్ నిహర ఇత్యాదిశబ్దంబులలో (ర)వర్ణము తేలికగాఁ బలుకఁ బడును. హిందూభాషలో నొక్కయక్షరమునే లఘుత్వగురుత్వములతో వాడుచుండుటగా తెలుపనం దని సౌకర్యమునకై రెండువర్ణంబులుగా నుచ్చారణభేదమును బట్టియే యేర్పఱుపఁ బడినది. ఇట్టి భేదం బితరభాషలలోఁగూడ నవారితగఁ జూపట్టుచున్నఁగున మనభాషలో నట్టిభేదమును నిరాకరింపుటకై నిరాకరంబయిన యలఘుక్రమంబు స్వీకరింపఁదగునని విశ్వసించుచున్నాఁడను.

25 సూ.— శేషంబులు లఘ్వలఘువులుం దత్కాలంగల విశేషంబులు నార్యవ్యవహారంబునం దెలియుట శ్రేయంబు.

వ్యా.— లఘువనియు నలఘువనియు శేషంబు ద్వివిధంబు. ఆభేదము సర్వలక్షణసారసంగ్రహము, అప్పకవీయము మొదలగు నితరగ్రంథముల సాహాయ్యంబునం దెలియందగు. కావున నట్టిభేదవిస్తరంబు గ్రంథవిస్తరభీతిం జేసి యిట వివరింపను.

ఇంకను నార్యులచేత నవలంబింపఁబడిన విశేషంబులం దెలిసికొని వ్యవహరించుట శ్రేయోదాయకము. "మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని శాస్త్రాణి ప్రథంతే వీరపురుషాణ్యాయుష్మత్పురుషాణి భవంతి అధ్యేతారశ్చ ప్రవక్తారో భవంతి" యను భాష్యకారవచనంబున మంగళార్థముగాను గ్రంథాంతమునను శ్రేయశ్శబ్దము ప్రయోగింపఁబడినదని యెఱుంగునది.

మహాభాష్యప్రారంభమున గ్రామ్యభాషానిరసనం బొనర్చి వ్యాకరణప్రయోజనంబును స్థిరపఱిచినట్లీ సూత్రము నొద్ద సందర్భానుకూలంబు గాన నార్యులకు నాదరణీయముగాని గ్రామ్యభాషను ఖండించి వ్యాకరణప్రయోజనంబును దృఢపఱుపుటయే కాక యింకను గొన్ని విశేషంబులు చర్చించి యార్యవ్యవహారంబు శ్రేయోదాయకంబని ప్రదర్శింపఁబడును.

గ్రామ్యభాషాఖండనము.

శ్లో॥ సారశ్లేష విశేషచిత్రఘటితామోదాత్తసద్రూపకై
ర్వ్యక్తోత్ప్రేక్ష విరేకవద్భిరుపమిత్యాద్యన్యదృష్టాంతకైః।
వృత్తైరక్తనవీనరీతిఘటితైస్సన్మార్గణైర్జృంభితై
ర్నిర్దోషైర్వివిధైరలంకృతిగణైరమ్యా రసౌరాజతే॥

(సాహిత్యరత్నాకరము)

ఉపమ, ఉత్ప్రేక్ష, సారాలంకారము మొదలగు నలంకారములును, మాధుర్యము మొదలగు గుణములును గల వాక్యములయందు ఘటిల్లినందున రసము ప్రకాశించుచుఁ

జెల్లునుండునని పైపద్యముయొక్క భావార్థము రసప్రవృత్తిగలదియే వాక్యమని చెప్పం దగుఁ గాని రసహీనంబగుశబ్దంబు వాక్యమంబునకు నర్హంబుగాదని "సా వాగ్యా రసవృత్తిః" అను నాంధ్రశబ్దచింతామణియందలి ద్వితీయసూత్రము రసప్రాధాన్యము నుద్ఘోషించు చున్నది శ్లో॥ గుణాలంకారశ్రీకులపతికరో భావవిభవః స్ఫురద్రాగ్రుణ్యాంశః క మగరితవేద్యాంతరమతిః। సుఖం వా దుఃఖం వా విషయతు యానోస్సహృదయేశ్వ మం దానందాత్మాపరిణమతి పూర్ణో రసభరః॥— అనియు, శ్లో॥ రసో వాక్యార్థస్స్వే విలసతి పదార్థాః పునరమీ విభావాద్యా యస్మిన్ కిల దధతి విశ్రాంతిముచితాం। అతో భావా ఏవ క్రమ సముచితాన్యోన్యరచనా రసీభావం బిభ్రత్యథ చపలతాం తంత్రపదు॥— అనియు, గుణాలంకారసంపదగల పదార్థసామగ్రియే విశిష్టరసోత్పత్తికిఁ బ్రధానంబని ప్రతాపరుద్రీయప్రబంధకర్తయగు విద్యానాథపండితుండును వివరించెను. ఇట్టు త్తరసపోషితంబులగు వాక్యంబుల సొంపుతో నింపబడినదంబు మేరనంబునఁ గా వ్యంబను జీవితస్థానీయము బ్రహ్మసంస్పర్శసంబంధ రసము నుండునని పండ్యాలంకారికులును నైకకంఠ్యంబున దమతము తాత్పర్యంబులను జాటుచుండుట వీనులార వినుచున్నారము.

"శ్లో॥ మహాజనో యేన గతస్సపంథాః" యను న్యాయంబున మహాజనులుసంచరించునదియే మార్గంబుగాని యన్యంబు మార్గంబుగాదని స్పష్టపడుచుండఁగా వర్తమాన కాలంబున జనులు సామాన్యంబుగ లౌకికవ్యాపారికుపయోగించుచుఁ బామరులను రంజించునట్టి గ్రామ్యభాషయే గ్రామ్యభాష యనియు, ప్రబంధభాష ప్రతిబంధభాషయనియుఁ గొన్ని వాక్యంబులు కర్ణగోచరంబులగుచున్నవి. గ్రామ్యభాష పామరులు సర్వదా వ్యవహరించునట్టి భాష గానున్నది, కాబట్టి యిట్టిభాషకుఁ బామరులే సర్వాధికారులు. పండితులు పామరులతోడి సంభాషణార్థంబునో, శాస్త్రీయభాష పామరులకుఁ దెలియదన్న కారణంబునో గ్రామ్యభాష కొంతయుపయోగించుచున్నను న ఇతరవాదక్రియాకాలంబులయందు గ్రామ్యంబును దూరంబుగా నుంచి శాస్త్రీయం బగుభాషను వాపరించువారు గానున్నారు.

మనకాళ్ళను వ్రేళ్ళను బట్టుచుండు మొదలగునపరిశుద్ధపదార్థములు మన గృహంబులయందు జనపరిచయంబుతోనున్నను సమయమువచ్చినప్పుడెల్లను వానిని సమ్మా

జ్ఞని వస్తువు (చీపురు) తోఁ దుడిచి దూరముగా విసర్జించుచున్నారము గదా! సస్యము తోఁ గలుపు మిక్కిలి బలిసి పెరుఁగుచున్నను దానిని ప్రయత్నపూర్వకముగాఁ బరిహరించుచున్నారము. పంకిలంబగు నరకంబునఁ గలుగు క్లేశ(ఇంద్రియ)సహాయ్యసం బుపయోగించి పంకంబను గంటించు నిర్మోచకంబును గ్రహించుచున్నాము, లోకవ్యవహారవశ యందును అపశబ్దములు సుశబ్దములకంటెఁ బ్రజానురాగంబును సంపాదించి తలయెత్తికొని విచ్చలవిడిగాఁ బ్రవర్తిల్లుచున్నను, యుక్తసమయములందు శాస్త్రజ్ఞాన ముపయోగించి వానిననుగంటింపవలయునే కాని యంతమాత్రమున బెదరిపోవునట్లు పురికొల్పఁగూడదు.

లోకమున సర్వజనులు నానందమునకై ప్రయత్నించుకొన్న సంగతి తేటతెల్లమే గదా! అట్టి యానందము సంపాదింపవలయునన్నచో గుణాలంకారముల పరిపోషణంబుగల కవివాక్యములనే మనము శరణమొందవలయును గాని యన్యాశ్రయము వలన నది సాధ్యంబుగానేరదు. గ్రామ్యభాషకును రసంబునకును, (అనగా నానందంబునకును) నరకమునకు నాకలోకంబునకును గల యంతరంబు గలదు. గ్రామ్యభాషయనెడి దోషంబునచే రసహీనత స్పష్టపడుచుండఁగా నట్టిభాషయె దుర్గాభిషిక్తంబైనచో గురుకులశిక్షితులైన పండితులపయిఁ బామరులే యధికారమును జూపుచుండుటకు నిం మిత్తమైన సందియంబుండదు ఈ పామరులు (పా + అమరులు) పండితులపయినే కాక యమరుల కన్నను దమకుఁ బ్రాకారమెక్కువ గలదన్న కారణంబునఁ దాము ప్రాకారులు అయితిమని (దేవేంద్రులమయితిమి) విర్రవీగుచుఁ బ్రాకార్తినైన లెక్కింపక యమరులనయిన సముద్రము రాజ్యంబు సేయఁ జూతురని తోఁచుచున్నది దేవా[illegible] దేవతాసురుల యుద్ధములను సమానముగా నాపరించుకొనగా వ్యాకరణశాస్త్రప్రయోజనం బుపన్యసించు ప్రకరణంబునఁ బతంజలి భగవానులిట్లు వాక్రుచ్చి వక్కాణించుచున్నారు. 'తస్మాద్బ్రాహ్మణేన న మ్లేచ్ఛితవై నాపభాషితవై మ్లేచ్ఛో హ వా ఏష యదపశబ్దః। మ్లేచ్ఛా మాభూమేత్యధ్యేయం వ్యాకరణం। మ్లేచ్ఛ అవ్యక్తే శబ్దే అని సిద్ధాంతకౌముదిభాష్యములయందు వ్రాయబడియున్నది. 'అస్ఫుటే అపశబ్దే వేత్యర్థః' అనియు నర్థము వ్రాయఁబడినది. 'న మ్లేచ్ఛితవా ఇత్యస్య పర్యాయో నాపభాషితవా ఇతి;' అని కైయటము. తవైప్రత్యయము కృత్యప్రత్యయము. గాన నిష్పన్నమగు నర్థము చెప్పవ

బ్రాహ్మణునిచేత నపశబ్దము పలుకఁబడఁగూడదు.' మ్లేచ్ఛునఁగా నపశబ్దము గాన
నది యవలంబించినచో బ్రాహ్మణుఁడు కూడ మ్లేచ్ఛుఁడగును. అట్లు మ్లేచ్ఛులము గా
కుండుటకై వ్యాకరణాధ్యయనము సేయవలయునని యర్థము. పైనివ్రాసిన భాష్య
తాత్పర్యము చూడఁగా గ్రామ్యభాషావలంబనమున బ్రాహ్మణుఁడే మ్లేచ్ఛుఁడగునని
స్పష్టపడుచున్నందున వేఱే మ్లేచ్ఛజాతి లేక మనమే మ్లేచ్ఛులమై శ్లో॥ ఏకత్రింశాను
రాగశ్చేత్తిర్యక్ప్రేక్షణ్యగతోపివా॥ యోషితో బహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రిధామతః॥
అని నిర్ణయించిన యాలంకారికులఁ గూడ సులభముగాఁ జేఁజిక్కి పైశ్లోకంబునఁ దిర్య
గ్జంతువులతో సాహచర్యంబుగాఁ బరిగణింపఁబడి ద్వంద్వంబునఁ దులఁదూఁగుచున్న మ్లె
చ్ఛులకుదాహరణమై రసాభాసమున కాస్పదమగుదుము. మఱియు వ్యాకరణశాస్త్రప్ర
యోజన ప్రకరణమందే పతంజలిభగవద్వాక్యమిట్లు చాటుచున్నయది. "అథవాభూ
యానధర్మః ప్రాప్నోతి। భూయాంసో పశబ్దాః। అల్పీయాంసశ్శబ్దాః। ఏకైకస్యహిశ
బ్దస్యబహవో పభ్రంశాః తద్యథాగౌరిత్యస్య శబ్దస్యగావీగోణీగోతాగోపోతలికే త్యేవ
మాదయో బహవో పభ్రంశాః! అథయో వాగ్యోగవిత్ అజ్ఞానంతస్యశరణం॥ శ్రు॥ సక్తు
మివతితఉనా। పునంతో యత్రధీరా మనసావాచమక్రత। అత్రాసఖాయస్సఖ్యానిజా
నతే। భద్రైషాంలక్ష్మీర్నిహితాధివాచి॥ లోకములో నొకశబ్దంబునకు దేశము, జాతి,
కులము, పురుషుఁడు మొదలగుభేదంబులను బట్టి యనేకవిధంబుగా నపశబ్దంబులు ప్ర
యోగించుటవలన నధర్మమగుకంటె నధర్మమే యధికంబగుచుండుననియు, శాస్త్రప్రోదిత
మైన యొక 'గో' శబ్దంబునకు, 'గావి, గోణి, గోత, గోపోతలిక,' మొదలగు నపశబ్దం
బులు పెక్కులు లోకవ్యవహారమునఁ గానవచ్చుచున్నవి యనియు, లోకములో బుద్ధి
మంతులు కొంతలో మిళితంబైన పరిశుద్ధపదార్థములను జల్లెడతో జల్లించి విడఁదీయునట్లు
వ్యాకరణవేత్తలు వ్యవహారమునఁ గానఁబడు ప్రాబల్యంబున నపశబ్దంబులతోఁ గలసిమెలసి
యున్న సుశబ్దంబులను వ్యాకరణజ్ఞానమున వేఱుపఱచి గ్రహింతురు అట్టి బ్రహ్మప్రతిపా
దక శబ్దమునందు భేదబుద్ధిలేక సమానజ్ఞానులయి సఖ్యంబుల నొందుచుందురనియు న
ట్టివారి వాక్కులయందే భద్రంబైన లక్ష్మి నివసించుననియుఁ బైవాక్యంబులకు ఫలితార్థము
కాఁబట్టి యనేకగ్రంథప్రమాణంబులఁ బరిశీలించినను యుక్తాయుక్తంబులగు వాక్యంబుల
విమర్శించినను శాస్త్రమర్యాదకు వెలుపలైన గ్రామ్యభాష రసాభాసంబునకుఁ బుట్టినిల్ల
యి గర్హణీయంబుగాని గౌరవయోగ్యంబుగాదని స్పష్టపడుచున్నది. నాటకంబులందు

నీచపాత్రంబుల కుచితంబు గాన నీగ్రామ్యంబునకుఁ గావలసినంత యవకాశమిచ్చి యుత్తమపాత్రంబుల యందుమాత్రము రిత్త సేయవలయును.

ఇంక నుత్తములు ప్రయోగింపనట్టి సంభాషణంబుననే గ్రంథరచన చేయవలయునన్న యంశముగూడఁ గొంతచర్చించి చూతము.. 'శ్లో॥ శతేషుజాయతేశూరః॥ సహస్రేషుచపండితః' అను న్యాయంబునఁ బామరసంఖ్యకంటెఁ బండితసంఖ్య మిక్కిలి స్వల్పంబుగదా! పామరులతో సంబంధంబునంగాని, శాస్త్రీయముగా మాటాడినచోఁ బామరులు తెలిసికొనలేక నవ్వుదురన్నసిగ్గునంగాని పండితులును వ్యవహారమునందు నిలయి లుపయోగించినంత గ్రామ్యంబు నుపయోగింపకున్నను మొత్తముమీఁద నపశబ్దంబులను సయితము క్రియాభాగంబులలో వాడుచుందురు. లోకవ్యవహారమునందు నొక వేళ వ్యాకరణయుక్తంబుగా మాటాడినను నట్టిమాటలు రసవంతంబయిన యొక యుత్తమ గ్రంథంబును రచించుటకు నెంతమాత్రమును జాలియుండవు. వ్యవహారావస్థలో మనకు వలసిన వస్తువులను వాడుకొనుటకు నవసరము దీర్చునట్టిమాటలు వ్యాకరణయుక్తముగ నుపయోగించినంతమాత్రముననే మనము ప్రాఁజదువుల బ్రహ్మలమనిపించుకొందుమేని, మన గృహాధిష్ఠానదేవతలయిన స్త్రీలు సయితము కొంచెము వ్యాకరణాంశము మనకంటెఁ దక్కువగాఁగ నట్టి ద్రవ్యగుణక్రియలపేర్లను బ్రతిదివసంబును బ్రయోగించుచుందురు గాన వారునుగూడఁ జదువులసరస్వతీ దేవతలనియే చెప్పందగియుందురు. ఇట్లు ప్రతి గృహంబును బ్రహ్మణీబ్రహ్మలతో నిండారుచుండును. కావునఁ నిట్టి పేలపిండివంటి పేలవంపుమాటలతో నిండిననీరసగ్రంథంబులను నాకర్ణించినవారు కావ్యరసామృతంబును గర్ణపుటంబులతోఁ జాఱలాడి జాత్రైతువిబుధాగ్రగణ్యులగుదురని యెన్నటికిని దలఁపఁగూడదు. మనముత్తములనుకొన్నజనులు మాటాడుభాషగూడ గ్రామ్యాంశసంకీర్ణమై గ్రాంథికశైలికి ననువుగా నుండనందున గురుకులవాసముచేసి సమార్జించిన సరస్వతీ కరుణాకటాక్షంబు ననుసరించియే గ్రంథంబులు రచియింపవలయునని సిద్ధాంతము గుమన్నది.

మఱియు, పతంజలిభగవానులు శాస్త్రీయములుగాని శబ్దంబులు ప్రయోగింప నర్హంబులుగానని భూవాది సూత్రభాష్యంబుననిట్లు వాక్రుచ్చి యుపసంహరించిరి ॥ఏతేషామప్యాణవయత్యాది నివృత్త్యర్థః పాఠః కర్తవ్యః। కేపునరాణవయత్యాదయః।

ఆనావయతి వర్ధయతీతి । శిష్టప్రయోగాదానావయత్యాదీనాం నిష్పత్తిర్భవిష్యతి । నహా వశ్యం శిష్టప్రయోగ ఉపాస్యః। యేపి పశ్యంతే తేషామపి విపర్యాసనిష్పత్త్యర్థః। లోకేహి కృష్యర్థే కసిం ప్రయుంజతే। దృశ్యర్థే దిసిమ్॥ లౌకికవ్యవహారదశయందుఁ బ్రయోగించినంతమాత్రమున సిద్ధములైన "ఆనావయతి, వర్ధయతి" ఇత్యాదులును, కృషధాత్వర్థమందు "కసి" శబ్దంబును, దృశిర్ ధాత్వర్థమందు "దిసి" శబ్దంబును లోకులు ప్రయోగింపఁగా నట్టిశబ్దంబులను శిష్టసమ్మతములు గానందున శాస్త్రీయములు గావని తొలఁగించుటకై భూధాతువు మున్నఁగాఁగల ధాతుపాఠోక్తధాతువులెల్లను నానుపూర్వివిశేషంబుతోఁ బఠింపఁదగినవని పూర్వోక్తభాష్యతాత్పర్యము. ఈభాష్యంబును నాలోచింపఁగా గీర్వాణభాషకుంగూడ వ్యావహారికభాషాసాంకర్యంబున వికృతి సంభవించునో శిష్టప్రయోగంబులును వ్యాకరణాదులును బరిశీలించుకొని శబ్దదోషంబులు తొలంగింపవలయునని తోఁచుచున్నందున నారీతినే శిష్టులయిన నన్నయభట్టారకాదిప్రయోగంబులను దత్ప్రణీతవ్యాకరణాదులను దెలిసికొని పామరబృందముచేతఁ బరిగృహీతమయిన రసాభాసభాషను బాఱఁద్రోలి సరసభాషాపద్ధతిసారస్యంబునే రసికు లాస్వాదింతురుగాక!!

అర్ధానుస్వారము.

అర్ధానుస్వారము తనకుముందున్న స్వరము (అచ్చు) ననునాసికమని సూచించుటకు నిర్ణయింపఁబడిన చిహ్నమయి యున్నది. సంస్కృతశబ్దంబులయందుఁగూడ "అభ్రి, ఆఅవః॥ ఊ ఇతి। విద్వాఁల్లిఖతి॥ పయ్యన్తా ఇత్యాదిశబ్దంబులయందు నర్ధచంద్రాకారచిహ్నంబులు దేవనాగరగ్రంథంబులందు ననునాసికంబులయిన యక్షరంబుల శిరంబులపయి వ్రాయఁబడుచున్నయవి. అనునాసికాక్షరము సూ॥ ముఖనాసికావచనో నునాసికః అను సూత్రప్రకారంబున ముఖనాసికం బుభయముయొక్క మేళనంబుతో నుచ్చరింపఁబడుఁ నదిగాన నట్టియక్షరముయొక్క సగముభాగ ముచ్చారణలో నాసికముఁ జెందినదని పెద్దలు మూలదృష్టిని దానిని సూచించుటకై యర్ధచంద్రాకారరేఖలను చిహ్నములు

గా నేర్పఱిచి యుండవచ్చును. నాగరగ్రంథంబులయందు నక్షరంబుల శిరంబులపయి నున్న యూరేఖలే యనునాసికములయిన తెలుఁగువర్ణంబులలో వానిపార్శ్వంబునకుఁ గాలక్రమంబున జరిగియుండవచ్చును. అనునాసికాక్షరముయొక్క యుచ్చారణము ముఖంబునకును నాసికకును సమభాగంబుగాఁ జెందునని సూచించుటకే గాక వేఱొకలాభం బనకైకూడఁ దెలుఁగువర్ణంబుల పార్శ్వంబులయందే యర్ధచంద్రరేఖలు వ్రాసియుందురు. హ్రస్వంబులయిన యనునాసికాక్షరములతరువాత వైకల్పికముగా నిండుసున్నలు వచ్చునకాన మునుపు నిరూపింపఁబడిన యరసున్నలే నిండుసున్నలగునని చదువరులకు సులభముగా బోధపడుటకై యట్లు గావించియుండవచ్చును. సున్న తెలుఁగుభాషలోఁ బార్శ్వమందును, సంస్కృతంబున వర్ణంబుల శిరంబునందును వ్రాయుట సంప్రదాయంబుగా నున్నదిగదా?

తెలుఁగుభాషయందువలెనే సంస్కృతభాషయందును సయితము విరళంబుగాఁ గొన్ని శబ్దంబులందు ననునాసికవర్ణంబులపయిని నిండుసున్నలు వచ్చుట శాస్త్రీయము గావున నర్ధచంద్రరేఖలు పూర్ణానుస్వారములుండునట్టి యక్షరంబుల శిరంబులపయినే వ్రాయఁబడుట పరంపరగా వచ్చుచున్నదియని తోఁచుచున్నది. అట్టి శబ్దంబులెవ్వియనఁగా (1) సస్కర్తా సంస్కర్తా (2) పుస్కోకిలః, పుంస్కోకిలః (3) పుస్పుత్రః, పుంస్పుత్రః, (4) శార్ఙ్గిశ్ఛింధి శార్ఙ్గింశ్ఛింధి (5) చక్రిస్త్రాయస్వ; చక్రిఁస్త్రాయస్వ ఇత్యాదులందు। సూ॥ అత్రానునాసికః। పూర్వస్యతువా సూ॥ అనునాసికాత్పరోనుస్వారః॥ అనుసూత్రంబులచే ననునాసిక పూర్ణానుస్వారంబులు వికల్పంబు నగుచున్నవియని పండితలోకంబునకు విశదమయినవిషయము. భాషయొక్క రీతి ననుసరించి తెలుఁగులోఁ గొన్నిశబ్దంబులందే హ్రస్వంబు లనునాసికంబులై (అరసున్నగుఱుతులతోఁ గూడినవియై) వికల్పంబుగాఁ బూర్ణానుస్వారయుక్తంబులగుటయు, సంస్కృతంబులో, పైనిఁ జూపినరీతిని గొన్నిశబ్దంబులందు మాత్రమే యచ్చులనునాసికంబులై వికల్పంబుగా నిండుసున్నలగుటయు సంప్రదాయంబుగా నున్నయది. కాని సంస్కృతంబున నింకొక విశేషంబు కలదు. శ్లో॥ "అమోనునాసికా నహౌ। నాదినోహఝుశఃస్మృతాః। ఈషన్నాదా యణోజశ్చ। శ్వాసినస్తు ఖఫాదయః." అను శిక్షావచనంబు నుదాహరించుచు [illegible] ఘోషమోః। వహేత్కృష

లక్షణ మైచస్స్వస్యప్లుత ఇకారస్య చానునాసికస్యా దర్శనాదిత్యలం॥' అని శబ్దేందు శేఖరంబున నాగేశపండితుఁడు. అచ్ప్రత్యాహారములోనివియైనందునఁ బ్రాప్తించిన యానునాసిక్యధర్మంబును ప్లుత ఇకారంబునకును రేఫహకారంబులకును. ఐఔలకును, నిషేధించియున్నారు. తెలుఁగుభాషలో నట్లుగాక, 'పైఁడి, పైఁట, సైఁపు, సైఁదము, ఔఁగాక, కౌఁగిలి, కౌఁజు, ఇత్యాదులయందు నైకారమునకును నౌకారమునకును గూడ ననునాసికత్వము గానిపించుచున్నది. అనఁగా నర్ధానుస్వారములుండుచున్నవి. ఇంతియె కాక సంస్కృతంబునవలెనే తెలుఁగులో సయితము కొన్నిశబ్దంబు లర్ధానుస్వారము నొందినప్పుడే (అనఁగా అనునాసికధర్మము కలిగియున్నప్పుడే) యుక్తమయిన యర్థంబు నిచ్చుచుండును గాని యట్లు కానిచో విపరీతార్థమాగుచుండును. 'ఊఁ" అనుశబ్దం బనునాసికమయిన సమయంబుననే ప్రశ్నంబును, కథయొక్క వినికిని, తెలుపుచున్న యది లేనిచో నిషిద్ధార్థకంబగును, 'ఆఁ, ఆఁ,' అనుశబ్దంబునందు నాకారము అననాసికమయినపుడే 'ఆఁగు' మన్న యర్థము నిచ్చును గాని యట్లు కానిచో విపరీతార్థమిచ్చును ఏఁచు, వెలుఁగుఁ పెరుఁగు, పాఁడి, యిత్యాదులలోనఁ బైనిఁజూపినరీతి ననునాసికములయినపుడే క్రమముగా బాధించుట, కిరణము, వర్ధిల్లుట, క్షీరసంపద, యనునర్థంబుల నిచ్చును గాని యట్లు కానిచో వేఱొకయర్థంబుల నిచ్చును, మఱియు 'వచ్చెఁ గమలాక్షుఁడు, మెచ్చెఁ దాశరసాక్షుఁడు, ఇత్యాదిశబ్దద్వయసంధి స్థలంబులందును లోపించిన వకారముయొక్క యానునాసిక్యమును సమీపస్థలములయిన 'ఎ'కారములు తెలుపుననియే యట్టిచోటను నర్ధానుస్వారములు వాగనుశాసనులచే వ్యాకరణంబున విధింపఁబడినవి. అర్ధానుస్వారము తెలుఁగున దీసివేయఁబడెనేని లోపించిన వకారముయొక్క యనునాసికధర్మమును సమీపస్థమయిన 'ఎ'కారము తెలుపక పోవలసి యుండును మేమట్టి స్థలంబులయందు సయితము నాసికాసంబంధముతో నుచ్చరింపమని పట్టుసలతోఁ గొంద ఉందురేని శాస్త్రమందు దయచేతను వారు పలుకవలయునేకాని యట్లుకానిచో నెవ రేమిసేయఁగలరు. 'సయ్యన్తా; సవత్సరః; పుల్లింగమ్: విగ్వాల్లిఖతి' ఇత్యాదులందు ననునాసికములకు బదులుగా వచ్చినవిగాన నట్టిస్థలములయందలి యకార వకారలకారంబుల నాసికాసంబంధంబున నుచ్చరింపవలయుననిశాస్త్రము బోధించుచున్నను నాధునాగ్ణంబులకు నానునాసిక్య మచ్చారణ శక్యముకుఁ గారణము గాన మేము తీసివేయుచుగు

మనియుఁ బైస్థలంబులందు ముక్కుతోఁగాక కేవలము ముఖంబుతోనే పలుకుదుమనియు నెవ్వరైన బ్రాహ్మణులు వితండవాదంబునకు డీకొందురేని వారిముక్కును బలాత్కారముగాఁ బట్టి పరీక్షించుట యెవ్వరితరమగును ? అనునాసిక్యము లేదనియు, అరసున్న లేదనియు వారే యెదుటువారి ముక్కును బట్టుకొని ప్రతిబంధింపఁ బ్రయత్నించుచున్నారుగదా? శాస్త్రవిశ్వాసముచేతను, లోపించిన యనునాసికాక్షరంబులగుణంబును భాషాశైలింజేసి యాదేశవర్ణంబులును సమీపస్థవర్ణంబులునుదెలుపుట యుక్తంబగునన్న యుక్తిచేతను, మనసాక్షి బోధింపగాఁ బల్కవలసినదేగాని లేనియెడ నెవ్వరట్లుం జేయింప సమర్థులగుదురు? అరసున్న (లేక) యనునాసిక్యము లేదనినవారి క్రిందిస్థలంబులయొద్ద నట్టిసూత్రంబును బన్నుదురో యడుగుమన్నారము. బా. క్రి. సూ. 89 "ఖండబిందువుమీఁది సిద్ధనకారంబునకు ముత్తుపరంబగునపుడు పకారంబు ప్రాయికంబుగా నగు" ఉదా, తలఁపక; త్రేఁపక, నోఁపక; అరసున్నలు లేనివారి మతంబునందు నట్టినకారంబునకుఁ బకారము రావలసియుండునో యెట్టినకారమునకు॥ సూ॥ 88. ప్రకారమున వకారము రావలయునో తెలియక బుద్ధి డోలాయమాన మగుచుండును. అరసున్న యున్నయెడల 'ప్రతిజ్ఞానునాసిక్యాః పాణినీయాః' అను న్యాయంబున శిష్యపరంపరాప్రవాహముగా వ్రాయఁబడుచున్న యర్ధబిందువుతరువాతినకారంబును దోసికాని సూత్రమును సులభముగా నుపయోగింతురు

గీ. ధామకలితుండనై శూరతరుఁడగునరుఁ
డొప్పెసఁగురుచిరయశో మహోదయతను।
రాఘవపాండవీయము. ద్వితీ. 80 పద్యము.

ఇట భారతార్థమందు సగురు చిర యశోమహోదయతిన్; ఘనమయిన చిరకీర్త్యతిశయములతోఁ గూడిన వాఁడవుటచేత; రామాయణార్థమందు, రుచిర యశోమహోదయతన్, ఒప్పెసఁగున్ అని వ్రాయఁబడినది. రామాయణార్థములోని యొసఁగు శబ్దములో నరసున్న యున్నందునను, భారతార్థములోని సాంస్కృతికసగురు శబ్దములో నరసున్న లేనందునను, బద్యపాఠసమయంబునఁ బరస్పరవిరుద్ధంబయినయను నాసికత్వానునాసికత్వధర్మంబు లొక్కమాఱుచ్ఛరింపఁగా శక్యంబులుగానందునను, నిట శ్లేషార్థమెట్లు పొసఁగునని యెవ్వరైన శంకింతురేని సావధానచిత్తంబుతో వినుండు అర

సున్న తనకుఁ బూర్వమందున్నయచ్చు, అనునాసికమయినట్లు గుఱుతని యీవఱలో జెప్పియున్నాఁడను కాబట్టి యొసఁగుశబ్దములోని 'అ'కారము నిత్యముగా ననునాసికముగాన ననునాసికముకానేరదు. కాని సంస్కృతమయినసగురుశబ్దములోని 'అ'కారము, అనునాసికముకూడఁ గావచ్చును. ప్రమాణము. 'అ, ఇ, ఉ, ఋ ఏషాం వర్ణానాం ప్రత్యేకమష్టాదశభేదాః' అని "ముఖనాసికావచనోనునాసికః, అనుసూత్రము క్రింద వ్రాయబడినది. యత్నపూర్వకముగా సర్వదాయనునాసికము కావలయునని యుచ్చరింపఁబడినయచ్చు, అననునాసికముగా నేరదు కాని సామాన్యముగా నుచ్చరింపఁబడిన యచ్చునుభయంబును గావచ్చునని సంస్కృతవ్యాకరణశాస్త్రమందుఁ బారిభాషికంబుగా మర్యాద సేయఁ బడినది. కాబట్టి యొసఁగు శబ్దములోని సకారము సానునాసికమయిన నుసగురుశబ్దములోని సకారము నిరనునాసికముగావఁ బన్యథాసమయంబున సకారము నిరనునాసికముగ నుచ్చరింపఁబడెనేని సానునాసికంబునకును గ్రహణంబు గలిగి రామాయణభారతార్థంబు లుభయంబును జొపంగును. ఇట్లు కిరణవాచకమైన వెలుఁగుశబ్దములోని లకారమువీఁదనున్న "ఉ"కారము సర్వదా యనునాసికముగాన ననునాసికము కానేరదు గాని, యావరణవాచకమైన వెలుగుశబ్దములోని "ఉ"కారము నిరనునాసికమయినందున శాస్త్రంబున ననునాసికముగూడ గ్రహింపవచ్చును. కావుననే వెలుగు మొదలగు శబ్దంబులకు నానార్థంబులుచెప్పిన నిఘంటుకారుల వాక్యంబును సమంజసంబగుచున్నది. సామాన్యముగా నుచ్చరింపఁబడినవర్ణం బనునాసికంబును గావచ్చుటకుఁ బరిభాషేందుశేఖరములోని మూటతొమ్మిదవపరిభాషలో నిట్లు వ్రాయఁబడియున్నది, "అభేదకాగుణాః। అసతి యత్నే స్వరూపేణోచ్చారితోగుణోభేదకోనవివక్షిత ఇత్యర్థః"॥ గుణశబ్దముచేతను దాత్తానుదాత్తస్వరితములే కాక యానునాసిక్యముగూడ నర్థమగుననుటకు "యవాత్సృతీయాస్త్రాపంచమా। అనునాసిక్యమేషామధికోగుణః"॥ అను పతంజలి భగవద్వాక్యంబు ప్రమాణంబుగాఁ బరిఢవిల్లుచున్నది. కావున నుపాయాంతరంబులేమిం జేసి పైనిం జూపిన సాంస్కృతికవ్యాకరణ సంకేతిత సంప్రదాయంబు ననుసరించియర్థబిందుపులున్న శ్లేషస్థలంబులయందు నిట్లుసవరణమగునని యుభయభాషానిరంకుశమైన యగాధపాండిత్యముగల మూరకవీంద్రాదుల యభిప్రాయమగునట్లు స్పష్టమగుచున్నది. పైనిం జూపిన భాష్యకారులవచనంబున నానునాసిక్యధర్మము గౌణధర్మముగాని ముఖ్యధర్మంబు గాదనుటకుఁ బన్యథుకనవక్ష

యంబున నట్టిధర్మంబును వివక్షసేయుచున్నారు శ్లేషార్థంబునకుం గొంత కలుగవనియే నాతాత్పర్యము. ఇట్లు ప్రమాణంబులుచూపినను ననునాసికంబుల (అనఁగా నరసున్నల) నంగీకరింపనివారికి జలభారావస్థలోఁగాక శాస్త్రీయావస్థలో నాసికతోఁ బ్రయోజనం బులేనందున నది యున్నను లేనిదియై "నవిద్యతేఽనాసికాస్థితి. యస్యాసా" అనువ్యుత్పత్త్యర్థమునుబట్టి నాసికాశబ్దంబు (లేనిది) మాత్రము తన్మతంబున సాధువయి యవయవంబు నిష్ఫలంబగుంగాక !!

పూర్ణానుస్వారము.

ఉదా:—(1) వంక (2) కంచె (3) పంద (4) వంట (5) కొంత (6) కొంప ఇత్యాదులయందుఁ గచటతపలకు ముందున్న పూర్ణేందు బింబాకారము పూర్ణానుస్వార మనంబడును. ఆబాలగోపాలమును పేర్ప్రతిష్ఠలఁబొంది విబుధులసంఘముఁ గడుపునిండాఁగఁ జేయునంతటి యానందంబును గొల్పుంజాలుచుఁ గువలయంబునకుఁ గన్నులపండువయ్యెడి యీపూర్ణేందుబింబాకారము తెలుంగుప్రపంచంబున వెలుంగుచుం డుమండఁగా నిట్టి యాకారము నామమాత్రావశిష్టమేకాని విధిచోదితంబుగాదని తెలుంగున సున్నకు సున్న పెట్టునట్టి యాధునికవాదం బొకటియుదయమందెడి. ఆవాదసారాంశ మేమనఁగా:—

(1) అంకః (2) క్రౌంచః (3) ఘంటా (4) దంతః (5) కంపః, ఇత్యాదిస్థలంబులందు నిట్లు ప్రథమావస్థలోఁ బూర్ణబిందువుండఁగా "అనుస్వారస్యయయి పరసవర్ణః" అనుపాణినిసూత్రంబునఁ (బరసవర్ణమంటిరి) పూర్ణబిందువునకు యయ్ప్రత్యాహారములోని వర్ణముపరమగుచుండఁగా సున్నకుఁ దర్వాతివర్ణముయొక్క వర్గములోని పఞ్చమాక్షరము నిత్యముగా నాదేశమగుననుటచేత (1) అఙ్కః (2) క్రౌఞ్చః (3) ఘణ్టా (4) దన్తః (5) కమ్పః, అని క్రమముగ సంస్కృతభాషలో ఙ, ఞ, ణ, న, మ, లాదేశములగుచున్నవిగదా? అనఁగాఁ బూర్ణబిందువునకుఁ గంఠ్యములగు (గుట్టరల్) క, ఖ, గ, ఘ, ఙ, లు పరమగుచో ఙకారమును; తాలవ్యములౌ (పలటల్సు) చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ, లు పరమగుచో, ఞకారమును; మూర్ధన్యములౌ (సెరిబ్రల్సు) ట, ఠ, డ, ఢ, ణ, లు పరమగుచో ణకారమును; దంత్యములౌ (డెంటల్సు) త, థ, ద, ధ, న, లు పరమగుచో నకారము; ఓష్ఠ్యములౌ (లాబ్యల్సు) ప, ఫ,

బ, భ, మ, లు పరములగుచో మకారమును, య, వ, ల, లు పరములగుచోఁ గ్రమముగాన నునాసికములగు. య, వ, ల; లను నాదేశములగుట (సున్నకు) నియతము.

“అంకః”—ఇచట బిందువునకుఁ గకారము పరముగనుండఁగాఁ బరసవర్ణ మువచ్చుటచేతఁ గంఠ్యంబులై (గట్టువల్ల) కవర్గీయంబులైన యీరువర్ణంబులును
(1) (2)
స్థానార్థ్యంతరయత్నవిశేషంబున సవర్ణంబులౌటఁజేసియీస్థానంబునఁ బ్రాప్తంబగుచున్నను, “నాసికానుస్వారస్య” అని యానునాసిక్యగుణంబుగల (చేపట్) బిందువునకున నట్టి గుణంబుగల యంతరతము (సన్నిహితము) వర్ణంబే యాదేశమై రాఁదగినది గావున “యథాతృతీయాస్తథా పంచమా ఆనునాసిక్యవర్జమ్। ఆనునాసిక్యమేషా మధికో గుణః” అను తుల్యాస్య సూత్రస్థభాష్య ప్రకారంబున ననునాసికంబులగు ఙ ఞ ణ న మ లై దింటిలోఁ బ్రకృతంబునఁ గంఠ్యత్వాదిసర్వగుణంబులఁ గకారమునకు సవర్ణంబును బాహ్యప్రయత్నమైన యానునాసిక్యగుణంబునం జేసి బిందువునకు నంతరతమంబును (సన్నిహితమంబును) నైన ఙకారమే యిట నాదేశమైన “అఙ్కః” అనురూపం బేర్పడెనని యెఱుంగునది. ప్రకృతంబున నాదేశమైన ఙకారమందుఁ బరవర్ణమైన కకారమందలి

(1) (2)
కంఠ్యత్వంబును స్థానియైన బిందువునందలి యానునాసిక్యంబు నిట్టిసర్వసామ్యంబును నమరియుండుట స్పష్టమగుచున్నది. ఇట్లే “క్రౌఞ్చః”-అనుచోటను బిందువునకు బర

(1) (2)
వర్ణమైన చకారమందలి తాలవ్యత్వంబును స్థానియైన బిందువునందలి యానునాసిక్యంబు నుగలిగిన ఞకారమాదేశమాయెనది.

[1] [2]
షణ్టా—ఇచట మూర్ధన్యత్వానునాసిక్యసర్వసామ్యముగల ణకారమాదేశము.

[1] (2)
దన్తః—ఇచట దంత్యత్వానునాసిక్యసర్వసామ్యముగల నకారాదేశము.

[1] [2]

కమ్పః—ఇట బిందువునకు నోష్ఠ్యత్వాను నాసిక్యసాధర్మ్యము గల మకారాదేశము.

ఇట్లు గీర్వాణభాషావ్యాకరణకర్తయైన పాణిని మునీంద్రుండు తన సంపూర్ణానుభవంబునం జేసి "అనుస్వారస్యయయి పరసవర్ణః" అనుసూత్రంబును రచియించి సంస్కృతపదంబులందలి బిందువునకు ననునాసికంబులగు పంచమవర్ణంబు లాదేశంబులుగా విధించె. ఆసూత్రము సంస్కృతభాషానిమిత్తమే రచియింపంబడినను యుక్తియుక్తమైన మన యనుభవంబును బరిశీలింపగాం దెలుంగుభాషయందుంగూడ నల్లసూత్రం బుపయోగింపకతీరదు. తెలుంగువ్యాకరణమున సూత్రము లేకున్నను దెలుంగుభాషలో సానుస్వారంబులనుకొన్న ప్రదేశంబులందు ననునాసికములౌ పంచమవర్ణంబుల పలుకుబడియే బలాత్కరించి యనుభవసిద్ధంబుగాం గానంబడెడి. అందున (1) వంక (2) కంచె (3) వంట (4) కొంత (5) కొంప—ఇత్యాదిపదంబులు (1) వఙ్క (2) కఞ్చె [3] వణ్ట [4] కొన్త [5] కొమ్ప—అని ఙ, ఞ, ణ, న, మ, లతో సంయుక్తములు సేసి లిఖింపవలయు. ఇట్లు పరుషసరళంబులకు ముందు సున్నలనుకొన్న ప్రదేశంబులెల్లం బంచమవర్ణంబులతో నిండియుండునని గ్రహింపునది. మఱియు, పంచ, సంజ—ఇత్యాదిపంక్తి చ, జస్థలంబులందుం దాలవ్యమైన ఞకారము బిందువునకుం బరవర్ణములైన దంత్య చజలకు సవర్ణము గానందున నిచ్చట బిందువునకు ఞకారము రానేరదు. అట్టి చ, జ, లకు దంత్యమైన నకారమే సవర్ణంబుగాన నట్టి శబ్దంబులు నకారయుక్తంబులు సేసి, పన్చ, సన్జ, ఇత్యాదివిధంబుగా వ్రాయవలయును. వఙ్క ఇత్యాదితెలుంగు శబ్దంబులు సంస్కృతపదంబులువోలె పంచమవర్ణయుక్తంబులు కాననే యీవక్ష్యమాణంబులగు నాంధ్రకవితాపితామహాది ప్రయోగంబులు సంగతము లగుచున్నవి:—

(1) ఉ॥ అఙ్కముఁజేరి శైలతనయాస్తన దుగ్ధము లానువేళ బా
ల్యాఙ్కవిచేష్టఁ దొండమున నవ్వలిచన్గ బళింపఁబోయి యా
వఙ్కఁగుచంబుగాన కహివల్లభహారముఁ గాంచిరే మృణా
ళాఙ్కురశంక నంటెడుగజాస్యునిఁగొల్తు నభీష్టసిద్ధికిన్॥

మను ౧౪

(2) ఉ॥ పాణ్డవ వంశవర్య పటుపాపవినాశని యైనయిక్కథన్
నిణ్డుమనంబులో వినుట నీవు కృతార్థుఁడ వైతి శాశ్వతా
ఖణ్డసుఖాత్మువిష్ణు నధిక స్థిరభక్తి సమాశ్రయింపు నీ
కొణ్డొకఁడేల యిమ్మెయి మహోన్నతిఁ జేయు జగత్త్రయంబునన్॥ భార-
శాం ౯, ౪

మొదటిపద్యమునందు (1) అఙ్క (2) అఙ్కుర, ఇత్యాదిపదంబులందుఁ బైని నుదాహరించిన సాంస్కృతిక వ్యాకరణసూత్రమునను సరించి ఙకారము తప్పనందునఁ బ్రాసస్థానంబున ఙకార కకారసంయోగంబుండకతీరదు. వఙ్కశబ్దంబు తెలుంగు శబ్దంబైనను సాంస్కృతిక భాషాసంప్రదాయానుసారంబుగాఁ బ్రాసస్థానమందు ఙకార కకారసంయోగంబు గల్గినందుననే సంయుక్తప్రాసంబునఁ బద్యంబు శాస్త్రీయమై సముంజస మగుచున్నయది. అట్లె రెండవపద్యమునందుఁ బాణ్డవేత్యాదిశబ్దములందుఁ బాణినీయ వ్యాకరణంబున ణకార డకారసంయోగంబు ప్రాసస్థానంబున నుండకతీరదు. నిణ్డొ ఒణ్డుఁ ఈతెలుంగుశబ్దంబులందును సాంస్కృతికవ్యాకరణ సంప్రదాయంబున, ణకార డకార సంయోగంబుండినందుననే నాల్గుపాదములయందును సంయుక్తప్రాసంబైనందున బద్యంబుశాస్త్రీయంబై రమణీయంబగుచున్నయది. ఇట్లేతక్కిన వర్గాక్షరములయందును నూహించుకొనునది. అవి యిట్లు కొందఱు తమవాచోయుక్తులు విజృంభింపఁ జేయుదురుకాని యీమతంబు నన్నయభట్టారక తిక్కనసోమయాజి ప్రభృతి సకలవిద్వద్వరేణ్యులకును సమ్మతంబుగాదు. పంచమవర్ణంబులు రాక తెలుంగుశబ్దంబులందు బిందువులే నిల్చునని ప్రాచీనులతాత్పర్యంబు. పైనింజూపినపద్యంబులయందుఁ బ్రాసంబెట్లుసంగతంబగుకేనివినుండు. పైపద్యంబున, "అఙ్కము" "అఙ్కుర" ఇత్యాదిశబ్దంబులయందు
(1) (2)
ప్రాసస్థలంబున సానునాసిక్య కంఠ్యత్వధర్మద్వయంబుగల ఙకారంబును వెంబడించి కేవల
1)
కంఠ్యత్వధర్మంబుగల కకారంబునివ్వటిల్లుచున్నది. అనఁగాఁ బ్రాసస్థానీయమైన "ఙ్క" అనునట్టి విశిష్టమందు సానునాసిక్యంబొకధర్మంబును గంఠ్యత్వధర్మంబులు రెండును గల్గియుండుట స్పష్టమగుచున్నయది. ఇటఁ బ్రాసస్థానంబున నొకసానునాసిక్యంబును)
ద్విగుణకంఠ్యత్వంబును దేజరిల్లుచుండు. (హియర్ ఇన్ది ప్లేస్ ఆఫ్ ప్రాస (ఙ్క'

డెంటల్ నజేసల్ సౌండ్ ఎండ్ టు గటరల్ సౌండ్స్) ప్రాచీనుల మతం గాన "సంక్" అనునట్టి తెలుఁగుశబ్దంబున సాంస్కృతికసూత్రము ప్రవర్తిల్లక పంచమవర్ణము రానందునఁ బ్రాసస్థానమందలి బిందుపూర్వక కకారమందు(ంక్)నానాసిక్యధర్మమొక్కటియు(బిందువునందు) కంఠ్యత్వధర్మంబొక్కటియు (కకారమందు) వర్తిల్లుచుండు. (హియర్ ఇన్ ది ప్లేస్ ఆఫ్ ప్రాస (ంక్) నజ్ నేసల్ సౌండ్ అండ్ నజ్ గట్టరల్ సౌండ్ అనఁగా నేకాననాసిక్యంబును ద్వితీయకంఠ్యత్వంబునుగల ధ్వని, అనుశబ్దముగంటె, నేకాననాసిక్యమును నేకకంఠ్యత్వమునుగల "సం" అనుశబ్దంబొక్కకంఠ్యగత్వంబులు నసంగ్రహమువకుటస్పష్టపడునుండుఁగాన నిటువెట్టు ప్రాసంబు చెల్లునని యిరువురిమతముల తాత్పర్యము. కాని యిచటఁ గంఠ్యద్విత్వంబులొక్కటి తగ్గించుటమాత్రమునఁ బ్రాసభంగంబు రాదని యేపూర్వుల యభిప్రాయము: ఇట్టిస్థలిపులాకన్యాయంబున నీక్రింది భారతప్రయోగంబు ప్రమాణంబుగాఁ జూపెద:—

ఉ॥ క్షత్రియనామమ్మై ధరణిఁ గాఁనగఁ బుట్టినవారు బ్రాహ్మణ । క్షత్రియవైశ్యశూద్రులనఁగాఁగల నాలుగుజాతులన్ స్వజా । తిత్రము దప్పకుండఁగఁ బరీక్షితిగాచినయట్లు నామనాం । ధాత్రిరఘుక్షితీశులు మొదంబునఁ గాచిరె? యేయుగంబునన్॥ భా- ఆది ౨ ఆ:

॥శ్లో॥ సక్షత్రియస్త్రాణసహస్రతాంయ । ప్రత్యుద్యయౌ కర్మసాయస్య కీః । నరాన్ ద్వయాం యదృచ్ఛాగతేషు । గన్వ్యసంసార హతామిన్ క్షిమ్॥ కిరాతార్జునీయము. 3 స:— ఈభారవి కవికృతశ్లోకమందలి క్షత్రియశబ్దంబునకు "క్షతాత్ త్రాయతే క్షత్త్రమ్" అనియు, క్షతః (క్విప్ప్రత్యయాంత పంచమ్యంతము) త్రాయతే క్షత్త్రమ్ (క్షత్రియకులం) అనియుద్వివిధంబుగా మల్లినాథవ్యాఖ్యయందు వ్యుత్పత్తి వ్రాసి తజ్జాతియందుఁబుట్టినవాఁడుగాన క్షత్రియుఁడని (క్షత్త్రాద్ఘః ౪ ౧ పా ౧ సూ ౧౩౮) సూత్రకారుని యభిప్రాయము వెల్లడింపఁబడియె. కావున భారవిప్రముఖసమస్తకవులమతమందును క్షత్రియశబ్దమందుఁ దకారద్విత్వంబులేదు. అందునఁ బైపద్యములోఁ బ్రథమద్వితీయపాదములందుఁ బ్రాసస్థానమున "త్రి" అనుచోటున తకారద్విత్వంబు అనఁగా ద్వితీయదంత్యత్వంబుండదు (డబుల్ డెంటల్ సౌండ్) తీరదు. (క్షత్ + త్ర). నాఁడనవాన ప్రాసస్థానములోని నాల్గ్రపదమందున్న త్రశబ్దమునందు "అకబిన" అని పాణినీయసూత్రమునఁ గకారద్విత్వమును చేసినట్లు ఏకవచనము, సుల్లన

పాదమందలిమాంధాతృశబ్దములోని తృశబ్దమునందు ద్వితీయతకారము రానేరదు. ఇచట మాంధాతృశబ్దముయొక్క ఋకారమునకు సమాసపరిచ్ఛేదమందలి యిరువదినాల్గవసూత్రమున ద్వంద్వంబున రేఫాదేశముచ్యోంగావునఁ దెలుంగువ్యాకరణంబునందైన రేఫవర్ణంబు పరమగుచో "అచిర" అను సాంప్రతిక వ్యాకరణసూత్రమునఁ దకారద్విత్వంబు లేఁ జాలదని స్పష్టము. అందున మాంధాతృశబ్దమందలి త్రశబ్దమునందు ద్విగుణదంత్యత్వము లేకపోఁగా సంయుక్తద్విత్వములగల తక్కిన మూఁడుపాదములలోని ప్రాసంబులతో జతగూడ ప్రాసం బెట్లుగలుగుటకు సమాణంబయి శాస్త్రీయంబగునదా? కాఁబట్టి ద్విగుణదంత్యత్వసంయుక్తత్వాగుణ (డబుల్ డెంటల్ సౌండ్ ఎస్పిరేటెడ్ గట్టరల్ సౌండ్ ఎను) వన్నియుబట్టీగాకకాఁగు మాత్రంబునఁ బ్రాసాగులలో నవివక్షితములన్న సిద్ధాంతము స్థిరపడుచున్నది. అగుటచేనే పద్యములోని పత్తుగపాదమందలి ప్రాసంబు దోషనిరాసంబయినదని యూహించవలది. అట్లే పరిష్కృతంబున "అర్క, అర్క" ఇత్యాదులయందుఁ బ్రాసస్థానమున ద్విగుణకంఠ్యత్వాభావమున్నను

"వంక" ఇత్యాదులందు ననేకకంఠ్యత్వమున్నను

అట్టి ద్విత్వంబవివక్షితము గాన నయ్యవి ప్రాసాగులలోఁ బరస్పరంబు ప్రతిభటంబులయి చెల్లనగునని పద్యపాఠంబు తెలుపుచున్నది. కావుననే యీ క్రిందిపద్యముల యందు ప్రాసము సంగతమగుచున్నది.

కం॥ మిన్నేఱుపాదమువర్థం భం నాభిని కుసుమశరుఁ జనంగాంచిన నీ పాన్నిగ్యము దొరకుటకై । పన్నిదమే యెఱుఁగ నిన్ను సనకాదులజా॥ పైపద్యమునందు రెండవపాదం బునంగాక తక్కినపాదత్రయమునందును (నకారము దంత్యమును నాసిక్యముగావున) నకారద్వయమందు దంత్యతాద్విత్వ నాసిక్యతాద్విత్వంబులు.

వెలయుచున్నవి. రెండవపాదమందు "తంనాభి" అనుచోటున ద్విగుణనాసిక్యమును లేకదంత్యత్వంబును

వినబడుచున్నవి. ఇట్టి యీపద్యద్వితీయపాదప్రాసస్థానంబున నుండవలసిన ద్విగుణదంత్యత్వములో నొక దంత్యత్వధర్మంబునకు లోపంబు వచ్చినను, నయ్యది యవివక్షితమైనందుననే యనునాసికప్రాస సంజ్ఞను బ్రాసంబు చెల్లనగునని లక్షణవేత్తలు "తే॥ తనుపుఁదాము ద్విత్వాబులై తనరునవియుఁ। బూర్ణబిందువు దాపలఁ

బోరయునవియుఁ గలసి యనునాసికప్రాసములను బేర న. మ లనురుఁ గావ్య ముల యందుఁ దమకుఁ దాను'' అని శాసించుచున్నారు స్థిరమైననకారము మకారము నుపరముగఁ జో బూర్వనకారమునకు బిందువుపయితము రాఁదగునన్న మతంబున నిట్లు లక్షణపద్యము రచియింపఁబడియె. (సంధిపరి [19] సూత్రవ్యాఖ్యలోఁ జర్చించినయంశమును జూడుఁడు) కం తమ్ములను మల్లికాకుసు। మమ్ములమరువాఁపత్త్రిమాలికలను భక్తింమురసంహారు పూజలు। సమ్మదమునఁ బలుపఁ గలుగు సకలార్థమ్ముల్. కం॥ ఇమ్మహిని మునులచేవెల। సెంముసు కావ్యములు ''నాన్నృషిఃకురుతే కా! వ్యమ్మనువచనార్థంపుర్। సమ్మతిఁగలివేళ సుకవిజనశేమానుల్। [అప్పకవి] ఇట మొదటిపద్యముయొక్క తృతీయపాదమందలి ప్రాసస్థానంబునను రెండవపద్యములో ద్వితీయపాదప్రాసస్థానంబునను మండఁదగిన యోష్ఠ్యద్వ్యోష్ఠ్యమ్ములో నొకటి తక్కువయైనను నవివక్షం జేసి యనునాసికప్రాసమను పేరున ప్రాసంబు విధింపంబడియె

ఇకను ప్రాసస్థానములోని ''క్క'' అనుశబ్దంబు సంయుక్తంబును, వేఱొక ప్రాసస్థానమందలి ''ంక'' అనుశబ్దంబసంయుక్తంబును నగుచుండఁగా, సంయుక్తాసంయుక్తంబులకు నెట్లుసంయుక్తప్రాసంబు చెల్లునని శంకింపఁ రేని వినుండు. [1] అనుస్వారము [ం] [2] విసర్గము (ః) (3) జిహ్వామూలీయము (ఁక) [4] ఉపధ్మానీయము (ఃప) ''అఇఉణ్'' సూత్రములో, అకారము తర్వాతను శర్వర్ణముల నువ్యవుంగును [శ, ష, స] పఠింపవలయునని ''హయవరట్'' సూత్ర భాష్యమందు నుద్ఘోషింపంబడియె. అట్లుపఠింపుటం జేసి యను స్వారాదులచ్చులనియు హల్లులనియుఁగూడ శాస్త్రంబున వాడంబడును. ఉపధ్మానీయము (ఃప) హల్లుగూడ నైనందులకు ఫలంబిట్లు మహాభాష్యంబున నాకాంక్షింపఁబడియె. "ఉః జ" (ఆర్జవే) అనుధాతువునకుపధ్మానీయ ముపధ (   )గాన నట్టి యుపధ్మానీయము నకు "ఝలాంజశ్ఝశి" అనుసూత్రంబున "బ" కారంబు రాఁగానైన సుబంతం "ఉబ్జకః" అనియుండు. దీనికి సంబోధనాంతము "ఉబ్జక!" అనియగును. (ఇట మూ (డంకెపుల్లకమునకు గుఱుతు.) (ఇచ్చట "గుణోరన్మతో సంశ్యస్యాప్యేకైకస్య ప్రాచామ్ "అ ౮ పా ౨ సూ ౮౬) అనుసూత్రమున బకారజకారసంయోగమునకు ముందుండి గురువైన యుబ్జిశబ్దమందలి యు [ఉ] కారముకు లఘుత్వంబువచ్చునని యుదాహరించి

పిమ్మటను "పూర్వత్రాసిద్ధమ్" అనుశాస్త్రము ననుసరించి, పూర్వంబైన ప్లుతంబుచేయు నట్టి సమయంబునఁ బరశాస్త్రాదేశమైన బకారంబసిద్ధంబుగాఁగా బకారస్థానియైన యు పధ్మానీయంబే యుదాహరణమందుఁ గనఁబడుటంజేసి హల్ సంయోగమునకు ముందు న్నయు [ఉ] కారము కానందున నియ్యది గురువుగాదనియు నంగుడఁ బ్లుతంబు రాద నియుఁ బతంజలిభగవానులు శంకించుకొని శర్వర్ణంబుల (శ, ష, స) మధ్యమందుఁ బఠిం పఁబడి నందున నుపధ్మానీయానుస్వారాదులు హల్లులనియు నిట నుపధ్మానీయ జకార సంయోగంబునకు ముందుండుటంజేసి గురువగుచున్న యుజ్జ్వకశబ్దము మొదటి యు [ఉ కారమునకుఁ బ్లుతంబు నిర్బాధమనియు సమాధానంబు చెప్పిరి. అట్లే ప్రకృతంబునను, న నుస్వారము శర్వర్ణములనడుమను [శ, ష, స] బఠింపఁబడుటంజేసి హల్వర్ణంబు గావున "ంక" ఇత్యాదులయందలి బిందుకారాదుల సంబంధము సంయుక్తంబై యన్యపాద ములయందలి జకారకకారాది సంయుక్తంబునకుఁ బ్రతిబంధకమగు సంయుక్తప్రాసం బునకుఁ బైపద్యంబులందు భంగంబు కలుగనేరదు అనుస్వారము హల్లుగావుననే బిందు పూర్వకమైన యీక్రింది నకారాదిప్రాసంబులు, ఈహకారమకారాది సంయుక్తములం బోలె సంయుక్తంబులైనందున వానికి ముందక్షరమ్ములు [అనఁగాఁ బాదాదివర్ణంబులు) హ్రస్వంబును దీర్ఘంబునుగూడఁ గావచ్చును.

ఉదా:—కం॥ అంఘనకుఁ గొఱయొవెన్నెల గంధర్వాంగనల పొందుగాదని సం పాదించి రాఘవునఁ గూలెదకట దవాంఘము వెలుఁగుగనిపొంద నడఁగినభంగిన్ ॥ మను ౨ ఆ:

కం॥ బ్రాహ్మణుఁడింద్రియవశగతి జిహ్మపరశైకనిపుణచిత్తజనితాజిహ్మగము లపాలైచెడు బ్రహ్మనందాధిరాజ్యపదవీస్యుతుఁడై మను ౩ ఆ

ఆ॥ వె॥ క్రిందజడ్డలును బిలుంపబిందువులును నూఁదిప్రాసములకునుండెనేని । హ్రస్వమొకటిదీర్ఘమొకటియొకటి వాని మొదలనిలుపవచ్చునెందు॥ అనిలక్షణ గ్రంథంబులయందు బిందువులను విశేషించి పేర్కొనుట యనోద్దేశపక్షగ్రాహులకు స్పష్టార్థమేకాని వేఱేప్రయోజనంబు లేదని తెలియునది.

ఇచటఁ గొందఱుబుద్ధిమంతు లిట్లు శంకింతురు:—పైనిజూపఁబడిన భారతాది [illegible] నవంబునఁ గాంచిరి

యేయుగంబునన్॥" అని యిట్లు మాంధాతృశబ్దపాఠంబు ఋకారముతోనే యుండవల్ల యునుగాని "మాం। ధాత్రిరఘుక్షితీశులు" అని క్రావడితోఁ బఠింపఁగూడదు. కావుననే యప్పకవి "వ॥ మాంధాతృశబ్దము ఋకారాంతము గనుకఁ దకారముక్రింద నున్నది ఋటుత్వమునకేగాని క్రావడిగాదు" అనియుద్ఘోషించుచు సంయుతాసంయుత ప్రాసంబునొద్ద నీపద్యమును ఋకారాంతమాంధాతృశబ్దపాఠముతో నుదాహరించెఁగదా కాఁబట్టి పద్యములోని "మాంధాత్రిరఘుక్షితీశు" లన్న యభూతపూర్వపాఠంబును బరిష్కరించుకొని పూర్వోద్దిష్టంబయిన వాచోయుక్తిపాటవప్రకటనంబు వృథాప్రయాసంబేకాని వేఱొకటిగాదని కొందఱవాంతరశంక శంకించెదరు. అట్లులనవలదు. మేమివఱలో సమాసపరిచ్ఛేదములోని (24) సూత్రమునొద్ద నీపద్యముదాహరించి ప్రకృతంబున వక్తవ్యాంశము శబ్దసాధుత్వనిర్ణయంబేయని యెంచుకొని ఋకారయుక్తపాఠంబును రేఫయుక్తపాఠంబును నుభయంబును వ్యాకరణప్రకారంబున సాధువులని స్థూలదృష్టిని "తుష్యతు దుర్జనః" అను న్యాయంబున సిద్ధాంతము చేసితిమిగాని పద్యలక్షణంబునకు భంగంబుగలిగింపకుండ నేపాఠము సాధీయముగానున్నదో నిశ్చయించి ప్రదర్శించుట యవశిష్టంబైనది. ప్రకృతవక్తవ్యాంశంబునకుఁ బెక్కులుదాహరణపద్యంబులున్నను "ఏకక్రియాద్వ్యర్థకరీబభూవ" అను న్యాయంబున రేఫయుక్తపాఠంబే పద్యలక్షణంబునకు సమన్వయంబుగా గానున్నదని చర్చాపూర్వకంబుగా నిశ్చయించుటకుఁగూడ నా పద్యమే యిప్పటి వక్తవ్యాంశంబున కుదాహరించితిమి. కాన సావధానమనంబున నాకర్ణింపవలయు. తే. గీ. రలలు తమక్రింద జడ్డలై క్రాలువ్రాలు। ప్రాసవర్ణంబులైనాని బాసియైనఁ గూడియైనను బెడయుపలుకుల నిలుచు సంయుతాసంయుతప్రాసపంక్తిఁ జెడదరి॥ ॥ అప్పకవీయము 3 ఆశ్వాసము। అర్థము, క్రావడితోఁగాని లేక లాముడితోఁగాని సంయుతములైన హల్లులతోఁ గేవల (అసంయుతము ల) హల్లులు గూడఁ బ్రాసంబులుగా నుండఁదగునని ఫలితార్థము.

పైలక్షణపద్యంబునుబట్టి భారతములోని ప్రకృతపద్యంబును ఋకారయుక్తమాంధాతృశబ్దముతో రేఫసంయుతమునకు నిట్టు లుదాహరణముగానిచ్చె.:—

ఉ. క్షత్త్రియవంశ్యులై ధరణిఁ గావఁగఁ బుట్టినవారు బ్రాహ్మణ
క్షత్త్రియవైశ్యశూద్రులఁ గాఁదగునాలుగుజాతులన్ స్వచా

రిత్రముఁ దప్పకుండఁగఁ బరీక్షితు కాచినయట్లు రామమాం
ధాతృరఘుక్షితీశులు ముదంబునఁ గాచిరె? యేయుగంబునన్. భా. ఆది-౨ ఆ.

ఈపద్యమునందు "క్షత్త్రియ, చారిత్ర" అని తక్కిన పాదములందుఁ బ్రాసము రేఫసంయుతంబై నాల్గవపాదమందు "మాంధాతృ" అని రేఫహల్లుతో సంయుక్తముగాక కేవలమును బ్రాసతకారము ఋకారాచ్చుతో నున్నను బైలక్షణపద్యము ననుసరించి ప్రాసంబు చెల్లునని యప్పకవి తాత్పర్యము. ఈపద్యము రేఫశ్లిష్టమునొద్ద నుదాహరించుట కేవలముఁ బ్రమాదాయత్తము. రేఫయుక్తాక్షరమును రేఫహీనాక్షరమును బరస్పరముఁ బ్రాసముగా నుండఁదగియున్నను "క్షత్త్రియ, చారిత్ర" అని హ్రస్వపూర్వకమైన సంయుక్తతకారముతో "మాంధాతృ" అనుచోటున సంయుక్తముగాని తకారము దీర్ఘపూర్వకంబై యెట్టులు ప్రాసంబుగా నుండ జాలును? ఆ. వె. క్రిందజడ్డలును బిందువులును గూఁడి ప్రాసములకు నుండెనేని। హ్రస్వమొకటి నిడుపయక్షరంబొక్కటి। వానిమొదల నిలుపవచ్చు నెందు॥ అను లక్షణపద్యము ననుసరించి సంయుక్తప్రాసంబునకును బిందుపూర్వకప్రాసంబునకును బూర్వమందే హ్రస్వదీర్ఘనియమము లేక యచ్చు నిలిచియుండవచ్చును గాని సంయుక్తముగాని కేవలప్రాసాక్షరమునకుఁ బూర్వమున నటులుండఁగూడదని లక్షణము చాటుచుండఁగాఁ బ్రకృతంబున "క్షత్త్రియ" ఇత్యాదులయందు హ్రస్వపూర్వకమైన సంయుక్తతకారప్రాసంబునకు "మాంధాతృ" అను నాల్గవపాదమందు సంయుక్తముగాని కేవల తకారప్రాసంబు దీర్ఘపూర్వకంబై ప్రతిష్టంబుగా నెట్టులుండఁజాలును? ఒకవేళ గీ. రలలు శమ క్రింద జడ్డలై ప్రాలువాలు...॥ అనెడివిధి "ఆ. వె. క్రిందజడ్డలును బిందువులును...." అనునట్టివిధిని సయితము బాధించి ప్రవర్తిల్లును గాన నిటదీర్ఘపూర్వకమైన యసంయుక్తతకారము హ్రస్వపూర్వకమైన సంయుక్తతకారప్రాసంబులు బ్రతిఘటించి ప్రాసంబుగా నుండవచ్చునందు రేని యటులు వచింపఁగూడదు.

శా. నాతోమార్కొనలేరు నిర్జరపురీనాగేంద్ర బృందారకా
రాతుల్ మున్నుగ దేవసంఘములు ఘోరాధీర సంగ్రామ కం
డూతి త్రైలోక్యమునందుఁ గల్గఁడు రణం బెవ్వోట లేకుండఁగా
జేతుల్ త్రుప్పు వృథాభరంబగుచు వచ్చెన్ దేవ యీ మేనికిన్. (పోము హరివంశము

గీ. వాక్త్రినేత్రాంగనాకచీకత్తులధిక । సంభ్రమంబునఁ గుంభనికుంభదైత్య [కేలిడి.
హంత్రిఁబూజింపుదురుత్ర యీమంత్రములను స్తోత్రములుచేసి మంగళారాత్రి
(దేవీవిజయము.

ఇత్యాదిసోదాహృత పద్యంబులందే దీర్ఘపూర్వకంబులును, సంయుక్తంబులును; బిందుపూర్వకంబులునైన ప్రాసస్థలంబులలో సావకాశమైనట్టి ‚‚గీ. వలలు తమ్రకింప జడ్డలై క్రాలుఁద్రాలు॥ అనునట్టివిధి చరితార్థమైనంగున అ॥ వె॥ ‚‚క్రింపజడ్డలను బిలుంగ బిందువులను॥ అనెడివిధి నెట్టులు బాధింపఁజాలును? కాఁబట్టి ‚‚మాం॥ ధాత్రిరఘుక్షితీశులం ముదంబున గాంచిరే? యేయుగంబునన్'' అను రేఫయుక్తమే పద్యలక్షణానుకూలంబుగానట్టిపాఠంబే ప్రశస్తంబు. ఈ ‚‚మాంధాత్ర'' పద్యంబునఁ ద్వితీయపాదత్రియంబునందలి ప్రాసములు హ్రస్వపూర్వకంబులైనను జతుర్థపాదంబున దీర్ఘపూర్వకంబైనను సర్వత్రసంయుక్తస్థలంబుగానఁ బూర్వోక్తవిధిచేతను నిర్బాధంబని యెఱుంగునది. ఈసమస్తము ప్రశస్తముగా నవలోకనము సేసియే యడిదము సూరకవి ‚‚గీ॥ ధరఋకారాంత శబ్దంబు ద్వంద్వమైన। రేఫమగుమఁ బిత్రర్షిల్లు వృషముగాను। పతిపరహాయ వాగ్వధూనేత్ర (వాగ్వధూనేత్రు-వాణీపతి) ముఖసు।రాభివందితపాదాబ్జయన్నయట్లు'' కవిసంప్రథమ 28 ల అనుపద్యలక్షణంబునకుఁ బ్రకృతపద్యములోని మాధాంతృశబ్దంబు రేఫాదేశయుక్తంబగుట యుక్తంబుగానెంచి యుదాహరణముగా నిర్దేశించె. కావున నట్లు ఖండించి నిశ్చయించిన యడిదము సూరకవీంద్రునియాశయంబే లెస్సయంబై ప్రబంధందులకు నెంతయు సంతసింపుమన్నారము.

ఈప్రకరణమందే, శా. లోకత్రాణరతింవదాదిను మహీలోకప్రవేశోత్కభా॥ పాౢక్ప్రప్రథమద్వితీయపద......అను రాఘవపాండవీయములోని పద్యమందలి ద్వితీయప్రాసంబును లకారశ్లిష్టమున కుదాహరణముగా నిడెందు సూపుటయు నొక ప్రామాదంబు. "ఋదుపధాచ్చాౢక్లృపిచృతేః" (అ 3 పా ౧ సూ ౧౧౦) ఇత్యాది సూత్రంబులవలన నయ్యది యచ్చుగాని హల్లుగాదు మఱియు నితండు కవికర్ణరసాయనములోని పద్యంబును బ్రమాణముగాఁ జూపి మాంధాతృశబ్దంబునఁ గ్రావడినిషేధింపను ఋకారాంతమని సాధించుట ద్వంద్వసమాసమందు ఋకారాంతములకు రేఫాదేశము

నన్నయంశము మఱచినట్లు తోఁచుచున్నది. కావుననే యీమాంధాతృశబ్దంబు భారతరచనా సమయంబున ఋకారములో నున్నదనియుఁ బూర్వోక్త రాఘవపాండవీయపద్యపాదప్రాసంబు లకారశ్లిష్టమనియు భ్రమియించి యేతత్కవిప్రయోగమూలకంబుగా రేఫలకార సంయుతప్రాసంబులు కేవల హల్లులతోఁగూడ హ్రస్వపూర్వకత్వ దీర్ఘపూర్వకత్వాదిసకల నియమముల నుచ్ఛేదించి యథేచ్ఛముగాఁ బ్రాసములై యుండవచ్చునని యెంచి యీకవి "గీ॥ పాఁడిద్రచ్చఁగనిమ్ము పాతంద్రికన్న! | వేఁడుకొనియెద నందాఁకఁ బండ్లుదినుము" అని తేటగీతిని రచియించి యుదాహరణములోఁ బ్రకృతాంశమును వికృతంబుగాఁ జేటుపఱుచుచుండె. కాఁబట్టి ప్రమాదబాహుళ్య భూయిష్ఠంబైన యీప్రకరణంబున నితం డుదాహరించిన ఋకారయుక్త ప్రాసంబు భ్రమాస్పదంబనియు స్వవాగ్బలునకు ముఖ్యాధారంబగు రేఫయుక్తమాంధాతృశబ్దపాఠంబె ప్రమాణంబనియుఁ బ్రకాశించుటకై ప్రసక్తానుప్రసంజన వశంబున నింతవఱకుఁ జర్చింపఁబడియెంగాన నిఁక విస్తరంబుతోఁ జాలును.

(2) అథవా, బ్రహ్మం బుపాదానకారణంబుగాఁగల యీప్రపంచంబు తత్త్వవేత్త దృష్టికిఁ గనంబడక కారణమైన బ్రహ్మంబె భాసిల్లునట్టులు. అనుస్వారం బుపాదానంబుగాఁగల పంచమవర్ణంబాంధ్రతత్త్వవేత్తలదృష్టికిఁ గానిపింపక కారణమైనయనుస్వారంబె యలరారుచుండెనని యూహించెద. వెండియు వేఱొకకారణంబుంగలదని తె

1 2 3

సెంచెదను. అవర్ణాతీతమయి, సద్వృత్తరూపరేఖావిలాసంబున నేకజన్మంబెత్తి ముక్తా

4 5 6

త్ముఁడైన యనుస్వారం బడుగిడినచోటునఁ బంచమవర్ణంబులై వికృతరూప రేఖావిలాసంబునఁ బలుపుట్టువులు (ముఖనాసికం బుభయమున జనించినవి) పుట్టి యంతేవాసులైన (మాతంగజాతీయములును, వర్గాంత్యములును) ఙకారాదులం జేనుపుట యర్హంబుగాదని యాంధ్రవిద్యావిశారదులైనబ్రహ్మణ్యులు సంశయించివానిని బహిష్కరించిరి. పూర్ణంబైన యాలోకంబు (నిండువెలుంగు=బ్రహ్మము) ధ్యానించి యాత్మోపకారం బగునని యెన్నిన పరిజ్ఞాతలు నిష్ఫలంబైన యీలోకంబును ఏవగించి వట్టులు కుణకంఠమై (బాహ్యప్రయత్నముగల) (ముక్కు) ముంగరయైన (నాసికయందు గోగినపరిభావము) పూర్ణానుస్వారంబుననే స్వకార్యసాఫల్యంబగునని యెంచి దానియాస్థానంబున

నుండి యాంధ్రభాషారహస్యవేత్తలు సర్వదా లోకులనోళ్లం బడుచుండెడి (ముఖస్థానాభ్యంతరప్రయత్నవంతములైన) యీయంత్యవర్ణంబులం బాలందోళికరిగాని యంతటిపరిపూర్ణులు వీని గుట్టుమట్టులు జాడం గట్టంజాలకపోయిరి యని యనంగూడదు.

ఞకారాదివర్ణంబు లాదేశంబుకాకుండనే యనుస్వారమాత్రమునం దెలుంగునం గార్యసాఫల్యమెట్టులగునని వారుతలంచిరో వినుండు.

(1) అఞ్చుః వఞ్చుకః—ఇత్యాదులయందు "అనుస్వారస్యయయి పరసవర్ణః" అను పాణినీయసూత్రంబున ననుస్వారాదేశంబయిన ఞకారాదులు, తత్సమభాషాభాగంబున నట్టిశబ్దంబులు తెలుంగులోనికి నేతెంచినతోడనే, తమకుస్థానియైన యనుస్వారస్వరూపంబు నాంధ్రభాషామర్యాదం జేసి యొందుచుండెడి. (1) రోచి, రోచులు (2) వీచి, వీచులు (3) వాజి, వాజులు—ఇత్యాదులయందు నాంధ్రభాషాపరిపాటింబట్టి భాషాంతరీయమైన దంత్య చ, జ, లచేతను సయితము ప్రాతిపదికంబులోని సాంస్కృతిక తాలవ్య చ, జ, లకు వికారంబుగలిగినప్పుడు తత్సమత్వంబు నకు భంగంబు కలుగకయుండంగా నిపుడనునాసికవర్ణంబులు తమస్థానియైన బిందుస్వరూపంబును నొందినంత మాత్రమున నట్టి తత్సమత్వవ్యవహారంబునకుం గొఱంత రానేరదనియే వారి తాత్పర్యము.

---

(1) అనుస్వార, విసర్గ, జిహ్వామూలీయో, పధ్మానీయములు, 'అ ఇ ఉ ణ్' అనెడి సూత్రములోని యకారము తర్వాతం బఠింపంబడెనని భాష్యము స్మరించునది; అనింద్యమైనదనియు నర్థాంతరము.

(2) వర్తులాకారమయినది; మంచిపరివర్తనయు, మంచిరూపము, విలాసముగలదని యర్థాంతరము. (3) ఏకపాద్యాం=నాసికాయాంజన్మ: (సర్వనామమునకు వృత్తియందు పుంవత్త్వము) నాసిక యొక్క దానియందే పుట్టినది; ఒకజన్మమెయెత్తి అనుటచే జన్మాంతరమునకుం దగిన పాపములేక పుణ్యముగలదనియు నర్థాంతరము. (4) ముత్యమువలెనున్నది; జీవన్ముక్తమయినదనియు నర్థాంతరము. (5) వర్గములోనైదవ వర్ణంబులు; అంత్యవర్ణములోనివనియు నర్థాంతరము. (6) వ్రాయుటలో భేదముగలవని ఫలితార్థము; వేదరూపుం వేదోష్టయుగలని యర్థాంతరము,

అజ్ఞ — అనెడి జకారఘటితశబ్దంబున "జ్ఞ" అనునట్టి విశిష్టములోనుండిన జకారమందు సానునాసిక్యకంఠ్యత్వములు, గ్రింది కకారమందుఁ గంఠ్యత్వము నున్నది గాన నట్టిసముదాయమందు నేకానునాసిక్య ద్విగుణకంఠ్యత్వంబులు వెలయుచుండు నని యూహలలోఁ జెప్పితిని.

అంక — అనెడి యనుస్వారయుక్తరూపమందున్న "ంక" అనునట్టి సముదాయములోనుండిన బిందువునకు సానునాసిక్యసర్వంబును, తర్వాతి కకారమందుఁ గంఠ్యత్వము నున్నవి గావున నట్టిసంఘాతమందు నేకానునాసిక్యకంఠ్యత్వములు వర్తిల్లుచుండు. కనుక పైరూపద్వయంబులోఁ దారతమ్యము విమర్శించినచో నుభయత్ర యానునాసిక్యకంఠ్యత్వములు సమానముగానే యుండెంగాని రెండవరూపంబునఁ గంఠ్యద్విత్వంబుమాత్రంబుండ లేదు. అర్కః — ఇత్యాదిశబ్దంబులయందు "అచోరహాభ్యాంద్వే" అనుసూత్రంబునఁ గకారమునకు ద్విత్వంబగుంగాన నొకమతంబున నుచ్చారణలోఁ గంఠ్యద్విత్వంబు స్ఫురించుటయు, "సర్వత్రశాకల్యస్య" అనుశాకల్యునిమతంబున నేకకంఠ్యత్వమే స్ఫూర్తివిషయమగుటయు, నెట్లుండునో యట్లే యంకశబ్దాదుల నుచ్చరించుచో గీర్వాణవ్యాకర్తల మతంబున ద్విగుణకంఠ్యత్వంబును నాంధ్రవ్యాకర్తలమతంబున నేకకంఠ్యత్వంబును స్ఫురించుననిన మతభేదంబుగలదు. వర్గీయాక్షరములకు ముంగున పంచమవర్ణంబులే యుచ్చారణంబులో సంభవించుట (అనఁగా ద్విగుణ కంఠ్యత్వాదులు=) యనుభవసిద్ధంబుగా నున్నది గాని బిందూచ్చారణ మట్టులేదనియందురేని యాకర్ణింపవలయు. సంస్కృతభాషలో "త్వఙ్కరోషి: త్వంకరోషి" ఇత్యాదిపదాంతస్థలంబున వర్గీయవర్ణంబులకుముందు బిందువుపాక్షికంబుగా నుచ్చారణంబులో ననుభవసిద్ధంబనియే గదా పాణినిచేత ,, వాపదాంతస్య ,, అను సూత్రమున విధింపఁబడినది. అందునెచ్చటను వర్గ వర్ణంబులకు ముందు బిందువుచ్చారణంబులో లేదని పలుకఁగూడదు. మఱియుఁ, ప్రకృతాంశములో గీర్వాణభాషను దృష్టాంతముగా స్వీకరించుకొన్నవారికిని ,,పచ్చెంగమలాక్షుఁడు,, ఇత్యాదిపదాంతస్థలంబునఁ దెలుఁగుభాషలోఁగూడ బిందువుపాక్షికంబుగా నుచ్చారణలో ననుభవసిద్ధంబే యనక తీరదు: సంస్కృతభాషలోఁ బోలెఁ దెలుఁగుభాషలో నేమును నేకపదంబునందును బిందు ననుభవసిద్ధంబు గాదం...యని నుడువుదురేని యట్టులు సర్వత్ర పదమధ్యంబున, బిందుపూర్వకంబుగా [illegible] కృతప్రాకృతవ్యాకరణంబై

షడ్భాషాచంద్రికయందు వకారాదిశబ్దంబులకు ,,రవలామథశ్చ": (అ ౧ పా ౪ సూ ౭౦) అనుసూత్రమున రేఫలోపంబుగలిగి ,,సోః,, (అ ౨ పా ౨ సూ ౧౩) అనుసూత్రముననైన ,,వకో,, అను రూపంబునకు ,,స్వరేభ్యోవక్రాదౌ,, (అ ౧ పా ౧ సూ ౪౦) అనుసూత్రంబునఁ బదమధ్యంబునఁ గల్గినబిందువునకు ,,వర్గేఽంత్యః,, (అ ౧ పా ౧ సూ ౪౭) అను సూత్రంబునఁ బాక్షికత్వంబంగీకరింపఁబడినది. మఱియు, ,,సో ఙ ఞ ణ నానాం,, (అ ౧ పా ౧ సూ ౪౧) అను సూత్రంబున (పరాఙ్ముఖః—పరంముహో) [కఞ్చుకః—కంచుఓ) ఇత్యాదిశబ్దంబులయందుఁ బాణినీయవ్యాకరణంబుననైన ఙకార ఞకారాదులకుఁ బ్రాకృతవ్యాకరణంబున వాల్మీకిమహర్షి చేత బిందువు విధింపఁబడియె. వ్యాకరణంబులోఁ బదాంతమునందుంబోలెఁ బ్రాకృతవ్యాకరణములోఁ బదమధ్యంబునను బిందూచ్చారణము పాక్షికంబుగా ననుభవసిద్ధంబైనట్టులు కరతలామలకంబుగా నిట్టు గాన్పించుచుండె. సాంస్కృతికశబ్దంబులు శాస్త్రప్రకారంబునఁ బ్రాకృతభాషలో సంస్కరింపఁబడునపుడు పదమధ్యంబందలి పంచమవర్ణంబులిట్టులు పాక్షికంబుగా బిందువులగుచుండగాఁ నట్టి పంచమవర్ణపక్షపాతంబుం బాఱంద్రోలి తెలుంగులోనికిం దెచ్చుకొన్న సాంస్కృతికపద [తత్సమపద] మధ్యమందుఁ గువలయానందంబైన బిందువే యెల్లప్పుడు నిందుధర్మంబా (ఇందుఁ=ఈతెలుగునందు; ధర్మంబు=న్యాయము; చంద్రిసదృశమనియు నర్థాంతరము) వనియెంచి యాంధ్రవ్యాకర్తలు నన్నయభట్టారకాది సర్వజ్ఞులు (ఈశ్వరులును) సర్వదా దానిని శిరసావహించిరి.

అందువనే యాంధ్రతత్త్వవేత్తలమతంబున ననుస్వారయతి బిందుయుగులు వేఱుగాఁ జేర్కొనంబడినవి. పంచమవర్ణంబులే యిందు నుచితంబైనచో ననునాసికాక్షర, సంయుక్తయతిభేదంబుననే గతార్థమగుంగాదే!! అఙ్క—ఇత్యాదిశబ్దంబులయందలి కంఠ్యతాల్వాదుల యుచ్చారణభేదం బస్పష్టభేదంబని యాంధ్రతత్త్వవేత్తల మతంబున నియ్యదియవివక్షితంబయ్యె. కావుననే ,,శత్రర్థేతూతిచ్చానోః" ఆం. శ. సంధిపరి. సూ. ౧౨ ,,తస్యస్యాచ్చ పూర్ణబిందురపి" (సంధి. ప. సూ. ౧౩=బాలవారణ్యక్రియాపరి. సూ. (౫౫) వర్తమానార్థకమైన చువర్ణకము పరమగుచో ,అను, మొదలగుధాతువులయొక్క ఉత్వంబునకు లోపంబుగాని లేక, మఱియు స్థానంబున బిందువున్నగాని యగునని సూత్రద్వయంబునకు ఫలితార్థము.) అని పైనింజూపిన బిందువిధా

యకమాత్రంబు చరితార్థంబగుచున్నది, తెలుఁగులో నాధునికులమతప్రకారంబున బిందువు రాక పంచమవర్ణంబే విధియైనందున నిట్టి నకారమెప్పుడును దంత్యంబే యగుం గాన చిత్యాది పరమగునపుడు (తమమతంబులోఁ బన్చ, పన్జ ఇత్యాదులుంబోలె) దంత్యతాల్వనునాసిక్యసావర్ణ్యయంబుగల నకారమె నిత్యంబగుచుండఁగా మొదటిమాత్రమునకైన యోగ్యోపమే సార్థకంబై రెండవమాత్రమునకైన బిందువిధానంబు వ్యర్థంబగునిట్టి పాక్షికబిందువిధానంబునఁ బ్రాచీనులమతంబులోఁ దెలుఁగునబిందువే కాని పంచమవర్ణంబులులేవని సిద్ధాంతమగుచున్నయది. కనుకఁ దెలుఁగులోనికి ఙకారఞకారములప్రాప్యముగా తేవలసినయవసరంబులేదు. మఱియు, "పన్చ్చ" ఇత్యాదిశబ్దములయందు నిట్టులు దంత్యంబౌచకారాదులకు ముందు దంత్యానునాసికంబైన నకారమే విధాయకంబుగావున నాధునికులమతంబున మీఁదుమిక్కిలి యింకొకయనర్థంబును గూరంబగును.

శా॥ ప్రాంచద్భూషణ బాహుమూలరుచితోఁ బాలిండ్లపైఁ గాఁగఁదై
యంచత్ప్రేమఁ గౌఁగిలించి యధరం బాసింపవే !! శ్రీహరీ!
యంచున్ బ్రాహ్మణుఁడోరిమోమిడి తదీయాంసద్వయంబంటి పా
మ్మంబంద్రోచెఁగలంచునే సకులమాయల్ ధీరచిత్తంబులన్ మను. ౨ ఆ.

ఉ. అంచితనానావాకలిత యానము దేరఁగఁబంచివచ్చి నె
క్కొంచి సహోధిరాజుఁడయి కేల్ దనకేలనమర్చిపక్కఁ
పంచయవర్తనుండగుచుఁ జారుముఖాబ్జవికాసమొప్పఁగ
ద్రింపుచుఁ బుణ్యలోకములు ప్రీతిమెలంగఁగ నాకుఁజూపినన్॥ భార. అను. ౨ ఆ.

మొదటిపద్యమున మొదటిపాదములోని "ప్రాంచత్" అనుశబ్దంబు సాంస్కృతికంబై యందుఁ దాలవ్యమౌ చకారమునకు ముందుబిందువు ఞకారమై "ప్రాఞ్చత్" అని ప్రాసస్థానంబున ఞకార చకార సంయోగముండును. తక్కిన మూఁడుపాదములలోని "అంచు" శబ్దంబు తెలుఁగైనందున దంత్యమైన యూనంతచకారమునకు ముందున్న బిందువు నవీనులమతంబున నకారమై "అన్చు" అనుకృతిని ప్రాసస్థానమున నుండవలసివచ్చెను. ఇట్లే అంచిత పంచయశబ్దంబులు ప్రథమద్వితీయపాదములు సాంస్కృతికములు గావున ననునాసికవర్ణఘటితములై "అఞ్చిత" "పఞ్చయ" అని యుండవలయు ద్వితీయపాద

ములోని "ఎక్కించి" శబ్దము తెలుఁగైనను తాలవ్యచకారము గాన ఞకారయుక్తమై "ఎక్కిఞ్చి" అనినవీనులమతమున నిట్లుండును. నాల్గవపాదమందలి "వరించు" శబ్దములోని చకారము దంత్యముగాన నిట్టిప్రాసస్థానమున నకారచకారసంయోగమధునాతనులమతము ననుసరించియుండఁ దీరదు ఇట్లు రెండుపద్యంబులయందు నొకపాదమున ఞకార, చకార సంయోగంబును వేఱొకపాదమున నకార, చకారసంయోగంబునునుండి సమానములుగా లేవంగున నాంధ్రకవితాపితామహాది పూర్వకవిప్రయోగంబులు లక్షణగ్రంథమ్ములకుసరి పడక యపలక్షణంబులగుట తటస్థించును. మఱియు, నపూర్వముగాదోషాపత్తిసయితము సంభవించునని తెలుపుటకై స్పష్టమీక్రింది నవలక్షణపద్యంబు రచియించి చూపఁబడుచున్నయది. కం॥ వనజాక్షిసత్పతింగా న్మనుజవ్యాంతరమునందు నోఁచిననోముల్। గనుగొన్నపంటచేన న్మనుబిడ్డలుదెబ్బమందు నుడివమ్మకునే? ఇట నాల్గవపాదములో, ప్రాచీనులకు సమ్మతమైన యతివోలె ద్వితీయపాదములో సయితము (నవీనులమతమున) నకారచకార సంయోగమునంజేసి నకారయతిరూపమైన దోషాపత్తి దువాళించును అందునఁ బ్రాచీనకవికృతప్రయోగంబునకు నష్టంబును, నపూర్వంబైన కారాపత్తివలన లక్షణభ్రష్టంబునుఁబబలి, కృతనాశాకృతాభ్యాగమదోషంబుల లోకాయతంబయ్యెడిని. ఇంక నతివిస్తరంబుతోఁ జాలుంగావున నిట్టులు బ్రహ్మణ్యులైన ప్రాచీనప్రబంధకర్తల దర్శనంబునకు భీతిల్లి పంచమవర్ణవ్యక్తిసంయోగంబులు పటాపంచలైపోవ, ననాద్యంతంబై పరిపూర్ణంబైనపరబ్రహ్మంబు ప్రపంచంబునంబోలె నీపూర్ణానుస్వారంబే పవిత్రంబైన యిబ్బహుళాంధ్రోక్తిమయప్రపంచంబునం బ్రబలమై పరిఢవిల్లుంగాక!!

అజాదిసంధి విషయము

శ్లో॥ సంహితైకపదే నిత్యా । నిత్యాధాతూపసర్గయోః । ని
త్యాసమాసే వాక్యేతు । సావివక్షామపేక్షతే।

అనువదనంబున సంస్కృతభాషలో నదవకాన్యమంతుసంధిసంభావమునియిచ్చను బట్టియున్నది. సంహితయున్నప్పుడే సంధికలుగునుగాని వేఱొకయప్పుడు గలుగదు. సంహితయనఁగా నుచ్చారణలో వర్ణముల కత్యంతసాన్నిధ్యము 'సంహితానామ స్వభావసిద్ధామాత్రాతిరిక్తకాలవ్యవాయేన రాహిత్యం, అని వ్యాకరణశాస్త్రవ్యాఖ్యాతలు

చెప్పినారు. అర్ధమాత్రకాలముకంటె వర్ణంబులమధ్యను నెక్కుడుకాలము వ్యవధానమయినప్పుడు సంహితలేదని వ్యాకరణవేత్తలు నిశ్చయించిరి. సంహితాశబ్దమును సంధిశబ్దమును నొకధాతువు ననుసరించియే పుట్టినవిగాన, పాఠకుడు వాక్యము చదువునప్పుడు గుక్కచూపినచోటులనెల్ల నర్ధమాత్రాకాలముకంటె నెక్కువయెడముండునుగాన సంధియుండఁగూడదు. శ్రోతలకు వాక్యముయొక్క యర్థము బాగుగఁ దెలియుటకైతన యిచ్చవచ్చిన చోటులనెల్లను నాపుము సంధిలేకుండఁ జదువవచ్చును. పద్యంబులలోని వాక్యంబులకుమాత్ర మిట్టివిధి చెల్లదు. పద్యపాదాద్యంబు సంధియుక్తంబుగానే యుండవలయు. పద్యంబులో సంధి లేకుండ నేని పెద్దలు దానిని యతిభంగమను నొక్క గొప్పదోషముగాఁ బరిగణింపఁబడియె. ఇట్టి యాచారము చిరకాలమునుండియు రూఢమయి యున్నది ఉదాహరణముగా శంకరమండన మిశ్రులవివాదములోని శ్లోకంబులు శంకరవిజయమునుండి యెత్తి చూపుచున్నాఁడను.

శ్లో॥ కర్మకాలే న సంభాష్య
గృహం మూర్ఖేణ సంప్రతి
అహో ప్రకటితం జ్ఞానం
యతిభంగేన భాషిణా

శ్లో॥ యతిభంగే ప్రసక్తస్య
యతిభంగో న దోషభాక్
యతిభంగే ప్రవృత్తస్య
పంచమ్యంతం సమస్యతాం॥ (8వ సర్గ, 27, 28, శ్లోకములు)

మండనమిశ్రులు మొదటిశ్లోకమునందు "నసంభాష్య—అహో" అనివిసంధిగాఁ బలుకుటను విని శ్రీశంకరులు దానిని యతిభంగదోషముగాఁ బెంచి యాక్షేపింపఁగా మిశ్రులవారు తగినసమాధానము చెప్పలేక యతిభంగమందు ప్రవర్తించినతనకు శ్లోకములోనియతిభంగము దోషముగాదని వక్రశ్లేషముగా నుత్తరము చెప్పిరి. కావునఁ బద్యగతంబైనవాక్యంబునందు సంధితప్పక యుండవలయు.

నుజ్యంతభవత్యర్థవిమర్శనంబు.

ఉ॥ మాకునతిప్రియుండవు సమస్తవిదుండవు చెప్పుమయ్య యీ
లోకములోనివర్తనములుండగువాని నెఱుంగఁజెప్పనిం
బ్రాకటధర్మతత్త్వవిదు బ్రాహ్మణముఖ్యుఁబురోహితుండుగాఁ
జేకొనువారమట్టి బుధసేవితుఁగానఁగమాకు నెందుఁగన్ । భార ఆది ౭ ఆ

పైపద్యంబున రేఖతో నిరూపింపఁబడిన "కాను" అను శబ్దంబు నుజ్యంతంబగు భూ (అగు) ధాతువు. అగుధాతువునకు నుజె పరమగునప్పుడు క్రి. పరి. (91) సూత్రమునఁ గాదేశము రాఁగానైన రూపంబు. ఈ క్రియాపరిచ్ఛేదములోని (40) సూత్రమునందు మర్థమందును, భావలక్షణార్థమందును, నుజివర్ణకంబు విధింపఁబడుచున్నదిగదా! ప్రకృతప్రయోగమందలి యగుధాతువున కేయర్థమందు నుజివర్ణకంబు సంఘటించునో కొంచెము విచారింతముగాక!! యజ్ఞదత్తుండు పురోహితుండుగాఁ (అగుచు) తలంచునన్న వాక్యంబున ముఖ్యక్రియయగు తలంచుటకును, బురోహితుండగుటకును, యజ్ఞదత్తుఁడే కర్తయైనట్టులు "బ్రాహ్మణముఖ్యుఁ బురోహితుండుగాఁ జేకొనువార" మను వాక్యంబునఁ జేకొను క్రియకును బురోహితుండగుటకును నొకరు కర్తగానందునఁ దుమర్థంబిటు సందర్భయుక్తంబుగానేరదు. ప్రకృతపద్యంబునఁ బ్రకరణసందర్భమునంజేసి యర్జునాదులు చేకొనువారును, బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు పురోహితుండగుటయుఁగాన నగుధాతు చేకొనుధాతువులకుఁ గర్తలు వేర్వేఱగుచుండుట స్పష్టమగుచున్నది. "బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు పురోహితుండుగా నర్జునాదులు ద్రౌపదిని జేకొనిరి" యన్న వాక్యంబునఁ జేకొనుధాతువునకుఁ గర్మము ద్రౌపదియై పురోహితుండగుటకుఁ గర్తయైన బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు ప్రథమాంతపదముచే బోధింపఁబడినట్లు లీవాక్యమున నుండలేమిగాన నిట భావలక్షణార్థంబును బొసంగనేరదు. ఈవాక్యంబున రేఖాంకితములైన రెండు క్రియలలోఁ జేకొను క్రియలక్ష్యము. "కాన" (అగు) అను క్రియ లక్షణము. ఈలక్ష్యలక్షణక్రియలకు రెండింటికిని ప్రథమాంతములచేతఁ జెప్పంబడి యర్జునాదులును, బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడును గర్తలుగా నన్వయించుచుండిరిగావున భావలక్షణార్థము సమంజస

నగుచుండును. ఇఁకను «బ్రాహ్మణముఖ్యుఁ బురోహితుండుగాఁ జేకొనువారు» నన్న పద్యవాక్యంబందునో!! బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు చేకొనుధాతువునకుఁ గర్మంబుగానన్వయించుచు ద్వితీయాంతపదంబుచేఁ దెలుపంబడకుండెంగాని ప్రథమాంతంబునఁ «గాన్» అనుక్రియతో నన్వయించుటకు వలనులేదు గాన నియ్యది భావలక్షణార్థంబున కుదాహరణంబుగా నుండనేరదు అందునఁ బైపద్యమందలి యగుధాతువునకు (కాన్) దువర్థభావలక్షణార్థంబులలో నేదియును సంఘటింపకయున్నందునఁ గారకపరిచ్ఛేదములోని (3_౧)సూత్రమున బ్రాహ్మణముఖ్యశబ్దంబునకుంబోలె విశేషణమైన పురోహితశబ్దంబునకును బ్రథమావిభక్తి సంగతంబుగాఁ గానిపింపదు. ఒకవేళ బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు చేకొనుధాతువునకుఁ గర్మంబైనందున నీపద్యవాక్యంబులో «గాన్» క్రియకుఁ గర్తగాకున్నను బురోహితుండట్టి క్రియతోఁ గర్తగా నన్వయించుచున్నంగాన నిట భావలక్షణార్థంబున నుజీ ప్రత్యయంబురాఁగాఁ గారకపరి (3_౧) సూత్రంబునఁ బ్రథమావిభక్తియుండవచ్చునందురేని యట్లనవలదు. అట్టి భావలక్షణార్థమే యీపద్యంబున గ్రహింపబడినచోఁ, «బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు పురోహితుండుగా నర్జునాదులు ద్రౌపదిఁజేకొనిరి" యన్నవాక్యంబునఁ గర్మంబైన ద్రౌపది బ్రాహ్మణముఖ్యునికంటె వేఱుపదార్థమైనట్టులు, ఇచ్చటం గూడఁ గర్మంబైన బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడు ప్రథమాంతపదబోధ్యంబైన పురోహితుండుగాక వేఱొకండుగా నున్నట్టులు తోఁచిపద్యంబున నపార్థము సిద్ధించును.

అనఁగాఁ బైపద్యమందలి చేకొనుక్రియను లక్ష్య (జ్ఞాప్య) క్రియఁగాను, దానికిఁ «గాన్" అనునజివర్ణకాంతధ్వని (అగు) క్రియను లక్షణ (జ్ఞాపక) క్రియఁగాను భావించి యాలక్షణక్రియకుఁ గర్తగాఁ బురోహితుండన్వయించునని యెంచి కారక.ప. 3_౧సూత్రమునఁ బ్రథమవచ్చునని భావలక్షణార్థము చెప్పికొన్నచో నట్టియెడ నీవాక్యంబునకు, నర్జునాదులు వేఱొక పురోహితుండు దగ్గరనుండఁగాఁ బూర్వోక్తదృష్టాంతవాక్యమందలి (ద్రౌపదినిబోలె) నొకబ్రాహ్మణముఖ్యునిఁజేకొన నుద్దేశించిరియన్నపరిహాస్యార్థమయి పురోహితుండు బ్రాహ్మణముఖ్యునికంటె వేఱుగానున్నట్లు తోఁచును. సిద్ధాంతములో బ్రాహ్మణముఖ్యునే పురోహితుండగుటకు నుద్దేశించినటులలోఁచును న్నందున నిట్టిస్థలంబులందుఁ «గాన్" అనుక్రియ యుద్దేశ్యనిశ్చయభావమును దెల్పుం [illegible] లక్షణార్థంబును బోధింపదు, ఇటవేఱొకండుగాక బ్రాహ్మణముఖ్యుఁడే పు [illegible]

భోద్వితీయాభివ్యక్తి, కటంకరోతిభీష్మముదారంశోభనందర్శనీయమితి" అని "అనభిహితే" (అ. 2 పా. 3 సూ. 1) అనుసూత్రంబునఁ బతంజలిభగవానులు కర్మవాచకంబైన కటశబ్దంబునకు విశేషణంబులైన భీష్మాదిశబ్దంబులకంటె ద్వితీయావిభక్తిగలుగునని నిశ్చయించినట్లే యిచ్చటంగూడఁ గర్మవాచకంబైన బ్రాహ్మణముఖ్యశబ్దమునకు విధేయవిశేషణమైన పురోహితశబ్దంబుకంటె ద్వితీయావిభక్తి యుత్పత్తిల్లునని సిద్ధాంతపఱుచుట న్యాయంబుగదా! ఒకవేళఁ "గాన్" అను నుడివర్ణకంబు కర్త్రర్థకమని యెంచి పురోహితపదార్థమును దానికిఁ గర్తగానున్నటులు వివక్షచేసినను, గారకప్రకరణస్థప్రథమసూత్రంబున, బ్రథమావిభక్తికిని గర్త్రర్థక బ్రాహ్మణముఖ్యునితో సామానాధికరణ్యమునకుంజేసి ద్వితీయసూత్రంబునద్వితీయావిభక్తికిని, బురోహితశబ్దముకంటె బ్రసక్తి కలుగుచుండఁగా, శి. ప. 50 సూత్రమున వ్యాకరణాంతరస్థ నిత్యత్వన్యాయంబంగీకరించినరీతిని నిచ్చటఁ బరత్వన్యాయం బవలంబించుట యుక్తంబుగాన "విప్రతిషేధేపరంకార్యం" (అ.1 పా. 4 సూ.2) అనుశాస్త్రంబునఁ "గర్మంబునద్వితీయయగు" అను పరసూత్రమందలి ద్వితీయావిభక్తియే యిట నిస్సంశయంబుగా నిష్పత్తిల్లుననుట యుప్పుకొనకతీరదు. కావున నిఁక విస్తరంబుతోఁ జాలును. అందునసర్వవిధంబులను "పురోహితునిఁగా" అను ద్వితీయాంతమే యుండవలయును పైనింజూపిన చర్చంజేసి యిట్టిస్థలంబులందు వ్యాకరణంబునవిధించిన తుమర్థముగాని భావలక్షణార్థముగాని సందర్భపడనందున "న్యాయముగాను" ఇత్యాదులయందుఁ "గాను" శబ్దంబు క్రియావిశేషణమన్న యంశమును మాత్రము సూచించినరీతినే యిట్టివిశేషణంబున కనుప్రయుక్తంబైన యీశబ్దంబు [కాను] విధేయవిశేషణమన్నసంగతినే బోధింపంగాని యన్యదర్థంబును దెలుపదన్నయంశం బార్యవ్యవహారంబులఁ దేటపడుచున్నది. కావునవే యీక్రింది ప్రయోగంబులు సాధువులగుచున్నవి.

చ॥ పరిచరుఁగాఁగనేలెనిరపాయచరిత్రునిఁ బాకశాసన స్ఫురదురుకీర్తిహారుని
సముజ్జ్వలమేరుసమానగాత్రునిన్ బరమపవిత్రునిన్ మునిసుపర్వనరస్తుతిపాత్రునిన్మనో
హరఫలశేముషీకబళితాంబుజమిత్రుని వాయుపుత్రునిన్॥ శ్రీరంగమాహాత్మ్యము.

ఉ. శ్రీగజగామినీమణిని సిగ్గునుగా నిరపాయుఁగాఁ బ్రియో
కీగృహమేధిఁగాఁ గరుణఁ జేసినఁగా భవరోగవైద్యుఁగా

నాగురువానతిన్నె మది నమ్మితివే తెలోకవేల్పులఁగొల్వనీ
వేగతికావవే రఘుపతీ శరణాగత వజ్రపంజరా!! వజ్రపంజరశతకము.

కం. ఏవానిబంధుమిత్రులు జీవనవమ్ములనుదప్పఁ జెందుదుగ్నృశునిం । గావాని నెన్నఁగఁదగుఁ। గేవలతనుకార్శ్యయుతుఁడు కృశుఁడె నరేంద్రా!! భార. శాం. ౧. ఆ.

కం. ధృతి నెవ్వని సేనిఁ బురో। హితుఁ గాఁ బుణ్యమునఁ బడసి యిక్ష్వాకుకులో। త్థితు లైనపతులు రాజ్యో। న్నతినొప్పమఁ జేసి రుర్వినానాక్రతువుల్॥ ఆది. భార. ౭ ఆ.

కం. అన్నలుదమ్ములుఁగలుగుట యున్నతుఁగాఁ జేయుఁ గొంతయును నృపతిం దా మన్ననయుఁ గిగియునుసం। పన్నంబులుగాఁగ వారిఁ బాటించుటగన్॥ భా. శాం. ౨ ఆ.

ఇత్యాదిప్రయోగంబులు పరిశీలింపఁగా విశేష్యము ద్వితీయాంతమయ్యెనేని విధేయవిశేషణత్వసూచకంబైన నువిషర్ణకాంతభూ (అగు) ధాతువున కుపపదంబై ద్వితీయాంతవిశేషణమే విశేష్యానుసారంబుగా నుండవలయునని తేటపడుచున్నది.

విశేష్యము ప్రథమాంతమయ్యెనేని, యప్పుడనుప్రయుక్తంబై నుజేవర్ణకాంత భూ (కాను) ధాతువుతో విశేషణమును బ్రథమాంతమై యుండందగు.

తే. బోఁటిమొకతె పెండ్లి పాటపాడఁగఁ జొచ్చె। నాఁపరానివిరహతాపమున ను। చేరుగూర్చితాను చెండ్లికూఁతురుకాఁగ। గోత్రధరుఁడు పెండ్లికొడుకుగాఁగ॥ ఇత్యాదులుదాహరణంబులు. ప్రకృతమందలి "బ్రాహ్మణముఖ్యుఁ బురోహితుండుగా" నన్న పద్య ప్రయోగంబునకు శరణంబేమని యడుగుదురేని, యిట యతిప్రాసాదుల బాధలేదుగాన "బ్రాహ్మణముఖ్యుఁ బురోహితేంద్రుఁగా" (పురోహితశ్రేష్ఠునిగా) ననియే సంప్రదాయపాఠంబున్న గ్రహించినచో మేలుగానుండును. అటుగాక యీప్రథమాంతపాఠమే సాధువుగా నుండందగునన్న యభినివేశమున్నయెడ "స్థితస్యగతిశ్చింతనీయా" యనున్యాయంబున నీక్రింది యగతికగతి నవలంబించి సవరణచేసికొనం జను:—

శ్లో। "యామాహుస్సర్వభూత ప్రకృతిరితియయాప్రాణినః ప్రాణవంతః" అను

శాకుంతలీయశ్లోకంబునందును, శ్లో॥ "విభుర్విభక్తావయవంపుమానితిక్రమాదముం నారద ఇత్యబోధిసః" అనిన శిశుపాలవధయందలి శ్లోకంబునందును, క్రమంబుగా "పుమాం" అను ద్వితీయాంతమునకు "సర్వభూతప్రకృతి" శబ్దంబు విధేయవిశేషణంబైనను, ద్వితీయశ్లోకమందు "అముం" అనిన ద్వితీయాంతమునకు "నారద" శబ్దంబు విధేయవిశేషణంబైనను, నిపాతంబైన యితిశబ్దంబునభూతప్రకృతనారదులయందలి కర్మత్వంబు చెప్పంబడినందునఁ గ్రమంబుగాభూతప్రకృతినారదశబ్దంబులకంటెఁ బ్రాతిపదికార్థమంగుఁ బ్రథమావిభక్తి "సూ॥ నిపాతేనాప్యభిహితే కర్మణినకర్మవిభక్తిః, పరిగణనస్యప్రాయికత్వాత్" (అధికరణం ౫ అ ౨ సూ. ౨౨) అనుసూత్రమున వామనాదిప్రాచీనుల మతంబునందుఁ బ్రవర్తిల్లఁగాఁ బ్రథమాంతములైనభూతప్రకృతినారదశబ్దంబు లెట్లుసాధువులుగాఁ దలంపఁబడియెనో యట్లే ప్రకృతంబునఁ "బ్రాకటసర్వశాస్త్రవిదు బ్రాహ్మణముఖ్యుఁ బురోహితుండుగా" ననుపద్యమందు ద్వితీయాంతమయిన బ్రాహ్మణముఖ్యశబ్దంబునకుఁ బురోహితశబ్దంబు విధేయవిశేషణంబైనను "కాను" అనునుజ్యంతావ్యయం బితిశబ్దార్థకంబని (అని యనియెడి యర్థముగలదని) యంగీకరించి యట్టి యవ్యయంబునఁ బురోహితుని యందలి కర్మత్వము చెప్పంబడినందునఁ బురోహితశబ్దంబుకంటెఁ బ్రాతిపదికార్థమందుఁ బ్రథమావిభక్తి ప్రవర్తిల్లినదని సౌకర్యంబున సవరింపకొనినను "బ్రాహ్మణముఖ్యునిఁ బురోహితుండని చేకొనువార" నినిన సరసార్థంబున నట్టి ప్రథమాంతపురోహితశబ్దంబు సమంజసంబయ్యెడునని యెఱుంగునది.

ఇఁకనింకను వ్యాకరణసూత్రపరిష్కారంబున నిర్ణయింపశక్యము గాని పశేషవిషయంబు లార్యులసత్ప్రయోగవిన్యాసంబు పరిశీలించి నిశ్చయించికొనుచు శాస్త్రమర్యాదం బ్రవర్తిల్లుట పరమశ్రేయంబు.

(మూలము) శ్లో॥ శ్రీస్తనాంచితకస్తూరీ పంకసంకలితోరసే
పంకజాక్షాయనాథాయ వేంకటేశాయమంగళమ్॥

వ్యా — లక్ష్మీదేవిస్తనములయందుఁ బూయఁబడియున్న కస్తూరీపంకముతో మిళితంబైన వక్షస్థలంబునాటిల్లఁగాఁ బంకజనేత్రుండై పరఁగుచున్న వేంకటేశ్వరస్వామికిని మంగళంబయ్యెడుమని యాశాసించుచు గ్రంథకర్త "కలా వేంకటనాయకః" అను నామంబును స్మరింపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సర్వపాపాని వేం ప్రాహుః కటస్తద్దాహ ఉచ్యతే సర్వపాపదహో యస్మాద్వేంకటాచల ఇత్యభూత్ - అని బ్రహ్మాండపురాణవచనంబున సర్వపాపదాహకంబగు "వేంకట" బిరుదంబుతోఁ బ్రబలియున్న భగవానుని స్మరించినవారి జ్ఞానాజ్ఞానకృతసకల దుర్దోషంబులను దొలంగించునన్న దృఢవిశ్వాసంబున భక్తభాగధేయంబగు వేంకటనామధేయంబుననే పైశ్లోకంబును గ్రంథకర్త యనంబడు చిన్నయసూరి సముపార్జించెనన్న తత్త్వంబును దెలియునది. ఈశ్లోకంబున "శ్రీస్తనాంచిత......తోరసే" అను శబ్దంబు బహువ్రీహిసమాసంబు. ఉరశ్శబ్దాంతమైన బహువ్రీహికి సంస్కృతవ్యాకరణంబున సామాసాంతమైన కప్ప్రత్యయంబు "ఉరఃప్రభృతిభ్యః కప్" (అ ౫ పా. ౪ సూ. ౧౫౧) అను సూత్రంబునఁ గలిగి "శ్రీస్తనాంచితకస్తూరీ పంకసంకీర్ణతోరస్కాయ" అని యుండవలయును. శబ్దసాధనంబునకు యత్నంబుచేసినం బన్వలకుంబునకు భంగంబు గలుగును. ఒకవేళ "సామాసాంతవిధిరనిత్యః" అనుపరిభాషవలనఁ గప్ప్రత్యయం బనిత్యంబని యంగీకరించినచోఁ బూర్వోక్తప్రయోగంబు సాధుపదంబగుఁగాని యటులనందగుఁ బ్రాచీనకవికృతమైన యొకమహాగ్రంథములో నెచ్చటనైన నిట్టి నలుసుండెనేని యచ్చటనిట్టి యనిత్యత్వపక్షం బంగీకరించి దోషపరిహారంబు చెప్పినం బాగుండునుగాని ప్రకృతంబున రచియించినయొక్క యనుష్టుప్ శ్లోకములోనే యిట్టి యనిత్యత్వపక్షావలంబనం బగతికంబై తోఁచెడిని. "ద్విత్రిభ్యాం ష మూర్ధ్నః బహువ్రీహౌ" (అ. ౬ పా. ౩ సూ ౧౯౭) అను సూత్రమునసైన యనిత్యత్వజ్ఞాపకత్వమున "శ్లో॥ చతుర్దశసహస్రాణి। రక్షసాం భీమకర్మణామ్ త్రయశ్చ దూషణఖరత్రిమూర్ధానో రణే హతాః" ఇత్యాద్యుత్తరరామచరితాదిపూర్వకవిప్రయోగంబులు సయితము సాధువులనుట యిష్టములేక వ్యాఖ్యాతలచేత నన్యథా సమర్థింపఁబడినవి. ఇంతియకాక, ఉరశ్శబ్దాంతమైన బహువ్రీహిలోఁ గప్ప్రత్యయంబునకు ననిత్యత్వపక్షం బంగీకరించిమానినకీర్తి యే కవిప్రయోగమందును గానరాకున్నయది. శ్లో। వ్యూఢోరస్కో వృషస్కంధస్సాలప్రాంశుర్మహాభుజః। అను కాళిదాసప్రయోగంబును "వ్యూఢోరస్కేన, మహోరస్కేన" అనిన హయవరట్ సూత్రస్థ భాష్యకారప్రయోగంబులును, నురశ్శబ్దాంత బహువ్రీహివిషయములోఁ గప్ప్రత్యయంబున కనిత్యత్వపక్షం బంగీకరించి యీపూర్వోక్తప్రయోగంబును సాధువుగాఁ జేయుటకు బ్రబలప్రతిబంధకంబులుగా నున్నవి గావున నియ్యదియిట్టి యనన్యసాధారణవ్యాకరణగ్రంథమునకు రచనాకర్తయనిపించుకొనుసూరిగారియెడ నాశ్చర్యజనకంబనక తీరదు.

గ్రంథకర్తృత్వవిచారణ.

(మూలము).—కం॥ మును మదుపజ్ఞంబగుచుం దనరినవ్యాకృతిని సూత్రతతినొక కొంతం। దెనిఁగించి యిదిఘటించితి। ననయముబాలావబోధమగు భంగిఁదగన్॥

వ్యా—మదుపజ్ఞమ్=మమ-ఉపజ్ఞా-మదుపజ్ఞమ్,, అని సంస్కృతసమాసము. ఉపజ్ఞ యనఁగా వేఱొకరియుపదేశము లేకుండనే తనచేత మొట్టమొదట దెలియంబడినయంశంబని సంస్కృతవ్యాకరణంబునఁ గర్త్రర్థమందుఁ గప్రత్యయము. వాల్మీకిమహామున్యాదులచే నుపదేశములేకయే తనంతతాను స్ఫురించిచేయంబడినట్టి శ్లో॥ మానిషాదప్రతిష్ఠాంత్వ। మగమశ్శాశ్వతీస్సమాః ఇత్యాది శ్లోకమువంటిదని భావము. ఇట విశేష్యమైన వ్యాకృతిశబ్దము స్త్రీలింగమైనను ,,ఉపజ్ఞోపక్రమంతదాద్యాచిఖ్యాసాయామ్,, అను సాంస్కృతికసూత్రంబున నపుంసకమగును. తత్సమపరి. (86) సూత్రమిచట ననావశ్యకము. తనరినవ్యాకృతిని=ఒప్పిన (గీర్వాణభాషలో మున్నుతాను రచియించిన) వ్యాకరణంబున నని యర్థము. మొట్టమొదటఁ దాను గీర్వాణభాషలో రచియించిన యాంధ్రవ్యాకరణములోని సూత్రములను బాలురకు సుబోధార్థమై తెనిఁగించి వెల్లడించితినని పద్యతాత్పర్యము. మఱియుఁ దాను బహులక్ష్యంబులు పరిశ్రమతో సంగ్రహించి గీర్వాణభాషలో నీతెలుంగువ్యాకరణంబును మొట్టమొదట రచియించితి నన్నతాత్పర్యముగల మాటలు గూడ గ్రంథాదియందును గ్రంథాంతమందును నచ్చుపడియున్నవి గాని యయ్యవి యీపద్యార్థముతోడనే గతార్థములని యూహించి పరిత్యజించితిమి. ఇటులు పద్యార్థమువలననేకాక యీబాలవ్యాకరణరచనకుఁ బూర్వమున నాంధ్రభాషావిషయమై గీర్వాణభాషలో నొకసూత్రగ్రంథము। తాను వ్రాసినచో పూర్వగ్రంథాద్యంతంబులయందును ,,ద్విర్బద్ధంసుబద్ధంభవతి,, అనున్యాయంబున దృఢపఱుచుకొనుటకుఁ బౌనఃపున్యంబునం జెప్పుచుండుట కానిపించుచున్నయది. పద్యంబులోని మదుపజ్ఞశబ్దంబున ,,బాలవ్యాకరణమునకు మూలాధారమగు సాంస్కృతసూత్రకోశంబు నేనే మొదట రచియించితినిగాని వేఱొకరు రచియింపలేదు,, అనని షేధార్థమును వెల్లడించుచుండుట తోఁచుచున్నది, ఈగ్రంథకర్తకు నేలయింతయనుమానమో వింతగానున్నది. కాళిదాసాదికావ్యకర్తలు గాని, పాణిన్యాదిశాస్త్రకర్తలు గాని వారిగ్రంథ

కర్తృత్వమునకైనకీర్తిం జేసి విబుధు లపజ్ఞాశబ్దంబు నుపయోగించుటతక్క సర్వసామాన్యముగా నిట్టిపదంబును దమంతితాము వాడుకొన్నరీతి కానరాకున్నది. ఇంతియకాక యీచిన్నయసూరిగారు సైతము నీతిచంద్రికయొక్క గ్రంథకర్తృత్వవిషయమై యిట్టిపదుపజ్ఞశబ్దంబు నుపయోగించుకొని వివక్షించుకొనుటలో నింత శ్రద్ధవహించినట్లు కనంబడదు. ఇంతశ్రద్ధతో వక్కాణించుకొనుటయే గాని యాశ్లోకం బేశ్లోకస్థానమందును గోచరింపక యున్నది. శబ్దలక్షణసంగ్రహమను పేరను సప్తపత్రియైన యొకపత్రంబుమాత్రము తెనుఁగున వ్రాయంబడిన సూత్రంబులతో నుదాహరణాదివిరహంబుగా ముద్రితంబై కనంబడు. ఈమూలపద్యంబునొద్దను బ్రసంగవశంబునఁ జెప్పఁగా నవసరంబైన యొక యంశంబుగలదు, శిష్టు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రులుగారును, పరవస్తు చిన్నయ్యసూరిగారును సమకాలికులుగాన నొకప్పుడిద్దఱును దటస్థించి వ్యాకరణశాస్త్రప్రస్తావనఁ జేయఁగా సూరిగారి పాండిత్యంబున కోడి శాస్త్రులుగా రంతయునోర్వలేక సూరిగారి ప్రసిద్ధిని భంగపఱుపవలెనని యెంచి తత్కృతమైన బాలవ్యాకరణంబు నెట్టెట్టులో సంగ్రహించి, స్వప్రణీతమైన సంస్కృతగంధమున కయ్యది తెలుఁగేకాని వేఱొకవిశేషంబు లేదని యనిపించుటకై యిటీవల సోదాహరణవివరణంబుగా హరికారికాగ్రంథంబును రచియించిరి యన్న కింవదంతియొకటి వాటిల్లుచుండు నిది యెంతవఱకు నమ్మఁదగినదో కొంచెమాలోచింతము.

(1) వేదశాస్త్రాధ్యయనంబునకు నిర్ణీతంబైన బ్రాహ్మణవంశంబునంబుట్టినది మొదలు గురుకులశిక్షనొంది యనేకసభాస్థలుల శలాకపరీక్షలిచ్చి యాతిరితి రాజాస్థానంబులందు యావజ్జీవమును బండితుఁడుగా నెన్నికగాంచిన కృష్ణమూర్తిశాస్త్రులుగారి వంటి పెద్దభారతయోధు తెలుఁగుపండితుఁడైన సూరిగారికోడెనన్న వాక్యంబును విన్నతోడనే, శ్లో॥ బాధితందృశ్యతామక్షైస్తైనబాధోనదృశ్యతే జీవన్నాఖుర్మార్జారం హంతిహన్యాత్కథంమృతః॥ అపిపాసుపతాస్త్రైర్విద్ధశ్ఛిన్నమమారయః నిష్ఫలేషువినాన్నా గోనశ్ఛుతీత్యతిరికాప్రమా"॥ అనునట్టి వేదాంతపంచదశీతృప్తిదీపాంతభాగమందలి శ్లోకద్వయంబును నీసందర్భమున మాకు జ్ఞప్తికివచ్చి హాసంబువొడముచున్నది

బ్రాహ్మణేతరుండు తానుజదివినజదువు బ్రాహ్మణుని చదువులోసహస్రతమాంశంబున్నను నంతమట్టెంతేగాదోచి బ్రాహ్మణుఁ డెరింగోచదివినంగాని యాశాం

పఠేనికీర్తినిసులభంబుగా సంపాదించును. కూపోదకంబు తానుప్పనగాక యించుక రుచిగానున్నచో గంగోదకంబును మీఱియున్నదనినయతిశయోక్తిని సంపాదించును శాస్త్రిలగారిని సూరిగారు మీఱినారన్నవాడుకకూడ నట్టిదేయని మాతాత్పర్యము. ౹౹ఆ.గీ. శిష్టకులకలశజలనిధి। శీతకరఃకృష్ణమూర్తిసంఖ్యావాన్ షడ్దర్శనీస్వతంత్రస్తనోతి హరికారికావళీంవృత్తిమ్" అనితనగ్రంథాదిని షడ్దర్శనములయందుస్వతంత్రుండని నిర్భయంబుగాఁ బ్రకటించుకొనిన కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలుగారివంటి పెద్దపండితుని తనకే శాస్త్రమునందుఁ బరిశ్రమగలదో యూసంగతిని గ్రంథాదియందుఁ దెలియఁజేయజాకిన చిన్నసూరిగారు మీఱెనన్నమాట యెట్లుపొసంగును. ఇంచుమించుగాఁ గ్రంథకర్తలు గురుకులశిక్షగా శాస్త్రాభ్యాసం బొనర్చినచో నట్టితమరొకగ్రంథంబును రచింపవలసి వచ్చిన సమయంబున రచనకుందగినంత సంభారము తమయొద్దఁ బూర్తిగానున్నది యని బుధులకుసూచించుటకై యెంతోయుత్సాహముతో స్వకీయమైన శాస్త్రపాటవంబును బరిరోచనాపూర్వకంబుగాఁ బ్రశంసించుకొనుట తఱుచు సంప్రదాయంబుగా నిటేవల నున్నయది. శ్లో. ౹౹అహంచనాట్యశ్రీతి పారదృశ్వా సుధామునస్తస్యకవేశ్చవాచః" అని ప్రతాపరుద్రీయమందు సూత్రధారుఁడు తనపాండిత్యంబును శ్లో.౹౹యేనస్వైరమభాణిపాణినిమతం ప్రాణాదికాణాదవాగ్గుంభే." అని సాహిత్యరత్నాకరంబున ధర్మసూరియును శ్లో.౹౹పాతంజలేమహాభాష్యేకృతభూరిపరిశ్రమః." అనిశబ్దేందుశేఖరప్రారంభంబున నాగేశపండితులును, శ్లో. ౹౹శ్రీమజ్జ్ఞానేంద్రభిక్షో రధిగతసకలబ్రహ్మవిద్యాప్రపంచః" ఇత్యాదికముగా రసగంగాధరమందు జగన్నాథపండితరాజును శ్లో. ౹౹వాణీం కాణభుజీమజీగణదవాసాసీచ్చ వైయాసికీమ్" అని మల్లినాథసూరియును, నిట్టులనేకులు బుధులు ప్రకృతకృత్యంబునకుఁ గావలసినసంభారము తమయొద్దమెండుగా నిండియుండెనని సూచించుటపరిరోచనామూలంబునఁ బ్రసిద్ధమైయున్నది.

కాఁబట్టి సూరిగారు గురుశిక్షతో సంస్కృతవ్యాకరణమే చదివియుండెనేని యట్టివలసినశాస్త్రపరిశ్రమ సంభారము తనకుఁ బ్రబలంబుగా నున్నది యనిశాస్త్రసంప్రదాయాంశంబులతో నిండియుండిన యిట్టిబాలవ్యాకరణంబు రచియించుసమయంబున నుత్సాహంబుతోఁ గృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలుగారువలెఁ జెప్పుకొనియుందురుగానియిట్టులు తెలిపినను మౌనంబుతోనుందురని యెవ్వరును ననుకొనరు. ఈతెలుంగువ్యాకరణంబు కేవలమును సంస్కృతవ్యాకరణమును జదివినంతమాత్రమున రచియించుటకు వలనైయెకది

గాక శాస్త్రాదులయందు నిష్కృష్టమైన యనుభవపరిపాకంబునం జేయందగిన గ్రంథంబ న్నసంగతి నిర్వివాదాంశంబు. ఇంతగొప్పగ్రంథమును రచియింపసాధనంబైన శాస్త్ర జ్ఞాన మేగురునివలనఁ దనకులభ్యమైనదో యాగురుని నమస్కరించుమారంబున గ్రంథాది యందు ఋజువుచేసికొనుభారం బీసూరిగారికి నవశ్యకర్తవ్యంబై యున్నది. నిజంబు గా నీపాత్రంబు రచియింపఁగలిగినంత శాస్త్రజ్ఞానమే యుపదేశమైనచో బ్రాహ్మణేత రుడైన తనకింత ప్రతిభనుగలిగించిన గురుశేఖరుని నీతనిమనస్సాక్షి బహువిశ్వాసంబు తో వేనోళ్లను గ్రంథాదియందుఁ బొగడంగాఁ బొడుచుంగాని యటులుగాకసన్నపనగా విశ్వాసహీనతతో గురునిం దలంపనీక యూరకుండదని నానమ్మకము. ఇట్టి గ్రంథము చేయుట కృతపాండిత్యంబుగలిగి బుద్ధికుశలతతో "నీతిచంద్రిక" లోనైన వచన రచ నాదికము సల్పుటవంటిదిగాదు. సూ "కృచ్ఛగహనయోః కషః" (అ 7 పా 2 సూ 22) అను సూత్రంబునకు "కష్టం శాస్త్రం; దురవగాహమిత్యర్థః" అని వైయా కరణు లుదాహరించుటంజేసి శాస్త్రంబు సామాన్యంబుగాఁ జొరఁబడశక్యముగానిది యని చెప్పుదురు. అనఁగా నెంతోచిరకాలము సత్త్వగుణంబుతో గురుకులవాసముచేసి చదివినంగాని యబ్బునదిగాదని భావము. బ్రాహ్మణునికే యెంతోకష్టమైయుండగాఁ వేదాంగమైనవ్యాకరణంబు బ్రాహ్మణేతరునికి లభించుట యింక నెంతదుర్ఘటమో చెప్పవలసినది యేమున్నది? "ఛందోవత్సూత్రాణిభవంతి" అను వృద్ధిరాదైచ్ సూత్ర స్థభాష్యంబునం జేసియు, వైశేషికాది సూత్రములవోలెఁ గాక వేదాంగమైనందున వ్యాకృతి సూత్రములే వేదమువంటివియని కైయటాదులు వివరించుటంజేసియు నిప్పటి కాలంబుకంటెను నట్టి పూర్వకాలంబున ఛాందసత్వంబు మెండుగావున బ్రాహ్మణులు శ్లో॥ "భావం నచాస్యాహమనుప్రదాతు । మలం ద్విజోమంత్రమివాద్విజాయ" అను సుందరకాండీయ వచనప్రకారంబున శిఖాయజ్ఞోపవీతంబులులేని జాతివారికివ్యాకరణ సూత్రంబు లుపదేశించుట కాలధర్మప్రాయంబైనందున దుర్ఘటంబు పవిత్రకాలమం దేకాక జాతాశౌచాదులయందు మామకగురుచరణారవిందంబులు వ్యాకరణశాస్త్రపా ఠంబు చెప్పకయుండుట స్వానుభవంబయి యున్నది. ఇట్టిస్థితిలో నెంత కడుపుకక్కు ర్తికిఁ జొరంబడినవాఁడైనను వ్యాకరణశాస్త్రమునఁ బఠనపాఠనాదులు జరిగింపఁగలిగి నంత విద్వాంసుఁడైన బ్రాహ్మణుండు "ఛందోవత్సూత్రాణి భవంతి" యను భాష్య కారవచనంబును భస్మముపాలుసేసి మొదలు గగ్గురుపడొండక జాతివారికి నియమపూ

ర్వకంబుగా నిప్పటివఱకఁ గాలంబువఱయుతెము హిందూదేశంబున వ్యాకరణవిద్యా స్వీకారంబు సేయింపఁగా సాహసింపఁడనియే యెల్లరతాత్పర్యమైయుండునని వేఁదలంచెదను. ఒకవేళ నట్టి బహువాత్సల్యంబుగలిగినగురువు పుణ్యవశంబున లభింప వ్యాకరణశాస్త్రపాటవంబబ్బినచో నట్టిగురుని నమస్కారపూర్వకంబుగాఁ దనశాస్త్రపరిశ్రమంబు ఋజువుగాఁగ గ్రంథాదియం దేల వెల్లడించుకొనకయుండును? బ్రాహ్మణులుమాత్ర మందఱును గురువందనపూర్వకంబుగా వచ్చినవిద్యాపరిశ్రమను ఋజువుగాఁగఁ జేసికొనుచుండిరా? యని యడుగఁగూడదు. "బ్రాహ్మణేన నిష్కారణో ధర్మః షడంగో వేదోధ్యేయో జ్ఞేయ శ్చేతి" యనెడి యాగమప్రామాణ్యంబున బ్రాహ్మణుఁడవిపించు కొన్నవానికి వేదంబును వ్యాకరణాదిషడంగంబులును జదువుకొనుట సహజముగానివింత కానందున ఋజువుభారంబవసరంబులేదు. గురునమస్కారరూపంబైనమంగళం బొకప్పుడు విప్రునకు మానసికంబైయుండవచ్చును. బ్రాహ్మణేతరునికిఁగూడ గురువందనము మానసికమైయుండవచ్చునందురేని, తనకులంబున కెన్నండును లేనియద్భుతజ్ఞానవైభవంబునుగల్గించినగురునియెడ భక్తివిశ్వాసంబులు మిక్కిలి పెనంగులాడితమ్మునుబ్రకటింపకొనకమానవని నా తాత్పర్యము. కాఁబట్టిసహజపాండిత్యమునే "పంకసంకలితోరసే" యనిన యపప్రయోగంబుగూడ స్పష్టపఱుచుచున్నది. కాఁబట్టి యీయనశ్రుతపాండిత్యముగలబుద్ధిశాలియనందగునుగాని గురుకులవాసముచేసి శాస్త్రమభ్యసించినవాఁడని చెప్పుటకుఁ దగినయాధారంబులెన్నివిధంబులను గానరాకున్నవి. ఇట్టి సహజపాండిత్యశాలి గురుకులవాసశిక్షితుండైన శాస్త్రులవారిని నోడించెనన్నమాట దేహంబునబండబలంబుగలపురుషుఁడు గురుకులంబున సాముషిద్దనేర్చి ప్రగల్భుఁడైనయొకమల్లశిరోమణిని మర్దించెనన్నవచనంబువోలె హాసాస్పదమైనపుక్కిటిపురాణంబుగాని వేఱొకటిగాదు.

2. శాస్త్రులవారు చిన్నయసూరినిజూచి యోర్వలేకపోయిరి యన్నమాట యెంత సందర్భముగానుండునో విమర్శింతము. లోకములో నెల్లరకును దమకొప్ప దృష్టికి నాగినవస్తువునుజూచి యప్పుడె యోర్వలేమి పుట్టునుగాని తక్కువ వస్తువును గాంచిన ద్వేషంబు గలుగనేరదు. శాస్త్రులవారికి బహువిద్యలయందు లోకోత్తరప్రజ్ఞ గలదన్నయీయన యశంబునకు నెదురాడువారు కనంబడరు. ఈయనచాటుధారగాను భణుభాషలయందును జెప్పిన చమత్కార పద్యంబులు వచ్చిన పెక్కురువిద్వాంసులు ప్రస్తావనావశంబునఁ జదివి యానందింతురు. ఈయన యుపాసించిన గణపతి దేవత

పరప్రభావంబును లోకాతీత ప్రతిభ గలిగినది యున్నంత యనన్యసామాన్యప్రజ్ఞయబ్బి నట్లు ప్రసిద్ధిగలదు. బ్రాహ్మణేతరుండైనను, చనిపోయిన చిన్ననూరికింగూడ బుద్ధిశాలి యై నందున సంస్కృతాంధ్ర సాహిత్యదృష్టిద్వయంబును మిక్కిలి విశాలంబే యందము. అయినను నింతలో కొత్తరప్రజ్ఞగల యీయనదృష్టికి నచ్చియయ్యవి యనూయపడునం తటివిగానుండనేరవు. వివాదశ్చ వివాహశ్చ సమయోరేవ శోభతే" యను న్యాయంబున సమానస్కంధులకే సౌర్వలేమిని ద్వేషంబు గలుగును. సింహంబు తన ఘనతకుందగిన యేనుంగునుజూనియే ద్వేషించునుగదా। శ్లో. "సంత్యన్యేపి బృహస్పతి ప్రభృతయస్సంభావితాః పంచషాస్త్రే ప్రత్యేకవిశేషవిక్రమరుచీ రాహుర్న వైరాయతే" యనిన భర్తృహరి సుభాషితంబు ననుసరించి శాస్త్రులవారికి నసూయసహేతుకంబుగాదు. చాతని జాతి తెలుంగు పండితుఁడుచేసిన యొకతెలుంగు వాక్యరణంబున సంస్కృతపండితుండైన బ్రాహ్మణుఁడు తనయశస్సుపోయినదని యెంచుకొనఁడు. సంస్కృతపండితునిదృష్టి తెలుంగునందు నంత ఘనంబుగాఁ బోవనేరదు కావననే సంస్కృతపండితులు తెలుంగుకవుల సంఖ్యలోఁ దక్కువ యగుటకుఁ గారణంబు. మఱియు నీయుగంబున నొరులకు బ్రహ్మద్వేష మున్నంతగా బ్రాహ్మణుని కితరద్వేష ముండనేరదు. మీఁదు మిక్కిలి బ్రాహ్మణులు సయితము తమ నిష్పక్షపాతద్విజ భావముం బొగడించుకొనుటకై "బోద్ధారో మత్సరగ్రస్తా" యను న్యాయంబున స్వజాతినే వంచింపంజూచి తమ శివాచార ధర్మంబుల వెల్లడింపఁ జూచుకొందురు. ఈనడుమ నీబాలవ్యాకరణంబు స్వోక్పత్తి కీర్తి కిందగునటులు తనపూర్వగ్రంథప్రభావంబునఁ బాదఁగుండైన మాశిష్యుని మానసమ్మును మహోమిషరుచికిం జొనిపి పూతిగంధిం జేయుసమయంబునఁ బరులపంచలపాలై యాయానోటం బడఁజాలక కన్నీరు మున్నీరుగాఁగఁ బలవించు మాపలుకుం బడంతి పశుపాట్లు పాటింపలేక జాలింగొంచిన దేహంబున శిష్టరక్షణకులభూషణుండైన యేలూరి లక్ష్మీనరసింహమూర్తి బి. యే గారట్టిమాచతురాస్యవక్త్రదేవతమల్లంబు రంజిల్ల మన్నించి యూరడించి మరల బ్రహ్మముఖంబున వర్ధింపఁ బ్రాచీనకాలంబునుండియుఁ బ్రసిద్ధిం జెందిన యామె బ్రాహ్మీనామధేయభాగధేయమ్మున విషవాదనీయుక పలుతెలుంగుల సార్థకత నెందించిరి గావున స్వస్థుండైన (సగ్గఘుఁడు లేక తన్నూనంబొందిన) గూరువృత్యవరేణ్యుని శ్రీమన్నారాయణుం డాదరింపఁగా నిట్లు కృతజ్ఞభావంబుతోఁ బ్రసక్తాను ప్రసంజనఁ వశంబున బ్రస్తావింతుముగాక!!

శా. ఏ. (ఏలూరియనియోనర్థము) లక్ష్మీనరసింహమూర్తి చితికాయి కౌశికరాచార్యబజం
ఘాలుంజేసినభాతి ఛీతికతనన్ గాలాడకున్నట్టి దు
ష్కాలంబందుఁ గరావలంబనములన్ సాధూపకారం బతం
డ్రాళుండై యొనరించు; స్వస్థునతనిన్ నారాయణుం డోముతన్

కావున నంతటి బహువిద్యా పటిష్ఠుండైన కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిలవారు చిన్న సూరిపాండిత్యముంజూచి యీసుం జెందిరి యన్న పలుకు పరిహాసాస్పదం బయ్యెడి.

8 ఇఁకను సూరిగారురచియించిన బాలవ్యాకరణంబు నెట్టెట్టులో సంగ్రహించి శాస్త్రిలవారు సంస్కృతము చేసికొనిరి యన్నయంశ మెంతనిజంబో చర్చింతము.

ఒకభాషలో వచనరూపముగానున్న గ్రంథమును వేఱొకభాషలో శ్లోకరూపమున ఛందోబద్ధంబుగాఁ జేయునపుడు, ధారాళంబై యుండుట మిక్కిలి కష్టంబు అట్టిస్థితిలోఁ గృష్ణమూర్తి శాస్త్రిలవారు రచియించిన హరికారికలు శైలిలోఁ బ్రవాహరూపంబున నున్నయనియుచుట మతిమంతులకుఁ దోఁపకమానదు.

అయ్యవి లక్షణబద్ధంబైనను నితరాపేక్షుంజేసి యిటుకాట మనుభవింపక స్వయంభువుగా నుప్పతిల్లినకీతిలోఁ గనంబడునని నిస్సంశయంబుగాఁ జెప్పందగు శ్లో. "పటుత్వం సత్యవాదిత్వం కథాయోగేన బుధ్యతే అస్తబ్ధత్వమచాపల్యం ప్రత్యక్షేణైవ గమ్యతే" యనిన వచనప్రకారంబున మాటాడించి కదుపుటచేతను ముఖవర్చస్సు గనుంగొనుటచేతను మనుష్యుని స్వరూపస్వభావాదులు మతిమంతులకు సునాయాసముగాఁ బొడకట్టునట్లు కవితాసరస్వతీ పదపదార్థంబులం బరిశీలింపఁగా నట్టి యనుభవశాలులకు ముంజేతి కంకణంబువోలెఁ గనంబడి స్వయంభవనభాషాంతరీకరణగ్రంథంబులు గుప్పనవెల్లడికాకమానవు. శాస్త్రికృతహరికారికా సంస్కృతగ్రంథంబును సూరి కృతాంధ్రగ్రంథంబును నొక్కకాలంబున రెండుచేతులందును నుంచుకొని పరిశీలించితిమేని భాషావేషభేదంబుగాక సూత్రక్రమంబునందును సూత్రవృత్తులయందును నడుమనడుమను వివరణవాక్యాదులయందును నాకారంబున గుడియెడమచేతులు వోలెనుండి పౌర్వాపర్యవివరణం బెన్నుటకు సామాన్యంబుగాఁ గష్టంబైతోఁచును. రెండుగ్రంథములలోనివి యుదాహరణంబు లొక్కటియే యయియున్నవి. సంధిపరిచ్ఛేదములోని (18) సూత్రము క్రిందను "ఛందోయి" యని శాస్త్రులవారి గ్రంథములో నుదాహరణముండంగా దాని

బదులుగా బాలవ్యాకరణంబులో "కందోయి" యని యుదాహరింపఁబడియె. అచ్చటచ్చట "వంతయు రామమయ" మనుదానికి బదులుగా "వంతెయుఁ గృష్ణమయము" అనినట్లు బాలవ్యాకరణంబున వేఱుగా వ్రాయంబడిన యుదాహరణంబులు పదిసంఖ్యకంటె నెక్కువగా నుండవు. ఈగ్రంథములు చూఁడగా శాస్త్రి సూరులిద్దఱిలో నెవ్వరో యొకరు శ్లో. "యస్యాశ్చోరశ్చికురనికరః కర్ణపూరో మయూరః" అనిన ప్రసన్నరాఘవనాటకములోని శ్లోకంబునఁ జెప్పంబడిన కవులలో నాదికవీంద్రుని పదవిని నధిష్ఠింపకతీరదు. శిష్టు కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారే సూరిగ్రంథమును హరించినట్లు కనంబడిన చోరనిపుడు శిష్టశబ్దంబునకు శాసింపఁబడువాఁడని యర్థము చెప్పవలయును. శాస్త్రిగారి ద్రవ్యంబును సూరిగారపహరించినరీతితోఁ జిన్నచోరనిపుడు, పరవస్తు—పరద్రవ్యమైన; చిత్—జ్ఞానముయొక్క, నయ—తీసికొనిపోవుటయందు, సూరి—పండితుఁడని, అనఁగాఁ బరద్రవ్యమైన జ్ఞానరూపవ్యాకరణగ్రంథమునుహరించినవాఁడుగాన పేరు యొనత్తును సార్థకంబుచేసికొనెనని శ్లాఘింపవలయును.

4. శ్లో. ఆర్యా "శ్రీమత్కదంబపర్వః స్థిరలసదైశ్వర్య యుక్చిరంజయతు ఇనగాలగోత్రధర్మస్ఫురిత శ్రీకాళహస్తినగరీశః॥ శ్రీమద్వరదామరకుల। ధామావరసూక్తిరసోహం సుమతిర్వృత్తిం నన్ననసూత్రాణాం కృష్ణమూర్తిరిహాసర్వే॥ అని యినగాలగోత్రస్థుఁడైన దామర చినరామన్నయ నెడి కమ్మకులస్థుఁడు కాళహస్తి సంస్థానాధిపతి రచియింపుమనఁగా హరికారికాగ్రంథమును నతనికిఁ గృతియిచ్చి చేసినట్లు గ్రంథాదియందున్నది. సూరికృతమైన యీబాలవ్యాకరణంబును దొంగిలి (1840—1885) సూరిగారు జీవించియుండఁగానే శాస్త్రిలవారు (1790—1870) సూత్రాదులను సంస్కృతముచేసి యాయుదాహరణంబులతోనే చినరామరాజునకు గృతియిచ్చెనని చెప్పవలయును. అంత పండితేంద్రుఁడు సూరివ్యాకరణంబును దొంగిలించి సంస్థానాధిపతికిఁ గృతియిచ్చెనట కుబేరుఁడు దారిద్ర్యబాధను గుచేలునియింటికిఁ గన్నమువేసి వెంటనే యాదొంగ సొమ్మును నొకగొప్పరాజకీయాధికారికి నమ్మినటువంటిది. ఇంతియగాక సూరిగారే కం. మునుమదుపజ్ఞంబగుమందసరినవ్యాకృతిని...... ఇత్యాది వాక్యంబులతో దాను మొదట సంస్కృతములోఁ జేసిన వ్యాకరణగ్రంథములం దెనిఁగించితినని తెలుపుచున్నారు. కాన సూరి కృతమైన సంస్కృతగ్రంథంబునకు మరల శాస్త్రిలవారు వేఱుమాటలతో సంస్కృతముచేసి గాని లేకదొంగిలించిన సూరికృతగ్రంథము మొదటను దాను రచియించినట్లు సూచించునట్టి పంచమశ్లోకంబులను బూర్తిచేసిగాని సూరిజీవితకాలములో సంస్థానాధిపతికిఁ గృతియిచ్చిరి యని చెప్పవలసియుండును! ఈ

యంశం బెంతనిజంబని నమ్మఁదగియున్నదో విమర్శింపఁగా బుద్ధిమంతులకే విడిచెదను. వాగనుశాసనుండు సంస్కృతంబులో రచియించిన యాంధ్రవ్యాకరణంబునకు నాంధ్రశబ్దచింతామణి యనియుఁగృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలవారు గీర్వాణభాషలోఁజేసిన యాంధ్రవ్యాకరణంబునకు హరికారికలనియుఁ బేరువిడుముగాని సూరిగారు పద్యాదులలోఁ దాను సంస్కృతభాషలో రచియించినాఁడ నన్నయాంధ్రవ్యాకరణంబునకు నామకరణం బేమియుంచిరో బాలవ్యాకరణస్థపద్యంబులోఁ జెప్పికొనియుండిమనవీనులకు విందుచేసినవారుకారైరి. ఒకవేళ నయ్యది నామరూపంబులులేని వ్యాకరణంబై యుండవచ్చును. హరిశబ్దంబునకుఁ గృష్ణమూర్తి యర్థముగాన గృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలవారు దాను రచియించిన కారికలనియు మహాభాష్యంబునకున్న హరికారికలతో సమానములనియు సూచించుటకై హరికారికలని శ్లేషార్థనామంబుంపఁబడినది. మఱియు "అదియే హరిభట్టకృతమై యథర్వణాదులచేఁ బేర్కొనఁబడిన కారికావళియైన పక్షమునఁ జిన్నయసూరి తనవ్యాకరణములో సూత్రములన్నిటిని హరిభట్టకృతగ్రంథమునుండి బొంగిలించి తనపేరటఁ బ్రకటించినట్టు స్పష్టమగును. అయినను మూలగ్రంథములోఁ జూపఁబడిన లక్ష్యములు కొన్నియథర్వణాచార్యుల కీవలియాధునికగ్రంథములోనివి యగుటచేత వ్యాఖ్యానముమాత్రమేకాక మూలగ్రంథముసహితముకృష్ణమూర్తిశాలస్త్రివారే రచియించిరేమోయని పలువురు సంశేహపడుచున్నారు. అట్టిగ్రంథమును రచియింపఁగల సామర్థ్యమావిద్వత్కవికిఁ గలదనుటకు సందేహములేదు." అని రాయబహదూర్ వీరేశలింగకవిగారు శిష్టు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలవారే యీవ్యాకరణము రచియించినట్లు తమ రచియించిన కవిచరిత్రమున, కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలవారిజీవితమును వ్రాయువట్టిప్రకరణంబులోఁదెల్పుచున్నాను. ఈకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలవారు సకలశాస్త్రాధ్యయనంబొనర్చిసంస్కృతభాషలో యక్షోల్లాసము కావ్యంబును, వల్లవీపల్లవోల్లాసము మదనాభ్యుదయమను భాణములను, రామాయణకథను జెప్పునట్టికంకణబంధంబును. హరికారికలను, నీలశైలనాథీయమును; ఆంధ్రభాషలో సర్వకామదాపరిణయము వేంకటాచలమాహాత్మ్యమును, పీఠారణ్యమాహాత్మ్యమును, పంచతంత్రమును, వసుచరిత్రవ్యాఖ్యానము రచియించిరని యీయనజీవితలేఖన ప్రకరణంబునఁ కవిచరిత్రలోనే వ్రాయఁబడి యున్నది. సంస్కృతాంధ్రభాషలయందు నింతయఖండసరస్వతీకరుణాకటాక్షలబ్ధైశ్వర్యంబుతోఁ దులదూఁగుచున్న శాస్త్రిలవారు, పట్టుమని యొకగ్రంథంబునైనను సొంతముగా ? వ్రాయ

లేనిసూరిద్రవ్యము నపహరింపవలసినంత యావసరము నరసరంబులేదు గాన సూరిగారే యీ మన వ్యాకరణంబును దొంగిలించి ప్రకటించికొంట నిశ్చయము.

5. గ్రంథము లోనికి యిరకను స్థాలీపులాకన్యాయంబున విమర్శింతము గాక

సంధిపరి-లోని (18) సూత్రమునొద్ద "చందోయి" యని శాస్త్రులవారి వ్యాకరణంబులోను, "కందోయి" యని సూరివ్యాకరణంబులోను నుదాహరింపఁబడిన భేదంబని యీవఱలోఁ జెప్పితిని. ఇప్పటి ప్రాపంచిక జ్ఞానంబునఁ దక్కువ యనుభవంబుగల శాస్త్రులవారు "చందోయి" యని యుదాహరింపఁగా, నట్టి యుదాహరణంబు చదివి పాఠశాలలోని బాలురు నవ్వుదురని యెంచి చెన్నపురిశాస్త్రపాఠశాలలో నాంధ్రోపాధ్యాయుండై లౌకికజ్ఞానంబునఁ బూర్ణుండైన సూరిగారాయుదాహరణంబును జూచి తీసివేసి "కందోయి" యనిబహిరంగముగాఁ జదువఁదగిన యుదాహరణముగాదిద్దినట్టులు స్పష్టపడుచున్నది

6 శ్లో శబ్దాద్యహ్రస్వతో నార్ధ బిందులో పోగుతస్య। వినేకాఁటావస్మదాత్మ ద్రుతస్సంశ్లేష భాక్సన॥-సంధి-పరి; ఈ సూత్రంబున "ఇఁక,అఁట"అను రెండుశబ్దములందుఁదప్పఁ దక్కినశబ్దంబుల మొదటి హ్రస్వముమీఁద వర్ధబిందు వుండదని శాస్త్రిగారు

ఇఁక, అఁట, మఁడు-అను శబ్దంబుల, దప్పఁ దక్కినశబ్దము మొదటి హ్రస్వము మీఁదనరసున్న లేదని సూరిగారు. శాస్త్రిగారి సంస్కృతశ్లోకసూత్రములోఁ మఁడుశబ్దముదాహరింపఁ బడలేదు.

సూరికృతివ్యాకరణంబును సంగ్రహించియీయన హరికారికలనుజేసినపక్షమున మూఁడుదాహరణంబులలో నొకదానినివిడవరు శ్లో. వినేకాఁటమఁడూక నాత్మా స్మదోస్సంశ్లేష భాగ్ద్రుతః" అనియే రచింపకొందురు

అమర్చిన పదార్థములో వత్తొప్రేలు పెట్టుట సులభముగాన హరికారికలనుజేసుకొనిన తర్వాతనైన జ్ఞానాభివృద్ధిచేతను 'మఁడు' శబ్దముచేర్పఁబడ్డది బంగారునొరకిన తర్వాతఁ దంకపుఁబోడి యుపయోగింపుట పక్కలోహారునికి సుకరము గదా!!

7 శ్లో॥ ముగంతసర్వనామాయే త్రీసమ్యగ్ధాతుభేదకైః। సపూర్వపదకః కర్మధార యోహ్యత్రదృశ్యతే॥ సమాసపఃహరకారిక; ఈకారిక బాలవ్యాకరణసమాసపరిచ్ఛేదము లోని (5)సూత్రమునకు సంస్కృతము: బాల-సమాస- (5)సూ- "కర్మధారయంబు త్రిక స్త్రీసమముగంత ధాతుజవిశేషణ పూర్వపదంబయి యుండును. అని సూత్రము కారిక లోనున్న "సర్వనామాయే" అను శబ్దంబునకుఁ దెలుంగుసూత్రములోని త్రికశబ్దంబాం త్రీకరణంబు. "సర్వనామ-అయే" అని "సర్వనామాయే" అనుపదంబునకు భేదము. ఆ, ఈ, ఏ, అను మూఁడువర్ణంబులకుఁ గ్రమంబుగా సంస్కృతసంధిచేసినచో "ఆ + ఈ=ఏ; (గుణము) ఏ + ఏ–అయే; (ఇటవయాదేశము) సర్వనామములైన ఆకారమును, ఈకారమును, ఏకారమును, బూర్వపదము గాఁగలదై కర్మధారయముండు ననియర్థము.

ఇట ఆ, ఈ, ఏ, అను సర్వనామములకుటకు "సర్వనామాయే" అని గ్రంథ కర్తశాస్త్రిగారు బహుప్రయాసముతోఁ గ్లిష్టార్థముగా సూత్రమును రచియించినస్థితి బుధులకు స్పష్టముగాఁదోఁచుమండు.

ఇట్టిస్థలలో సూరిగారు—"ఆ, ఈ, ఏ, అను సర్వనామంబులు త్రికంబునాఁ బడు"అని (4) సూత్రముగా రచించి పైని నేనువ్రాసిన (5) సూత్రమును జేసెను.

శాస్త్రిలుగారుగూడ నిట్లు, ఆ. ఈ, ఏ, లకుఁ ద్రికసంజ్ఞ యుంచిసాంస్కృతిక సూత్రమును రచించెనేని పైనింజూపిన క్లిష్టకల్పనయవసరములేదుగదా! సూరిచేసినబాల వ్యాకరణమునే శాస్త్రిగారుచూచి సంస్కృతముచేసినయెడల సౌకర్యముగానున్న త్రిక సంజ్ఞనుమాని "సర్వనామాయే" అని క్లిష్టపదంబు నుపయోగించుకొనునా! ఎప్పటికిని నుపయోగింపరని పామరులకుసయిత మిట్యాది తెలిసినవిషయంబు కానిసూరియుంచిన త్రికసంజ్ఞకుఁగూడ శాస్త్రిలవారి శ్లోకరచనామార్గమే కనుసన్న చేసినదని యెల్లరకుఁ దోఁపకమానదు. శ్లో। బహుశంద్వేసర్వనామాయేసంయోగినోహలః। ఉక్తత్రయా త్కృతహ్రస్వాన్స్టోహ్రస్వ చ్ఛతద్వయోః॥—సమాస--హరికారక: (బాల-సూ ౧౮_౧౯) ఈకారికయుత్తరార్ధమున కర్థము-కృతహ్రస్వంబగుపూర్వోక్తత్రయంబు మీఁది,అనఁగా, ఆ, ఈ, ఏ,లమీఁదఁజోటు'నోత్వంబునకత్వహ్రస్వంబులువిభాషనగు'

అనియీకారికలోఁ బ్రయోగింపఁబడిన త్రయశబ్దంబే, ఆ, ఈ, ఏ, లకుఁ ద్రికసంజ్ఞనుం పవలసినదని సూరికినుపదేశించెనని నాయభిప్రాయము శ్లో॥ ఆదీదేత్సర్వనామానస్త్రి కాఖ్యాఃకర్మధారయః త్రికధాతుస్త్రీప్రసవ్యస్య గంతభేదకపూర్వకః। అని, ఆ, ఈ, ఏ,ల కుఁ ద్రికసంజ్ఞనిడియేకసూత్రశ్లోకమురచించుకొంట శాస్త్రులవారికినసాధ్యమైనపనిగాదు. ఈసందర్భమున మాకు "అర్థో ర్వ్యవిధో యోనిరన్యచ్ఛాయాయోనిశ్చ" (అధికరణం 3 అధ్యాయః 2సూత్రం 7) అను వామనసూత్రప్రకారంబున స్వయంభువైన మొకటికవీశ్వరుని స్త్రోన నీడ నాధారముచేసుకొని రెండవవాఁడు కవిమ్మన్యుండంతకంటెఁ గొంచెము మెఱుఁగువెట్టినరీతిని జెప్పవచ్చుననిన వామనసూత్రాభిప్రాయము స్ఫుష్టికివచ్చుచున్నది; కావునఁ బైసూత్రప్రకారంబున శాస్త్రులవారి వ్రాఁత శైలి యయోనిసంభవమై శుద్ధమైనదనియుఁ చిన్నయసూరివ్రాఁతపుస్తక యన్యచ్ఛాయాయోనిసంభవమైసంకీర్ణమైనదనియుఁ దత్త్వవేత్తలకుఁ దెల్లమగును.

(8) శ్లో॥ శృంగారభూషణమతే ద్రుతాదపిపరోద్రుతః. హరికా. 8 అచ్ సంధి. (బాల. సూ. 21 కొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు గానంబడియెడి శ్లో ప్రత్యేకంలాండుబువురు నముష్షాద్ధూర్వహేరితం హరి. క్రియా. 2 బాల. సూ. 8. లకారంబునకు డుబు, వురు, నుము ఙాగు.) శ్లో॥ స్త్రీటోర్దవస్యలోపస్స్యాద్వా తిర్యగ్జడవాచినోః తయోర్బహుత్వేస్యేకత్వం ప్రసమేనస్మిధూర్వహః। దీనికిసరియైన బాల క్రియా. సూ. 24-25), పూర్వోక్తంబైన శాస్త్రీకృతసూత్రశ్లోకంబులలో ద్రుతంబుమీఁద ద్రుతంబుండుట శృంగారభూషణుని మతంబనియు, లకారంబునకు డుఙాదులగుననిన యిత్యాదులు ధూర్వహునిచేఁ జెప్పంబడియెననియు, నానామతకర్తలుద్ఘాటింపఁబడిరి. సంస్కృతవ్యాకరణశాస్త్రమందు బహుపరిశ్రమగలిగిన శాస్త్రులవారు "లోపశ్శాకల్యస్య" "త్రిప్రభృతిషుశాకటాయనస్య'' ఇత్యాది సూత్రములయందు నానామునిమతంబులు వెల్లడించిన పాణినిమహర్షిశైలిఁ జూచి యాంధ్రవ్యాకరణంబునందుఁ బైనింజూపిన మతకర్తలనామంబు లుద్ఘాటించిరి. సూరిగారిగ్రంథమే యీయనకు గతి యయ్యెనేని తద్రచితసూత్రములలోలేని నామంబు లుద్ఘాటించుట యెట్లుశక్యంబగును? శాస్త్రీకృతహరికారికలను జూచితనవ్యాకరణంబును రచించినవారనియనఁబడిన సూరిగారేల యీమతకర్తలనామంబుల స్వీకరింపలేదని శంకింతురేని, యానామంబు లపరప రంబులన్నతలంపునను, శ్రుతసాంకేత్యమైనయట్టి సంస్కృతవ్యాకరణశబ్ద [illegible]

యనుభవంబులేనందునను నట్లుసేయరైరి. ఇంతియకాక యాదికవియైన వాల్మీకిమహాము నికి „మానిషాదే" తిశ్లోకంబువోలెఁ దనంతటనే తనకే వ్యాకరణంబు స్ఫురించినదన్న సంగతిని సూచించునట్టి గ్రంథాంతపద్యంబులోని „మదుపజ్ఞ" శబ్దముయొక్క వాస్తవార్థంబునకు లోపంబు గలిగినచో స్వకీర్తికింగూడ లోపంబుగలుగునన్న కారణాంతరంబునంగూడననేకులు పూర్వులు వ్యాకరణకర్తలున్నటు తన్నామంబు లుదాహరింపకయుండిరనియూఁ దోఁచుచున్నది. కావున సూరికృతగ్రంథమునకుఁ బూర్వమందే యనేకప్రాచీన గ్రంథకర్తలమతంబులు శ్రద్ధతోఁ జదివి శాస్త్రిలవారు స్వగ్రంథంబును నొనరించుటలు సూత్రగత తన్నామంబులే చాటుచున్నవి. శ్లో। „పరుషావాస్వరూపేణ। ప్రథమాంతో పరిస్థితాః। కాకాసంబోధనేచాపి। హ్యవ్యయేకర్మధారయే। అవేతనార్థకేశబ్దే।ఇతిశృంగారభూషణః". ఇత్యాది కారికాంతరములయందును శృంగారభూషణాది వ్యాకరణ కర్తల మతము స్పష్టపఱుపఁబడుచున్నది.

(9) శ్లో॥లోట్స్యాల్లజ్వ్యతిరేకే స్యాల్లకారా అత్రవర్ణితాః॥ (2) శ్లో॥ అనుబంధోల్పటికిలజ్ త్రజిత్యదుతో భవేత్ ॥7॥ (హరి. కా. ఇత్యాదికారికలయందు లజ్, కలజ్ నుజ్. పడుజ్, ఇత్యాదులు హల్మాత్రమైన జకారమే యనుబంధముగాఁ (ఇద్వర్ణము) గలవి హరికారికలయందు గ్రహింపఁబడినవి. ఇట్టి జకారాదులయందు „అనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమ్" అను న్యాయంబునంజేసి „హలన్త్యమ్" అను పాణినీయసూత్రమున నిత్సంజ్ఞ విధింపఁబడుచున్నయది. కనుక నిత్సంజ్ఞ సులభంబు. బాలవ్యాకరణమందు లజి, కలజి, నుజి, పడుజి, అని యిటు లికారాంతములుగా గ్రహింపఁబడినవి. ఇట్లు పైనిం జూపినలజాదులికారాంతత్వరహితంబుగా శాస్త్రిగారుగ్రంథమందును,ఇకారాంతత్వములో సూరిగారిగ్రంథమందును గానంబడుచుండు. ఇట్టియంశమునుశాస్త్రిగారిగ్రంథకర్తృత్వంబునే ధ్రువపఱుచుచున్నది. క్రియాపరిచ్ఛేదములో సయితము నుజ్' మిజ్, అని యిట్లు జకారానుబంధముతోడనే యుచ్చరించుచో. దత్సమ. పరి. సూ. (22 వద్దనున్న „శిత్తు బిందుపూర్వంబగు" ననుసూత్రంబున బిందువుగలిగి ,చూడంను చూడంమ్ము' ఇత్యాదివిధంబుగా దుష్టరూపంబులగునని ఛీతిల్లి యావర్ణకంబులు „శి' శబ్దాంతములై జిత్తులయ్యేనేని యట్టిదోషంబు రానేరదని యూహించి సూరిగారిట్లు' చేయుట స్పష్టమగుచున్నది. ఇయ్యది సూరిగారి పాణినీయవ్యాకరణమందలి శ్రుతపాం

డిత్యగంధమును జాటుచుండు. నక్ (రామునిచేతను) నిక్ (రామునిని) నక్ (రాము నకు (కుక్ కలఁకులు ఇత్యాదులయందు సంస్కృతవ్యాకరణ సంప్రదాయానుసారం బుగా హల్మాత్రమే యనుబంధముగా నొనరించుకొనినందున "హలంత్యమ్" అను సూత్రంబున నిత్సంజ్ఞ రాఁగా లోపంబుగలిగె. ఇట నుజే, మిజే, యని యుచ్చరింపబడెనేని "జే" అను సముదాయంబునకు నేసూత్రంబున నిత్సంజ్ఞ గలుగునో తెలియకున్నది, "ఉపదేశేజనునాసిక ఇత్" అనుసూత్రంబున నొకవేళనికారంబున కిత్సంజ్ఞవచ్చుననుకొన్నను నుపదేశాంత్యముగాని జకారంబున కేవిధమున నిత్సంజ్ఞ సంభవించును "జిత్తు పరంబగు నప్పు డుత్వంబున కత్వంతగు," ననుసూత్రంబుననే జిశబ్దమునకు నిత్సంజ్ఞయున్నట్లు తెలియబడునందు రేని యిది యిత్సంజ్ఞానువాదకంబుగాని విధిసూత్రంబుకానేరదు. ప్రధానమైనవిధి ననువదించియేకదా! యనువాదసూత్రము సార్థకంబగను. కాననే పాణినీయంబున "ఆదిర్ఞిటుడవః" ఇత్యాది సూత్రంబులు వర్ణసంఘాతంబునకు నిత్సంజ్ఞను విధింపఁగా రచియింపఁబడినవి. ఒకనికి రాముఁడని నామకరణముంచినపిదప "రాముని రావింపుము" యనిన నర్థమగును గాని నామకరణము చేయకయుండ నెట్లు తెలియును. నామకరణంబుపొందని మనుజుండుండునా? కనుక నిత్సంజ్ఞ విధించు సూత్రము సూరిగారికి నావశ్యము. ఇట్టిభావంబుననే "ననుచో: కురిత్యాదావనువాదే కథముదిత్త్వమితిచేన్న; వ్యాకరణాంతరే ఏషాముదిత్సంజ్ఞకత్వే నాదోషాత్" అనియణుత్సూత్రశేఖరంబున శంకించుకొని వ్యాకరణాంతరం బిత్సంజ్ఞను విధించినట్లు సమాధానము వ్రాయఁబడినది. అయ్యదిసంస్కృతవ్యాకరణంబునం గాని మఱియొచ్చటం గాని గగనకుసుమంబై కానరాదు. అందుననే సూరిగారిట్టి వ్యాకరణంబు రచియించిరియనఁగా సంశయమ్మగుచున్నది. శాస్త్రిలవారి పక్షంబునఁ బైనిం జూపిన వర్ణకంబు జిత్తులయ్యేనేని బిందుపూర్వంబులై "మాడఁను, చూడంమి" ఇట్లుగుప్త రూపంబులేల కాకుండు? నని శంకింపఁగలదు. "అత్రజిత్యదుతోభవేత్" హరి. (కి సూ. 7 (అత్రధాత్వధికారే జిత్పరే ఉతఅత్వవేదిత్యర్థః). ఈధాత్వధికారమందు జిత్తుపరమగుచో నుత్వము కత్వమునవచ్చునని "అత్ర" శబ్దప్రయోగంబునంజేసి ధాత్వధికారములేనిచోటనే జిత్తుబిందుపూర్వంబగునని స్పష్టమగుచుండుఁ గాన బిందువుఁరాదని తెలియునది. ఇట్లుండ నశాస్త్రీయమార్గము చిన్నసూరిగారల త్రొక్కునో వింతగానున్నది.

10 శ్లో॥ తద్ధర్మాదిషు లేడాశీ । ర్వ్యాపసంప్రార్థ సేవిషు । లోట్స్యాల్లజ్ వ్యతిరేకే స్యాల్లకార అక్రమస్మృతాః॥ [హరికా-క్రి 1] ఇట్లు తద్ధర్మాదులయందు లేటనియు ఆశీరాదులయందు లోట్టనియుఁ బాణినీయప్రసిద్ధంబులై లేట్ లోట్ లకారంబులను శాస్త్రిగారు స్వీకరింపఁగా నిచ్చోటి తెలుఁగుసూత్రములందుఁ గ్రమంబుగా దీర్ఘ లకారంబులకై యింతవఱకు పర్యంతానుభావన మేలయని యూహించి లాట్టనియు, లూట్టనియుఁ బ్రాచీనశాస్త్రకర్తలచేత నాదరింపఁబడని మార్గంబు సూరిగారు ద్రొక్కిరి. వీరికి సంస్కృతవ్యాకరణంబునందు నింతటి గ్రంథము చేయఁగలిగినంత యనుభవ ముండెనేని చిరపరిచితమైన పూర్వశాస్త్రమార్గమును విడువరని నానమ్మకము.

11 శ్లో॥ ఆర్యా॥ నిడు నడు కడు చిఱుకుఱుగత డఱయోః ప్రాణేపరేతు టొ ద్విత్వః । గసడదవాః పరుషాణాం । పరతః ప్రథమాంతతస్తు బహుళంస్యుః॥ హరి కా. సంధి. ౫ శ్లో. అర్థము—"కుఱు, చిఱు, కడు, నడు, నిడు, శబ్దముల ఱ, డ, ల కచ్చుపరంబగునపుడు ద్విరుక్తటకారంబగు"(బా. వ్యా. సంధి. ౧౧ సూ.) ఇయ్యది పైనిం జూపిన శ్లోకపూర్వార్ధమున కర్థము ఉదా. కుఱు + ఉసురు = కుట్టుసురు; చిఱు + ఎలుక = చిట్టెలుక; ఇత్యాదిక్రమంబుగా, కుఱుచయైన యుసురుగాడ్పు, చిఱుతయైన యెలుక; ఇత్యాదికముగాఁ గర్మధారయ సమాసముదాహరణము. అర్థము—"ప్రథమమీఁది పరుషములకు గ స డ ద వ లు బహుళముగా నగు" (బా. వ్యా. సంధి ౧౨ సూ.) ఈసూత్రము పైశ్లోకముయొక్క యుత్తరార్ధమున కాంధ్రీకరణము ఉదా—

వాఁడు...కొట్టె { వాఁడు గొట్టె / వాఁడు కొట్టె } ఇత్యాదులు— వ్యస్తపదస్థలంబు లుదాహరణంబు.

ఇట్లు పైనిం జూపిన సూత్రశ్లోకములోని పూర్వార్ధమున కుదాహరణంబు కర్మధారయ సమాస స్థలంబనియుఁ, ఉత్తరార్ధమున కుదాహరణంబు వ్యస్త పదస్థలంబనియు, గరతలామలకంబై తెల్లమగుచున్నదిగదా! ఈశ్లోకపూర్వార్ధసూత్రము తర్వాతఁ జెప్పంబోవునట్టి కర్మధారయప్రకరణ సూత్రముల సహమను, (బా. వ్యా. సూ. 27. 28 29 30) బ్రింపఁదగ్గది యైనను, కుఱు, చిఱు, కడు—ఇత్యాదిశబ్దంబులను "గసడదవాః" అను శబ్దంబును లఘుసన్నిభూయిష్ఠంబులఁ జేసి యనుష్టుప్ శ్లోకములో

నీముష్పుటదుష్కూటంబును విరసంబునని తెలిసికొని ఛందోనిరోధంబున సమాసప్రకరణభంగదోషమునకు సహితము తలయొగ్గి శాస్త్రులవారిటు నార్యావృత్తములో వ్యస్తసమస్తస్థలంబులు విషయంబులుగాఁగల రెండుసూత్రములను జేజస్తిమిరంబులం బోలెఁ జేర్పవలసినవారైరి. సంధిప్రకరణ మంతయు యథాపూర్వముగా ననుష్టుప్ శ్లోకమయమై యున్నను నియ్యది యొకటియే ఛందోనిరోధంబున నార్యావృత్తముగా రచింపంబడియె. వ్యస్తస్థలంబు లక్ష్యంబుగాఁగల గ స డ ద వ విధాయకసూత్రమును, సమస్తస్థలము లక్ష్యముగాఁగల టద్వాదు విధాయకసూత్రమునుఁ దమ ప్రకరణశైలింబట్టి యన్యోన్యవిరుద్ధంబు లైనను గ్రంథకర్తకు ఛందోనియమంబున విధిలేక, గ స డ ద వ లును, నిదు, వదు, కదు, చిఱు, కుఱువర్ణమ్ములును లఘువులు గాన, సమసపత గణించి రెండుసూత్రములు నొక్క యార్యావృత్తములోఁ జొనుపఁగాఁ గత్యంతరము లేక వలసివచ్చెనని భావము! ఈశ్లోకక్రమంబున నే ప్రకరణవిరోధదోషంబునకు బద్ధులై సూరిగారుకూడ, 12—13 సంఖ్యలోఁ దమ సూత్రమ్ములను బన్నుచున్నారు. ఛందోబాధలేక వచనశైయ్యలో సూత్రములు వ్రాయునట్టి సూరిగారికింగూడ నేల యీప్రకరణభంగదోషమునకుఁ బాల్పడవలసివచ్చెనో కారణము గానరాదు. హా! కారణము గానరాదన నేల? కారణము బోధపడుచునే యున్నది. ఛందోనియమంబునం జేసి సూత్రజాలంబున మర్యాదం దప్పి కంటకమార్గంబునం బడిన శాస్త్రులవారి సహవాసము చేసినచోఁ, దాను లోకకంటకుండగుదునన్న యాసంగతి, యాద్యోకపక్షగ్రాహియై యమాయికుండైన సూరిగారికిఁ దెలియకయే యట్లొనర్చినట్లు తోఁచుచున్నది. ఓసి పక్షపాతబద్ధ శ్రోత్రములారా! శార్యచౌర్యపదంబులకు నాదివర్ణంబునం గూడఁ బోఁడిమిగల యతిస్థానంబుల భేదము గానరాకున్నను, వాఁడిమిగల ప్రాసస్థానంబున భేదము బయల్పడక మానదు సుండీ కాఁబట్టి యీగ్రంథమ్ముల యుత్పత్తి పౌర్వాపర్యంబు చదువరులే భావింతురుగాక!

12 శ్లో॥ ఏతేలడదాదయః కర్తృకర్మణోః స్యుస్సకర్మకాత్ । పరస్మాత్కర్తరి; పదు ర్జనబంధస్తు కర్మణి॥ హరి. శ్రీ

అకారాదులు సకర్మకంబాసకుం కర్తృకర్మంబులందును, లాఁతికిం గర్తయందు నగు. (బా. వ్యా. క్రి. ప. సూ 48)

పైసూత్రశ్లోకములోని "పరస్మాత్" అను పదమునకు సకర్మకధాతువుకన్న నితరమైన ధాతువుకంటె, అనఁగా నకర్మకధాతువుకంటెఁ గర్త్రర్థమందు లకారములు|

వనియర్థము. ‚‚ఇటసకర్మకాత్" అనుపదంబువోలె ‚‚అకర్మకాత్" అనుపద ముండే నేని బాగుండుగాని ఛందోనిరోధంబునంజేసి శ్లోకములో నిముడుట వలనుపడకసందర్భవశంబున నట్టియర్థ మిచ్చునట్టి, పరశబ్దము ప్రయోగింపఁబడినది. యనిస్పష్టమగుచున్నది. చిన్నసూరికృతమా తెలుఁగుసూత్ర మిచ్చట మిక్కిలి వింతగానున్నది. సూత్రశ్లోకములోని ‚‚పరస్మాత్,, అనుచోటను ‚‚లాఁతికి,, నని,లాతి శబ్దము ప్రతిబింబముగా నుండెడి. తెలుఁగుసూత్రము వచనరూపమైనందున నిటనకర్మకపదంబు నుపయోగించుకొనుట సులభంబు. ఇచ్చట గీర్వాణసూత్రాంధ్రసూత్రంబులలో నెయ్యది మొదట జనియించినదో కుశాగ్రీయమతులకు వెల్లడికాక మానదు. చిన్నసూరిగారే కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారికంటె ముందునఁ దనవ్యాకరణమును రచియించుకొని యుండెనేని ‚‚లడాదులు సకర్మకంబునకుం గర్తృకర్మంబులందును, నకర్మకంబునకుం గర్తయందు నగునని యకర్మకశబ్దంబుతో ‚‚లః కర్మణిచ భావేచాకర్మకేభ్యః" అను పాణిని సూత్రమువోలె ధారాళముగా సూత్రమును నిర్మించుకొనుంగాని యటుగాక తానిపుడకర్మకశబ్దమును స్వసూత్రములో నుపయోగించినయెడ, శాస్త్రిగారు భవిష్యత్కాలమందుఁ దన గ్రంథమ్మును దొంగిలించి యీసూత్రమును సంస్కృతము సేయునపుడు ఛందోనియమమునఁ జేసిఁ యయ్యో! శిష్టులైన శాస్త్రులగారు తనశ్లోకములో నకర్మకపదం బిముడనందున జిక్కుపడుదురని ముందే తెలిసికొని కనికరంబున నాయనచేతికి వరఁటిపం డొలిచి యందించినరీతిని సూరిగారు స్వకీయసూత్రములోఁ బరశబ్దపర్యాయమైన లాతిశబ్దంబు నుపయోగించునా?

శాస్త్రులవారియందలి భక్తిచేత నట్లే యొనరించెనేని సూరిగారికి గీర్వాణవ్యాకరణపటుత్వమేకాక భవిష్యత్కాలమును సూచించునట్టి యోగపటుత్వము సయితము యోగించినదని నిశ్చయముగా నొప్పికొనందగును. ఇట్టి సూరిగారి యోగపటుత్వమే శాస్త్రిగారికి జరిగినట్టి దుర్యోగ కటుత్వంబునకుం గారణం బయ్యెంగదా! ఓకోవిదశిఖామణులారా! పైనింజూపిన హరికారికాగ్రంథమందలి సూత్రముయొక్క పౌర్వాపర్యవిమర్శనంబునంగూడ నాయన గ్రంథమే ముం దుదయించినరీతి యిటులస్పష్టపడుచుండఁగాఁ దత్కారత్వము శాస్త్రులగారిమీఁదనే యొరఁగఁగాన సూరిగారి పైనట్టి తత్కారత్వం బొఱుగక యుఁక నేమి యొఱగనైయున్నదో మీరే యాలోచింపందగు.

(13) శ్లో॥ పుంలింగాన్మహతోడుక్ స్యాత్॥ వారి. తత్స మ పః పుంలింగము మహద్వాచకమునకు డుగ్గు బా వ్యా తత్స 32 సూ;

(2) మాత్రార్థాదేడురేకత్వే వారి తద్ధి ప మాత్రార్థంబున నేకత్వమునందేడువర్ణకంబగు బా వ్యా తద్ధి 25 సూ

(3) వల్లాదిభ్యోగణేభ్యోనః పేర్యాదిభ్య ఇమ గ్వవేత్ వారి త ప వర్ణకంబు గుణవచనంబులగు వల్లాదులకు పేర్వాదుల కిమివర్ణకంబు బా వ్యా తద్ధి ౬-౫ సూ

శ్లో॥ పైనిం జూపిన సూత్రశ్లోకములయొద్దను సంస్కృతవ్యాకరణసంప్రదాయమెఱింగిన శాస్త్రులవారుఁ "ఙ్యాప్ప్రాతిపదికాత్" (అ ౪ పా ౧ సూ ౧) "ధాతోః" (అ ౩ పా ౧ సూ ౯౧) "సమర్థానాం ప్రథమాద్వా" (అ ౪ పా ౧ సూ ౮౨) ఇత్యాది పాణినీయ సూత్రములలోని పంచమ్యంతములవోలెఁ దామును బంచమ్యంతము లుపయోగింపఁగా సూరిగారు తమ తెలుఁగుసూత్రములలో షష్ఠీవిభక్త్యంతములు ప్రయోగించిరి అందున "మహద్వాచకమునకు డుగ్గు" ఇత్యాది స్థలంబులందు షష్ఠీవిభక్తి వలన స్థాన్యాదేశభావములోఁచి "మహద్వాచకశబ్దస్థానమున డుగ్గు,, ఇత్యాదివిధంబుంగా నపార్థము సంభవించి దోష మువ్వతిల్లును కావుననే శాస్త్రిగారి సంస్కృతసూత్రములలోఁ బాణినీయవ్యాకరణ మర్యాదలోఁ బంచమ్యంతములు ప్రయోగింపఁబడినవి అట్టి పంచమ్యంతములయొద్ద "ల్యబ్లోపే కర్మణ్యధికరణే చ,, అను వార్తికంబున "పుంలింగాన్మహతో డుక్ స్యాత్,, అను సూత్రమునకు ,,పుంలింగమహద్వాచకమతిక్రమ్య డుక్ స్యాత్,, అనఁగాఁ బుంలింగము మహద్వాచకమును దాఁటి డుక్కగునని యర్థమై దోషము లేకపోవును ఇత్యాదిస్థలంబులయొద్ద ,,పుంలింగము మహద్వాచకము కంటె డుగ్గు" నని పంచమీవిభక్తితో సూత్రము రచింపవలసినది కంటెవిభక్తి సందర్భంబువంకే నీ యర్థవశంబునఁ బరశబ్దము తోఁచును ఒకవేళ షష్ఠీవిభక్తికి సామీప్యముగాని యానంతర్యముగాని యర్థము చెప్పినయెడల ,,మహద్వాచకమునకు డుగ్గు" ఇత్యాదులయందు మహద్వాచక సమీపమున డుగ్గగునని కానిలేక మహద్వాచకము తర్వాత డుగ్గగునని కాని యర్థము సందర్భవశంబున నగునంటిరేని యట్టియెడ యసమం

జనంబు "నహి బ్రాహ్మణకంబలః ఇత్యాదౌ బ్రాహ్మణసమీపవర్తీ అన్యదీయ కంబలః ప్రతీయతే, నహి చిత్రగుశబ్దాత్ చిత్రగవీనాం సమీపవర్తీ వృక్షాదిః ప్రతీయతే.. కింబహునా బ్రాహ్మణస్యకంబలః చిత్రాగావోయస్యేతివ్యస్త ప్రయోగోపి తత్రానిష్టః" అనిన హలంత్య సూత్రస్థప్రౌఢ మనోరమ వలనను, బ్రాహ్మణస్యకంబల ఇత్యాదావసత్యపి ప్రకరణాదౌ స్వస్వామిభావాది ప్రతీతివనంతరసమీపాది శబ్దప్రయోగ మంతరా సామీప్యాద్య ప్రతీతేః తస్యవమ్యర్థత్వాభావాత్ అనిన యచ్చటిశబ్దరత్న ములవలనను షష్ఠీవిభక్తికి సామీప్యము మొదలైన యర్థము లశాస్త్రీయములుగాన సందర్శింపనేరవని యిట్టులు వ్యాకరణశాస్త్రంబున ఘోషింప బడుచుండెను కావుననే "వాకుఁదమ్ముఁడు" ఇత్యాదులయందు నాసమీపమునఁ దమ్ముఁడు, ఇత్యాదివిధంబుగా నర్థము కానేరదని యెఱింగినది ప్రకృతంబున నిదానించి చూడఁగా, తెలుఁగు సూత్రములోని షష్ఠీవిభక్తి ప్రయోగంబున సూరిగారికి సంస్కృతవ్యాకరణశాస్త్రంబున శ్రుతపాండిత్యమై యుండవచ్చునేమో కాని యీవ్యాకరణము రచింపఁజాలినంత నిశ్రుతపాండిత్య చాకచక్యం బుండనేరదని కరతలామలకంబుగాఁ గానంబడుచున్నది మేమిట్టిస్థలంబులందు సూరిగారివ్యాకృతిజన్మంబునకు మాతృస్థానీయమైన శాస్త్రిలవారి పరికారికావళి యిప్పటికిలక్షింపఁగ యఁదుఁ గమ్యతదుజ్జనః" అనన్యాయంబున సడలుగా వివరింపవలసివచ్చెను వాస్తవంబుగా సూరిగారే యీవ్యాకరణంబును స్వకీయప్రతిభతో రచించినారనిన నవ్యాంశంబున "ప్రమాదోధీమతామపి" అనున్యాయంములో సమాధానము నేసికొని మీమాంసకుబట్టి దోషంబుల నుద్ఘాటించి పురోభాగిపదం బొందఁగా మున్ను సాహసింపనయ్యె ఈగ్రంథపరిసమాప్తి సమయంబున శాస్త్రిసార్వభౌమప్రణీతమైన మాతృగ్రంథము కాకతాళీయంబుగా దొరకి యందలి సారస్యంబును గ్రంథకర్తృపరిశ్రమంబును నామనంబునకుం దట్టఁగా బ్రహ్మానందమగ్నతం జెంది "శ్లో॥ యేనామ కేచిదిహనః ప్రథయంత్యవజ్ఞాం జానంతి తేకిమపి తాన్ప్రతినైష యత్నః ఉత్పత్స్యతేస్తి మమకోపి సమానధర్మా కాలోహ్యయం నిరవధిర్విపులాచపృథ్వీ" అని నుడివిన భవభూతికవివాక్యం బిచట సందర్శింపఁగా శ్లో॥ గతానుగతికోలోకోనలోకః పారమార్థికః అటన్నలోకో క్రింశేసి యథార్థంబును యథాయథలు సేయఁడు లోకంబును నంకగోలాంగూల న్యాయంబున ననుసరించి యింకన్సురమా

దంపతికయిపుడు స్థూలారుంధతీ న్యాయంబున హేయంబును బరిహరించుటయు నుపాదేయంబును బరిగ్రహించుటయుఁ గలిగినందున ధన్యతంగాంచితిని

(14) శ్లో॥ సర్వ తవదుశ్రితః క్త్వార్థవ్యతిరేకే తువాభవేత్ ఉత్తరస్యకొనో ధాతోః కంబుధాః కేచిదూచిరే॥ పూర్వ ప్రప అర్థము-క్త్వార్థకము ద్రుతప్రకృతికముగాదు వ్యతిరేకక్త్వార్థకము వికల్పంబున ద్రుతప్రకృతికమగును అనుప్రయుక్తంబైన కొనుధాతువునకుఁ గొందఱిమతంబునఁ గశబ్దము సర్వాదేశమగును.

కం॥ అనఘుయిదియేటిపతమే మనుపమదుఃఖితులమగుట నాధారములే కనుసంతానోచ్ఛేదం బునఁ బేలెదమనమలోకముల తెరువుచనక॥ భార. ఆది ౨ ఆ కం॥ కాలుడిచిబడుచుమృగముల మాఁడికందిగిచి డస్సియున్నతనిశ్రమం బాఱఁగ నెపఁబరితాపము దీఱఁగఁ బైపైచనన్న దీపనంబుల్॥ భా. ఆది ౪ ఆ ఇత్యాదిప్రయోగంబులు చూచి వ్యతిరేకక్త్వార్థకము వికల్పంబున ద్రుతప్రకృతికమనియు, క॥ యురలలంధ్సులు నా బరఁగును శషసహలు దేఁటపడు మూష్మలనఁగ సారిదిత్వకారము గూడుక సరినేఁబగియ ద్వ్యోవర్ణసంఖ్య నరిత్రక అప్ప ౨ ఆ ౫౪ ప గీ చేసఁజీకరైగు చెరదువసహాలు జేసెదంతజీత్తుచేకటొకటి చేఁదుకొనియొఁగృష్ణు జేర్చికయనని ల్లవలుఁగొన్ని దీర్ఘనక్రీపులు॥ అప్ప ౨ ఆ ౧౨౧ ప ఇత్యాదిప్రయోగంబులుకాంచి యనుప్రయుక్తముగు కొనుధాతువునకుఁ గశబ్దాదేశమనియు శాస్త్రిగారి యభిప్రాయము. ఈమతంబు బహులాక్షణికులకు సమ్మతముగాదు అందుననే చిన్నసూరియు నిట్టియభిప్రాయము నిచ్చునట్టి తెలుంగుసూత్రమును దన బాలవ్యాకరణంబున నెత్తికొని వ్రాయలేదు ఈ హరికారికా మాత్రప్రకారంబునఁ జిన్నసూరికృత నీతిచంద్రికయందుఁ బ్రయోగంబునుకానరామికి నిదియే హేతువని తెలియునది సూరికృతవ్యాకరణమునే సంగ్రహించి శాస్త్రిలవారు తమగ్రంథమును రచియించిరేని యూహోత్తమ్మునలేని యీసూత్రమును నెట్టులు లిఖింపఁజాలుదురు? ఈకొత్తకారిక యొక్కటియే తమది శాస్త్రిలవారు సూరికృతగ్రంథమునకుఁ జేర్చి నాదియని యనిపించుకొనిరి యని యెవ్వరైనఁ బరవస్తుబంధు లందురేని మాశాస్త్రిలవారియేకశ్లోకింబట్టి దైనను స్వవస్తుబంధులనెపమ్మగింపఁ బడినందులకు నెంతయు సంతసింపుచున్నారము,

ఓసద్గ్రహణపారీణులారా ఈసరసశబ్దమ్ములు పదునాలుగు లోకంబు లెట్లంగకట్టిన నీరస్వరూపభేదంబును బోలె గ్రంథద్వయస్వరూపభేదంబు నచ్చటచ్చట గనంబడుచు యుక్త విస్తరభీతిని విరమించుచున్నాండను, గ్రంథంబుల పౌర్వాపర్య సంబంధము తెలుపంగా నియ్యదియే పరిశీలనాపటిష్ఠ బుద్ధులకుం జాలునని నేనెంచెదను.
శ్లో॥ స్థానేష్వశిష్య నివహేష్వినియుజ్యమానా; విద్యాగురుంహి గుణవత్తర మాతనోతి. ఆదాయశుక్తిపుటగాహకవిప్రకీర్ణా రత్నాకరో భవతి వారిభిరంబురాశిః॥-అనెడి భట్టమురారి విరచిత ప్రకారంబునం దనరు శిష్యవిద్యా ప్రదానమూలమునం గీర్తి ముక్తాఫలమ్ముల నార్జించి రత్నాకరుల మగుదమన్న గొప్ప యభిలాషతోం గొందఱు పెద్దలు శిష్యులనుగాని శిష్యకల్పులనుగాని చేర్పంగా వట్టితలంపునకు వ్యతిరేకంబున మనుపున్న గిరువుల నామరూప గౌరవము సైతము కబళింపంగా నందనిపండ్లకు నఱ్ఱులు సాచి వారలు కాలవ్యత్యాసాది దోషంబున వగస్త్యమహామునుల మగుదుమని యుత్సహింతురు. అందువలనే పరమార్థంబుగా విద్యాదానంబు సేయునపుడు మన శాస్త్రములయందు సత్త్వాదిగుణముల నెంతో పరిశీలించి శిష్యరూప విద్యాపుత్రార్జన మొనరింపవలయు నని యుద్ఘోషింపంబడియె. స్వారోచిషమనుసంభవ పంచమాశ్వాసంబున బ్రహ్మమిత్ర మహాముని గంధర్వుని శిష్యునిగాం జేర్చుకొనక యుండుటకుం గారణమేమో బుద్ధిమంతులకు స్ఫురింపకపోదు ప్రకృతంబున సమకాలికుండై చెన్నపురీవాసియైన చిన్నసూరిగారు నియమపూర్వకంబుగా విద్యను స్వీకరింపం గృష్ణమూర్తిశాస్త్రులవారితో మేళవింపక పోయినను శాస్త్రులవారు కాళహస్తిలోనుగాంగల ప్రసిద్ధాస్థానములయందు నాస్థానపండితులు గానం గాలక్రమంబున నుభయులకు సమావేశమైనదన్న కింవదంతి నిశ్చయమనందగు కాని యత్తఱిని సూరిగారు బ్రాహ్మణపండిత శిరోమణి రాగద్వేషముతో నుండెననుటకంటె పరమండైనందున నుచితమైన వేషముతో నుండెననుట సంగతంబు వీరి సాంగత్యసమయంబున సూరిగారు శాస్త్రిప్రణీతమైనహరికారికలసంప్రదాయాంశంబులు కొన్ని ధ్రువముగా వినియుండెనని నానిశ్చితాభిప్రాయంబు. అట్లుకానియెడ నీగ్రంథస్థకారికా మాత్రములు తెనింగించుట సైతము సులభంబుగాదు. కావుట్టి శ్రీశాస్త్రి ప్రణీతమైన హరికారికావళి గ్రంథమును స్వహస్తపరహస్త ప్రాప్యంబున సూరిగారు తెలింగించెననుట విశ్వసనీయముగాని స్వప్రణీత మనంబడి యనామధేయంబై యదృష్టచరంబైన సంస్కృతభాషాశేషములోని తదాయాంశప్రాప్య

కృతి సూత్రముల సాంక్షిప్తీకరించెననుట యెంతమాత్రము విస్రంభపాత్రముగాదు. ఈ బాలవ్యాకరణ పుస్తకంబు నిజంబుగా శాస్త్రిసూరుల జీవితవేళలలోనే ప్రకటితమయ్యెనేని చెన్నపురి రాజకీయకలాశాలయందు సాంధ్రోపాధ్యాయుండౌటంజేసి లౌకికజ్ఞానము మెండుగాఁగల సూరిగారు గ్రంథముద్రణాదులవలని లాభంబు నెఱింగినవిప్రుండుగాన శాస్త్రులవారీలోకములో వంచపుఁబోడుగవరయి వృద్ధ్యయున నున్నారో లేరో యన్న కాలములో నచ్చొత్తించి ప్రకటించియుండవచ్చునని నాయభిప్రాయము అట్లయ్యెనేని, ప్రస్తుతోక్తంబయినయంశంబునకును, గ్రంథాంతమందలి యీపద్యార్థంబునకును బరస్పరవిరోధము పొసంగునవినచో నటులన్యోన్యవ్యాఘాతము లేనియర్థమే సూరిగారి యంతర్యామి దేవుని తాత్పర్యమైనట్లులు పద్యంబునకు వివరించి యీ గ్రంథకర్తను సత్యసంధునిఁగాను సరసకీర్తిబంధునిఁగాను జేయుదముగాక. పద్యంబు సమీపమున నెదుటఁ గనంబడుటకై తిరిగివ్రాయంబడు కం॥ మును మదుపజ్ఞంబగుచుం దవరిన వ్యాకృతిని సూత్రతతిఁజూక కొంతం దెలిఁగించి యిది ఘటించితి ననయము బాలావబోధమగు భంగిఁ దగఁగ.॥ అర్థము—మునముందు గాఁ మదుపజ్ఞంబగుచున్—ఇట స్త్రీలింగమైన యుపజ్ఞాశబ్దముగాదు ప్రకరణసందర్భమునంజేసి పుంలింగమైన యుపజ్ఞశబ్దము "ధీరో మనీషీజ్ఞః ప్రాజ్ఞః" అనునమరకోశమున 'జ్ఞః' అనఁగాఁ బండితుఁడు సూరియని యర్థము ఉపజ్ఞుఁడనఁగా చిన్నసూరియని యర్థము. ఈశబ్దము, ఉపగ్రామము (చిన్నగ్రామము) ఉపనది, (చిన్ననది) ఉపాఖ్యానము (చిన్నకథ) ఇత్యాదిశబ్దములవంటిది దగ్గఱఁజేరి తెలిసికొనువాఁడనియు నుపజ్ఞశబ్దమున కర్థము. ఉపజ్ఞానకిని యుపజ్ఞుఁడనిశిష్టరూపకము దగ్గరఁజేరి తెలిసికొను చిన్నసూరి యనియర్థము ఇటులుపజ్ఞ శబ్దమునకుఁ జిన్నసూరియు, సమీపమునుండి తెలిసికొనువాఁడు నను నర్థద్వయము గాన "మదుపజ్ఞంబగుచున్—" నేననెడి శాస్త్రిసమీపవిద్యాగ్రాహినైన చిన్నసూరిని గలవరుచునని యర్థము పెద్దపండితుఁడైన కృష్ణమూర్తిశాస్త్రులవారియొద్దను మెల్లమెల్లఁజేరి వారికారికల సంప్రదాయాంశములను బొత్తమునను సంగ్రహించుటచేతను, స్వనామమునేతను, నుభయవిధంబులను దన్నును జిన్నసూరి యనుకొనుట యుక్తంబుగా నున్నది. తవరిన—ఒప్పినట్టి, వ్యాకృతిని సూత్రతతి—ఇట "వ్యాకృతి"—అనఁగాఁ వ్యాకర్త కృష్ణమూర్తి గా రర్థము—శాస్త్రకృష్ణమూర్తిగారని ఫలితార్థము ఇ వ్య—వ్యాకర్త లేక వ్యాకరణియని యర్థము శబ్దశాస్త్ర లేక శాస్త్రియని ఫలితార్థము. "కృ-తి"—అనుచోటను, కృష్ణమూర్తి శబ్దములోని యాద్యంతాక్షరములు, అచ్, హల్, ఇత్యాది ప్రత్యాహారములయందుం బోలె సంయుక్తములని యెఱుంగునది శాస్త్రి కృష్ణమూర్తియని యర్థము. ఇటులు పదమున

కొన్నొక యక్షరమును స్వీకరించుట లోకవ్యవహారములోనే కాక కావ్యములయం దుఁ గూడఁ బ్రసిద్ధముగా నున్నది శ్లో॥ కథాప్రసంగేన జనైరుదాహృతా దనుస్మృ తాఖండలసూనవిక్రమ తవాభిధానాద్వ్యథతే నతాననః స్వదుస్సహాన్మంత్రపదాది వోరగః — కిరాతార్జునీయము- ౧ సర్గ — ఈశ్లోకంబున, "తవాభిధానాత్" అనుచోటను, త—తార్క్ష్యుఁడు, వ—వాసుకి యని యర్థము "నామైకదేశేనావగ్ర హణమ్" అను న్యాయంబున గ్రహింపఁబడినది యని వ్యాఖ్యానము- ఇటులు పదంబు లలోని యొక్కొక యక్షరమును స్వీకరించి యావత్పదార్థమును చేకొనినట్లే ప్రకృ తంబున "వ్యా—కృ—తి" శబ్దమునకు వ్యాకర్తయగు కృష్ణమూర్తి గారనిన యర్థము సులభంబగును కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారని ఫలితార్థము- వ్యా—కృ—తి నీః—నా యకః, ప్రణేతేతి యావత్, యేషాంతాని సూత్రాణి, వ్యాకృతిని సూత్రాణి ఇట వ్యా—కృ—తి—నీశబ్దము బహువ్రీహిసమాసంబున నపుంసకలింగసూత్రశబ్దమునకు విశేషణమైనందున "హ్రస్వోనపుంసకే ప్రాతిపదికస్య (అ ౧ పా ౨ సూ ౪౭ అను సూత్రమున వ్యాకృతి నీశబ్దము హ్రస్వాంతంబయ్యె "జేరాన్నద్యామ్నీభ్యః (అ ౭ పా ౩ సూ ౧౧౬) ఇత్యాదులందు నీశబ్దమునకు ధారాళముగాఁ బ్రయోగము గల దు "వ్యా—కృ—తి—నీః అనుపదము—సేనా—నీః, అగ్ర—ణీ గ్రామ— ణీః —ఇత్యాదులవంటిది వ్యా—కృ—తి—ని సూత్రాణాంతతిః— వ్యా—కృ— తి—ని సూత్రతతిః—అన గాఁ కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారు ప్రణేతగాఁగల సూత్రముల సముదాయమని యర్థము—అథవా—విశిష్టాచ—సా ఆకృతిశ్చ వ్యాకృతి —'ప్రాద యోగతాద్యర్థే ప్రథమయా' అనువార్తికంబున సమాసంబు అధిక జాతిరిత్యర్థః య త్తిహితద్భిన్నేష్వ భిన్నం ఛిన్నేష్వచ్ఛిన్నం సామాన్యభూతం సశబ్దః! పేత్యాహ "ఆకృతిర్నామసా —అను భాష్య ప్రయోగ ప్రమాణంబునను, నిఘంట్వాది ప్ర మాణంబునను ఆకృతిశబ్దంబునకు జాతియనిన యర్థముగలదు వ్యాకృతిం ప్రకృష్టజా తిం నయతీతి—విద్వత్త్వేన విధిత్త్వేన విధిమార్గే ప్రవర్తయతీతి వ్యాకృతినీః—క్విప్. ప్రత్యయః, బ్రాహ్మణత్వజాతి శ్రేష్ఠ ఇతియావత్ బ్రాహ్మణజాతి శ్రేష్ఠు డనిన యర్థ ము—ఇటు వ్యాకృతినీశబ్దమునకు సేనానీత్యాది శబ్దములకుంబోలెఁ దెలుంగున హ్రస్వాం తై "వ్యాకృతిని సూత్రతతి యన్ని వాక్య సమాసంబున ప్రకృష్టజాతి (బ్రాహ్మణ జాతి) శ్రేష్ఠుని సూత్రసముదాయమని యర్థము పంచద్రావిడంబున, కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి

గారు చేసిన హరికారికారూపసూత్ర సముదాయమనిన యర్థము తోఁచును. మఱియు విశిష్ట (అనేక మైనఆకృతి(జాతి)గల)నరలలో అనఁగా బ్రాహ్మణులలో శ్రేష్ఠుఁడైన బహువ్రీహిసమాసపక్షము కూడ సాధువైనసామ్యసమాసంబుననే నాశబ్దముపోలె ప్రాసాద్యాంతమగును. ముందుగాఁ జిన్నసూరిసైన నేను శాస్త్రులవారియొద్దకును జేరి తెలిసికొనువాఁడను గాఁగా నొప్పిన కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి ప్రణీతసూత్ర సముదాయమును బాలురకు సుబోధమగు రీతిని నిందుకొంత తెనిఁగించి ప్రకటించితినని భావము ఇట్టి విశేషార్థమిచ్చుటకొఱకే "వ్యా—కృ—తి—ని సూత్రతతి" అని రచియించుటయందు సత్యప్రేరకుఁడైన యంతర్యామి భగవానునిచే సూరిగారి జిహ్వ బలాత్కరింపఁ బడినదని మనస్సాక్షి బోధించుచున్నది ఒకవేళ సరసులైన చిన్నసూరిగారు బుద్ధిపూర్వకముగానే యిట్టివిశేషార్థము స్ఫురింపగా నట్టులు రచియించియుందురు అట్లే కానియెడఁ "ఏనరిచి వ్యాకరణసూత్ర తతి మొకొంతక" అని ధారాశైలితో నిటులేల రచింపఁబడలేదు? కా బట్టి సత్యవాదులైన చిన్నసూరి గారెంతయు మెప్పుకొనం దగుదురు సూరిగారు హరికారికల నాంధ్రీకరించిన యీరీతి విశదంబగుంగాన బాలవ్యాకరణంబునకు హరికారి కాంధ్రోక్తి యనిన బిరుదం బీయందగు ఇటు లాంధ్రవ్యాకరణసూత్రతతిని సంస్కృతాంధ్ర భాషలలో రచియించినశాస్త్రిసూరులవిద్వత్త్వంబు శివకేశవుల తత్త్వంబుపోలె జగంబుల జేగీయమానం బగుంగాత

శాస్త్రిగారి నామంబులో ద్వంద్వంబున నున్న సూరిగారి నామంబు కానియాఁడఁ బడుఁగాత

ఆర్య శ్రీకల్లూర్యన్వయ వేంకట రామాఖ్యేనశాస్త్రిణారచితా జేజి యాద్గుప్తార్థప్రకాశికా హరికారికాంధ్రోక్తేః ॥అః॥

(గ్రంథాంతమందుఁ గృతినాయకుని నించుక స్మరించెద)

"శ్లో॥ సదృశంచేష్టతే స్వస్యాః ప్రకృతేర్జ్ఞానవానపి ప్రకృతిం యాంతి భూతాని నిగ్రహః కింకరిష్యతి॥' — అనునట్టి గీతావాక్యంబున బ్రకృతివశంవదుండనై 'ఆత్మా వై పుత్రనామాసి' అనిన శ్రుతివచనంబున విశ్రుతంబైన మామకీనవాఙ్మయపుత్రప్రథమతేజస్సారాంశం ఒరె హితంబైన సమయమ్మునందు దుర్భరంబౌ ప్రథమగర్భశోకంబున మున్నెరగు కన్నిటితో వ్రాసినపద్యంబు లనవద్యంబులై యొసంగఁగా శ్లో॥ ఏకో రసః కరుణ ఏవ నిమిత్తభేదా ద్భిన్నః పృథక్పృథగివాశ్రయతే వివర్తా నావర్తబుద్బుదతరంగమయాన్వికారా నంభో యథా సలిలమేవ హి తత్సమస్తమ్" 'శ్లో॥ విపదస్సాహనశ్శశ్వ ద్వ్యాపుసంకీర్త్యతే హరిః ' ఇత్యాద్యుత్తరరామచరితాదులయందలి భవభూతికవీంద్రాది వాచోయుక్తుల ప్రకారంబున రాగివిరాగిసాధారణంబౌ కరుణరసంబు గరిష్ఠంబగుటయే కాక (1)వైరాగ్య, [2]బోధో, (3)పరమ శ్రీలను వర్ధిల్లంజేయునట్టి పుట్టినిల్లగుచుఁ బురుషార్థంబునకును బరమాస్పదంబగుటం జేసి యర్హంబై సందునఁ దద్రసకల్లోలమయంబులగు కతిపయపద్యంబులను మాత్రమే యీగ్రంథాంతమందుఁ బొందుపఱిచి కృతినాయకుండైన యీతని సత్కీర్తి శరీరంబు కల్పాంతస్థాయిగాఁగ నాశాసించుచు భక్తిపురస్సరంబగు నేతత్కృత సకలోపచారంబులవలని ఋణంబు దీర్చి పరిశుద్ధుండనయ్యెదంగాక

కృతిపతి పద్యములు.

మ. శుభకృద్వత్సర మింతని కమనమై చోద్యంబు గానుండెనీ
కభయంబీయదె? జ్యేష్ఠపుత్రిమణికన్ జ్యైష్ఠంబయో శుక్లప
శుభవంబౌసతృతీయ భానుదినమె కల్యాణమై కానిపిం
పభవద్బాలను క్షేమముం గునికె సుబ్రహ్మణ్య జ్యేష్ఠాత్మజా ౧

మ. పసుపుంబూసిన మోముఁదమ్మివిరిపై బల్చెమ్మటుంబోఁగ కొప్పిం
బసిబొట్టోడెకగట్ట నశ్రువులుచిమ్మల్ స్వీయ వాత్సల్యధీ
రసమైపొంగఁగ నాయనమ్మ యడలుఁగా మాస్రష్ట నీకైవనీ
రసవృద్ధాంగన నూఱడింపఁగదె సుబ్రహ్మణ్య జ్యేష్ఠాత్మజా ౨

మ. బహుపుత్రుండు తురుష్కజాతుఁడును బేబర్నామ ఢిల్లీశ్వరుం
డు హుమాయూనను జ్యేష్ఠపుత్రుఁడకీషుంజూచి దానిందపో
మహితుండై తనకావహించుకొన మృత్యుందెస్ సెబాసంచు ప్రీ
వహుఁడై నీపత మేనితో మెఱఁగు సుబ్రహ్మణ్య .. జా 3

మ. అనయంబంజలిఁజేర్చి భక్తిమెయిఁగృష్ణా కృష్ణ కృష్ణా యటం
చనుమందుల్ గొను వేళలందు శ్రీమతో శోకించునవ్వేళం
దునువిష్ణుఁ స్మరియించితీవు కరినాత్ముండైన యాతండుపూ ౪
పనునిన్నుం గరుణింపఁడా మొగడ సుబ్ర. జా

మ అనుమానింపక వెన్నదొంగ నవనీతాంగు న్నిను దొంగిలిం
చెనె? లోకస్థితికర్త తానట, ప్రజాక్షేమం బిటుల్ సల్పునీ
యన నేమందును? జారచోరులకు రాజ్యంబబ్బినన్ సౌఖ్యజీ
వనముల్ గేస్తులకెట్లు నిర్వాకెలు? సుబ్ర .జా ౫

మ. ఎవఁడానిర్దయ దేవుఁడయ్యె పదునాల్గేఁడుల్ వయస్సైన నై
దవఘారంబున విద్య నేర్చు నినునంతర్ధానముం జేసిమా
కవమానంబు నొసంగెనట్టి ఖలుఁడాహా బిడ్డలంగన్న గ
ర్భవిశేషం బెఱుఁగండొ వంధ్యుఁడొకొ సుబ్ర.. జా ౬

మ. లలితాస్యంబు విశాలమౌశిరము వాల్గందోయి మేల్మల్లెమొ
గ్గలచాల్గా మఱపించుపల్వరుస శ్రీకంఠస్వరంబుల్గ గరాం
గుళి దీర్ఘత్వముఁ జంపకం బెనయు ముక్కుంగల్గునిన్నెన్నువా
రలు జైవాతృకజన్మవన్గొనిరి సుబ్ర. జా ౭

మ. చెడుమాటల్ వలుకంగ నేరవు ముఖశ్రీఁజూడ నవ్వొల్కునె
ప్పుడు నాచార్యులయొద్ద భక్తిభయసంప్రాప్తిం బ్రవర్తిల్లె దీ
పుడమిం బువ్వులబంతివోలెఁ గడు సొంపుంజూపి చేదాఁటినీ
బడిసైదోడులఁ గుందఁజేసెదవు సుబ్ర.. జా ౮

మ. తనువేనిల్వని రోగపీడఁ జతురబ్దంబుం గళాంకూరితేం
దునిభుండై నిడమర్తివంశజమణీ దుర్గాప్రసాదాగ్రణీ
పునరుజ్జీవితుఁడైన నీపితకు నూర్పోకుండ హా నీశరీ
రనిపాతంబు పిరంగిదెబ్బగద సుబ్ర జా ౯

మ. తినునీవేళను బాలువెచ్చ జనయిత్రింజూచి ‘నేనొల్ల’, నా
యనకున్ నీరసి కుంచితమ్మ? యిట దోహస్థాలిఁ జూపింపు”మం
చును రోగంబునఁ బధ్యమైవను బయస్సుంగోత్రిం శంకిల్లునీ
ప్రణుత శ్రీ· ‘ ఘ కీయ బ్రమగు సుబ్రహ్మణ్యా.. జా ౧౦

మ. జననీమంగళగౌరిదేవియుఁ గనిష్ఠభ్రాతయున్ సోదరీ
జనయుగ్మంబును గల్గుభంగకర సంసారాబ్ధిదుశ్శ్రీవరిం
చినవెన్కన్ సతయేంద్లకున్ స్వగృహాలక్ష్మీదేవితోఁ గూడి య
బ్బనిసుంగాంచఁగ దాయ యయ్యోవిధి సుబ్ర.. జా ౧౧

మ బలురారాపుల బోరుకొల్పుయమునా భాగీరథుల్వోలెనూ
ర్మి లతాలోల భుజార్భటింగలఁగినీమేనత్తలిట్టుల్ వ్యథా
జలధిం జేరఁగ నింతనిద్రి తగునే? చాలించిలే తేఱుపన్
వలె వీరిందలచెడ్డతాడులను సుబ్రి.. జా ౧౨

మ కుసుముం జేతికిసీయఁ బండుగని నాకుం దోఁపుగానుండి యీ
యిసుమల్ గూడు నరణ్యారోదన భవంబిక్ష్మాగతిన్ సల్పుఁచుం
డెసినితల్లియులక్ష్మీదేవి పసుబల్ సీతమ్మశోకంబుఁ గో
ల్పడఁజేయంగల పెన్నిధీ చనితె? సుబ్ర జా ౧3

మ దినముం బార్థివలింగమూర్తి నశుభాద్రిచ్ఛేదవజ్రంబు నీ
జనకుం డెంతోభజింప నీవుగని మృత్స్నన్ లింగమున్ జేసికొం
చును బాల్యంబునఁ దొక్కుపల్కుల 'నమస్సోమాయ యన్నట్టి
మేల్పనసం జెప్పి సపర్య సల్పితివి సుబ్ర జా! ౧౪

మ. సాలపౌపూజల నీపరించిన 'నమస్సోమాయ యన్వేదవా
క్యలలామంబున కుప్పలూర్య భిజనవ్యాసర్షిన్ భీమన్న శా
స్త్రిలుగారల్ చెవియొగ్గియొక్కెడ నమస్సోమాయ ' యన్నామమిా
లయున్నీ కని ముద్దు సేకొనరె? సుబ్రి. జా ౧౫

మును నీమూఁడవయేఁటి ప్రాయమున నిన్ భూరిజ్వరంబేఁచ లీ
లను లాలించుచు లంఘనాహములు నల్పంజూచి నారింజపం

డ్లను జేజేహొమ్మఁగ స్వఖట్వానిడుచో నైవేద్యసత్కాల యా
పనతో నాఁకలికేమఁజిల్లితివి సుబ్రహ్మ . . జా ౧౬

మ. ప్రీతివర్షంబుఁ గలంపరీతుఁ గృతార్థత్వంబు చేకూర్చు, దు
ర్గతియుందూలెపు నన్న నమ్మికను మార్కండేయహానిప్రతి
ష్ఠిత మాహేశ్వరలింగమున్ సఖులతో సేవించుటల్ నీకు సు
వ్రతమైయొప్పెఁ బ్రదోషకాలముల సుబ్ర. . . సుజా ౧౭

మ. అవనిన్ శ్రీసువరప్రదాయి యను విఖ్యాతిం బిసాళించు చం
ద్రవతంసుండు కృపామృతంబెసఁగ మార్కండేయబాలుం జిరా
యువుతోఁ గాచినలీల భక్తు దయనీయున్ నన్ను నీతండ్రి క
ర్మవశంబారసి మన్పఁడాయెనొకో సుబ్రహ్మ . . జా ౧౮

మ. ఇలవైయాకరణుల్ ఘనానుభవులోయీ సూత్రమందర్థ మా
త్రలఘుత్వంబు సుతోత్సవంబువలె శాస్త్రజ్ఞాని కానంద బా
హుళక ప్రాపకమండ్రు నీపిత సమోహుండై తదీయోక్తిలో
పరిపుత్రోపమ మెచ్చుచు న్వగచు సుబ్ర. . . . జా ౧౯

మ క్షితిసాదావెలనాఁడి భూసురులలో శ్రీవేదశాస్త్రార్థ సం
గతి పూతంబగు వీరభద్రపుర విఖ్యాతాగ్రహారాజనో
న్నతకల్లూర్యభిధానవంశమును నంటందోషమా బాలక
ల్పతరూ వేంకటవీర సద్బుధ సుబ్రహ్మణ్య జ్యేష్ఠాత్మజా ౨౦

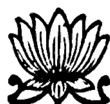
మ రవియెండాక దివిన్ గ్రహావళిపయిన్ రాజ్యంబు చెల్లించునో
యవదాతాంశుఁడు తారకాదయితుఁడై యానందముం బొందునో
ధ్రువుఁడున్ సప్తఋషీంద్రమండలిపయిన్ దూఁగాడునో కీర్తిగా
రవమూర్తింగనుమంతదాక భువి సుబ్ర. . . . . జా ౨౧

సోమశబ్దంబునకు నీశ్వరుండను నర్థమైనందున స్వమాతృనామం
బౌ కామసోమదేవి శబ్దంబునకుఁ గామేశ్వర సతియనియు శ్లేషార్థంబెంచి
భక్తుండౌ కృతికర్త నిజనామానురూప్యంబౌ స్వదేహరుజాపారావారంబు
ను నపారంబౌ కరుణాకటాక్షంబునఁ గంటిని తెప్పవోలెం గాచి తరింపి
చిన మాతృజగన్మాతల నిద్దఱను ధ్యానంబుననే యిటస్మరించుచుండు

కం॥ ఏఖాఖ్య తమాట నీకును నాకూమిరి తల్లి యర్ధనారీశ్వర శ
క్తీ కామేశ్వరసతి నా ధీ కొలుచుం గామసోమదేవు మిమ్ముల్

కం॥ శ్రీకామసోమదేవి స్వీకృతవామార్ధదేహ వేంకటశాస్త్రి
శ్రీకరసోముని స్మృతి నేకాగ్రమనంబుతోడ నే ధ్యానింతున్

ఇది శ్రీమజ్జననీ కామసోమదేవీ కరుణాకటాక్ష లబ్ధాయురారోగ్య
భాగధేయ వాగనుశాసనాదికవీంద్ర వ్యాకృతసంస్కృతాంధ్ర
సరస్వతీ విధేయ కల్లూర్యుపనామక కౌండిన్యసగోత్ర వేంకట
రామశాస్త్రి నామధేయ ప్రణీతంబైన శిష్టుకృష్ణమూర్తి
శాస్త్రి పండితవర్యోపజ్ఞ హరికారికాంధ్రీ
భూత బాలవ్యాకరణ ప్రాక్ప్రకాశి
కాఖ్యవ్యాఖ్యానంబు

శ్రీరస్తు

ఈక్రిందిసూత్రకారికలు శిష్టు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రులువారిచే రచియింపఁబడినవి ఆంధ్రవ్యాకరణమును గుఱించిన యీకారికలు సంస్కృతభాషలో వ్రాయఁబడఁగాఁ జిన్నసూరిచేఁ దెలిఁగింపఁబడి బాలవ్యాకరణమను పేరునవాడఁబడుచున్నవి కాని స్వయముగా సూరిచేఁ దెలుంగువ్యాకరణము రచింపఁబడలేదు ఈయంశమునకుఁ దగిన హేతువులు గుప్తార్థప్రకాశికావ్యాఖ్యానాంతమున కం మునుదుష్టంబగుచుం దనరిన యను సూరిగారి కందపద్యమునొద్దఁ జర్చాపూర్వకముగా వ్రాయఁబడినవి బాలవ్యాకరణసూత్రమందలి సంఖ్య యీసంస్కృతసూత్రకారికయొద్ద వ్రాసి చూపఁబడును ఈసూత్రసంఖ్యకు సమానమైన బాలవ్యాకరణమందలి తెలుంగుసూత్రపుసంఖ్యను జూచుకొని యాసూత్రార్థమును గ్రహింపఁగా నిచ్చటి హారికాసూత్రార్థము సులభము బోధపడును. కావున నీకారికలకుఁ దెలుంగర్థము వేఱ వ్రాయ నవసరములేదు తెలుంగుసూత్రముయొక్క సంఖ్య యీకారికాసూత్రముమొదటను నింగిలీషుసంఖ్యాంకమునఁ జూపఁబడును సూత్రములయందలి లేఖనస్ఖాలిత్యములు నాచే దిద్దఁబడి లోకోపకారార్థము ప్రకటింపఁబడుచున్నయవి ఈసంస్కృతసూత్రంబులు ఛందోబద్ధంబులగుటంజేసి కంఠపాఠమునకు వీలైనందున విద్యార్థి యావృత్తి సేసి తెలుంగువ్యాకరణమును జిహ్వాగ్రమం దుంచుకొనవచ్చును. బాలవ్యాకరణములోని యుదాహరణము లీగ్రంథములోనివేయని యెఱుంగునది

కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి.

ఆంధ్రశబ్దచింతామణివృత్తి

హారికారికావళి

(గుప్తార్థప్రకాశికానుబంధము)

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము

శ్లో॥ శ్రీసతీస్తనశైలాగ్రవాసి ప్రత్యగ్రవారిదం
కంచనద్విజరాజాంకం కమలాశ్రితమాశ్రయే ౧

శ్లో॥ శ్రీమత్కదంబవర్యః స్థిరలసదైశ్వర్యయుక్చిరంజయతు
ఇన గాలగోత్రధర్మస్ఫురితశ్రీ కాళహస్తినగరీశ ౨

శ్లో॥ శ్రీమద్వరదామరకుం ధామావరరామ సూక్తితస్నేహం
సుమతిర్వృత్తిం వాన్నవసూత్రాణాం కృష్ణమూర్తిరిహకుర్వే ౩

శ్లో॥ అతులామత్కృతిస్సేయ మభ్రాంతవినుతాకృతిః
దిగంతవ్యాపినిజ్యోత్స్నా ధినోతురసికావళిం ౪

శ్లో॥ మాత్సర్యమలినవృత్తీ నుత్సార్యమదీయకృతిరియంజ్యోత్స్నా
కోకానివ సవివేకాన్ లోకానిహరంజయతుచకోరాన్వా ౫

శ్లో॥ జయతి సకలవిద్యాజన్మభూమిర్జగత్యాం
జనితసరసచేతస్సంప్రతోషాద్యభాషా
తదనుసరణలీలాదత్తపీయూషమీషా
తరళయతిచకోరంతావదేవాంధ్రభాషా ౬

శ్లో॥ శ్రీరామాయణ భారతాది వచనోదారార్థ వల్మీకభూ
పారాశర్యముఖాన్ ప్రణమ్య కవితాధారానిదానీంతనాన్॥

ధీరా నంతరమిత్రమాత్రపదవీమూనాన తీవాద రా
దారాధ్యప్రకృతార్థ సార్థఘటనాచానాయనమ్యగ్యతే ౭

శ్లో॥ యేకేచనప్రకృతిమత్సరిణో మదీయ
గ్రంథం సదర్థమపిసంప్రతి దూషయంతి
బుద్ధ్వాపిసాధ్విదమితిస్థితిమాత్మజంత
స్తేపీహభూతికవితుం గ్రత యాప్రణమ్యాః ౮

శ్లో॥ శ్రీయాహనూమతాస్మిత్రిశత్రుఘ్నభరతార్కజైః
విభీషణాంగదక్షైస్సహితం రామమాశ్రయే ౯

శ్లో॥ శిష్టకులకలశజలనిధి శీతకరః కృష్ణమూర్తి సంఖ్యావాన్
షడ్దర్శనీస్వతంత్ర స్తనోతి హరికారికావళీంవృత్తిం ౧౦

శ్లో॥ (7) తాం వ్యదంత్యభేదేన చజౌతు విక్రృతౌద్విధా
(8) ఇవేదె ద్వేద్వయ యుతౌ తాలవ్యౌతౌనచాన్యత ౧౧

శ్లో॥ (9) ఆదాదుదూ దొదోదాద్గా దంత్యావేవా (10) త్రకేచన
వదంతి తత్త్వాంబహుషు నమేదంతోపధాచజౌ — ౧౨

శ్లో॥ నతదస్మన్మతాహూఢం తదభావేపిసంగతే
కేచిద్రాజ్ఞోపి సర్వత్ర నతచ్చేష్టమసంగతేః ౧౩

శ్లో॥ (2) ప్రథమాశేషట్టియొక్క వ్యతిరిక్త విభక్తయః
ఆశీరాద్యర్థమెుతా వృత్తమెకవచాంసిచ ౧౪

శ్లో॥ అతీతద్ధర్మాద్యర్థ ప్రథమైకవచాంస్యపి
శత్రాానంతర్యకుమ్ చేదా ద్యర్థాస్తాస్వపి (తాను) నేస్వపి (నేను) ౧౫

శ్లో॥ దేశ్యైవాద్యాస్తథైవాన్యైర్నతత్రప్రకృతయః స్మృతాః
(13)కళాస్తదతిరిక్తాస్తుకళావిద్భిరుదీరితాః

(14) హ్రస్వాత్పర ఖండబిందు పూర్ణబిందుర్విభాషయా
(15) దీర్ఘాదు పరిపూర్ణానుస్వార స్స్యాద్యోనచక్వచిత్ ౧౬
(6) సమేత రేఫశబ్దేషు వైకృతేషు ప్రదృశ్యతే
అనుస్వారస్తు పరుషాత్ సరళాదపిపూర్వభాక్ ౧౭
(7) వుపూవోవోయకారాద్యానసంత్యే వాత్రకుత్రచిత్
శబ్దా అవోఢృవోఢవ్యా నాద్యాయాం వోవుపూముఖా ౧౮
(8) ద్విధాంతస్థాభవం త్యత్రలఘుఃవో లఘుష్మోమతా
(19)తత్సమా(20)తద్భవా(21)దేశ్యా(22)గ్రామ్యాచేయంచతుర్విధా
(23) గ్రామ్యాపిగ్రాహ్యతాంయాతి యద్యార్యవ్యవహారభాక్

ఇతిసంజ్ఞా పరిచ్ఛేద

—సంధిపరిచ్ఛేదము—

(1) అచ్యుతస్సంధి (2) రాద్యాన్యవిధక్త్రైశ్శత్యచోస్తువా ౨౧
(3) పాక్షికాత్పరస్య పాక్షికస్య సంధ్యభావే యడాగమ (4)
అతస్సంధిస్తు బహుళం (5) కిమాదీనాం విభాషయా। ౨౨
(7) మధ్యక్రియేతస్సంధిస్స్యాత్ (8) క్త్వార్థేతో నైవసర్వదా
(9)మరితపరికృతికానాంతు సంధిర్నేఽకాదికాన్వినా ౨3
(10) భవేచ్చపాక్షియ కస్సంధి పాక్షికస్యామ్రేడితేపరే
(11) అనంద్వవర్గతే నంధిరపదాది స్వరేప్యచ।
(12)నిడునడుకడుచిఱుకుఱుగత డబయో ప్రాణేవరేతుటాద్యాస్త

(13)గసడదవాః పరుషాణాం పరతః ప్రథమాంతతస్తుబహుళంస్యుః॥

[14] ప్రైక్యతేభ్యస్స్యాన్న ప్రకృతిక పరుషాణాం నతేమతాః

[15]ద్వంద్వే పదోపరిస్థానాం పరుషాణాం భవంత్యమీ॥ ౧౬

[16] ద్రుతప్రకృతికాద్యంతి పరుషాస్సరళాత్మతాం

మాదేశసరళాధస్స ద్రుతస్స్యాచ్ఛ్లేషబిందుభాక్॥ ౧౭

(18) వాస్యాతాం లోపసంశ్లేషౌ ద్రుతస్యసరళేస్థితే

[19] వర్గయుక్సర శేషు స్యాత్పూర్ణబిందుః పరేతః క్వచిత్॥ ౧౮

[20] లోపోబహుళమంతేస్యాద్ద్రుతాచోపిద్రుతస్యవా

[21] శృంగారభూషణే మతే ద్రుతాదపి పరోద్రుతః॥ ౧౯

[22] శబ్దాద్యద్రాహ్యశో నార్థబిందులోపో ద్రుతస్యచ

(23) వినేకాంటా వన్మదాత్మద్రుత స్స్యాచ్ఛ్లేషభాక్చన॥ ౨౦

[24] ద్రుతలోపస్సమాసేష (25) స్త్రీసమానాముతాంతునుక్॥

పుంప్వోశ్చపరుషే తద్వాస్సరళశ్చోపరిస్థితే॥ ౨౧

సోయంక్వచిత్ స్థిరేపిస్యాన్నస్యాన్నలుగాదిషు

[26]నేషు (సమాసేషు) ద్రుతస్యనస్యాం (28) టుగచ్యుతః కర్మ
ధారయే॥ ౨౨

(29) తత్రత్వేర్వాది శబ్దానామచ్యయం స్యాద్విభాషయా

[30] ఆల్ట్రారుగమేవాడె (31) రుచ్చాత స్తత్రతత్సమే॥ ౨౩

( )పుంపూస్యాతాంవమ్మీకత (27) నుగ్లున్నతల్బాలుషు

(33) తద్ధర్మభేదకస్స్యాన్ని శ్లోభవేచచినుగాగమః॥ ౨౪

(34) మన్మోధురచిమప్తేమ [3] ఉదంత స్త్రీసమస్యచ

పుంప్వోరపి గణార్థస్యాదంతస్యాపిత నేపరే॥

53ప్రాతాద్యాద్యాచ్ఛ రేవర్ణాయస్యాంతే బహుళంతు నే[సనూషే]

[37] పరుషేలుప్త శేషస్య భవేదపి నుగాగమః ౨౭

(38) ఆద్య శేషస్య క్రాత్తస్య నుడ్ద్వే పరహాలః క్వచిత్

(39) కేషాంచిత్కే షుచిన్నుక్చ। లోపోద్విత్వంచదృశ్యతే ౨౮

(40) భవత్యామ్రేడితపరే కఢాదౌ ప్రథమాదచః।

సర్వేషా మపివర్ణానా। మదంతంటద్వయంయుతం॥ ౨౯

[41] విభక్తిలోపో బహుళం॥ పరే త్వామ్రేడితే భవేత్

[42] యథా ప్రియోగంగాప్రీష్యేస్స్యుసుత్తుముర్వాధయోబుధైః

[43] సమాస ఇచ్ఛేత్తోఽవలనా నాంసతాంమతం

[44] అలిగంద్విఆహ్వేందుషుస్యా చెందోర్న్యవేతి కేచన ౩౦

[45] అతస్తు బహుళంలోపో వృత్తావద్యవిశబ్దయోః

(46) వాలోపఃపూర్ణబిందుశ్చ। పద్యాదిషుప రేషుమోః ౩౧

[47] మోర్మధ్యమస్యలోపోవా షః యోర్హ్వాల్విరామయోః

[48] వాస్యాల్లోపస్తుసర్వత్ర వ్యతిరేకస్తు మధ్యమోః॥ ౩౨

[49] ఆమ్రేడితేపరే మధ్య ముదుజ్లోపోవిభాషితః ।

[50] విసర్గలోపో నుకృతా [51] వోన్న మోత్తో భవేత్తువా

అన్యత్రాప్యేతదిష్టంస్యా దితికేచిద్బభాషిరే

[52] ద్వేహాలోంత్యస్యానుకృతౌ (53) మోహాఘాద్ద్వయోంతువా

(54) ఉత్తోనామ్న ఇతౌపుగ్వా (55) క్యాంతేసంధిర్నదోషభా

ఇదిసంధిప్రకరణమ్

అథ తత్సమ పరిచ్ఛేదః

(1) డుమూవులూచ ప్రథమా॥ (2) నుద్వితీయాతతఃపరా
(3) చేతతోఁడా (4)కొఱకుకైచ। చతుర్థీత్వథ (5) పంచమీ॥
కంటెపలన పట్టీతి। (6) షష్ఠీలోఁపలయొక్కకు॥ ౩౬
॥(7) సప్తమీనాందు;(8)నుక్తాదేః॥ (9) పట్టియొక్కకయీన్విా
(10) చేత లోఁపల తోఁడానాం శేష అద్యతుకస్యవా॥ ౩౭
(11) డు రేకపచనేమురుర్వా। స్త్రథానశ్చాథవాచకః।
(12) లుబఙహూనాం [13] తదిత రే సర్వేచోభయవాచినః॥
(14) ఓస్యాదామంత్రణేతస్య (15) యిక్స్రగిశ్చార్థభేదతః
(16) మైత్ర్యాంచరిక్సికాఙ్క్షయా వేషాందీర్ఘోపి దృశ్యతే ౩౮
స్వాతంత్ర్యేణప్రయోగోఽపకుత్రచిత్కవి సమ్మతేః।
స్త్రీతిర్యగ్జడభిన్నా స్తద్భేదకామహదాహ్వయాః॥ ౩౯
(18) మితాదిక్లీబమహతాం। పుల్లింగసమతాతువా
మిత్రం ప్రధానం శరణం పాత్రమిత్యాదితద్గణః॥ ౪౧
(19) ఔద్బిందుపూర్వో(20)డుమంత।సంజ్ఞో డుజ్ ప్రకృతిర్మతః
(21) పుల్లింగస్యమహద్వాచినామ్నాంత్యస్యాతఉద్భవేత్॥ ౪౨
(22)పుల్లింగాన్మహతోఁడుజ్ స్యాత్।(23)డుమంతస్యనిగాగమః।
ద్వితీయా ద్యేకవచనే। సర్వత్రాపి విభాషయా॥ ౪౩
(24)సత్రైలింగ డుమంతస్యా నుదంతస్యతునిత్యతః॥
ఆర్యా (25) యస్తుడుమంతస్యోపరి నుస్సంఘటితస్తదుత్వమిత్వం॥
స్యాత్॥

[26] ఉతఋత్వంస్యాదేః పర। భాజాంకునువు క్రియావిభక్తీనాం
(27) ఈధాతుయుష్మదర్థేభ్య స్తాసామోర్నేత్వమిష్యతే॥ ४४
(28) కువర్ణకేనగోరుచ్చ (29) తయోరం దానుగాగమః
(30) వుమ్యోరాగమయోరందా నుగ్బవేత్తు విభాషయా ४६.
(31) బహుతాయాం ద్వితీయాదివిభక్తీనాం లడాగమః
(32) సంబుద్ధ్యంతపదాంతోతోద్వా(33) తస్యేతశ్చదీర్ఘతా ४८
(34) లోపోవా సంబుద్ధిడుజః। కృతో త్సంస్కృతనామతః।
(35) నైసర్గికోదంత నామ్నా వాద్యాయాం తస్యతూఃప్లుతః४८
(36) సంబోధనేస్యాదే కాస్యవచనే త్వారగాగమః।
(37) అరజ్మధ్యమయోగేవా(38)దంతదీర్ఘాద్యలోపధాత్ ४८
పరస్యమహతో లస్యవిభక్తే రేఫఇష్యతే
(39) అదంతానా మమహతాంక్లీబానాంచ మువర్ణకః ५०
(40) తేషాంమ్వన్యవిభక్తౌముక్త (41) స్యవోః కార్యమిష్యతే।
(42) మోర్మ్దిత్వంపూర్ణబిందు।పూర్వో్బుర్వావిభాషయా॥ ५१
(43) ముగాగమస్య లోపస్స్యాల్లులయోర్నే చకుత్రచిత్
తత్పూర్వస్వర దీర్ఘేణ సహవైభాషికోమతః॥ ५२
(44) క్లో రైగ్లావుగ్యంతనామభ్యః ప్రథమైకం తులోపభాక్
(45) బహుష్విదుద్వి(46)కృత్యామిదంతోపోత్తమఋత్వథా ५३
(47) నోపోత్తమే ద్రుదలడో పదేష్వపినవాదిషు
(48) గవోకారాంతశబ్దానాం। సర్వతాపి వువర్ణకః॥ ५४
(49) విభక్తౌ వుగ్విభిన్నాయాం ।గోర్ణిత్వంబహుళంతువాం
(50) ఉకారాంతాత్తు బహుళం। మహతస్స్యాద్వువర్ణకః ५५

(51) అహిప్రసూం వినాకద్రూమస్య వస్యాత్ప్రయోగతః
రంతశబ్దస్యతు స్త్రీవద్భావోత్వం చభవేత్తథా॥ ౫౬
(53) విధాతృ ధాతృసవితృ నేతృదాతృ మహత్స్వసా
[54]హ్రస్వోనామాంత్యదీర్ఘస్య (55)భవేన్నైకాక్షరస్యసః॥ ౫౭
(56) వృద్ధాదేర్వావుజోలోపో (57(బహుళంమోర్వధాదిషు
(58) స్త్రీలింగప్రథమైకస్య లోప (59)ఏకబహుత్వయోః ౫౮
ప్రయోగోదేవసురయోః క్రమాదాదిత్యవాచినోః
(60) సురోనిత్యంవాసురః స్త్రీసమస్సంస్కృతసేనతు ౫౯
(61)దూతాదాబహుళం స్త్రీత్వం (62)భువోజాయత్తదిష్యతే
(63) నాకేతినాపదస్య స్యాద్భూతౌల్యంకేచిదూచిరే॥ ౬౦
(64) ఓత్వంవాస్యాచ్ఛరైగ్లావో (65) రైకారస్త్రీ సదృగ్భవేత్
(66) భిక్షాదయోభజంత్యత్ర బహుళంక్లీబ తుల్యతాం ౬౧
కందరానాసికా దంష్ట్రాగ్రీవాల్కా పాదుకావిధా।
ఇత్యాదయస్తు భిక్షాద్యాజ్ఞేయాస్తత్ప్రయోగతః ౬౨

ఇతఃపరం హలంతాః

---

(67)హలంతం ప్రథమైకాంత తుల్యం నామాప్రకథ్యతే।
(68) ఏషాముగాగమోద్విత్వం। భవేదంత్యహలస్సమం॥ ౬౩
(69)-దీర్ఘాత్పరస్య తుహలోబహుళం ద్విత్వమిష్యతే
(70) ద్వితీయైకాంత సదృశం। నామస్యాన్మతుబాదికం॥ ౬౪
(71) తదీయాంత్యమలోపస్స్యా (72) ల్లోపోనస్యాన్మదాదిషో॥

(73) ఋత్విగాద్యా అము౦తేన షడ్విశాస్స్యుర్విభావయా॥ ౬౫
(74) కేచిన్మహాత్త్వే మతుప స్తస్యానాదేశమూచిరే
(75 స్త్రీ) త్వంస్యాత్స్కుష్ట్మాదే(76) ర్బహ్మణోమహతస్తథా॥౬౬
(77) పుంసస్తథాత్మే మన్నాంతమర్త్య సంజ్ఞాసుశబ్దహు॥
(78) రాజశబ్దస్స్యార్థపరో । మహాత్త్వే రాజురూపభాక్॥ ౬౭
(79) ఇంద్రజిజ్జగతో స్తస్యలోప ఇష్టోవిభావయా ।
80) సాంతాంతసస్యలోపో(81) ధస్విత్తి మైకాంతతుల్యతా॥ ౬౮
సాంతానాం మహతాం వాస్యాదుత్యలోపో పివాభవేత్
(82) నిత్యంసలోపస్త్రీత్వంచ వేధసోధపురోధసః। ౬౯
స్యాతాంతేవా (83) సకారస్య ద్విత్వంవామనఆదిషు।
84) జాయుత్తద్వ్యహ్యాదోరూపం కతిచిత్కవయో వదన్। ౭౦
(85) స్త్రీలింగాస్స్వస్వని యతస్త్రీప్రత్యయ సమన్వితాః ।
(86) క్లీబానాంతుమహత్వస్యస్త్రీలింగానాం విశేషణే ౭౧
(87) భవచ్ఛత్రాదయో నాత్రిప్రయోగ సరణౌమతాః।

ఇతితత్వప్రకరణం॥

అథాచ్ఛికప్రకరణం॥

శ్లో॥ (1) తత్సమేతరబాషే యమచ్ఛేతికవయోవదన్। ౧
(2) స్త్రీసమాః ప్రాయశః క్లీబసమాఃశబ్దాస్స్యు రాచ్ఛికాః॥
(3) ఆద్యప్రకృతి తుల్యాస్స్యుర్బల్లిదాద్యా (4) మగాదయః।
మహాంతఃకించకైరాద్యాము జంతోనోత్వగామినః।

(5) పగతో దేర్బహుషులోరో (6) డుమంతేషు కేషుచిత్ ।
తద్వత్త్రాప్త కూప్వర్ణబిందుపూర్వకోడశ్చదృశ్యతే। ౩
(7) శాప్రత్యయాద్బహుషులో । రౌతులఘ్వోల ఘునాతయోః
లఘోరాదౌ బిందుపూర్వడకారఃకవిసమ్మతః। ౪
ఆద్యా (8) ర్రేప్రభృతిబహువచనతఃప్రాగ్ధు(9)జూటతోస్తుసోరువర్ణ స్స్యాత్

(10) ఆల్వాదేర్బహులోరో బింద్వాదిర్దశ్చపూర్వలోర్భవతి ౫
(11) చెయువోస్స్యాదలఘుటో బహులస్యవిభాషయా॥
(12) డలయోష్టరయోలోః పోబహుష్వోర్బహుళంమతః॥ ౬
సమయోః కోటిపిప్పల్యోరే తత్కార్యంచదృశ్యతే।
(13) అయుక్తానా ముదంతానాం డలరాంబహుళం భవేత్।
అలఘులోఃత్రిచబహువచనేపరతఃస్థితే। ౭
[14] డతోరలఘులోస్సత్యం బహుశ్లిష్టాద్విరుక్తయోః।
(15) సంయోగేఖండఖం(బిందుః)పూర్ణంసర్వత్రైకపదేభవేత్॥
(16) సలలో (లకారసహితలుకారస్యల్లు) లేర్బహుష్వేవ విభక్తికగతస్యచ।
డువర్ణఃపూర్ణబిందుస్తు। దాదౌచబహుళంభవేత్॥
(17) క్వదిన్నామశ్లిష్టబహు సమంబహు యుతంముహుః
(18) కలనుప్రభృతేర్నః కుజ్ఝవెన్నిత్యం బహుష్వయం॥ ౧౦
(19) గుజ్రినుగోనునో (20) లోఃపశ్చేన్వాదేర్నోః బహ్వాదితే
(21) రేయ్యాద్యంత్యాక్షరస్యాపి। లోపోబహుషు నేష్యసౌ॥ ౧౧
(22) బహుషాంవుపత్రిభ్రత్వంత్యాక్షర లోపోవిభాషయా

(23) ఏకస్వాంనామాంతవృత్తస్య బహుళంస్యాదియస్యచ। ౧౨
ఇయేకేచిదిహోపంతు వదంతిసహిమేమతం
ఏతత్తుముత్తియపదే। దృశ్యతేకవిసమ్మతేః। ౧౩

ఇతిఏకస్వనామాని॥

అథసర్వనామప్రకరణం

శ్లో॥ (24) వికృతౌసర్వనామాన్యస్మిన్ని కొన్నియిన్ని పెన్కుఘు
పల్వయే(పలు—ఆ—ఈ—ఏ) నీనామనతా।తద్వస్మాంఖ్యార్థకాలపి ౧౩
అన్యాదిషట్చమహతి । సంఖ్యాద్యాద్యాబహుత్వగాః।
అమహత్యేకవచనా న్యాదయస్సర్వతస్సమాః॥ ౧౪
(25) సంఖ్యావాచకశబ్దస్య పూరణార్థేవగాగమః
(26) మహత్యామహతోవాస్యా శ్చర్వనామక్రియాబహు। ౧౫
అత్రవాశబ్దఇవార్థకః బహు బహువచన మిత్యర్థః।
(27) అసంయుక్తాపదాద్యస్య గస్యవస్యాద్వి భాషయా ౧౬

ఇతిసర్వనామప్రకరణం॥

అథ ఉపవిభక్తిప్రకరణం

---

(28) విభక్త్యోతుంనిమిత్తేయో। ష్యరాదేశాగమాశ్చకాః।
ఇటిఠితి వ్యవహ్రీతావర్ణాడౌపవిభక్తికాః।

(21) ఏతేమాద్యేకవచనే ప్రాయోనామసు కేషుచి 55 ౫౮
అవదన్నత్ర కతిచిదమినోంఽవిభక్తికాః
ఇతినాస్మన్మతాహూఢం లక్ష్యలక్ష్మవిరోధతః ౧౯
[30] ఊర్వ్యాదేరిత్వ [31] మధటి రంత్యాదేశోంలిమాగమః
పర్యాయేచణకేషాంచి దుభయం బహుళంభవేత్ ౨౦
[32] హ్రస్వాదుపరిటః పూర్ణోబిందుః పాగ్బహుళంబవేత్
[33] పదాద్యహ్రస్వానుపరిటః ప్రాజ్ఞిత్యం సఇష్యతే ౨౧
(34) అంతాగమస్త్విరత్ర్యా (అట్రు) దే రేఫపకోపలోపభాక్
(35) విభక్తిరత్రోగోయి ప్రకృతేరతిమోపితిః ౨౨
(36) ఆర్యాటిత్యోరిత్వముత్రో (37) త్వం! ఔపోరపి క్రిందు
మీఁదుముందూనాం
(38) బహుళమదాఽవిభక్తికసప్తమ్యాశ్చాపిశత్రుతీయాయాః ౨3

ఇత్యాచ్ఛికప్రకరణం

అఘకారకప్రకరణం

శ్లో (1) ప్రథమానామసంబోధనోక్తార్థేష్వ (2) థకర్మణి
ద్వితీయాస్యా (3) త్కర్తరిచ కరణేచేతవర్ణకః ౧
(4 హేత్వర్థేకరణార్థేచ బహుళం చేతవర్ణకః
గ్రహ్యాదియోగ జన్యాయాః పంచమ్యాశ్చైవమిష్యతే ౨
(5) టానసహార్థే కరణే తోడస్తుల్యార్థయుజ్యః
(6) ప్రాయస్తోడో వచ్యముఖ్యకర్మణాస్యాచ్ఛ కుస్తథా। 3

(7) ఆఖ్యాతురుపయోగార్థే తోడవర్ణః ఇష్యతే
(8) సంప్రదానేచతుర్థీస్యా (9) దపాయోభయసంభయం ౪
ప్రమాదగ్రహణత్రాణ విరామాంతర్ధివారణం
పరాజయోజుగుప్సాచ యతస్స్యాద్వ్యాలన స్తతః ౫
దృశ్యతేకుత్రచిత్షష్ఠీ చతుర్థీస్థానసంగతా
భయేదస్యాస్తుపంచమ్యాష్షష్ఠీ చాప్యత్రకుత్రచిత్
(10) ఉండిశబ్దోన్ప్రయుక్తో వలన స్యశ్వచిన్మతః
(11) ఉండాద్వితీయాన స్తషష్ఠ్యా ప్రాయికేవంగస్యతు ౭
(12) కంటెన్యార్థాదియోగోత్థపంచమ్యా (13) జసిపోపిసః॥
నిర్ధా (14) హేతుగుణ క్రియయోః షట్టిరిష్యతే ౮

(15) శేషేపి షష్ఠ్యాయుక్తో (16) నిర్ధారణేలోపలోభవేత్
(17) పస్తమ్యాధారస్య (18) జడో దంతస్యచనవర్ణకః ౯
(19) భేద్యవద్భేదకస్యాపి లింగసంఖ్యా విభక్తయః
(20) బహుళం స్త్రీసమమవ్యాంత భేదకే బహుత్వైకతా ౧౦
(21) అపరస్యా విభక్తేః స్యాద్విభక్తి రపరాశ్వచిత్
(22) జడాత్తృతీయాన షష్ఠ్యోర్ద్వితీయా బహుళంభవేత్
(23) నడుజ్జడాజో (24) బహుళం ద్వితీయా యాస్త్వదాదమా
(25) కాల్యాధనోస్తుప్రథమా ప్రాయికత్వేనదృశ్యతే ౧౧
(26) యశ్సర్వనామసంఖ్యాభి ధానతద్భేద్యసంగతౌ
ప్రాగుక్తం తద్ద్వితీయాదేః ప్రథమాబహుళంభవేత్ ౧౨
(72) క్వచిత్షష్ఠీభేదకస్య ప్రథమాస్యాద్వినాపయః

(28) భవత్యర్థవ్యవహితభేదకస్యాపి సాభవేత్॥ ౧౩

(29) విశేషణస్యాసన్నస్య భవత్యర్థోభవత్యయిః
తతః ప్రాగ్భేదకానాం స్యాద్బహుళంచానుషంగవాక్ ౧౪

[30] అయేరను ప్రయోగస్యాభావేంత్యస్య సముచ్చయః
విశేషణస్య సర్వేషామపి వోపరివాభవేత్॥ ౧౫

(31] విశేషణానాం సర్వేషాంధాతుజన్యవిశేషణే
వ్యవధాయకతాంప్రాప్తేను ప్రయుక్తోభవేదయిః ౧౬

ప్రబంధ్యాణాం ప్రబంధేషు ప్రయోగసరణిః పరం
విచిత్రాదృశ్యతే త్రాద్యసమ్మతిం పరిశీలయేత్ ౧౭

(32) భావార్థకాదిసంబంధే ప్రథమాకర్తురిష్యతే
(33) యుష్మదస్మద్భేదకానాం సుసంతానాంవునూరుమూ। ౧౮

అంతాగమాప్రాయశః స్తః క్రమాదేకబహుత్వయోః
34] వునురుమ్వాగమేషు ప్రాగుత్వమత్వమిహేష్యతే ౧౯

(35) దానాదేశోదిశబ్దస్య వునోర్వాస్సంబోధ నేపిచ।
(36) బల్యన్యయుష్మదస్మద్భేదయే ష్వతోత్రిత్రో త్తరం ౨౦

(37) కతిచిత్త్వంతరే నైకవాక్యేసర్వాఽదాన్యపి।
ప్రయోజ్యాసక్రియాపేక్షాంవినైవేతి జగుర్బుధాః ౨౧

ఇతి కారకప్రకరణము॥

అథసమాస ప్రకరణము.

---

(1) ఐకపద్యంసమాసస్స్యాత్సమర్థపదసంగతం
(2) సాంస్కృతికమిశ్రాచ్ఛికాఖ్యాభిస్త్రిధోమతః ౧
[3] ప్రియస్త్వత్పురుషాదినాం సంస్కృతోక్తం హిలక్షణం।
(5) ముగంతసర్వనామాయే స్త్రీసదృగ్ఘాతుభేదకైః
సపూర్వపదకః కర్మధారయో హ్యత్రదృశ్యతే
[6] క్వచిత్ స్త్రీసమసంబద్ధో బహువ్రీహిశ్చదృశ్యతే ౩
(7) ప్రాయఆచ్ఛికశబ్దేనస్త్రీసమోద్వంద్వఇష్యతే
(8) సమస్యంత సర్వశబ్దాస్సంబంధేతు తదాసహ ౪
(9) విభక్తేస్తుఃవష్ఠాయాం ధాతుజన్యవిశేషణాత్
తచ్ఛబ్దానుప్రయోగ (10) స్తస్యాట్టిర్వాసర్వతస్తథా॥ ౫
(11 పదేపరేయుష్మదస్మదాత్మార్థానాం టుగత్రవా।
(12) నల్లాదినాంగుణానాం నిగ్బహుళంకర్మధారయే ౬
(13) ద్వారుక్తహలిదీర్ఘస్య హ్రిస్వస్స్యదాచ్ఛికస్యతు।
(14) బహుళంద్వేసర్వనామాయే రసంయోగినోహలః॥ ౭
(15)ఉక్తత్రయాత్కృతహ్రస్వాచ్చోటోహ్రస్వాచ్చతద్వదోః
(16) పోలోభలేదుత్తరస్యచోటు శబ్దస్యటస్యవా ౮
(17) ఉత్తరస్మింత్సమానాధికరణేతుపదేడుజః
మూఁడుశబ్దస్యలోపస్స్యాత్ । హలోద్విత్వంతథోపరి ౯
(18)ద్విగోస్స్యాదేకవచనం ప్రియామిశ్రస్యనైవతత్।
19) క్వచిత్సేషు కనుమ్వాదినామ్వాదిగతమః పపజ్॥ ౧౦
(20) యథాప్రయోగం విజ్ఞేయాః శవ్వడ్యాద్యాస్సతాంమతే

(21) ఁదర్థకామ్రేడితస్యభవేతామాయ్యయీచవా ౧౧

(22) బహువ్రీహౌ సమాసాంతకార్యమన్యత్రదృశ్యతే

(23) బహువ్రీహౌస్త్రియామర్థేమేనోర్ఝ్ పిస్తులోపది ౧౨

[24] ద్వంద్వేభవేద్యకారస్యాన్యస్యారస్యాంరవర్ణకః

(25) సమాసస్యవిభక్తేస్స్యా ల్లోపోసస్యాల్లటస్తథా। ౧౩

(26) ప్రాధాన్యస్యవివక్షయాం కర్మాదీనాంతుధాతుజాః

సమస్యంతే భేదకాస్తైః కర్త్రువత్క్విసమ్మతేః ౧౪

(కర్త్రాతుల్యం కర్త్రువత్ ॥)

ఇతిసమాసప్రకరణం.

తద్ధితప్రక్రియా.

శ్లో (1) త్వార్థేతనో (2) త్రతుస్యాద్వ శేషో వోత్సర్గబాధకః

(3) చిన్నాది భ్యోఇకశ్చస్యా (4) దుత్వస్యాత్వంఇకేపరే ౧

(5) నల్లాదిభ్యోగుణేభ్యోనః (6) పేర్వాదిభ్యఇమిర్భవేత్

[7] ఇకవర్ణోగ్గలాదిభ్యో (8) మగటిమ్యాదయస్తథా॥ ౨

(9) చిఱుతాదేరుకస్యార్థే (10) ఓమరాదేరికస్తథా

(11) పుంస్త్వేకా కాత్తియ, స్త్రీత్వ ఆటాదేర్మతుబర్థకః ౩

(12) కాకత్తియక కారస్య కుత్రచిద్లోపిదృశ్యతే

(13) క [illegible] [14] [illegible] ౪

(15) ఈ స్యాదటమటాదిభ్యః పుంస్త్వేతుమతుబర్థకః

(16) స్వార్థే కేషాంచిదేషో (17) రిజ్జాలా దేర్మతుబర్థకః॥ ౫
(18) ఇవర్ణకబయూరాదేర్మతుబర్థే
(19) తవర్ణకః వాచ్యాయాంతు స్త్రీయాంతస్మిన్నిష్యతేకులవాచినః॥ ౬
(20) కుత్రచిద్ద్వశ్యతేచైత్వం పరేతే (21) యువతిర్వ్యేటీ
రజస్వలాగుబ్బెతమిం డతముట్టుతచక్రమాత్ । ౭
(22) బహ్వాంతేభ్యోవగాదిభ్యః స్త్రీయామాఁడిర్మతౌమతః
(23) ఆపుం (24) సింఃడిస్తుముక్త్వాదేరభావద్యోతకస్థితః॥ ౮
(25) మూర్ధాదేఁడు రేకత్వే [26] లేలోఁపఏఁడువర్ణకౌ
(27) దఘ్నార్థేఎంటికోలఁది (28) అర్థభేదేషుచాపరే॥

ఇతితద్ధితప్రక్రియా.

ఆఖ్యాతప్రక్రియాప్రకరణం.

శ్లో (1) ధాతో [2] ర్లస్వర్తమానేస్యా [3] ద్భూతేలిఙ్ [4 ల్లృట్ఛభావిని।
(5) తద్ధర్మ్యాదిషు లే [6] డాశీశ్శాపసంప్రార్థనేవిధౌ॥ ౧
లోట్స్యా [7] ల్లజ్ వ్యతిరేకేస్యాల్లకారాఅత్రషణ్మతాః
(8) ప్రత్యేకంలాంను జుని ని రు ను ముఖ్యాన్యథాఖ్యార్వహారితం॥ ౨
(8) ద్వ్యాద్వ్యాకగ్రిమాచ్ఛపగ్రిథమ మధ్యమోత్తమ సంజ్ఞకాః
(10) రుమూకతగ్రిబహుత్వోక్త్యా వితరేత్వేకతోక్తితః॥ 3
(11) ప్రథమాద్యానామయుష్మ దస్మదర్థేషుతేత్రయః
(12) ముత్రోర్గవ్రూ అమహతి దివి ఉన్నానుబంధతః॥ ౪

(13) సహేదంతాల్లటిపరే [14] పరేసూన్నే చువర్ణకః
(15) దీర్ఘఉన్నానుబంధస్య పరేఘఞిదిపీతరే ౫
(16) క్రమాద్భవేతాం విఙ్లేనోడుఞ్ఞి స్యైనునువర్ణకౌ
(17) ఇగాగమస్యాద్భూతే (18) లిఙ్వజిస్యాత్తు, తివర్ణకః ౬
(19) అముబం ల్యటికల [20] జ్ఞత్రజిక్యమతోభవేత్
[21] నుక్కాఙ్జ్వముజో [22] లేఙటః పరేసుఞిముగాగమః ౭
లేఙ్దృశ్యతేచభూతార్థే వచ్యర్థానాంక్వచిత్క్వచిత్
(23) లేడ్రుఞ్యాదక్రృధముచౌ ప్రాయస్స్యేషగెడిస్తథా ౮
(24) లిఙ్లేటోర్వ్యస్య లోపస్స్యాద్వా (25) తిర్యఙ్గుడవాచినోః
తయోర్బహుత్వేపేకత్వం ప్రథమేవప్షిఘూర్వహాః ౯
(26) లోటోడుఞ్ద్రుతాంతౌతు స్యాతామెముతవర్ణకౌ
(27) విధావదీతితచ్ఛబ్దస్తతః పూర్వంచనుగ్భవేత్ ౧౦
(28) పరస్యాచ్ఛేదెము తయోముఞ్ఞతాదఞ్ఞస్తదాభవేత్
(29) లోడ్మధ్యవుర్వోర్వ్యుముకౌ (30) నకోత్వముభయార్థకే ౧౧
(32) ముముజోః పరయోర్మధ్యే వ్యతిరేకకుజువ్యతే
అదాద్యనుప్రయోగోపితయోస్సంప్రార్థనేమతః॥ ౧౨
(34) ఎదాద్యనుప్రయోగేతు భవేతాంవృఞ్ఞజౌతయోః।
(35) భావేటస్స్య (36) త్వర్థేనయోగేకజ్వర్ణకస్తునా
(37) వ్యతిరేకవిశిష్టాయాక్రియా తద్వాచినస్తుమిఙ్। ౧౩
(38) ఏకాశ్రయాణాం ప్రాక్కాలే
భావక్త్వార్థక (39) కఙ్ క్రిమాత్॥ ౧౪
(40) చేదర్థేవోద్రుతాంత స్తద్వద్వృత్తేభావలక్షణే

[41] అనంతర్వ్యనాంతమ [42] న్మజ్ఞుమర్థభావలక్షణే। ౧౫

(43) చువర్ణకోదుర్రితాంతస్యా చ్ఛత్రర్థేతుక్రియాన్వయే।

(44) త్రర్థేత్వేమరెషిఃస్యాతాం। (45) తయోర్లుగ్బహుళంభవేత్ ౧౬

(46) భవద్భవిష్యచ్ఛత్రర్థక్త వదర్థేషుసక్రమం।

ఉన్నః కలజస్తు (47)నిజ్యుతి శేకత్రర్థతోభవేత్॥ ౧౭

ఏతేనత్వాభిధానేషుభవంతి॥ సత్వంనామ సుబంతవాచ్యం

(48) ఏతేలడాదయః కర్తృకర్మణోః స్యుస్సకర్మకాత్।

పరస్మాత్కర్తరి (49) కమ జ్ఞనుబంధస్తుకర్మణి॥ ౧౮

(50] అగుకూణామయాంతానా మేకాచ్కానాంద్వ్యచామపిః

ఉపరియుక్ష్మవేదించు గ్వకారాంతు విభాషయా। ౧౯

(51) అత్వంపద్వాదినస్యస్యాద్విత్వమం త్యహాలశ్చవా।

(52] కానోరనుపరియోగ స్స్యత్కర్తృగామి క్రియాఫలే॥ ౨౦

(53) కానావిగ్బహుళం (54) యస్నేనిహితేకారవర్ణయోః।

(55) అన్వాదేరుత్వలోపశ్చా। బిందుస్సానోన్నే ర్విభాషయా॥ ౨౧

(56) వోండోశ్చేదాద్యర్థనాంతస్యోన్న(57)ఉన్నేస్యలుగ్భవేత్।

[58) బిందురన్వాదినుస్థానే తిదుతేషూంచు డోశ్చలుక్ ౨౨

(అత్రచశబ్దోవార్థః) శ్లో। (95) నిత్యవైకల్పికావతి।

బిందూపరితదోష్టడా।

అత్ర=అస్మిన్విషయే; (60) కోశబ్దోమధ్యమువుజోః పరయోర్బబ

హుళంకానోః ౨౩

(61) తయోర్ధీర్ఘస్య హ్రిస్వస్స్యాన్నోర్ద్విత్వ మపికథ్యతే

(62) బిందూపరిస్థ తదడోలోపస్స్యా ద్రావిభాషయా। ౨౪

ఇంచుకస్సంస్కృత్రధాతూనా। మంగలాదేస్తధాత్రచ।

ఏరోరు రించుక్యయవర్ (65) నిర్జినామ్నాం నాచాయిహ ౨౬

(66) లఘూపధానాం ధాతూనామాద్యాయా స్స్యాదికోగు

67 స్ఫ్రుశేర్వాస్యా (68) ద్భుజరుచలిఖానాం నక్రుశేరపి ౨౭

(69) నిర్మితౌనసృజే (70) రించుక్నర్వస్య ప్రేరణేభవేత్

(71) రంజాదీంచుక్చస్య బిందుయుతస్యా ప్రేరణేద్విలం ౨౨

ఏతదాదేశయోగేన కంపాదేస్స్యాదకర్మతా

(72) పరేత్వించుకి రంజాదె రించుకోలోప ఇష్యతే

(73) చుగసంయుక్తనలడ రాంతస్యబహుళం భవేత్

అచ్ఛస్య ప్రేరణే (74) తద్వన్నాన్వాదేస్తుపు గాగమ ౨౯

(75) చుప్వోరేరు (76 రడంగ్వాదిమాయ్యాదీనాంచచుక్చుక

తథాతదాతదీయాం త్యాటురలోపో పిదృశ్యతే 30

(77) ఇంచుక్చుక్చుపరతో దృశ్యంతేబహురూపకా

లోపాదేశాగమాస్తత్ర ప్రాక్ప్రియోగోగతిర్మత 3౧

అన్యప్రయోగేపోవోస్తు పుచ్ఛమాత్రమిహేష్యతే

78) అన్వాదేరించుకి పరేపుగ్మానో రేపనాభవేత్

(79) గుగడ్డాదేరత్రతుస్యా దప్వాదేస్తు విభాషయా॥ 3౨

[80] ఆడోరోడోశ్చకూడోచ్చ డన్యరస్యాత్ప రేచుకి

[81] చెచోర్డస్యాలఘూరస్యాచ్చ క్వాగాగమయోస్తథా ౩౩

(82) పడోశ్చుగలర (83) శ్శబ్దపల్లవస్యాస్య వేంచుకి

డకారస్యలఘూరేఫో [84] నేంచుక్యాత్ప్రేరణేంచుకి ౩౪

[85) ఇకారైకారయోర్యోగే నాప్యోత్వస్యేత్వమిష్యతే

[87] ప్రేరణేంచుకిచః పోనహేచ్చోర్మెచోప్రస్తువాభవేత్॥ ౩౫

[87] సంజ్ఞాముజ్మధ్యముడుజో [88]ముణజ్జితాంముదితోభవేత్

[89] ద్విరుక్త భిన్నాగమాన్యచయోర్మ్రతి పరేపవా। 3౬

[90] అర్థబిందోస్సిద్ధచస్య ముతిప బహుళంభవేత్

[91] పూర్ణబిందో రాగమస్యచకారస్యతువాదకి 3౭

(92) వచ్ఛేశ్చాచోరగోశ్చోచ్ఛేరశ్చాదుః కాశ్చేరుదుర్మతి

(93] స్యాదిచ్ఛేరిస్తుసర్వస్య [94] తెవచ్ఛేస్తేతేరురిత్యపి। 3౮

శ్లో [95]చావునోవ్రా చచ్చునాచ్ఛే(96)జీటితివాలుక్తయోస్తువా॥

(97) ముత్యగోరనుకనోశ్చ కా, నా, కానా భవంతివా॥

(98 స్యామ్రివోర్బహుళంలోపో లిట్లేటోర్మతి.నేరువోః

ముజిపోవోర్ద్రుజ్మతోశ్చ వోర్లుకోదపదాచవా ౪౦

(99) ఇతివకేప్రిపరేపో వారగోరంత్యస్యయోభవేత్

(100) తతాగ్రోర్వక్రసంబంధే దీర్ఘత్వమపి చేష్యతే ౪౧

(101) పిలుచ్వాద్యంతాక్షరస్య బహుళంముతిలుగ్భవేత్

(102) ఉదితాదితరత్రాపి కాద్యాలేచోశ్చలుజ్మజి ౪౨

(103) భవేతామయ్యవ్రా వక్రతపా బహుళమాచ్ఛికే

(104) భవేత్కలస్తు కలుగోరస్త్యర్థేపరతోలటి॥ ౪౩

(105) తర్థిరేవాస్యాత్కలాదేశో (106) స్త్యర్థేలజివడౌతథా

మానాకేవర్ణకే పిస్యాల్లయాదేశో పరార్థకః॥ ౪౪

(107) వాభావేవలచోర్లో దుగ్దస్తస్యాచ్చనాసహ

(108) పదుజ్కనూక్వది త్స్వర్థేద్య శ్యేతే నుప్రయోగినా॥ ౪౫

(110) అనుప్రయుక్తేస్తించుస్యాదగ్వాదేస్తత్తిఓశ్చదః

(111) సోరుగ్వాదేర్గతా తద్వల్లోపస్స్యాద్వాతదాతుగోః॥ ౪౬

(112) అపితస్మింశ్చలోపస్స్య (113) త్తేతేహాఅపితన్మతి

(114) అనుప్రయోగ్యగుభూణాతే లజస్యాత్తు లిడంతకః

(115) అనుప్రయుక్తోఽసుర్భావభేదకస్య నుజాతకః
స్యాన్నుజోఽనుప్రయోగీవా [116] హాశ్చస్త్యాపివాభవేత్ ౪౮
[117] కలాఽన్యవర్ణకా దన్యాల్లోపస్తచ్ఛబ్దవస్యవా
118) ధాత్వాద్యనుప్రయుక్తాస్తుద్వ్యాన్తే ధాతవోఽహియే ౪౯
విలక్షణార్థదా ఏతేశబ్దపల్లవసంజ్ఞకాః
[119] చేచ్ఛబ్దార్థస్యసంబాధేఽప్యటో లిఙపినమ్మత ౫౦
[120] తల్లిఙ్గసంఖ్యాభిధాయి వచనం వాచ్యభేదకమ్
(121) ఆత్మార్థేభిహితే భ్వాదేరగతే ర్గనోగతి ౫౧
(22) నలయ్యాదిక్రియా కర్తృభావవృత్తేస్తునుజ్మతః
(123) గతిబుద్ధ్యదనార్థాయే కర్మకాశ్శబ్దకర్మకాః ౫౨
తేషామపిప్రేరణేకర్తా ప్రేరణేకర్మభావభాక్
(24) క్వచిత్కర్తురనుక్తస్య షష్ఠీచబహుళంభవేత్ ౫౩
కన్యాదియోగేప్రయోజ్యకర్తుర్నిత్యం జమిష్యతే ౫౪

ఇతిక్రియాపరిచ్ఛేద

అథకృదంత పరిచ్ఛేద

— ♦ —

శ్లో॥ [1] యథావ్యవహృతిర్జ్ఞేయాః కృతామర్థామనీషిభిః
దుఃఖిన్నపత్యయోధాతోర్విహితః కృదితీష్యతే॥ ౧
వక్ష్యమాణాభావకర్తృ కర్మాద్యర్థాః కృతామిహ
మహాజనస్యపిజ్ఞేయా వ్యవహారానుసారతః

(2] లుక్కృత్కగతపవేమిషుకగచయవానాంపరే
(3) వ్వలుగ్వాదేః కస్స్యా, దికకపుషుకనో రాదేరాః, కినియుముదియు
నశ్చైరుః॥ 3
(5) చేయ్యాదే స్త (4) జ్కలుగ్వాదే (6) రడఃగ్వాదే (7)రిమిః
(8) కుపః
టవర్ణకస్స్యాదాడ్వాదే ర్భవేదపితతోంత్యలుక్॥ ४
(8) షడ్వాదిభ్య ష్టున్తథాద్యా శ్శిష్టాదీష్టా భవంత్యపి।
(9) తోభవేదాపులించ్వాదే (10) స్త్రియ్యాదేః షవర్ణకః ೫
(11) పుర్మాయ్యాదే (12) రికోంజ్వాదే (13] ర్నజప్వాదే (14)
స్తతోబడిః
పల్వాదే (15) రస్తుగిర్వాదే (16) ర్వన్మన్వాదేస్తథాభవేత్॥ ౬
(17) కోర్వాదిభ్యఇకిస్తద్వ (18) చ్చేర్వాదిభ్యోగడోమతః
(19) మాఙ్వాదేస్స్యదకో (20) డుస్స్యదాఙ్వాదేస్తత్రిపక్షయోః॥ ౭
(21) అడుక్వాదేరురవుపీ (వి, ఇ) (22) వడికల్యాదయః పరే
వర్ణకాఅత్రవిజ్ఞేయాస్సుకవివ్యవహారతః॥ ౮
తూనుశ్చేకశ్చతూగో స్స్యాత్ చూచోశ్చూచురకిన్తథా
క్లీబేనుయుక్తఆటస్స్యాత్ పెంచోర్ద్రాప్రేపురిత్యపి
లేవడిర్య్వతిరే కస్స్యాత్ ప్రబంధ్వానాం పరియోగతః॥

ఇతికృందంత పరచ్ఛేద॥

అథ ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేద

శ్లో. (1) ఋకారశ్చ ఇకారశ్చపదాద్యారలసంమితౌ
ఏకారఉత్తమరులుడుషు వా హ్రస్వఇచ్ఛికే ౧
(3) ఉమ్యోఃపమ్యోదతామెత్వన్యాంతస్తాలు
(8) వక్రయుగ్మోన ఊవేలోయాంస్థిత దీర్ఘావేకైకశస్తుహ్రస్వావా॥ ౨
(7) అకారేచఅకారస్యన్లోన్ను లోప్వబహుళంచలుక్॥ 3
(8) వాక్కటాదేర్ద్వలుకాస్య (9) ల్లుజ్నద్విత్వస్యపదాద్యచి॥
(10) నీలుగ్వాదే రాద్యహల్లుఙ్గాదీనాం బహుళంతువా॥ ౪
(11) ప్రథమేతర దీర్ఘోణ వారాటాదా హ్రస్వతాంభవేత్
(12) తదోయూరాద్యాద్యదీర్ఘో (13) డఃగ్వాదేడణశ్చణశ్చవా॥ ౫
(14) వైతాదీనాం హూతుదీర్ఘో (15) దక్కావదేర్ఘస్య వాతుడః
( )6 పదాంతాయుక్తనులుహల్లోపో బహుళమిష్యతే॥ ౬
(17] శుద్ధాంధ్రపదమధ్యేతు నలయోర్డలయోరపి
దృశ్యతేప్రాయకోలోప ఉతఃప్రాక్కవిసమ్మతః
(18) క్వచిత్క్వచిత్తథాన్యాచామపితత్ప్రదృశ్యతే
(19) వాబ్బరా దేరుతోలోపో (21) జూదాదేర్ధస్యజస్తథా॥ ౭
[20] చుక్కరేరా భవేద్దూతోలుగ్వానాది స్తుతోగురుః

---

(1) కినియుముదియున ఇతిసమాహారద్వంద్వమ్ మధునఇతివత్ నపుంసకలింగే ఉకారాంతశబ్దస్య షష్ఠ్యేకవచనమ్ ఏః=ఇకారస్య, ఊః=ఉత్వంభవతి ముదియు ధాతుసాహచర్యాత్ కినియుధాతోరపి ద్వితీయస్యైవ ఇకారస్య ఉత్వమితిజ్ఞేయమ్ [టిప్పణి)

(23] వళిః పాదాద్యవర్ణస్స్యా త్ప్రాసస్తుతదనంతరః
(22) ఆమ్రేడితపదాద్యస్యాక్ష రస్యహ్రస్వదీర్ఘయోః
హ్రస్వదీర్ఘాగిగీస్యాతాం కుత్సాయాం కవిసమ్మతౌ॥ ౧౦
సర్వత్ర న ద్రుతః క్త్వార్ధేవ యతిరేకేతువాభవేత్
ఉత్తరస్యకానోర్ధాతోః కంబుధాః కేచి దూచిరే॥ ౧౧
ఇక్కడ్గమొనరించి యేగుము రొక్కమిచ్చి యొర్వకనుండ ఓర్వకుండ
ఊరడకనడవిలో వేటాడ ఊరకడివిలో వేటాడ
గబ్బిమరుడానఁబెట్టుక గొబ్బున పైబడును"తమ్ములఁదీసికవచ్చితి
తమ్ములదీఁసికొని పక్షే॥ ఆనఁబెట్టుకొని, ఇత్యాది॥
యవలాలఘువోలఘువః స్నిహ్యంతినరా తథాలరో రేఫః॥
అన్యేవి శేషవిషయాశ్చార్యవ్యవహారసరణితో జ్ఞేయాః॥ ౧౨

ఇతి ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదః॥

శిష్టాన్వవాయజలనిధిజనితః శ్రీకృష్ణమూర్తికృతిచంద్రః
వ్యతనోద్విద్వచ్చేతః కువలయసమ్మోదకారిణీం జ్యోత్స్నాం॥
శ్రీలలితార్పితాభవతు॥
శ్రీశ్రీశ్రీ
శ్రీకృష్ణమూర్తిరచితా వృత్తిరియంనన్ననార్యసూత్రాణాం
జ్యోత్స్నాసతతంవసతా దాచంద్రార్కం కవీంద్రరసనాసు
శ్రీశ్రీశ్రీ
జ్యోత్స్నాపరనామధేయా హరికారికావళీ సమాప్తా

బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశికాపర
పార్థమన్య శ్రీమహోత్సవము

(ఇది కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి కృతము)

(2-2-1916 దేశమాత పత్రికనుండి)

(ఇయ్యాది రాక్షసవత్సర భాద్రపదమాసమందలి సంపుట 4 సంచిక (7) యాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికమోమున వెల్లివాఱుచున్న వఝ్ఝులచినసీతారామస్వామి శాస్త్రిమశి సమారోపిత గుప్తార్థప్రకాశికా వ్యాఖ్యాదోషములకు సమాధానములు)

శ్లో॥ వఝ్ఝులాన్వయభూ రాంధ్రగవ్యం చద్గ్రామ్యధర్మధీః
సీతారామస్వామిశాస్త్రీ సమ్యత్తే సవ్యపాణినా॥

విబుధవశంవదులారా

విజయనగరేవాసులైన శాస్త్రిగారి పాణిని లిఖితమూలకంబుగా గ్రహణంబుసేసికొని యుగ్రతావ్యగ్రతా సమగ్రంబగు సముద్ధతముఖంబున ముక్కులు గటవంగా ద్రుళ్ళియాడుచు జిందులుత్రొక్కుచు స్ఫుటాటోపభయంకరమగుధాటి వాటిల్లుచున్నమాటల బి ఏ పి కలతో విజయముచేసి మహోన్నతపదవిని బెచ్చు రేగుచున్నయుపన్యాస సీమాలక్ష్మి పూర్వోక్త పత్రికారత్నంబునం బరిఢవిల్లుట కంటిరే పైని జెప్పిన రాక్షసాబ్దశూన్యమాసమున శీర్షోదయ మొందిన దీనిమేన నట్టిదుష్కాల వాసనలు తలముస్కలుగా నంటుకొన్నట్లు కానిపించెను దీనికి గుణములయందు శూన్యతాబుద్ధియు, దోషములయందు మాన్యతాబుద్ధియు సహజంబగు చుంటస్పష్టపడుచున్న ఇయ్యాది బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామ శాస్త్రిగారివలన నుద్భవిల్లినగుప్తార్థప్రకాశికా వ్యాఖ్యాలక్ష్మిని విప్రియశిష్యుం డైన సూకరరంగయ్య గారిదియున్న యా

ధిషసంపద నుపయోగించుకొని బలిసిధిక్కరించుచు లేనిపోని దోషం బులుమోపి విప్రాః పశ్చిమబుద్ధయః అనున్యాయమ్మును దోషా గుణా గుణాదోషాః అనువచనార్థమును సత్యపఱుపఁ జూచుచున్నది ఏమీ దీనికిసూదిబెజ్జమంత నోరును, నకసమంతయాఁకలియు గానం బడుచుండు తలకుఁదగని యింతయాశ దరిద్రాణాం మనోరథాః అను న్యాయమ్మున నందనిమ్రాఁకులకు నఱ్ఱులసాఁచుటవంటిదియే కాని యొంతమాత్రమును దీని పెదవిపాటునకు నైనను నవకాశముండనేరదు ఇట్టి కోపాసూయావేశంబులుగఁ సీమాలక్ష్ములు కాలమహిమమునం దు బయల్వెడలి శివాలాడుచు దృశ్యాదృశ్యజ్ఞానంబుగల కోమలాం గుల కనుమూసి గంతలుగట్టి నష్టముగలిగింప వచ్చునన్న దురాలోచ నము సేసియే గ్రంథకర్తగారు తాముపండితులయ్యును 'ఆపరితోషాద్వి దుషాం నసాధుమన్యే ప్రయోగవిజ్ఞానమ్ అను కాళిదాసోక్తిని మన మున ,నిడుకొని సత్పర్షులనందగి తమకు గౌరవంబున పేర్మిగల కొం డఱు సజ్జనులకడకు స్వగ్రంథమునంపి వినయసంపదతో వేఁడి తెప్పించిన తదీయాభిప్రాయములు గ్రంథారంభమున వారిగుణగణాతిశయములు శాశ్వతముగా నుల్లసిల్ల ముద్రింపించిరి కావున నట్టిసత్పర్షికల్పులు బ్రహ్మశ్రీలు—

(1) వావిలికొలను సుబ్బారావుగారి నిబ్బరపుసూక్తి ముక్తాఫలము దానముగాఁగాంచి యుబ్బురపుశుభంబులు చుబ్బనమాఱువెల్వెట్టును,

(2) చెన్నాప్రగడ భానుమూర్తిగారి మహోదార హృదయాబ్జవితీర్యమాణశుభానుమోదనభారతిం గనుంగొని ప్రచండమార్తాండ ప్రభాచ్ఛటలు ప్రకటించుచు

(3) జయంతిరామయ్యపంతులుగారి సుమనోమనోభిరామస్వభావ ప్రతిపాదిత ప్రశంసాబహుమానంబులకున జయ్యంబైన శ్రీరామరక్షఁబొందుచు

[4] కస్తూరి శివశంకర శాస్త్రిలగారి సదాచార సంపద్ధుమఘుమాయమాన మాన సార్పిత బహుమానోక్తింజేకొని లోకశివంకరత్వము వెల్లడిసేయుచు

[5] వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారిసహృదయ హృదయంగమ సాజన్యసముత్సృజ్యమాన సంస్తుతింగైకొని సూరీంద్ర సామరస్యంబు సల్పుచు

(6) రావు బహదూర్ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులగారి సహజసరససామనస్యపూర్వక శ్లాఘనముం గ్రహించి యపారంబగు బీరంబుల నెఱపుచు

[7] ఆకుండివ్యాసమూర్తి శాస్త్రిగారి గభీరాశయ సుభగంభావుకసంభావన సంపాదించి భవ్యాసమానసారస్య సంపదలు బయల్పఱుచుచు,

ఇట్టులు నిర్భీకపండితాదరణవ్యాప్తిం జెంది దాడి వెడలిన యీగ్రంథ రాజశిరోమణి గుప్తార్థ రాజ్యమ్మునువ్వెత్తుగ నెగురఁ దన్నుకొనిపోవఁగా సామాన్యద్విజశక్తికి శక్యంబగునే మహర్షులచే మన్నింపంబడు మహాభాగధేయరత్నమను భిక్షావందనమ్ములబిగిని బుష్టిపూర్తిం గాంచిన యొకయతిమూర్తి యడ్డమై యతిహీన ముసేసినచో నొంత గలుగునే? కుంగిరులు శిరసావహించిన యీరత్నగర్భామండలి నొక గులకరాగుట్ట మెదిరిన నేమి కొదువ గలిగెడు కాఁబట్టి యింతమాత్రన నీగ్రంథరాజమునకు లోపం బెంతమాత్రమును నొదవదు

అయినను, కలహంబనేడి. యోధనంబేకాక యరణ్యంబునఁ బ్రాణి రసహితంబైన యోధనంబునను నుండి 'కనుదోయి' లోని కనుపదమును సహితమను బ్రథమావిభక్తి యని త్రోవఁ గానలేక దిగ్భ్రాంతిం జెంది కనుదోయిం వెఱవలేని యీయూఁడుసీమాలక్ష్మినే

కాకినింజేసి దయార్ద్ర హృదయంబగుపండితమండలి దవ్వున విడుచుట యుక్తంబు గాదుగాన నీవఱలోమంచి చెడ్డలమర్మంబు లేర్పరించి పలువు రను బాగుసేసి యాతితేఱిన పిల్లలతల్లి యని పించుకొన్నలోకకుటుం బిని యానీపత్రికామ తల్లిక హితోపదేశమునకుం దీనిం జేయిపట్టుకొని మెల్లమెల్లఁగాఁ జేర్పఁ జూచెదముగాక లోకములో నొక శుభకార్య ము తలపెట్టుకొన్న సమయమున నాదిని దేవతాస్మరణము శిష్టాచా రముగా నున్నందున నిట్టి విద్యారంభ కార్యంబు జరిగించునట్టి యద నునంగూడఁ దీర్ఘ స్వార్థము లుభయమునుగలసి వచ్చుటకై దేవతావి ద్యాశబ్దములయొద్ద వ్రాసిన ప్రతివాదుల మనంబందలి ప్రధానాక్షేపణ మునే మొట్టమొదట నెత్తుకొని బోధసేయింపఁదలంతుముగాక

ఈసీమాలక్ష్మి వ్రాఁతలయందు నెంతమాత్రమును మాన్యతలేక కేవలమను గుణశూన్యతయే స్థిరీకరించుచున్నారము గావున "వజ్రం వజ్రేణభిద్యతే' న్యాయమునఁ దిరిగి మేమును శూన్యమాసమునే సు ముహూర్త సమయముగా నెంచుకొని యుత్తరించుచున్నారము.

పూర్వపక్షము.

(4) స్త్రీలింగమ్ముల ప్రథమైకవచనమునకు లోపంబగు' తత్సమ: (57) సూత్రమునకు స్త్రీలింగములనఁగా స్త్రీవాచకము లనియర్థము చేయుట కేవలము పొరపాటు. అట్లు కానిచో దేవతావిద్యాదిశబ్దములు స్త్రీవాచకములు కామింజేసి దేవత విద్య అనురూపములు సిద్ధిం పనేరవు వాఖ్యాత యిట్లపార్థముచేయకుండినచో స్త్రీవాచకములు గాకున్ననుఁ నవిస్త్రీలింగములేగాన మూలమునుబట్టి సాధ్యములగు.

స మా ధా న ము.

చూచితిరా యీాయగాధ సంస్కృతపాండిత్యము దేవతావి ద్యశబ్దములు స్త్రీవాచకములు గాకున్నను స్త్రీలింగములట స్త్రీలింగ

మయినది స్త్రీవాచకమే కాదో తెలియకున్నది. స్త్రీవాచకముగాకున్నను స్త్రీలింగమగు ననుమాట సహోదరుఁడు గ కున్నను సోదరుఁడగు, గ్రామ్యము గాకున్నను అపశబ్దమగున, ఏకముచేయి గాకున్నను, పుట్టచేయియగును, అనుటవంటివై పరిహాసాస్పదమగుచున్నది మఱియు, లింగమనునది శబ్దమునకు జెందుంగాని యర్థమునకు సంబంధింపదని ప్రతిభటుల తాత్పర్యమయినట్టులు తోచుచుండు అయ్యాదియశాస్త్రీయము, అపార్థము శాస్త్రమార్గమాలోచింపఁగా "దేవత, విద్య అన్నవి స్త్రీవాచకములు కానివో టాప్ప్రత్యయమెట్లు సంఘటిల్లును స్పష్టార్థ మీక్రింద నీశబ్దముల ప్రక్రియకొంచెము సూచింపఁబడును "దేవాత్తల్' అను సూత్రమున (5–4–27) దేవశబ్దముకంటె స్వార్థికమైనతల్ ప్రత్యయమురాఁగా దేవత అని హ్రస్వాంతము తద్ధితాంతమగును విదధాతువు కంటె సంజ్ఞాయాంసమజ నిషద నిపత, మన విద, షుఙ్, శీఙ్ భృఞిణః (3–3–89) అనుసూత్రమునఁ గరణార్థమందు క్యప్ప్రత్యయమురాఁగా విద్య అనిహ్రస్వాంతము కృదంతమగును ఇపుడు, తలంత దేవతశబ్దమును, కృదంత విద్యశబ్దమును నగునదంత ప్రాతిపదికములు స్త్రీవాచకములు గావుననే 'అజాద్యతష్టాప్ (4–1–4) అనుసూత్రమునఅజాది ప్రాతిపదికములును, అదంత ప్రాతిపదికములును స్త్రీవాచకములగునో స్త్రీత్వమునకు ద్యోతకమగు టాప్ప్రత్యయ మగును। అగ్నిఫలితార్థము సహజంబులైన దహనప్రకాశశక్తు లగ్నియందు బాధములై యుండఁగా నయ్యవి ప్రకటింపఁజేయుటలో శుష్కేంధనము సాధనమైనట్లు ప్రాతిపదికంబులకే సహజార్థమైన స్త్రీత్వమును, టాబాదులుస్ఫుటీకరించుచు ద్యోతకములనిపించుకొనును ప్రాతిపదికార్థప్రాతిపదికంబులకు వాచ్య వాచకభావము సంబంధము ప్రత్యయార్థ ప్రత్యయములకు ద్యోత్య ద్యోతకభావము సంబంధము. కాఁబట్టి. "దేవత, విద్య" అనుశబ్దములు స్త్రీత్వవాచకము

లు గానసే యాకారాంతములై స్త్రీలింగము నిచెప్పంబడు ఆకారాంత స్త్రీలింగో దేవతాశబ్దః అను శబ్దమంజరీ పాఠమునంజేసి లింగము శబ్దమునకే కాని యర్థమునకుఁ జెందదని ప్రతిభటుల తాత్పర్యముగాఁ బోలు అయ్యది శబ్దమంజరీపాఠకు జ్ఞానమే ఆజ్ఞానము సంస్కృత వ్యాకరణగంధమును మూర్కొన్నదిగాదనిస్పష్టముగ దెలియుచున్నది ఇఁకను దేవతాదిశబ్దములర్థములోఁ బుంవ్యక్తిని దెలియుం జేయున వుడు స్త్రీవాచకవ లెట్లగునని శంకింతురేని వినుండు స్త్రియామ్ [4—1—3] అనుసూత్రమును వివరించుసమయమున మహాభాష్యకారులు స్తనకేశవతీ స్త్రీస్యా ల్లోమశ పురుషః స్మృత ఉభయోరంతరంయచ్చ తదభావేనపుంసకమ్ లింగాత్ స్త్రీపుంసయో ర్జానే భ్రూకుంసేటా ప్రసజ్యతే। అనున్యాయమున స్తనకేశచిహ్నములంబట్టి స్త్రీలింగమనియు, శ్మశ్రులోమకళా చిహ్నములంబట్టి పుల్లింగమనియు నిర్ణయము సేసితిమేని స్త్రీవేషధారియై వర్తిల్లి పురుషునింజెప్పెడి భ్రూకుంసశబ్దమాకారాంత స్త్రీలింగము గావలసి యతివ్యాప్తి తటస్థించుననియు, ఇష్టస్థలములైన ఖట్వావృక్షాదిశబ్దములయందు స్త్రీపుంసలింగత్వాదులు సంభవించ యవ్యాప్తివచ్చునని యు శంకించికొని వ్యాకరణ శాస్త్రమందు శాస్త్రీయలింగము (లేక) పారిభాషికలింగము ముఖ్యము గాని స్తనకేశ శ్మశ్రులోమకళాదస్వరూపమగు లౌకికలింగము ముఖ్యము గాదని పరిష్కరించిరి స్త్రియామ్ అనుసూత్రమును వివరించుస ట్టిప్రకరణమందే భాష్యకారులు సంస్త్యాన ప్రసవౌలింగమాస్థే యౌ స్వకృతాంత [స్వసిద్ధాంతతః] సంస్త్యానే స్త్యాయతే ర్డ్రట్ స్త్రీ సూతే స్సప్ప సవే పుమా ॥ అనిలింగలక్షణమును సిద్ధాంతపఱచిరి స్త్యైధాతువుకంటె డ్రట్ ప్రత్యయంబు గలిగి స్త్రీశబ్దసిద్ధియగుననియు సూజ్ ధాతువుకంటె డుమ్సున్ ప్రత్యయమును, ధా

తుప కారదీర్ఘోకారములకుఁ క్రమముగా సకార హ్రస్వము లాదేశ
ములై, పుంశబ్ద సిద్ధియగునని యీవ్యాకరణ శాస్త్రమున స్త్రీశబ్దము
నకు సత్త్వరజస్తమోగుణములయపచయమును (క్షయము) పుం
శబ్దమునకు సత్త్వాదిగుణముల యుపచయము (వృద్ధి) నర్థములనియుఁ
బుంస్త్రీశబ్దములు భావప్రధానములనియుఁ బైశ్లోకార్థమును స్పష్టపఱి
చి ఈశ్లోకములోని పుం స్త్రీశబ్దములచేత నుపచయాపచయములే
కాక యుపలక్షణముగ సత్త్వరజస్తమోగుణముల సామ్యావస్థయు
గ్రహింపఁబడునని వ్యాఖ్యాతలు విశ్వములోని సర్వపదార్థములును సాం
ఖ్యమతమునందు న్యూనాధిక భావంబునన ంగాంగిత్వము నొందిన సత్త్వ
రజస్తమోగుణముల యుపచయమును వక్త ప్రధానముగా నెంచినచోఁ
దద్వాచకశబ్దము పుల్లింగమగుననియు అట్టిగుణముల యపచయమును
వక్త యుద్దేశించినచోఁ దాదృశపదము స్త్రీలింగమగుననియు నిట్లేసా
మ్యావస్థ ముఖ్యముగా వక్త భావించెనేని నపుంసకలింగమగుననియు
భావము మనమెదుట నొకవృక్షముం జూచి యావృక్షమువిషయమై
"అయంపదార్థః అని ప్రయోగించితిమేని వృక్షము సత్త్వాదిగుణత్రయపరి
ణామమే కాన నపుడు మనము ప్రయోగించిన ప్రకృతవాక్యములోని పదా
ర్థశబ్దమందలి పుల్లింగమున వృక్షస్వరూపమయిన సత్త్వాదిగుణ సముదా
యమునకుం జెందిన యుపచయమర్థమగును ఇయంవ్యక్తిః అని ప్రయో
గించితిమేని స్త్రీలింగమైన వ్యక్తిశబ్దము యొక్క ప్రయోగంబున వృక్ష
రూపమయిన సత్త్వాది గుణత్రయమందలి యపచయమర్థమగును
ఇదంవస్తు' అనివాక్యముపయోగించితిమేని వృక్షాత్మకమయిన సత్త్వా
దిగుణత్రయ మందలిసామ్యావస్థ నపుంసకమైనవస్తు శబ్దమునఁ జెప్పం
బడును ఇట్లే విశ్వములోనిసర్వపదార్థములయందును సత్త్వాదిగుణముల
యుపచయాపచయ సామ్యావస్థలువివక్షింపఁబడినచోఁ గ్రమముగాఁ

బూర్వోక్తములైన లింగత్రయబోధక వాక్యము లుపయోగింపందగు మఱియు, లింగమున విశ్వమయమైన సత్త్వాదిగుణముల యుపచయాపచయ సామ్యావస్థలు బోధింపఁబడుచున్నందున లింగముశబ్దార్థమునకుం జెందుంగాని శబ్దమునకుం జెందదన్నట్లు భాష్యమందే తాత్పర్యము స్పష్టపఱుపఁబడినది ఇట్టి భాష్యతాత్పర్యమే స్త్రియామ్ అనుసూత్రమందలి స్త్రీత్వమును వివరించుసమయమున ‘ అచేతనఖట్వా వృక్షాది సాధారణం లింగంతు సత్త్వాదీనాంగుణానాం ఉపచయాపచయస్థితిరూపం క్రమేణపుంస్త్రీనపుంసకాఖ్యం. ఏకార్థేశబ్దాన్యత్వాద్దృష్టంలింగాన్యత్వమితి భాష్యోక్తేరర్థనిష్ఠంకేవలాన్వయి. ఇయంవ్యక్తిరిదంవస్త్వయం పదార్థఇతి త్రివిధవ్యవహారస్య పదార్థమాత్రే సత్త్వాత్॥ అనిశబ్దేందుశేఖరమందు వివరింపఁబడినది. విశ్వమందలి సర్వపదార్థములయందును నుపచయాపచయసామ్యావస్థ లెట్లుండుననఁగా —సృష్టికింబూర్వమున సామ్యావస్థలోనున్న సత్త్వరజస్తమోగుణము లాత్మయొక్క నియామకత్వములేకయే తమంతతాము న్యూనాధికభావమున నంగాగిత్వము నొంది శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాత్మకంబగు జగదాకారముగాఁ బరిణమించెనని గదా సాంఖ్యమతము (ఇట్టి సాంఖ్యమతనిబంధనలు “ప్రవృత్తేశ్చ॥ (2-2-2) “అంగిత్వా నుపపత్తేశ్చ (2—2—8) ఇత్యాది సూత్రములయం దుద్ఘాటించి శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమున ఖండింపఁబడినవి) అందున స్వయముగానే యుపచయాపచయ సామ్యావస్థలను బొందునట్టిశక్తులు సత్త్వరజస్తమోగుణముల యందున్నందునఁ దత్పరిణామములైన జగత్పదార్థములయందును నయ్యవి గూఢములై “కారణగుణాః కార్యేసంక్రామంతి అనున్యాయమున మృద్దర్శనము ఘటశరావాదుల యందున్నట్టు లిమిడియుండునని సాంఖ్యమతతాత్పర్యము ఇట్టి తాత్పర్యమే శ్లో ప్రవృత్తిరితి సామాన్యం లక్షణంతస్యకథ్యతే ఆవిర్భావ

(ఉపచయ) స్తిరోభావ (అపచయ) స్థితిశ్చే (సామ్యావస్థా) త్యథభిద్యతే
ప్రవృత్తిమంతస్సర్వార్థా స్తిసృభిశ్చప్రవృత్తిభిః అని హరికారికయం
దు వెల్లడింపఁబడినది ఇఁకను సాంఖ్యమతమున లోకములోని సర్వపదా
ర్థములును సత్త్వరజస్తమోగుణ పరిణామములే కాన నట్టి యుపచయాప
చయసామ్యావస్థలను బర్యాయముగా వక్తృవివక్షించినచో దేవతాది
శబ్దములకుం గూడఁ బన్నపుంసకలింగము లేల రాఁగూడదని శంకింతు
రేని యట్లనవలదు శిష్టలోకవ్యవహారపరంపరంజేసి లింగమశిష్యంలోకా
శ్రయత్వాల్లింగస్య” అను న్యాయమున నొకానొక శబ్దముచే నుపచ
యాపచయ సామ్యావస్థలలో నొక్కొక్కటియే వివక్షింపఁబడి యొక్కొ
క్క లింగమే తత్పదార్థమునందుఁ దెలుపంబడును దారశబ్దమున నుపచ
యమాత్రమె వివక్షింపఁబడి పుల్లింగము తెలుపంబడును. అప్శబ్దజ్ఞాన
శబ్దములచేతఁ గ్రమముగా నపచయ సామ్యావస్థలుమాత్రమే భావింప
బడి స్త్రీలింగ నపుంసక లింగరూపార్థములగును ఒకానొకశబ్దమున
ధర్మద్వయమును పర్యాయముగా వివక్షింపఁబడి లింగద్వయమునునగుఁ
నక్షత్రవాచకమైన యుడు శబ్దము నక్షత్రపదార్థగతమైన సామ్యాపచ
యములను బోధించు నపుంసక స్త్రీలింగములను బర్యాయముగాఁ
దెల్పును. నక్షత్రశబ్దము నపుంసకార్థమునే బోధించును తటశబ్దము
పర్యాయముగా మూఁడులింగములను వచించును ఒకానొకచోఁ బారి
భాషికలింగముతోఁ గూడ నైకమత్యమునొంది “లోమశః పురుషస్మృ
తః॥ అనున్యాయమున మేహనాది చిహ్నవిశిష్ట పదార్థముం గూడ
నొక ప్రకరణంబున శబ్దము బోధించును “పశునాయజేత॥ అనుచోటఁ
బశుశబ్దము శాస్త్రీయమైన సత్త్వాదిగుణముల యుపచయమునే కేవ
లము తెలుపక పుంశ్చిహ్నమైన శేఫస్సుంగూడ (అర్థనిష్ఠమగునట్లు)
బోధించును, కావుననే పుల్లింగమై మనుష్యశ్రీః శాస్త్రీయమై యుప

యోగించుచుండు ఇట్టి తాత్పర్యమే తత్సంభవేను శాస్త్రీయ విశిష్టే లౌకికే శాస్త్రీయ మపి శబ్దతో బుధ్యతే, తథానుభవాత్ అని శబ్దేందు శేఖరమందు నుద్ఘోషింపఁబడినది శ్లో॥ అయమైంద్రీముఖం పశ్య రక్తశ్చుంబతిచంద్రమాః ఇత్యాదిస్థలమందు స్త్రీపుంసకలింగములైన యైంద్రీచంద్రమశ్శబ్దములచే శాస్త్రీయముతోఁ గూడ లౌకికలింగము భావన సేయఁబడినందుననే చంద్రమశ్శబ్దగతపుల్లింగేన, ఐంద్రీశబ్దగత స్త్రీలింగేనఁ తత్ప్రతిపాద్యేంద్రి సంబంధిత్వేన చోపన్యస్తాద ప్రస్తుత పరవనితా సక్తపురుషవృత్తాంతః ప్రతీయతే అను కువలయానంద గ్రంథప్రకారమ్మున, లోకములోని నాయికా నాయకులు వ్యంగ్యరీతిని బోధింపఁబడి సమాసోక్త్యలంకారము సిద్ధించుచుండు

మఱియును లింగమర్థనిష్ఠమై శబ్దసంబంధి కాదుగనుకనే యైంద్రీచంద్రమశ్శబ్దములచే వ్యంగ్యసరణిని నాయికానాయక పదార్థములు బోధింపఁబడి యలంకార సమన్వయంబగును. లింగము శబ్దసంబంధియే కేవలము నయ్యేనేని నాయికాద్యర్థములను బోధింపనందున నలంకార సమన్వయం బెట్లగును ? కావున 'దేవతావిద్యాదిశబ్దములచేతఁ బదార్థగతఁ స్త్రీత్వమే బోధింపఁబడును అనఁగా లౌకికలింగముతో నైకమత్యమును బొందని చోటుగాన శాస్త్రీయలింగమైన సాంఖ్యమతప్రకారసత్త్వాది గుణముల యుపచయరూప స్త్రీత్వమును శ్లో॥ సంస్త్యాన ప్రసవౌలింగ మాస్థేయౌస్వకృతాంతః(స్వసిద్ధాంతతః) సంస్త్యానే స్త్యాయతేర్డ్రట్ స్త్రీ సూతేఃసప్రసవేపుమాన్॥' అను పూర్వోక్తభాష్యసిద్ధాంతప్రకారమున నట్టి దేవతా విద్యాదిశబ్దము వచించును ఇట్టి విద్యాదిశబ్దములే యాలంకారికప్రక్రియలలో వచ్చినయెడ సందర్భానుసారముగా లౌకికలింగము సైతము భావింపఁబడి నాయికగూడ వ్యంగ్యార్థమై విద్యానాథః' ఇత్యాదిస్థలములందు విద్యలు స్త్రీలువోలె నాలోన్ని

మోహించి వశమందున్నవి యన్న లౌకిక స్త్రీ లింగార్థము గూర్చి వ్యాంగ్యంబగను కాబట్టి తత్సమపరిచ్ఛేద 17 సూత్రమును వివరించుచో బ్రహ్మశ్రీ వేంకటరామశాస్త్రులుగారు స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకమని యర్థము చెప్పుట బ్రి సీతారామస్వామిశాస్త్రులుగారు మాత్రముగాక స్త్రీపురపాదులందరును జయజయశబ్దములతో మెచ్చుకొనందగియున్నది ఇంకను శబ్దమునకుం జెందక లింగమర్థమునకే చెందెనేని 'అకారాంత స్త్రీలింగో విద్యాశబ్దః' ఇత్యాదిస్థలములందు స్త్రీలింగః॥ అన్నది విద్యాశబ్దమున కెట్లు విశేషణమగుట యుక్తమంకురేని శ్లో॥ రామేతద్వ్యతురం న మ మానభంగః పినాకినః శౌర్యభంగో రావణస్య మదభంగస్య వాలినః అన్నచోటునం బలెవాచ్యవాచకములకు నభేదాధ్యవసాయంబున యుక్తంబయ్యెడి కనుకనే "పుల్లింగశ్శబ్ద ఇత్యాది వ్యవహారస్తు వాచ్యవాచకయోరభేదాధ్యవసాయాత్" అని చంద్రికాదివ్యాఖ్యానములయందు స్త్రియామ్ అను సూత్రమందలి శేఖరమునొద్దం జాటబడుచున్నయది లింగ మర్థమునకే సంబంధించి శబ్దమునకుం జెందదు గనుకనే అస్త్యాదిషు నపుంసకగ్రహణం శబ్దగ్రహణం ద్రష్టవ్యమ్ యుక్తంపునరిదం విచారయితుమ్ నహ్యనేనానందిగ్ధే నార్థగ్రహణేన భవితవ్యమ్ నహి నపుంసకం నామశబ్దోస్తి' అని "స్వమోర్నపుంసకాత్" అను సూత్రమందలి మహాభాష్యమందు లింగమర్థనిష్టముగాని శబ్దనిష్ఠముగాదని డిండిమఘోషంబుతో ఘోషింపబడియె ఇట్లుండగా స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకమని వివరించుట గ్రంథకర్తతప్పిమున్నది అయ్యాది యొప్పం కుప్ప యనంగవలయు ఉత్తరకుమారప్రజ్ఞలతో "అపార్థము అపార్థము అని పలుమారు పలుకంగ నేకాలము గడచిపోవదుసూ అపార్థము గాదు ఇదిగో ఇప్పుడు సపార్థము పార్థమన్యు శ్రీమహోత్సవమునకుం బార్థుండు లేకుండుటయెట్లు సంఘ

టిల్లు. పెండ్లికిఁ బెండ్లికొడుకు లేకుండు నన్న వారు ప్రమత్తు లనిపించు కొనరా? కావున నటులాడువారి మాట ప్రామాదికము అతిసాహసము, దుస్సాహసము మఱియు ఇచ్చట నాడువారిమాట యనుటం జేసియు అతిసాహసమనుటం జేసియు నీక్రిందిసంగతి స్మరణంబునకు వచ్చుచుండుననియు లోకములోఁ గొందఱు శాస్త్రినామధేయులు పురుషపదార్థలక్షణం బిసుమంతియులేకుండి వామాచారవర్తనులై ప్రతీపదర్శినీరసజ్ఞత్వమున గుణమ్ములయందు దోషము లారోపించి వ్యర్థముగా శుష్కకలహంబునకుఁ గాల్దువ్వుచు నిష్కళంక స్వభావంబుగల పతివ్రతారత్నములను నయితము ప్రవదనటనంబులతోఁ గన్నుప్రామి ముఖంబులందుఁ దిలకాకృతి నిడుచుండఁగా నట్టి సజ్జనారులయెడ లింగమర్థనిష్ఠమయినచోఁ బుల్లింగమైన శాస్త్రిశబ్ద మెట్లు సమన్వయించువనియు, నెవ్వరయిన శంకింతురేని సావధానముగా నాకర్ణింపుఁడు అట్టి వారియెడ "శాస్త్రమస్యాస్తీతి॥ అని నర్థితంబైన తద్ధితంబుతో (ప్రత్యయము) వ్యుత్పన్నంబైన శాస్త్రిశబ్దము సమన్వయింపఁగూడదు. - ప్రకరణ సందర్భమున నట్టియెడ స్త్రీలింగశాస్త్రిశబ్దము సమన్వయించినచో సర్వశాస్త్రమతంబునకును నవిరోధమై సామరస్యంబు గలుగుచుండు.

శాస్త్రిశబ్దము స్త్రీలింగ మెట్లంటిరేని గ్రసిత స్కభిత, స్తభిత్తో, త్తభిత చత్త, వికస్తా, విశస్త్రృ, శంస్తృ శాస్తృ. ... (7-2-34) అను సూత్రమున శాసిత్ృ రూపముగాక శాస్తృశబ్దము వైదికప్రకరణంబున నిడాగమరహితముగా నిపతింపంబడియె (1) జగత్ప్రభోరపవ్రభవిష్ణువైష్ణవః (2) 'తంతస్థివాంసం నగరోపకంఠే॥ (3) "త్రియంబకం సంయమినందదర్శ॥ (4) 'నిర్మాణమేవహితదాతవలాలనీయం మాపూతనాత్వ మపగాశ్నివతాతిరేధి ఇత్యాది వైదికశబ్దములు లోకమునందు బ్రయోగింపఁబడినట్లు ఇడగమరహితమయిన శాస్తృశబ్దము గూడ

శ్లో॥ అంబేతిగౌరీ మహమాహ్వయామి పత్నీఃపితుర్మాతర్యేవ సర్వాః కథంనులక్ష్మీ మితిచింతయతాం శాస్త్రారమీడే భవమోచనాయ॥ శ్లో॥ పాత్రస్ఖలితవృత్తీనాం (పాత్ర × అస్ఖలిత) శాస్త్రమార్గప్రవర్తినాం (శాస్త్ర × అమార్గ) అర్ధాంగీకృతిదాంపత్యే మహాంసేవేమహామహః ఇత్యాద్యప్పదీక్షితాదుల కాలభైరవస్తుతిశ్లోకప్రయోగంబులంబట్టి లోకమున వ్యవహరింపందగు అథవా ఆగమశాస్త్రపునిత్యమ్॥ అను పరిభాషంజేసి సాగరాంతర్గుణామన్య॥ అనుచోటంబలె శాస్త్రృశబ్దంబును బ్రాచీనులమతంబున లోకప్రయోగార్థమై యామోదింపందగు ఇట్లు ద్వివిధంబున ఋకారాంతమైన శాస్త్రృశబ్దము ప్రయోగార్థముగాన "ఋన్నేభ్యోఙీప్॥ (4-1-5) అను సూత్రమున శ్లో॥ కుత్రాలయోమండనపండితస్య త్యేతాస్సప్రచ్ఛజలాయగంత్రీః॥ ఇత్యాదిస్థలంబుల గంత్రీప్రభృతి శబ్దములువోలె శాస్త్రీశబ్ద మీకారాంత స్త్రీలింగరూపము నిర్వివాదమ్ముగా నుండందగు పుల్లింగమైన శాస్త్రీ" అను శబ్దముయొక్క ప్రథమావిభక్త్యేకవచనమును, శాస్త్రృశబ్దముయొక్క స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచనరూపమును నుభయంబును "శాస్త్రీ॥ అని యిట్లు దీర్ఘాంతముగా సమానాకారముతో నుండును "నామంబుల తుది దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు॥ [తత్స, 54] అను సూత్రమున హ్రస్వమురాఁగా నుభయరూపంబులును సమానాకారములై "శాస్త్రి" అనియిట్లు హ్రస్వాంతత్వముతో నుండును హ్రస్వజ్ఞానంబు గలయెడ నీసూత్రంబునసైన హ్రస్వంబు మఱింతసార్థకంబగు ఇట్లు తెలుంగువ్యాకరణ మనుగ్రహించుటంజేసి తక్కిన విభక్తి వచనంబులయందు నయితము స్త్రీశాస్త్రి పుం శాస్త్రిభేదము గానరాకుండు ఉప్పకప్పురంబులొక్కపోలికనున్నను పరీక్షాసమయము సంభవించునపుడు తారతమ్యము తెలియక మాననట్లు స్త్రీపుంస లక్షణభేదంబు గోచరింపక

మానదు. అట్లైనచో మీపాఠమన్యశ్రీమహోత్సవంబునకు స్త్రీలింగ శాస్త్రిశబ్దార్థము పనికివచ్చునా? యని యెవ్వరైన నడుగుదురేని యా లక్షణభేదము పెద్దలు విచింతురుగాక. అంతవఱకును వారి నమన శ్లోకాదులయందును నుభయవ్యక్తులకును సరిపడునట్టి శబ్దములె ప్రయోగించి కృతార్థుల మగుదము. అయ్యో పాపము. శ్లో॥ సురలోకోద్యోదవాద్యే స్త్రీయాంక్లీబే త్రివిష్టపమ్॥ శ్లో భిస్సాస్త్రీ భక్తమంధోన్నమోదనో స్త్రీనదీదివిః అనిన యమరనిఘంటువున్నైన నెపుడేని ప్రతివాదులు నోటంబెట్టినచో స్త్రీవాచకమన్నచోట నింతసందేహము వీరిం బాధింపకుండును. "భిస్సాస్త్రీ' అన్నచోటునంగూడ" భిస్సా-అన్నము, స్త్రీ-ఆఁడుది, అనియె వీరి తాత్పర్యము చేసికొందురేని యికను బరప్రయత్నము నిష్ఫలము ఏమీ' యీవిమర్శన మహాజ్ఞానము.' ఈప్రేలపిండికి నింత సంతర్పణకోలాహలమా? చాలు చాలు! ప్రకృతంబునఁ బూర్వోక్తమహాభాష్యశేఖరాది గ్రంథంబుల ప్రామాణ్యమున లింగమర్థనిష్ఠముగాని శబ్దనిష్ఠముగాదు గాన బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రులుగారు స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకమని వివరించిన సరణి సర్వవిధములను సర్వోత్కృష్టమై సమరరంగంబున సమ్ముఖీనంబగు పార్థనిష్పత్కంబువోలె సార్థకమై పరము తేజంబునఁ బరిఢవిల్లుంగావుత! మఱియు నీసమాధానము ప్రతివాదుల మతమునకుఁ దప్పో యొప్పో యీపత్రికాధిపతిగారి పేర నేమన్నివ్రాయుదురో యొకటి రెండుపక్షంబుల కాలము నిరీక్షించి తక్కిన యంశములకుఁ దిరిగి సమాధానము వ్రాసితీరుదుముగాక [సశేషము]

ద్వితీయ ప్రత్యభియోగము.

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిరచిత బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశికాపరపార్థమన్యు శ్రీమహోత్సవ శేషము.

(చిరకాలమునుండి దానరిపదముగాఁ బాధుచున్న క్లిష్టసమద్వంద్వార్థము విడనాడి తత్సమ ప [39] సూత్రమున గ్రంథకర్త వ్రాసిన కర్మధారయార్థసారాంశము నెఱుంగఁజాలక బ్రశ్రీ వఝ్ఝల చినసీతారామస్వామి శాస్త్రులుగారు గ్రంథములు సుబంధములు కాక మును పే రాక్షస సం ర. భాద్రపదమాసాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రికలో దోషోద్ఘాటనసేసి ప్రబంధమగుటయే కాక గతించిన యాంధ్రపరిషత్తుపండితుల యొద్దఁ బల్మాటిసూత్రార్థము దూషించినట్లు తెలిసినందునను, అందున దృశ్యాదృశ్యజ్ఞానులు నిజముగా గ్రంథకర్త ద్వంద్వార్థము తెలియంజాలకయే పొరపడియుండవచ్చునని శాస్త్రులవారి మనోరథమునకనుకూలముగా సంశయించుచున్నందునను, మా మిత్రులు సూత్రమందలి ద్వంద్వార్థక్లేశమును కర్మధారయార్థసౌలభ్యమును విశదపఱ్చుపుమని కోరుచున్నందునను నయ్యది ప్రకటింపఁబడుచున్నయది.)

శ్లో॥ వఝ్ఝలాన్వయభూతాంధ్రగవ్యం చద్గ్రామ్యధర్మధీః
సీతారామస్వామి శాస్త్రీనమ్యతే సవ్యపాణినా

ఈవఱలో స్త్రీలింగములవిషయమై వ్రాయఁబడిన బాల. వ్యా తత్స. ప (57) సూత్రముక్రింది స్త్రీవాచకశబ్దముగుఱించి తగుశాస్త్రీయయుక్తులతో సమాధానమీఁబడినది (ఫిబ్రవరి 2 తేది-16వ సం దేశమాతలో) కాన నపుంసకలింగముఁ గూర్చి రచింపఁబడిన యీసూత్రముయొక్క (తత్స-39) వ్యాఖ్యాసారాంశమును లింగసందర్భముననే

వివరించిబోధించుటయు న్యాయంబైనందున నీయుపన్యాసమందే "స్త్రీవాచకంబు"నకును సమాధానం బంతయ్యూతము గాఁగ నట్టికథాక్రమంబు నకును నవతారించుచున్నారము

పతివాదుల పూర్వపక్షము.

"అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు మువర్ణకంబగు" నను (తత్సమ39) సూత్రమునకు హ్రస్వాకారమంతమందుగల యమహత్తులైన నపుంసకలింగశబ్దములకు మువర్ణకంబు వచ్చునని యీగుప్తార్థప్రకాశికలో నర్థము వ్రాయఁబడియున్నది. అట్లయినచో స్త్రీలింగమగు వృక్షశబ్దమునకు మూలములో నుదాహరింపఁబడిన వృక్షమనురూప మెట్లుసిద్ధించును? మఱియు దైవతము వృషభము మొదలగు ననేకశబ్దములగతి యేమగునో తెలియకున్నది.

ప్రత్యుత్తరము.

ప్రతివాదులు వృక్ష మిత్యాదిరూపము కుదురక దోషమువచ్చునని యుద్ఘాటించుచు ముసుంగులో మెసంగినట్లు చెప్పుదురుగాని "యిద మిత్థ' మ్మని యీసూత్రమునకు నిట్లు వివరింపవలెనని కంఠోక్తిగా ఖండించి స్వాభిప్రాయమును స్పష్టపఱుపరైరని మేమాలోచించుచుండఁగా, నట్టితఱి మ శ్రీ మైనముపాటి హనుమంతరావుగారికిఁ దమసందేహమును నివారించుకొనుటకై ప్రశ్నసేయ బ్ర శ్రీ॥ వ॥ చిన సీతారామస్వామిశాస్త్రులవారికిందివిధంబున నిసూత్రమునకు (తత్స39) నర్థము వ్రాసిరని హనుమంతరావుగారు కాకతాళీయముగా నేతెంచి మాకు దానినందఁజేసిరి. సీతారామస్వామి శాస్త్రులుగారి సూత్రార్థవివరణము "అదంతములగు నమహత్తులకును నపుంసకలింగశబ్దములకును మువర్ణకమగుననియర్థము అమహత్త్వనపుంసకత్వములు నన్నిమోగశిష్టములు కానక్కఱలేదు" అని ఈవిధముగా వ్రాయఁబడినది అనఁగా "హ్రస్వా

కారాంతములగు నపుంసకలింగశబ్దములకు ముపర్ణకమగును." అని యిట్లు సముచ్చయార్థమున రెండువాక్యములుగాఁ బై సూత్రమును వివరింపవలసినదని వీరిముఖ్యాభిప్రాయ మైనట్టులు స్పష్టపడుచుండెడి. ది 18—2—16 నం రం తేదిని (అనగా రాక్షసనం ర మాఘ శు॥ ర శు॥ న) హనుమంతరావుగారు పృచ్ఛచేసి యుత్తరమువ్రాయఁగా బ్ర॥ శ్రీ వ॥ చినసీతారామశాస్త్రులుగారీయమావాస్యనాఁడు ప్రత్యుత్తరమువ్రాసిరి. కృష్ణపక్షమంతయు నెక్కుడా లోచించి కాలయాపనతో వ్రాసిన వీరివ్రాఁతదృష్టి నాలోచింపఁగాఁ గృష్ణపక్షప్రతిభ నే వెల్లడించుచున్నదియని చదువరులే తెలిసికొందురు. పైఁగా "సన్నియోగశిష్టములు కానక్కరలేద"ని సంస్కృతపదము పెద్దబ్రహ్మాంశముగా నుపయోగించినారు. ఈపదమిట్టిసందర్భమున సార్థకమో? లేక ప్రయోక్తలకు మీఁదుమిక్కిలి మఱంతయనర్థకమో? యన్నయంశము తర్వాత విచారింతము. కాని ప్రకృతమున నిట్టిసమాసము సంస్కృతవ్యాకరణాధీనముగాన దీనిక్లిష్టాక్లిష్టస్వభావములును దీనియావశ్యకత్వానావశ్యకత్వంబులును గొంచెము పరికించి చూతముగాక. అమహత్తులకును నపుంసకలింగశబ్దములకును మువర్ణకమగునని యర్థమువివరించిన శాస్త్రులవారి వచనశైలిచూడఁగా సముచ్చయార్థమున ద్వంద్వము చెప్పవలసినదని విశదమగుచున్నయది.

(1) ప్రథమపక్షమున. సముచ్చయార్థమున ద్వంద్వసమాసము సాధించుట వైయాకరణముఖమునఁ గుందేటిశిరమున శృంగమును మొలిపించుటగాని వేఱొకటిగాదు "గౌణ్యసంభవాత్ ॥ (అ 2 పా 3 సూ 3) అనుసూత్రమును వివరించుచుతతి "నహ్యాకాశస్యోత్పత్తిస్సంభావయితుంశక్యా శ్రీమత్కణభుగభిప్రాయానుసారిషు జీవత్సు అని శంకరభాష్యమునఁ బలికినట్లు, వైయాకరణులు జీవించియుండఁగా సముచ్చయార్థ

పున ద్వంద్వము జరపుట సామాన్యముగా సులభంబుగాదు "పరస్పర నిరపేక్షస్యానేకస్య ఏకస్మిన్నన్వయస్సముచ్చయః అని సిద్ధాంతకౌముది యందు సముచ్చయపదార్థమును వివరించి గ్రంథకర్త సమాసము లేదని నిషేధించె 'పరస్పరనిరపేక్షస్యేతి' అనిప్రతీకమందుకొని 'తత్త్వం చైకస్యక్రియాన్వయోత్తరమపరస్యాన్వయిత్వాత్ దన్వయాత్' శబ్దేందు శేఖరమందుఁ గారణంబు స్పష్టపఱుపఁబడినది. సమాసఘటకంబులైన పదార్థము లన్యోన్యమును సంబంధింపక ప్రత్యేకప్రత్యేకముగాఁ గ్రియతో స్వతంత్రములై యన్వయించుచుండుగాన నట్టి పదార్థములకు సమాసము గలుగనేరదని కారణంబు పైవ్యాఖ్యానమందు విశదపఱుపఁబడినది. ఇట్టి యర్థమే "యదా పరస్పరనిరపేక్షాః పదార్థాః క్రియాయాం సముచ్చీయంతే తదా సముచ్చయశ్చార్థో యథా గామశ్వం పురుషమిత్యాదౌ వాక్యే పరస్పరానుపేక్షా గవాదయో నయనక్రియాయాం సంబధ్యంతే అని "చార్థే ద్వంద్వః" అను సూత్రమున భాష్యమునొద్దఁ గైయటునిచే వివరింపఁబడి సమాసము నిషేధింపఁబడియె మువర్ణకముచు బొందుటలో నమహార్థములు యపేక్ష నపుంసకార్థములకును, నపుంసకార్థముల యపేక్ష యమహదర్థములకును నెంతమాత్రమును లేనందున నేకార్థీభావరూప సామర్థ్యమ్ము లేమింజేసి ప్రకృతసూత్రమున ద్వంద్వంబు దుర్లభంబు పరస్పర సాహిత్యమ్ములేక యమహత్తులును నపుంసకార్థములును దీర్ఘంబునకుఁ దీర్ఘంబును బ్రసాదంబునకుఁ బ్రసాదంబునునై వేర్వేఱుగానునికి లోకానుభవంబై యుండఁగా నట్టిపదార్థములకు ద్వంద్వంబెట్లు సంఘటిల్లెడు ఇట్టి శాస్త్రీయాంశమాలోచించియే "షడ్దర్శనీస్వతంత్రః" అని నిర్భయముగాఁ బ్రకటించుకొన్న శిష్టుకృష్ణమూర్తిశాస్త్రులుగారు మున్ను శ్లో "అదంతానామహాతాం క్లీబానాంచ మువర్ణకః" అనిద్వంద్వంబు నిరసింపక స్వకారిక రచియించుకొనిరి. లోకం

బులోఁ గూడ నెక్కడనైనను నపుంసకలింగములకు ద్వంద్వంబు సంఘటిల్లునా! అమహాత్ములలో స్త్రీలింగములున్నందున నమహాత్ములకును నిరత్యంతముగా ద్వంద్వము గూర్పగలమని యెవ్వరైనను శాస్త్రులవారు మతాంగంబుల నల్పినను, వారు జనకక యట్టి యమహాత్ములతో నపుంసకలింగములకు నెట్లు ద్వంద్వంబు దొరకొల్పసాహసింతురు! పోనిండు. అట్టి లోకాతీతప్రజ్ఞగల స్వాములున్నయెడల నపుంసకలింగములకుం గూడ ద్వంద్వంబు దొరకొల్పు సూత్రంబులున్న యిఁకనుముందు ముద్రాంకంబు గావింపనగును. అట్టివారి పౌరుషంబు లెట్లుసాఁగి సఫలంబగునో చూచెదముగాక. ప్రకృతమ్మునందు సముచ్చయార్థమున సామర్థ్యంబులేమింజేసి ద్వంద్వసమాసము సమకూడదని సిద్ధాంతకౌముదియందే ప్రదర్శింపఁబడియెంగాన నట్టి గ్రంథగంధంబు నాఘ్రాణింపని దోషజ్ఞులకు నయ్యది స్పష్టార్థము నుదాహరించి వివరించెద. ద్వంద్వసమాసప్రకరణము;—"తత్రేశ్వరం గురుంచ భజస్వేతిసముచ్చయే; భిక్షామటగాం చానయేత్యన్వాచయే చ నసమాసః; అసామర్థ్యాత్" ఈ వాక్యమున "ఈశ్వరం భజస్వ, గురుం భజస్వ" అని ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా నీశ్వరుండును, గురుండును భజనక్రియతో సంబంధించుచుండ రెండువాక్యములు ఫలితార్థములై యీశ్వరునకును గురుపదార్థమునకును నెంతమాత్రమును సంబంధము లేనందున నిచ్చట సముచ్చయార్థముగాన ద్వంద్వము రాదని నిషేధింపఁబడియె. అనఁగా నీశ్వరునకును గురువునకును నొకరిసంబంధమొకరికి లేకుండ నొక్కొక్కరినే వేర్వేఱుగా భజించుట తోఁచుచుండి యాపదార్థములకు నితరేతరయోగంబు లేనందున సామర్థ్యము లేమింజేసి యిచట నితరేతరయోగద్వంద్వమునకుఁ బ్రసక్తిలేదని గ్రంథకర్తతాత్పర్యము. కాఁబట్టి యిచ్చట "ఈశ్వరగురూ భజస్వ" అని చెప్పినచో నెట్లు ద్వంద్వము శాస్త్రీయమో! యట్లే

ప్రకృతమ్మునను నొకదానియపేక్ష నింకొకదానికి లేకుండ మువర్ణకముం బొందఁజాలిన యమహత్తునకును నపుంసకమునకును నితరేతరయోగ ద్వంద్వ మశాస్త్రీయమని స్పష్టపడుచున్నయది.

శ్లో॥ "చాన్వాచయ సమాహారే తరేతరసముచ్చయే" అనిన యమరనిఘంటువు చెప్పినచార్థములలో "చార్థేద్వంద్వః" అన్నసూత్రమునఁ బతంజలిచేఁ నితరేతర యోగసంహారములయందే సామర్థ్యము గలదని ద్వంద్వము చెప్పఁబడినది. ఈయమరనిఘంటువును వివరించుత టిని లింగభట్టీయమందును నితరేతరయోగార్థమునకు నీక్రిందివిధమున నుదాహరణమీయఁబడినది:—"ఇతరేతర యోగమనఁగా పరస్పరసాపేక్షములైనయవయవార్థములకు, ఒకక్రియతో సంబంధముగలుగుట; ఎటువలెనంటే:— దేవదత్తయజ్ఞదత్తాభ్యా మిదంకార్యం అని ఇక్కడ దేవదత్త యజ్ఞదత్తులు కూడుకొని కార్యముచేయవలెనుగనుక, అవయవార్థములు సరస్పరసాపేక్షములు"—అనియున్నది. పైయుదాహరణములో దేవదత్తయజ్ఞదత్తులు కార్యనిర్వాహణమున మిళితులైనట్టులు స్పష్టపడుచున్నది. అట్లు ప్రకృతమున మువర్ణకప్రాప్తియందు నమహత్తులకును, నపుంసకలింగములకును బరస్పరసాపేక్షత యవసరమ్ములేదు గదా! కావున "ఎవరికివారే యమునాతీరే" అనిన గ్రామ్యలోకోక్తి రీతిని నున్నయమహత్తులకును, నపుంసకములకును నితరేతరయోగం బెట్లు శాస్త్రీయమయ్యెడు? ఇట్టి యితరేతరయోగద్వంద్వము నామ మాత్రమున మధురముగాఁ గనఁబడి యంతస్సారము పరికింపఁగా ఘృతకోశాతకిని స్మరింపించుచుండు. ఇట్టి ద్వంద్వంబొక్కటియే నామమాత్రన మధురంబయియుండిన దననేల? ఇంకను నామమాత్రసమాధుర్యులైన ప్రతిద్వంద్వులు తమయాంతరంగిక కటుభావమును బ్రకటించుకొనుచు వృథాద్వంద్వయుద్ధమునకు డీకొని తలయెత్తి పూనులను సైతము తల

పడినవారై తుట్టతుదకు నాహూని పాదములం దమతలపడినఫలం బందిన వారు లోకములో నెందఱుండలేదు? ఉండనిమ్ము. అనవసరంబైనట్టి యట్టి స్త్రీత్వపుంస్త్వల ద్వంద్వయుద్ధమిట్లుండ పోనిమ్ము. ప్రకృతంబగు న నవసరం బైనయీ యమహాన్న పుంసకద్వంద్వయుద్ధ మెంత పౌరుషముగలదో! చూచుటకుఱుందు నిజంబుగా నమహాన్న పుంసకసూత్రమున నితరేతరయోగద్వంద్వమే చెప్పఁబడినచో, "ఇతరేతరయోగేప్లక్షశ్చన్యగ్రోధశ్చేత్యుక్తే గమ్యతే ఏతత్, ప్లక్షోపి న్యగ్రోధసహాయో న్యగ్రోధోపిప్లక్షసహాయ ఇతి" అనిన చార్థేద్వంద్వ (2—1—29) సూత్రస్థభాష్యమువలన "ప్లక్షన్యగ్రోధౌ" ఇత్యాదిలక్ష్యములయందుఁ బ్లక్షన్యగ్రోధములు క్రియాసంబంధములోఁ బరస్పరసహాయములుగా నున్నట్లుతోఁచినరీతిని నమహాన్న పుంసకములును నవినాభావముగా నున్నట్లుతోఁచి యత్తటినే ముప్పెణ్కమునొందును. అపుడు "(1) పాణిపదము (2) కుశకాశము (3) కురుకురుక్షేత్రము (4) మథురాపాటలిపుత్రము:—ఇత్యాది స్థలములయందే యమహాన్న పుంసకములు ప్రకరణవశమునఁ బరస్పర సాపేక్షములై యేకక్రియతో సంబంధించుచుండఁ దద్వాచకములకు ముప్పెణ్కముగలిగి సూత్రప్రవృత్తిలేకపోవుంగాన (1) పదము (2) కాశము (3) కురుక్షేత్రము (4) పాటలిపుత్రము ఇత్యాది ప్రత్యేకస్థలములయందు ముప్పెణ్కము సిద్ధింపక పోవును. (1) రామలక్ష్మణులు వనమునకేగిరి ఈద్వంద్వమున రాముండును, లక్ష్మణుండును, నొండొరులవిడనాడకయే వనమునకు నేగినట్లు తోఁచును. (2) పార్వతీపరమేశ్వరులకు నమస్కారము—ఇట నన్యోన్యమును విడనాడకయుండిన పార్వతికిని బరమేశ్వరునకును నమస్కారము చేసినట్లు గోచరించును (3) అగ్నీషోములకీహోమద్రవ్యమునిచ్చెద—ఇక్కడ నవినాభావముగానున్న యగ్నిని సోమునిని వైశిష్ట్యమొందు దేవతగాభావించి యిద్దఱకును నేకాహుతియే

యిచ్చినట్లు స్ఫురించుంగాని వేర్వేఱుదేవతలుగా భావించి ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా నాహుతులిచ్చినట్లు గోచరింపదు. ఇట్టి శాస్త్రీయతాత్పర్యమే శబ్దేందుశేఖరమందు సవిస్తరమున నుద్ఘోషింపఁబడినది "ద్వంద్వః ప్రథమాంతానామేవ, నపరనిష్ఠితవిభక్త్యంతానామ్. చైత్రేణమైత్రేణచ కృతమితి వాక్యేఽవయవకర్తృత్వస్యైవ ప్రతీతేః చైత్రమైత్రాభ్యాంకృతమితిసమాసే సముదాయకర్తృత్వస్యైవప్రతీతేః। తస్యవాక్యస్యసమాససమానార్థకత్వాభావేన తస్యతద్వాక్యత్వాభావాత్, అతఏవ యదగ్నయేచప్రజాపతయే చేత్యాదావ్యస్తే ప్రత్యేకందేవతాత్వప్రతీతిః అగ్నీషోమాభ్యామిత్యాదౌ సముదాయేదేవతాత్వప్రతీతిరితి వ్యవస్థాసిద్ధ్యతి, తస్యాపితద్వాక్యత్వేతు సమాసఇవతత్రాపిసముదాయే దేవతాత్వప్రతీతిరేవస్యాత్ —అర్థము— ద్వంద్వముయొక్క యర్థమును దానివిగ్రహవాక్యముయొక్క యర్థమును సమానములు కానేరవు. "చైత్రమైత్రులచేతఁ గార్యం బొనరింపఁబడియె" నన్న సమాసస్థలమున చైత్రమైత్రులిద్దఱును నేకీభవించి పనిచేసినట్లు దోఁచుచుండును. "చైత్రునిచే మైత్రునిచేతను గార్యమొనరింపఁబడియె" నన్నవాక్యస్థలమున నట్టివిశేషము స్ఫురింపక ప్రత్యేకప్రత్యేకముగాఁ గార్యకర్తృత్వము తలంపఁబడును. అట్లే అగ్నికొఱకును బ్రజాపతికొఱకును నాహుతి నిచ్చెదనన్న వాక్యమున నగ్నియుఁ బ్రజాపతియు వేర్వేఱుగా దేవతలయి ప్రత్యేకప్రత్యేకమాహుతులు గొన్నట్లు తోఁచును. అగ్నీషోములకొఱకు నాహుతినిచ్చెదనన్నచో, అగ్నీషోములవైశిష్ట్యమందు దేవతాత్వము ప్రతీతివిషయమై యొక్కటియే యాహుతి యిచ్చినరీతిని గోచరించును. అని పైవాక్యములకు ఫలితార్థము. కావునఁ బ్రకృతసూత్రమున ద్వంద్వము సేసినచో నేకార్థీభావరూపసామర్థ్యవశమున నమహన్నపుంసకపదార్థము లన్యోన్యమును గ్రియాన్వయములో విడరానట్లు తోఁచి "హస్త

పదము" ఇత్యాదులందులనే మువన్నకముగలుగు. అథవా, "నటునిహ స్తమును బదమును నృత్యమున మనోజ్ఞముగాఁ బ్రవర్తిల్లె? ఇత్యాది లక్ష్యములయందు నమహన్నపుంసకములు, ఏకక్రియలోఁ బరస్పరసాహిత్యముననున్న చోటులందునే మువన్నకముగలిగి "పదము" ఇత్యాదిప్రత్యేకశబ్దమునందు మువన్నకము రాకపోవును ((1) (2) "ఇతరేతర యోగే ష్లకశ్చన్యగ్రోధశ్చేత్యుక్తే" అన్న భాష్యమునఁ జకారద్వయ నమనుకారద్వయమున్న నసాహిత్యము తోఁచును.)

(2) రెండవపక్షంబున ద్వంద్వాభిమానులు "యేనవిధిస్తదంతస్య" [1—1—72] అనుసూత్రమందలి "యేనవిధిస్తదంతస్యేతి చేత్ గ్రహణోపాధినాంతదంతో పాధిప్రసంగః"అనినవార్తికమందు విశేషణార్థకమైన యుపాధిశబ్దము భావప్రధానముచేసి విశేషణత్వమర్థముచెప్పినట్లును, "సప్తమ్యధికరణేచ" (2—3—36) అన్నసూత్రమందలి "కారకార్హాణాంచకారకత్వే" అనువార్తికమందుఁ గారకశబ్దము భావప్రధాననిర్దేశమని కారకత్వ మర్థము చెప్పినట్లును. "యస్మాదధికంయస్యచేశ్వరవచనం తత్రసప్తమీ" (2—3—9) అను పాణినిసూత్రము ను వివరించుతఱిని "యస్యచైశ్వర్య మీశ్వర్యతా ఈశ్వరభావ స్తస్మాత్కర్మప్రవచనీయ యుక్తాదితి" అని భాష్యమందు నీశ్వరశబ్దము భావప్రధానముచేసి యీశ్వరత్వపరముగా నర్థాంతరముచెప్పినట్లును, "తే॥ గీ॥ పరఁగుఁగతినాద్రి జపలురజ్జరకమర...(వసు 1—28) "సీ" ఘునసీధురక్తలోచనయుక్తిఁ గపనుంచుమాతంగతతి సంటుమలినమెల్ల" (వసు 1—16) ఈపద్యములయందుఁ గ్రమమ్ముగా జపశబ్దము భావప్రధానమని జపత్వమర్థాంతరముగను జెప్పినట్లను, మత్వర్థీయప్రకరణము నిసచ్ ప్రత్యయాంతమైన మలినశబ్దమునకు మాలిన్యమర్థముచేసినట్లు ను, ప్రకృతసూత్రమందలి యమహన్నపుంసకశబ్దములు భావప్రధాన

ములనియెంచి యను మహత్త్వనపుంసకత్వవాచకములకంటె మువర్ణకము వచ్చుననియర్థము చెప్పదుము గాన నిపుడుమాయితరేతరద్వంద్వ మేల కుదురదనిశంకింతురేని వినుండు. [తత్సమ ప: 57 సూత్రములో స్త్రీలింగముల ప్రథమైకవచనమునకని జాతివివక్షచే బహువచనముండినరీతి నీసూత్రమందును భావప్రధానమైనయమహన్న పుంసకశబ్దమును బహువచనముగా నున్నయది శబ్దార్థములకునభేదసంబంధముగాన 57 సూత్రమున నర్థసందర్భమునకై స్త్రీలింగములనఁగా స్త్రీవాచకములని శబ్దపరముగా నర్థము చెప్పినట్లే, యమహత్త్వనపుంసకత్వవాచకము లని నయర్థము సెప్పఁబడియెనని యెఱుంగునది] అట్లైనచో ధనము వనము ఇత్యాది లక్ష్యములయందు నమహత్త్వనపుంసకత్వములు పరస్పరమును విడనాడక యున్నందునఁ బ్రకృతకర్మధారయార్థమున కభేదమైనద్వంద్వార్థముకుదిరినను. వాదములోఁ బ్రతిపక్షచారులకు నీడనివాసముగలిగించు "వృక్షము" కుదురుట యెట్లు? వారివిద్యాకృషికి ముఖ్యమై యిహమునకుఁ బనికివచ్చు "వృషభము" కుదురుట-యెట్లు? ఇంతియకాక, "దైవాధీనం జగత్సర్వం మంత్రాధీనంతు దైవతమ్" అనురీతిని దమసజ్జనహేలనామంత్రమున కధీనమయి తెనుంగుజగమును మునింగిపోనీక పట్టుకొని పరమునకుఁ బనికివచ్చు "దైవతము" కుదురుటయెట్లుతటస్థపడును? కాఁబట్టి ప్రతివాదులకుఁ గేవలముద్రవ్యప్రధానమయినద్వంద్వముకుదురునట్టిసూత్రమక్కఱకువచ్చుగాని వట్టిభావప్రధానమైన ద్వంద్వమాలోచించినచో ఫలంబెంతమాత్రమును లేదు

3 ఇంకను దృతీయపక్షంబునఁ బ్రతిభటులు-"నచైకక్రియాయిత్వరూపం సాహిత్యమస్తి వాచ్యం క్రియాభేదేపి ధవఖదిరౌ పశ్య ఛింధీత్యాదౌ ద్వంద్వదర్శనాత్ సాహిత్యస్యా ననుభవాచ్చ। అతఏవ రాజపురోహితౌ స్వారాజ్యకామౌ యజేయాతామిత్యత్ర లక్షణాభావాత్ ద్వంద్వ

ఆశ్రీయతే తస్మాత్సాహిత్యంనార్థః కింతు వాస్తవభేదో ఽత్రతాత- ద్వంద్వః" అనిముక్తావళీశబ్దఖండమందు ద్వంద్వఘటక పదార్థములకు వాస్తవభేదమే యుండినంజాలుం గాని క్రియాన్వయములో బరస్పరసాపే క్షత యనవసరము చెప్పినందునను (1) "శ్లో॥ సంహైక శేషద్వంద్వే షు కేచిత్సామర్థ్యలక్షణమ్ ప్రత్యాశ్రయమవస్థానం క్రియాణాం ప్రతి జానతే వృత్తైర్న ప్రవేష్టవ్యమిత్యేతస్మిన్ (2) హేతునా ప్రత్యేకం సంహతానాంచ ప్రవేశః ప్రతిషిధ్యతే" అని వాక్యపదీయమందు ల క్ష్యానుసారమున ద్వంద్వైకశేషాదులయందుఁ బ్రత్యేకవాక్యపరిసమా ప్తియు, సముదాయవాక్యపరిసమాప్తియు, ఒక్కచోటనే యుభయము ను నంగీకరింపవచ్చునన్న వచనమున "లోకములో శూద్రులులోనికి రాఁ గూడదు" అనునిషేధవాక్యమందు శూద్రుఁ డొక్కఁడును, అనే కులునులోనికి రాఁగూడదు" అని ప్రత్యేకసముదాయవాక్యపరిసమాప్తు లుభయమును నర్థములగునట్లు "శ్లో॥ వ్యవాయంఽప్యనేకార్థా అట్కు- ప్వాజాదిభిస్తథా ప్రత్యేకంవా సమస్తైర్వా ణత్వంనప్రతిషిధ్యతే అనియట్కుప్వాజితి సూత్రమునణత్వమువోలె, "నుమ్విసర్జనీయ శర్వ్యవాయేఽపి" (8—3—58) అనుసూత్రమున నుమాదులతో నొ క్కొక్కటితోడను, అనేకములతోడను గూడ నెడమున్న షత్వము చ్చుచుండఁగా "నుమైవవ్యవాయే విసర్జనీయేనైవవ్యవాయే శరైవ వ్యవాయే ఇతి కింవక్తవ్యమేతత్ నహి। కథమనుచ్యమానంగంస్యతే ప్రత్యేకంవాక్యపరిసమాప్తిః దృష్టేతి" అనిపైసూత్రమందలి భాష్యము నందు సూత్రస్థద్వంద్వమునఁ బ్రత్యేకవాక్యపరిసమాప్తి యంగీకరించినఁ దునను(2) బ్రకృతసూత్రమున ననుశ్లో॥ లక్ష్యానుసారమునఁ బ్రత్యేకవాక్యపరి సమాప్తి యంగీకరించియుమహాత్ములకంటె "మువర్ణకము లు నపుంసకముల కంటెను నర్ణకముగు" నని యోగవిభాగార్థము (సూత్రస్థ మూర్థము) చెప్ప

దుమును రేం లక్ష్యము కుదిరెడి గత్యంతరము లేమిం జేసి యట్లైయుక్తరేతర యోగార్థము వెడల ద్రోతురుగాక ఇట్లు ద్వంద్వవాదము మతమందుం ట్యము కుదురనందున చేకార్థీభావరూపసామర్థ్యత్యాగమును (1) నేకవాక్యసాధ్యార్థమును వాక్యద్వయముచేత సాధించుటం జేసి వాక్యద్వయాపత్తిరూపగౌరవమును [2] స్పష్టము.

[4] చతుర్థపక్షంబున నట్లొప్పుకొనినను ద్వంద్వవాదులకు "భక్షితేఽపి లశునే' అను న్యాయమున నింకను ద్వంద్వసంఘటన దుర్ఘటంబు. లోకములో సామాన్యశేష వాచకములకు ద్వంద్వము రానేరదు. [1] ద్రవ్యఘటములు—ఘటము ద్రవ్యములలో నంతర్భూతముగాన ద్రవ్యశబ్దము సామాన్యవాచకము, ఘటశబ్దము విశేషవాచకము. కాన నిట్టి ద్వంద్వ ముండనేరదు (2) వృక్షరసాలములు వృక్షము సామాన్యవాచకము, రసాలము విశేషవాచకము. ఇటంబైవిం జెప్పిన ముక్తావళ్యాది గ్రంథప్రకారమున వాస్తవభేదము లేనందున బైద్వంద్వము రానేరదు. అట్లైయిచ్చట ప్రసిద్ధముగా, ధనస్ వనస్, దారు, ఇత్యాదులే నపుంసకములగుగాన నిట్టి జడములు, అమహత్తులలో నంతర్భూతములైనందున నమహన్నపుంసకశబ్దములు సామాన్యవిశేషవాచకములై ద్వంద్వము గగనకుసుమాయమానమగు. ఒకవేళ "యదిసామాన్యవిశేషవాచినో ర్ద్వంద్వోనభవతీత్యుచ్యతే శూద్రాభీరమ్ తృణోలుపమితి నసిద్ధ్యతి నైషదోషః ఇవతావచ్ఛూద్రాభీరమితి ఆభీరజాత్యంతరాణి గోబలీవర్దమితి గావశ్చత్కాలితపుంస్కా వాహాయచ, విక్రయాయచ, స్త్రియఏవావశిష్యంతే' అను త్యదాదీనిసర్వైర్నిత్యమితి సూత్ర (1—2—72) స్థభాష్యమున "గోబలీవర్ద' మన్నచోం గోత్వజాతిలో బలీవర్దములు [వృషభములు] తదంతర్భూతములైనందున గోశబ్దము సామాన్యవాచకము బలీవర్దశబ్దము విశేషవాచకమైనను నట గోశబ్ద

ము ననాపులే గ్రహింపఁబడి స్త్రీపుంసత్వభేదమున ద్వంద్వ మెటులు సమ్మతింపఁబడియెనో యట్లే ప్రకృతమునను నమహాద్శబ్దమునఁ బుంవాచకములగు వృషభాదిశబ్దము లుస్వీకరింపఁబడి పున్నపుంసకభేదము నంగీకరించి ద్వంద్వము చెప్పఁబడునని ప్రతిభటులందు రేనివినుండు. ప్రతివాదులు గోబలీవర్దాదులవలె ద్వంద్వమునకు సరిపడదనుకొని దూరదృష్టిలేక ప్రాకృతలోక ప్రశంసయెడనో రీతి యెఱుఁగని మానిపుంగవ్రులకు సైతము శృంగభంగముగా వింతుమనియుత్సహించుటయేకని యందలియర్థమాలోచించుకొన్నచో ననర్థమే సంభవిల్లును. ఈసమాసమున స్త్రీపుంసత్వభేదము నెంచి ద్వంద్వము సిద్ధమైనను బలీవర్దములు [వృషభములు, గోజాతిలోని వేఱైనట్లిచట నపుంసకములు గూడ నమహాత్ములలోని వేయగును. అందున నమహాత్ములై, నపుంసకములైన ధనవనాదిశబ్దములకే మువర్ణకము వచ్చుంగాని తమ "ద్వైవతము" సిద్ధింపకపోవును. కానఁ దమయీయమహాన్నపుంసకద్వంద్వము గోబలీవర్దాదులద్వంద్వము వంటిది యనుకొని యీ పద్ధతింబడుటయు వెనుకటి పద్ధతింబడుటకంటె చునన్యాయ్యంబగును. మేమిట నపుంసకశబ్దమునమహాన్నపుంసకములు గ్రహింతుమనుటకు వీలుపడదు, నపుంసకశబ్దమునఁ బ్రసిద్ధులైన ధనవనాదిజనములే విషయముగుంగాని మిక్కిలి శ్వాచిత్కములై యప్రసిద్ధములైన మహాన్నపుంసకములు రఘుపతిస్ఫూర్తి విషయంబులు గావు. కనుక నే స్థానివత్సూత్రభాష్యస్థమైన "సామాన్యాతిదేశే విశేషానతిదేశః [1:1] అనుబరిభాషను వివరించుతఱిని బరిభాషేందుశేఖరమున సామాన్యో, పస్థితి కాలేనియమేన విశేషోపస్థితిజనక సామగ్ర్యభావోఽస్యాబీజమ్, తేనానద్యతనభూతమూపి విశేషే విహితయోస్తయో [లఙ్ లిటో] ర్నాఽతిదేశః, అని "ఆశంసాయాం భూతవచ్చ" [3-3-132] ఇతిసూత్రమునందలి భూతశబ్దమున ననద్యతనభూతపరోక్షానద్యతనభూత కాలవిశేషములు గ్రహింపఁబడవని

వర్ణింపఁబడినవి. అట్టి యిట్టి మహన్నప్రయోగములు గ్రహింపఁ బడవలెను. ఇంతియకాక యమహన్నప్రయోగ సూత్రమునందలి యమహత్తుల సామాన్య[illegible] యమహత్త్వార్థమగు పద్యరూపములైనచో గ్రహింపఁబడును గాని గద్యములందుగాని యు[illegible] గ్రహింపఁబడును కనుకనే [illegible] సామాన్యమస్యాత్ [illegible] సంస్కృతమే వచనామునకు। సంస్కృతయోగే [illegible] అనమహదితా [illegible] [illegible] శ్లోకవివరణమున, “[illegible] (3—4) [illegible] మందును, “[illegible] ఇత్యాది [illegible] సూత్రవ్యాఖ్యానమునందున, [illegible] పద్యరూపములే లోకప్రసిద్ధములని చాటఁబడినది. కాన, అమహన్నప్రయోగ సూత్రస్థప్రయోగ గ్రహణమున నమహత్తులతో సామాన్యమునందలి మహన్నప్రయోగము లర్థముకానేరవు.

(5) ఇంకను, [illegible] ప్రతిపాదింపఁబడవలెను. ప్రకృతమందే [illegible] మహన్నప్రయోగములు గ్రహింపఁబడక సామాన్యవాచకములైన యమహత్తులచే స్వీకరింపఁబడియె నేని యమహన్నపదమునకే [illegible] ప్రయోగగ్రహణమునకు సార్థకతే [illegible] ప్రయోగగ్రహణమై [illegible] చేసి యమహద్వి[illegible] ప్రయోగములును. [illegible] లింగములును, [illegible] యిట్టి ప్రయోగములను మహన్నప్రయోగములే యర్థము [illegible]. [illegible] “[illegible] (2—2—25) అను సూత్రమందలి యీ శ్లోకము ద్వ

ష్టాంతము:—"సప్తమ్యంతస్య కర్త్రాద్యన్వయద్వారైవ క్రియాన్వయాత్ విశేషణత్వాసిద్ధేర్యద్యధికరణస్యాపి సమానాధికరణ్యం సప్తమీగ్రహణమ్। విశేషణగ్రహణాచ్చ ప్రాధాన్యేన [illegible] విశేషణపరమ్। ఉదాహరణం అతిపత్తికీసి తాత్పర్యము. "శ్లో॥ కర్త్రాదికర్మాద్యవహితా। మనాగ్వ్యాప్య క్రియాయాం [illegible] క్రియాసిద్ధౌ శాస్త్రేఽధికరణంస్మృతమ్" అనిన వాక్యపదీయ వచనమును ననుసరించియు, "యస్యయద్వారా కారకత్వమ్। తస్య తద్ద్వారైవ క్రియాన్వయః ఇతి వ్యుత్పత్తేః।" అనిన కారక శేఖరమును ననుసరించియు, అధికరణకారకములైన సప్తమ్యంతార్థములు సంయోగాది సంబంధముచే గర్తృకర్మములతో నన్వయించియే క్రియతో నన్వయించును. కటమ్మునఁ జైత్రుండు శయనించు,—ఈవాక్యములో సప్తమ్యంతార్థమైన కటము చైత్రునితో సంయోగసంబంధమున సంబంధించి చైత్రనిష్ఠశయనక్రియకు నాధారమయ్యెను. ఇట చైత్రుండు కటసంయుక్తుండగుటం జేసి చైత్రునిశయనక్రియకుఁ గటమాధారమయ్యెంగానఁ జైత్రునివిశేషణాంశములోఁ గటమ్మంతర్భూతమయి క్రియావిశేష్యకశాబ్దబోధముగలిగెను. కావున నధికరణసప్తమ్యంతార్థములు క్రియతో నన్వయించునపుడు గర్తృకర్త్రాదులతో సంబంధించిన కిమ్మటనే యన్వయించవలయు. అనఁగా సప్తమ్యంతార్థములైన కటాదులు సర్వదా విశేషణములుకానేరదు. ఇట్లుండఁగా "సప్తమీవిశేషణే" అనుసూత్రమునందు విశేషణగ్రహణముననే యిష్టార్థము సిద్ధించుచుండఁగా సప్తమీగ్రహణము వ్యర్థమయి వ్యధికరణబహువ్రీహియుంగూడఁ గలదన్న యంశమునకు జ్ఞాపకమయ్యె. సూత్రమున విశేషణగ్రహణము సప్తమ్యంతార్థవిశేషణములకన్నఁ దక్కినవిశేషణములపరము అని వైదాన్యయర్థము. అట్లైనప్రకృతసూత్రమందును సాహచర్యమున సాదృశ్యమంగీకరించి యమహత్తులైన ధనప

నాదులే గ్రహింపఁబడినచో సూత్రస్థమయిన యమహద్గ్రహణము నవే యభీష్టార్థసిద్ధి యగుచుండఁగా నపుంసకగ్రహణము వ్యర్థమయి మహన్నపుంసకములకు నర్థమునకు జ్ఞాపకమ్మగునని ప్రతివాదులందురేని యట్లయినచో వారు సర్వవిధమ్ములను జిరజీవు లగుదురుగాక

మే వివాదమును నమహన్నపుంసకసూత్రమున ద్వంద్వమంగీకరించినచో, (1) లక్ష్యములకు దూరమౌచున్న నేకార్థీభావరూపసామర్థ్యమునకు బాధ.

(2) ఏకవాక్యసాధ్యార్థములలో వాక్యద్వయముచే సాధించుటంజేసి వాక్యద్వయాపత్తిరూపగౌరవము-అని చెప్పితిమి.

(3) ఇపుడు, సాహచర్యపరిభాషకు ననిత్యత్వ మంగీకరించి సాదృశ్యత్యాగము

(4) నపుంసకగ్రహణవైయర్థ్యమునంజేసి ప్రకృతార్థజ్ఞాపనంబును సంభవించు.

ఇట్లు ప్రతివాదుల [illegible] ద్వంద్వమేకాక ద్వంద్వద్వయము సంభవిల్లుచున్నయది.

కాఁబట్టి, ద్వంద్వపక్షాంగీకారమున సౌలభ్యము కానరాదు. కాన నయ్యది యపార్థమగు

ఇఁక గ్రంథకర్త మతమందలి కర్మధారయార్థముయొక్క విమర్శనము

"అమహన్నపుంసకముల కదంతముం కు మువర్ణకంబగు." (తత్స. మ 39 సూ అను సూత్రమందు "సంభవతిసామానాధికరణ్యే వైయధికరణ్యస్యాన్యాయ్యత్వాత్॥ అనున్యాయమున "మహద్వాచకములు కానివై నపుంసకలింగమై హ్రస్వాకారమంతమందుఁగల వానికి మువర్ణకమువచ్చును." అనినసామానాధికరణ్యాన్వయమే సమీచీనముగానున్న

యదియని మాతాత్పర్యము లోకములో బ్రాహ్మణకవులు, క్షత్రియ సార్వభౌములు—ఇత్యాదిస్థలము లయందు "సంఖ్యావాన్ పండితః కవిః" "చక్రవర్తి సార్వభౌమః" అని యమరమందు క్రమముగా బ్రహ్మవర్గ మందుఁ గవిపర్యాయములును, క్షత్రియవర్గమందుఁ జక్రవర్తిపర్యాయ ములును గేవలమును జెప్పుటచేత నేకాక, కవులు బ్రాహ్మణులేయగు టయుఁ, జక్రవర్తులుక్షత్రియులే యగుటయు, వేదశాస్త్రాదులయందుం గూడఁ బ్రసిద్ధంబుగాన "బ్రాహ్మణులైనకవులు, క్షత్రియులైనసార్వభౌ ములు" అని సామానాధికరణ్యమున లోకప్రసిద్ధికి ననుకూలముగా నర్థ ముసేయుట మంచిదిగాని గతిలేనివైయర్థ్యరూపసామర్థ్యము నెంచుకొని బ్రాహ్మణేతరులైన భోజరాజాదులు గూడఁ గవులున్నందునను, క్షత్రి యేతరులైన యగ్బరు లోనగు చక్రవర్తులున్నందునను, "బ్రాహ్మణు లును, కవులును (భోజరాజాదులు) క్షత్రియులును, సార్వభౌములును (అగ్బరులోనగుచక్రవర్తులు)" అని ద్వంద్వార్థము వివక్షించుట హాస్య ప్రదమైనయర్థమపకుంబట. అట్లై ప్రకృతనమును, నపుంసకములు మహా త్ములుద్విత్వాములున్నను, అమహాత్ములునపుంసకములు లెక్కకుమీఱి యుండుట సుప్రసిద్ధము కాఁబట్టి సుప్రసిద్ధమార్గ మొంచి సామానాధికర ణ్యమునసనేకవాక్యములు చేసిచెప్పుట ఘంటాపథంబుగ మనంబునల్లు టవంటిదియై పండితశ్లాఘనీయంబగు అట్లయినచో. మా "వృషభము" ను "దైవతము" ను గుమరుట యెట్లందురేని వినుండు. లోకములో నొకదేవదత్తుఁడు సత్యభామావామయన స్త్రీచిహ్నములం దాల్చి కథాక్రమమునకుపుచో నిప్పటిప్రకృతప్రమాణము ననుసరించి "సత్య భామ శ్రీకృష్ణునితో సరససల్లాపము సల్పినది, శ్రీకృష్ణుని వియో గంబున విలపించినది" అని ప్రస్తుతదశలోని స్త్రీలింగమున వ్యవహరింపఁ బడునుగాని పూర్వపుంలింగమున వాడుట కలుగదు, కనుకనే "శ్లో॥ స్త్రీ

న కేశవతీస్త్రీస్యా ల్లోమశః పురుషః స్మృతః ఉభయోరంతరం యచ్చ
తదభావే నపుంసకమ్ లింగాత్ స్త్రీపుంసయో ర్జ్ఞానే భ్రూకుంసే
టాప్ప్రసజ్యతే అని భాష్యమున స్త్రీవేషధారిపురుషవాచకమునందుఁ
డాప్ప్రత్యయాపత్తి యీయఁబడినది. ఒకచైత్రుండు ప్రారబ్ధవశమున మ
తాంతరమందుఁ గలిసి నామాంతరముఁ బొందినచోఁ బ్రస్తుతావస్థకుం దగి
నగౌరవమే చేయఁబడును గదా! ఇట్లు వృషభాదులకునునైనసంస్కృ
తజన్మములోఁ బుంలింగకీర్తి నొందినను నపుంసకములైన ధనవనాదు
లతో సమానముగా సమహన్నామముఁ దెలుఁగున ధరించి నపుంసక
"మువర్ణక" చిహ్నమున కుద్దేశింపఁబడుతఱిని బూర్వదశలోని పురుషో
త్తమకీర్తి యెట్లు రానేరదు? స్త్రీలమహత్తులలో సర్వసాధారణముగాఁ
గణింపఁబడినను, ప్రద్యేకముగా మహతీసంజ్ఞయుంచుటం జేసియు, (57)
సూత్రమునం జేసియు నపుంసకత్వకార్యము సంభవింపదు. తిర్యక్కు
లకు "నమహత్తు" అనిన తెలుంగువ్యాక్రియసంజ్ఞ చేతనే జడంబు
లకుంబోలె నపుంసకత్వము సిద్ధంబయ్యె. షేము సూత్రమున ద్వంద్వ
ము చెప్పి సంస్కృతలింగమునం గొని మువర్ణక మొంతుమని ప్రతివాదు
లనంగూడదు. సంస్కృతపాండిత్యమున నాఱితేరిన సర్వోత్కృష్టులమ
నువారికే లింగములు దెలిసికొనుటలో భంగము గలుగుచుండఁగా
నొక్క తెనుంగుననే మునింగినవారికి సంస్కృతలింగప్రభావము మిక్కి
లి యయోమయముగాఁ గనంబడునని వేఱచెప్పనేల? బ్రహ్మభూయ
బ్రహ్మహత్యాశబ్దములకు నొకటియే ప్రత్యయమైనను లింగంబున భిన్నం
బులగుచున్నవిగదా! తెలుఁగునఁ దిర్యగ్జడంబులు నపుంసకములగు
ననుకొన్నచో సులభంబు. సంస్కృతమునఁ దిర్యక్కులైన వృషభా
షలు తెలుంగున నంతలో నపుంసకములెట్లగునని వింతపడవలదు.
సంస్కృతమునఁ బుంలింగములైన దూతాదులకుఁ దెలుఁగున స్త్రీత్వ
ము దొరయుచున్నయది. విశ్వకర్మాదులవంటి వారికి స్త్రీత్వము(75సూ)

సిరసమున్నయది సంస్కృతంబునఁ జతుర్ముఖుండయిన యా బ్రహ్మయ్యసహితము (76) విభిదశంబున బ్రహ్మక్క యమ్మ వేయేల? వేదజనుండయి శిరశ్ఛేదముపడిన యాబ్రహ్మ మాయొద్ద దలయెత్తు కొని తిరుగునా? యని తలవిరియంబోసికొని తిరిగెను బ్రహ్మశ్రీలుకూడ నీతెలుంగువ్యాకరణప్రశంసను బ్రహ్మస్త్రీలగుచుండఁగాఁ దిర్యక్కుల యిన వృషభాదులీ తెలుంగున నపుంసకములగుట యేమివింత? కాఁ బట్టి యమహత్తులై నపుంసకములైన యదంతములకు మువర్ణకము వన్న లోకవాక్యము నిర్బాధకంబగు ఇఁకను మా "దైవతము" కును రుట యెట్లుఁదు లేని యయ్యది మీద్వంద్వమతమందే దుర్లభమ్ము. ని "బృందారకాదైవతానిపుంసివా దేవతాస్త్రియామ్" అనునమర నిసుం టువ్రసంజేసి యదంతమహద్వాచకపుంలింగము గాన (39సూ) ము బా ధించి (21-23) సూత్రములచేత, నుత్వ పక్షులు క్రమంబుగా రావ లయు కావున "దైవతము" అని, యేసంప్రదాయమునననో ప్రతివాదు లచేఁ దెలుపఁదగు "అదంతములగు నమహన్నపుంసకములకు ముప ర్ణకమని యర్థముచెప్పినచో నిఁక నదంతమహన్నపుంసకములైనమి త్రాదులగతి యేమగునో విమాడు ఇట్టి క్వాచిత్కమహత్తులయెడం గూడ నదంతనపుంసకత్వరూపసాధారణధర్మబాహుళ్యంబున నీసూత్ర మే యుపలక్షణముగా జెల్లును.

(1) "గోత్రాదిత్" (7-1-90) అనుసూత్రములోని గోశ బ్దము "ఔతోఽమ్శసోః అనుసూత్రమువివరించుతఱిని, కైయటుండు "గోతోణిదితిసతివ్యమ్, గోతఇత్యోకారాంతోపలక్షణార్థంవా వ్యాఖ్యే యమ్ నర్థనిర్దేశేహితపరత్వాత్ప్రసిద్ధమ్" అని తపరకరణమ్మునఁ ద

క్కైన యోకారాంతమునకుపలక్షణమని వచియించె. "గోతః' అనుత పరికరణమున గోశబ్దములోని గకారమవివక్షితమని శబ్దరత్నశబ్దేందు శేఖరవిషమిూ ప్రభృతివ్యాఖ్యలు చాటుచుండు.

(2) అథవా, "ద్యోశ్శబ్దస్యోర్ధ్వర్యక్ష్యేతివార్తికే ద్యోశ్శబ్దస్యోపాదానాదస్యాకారాంతాభావ ఇతివాచ్యమ్ ఉపలక్షణతయా వాక్యేనాదోషాత్" అని శేఖరంబున ద్యోశ్శబ్దమోకారాంత సామాన్యమునకు పలక్షణమని చెప్పఁబడియె.

(3) "ఙ్యాబ్గ్రహణం స్త్రీప్రత్యయమాత్రోపలక్షణమ్ తేన బ్రహ్మబంధూకరా యువతితరేత్యాదేస్సిద్ధిః" అనిశబ్దేందుశేఖరమున "ఙ్యాప్ప్రాతిపదికాత్" అను సూత్రములోని ఙ్యాబ్గ్రహణముయాజ్ప్రత్యయతి ప్రత్యయముల కుపలక్షణమని తెలుపఁబడె.

(4) "విధ్యత్యధనుషా" (4-4-83) అనుసూత్రమున శేఖరమందు "న చేత్ర తధనురితి కరణమాత్రోపలక్షణం ధనురితి తేన విధ్యతిఖడ్గేనేత్యాదావపిన" అని సూత్రస్థధనుశ్శబ్దము ఖడ్గాదికరణమాత్రమున కుపలక్షణమని వక్కాణింపఁబడియె. ఈయంశమే వాక్యపదీయమందు—

ద్వి—కాం 313:—విధ్యత్యధనుషేత్యత్ర విశేషేణ నిదర్శితే సామాన్యమాశ్రయచ్ఛక్తే ర్యః కశ్చిత్ప్రతిపాదకః 314:—శ్లో॥ కాకేభ్యో రక్ష్యతాం సర్పిరితి బాలోఽపి చోదితః ఉపఘాతపరే వాక్యేన శ్వాదిభ్యో న రక్షతి"—ఈస్మృతయందు గాకులు ముట్టకుండ రక్షింపుమన్నచోఁ గాకులవలననే కాక శునకాదులవలనంగూడ బాలుండు రక్షించునట్లు శాస్త్రమునందు సైతము లోకదృష్టాంత

మున విశేషపరవాక్యము సందర్భవశమున సామాన్యపరమగునని స్పష్టపఱుపంబడియె. అట్లె యీసూత్రమునను మాకు నుపలక్షణం బగు. మఱియు "గోతోణిత్" (7-1-90) అనుసూత్రములోని తపరక రణహేతువున గోశబ్దములోని గకార మవివక్షితమని యెంచి యీసూత్రమోకారాంతసామాన్యమున కుపలక్షణమనివ్యాఖ్యాతలన్నట్లుప్రకృతసూత్రమును మహాన్నపుంసకములయెడ నుపలక్షణమనుటకు మాకు నుదగినంత వాచోయుక్తి వెలయుచున్నయది. ఈసూత్రమున నపుమాన్న పుంసకశబ్ద మవివక్షితము. "అదంతములకంటె మువర్ణకమగు (39)సూ అనియే సూత్రరచనచాలును, మిత్రము వృషభము, ధనము-ఇత్యాది మహదమహాన్నపుంసకరూపములు సిద్ధించును. సూత్రమందలి యమ హచ్ఛబ్దము త్యజించినచో మహాన్నపుంసకములైన మిత్రము—ఇత్యా దులయందు వారికి మువర్ణకమిష్టమేకాన మహత్ పుంసలింగములైన రామశబ్దాదులపై మువర్ణకాపత్తి చెప్పవలయు అట్లేనపుంసకగ్రహ ణము సూత్రమునమానినచోనమహత్పులింగములైనవృషభము-ఇత్యా దులయందుఁ బ్రతివాదులకు మువర్ణకమిష్టమేకనుక మహాత్పుంలింగముల యందే మువర్ణకాపత్తియనవలయును. మహత్పులింగములైన రామశ బ్దాదులపైని నెంతమాత్రమును మువర్ణకాపత్తి చెప్పఁగూడదు. "పుం లింగంబై మహద్వాచకంబైన నామంబు తుదియుత్వంబున కుత్వంబగు" (21)సూ అనునీసూత్రమున నంతరంగమగు నుత్వంబురాఁగా నదంతే త్వంబు లేమింజేసి రామశబ్దమునకు మువర్ణకమురాదు. అనైమిత్తిక మును బాహ్యప్రాతిపదికములోని కార్యమునుగాన నుత్వమంతరంగము పంచ మ్యంతనిమిత్తకమును, బహిర్భూతసంఖ్యాకారకాపేక్షమును ప్రాతిపది

కము తర్వాతికార్యమనుగాన ముపర్ణకము బహిరంగము. కావుననే యీబాలవ్యాకరణాదులయందు (21) సూత్రము వ్రాసిన తర్వాతనే (22) వ సూత్రము వ్రాయఁబడినది. (21) సూత్రములోని పుంలింగ మహదాదిచక్రగ్రహణమే (39) సూత్రములోని యమహన్నపుంసక గ్రహణ మజాగళస్తనాయమానమని బోధించుచున్నయది. కాన న య్యది యవివక్షితము. అందు నీసూత్రము "గోతోణిత్" ఇత్యాదులు వోలె నుపలక్షణమని చెలుంగునది ప్రతివాదు లీసందర్భమునఁ బ్ర తాపరుద్రీయ సాహిత్యరత్నాకరాదులయందలి (1] యవివక్షితవాచ్య (2) వివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనులం జూడం దగుఁగాన, ఇట్టి వివక్షలేని యమహన్నకపుంసకద్వంద్వము నెంతో నమ్ముకొని ద్వంద్వయుద్ధంబు నకు డీకొని పత్రికలయందుంగూడ "నపార్థమపార్థ" మని బొబ్బరించెడి ప్రతివాదుల మహత్త్వమును, బౌరుషమును నెంతశ్లాఘింపఁదగియున్న వో పండితవర్యులే భావింతురుగాక!! ఇంత యుపలక్షణవివరణము గ్రంథ కర్త పత్రికృతసూత్రవ్యాఖ్యయం దేలనేయలేదందురేని, మాకుఁ గైయ టాచార్యప్రతిష్ఠ చెప్పించుటకై యట్లు నేయకుండిరని నేనూహించెద. "గోతోణిత్" సూత్రమును వివరించుతఱిని బతంజలియును నీసూత్రి మోకారాంతముల కుపలక్షణమని స్పష్టీకరింపలేదుగాని "ఔతోమ్" సూత్రస్థభాష్యసరణింజేసి కైయటాచార్యుండు స్పష్టపఱిచె. కనుక గ్రంథకర్తలవివరణము కొన్నిచోట్లగంభీరశయ్యను వ్యంగ్యముగా నుం డెడిని. అయ్యది యాలోచింపక ప్రాజ్ఞస్వాము లపార్థమనిమెదరు. ప్రజ్ఞ స్వాములయినచో దీర్ఘదామము లేనందున వివరించి తమసామర్థ్య మును వెల్లడించుకొందురు. మీరు కైయటాచార్యులయినచో గ్రంథ

కర్తలు మేమును జీవించియుండగానే పతంజలిప్రతిష్ఠకుఁ దగుదురని .యా! మీతాత్పర్యమందురేని వారు పతంజలిప్రతిష్ఠకుఁ గాదుగాని "ఆర్యశ్లో॥ బ్రహ్మాద్రి కల్లూరి। శ్రీనివాసశాస్త్రి నామ సా। నైవ పతంజలిమూర్తి। స్సపతాంజలిమూర్తి, రార్యపద్యేషు అనిన యార్య వృత్తముం జేసి యార్యపద్యలయందుఁ బడునట్టిదోసిలి గలవారనిన ప్రతిష్ఠకుఁ దగుదురని మాతాత్పర్యము "దాశ్వాన్"తి సూత్రస్థమైన "చరిచలిపతీ"తి వార్త్తికంబునఁ బాక్షికంబుగఁ బతిశబ్దము సిద్ధమైనందున "పత (పెద్దలపై) పడునట్టి, అంజలి=దోసిలిగలవారని యర్థము. అనఁగా యోగ్యులకు నమస్కరింతురని భావము. మేము యోగ్యులము కాము నియూ! మీతాత్పర్యమని యనవలదు. మీరు యోగ్యులేకాదు ఆగ ర్భశ్రీమంతులున్నట్టులు గేహనామము చేతనే వ్యక్తులై పుట్టినారు. కాఁ బట్టి తమకునమనము తప్పకుండఁ జేయవలయును, కాని యొకవిశేష ముగలదు. స్త్రీవాచకం బవాచకంబనియు, ఉపలక్షణం బవలక్షణంబని యు ఒప్పులకుప్పలు తప్పులకుప్పలనియుఁ దమరిపాండిత్యమునం జేసి వె క్కడనల్లరి సేయుదురో యని భయభక్తులలో మొదటిశబ్దము తమవంటి వారియెడ నుపయోగింతురు. రెండవశబ్దము తక్కినవారియెడ నుప యోగించి నమనము సేయుదురు.

స్త్రీవాచకము.

విరోధులింకను "స్త్రీవాచక" మన్నపద మాంధ్రవ్యవహారము నుమఱచి యహోబలపండితాదుల మతమునకు వ్యతిరేకముగా గ్రంథ కర్త ప్రయోగించినట్టులీ మాఘఫాల్గునాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రికలోఁ

దీనికి పోలుంరనముగా వ్రాయుచున్నారు. ఆఫాల్గునమాసపత్రికాంశమునకు ఫాల్గునుఁడే ["ఫలేర్గుక్చ" సూ-ఉణాది-3పా: ఫల్గునః పార్థః (శ్రీ ఫాల్గునః) సమాధానమును చెప్పుట న్యాయ్యంబుగా నట్లు సేయంబడుచున్నయది మేమిపటిలో ఫిబ్రవరి 2 దేశమాతపత్రికలో "తత్సాభవేషు శాస్త్రీయవిశిష్టే లౌకికే శాస్త్రీయమపి శబ్దతో బుధ్యతే తథానుభవాత్" అను శేఖరవ్యాఖ్యయుదాహరించి "పశునాయజేత" ఇత్యాదులయందు లౌకికలింగము కూడ గ్రహింపఁబడునని వచించితిమి. అహోబలపండితాదు లచ్చటిప్రకరణమున కవసరమైనందున "స్తనకేశవతీ స్త్రీస్యాల్లోమశః పురుషస్స్మృత" యనువచనంబున 'స్త్రీవాచక' పదముచే లౌకికలింగవిశేషమును గ్రహియించిరి. అందున సంస్కృతశబ్దములయొక్క శాస్త్రీయలింగము "స్త్రీవాచక" పదంబుచే నర్థముకానేరదని చెప్పవచ్చునా? ఈతత్సమప్రకరణస్థస్త్రీలింగశబ్దమున (57సూ) శాస్త్రీయలింగమే యర్థము చెప్పవలెను గాన దానియర్థవివరణశబ్దమై సన్నిధానవర్తియైన స్త్రీవాచకశబ్దములోని స్త్రీశబ్దమునం గూడ శాస్త్రీయలింగమే యర్థమగుంగాని యీప్రకరణమందలి లౌకికలింగవైశిష్ట్యమును వెలువంజాలదు. రాజమహేంద్రపురేవాసియా దేవదత్తుండు "శాస్త్రులవారితో మాటాడుమలయు" యన్న యేతన్మాత్రవాక్యమే యుపయోగించినచో సన్నిధానవర్తులయిన రాజమహేంద్రపురవాసి శాస్త్రులుగారితోనే మాటాడెనన్న యర్థము శ్రోతకుఁదోఁచుంగాని విజయనగరములోని శాస్త్రులవారిదోనని యనుకొనఁడు. బ్రహ్మక్షత్రియవైశ్యశూద్రులన్నచో నిచ్చటిబ్రహ్మశబ్దమునకు బ్రాహ్మణుఁడే యర్థమగును. బ్రహ్మశ్రీలు సీతారామస్వామి శాస్త్రులుగారనినచో శాస్త్రులుగారు బ్రాహ్మణాచారసంపదగలవారనియు నాయన బ్రహ్మయంతవారుగాన, గ్రంథములో లేనిపోనితప్పులు

పట్టి బ్రహ్మాలక్షణగా నర్థగింతురనియుఁ దోచును. అడవికేగి చైత్రుండు మైత్రునితో "స్థాణుహరముచూచితివా?" యనియనినచో "మోడనిన యర్థమగును. తీర్థక్షేత్రములకేగి యీవాక్యమే ప్రయోగించినచో నట్టి పట్టి ముద్దన్న యర్థము చెప్పుకొనవచ్చునా? "శ్లో॥ గౌరీసాత్త్వారితంమ మాద్యపరితం దూతీకరోతుస్వకీప్రకంస్థాణుకళోకతా ఘుపగతో యూలోజ్ఞాతోపీరసః" అనిన సాహిత్యరత్నాకరస్థ రసవదాద్యలంకారప్రకరణములోని శ్లోకముఁ జదివినచో నుభయార్థమును దోచును. "పశునాయజేత" అన్నచోట లౌకికలింగము గూడ నర్థము చెప్పినందున (వృతః) అన్నచోటను గూడనట్టి లౌకికలింగ మర్థమగునని దోషము చెప్పవచ్చునా? సందర్భానుకులువిడిచి యర్థముచెప్పగూడదుగదా! వెండియుఁ బ్రతివాదులు "శ్రీకంఠము శ్రీకంఠమే, చాపఖండము చాపఖండమే" యన్నట్లు స్త్రీలింగమునకు స్త్రీలింగమే యన్నయర్థము వ్రాయఁగూడదా! యని యనవలదు. స్త్రీలింగమనఁగా నర్థమునకే చెందును. అర్థముపైని ప్రత్యయకార్యము జరుగనేరదు గాన నిచ్చట శబ్దార్థములకు నభేదసంబంధమున నట్టిమాట ప్రయోగింపఁబడినదని తెలుపుటకై స్త్రీవాచకమనిన ప్రతిపదము వ్రాయకతీరదు. నమాసప్రకరణస్థమైన "స్త్రియాః పుంవద్భాషితేతి (6—3—34) సూత్రాదులవృత్తిలోనే స్త్రీవాచక పుంవాచకశబ్దములు సిద్ధాంతకౌముదిలో శబ్దపరముగాఁ బ్రయోగింపఁబడినవి. అట్లయ్యు సంస్కృతవ్యాకరణమునకు సుప్రసిద్ధమైన మాటలు సిద్ధాంతకౌముదీగ్రంథగంధ మేమాత్రమైనను మూర్కొన్న వారిట్టిచోటను దప్పుపట్టరు. మఱియు, విరోధులు, దారశబ్దమును బహువాచకమనియు ననుటకుసాహసింతురని గ్రంథకర్తపైపెద్దగాదోషము మోపి గ్రామాఘఫాల్గునాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్త్రికలో వ్రాసిరి. దారశబ్దము

పుంవాచకమని సంస్కృతపరిచయమిసుమంతయైనను నున్నవారెల్లరు ను సునాయాసముగా నొప్పుకొందురు. ఈస్వల్పాంశమునకు సాహస మేయవసరములేదు. ని భార్యాజాయాశపుంభూమ్నిదారాస్స్యాత్కు- కుటుంబినీ యనియమరమే మోసపెట్టుచున్నయది. పుంవాచకమనఁ గాఁ బుంలింగశబ్దమునఁ; స్త్రీవాచకమనఁగా స్త్రీలింగశబ్దమని యర్థమగు ను. దారశబ్దము పులింగశబ్దముగాదా అందుఁదప్పేమున్నది? శ్లో॥ దా రాన్ పద్మభువ స్త్రీలోక జననీంవందేగిరాందేవతామ్ అని ప్రతాపరు ద్రీయము. ఈస్త్రీవాచకపుంవాచకశబ్దములు విరోధులకు నెంతో య యోమయముగానున్నట్లూహించెద తత్సను. 60 సూ —సురశబ్దము స్త్రీతుల్యంబగు. 61 సూ.—దూతాదులకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగన గు. 71 సూ—స్త్రీత్వంబున మతుబాదులు...75 సూ—విశ్వకర్మాదు లకు స్త్రీత్వంబగు, 76—సూ—బ్రహ్మశబ్దమునకు స్త్రీత్వంబగు—ఇ త్యాదిసూత్రములలో స్త్రీశబ్దమునకు నాఁడుదియర్థముగాక "స్త్రీ" అనఁగాసందర్భవశమున స్త్రీలింగమర్థముచెప్పికొన్నట్లు స్త్రీవాచకశబ్ద ములోని స్త్రీశబ్దమునకుంగూడ సందర్భవశమున స్త్రీలింగమర్థమగు. అందు స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకము పర్యాయమగు. 'స్త్రీ శబ్ద పుం' శబ్దములకు స్త్రీలింగపుంలింగము లర్థముకావునవే స్త్రీలింగశబ్దము నకు స్త్రీవాచకమనియుఁ బుంలింగశబ్దమునకుఁ బుంవాచకమనియు సం స్కృతవ్యాకరణంబున ఘంటాపథంబుగా వాడంబడినవి.

మఱియు, నీనిష్కారణద్వేషులు, స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచ కమని వివరించుట యహోబలపండితాదిసకలాంధ్ర వైయాకరణులమ తంబునకుఁబ్రబలవిరోధమని బొబ్బరించెదరు. అయ్యది దుస్సాహసము. 57 సూ. "విక్రుతౌచ స్త్రీలింగా స్త్రీలింగక సర్వనామధేయాస్స్యుః॥ (ఆంధ్ర-శ-చిం-అజ-పరి) వ్యా-విక్రుతౌచయే స్త్రీవాచకాశ్శబ్దాః

తేనసర్వే" స్త్రీలింగకవిశేషణవిశేష్యాభిధాయినస్స్యుః (అహోబల-యము) ఇట స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీచలేనాకశబ్దము స్పష్టార్థమే ప ర్యాయపదముగా నుపయోగింపఁబడినది. ప్రతివాదులు, ఈసూత్రవ్యా ఖ్యయందు "సీతభక్తవత్సల, పంటచెలికట్టి లోకైకభద్రచరిత" అని యుదాహరించుటంజేసి "స్తనకేశవతిస్త్రీస్స్యాత్॥ అనున్యాయమున ని చ్చట స్త్రీలింగశబ్దపర్యాయముగా వ్రాయఁబడినను, నీస్త్రీవాచకశబ్ద మువలన లౌకికస్త్రీత్వమే గ్రహింతుమని వితండవాదము సేయఁదలనుపడ దు. 60 సూ. "ఉభయవిధమమహతీనామ్" అనుసూత్రమున వ్యాఖ్య యందు "స్త్రీలింగవిశేణస్య ప్రాప్తత్వాత్, అస్త్రీలింగవిశేషణవిధానప వ సూత్రస్య తాత్పర్యమ్" (అహో-తీయము) అర్థము-అప్రాణివాచక ములై స్త్రీలింగములయిన యమహతులకు స్త్రీలింగవిశేషణము, (ఈవ ఱలోనే) ప్రాప్తించుచున్నందు న స్త్రీలింగముగాని విశేషణమును విధిం చుటయందీసూత్రము చెల్లుననిన తాత్పర్యమును నహోబలపండితులు వివరించిరి (59) సూత్రమున స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకములని వి వరించుటంజేసి, యప్రాణివాచకములైన యాస్త్రీలింగామహత్తులు, ప్రతి వాదులమతమందు స్త్రీవాచకములు కానందున "వికృతౌచ" అనుపూ ర్వసూత్రమునని ట స్త్రీలింగవిశేషణము వారిమతమునఁ బ్రాప్తింపనేరదు గదా! ప్రతివాదుల మతంబున అక్క, అమ్మ, ఇత్యాదులే స్త్రీవాచక ములగుంగాన నట్టి వానికేపూర్వసూత్రమున స్త్రీత్వమువిధింపఁబడఁగాఁ బ్రకృతంబైన యమహతీవిశేషణంబులకు నట్టివిధిచెల్లనందున (60) సూ త్రమువ్యాఖ్యానమున స్త్రీలింగవిశేషణ మేసూత్రమునఁ బ్రాప్తించు నని వ్యాఖ్యాత యారీతిన్వ్రాసెనో చెప్పవలసినభారము ప్రతివాదుల శిరంబుననే యెురగుచున్నయది, మామతంబుననో! [59] సూత్రము

లోని స్త్రీలింగశబ్దమును వివరించు స్త్రీవాచకశబ్దమున నెల్ల స్త్రీలింగప దములను గ్రహింపఁబడినందున మహతీవిశేషణములవలె సమహతీ విశేషణములును స్త్రీలింగములౌట బ్రాప్తించుటంజేసి గ్రంథము సమన్వయించుచున్నయది. ఇంతియకాక, [61 సూ.]"నియతస్త్రీప్రత్యయస్తు సర్వాసామ్ అనుసూత్రపువ్యాఖ్యయందు "సరస్వత్యాత్తు, 'మిన్నేఱు శివజటావాసిని, ఇత్యుదాహృతమ్, తత్రన కేవలం స్త్రీసమత్వమ్, కింతు స్త్రీవాచకత్వమవ్యాహతమె వేతితద్రూపమపిసాధ్వేవ "ధరాపరాగపటలాక్రాంతంబుమిన్నేఱు రూపంతూభయేతిసూత్రేణ సమంజసమితి జ్ఞేయమ్, అనివ్రాయఁబడినది. అనగా, మిన్నేఱుశబ్దము (గంగ) స్త్రీసమమే కాక యవ్యాహతముగా స్త్రీవాచకమునుగాన (59) సూత్రముననే శివజటావాసిని, అన్న దీనివిశేషణంబు స్త్రీలింగమయ్యెననియు, "ధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు, అన్న మిన్నేటివిశేషణము (60) సూత్రమునస్త్రీలింగమయ్యెననియు, దుందుభిధ్వానంబుతో నమహతియైనగంగపదము స్త్రీవాచకమని యహోబలపండితులే యుద్ఘోషించుచుండిరి. మఱియు "అనుతామితి సామాన్యనిర్దేశేపి స్త్రీవాచకాదమహన్నామ్నోయంప్రత్యయః 'అనుతాం స్త్రీయూంసమానామ్, ఇతిసూత్రేణసోల్లేఖత్వాదిక ముపన్నసంబంధవిశిష్టస్య మోర్ధారాపస్తత్వాత్తస్తో యంతద్వ్యతిరిక్తేభ్య ఏవనామభ్య ఇతినిర్ణయః (అహో పే 279) ఇత్యాదులందు స్త్రీవాచకశబ్దము స్త్రీలింగశబ్దపర్యాయము గాక మహతీవాచకమేయర్థమయ్యెనేని 'కాంత,ఇత్యాదులందేసులోపము గలిగి గంగ, విద్య, ఇత్యాదులందు సులోపంబురాక మువర్ణకాపత్తివచ్చును. ప్రతివాదులు బ్రహ్మశ్రీ భద్రాద్రిరామశాస్త్రులుగారి యహోబలపండితీయాంధ్రీకరణముసైనను గ్రహింపలేకపోయిరని జాలిపడు

చున్నారము. ప్రతివాదులు గ్రంథకర్తయే యీసందేహానుతీర్ప వల యుననుచున్నారు. కాని గ్రంథకర్తయేకాదు బ్రహ్మయైనను వీరిసందేహముతీర్పలేఁడనియెంచి గ్రంథకర్త భీతిల్లిదాగుండ వలసివచ్చెనని మేమెంచెదము. ప్రతివాదులమతంబున మహా-వాచకములైన "అమ్మ" ఇత్యాదులే స్త్రీవాచకములుగాని. యమహతీవాచకమైన, మిన్నె ఱు, స్త్రీ వా చ క ము గా దు గా నఁ బూ ర్వో క్త మై న య హో బ ల ప ం డి తీ య ము ను సుప్తార్థప్రకాశికావ్యాఖ్యానము వోలె నపార్థంబయ్యెనని. ఒక్కయహోబలపండితీయమే యపార్థమన నేల? వారను గ్రహించియొక్కకంటితోఁ జూచియు జూడనట్లున్నం దున నీప్రపంచ మీరీతినియున్నది గానిగట్టి గాఁదలంచుకొని రెండుక న్నులను విప్పిచూచినచో నీప్రపంచమంతయు నపార్థమై యొకయరని మిషములోఁ దప్పక నిప్పచ్చకావలసినదే!! అహోబలపండితుఁడే యిపు డున్నచో నీప్రతిభటులయెదుట నున్నొత్తుగనూష్మప్రాణంబు (హో) లెగిరిపోయి యబలపండితుఁడు నిస్సంశయముగానగునని మేమెంచెదము. లోకములోఁబ్రచ్ఛన్నభటద్వేషాభి రాములెంతవారైనను నున్నారు గదా! కానిప్రకృతంబున "రోశబ్దంబొండు సంబోధనంబున స్త్రీవాచ కంబునకుఁ బరంబుగనగు" (ప్రౌఢ. శబ్ద-౧౫౫ సూ) "అస్త్రీయామిత్యథ ర్వణవచనే స్త్రీవాచకవ్యతిరిక్తానా ముదంతానామితి వ్యాఖ్యానాన్న తన్వాదిభ్యోప్యవర్ణకవికల్పోపిసద్ధః। (అహో-296) ఇత్యాదిస్థలంబు లందు స్త్రీవాచకశబ్దంబున వెనుకంబలె నెల్ల స్త్రీలింగంబులును గ్రహిం పఁబడినచో, రోశబ్దమున "అక్కరో ఇంతిరో, ఇత్యాదులువోలె 'లత రో, ఇత్యాద్యమహతీవాచకములుకూడ సాధువులుగావలసివచ్చునని ప్రతివాదులందురేని వినుండు. "తత్సంధవేతు శాస్త్రీయవిశిష్టేలౌకికే

శాస్త్రీయ మపిశబ్దతో బధ్యతే 'తథానుభవాత్' అను స్త్రీయామితి సూత్రస్థపూర్వోక్త శేఖర ప్రకారంబున మేమిదివఱలోఁ జెప్పినట్లు పారిభాషికలింగమునకు లౌకికలింగము నొక్కొక్కచో లోకానుభవంబు నంజేసి గ్రహింపవలయుఁగాన, వేదశాస్త్రంబులందు బలె నీయాంధ్ర వ్యాకరణంబునందును బ్రకరణదసామర్థ్యలోకానుభవంబులంజేసి పారిభాషికస్త్రీత్వమేకాక స్త్రీవాచక, స్త్రీశబ్దమునుంచే నొక్కొక్కచో లౌకికలింగవిశేషమునయితము గ్రహింపవలయునని యహోబలపండి తాదత్తయాకరణల తాత్పర్యమైనట్లు స్పష్టపడుచుండును. అథవా "ఉభయ గతిరిహ భవతి" అనరినుభాష్యందు శేఖరస్థపరిభాషావశంబున "కర్తృకర్మణస్యతీహరే కర్తృమేఘేభ్యః కరణే, ప్రతిషిద్ధంచానధికరణ వాచి" ఇత్యాలందుఁ గ్రియాదిలౌకికార్థప వలె (సంస్కృతవ్యాకరణంబున) నీతెలుఁగువ్యాకరణమందును నొక్కొక్కచోట స్త్రీవాచక స్త్రీశబ్దములచేత లౌకికార్థము గ్రహించుకొందగునని విస్తరంబుతోఁ జాలును. కాఁబట్టి ప్రతివాదులు సంస్కృతవ్యాకరణసాంప్రదాయాంశ భూయిష్ఠంబులైన యహోబలపండితీయాదిగ్రంథంబుల పఙ్క్తుల యర్థమ్ము లరయఁజాలకపుస్తరూపము చూచినంతమాత్రముననిట్టి వెఱ్ఱి మొఱ్ఱి యాక్షేపణమునకుఁ దగిన పాండిత్యము కుదిరినదుదశమాతా హరీతక్" యనన్యాయమున నిమర్శనము ఖంబులలోకోపకారార్థమవతరించితిమని ఘోషించుకొంచున్నర్దోషులైన గ్రంథకర్తలమార్గముల "నపార్థ" మని యత్నగారిత్త పెత్తనంబుచేయుట, విధేయము తోఁచనిచోనెక్కిరించుటవంటిది యైతమరసాభాసంబునకే కారణంబయ్యెడిని. ఇట్లు స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకమనియహోబలపండితీయమందే వివరించుటంజేసియీ మా ఫల్గునాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రికలోని ప్రతివాదుల యుపన్యా

సమును వెనుకటి యారాక్షససం॥ర భాద్రపదమాసాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలోని యుప న్యాసమువోలె స్వవచనవ్యాఘాతమై లోకోపయోగము కాక తన యుప పదంబున కుం దంబగు గాదె!

ఈవిపరీతమింకను జాలకుండెనేని యింకొకమాట మరల విశదపఱిచి యా స్త్రీవాచకపదము సీయాంధ్రిమ్మున సీరంధ్రియుగాఁగఁ జూపించుటయేకాక "నైవపతంజలిమూర్తిః" అనిన పై యార్యావృత్తి పాదము మొదటను బుంవాచకపదమే యున్నట్లు స్థాపించురుగాక; విరోధులు రాక్షస సం॥ర భాద్రపదమాసాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక ముఖభాగంబుననే బాలవ్యాకరణప్రశంస యెత్తుకొని యందలి శాస్త్రపరిభాషాపదంబులఁ గొన్ని కనం బఱిచి "పైనుదాహరించిన రీతి గాఁ సామాన్యదురవగాహవిషయంబు లింక నేకములు గలవు అయ్యవి సంస్కృతసాహిత్యమును దర్క-వ్యాకరణశాస్త్రజ్ఞానము ను గలవారికే బోధపడును. హైస్కూలుబాలురమాటకేమి అధికమగు పట్టుదలతో వాదించుచున్న మనగ్రాంథిక భాషావాదులలో నెందఱకట్టిజ్ఞానముగలదో నేను జెప్పఁజాలను. ఇట్టి టిత్వాకిత్త్వాదులఫలములును, (సంధి3-25)సంస్కృతశబ్దముల పుంస్త్రీ నపుంసకలింగాదుల (తత్సమ, 21-39-57సూ) రూపములును, హలంతసంస్కృతశబ్దముల ప్రథమైకవచన ద్వితీయైక వచనరూపములును, (తత్స. సూ 67-70) "ప్రాతిపదికసంబోధనోక్తార్థంబులఁ బ్రథమయగు" నను మొదలగు కారకపరిచ్ఛేదసూత్రములును వానివృత్తులలోని క్రియాసిద్ధిం బకృష్టోపకారకంబు కరణంబను మొదలగులక్షణములును, సంస్కృతతద్వ్యాకరణజ్ఞానముగలవారికి గాని యితరులకు సుబోధములు కానేరవు" అని బాలవ్యాకరణమున వ్యాకరణ

...శాస్త్రపారిభాషికపదము లనేకము లున్నట్లు ప్రకటించి యయ్య వి తెలిసికొనుటకుఁ దగిన పాండిత్యముగలవా రరుదుగానుందురన్న తాత్పర్యము ప్రకటించిరిగాని యట్టిపదము లపార్థము లనఁగా సాహసింపలేదు. అట్టిస్థితిలో గ్రంథకర్త యసూయాపండితాదులు వాడిన స్త్రీవాచకమనిన పారిభాషికపదము ప్రయోగింపఁగా నపార్థమని యనుటకు నెట్లుసాహసించిరో తెలియకున్నది. వీరివచనమ్ములు స్వవచనవ్యాఘాతములుగాఁ గానిపించును "బోద్ధారోమత్సరగ్రస్తాః" అనున్యాయంబునఁ గరణత్రయశుద్ధిలేని నిష్కారణద్వేషులవచనము లీరీతినే యుండుం గదా.! ఈకలికాలంబున బ్రాహ్మణజాతిలోనే బ్రహ్మవిద్వేష మెక్కుడై యెవ్వరైనశిష్టులు గ్రంథములు రచించినవో నయ్యవి భద్రాకరణమస్తంబునందును, హాలాయుధహస్తంబునందును స్వశక్తివంచనలేకుండ మోపం బ్రయత్నింతురు" స్వజాతిపండితుఁడు గ్రంథకర్త యనఁగానే తొల్లి యోగనిద్రించెడి సముద్రశాయి దామోదరు నెల్లరును ద్రుళ్ళిపడి లేచి విపన్నపును నిమనానుకొని లోకోద్ధారము చేయుదుమని చాటుచుఁ దమ [illegible]లు తెలియంజాలక గ్రంథకర్తను రసాభాసముసేయఁ బ్రయత్నింతురు. అట్టి వీరికూర్చుండలేనట్టి సముద్రశాయులకుఁ గొందఱుభక్తులుకూడ బయలుదేరి క్షీరాబ్ధివ్రతంబులారంభించి పూజానమస్కారంబులకు లోపంబులేకుండ వారిని భక్తితోఁ బూజింతురుగాని యీగ్రంథకర్త యెడ నభేదబుద్ధి స్నేహంబుననుండి న్యాయ్యమార్గంబున సహాయులైనమాకుఁ గళ్యాణగుణంబులు గలిగి పండితపక్షపాతియైన లక్ష్మీనరసింహమూర్తి యిష్టదైవమై యుండఁగా మాకు లోపమేమివాటిల్లెడు? "లక్ష్మీనృసింహా! మమదేహి

క రావలంబమ్" అనిన వెంటనే మాకు జంఘాబలసంపదయేల సమ్మకూరదు? కాఁబట్టి ప్రతిభటుల ధాటీటీకసంబు పరికింతుముగాక.!

సన్నియోగశిష్టము.

ప్రకృతంబున ప్రతివాదులు మ శ్రీ మైనవుపాటి హనుమంతరావుగారికి వ్రాసిన యుత్తరములో (తత్సమ 39) సూత్రమున కర్థము తెల్పునపుడు "అనుహాత్త్వ నపుంసకత్వములు సన్నియోగశిష్టములు కానక్కఱలేదు" అని వ్రాసిరి. ఆసూత్రములోని యమహాత్త్వమును నపుంసకత్వమును సన్నియోగశిష్టములని యెవరుపల్కిరి? "సన్నియోగశిష్టానామన్యతరాపాయే, ఉభయోరప్యపాయః" (86) అనుపరిభాష వ్యాఖ్యలయందు "సన్నియోగశిష్టానామ్= సముచ్చయేన విహితానామ్ అని స్పష్టపఱుపఁబడినది మఱియు "ప్రత్యయః" (3—1—1) అనుసూత్రమున శేఖరమందు "యత్తువికారాగమాదేశానాం దేశ ం శేనిరాకాంక్షత్వా "స్వరశ్చేత్యస్యానుపస్థితౌ, తత్సన్నియోగశిష్టప్రత్యయసంజ్ఞాయా అప్రవృత్తిరితితన్న......... పూర్వాంసీయుటితత్త్వో లాదేశే ప్రత్యయ సంజ్ఞాసన్నియోగేనేటో విధీయమానమాద్యుదాత్తత్వం సేయుట ఏవస్యాత్" 'అని వ్రాయఁబడినది. ఇట్లు వ్యాకరణమున నెక్కడఁ జూచినను సన్నియోగశిష్టశబ్దమునకు "సముచ్చయముగా విధింపఁబడినట్టి" యన్నయర్థము పండిత జగద్విదితమైయున్నయది. ఇట్టి స్థితిలో "అమహాత్త్వనపుంసకత్వములు సన్నియోగశిష్టములు కానక్కఱలేదు" అని వఝ్ఝలసీతారామ స్వామిశాస్త్రులుగారు సెలవిచ్చిరి ఈసూత్రమందు మువర్ణక మొక్కటియేవిధింపఁబడినద్ధి

గాని యమమహత్త్వనపుంసకత్వములు సముచ్చయముగా విధింపఁబడ నేలేదు. పరిషత్ప్రత్రికలోనింక ననేకములైన వీరిదురవగాహార్థవాక్యం బులున్నవి గాని యిపుడు విస్తరముతోఁజాలును. శాస్త్రాంతరముల లోని పరిభాషాపదంబులీ తెలుంగునఁ బ్రయోగింపఁగూడదనిన శాస్త్రిలు గారు సన్నియోగశిష్టపదమునెట్లు ప్రయోగించిరో! ఒకవేళ,ఏ హేతువున నైనను బ్రయోగింతురుగాక!అర్థముమాత్రముశాస్త్రాంతరములోని యర్థ ముగా గానిపింపక వ్యర్థత్వముసంభవిల్లుచున్నది,ఏప్రబలపండితీయగ్రంథ ములోదీనియర్థసంప్రదాయము వివరింపఁబడినదో సెలవీయఁగోరెదము. ఇంకను బ్రాచీనలక్షణంబులుచాలకవీరల్పకాలములో నవలక్షణగ్రంథము రచింపవలెనని పరిషత్తులయందు ఘోషింప సాహసించుచున్నారట. “సాహసే లక్ష్మీః” అన్నారుగాన వీరు సాహసింతురుగాక! అపుడుతక్కిన వారందఱును సభను నా సా దింతురుగాత.! అట్టితఱిని మేమును జూచెదముగాక.!

ప్రకృతంబునసూత్రమందు వివరణలోపంబున్నచో రణలోపంబు సేయక ప్రతిభటులు తిరిగిద్వంద్వయుద్ధంబునకుఁ దారసిల్లుదురుగావుత!!

శ్లో॥ హే॥ప్రా [హే॥ప్రష్టః) దపార్థపరతంత్ర పదైకదృష్టే హాం సా॥జ్ఞోవివృణవాని స పా క్షురార్థమ్। విద్ధిత్వముత్త రకుమారనసాకు మార్య మా మాహ్వాహేన సమరాంగణ పార్ధమూర్తిమ్

స పా॥

(సశేషము)

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి

విబుధవిరచిత బాలవ్యాకరణ

గుప్తార్థప్రకాశిక

1—11—1916—దేశమాత

—♦ పరి బో ధ క ర ణ ము ♦—

——;o;——

పైనామంబుగల బాలవ్యాకరణవ్యాఖ్య పరిపూర్తింజెంది వెలువడినసంగతి యెల్లరకును విదితమై యున్నదిగదా! ఈవ్యాఖ్యానములో (తత్సమ 57) సూత్రములోని స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచక మని యర్థము వ్రాయుట కేవలము వ్యాఖ్యాకారుని పొరపాటనియు అయ్యది యపార్థ మనియు బ్రహ్మశ్రీ వజ్ఝల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రుల వారిచేత (రాక్షసనం॥ర పుష్యమాసప్రాంతమున వెల్వడిన) భాద్రపద మా సాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలో వ్రాయఁబడినది. వారు తప్పులని యెంచుకొన్న యంశములలో నిదియేమిక్కిలి పొరపాటని కాఁబోలు! రాజమహేంద్రవరపురస్థగ్రంథకర్తపేర నిట్టియసందర్భ మెట్టులు వ్రాసితిరని యిత్యాదిసముద్ధత వాక్యములతోఁ బ్రత్యేకముగాఁ బనిగట్టుకొని యుత్తరములు సైతము విమర్శకపక్షమునుండి పంపఁబడినవఁట. తమపాండిత్యము నందు నింతదృఢవిశ్వాసము గలిగి గ్రంథకర్త పరిశ్రమ నధిస్పందమ్మునకు నంటంద్రొక్కి తమదృష్టికి మీఱినయంశమ్ముల నపార్థమపార్థమని మృదుత్వముతప్పిన మృగస్వామినాదములతో తమ సామాన్యవిద్యార్థులంబలె కసరి గద్దించుచు "వివాదశ్చవివాహశ్చ సమయో ర్వశోభతే" అనెడిలోకోక్తికి వ్యతిరేకముగా సమానస్కంధతను మీఱినట్టియంతటి సీతారామస్వామి శాస్త్రులవారివంటి యుక్తజ్ఞులతో బహిరంగముగా డీకొని యెదిరించుట యసంగతమును, అగ్ర

సాహసమును, లజ్జాకరమును నయ్యెడిని మామానసంబునకుఁ దోఁచుచున్నను వాగుద్ఘాటనచేసిన యంశంబులు లోకులలోఁ గొందఱకు నిజంబుగా సహార్థములేయని వ్యామోహము గలుగునేమో! యనితలంపునం జేసియు. "త్వమేవాహం త్వమేవాహం త్వమేవాహం నసంశయః" అనిన న్యాయంబున గ్రథకర్తతో మాకుసభేదం బయిన మమతాబుద్ధియుంటం జేసియు, నెంతయో బలాత్కృతులమై ది 2- ఫిబ్రవరి 1916 సం రము తేదిగల దేశమాతపత్రికారత్నమ్మున సిద్ధాంతకౌముది, శబ్దేందుశేఖరము, మహాభాష్యము, ఇత్యాదిగ్రథములు ప్రమాణములుగాఁ జూపుచు స్త్రీలింగపదమునకు స్త్రీవాచకమని యర్థము వివరించుట న్యాయ్యంబే కాని యపార్థముగాదని ధ్రువపఱుపఁబడినది. పిమ్మట జూలై నెల ప్రాంతమునఁ బ్రకటింపఁబడిన యాఘ ఫాల్గునాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్రికా మణిలో విమర్శకులు, సంస్కృత వ్యాకరణంబున స్త్రీవాచకపదము స్త్రీలింగపదమునకు వివరణం బగుట యథార్థమే కాని యహోబలపండితు లిట్టియర్థమందు స్త్రీవాచకశబ్దమును వాడియుండలేదని దృఢమనమ్మలోఁ గొన్ని యహోబలపండితీయ వ్యాఖ్యానమందలి యంశములెత్తి చూపి యాంధ్రవైయాకరణుల వ్యవహారమునంతను గ్రంథకర్త మఱచి స్త్రీవాచకపదమును స్త్రీలింగపదమనిన యర్థమందుపయోగించుట యయుక్తమని తెగి వ్రాసిరి. మరల, మేము తమగ్రంథమం దహోబలపండితులు కూడ(279, 317, 320,)పొరటలలో స్త్రీవాచకపదమును స్త్రీలింగపద పర్యాయముగా వాడుట ది 2 అగష్టు 1916 సం రము తేదీగల దేశమాతపత్రికావతంసములో వ్రాసి ప్రదర్శించితిమి. బ్రహ్మశ్రీ భద్రాద్రిరామశాస్త్రిలుగారు కూడ స్త్రీవాచకపదమును స్త్రీలింగమునకు వివరణముగా, నహోబలపండితీయమునను ప్రయోగించుకొని వ్రాసియున్నారు.

(2) మఱియు. మాఘ ఫాల్గున మాసాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రికారత్నములో నే విమర్శకమానులు "గుప్తార్థప్రకాశికాయులు దారశబ్దమును బుంవాచకమ్మని వ్యవహరించుటకును సాహసింతురని తోచుచున్నది" యని వ్రాసిరి దానికి మే మీస్వల్పాంశమునకు సాహసపర్యంతానుధావన మనసరము లేదనియు, సంస్కృతపరంబైన దారశబ్దము పుంలింగబహువచనముగాన సునాయాసముగానే దానిని బుంవాచక మనవచ్చుననియు నాదేశమాతపత్రికలోనే వ్రాసితిమి. అహో బలపండితులును, తేనదారములు, ఇత్యాదికమేవరూపమ్, బహుత్వపవ దారశబ్దస్య పుంస్త్వఞ్' అని 346 పొంటలోc బుంలింగమని చెప్పుచుండcగాc బుంవాచక మేల కాc గూడదో వింతగా నున్నది.

(3) "అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు మువర్ణకంబగు" నను (తత్సమ 39) సూత్రములోని యమహన్నపుంసకశబ్దమునకు ద్వంద్వార్థమునువిడనాడి గుప్తార్థప్రకాశికాకారులు కర్మధారయార్థమును లిఖింపcగానయ్యది గతిలేనిదోషకారి రచన గావున నట్లు వ్రాయగూడదని విమర్శకు లాక్షేపించిరి.

మేము ద్వంద్వసమాసపక్షమందు ననేక క్లిష్టదోషములు గనంబఱిచి ద్వంద్వార్థమే గతిమాలిన యర్థమని మహాభాష్య, కైయట, కౌముదీ, శేఖర, విషమీ, శబ్దరత్న, పరిభాషేందు శేఖరాది గ్రంథములు ప్రమాణములు గాcగ స్థిరపఱిచి శాఖాచంద్రమణముగా లక్ష్యాన్వయపూర్వకమయిన కర్మధారయార్థ సౌలభ్యము వివరించి చూపితిమి.

(4) వారు స్వపక్షమయిన ద్వంద్వార్థమును వచించుటలో నమహత్త్వనపుంసకత్వములు నన్నియోగశిష్టములు కానక్కఱలేదని ప్రయోగించిరి.

అట్టి యోగశిష్ట శబ్దమునకు సాంస్కృతికవ్యాకరణజ్ఞులును సహోబలపండితాద్యాంధ్రవై యాకరణులును నీవఱలో సుప్రసిద్ధముగా వాడిన యర్థము సరిపడకయుండి మిక్కిలి యపార్థముగాఁ దెల్ల మగుచున్నందున దాని యర్థ మేమనివిమర్శకుల నడిగితిమి.

(5) 'బృందారకాదైవతాని! పుంసివాదేవతాస్త్రియామ్' అను కోశాదులవలనఁ బుంలింగమును నైన స్వాహయో దాహృతదైవత శబ్దమునకే స్వమతమందు డుఙ్వర్ణక మేలరాలేదో! యంతిమప్రశ్నముగా నడిగితిమి.

ఆగస్టు 2 తేదిని నుదయించిన దేశమాత ప్రతికానంతరత్నమ్మున మే మైదంశములు ప్రకటించిన పిదప వెలువడిన యాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రికాపతంసము లు మూఁడిటిలోనను మాలిఖించిన యంశములకు బ్ర వ. సీతారామస్వామిశాస్త్రులుగారు ప్రత్యుత్తరంబు లీయలేదు. వారి తాత్పర్యము సయుక్తికముగా వెల్లడింపఁ గోరుచున్నారము

స॥ పా॥

21—2—1917. దేశమాత,

బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక

విజ్ఞాపన

సుధీమణులారా!

"బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక"యను పేరంబరఁగు వ్యాఖ్యానము నాచే రచింపఁబడి ప్రకటితమయ్యె నన్న సంగతి యెల్లరకును విశదమే కదా! ఆవ్యాఖ్యానములో స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకమని పర్యాయపదంబు వ్రాయఁబడఁగా నయ్యది గూడదనియు, "అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు మువర్ణక మగు" నన్నసూత్రములో నియమహన్నపుంసకశబ్దము ద్వంద్వసమాసముగా వ్రాయవలసి యుండఁగా నటులు సేయఁబడలేదనియు, నంత గ్రంథము సేసిన గ్రంథకర్తయెడ నెంతమాత్రమును గౌరవమ్ము చూపకయౌద్ధత్యమున 'నపార్థమపార్థ' మనిపలుమాఱు విజయనగరనివాసులు బ్ర॥ శ్రీసీతారామస్వామిశాస్త్రులుగారు బొబ్బరించుచు నాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్త్రికయందుఁ బ్రకటించిరి. విద్యావృద్ధవయోవృద్ధుల వదనంబులు కలవచనంబులతో మెలంగుట యుక్తంబుగాని కలహావచనమ్ములతో నలంగుట న్యాయ్యంబు గాద యుని, వ్యవహారములోనికి దిగినపిమ్మట నావేశమ్ము లవధిని మీఱించు ననియు నేనించుక సంకోచించుచుండ నంతట నాతిరస్కారమును సహింపక "త్వమేవాహంత్వమేవాహ" మ్మనున్యాయంబున నాయెడ నభేదబుద్ధిని నంచరించు సమరాంగణపార్థమూర్తిగారు శాస్త్రులుగారి యభియోగమునకుఁ బ్రత్యభియోగంబు సేసి, ది 2 ఫిబ్రవరి 16 సం॥ రము తేదిగల దేశమాతపత్త్రికలోను, ది 2 ఆగష్టు 16 సం॥ రము తేదిగల దేశమాత పత్రికలోను స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకశబ్దము పర్యాయపదముగా వ్రాయకలేరదనియు, సూత్రాంతరములోని యమ

న్నపుంసక శబ్దమున నిరుపయోగ ద్వంద్వ సాధనము క్లేశహేతువనియు భాష్యకైయట శేఖరాదిగ్రంథములు ప్రమాణముగాఁ గఁజూపి ప్రకటించిరి. పిదపనాలుమాసములు గతింపఁగా ఫిబ్రవరి నెలలోఁ బ్రకటింపబడిన సల సం ర భాద్రపదాశ్వయుజ మాసాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్త్రికలో బ్రహ్మశ్రీలు మహామహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయ శాస్త్రులు గా రు ను వి జ్ఞు ల చి న సీ తా రా మ శా స్త్రు లు గా రు ను వ రు స గా ద్వం ద్వ ము ను గూ ర్చి యు ద్వం ద్వ త్రి వా చ క శ బ్ద ములను గూర్చియుఁ బార్థమూర్తిగారి యాశయమునకు వ్యతిరేకముగా వ్రాసి ప్రకటించిరి యన్నట్లున్నది. బ్రహ్మశ్రీ సుబ్బారాయశాస్త్రులు గారు నన్ను మంచివైయాకరణులని యీవఱకు వినుచున్నట్లు నాపుణ్యవశంబున మెచ్చుకొనుచు నన్నుం గాని లేక యితరవైయాకరణులం గాని యడిగి సందేహములు తీర్చుకొనవలయునని వ్యాసాంతమునఁ బార్థమూర్తిగారికి నుపదేశించినట్లును వ్రాయఁబడియున్నది. ఇట్టివ్రాఁతయే నావఘానసగోళకు శేశయంబున నతిశయిల్లెడి యాశయమ్మును దెలుపఁగా బలాత్కరించినది. ఉభయవాదులును నేకీభవించి కోరకుండనే తమంతతాము ద్వంద్వవాదులగు సీతారామస్వామి శాస్త్రులుగారికి నుపఘ్నకల్పమూర్తియై యేతెంచిన బ్ర॥ సుబ్బారాయశాస్త్రులుగారు, గ్రంథమునందు ద్వంద్వసమాసమును బరిహరించిన నాయభిప్రాయమును దెలుపఁదోఁడు నీషగా నరుదెంచిన పార్థమూర్తిగారిని నన్ను నడిగి ద్వంద్వస్థాపన విషయమైన సందేహములున్నచోఁ దీర్చుకొమ్మనుట మిక్కిలి యసందర్భ గర్భవాక్యంబుగదా "యద్యస్తి వీర్యమస్త్యేవ। కర్త్రైవకథయిష్యతి। యను మురారికవీంద్రుని వచనప్రకారంబునఁ గృత్యమే తెల్పును వేఱొకటి యేటికి? ఇంతియకాక, పార్థమూర్తిగారు ద్వంద్వసమాస బాధకము

లుగా వ్రాసిన ముఖ్యాంశములు కొన్నిటి నంటనైననంటక విడనాడిన వీరివ్యాసము పార్థమూర్తిగారికి సందేహములున్నట్టు లెట్టులారోపింప గలిగెడి? శాస్త్రదృష్టినిజూడ క్లేశకారినై సూత్రీకరణంబునకును నాగ్రంథసరస్వతికిని గర్భశత్రువగు నీనిష్ప్రయోజన ద్వంద్వంబింకను నీసూత్రంబును బట్టుకొని యుయ్యాలలూఁగుచో విచ్చలవిడి విహరింప నిచ్చెదనే? ఈవటలోఁ బండితులపరామరికకు డాఁగి నెంతో ప్రయోజన కారిగాఁగ భ్రమియింపఁజేసిన యీద్వంద్వము నిపుడు పండిత ప్రపంచమ్మునుండి పటాపంచఁగాఁగ బాఱంద్రోలెదంగాక !! నిరర్థకంబైనయిట్టి యమహాన్నపుంసక ద్వంద్వమ్మునకు శాస్త్రమార్గంబునం గూడ నిత్యత్వమును నెలకొలుపఁ జూచుచుండెడి ప్రస్తుతప్రకరణంబులో "దుర్యోధనార్జునులు శ్రీకృష్ణసహాయమును గోరివచ్చిరి" యిత్యాదిసార్థకప్రకరణవిరోధివాక్య భ్రంశంబులతో నిండిన యీవ్యాసమునకు మహామహోపాధ్యాయబిరుదాంకితులగు శాస్త్రులుగారేకర్తలనఁగా సంశయము వొడముచున్నది. లేనివంకలు దేఁ జూచువోఁదమలోనివంకలు వెల్లడుంగదా! ఏది యెట్లున్నను దదీయనామధేయ సువర్ణాంకితమై రూపధేయముగాంచిమిఱుమిట్లు గొల్పుచున్న యీవ్యాసంబుస్వయముగా సమాధానంబుచెప్పి గౌరవింపఁదగినదిగాని యన్యథా సేయుందగినదిగాదు. నేనును గాశీపుర నివాసులగు జాగదీశపండేజీవారికిఁ బ్రియశిష్యులును భాష్యాబ్ధిమథన సంగృహీత సుధీభావులును నస్మద్వంశముక్తామణులునునిర్ద్వంద్వులునైన బ్రహ్మశ్రీనరసింహ దీక్షితులవారి శిష్టాచారమార్గగతి విశిష్టచరణారవిందంబులయొద్ద శిక్షితుండనై యించుక శబ్దవిద్యాగంధంబూరుకొన్నవాఁడను గాని యూరకున్నవాఁడనుగాను "శ్లో॥ నిర్ద్వంద్వోహి మహాబాహో సుఖంబంధాత్ప్రముచ్యతే" అను గీతావాక్య ప్రకారమునసట్లు నిర్ద్వంద్వులైన గురులయొద్దఁ బాఠముపట్టిననే నారీతిని నిర్ద్వంద్వుఁడఁగా నేరకున్నను, నీప్రకృత ద్వంద్వముద్రోసి

రాజనిమైన నిర్ద్వంద్వుండ నయ్యెద. కావున సముద్ధతులయొక సమాధానంబు చెప్పందగిన సమరాంగణసార్థమూర్తిగారిని సామవచనంబులతో నించుకవడి నవరించి నేను స్వయముగానే సుశాంతిమతులగు శాస్త్రుల వారికి నభిముఖుండనై గౌరవపూర్వకముగా సమాధానసంధానము గావించి యీవ్యర్థద్వంద్వంబును దవ్వునకుఁ దలంగింతుంగాక అనుమానము లంత కాలయాసము కానీను. మా రాజకీయకలాశాల యందుఁ బరీక్షాచర్చ జరుగునట్టి సమయము సమీపించినందున నెల పుదివసములలోఁ బ్రత్యుత్తరంబు నిచ్చెద. స్త్రీవాచకశబ్దము గతించిన వ్యాసద్వయంబున మిన్న మన్నంటుటయె గాక మిన్నెయుసైత మంటి పూతంబైనది గాన దానిం గూర్చి యించుకంతయే చర్చింపఁ బడును. ప్రకృతంబగు స్త్రీవాచకశబ్దమంటిన మిన్నెయు నల్గురును నను కొనుచున్న మిన్నెయుగాదంట. మున్నెరుననర్థమెఱుంగని మిన్నెయంట. ఏమి! యీవిశ్వామిత్రార్థముల పంట. ఔరా! అద్భుతం బుద్భాతంబయ్యెడి ధర్మంబే వర్ధిల్లుగాత!

ఇట్లు విన్నవించు కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి
ప్రథమగీర్వాణపండితుఁడు
ఆర్ట్సుకాలేజి
రాజమహేంద్రవరము

18-4-1917 దేశమాత.

(బాల వ్యాకరణ కుత్సార్థ ప్రకాశిక)

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకట రామశాస్త్రి కృతము

ద్వంద్వోపశమనము

—*—

శ్లో॥ పండితాఖండలాంఖండ సమ్మోహామ్నాయవోపాదపి
ద్వంద్వోపశమనం కుర్వే సోహం సత్కర్మధారయః

శ్లో॥ మహామహోపాధ్యాయం స
త్కర్మధారయదూషణమ్
తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రి
బ్రహ్మశ్రీభూషణాబ్రువే.

ఓసుధీమణులారా!

1916 సం॥ రము ఆగస్టు నెల 2 తేదీగల దేశమాత పత్రిక యందు "ద్వితీయప్రత్యభియోగి" మను శీర్షికతో (సూ 39. తత్సమ) "అమహన్నపుంసకములకదంతములకు ము వర్ణకంబగు" నను బాలవ్యాకరణ సూత్రములోని "యమహన్నపుంసకములకు" అనెడి పదంబునఁ గర్మధారయసమాసవృత్తి యందలి యాంతరంగికార్థమును దుదాహరణ సమన్వయసహితంబుగా 'జాటించి యచ్చటి ద్వంద్వవృత్తి యందలి దుర్లలిత వృత్తిని నాయెడ నజమరలేవ వృత్తితో మెలఁగుచుండు సమరాంగణ పార్థమూర్తిగారు మహాభాష్యకైయట శేఖరవాక్యపదీయవైయాకరణభూషణసారాదిగ్రంథమ్ములు ప్రత్యక్షసాక్షులుగాగ బహిరంగము సేసి దానిని బహిష్కరింపఁగా. ద్వంద్వపక్షపాతులగు వజ్ఝలచిన సీతారామస్వామిశాస్త్రులవారి పక్షము పాతము నొందెనని

భీతిని సంభ్రమించి కేవలమును సత్రి పక్షపాతమ్మే లేకుండఁదలంచి విజయనగరనివాసులు బ్రహ్మశ్రీ మహామహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రులుగారు 1917 సం రము ఫిబ్రవరినెలలో వెలువడినవల సం ర భాద్రపదాశ్వయుజ మాసాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్త్రికలో "ద్వాద్వయుద్ధోపశమన" మను పేరంబరంగు నొకవ్యాసమును ద్వంద్వసాధకంబుగా నటించుచున్న దానిని లిఖించిరి యన్న సంగతి సందర్శించితిరి గదా. (2) కలియుంబడి కలహించువారలలో నోడిపోవుచున్న పక్షంబున "ఆపత్కాలేనాస్తి మర్యాదా" అను న్యాయంబు స్మృతినుంచి కనికరంబు గలిగి దయాళురగుసాధువులుతోడుపడుట నైసర్గికమయియున్నయది. అది యొక్కటియే కాక బ్రహ్మశ్రీ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రులుగారికిని ప్రవజ్ఘించిన సీతారామస్వామిశాస్త్రులు గారికిని నేకగ్రామేవాసిత్వమును నేకవిద్యాశాలాశాలిత్వమునులోనగు పరస్పర సాహాయ్యకారణంబులు గూడ సమగ్రమ్ముగా నిండియున్నవని వినియున్నాఁడ జగమ్మునందుఁ బెక్కుగు వీరివంటి మంచివైయాకరణులు సమంచితమైన సమవృత్తితో విచుచుండి యుదాసీనులైయున్నను బైనిం జెప్పిన కారణంబులు వీరిని బలాత్కరింపఁగాఁ బూర్వోక్త సూత్రమునందు సీతారామస్వామిశాస్త్రులవారి ద్వంద్వసమాసవిగ్రహంబును సాధించుటకు నెన్నెన్నియో క్రిందికి మీఁదికి సూత్రయుక్తులుపన్ని సుబ్బారాయశాస్త్రులుగారు రాటుపటుబోటుల నొగ్గిసామంత రాటుబోటులు గాఁగ సింగారించి నిలఁబెట్ట జూచిరి. కాని యవియన్నియు శాస్త్రీయములు గానందున నెన్నికకు రాక "కూల్యాభ్యస్స్వాహా" యను వేదశ్రుతి కేయాను కూల్యంపడియున్నవి. సుబ్బరాయశాస్త్రులుగారికి నిజంబుగా నిష్కృష్టమైన పాండిత్యమే కలిగియున్నది యుండదు. అయినను నోటిపలుకు పలుకుచున్న వృత్తి

కాపాత్రమునందు గట్టిరసము తెచ్చిపెట్టుజూచెడి రసనకింపునోటి పలుకులు నిత్తమువచ్చినట్టులు చిత్తజల్లులుగా జల్లినను నయ్యది చెల్లాచెదరగుంగాని న్యాయసిద్ధాంతసస్యాంకురు నెట్టులు ఫలితసస్యంబగును? అయ్యది యటుండనిండు. (3) ప్రస్తుతంబగు గర్మధారయమార్థమున వివరింపఁబడిన యీసూత్రార్థమునకును, క్రింది యుదాహరణములకును సమన్వయముగాదని ద్వంద్వవాదులు గభీరఘోషణములతో లోకులమనస్సులు వ్యాకులపెట్టుచుండిరి. గాన నట్టి సూత్రార్థమెట్టు లెన్నివిముఖములుగా సునాయాసమున సరియగునో యీప్రథమవ్యాసఘట్టమున విన్నవించి తర్వాతి వ్యాసఘట్టంబులందు ద్వంద్వమతఘట్టనమ్ము గావించెద. రాగద్వేషద్వంద్వాభిమానము మాని సత్కర్మధారయుండనౌ నే నెవ్వడైనను న్యాయంబగు వాచోయుక్తులు మీమనమున నాటునట్లు మనవిసేయుచుండంగాని నాసత్కర్మార్థమునకు విరుద్ధముగా “ఏవంహి దృశ్యతేలోకే, భిక్షుకోయం ద్వితీయాం భిక్షాం సమాసాద్య పూర్వాం నజహాతి సంచయాయైవ ప్రవర్తతే” యని యజహత్స్వార్థావృత్తి ప్రకరణమందలి సమర్థసూత్రస్థ భాష్యకారవచనరీతిని భిక్షావందనములు సేయుండని స్వాములవారితన మూనిబలాత్కరింపను జాండీ పర్యవసానమున ద్వంద్వవిసంవాదార్థమును గర్మధారయ సంవాదార్థమునుగ్ఘటించి గుప్తార్థపరికాశికావ్యాఖ్యానంబునం బ్రకటించువాఁడ సుధీమణులు సావధానస్వాంతులై వినంగ వేఁడుచున్నాఁడ.

(చదువరులకు విసువులేకుండ ఘట్టములుగా విభజించి ప్రకటించెద.).

(4) లోకములో—శ్రీరాముఁడు, శివుఁడు—ఇత్యాదిమహాద్వ

చకముల యందలి డువర్ణకంబు పుంలింగచిహ్నంబనియు, వృషభము, దనము—ఇత్యాద్యమహద్వాచకముల యందలి 'మువర్ణకమ్ము నపుంసకలింగచిహ్నంబనియు నెల్లరను నెఱింగినవిషయమేకదా! ఇట్లుండని పుడు ద్వంద్వవాదులు మోపిన పెద్దనేరమేమనఁగా—'ధనము, శబ్దములోని మువర్ణకంబు నపుంసలింగ చిహ్నంబనియు, 'వృషభము, శబ్దములోని మువర్ణకమ్ము పుంలింగచిహ్నమ్మనియు ననవలయునని గ్రంథకర్తను బలాత్కరించి దేశమంతటను నల్లరిసేయుచుండిరి. ఒకరూపుగల వస్తువునే రెండువిధంబులుగాఁ జెప్పుడని బలవంతము పెట్టినచో నెవ్వరొడంబడుదురు? ఒక్కరీతియేగల శృంగములు దీసికొనివచ్చి దానిని మహిషీశృంగమనియు (గేదెకొమ్ము) నంటలోనే గోశృంగమనియు (ఆవుకొమ్ము) ననుండని బలాత్కరించినచో బలాత్కర్తలకు శృంగభంగమ్మకాక చెవినిలుగట్టుకొని పోరినను లోకులామాట పాటింతురే? అట్లే 'ధనము,చోట నపుంసకలింగ చిహ్నంబని బోధింపఁబడిన మకారపుం గొమ్మును నంతలోనే వృషభముచోటఁ బుంలింగచిహ్నమ్మను మనినచో నగుబాట్లు రాకుండునే? కావుననే చిన్నపాఠశాలలలోసైతము వృషభము-కాకము-ఇత్యాది తిర్యగ్వాచకశబ్దములును శబ్దలక్షణాన్వయము (పదిగ్రాగు) వివరించునెడల "ధనము, వనము" శబ్దములువోలె నపుంసకములు గాఁదలంపఁబడుచున్నవి. ఈవిధమ్మున నమహత్తులు నపుంసకశబ్దములు కాకతీరదుగాన, నమహత్తులయిన నపుంసకములని కర్మధారయ సమాసమని గ్రంథకర్తచేత సూత్రము విసరింపఁబడినది.

[illegible]ృకము, బుకము, దైవము (భాగ్యము—నిఘం దైవం దిష్టంభాగధేయం భాగ్యం స్త్రీనియతిర్విధిః) సూత్రముక్రింద వ్రాయఁబడిన లక్ష్యము 'దైవము, గాని ప్రతివాదులన్నట్లు 'దైవతము, గాదు. మహద్వాచక 'దైవత, శబ్దమునకు మువర్ణకము, ఏసూత్రమునఁ గలుగునని శంకింతురేని వినుండు

(5) సూ ౬-౪-౧౭౪॥ 'దాండినాయనహాస్తి నాయనేతి' సూత్రస్థభాష్యంబున 'యథానపుంసకంలింగసర్వనామ'యని నపుంసకలింగము లింగములలో సర్వనామమని చెప్పఁబడినందునఁ లింగాది విభక్తులగు "ము" వర్ణకాదులు రానిచో లింగసర్వనామంబగు నపుంసకలింగపు 'ము', వర్ణకమే న్యాయంబున వచ్చును. కనుకనే "సామాన్యే నపుంసకమ్" అనువార్తికము న్యాయసిద్ధముగాని యపూర్వవిధి గాదని శేఖరాదివ్యాఖ్యలయందు వ్రాయంబడినది. దానంజేసియే (ఏకవర్ణవర్తిత్వాద్వాచః (వర్తినీత్వాత్, అనుటకు మాఱుగా) అనపరస్న న్నికర్షేతి సూత్రస్థభాష్యప్రయోగంబును, "సామాన్యే నపుంసకమాత్ స్త్రీప్రత్యయాభావః" అను తత్రత్యకైయట గ్రంథమును, [2] కారకవిభక్తేర్బలవత్త్వాత్ ద్వితీయా" "బలవతిత్వాత్" అనుటకు బదులుగా) అను శేఖర ప్రయోగము (3) "శరదః కృతార్థతా ('కృతార్థాతా, అనవలసియుండఁగా) ఇత్యాద కవిప్రయోగంబులును స్త్రీలింగరూపములకుఁ బ్రతినిధిగా నుంచబడిన నపుంసక రూపములతో సాధువులగుచున్నవి ఇంతియకాక, (4) 'శాంతోద్వేగస్తిమితనయనం దృష్టభక్తిర్భవాన్యా" అను మేఘసందేశశ్లోకముయొక్క వ్యాఖ్యయందును, (5) 'దృఢభక్తిరితి జ్యేష్ఠే, అను రఘువంశద్వాదశసర్గస్థ శ్లోకముయొక్క వ్యాఖ్యయందును "దృష్టం భక్తిః యస్యాః" దృఢం భక్తిః యస్యాః అను మల్లినాథసూరి ప్రదర్శితవిగ్రహంబులలో స్త్రీలింగభక్తి శబ్దమునకు సమన్వయములైన నపుంసకప్రత్యయాంత దృష్టదృఢశబ్దములు నంగతములగుచున్నవై యాసమాసంబులు సాధువులగు. ఇట్లే మిత్రిమ—(మహాద్వాచకమగుచో) ఇత్యాదిక్వాచిత్కరూపంబులందుం గూడ సూత్రమక్కఱలేకయే లింగసర్వనామంబగు నపుంసకలింగము, 'ము, విభక్తిన్యాయప్రాప్తంబగు.

(6) ద్వంద్వవాదులు పైసూత్రములో ద్వంద్వము రచియించి "అదంతనపుంసకములకు మువర్ణకమగు" నని విధి సూత్రము రచియించకున్నచో మీఁదమిక్కిలి గొప్పదోషములు సంభవించి యవిధిపడ వలసి వచ్చును అది యెట్టిదియనఁగా నాకర్ణింపుఁడు.

1 తీర్థంశాస్త్రా ధ్వరక్షేత్రోపాయో పాధ్యాయమంత్రిషు— అను నిఘంటువున నుపాధ్యాయాది మహదర్థముల యందును తీర్థ శబ్దము, నపుంసకముగానఁ బ్రతిభటుల మతమందును 'తీర్థుఁడు, నుటకు బదులుగాఁ దీర్థమనవలసివచ్చును.

3 మహామాత్రాః ప్రధానాని—అనునిఘంటువున మంత్రివాచకమై మహదర్థకమైన నపుంసకప్రధానశబ్దమున 'ప్రధానుఁడు ప్రధానులు' అని కావలసియుండఁగా 'దైవతము' అను నట్లు 'ప్రధానము' అనవలసి యుండును. ప్రధానశబ్దము మంత్రివాచకమైనపుడు పుంలింగముం గూడఁ గలదందురేని వైకల్పికముగాఁ బ్రధానమన్న రూపము తప్పక యవిధి నొంద వలసివచ్చును.

2 పరంధాముఁడు.. ఇత్యాదిరూపంబుల యెడంగూడ నవిధి సంభవించును. ఇంతియకాదు. అవధానంబుతో నవధరింపుఁడు. 1 అధికమయి పిత్రార్జితమాధనము — ఈవాక్యంబున విశేష్యమాధనము వోలె విశేషణములైన యధిక పిత్రార్జితశబ్దములు గూడ నపుంసకములై మువర్ణకముం బొందినట్లు—2 జగన్నాటక ప్రవర్తకుండైన దైవమే రక్షకుండు— అన్నవాక్యము నంగూడ నైనవిశేషణములు నపుంసకలింగములు గానజగన్నాటక ప్రవర్తకంబైన దైవమే రక్షకము—ఇత్యాది భ్రష్టప్రయోగంబులు తటస్థించును. 3 నా మిత్రము దయావంతుఁడు— అనుచోట "నామిత్రము దయావంతము." అని యిత్యాదు లనవ్యాప్తి

యోగమ్ములు ప్రవర్తిల్లు. మేముం గూడ నిట్టి ప్రయోగములయెడ లోకన్యాయమే యవలంబింతుమని ద్వంద్వవాదు లనంగూడదు. అట్లయినచో వీరివిధి యవిధియగును. మామతమునందు విధివాక్య మవసరములేకుండనే "న కేవలా ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యా, నాపి కేవలః ప్రత్యయః, అపదం న ప్రయుంజీత, అను శాస్త్రీయవచనంబునం గేవల ప్రకృతి ప్రయోగింపందగదు గాన నైవతాదిక్వాచిత్క శబ్దములయొద్ద వేఱొక విభక్తికిం బ్రాప్తిలేమిం జేసి లింగసర్వనామంబగు నపుంసకలింగపు 'ము" వర్ణకమే సునాయాసముగా న్యాయప్రాప్తంబై యవిధినొందవలసిన యవసరములేదు.

(7) ఇంకను ద్వంద్వవాదులు "అమహాత్ములైన నపుంసకము" లనంగా "ధనమ్, వనమ్"— ఇత్యాది నపుంసకములే యగుంగాని "వృక్షః, కాకః,— ఇత్యాది పుంలింగములు గూడం దెలుంగున నపుంసకము లేవిధిచే నగునందురో యవధరింపుడు. ఈసూత్రములోని యమహత్పదంబున యావదమహత్తుల నుద్దేశించి "అప్రాప్తే శాస్త్రమర్థవత్" అను మీమాంసాన్యాయంబునం బ్రాప్తాప్రాప్తపర్యాలోచన జేసినచో నపుంసకత్వ మీవిధియే విధించుచుండు. అందున వృక్షాదులు తెలుంగున నపుంసకములయ్యె. కనుకనే "సర్వాదీనితదంతానిచోక్తసర్వార్థ వాచకత్వ సమానాధికరణ సర్వనామపదవంతీతితత్రప్రాప్తాప్రాప్తవివేకన్యాయేన సర్వనామపదవత్త్వాంశే పవవిధిః; సర్వార్థవాచకత్వన్యల్లోకతః సిద్ధేః" అనునబహుప్రిహావితి సూత్రస్థశేఖరము సంగతమయ్యె. అట్లై ప్రాప్తించిన యమహాత్సంజ్ఞగల శబ్దముల ననువదించి నపుంసకత్వ మిచట విధింపంబడియె.

(8) ఒకవేళ సర్వాదీతి సూత్రమ్మున వ్యస్తపదమ్ములకు నుద్దేశ్య

విధేయభావమ్ము సంగతంబగు. ఇట సమాసస్థలంబుగాన నుద్దేశ్యవిధేయభావంబు పొసంగదందురేని యట్లనవలదు. "లోహితోష్ణీషాఋత్విజః ప్రచరంతి" అను సమాసస్థలంబున మీమాంసా బాలప్రకాశ మీమాంసాన్యాయప్రకాశాది గ్రంథములయందు నుష్ణీషముల ననువదించి లౌహిత్యము విధింపఁబడుచున్నది గాన నిచటం గూడ సమాసంబున నెల్లియమహాత్ముల ననువదించి నపుంసకత్వవిధి బోధించుచునే మువర్ణకమును విధించుట నిర్బాధంబు. కావుననే "యత్తునవృత్తావుద్దేశ్యవిధేయభావే నానన్వయాదాశీర్విషయేచ తథాఽన్వయాన్నసమాసఇతితన్న వృత్తావపిప్రాప్తత్వాదిపర్యాలోచనేన లోహితోష్ణీషేత్యాదౌతథాన్వయదర్శనాత్ భాష్యేతథాన్వయే వృత్తేరసాధుతయా అనుక్తేశ్చేతిసమాసవాదేమంజూషాయాంవిస్తరః" అను షష్ఠీకారక శేఖరమును 'లోహితోష్ణీషాఇత్యాదావితి" సోష్ణీషాఋత్విజః ప్రచరంతీతి వాక్యేనఉష్ణీషస్యప్రాప్తత్వాత్తదనువాదేన లౌహిత్యమాత్రస్య విధానాదితిభావః" అను తత్రత్యచంద్ర కలావ్యాఖ్యానంబును "యముద్దిశ్య ఆగమోవిహితః" అను పరిభాషేందుశేఖరస్థయదాగమపరిభాషయందలి గ్రంథమును "లోహితోష్ణీషాఋత్విజః ప్రచరం తీత్యాదౌప్రాప్తాప్రాప్తపర్యాలోచనాయాముష్ణీషాద్యుద్దేశ్యక లౌహిత్యాదివిధాయక పాశ్చాత్త్యబోధస్యాఖిలానుభవసిద్ధత్వాదిత్యన్యత్రవిస్తరః॥ అనెడి యత్రత్యవాక్యార్థచంద్రికయును సంగతంబు లగుచున్నయవి. అందున సమాసస్థలంబైనను నిట నమహాత్ములకు నపుంసకత్వవిధి నిరాతంకమ్ము. ము వర్ణకము నపుంసకలింగ విభక్తియగుటనివ్వాదమ్ము. కానదైవతాది క్వాచిత్కమహాన్నపుంసనములందు లింగసర్వనామనపుంసకలింగవిభక్తి మువర్ణక

ము న్యాయప్రాప్తంబుగాన "నుపలక్షణ" మని సూత్రము నొద్దనేల వ్రాయలేదన్న ద్వంద్వవాదుల శంకకుం గూడ నవకాశమయిన లేక సర్వమును సూత్రమందలి యథాస్థితిగ్రంథంబుగ రమణీయంబగు. (౧) ఇంతియుకాక కర్మధారయ సమాసము సేసి యీపదమహాత్ములయందు నపుంసకత్వము విధించుచు మువర్ణకము విధించుచున్నందున సమహాత్ములకు ము విభక్తి వచ్చినట్లే నపుంసకములకు మువర్ణకము వచ్చునని స్పష్టపడుచున్నది । ఈముఖచంద్రునికి (కర్మ-స) నాహ్లాదకత్వమమరెను" ఈవాక్యమున ముఖమునఁ జంద్రత్వము విధించుచు నాహ్లాదకత్వము విధించుచున్నందున నాహ్లాదకత్వమున్నది యని యూహించి చంద్రునికి వైసర్గికమైన యాహ్లాదకత్వము లేదని యెవ్వరు నూహింపరు. (౨) "ఈకన్యకారత్నమునకుఁ గాంతి పుంజమలరెను" — ఈవాక్యమునఁ గన్యకయందు రత్నత్వ మతిదేశించి (ఆరోపించి) కాంతిపుంజమును విధింపఁగా గన్యకకుఁ గాంతిపుంజమున్నదనియు రత్నమునకు లేదనియు నెవ్వరందురు? (3) ఈశాస్త్రివర్యనారదునకుఁ గలహాశనత్వమెసంగెను"—ఇట్టివాక్యమున శాస్త్రివర్యునియందు నారదత్వము విధింపఁగా శాస్త్రివారికిఁ గలహాశనత్వ ముండినదని యూహించి నారదునికలహాశనత్వమునకు మొదటికే మోసమువచ్చునని కొందురే? అనుకొనరు. అట్లే "యమహాన్నపుంసకములకు మువర్ణకము" నన్న వాక్యమున సమహాత్ములకే మువర్ణకమువచ్చి కేవలనపుంసకములకు రాదని యెట్టికుశాగ్రీయబుద్ధి కోవిదుండును గలలోనైనను దలంపఁడు. కాన, మిత్రము (మహాత్ము) దైవతము—ఇత్యాది మహాన్నపుంసకములన్నియు నీసూత్రముచేతనే నిరాకారకముగ సాధువులగు అనవా, ద్వంద్వవాదులుచ్ఛృంఖలత్వప్రకర్షముతో నీసూత్రమున సమహాన్నపుంసకములకు మువర్ణకంబు గాకుండ సుగ్రీవాజ్ఞ వేసినచో నీసూత్ర

మక్క—అనేకయే దైవతము-ఇత్యాదిమహాస్నపునకములకు సువర్ణకము పైనింజూపిన న్యాయమునకును రాకతీరదు. ద్వంద్వముసేసి సాపొత్తు విధివాక్యము సేయరాదా? యనవలదు పైనింజెప్పిన రీతిని మిత్రము సౌమ్యుఁడు—అనుటకు బదులుగా మిత్రముసౌమ్యము, ఇత్యాద్యపస వ్యప్రయోగంబులు సంభవించెడి కాన సూత్రమునఁ గర్మధారయార్థము శాస్త్రమార్గమున సుకరమును లక్ష్యానుకూలమును నయి యున్నది. ద్వంద్వమన్ననో! యశాస్త్రీయముఁ క్లేశావహమును లక్ష్యప్రతికూలమును నగుచున్నది. కాన ద్వంద్వ మపార్థకము. పార్థమూర్తిగారి యుపలక్షణపద్ధతియును శాస్త్రీయమని స్థిరపఱుపఁబోవు చున్నాఁడను.

ఇఁకను మహామహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రులు గారు నిర్ణయించిన ద్వంద్వసమాసార్థసిద్ధాంతమున “చార్థేద్వంద్వః” గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య ఆద్యంతౌటకితౌ” ఇత్యాద్యనేక సూత్రముల భాష్యము పూర్వపక్షీకృతమ్మగుం గాన నయ్యది యశాస్త్రీయమని కరతలామలకముగాఁ దర్వాతివ్యాసఘట్టములనుఁ గనంబడెదంగాక ఓసుధీమణులారా. మాకాలేజి యేప్రిలు ఈయయిదవతేదినిమూయుంబదు. గతించిన (21) వ తేదీగల దేశమాతలోఁ బ్రకటించి మనవి చేసినరీతిని మీమనమ్ములు తృప్తినొందింపఁ బిదప నావకాశమున్నని యనంతరగ్రంథము ప్రకటించెద

ఇది 1 వ్యాసఘట్టము

ఇట్లు సుధీమణివిధేయుఁడు

కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి

(సశేషము)

1917 సం ఏప్రిల్ నెల 18 వ తేదీ

(ఈనెల 4 తేది పత్రికశేషము)

ద్వితీయవ్యాసఘట్టము.

[ద్వంద్వవిగ్రహనిగ్రహము]

శ్లో॥ పండితాఖండలాఖండ
సమ్మోదామృతదోహదం।
ద్వంద్వోపశమనం కుర్వే
సోఽహం సత్కర్మధారయః

ఆ. గీ. గౌరవశ్రీః కల్లూర్యన్వయవేంకటరామశాస్త్రి
హంతు గదేయమె తాతాసుబ్బారాయా
ఖ్యశాస్త్రిపరనామ మహామహోపాధ్యాయమ్॥

ద్వంద్వము లుపహరించుకొన్న ప్రకృతసూత్రీయార్థవివరణ వాక్యము ద్వంద్వవిగ్రహముపోలిక కైనను బనికివచ్చునా! రాదా. యనునంశ మీఘట్టంబున విమర్శింపబడును
ఓసుధీమణులారా!

"అదంతములగు సమహత్తులకును నపుంసకలింగశబ్దములకును మువర్ణకమగు ననియర్థము"—అనిసీతారామశాస్త్రులుగారు (తత్స39) సూత్రార్థమును వివరించిరి యని ది 2-8-1916 సం॥రము దేశమాత పత్రికలోఁ బార్థమూర్తిగారు వ్రాసి యీవివరణవాక్యము సముచ్చయార్థముఁ దెల్పుచున్నదియనియు "గౌణ్యాసంభవాత్ (అ౨పా3సూ3) అనుసూత్రమును వివరించుతఱిని "నహ్యాకాశస్యోత్పత్తిస్సంభావయితుం శక్యా శ్రీమత్కణభుగభిప్రాయానుసారిషు జీవత్సు" అనిశంకరభాష్యము నన్నట్లే వైయాకరణులు జీవించియుండ సముచ్చయార్థమున ద్వంద్వము సాధించుటదుర్లభమ్మనియుఁ బల్కిరి. పార్థమూర్తిగారి యట్టియభిప్రాయము తోడనే నేను నేకీభవించెద. ఈయభిప్రాయమునకు వ్యతిరేకముగా ద్వంద్వవిగ్రహమందలి మొల్లపదార్థములను చ శబ్దార్థముతో నన్వయింపుట విధియాటంజేసి వైసూత్రీయవివరణ వాక్యమందు గీర్వాణభాషలోని చ శబ్దమునకు ప్రతినిధిగానుండి దనర్థమ్గొను నను, శబ్దమువరుసగా సమహత్తదనుకొనుదనును నపుంసకలింగశబ్దము తుదనును నున్నందుననిదియే యితరేతరయోగార్థకద్వంద్వవివరణవాక్య

పానుటకు నెంతమాత్రమును బ్రతిబంధములేదని బ్ర సుబ్బారాయశాస్త్రి లుగారు ప్రబలముగాఁ బ్రతిజ్ఞ సేయుచుండిరి. నేను మాత్రము "చ" శబ్దార్థకమైన పూర్వోక్త వాక్యములోని "ను" శబ్దద్వంద్వము వట్టివిగ్రహపుష్టికే పనికి వచ్చుంగాని ద్వంద్వవిగ్రహపుష్టికి నెంతమాత్రమును బనికిరాదని నిశ్చయించెద. 'చ' శబ్దార్థకమైన 'ను' శబ్దము లున్నంతమాత్రముననే ద్వంద్వవిగ్రహమైనయెడ తెలుంగుభాషలోని 'ను' శబ్దముల యర్థము దెల్పు ననేక 'చ' శబ్దములుగల విగ్రహమ్ములన్నియు ద్వంద్వవిగ్రహములే కాఁదగియుండుఁగదా! అట్లు ద్వంద్వవిగ్రహపుష్టికిఁ 'చ' శబ్దపుష్టియే గొప్పయాధారము గాన నీలంచ తత్ ఉత్పలంచ — "నీలోత్పలమ్ అనిన కర్మధారయ విగ్రహము లోని 'చ' శబ్దమ్ములు చూచి తనకు సముదాయపదార్థము ప్రధానముగా నున్నదని మురియుచు నికను ద్వంద్వవృత్తి కర్మధారయవృత్తితో విగ్రహమ్మునకు వెనుదీయక డీకొనియెడిని. కాని విగ్రహమ్మునఁ 'చ' శబ్దనానాత్వమున్నంతనే ద్వంద్వమ్మగా నేరదు. [2] భాష్యకారులును "చార్థే ద్వంద్వః" అను సూత్రమును నివర్తించుకతని నీ "చార్థ" ద్వంద్వము కర్మధారయమ్ముతోఁ గలియంబడు ననియాదికాలమందే యాలోచించి ద్వంద్వమ్మును విమర్శించి "కర్మధారయవృత్తికి నీవెల్లప్పుడును శేషంబవే కాన నట్టి తత్పురుషవృత్తికి నడ్డావెడ్డి గనడ్డపడకుమని తగవుదీర్చి ద్వంద్వమ్మును దవ్వనకుంగెంటిరి. కాఁబట్టి కర్మధారయమ్మునకుఁ గర్మనిర్వహణ శక్తియేమాత్రమైనను నుండినచో ద్వంద్వమ్మును దలంగింపవలయుననియే పతంజలి భగవానులు దీనిని శేషముగాఁ జూచిరిగాని యంతకంటె విశేషముగాఁ జూడరైరి. అటులుండఁ బ్రకృతసూత్రమ్మున (39) ఝుడితిస్ఫురణంబు గలిగి యంతరంగములోనిదైన కర్మధారయమ్మును బహిరంగమా ద్వంద్వవృత్తి జంకక యెట్లు దారసిల్లం జాలెడిని ద్వంద్వనామంబు మతమ్మునననేక 'చ' శబ్దములున్నంత మాత్రముననే ద్వంద్వవిగ్రహమైనయెడ అమహాంతిచన పుంసకానిచ (అమహాన్నపుంసకాః) అనునట్టి మానసకర్మధారయ విగ్రహమందును ననేక 'చ' శబ్దములున్నందున నిట్టివృత్తికో యింత మేం విరోధింపవలెనో తెలియకున్నది. అమహవిగ్రహమందలి 'చ'

శబ్దనానాత్వము నేకాక యర్థసందర్భముం గూడఁ బరిశీలించి విగ్రహాభే
దంబు నెన్నవలయునని స్పష్టపడుచున్నయది. ఒక్కవిశేషము గలదు.
వ్యాకరణశాస్త్రీయ తత్త్వమ్మాలోచింపఁగా ద్వంద్వవిగ్రహవాక్యము
ప్రథమా విభక్త్యంతములలోనే యుండవలయుం గాని యన్యథా యుం
డఁదగదు. (3) ప్రకృతమున ద్వంద్వాదుల విగ్రహవాక్యము "అమహత్తు
లకును నపుంసకలింగ శబ్దములకును" అని షష్ఠీవిభక్త్యంతములతో నమ
రియున్నది కాన నియ్యది యితరేతర యోగార్థమును బోధింపనేరక
సముచ్చయార్థమునే చాటుచుండెను కారణమ్ము నాకర్ణింపఁగోరెద.
వ్యాకరణశాస్త్రమందు సాంకేతికములైన కర్మ, కరణాదిపదార్థములకుఁ
గారకములని సామాన్య నామము గలదు. కారకమనఁగాఁ గ్రియతో న
న్వయించునది యనియు, లేక "కారకత్వం క్రియాజనకత్వం భాష్యేక
రోతి క్రియాం నిర్వర్తయతీతి వ్యుత్పత్తిదర్శనాత్ అతఏవ షష్ఠ్యాం క్రియా
యామేవాన్వయః" అను శాస్త్రమర్యాదం జేసి, క్రియను నెఱవేర్చునది
యనియు వ్యుత్పత్త్యర్థము. 'లోకములో సర్వవాక్యమ్మును గ్రియతో స
మాప్తిం జెందెడుంగదా! కావునఁ గ్రియ ప్రధానమని యెన్నందగినది.
క్రియలేని వాక్యము విక్రియనొందిన వ్యర్థమ్మగు. దానం జేసియే "క్రియలే
నిమాట యేమి ప్రయోజనము? ఇత్యాదికముగా లోకోక్తి గలుగుచున్న
ది అట్టి ప్రధానమయిన క్రియచే నాకాంక్షింపంబడి దానితో నన్వయిం
చుంగావునఁ గర్మకరణాదిక కారకంబులకుఁ గ్రియతోడి సంబంధము బ
లిష్ఠమ్మగు "రాముఁడు గురునినుతించె"—ఈ వాక్యమున "నుతించె"
అనఁగా నెవ్వరిని నుతించె, ననియాకాంక్షగలిగి 'గురుని, అన్న కర్మప
దార్థమును సమర్పించుటతోడనే యాకాంక్ష (ప్రశ్నము) యస్తమించె,
"రాముం డొక్క బాణమ్మున వాలినిగూలించె"—ఈ వాక్యమున, కూ
లించె, ననఁగా నెవ్వరిని, దేనితోడ, ననియాకాంక్ష జనియించి "వాలి
ని బాణమున, నని సమాధానము సంధించుటతోడనే యాకాంక్ష సమా
ప్తిం జెందె ఇట్లే, సంప్రదానాదికారకము లన్నియుఁ బ్రధానమైన క్రి
య నెఱవేఱునట్లు సాధనమ్ములగుచు దానితో నన్వయించుటం జేసి కా
రకములను నన్వర్థనామమ్మునకు నర్హంబులయ్యె (4) ప్రకృతమ్మున
నిట్టి క్రియాకారకమ్ములకుంగల పరస్పర సంబంధమే సామర్థ్యమనంబడు.

"అమహాత్ములకును నపుంసకలింగ శబ్దములకును మువర్ణకము" నన్న యీద్వంద్వవాదుల ప్రస్తుతవాక్యమందును బూర్వోక్త శాస్త్రమర్యాదం జేసి షష్ఠ్యంతములు రెండింటికిని గ్రియయగు 'నగు' ధాతువుతోడి సంబంధము ప్రధానముగాని 'ను' శబ్దార్థముతోడఁ బ్రధానసంబంధము లేదు. అనఁగా 'ను' శబ్దార్థము ప్రధానముగా నుండియమహాత్ములనునపుంసకములను మేళగింప నేరదు. గాన ద్వంద్వసమాసము రానేరదు. కనుకనే "అతఏవైత దర్థకచతుర్థ్యాద్యంతేన సుఖహితాదభిర్నసమాసః॥ ఉభయోరపిక్రియాన్వయేన పరస్పరమసామర్థ్యాత్।అతఏవ హితేనచతుర్థీసమాసవిధానేతద్యోగే చతుర్థీజ్ఞాపకమిత్యాకరోక్తం సంగచ్ఛతే॥ అను షష్ఠీకారక శేఖరగ్రంథము సంగతమ్మగు. (అనఁగా "దేవదత్తస్య సుఖంభూయాత్" ఇత్యాదివాక్యములయందు షష్ఠ్యంత దేవదత్త శబ్దార్థమునకును బ్రథమాంతసుఖ శబ్దార్థమునకును 'భూయాత్, అనుక్రియతోడనే సామర్థ్యసంబంధముండి యన్యోన్య సామర్థ్యము లేనందున దేవదత్తసుఖశబ్దములకు సమాసము రాదనిపూర్వోక్త శేఖరతాత్పర్యము.) ఇంతియకాక "కారకాణాం క్రియాసమర్థత్వాత్। కారకాణాంక్రియయా సామర్థ్యమస్తి।నతేషా మన్యోన్యమ్ తద్యథా, నిశ్రయణ్యాద్వాభ్యాం కాష్ఠాభ్యాం సామర్థ్యమ్. నతేషామన్యోన్యమ్" అనుచునిచ్చెనమెట్లకు నుభయపార్శ్వములయందలి కఱ్ఱలతోడనే సాక్షాత్సంబంధముండి తమలోఁదమకునట్టి సంబంధము లేనట్టులు కారకంబులకుఁ గ్రియతోడనే సామర్థ్యసంబంధముండుగాని యట్టిసంబంధము తమలోఁ దమకు లేదనెడి "యస్నేనే" త్యాది సూత్రస్థ భాష్యమ్మును సంగతమ్మగు. (5) అందు నద్వంద్వవాదుల వివరణ వాక్యములోని యమహాన్నపుంసకషష్ఠ్యంతములకు 'నగు' క్రియతోడనే సంబంధము గలిగి పరస్పర సామర్థ్యము లేనందున నియ్యది షష్ఠీవిగ్రహాపుష్టికేపనికి వచ్చుంగాని ద్వంద్వవిగ్రహపుష్టికి నెంతమాత్రమును నుపయోగింపఁజాలదు. వేయేల! ఈశ్వరంచ గురుంచభజస్వ—అనునది యితరేతరయోగార్థ బోధకము" అనియితరేతర యోగార్థకముగా నుదాహరింపంబడిన యీశాస్త్రులవారి వాక్యమును శాస్త్రీయముగా నేరదు, పైవాక్యమునందునీశ్వరుండును, గురుండును గర్మకారమ్ములై సందనఁ దద్వాచకమ్ములు వేర్వేఱుగ ద్వితీయాంత

ములైయున్నయవి కర్మకారకమ్మును రెండింటికిని "కారకాణాం క్రియా సమర్థత్వాత్ అనుపూర్వోక్త భాష్యోక్తిం జేసి భజనక్రియతో నన్వయం బు చెప్పకతీరదు. అందు ననుపసర్జనస్థానసము చ్చయార్థమునకు విశేష్యభూతములై యీశ్వరపదార్థమును గురుపదార్థమును భజనక్రియతోఁ బ్రత్యేక ప్రత్యేకముగా నన్వయించుట విధియౌటం జేసి చార్థమ్మునకుఁ బ్రాధాన్యములేని యీవాక్యమ్మును నితరేతర యోగార్థ బోధకమ్మౌనమాత్రమునుగా నేరదు ఇత్యాది యితరేతర యోగార్థ బోధకమ్మైనచో నిత్తఱి "చార్థేద్వం ద్వః" అను సూత్రమునఁ బ్రధానమైన చార్థముతోఁ గర్మకారకమ్ములో నీశ్వరగురుపదార్థములు విశేషణముగా నన్వయింపవలయు. అట్లయ్యె నేని సమర్థమ్మయిన సాధ్యసాధన సంబంధమ్ము నశించిపోయి భాష్యవ చనమునకు వైయర్థ్యంబు వాటిల్లు (6) మఱియు ద్వంద్వవాదులయాక్షేప ణాభాసంబు గలదు. "యదగ్నయేచ ప్రజాపతయేచసాయంజుహోతి" యనెడి యీవాక్యములో ననేకచశబ్దములున్నందున నిత్యాది సముచ్చ యోదాహరణముగాక యితరేతరయోగోదాహరణ వాక్యమ్మని శే ఖరకారుని తాత్పర్యమైనట్లంగీకరింపకతప్పదనియు, "చశబ్ద శ్రవణాత్ప రస్పరసాపేక్షస్యైనపదద్వయస్యాఖ్యాతాన్వయాన్న వాక్యభేదః" అను మిమాంసాన్యాయ ప్రకాశగ్రంథమ్మున నగ్నిప్రజాపతి పదార్థములనేకచ శబ్దార్థసమన్వయమ్మునఁ బరస్పరసాపేక్షత గలిగియే వాక్యభేదములే కుండ దివాంతముతో నన్వయించునని చెప్పఁబడినందున నీవాక్యము స ముచ్చయోదాహరణ మనుటకు నెంతమాత్రమును నవకాశములేద యు, నిట్టియితరేతర యోగోదాహరణ వాక్యమునుదాహరించెడి శేఖ రకారుని మతిమాంద్యే యగ్నీషోమాది దేవతలవలె సాహిత్యములేక యే యగ్ని ప్రజాపతిదేవతలు ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా హోమద్రవ్యోద్దిష్టములు నట్లు స్పష్టమగుచున్నందున ద్వంద్వఘటక పదార్థములకు నవి నాభావముండకతీరదని వాదించుపార్థమూర్తిగారికీయుదాహరించుకొన్న శేఖరగ్రంథము మిక్కిలి స్వవాదభంజకమనియు,. శాస్త్రులవారు సెల విచ్చుచుండెదరు.

(7) శాస్త్రీయదృష్టిని నాలోచించినచో "యదగ్నయేచ ప్రజా

పతయేచే"తి శ్రుతివాక్యమ్ము ద్వంద్వ వాదంబునకు మిక్కిలి భంజకమును పార్థమూర్తిగారి వాదంబునకు మిక్కిలిరంజకమును నయి యుల్లసిల్లెడి. అయ్యది యెట్టులనంగా నాకర్ణింపుఁడు.... యదగ్నయేచ ప్రజాపతయేచే"తి పూర్వోక్త శ్రుతివాక్యములో చశబ్దములనేకములుగా నున్నంతమాత్రమున శేఖరకారుని మతమందు నయ్యది యితరేతర యోగ ద్వంద్వోదాహరణవాక్యమ్ము కాకతీరదని సాహసించి చెప్పటకు నెంతమాత్రమును నవకాశములేదు ద్వంద్వః ప్రథమాంతానామేవ నపరిసిష్ఠిత విభక్త్యంతానామ్ చైత్రేణమైత్రేణచకృతమితివాక్యే ఆవయం కర్తృత్వస్యైవప్రతీతేః చైత్రమైత్రాభ్యాం కృతమితిసమాసే సముదాయకర్తృత్వస్యైవప్రతీతేః తస్యవాక్యస్య సమాస సమానార్థకత్వా భావేనతస్యతద్వాక్యత్వాభావాత్ అనిలిఖించి ప్రథమావిభక్త్యంతములతో ద్వంద్వమ్ము నొసరించినచో సమాసవిగ్రహ వాక్యములు సమానార్థకములు గానేరవనియు నిత్యాదికమైన శేఖరకారతాత్పర్యము పార్థమూర్తిగారు (2-8-16) దేశమాతపత్రికలోఁ బ్రకటించియుండిరి ప్రథమాంతములతో నేద్వంద్వవిగ్రహము సేయవలయుననుటకుఁ గారణము తరువాత ఘట్టంబునందు వ్రాయఁబడును ఇట్లు ప్రథమాంతములతోడనే ద్వంద్వసమాసమ్మొనరింపవలయునని శేఖరకారుం డుద్ఘోషించుచుండఁగా జతుర్థీవిభక్త్యంతములతోనున్న యదగ్నయేచప్రజా పతయేచేతి శ్రుతివాక్యమ్మతని మతమందు నితరేతరయోగ ద్వంద్వవివరణ వాక్యంబనక దీరదనియెట్లు వాకొనఁదరంబయ్యెడు యదగ్నయేచ ప్రజాపతయేచ సాయంజుహోతియనునట్టి యీవాక్యమందును కారకాణాం క్రియాసమర్థత్వాత్ అను భాష్యోక్తింజేసి క్రియాకారక సబంధ మంతరంగము గావునఁ జతుర్థీకారములైన యగ్నిప్రజాపతు లిద్దఱును బ్రత్యేక బ్రత్యేకముగా జుహోతియను క్రియతో నన్వయింతురుగాని చశబ్దార్థమును బ్రధానముగాఁ జేసికొని యట్టియర్థముతో నన్వయింపరు.

(8) మీమాంసాన్యాయప్రకాశమునందు బ్రస్తుతమైన "యదగ్నయేచే" తిసూత్రార్థ మిట్టు విమర్శింపబడియె. అవధానముతో నవధరింపుఁడు.

(1) "అగ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిస్స్వాహా" యను మంత్రవర్ణముచేతనే శ్లో॥ తద్ధితేన చతుర్థ్యావామంత్రవర్ణేన వాపునః దేవతాయావిధిస్తత్ర దుర్బలంతు పరంపరమ్ అనుశాస్త్రమ్మున విహితమ్మయిన యగ్నిదైవతపదార్థమును ననువదించుచు యదగ్నయే చప్రజాపతయేచే తిశ్రుతివాక్యమొక్క ప్రజాపతిదేవతనే విధించుచున్నది, యని సిద్ధాంతపక్షము. ఈ పక్షమ్మున ననూదితుండగు నగ్నియొక్క సముచ్చయముతోఁ బ్రజాపతియొక్కండే విధింపఁబడుచున్నందున నీవేదశ్రుతియందు వాక్యభేదము లేకయే యర్థసమన్వయంబయ్యెడి. (2) "యదగ్నయేచ"తివాక్యమే యగ్నిప్రజాపతుల నుభయులను విధించుంగావున నగ్నియనూదితుండగు గాఁడని వేఱొకపక్షమ్మున వాటిల్లు. ఈపక్షంబున నగ్నిప్రజాపతు లిద్దఱు నీశ్రుతిచేత విధేయులే కావున "శ్లో॥ అనేకపదసంబద్ధం। యద్యేకమపి కారకమ్। తథాపి తదనావృత్తైః ప్రత్యాయైర్నవిధీయతే" యనుశాస్త్రంబున "అగ్నయే జుహోతి. ప్రజాపతయే జుహోతి" యని వాక్యద్వయమ్ము రచింపక తీరదు. ఇట్లు మీమాంసా న్యాయప్రకాశమున నీశ్రుత్యర్థము నిర్ణయింపఁబడినది. ఈరీతిని దేవతాద్వయవిధానపక్షమ్మున (౧) "అగ్నయేజుహోతి (౨) ప్రజాపతయేజుహోతి" అని రెండువాక్యమ్ములు రచింపకతీరదు గాన జుహోతిక్రియతోడనే సామర్థ్యసంబంధము గలిగి తమలోఁ దమకు నిసుమంతైనను నట్టిసంబంధము లేక ప్రత్యేక ప్రత్యేకాహుతులు గొనియెడి యగ్నిప్రజాపతిదేవతలకు, వాక్యములోని చకారద్వయమ్మును జూచినంతమాత్రముననె యితరేతరయోగోదాహరణముగాఁగ శేఖరకారమతమందంగీకరింపక తీరదని ద్వంద్వవాదు లెట్లు బలాత్కరించెదరో! మఱియు వింతగా నున్నయది యందున "యదగ్నయేచ ప్రజాపతయేచే"తి వాక్యమితరేతరయోగోదాహరణముగా నెన్నంబడును స్మరించుటకునైన వలను పడదు. కనుకనే "అతశ్చకారస్సముచ్చయం ప్రాప్త్యాత్యే సమాప్తికే యేనప్రధానస్యైకస్య విధానాన్న వాక్యభేదోభవేత్ కింతు కారకద్వయోపసర్జనత్వే నైవసతంబ్రూతే। సముచ్చితే అగ్నిప్రజాపతీ ఇతిప్రధానద్వయవిధానేచ వాక్యభేదస్స్యాదేవ"—అని మీమాంసా న్యాయప్ర

కాశమందు "యదగ్నయేచే"తి వాక్యమందలి చశబ్దములకు సముచ్చయార్థమే వివరింపఁబడినదిగాని యితరేతర యోగార్థ మెన్నఁబడలేదు. వాక్యభేదమును దేవతాద్వయవిధిపక్షమున రచింపక తీరదని నిశ్చయింపఁబడినది. ఇట్టిది వీరికి నిదర్శనంబు.

(౪) ఇట్లు "యదగ్నయేచప్రజాపతయేచ" అను వాక్యములోని చ, శబ్దములకు సముచ్చయార్థమేకాని యితరేతరయోగార్థముగా నందున నితరేతరయోగోదాహరణ వాక్యముగా నిర్వర్తిల్లుటకు మీమాంసామతమందుఁ గాని శేఖరకారాదివైయాకరణమతమందుఁ గాని యెన్నండును దీనికి ప్రసక్తిలేదని సిద్ధాంతమగుచున్నది. "యదగ్నయే" చేతిశ్రుతివాక్యము బిరుదాంకితులగు పండితుల నాశ్రయించినను, దనకు నేవిధమైన యుచ్చార్థములేక సముచ్చయార్థమే నిశ్చితమై, తనకు నేవిధమైన యితరేతరయోగార్థము లేక యనితరసాధారణ దుర్యోగార్థమే నిశ్చితమై యేకవాక్యత లేనందున రెండుచెక్కలుగా వ్రక్కలింపఁబడునట్టి శోచనీయావస్థ తటస్థించుచుండఁగా, నట్టివేదీయ శ్రుతిని నిదర్శనంబుగా నెన్నుకొని శరణుచొచ్చినచోఁ దనకు నేమో! గతులు గలుగునని పేరాసపడిన ద్వంద్వవాదుల యీసూత్రీయార్థ వివ-వరణవాక్యగతి యేమికానున్నదో సుధీమణులే శోధింతురుగాక! ద్వంద్వవాదుల పరిష్కృతసూత్రార్థవివరణవాక్యమునకు శాస్త్రమ్మున రెండు వ్రక్కలై రూపుచెడిన యీవేదవికారోక్తి శరణంబుగాఁ జాలదుగావున "మహాగజాః పలాయంతే మశకానాంతుకాగతిః" అనిన యీనిర్వేదకారిలోకోక్తియే శరణంబయ్యెడు గావున! కాఁబట్టి "అమహత్తులకును నపుంసక లింగశబ్దములకును" అనిన యీద్వంద్వవిగ్రహభ్రష్టవాక్యమ్ము విజయనగరమునుండి విజయముసేసి యెంతో విగ్రహించుచున్నను శాస్త్రంబున వేఱే యుచ్చార్థములేక సముచ్చయార్థమే దీనికిదిట్టవ్రాఁతయై తప్పనందున వైయాకరణులు జీవించియుండ సముచ్చయార్థమందు ద్వంద్వంబు దుర్లభంబని ద్వంద్వవిగ్రహమును నిగ్రహించిన పార్థమూర్తిగారి వాక్యము సార్థకమయ్యెడు మనుచు శ్లాఘించెదరుగాక!

ఇది 2వ, వ్యాసఘట్టము.

ఇట్లు సుధీమణివిధేయుఁడు,

(సశేషము)

కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి.

—• ద్వం ద్వో ప శ మ న ము. •—

——;c:——

25-4-1917. దేశమాత.

తృతీయవ్యాసఘట్టము.

(ద్వంద్వార్థవివరణము.)

శ్లో॥ పండితాఖండలాఖండ । సమ్మోదామృతదోహదమ్
ద్వంద్వోపశమనంకుర్వే । సోహంసత్కర్మధారయః

ఆ గీ॥ గౌరవధీః కల్లూర్య । స్వయవేంకటరామశాస్త్ర్య
హంతుగదేయమ్ తాతాసుబ్బారాయా । ఖ్యశాస్త్రి
వరమభి మహామహోపాధ్యాయమ్

(బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక.)

ఇతరేతరయోగ ద్వంద్వమనియు, సమాహారద్వంద్వమనియు నిట్టినామముల యన్వర్థతచేతనే యీసమాసములయందుఁ బదార్థముల కూడిక ప్రధానమయియుండునని లేటతెల్లమగుచుండఁగా బ్ర॥ తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రిగారు ద్వంద్వమునకు నట్టిసముదాయార్థములేదని యు ద్వం ద్వ ము లో ని వ స్తు వు లు వా క్యా ర్థ ము లో మాత్రమే బద్ధికిఁ దోఁచుననియు, మిక్కిలి వింతయైన యర్థమ్మును సమర్థించి లోకులచిత్తమ్ములు సంశయ డోలాక్రీడాయత్తమ్ములుగ జేయుచున్నందున దీని వాస్తవార్థము స్వప్రమాణముగా మొదటఁ గొంతచర్చించి చూపంబడు. అ౨. పా౨. సూ. ౨౯. "చార్థేద్వంద్వః అనేకంసుబంతం చార్థేవర్తమానంవా సమస్యతేసద్వంద్వః" అనఁగా ననేకపదమ్ములు చ శబ్దార్థమున నమరుచు వికల్పమ్మున సమసించు

ఇత్యాది ద్వంద్వంబనఁబడెడి. ని॥ చాన్వాచయసమాహారేతరేతరస ముచ్చయే। యనునమర నిఘంటున నవ్యయమైన చ శబ్దమునకు (1) అన్వాచయము (2) సమాహారము (3) ఇతరేతరయోగము (4) సముచ్చయము — అని నాలుగర్థమ్ములు గలవు.

(1) ఈశ్వరుం డుపాధ్యాయుండును సేవింపఁబడవలయు.— ఈ వాక్యమ్మునఁ జశబ్దపర్యాయ 'ను' శబ్దార్థసంబంధ మొకరికే యుండఁగాఁ దమలోఁ దమరు మిళితులుగాకుండ నీశ్వరుండు, నుపాధ్యాయుండును వేఱువేఱుగా సేవాక్రియతో నన్వయించుచున్నందున నిట్టి సముచ్చయార్థమున ద్వంద్వము రానేరదు.

(2) భిక్షుంగూర్చి తిరుగుము; గోవునుందీసికొనిరమ్ము;—ఇచట భిక్షాటన మవశ్యము నెఱవేర్పఁదగినది గాన ప్రధానము; ఆవుగనంబడినయెడఁ దోలుకొనిరమ్ము. లేనియెడఁ బ్రయత్నమునఁ బోవలదని భావము గనుక నిట్టి ప్రధానాప్రధాన క్రియాస్థలంబునఁ జెప్పందగిన యన్వాచయార్థమందును. ద్వంద్వముగలుగనేరదు. (3) చైత్రమైత్రులు రూప్యసహస్రమిమ్మవలయు ఇటఁ జైత్రమైత్రు లొండొరులు గలిసియే (ఇతరేతరయోగమున) సహస్రము రూప్యము లీవలయునని యర్థ కును పరస్పరసాపేక్షత తోఁచుంగాని ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా రూప్యసహస్రమీవలయు ననితోఁపదు. ఈయుదాహరణమున రూప్యసహస్రమ్ము చెల్లించుటలోఁ జైత్రమైత్రుల పరస్పరసంబంధము స్పష్టమగుచున్నందున ద్వంద్వము రాఁదగు. (4) విప్రుని కొఱకు ఛత్రోపానహ మ్మొసంగఁబడియె ఈవాక్యమున ఛత్రమును బాదుకలును సమాహార (ఈమొత్తము) మొక్కమాఱుగా నీబడినట్లు స్ఫురించి పరస్పరసంబంధము వెల్లడియగుం గాని యొకమాఱు ఛత్రిమును వేఱొకమారు పాదకలును విడివిడిగా నీఁబడినట్లు గోచరింపదు ఈలక్ష్య

మునందుంగూడ దానక్రియలో గొడుగునకును, బాదుకలకును (నీమొత్తమ్మునకు) బరస్పరసాహచర్యము ప్రకటితమగు చున్నందునఁ దద్వాచక పదములకు సమాహారద్వంద్వము రాదగియుండు. ఈరీతిని నెచ్చటఁ బదార్థములకుఁ బరస్పరసాపేక్షత యనఁగాఁ గ్రియ నెఱవేఱుటలో సాంగత్యముండునో యచ్చటనే ద్వంద్వము వచ్చునని ఫలితార్థము. ఇట్టిసాంగత్యము ద్వంద్వవిగ్రహములోని ప్రతిపదార్థమును జార్థముతో నన్వయించుతఱినే యమఱియుండును. ఈతాత్పర్యమే కౌముదియందు "మిళితానామన్వయ ఇతరేతరయోగః" అనుచు మిళితమ్ములగు పదార్థములు, ఏకక్రియతో నన్వయించుచో నితరేతరయోగాదికమని నిర్వచించి వెల్లడింపఁబడియె. ఇందులకుఁ బ్రతిభటమ్ముగా 'పరస్పరనిరపేక్షస్యానేకస్యైకస్మిన్నన్వయః', అనినిర్వచించి యన్యోన్యసంబంధములేని పదార్థములేక క్రియతో నన్వయించెనేని సముచ్చ మనియుంగూడ నుదాహరింపఁబడినది. సముచ్చయబోధక వాక్యములోని పదార్థములలో సామాన్యముగా నొక్కదానికే చార్థము సంబంధించు. అందున ద్వంద్వవివరణవాక్యమున ననేక శబ్దప్రయోగంబును, సముచ్చయబోధక వాక్యమున సామాన్యముగా నేక చ శబ్దప్రయోగంబును నుండకతీరదు కనుకనే చార్థేసూత్రస్థమహాభాష్యమ్మున నిట్లుదాహరింపఁబడియె. "ఇతరేతరయోగే ప్లక్షశ్చన్యగ్రోధశ్చేత్యుక్తేగమ్యతే ఏతత్. ప్లక్షోపిన్యగ్రోధసహాయో న్యగ్రోధోపి ప్లక్షసహాయ ఇతి, ప్లక్షశ్చన్యగ్రోధశ్చేత్యుక్తే సమాహారే ప్రక్రియతే ప్లక్షన్యగ్రోధమితి, తత్రాయమప్యర్థః॥ ద్వంద్వైకవద్భావోనపఠితవ్యోభవతి॥ సమాహారైకత్వాదేవసిద్ధమ్"—ఇట్లు ఇతరేతరయోగసమాహార ద్వంద్వముల వివరణవాక్యములయందుఁ జ శబ్దమ్ము లనేకమ్ములుండి స్వార్థ [చశబ్దార్థ] మైన పరస్పరసహాయ్యము ప్రధానముగా నున్నట్లు స్ఫురింపఁజేయు

చుండెడి. ఇట్టి సహాయ్యమే సాహిత్యమనియు సమాహారమనియు, సముదాయమనియుఁ బర్యాయపదంబులచేత వ్యవహరింపఁ బడుచున్నయది. కనుక ద్వంద్వమునందు సముదాయము సమాసార్థమై ప్రధానముగానుండెను. ఈసమాసంబున సముదాయము ప్రధానార్థమై భాసిల్లు ననిన యీతాత్పర్యమే యీసూత్రమును విమర్శించుతఱిని ననేకస్థలంబులందు "సముదాయాత్సిద్ధం। సముదాయాత్సిద్ధమేతత్ కి మేతత్సముదాయాత్సిద్ధమితి ద్వివచన బహువచనాప్రసిద్ధిరితి యదుక్తమ్ తస్యాయం పరిహారః.........నైకార్థ్యమ్। అని పతంజలి భగవానులచేతనను "సముదాయాదతి ద్వంద్వేన సముదాయరూపో ర్థోభిధీయతఇతి ద్వివచనబహువచనసిద్ధిః నైకార్థమితి ఉద్భూతావయవభేదస్సముదాయోభిధేయోనతుతిరోహితావయవభేదఇత్యర్థః అని కైయటోపాధ్యాయులచేతనను స్పష్టపఱుపఁబడినది. లోకములో నొకటికంటె నెక్కుడుపదార్థములు మేళగించినపుడేగదా! సముదాయ మేర్పడును. అందున నన్యోన్యము క్రియలో విశనాడస్సి తోఁచినపదార్థములం దెల్పుపదములతో ద్వంద్వసమాసము చేయవలయు. అటులు తోఁపనిపదార్థములం దెల్పుపదములతో ద్వంద్వసమాసము సేయఁగూడదు—"ఈశ్వరుం డుపాధ్యాయుండును సేవింపఁబడవలయు, ననిన యీలక్ష్యమ్మున నీశ్వరునకు నుపాధ్యాయునకును నేకంబైన సేవాక్రియతో సంబంధముండి శాబ్దబోధలో సాహిత్యము తోఁచుచున్నను వారిద్దఱకును సేవింపఁబడుటలో నన్యోన్యసాహిత్య [మేళనము] ము తోఁచుచుండనందునఁ దద్వాచక పదంబులకు ద్వంద్వమ్ము రాచేరదు. ఇట్టియర్థమే శబ్దేందుశేఖరమందు "అసామర్థ్యాదితి, అనేక సుబంతానాం చార్థేవృత్త్యభావేనైకార్థీభావరూపసామర్థ్యాభావాత్ అని స్పష్టపఱుపఁబడినది దీనిభావము సముచ్చయార్థబోధకవాక్యఘటకంబులైన పదమ్ములు చార్థమైన సాహి

త్యమందు, అనఁగాఁ బరస్పరమేళన రూపార్థమందు వర్తిల్లనందున నేకార్థీభావరూపంబగు సామర్థ్యములేమింజేసి సముచ్చయమ్మున ద్వంద్వము రాఁగూడదు. ఇట్లు ద్వంద్వమునందుఁ దద్ఘటక పదార్థమేళనమే యేకార్థీభావరూపసామర్థ్యమునకు నియామకమని విశదమగుచున్నది. ఈతాత్పర్యమె చార్థసూత్రస్థమైన శబ్దకౌస్తుభమందును "తత్రసముచ్చయాన్వాచయయోర్నసమాసః। అసామర్థ్యాత్। ఏకార్థీభావేహిసతి పుష్పవంతౌపశ్యేత్యాదావివ ఏకపదోపాత్తౌమిలితావేవ అన్వియాతామ్। నతుప్రత్యేకమ్" అని యుద్ఘోషింపఁబడుచుండు. వైయాకరణాదిమతమ్మున ద్వంద్వఘటకపదార్థములకు సాహిత్యము విధి ప్రాప్తముగనక్కనే తన్మతంబునకు వ్యతిరేకముగా నీక్రిందిరీతిని సిద్ధాంతముక్తావళి యందు నైయాయికమతంబునఁ "ప్రాప్తిపూర్వకోహినిషేధః। అనున్యాయమ్మును బురస్కరించుకొని సాహిత్యము నిషేధింపఁ బడుచున్నయది. "ద్వంద్వేతుధవ ఖదిరౌఛింధీత్యాదౌ ధవశ్చ ఖదిరశ్చ విభక్త్యర్థద్విత్వప్రకారేణబుధ్యతే తత్రనలక్షణా। నచసాహిత్యే లక్షణేతివాచ్యం। సాహిత్యశూన్యయోరపి ద్వంద్వదర్శనాత్। నచైకక్రియాన్వయిత్వరూపంసాహిత్యమస్తీతివాచ్యం క్రియాభేదేపి ధవఖదిరౌపశ్య ఛింధీత్యాదౌ తద్దర్శనాత్। సాహిత్యస్యా ననుభవాచ్చ। అతఏవ రాజ పురోహితౌ స్వారాజ్యకామౌ యజేయాతా మిత్యత్రలక్షణాభావాత్ ద్వంద్వ ఆశ్రీయతే। తస్మాత్సాహిత్యంనార్థః కింతువాస్తవభేదోయత్ర తత్రద్వంద్వః" పైనింజూపిన నైయాయిక మతమందు ద్వంద్వసమాస మగుటకుఁ బదార్థముల యన్యోన్యసాహిత్యముగాని యేకక్రియతో నన్వయించుటచే నగునట్టి శాబ్దబోధలోని సాహిత్యము, గాని ప్రయోజకము గాదని యుద్ఘోషింపఁబడుచున్నయది. నైయాయిక మతమందు "కర్మకరులగు చైత్రమైత్రులకు రూప్యమిమ్ము—ఈవాక్యము చైత్రునికి రూప్యమిమ్ము— మైత్రునకు రూప్యమిమ్ము"

అనిన వాక్యము వంటిదియే యయి ప్రత్యేకముగా రూప్య మిమ్మనిన యర్థముతోఁచును. ఒకానొకచోఁ ప్రకరణసందర్భమునం జేసి పనివాండ్రకు చైత్రుని మైత్రినిం జేర్చియే యీసముదాయము నకు రూప్యమిమ్మనియుంగూడ నర్థము కావచ్చునుకాని యట్టియర్థనియమ ములేదు. వైయాకరణమతమందుఁ బైవాక్యమునఁ జైత్రుని మైత్రునిం జేర్చియే యీసముదాయమునకు రూప్యమిమ్ము—అనిన యీయర్థ మే ముఖ్యార్థమగు. వేఱొకయనుపపత్తి వాక్యమున నున్నచో వేర్వే ఱనిన యర్థముగౌణమై కావచ్చును." వధూవరులకు వరహాకట్నము చదివించె, ననఁగా నీద్వంద్వమ్మున నుభయులు మొత్తమునకే వరహా కట్నమని యర్థమైనట్లు, అగ్నీవరుణులకు నాహుతియిచ్చెనన్న ద్వంద్వ మ్మునం గూడ నగ్నిని వరుణునిం జేర్చియే యీసముదాయమునకు నేకాహుతి యిచ్చెనన్నది ముఖ్యార్థమగుం గాని వేర్వేఱుగా నాహుతి యిచ్చెననుట ముఖ్యార్థముగాదు. ద్వంద్వమున సముదాయమే ప్రధా నార్థము. పీతాంబరః ఇత్యాదిబహువ్రీహిసమాసములయందు సమాస ఘటకంబులైన పదములయర్థమ్ములు ప్రధానములుగాక యన్య పదార్థమ్ములగు కృష్ణాదులు ప్రధానమగునట్లు, కుక్కుటమ యూర్యౌ,—ఇత్యాది ద్వంద్వములయందును ద్వంద్వఘటకములైన కుక్కుట మయూరీత్యాది పదమ్ముల యర్థమ్ములు ప్రధానముగాక యన్యపదార్థమ్మగు సముదాయమే ప్రధానంబయ్యెడి. కుక్కుటము మయూరియునిట విశేషణమ్ములై సముదాయము విశేష్యమ్మగు కనుక నే, "అతిమయూరి" [కుక్కుటకులమ్]—ఇత్యాదిసమాసములయందు నుపసర్జనమౌటం జేసి 'గోస్త్రియో', రితిసూత్రమున మయూరీశబ్దమునకు హ్రస్వము గల్గెడుకరణి, కుక్కుటమయూరౌ అను చోటంగూడ ద్వం ద్వసమాసార్థమైన సముదాయము ప్రధానమయి మయూరీపదార్థ ముప సర్జనముగాన హ్రస్వమువచ్చునని భాష్యముల శంకించుగాని "ద్వంద్వేత

ప్రతిషేధో వక్తవ్యః" అను వచనమ్మున నిరాకరింపఁబడినది. ఇట్టి భాష్య తాత్పర్యమే గోస్త్రియోరితి సూత్రస్థశబ్దేందుశేఖరమందును "యద్యపి కుక్కుటమయూర్యావితి ద్వంద్వే బహువ్రీహావివ ఏకవిభక్తీత్యుపసర్జనత్వం ద్వంద్వః ప్రథమాంతానామేవేతి చార్థేద్వంద్వ ఇత్యత్రవక్ష్యతే ఏకవిభక్తీత్యుపసర్జనసంజ్ఞాపి ఉద్భూతావయవ భేదసాహిత్యంప్రతి సమాసపదార్థస్య సత్త్వమస్తి సర్వత్ర ద్వంద్వే సాహిత్యమేవ విశేష్యమితి చార్థసూత్రభాష్యే స్పష్టమ్ తథాపి భాష్యే ద్వంద్వే నేతి వచనారంభాన్న దోషః" అని స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. ద్వంద్వసమాసార్థము సముదాయమై ప్రధానముగాఁ బరిఢవిల్లునని యీ యర్థమే 'ఉద్భూతావయవభేదసమూహస్య ద్వంద్వే విశేష్యత్వేనోపసర్జనసంజ్ఞాయా అప్రాప్త్యా ద్వంద్వే చేత్యపి న బహువ్రీహావితివదతిరిక్తమ్ అతఏవ గోస్త్రియోరితి సూత్రే కుక్కుటమయూర్యావిత్యాదౌ హ్రస్వవారణాయ ద్వంద్వే నేతి వచనమారబ్ధమితి దిక్॥ అని సర్వనామసంజ్ఞానిషేధకమగు "ద్వంద్వే చే, ఇతి సూత్రమందలి శేఖరమందును "న బహువ్రీహావితివదతి। అనువాదకమితి శేషః। ఇతరేతరయోగద్వంద్వేపి సముదాయస్య విశేష్యతాయాంసాధకమహ। అత ఏవేతి సముదాయస్య విశేష్యత్వాదేవేత్యర్థః అని యత్రత్యచంద్రకలా వ్యాఖ్యానమందును జాటఁబడుచుండె. మఱియు ద్వంద్వమ్మున సముదాయార్థము ప్రధానముగనుటచే ఏకవిభక్తీతి సూత్రమ్మునపై నజ్ఞాపకతంజేసియు (1) తత్పురుషే తుల్యార్థేతి సూత్రస్థ భాష్యమందలి పరమే కారకే, పరమేణ కారకేణేత్యాది ప్రయోగంబులం జేసియు; (2) పూరణగుణేతి సూత్రమునందు సమానాధికరణ షష్ఠ్యంతముతో సమాసనిషేధము సేసిన సారస్యముం జేసియు (3) సమాసాంతవిభక్తితోఁగూడ విగ్రహము సేయుట శాస్త్రీయమని నిదర్శనమున్నను ద్వంద్వవిగ్రహము మాత్రము ప్రథమాంతములతోఁదనే కాని యన్యథా

నేయంగూడదని నియమింపఁబడుచున్నయది. ఏల యందు రేని వినుండు. కర్తృకర్మాదికకారక విభక్తులతోనే ద్వంద్వవిగ్రహంబు సల్పినచోఁ గ్రియాకారక సంబంధమంతరంగము గాన నవయవంబులతో విగ్రహమందలి కారకములకుఁ గ్రియతోడనే సామర్థ్యమున నన్వయంబుండి యవయవియైనార్థంబైన సాహిత్యమును బ్రధానముగాఁ జేసికొని యన్వయించుట సంభవింపకపోవును. "సహయుక్తే" ఇత్యాది సూత్రస్థభాష్యకైయటనాదులం జేసి ప్రథమకు గూడఁ గారకవిభక్తియే కావున ద్వంద్వవిగ్రహస్థ ప్రథమాంతార్థములకున్నైనను క్రియతోడనే సంబంధముండి చార్థమైన సాహిత్యముతో విశేషణత్వసంబంధమున నన్వయంబు దుర్ఘటంబగు రేని యట్టులనవలదు. కేవలప్రాతిపదికములకుఁ బ్రయోగములేమిం జేసియు విభక్తులలోఁ బ్రథమకే ప్రాథమ్యమ్మునం జేసియు, ధాన్యపలాలన్యాయంబున విధియా ప్రాతిపదికార్థ ప్రథమాంతములతో విగ్రహంబు సల్పుట సరసమ్మయ్యెను. కావుననే "అవశ్యం కయాచి ద్విభక్త్యా కేనచిల్లింగేన నిర్దేశః కర్తవ్యః। అన్యథా కశ్చిదర్థీ శాలికలాపం సతుషం సపలాలమాహరతి। నాన్తరీయకత్వాత్ స యావదాదేయం తావదాదాయ తుషపలాలాన్యుత్సృజతి" అనిన "భావే," (3—3—18) సూత్రస్థభాష్యంబును, "సత్త్వభూతోఽర్థో లింగసంఖ్యాభ్యాం నచ నిర్దేష్టుం శక్యత ఇతి తయోశ్శబ్దేనోపాదానం। శబ్దసంస్కారమాత్రమేవ తు తదుపాదానే ప్రయోజనమిత్యర్థః।" అనిన యత్రత్యకైయటగ్రంథంబును, "తత్ర ప్రాతిపదికార్థమాత్రవ్యాచిఖ్యాసాయాం ప్రథమయా విగ్రహః కేవవార్యతే" అనిన ప్రథమానిర్దిష్టమితి సూత్రస్థశబ్దకౌస్తుభమ్మును, "నిర్విభక్తికస్యోచ్చారణాసంభవేన తత్సామర్థ్యాయోగాత్ ప్రాథమ్యా దన్వితార్థకత్వా ల్లఘుత్వాచ్చ ప్రథమైవోచ్చారితేత్యస్యవక్తుం శక్యత్వాదిత్యలమ్। అనిన ప్రథమానిర్దిష్టమితి సూత్రస్థ శేఖరంబును సంగతంబయ్యెడి. ఇట్టి శాస్త్రప్రమాణంబులం జేసి ప్రాతిపదికార్థమాత్రమే ప్రధానముగాఁ గల ద్వంద్వవిగ్ర-

ప్రథమాంతముల యర్థము విశేషణమై చాల్పమ్మగు సాహిత్య
మునతో నన్వయించుట నిర్బాధంబు. ఇందు ద్వంద్వగ్రహణము నద్వం
ద్వ ప్రథమాంతముల తోడనే రచింపఁబడలయునని భాష్యతాత్పర్యము
అట్లుగాని నియతవిభక్తిత్వ హేతుకమైన యుపసర్జనత్వమును నేకవిభక్తి
సూత్రమున నుండునని యెంచుకొని "గోస్త్రియోః" యను సూత్రమున ప్ర
స్నంబు భాష్యంబున శంకించుకొనంబడియె. ఇటులు సర్వవిధంబులను
ద్వంద్వమ్మున సాహిత్యము ప్రధానముగావున ద్వంద్వవాదు లుదాహ
రించుకొన్న "అమహాన్నపుంసకములకు మువర్ణకము గు" నన్న ద్వంద్వ
స్థలమున నమహద్వాచకములును నపుంసకవాచకములును నుభయ
మ్మును మిళితమైనచోటనే మువర్ణకము గలుగునని యర్థము ముఖ్యం
బని యొప్పికొనక తీరదు గాన పానీయము, కురుక్షేత్రము, మధు
రాపాటలీపుత్రము ఇత్యాదులే సాధువులయి సూత్రసార్థక్యము గలిగి
నందున, పదము, కురుక్షేత్రము, పాటలీపుత్రము, ఇత్యాదులు మువర్ణ
కములేమింజేసి సమరాంగణసార్వభౌమమూర్తిగారు చెప్పినరీతిని సాధువులు
గాకపోలవచ్చును. ఒకవేళ ద్వంద్వవాదులు ద్వంద్వమ్మునకు నిట్టి
సముదాయార్థమంగీకరింప మందురేని యప్పుడు "సమానసన్నిర్దేశోయమ్।
తత్రసజ్ఞాయతే। కఆదిః కోంతఇతి। తద్యథా, అజావిధనౌ దేవదత్తయజ్ఞ
దత్తౌ। ఇత్యుక్తేతత్రసజ్ఞాయతే కస్యాజాధనం కస్యావయఇతి" అనిన
యాద్యంతౌటకితౌ, ఇతిసూత్రస్థభాష్యమ్మును, "యద్యపిదేవదత్తస్య
యాజ్ఞదత్తస్యచాజా అపయశ్చధనమితివాక్యేపి క్రమవ్యవస్థానాస్తి తథా
పి సమానేసుతరాం నాస్తీతి ప్రతిపాదయితుం సమానసన్నిర్దేశ ఇత్యుక్తమ్
అనిన యత్రత్యకైయటగ్రంథమ్మును, "యత్రనసాహిత్యస్యనియమేన ప్ర
తీతిః పృథగుపస్థితిశ్చ, తత్రాపిచేన్న క్రమవ్యవస్థాకినువక్తవ్యం సా
హిత్య ప్రతీతావపృథగుపస్థితిచ్చేత్యర్థః" అనిన యుద్యోతమ్మును విరో
ధించును ఇంతియగాక, "లక్ష్యైకచక్షుష్కం వ్యాకరణమ్" అను వార్తికమున

లక్ష్యలక్షణే, యను ద్వంద్వస్థలంబున "లక్ష్యంచలక్షణం చైతత్సము దితం వ్యాకరణంభవతి। కింపునర్లక్ష్యం లక్షణంచ శబ్దోలక్ష్యఃసూత్రం లక్షణం ఏవమప్యయందోషః। సముదాయే వ్యాకరణశబ్దః ప్రవృత్తో వయవే నోపపద్యతే సూత్రాణిచాప్యధీయాన ఇష్యతే వైయాకరణఇతి"అనివ్రాయంబడినపస్పశాహ్నికభాష్యమ్మునిజంబుగా పస్పశంబయ్యెడు. వేయేలఅన్యపదార్థప్రధానమైన బహువ్రీహివలెనే ద్వంద్వమ్మును నన్వయ చశబ్దార్థమే (సముదాయము) ప్రధానముగాఁ గలదని యెంచుకొనుటఁ జార్థంబులకుంబోలె ద్వంద్వమ్మునందునుజార్థ ప్రాధాన్యంబునంజేసి లింగసంఖ్యలుండఁ గూడదని చార్థేసూత్రమున భాష్యకారులు శంకించుకొని సమాసమ్మున మాత్రము లింగసంఖ్య లుండుట స్వాభావికంబనిసమాధానముచెప్పిరి. ఇటులు ద్వంద్వము నందు నింత ప్రధానశిరోమణిగాఁ బరిభవిల్లుచున్న సముదాయార్థసంపద శాస్త్రివారిచేత నామమాత్రావశేషము గాఁగఁ జేయంబడి విడువంబడినది. సుబ్బారాయ శాస్త్రులవారి బ్రహ్మ (శ్రీ) లిపియే బ్రహ్మలిపి (శ్రీ) యని నమ్మినవారికి నీభాష్యమత మంతయు దూష్యమతము గావలసినదేగాని సందియమ్ములేదు. కాని గ్రుడ్డితనముకంటె మెల్ల కొంతమేలన్నటులు కొంచెము మేలుమాత్రముకలిగినది. శబ్దశాస్త్రమతం బింతటితో నస్తమించిపోవునేమో యని స్వయముగా సకల లోకోపకారార్థ మధికారము చెల్లింపఁగాఁ జనుదెంచిన మహామహోపాధ్యాయ సుబ్బారాయశాస్త్రులవారి పాండిత్య రాజ్య సమయమ్మున ద్వంద్వసమాసమున నుండ కీర్తిల్లితలంగిన ప్రధానసాహిత్యార్థము గజో పినద్ధ్యా పలాయనమపినిద్ధ్యా। అనుకీర్తి నవలంబింపకుండ "వ్యాసృత్తాయస్పరిస్వేభ్యః ప్రసూతౌ స్కరతాస్థితా" యను కాళిదాస వచనమ్ము ననుసరించి దిలీపమహారాజు మహారాజ్యసమయంబునఁ బరధనములనుండి పరాఙ్ముఖమైన తస్కరత్వపు శబ్దమును మాత్రమే

పట్టుకొని ప్రేలాడినటులు క్రియాకారిత్వమున నామమాత్రములేక శాబ్ద బోధనైనను బట్టుకొని యూగులాడుచుండుట యెంతో మేలుగాదే శాబ్ద బోధలోని సాహిత్యము సైతము వీరిచేత మూలనుబెట్టి నిర్మూలింపఁ బడవలసినదయే కాని దానింగూడ మటుమాయము సేయవీలులేకుండఁ బానకంబులోని పుడుకవోలె గొప్పగిట్టుగా నొక్కటి యడ్డపడియె. అయ్యది యెద్దియనఁగా ఇతరేతరయోగే ప్లక్షశ్చన్యగ్రోధశ్చేత్యుక్తేగమ్య తే ఏతత్ ప్లక్షోపిన్యగ్రోధసహాయోన్యగ్రోధోపి ప్లక్ష సహాయ ఇతి" యనిపాణిని మూర్తిగారుదాహరించినభాష్యము లోని సహాయశబ్ద ప్రయోగమే యెక్కడ చిక్కెనో దగుల్కొని ద్వంద్వమ్మునఁ బ్రధానశిరోమణిగాఁదలఁ ద్రిప్పుకొనుచున్న సాహిత్యార్థమును సాకల్యంబుగ సంహరింపఁగా జేజిక్కనిచ్చినది కాదు శస్త్రుని రికష్టాక్షేత్ర పాండిత్య పరిశ్రమయంతయు ద్వంద్వసాహిత్య సంహారార్థమే ధారవోయంబడి మూడు వంతులు వ్యాసము నింపఁబడినది. వీరికి సమయస్ఫూర్తిలేకుండెంగాని యయ్యదియు నున్నచో నీశాబ్దబోధసాహిత్యమ్మునకుం గూడ సంహారావస్థ సమకూరును. ఓహాక్ త్యాగే అనుధాతువునకు శాద్వ్యథ్యే తిసూత్రమున ణప్రత్యయముగాని అథవా భావార్థకఘఞ్ ప్రత్యయము గానిచేయఁగాదాయాఽఽదాయాదిశబ్దమ్ములువోలె హాయశబ్దమయ్యెను (హాయః త్యాగః) "హాయేన సహితః సహాయః త్యాగీత్యర్థః ప్లక్షసహాయః ప్లక్షత్యాగీత్యర్థః" అనిపైభాష్యమునకు నర్థమ్మె ప్లక్షన్యగ్రోధము కొందరు విడనాడినవియని భావముగాఁ గా; శాబ్దబోధసాహిత్యము సైతము సమసిపోయి వీరికి ద్వంద్వార్థమున బాధబాధాకృతిగా వెలుగడమై పోవుంగదా పరప్రతారణార్థము పెడయర్థములం జెప్పిస్వపక్షసాధుత్వముంజూపి కొన్నచో నేమిప్రయోజనము? లోవిమూలీనమూయ వచ్చుంగాని లోకముఖము మూయ నేవారి తరమ్మయ్యెడు వైయాకరణ కిరీటిధురంధరులు విహారంబులీధరా మండ

లంబున విరామంబు నొందెనొక్కా! ఇపుడు పైనిం జూపిన సూత్రసార్థంబు నవలంబించినపూర్వోదాహృతస్థానంబునఁ దుదఁదూగకుండెడి ద్వంద్వగర్భ సంభూతసముదాయ సంపదనుఁ బరిహరింపఁగా నేరికిని జేయఁగూడదు సరియే గదా నోరైననాడదనియే నేఁ బ్రతినఁ బట్టెద. కాఁబట్టి ద్వంద్వముఖ్యార్థము సముదాయము కాకతీరదుగాన. (1) అగ్నీ షోములకు నాహుతి యిచ్చె (2) వధూవరులకు వరహాకట్నంబు చదివించె (3)కర్మకరులౌ చైత్రమైత్రులకు రూప్యమొసంగె.—ఇత్యాదులందు వరుసగా (1)నేకాహుతియే యగ్నికిని సోమునకును జెందినరీతిని [2] వధువునకును వరునకును వరహాయొక్కటియే చేరినరీతిని (3)చైత్రునకును మైత్రునకును రూప్యంబొక్కటియే సంబంధించిన రీతిని (4) అమహాన్నపుంసకములకును నొక్కటియే మువర్ణకంబు గలిగి (1) పాణిపదము [2] మధురాపాటలీపుత్రము—ఇత్యాదులే సాధువులయ్యెను. ప్రాథమికబోధనైన ద్వంద్వముఖ్యార్థంబు వీడి గౌణార్థ మవలంబించినను గుణలాభంబు లేదు. (3) వ. వ్యాసఘట్టము.

ఇట్లు సుధీమణివిధేయుఁడు
కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి
(సశేషము)

2—5—1917 దేశమాత.

(25 తేదీ పత్రిక శేషము)

(బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక)

ద్వంద్వోపశమనము.

చతుర్థవ్యాసఘట్టము (సమాసద్వయ సౌలభ్య విచారణము)

శ్లో॥ పండితాఖండలాఖండ। సమ్మోదామృత దోహదమ్।
ద్వంద్వోపశమనం కుర్వే సోహం సత్కర్మధారయః। ౧

ఆ.గీ। గౌరవఘ్నః కల్లూర్యా। న్వయవేంకటరామశాస్త్ర్యహంతుగదేయమ్
తాతాసుబ్బారాయా। ఖ్యశాస్త్రి పరమభి మహామహోపాధ్యా
యమ్। ౨

ఓపుణ్యమూర్తులారా !

పూర్వోక్తంబగు తృతీయఘట్టమ్మునఁ గనంబడి విపరీతిప ద్వంద్వమ్మునఁ ముఖ్యార్థమయిన సాహిత్యమే స్వీకరించినచో నమహద్వాచకముతోఁ గూడిన నపుంసక శబ్దమునకే మువర్ణకమువచ్చుంగాని వేర్వేఱుగా రాకపోవునని దోషము చూపఁబడియె. శాస్త్రీయమైన ముఖ్యార్థమును విడుచుటలోనగు పెక్కు చిక్కులకుంజిక్కికొని లక్ష్యసంస్కారము చేసికొనుటకంటెఁ గర్మధారయవృత్తి నవలంబించినయెడఁ గార్యసిద్ధి సులభంబగు ఒకవేళవృద్ధిరాదైచ్ సూత్రస్థమైన యుద్యోతములోని 'మాతాపిత్రోర్మృతేహాని తిథద్భేదేసాహిత్యంనతు క్రియానిష్పత్తౌ"యని బ్ర॥ సుబ్బారాయశాస్త్రులవారి యుదాహృతగ్రంథమురీతిని శాబ్దబోధలోనే సాహిత్యముగాని, యనఁగాఁ దల్లి మృతినొందిన దినమందును దండ్రి మృతినొందినదిన మందును నని వాక్యార్థములో మాత్రము గలిసియుండియుద్ధలకు మరణంబులు వేర్వేఱుకాలమ్ములందు జరిగినట్లుతోఁ

చినరీతిని నీసూత్రమునం గూడ నమహాత్తులకును, నపుంసకములకును ము వర్ణకము వేర్వేఱుగా నేలరాఁగూడ దని శంకింతురేని యనకాశం బుతో నవధరింపుఁడు వృద్ధిరాదైచ్" సూత్రమునకు ను వాక్యద్వయ రూపమగు. గౌరవమ్ము లేకుండ "ఆదైచ్" పదము ద్వంద్వమ్మని యెంచుకొని యందున సముదాయము ప్రధానముగాన, ఆ, ఐ, ఔవర్ణముల సముదాయమునకే వృద్ధిసంజ్ఞ కలుగుంగాని ప్రత్యేకముగా, ఆకారాదివర్ణమ్ములకు వృద్ధిసంజ్ఞ రాదని యూహించి భాష్యమ్మున నీవిధముగ నుగ్గడింపఁబడియె 'వృద్ధిగుణసంజ్ఞయోః ప్రత్యేకం వచనమ్। వృద్ధిగుణసంజ్ఞయోః ప్రత్యేకం గ్రహణం కర్తవ్యమ్। ప్రత్యేకం వృద్ధిగుణసంజ్ఞే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్। సముదాయే మా భూతామితి" యనుచు నిట్లు అ, ఏ, ఓ వర్ణసముదాయమునకు గుణసంజ్ఞయును, ఆ, ఐ, ఔ, వర్ణసముదాయమునకు వృద్ధిసంజ్ఞయును నాసూత్రములయందలి ద్వంద్వమ్మునం జేసి కలుగుననియు నట్లుకలుగఁగూడదనుచు [1] 'గర్గాశ్శతందండ్యంతామ్। అనుచోట సముదాయ వాక్యపరిసమాప్తియును (2) 'దేవదత్త, యజ్ఞదత్త, విష్ణుమిత్రాభోజ్యతామ్, అనుచోటఁబ్రత్యేకవాక్య పరిసమాప్తియును నీరీతిని రెండున్యాయంబులున్నవిగాన, నిచట లక్ష్యానుసారమునఁ బ్రత్యేకవాక్య పరిసమాప్తి న్యాయమ్మును (1) "మాలాదీనాంచ" [౬—౨—౮౮] యను సూత్రమున నగు నాద్యుదాత్త విధిజ్ఞాపకమ్మునును (2) నీరెండు హేతువులను బురస్కరించుకొని వేర్వేఱువర్ణములకే వృద్ధిగుణసంజ్ఞలు చెప్పుదుమని యీ ప్రకరణమ్మున నిశ్చయించిరి!

(1) గర్గదండన న్యాయమేమనఁగా గర్గులందఱునుగలిసి శతధనము నీయుంగఁగాని వారిలో నొక్కొక్కండే శతధనము నీఁదగదు. కాన మొత్తముపైని యీఁదగిన శతముం బూర్తి దండనక్రియ గర్గు..మొత్తముమీఁదనే సమాప్తిఁ జెందునట్లు (1) సమూహ (2) సంయోగాది

సంజ్ఞలు పదసముదాయములో సముదాయమునందే విశ్రమించునుగాని ప్రత్యేకముగాఁ బ్రవర్తిల్లవనుచు నిరూపించుటకును గర్గదండన న్యాయముదాహరణముగా శాస్త్రమునందు లక్ష్యపరముగా నను సారమున గ్రహింపఁబడుననిరి.

(2) దేవదత్తాది భోజన న్యాయమేమనఁగా—ఈయుదాహరణమ్మున దేవదత్త యజ్ఞదత్తాదుల ద్వంద్వమందలి పదార్థములయినందున సముదాయమే ప్రధానముగానున్నను, గీతవాద్యనృత్యాదులు కలిసి కాఁదగిన నాట్యక్రియ వలె సముదాయమునందే విశ్రాంతినొందఁదగినది కాక భోజనక్రియ దేవదత్త యజ్ఞదత్తాదులందు వేర్వేఱుగానే సమన్వయింపఁదగియుండి తృప్తిఫలమ్మును బ్రత్యేకముగాఁ జేయఁదగినదియైనట్లు వృద్ధిగుణసంజ్ఞలు ఆకారాది వర్ణములయందుఁ బ్రత్యేకముగా విశ్రమించునుగాని వర్ణసముదాయమునందు విశ్రమింపఁదగినవి కావనుచు నిరూపించుటకు దేవదత్తాది భోజన న్యాయము లక్ష్యానుసారమున ద్వంద్వైకశేషాదులయందును బేర్కొనంబడుననిరి. ఇట్లు న్యాయద్వయముండఁగా దేవదత్తాది భోజనన్యాయమునే ప్రకృతమున నంగీకరించి 'దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ' అను ద్వంద్వమున సముదాయార్థమే ప్రధానమైయున్నను, భోజనక్రియ నాట్యక్రియవలె ననేకుల సముదాయముచేతనే నెఱవేర్పఁదగినదికాక దేవదత్తాదులలో నొక్కొక్కరి తృప్తినిమిత్తము తప్పక వేర్వేఱుగానే యెట్లు నెఱవేర్పఁదగియున్నదో యట్లే యీవృద్ధి సూత్రమందును 'ఆదైచ్' అను ద్వంద్వమున సముదాయార్థమే ప్రధానమైఁ ఆ, ఐ, ఔ, వర్ణముల సముదాయమునకు రాఁదగిన వృద్ధిసంజ్ఞ లక్ష్యానుసారమున వేర్వేఱుగా వర్ణములయందు నిల్పియుంపఁ దగినదియని భాష్యమ్మునఁ జెప్పఁబడియె. పైనిఁజూపిన ప్రత్యేకపరిసమాప్తి సముదాయపరిసమాప్తి న్యాయములు సమానబలములైయుండఁ

నీరెండింటిలో నేచోట నిదియే గ్రహింపవలయును గనిన సుగ్రాహ్యతేమ

గాన వృద్ధిగుణసంజ్ఞలయెడఁ బ్రత్యేకవాక్యసమాప్తియే చెప్పుట న్యాయమ్మనుటకును బ్రోద్బలకంబుగా నీకారణమ్మును గ్రంథంబుల వచియింపఁబడినది. ఆకారణంబు వివరము, ౬. ౨. ౮౭। సూ. "ప్రస్థే వృద్ధమకర్క్యాదీనామ్" అను సూత్రమున సర్వప్రకరణంబులందు 'ఇంద్రప్రస్థః, ఇత్యాది సమాసస్థలంబుల నింద్రశబ్దమునకు నాద్యుదాత్తమును విధించుచుఁ బూర్వశబ్దము వృద్ధపదమ్ము కాఁగూడదని నిషేధింపఁబడియె. ఇట్టి నిషేధమ్మున 'మాలాప్రస్థః, ఇత్యాదులందుఁ బూర్వపదవృద్ధశబ్దములైన మాలాశబ్దాదులకు నాద్యుదాత్తము రాకపోవుచుండఁగాఁ మాలాదీనాంచ, ౬. ౨. ౮౮॥ అను సూత్రమున నిషేధబాధనార్థమాద్యుదాత్తవిధి సేయంబడినది. అందున, 'మాలాప్రస్థ, శబ్దములోని మొదటియాకారము వృద్ధిసంజ్ఞ గలదిగాన నాద్యుదాత్తము గలిగిసూత్రము సార్థకమ్మయ్యె. 'వృద్ధిరాదైచ్, సూత్రమున నింకను ద్వంద్వముఖ్యార్థమే తీసికొన్నచో (ఆ, ఐ, ఔ,) వర్ణముల సముదాయమునకే 'వృద్ధిసంజ్ఞగలిగి వేర్వేఱువర్ణములకు సంజ్ఞలేనందున 'మాలాప్రస్థ, శబ్దములోని మొదటి కేవలాకారము వృద్ధియనంబడదు. దానంజేసి 'ప్రస్థే, సూత్రమున నిషేధమేతగులక స్వయమ్మగానే యాద్యుదాత్తస్వరమువచ్చుచుండఁగాఁ "మాలాదీనాంచ" ౬. ౨. ౮౮ అనుసూత్రమ్మున నాద్యుదాత్తవిధి వ్యర్థమ్మగు. కాఁబట్టి యీసూత్రమే వృద్ధిసంజ్ఞ వర్ణసముదాయమునకుఁ గాదనియు, బ్రత్యేకవాక్యపరిసమాప్తి న్యాయమ్మున వేర్వేఱు వర్ణములకే సంజ్ఞయనియు జ్ఞాపకంబయ్యె. ఈకారణమ్మున వృద్ధిసూత్రమునందు 'ఆదైచ్, అనుపదము ద్వంద్వసమాసమైనను, (ఆ, ఐ, ఔ) వర్ణములుమూఁడింటిని దెలిపి మొత్తమునకు వృద్ధిసంజ్ఞరాక, శ్లో॥ "మాతాపిత్రోర్మృతే హా॥ ఇత్యాది ద్వంద్వసమాసములందుఁ బ్రకరణ సందర్భబలమ్మునఁ దలిదండ్రులొక్క మాఱుగాఁగలిసి (ద్వంద్వసాహిత్యార్థము) మృతినొందుట యర్థముగాక వారిద్దఱును

మృణీనొందిరియని మృతిక్రియతోమాత్రమే వారన్వయించినరీతిని ఆ,ఐ, ఔవర్ణములు వేర్వేఱుగా వృద్ధి సంజ్ఞగలవియనిమాత్రమే తోంచివృద్ధిప దంబుతో నన్వయించునని వ్యాఖ్యాతలర్థముచెప్పిరి.

శ్లో। లక్ష్యస్యలోకసిద్ధత్వా। చ్ఛాస్త్రలింగస్యదర్శనాత్।
అర్థత్వాదైత్వభేదేన వృద్ధిసంజ్ఞాసమాస్యతే।

యని యీయర్థమే వాక్యపదీయమందు సంగ్రహించి చెప్పంబడియె.

లోకములో 'బదమునకు ముఖ్యార్థమును, గౌణార్థమును గలవు గదా! ప్రకరణాదివశమున ముఖ్యార్థము పొసంగని తఱిని గౌణార్థము చెప్పికొనవలసిన కర్తవ్యతయు పక్షమునకేగవలయు. అగ్నీషోమా, అను ద్వంద్వమున నగ్నిశబ్దమునకు నీకారమున సోమశబ్దాది కిష కారమును దేవతలనిన ముఖ్యార్థమందే మొంటగల్గినను, 'అగ్నీషోమామాణవకౌ, అనువాక్యమున నిద్దఱు బాలకులును నగ్నీషోమదేవతలే యనిన యర్థ ముగాకుండి తత్తుల్యులన్న గౌణార్థము చెప్పికొనవలసిన కర్తవ్యత నొందక తప్పదు. అయినను సివలలో ముఖ్యార్థ వివక్షయందు గల్గిన యీకారపత్వములును ద్వంద్వార్థమైన సాహచర్యంబును నశింపవు. 'గంగాయాంనైర్మల్యమస్తి—ఈవాక్యమున గంగయందు నైర్మల్యముగ లదన్న యర్థమై సప్తమికి ముఖ్యాధారమర్థము. 'గంగాయాం ఘోషః,—ఈవాక్యమున గంగయందు గొల్లపల్లె యున్నదన్న యర్థ మసందర్భముగాన గంగాతీరమందలి యాధారత సామీప్యసంబంధమున గంగయందు నారోపింపఁ బడినందున గౌణార్థము సప్తమికి నొప్పి కొనక తప్పదు. ఇట్లే యన్వయానుపపత్తిగాని తాత్పర్యానుపపత్తిగాని సంభవించినచో లక్ష్యార్థమును స్వీకరింపవలయు. కాఁబట్టి 'మాలానీ నాంచేత్యాది జ్ఞాపక సామర్థ్య సాహాయ్యమునంజేసి ప్రత్యేకవాక్య పరిసమాప్తి యంగీకరించి 'వృద్ధి' త్రిసూత్రమునందలి 'ఆదైచ్, అను ద్వంద్వమున ముఖ్యసాహిత్యార్థ మును వీడి యాకారాదివర్ణములు

వేర్వేఱుగా వృద్ధిసంజ్ఞగలవియైనను, వాక్యార్థములో మాత్రము వృద్ధి పదముతో నన్వయించుటయనెడి శాబ్దబోధగౌణసాహిత్యముగలవయ్యె. ఇట్టియంశమునకే "మాతాపిత్రోర్వృత్తేహాసి" తిపద్బోధేసాహిత్యం నతుక్రియా నిష్పత్తౌ ఇతి భావః" యని యుద్యోత మందుఁ బ్రకరణసందర్భమున నయిన ద్వంద్వమందలి యీశ్లోకములోని గౌణార్థము దృష్టాంతముగాఁ జెప్పఁబడినది. కాననిట్టియర్థమే ముఖ్యార్థమన్న శాస్త్రులవారివాదము శాస్త్రీయముగాదు. ద్వంద్వమందుఁ దగినంత కారణమున్నచో సమన్వయార్థమయి ముఖ్యార్థముదప్పి యేకక్రియాన్వయిత్వమాత్రరూపాది శాబ్దబోధసాహిత్యము నంగీకరింపవచ్చును. కనుకనే "వాక్యకల్పనేఇతి। ప్రాథమికబోధస్తు సాహిత్యావచ్ఛిన్నే సాహిత్యావచ్ఛిన్నన్యైవ। యథా రాజపురోహితౌ స్వారాజ్యకామౌ యజేయాతామిత్యత్ర। ఉత్తరకాలికస్తు రాజా స్వర్గకామః యజేత, పురోహితశ్చ రాజ్యార్థకామో యజేత ఇతి ప్రకరణాదివశాద్బోధః, అని యథాసంఖ్యసూత్రస్థశేఖరమందలి చంద్రికలాదివ్యాఖ్యానంబులును "సమూహాయోరితి। సాహిత్య స్యోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకత్వం విధేయతావచ్ఛేదకత్వంచ ప్రాథమికబోధే। తతో యథాసంఖ్య సూత్రసహాయేన లక్ష్యసంస్కార సిద్ధ్యర్థం ద్వితీయోపిబోధః కల్ప్యత ఇతిభావః॥ అని యాద్యంతావితిసూత్రస్థశేఖరమందలి చంద్రకలాది వ్యాఖ్యానమ్ములును ద్వంద్వమ్మునకుఁ బ్రధానమయిన సాహిత్యార్థమును బ్రకరణాది కారణ బలవశమ్మున వీడి యకించిత్సాహిత్యమును సందర్భము కొలఁది వివక్షించుకొని సమన్వయించుకొనవలయునని బోధించుచున్నయవి.

(1) ఇట్లుండఁగాఁ బ్రకృతంబున, వృద్ధిసూత్రములోని ద్వంద్వమందలి ప్రధానసాహిత్యార్థమును బోఁ దోలునట్టి ప్రత్యేకవాక్యపరిసమాప్తి న్యాయమున్నదే సూచించుచు మాలాపినాంచే, త్యాదిజ్ఞాపకాది కారణమ్ములవోలె నీసూత్రములోని యమహాన్నపుంసకములకు, అను

ద్వంద్వమునకు ముఖ్యార్థమును విడిచి ప్రత్యేక పర్యవసానప్రా ప్త్యర్థమును జొప్పించెడి తగిన కారణములు వ్యాఖ్యాతలచే [illegible] పింపబడలేదు. ఆ కారణములు చెప్పకపోయిన ద్వంద్వము చెప్పకుం డినచో "[illegible] ముక్తురుసవియుక్ [illegible]" అను మాత్రి ము సాధింపబడుట లక్ష్యములు [illegible]. అయినంతటి మహాత్ములు లేరని అభిప్రాయపడిరేని [illegible] సంస్కారుల నిష్కారణముగ [illegible] నాస్తికులనుకొనుటకు వైవతము, కుమునేః [illegible] [illegible] సుగ్రీవము, [illegible] గుణ ముల దుర్[illegible]. మఱియు, ముఖ్యార్థవివివి [illegible] గౌణార్థవివక్షే [illegible] చుట గౌతమునకు గోత్ర ప్రోక్త [illegible] నవలు [illegible] వంటిది [illegible] [illegible] బహిష్కరింపరు రేమో [illegible] వ్యాఖ్యానములో [illegible] ద్వంద్వమునకు ప్రధానమగు సాహిత్యార్థము [illegible] [illegible] గడంగు డుకు. ద్వంద్వమునకు [illegible] సాహిత్యార్థమే లేదనట దంపతులని చెప్పిన వారిద్దఱకును [illegible] కాలేదనుటవంటిదియై పరి హాస్యదంబగ్యూడి. సాహిత్యార్థమే లేనిచో [illegible] ద్వంద్వనామమ్ము నకు నెట్లు తగియుండు? మఱియు, శాస్త్రవిహితమగు ద్వంద్వమం దలి సాహిత్యార్థమును బహిష్కరించుటకై [illegible] కుదురదనిసి మన వంటి లక్ష్యైకచక్షుష్కులకు [illegible] కారణంబుగా [illegible] దు. కన్యకే [illegible] లక్ష్యస్య లోకసిద్ధత్వాచ్చాత్రిలింగస్య దర్శనాత్ అని వృద్ధిసూత్రములోని ద్వంద్వ సాహిత్యార్థమును నిరసపఱుచుటకు [illegible] ఇత్యాది జ్ఞాపకంబును గారణాంతరంబుగా నీబడిను.

"[illegible] తూర్యనేనానామేకవదుంగం సంభవతీతిసామర్థ్యాదేవ ప్రత్యేక పరిసమాప్తి రంగత్వస్యసిద్ధా" అనిద్వంద్వశ్చ ప్రాణితూర్యసేనాంగ [illegible] ప్రత్యేక పరిసమాప్తికి కారణమ్మునువివరించుచున్నది.

అట్లు లక్ష్యమ్ముగాక శాస్త్రీయమైన కారణాంతరము ద్వంద్వవాదులచే జెప్పఁబడలేదు. కారణాంతరము లేనందున, అమహన్న పుంసకములకు, అనుద్వంద్వమ్మున ముఖ్యార్థమైన సాహిత్యముతోఁ పకమానదు. అందు నసిష్టంబు సంభవించెని. ఒకవేళ ప్రాతిపదికార్థలింగే, ఇత్యాది సూత్రీయద్వంద్వములయందుఁ బతంజలి భగవానులు వోలె మేమును గారణాంతరములు లేకుండనే లక్ష్యానుసారులమయి దేవదత్తాదిభోజనన్యాయంబునఁ ప్రత్యేకవాక్య పరిసమాప్తి యంగీకరించి ముఖ్యసాహిత్యమ్మును వీడి యీసూత్రమును సమన్వయింతు మందురేని యట్లనవలదుఁ లక్ష్యైకచక్షుష్కులైన మహర్షులకట్టి యధికారముతగుంగాని లక్షణైక చక్షుష్కులై మహామహులైన మనుష్యమాత్రులకట్టి స్వాతంత్ర్యమెట్లు సంభవించెని? అథవా, "అమహన్నపుంసకములకు" అనుచోటను ద్వంద్వమనుకొన్నను ద్వంద్వవాదులకు నిష్టసిద్ధి గలుగనేరదు.

(1) గోబలీవర్దమ్ (2) న వ్యయచః ప్రాచ్యభరతేషు (౮-౨-౧౧౩ సూ) ఇత్యాది స్థలంబులందు బలీవర్దమ్ములు గోజాతిలోనివే యైనట్లును, భరతులు ప్రాచ్యులలోని వారే యయినట్లును నపుంసకముల మహత్తులోనివే యయి దైవతము, అనుమహన్నపుంసకత్వము సిద్ధింపనేరదు. దైవతము, మిత్రము, ఇత్యాదులో కటిరెండు శబ్దములుగాక నపుంసకములన్నియు నమహత్తులే కాన గోబలీవర్దమ్ (2) ప్రాచ్యభరతేషు ఇత్యాది సామాన్యవిశేషస్థలమునందుంబలె నిచటంగూడ లింగభేదరూపమైన కించిద్భేదమునం జేసిన ద్వంద్వమనితోఁచి దైవతము కుదురక పోవును. యద్వా, యట్లైనయెడ నపుంసకగ్రహణమునకు వ్యర్థతగలుగు ననుకారణంబున నపుంసక శబ్దమునకు మహన్నపుంసకములన్న యర్థముచేసికొన్నను ద్వంద్వవాదులకు లాభంబులేదు (1) దైవము జగద్రక్షకుఁడు (2) మిత్రము సౌమ్యుఁడు—ఇత్యాదులందు (1) జగద్రక్షకము (2) సౌమ్యము—అని విశేష్యంబులగుటైనను, మిత్రము

లై విశేషణాంబులకు దీనికిని మువర్ణకము రావలసివచ్చును కర్మధారయ మతమందు మహన్నపుంసకములకుఁ బ్రత్యేకవిధి లేనందున లోకప్రయోగదృష్టమ్మగు విశేషణస్థలమందలి డువర్ణకమ్మును మువర్ణకము బాధింపకయుండు ద్వంద్వవాదుల మతమందు నపుంసకంబులకు మువర్ణకవిధి మహన్నపుంసకములయెడనే సఫలముగావున లోకదృష్టంబగు విశేషణస్థలీయ డువర్ణకమ్మునుగూడ బాధించి "దృష్టాంతస్యాపితు పురుషారంభోనివర్తకో భవతి" యనుస్థానివత్సూత్రాద్యంతౌటకితావిత్యాది సూత్రస్థ భాష్యకార వచనమ్ముగ మువర్ణకము వినిగా రావలసియుండు. కావున ద్వంద్వమ్మ చేక విధంబులు శాస్త్రదూష్యమును లక్ష్యదూష్యమును నగుచున్నది అందు నీసూత్రమున ద్వంద్వమ్మ సార్థకమ్ము.

కర్మధారయపక్షము.

"సంభవతిసామానాధికరణ్యేవైయధికరణ్యస్యాన్యాయ్యత్వాత్" అనుశాస్త్రీయన్యాయంబున నమహాత్తులౌ నపుంసకములకు మువర్ణకమగునని కర్మధారయార్థమే చెప్పందగు. అమహాత్తులౌ నపుంసకములనఁగా ధనము, వనము—ఇత్యాది సంస్కృతనపుంసకములే సిద్ధించుంగాని వృషభము, వృక్షము—ఇత్యాదులు సిద్ధింపవనెడి ద్వంద్వవాదుల యాక్షేపణము పరిహాసాస్పదము. తమకున్నలోకానుభవమ్ముతో దైవతము, అనుంత్యమును నిండారఁ గన్నుదెఱచి చూచి దానిసిద్ధికై శాస్త్రక్లిష్టంబును గతిపయలక్ష్యభ్రష్టంబును నగు ద్వంద్వమ్మును సూత్రమున గౌరవించుకొన్న ద్వంద్వవాదులు తమయాయట్టి యనుభవమ్ముతోడనే వృషభము, వృక్షము—ఇత్యాదిలక్ష్యమ్ముల యెడంగూడ ననుగ్రహించి కన్ను తెఱచి చూచుచు నమహాత్తులౌ నపుంసకమ్ముల

బారశాలలోని బాలుడు సైతముచెప్పెడి శబ్దలక్షణాన్వయ రీతిని

నమహత్తులెల్లను నపుంసకముల నుకొను న్యాయంబుగాని

యమహాత్ములలో నేకదేశమ్ములగు భవనవాదులు నపుంసకమ్ములనుకొని త్రృణీకరించి శంకించుట మిక్కిలి శాస్త్రవిరుద్ధమ్మును లోకవిరుద్ధమ్మును నయ్యెడు. ఈయాత్రమ్మున స్వాస్వవాదులు స్వానుభూతికి విరుద్ధంబుగాఁ జేయుతర్కవాదములనుండిన "శ్లో॥ స్వానుభూతావవిశ్వాసే తర్కస్యాప్యనవస్థితేః। కథంవా తార్కికః స్వస్వతత్త్వ నిశ్చయమాప్నుయాత్॥ బుద్ధ్యారోహాయ తర్కశ్చేదపేక్ష్యేత తథా సతి స్వానుభూత్యనుసారేణ తర్క్యతాం మా కుతర్క్యతాం। అను వేదాంతపంచదశీ ప్రకరణములోని యీరెండు శ్లోకమ్ములును నీసందర్భమున జ్ఞప్తికివచ్చి హాసమ్ము వొడముచున్నది. లోకములో (1) బ్రాహ్మణకవులు (2) క్షత్రియ సార్వభౌములు (3] వైశ్యవణిగ్రత్నమ్ములు- ఇత్యాద్యుదాహరణములు సంఖ్యావాన్ పండితః కవిః" "చక్రవర్తీసార్వభౌమః,, ,,నైగమోవాణిజోవణిక్" అని యమరుండు క్రమముగా బ్రహ్మవర్గమందుఁ గవిపర్యాయములను, క్షత్రియ వర్గమందుఁ జక్రవర్తి పర్యాయములను, వైశ్యవర్గమందు వణిక్పర్యాయములను జెప్పుటచేత నేకాక, కవులు బ్రాహ్మణులేయగుటయు! చక్రవర్తులు క్షత్రియులేయగుటయు వణిక్కులు వైశ్యులేయగుటయు శాస్త్రానుభవంబులఁ బ్రసిద్ధమ్ములగాన, బ్రాహ్మణులైన కవులు క్షత్రియులైన సార్వభౌములు, వైశ్యులైన వణిగ్రత్నములు. అని సామానాధికరణ్యమునఁ బ్రసిద్ధికి ననుకూలముగా నర్థము సేయుట మంచిదిగాని బ్రాహ్మణేతరులైన భోజరాజాదులుగూడఁ గవులున్నందునను, - క్షత్రియేతరులైన యక్బరుమొగలను చక్రవర్తులున్నందునను, వైశ్యేతరులైన చారుదత్తాదిద్విజులు వర్తకులున్నందునను, ,,బ్రాహ్మణులును గవులును (భోజ) క్షత్రియులును సార్వభౌములును [అక్బరు] వైశ్యులును వణిగ్రత్నంబులును చారుదత్త,, అని ద్వంద్వార్థము వివక్షించుట హాసాస్పదమైన యథమపక్షంబుగదా అశ్లీలప్రకృతమునను, నపుంసకము 'మహ

త్తులు దైవతము లోనగు నొక్కటిరెండున్నను ఉమహత్తులు నపుంసక ములు లెక్కకు మీఱియుండుట సుప్రసిద్ధము కాఁబట్టి తదనుకూలముగా సామాన్యాధికరణ్యమ్మున సమాసమ్ము యిందుఁ జెప్పినట నరసమ్ముగనుండి సూరీంద్ర శ్లాఘనీయంబగు.

యీవదమహత్తులయందును నపుంసకత్వవిధియగుననిన యీ యంశమును [2—8—16] దేశమాత్రలో సూచించి కర్మధారయ పక్షము సమరాంగణపార్థమూర్తిగ రిచేఁ బ్రకటింపఁబడినది. ముఖచం ద్రునికి నాహ్లాదకత్వమును, ఇత్యాదులయందు ముఖమునకుఁ జంద్ర త్వమును విధించి యాహ్లాదకత్వమును జెప్పుచున్నతఱి ముఖమందే యాహ్లాదకత్వముగాక చంద్రునికి నైసర్గికమైన యాహ్లాదకత్వము బో ధ్యమైనరీతిని నమహత్తులయందు నపుంసకత్వమును విధించి మువర్ణక ముం జెప్పఁగా నపుంసకములకు మువర్ణకము నైసర్గికముగా వచ్చునని బోధ్యమై దైవతము, ఇత్యాది మహాన్నపుంసకములును సాధువులగు నన్న యీయంశము ప్రథమవ్యాసఘట్టంబున స్పష్టపఱుపఁబడియె. మ ఱియు, శాస్త్రంబునం జేసియు వృత్తిఘటకపదార్థ ప్రధానకంబైన కర్మ ధారయమ్ము, బహువ్రీహివోలె నన్యపదార్థ [సముదాయ] ప్రధానకం బైనద్వంద్వమ్ముకంటె నంతరంగము కానఁగర్మధారయంబే నిస్సంశయ ముగాఁ బండితాదరణీయమ్మైనల కొనందగు [1] కనుకనే 'వర్ణోవర్ణేనేతి సూత్రస్థభాష్య మీరీతిం గర్మధారయమ్మునే కొనియాడుచుండెను. "నైషయుక్తో విప్రతిషేధః అంతరంగః కర్మధా రయః కాంతరంగతా స్వపదార్థే కర్మధారయోన్యపదార్థే బహు వ్రీహిః" అను నీభాష్యమ్మున బహువ్రీహివోలె నన్యపదార్థ ప్రధాన కంబుగాన ద్వంద్వమును వర్జింపఁదగు. [2] నిషాదస్థపతి ఇత్యాదిస్థల

ములయందుఁదక్కిన సమాసములకంటెఁ గర్మధారయార్థము శీఘ్రోప
స్థితికమ్ముగాన నయ్యదియే యంతరంగమని బోధించుచున్న శ్లో॥ పర్య
వస్యచ్ఛాబ్దబోధా విదూరప్రాక్షణస్థితే శక్తిగ్రహేంతరంగత్వ బహి
రంగత్వచింతనమ్ అనిన యీవైయాకరణభూషణసారోక్తకారికను వివ
రించుతఱిని "సమాసఘటక ప్రత్యేకపదశక్త్యుపస్థాపితార్థ మాత్ర విష
యక కర్మధార యీయశక్తి గ్రహస్యాంతరంగ త్వేనప్రథమోపస్థితార్థ
ఏవోపస్థితిలాఘవాన్నిషాదస్థపతి శబ్దస్యతాత్పర్యమవసీయతే, తేన
విశేషావగతిః" అనిన దర్పణవ్యాఖ్యయును సమాసఘటకపదార్థ ప్రధా
నత్వంబున నంతరంగము గావున గర్మధారయమ్మే "నిషాదస్థపతిః' అను
చోట నిశ్చయింపఁదగిన దని చాటుచున్నది, [8] నైయాయికమతము
దును "కర్మధారయస్థలేతు నీలోత్పలమిత్యాదావభేద సంబంధేన నీలప
దార్థ ఉత్పలపదార్థే ప్రకారస్తత్రచనలక్షణా అతఏవనిషాదస్థపతిం
యాజయేదిత్యత్ర నతత్పురుషో లక్షణాపత్తేః కింతుకర్మ ధారయో లక్ష
ణా భావాత్ నచనిషాదస్యసంకరజాతి విశేషస్య వేదానధికారాత్
యాజనాసంభవ ఇతివాచ్యమ్ నిషాదస్య విద్యాప్రయుక్తే స్తతఏవకల్ప
నాత్॥ లాఘవేనముఖ్యార్థస్యాన్వయే తదనుపపత్త్యా కల్పనాయాః ఫ
ముఖ గౌరవతయాఽదోషత్వాదతి" అని న్యాయసిద్ధాంతముక్తావళి
యును 'లక్షణలేకుండ ముఖ్యార్థము గలదిగాన నిషాదస్థపతి శబ్దము
నొద్దఁ గర్మధారయమ్మెశాస్త్రీయమ్మనియు నిట్టికర్మధారయబలమ్మున
శూద్రాంతరుండైనను నిషాదుండు యాగోచిత విద్యార్హుఁడనియే
యూహింపవలయుం గాని ముఖ్యార్థకంబైన కర్మ
ధారయమ్మును నిరసించి నిషాదులకు రాజని షష్ఠీతత్పురుషార్థము చెప్పి
యాగోచితవిద్యార్హుఁడైయున్నవర్ణస్థుడైన నిషాదులరాజని లాక్షణికా
ర్థము చెప్పఁగూడదనియు, ఖండించి కర్మధారయమ్మునే స్వీకరించు

చున్నది (4) ‘‘నిషాదస్థపతిరితి నిషాదం చ తం స్థపతిం చేతి కర్మధారయః న తు నిషాదానాం స్థపతిమితి షష్ఠీ తత్పురుషః షష్ఠ్యర్థే లక్షణాపత్తేః ఏతావాంస్తు విశేషః నిషాదస్యాధ్యయన విధిజ్ఞానాభావేనై తస్యైవవిధే స్తత్కల్పనా పయికజ్ఞానాక్షేపకత్వమ్ అని మీమాంసాన్యాయప్రకాశగ్రంథమ్మును పైనిం జెప్పిన న్యాయసిద్ధాంత ముక్తావళీ గ్రంథముతో నేకీభవించి కర్మధారయమ్మునే శిరసావహించుచున్నది. (5) నిపాత ఏకాజనాక్ అను సూత్రము వివరించుచో ‘‘ఏకాజితి ‘కర్మధారయో వృత్తిపదార్థ ప్రధానత్వే నాంతరంగత్వాత్ అని శబ్దేందు శేఖరమ్మును అంతరంగత్వాదితి యద్యపికర్మధారయ బహువ్రీహ్యోరేకార్థీ భావస్స మానః తథాప్యజహత్స్వార్థావృత్తి రితిపక్షే అవయవవృత్తి గ్రహాన హకారైకైనసముదాయ శక్త్యాబోధాత్కర్మ ధారయజన్యశాబ్దబోధ సామగ్ర్యపేక్షయా బహువ్రీహిజన్యశాబ్ద సామగ్ర్యా అన్యపదార్థోపస్థితిఘటితతయా గురుత్వేన సామగ్ర్యోర్లాఘవ గౌరవమాదాయ కార్యయోరంతరంగ బహిరంగత్వం బోధ్యమ్” అని యత్రత్య చంద్రకలా వ్యాఖ్యానంబును, అన్యపదార్థప్రధానమ్మై బహిరంగమైన బహువ్రీహి కంటెస్వ ప్రధార్థప్రధానమ్మ యినకర్మధారయ మంతరంగముగాన, ‘ఏవాచ్’ అను పదమ్మునం గర్మధారయమ్మే శాస్త్రీయ మని శాసించుచున్నది. (6) తత్పురుషోయమితి అంతరంగత్వాద్వృత్తి పదార్థప్రాధాన్యాచ్చేతిభావః అనియేతత్సూత్రభాష్యకైయటమును జెప్పెడు. పూర్వోక్త శాస్త్ర ప్రమాణమ్ములచేఁ బ్రకృతమ్మగు ద్వంద్వము బహువ్రీహివోలె నన్యపదార్థ (సముదాయ) ప్రధానమ్మయి బహిరంగముగా నస్వపదార్థ ప్రధానమయి యంతరంగమయిన కర్మధారయమ్మే సర్వశాస్త్రసమీచీనమైనందున ‘‘అహన్నపుంసకములకు” అను చోటం గూడఁ బండితపరిగ్రాహ్యంబై పరిథవిల్లుంగాతఅఖిల గ్రాహ్యమ్మైన యీ

యనుగ మున్ముందలంచుకొని ద్వంద్వవాదులు 'నాపూయాకర్త వ్యా
యత్తానుగమః క్రియతే' యను షడ్వింశతితిసూత్రస్థ భాష్యవచన
మ్మునాదరించి యసూయను ద్వంద్వముతోఁ గూడ వీడుదు సంతసిం
తురుగాక ఒకవేళ పాణినీయమందును, బాలవ్యాకరణమ్మునందును ద్వం
ద్వమ్ములుగల యనేకసూత్రములగతి యేమందురేని వినుండు అస్థలము
లందు ద్వంద్వముగాక వేఱొకగతి లేనందున దేవదత్తాది భోజన న్యా
యమ్ముపయోగించి ప్రత్యేకపరిసమాప్తితో ద్వంద్వము చెప్పకొనకతీ
రదు గతి యున్నచో నగతికక్రమవలంబింపఁగూడదు. కనుకనే 'నిపా
తఏవాచ్', సూత్రమందును, 'నిషాదస్థపతిం యాజయేత్', అను శ్రుతి
యందును ననేకసమాసమ్ములు ప్రాప్తింపఁగాఁ గర్మధారయమంతరంగ
మనివిమర్శించి వ్యాఖ్యాతలచే శిరసావహింపఁబడినది. మఱియు, నీసూ
త్రమునందు గర్మధారయము చెప్పి యమహాత్ములయందు నపుంసకత్వ
విధిపక్షముగాక యుపలక్షణపక్షముంగూడ సమరాంగణ పార్థమూర్తి
గారు [2—8—16] దేశమాతలో నుద్ఘాటించిరి. అట్లుపార్థమూర్తి
గారు కర్మధారయవృత్తితో నుపలక్షణమని యన్నందులకు బ్రః మహా
మహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రిలుగారును చి సీతారా
మశాస్త్రిలుగారును నెక్కుడాగ్రహించి (1) తమకర్మధారయార్థము
(230 పుట) (2) పార్థమూర్తిగారి కర్మధారయ (3) తమకర్మధారయార్థ
ము (235 పుట) (4) పార్థమూర్తిగారు తమకర్మధారయ (275 పుట)
ఇట్లనేకస్థలములందుఁ బ్రయోగించుచునే యుండిరి. ఉపలక్షణ మనుట
యేమిదోషమో! కానరాకున్నది. ప్రాచీనవ్యాఖ్యాతలు తమగ్రంథము
లయందు వేనవేలుపలక్షణములు వ్రాసిరి. చిత్తగింపుఁడు. మిదచోం
త్యాదిసూత్రమును వివరించుచో మనోరమయందు 'తేనత్రపూణీత్యా
దౌ'అని వ్రాయఁగా శబ్దరత్నమందు "త్రపూణీత్యుపలక్షణం తాతా

పిండానామితి నలోపసిద్ధేస్తాని తా నీత్యర్థే శేశ్ఛందసీతి శేలోపే పితదు దారహణామ్" అని వ్రాయఁబడినది. అనఁగా "తాతాపిండానామ్" అనుచోట 'తానితాని' అనవలసియుండఁగా "శేశ్ఛందసిబహులమ్" (౬—౧—౭౦) అను సూత్రమున శిలోపమ్మును; నలోపమ్మును గలిగి 'తాతా' రూపము అగునదని యెఱుంగునది. "నలోపశ్చనసిధ్యతి అగ్నేత్రీతేవాజినాత్రిషధస్థా తాతాపిండానామ్" అని మిదచ్చోంత్యాదితిసూత్రభాష్యమున నలోపమున కుదాహరణముగాను నీఁబడినది ఇయ్యది బ్ర సీతారామస్వామిశాస్త్రులుగారికిం జూపె నుపలక్షణ మని తెలిసికొనుట యుక్తము ।

(2) దూరాద్ధూతేచ (౮—౨—౮౪ సూ) - హూతమాహ్వానంతచ్చసంబోధ నమాత్రోపలక్షణమ్ (మనోర) (3) స్థానివదాదేశ. (౧—౧—౫౬) సిచోలుకితద్వ్యపయే.. ఇద ముపలక్షణమ్ అవ్యయస్య...(శ—ర) (4) స్థాన్యవయవపరేతి ఉపలక్షణమేతత్॥ స్థానిరూపా పీతిబోధ్యం (శ—ర) [5] అత్రానునాసికః పూర్వ—[౮-3-౨ సూ] రుప్రకరణఇతి —రోః పూర్వస్యేత్యుపలక్షణం రుప్రకరణవిధేయస్య [శ—శే) ఇట్లు గ్రంథకర్తలచేఁ గంఠోక్తములుగా నివి యుపలక్షణమ్ములుగా గ్రహింపఁబడి కై యటశబ్దరత్నశబ్దేందుశేఖరాది వ్యాఖ్యలయందుఁ గోటానగోటు లున్నవి. ఇయ్యది స్వల్పాంశముగాన గ్రంథవిస్తరభీతిని విరమించెద ఇం కొకమాట చర్చించెద (తత్స 21) సూత్రము మహత్పుంలింగ నామమునకే యుత్వము విధించుచున్నది గాన, నదియంతరంగమనియు, నందున మొదటనే యుత్వమువచ్చి 'రాము' ఇత్యాదులు కాఁగా, నకారాంతము కామింజేసి (39) సూత్రమున మువర్ణకము రానేరనంగన "నదంతములకు మువర్ణకమగు" (39] నని యేసూత్రము చాలుననియు నిటనహామన్న పుంసకగ్రహణము 'గోతో

ణిత్' (7-1-90) సూత్రాదులయందలి గకారాదులువోలె నవి వక్షిత ములగాన నియ్యది మహత్త్వలింగేతరముల కుపలక్షణముగాఁ జెప్పకొన వలయునవియు నంతరంగ కర్మధారయవాదులు పార్థమూర్తిగారు వ్రాయఁగా, ద్వంద్వవాదు లుపలక్షణా వివక్షిత కారణ మాసూత్రములోనే, యుండవలయుఁగాని యన్యత్రయుండఁగూడదని శంకించెదరు. ఇయ్యది మిక్కిలి యద్భుతమ్ము. (1) 'ప్రత్యభివాదే శూద్రే" (౮-౨-౮3) అను చోట ఏభిత్వదవేత్యస్యాప్యుపలక్షణమ్, అని శేఖరమున వ్రాయం బడిన యుపలక్షణమునకు "ఆయుష్మాన్ భవసౌమ్యేతి వాచ్యోవిప్రో భివాదనే ఇతిమనూక్తేః" అని మనుస్మృతి కారణమని విషమ్మివ్రాయ చున్నది. (2) "అపృక్త ఏకాల్ ప్రత్యయః" (౧-౨-౪౧] అను సూత్రమునొద్ద శేఖరము "అపృక్త ఇతిపుంస్త్వ మవివక్షితమ్" అని వ్రాయుటకుఁ గారణము "హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాదితి (౬-౧-౬౮) సూత్రాంతరమునఁ "అపృక్తంహల్ అను నపుంసకప్రయోగము కారణమని ప్రకాశించుచున్నది. [3] "శతందాయాతి ఆవశ్యకాధమర్ణ్యయోరితిణిః ఆవశ్యకేణినావశ్యయం నిషేధః సూత్రే ఆధమర్ణ్యేపేన తత్సూత్రోక్తార్థోపలక్షణాత్ అతఏవ అంశంహారీతినిర్దేశస్సంగచ్ఛతే" ఇట గారక శేఖరమందు అకేనో, రితిసూత్రమున నాధమర్ణ్యపదవాచ్యావశ్యకార్థమునుగూడనుప లక్షణముగా గ్రహించుటకు, అంశంహారీతి సూత్రాంతర ప్రయోగము కారణమని చెప్పఁబడియె. (5) "అనుతాంమిత్యత్ర చగ్రహణమోంకారాంతస్యాప్యుపలక్షణమ్. సర్వత్రోదోతోరితి సూత్రే సహైవప్ర విధానాత్" యని యనుతాం స్త్రియామితి సన్నయ స్త్రీ సూత్రములోని యుత్త్వమున నోత్వమునుగూడ నుపలక్షణముగా గ్రహించుట సర్వత్రోదోతోరితిసూత్రమందలి యుత్త్వోత్వముల సాహచర్యము కారణమని [యహో] [345 పు]మున

వ్రాయఁబడినది. (6) మఱియు, "ఊకాంతా ఇద్వదేవకృత్‌ప్రహాస్వాః ఇత్య స్యసర్వోపలక్షణత్వాత్। ఊకారాంతరూపాణి ఉకారాంతరూపవద్జ్ఞే యాని" అని యీ కారమాత్రమునకే కార్య కారియైన యీసూత్రము సర్వదీర్ఘోపలక్షణమని (యుహో] (303) ముందే మోహింపఁబడియె (7] సమాసఇతి వృత్తిమాత్రోపలక్షణమె సమర్థః పదవిధిరిత్యత్రపదముద్దిశ్య యో విధీయతే సమాసాదిః ససమర్థః విగ్రహవాక్యార్థాభిధానే శక్త స్సన్ సాధు రితిసూత్రార్థస్య భాష్యోల్లాభాత్" అని "సమాసేఖలు భి న్నైవేతి కారిక యందలి సమాసపదము తద్ధితాది సర్వవృత్తుల నుపల క్షణముగా గ్రహించుటకు భాష్యకారకృతస్థాంతరస్థ సమర్థసూత్రా ర్థము కారణమని వైయాకరణభూషణసారమునఁ జెప్పఁబడియె.

(8] ఇట్లుపలక్షితతనావివక్షిత్వమునకుఁగారణమ్ములు ప్రదేశాంతరస్థ ములే పెక్కులు గ్రంథాంతరము యందుండఁగా నేక పరిచ్ఛేదము లోని (21) సూత్రమందలి మహత్పుంలింగ గ్రహణమున (39) సూత్ర ములోని యమహాన్నపుంసకగ్రహణ మనావశ్యకము గాన నవివక్షిత మయి మహత్పుంలింగ భిన్నములైన యుదంతములకు న్యాది యుపల క్షణ మనుట గ్రంథకర్త దోషమేమో! తెలియకున్నది. అనేకసమాస ప్రాప్తియున్నచో నంతరంగమ్మని కర్మధారయమే ప్రాచీనులచే శిరసావ హింపఁబడినందున నిటనన్యపదార్థ (సముదాయ) ప్రధానమ్మౌ బహిరం గమైన ద్వంద్వమ్మును దలంగించి సత్కర్మధారయమ్ము నాదరించుచు (1) అమహత్తులయందు నపుంసకత్వమును లక్షించుచుగాని (2) లేక యు పలక్షణపక్షమునుగాదని గ్రహించుట శాస్త్రీయమనందగు. ఒకవేళ, దేవ దత్తాది భోజనన్యాయమున భాష్యకారులు ప్రత్యేకపరిసమాప్తి యనే కసూత్రములయందుఁ జెప్పినందు నమేమును గత్యంతర మున్నపుడు కూడఁ జిరకాలాశ్రితద్వంద్వమును వదనాడక యట్టి భోజనన్యాయమే

యుపయోగింతుమని ద్వంద్వవాదులందు లేని యట్లయినచో స్వేచ్ఛగా భోజనన్యాయ ముపయోగింతురుగాక బ్రి సుబ్బారాయశాస్త్రులు గారుగాని యాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికాధిపతులుగాని స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచక మనఁగూడదని యభిప్రాయము తెల్పలేదు. బ్రి వ. చి. సీ. రామస్వామిశాస్త్రులుగారు మాత్రము "మిన్నేలు...అమహతి యనుట యజ్ఞానవిలసిత" మని యంకను పెనగులాడెదరు. (ఆం. సా. ప 241 పు) అట్లయినచో. "ధరాపరాగపటలాక్రాంతము మిన్నేరు రూపంతూభయేతిసూత్రేణ సమంజసమితిజ్ఞేయమ్" అని యుభయవిధ మహతీనామితిసూత్రంబునను మహతిమిన్నేటివిశేషణమునకు మునర్థక ము పత్యాంతరముననగు ననుచున్న యహోబలపండితుని కేయీయజ్ఞానవిలసితమ్ము చెందు. గ్రంథమన్వయించుకొని మాటాడినను బాగుగనుండును. అయినను దీనింగూర్చి పార్థమూర్తిగారే యింకను వ్రాయుంగలరు నా కాప్రశంసయేల? ఈద్వంద్వయుద్ధోపశమన మనువ్యాసము బ్రి మహామహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రులుగారే వ్రాసిరి యనఁగా నాకు మిక్కిలి సంశయమ్ముగానున్నది. దీనియందు ననేకహీనశాస్త్రీయాంశములే కాకుండ "దుర్యోధనార్జునులుశ్రీకృష్ణసహాయమును గోరి వచ్చిరి" యనునట్టి బహుప్రమాదయుక్తవాక్యమ్ములు గనంబడు. ద్వంద్వాదిని బూజ్యవాచకముండవలయు వ్యాకరణశాస్త్రమందు యుధిష్ఠిరుండును నర్జునుండును నుండఁగా ద్వంద్వమ్మున నాదిపదమనిష్ఠింప నర్హు లెవ్వరని విమర్శించి "ఇంద్రపుత్రత్వాద్విష్ణోరంశత్వాన్మాభ్రాత్వాద్వాఅభ్యర్హితత్వమస్త్వేవ్యస్త్రీతతః తేననియమస్మిన్నతీతిభావఃఅను చుఁ బూజ్యతలో ధర్మరాజునకు దీసిపోఁడని యెంచి ధర్మరాజు పెద్ద వాఁడుగాన భ్రాతుశ్చేతివార్తికమున మొదట నుండదగినవాఁడనిభాష్య తాత్పర్యము వ్యాఖ్యాతలు నిశ్చయించి "యుధిష్ఠిరార్జునా" అనిరి

పూజ్యుఁడైన ధర్మరాజు చెడనే యింతవిచారణ జరుగఁగా శాస్త్రులుగారు ద్వంద్వములో నర్జుని నావలకు ద్రోసి దుర్యోధనుని నాదిపీఠ మెక్కించిరి. ఒకవేళ నర్జునుండు పార్థమూర్తియే కానఁ బకృత వైరముతో నటులుచేసి యాయుపార్థమూర్తి చేయూదని నాదరించిరి కాఁబోలుమఱియు శాస్త్రులుగారికిఁ బూజ్యతాప్రకరణమున ననిత్యత్వ బుద్ధియున్న దేమో అట్టిది వారికి సహజమైనయెడ దానికి నేనేమియు ననఁజాలనుగాని "సర్వ ఏవప్లుత స్సాహస మనిచ్ఛతా విభాషావ క్తవ్యః అనిసయుగ్నీదతిపూ త్రిస్థ భాష్యగ్మును శాస్త్రత్యాగ స్సాహసం తేన శాస్త్రముత్యజతా భియుక్తస్మరణాత్సర్వ ప్లుతో విభాషావిధేయ ఇత్యర్థః అనినకైయటన్నును దృష్టాంతమై మిక్కిలివిరోధించునేమో గదా! "శ్రీకృష్ణసాహాయ్య" మనుట యుక్తమ్ము. ఏమేమో తప్పులెన్నినాఁడనని యాగ్రహింపక స్వధర్మాములందు మధ్యమత్వము వహించినారాయణనామమ్ము ముఖమునపీడని నరుండనైనన్ను శాస్త్రులుగారుమన్నింతురుగాక! ఓసుధీమణులారా! పూర్వోక్త లోకవేద శాస్త్రములయందు నన్యపదార్థప్రధానత్వాదులుగల బహువ్రీహ్యాదివృత్తులకును స్వపదార్థ ప్రధానత్వముగల కర్మధారయ వృత్తికిని భ్రాంతియున్నదోఁ గర్మధారయ మంతరాగమని శిరసావహింపఁ బడినది. నేఁటికి నట్టిపూజ్యవృత్తి విరసింపఁ బడెనే యన్యపదార్థప్రధానుం కియ్యాదికాలవుగాని స్వపదార్థ ప్రధానుఁకు నేమాత్రమును గాలముగాదని యెంతయు జింతనొందెద. ఇట్టితత్పురుష వృత్తికర్మధారయాంశను శాస్త్రంబున నేఁచంజాలినపౌరుషవృత్తి వండితేంద్రుం డేడ నైననుండునేమో చూడంగోరెద

(4. వ వ్యాసఘుట్టము,)

(సశేషము.)

(కొంతకాలము నిరీక్షించి ద్వంద్వవాదుల వ్యాసములం లోని ప్రమాదములు తిరిగి ప్రకటింపఁబడు.)

ఇట్లు సుధీమణివిధేయుఁడు
కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి

17-7-1917

పేరి కాశీనాథశాస్త్రులుగారి యభిప్రాయము.

బాలవ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక

(ఈ 11-7-1917 సం రము ఏప్రిలు 4-18-25 తేదులందును మెయి 2 తేది యందును వ్యాసఘట్టరత్నాకర చతుష్టయంబుతో వెల్వడి, బ్రహ్మశ్రీ మహామహోపాధ్యాయ తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రి ప్రముఖ విరచిత ద్వంద్వయుద్ధోపశమనవ్యాసంబును దలమున్క లొందించి యడుగంటించు బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి ప్రణీతముద్రిత ద్వంద్వోపశమనవ్యాసంబును బరికించిన కూలంకషపాండితీధురంధర బ్రహ్మశ్రీ పేరి కాశీనాథశాస్త్రులవారిచే నొసంగబడిన యభిప్రాయము

ద్వంద్వోపశమనమందలి శాస్త్రీయవృత్తి

శ్లాఘన

విబుధేంద్రులారా

"అమహన్నపుంసకములకు ననంతములకు మువర్ణకంబగు" నను బాలవ్యాకరణ సూత్రములోని యమహన్నపుంసకశబ్దము ద్వంద్వముగాఁ జెప్పందగినదియా? లేక కర్మధారయముగా నంగీకరింపదగినదియా? యని యాలోచింపవలసియున్నది. ఇచ్చటఁ గర్మధారయమే శాస్త్రజ్ఞులచేత శిరసావహింపఁదగియుండును. కర్మధారయమే లక్ష్యసంస్కారసిద్ధి నిర్వాహకమై వెలయుచుండెను. ద్వంద్వసమాసము బహిరంగము యి శాస్త్రమార్గమునకు దూరవర్తి యగుచున్నందున దూష్యమగినది.

జగత్ప్రభుకుండు దైవము సౌమ్యుఁడు మిత్రము, తీక్ష్ణుఁడు [గురువు] ప్రధానుఁడు (మంత్రి) శూద్రాంతరుఁడు—ఇత్యాది ప్రయోగంబులు ద్వంద్వ సమాసమున సిద్ధింపనేరవు. కానఁబట్టి తాదర్థ్యము కాదు. కర్మధారయవృత్తి పూర్వోక్తప్రయోగములయెడ సాధకంబుగానఁ బండిత పరిగ్రాహ్యమయినది. అందున బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరివేంకటరామశాస్త్రిగారిచేత రచియింపఁబడిన సువ్యార్థప్రకాశిక యందు నిర్వచనచేయంబడు కర్మధారయార్థము సర్వవిధంబుల సరసంబగు.

ఇదమేవసర్వరమణీయం నిర్దుష్టమితి ప్రతిశృణోతి వేద్యాసనామక కాశీనాథవిద్వత్కవీంద్రః 26-6-1927

కోవిదవర్యులారా! వ్యాకరణాది శాస్త్రములందలి పాండితీచండిమంబున విద్వాస్పదంబునకును నుభయభాషాసర్వంకషసాహితీ కవితా కౌశల్యంబులం జేసి కవీంద్రశబ్దంబునకును నర్హులైన గాశీనాథశాస్త్రుల వారి యీయభిప్రాయమును జూచితిరిగదా!! ఇట్టి ప్రతిభావంతులగు పండితరత్నంబులకు వాదతారతమ్యంబు తెలియనగుంగాని యితరులకుఁ బరమార్థంబెట్లు తెలియంగలదు ఒకవేళ నట్టి తారతమ్యపరిశీలనా పాటవము పండితులలోఁ గొందఱకున్నను జాతిమాదికిఁ బరశ్రేయస్స హానగుణమ్ము గగనకుసుమాయమానంబగుచున్నయది. తత్సముపరిచ్ఛేదంబున విశ్వకర్మాదులకు స్త్రీత్వంబును గంధరాదులకు గ్లీబత్వంబును నతిదేశింపఁబడలేదే? అష్టప్రకృతసూత్రమున గీర్వాణభాషలోఁ బుంలింగములగు వృషభః వృతః ఇత్యాగుణి మిత్తమయి యావదమహాత్ములకును నపుంసకత్వమునతిదేశించి ముఖవర్ణకము విధింపఁబడుచున్నయది "ముఖచంద్రునకు సాహ్లాదకత్వ" మగు నన్న వాక్యమున ముఖమునఁ బ్రదత్వమతిదేశించి యాహ్లాదకత్వ

మును విధించువోఁ జంద్రునకు నాహ్లాదకత్వము లోకసిద్ధంబనియు, నట్టి గుణంబు ముఖమందు నారోపింపఁబడు చున్నదనియుఁదోఁచుచున్నట్లు ప్రకృతకర్మధారయ సమాసమందుంగూడ నపుంసకములకు మువర్ణకములోక న్యాయసిద్ధంబుగాన వేఱవిధి సూత్రమక్కఱలేదనియు నట్టి మువర్ణకముసంస్కృతభాషలోఁ బుంలింగములగు వృక్ష వృషభాదిశబ్దములకు నీభాషనునతిదేశమూలకమగుచున్నదనియు స్పష్టపడుచుండె. ఈసూత్రమున నపుంసకములకు మువర్ణకము గమ్యమానమయి వేఱె సాక్షాత్తుగా విధిసూత్రము లేనందున 'అన్యశ్శూద్రః శూద్రాంతరమ్ మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః" యనుదాహరింపఁబడిన నపుంసక శూద్రాంతరాది శబ్దములకుఁ దెలుంగున మువర్ణకమురాకలోకప్రయోగానుసారమున డుజ్వర్ణంబుగలిగెడు. ప్రత్యేకముగా ద్వంద్వాదుల మతమందు నపుంసకములకు మువర్ణకము విధింపఁబడుచున్నయెడ "దృష్టాంతస్యాపితు పురుషారంభోఽనివర్తకో భవతి యను స్థానివత్సూత్రాద్యంతౌటకితావిత్యాది సూత్రస్థభాష్యంబున [1] శూద్రాంతరము [శూద్రాంతరుఁడు](2) తీర్థము (తీర్థుఁడు) [3] సౌమ్యము (సౌమ్యుఁడు,) మిత్రము (4) అధికమా (అధికుఁడా) పండితరత్నము—ఇత్యాదికముగా డువర్ణకాంతములగు ననేకలోక దృష్టప్రయోగంబులు మువర్ణకంబులో భ్రష్టప్రయోగములు గావలసివచ్చును. కానఁగర్మధారయమే బహిర్భూతసముదాయ ప్రధానమయిన ద్వంద్వముకంటె నంతరంగమయినందున శాస్త్రీయ ము ను స క ల ల క్ష్య ని ర్వా హ క ము ను నగుచున్నయది.

[2]స్త్రీలింగపదమన్న యర్థమందు స్త్రీవాచకశబ్దము వర్తిల్లునన్నందులకు భవ్యకైయట శేఖరాదిగ్రంధములేకాకుండ. 279 ,317, 320, పొరటలయందు నహోబలపండితీయంబును ప్రమాణములుగా నమరాంగణ పార్థమూర్తిగారిచేత ది 2 ఫిబ్రవరి 1916, ది 1 ఆగష్టు 1916

సం రపు దేశమాతపత్రికలయందుఁ జూపంబడినవి. "సరస్వత్యాతుమిన్నే ఉశివజటావాసిని ఇత్యుదాహృతం తత్రన కేవలం స్త్రీసమత్వం కింతు స్త్రీవాచకత్వమవ్యాహతమే వేతితద్రూపమపిసాధ్వేవ" యని 320పా రట(అహో) స్త్రీలింగమన్న యర్థమంను స్త్రీవాచకము వర్తించుననుటకు నుదాహరింపబడఁగా ద్వంద్వవాదులు, మిన్నే ఉకూడమహతియని యే యహోబలపండితుని తాత్పర్యమనియు. అమహతియనుట యజ్ఞానవిలసితమనియుఁ భాద్రపదమాసాశ్వయుజమాసాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్రిక యందు (241పు) శాస్త్రమర్యాదలు మీఱి విచ్చలవిడిగా ననర్థమైన యర్థములు వ్రాయఁదొడంగిరి. "ఆపత్కాలేనాస్తి మర్యాదా" అను లోకోక్తిగలదుగదా! మిన్నే అమహతియనుట యజ్ఞానవిలసితమే యయినచో ధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు మిన్నేఉ రూపంతూభయేతి సూత్రేణ సమంజసమితిజ్ఞేయమ్" అనియహోబలపండితుండే యమహతియైన మిన్నేటివిశేషణము "ఉభయవిధ మమహతీనామ్" అను సూత్రమున మువవర్ణకాంతముగా వికల్పమున నగునని యుద్ఘోషించుచుంటచేత, నట్టిపూజ్యునకే యీయజ్ఞాన విలసితంబు చెందుచుండుగదా! ఆహా ఏమీ. యీయజ్ఞానవిలసితప్రభావము. కోవిదవర్యులారా! స్త్రీ వాచకద్వంద్వార్థ నిర్వాహకుల పత్రికలయందు నాత్మస్తుతి పరనిందల యుక్తులుదక్క బ్రహ్మశ్రీ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రి ప్రణీత ద్వంద్వ యుద్ఘోషణంబునకు ఖండనంబుగాఁ బైఁగనంబఱిచిన దేశమాతపత్రిక తేదులందు వెల్వడిన బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి కృతద్వంద్వోపశ మనవ్యాసంబునకు సమాధానయుక్తు లెవ్వియుఁగానరావు! కావున సదుత్తరం బీఁబడుచేమో! కొంతకాలము నిరీక్షించి సమరాంగణపార్థమూర్తి నామముసార్థకంబగునటులు, రచింపఁబడిన సమరాంగణపార్థమూర్తియమ్మను (1) ద్వంద్వోపశమనంబును (2) పుస్తకరూపంబున ముద్రింపించి గుప్తార్థప్రకాశికకుంజేర్చి పండితప్రపంచమునఁ

బ్రకటింపఁబడును. అవసరమని మాకుఁదోఁచునపుడెల్లను మాకుఁ బంపఁబడు పండితాభిప్రాయంబులు సత్యార్థప్రదర్శనంబునకై పత్రికల యందుఁ బ్రకటించెదను. కాశీనాథశాస్త్రులవారు పరిపంథిపండితగజపంచాస్యమూర్తులే కాకుండ నామంబున సైతము పంచాస్యమూర్తులుగాన వారియభిప్రాయంబు మొదటఁబ్రచురము సేయంబడియె.

ప్రకృతపత్రికరణంబు నకుందగిన శార్దూలవిక్రీడితవృత్తము ॥ జేజీయాదమహాన్నపుంసకపదంద్వంద్వేనదుర్ఘోషిణా త్యక్తంసర్మిత కర్మధారయసమాసార్థేనసత్సమ్మతమ్ స్త్రీలింగార్థవిశేషరూఢిసరణౌ స్త్రీవాచకాఖ్యాంపదం శాస్త్రప్రజ్ఞైస్సకలైః సమాహితతయా శ్లాఘాపదంప్రాప్నుతాత్॥

ఇట్లు: బుధేంద్రవిధేయుఁడు
ప్రతివాదిభయంకరము రాఘవాచార్యులు.

బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక
6—2—1928

—:◆:—

కర్మధారయ జయ శ్రీభేరీభాంకరణము.

గీతి: సత్కర్మధారయజయ
శ్రీభేరీభూరిభాం కృతిర్జయతాత్
అమహాన్నపుంసకపదా
ద్భ్రష్టాసాద్వాద్వ్యవృత్తిరస్తమగాత్॥

విబుధేంద్రులారా.!

బ్రహ్మశ్రీ మహామహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రులవారు 1917 సం॥రము ఫిబ్రవరి నెలలో వెలువడిన నెలసం॥ర భాద్రప

దాశ్వజయుమాసాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్త్రికలో ద్వంద్వయుద్ధోపశ మనమను పేరంబరఁగు నొక వ్యాసమ్మును ద్వంద్వ సాధకమ్ముగాన టించుచున్నదానిని లిఖింపఁగాఁ బిమ్మట నేను దేశమాతపత్రికలో నాలుగు వ్యాసఘట్టములుగా విభజించి సమాధానము లిచ్చుచు మెయి 2 తేది చతుర్థవ్యాస ఘట్టాంతమునఁ బ్రతిభటులు నా వ్రాసినగ్రంథముపై నేమి లిఖింతురోకొంత కాలము నిరీక్షించెదనని సశేషముగా నూరకుండితి. అట్లు మెయి నెల 2 తేది నుపరమించిన నా వ్యాసంబునకు నిప్పటికి (20—1—18) జరుగుచున్న నవమ మాసమ్మున ననఁగా నీజనవరి నెలలో వెలువడిన పింగళ సం ర భాద్రపదాశ్వయుజమాసాంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్త్రికలోఁ బ్రతి ప్రసవముగా బ్రహ్మశ్రీ సుబ్బారాయ శాస్త్రిలవారి వ్యాసము శేషోదయమయి భూపతనంబు నొందినది. ఇంత యతిదీర్ఘకాలము తడవయినను దగిన సమాధాన హేతువులతోఁ బక, మెట్టుట్లో దీర్ఘాలోచనతో లేనిపోని సూత్రమ్ము పన్ని నిమదగాఁగ నొనర్పఁబడిన యీపట్టిదుర్బల స్థూలకాయ వ్యాసంపు గుట్టును నిట్టికాలాతి క్రమణ దోషమునం జేసి బుద్ధిమంతు లూహింతురేమోయని యులికిపడి మనంబున సంకోచించుచు సుబ్బారాయశాస్త్రిలుగారు తాదృశ దోషమ్మును గప్పుకొనుటకై "నా వ్యాసమును వారి వ్యాసమును సావధానముగఁ బత్తిగించిన యెడల వారియాక్షేపణములు నా వ్యాసమున కుదగులలేదనియుఁ, దగిలినట్లు తోఁచనవారికి నా వ్యాసమునందే సమాధానములున్నవనియు, విమర్శకులగు పండితులకు స్ఫురించును. కావున నేను వేఱుగ సమాధానము వ్రాయనక్కఱ లేదనునది మొదటి కారణము, ఇత్యాదికముగా మూఁడు హేత్వాభాసలు ప్రకటించిరి. గతించిన జూలై 11 తేదని నుభయభాషాపాండిత్య చండిమోద్దండులగు పేరి కాశీనాథ శాస్త్రిగారు నా వాదంబునకు నామోదంబుగా నిచ్చిన యభిప్రాయంబును బ్రచురముచేసిన ప్రతివాది భయంకర రాఘవాచా

ర్యవర్యుల వాక్యశైలియే తిరిగియీవ్యాసమును వ్రాయఁగాఁ దమ్మును బ్రోత్సహింపఁ జేసెననియు శాస్త్రిలుగారు నిక్కము దాఁపనేలయని వక్కాణించుచున్నారు. అట్టి ప్రోత్సాహోత్పత్తి కాలంబున నిప్పటికిఁ జిరకాలంబయినదిగదా.! ఎంతో చిరకాల మాలోచించి యాలోచించి శాస్త్రిలవారు నీరసంబైన యీవ్యాసమ్మును సారసంబుగాఁ జూపుట కై తమ యావచ్ఛక్తియు ధారవోసిరిగాని తుట్టతుదకు నియ్యది దన మేడికాయవాటమును జెప్పగ చెప్పచుండెను. హేమదుగ్ధకంబను నామ మాత్రంబునమధురమ్మగు మేడికాయ యేటికి మేటికాయ యయ్యెడు? కాన నది యుక్తంబ. ఈవాదముతో ద్వంద్వముగాఁగ నుండిన స్త్రీవాచక వివాదంబు తన నామమ్మునకుఁ దగునట్లు శుద్ధాంత రంగము నొందినది ఇఁక ద్వంద్వవాదములో నిష్కారణముగా వేతెంచివంచింపఁ జూచిన బ్రహ్మశ్రీ సుబ్బారాయ శాస్త్రిలవారు బాల్యాదిగాఁ దమకలిచెడు విద్యయంతయు నుపయోగించి వంకలంగనంబఱుచుచు రణరంగంబున మహాశూరులువోలె నెత్తినపడగ పడిపోకుండ నిలఁబెట్టదమని యెంచిరిగాని యయ్యది యన్యథాయయ్యె. ద్వంద్వమవలంబించినచో మీఁదు మిక్కిలి దోషములు సైతము దొరకొనుచున్నవి. అందున నిదియే కడసారి యని మళ్లుమొగంబువెట్టుచుఁ గొంచెము "స్ఫటాటోపోభయంకరః" అను వచనమ్మును మాత్రము సార్థక పఱుచుచున్నారు. సుబ్బారాయ శాస్త్రిలవారు తమపేరు ప్రతిష్ఠలకుఁ దగునట్టా మాత్రము స్ఫటాటోపము చేయుటయు సహజముగాని యది వింతగాదు. సుధీమణులారా! పూర్వాపరవ్యాసంబులందుఁ బ్రతిభటుల స్వవచన వ్యాఘాతంబులును బునరుక్తిదోషమ్ములును దెలియుటకై వారి వివాద సారాంశములతో నుండిన సమరాంగణ పార్థమూర్తియ ద్వంద్వోపశమనవ్యాసంబులు ముద్రింపఁబడుచున్నవి. కావఁ బునరుక్త్యాది దోషంబులతో నిండిన శాస్త్రిలవారి యీవ్యాసమ్మును నిపుడు స్థాలీపులా క

న్యాయంబున వేయుమక మొత్తికొని నేఁ పనబయ స్ఫూర్తిచెదుఁగాక అవ సరమంతోఁచు నెల్లమొదలను విపులంబైన వివరణము స్వాప్నకాలము లో వెల్వము పైవ్యాసము ప్రకటనకాలంబున నచ్చొత్తించి ప్రకటిం చెద. కాన నవధరింపుఁడు.

(1) పత్రికభటులశంక:—"ఈపత్రికమ వ్యాసఘట్టమున నాకొక సందేహము పొడముచున్నది. బాలవ్యాకరణమందలి డుమువర్ణక విధాయక సూత్రములోని పులింగ నపుంసక లింగశబ్దములు శాస్త్రీయలింగ తాత్పర్యమున వాడఁబడినవని వీరు తలఁచెదరా? లేక లౌకికలింగతా త్పర్యమున వాడఁబడినవని తలఁచెదరా?" యని సుబ్బారాయశాస్త్రుల వారు బాలవ్యాకరణకర్త యభిప్రాయము పైసూత్రములలో లౌకిక లింగమనియా? లేక శాస్త్రీయలింగమనియా? యని రెండు పక్షములు గా నెత్తుకొని శంకించుచున్నారు ఇట్టిశంక చేత వీరు డుజ్విధిసూత్రమును మువర్ణకవిధిసూత్రమును బాగుగాఁ బరిశీలించిరో లేదో యని నాకు సంశయ ముత్పత్తిల్లుచున్నది. అందమైన యీశంకచందమెట్టిదో తెలి యఁగా నీసూత్రముల యర్థమును నించుక చర్చించి చూపెద.

బాల. తత్సమ సూ. 22 పులింగమగు మహద్వాచకమునకు డుజ్జగు. ఇట మిత్రము, దైవతము—ఇత్యాది మహన్నపుంసకములను దప్పించుటకై పులింగశబ్దంబును; వృషభము (వృషభః) మేషము (మే షః)—ఇత్యాద్యమహత్పులింగము ను (తిర్యగ్జంతువులను) దప్పించుట కై మహత్పదంబును గ్రహింపఁబడినవి. ఇట్లు డుజ్విధాయకసూత్రములోఁ బులింగశబ్దముచే శాస్త్రీయపుంస్త్వంబును మహత్పదంబుచే దిర్యక్సంబంధి భిన్నసురాసురాది నిష్ఠపుంస్త్వంబు నుభయంబును నుభయపదంబులచే తఁ జెప్పంబడినవి డుజ్విధాయకసూత్రములోని పులింగమహత్పదంబు లుభ యంబుచేతను శాస్త్రీయలౌకికపుంస్త్వంబు లుభయంబును గ్రాహ్యంబుగా గ్రహించు నావశ్యకత స్పష్టపడుచుండ. శాస్త్రులవారి కీసూత్రములోని

పుంలింగశబ్దమున కర్థము శాస్త్రీయలింగమో! లేక లౌకికలింగమో! తెలియక సందేహముగా నున్నదియఁట. గోవును వృషభంబును గొని రమ్ము—అని చైత్రుఁడు మైత్రునితోఁ జెప్పిన వాక్యములో గోశబ్దంబునకు స్త్రీగవియుఁ బుంగవంబు నర్థమగుచుండినను, పుంగవంబును బోధించువృషభశబ్దమీవాక్యంబున నుండుటంజేసి గోశబ్దమ్మునకిట స్త్రీగవియే యర్థమగుంగాని యిది యా? లేక యది యా? యనిన యేశంకయుఁ బొడమదుగదా! అట్లే ప్రకృతసూత్రమునందును లౌకికపుంలింగవిశేషము నుబోధించుమహచ్ఛబ్దముండుటం జేసి పుంలింగశబ్దమునకర్థము శాస్త్రీయలింగమే యర్థమగుంగానఁ బుంలింగశబ్దార్థము శాస్త్రీయలింగమా? లేక లౌకికలింగమా? యన్న యాశంక యెన్నఁడును జేయఁగూడదు. కాన శాస్త్రులవారి మొట్టమొదటిశంకయే మిక్కిలి యసందర్భముగా నున్నయది. అంతపండితులగు మహామహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రులవారిప్రశ్న యసందర్భమనంగలమా? కాదు. మనకే యీప్రశ్నార్థశంకసహితము బ్రహ్మాండముగా నడ్డపడ్డదనుకొంట యుక్తము. "గోబలీవర్దమితి గావశ్చత్కాలితపుంస్కా (నిష్కాసితపుంస్కాః) వాహాయచవిక్రియాయచ స్త్రియ ఏవావశిష్యంతే యనిత్యాదాననసర్గైరితి సూత్రస్థభాష్యంబును "స్త్రియఏవేతి తత్రత్యాత్ గోశబ్దః స్త్రీగవీనామేవవాచకః అనిన యత్రత్యకై యట గ్రంథమును జదివిన శాస్త్రులవా రసంగతమైన ప్రశ్న వ్రాయుదురా? ఆరీతిగ నలవడదు. మనకేయర్థముకాలేదు. గగనకుసుమగంధాయమానమైన యీశంకాగంధము శాస్త్రులవారి మానసమధుపంబు నీపాత్రమున దిన్నదళములవలకు నాకర్షించి భ్రమింపఁజేసినందులకు నెంతయు వింతనొందుచున్నాఁడ. ఇఁకను నుపన్యకవిధానకసూత్రార్థమును గొంచెము చర్చింతము.

౭. వ్యా. తత్స లి సు. అమహాన్న పుంసకమంల కదంతము లకు ము వర్ణకంబగు.—ఈసూత్రమం దలి నపుంసకశబ్దమున శాస్త్రీ యలింగము తలంపఁబడునా? లేక, లౌకికలింగము తలంపఁబడునా? యనిన శాస్త్రులవారి ప్రశ్నము సరియా కాదో యాలోచింతము. ఈసూత్రములోని నపుంసకశబ్దమునఁ గొన్నిచోట్ల శాస్త్రీయలింగంబును గొన్నిచోట్ల శాస్త్రీయలౌకికలింగంబు లుభయంబును గ్రహింపనగుంగాన నీశబ్దంబునను నేపక్షమని శంకించుట సమంజసముగానేరదు అమహాత్తు లయందు నపుంసకత్వమతిదేశించు నీసూత్రములోని నపుంసకశబ్దమ్మున దైవతాదిపదార్థములయందు శాస్త్రీయలింగము తలంపఁబడు. మఱియుఁ బ్రకరణాదివశంబున నుభయంబును జేకొనంబడు. అది యెట్లంటిరేని వినుండు కువలయానంనము. విషమాలంకారము॥

శ్లో॥ నపుంసకమితిజ్ఞాత్వా తాంప్రతిప్రేషితం మనః
తత్తుతత్రైవరమతే హతాఃపాణినావయమ్

"నపుంసకమ్మని యెఱింగి ప్రియురాలింగూర్చి మనము (మనః) పంపఁబడఁగా, నయ్యది యక్కడనే రమించెడి." ఇత్యాదికముగా నీశ్లో కము నాంధ్రీకరించుచో 'మనము, అనుచోట "తత్సంభవేతు శాస్త్రీయ విశిష్టే లౌకికే శాస్త్రీయమపిశబ్దతో బుధ్యతేతథానుభవామ్। అనుస్త్రీ యామితిసూత్రస్థ శేఖరగ్రంథవచనంబు శాస్త్రీయలౌకికంబు లుభయం బును నవశ్యము గ్రహింపఁదగియుండు ఇట్లు యథాసంభవముగ సూ త్రస్థనపుంసకశబ్దమున శాస్త్రీయలౌకికలింగము లుభయంబును స్వీకరిం పఁదగియుండఁగా, మువర్ణకవిధాయకసూత్రములోని నపుంసకశబ్దమున శాస్త్రీయలింగముకునా? లేక, లౌకికలింగముకునా? యన్న శాస్త్రుల వారి యన్యతరపక్షశంకయెట్లు సంగతంబగు? కావునఁ బైసూత్రద్వయ మందును ససందర్భశంకలమూలమ్మున నగాధపాండిత్యశైలితో వ్రాసిన శాస్త్రులవారి గ్రంథ మయోమయంబై కొఱుకఁబడ శక్యముగాక

యున్నది. ఆహా ! శంకయే పెక్కుశంకలను బుట్టించుకొనుచుఁ బ్రబలుచున్నది.

(2) "శంకావాక్యము:—శాస్త్రీయలింగతాత్పర్యముల వాడఁబడెననుపక్షమున దైవతశబ్దము సహజముగా నంపుంసకలింగమైయుండ దాని నపుంసకత్వసిద్ధికై యగతికగతిభూతమయిన "సామాన్యే నపుంసకమ్" అనుప్రవాద మంగీకరింపనేల? ఈపక్షమున వృషభాదిశబ్దములు నపుంసకములుగఁ దలంపఁబడుచున్నవను వీరివాక్య మెట్లు సంగతంబగును?"

ఉత్తరము:—తత్సమ. 39 సూత్రమునకుఁ బ్రతిభటులు సామాన్యదృష్టితో నర్థముచేసికొనుచు "సమహన్నపుంసకములగు ఋషాదిశబ్దములకే మువర్ణకము గలుగుంగాని సమహన్నపుంసకమయిన దైవతశబ్దమునకును సమహత్పులింగములగువృషభ వృషాదిశబ్దములకును మువర్ణక మెట్లుసిద్ధించునని శంకించిరి. పిమ్మట సమరాంగణపార్థమూర్తిగారి మతమవలంబించి నేను "సామాన్యే నపుంసకమ్" అనున్యాయంబున దైవతశబ్దమునకు నపుంసకలింగచిహ్నంబగు మువర్ణకంబును పాదించితిగానిశాస్త్రులవారన్నట్లు నాప్రథమవ్యాసఘట్టమ్మున నపుంసకత్వమును సాధింపలేదు. అట్లే అమహత్పులింగములగు వృషభవృషాదిశబ్దములకు (2౬) సూత్రమున మహత్పులింగవిహిత డుజ్వర్ణకము రానేరదు. గాననీన్యాయవశమ్మున నపుంసకలింగవిభక్తియగు మువర్ణకమ్మునకే పాత్రములై తెలుఁగున నయ్యవి నపుంసకలింగములగునని సమాధానము చెప్పితి. విశేషవిధానములేనిచో లింగసర్వనామంబగు నపుంసకలింగమ్మయితద్విభక్తి నిరాతంకముగా సిద్ధింపదా! "నకేవలాప్రకృతిః" ఇత్యాదిన్యాయవచనంబునఁ గేవలప్రకృతిమెట్లు ప్రయోగింపవగు? కావుననే "గుణేశుక్లాదయఃపుంసి" యను నమరనిఘంటుశ్లోకమును వివరిం

ద్వం ద్వోం ప శ మ న ము.

చతఱిని "గణఇతి యద్యపిశుక్లంయాపమ్ ఇత్యాదావిశేష్యనిఘ్నత్వేవే ష్యతే; తథాపివిశేష్యానుపాదానే ప్రాప్తస్య సామాన్యే నపుంసకమిత్య స్యాపవాదోఽయమ్" అని విశేషవిధానాభావంబున నపుంసకలింగమయి లిద్వభక్తి వచ్చునని భట్టోజీదీక్షితపుత్రభానోజీ దీక్షితకృతరామాశ్రమి యను నమరవ్యాఖ్యయం దుదాహరింపఁబడియె.

(నశేషము)

బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక

13—2—1918

(పూర్వపత్త్రికా వ్యాసానుసంధానము)

కర్మధారయజయ శ్రీభేరీభాంకరణము.

గీ॥ సత్కర్మధారయజయ శ్రీభేరీభూరిభాంకృతి జఃయతాత్
అమహన్నపుంసకపదా ద్విట్స్వాసాద్వంద్వవృత్తి రస్తమగాత్।
ఆ॥ గీ॥ గౌరవథీః కల్లూర్య న్వయవేంకటరామశాస్త్ర్య హంతుగదే
యమ్
తాతాసుబ్బారాయాః ఖ్యశాస్త్రివరమభి మహామహోపాధ్యాయమ్।

(3) మఱియుఁ బ్రథమవ్యాసఘట్టమునందు "ముఖచంద్రునకు నాహ్లాదకత్వమమరెను"నిత్యాది వాక్యములనుదాహరించి యిట ముఖ మందు జంద్రత్వాతిదేశముతో నాహ్లాదకత్వము విధింపఁబడురీతిని, నీ సూత్రమునందును నుద్దిష్టములగు నమహాత్తులయందు నపుంసకత్వాతి దేశముతో ముపర్ణకము విధింపఁబడుననియు, బహిర్భూతసముదాయ ప్రధానమగు ద్వంద్వము బహువ్రీహివలె బహిరంగముగాన స్వపదా ర్థప్రధానమయి యంతరంగమయిన కర్మధారయమే యీసూత్రమున

శాస్త్రీయమనియు, ద్వంద్వమశాస్త్రీయ మొక్కటియే కాక, మీ దుమిక్కి-లి లక్ష్యదోషమ్ములు సైతము సమకూరుననియుఁ జెప్పి కొన్ని లక్ష్యము లుదాహరించిరి. శాస్త్రులవారు కర్మధారయముకంటె ద్వంద్వమే యిట శాస్త్రీయమని సాధించి స్వపక్షనిర్వాహణమ్ము కావించుకొనలేదు. వీరు బహుగ్రంథవిసరప్రదర్శనంబుకై యమహన్నపుంసకసూత్రమునఁ బ్రకృతాంశమునకు దూరవర్తియగు నుద్దేశ్యవిధేయభావ విచారణమును నప్పి చెప్పిరకు: గొంచెము ప్రకృతమార్గమునకు దయచేసి యిట్టనిరి. "మఱియు, నపుంసకములకు ముగాగమువచ్చుననియు నమహత్తులు నపుంసకములగు ననియుఁగదా శాస్త్రులవారి వాదమునందలి ఫలితార్థము. అట్టిస్థిలో నమహత్తులకు నపుంసకత్వాతిదేశద్వారమున ముగ్గకమును విధించుటకంటె నమహత్తులకు సాక్షాత్తుగా ముగ్ణకమును విధించుటయే యుచితమయియుండదా?"

ఉత్తరము:—అమహత్తులకు సాక్షాత్తుగా ముగ్ణకమును విధించువో నపుంసకములకుంగూడ సాక్షాత్తుగాముగ్ణకవిధి తప్పదు. ద్వంద్వముచెప్పి సాక్షాత్తుగా ముగ్ణకము నపుంకముల కెల్ల విధించితిమేని ధనము, వనము ఇత్యాదలక్ష్యంబులందుంబలె దీనికి బాధక సూత్రము లేనందున "దృష్టాంత స్యాపితుపురుషారంభోని వర్తకోభవతి" యను న్యాయమ్మున తాద్యంతెటకితా విత్యాదిసూత్రస్థభాష్య వచనంబుచే నీ సూత్రి మ్మాక్రింది లోకప్రసిద్ధప్రయోగంబులందును బ్రవర్తిల్లెడు. ఉదా- తీర్థుఁడు (గురువు) ప దేశించుచున్నాఁడు— అనుటకు బదులుగా, తీర్థ యుపదేశించుచున్నాఁడు—అనియగు. తీర్థులు పూజ్యులు—అనుటను మాఱుగా, తీర్థములు (గురువులు) పూజ్యములు—అనవలసియుండును మనుష్యఏవ=మనుష్యమాత్రమ్. అన్యశ్శూద్రః= శూద్రాంతరమ్, అన్యో రాజా=రాజాంతరమ్-ఇత్యాదులు మయూరవ్యంసకాదయశ్చ"(2-1-72 అను పాణిని సూత్రమున నిష్పన్నములయి సంస్కృతభాషలో నపుం

సకములయ్యె ఈమువర్ణకనిసూత్రమున ద్వంద్వవృత్తి, చెప్పినచో—
మనుష్యమాత్రుఁడు వివేకముగలవాఁడు—అనుచో, మనుష్యమాత్ర
ము వివేకముగలవాఁడు—అని చెప్పవలసియుండును శూద్రాంతరుఁడు
కృషిచేసినాఁడు—అని పలుకఁదగదు. రాజాంతరుఁడు పాలించినాఁడు—
అనుచోట, రాజాంతరుఁడు పాలించినాఁడుఅని యనవలసియుండును కో
విదులారా ద్వంద్వము సూత్రమున రచించుకొన్నయెడల నెంతపరిహా
సాస్పదమగు ప్రయోగంబులనోటఁబెట్టవలసియుండునో చూచిరిగదా!
మఱియు, మిత్రుఁడు దయగలవాఁడు—అన్నట్టులే, మిత్రము దయా
వంతుఁడు—అని ముజ్వర్ణకములతో ననవలసియుండఁగా, మిత్రము
దయావంతము—అను ప్రయోగంబగు దైవము రక్షించువాఁడు—అ
న్నట్టులే, దైవము రక్షకుఁడు—అనిముజ్వర్ణకములతో నుండుటవిధియై
యుండఁగా, దైవమురక్షకము. అని భ్రష్టముగా ద్వంద్వపక్షమునఁ
బ్రయోగింపనగు ఇట్లు ద్వంద్వమ్మున ననేకదోషమ్ములు సంభవించెడి.
నేనిట్టిదోషములను నాపూర్వవ్యాసమ్ములలోఁ జూపఁగా శాస్త్రివారు
వానిని మెల్లమెల్ల నంగీకరించుచు "ఇతరశబ్దముల విషయమున
నెట్లువ్రాసినను, ప్రధానశబ్దవిషయమునందును నట్లువ్రాయుట యత్య
ద్భుతముగానున్నది" యని తక్కిన శబ్దములయెడ నర్థాంగీకారమును
సూచించుచు నొక్క ప్రధానశబ్దమునెడనే మిక్కిలి వింతపడుచున్నారు
శాస్త్రులవారును ప్రధానశబ్దము నొద్ద నావ్రాసినగ్రంథముం జూచి
యచ్చెరువందినట్టులే, నేనును ప్రధానశబ్దముకొద్దనే శాస్త్రులవారు
లిఖించిన వాక్యసరణిని సందర్శించి కడుపంతయు నచ్చెరువగునట్టులు
నవ్వుచు నచ్చెరువందుచున్నాఁడను వీరు మిశ్రకరణప్రధాన పాత్రా
దులు మిత్రాదులుగాన మిత్రాదులలోఁ బరిగణింపఁబడిన ప్రధాన
శబ్దము మంత్రివాచకమయినపుడు సహితము (18)సూత్రము మిత్రశ
బ్దాదులలోని వికల్పముగాఁ బుంలింగత్వాతిదేశము నొందునన్నియు,

మిత్రము, మిత్రుఁడు—అగునటులే, ప్రధానము, ప్రధానుఁడు-అను రూపద్వయంబును గాకతీరదనియు, సాహసించి యుద్ఘోషించుచున్నారు ఏశబ్దము, ఏయర్థమందు గీర్వాణభాషలోఁ బుంలింగము కాకుండి సర్వదా నపుంసకమై యుండునో: యట్టిశబ్దమేకదా ప్రయోగానుసారమున బరిశీలించి మిత్రాదులలో బఠించుకొనఁదగియుండు మిత్రశబ్దము సఖివాచకమైనపుడు గీర్వాణభాషలో సదా నపుంసకముగాన నయ్యదియే, తెలుంగున మిత్రాదులలో వైకల్పికపుంలింగత్వముకై పఠియింపఁదగియుండుంగాని సూర్యవాచకమైన మిత్రశబ్దము సంస్కృతభాషలో స్వతస్సిద్ధముగాఁ బులింగమైయుండ నట్టిమిత్రశబ్ద మీగణంబులో నేల గ్రహింపఁబడు?, అట్లే ప్రకృతంబునను, ప్రధానశబ్దము సదాగీర్వాణభాషలో నపుంసకలింగమైనదియే వైకల్పికపుల్లింగత్వమునకై తెలుంగు వ్యాకరణంబున మిత్రాదులలో గ్రహింపఁ దగియుండుగాని మంత్రివాచకమైన ప్రధానశబ్దము సంస్కృతభాషలోనే పుంనపుంసకమై యుండఁగా నట్టిది పాక్షికపుంస్త్వంబునకై యీగణమ్ములో నెట్లుకెక్కానందగియుండెడి? అమరనిఘంటువులోనే క్షత్రియవర్గమ్మున "శ్లో॥మహామాత్రాః ప్రధానాని॥ అను శ్లోకమునొద్ద గురుబాలప్రబోధికాఖ్యవ్యాఖ్యలో "శ్లో॥ మహామాత్రః ప్రధానస్స్యాత్। అని పుంస్కాండమందువాఁపాలింతుఁడు నప్పినంమన మంత్రిప్రముఖులగు నధికారులర్థమగునప్పుడు ప్రధానశబ్దము పుంలింగముంగూడ నున్నది యని స్పష్టపఱుఁబడియున్నది. అందున గీర్వాణభాషలోనే వైకల్పిక పుంలింగమునైన మంత్రివాచక ప్రధానశబ్దము తెలుంగువ్యాకరణమునఁ బాక్షికపుంలింగత్వమునకై మిత్రాదులలో నెట్లుపరిగణింపఁదగియుండు ఇటులుండ, మంత్రివాచక ప్రధానశబ్దము మిత్రాదులలోనిదిగాన, ప్రధానము, ప్రధానుఁడు—అను పుంనపుంసకరూపద్వయముండకతీరదనిడన శాస్త్రి

వారి భాషితంబు దూషితంబుకాక యెట్లుభూషితంబయ్యెడి? మంత్రి వాచకప్రధానశబ్దము సంస్కృతభాషలోనే పుంలింగమును నైయున్నం దున దెలుంగువ్యాకరణములోని మిత్రాదిగణంబులో గణియింపఁదగి నదికాదని యాలోచించియే నేను ప్రథమవ్యాసఘట్టమున "ప్రధానశబ్ద ము మంత్రివాచకమైనపుడు పుంలింగముగూడఁ గలదగుటచేని వైకల్పి కముగాఁ బ్రధానమన్నరూపము తప్పక యువిధినొందవలసివచ్చును"— ఇత్యాదికముగా సిద్ధాంతార్థము ప్రకటించితిని. ఇట్లుచాటుచున్న నా వాక్యముకు బరిశీలింపక శాస్త్రులవారు పెడచెవిని బెట్టి పరిహాసపరిపా టి ప్రకటన పటిష్ఠకటూక్తులు నల్పుటసరియేకదా! నిశ్చితార్థమ్మును నివ్వ టిల్లజేయు నిఘంటుకారుల వాక్యములనైన నా వాహనములోనికిఁ దెచ్చి కటాక్షించినట్లు కానిపింపరైరి "కాఁబట్టి మంత్రి యాలోచించినాఁడను" వాక్యమునకుఁ బర్యాయముగాఁ "బ్రధానుఁ డాలోచించినాఁడని" యనందగునే కాని "ప్రధానమాలోచించినాఁ" డని యెన్నఁడును ననం దగదు. ఇటులు న్యాయమైన ఘంటాపథసరణి జగద్గేయమానమై తేజ రిల్లుచుండినను, శాస్త్రులవారు కంటకంబు, శ్రోత్రంద్రొక్కుచు మంత్రి యుసహితము 'ప్రధాన' మని వైల్పికముగా నపుంసకరూపయతో నుం డకతీరదని సాహసించిచెప్పట యెంతయు వింతగానున్నది. ప్రధానుఁడు నపుంసకరూపముతో వికల్పకముగానుంట యొకవింతయేకాదు. శాస్త్రులు వారు స్వప్రజ్ఞాపౌరుషప్రకర్షణంబున గట్టిగాఁ దలంచుకొన్నచో నతం డునిత్యముగానే నపుంసకరూపముతో నుండితీరును. ప్రధానుని పాల్లే యట్టిస్థితికి మాఱినప్పుడు తక్కిన యప్రధానుని పాట్లువేఱే చెప్పనేల? ఇప్పట్టునఁబట్టరాని సాహసికులగు శాస్త్రులవారి యకుంఠితకంఠారభటిని దలంపగా "శక్త్యగ్రహేణతద్వారోధాభావాత్"—ఇత్యాదికమైన అని ఉణ్ సూత్రస్థశేఖరగ్రంథము నెత్తికొని "తథాచ, త్వద్గుణమపహాస్య బోధాద్ దుష్కరస్యకరణాదరణమనుకతోక్తి"యనినిజపక్షవ్యాఖ్యానరతి

స్మృతిపథము నొందుచున్నది. ఇఁకను నెట్టియర్థముగల ప్రధానశబ్దము మిత్రాదిగణములోఁ బఠింపఁదగునని శంకింతురేని వినుండు. శ్లో "క్లీబే ప్రధానం ప్రముఖః పేకానుస్త్రే మోక్షమాః ముఖ్యపర్యాసరేణ్యాశ్చ ప్రబహోర్నపరార్థ్యవత్" (౹౹౭౨) అని యాదవరాఘవుంటుతృతీయకాండమున ముఖ్యశబ్దపర్యాయమైన ప్రధానశబ్దము నిత్యనపుంసకమని చెప్పబడినది. మఱియుఁ "కథంతర్హీదం గోః రాజాసమక్షేపమాణస్యాశ్వపురుషాభ్యాం సహాసమాసోభవతి ప్రధానమంత్రేతదాగొర్భవతి భవతిచప్రధానస్యాపేక్షస్యాసమాసః" అనిన సమర్థసూత్రస్థపాణిపునికభాష్యప్రయోగం బును నేతాదృశార్థకప్రధానశబ్దానిత్యనపుంసకత్వంబునే యుద్ఘోషించుచున్నది. ఇట్టి ప్రధానశబ్దమే నిత్యనపుంసకమిత్రాదిశబ్దసాహచర్యంబున "సహచరితాసహచరితయోస్సహచరితస్యైవ గ్రహణ"మ్మను పరిభాషం జేసి గణంబులోఁ గణియింపఁదగియుండు విద్వాంసులలో వైయాకరణుఁడు ప్రధానము, లేక, ప్రధానుఁడు గుణవంతులలో వింయవంతుఁడు ప్రధానము లేక, ప్రధానుఁడు—అని యుదాహరణము కాన సంస్కృతభాషలోనే పున్నపుంసకమైన మంత్రివాచక ప్రధానశబ్దము మిత్రాదులలో నుండనేరదు. కాఁబట్టి శాస్త్రులవారి ప్రధానశబ్దవిషయప్రకటితగ్రంథము ప్రధానమయినదికాదు. ఇయ్యదియవిచారితరమణీయమనంబడు. ఇట్లు ద్వంద్వమాసపక్షమునఁ దీర్ఘ, ప్రధానమనుష్యమాత్ర, శూద్రాంతరాదిబహుశబ్దములు మువర్ణకముతోఁ బరిహాసాస్పదమయిన భ్రష్టప్రయోగములు గావలసివచ్చును. కావున ద్వంద్వము దర్పణకు నిత్యాదగు శంద్రికాతంకాలము మొదలొని చిరకాలానుభవమున నిత్యంత్వమాసూత్రమును బట్టకొని వేలాడుచున్నదియని విచారింతురేని శ్లో తాతస్యకూపో యమితిబ్రువాణాః క్షారంజలంకే పురుషాఃపిబతి" యను న్యాయమునఁ జంద్రికాను త్రవ్వించిన కూపమ్ముల యుప్పనీటింరాఁగా నెవ్వరొప్పుగొందురు? మఱియుఁ

దీర్ఘుఁడు (గురువు) దైవము జగద్రక్షకుఁడు శూద్రాంతకుఁడు, మనుష్యమాత్రుఁడు—ఇత్యాదులు మువర్ణకాంతములు కాక సర్వదా దుజ్వర్ణకాంతములే కావలయునన్నందులకు శాస్త్రీయవరికిఁ దగినప్రయోగములు చూపవలెనఁట జగత్ప్రసిద్ధములై మనుష్యమాత్రుఁ డెఱిఁగినయట్టిరూపములకు ప్రయోగాన్వేషణ మనవసరమనియే యెల్లర తాత్పర్యమయియుండునని నేఁ దలంచెద. శ్లో॥ "నాపేవతే వరద వాంఛితదాతృభావం వ్యాఖ్యాతృతాం నవహాసె వరదానముద్రామ్ విశ్వప్రసిద్ధతరవిప్రకరప్రసూతే ర్యజ్ఞోపవీతవహనం హీనఖల్వపేక్ష్యమ్" అను కువలయానందస్థ లోకోక్తి ప్రకారంబున జగమెఱింగిన బ్రాహ్మణునికై జన్నిదం బన్వేషింప నేటికి? కర్మధారయవృత్తి పూర్వోక్తమహాభాష్యాది ప్రమాణంబుల ద్వంద్వముకంటె నంతరంగమై శాస్త్రీయమగుటయే కాక దుజ్వర్ణకాంతములగు నేతాదృశలక్ష్యములయెడ మిక్కిలి సాధకమగుచున్నయవి. "ముఖచంద్రునకు నాహ్లాదకితయమరెను" నను వాక్యమున ముఖమునకుఁ జంద్రత్వారోపణద్వారమున నాహ్లాదకత విధించుచోఁ జంద్రునికి నాహ్లాదకత సిద్ధమని స్ఫురియించునట్టులు ప్రకృతమునను, సమహాత్ములకు నపుంసకత్వాతిదేశ ద్వారమున నువర్ణకమును విధించినందున నపుంసకములకు మువర్ణకము గల్గుట గమ్యమానమై వానియెడ మువర్ణకము సిద్ధమ్మగు ఇట్లు కర్మధారయ సమాసార్థమున దైవతము—ఇత్యాదినిత్య మువర్ణకాంత రూపములు సిద్ధించుటయేకాకుండ, ప్రధానుఁడు (మంత్రి), దీర్ఘుఁడు (గురువు), మనుష్యమాత్రుఁడు శూద్రాంతకుఁడు—ఇత్యాదనిత్య దుజ్వర్ణకాంత రూపమ్ములును సురక్షితంబులయ్యె సూత్రమున ద్వంద్వసమాస మంగీకరింపఁబడియెనేని నపుంసకములకుంగూడ మువర్ణకము ప్రత్యేకముగా విధ్యుక్తమయ్యెడుంగాన "దృష్టాంతస్యాపితుపురుషారంభో నివర్తకో భవతి" యను స్థానివత్సూత్రాదులయందలి భాష్యకారవచనమ్ముఁ

బూరోక్తం లోకప్రసిద్ధప్రయోగంబులు భ్రష్టప్రయోగములు కాఁగలీర దు. కావున గ్రంథవిస్తరముతోఁ జాలును. మిత్త్రవాచకప్రధానశబ్దము గూడ మిత్త్ర్యాదిగణంబులో గ్రహింపఁబడి వైభాషికముగా డుమ్ము వర్ణకములతో ద్వైరూప్యము నొందదనిన సుబ్బారాయశాస్త్రివారి వాక్యంబు శోభిల్లనేరదని తెలియుంగునది. దైవము జగద్రక్షకుఁడు—అను ప్రసిద్ధవాక్యము నేనుజూపఁగా, దైవశబ్దవిశేషణములుమువర్ణకాంతములే యయి యుండవలెనన్నందులకుఁ దగిన గ్రంథోదాహరణములు శాస్త్రులవారిచేఁ జూపఁబడలేదు. ఇట్లు ప్రథమవ్యాసఘట్టార్థము మండనాహారంబయ్యె.

(సశేషము)

బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశిక

—:•:—

20—2—1918

(పూర్వపత్త్రికావ్యాసానుసంధానము)

కర్మధారయజయశ్రీభేరీభాంకరణము,

గీతిః సత్కర్మధారయజయ। శ్రీభేరీభూరిభాంకృతిజన్యయశాత్
అమహన్నపుంసకపదా ద్భ్రష్టాసోద్వంద్వ వృత్తిరస్తమగాత్।
ఆ గీ గౌరవధీకల్లూర్య స్వాయవేంకటరామశాస్త్ర్యుపాంతుగదేయమ్
తాతాసుబ్బారాయాఖ్యశాస్త్రివరమభి మహామహోపాధ్యాయమ్॥

(4 ఈద్వితీయఘట్టమునఁ బ్రతివాదులు ప్రయోగించిన మువర్ణక విధాయక సూత్రమందలి వివరణవాక్యము ద్వంద్వవిగ్రహ వాక్యము నేరదని సమర్థింపఁబడియె. "అదంతములగు సమాహృత్తులకును నపుం

సకలింగశబ్దములకును మువర్ణకమగునని యర్థము" అని బ్రి సీతారామస్వామి శాస్త్రులవారు ప్రయోగించిరి. వైయాకరణమతమందు ద్వంద్వవిగ్రహవాక్యము ప్రథమాంతపదములతోడను, నానాచశబ్దములతోడ నుండవలయునని నేననేక ప్రమాణములు చూపుచుఁ బ్రకృతవాక్యము చశబ్దార్థకను శబ్దనానాత్వముతో నుండినను బ్రథమాంతములతోఁ గాక షష్ఠ్యంతములతో నుండినందున ద్వంద్వ విగ్రహము కానేరదని వక్కాణించితి. అంతట బ్రహ్మశ్రీ తాతాసుబ్బారాయశాస్త్రులవారు, సముచ్చయార్థము వివక్షితమగునపుడు సముచ్చీయమానార్థబోధక పదములు రెండింటిలోఁ దుదిపదమునకు మాత్రమే శబ్దసమభివ్యాహార ముండుం గాన "ఈశ్వరంగురుంచభజస్వ" అనునది సముచ్చయార్థ బోధకవాక్యమనియు, నితరేతర యోగార్థము వివక్షిత మగునపుడు సముచ్చీయమానార్థబోధకపదములు రెండింటికిని చశబ్ద సమభివ్యాహారముండుం గాన "ఈశ్వరంచ గురుంచ భజస్వ" అనునది యితరేతర యోగార్థ బోధకవాక్యమనియు ప్రథమావిభక్తి నియమ మక్కఱలేదనియు దృష్టాంతముగా స్పష్టార్థము పైవాక్యద్వయమును జూపుచుఁ బ్రకృతంబున సీతారామస్వామి శాస్త్రులుగారు వివరించిన మువర్ణక విధాయక సూత్రమందలి వాక్యము, చశబ్దార్థకనుశబ్దద్వయముతో నుండినందున నితరేతర యోగద్వంద్వ విగ్రహవాక్యము కాకతీరదని తొల్లింటి తమ వ్యాసమున సిద్ధాంతీకరించిరి. బ్ర॥ సుబ్బారాయశాస్త్రులవారి మతము ద్వంద్వవిగ్రహము ప్రథమాంతములతోనే యుండవలెనన్న యంశములో నామతమునకు భిన్నమైనను విగ్రహములోని ప్రతిపదమును చశబ్దాంతము కావలెనన్న విషయములో మాత్రము నిస్సంశయముగాన భేదము నొందుచున్నయది అట్టి స్థితిలోఁ బ్రకృతవ్యాసమున శాస్త్రులుగారిట్లు లిఖించుచుండిరి. "సిద్ధేశబ్దార్థసంబంధే" అను వార్తికమును వివరించుచుఁ జేసిన "అథకంపునః పదార్థం మత్వాపషవిగ్రహః క్రియతే సిద్ధే

శబ్దే అర్థేసంబంధే చేతి, ఆకృతి మిత్యాహ అథద్రవ్యపదార్థకథంవిగ్రహః కర్తవ్యః సిద్ధేశబ్దే అర్థసంబంధేచేతి" అని యిట్లు మహాభాష్యమున (పస్పశాహ్నికము) "శబ్దార్థసంబంధే" అను ద్వంద్వమున విగ్రహము ప్రథమే తర విభక్త్యంతములతోడనే పైనిం జూపఁబడినదిగాన నమహన్నపుంసక సూత్రమందలి సీతారామస్వామిశాస్త్రిలవారి వష్ఠ్యంత ద్వంద్వవిగ్రహము సాధువేలకాదని గొప్ప శంకశాస్త్రిలవారు చేయుచుండిరి. ఇట్లు మహాభాష్యాది గ్రంథములనుండి పెక్కు—వివరణవాక్యములనును శాస్త్రిలవారు నాయందుంచిన దయతో మహాభాష్యాది గ్రంథములతోఁ బాటిగా నాగుప్తార్థప్రకాశికా గ్రంథమునుండి కొన్ని యిట్టి వాక్యములను నెత్తిచూపిరి పూర్వోక్తములగు భాష్యాదులయందలి వివరణవాక్యములు ద్వంద్వవృత్తి ఫలితార్థమును స్పష్టపఱుచునట్టి ప్రౌఢఫక్కి వాక్యములుగాని నిజమైన ద్వంద్వవిగ్రహ వాక్యములు కానేరవు అట్లుకాకుండెనేని, చార్థేసూత్రస్థ భాష్యాదులన్నిటికి నివిరోధము వాటిల్లు. కనుకనే "శబ్దార్థసంబంధానా, మన్నకై యటషష్ఠ్యంతోక్తి నేత్తుకొని యుద్ద్యోతమునందు "శబ్దాశ్చ అర్థాశ్చసంబంధాశ్చే తిద్వంద్వః" అని చాంతప్రథమాంతములతోనే విగ్రహము వివరింపఁబడియె. ఇంతియుకాక "శబ్దెఅర్దేసంబంధేచ" అనునదియే నిజమైన ద్వంద్వ విగ్రహమందు రేని యపుడు మూఁడుసప్తమ్యంతములును మేళగింపఁగా మూలమైన వార్తికము 'సిద్ధేషుశబ్దార్థ సంబంధేషు, అని బహువచనాంతములతో నుండకతీరదు. అందున మొదట, సమాహార ద్వంద్వము చేసికొని పిమ్మట సప్తమిలోనికి మార్చుకొనవలయును. మఱియు నిదియే నిక్కమైన ద్వంద్వవిగ్రహమన్నచో ద్వంద్వవిగ్రహములోని ప్రతిపదము తుదను చశబ్దముండవలయునని తీర్పుతీర్చిన శాస్త్రిలవారి మతమునఁ బ్రకృతములగు తమవిగ్రహములన్నిటికిని నొక్కొక్క చశబ్ద ప్రయోగమే యుంచుచున్నందున స్వవచన భంగమును

బొట్టిల్లెను. కాన వారను నియ్యవిఫలితార్థ వివరణవాకములే యన వలయుంగాని యన్యథా యనంగవలనుపడదు. సీతారామస్వామి శాస్త్రులవారి ద్వంద్వవిగ్రహ వాక్యముగూడఁ బైవాక్యమున వోలె ఫలితార్థవాక్యమేల కాఁగూడ దందురేని వినుఁడు "కాకవద్దేవదత్తగృహంపశ్య" అనునటులు చశబ్దద్వయార్థకనుశబ్దద్వంద్వమును గొప్పయూనవాలుగాఁ జూపుచు ద్వంద్వవిగ్రహమని యుద్ధరింపఁగాఁ గనఁబను పన్నుకొని వేంచేసిన బ్ర॥ శ్రీ సుబ్బారాయశాస్త్రులవారు సీతారామస్వామిశాస్త్రు వారి వాక్యము ఫలితార్థకవాక్యముగాని యథాశాస్త్రీయమైన విగ్రహవాక్యము గాదని యిపుడొప్పుకొనంగ రా! ఒప్పుకొనరు. కాఁబట్టి దుర్బలములైన యీదృష్టాంతవాక్యములు సీతారామస్వామి శాస్త్రులవారి స్వకృతవాక్యము ద్వంద్వవిగ్రహవాక్యమని సమర్థింపఁ జాలవు. అందున ననర్థకవాక్యమనవలయునే కాని యియ్యది ద్వంద్వవిగ్రహ మనుటకు శ్రీసుబ్బారాయశాస్త్రులవారికిని నిపుడు వీలు పడదు. ఎదుటివారిని నెచ్చుగ శంకించుచుంటిమని యెకుబుజంబుల నుప్పొంగు నందడిలో శ్రీశాస్త్రులవారు తమచెప్పిన చశబ్దములనియమము కూడ స్వీయదృష్టాంతవాక్యములలో లేదన్న యంశము మఱచిరి కాఁబోలు!

(5) మూఁడవవ్యాసఘట్టమందు ద్వంద్వసమాసమున సాహిత్యములేక, సముదాయముముఖ్యార్థమని సమర్థింపఁబడియె. అందులకు భాష్యకైయట శేఖరచంద్రకలాద్యనేకగ్రంథములలోని వాక్యజాలములెత్తి నేను నిదర్శనంబుగాఁ జూపఁగా నట్టిగ్రంథముల నెత్తికొని సమాధానము వ్రాయక శాస్త్రులుగారు ప్రత్యేకవాక్యపరిసమాప్తి సముదాయవాక్యపరిసమాప్తి న్యాయములతో ద్విత్రపత్త్రిసముదాయపరిసమాప్తి నొందించిరి. మఱియు నేనుచతుర్థవ్యాసఘట్టమునఁ బ్రత్యేకవాక్యపరిసమాప్తి సముదాయవాక్యపరిసమాప్తి న్యాయములంగూర్చి శాఖా

చంక్రమణంబుగా నుపన్యసించుచు ద్వంద్వ సమాసవిధానసమయమున
జార్థమగు సముదాయార్థ మంగీకరింపక తీరదనియుఁ ప్రకరణాదిబలవశ
మున భోజనన్యాయాదుల సాహాయ్యముచేత యత్కించిత్సాహిత్యము
నంగీకరించి సమన్వయించుకొనవలయుననియు వివరించి వీరికి ద్వం
మున ద్వితీయబోధనైన గౌణార్థము తప్పదని చెప్పితిని. కాన నిపుడు పు
నరుక్తులకును స్వవచనవ్యాఘాతములకును మాత్రము నేనుసాహసింపఁ
జాల. శాస్త్రులుగారు తమ వెనుకటివ్యాసములో „ఇతరేతర యోగా
ద్యాకారములను దెల్పు భాష్యగ్రంథమునుజూడ శాబ్దబోధమునందు
మాత్రమే సాహిత్యము భాసిల్లవలసి యున్నట్లు విశదమగుచున్నది.
'ఇతరేతర యోగేప్యత్ఖల్వన్యగ్రోధశ్చేత్యుక్తే గమ్యతేపతత్ ప్లక్షోపిన్య
గ్రోధసహాయోన్య గ్రోధోపి ప్లక్షసహాయః, అను భాష్యగ్రంథమున
'గమ్యతే' అని చెప్పబడియున్నందున సాహిత్యము బోధలో భాసిల్లున
నియే యర్థము తేలుచున్నది ఇచ్చట జ్ఞానార్థకమగు 'గమ్' ధాతువు
శాబ్దజ్ఞానమునే బోధించును" అని శాబ్దబోధయునందు మాత్రమే ద్వం
ద్వార్థమున సాహిత్యమొప్పుకొని యవధారణార్థముతోఁ గ్రియానిష్పత్తిలో
శ్చేతిద్విచుఁ జార్థేసూత్రభాష్యమునకు వ్యాఖ్యానము సల్పిరి. ఆశాస్త్రి
పఁబడియె. తమ ప్రకృతవ్యాసములో "కొన్నివాక్యములందు ద్వంద్వస
ద్వంద్వ విగ్రహమందు బోధితములగు క్రియల నిష్పత్తిలోఁగూడ సాహిత్య
గింపఁగా మూలమైనను" అని క్రియానిష్పత్తిలోఁగూడ సాహిత్యముండ
బహువచనాంతములతో గ్రహించుచున్నారు. ఇట్లు శాస్త్రులవారి పూ
ద్వంద్వము చేసికొని పిమ్మటవ్యముల గాంభీర్యము గ్రహింప వలవిగా
మఱియు నిదియే నిక్క—
ములోని ప్రతిపదము నొరులవిప్రమాదములనుకొని దిద్దఁగాదయచేసిన
లవారి మతమునఁ బ్రమాద ప్రయోగముల నెట్లు సవరించుకొనిరో
క్క చశబ్ద ప్రయోగతయుః "మనోజ్ఞవనాప్తనుతం శ్రీకృష్ణసహా ...

గోరివచ్చిరి" యను శాస్త్రులవారి ప్రయుక్తవాక్యములో సహాయపద స్థానమున 'సాహాయ్య' మనుట శాస్త్రీయమని నేననఁగా, నిట్లు వారు సెలవిచ్చుచున్నారు. 'నేను వ్రాసినది తెనుఁగుభాష తెనుఁగుభాషలో సహాయశబ్దమును నేను పయోగించినట్లు ప్రయోగించుట సుప్రసిద్ధము" అని శాస్త్రీయమగుట కష్టమనియెంచి యీక్రింది తిక్కనసోమయాజి ప్రయోగముల నుదాహరించెదరు.

ఉ వారలఁజూచి కేశవుఁడు వచ్చినకార్యము సెప్పుఁడన్న న
క్కౌరవనాథుఁ డిట్లనియెఁ గయ్యము సేయువగన్ సహాయముంగోరి
భార ఉద్యో 1 ఆ

క॥ అనుటయు నాతఁడు వారికి ట్లను నేనురణంబునకు సహాయంబొల్లన్
భార. ఉద్యో 1 ఆ ఇత్యాదికములు

పైప్రయోగములు సంస్కృతవ్యాకరణ ప్రసిద్ధము గానివి తిక్కయజ్వ మీఁదఁగూడ మోపుటకంటెఁ బైపద్యములో "సహాయతంగోరి" "సహాయతనొల్లన్" అని లక్షణానుసారమున నున్నవియనుకొనుటయే యుక్తమ్మగు. ఒకవేళ "గజసహాయాభ్యాంచేతి వార్తికంబున సమూహించిరి మునఁ దల్ ప్రత్యయము వచ్చునందురేని యయ్యది విభిన్నవి మగు భావార్థకతల్ ప్రత్యయము నెట్లుబాధింపఁజాలు! "యుహిత్య సమూహః" అమనర్థమున నణ్ ప్రత్యయపుం వద్భావాదులు దాలకు యౌవన రూపసిద్ధియగునట్లే యువతేర్భావః అను నర్థభేదమునఁ దాలవు తిపదిక గ్రహణే ఇతి పరిభాషంజేసి యువాఖల తీతిసూత్రవర్తికాని స "హాయనాంత యువాదిభ్యోణ్" అనుసూత్రమునందును యువ ముదా గ్రహింపఁబడి 'యౌవనమ్' అనురూపము సిద్ధింపదా! కానశాస్త్రిస లవారిచ్చిన ప్రయోగములు స్వపక్షసాధకములు కానేరవు. కృత తమప్రమాదమునకు దోడుఁగా దిక్కన్న సోమయాజికూడ నున్నాఁడ నుట గ్రాహ్యంబుగాదు.

మఱియు; "దుర్యోధనార్జునులు" అనిన శాస్త్రులవారి ద్వంద్వ ప్రయోగ ముండఁగూడదనియు అల్పాచ్తరమ్ అజాద్యదంతమ్ అభ్యర్హితంచ—ఇత్యాద్యనేకశాస్త్రములచేత "అర్జునదుర్యోధనులు" అనియు వలెననియు నేననంగా శాస్త్రులవారు రెండుసమాధానములు గ్గడించి మొదటిదానియందుఁ దమకే రుచింపక రెండవ యుత్తరమిట్లు చెప్పిరి. "లక్షణహేత్వోఃక్రియాయాః" "సముద్రాభ్రాద్ఘః" అను పాణిని నిర్దేశమువలన బూర్వనిపాతప్రకరణమున కనిత్యత్వముఁ గాన నిత్యతావశమున ద్వంద్వములో మొదటదుర్యోధనశబ్దము ప్రయోగింపఁబడియెనఁట శాస్త్రులవారి యిట్టిసమాధాన వాక్యము మిక్కిలిశోచనీయమ్మగు లోకములో నెక్కడనైనను గవులు ఛందోభంగమునకు వెరచి యగతికగతిపక్షమునఁ దమరచించుమహాప్రబంధములయందుఁ గ్వాచిత్కముగా శాస్త్రమును మీఱుటచూచు చున్నారముగాని మనముపోలెమాటామాటలలోనే తీరికూర్చుండి యథేచ్ఛముగా శాస్త్రాతిక్రమణము చేసినరీతి కానిపింపదు. అట్లయినచో శాస్త్రప్రయోజనమేమి కనుకనే రఘు. 19 సర్గ 23 శ్లో. పుష్పశయనాల్లతాగృహో। నేత్యదూతికృతమార్గదర్శనః। అన్వభూత్పరిజనాంగనారతం। సోవరోధ భయవేపథూత్తరమ్

ఈశ్లోకములోని రెండవపాదమున దూతీశబ్దమును శాస్త్రము న దీర్ఘాంతముగాఁ బ్రయోగింపవలసి యుండఁగా ఛందోనిర్బంధమునఁ జేసి కాళిదాసు హ్రస్వాంతముగాఁ బ్రయోగించియుండ మల్లినాథసూరి యిట్లు వ్యాఖ్యానించెను. "అత్రనీబంతస్యాపి దూతీశబ్దస్య ఛందోభంగ భయాత్ హ్రస్వత్వం కృతం" అపిమాషంమషంకుర్యాచ్ఛందోభంగం న్యజేద్గిరామిత్యుపదేశాత్"—ఇట్లు పూర్వకవులు విధిలేక ఛందోనిర్బంధమునకులోనై యెక్కడనో శాస్త్రాతిక్రమణమునకుఁ గమ్మతిపడినట్లున్నదిగాని విచ్చలవిడి వ్యవహరించినట్లు లేదు. మఱియుఁ బూర్వపాని

త్ప్రకరణ మనిత్యమై పూజ్యాలంజెప్పెడు పదములు శాస్త్రిలవారు చెప్పిన చొప్పున విచ్చలవిడిగాఁ బ్రయోగింపఁదగియుండెనేని, మరుదాదిదేవతలకంటె నింద్రుఁడు పూజ్యత్వాదులుగలవాఁడు గాన ' వాలంతములయిన మరుచ్ఛబ్దాదులకంటెఁ బరంబుగ నింద్రశబ్ద ముండనందున "నేంద్రస్యపరస్యేతి" (7—3—22) శాస్త్రమునకు నట్టి స్థలమునందు నవకాశములేదనియు, శివశిరోభూషణత్వాదిధర్మములచే నింద్రునికంటె సోముఁడు పూజ్యుఁడైనందునఁ దద్వాచకమైన సోమశబ్దము ద్వంద్వములో మొదటనుండి యనంతరమున నింద్రశబ్దము సంభవించినను, వృద్ధికంటె నంతరంగమైన యేకాదేశము ప్రథమమునఁ బ్రవర్తిల్లుటంజేసి యాద్యచ్చుదొరకుట సంభవింపదనియు, దానంజేసి వ్యర్థమైన నేంద్రస్యేతి నిషేధము "పూర్వోత్తర పదనిమిత్తకకార్యాత్పూర్వ మంతరంగోప్యేకాదేశో నేతిపరిభాషకు జ్ఞాపకంబగునని యుద్ఘోషించుచున్న యంతాత్రివత్యూన్త్రి విప్రతిషేధ సూత్రస్థ భాష్యకారవచనము ప్రలాపప్రాయంబు గాదే!! శాస్త్రిలవారు చెప్పినచొప్పున యథేచ్ఛముగా మరుచ్ఛబ్దముకంటెఁ బరమున నింద్రశబ్దము ప్రయోగింపఁ దగుంగాన నేంద్రస్యేతి నిషేధశాస్త్రము సార్థకమగుచుండఁగా శాస్త్రవైయర్థ్యమూలక పరిభాషాజ్ఞాపకత యెట్లుసంభవించెఁ? పరిభాషేందు శేఖరగ్రంథము చూడఁ బ్రార్థించెద. కాఁబట్టి శాస్త్రిలవారి మాటలు సమన్వయించుచుండలేదు. అందునఁ బూజ్యపార్థసారథి వాచకంబైన యర్జునపదమే ద్వంద్వమున మొదటఁ బ్రయోగింపఁదగి యపార్థమూర్తి వాచకమైన దుర్యోధనపదము చరమంబుగాఁ జేయందగినది. చేసినచో శాస్త్రిలవారు చదివినపూర్వోక్త భాష్యాదులన్నియు సార్థకంబయ్యెడి క్రియాటోపాధ్యాయుఁడన్న ప్రయోగము ద్వంద్వోపశమనవ్యాసమున నల సం ర భాద్రపదాశ్వయుజమాసాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక (258) పొరట (20) బంతిలో శ్రీశాస్త్రిలవారే యుపయోగించినారు. గొప్పవారి ప్ర

యోగము ప్రమాదమై యుండదని యెంచి యితరులు నుపయోగింపఁ గానే యయ్యది గొప్ప తప్పయ్యెంగదా!, అత్త చేసిన పనులకు నారళ్లు లేవు కాఁబోలు! శాస్త్రులవారు తమ కర్మధారయార్థమని పల్కులు ప్రయోగించినట్లే నేను నుపలక్షణ సందర్భములో బాగుండునను నభిప్రాయముతో "త్రపూణీత్యుపలక్షణం, తాతాపిండానా" మనునది మిదచోంత్యాదతి సూత్రస్థ శబ్దరత్నమాసుండఁగా నుపయోగించితి. అయ్యది శాస్త్రులవారికి వేఱువిధముగాఁ దోఁచినదో శాస్త్రులుగారువోలె నేనును క్షమార్పణమును బరిగ్రహింపఁగా వేఁడుచున్నాఁడను ఉపన్యాస స్థాపనను విమర్శించుట యావశ్యకము కాదని శాస్త్రులవారట్టులనవలదు. విమర్శకుల యర్హత లోకమునకుం దెలియుటకై యయ్యది మిక్కిలి ముఖ్యము. శాస్త్రివారన్నటు లిటుపిమ్మట తామూరకుండిరేని వారి యుపన్యాసము లన్నియు నీమధ్య మాతో గొడవపాటులేని శాస్త్రుల వారి మహామానసమందే యుండుంగాత! మామానసంబును నూరకుండుంగాత! వారియందలిగౌరవబుద్ధితోఁ జేసికొని నేను వ్రాసితిగాని మహా ప్ర చ్ఛ న్న వృ త్తి తో నె క్కు డ ను న ధ ర స్పం ద ము లే కుండఁగాలక్షేపము చేయుచునుంటయే నాయభీష్టంబయ్యెను. ఇఁకను బ్రతినాది భయంకర రాఘవాచార్య పయోదావృత శార్దూలవిక్రీడితము ప్రకటించి యూరకుండెద.

శ్లో॥ జేజీయాదమహాన్నపుంసక పదంద్వంద్వేన దుర్ఘోషిణా।
త్యక్త్వంసిర్మితకర్మధారయ సమాసార్థేన సత్సమ్మతమ్
స్త్రీలింగార్థవిశేషరూఢి సరసా స్త్రీవాచకాఖ్యాపదం
శాస్త్రజ్ఞైస్సకలైస్సమాహిత తయాశ్లాఘాపదం ప్రాప్నుతాత్॥

ఇట్లు విన్నవించు విబుధేంద్ర విధేయుఁడు,
కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి.

గోదావరీపత్రిక.

15—4—1919

(బాల వ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్వ్యామర్శన విదారణి.

(సమరాంగణ పార్థమూర్తీయము,)

ఆ. గీ॥ విబుధాదృతగుప్తార్థ ప్రకాశికాదుర్వ్యామర్శన విదారణ్యా
వాణీతూణ్యాఽగ్రణ్యా సమరాంగణపార్థమూర్తి రిహాజాగర్తి.

శ్లో॥ వజ్ఝలాన్వయభూ రాంధ్ర గద్యపద్యా మ్యహర్మధీః।
సీతారామస్వామిశాస్త్రీ సమ్మతే సవ్యపాణినా.

సుధీమణులారా:—

శ్రీ బాలవ్యాకరణ తత్సమపరి (39) సూత్రములోని యమహన్నపుంసక మనెడిపదము ద్వంద్వము గాని కర్మధారయము గాదనియు, సంధి (57) సూత్రములోని స్త్రీలింగమను మాటకు స్త్రీవాచకమని వ్యాఖ్యానము సేయుట గూడదనియు, బ్ర శ్రీ వజ్ఝల సీతారామస్వామిశాస్త్రులు వారిచేత నాక్షేపింపఁబడి రాక్షస సం భాద్రపద మాస మందలి (సంపుట4 సంచిక 7.) యాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలోఁ బ్రకటింపఁబడెను మఱియు, బ్రహ్మశ్రీ మహామహోపాధ్యాయ తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రులవారికిని గ్రంథకర్తలకును (2) వత్సరంబులు పత్రికాముఖంబునఁ బ్రశ్నోత్తరంబులు జరుగఁగా ద్వంద్వమునకంటెఁ గర్మధారయము భాష్యకారకైయటాదిగ్రంథకర్తల మతానుసారంబున మిక్కిలి శాస్త్రీయమగుటయేకాక మిగుల మిక్కిలి లక్ష్యసంస్కారసిద్ధికిం గూడ సరసంబుగానుండుటం జేసి శ్రీ సుబ్బారాయశాస్త్రులుగారు పింగళ సం॥ర భాద్రపదాశ్వయుజమాసాంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలోని తమ

యుపన్యాసములో "మఱియు, నపుంసకములకు మువర్ణకము వచ్చునని యు, సమహత్తులు నపుంసకములగు ననియుఁ గదా! శాస్త్రిలవారి పాదమునందలి ఫలితార్థము. అట్టి స్థితిలో సమహత్తులకు నపుంసకత్వాతి దేశద్వారమున మువర్ణకమును విధించుకంటె సమహత్తులకు సాక్షాత్తుగా మువర్ణకమును విధించుటయే యుచితమైయుండదా? (303,పుట)" యనిచల్లచల్లఁగాగా నంగీకారమును దెలుపుచు నూరకుండిరి. బ్ర॥ వ॥ సీ॥ రా శాస్త్రిలుగారును భాష్యాదిగ్రంథములందేకాక తమకోరినరీతిని న హోబల పండితీ యాదిగ్రంథములందును స్త్రీలింగశబ్దమునకు స్త్రీవాచకమనివివరించుట సమరాంగణ పార్థమూర్తి నౌనేనుజూపఁగా నట్టిచోట ను రహస్యార్థములు తీయుటకు నెంతోయష్టకష్టములు ననుభవించిరి గాని తుట్టతుదకు స్వవచనవ్యాఘాతార్థములు సంభవించినందున మున్నిప్రతేమే పూని యీమధ్య కాలమున ముక్కుమూసికొనవలసిన వారైరి కాఁబట్టి చాలకాలమునుండి వీరిసందడిలేక విశ్వంబు విన్నఁబోవుచుండెడి. ఇప్పుడు తిరిగి వీరు ముక్కున్నుందెఱచి విజృంభించుచు విశ్వోపకారార్థము గుప్తార్థప్రకాశికావిమర్శనముతోఁ గాళయుక్తి సం ర మార్గశీర్ష-పౌష మాసములయందలి యాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక నలంకరించుచున్నారుగాన వీరి వాచామృతిధోరణి యెంతసరసంబుగానున్నదో ఇంచుక యాలోచించుటకు మిమ్మున్ప్రార్థించుచున్నాఁడను. ప్రకృత విమర్శనయత్నము కర్ణాకర్ణిగా నీవఱలోనే విష్ణుభక్తులవలన విన్నందున విమర్శనసమాప్తియందు సమర్పింతమని భూతపూర్వమాద్యంద్యోపశమనమ్మును నాసమరాంగణపార్థమూర్తియమును దనుకు బంపఁదలచి విన్నవించుచున్నాఁడను.

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము 3వ సూత్రము.

ఆర్యా ఆద్యాయాః పంచాశద్వర్ణాః ప్రకృతేస్తుతేదశోనాస్స్యుః

సప్తత్రింశదిహాన్యే చానుప్రవిశంతి శబ్దయోగవశాత్ (అం. శ. చిం)
అప్పకవి. ద్వి. ఆశ్వాసము.

అనిన యప్పకవీయపారరీతిని లఘురేఫముతో యతిప్రాసములందు సర్వదా చెలిమిలేక గర్భశత్రువుగానున్న శకటరేఫము వర్ణసమామ్నాయమునందు వేఱుగా లెక్కించి యచ్చతెనుంగున (37) వర్ణములనుటయేన్యాయ్యంబని యీమూఁడవసూత్రమునొద్ద గుప్తార్థప్రకాశికలోఁ జర్చింపఁబడినది. ఈమతము చింతామణివ్యాఖ్యాతయగు యహోబల పండితునకుంగూడ సమ్మతము. ఇట్లుండ, వ సీ రా శాస్త్రిలుగారు చిన్నయసూరిమతము గుప్తార్థప్రకాశికాకారులకుఁ దెలియలేదనియు లఘుయకారవకారములువలె వర్ణసమామ్నాయమున నీయుభయరేఫంబును వేఱుగా గణింపఁబడఁగూడదని సూరిగారితాత్పర్యమనియు వివరించుచున్నారు. కాని వీరివాక్యంబు సమంజసముగాఁ గనంబడదు. అలఘుయనంతో యతిప్రాసశ్లేషాదులందు నభేదబుద్ధిని మెలంగుచున్న లఘుయ, వలకు వర్ణసమామ్నాయమందలియ, వ, లలో నంతర్భావము చెప్పన[illegible] సర్వావస్థలయందును రాక్షసకృత్యముతో లఘురేఫముపైఁ బగసాధించి పెచ్చురేఁగుచున్న యలఘురేఫమునకు రేఫములో నంతర్భావంబు నొదువగా నెట్లు పొసఁగును?

స॥ పా॥ (సశేషము.)

22—ఏప్రియల్—1919

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణ పార్థమూర్తియము.)

(పూర్వపత్రికావ్యాసాను సంధానము)

నిజముగా నలఘురేఫమునకు లఘురేఫమునందు నంతర్భావ

మొప్పి గ్రహించుట శాస్త్రసమ్మతమనినచో, నిక్రింది శబ్దమ్ములందును గ్రహణంబు గలిగి దోషాపత్తి తటస్థించెడి.

(1) వరదవచ్చె—ఇట వరములనిచ్చునట్టి (దేవి) యనియర్థంబు గలవరదశబ్దములోని వర్ణసమామ్నాయస్థలఘురేఫమున నలఘురేఫంబును గ్రహింపఁబడును గాన వరద=ప్రవాహము; అనిన శ్లేషార్థమును, ప్రకరణవశమునఁ జెప్పుట శాస్త్రీయమనవలసివచ్చును. (2) కరగుణము—ఇచట హస్తమర్థమిచ్చునట్టి కరశబ్దమునఁ గఱశబ్దమును స్ఫురియించి నలుపుగుణమనిన శ్లేషార్థముఁగూడ సమ్మతింపవలసి యుండును. (3) గిరిదాఁటెను—ఇక్కడఁ బర్వతార్థకమైన గిరిశబ్దమున గీచినగుండ్రరేఖ యర్థముగలగిఱిశబ్దమును దోఁచి యిట్టిశ్లేషమును శాస్త్రీయమనవలసియుండు (4) రంకుచేష్టయలవడియెఁ—ఇట—"రంకుశంబరరౌహిషాః" అనెడియమరనిఘంటువున మృగవిశేషచేష్ట యని యర్థము చెప్పనేరక జారత్వార్థకమైనఱంకుశబ్దమును విషయమై దుర్బలప్రవర్తనయనినయర్థము తప్పక చెప్పకతీరకయుండెడి. కాఁబట్టి వర్ణసమామ్నాయలోని య, వ, లనంతర్భావము గలలఘు య, వ. లకుం బలెనే వర్ణసమామ్నాయస్థరేఫమున నంతర్భావము గలశకట రేఫమునకును యతిప్రాసశ్లేషలయందుఁ జెల్లుబడి యంగీకరింపవలసి యుండును. అందున రేఫశకట రేఫములకుఁ బ్రబలద్వేష మంగీకరించిన యాంధ్రవ్యాకరణకర్తల మతసిద్ధాంతము భంగాకులమయ్యెను. కాన "సప్తత్రింశ దిహాన్యే" యనినయప్పకవీయపాఠమే సర్వవిధంబులను సరసమ్ముగా నున్నయది "నైవహిలోకే నాన్యస్మిన్వేదేఽర్ధవకారోఽర్ధఓకారో వాఽస్తి" అనెడి యేఓజ్సూత్రస్థభాష్యప్రామాణ్యమున వేదశాస్త్రాదులయందుఁ బ్రయోగవములేని ఎ, ఒ, వర్ణములకు హ్రస్వములకుంబలె వేదశాస్త్రములకు వెలుపలనున్న యీశకట రేఫమునకును ననాద్యవర్ణములలోఁ బృథక్కుగాఁ బరిగణనమె న్యాయ్యంబు. ఇంతియకాక, (1) కాఁతియ

కారికా) (2) గోరజము (గోరోచనా) (3) పిఱికి (భీరుకః) (4) గఱువ (గురుః)—ఇత్యాదిశబ్దములయందు నాంధ్రవ్యాకరణకర్తలు లఘురేఫశకటరేఫములకు నన్యోన్యసంబాధ మొప్పుకొనుచుండఁగా, "శకటరేఫము తత్సమశబ్దములయందు లేదు (సంజ్ఞా—19 సూ) అని యథ్రాసాములందే కారకశబ్దభాగములందు లఘురేఫస్థానమున శకటరేఫమునకు నంతమాత్రమున గాల్మోపఁ నవకాశము లేదని ఘోషించుచున్న సూరిగారి మతమున లఘురేఫముచే శకటరేఫము గ్రహింపఁబడునని యమోఘము వెట్టుకొని చెప్ప సాహసింపఁ గలఁడు? ఇతరుల మతమందైనను నలఘురేఫమునకు లఘురేఫమునందు నంతర్భావము కొంచెము చెప్పఁదగి యుండుఁగాని యిట్టి సూరిమతమునందు జెప్పుట హాస్యాస్పదమ్మగు. బాలవ్యాకరణమునఁ బూర్వోక్తసూత్రగ్రంథములకు వ్యాఘాతమ్మును సంభవించెడి. కావున తన్మతమునఁ దెలుఁగున (37) వర్ణములని యనక తీరదు. మఱియు, వర్ణద్వంద్వినిగాక సంపూర్ణమైన పండితదృష్టిని వస్తుతత్త్వము పరిశీలింపఁగా "రేఫయాప్యావమాధమాః" అనన యమరనిఘంటురీతి నినదమొం బన్న యర్థ మిచ్చునట్టి రేఫనామమును ననేకవిధమ్ముల సార్థకపఱిచెడి యీపరుషశకటరేఫ కళేబరంబునకు సాధువైనయూవర్ణసమామ్నాయమందలి రవర్ణమూర్తిచేత గ్రహణంబెన్నటికిని గలుగనేరదనుటయే సయుక్తికముగాఁ దోఁచుచున్నది. లఘురవర్ణమునుమాత్ర మర్థమాత్రమైన రేఫశబ్దమునకు [illegible] కలేదా? యనిశంకింప వలదు రశబ్దమునకుం బై విశేషించి విధింపఁబడిన యిఫప్రత్యయముచేత సిద్ధించిన రేఫశబ్దమునెడల, రిఫధాతువుచేత నిష్పన్నమైన రేఫశబ్దమునకున్న యనమతార్థము [illegible] వేదశాస్త్రప్రపంచమునందును గీర్వాణభాష [illegible] యందును బ్రవేశయోగ్యతఁ జేసి పూజ్యతఁగాంచి [illegible] తంబై యారవర్ణమూర్తి యెల్లెడలను [illegible] నుల్లసిల్లుచుండఁగా

వేదశాస్త్రములయందుఁ బ్రవేశాధికారము లేక వెలివేయంబడి యుండి తలక్షణమైన తలకట్టులేమి ననుభవించుచు నీమధ్యకాలమున గేవలముదు నాంధ్రపరిషత్తునందు మాత్రమే కొంచెము సుస్థపత్రిక లభించినంత మాత్రమున విజ్జువీగిమస్వరమున నట్టి సర్వవ్యాపకరవణమూర్తితో విరోధించి యాంధ్రము లోని యీమిడిమిడిప్రవేశమునకే యింతో యెగిరియెగిరిపడుచున్న శకటరేఫమే యధమమ్మని చెప్పనగునుగాని వేఱొకరీతి నెల్లయుక్తమ్మయ్యెడి. హరిశబ్దమునకు నారాయణమూర్తియుఁ గోతియు నర్థములున్నను నౌచిత్యమును విడిచి విష్ణునియెడ గోతియర్థమును గోతియెడ, నారాయణార్థమును జెప్పఁదరమగునే? శివాశబ్దమునకు సర్వమంగళాజంబుకములర్థములున్నను బార్వతీసందర్భమున జంబుకార్థమును జంబుకప్రకరణమ్మున బార్వత్యర్థమును జెప్పనొప్పనే? అట్లే రవర్ణమనియు నర్థమిచ్చునట్టి యిగ్ప్రత్యయాంత రేఫశబ్దమే లఘ్వక్షరమునైన స్ఫురించెడు ఈశకటాకారవర్ణమునైన రేఫశబ్దమునకు నీచత్వార్థము సైతము గీనిలక్షణముంబట్టి యొప్పకొనకతీరదు కావున నిట్టి కలహాయమానప్రకృతికిఁ గలయిక కలలోనివార్త గాక యెన్నడేని యైకకంఠ్యమ్మమరునే నారాయణ నామమ్మనస్ఫూర్తింజెంది శ్రీకృష్ణనిం బోలిన యాసురుచి రాక్షసమూర్తితో సురుచిర + అక్షరమూర్తి అనియు తే జాతివైరమ్మునొంద ప్రాసంబులందు విశ్రమములందుఁ దమలోన వేఱుగలిగి దేవదానవులట్లన దెనుగులందు మించి రేఫరకారముల్ మెలఁగుఁగృష్ణ" అని యప్పకవి చెప్పినచొప్పున నీయనుచితశకటాధమరాక్షస కళేబరమునకా నెట్టులైక్యమ్ము సంఘటిల్లెడు దానంజేసి వేలురుసూరులు వచ్చి యీశకటరేఫంబును నలపాక భీమపాకంబుల నెంతో పుటపాకశోధితంబు చేసినను వాఙ్మయముననేవిషయమందును నైకమత్యమును నొందనీయని వర్ణసమామ్నాయములోమాత్ర మెట్టులైక్యంబు నొందింపఁగలరో తెలియ శక్యంబుగాకున్నయది. కాన విమ

ర్యకులయుక్తి సయుక్తికమ్ము గావున నెట్టులు ననది యిట్టులలఘు ఱ, వ, ల లతో నన నే కర సూత్రంగాంచి లఘు యు, వ, ల లతో వర్గాంతములందును లఘురేఫముపై నుచ్చరించెడి ఱకారేఫమునకు బోలికి చెప్పుట యంగీకరింపబడదు.

న । పా । (స రేపము

గోదావరీ పత్రిక.

29-4-1919

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణ పార్థమూర్తియను.)

(పూర్వపత్రికానుబంధము)

ఇకను శకటరేఫమునకు నలఘులకారము (ళ) తోడ నిదర్శనమును జూపుచున్న యీవిమర్శకుల క్రిందివ్రాత చర్చించెదముగాక

(విమర్శకుల వ్రాత)

(1) "అలఘు (ళకారము) లకారమునకు బరిగణింపబడుటచే నాంధ్రవర్ణసమామ్నాయమున నలఘురేఫమును మాత్రము పరిగణింప నేలయని సూరిగారు తలంచి యుందురు. ఇట్టి యభిప్రాయము సూరిగారి కుండుటచేతనే వారాంధ్రవర్ణ సమామ్నాయమునఁ జేర్పఁబడిన ళకారము వర్ణాంతరమనియు నలఘులకారము కాదనియు (చూ. బాల. సంజ్ఞ 18 సూత్రము.) స్పష్టముగాఁ జెప్పియున్నారు.

(2) అచ్చాంధ్ర వర్ణసమామ్నాయములోని ళకార మలఘువు కాదను నభిప్రాయము చింతామణికున్నట్లు వ్యాఖ్యానము చేసియుండ

ందునఁ ద్వాదశవరణకర్తలగు నప్పకవ్యహోబలపండితాదు లలఘుల కారమువలె నలఘురేఫము నేల వర్ణసమామ్నాయములోఁ జేర్పరాదనియు——తలంచి కావలయుఁ నలఘురేఫమును వర్ణాంతరముగాఁ జేర్చుట యుచితమని వ్రాసిరి.

(ప్రత్యుత్తరము)

పైనింజూపిన (1) ప్రథమాంశము విమర్శకులొనర్చిన చిన్నసూరి మతవర్ణనమును, (2) రెండవయంశము విమర్శకుల యప్పకవ్యహోబలపండితాది మతవర్ణనమును నైయున్నది. విమర్శకులు వ్రాసిన యీ పైయంశములు రెండును రెండువేలవరహాలు విలువచేయునని ముమ్మాటికిని జెప్పనొప్పను. ఈవ్రాఁతవలన వీరియనన్యసాధారణపాండిత్య కీర్తి యవనీమండలమ్మున నతివ్యాప్తింజెందుఁగావుత చిన్నసూరి మతోద్ధారమునసలుపుచున్న వీరివ్రాఁత మొదటియంశమునకు భావమేమనఁగా:—వర్ణసమామ్నాయములోని శకారము వర్ణాంతరముగాస యలఘులకారముగాదని చిన్నసూరియే స్పష్టముగాఁ జాటుచున్నందున, వళులు, పాళులు, తాళ్లు, ఇత్యాదు లందలి యలఘులకారము వర్ణాంతరళకారమున గ్రహింపఁబడదుగాన వర్ణావళిలోని లఘు (ల) లకారమునసే, వళులు ఇత్యాదు లందలి యలఘులకారము గ్రహియింపఁబడినట్లులు, ప్రకృతమునను వర్ణావళిలోని లఘురేఫమున శకటరేఫము గ్రహింపఁబడునని తలంచి యలఘురేఫమును (ఱ) ప్రత్యేకముగాఁ బరిగణింపకతెనుంగున (36) వర్ణములని చిన్నసూరిగారి మతమును విమర్శకులు వివరించుచున్నారు. లఘులకారమున నలఘులకారము (వళులు) గ్రహింపఁబడినట్లు సూరిమతమున లఘురేఫముననే యలఘురేఫము గ్రహింపఁబడునని విమర్శకులు దృష్టాంతము చూపుచున్నందున నిపుడు లఘ్వలఘులకార వర్ణాంతర శకారములభేదము కొంచెమువిచారింపనవసరమయ్యెడి. కాన విసంగోరెద సూరిమతమున నెల

తల, ఇత్యాదులందలి లకారము లఘువును, వీళులు పాళులు. త్రాళులు—ఇత్యాదులందు (అచ్ఛి. 13) సూత్రమున సాధ్యమైనది యలఘుళ కారమును (ళ) - తళతళ, ఏళావళి, దళవాయి—ఇత్యాదులందలి సిద్ధళకారము వర్ణాంతరళకారమునుననని వ సీ రా॥ శాస్త్రులుగారు విభాగించి నిర్ణయించెదరు. మఱియు, నిట్టి, సిద్ధళకారము వర్ణాంతరముగాని యలఘులకారముగాదుగావున (బాల. ప్రకీ.) 24 సూత్రమునొద్దఁ బ్రాసాది మైత్రికి లక్ష్యము చూపుతఱిని గుప్తార్థప్రకాశికాకారులు తళతళ, వళావళి పదములలోని ళకారము నలఘులకారముగా నెంచుట ప్రామాదికమనియు ఘోషపెట్టెదరు వీరి విమర్శన మాలోచింపఁగా వెట్టిఱితెలినది. గాన రోఁకలితలజుట్టు మన్న సామెతరీతిని నరసమ్మయ్యెడి. అప్పకవ్యహోబలపండితాదులు యరలవలు లఘువులనియు, నలఘువులనియు గ్రంథములయందు నుపదేశింపఁగా వినుచుంటిమి గాని యలఘులకారము గానిదై వర్ణాంతర సంజ్ఞగల యన్యళకారమున్నదనుట యెచ్చటను గనియు వినియునుండలేదు. అలఘువుగానియావర్ణాంతరళకారము సూరిగారికి నలభ్యయోగముగా నెచ్చటలభించినదో విమర్శకులు వివరించి పుణ్యముగట్టకొన్నచో బాగుండును. అట్లననేల? ఇపుడు తెలిసినది. ఒకపుణ్యాహమ్మునఁ జాతనివర్ణస్థుండుగానున్న చిన్నసూరిగారు తెల్లఁగాఁ బాత్రముతో మునిగాని తననామమందలి చిన్న శబ్దము యొక్క రూపాంతరమగు చినశబ్దము చిన్నెగాఁగలనామమ్మున నవతరించిన చినసీతారామస్వామిశాస్త్రిగారి యొద్దకునేగి "సీతారామాభ్యాంనమః" అని సుభిక్షార్థన సేయఁగా నపుడు శాస్త్రిగారు "అవమోరుభయో రిదమక్షయమస్తు" "అన్నయాశీర్వచనముతో నిట్టివర్ణాంతరళకారము నాతనిపాత్రమ్మున ధర్మంబు సేసిరియఁట. అందున వారిద్దఱు గాక తక్కిన యప్పకవ్యహోబలాదిపండిత లోకమంతయు నలఘువుగాని యీవర్ణాంతరళకారములకు నపాత్రంయ్యెనఁట. అయ్యో! అహో

బలపండితుఁడంత వాఁడుంగూడ వర్ణాంతరళకారము లఘువుగాదని తెలి యంజాలక తనకవి శిరోభూషణమున "బెళుకుంజూపులు, తళుకుం జె క్కు-లు" అని యలఘుళకారమునకు నుదాహరణముగాఁ జూపియబ లపండితుఁడ య్యెంగదా! అక్కటా! అప్పకవియును పైరము "శతాం ధా: కూపం ప్రవిశంతి" యనున్యాయంబునఁ బెరటిత్రోవంబడి యిట్లు(3) ఆశ్వాసమున వ్రాయుచుండెడి

తే॥ పెద్దళాకును దనకును భేదముగుట లళలకుఁ భేదమట్లును గలు గుకతన॥ క్షితినిమూఁడవనరళంబు యతులఁ బ్రాస॥ ములనులఘ్వలఘు లకారములకునిలుచు-లక్షణము.

ఉదో॥. పర్వ॥ క కొడుకు నుదా ననుగుజ్జుపు॥ దళములు కరిఘ టలు భటరథవ్రాతములుఁ॥ బుడమిచలింపఁగ్రదుసదుఁడు॥ గడువేడుక తోడుచూపెఁ గౌంతేయులకుఁ—ఉదాహరణ పద్యము.

ఇట్లప్పకవి డకారములఘ్వలఘువులగులళలతో యతిప్రాసములం దు నిలుచునని చెప్పి "దళము" లోనివర్ణాంతరళకార మలఘువుకాదని యెఱుంగకడకారములకుఁ బ్రాసముగా నుదాహరించె కావున నప్పకవి యుంగూడఁ బప్పలోనే యడుగువేసెంగదా! అహోబలాప్పకవ్యాది గ్రంథకర్తలు చిన్నసూరి మతోద్ధారకులగు శాస్త్రిగారవతరించువఱకు జీవించినచో మేలుగానుండును యట్లుగాక దురదృష్ట వశమున వారు సందేహవిముక్తింజేసికొనకుండనే దేహవిముక్తికిం బాలయిరి వెండియు విమర్శకుల వివరానుసారంబున నింకొక విశేషోక్తి గలదు (2) అప్పకవ్య హోబల పండితాదిమతిమ్మన నచ్చాంధ్రవర్ణ సమామ్నాయములోని ళకారమలఘువుగాని వర్ణాంతర ళకారముగాదఁట కావున నాగ్రంథక ర్తలు లఘ్వలఘులకారములు వలె వర్ణసమామ్నాయమున లఘ్వల ఘు రేఫములు రెండు నునుండందగునని యెంచి యచ్చతెలుంగున ముప్పది యేడు వర్ణములని లెక్కించిరఁట ఇట్లు వీరు "సాహసే లక్ష్మీః" అనుసా

మెతరులుంకించుకొని లోననిముడ్చుకొనఁజాలక ప్రాచీనమతోద్ఘాటనమ్ములు వోఁకివచ్చినట్లెల్ల గ్రక్కుచున్నవాఁడు. అప్పకవ్యహోబలపండితాదులమతమున విమర్శకులు చెప్పినచొప్పున వర్ణసమామ్నాయములోని దివర్ణాంతరళకారముగాక యలఘువేయైనచో "పఘలు, పాఘులు"—ఇత్యాదులందు, అప్పకవి 13 సూత్రాదులచే సాధింపఁబడిన యలఘులకారమే భాషాప్రపంచమున నివ్వటిల్లుఁగాక, "బెళుకు, తళుకు"—ఇత్యాది శబ్దములందు నలఘువుగాని యీళకారము బ్రతుకుటకు గతిలేక మొదటికే మోసము వచ్చుఁగాదే! "అహో మూఢచ్ఛేదీత వపాంసిత్య ప్రకర్షః." అనెడి మల్లినాథసూరివచనము శల్లికయుల్లమున నుల్లసిల్లెడిని. ఒకవేళ, అప్పకవ్యహోబలపండితులు శ్రీ రామస్వాముల వారిదర్శనముచేసిన మొదల నలఘువుగాని యీవర్ణాంతర ళకారమును దయాధర్మభిక్షముగా నొసంగుదురని యేరేనియుందుమో! యిట వినుండు.

స॥ పా॥ (శేషము)

6-5-1919 గోదావరిపత్రిక

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణ పార్థమూర్ఖీయము)

———

పూర్వపత్రికానుబంధము.

స్వాములవారి బొజ్జలో మత్సర పదార్థసంపత్తి ప్రాజ్యంబుగాను నక్షిరపదార్థసంపత్తి పూజ్యంబుగాను నుండుచుండెడి. ఇంతియకాక శంకోశసంపత్తి మితిమీరియున్నది. అదియెద్ది? అలఘువులుగాని యీ

వర్ణాంతరళ కారాక్షరముల సంపత్తియే కానిఅయ్యాది యున్నను భ్రమ మూలకమైన యీసంపత్తిము లోకముల ముఖ్యముకు మూలంబగుంగా యొప్పనకుం గారణముగాదని చూపిదిని
నీస్వాములవారి విమర్శనపుంగుట్ల బొంతనుండి దుల్లచేసి యాగము నొందించుచుంటిమిగాన నట్టియనర్థవర్ణసంపత్తి లోకోపకారులగు నప్పకవ్యాదులకుఁ జెప్పఁదగదు.

అథవా అప్పకవ్యహోబల పండితాదుల చదిమెల్లుముగలు
సాధ్య ళఘులు ళకారము లుభయములును నలఘువులేయని విమర్శకులందు లేని యట్లయినచోఁ జిన్నసూరి తానును నట్టుసమ్మతింపక యఁఘువుగాని వర్ణాంతరళకార మింకొకటిగలదనుటకుఁ గారణమేమి? లఘులకారజాతికిని నలఘులకారజాతికిని నుభయమునకుంగాక రెండింటికి జెడి శ్లో॥ త్రిశంకోరుపభోగాయ నద్యౌరపిన భూరపి యనునట్లు త్రిశంకుగతిగల వర్ణాంతరళకారమొకటి వర్తిల్లుచున్నదా ళఘులు। ఇత్యాదులందలి ళకారము నేరీతిని నేముఖమున నలఘూచ్చారణతోఁ బలుకచుంటిమో బెళుకు ఇత్యాదులందలి ళకారంబును నలఘూచ్చారణతో బలుకుటకు నారీతియు నాముఖమును గాక వేఱొకటియుండునేమో విమర్శకులు సెలవిత్తురుగాక। (ఆచ్ఛి. ప. 13సూ.) ఇత్యాదిసూత్రవలందు నలఘుశబ్దముచ్చరించి సాధింపఁబడిన (~~పాళులు~~) ళ త్రయు ఘులకారమనియుఁ దక్కినచోట్ల (బెళుకు) నున్నసిద్ధళ వాక్య గాని వర్ణాంతరళకారమనియుఁ జిన్నసూరిభావమని వి యములోని యయ్యాది యవిమర్శవచనం బయ్యెడి, విలుకాఱు,
లందుఁ గ్రమముగా ఆచ్ఛి. ప. 7సూ. క్రి ప. 81 సూత్రికుల నలఘశబ్దముచ్చరించి యలఘురేఫము సాధింపబడినదిగావఁ జిన్నసూరి మతమున నలఘులకారంబునకుం బోలె నలఘురేఫమునకును న సాధ్యశకటరేఫములేన్యాయంబైన యుదాహరణములైయుండి, విఱుగ, మెఱుగు—ఇత్యాదులందలి శకటాకారరేఫమలఘువుగ్గాని వర్ణాంతర

మనందగియుండు ఇట్లుండఁగా సూరిగారు స్వవచనవిరుద్ధముగా న.జ్ఞా. ప.18 సూత్రమునందు విఱుగు మెఱుఁగుశబ్దముల లఘురేఫమునకు నుదాహర

ణో! విమర్శకులు ప్రత్యుత్తరమీయందగియున్నది.

మఱియు విమర్శకుల మతానుసారమున లఘులకారముచే నలఘులకారము గ్రహింపఁబడినను వర్ణాంతరళకారము (బెళుకు) వర్ణసమామ్నాయములో స్వీకరింపఁబడినటు నామతమున లఘురేఫముచే నలఘురేఫము

బడినను వర్ణాంతర శకటరేఫము (విఱుగు మెఱుగు)

వర్ణసమామ్నాయమున దాతాచార్యముద్ర సామెతరీతిని గ్రహించుట తప్పక బలాత్కారమయి యుండెడి. అందున విమర్శకుల మతమున లఘులకారమును లఘురేఫమును నలఘులకారమును (సాళువ) నలఘురేఫమును (విలుకాడు చెఱుచు) వర్ణాంతర ళకారమును (బెళుకు. తళుకు) వర్ణాంతరరేఫమును (విఱుగు, మెఱుఁగు) దాతాచార్యముద్రరీతిని దప్పకధరింపవలసి యుండును. ఇట్లు పైనిఁజూపిన రీతిని సూరిమతమందుంగూడ వర్ణాంతరళకారమువలె "ధత్తే పినాకినే నమోఽగశాంతిః" అను న్యాయమనుస వర్ణసమామ్నాయమున వర్ణాంతరశకటరేఫమునైనను (ఱ) గ్రహింపకతప్పదు గావునసూరిగారు 87 వర్ణములని యేలయనలేదో! వివరించుభారము విమర్శకుల తలపైదొఱగినదయ్యె, ఆహా సా

...వరీతా శ్చైద్రాతుసాపవకేవలమ్మను వచనరీతిని

యథామయవిపరీత జ్ఞానపరిభావన్మున వర్ణసమామ్నా

య నలఘుభిన్నవర్ణాంతర ళకారమయమ్మను దాన్నిశరేసమ

గావలసివచ్చెంగదా !!

సుధీమణులారా! ఆంధ్రభాషను నాంధ్యభావంబేయు విమర్శకులవితండావాదమతంబు పోన్నాను. పరిశ్రతన్మున మ్రూమకగాఢాగ

[illegible]

వర్ణసమామ్నాయమందలి ళకారమెల్ల వైయాకరణుల మత మందును న- ఘుల కారంబని యంగీకరింపకతీరదు. అలఘువుగాని వర్ణాంతర కాలంబనుట యవిద్యావిలసితవచనంబు ఏళులు, పాళులు, తాళ్ళులు—ఇత్యాదులయందలి సాధ్యళకారమువోలె, అహోబలపండితుని చేత నుదాహరణములుగా నీబడిన "బెళుకుం జూపులు, తళుకుంజె క్కులు"—ఇత్యాది శబ్దములందలి సిద్ధళకారమ్మును నలఘులకారంబే కాని యందున విశేషంబేమియు లేదు. అథవా ఏళులు, పాళులు, తాళ్ళులని బహుత్వమందు రెండల కాదేశమయిన ళకార మలఘువని సంజ్ఞాప 18 సూత్రమునొద్ద జెప్పటంజేసి, ఆచ్ఛి. ప. 13సూ. ఇత్యాదిసూత్రముల నలఘుశబ్దముచ్చరించి విధింపబడిన ళకారమే యలఘువు గాని యన్యమ్ముగా నేరదని విశదపడుచున్న దందు రేని వినుండు. ఈసంద ర్భమున వృద్ధిరాదైచ్ సూత్రస్థమైన యీక్రిందిభాష్యము దృష్టాంతమ్ము గా నవసరంబుగావున నయ్యది నుదాహరించెద.

"కింపు నరిదంతద్భావితగ్రహణమ్ వృద్ధిరిత్యేవం యేఆకారైకారౌకారా భావ్యంతే తేషాంగ్రహణమ్। ఆహోస్విదాదైజ్ మాత్రస్య। కించాతః। యదితద్భావితగ్రహణమ్। శాలీయో మాలీయ ఇతివృద్ధిలక్షణశ్ఛోనప్రాప్నోతి —సూత్రమ్మున వృద్ధిశబ్దము నుచ్చరించి సాధింపబడిన యాకారాదులే వృద్ధిసంజ్ఞగలవియా? లేక సిద్ధసాధ్యములైన యుభయవిధాకారాదులును వృద్ధిసంజ్ఞికములా? యని శంకించుకొని, పాణీయాది శబ్దములందును శాలీయ, మాలీయాదిశబ్దములందును వృద్ధాదితి సూత్రోక్తమైన ఛప్రత్యయము శాస్త్రీయముగావున సామాన్యముగా నాదైజ్ మాత్రమునకు వృద్ధిసంజ్ఞ చెప్పందగునని పైభాష్యమ్ము తెలుపుచుండెడి. అందున గీర్వాణవ్యాకరణమున సిద్ధసాధ్యములైన యుభయవిధాకారాదులకును సామాన్యముగా వృద్ధిసంజ్ఞవరిలినరీతిని నాంధ్రవ్యాకరణమందును సిద్ధసాధ్యళకారము లుభయములకును నన్వర్థ

మైనయీ పుసంజ్ఞ శాస్త్రీయమై యుండు. కనుక నేయప్పకవ్యహోబలపండితాదులు దళము, బెళుకుంజూపులు— ఇత్యాదులయందలి సిద్ధళకారమలఘువుగానున్నందుల కుదాహరణము నిచ్చిరి. విఱుగు, మెఱుఁగు— ఇత్యాదులందలి సిద్ధశకటరేఫం బలఘువని బాలవ్యాకరణమునను (సంజ్ఞా. ప. 13సూ) నుదాహరింపఁబడియె. అట్లు కానిచో, ఏళులు—ఇత్యాదులందలి సాధ్యళకారమువోలె (అచ్చ. ప. 13సూ) చెఱుచు— ఇత్యాదులందలి సాధ్యశకటరేఫమే (క్రి. ప. 81సూ) యుదాహరింపఁదగి యుండుంగదా విఱుగు, మెఱుఁగు ఇత్యాదులయందలి సిద్ధశకటరేఫం బలఘువని (సం. ప. 18సూ) యుదాహరించిన మాత్రమున, విలుకాఱు (అచ్చ. ప. 7. సూ) చెఱుచు, పఱుచు, (క్రి. ప. 81. 82 సూ) ఇత్యాదులయందలి సాధ్యశకటరేఫంబెట్లు లఘువుకాకపోదో! యట్లే, ఏళులు, పాళులు, తాళులు—ఇత్యాదులయందలి సాధ్యళకారమలఘువని (సం. ప. 13 సూ) యుదాహరించిన మాత్రమున, బెళుకు, తళుకు, తళతళ, వళావళి—ఇత్యాదులయందలి సిద్ధళకారమలఘువు కాకపోదని ధీమంతులకుఁ గరతలామలకముగాఁ గనంబడుచున్నది. సిద్ధశకటరేఫమువోలె (విఱుగు) సిద్ధళకారమ్మును (బెళుకు) సాధ్యళకారమువోలె (తాళులు) సాధ్యశకటరేఫమ్మును (చెఱుచు), నలఘువులని యన్యోన్యదృష్టాంతమునఁ దెలియుటకై యట్లు గ్రంథకర్త చే నుదాహరింపఁబడియె. మఱియు, నిట వినుండు. అచ్చ. ప. 13. సూత్రాదులు ఏళులు, పాళులు. ఇత్యాదులందు నలఘుళకారము (ళ) విధింపఁబడుచుండెంగదా!

(సశేషము)

స॥ పా।

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణ సార్థమూర్తియము)

పూర్వపత్రికానుబంధము.

—:o:—

వర్ణసమామ్నాయములోని వర్ణాంతళకార మలఘువు కాకున్నచో గ్రంథకర్తకుఁ బూర్వోక్తోదాహరణములందు విధింపఁదుటకై యలఘులకార (ళ) మెక్కడనుండివచ్చినది? ఈవిధింపఁబడుళకారము (అలఘులకారము) కాశినుండి వచ్చినదా? గయనుండి వచ్చినదా? లేక యరబ్బీభాషనుండి యరుదెంచినదా? అథవావర్ణసమామ్నాయములోని లఘులకారమునసే (ల) యాయలఘులకారము (ళ) గ్రహింపఁబడునని వైయాకరణుల భావమందలేని యయ్యది రసాభాసభావంబు. అచ్ఛ. సం. 13. సూత్రమున ర, డ, లతోఁ బాటిగా లకారమునకు నలఘులకారము (ళ) విధింపఁబడుచుండెడి. లకారమున స్వయముగా నలఘులకారమునకు గ్రహణము న్యాయ్యంబయ్యెనేని, యీసూత్రమున బహుళముగాఁ బునర్విధానమేల యావశ్యకంబగు? "శ్లో॥ విధిరత్యంతమప్రాప్తౌ నియమః పాక్షికేసతి" యనువచనమునఁ బ్రాప్తింపనితఱివిధించుట యావశ్యకముగాని స్వయముగానే లకారముచేళకారమునకు గ్రహణము సంభవించుచోఁ బునర్విధానమేల యావశ్యకంబు? అందున, వర్ణసమామ్నాయములోని ర, డ, లచే లఘులకారము (ళ) గ్రహింపఁబడునన్నచో నట్టిమాట నెట్టిహాస్యాస్పదమో! యట్లే లఘులకారమున నలఘులకారము గ్రహింపఁబడునన్నవచనమును రసాభాసవచన మయ్యెడి కాన, ర, డ, లకు ళకారము [illegible] ! యరీతినే, గీర్వాణభాషయందుంబలెఁగాక, యీ

యాంధ్రమ్మున లకారమునకు ళకారము వర్ణాంతరంబన్నిస్పష్టపడుచున్నది. ఇందులకుఁ బ్రోద్బలకంబుగా నీయహోబలపండితీయ వాక్యంబు (పుట. 183 నిక్రిందనుదాహరించెద.

“న చైవం ళకారస్యాన్యవర్ణాంతరత్వం తత్రిమహేశ్వరసూత్రానుక్తత్వే పిలడయోర్లళయో శ్చైకత్వమితి శాబ్దికశిఖావతంసై రుక్తత్వాత్, ల్లోళ ఇతివాల్మీకి భిరుక్తత్వా, ల్లరయోరుచ్చారణావ్యలోక వేదయోర్భిన్నత్వేన ప్రతీయమానత్వాచ్చ, ళస్యావర్ణాంతరత్వంవక్తుం శక్యతే” (1) లణ్ సూత్రమందలి లకారముగాక మాహేశ్వరసూత్రములందు ళకారము చెప్పఁబడకున్నను, ల, డ, లకుంబోలె, ల, ళ, లకు నభేదమున్ని వైయాకరణశిఖామణులు చెప్పుటం జేసియు, (2) ప్రాకృతవ్యాకరణమున వాల్మీకిమహర్షి లకారమునకు ళకారము విధించుటం జేసియు, (3) లౌకికభాషయందును, వేదమందును ల, ళ, లకు నుచ్చారణము భిన్నముగా గోచరించుటం జేసియు, లకారముకంటె ళకారము వర్ణాంతరముకాదని చెప్పుట శక్యంబుకాదని పైయహోబలపండితీయ వాక్యమునకు భావము. ఇట్లు పైఁ బ్రాకృతవ్యాకరణమున వాల్మీకిముని లకారమునకు ళకారము విధించుటచేత లకారముకంటె ళకారము మఱియొకవర్ణమని (వర్ణాంతరము) యహోబలపండితుఁడు రెండవకారణముగా నెత్తుకొనెను. “లోళః పైశాచ్యామ్” అనుసూత్రము నెత్తుకొని యీవిధి చేయుచున్నావియు (2అశ్వా) కనంబడుచుండెడి. కాఁబట్టి ప్రాకృతభాషయందుఁబలె నాంధ్రమందును, అచ్చ. శ. 13 సూత్రమున ఇవర్ణస్థానమున ళవర్ణమును విధించుటంజేసి లకారముకంటె ళకారము మఱియొకవర్ణముగాని గీర్వాణభాషయందుంబలె వర్ణాంతరము కాకపోదనిస్పష్టపడుచున్నయది. దానంజేసి గీర్వాణమునఁ గళా, గళః—ఇత్యాదులు కలా, కలః—ఇత్యాదికముగా నైనటులు తెలుంగున, బొళుకు, కళుకు—ఇత్యాదులు బలుకు, కలుకు—ఇత్యాదికము

గాఁ గానేరవు. ఈరీతి తెలుంగున ల, ళ, లు పరస్పరమును భిన్నములని స్పష్టపడుచుండఁగా, వర్ణసమామ్నాయములోని లకారమున నలఘులకారమున (ళ) గ్రహింపఁబడుచున్నందున నదియే, అచ్చి. ప. 13—వ సూత్రమున నాదేశమై పాళులు, త్రాళులు—ఇత్యాదిరూపములు సిద్ధించునని యు "నాచ్చికవర్ణసమామ్నాయమునఁ బేరొక్కటి నళకారము వర్ణాంతరమనియు, నలఘులకారముగాదని (చూ. బాల. సం 18 సూ) స్పష్టముగా సూరిగారు చెప్పుచున్నా" రను విమర్శకుల వచనంబ విద్యావిలాసమూలకమైన యవిమర్శన వచనముగాని వేఱొకటిగాదు. రఁ డ, లవుం బలె, (అచ్చి. పరి. 13సూ) లకారమునకును భిన్నమైన యలఘులకారము (పాళులు త్రాళులు) వర్ణసమామ్నాయములోని లఘులకారమున గ్రహించుట కుందేటికొమ్మును సాధించుటకు వంధ్యాపుత్రుని బరిగ్రహించుటను బోలుచుండి యొప్పుచుండెడి ఇట్లు, లఘులకారమునఁ గ్రహింపఁబడు నలఘులకారము వంధ్యాపుత్రాయమానముగాఁ, వున దానిదృష్టాంతమును ననుసరించి వర్ణసమామ్నాయములోని లఘురేఫమున గ్రహింపఁబడు నలఘులరేఫమును గగనకుసుమాయమానమై వికాసమున విస్తరిల్లుంగాత! పైనిఁజూపిన చర్చచేత వర్ణసమామ్నాయములోని లఘులకారమున నలఘులకారమును (ళ) గ్రహించుట దుర్ఘటమనియు, ఏళులు పాళులు—ఇత్యాదులందు (అచ్చి. పరి. 13 సూ) విధింపఁబడిన ళకారము వర్ణసమామ్నాయములోని ళకారమనియు, నది యలఘువే యనియు స్పష్టపడుచుండెడి.

కాన లఘులకారమును (ల) నలఘులకారమును (ళ) టకిరించిన రీతినే, వర్ణసమామ్నాయమున లఘురేఫమునే కాక యలఘురేఫమును (ఱ) బఠియింపఁదగినదియని విశదమయ్యెడి. అటులు సూరి సేయకునికి యవిచారమూలకంబగుందగు. ఇఁకను, వర్ణవేదములోని ళకారమలఘువే యైనచో, "వర్ణసమామ్నాయమందలి ళకారము వర్ణాంతరముగాని

'యలఘులకారము గాదని యెఱుంగునది" యనిన యీబాలవ్యాకరణ
ములోని బంతివలన వర్ణావళియందలి ళకారము వర్ణాంతర మనియుం
నలఘులకారముగాదనియు నని స్పష్టపడుచుండఁగా నీవాక్యమునకుఁగతియే
మని యెవ్వరైన నడుగుదురేని యవధానముతో నాలింపుఁడు. ఇటనతి
దూరదర్శులయిన వ. సీ. రా. శాస్త్రులుగారు "దశరామశరాః" అనిన
వాక్యమును "దశరా। మశరా" అని ఛేదముచేసినట్లే, ప్రకృతమున
"వర్ణసమామ్నాయమందలి ళకారము వర్ణాంతరము, గాని, అలఘులకా
రముగాదు' అని ఛేదముచేసి యాంధ్రభారతియొక్క పుట్టుముంచిరిగాని
వేఱొకటిగాదు పైనిం జూపినబంతియేకవాక్యమే యగుంగాని పెక్కువా
క్యములు గానేరదు. అవధరింపుఁడు. వర్ణసమామ్నాయములోని ళకార
ము వర్ణాంతరముగాని యలఘులకారముగాదు—ఈవాక్యమున, కాని,
కాదు—అను రెండుశబ్దములచేత రెండునిషేధములు చెప్పఁబడియె.
'కాని' శబ్దమలఘులకారమునకు విశేషణంబు. రెండునఞర్థములును
గూడి భావస్వరూపమునే బోధించెడి. గావున, వర్ణవేదములోని ళకార
ము వర్ణాంతరముగాని యలఘులకారము (ళ) గాదు. అనఁగా, వర్ణాం
తరమైన యలఘులకారమే యని యర్థమగును. విద్యాశాలలోని యీ
యుపాధ్యాయుఁడు సుబోధకుఁడు గానిశాస్త్రిగాఁడు—అనఁగా సుబో
ధకుఁడైన శాస్త్రియే యని నిషేధద్వయము సుబోధకశాస్త్రియగుట
నిస్సంశయమని బోధించును. ఈయనవిద్వాంసుఁడుగాని బ్రాహ్మణుఁడు
గాఁడు—అనఁగా, విద్వాంసుఁడైన బ్రాహ్మణుఁడే యను నిశ్చయమును
దెల్పును. గ్రంథకర్తలు, ప్రస్తుతాంశము సర్వవిధంబులను నిషేధింపశక్య
ముగానిది యనిబోధించుటకై నిషేధద్వయమును బ్రయోగించుట గల
దు. ఉదా "శ్లో॥ స్ఫుటతా న పదైరపాకృతా న చ నస్వీకృతమర్థగౌరవమ్॥
—భారవి 2 సర్గ— అర్థగౌరవం నస్వీకృతం, స్వీకృతమే వేత్యర్థః పై
కద్య ప్రవక్తార్థగౌరవా భావనివర్తనార్థం నఞ్ ద్వయమ్ సంభావ్య

నిషేధనివర్తనే ద్వౌప్రతిషేధౌ విధివామనః॥ అనుఘంటాపథవ్యాఖ్యా
నము చూడుఁడు. మఱియు, "నామూలం లిఖ్యతే కించి న్నానపేక్షితము
చ్యతే॥ నావిస్తీర్ణం నవిస్తీర్ణం మధ్యానా మసిబోధకృత్॥ ఇత్యాదిని
షేధద్వయ ప్రయోగములు పెక్కులు గానంబడుచున్నవి. ॥ తాత్పర్యము
వమామ్నాయమందలి ళకార మువర్ణాంతరముగాని యలఘు గాఁగ్ని
గాదు" అను ప్రకృతవాక్యమందును రెండునిషేధములున్నందున, నఞ
ర్థాభావము భావస్వరూపము గాఁబట్టి వర్ణాంతరమైన యలఘులకా
రమే యనిన యర్థమగును. తెలుఁగు వ్యాకరణమునకు వ్యతిరేకము
గా గీర్వాణవ్యాకరణమున మాహేశ్వరసూత్రములోని "లణ్॥ సూ
త్రమందుల కార మొక్కటియే గ్రహింపఁబడియె. స॥ పౌ

సశేషము.

గోదావరీపత్రిక

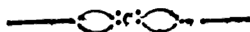
20—5—19

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్వ్యామర్శన విదారణి.

(సమరాంగణసార్థమహోర్మియుతము)

పూర్వపత్రికానుబంధము.

లకారముకంటె ళకారము మఱియొకవర్ణము (వర్ణాంతరము)
కాదనెడి కారణమున ళవర్ణము మాహేశ్వర సూత్రములలో గ్రహింపఁ
బడదయ్యె. సంస్కృతమున లకారముకంటె ళకారము మఱియొక వర్ణ
ముగాదు. గనుకనే "అఫాలీత్" అనురూపంబువలె "అగాళీత్ అదా
ళీత్" అనుళకార ఘటితగళదళ, ధాతురూపంబులును "అతోలాన్త
స్యా" యనెడి పాణినీయసూత్రమందలి లకారగ్రహణమున వృద్ధి
(ఆకారము) గలిగి సిద్ధించుచున్నవి. లకారముకంటె ళకారము వేఱు'

వర్ణము గాదు గావున నే గీర్వాణభాషలో ళకారముతో నుచ్చరించు శబ్దములు, లకారముతో నుచ్చరించినను శాస్త్రబాధ లేదని సర్వవసానము తేలుచుండెడి. అట్లు గీర్వాణభాషలో ళకారము లకారముకంటె గాని యక్షరము (వర్ణాంతరము) కాకుండుట సుప్రసిద్ధమై యుండఁగా, ఆం [illegible] రము లకారముకంటె మఱియొక వర్ణము కాకుండుట యాంధ్రభాషను వలనుపడదని వర్ణాంతరత్వ నిషేధమును నిషేధింపఁబడుచున్నది. అందున వెలుకు వళావళి—ఇత్యాదులు వెలుకు, వలావలి,—ఇత్యాది రీతిని బలుకంగూడదు. మఱియు సహోబల [illegible] నైవేద్యపాత్రియంబని ప్రకంబ్రభాషణంబులఁ బ్రకటించుకొనెడి విమర్శకులు లకారముకంటె ళకారము వర్ణాంతరమా లేక, యవర్ణాంతరమా యని విచారణవల్సు ప్రకరణమున నున్న వళస్యాఽ వర్ణాంతరత్వా [illegible] క్యతే" 133 (పుట) యనిన వాక్య [illegible] కుండుట మొదలయు వితగా [illegible] యనది పైసంస్కృత వాక్యముకూడ ళకారము (అంఘులకారము) వర్ణాంతరము కాకుండుట (లకారముకంటె) చెప్పశక్యముగాదని రెండుసదర్థములతోడనే, వర్ణసమామ్నాయము లోని ళకారము (అఘులకారము) లఘులకారముకంటె వర్ణాంతరమే యనిన యవధారణార్థముతోఁ గూడిన ఫలితార్థములు బోధించుచున్నయది. ఇట్లు వర్ణసమామ్నాయములోని ళకారము గీర్వాణభా యందుంబలెఁ గాక లకారముకంటె వర్ణాంతరమయియు నఘువయియు, నర్థము విశదమగుచుండగా విమర్శకులట్టి యేకవాక్యమును దమయత్యాతురవిత్వమండిత పాండిత్యోద్దండ [illegible] కుఠారములతో ఖండఖండంబులుగాఁగఁ జెండుబెండాడి "వర్ణసమామ్నాయమునఁ జేర్పఁబడిన ళకారము వర్ణాంతరమనియు" నఘులకారముగాదయునని వెట్టిమొత్తి దుర్థములు సేయుటయే [illegible] ల్పనట్టివారిని [illegible] ఇతి [illegible]

తళతళ వళావళి,—ఇత్యాదులందలి ళకారమును యరలవాక్షాలఘుమ,
అలఘువశ్చేతిద్వేధావిదంతిజానంతి, వర్ణానాంగురుత్వాం లఘుత్వం వోచ్చా
రణ గౌరవేణ తల్లాసువేసచసింతి. (147పుట) యనిన యహోబలపం
డితీయవాక్యరీతిని నలఘూచ్చారణకొంనుచ్చరించుచుఁ దమపిండార్థము
లుపయోగించి యట్టి ళకారః చిన్నసూరిమతమున నలఘువుగాక్షు
యు గుప్తార్థప్రకాశికాకారులు హరిమతభేదమును దెలియలేక యలక్ష్య
ములను లక్ష్యమును సేసిరనియు హోరాహోరిగా నసు యాభూతా
వేశంబునఁ బోరుచుండి చిట్టచివరకు పిగపట్లగోత్రమునకు నాత్రపడిమె
దను వీరిదుర్విమర్శనదృష్టియందు దర్భపోటు లక్షణమే కాని పించెదుం
గాని సందర్భపాటులక్షణ మేకోశంబునను గానరాకున్నది. సందర్భ
పాటియున్నచో ళకారంబని చదువుచు నలఘువుకాదందురే ళకారం
బని గురూచ్చారణము సేయుచు నలఘువుగాదనుట "శ్లో జిహ్వామే
స్తినవేత్యుక్తి ర్లజ్జాయై కేవలంయుథా నబుధ్యతేమ యాబోధో బోద్ధ
వ్యఇతితాదృశీ" అనెడి వేదాంత పంచదశీ పంచకోశవివేకమందలి వచ
నంబురీతిని మాటాడుచుకోట పలుకలేదనుట వంటిదై కేవలమును ల
జ్జాబ్ధిమజ్జనంబునకు మూలంబైయుండెడిది కానఁ గాశీపురమందలి బ్రా
హ్మణుఁడు విద్వాంసుడుగాని విప్రుండుగాఁడు—అనువాక్యమునకుఁ
గాశీవాసి బ్రాహ్మణుఁడు విద్వాంసు డనియు విప్రుండుగాఁడనియు నర్థ
ముచెప్పినచో బ్రాహ్మణుండని యొప్పుకొనుచు విప్రుండుగాఁడని నిషే
ధించుట యెంతయసందర్భము గామమునో యట్లె వర్ణసమామ్నాయ
మందలి ళకారము వర్ణాంతరముగాని యలఘులకారముకాదు—అను
వాక్యమునకు వర్ణాళిలోని ళకారము వర్ణాంతరమనియు నలఘులకార
ము గాదనియు నర్థము చెప్పినచో ళకార (అలఘులకారము)
మనియొప్పుకొనుచు నలఘువుగాదనుట యంత యసందర్భముగానుం
డును. దానంజేసి, ప్రకరణసందర్భమున నుపమానవాక్యమున నిషేధ

ద్వయమని యెంచుకొని, కాశీవాసి బ్రాహ్మణుఁడు విద్వాంసుఁడు గానివిప్రుఁడుగాఁడనఁగా విద్వాంసుఁడైన విప్రుఁడేయని సందర్భార్థము చెప్పుకొన్నట్లు ప్రకృతవాక్యమందును ళకారము వర్ణాంతరము గాని యలఘులకారము గాదనఁగా వర్ణాంతరమైన యలఘులకారమే యని ప్రకరణసందర్భార్థము తప్పక చెప్పుకొనవలయు, ఇట్లు వర్ణసమామ్నాయములోని ళకారము, గీర్వాణవాణియందుంబలెఁగాక లకారముకంటె వర్ణాంతరమనియు, నలఘువనియు స్పష్టమగుచున్నది ఈవర్ణసమామ్నాయమందలి యలఘులకారమే (ళ) అచ్చి. సరి 13 వ సూత్రమున, ఏపలు, పాపలు,—ఇత్యాదులందు విధింపఁబడినది. ఆ యలఘులకారము వర్ణసమామ్నాయములోనిదేకానిచో, పైయుదాహరణములయందు విధింపఁబడిన యలఘులకారము హిందీభాషనుండివచ్చెనా? లేక, యరబ్బీభాషనుండివచ్చెనా? కాన, బాల. ప్రకీ 24 సూత్రమునొద్ద గుప్తార్థప్రకాశికాకారుల లఘులకారమునకుదాహరణములు గానిచ్చిన తళతళ, వళావళిశబ్దములు, అహోబలపండితాదుల యుదాహరణములను వెనుక శబ్దాదులువోలె (148 పు) జగజ్జేగీయమానములగుచున్నవి. వర్ణసమామ్నాయములో లఘులకారముతోఁ బాటిగా నలఘులకారమువోలె (ళ) లఘురేఫముతోఁ బాటిగా నలఘురేఫంబును (ఱ) బరితవ్యంబుగాన నప్పకవి చెప్పిన చొప్పున (37) వర్ణములనందగు. అయ్యో! విమర్శకులు కొండంతయాశతో వర్ణింపనెంచుకొనిన సూరిమతము తెనుంగుబాసకు సౌరి (శనిగ్రహ) మతంబన్నందగి యింతలోనే యంతమొందెంగదా! వ ీ రా శాస్త్రులుగారు సూరిమతమును వర్ణించుటవిని యీసూరియసమాయూరియొక యలరుబోఁడి సూరి, హెచ్చరిల్లి తనమతమునుగూడ బాలవ్యాకరణంబున వర్ణించుటనై తన్ను సిఫారసుచేయుమని బలత్కారించుచున్నది. గ్రంథాది నిని

త్తుకొనిన "రసస్త్రగృహ్యాతేద్విధిః" అనువాక్యంబు మొదట సర్వమంగళము సేయంగానున్న రేఫాగ్నిబీజంబే తప్పుల కుప్పయైన యీవిమర్శన గ్రంథమును భరించుంగాత! ఇట్టి వీరి దుర్విమర్శనంబు ప్రకృతంబున "శా" ఈపాండిత్యము నీకుఁ దక్క మఱియెందేఁగంటిమే?" (మను౩ అ) యని పెద్దనగారి గ్రంథంబందలి యీ మొదటి భాగమును జ్ఞప్తికిం దెచ్చుచున్నది. స్వాములవారి పెండిలికి జుట్టుసైతమెరవు కావలసెననెడి సామెతరీతిని సీతారామస్వాములవారి విమర్శనమునకు నక్కరములజ్ఞానము సైతమెరవుగా నక్కఱ గావలసివచ్చె. ఉట్టికెగురలేనింట్టి విమర్శకులు స్వర్గమునకెగురదలంచిరట. ఏమీ! యీవర్ణనాతీత పాండిత్య విమర్శనము! వర్ణ=అక్షరములను అతీత=దాటునట్టి (అనఁగ నక్షరజ్ఞానము లేనట్టి పాండిత్య విమర్శనము=చదువుగల విమర్శనము) సుధీమణులారా! తక్కిన విమర్శనాంశములన్నియు, నీరీతినే వర్ణనాతీత పాండిత్యముగలవై యున్నవి. ఐనను. మాన్యులుగాక, సామాన్య లోకము విమర్శనమున నేమైన సారాంశమున్నదేమో యని భ్రమింతురని యూహించి యిందలి యంశములు సంగ్రహముగా నెత్తిపొడిచి చూపి "శ్లో॥ అసత్కర్మ ప్రకాండానాం ప్రవర్తన పాంసులాన్ వాచం హారిధాలా గంగయైన పునీమహే" యను వేదవ్యాస వచనవాచ్యార్థ ప్రకారమున నీ విమర్శన స్పర్శనంబున నంటిన దోషపాంసుపుంజము నీపుణ్యానికి తీరవాసినైన నేను స్నానముల పౌనఃపున్యంబున బరిహరించుకొనియెదం గాక.

ఇది ప్రథమాంశము.

సా॥ పా॥ (సశేషము)

గోదావరి పత్రిక
27, మే 1919.
(బాలవ్యాకరణ)
గస్పార్థపత్రికాశికా దుర్విమర్శన విదారణి.
(సమరాంగణపార్థమూర్తియము)
పూర్వపత్రికానుబంధము

బాల. సంజ్ఞ 4 సూ. వ్యాఖ్య

పైనుదాహరించిన సూత్రవ్యాఖ్య విమర్శనమునందు కట్టి సిద్ధాంతము ననుసరించియే కావలయును సూరిగారు బాలవ్యాకరణలోని సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము నందలి నాల్గవసూత్రమున కంఠము మండము ననువాని నడుమ ననుస్వారము నేనిల్పియు, ఙకారోదాహరణముగా 'పఙ్క్తి' శబ్దము నుదాహరించిరి ఙకారమునకు 'శార్ఙము, మొదలగునిర్వివాదములగు నుదాహరణములుండఁగాని, పఙ్క్తి, శబ్దమును దాహరించుట యనుస్వార పరసవర్ణము లైచ్ఛికములై యుండనగునను స్వాభిప్రాయమును వెల్లడించుటకే యని తోచుచున్నది" యని యీవిధముగా విమర్శకులు వ్రాయుచున్నారు విమర్శకుల పైవాక్యమునకు భావమేమనఁగా:— "అనుస్వారస్యయయి పరసవర్ణః" అను పాణిని సూత్రము లలుంగున పక్తయిచ్ఛ ననుసరించి ప్రవర్తిల్లుననియు నందుననే పరసవర్ణ ప్రసక్తి లేక నిర్వివాదముగా నున్న శార్ఙాదిశబ్దములు గాక పరసవర్ణమైన ఙకారముతోఁగూడిన పఙ్క్తిశబ్దంబును బరసవర్ణమైన ణకారమును వీడి పూర్ణానుస్వారముతోడనే యుండిన కంఠమండశబ్దములును బాలవ్యాకరణమున నుదాహరింపఁబడియె ననియు, సూరిగారి తాత్పర్యము వివరింపఁ బడుచున్నయది. విమర్శకులు బిందుపరసవర్ణములు లేనందున శార్ఙశబ్దము నిర్వివాదస్థలమని నిశ్చయించిరిగాని యీస్థలమే గొ

ప్పవివాదమునకు నాస్పదమై ఘట్టస్థలంబుగాఁ గానిపించెడి. శాస్త్రదృష్టి
నాలోచింపఁగా శార్ఙ్గశబ్దమందును ననుస్వార పరసవర్ణము లవశ్యకర్త
వ్యములగుచున్నవి.

"శౄహింసాయామ్" అనెడి శౄధాతువుకంటె "శృణాతేర్హ్రస్వశ్చ"
యనిన యుణాదిప్రథమపాదస్థ సూత్రమున గన్ ప్రత్యయమును, దానికి
నుడాగమమును జేయఁగా నకారస్థానమున ననుస్వారమును బరసవర్ణ
మున గలిగి శృఙ్గశబ్దమగును అట్టి శృఙ్గశబ్దముననే సాధ్యమగుచున్న పక్ష
మందును శార్ఙ్గశబ్దమున ననుస్వారపరసవర్ణము లావశ్యకములై యుం
డు అథవా "గన్ శకునౌ" అనిన యుణాదిసూత్రమున శౄధాతువు
కంటె గన్ ప్రత్యయమును నుడాగమమును రాఁగా శార్ఙ్గశబ్దమగునన్న
యీరెండవపక్షమందును నుడాగమన కారమునకు ననుస్వారమును
బిమ్మటఁ బరగకార సవర్ణమూ ఙకారమును విధిగా రాకలేరవు. ఇట్లు
శార్ఙ్గశబ్దమున ననుస్వారమునకును బరసవర్ణమునకును నిమిత్తమగు
గకారము గణింపదగిఁ యుండఁగా నట్టి గకారము విమర్శకులనోటికి
బట్టరాని యంత కారము గాఁగఁ జుట్టుమనియెంగాఁబోలు! నయ్యదివిడు
వంబడినది. "శ్లో॥ చాపశ్శార్ఙ్గంమురారేస్తు శ్రీవత్సోలాంఛనం మతమ్॥
అను నమరనిఘంటువును జదువుకొనియెడు బాలుర నోటికిసైతము శార్ఙ్గ
శబ్దములోని గకారము కారముగా గనంబడక పట్టఁదగియుండగా వీరి
నోరామాత్రపుఁగారమును నోర్వలేదే వీరినోరొక్కటే కారమోర్వ
లేదననేల? వీరియొక్క కన్నును విద్వాంసుల సం"స్కారము"లోఁ గార,
మిమిడియున్నందున గిల్లిజగడంబున (గొప్పగర్వమున) జగడంబును చె
చ్చుచు నట్టికారము నేమాత్రమును నోర్వఁజాలదు. కాని వీరినోరు
పరవంచనావాక్కుల కారమును (కటుత్వము) నపశబ్దంబుల కారమును
నెంతేని సహించును వీరితత్త్వంబున కయ్యదిపడ్డది. తత్త్వమునకే పడదు

న్నచో వర్ణభ్రష్టమై దుష్టమైన శార్ఙ్గ శబ్దముచ్చరించి యయ్యది యను
స్వారపరసవర్ణములు రాని నిర్వివాదస్థలమని వీరెల్లనిశ్చయించిరి.
ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలోఁ బ్రమాదపడి యాంధ్రపత్రికలో
(20—3—19) దిద్దఁబడు తప్పులలో నీశబ్దము కానంబడదు. ఇట్టియంశ
ము వీరి సీతారామనామమునకు వన్నె దెచ్చుచున్నది. తొల్లి సీతారా
మస్వామి యీశ్వరకోదండమును గారవమున నెన్నకయనఁగా, లక్ష్య
ముసేయక నష్టముసేసిరి. ఇప్పుడో! యాసీతారామస్వామి యవతార
మగు శాస్త్రులుగారు విష్ణునిధనువౌశార్ఙ్గమును గారవమున (గ+ఆర
వము=గకారధ్వని) గణింపక భ్రష్టముసేసిరి. ప్రచ్ఛన్నలౌనవతారమూ
ర్తు లిట్లు పరకపాటు గాఁబడియుందురు. గిల్లి తెచ్చుకొనిన కలహము
లందుఁ దమయోగ్యతం బ్రకటించుకొందురు ఒకవేళ, "విష్ణోరర్ధం మహా
భాహుం కౌసల్యాజనయత్సుత" మ్మనురామాయణశ్లోకిని విష్ణ్వంశమా
సీతారామస్వామి పూర్వావస్థలో స్వధనువౌ శార్ఙ్గమునే యిపుడు భ్ర
ష్టముసేసికొన్నచోఁ జాలుమూలలేక తనపట్టుకొమ్మనే కొట్టుకొన్నవా
రగుదురని యేతైన నందురేని, తన్నామక శాస్త్రులుగారు ప్రకృతమున
నట్టివారేయని దృఢముగాఁ జప్పందగుదురు. వినుండు. వీరు "అక్కఁంద
ళితేత్యత్ర అను స్వారస్యయయి పరసవర్ణ ఇతి సాధుత్వమూహ్యా"
మ్మని యిట్లహోబలపతి వ్రాసినట్లు స్వవాదవిరోధియా బిందువుతో
వ్రాసెదరు. అహోబలపండితీయములో (218 పు) బిందుం ప్రవదంతి
తంక్వచిత్కేచి" తను సూత్రము వివరించుతఱిని "అక్కఁదళిత" య
ని ముద్రింపవలసియుండఁగా, ముద్రాదోషమునఁ గకారద్విత్వము వీడి,
"న" దకారముల సంయోగముతో ముద్రింపఁబడియె. కానిబిందువుతో
నుండలేదు. ఈప్రయోగము "స్ర" తల పిల్లితోసహా మొదం దనయజ
నపరి త్రాణమర్థించి యక్కఁ దళితాపత్యాను రక్తిస్నహిపుననుగ

తిౕ" అను రాఘు. పాం 2 ఆ 12 పద్యములోనిది. భారతార్థమున్, దళితాపత్యానురక్తిౕ=పోగొట్టఁ బడిన పుత్రవాత్సల్యముగల, అక్కన్ అక్కయాకుంతిని (మాన్ని మాద్రి తానే సహగమనము సేసెననియర్థము) రామాయణార్థమున, అక్కన్దళితాప...కిౕ=ఆచిగిగ్పిన పుత్రవాత్స్యామగల, మహీపున్=దశరథుని (అనుసరింప సీకవిశ్వామిత్రుఁడు రామలక్ష్మణులందోడ్కొని చనియెనని భావము) భారతార్థమున "అక్కౕ" అను ద్వితీయాంత ద్రుతమునకు దళితశబ్దదకారసరళము పరముకాఁగఁ గొందఱమతమున బిందువురాక నకారపుఁ బొల్లేయుండునని వివరించుచు నహోబలపతి రామాయణార్థమునంగూడ "కన్దళిత" యను సంస్కృతపదమున "అనుస్వారస్యేతి" సూత్రమున నకారమువచ్చుఁగాన రెండర్థములయందును నకారపుఁబొల్లే కాని బిందువుకాదనియె ఇట్లుండనీకలహాశనులు ప్రతిపక్షనిర్వాహకమును స్వపక్షనిర్వాహకమును నగు బిందువుతో "అక్కందళిత" యన్నివ్రాసిరి. బిందువేయున్నచో భుక్త్వం తమితిన్యాయమున నింకశంకయే లేదు. ఇది జుట్టు చేతికిచ్చున్యాయమున కుదాహరణముగానుండె. కాని "శార్ఙ్గమును" గారవమున(గ + ఆరవము=గకారధ్వని) నెన్నక భంగపఱిచిన యీసీతారామస్వాములు శృంగభంగ మొందుటయేకాక యిటబిందువుపెట్టితినపట్టు కొమ్మకొట్టుకొన్నఫలమను భవింపరే స్వపక్షబాధకమెఱుంగనియీవిమర్శనవిదగ్ధత యిట్లుజ్వలించెడి. ఇట వ్యర్థమానీసున్నవిమర్శన జ్ఞానమునెడ సార్థకమగుంగాత॥ సత్యమెన్నఁగాఁ బరసవర్ణమాంధ్రమునఁ జెప్పవలదు. అనన్యసాధ్యఫలములేదు. మీఁదుమిక్కిలి ద్వ్యర్థికావ్యముల శాధకమగు. కింరశోషయేకాని దాని యభావమునఁ బ్రయోగబాధ చూపఁబడదయ్యె. అహోబలపండితుఁడును "అక్కందళిత" అనుచోట సవర్ణాదికారికా ప్రమాణమున బిందువంగీకరించె. అందున నేరాఘవపాండవీయ వ్యాఖ్యాతయుట బిందువేసాధించె. ఇఁకఁబజ్జ్యశబ్ద జకారప్రయోగమునకు గతి

యేమనఁగా వినుము. బిందుపూర్వహల్లు నడుమనున్నను హల్లులకుముం దున్నను, వర్గాక్షరము సామాన్యముచేఁ దెలియఁబడకుండు నంత పరసవర్ణాక్షరమే వినఁబడును దీనికిఁ బ్రాకృతమున గకారమువిడిచిశార్ఙ్గశబ్దములిఖిన శాస్త్రములు రే ప్రమాణ . అగుచుఁ బఙ్క్తిశబ్దము బాలవ్యాకరణమున నట్లు వ్రాయఁబడియు నను ఒకటి రెండుదాహరణములు "నైకముదాహరణ" మితిభాషోక్తిని విధిహేతుగావు. స్త్రీత్వబహుత్వే ఇతిసూత్రము రూపాలుబలపడిలేయను చూడుఁడు. పఙ్క్తిశబ్దమూప్తి నిఘంట్వాదులలో బిందువుతోనున్నది. శాస్త్రములందు నైచ్ఛి విధియథమాక్రమిష్టను. దొంగశంకశబ్దములలో హ క, గలుకంర్యములైన నేకజాతియములు గావుగాఁ బ్రాసములు గణరీతిని గానేరక "దొంగ, శంక" లట్లేయుండును. విమర్శకులు పరసవర్ణాభావమునఁ గవిప్రయోగబాధ చూపనేరని యత్తికి దఁటిగిఖండించి యనాద్యంతమై బ్రహ్మస్వరూపమగు బిందువునే యుండుంచి పరసవర్ణములను బ్రాఁపఁద్రోలెద గాక! విమర్శకులెల్ల స్వయఁకృతలక్ష్యదోషములకు వ్యాకరణకర్తలకుమార్పణ వేఁడి దిద్దుకొనుచు ముచ్చటతీరుదాఁక వెదిరింతురుగాక!

ఇది ద్వితీయాంశము. స॥ పా॥ సశేషము.

గోదావరి పత్రిక

3—6—19

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి.

(సమరాంగణ పార్థమూర్త్యయము)

పూర్వపత్రికానుబంధము.

బాల. సంజ్ఞ. 10 సూ. వ్యాఖ్య.

ఆ. ఎందునేఁటరారె యితరులేమనసుతో
దారసంగసుఖము తప్పఁద్రోచి
తకటపాండురాజ యశమెన్న వైతతి
కూర్గిరదశరథక కుంభమురోయ.

రాఘ. పాం' 1 ఆ. 28 ప.

ఈపద్యములో భారతార్థమున "పాండురాజ" యని తత్సమమాసంబుద్ధ్యంత పదము. ఈయర్థమున బాలవ్యాకరణాదులం జేసియుఁ, బండితపామర సామాన్యానుభూతమా నుచ్చారణ ప్రసిద్ధిం జేసియు, రాజశబ్ద జకారము దంత్యమనక తీరదు. రామాయణార్థమున "అజయశ" మనిపదచ్ఛేదమున నజమహారాజకీర్తి యన్నయర్థము కానఁ దాలవ్యమని యవశ్యమును నమ్మింపక తప్పదు. ఉభయవిధోచ్చారణములో జకారములను బద్యపారసమయమున నేకీభవింపఁ జేయుట దుర్ఘటము. నిదర్శనార్థమిక్రిందనిట్లు వ్రాయఁబడుచుండెను. "విభాషాఛందసి" యి స్వరసూత్రశేఖరమున నుదాత్తాది స్వరములు వేదమందుంబలె లౌకిక భాషయందు బాధ నివర్తించుటకై [illegible] "శ్వేతోధావతి" యిత్యాదివాక్యములందు నర్థభేదములున్న [illegible] చ్చారణభేదమున్నను శ్లేషార్థసంపదనందుకిల్లదని శంకించుకొనుము.

అనఁగానిట, "శ్వా=శునకము, ఇతః='నిచటనుండి" యనునర్థమునఁ బదద్వయము. "శ్వేతః=తెల్లని" యను నర్థాంతరము నేకపదము.

1. అర్థమునందు శ్వన్నుక్షన్నితి సూత్రమునఁ గనిన్ ప్రత్యయాంతమై యేకాచ్కంబౌశ్వశబ్దము నిదంతముగాన నుదాత్తము. ఊడిదమితిసూత్రమున "ఇతః" అను పదమంతోదాత్తము. "శ్వా+ఇతః=శ్వేతః=కునకము దీనినుండి" యనునర్థమిచ్చునట్టి "శ్వేత" యనెడి విశిష్టశబ్దము "ఏకాదేశేనేతి" సూత్రము ప్రవర్తిల్లఁ బాతికనదోదాత్తము.

2 అర్థమునందు శుక్లార్థకమౌ శ్వేతశబ్దము ఘృతాదిగణస్థముగాన నంతోదాత్తమై యాద్యనుదాత్తమగుచుండె. ఇట, ఎట్టిదియేది పరుగెత్తుచుండు? నన్నప్రశ్నలు రెంటికిని "శ్వేతోధావతి" అను వాక్యములోని "శ్వేత" ఇతిశబ్దమొక్కటియే ప్రత్యుత్తరము కాఁజాలెడు. ఎట్టిదియను ప్రశ్నమునకు "శ్వేతః=తెల్లనిది" యనియు, ఏదియను ప్రశ్నమునకు "శ్వేతః=శ్వా, శునకము, ఇతః, ఇక్కడనుండి" యనియుఁ బ్రత్యుత్తరములని భావము. ఇట్లుండఁగా, శుక్లార్థమందునంతోదాత్తోచ్చారణమున భిన్నమగు శ్వేతశబ్దమునకును, శునకార్థమున సర్వోదాత్తోచ్చారణమున నన్యమగు 'శ్వేత' ఇతి శబ్దమునకును యౌగపద్యముగా నుచ్చారణము శక్యముగానందున నర్థద్వయమును బొందుపడదని శంకించుకొని "ఏకశ్రుతిస్స్వర సర్వనామ" యను దాంశినాయనేతి సూత్రస్థభాష్యమున నట్టిశ్లేషార్థకశబ్దముల నేకశ్రుతితో నుచ్చరించిన చో, నన్యోన్యభిన్నములౌ సర్వస్వరములు నట్టియేక శ్రుతిలో నిమిడియుండుఁగాన స్వరోచ్చారణ భేదమునకైన శ్లేషార్థబాధలేదని నిశ్చయించి, యందుననే కథంపునరేకేనయత్నేనో భయంలభ్యమిత్యాహ "కథం? ద్వ్యగతాలపి హేతవోభవంతి. తద్యథా:—అభ్రమాశ్చపిత్రాః పితరశ్చక్షీణితాఇతి తథావాక్యాన్యపిద్వ్యర్థానిభవంతి శ్వేతోధావతి,అలం

బుసానాంయాతేతి" యని పస్పశాహ్నికాంతభాష్యము సంగతమగుచు
న్నది యని వక్కాణింపఁబడియె. ఇట్టియేక శ్రుతిం జేసియే॥ ఆ శ్రీ॥ కే
దారపోషణరతాః కాశీతలవాహినీగంగా కంసంజహానకృష్ణః కంబల
వంతంనబాధతేశీతమ్ ఇత్యాదు లయందలి శ్లేషార్థము సమంజసమగుచు
న్నది. తెలుంగునందును గాకుస్వరాది శ్లేషస్థలముల
నేకశ్రుతి న్యాయ్యంబని వ్యాఖ్యాతల భావము, ఇట్లు
'శ్వేత' అను శబ్దములో వర్ణముల దంతాదిస్థాన భే
మున నైన యుచ్చారణ భేదమెంతమాత్రమును లేకున్నను, స్వరోచ్చా
రణభేదముననే యింతచర్చించి యిట్టి శ్లేషస్థలములలో భిన్నములగు
స్వరముల యుచ్చారణమాని యేకశ్రుతితో నుభయార్థములను బొ
సంగునని భాష్యతాత్పర్యము వర్ణింపఁబడినది స్వరోచ్చారణ మా
త్రభేదముననే శ్లేషసరిపడదని యింతచర్చ జరిగిన పుడు వర్ణతాల్వాద్యు
త్పత్తిస్థానములు వేఱైన వర్ణములు యుచ్చారణభేదమే యున్నచో నిం
కవేఱ చెప్పనేల! దంతములకును తాలువునకును నెక్కుడు స్థానభేద
మున్నట్లే యాస్థానములనుత్పత్తిల్లిన వర్ణములకును భేదముండినందున
నేకీభావము తటస్థింపనేరదు. కావున వైద్యమందలి పాండురాజయశ"
మన్నచోట భారతార్థమున పాండురాజ యనిన సాధ్విపక్షములోని దం
త్యజకారమునకును రామాయణార్థమున తాలవ్య తెల్లని, యజయశ
ము అజమహారాజుకీర్తి యనిన యర్థమందలి తాలవ్యజకారమునకును
నుచ్చారణ వికారభేదమున్నందున నిట శ్లేషము విశ్లేషమొందఁగా వేఱొ
కగతిలేక ప్రౌఢవ్యాకరణమున 'నోటనొకచో జకారమునకు దమంబు
నగునని సూత్రింపఁబడియె. అప్పటికి యెంతో యొప్పుసేయఁజాచె
బ్రహ్మైతిమ్మియాట కష్టంబుగదా! 'శ్వేత' ఇత్యాదులం దన్యోన్య భిన్న
స్వరముల సంగ్రహించుచు నేకశ్రుత్యుచ్చారణమువోలె నిటపరిశుద్ధదం
త్యతాల వ్యజకారముల నొక్కటిగా గ్రహింప సాధనమానుచ్చా

రణాంతరము లేమిఁ జేసి ( )సూత్రమునఁ దృప్తిఁజెందక ప్రౌఢవ్యాకరణ కర్త "రాజున్నైకృతిఁబని కొండఱు" రని షష్ఠిసూత్రము రచించుకొనియె నిటనిట్లు పూర్వవైయాకరణులకు నోరాడక యెంతో యుక్కిరి బిక్కిరి యగుచుండఁగాఁ వ్యాకరణసముద్రము సర్వమును మోఁకాలి బంటిగా విహరించెడు మన వ॥ రా॥ శాస్త్రిలుగారు శ్లేషలో సఖండాఖండమై త్రిప్రభృతులవలెనే దంత్యతాలవ్యచజలకు మైత్రి యుండనోపునని తలంచిరి. (బాల. సంజ్ఞ. 7 సూ.) కాన పయిర్ఘువ పాండవీయప్రయోగము నిర్బాధమయ్యె నని కుండను దువాకియు నెరుఁగనట్లు సింహనాదముతో సిద్ధాంతీకరించిరి ఇట్లు విమర్శకుల మతమున దంత్యతాలవ్యచజలకు శ్లేషార్థముఁ జెల్లుటయందు గొప్పసంతర్పణభోజనోత్సవముందుంబలె నలమురలేనివైనందున నేఁడుమొదలీరీతి నర్థముచెప్పవచ్చు (1) పంచదార (శర్కర) నర్తకుఁడు ఐదుగురుభార్యలతోనున్న వాఁడనియు నర్థమగు. (2) పంచాది (పంచపాకి) ఐదుమొదలనియు నర్థమగు. (3) చాటు (రహస్య) భాషణము ప్రియభాషణమనియుఁ నర్థమగు (4). సజ్జను (బుట్టను) దర్శించి సుజమననియు, నర్థమగు. (5) జర (కత్తిపరుఁజు) ముదిమియునర్థమగు. (6) జగతి (తిన్న) లోకముననర్థమగు. (7) (జడదారి జటాధారిముని) అజ్ఞానులఁ [illegible] వాఁడనియు నర్థమగు ఇట్లు వాఙ్మయమెల్ల విమర్శకుల మతమున నపార్థకమగు. దంత్యతాలవ్య చజలకు యతిప్రాసమైత్రియే యున్నదని "అద్దంత్యస్తాలవ్య" ఇతిసూత్రస్థాహోబలపండితీయమున వివరింపఁబడఁగా నట్టి వ్యాఖ్యాతలనెల్ల "యఃఉదాత్తేకర్తర్యే నుదాత్తంః రోఃః ఖండితోపాధ్యాయః స్తస్మైచపేటాందదాతి అన్యత్వ్యాంకరోషీతి" యను వృద్ధిసూత్రస్థభాష్యోక్తిరీతిని జపేటాహతిజయించి జన్మమొందినవ. సీ రా. శాస్త్రిల వారి పాండిత్య పాకము నేఁడు "పచామ్యన్నం చతుర్విధ" మ్మనునట్లు ప్రాచీనశిష్టుల పాకయలవేనిని ననుసరింపనందున రుచింపక హేయమై

పైనింజూపిన లక్ష్యములందు నతివ్యాప్తినిగలిగించుచున్నయది. కావున నట్టి వర్ణాతీత (అక్షరములు దాఁటనట్టి) పాండిత్యమునకు బరాఙ్ముఖులమైయిపుడు శాస్త్రీయ శిష్టగోష్ఠికి నభిముఖుల మగుదుముగాక ప్రకృతపద్యములోని "పాండురాజయశ" మన నొక్కముదాహరణ నిమిత్తమే శాస్త్రముమీఱి దంత్యతాలవ్య జకారముల కభేదమొప్పుట యుక్తముగాదు గానవిట్లు సమన్వయించుకొను ట సా ధు వ న ం ద గు లో క ము లో " ఈ రో గి య ం దు వే హము రాజైయున్నది." యనిన వాదుకకలదు. అందున, పాండుః పాండురోగః రాజా ప్రధానమితియావత్ యస్మిన్సః" అని బహువ్రీహి చెప్పినచో దాని తత్సమరూపము "పాండురాజుఁడ" నిదుజ్వర్ణకాంతమైయుండకతీరదు (చూ. తత్సమ. 70 సూ.) ఇట్లుండ దీనితో సమానార్థ ఫలములు గలిగి శాస్త్రీయమైన యధికరణార్థక ఘఞంతమున నిట్టిరూపమేల యుండదు. హత రాఁజుడు పరశురాముఁ"డని బాలవ్యాకరణమందును "సమన్మని రాజుఁడు రాముఁ" డని "ను స్వ్యాత్సదారాజ్ఞ" యను సూత్రమందలి యహోబల పండితీయ మందును రాజుఁడు శబ్దము లుండలేదా? ఇన్ని "రాజుఁడు" లు రాజిల్లుచుండఁగాని పాండురాజుఁడున కేతమమనమున నసూయాగ్ని రాఁజుచుండనేల కాన "నాపూయతా కర్తృవ్యాయత్రానాగమః క్రియతే" యనుపంక్తివింశతితిసూత్రభాష్యోక్తిని నీరాజుఁడు శబ్దము తమ యసూయాగ్నినింక రాఁజుచుండనీక పైపద్యమున నుభయార్థములందును దాలవ్యజకారముతోఁ బండితమండలీ మనంబులందు రాజిల్లుంగాక.! బహువ్రీహితోఁబాటిగా బహూకరింపఁబడిన యధికరణార్థక ఘఞంతపాండు రాజశబ్ద మింకను నధికరణాంబునేసి యన్వర్థమై పండిత మానులం బరాభవించుంగాత..

ఇదితృతీయాంశము.

స॥ పా॥ స శేషము.

10—6—1919

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణిః

(సమతాంగణ పార్థసూ_ర్తీయము.)

పూర్వపత్రికానుబంధము:

బాల సంజ్ఞ. 11 సూ. వ్యాఖ్య.

"ప్రౌఢ వ్యాకరణ సిద్ధాంతమును స్వసిద్ధాంతముగాను దావా రించియు "కన్ను" శబ్దములోని నకారము ద్రుతమని భ్రమించి వ్రాయుటయెంతయు వింతగానున్నది. కన్ను శబ్దములోని నకారము ప్రత్యయాగమావ్యయములలో నేదియు,గాదుగదా అట్టిస్థితిలో" కన్ను + దోయి ' ఇట్లుండః ప్రకీర్ణక పరిచ్ఛేదములోని యేడవసూత్రమున ద్విత్వ నకారలోపంబు గలిగి కనుదోయి అగును. ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదములోని పదునాఱవసూత్రమున కను శబ్దముయొక్క ఉకారమునకు లోపము రాఁగా కఙ దోయి, అగును ఇవ్విధీసంధి పరిచ్ఛేదములోని పదునేడవసూత్రమున నీద్రుతంబునకు...(బా. గు. సం. 43 పుటః అని యిట్లు ప్రక్రియచూపి కన్ను శబ్దపుంసక్షేప రూపమగు 'కఙ' అనుదానిలోని ప్రకృతిసిద్ధమగు నకారమును ద్రుతమనివ్రాయుటకు గుప్తార్థ ప్రకాశికాకారు లెట్లు సాహసించిరో తెలియరాకున్నది" యని యిట్లు విమర్శకులు వ్రాసెదరు ఉత్తరము—కళగానిది ద్రుతప్రకృతికమును దాని తుదినకారము ద్రుతమును గాన నిపుడు కన్దోయి లోని 'కఙ' శబ్దము ద్రుతప్రకృతికమని నిశ్చయించుటకై తిఙ్మధ్య శేష షష్ఠీసున్కర్మ ప్రవచనీయజవిభక్తిః" అను వాగనుశాసనీయ కళాసంజ్ఞాసూత్రమునఁ బ్రస్తుతమునకు నవసరమౌ నంశమువివరించెద. వినుండు. తిఙ్మధ్యానామకాస్స్యుర్మధ్యమపురుషాశ్చ యేరమాంతాశ్చ" యను క్రియాపరిచ్ఛేద

ములోని యీసంజ్ఞాసూత్రమును నహోబలపతి వివరించినరీతిని నిటు దిజ్మధ్యశబ్దమునకు రంజించితివి—ఇత్యాది మధ్యమపురుషక్రియలును, పోయిరి. ఘటించితిమి—ఇత్యాది రేఫమాంత క్రియలును నర్థమగు. (1) ఇట్లు పైకళాసంజ్ఞా సూత్రములోని తిజ్మధ్యశబ్దమునకు నర్థములౌ రేఫాంతమాంతక్రియాదుల సాహచర్యమునను, (2) కించిదర్థకాదుల సాహచర్యమువలనను, (3) విభక్తులకుఁ బ్రత్యేకముగాఁ బ్రయోగములే నందునను, (4) అనుక్త మన్యతో గ్రాహ్యమ్మను న్యాయమున యుక్తమౌ ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాదితి పరిభాషయుపస్థితివలనను, పైసూత్రమందు "శేషషష్ఠీ సుస్కర్మ్మప్రవచనీయజ విభక్తిః" అనుస్థలమున, రాముని యొక్క, రాముడు—ఇత్యాదిషష్ఠ్యంత ప్రథమాంతాదిపదములే గ్రహింపఁబడి, చేసిరి, వచ్చితిమి ఇత్యాది రేఫమాంతక్రియాపదములువోలె కళాసంజ్ఞ నొందునుగాని, యొక్క, డు, ము—ఇత్యాదిప్రత్యేక విభక్తులు కళాసంజ్ఞగలవి గానేరవు. కనుకనే, బాలవ్యాకరణమున, రాముడు రామునికి, నాయొక్క ఇత్యాది విభక్త్యంతములే కళలని చెప్పఁబడినవి (బాల. సంజ్ఞ. 13 సూ.) కాని ప్రౌఢవ్యాకరణ 12 వసూత్రములోఁ బ్రథమాదివిభక్తులే కళలని ద్రుతప్రకృతికములనుండి విభజింపఁబడియె ఇట్లు శాస్త్రచర్చచేఁ బ్రథమాంతాది పదములే కళలుగాన "అన్యే ద్రుతప్రకృతయో యేస్యుర్వ్యాను జీవితద్రుతానిత్య" మ్మనుపై సూత్రమునందు "అన్యే' అనుపదమునఁ బ్రథమాంతాదిపదములుగాక తక్కినద్వితీయాంతాది పదములే గ్రహింపఁబడి ద్రుతప్రకృతికసంజ్ఞగలవియనియు, ద్రుతాంతములనియు నర్థమగు. కాని ద్వితీయాదివిభక్తులు ద్రుతప్రకృతికములనియు, ద్రుతాంతములనియు నర్థముకాదు కావుననే బాలవ్యాకరణమున, నన్నున్, నాచేతన్—ఇత్యాది ద్వితీయాంతాది పదములే ద్రుతప్రకృతికములని చూపఁబడినవి (బాల. సంజ్ఞ. 12 సూ. ఇట్లు శాస్త్రదృష్టిని ద్వితీయాంతాదిపదములే ద్రుతప్రకృతికములును

ద్రుతాంతములును గానఁ బ్రకృతమునఁ "గణదోయి" లోని 'కణ' శబ్దము ద్రుతప్రకృతికమును, ద్రుతాంతము నగాక తీరదు. తియ్యది యెట్లనఁగా [illegible]. "కన్ను (యొక్క) + దోయి" యనిషష్ఠీతత్పురుషసమాసమైనపుడు [illegible] ద్వితీయా [illegible]మ్మ" మను (హా ౧. ౪౨) సూ [illegible] షష్ఠీవిభక్తి [illegible] వ్వాత [illegible] విభక్తి గలిగినందునఁ "గన్ను (లకు) + దోయి" యనియై "లోపశ్చవిభక్త్యాదే" రితి (హా౧౦. ౪౯.) సూత్రమున ద్వితీయకు లోపమువచ్చి "కన్న + దోయి" యనికాఁగా పైనిం జూపినరీతిని నత్వోత్వములకు లోపమువఁ "గణ + దోయి" యయ్యె. ఇపుడు "(హే) రాజన్" అనుశబ్దము నం బుద్ధ్యంతమైనట్లు లే "ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయే" తిసూత్రమున నంతర్వ ర్తిద్వితీయావిభక్తికిఁ బ్రత్యయలక్షణమువచ్చిఁగా ప్వాత్రయనాంతత్వ ముగల యాశబ్దము ద్వితీయాంతమయ్యె. (సశేషము.)

స॥ పా॥

గోదావరిపత్రిక

17—6—1919

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారిణి.

(సమరాంగణసార్థమూర్తియగు)

పూర్వపత్రికానుబంధము.

[illegible]. 1వ సూ॥ వ్యాఖ్య.

—o.—

అందన నియ్యెడ కళయనంజనకు ఇటుగిచ్చట 'కణశబ్దము ద్రుతి [illegible] ; [illegible] ద్రు తముగనన్నన లోని హ్రస్వమునకు ద్రుతమునకు లోపము లేదనుదా

నికిఁ "గన్దోయి" లక్ష్యముగానీయబడినది (చూ. బా. సంధి 22సూ) ఇట్టి నకారము ద్రుతమనిన గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త తప్పేమున్నది? ఇఁకను, ప్రత్యయాగమాద్యవయవకమై యుక్తవిశిష్టమైన నకారము ద్రుతసంజ్ఞకంబనిన గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త వివరించిన ప్రౌఢవ్యాకరణరీతి నీనకారము ప్రత్యయాద్యాత్మకము గాదందు రేని యవధరింపుఁడు. యద్యపిభ నంజ్ఞాభాష్యే (6—4—155 సూ) నదృశ్యతే తథాప్యుదాహరణమే తన్న పరిగణన మితిభాషాంత్యస్యా అస్యగ్రహణమిత్య్యప్రాతిపదికార్థాత్వే రేఇతి" వార్తికస్థశేఖర గ్రంథరీతిని బౌఢవ్యాకరణకర్త యథోద్దేశపక్షపాతులౌ యథాశ్రుతగ్రాహ్యులు కుపకారార్థము తజ్జిచుతాదృగ్ నకారము ద్రుతమగునని యుదాహరణ మాత్రముగాఁ జూపె కాని యంత మాత్రమునవ్యాప్తిన్నులదు యది పరిగణనంబని భ్రమింపరు. అటులేకాకుండెనేని యుక్తవిశిష్టమై నకారమే ద్రుతమని వ్రాసిన ప్రౌఢవ్యాకరకర్త "ఏఁ" అనుచో నివర్ణము లోపింపఁగా నకారపుఁబొల్లునే ద్రుతాంతమగునని స్వవచన వ్యాఘాతముగాఁగ నెట్టుల భిప్రాయపడియె. (చూ ఏని శబ్ద. ర) కాఁ ప్రత్యయాద్యాత్మకమనునది యుదాహరణమాత్రముగాని పరిగణనంగాదు మఱియు, 'విభాషేత్యేవసిద్ధే ఇకమపాదానత్వేనబోధనార్థమ్॥ తతోహిగుణేఽప్రత్యయాఽమితి ప్రాయిక" మ్మనుజనికర్తురితికారక సూత్రస్థశేఖర గ్రంథసామ్యమునఁ ప్రత్యయాదులను కారము ద్రుతమగుట ప్రాయికమని ప్రౌఢవ్యాకరణకర్త భావము. అందుననే "కం' తానన్నమాట... నెంతే బూనిన "మ" యతిమెంతేఁద నయూర్తి... (రా పా ౧ ఆ) "శా" ఎందేశెందముకందళింప., (మను ౨ ఆ)—ఇత్యాది ప్రయోగములందు నుత్వవిశిష్టముకాని "ఏని" నకారముద్రుతమై సరళాదికార్యములఁ గలిగించెడి కానఁబైనిజూపి నరీతిని 'కన్దోయి' లోని స్వత్రీయూంతకర్ణ శబ్దనకారము ద్రుతసంజ్ఞకమై బిందుపూర్ణంబు 'కందోయి' యయ్యె "మిన్నడె" ననుచోటమిఁ

శబ్దము ప్రథమాంతము గాన దానినకారము ద్రుతము కానేరదు. షష్ఠీ తత్పురుషలోనిషష్ఠి ద్వితీయాతుల్యయగునని యెఱింగి విమర్శకులజ్ఞానము నెడవిచారమొందుచునే నేశంకించుకొని యతివ్యాప్తిని వారించెద "ఉ॥ తద్రిపుప్రియంతేజ స్చన్కట్టువయిన్ ఘూర్ణించుచును గన్నులు చేరుచుకొంచుఁ జెక్కుటన్" (కళా. 4 ఆ) ఇత్యాదులందు షష్ఠీతత్పురుష 'చనుకట్టు' శబ్దరూపాంతరమౌ "చన్కట్టు" లోనిద్వితీయాంత 'చన్' శబ్ద నకారము "కన్దోయి" లోని కన్ శబ్ద నకారము వోలె ద్రుతము గాన నిటఁ గకారము సరళమేల కాలేదని ధీమంతులేవైన శంకింతురేని వినుండు. (1) 'గసడదవాస్స్యుః ప్రథమామాత్రాదితి' సూత్రమున (ఆంధ్ర. చిం సంధి) వాఁడుగొట్టె ఇత్యాదులందుఁ బ్రథమాంతము కంటెఁ బరమగు కచటతపలకుఁ గసడదవలు విధింపఁ బడియె. మరల 'గసడదవాస్స్యుః పదాద్ద్వంద్వే' యను సూత్రాంతరమున, (ఆంధ్ర. చిం. సంధి) కూరగాయలు—ఇత్యాదిద్వంద్వములయందు గసడదవలు విధింపఁబడియె. కూరఁగాయలన్ ఇత్యాదిద్వితీయాంతముల యందు సైతము 'ద్వంద్వే ప్రథమాంతానామేవ, నపరిస్థితవిధిత్వాత్ తేషామితి' చాథర్వణసూత్రభాష్యవ్యాఖ్యాతృశేఖరవచనమున బ్రథమాంతముకే ద్వంద్వమగుగాన నిటఁ బ్రత్యయలక్షణమునఁ బ్రథమాంతమౌ కూరశబ్దముకంటెఁ బరమగు కాయశబ్దము కకారమునకు (1) 'గసడదవాస్స్యు'రితి మొదటిసూత్రమునఁ గసడదవలు వచ్చుచుండ, ద్వంద్వమున, పునర్విధానము స్వార్థమై, ప్రత్యయలక్షణప్రాప్తపదత్వకార్యము ప్రత్యయాంతశేషపదసంబంధియే కావలెఁగాని పరపదాది కార్యము కాఁగూడదని జ్ఞాపకమగుచుండెడి. ఇటఁ "గూరగాయలు" అనుద్వంద్వమున గకారమౌ కార్యము పర పద సంబంధిగాన స్వాంశమునఁ జారితార్థ్యము గదా 'చన్కట్టు' అనుచోటఁ బరపదస్థమౌ సరళకార్యము పూర్వోక్తజ్ఞాపకమున రానేరదు.

“కందోయి యనుచోటనో ప్రత్యయలక్షణమున ద్వితీయాంతపక్షా మున, పదము యొక్క బిందుకార్యము ప్రత్యాసత్తిం జేసి యాముదేశాన రాజనును కాన నతివ్యాప్తి నివారితమయ్యె. అందున “రామచంద్రని సగుమోముల్ దామరసిరుల్ గనుపడువుగా’ (.రా. షాం. ౨. ౭)—అ త్యాదులు యోగములు-శంకకు వార్తయే లేనందున సమంజసము లగు చుండె. ‘మిన్వాడెన్’ అనుచోట విమర్శకులు ప్రకృతిభావహీనత్వ ప్రత్యాం తత్వశంక విమర్శన కళాహీనులెందెలుపుచుండు ‘మిన్’ శబ్దము ప్రథ మాంతముగానే గళయుగు గదా ఇంకనుపిరి “కందోయి” ప్రక్రియా లక్షణము సంగ్రహముగ భావించెద. “కన్నుందోయి” నుండి కందోయి రాదు. ఇట సంయుక్తనువర్ణో కారమునకు హ్రస్వత్వమున లోపమగు ననుసూత్రమున (ప్రకీ, 16 సూ) బిందువునకును నష్టగానదకారపరత్వ ములేక ఉకారలోపము రాదు ఇంతియకాక షష్ఠమున “గనుందోయి క వలసివచ్చు ఉకారనకారలోపము లువచ్చినన, విమర్శకమతినకాకు గన్ శబ్దనకారము ప్రథమగానందునను, బాల. సంధి 22 సూత్రము నను, “కన్దోయి’ యిట్లవలక్షణరూపము గాదియగు కాన శాస్త్రిగారి వచనము శాస్త్రీయము కాదు ఇదచర్ఘాంశము.

బాల. సంజ్ఞ 12 సూ. వ్యాఖ్య,

ద్వ్యాద్యనద్వానద్వయేస్య్యోరాత్మా, ఇనుసూత్రమునను, “న్ను మ్యాత్రహస్వశ్చదేరమి, యనుసూత్రమునను, (పాలం. ౫౨) తా,నా నీ, ప్రకృతులమీది ద్వితీయైకవచనమైన అమ్ విభక్తికి “న్ను” అను నది యాదేశమై ప్రకృతికి హ్రస్వము వచ్చి “తన్ను” నన్ను, నిన్ను శబ్దములు ద్వితీయాంతములయ్యె “పరమోమహాతా,, మను-సూత్రమున నైన (అజా పరి) “రామున్” శబ్దములోని “న్” వర్ణమువోలె, తా,నా, నీ, శబ్దముల అమ్ విభక్తిస్థానక “న్ను” వర్ణకమున్న ద్వితీయావిభక్తియ నకతీరదు. మఱియు, అన్యారలుశ్చయుక్తస్య, యనుసూత్రమున (అం

హాలం. ప) పాఠీకనలోపమువచ్చి, తను. నను. నీను, శబ్దములగు. ఇట్లుండ, విమర్శకులు పైతన్న ప్రభృతుల్ను నకారపుఁబొల్లు దిగఁదీసి ప్రకృతులేయని పలుకఁ దెగుచున్నారు. అక్కటా ప్రకృతిచే "తన్నే యెఱుఁగనిభీమ్మన్న్మణి (విన్ను, మ (నన్ను, ను వెఱుఁగునా ఇవుడైన నట్టి ప్రాకృతజ్ఞానము షోడ్డదోలి. ప్రకృతియని భ్రమయక పైశబ్దములలోని 'న్ను, వర్ణము ద్వితీయావిభక్తిగాన విమర్శకులు స్వకీయ ప్రకృతివోలె నయ్యది ద్రుతప్రకృతియని తెల్సికొని తే॥ గీ॥ తన్నునిన్నను పద్యము లోని (అప్ప 5. ఆ) కర్మభ్రమ నివారణార్థము కవిరభన హేతుక మని యెఱుంగుదురుగాక ఇది పంచమాంశము

బాలసంజ్ఞ 15 సూ. వ్యాఖ్య.

"దీర్ఘాక్షరము తర్వాతను నిండుసున్న శబ్దముయొక్క పుట్టుక లోనేయుండవలయును గాని వ్యాకరణముచేనిండుసున్న రానేరదు. అర సున్న శాస్త్రమువలన రావచ్చును ఉ॥ 'తాఁజెప్పె' వాఁడు . అని యిట్లు సూత్రార్థప్రకాశికలో వ్రాయఁబడి యున్నది. "తేంట్లు, గోంట్లు, పేటకాండ్రు" మొదలగు శబ్దములలోని నిండుసున్నలు వ్యాకరణము చేతనే వచ్చినవనియు నవిశబ్దముయొక్క పుట్టుకలో లేవే లేవనియు నేఱచె ప్పనక్కఱలేదుగదా .. ఇట్టివిషయమునను జ్ఞప్తికిఁదెచ్చుకొనక "వ్యాకరణముచేతనిండుసున్న రానేరదు" అనిసూత్రార్థప్రకాశికాకారులు వ్రాయుట యెంతయు వింతగానున్నది"—ఇత్యాదికముగా విమర్శకులు వ్రాయుచున్నారు—ప్రత్యుత్తరము—అక్కట యిూరీతిన యీవిమర్శకుల మద్దారుతోక్కు పలుకులం బరిశీలింపఁగా నప్పకవీయాపహాసోబలపండి తీయములు వీరిపాణినిమాత్రమే యంటినట్లు తోచెడింగని వీరివాణినే ఘాత్రమును నంటినట్లు కనంబడదు ఆపగ్రంథబు విన్నవించెద. పరికింపుఁడు తే॥ నిడుదలగు నక్కరములపై నిలిచినట్టి యర్ధబిందువులన్నియు న

రసిచూడ ధరణిసిద్ధంబులైన సాధ్యంబులైన ఖండములెకాని పూర్ణ-
ములఁ గావుసుమ్ము" (అప్ప. 2 ఆశ్వా)

"దీర్ఘాత్పరశ్చేత్ ఖండ ఏవనలుపూర్ణః" అనియహోబలపండితీయము "దీర్ఘాచ్ఛేత్ఖండ ఏవసజ్ఞేయః" అనుసూత్రవాఖ్య) ఇట్లు పైగ్రంథకర్తలు దీర్ఘముమీఁద సిద్ధసాధ్య ఖండబిందువులలో నేదియైనను ఖండముగానేయుండుఁగాని పూర్ణముగాదని చాటుచుండిరి. విమర్శకులమతమున నప్పకవ్యాదులుకూడ, తేఁటి, గోఁటు" లలోని యఁఅనున్న నె ఁఅనున్నయై "తేంట్లు, గోంట్లు" అగునన్న సంగతిజ్ఞప్తియందుంచుకొనకయేకదా యిట్టి వ్రాతలు వ్రాసిరి. అట్టివారికే జ్ఞప్తిలేనపుడు గుప్తార్థప్రకాశికాకర్తకుజ్ఞప్తి లేకుంట వింతయేకాదు విమర్శనకు లిట్టిలోరులని రాకరించుచుఁదమ మెచ్చుజ్ఞానమున సర్వాదాతనరు చుందురుగాక శాస్త్రులవారు వైవ్యాఖ్యాతల వాక్యములకు నర్థము తెలిసికొన్నచో, గుప్తార్థప్రకాశికా కర్తంగూర్చి యిట్టిశంకయే చేయకపోదురు. ఇదిబాలురకుసైతము శంకింపవలసిన చోటుగాదు. "దీర్ఘాక్షరము తరువాత నిండుసున్న శబ్దముయొక్క పుట్టుకలోనే యుండవలయుఁగాని వాక్యకరణముచేత నిండుసున్న రానేరదు' అనునీచోటఁ బ్రకరణసందర్భమున వ్యాకరణముచేత వైకల్పికముగ రానేరదని స్ఫురించును "హ్రస్వముమీఁది ఖండబిందువునకుఁ బూర్ణబిందువు వైకల్పికముగనగును" అనునది దీని పూర్వసూత్రముగాన నియ్యది వైకల్పిక ప్రకరణమని యెఱుంగునది "తేంట్లు, గోంట్లు, వేఁటకాండ్రు— ఇత్యాదులు పూర్ణబిందువునకు నిత్యస్థలములుగాని వైకల్పికస్థలములుగావు ఇట్టిసులభప్రకరణస్థలమేశంకనీయమయ్యెనేని వర్ణనాతీతపాండిత్యవంతులకుఁ బైయప్పకవ్యహోబలపండితవాక్యము లింతకంటెను మిగుల శంకింపఁదగి యుండును. మఱియు. బా॥ సంజ్ఞ. 14 సూత్రమున హ్రస్వముమీఁది యరసున్న నిండుసు విధింపఁబడినందున దీర్ఘముమీఁది యరసున్నకు నిండుసున్న కున్న

స్న ప్రాప్తియేలేదు. అందుచే నప్రాప్తపూర్వాభిధాననిషేధ మయుక్తము గాన లోకానుభవ సిద్ధార్థానువాదకమనఁదగిన 15 వ. సూత్ర మ పూర్వవిధిసూత్రముల (15 7, అచ్చి. తేంట్లు) నెట్లు బాధింపఁజాలును? కాఁబట్టియిది యర్థమెఱుంగని యూవనాళకాండ ప్రశ్నము గాని వేఱొక టిగాదు. (షష్ఠాంశము)

స పా॥ (సశేషము)

గోదావరిపత్రిక

24—6—1919

(బాలవ్యాకరణ)

గుప్తార్థప్రకాశికా దుర్విమర్శన విదారణి

(సమరాంగణ పార్థమూర్తీయము)

పూర్వపత్రికానుబంధము.

బాం. సంజ్ఞ. 23 సూ. వ్యాఖ్య.

అటు తద్భవములని చెప్పటచే కఱకంఠుఁడు, ప్రాణగొడ్డము అనువానికి సామాసికగ్రామ్యత పోయినది. ప్రాణగొడ్డము అనుపదమం దు మఱేవిధమయిన గ్రామ్యతయు లేనందున నది యగ్రామ్యమనిరి. "కఱకంఠుఁడు" అనుశబ్దమునందున్నో తద్భవకల్పనచే సామాసికగ్రా మ్యత వారించినను, సందనాంధ్రవర్ణమగు రకారముండుటచే నద్దానికి గ్రామ్యత వారింపలేము. శబ్దరత్నాకర కోశమునందు జీవగట్టు కఱకం ఠుఁడు" అనుశబ్దములయొద్ద 'అనిాద్య' గ్రామ్యములనుటకు గాని అని వ్రాసియున్నాఁడు. ...... "కఱకంఠుఁడు" మున్నగువానికి తద్భవకల్పన చేగ్రామ్యత వారించినట్లు...గుప్తార్థప్రకాశికాకారు లభిప్రాయపడి. ....

ఇట్లు విమర్శకులేదేవో చాటు భారతము చదువుచుండిరి. ప్రత్యుత్తరము
గళకంఠశబ్దము గ్రామ్యమా? లేక, శాస్త్రీయమా? యనువిషయ మిటఁ
జర్చింపఁ బడును 'ద్విగుకర్మధారయా' వితిసూత్రే వివరణమునఁ
(ఆం చిం. హలం.) గళకంఠశబ్దో మిశ్ర బహువ్రీహి" అనియు, 'తేఙ్ఖ
సమాచ దేశ్యా" అను సూత్రవ్యాఖ్యను (ఆం చిం. సంజ్ఞ.) గ్రామ్యంత
త్ద్విధాసాధు గళకంఠముఖాహితాః' అను నథర్వణ కారికవలనిగళకం
ఠాదిశబ్దము లనింద్య గ్రామ్యములనియు నహోబల పండితీయమునఁ జె
ప్పఁబడియె. గళ=నలుపైన, కంఠుఁడు= కంఠముగలవాఁడని యన్యపదార్థ
ప్రధానంబగు నీబహువ్రీహిపదము నీలకంఠశబ్దపర్యాయ (శివుఁడు) మని
యథర్వణాదుల తాత్పర్యము. నీలార్థకమౌ తెలుంగు బాసలోని గళశబ్ద
మునకును, గీర్వాణభాషలోని కంఠశబ్దమునకును, నన్యపదార్థ ప్రాధా
న్యమున సాంస్కృతిక నీలకంఠశబ్దమునకుంబలె బహువ్రీహి కలుగుట
దుర్లభముగాన నియ్యది గ్రామ్యమయ్యె. ఈయర్థమే (౨౭ సూ ఉ)
దీని నహోబలపండితుఁడు మిశ్ర బహువ్రీహియనెఁగాని యదియట్లగుట
దుర్ఘటమని, ప్రౌఢవ్యాకరణమున స్పష్టపఱుపఁబడియె (చూ. సమా
స) ఇట్లు మిశ్రబహువ్రీహి దుర్ఘటముగాన సాంస్కృతికములైన గరశబ్దకంఠ
శబ్దములకే బహువ్రీహియని యూహించి గరకంఠశబ్దభవముగ గళకంఠుఁ
డని ప్రౌఢవ్యాకరణకర్తచేత గ్రామ్యత నివారింపఁబడినది. (చూ. సంజ్ఞ
9 సూ) గరశబ్దము "గడ్వాదిభ్యః పరాసప్తమీ" యనువార్తికస్థగడ్వాదు
లలోఁ బఠింపఁబడినదోఁ "గరకంఠః" అను బహువ్రీహి గీర్వాణవ్యాకర
ణమున సాధ్యమగునని తద్భావము. గళకంఠశబ్దము గ్రామ్యమైనను
నింద్యమని యథర్వణాచార్యాదులు చెప్పఁగా, నాంధ్రగీర్వాణపదంబుల
తో మిశ్రబహువ్రీహియైనందున గ్రామ్యమైనదని తద్భావమును వివరిం
చిన యహోబలపండితునే గొప్పదోషినిగా నెంచుచుఁ గళకంఠశబ్ద
గరకంఠశబ్దభవంబుగాన నియ్యది యశాస్త్రీయమైన మిశ్రబహువ్రీహి

గాదని ప్రాచీనవైయాకరణుల వాక్యమును బ్ర॥ సీతారామస్వామి శా
స్త్రులవారికి సనాతనులగు సీతారామాచార్యులవారు త్రోసిరాజనిరి
పూర్వోక్తరీతిని గ్రామ్యతాని వారణార్థము గకరశబ్దము గ్రాహ్యమనుచుండిరియని
యెంతో పూర్వులకు సాధ్యము గాని గప్పప్రయత్నమున జాతగర్భితబడిన
గకరకంఠశబ్దమునుండి గఅంటశబ్దమును బుట్టించిన సీతారామాచార్యుల
వారి మతమందే యుక్తమును నీశబ్దము కంఠములో రకారమున్నందున
గ్రామ్యమైన దానికను దాతాచార్యులవారి ముద్రణజనులచే చెప్పినను
పీఁపునందున్నదన్న సామెతరీతిగ సీతారామాచార్యులవారి మతము
దను గ్రామ్యత్వముకు గడనశబ్దముగా నంగీకరించుటయు విచారింపఁదగి
యున్నది. కఅకారశబ్దము మిశ్రబహువ్రీహియై
నందున ప్రాచీనుల మతమునందు గ్రామ్యమగును.
సీతారామాచార్యులవారి మతమందున్నదో విమర్శకులు చెప్పినచో ప్రా
స "గఁరము" లోనున్న రకారము మెలఁగుచుండుటచేసి గ్రామ్యమ్మ
న్యో. కావున నడమచే యితియని పుష్టిచేయుచావెనన్నున్నది.
ఎంతో బ్రహ్మప్రయత్నముచేసి శాస్త్రీయమైన బహువ్రీహినుండి సం
స్కరింపఁబడినను గఅకంఠశబ్దము గ్రామ్యము వెన్నంటిపోవుట
"కృత్యేపిసోమ పానేశం నంబికోలైనను గతి" యను రీతిని శా
స్త్రప్రకారమున సోమయాజియైనను నంబికోలు వెన్నాడినట్లుగ
దీనిదైన్యావస్థ కనికరింపఁదగియుండెడి. సామాసిక గ్రామ్యతయు, అనా
ద్యవర్ణ రకార హేతుక గ్రామ్యతయు ప్రాచీనుల మిశ్రసమాసమున
నే యుండెనుట ప్రామాదికమనుట అశ్లీలమ్మేని సిరి వచ్చుచు
డనుమిశ్ర సమానముకూడ భకారమున గ్రామ్యముగావలసివచ్చును కా
వున గకరకంఠభవకఅ శబ్దముకూడ "భక్తిచే పింను నేన రోగశాంతి"
రీతివ్యాయమున రకారస్థితిని గ్రామ్యమయ్యెనని, యాగర్హణామయ నాద
అను డీకొని దీని శుద్ధినొందింతునని యెంతో విశ్వామిత్ర ప్రయత్నము

చేసిన సీతారామాచార్యులవారి మేలిపూన్కి యంతయు బూదింబోసిన వేలిమి యున్కిం జెందవలసియుండు. అందున, గరకంఠభవమా కటుకంఠశబ్దము శాస్త్రీయమనవలయుంగాని గ్రామ్యంబనం గూడదు. శాస్త్రీయమైన సాంస్కృతికకంఠశబ్దము లోనిక కార మనాంధ్రవర్ణముగాన శబ్దమంతయు గ్రామ్యంబయ్యెనట గీర్వాణపాండిత్య మిళితమగు తెలుంగుభాష, తెనుంగుబాసమై గంగలోం గలిసెననుట వంటిదియై హాస్యాస్పదమయ్యెడి. అంచయాన, అంచపదము—లోనైన శబ్దములు సాంస్కృతికములౌయాన, ? దశబ్దములతో నుండినంత మాత్రమున గ్రామ్యంబులయ్యెనే? అర్థసంచర్యాదులంచేసి తమ సాంస్కృతికత్వమునెల్లం దెల్లమిచేసి కొనుచున్న యాయాన పదశబ్దము లాంధ్రవర్ణయుక్తము లైనంత మాత్రమునం దత్సమములౌ తెలుంగులనుటకు నోరాడునే? అట్టిదైనచో వనితాది సాంస్కృతికములు తెలుంగులన వలసియుండును ఇంకను, సాంస్కృతిక యానాదిశబ్దములతో మిళితములౌ నంచయానాదిపదములు వైకృతములుగ నిఘంటువుల నెట్లు వ్రాయంబడియెనందురేని యాలింపుడు లోకములో, వనములోని యేక దేశము పుష్పించెనేని వనము పుష్పించెననియు గ్రామములోని యేకదేశమగు గృహము దగ్ధమగుచున్నచో గ్రామము దగ్ధమగుచున్నది యనియుం, గుంటికాలైనచోం గుంటిమనుష్యుండనియుం గ్రుడ్డికన్నైనచో గ్రుడ్డిమనుష్యుండనియు, నేకదేశపరిత్ధర్మమును వైశిష్ట్యంబున వ్యవహరించుట గలదు కనుకనే, "ఏకదేశలోపఇతి" అవయవ క్రియానముదాయే పివ్యపదిశ్యతే యథాపటో దగ్ధఇతి। అవయవేషు పటాభ్యో వయవీసమవేతఇతి తస్యాప్యపవాదాహః" అను ప్రత్యయనుస్యలు గిలిసూత్రభాష్యస్థమైయటను సంగతమగుచున్నది కావున, ఆ చయాన, అంచపదము, కటుకంఠపదము లోనగుపదముల యవయవములే తత్సమములైనను, నవయవిభూయతములౌ విశిష్టపదములు పూర్వోక్తలోకిక శాస్త్రీయప్రమాణముల వైకృతములని వ్రా

యంబడిరెు. విమర్శకులు సీతారామాచార్యకృతశబ్ద రత్నాకరమున నే కటకంరశబ్దమునొద్ద గ్రామ్యతాచిహ్నమా "గ్రా" వర్ణమేలలిఖింపఁబడి నదని శంకింతురేని, మయ్యది స్వమతమునకు వ్యతిరిక్తమైనను ప్రాచీను లొ నథర్వణాదుల మతరీతినట్లు సేయఁబడయెనని యొప్పఁతీరదు. గీర్వా ణవ్యాకరణ గ్రంథములయందును నవీనులు స్వమతవ్యతిరిక్తమగా ప్రాచీ నమతము ను దమ గ్రంథములయం దామోదించినట్లు విలాసమున వ్రాసి న వ్రాఁతలుగలవు. పరిభాషేందు శేఖరమునందు "నానుబంధకృతమనే కాల్వ" మను పరిభాష వ్యాఖ్యలో "డాణ్ద్విష యేతు సర్వాదేశత్వం వినా అనుబంధక త్వస్యైవాభావేన అనుపూర్వ్యాత్సిద్ధ" మ్మనియు, ఏకదే శవికృతమనన్యవ" దతిపరిభాష యారంభమున "ననుతామావిత్యాదా వృద్ధౌ కృతాయాంకార్యకాలపక్షేకథంపదత్వం! ఉభయాలఆశ్రయ ఆశ్ర యణె అంతాదిపద్భావాభావాత్మనియు, ప్రాచీనమతమున వ్రాయఁబడి యె. ఇత్యాదులు పెక్కులు గ ల వు. అట్లే శ బ్ద. ర. లో ని క ట కంరశబ్దమునొద్ద "గ్రా" వర్ణము ప్రాచీనమతమున వ్రాయఁబడినది. అథవా, అయ్యది ముద్రాప్రమాదాది హేతుకమని యెంచపలెను. ఈ నిఘంటువులో నట్టివి యచ్చటచ్చటఁగలవు మారు. దే. వి. ప్రతి. ఆ। అమరసైన్యములును దమయంతవర్తింపఁ నేరకునికి నాకు మారుమొగ ము గానొనర్పఁలసెగాచె భార. ఉ. ౫. ఆ. ఇది మారు శబ్దమున కుదాహరణముగాఁదగదు శరము సం వి. వ. అ న. బాణము...ఇత్యా దులు ప్రమాదములొకానొక చోఁగలవు కానఁ బ్రకృతమునగావర్ణము ప్రామాదికము. మఱియు "సకర్మధారయాన్మత్వర్థీయః" ఇతినిషేధ మనిత్యముగాన సాంస్కృతికమైన చతుర్దంతి శబ్దమునుండి "చౌదంతి" యను వైకృతశబ్దమయ్యెననియు చతుశ్శబ్దభవమగా చౌశబ్దము గాకతక్కి నదంతిశబ్దము సాంస్కృతికపదమే యనియు "ద్విగుకర్మధారయా" ఇతి సూత్రమంచలి (హాలం) యుహూబాహుపండితీయమున స్పష్టపఱుపఁబడినది

అట్టి చౌఁగంటిశబ్దము వైకృతము. శబ్దర. మున వ్రాయఁబడినది. ఆశ్లేసాం స్కృతిక కంఠశబ్దయుతపూర్వ రకంఠభవ అకంఠశబ్ద మహాబల పండి తాదివ్యాఖ్యాతల మతమున వైకృతంబుగానఁ బాలవ్యాకరణకర్త మ తమునఁ గూడనయ్యది వైకృతమనఁదీరదు. కాఁబట్టి గుప్తార్థప్రకాశికా కారుల యగ్రామ్యతావాదము జగజ్జేగీయమానంబగుంగాత సుధీమణు లారా! ఈబగాగాన నేరైఁగొంటిమి విద్యానిశ్రమచేసి యెట్టెట్లో నలుగురు యోగమనుకొనినని యొనర్చలేని కొండఱు బహుబ్థవర్లు లుబుసుపోకయాసున నిష్కారణ కలహంబునకుఁ కాల్ద్రివ్వి వంచింప యత్నింతురు. అట్లువృథాశ్రమపడినందునఁ దమతెలపకుఫలం బనుభవిం పకపోరు. (1) ప్రథమాంశమున శకారము వర్ణాంతరమనియు నలఘుల కారముగాదనియు నర్థముసేసి యనర్థంబు తెచ్చుకొనిరి. (2) ద్వితీయాం శమున శార్జశబ్దములోని వర్ణంబులనే యెఱుంగకైరి. (3) తృతీయాం శమున దంత్యతాలవ్యచజలకు శ్లేషమైత్రియొక్కనిహేయంబైన తమ పిండితార్థమును ప్రకటించుకొనిరి. (4) చతుర్థాంశమున నోరులను వం చింతమన్నతమదరి ప్రకృతిందక్క వేఱెద్యుతిప్రకృతికయులెట్టివో యెఱుం గకైరి (5) పంచమాంశమునఁ దన్ను, నిన్ను, నన్ను శబ్దములు ద్వితీయాం తములన్న విభక్తిజ్ఞానములేక కళలని కలహింపఁగడంగిరి. (6) షష్ఠాంశ మున వైకల్పిక ప్రక్రియాసందర్భము తెలియంజాలక "తేఁటి, గోఁటు" ల యొద్దసున్నసూపి తమతెలివితేట గోటులు తెల్లము సేసికొనిరి. (7) సప్తమాంశమున నేమి గ్రహచారమో కాని శబ్దరత్నాకరములోని "గ్రా" చారముచూచి వైష్ణవాచార్యులగారి మతమునఁ "గఱకుఁదుమ" గ్రామ్యతపాలెయగునని కంఠశోషమారంభించిరి. ఇట్లు వీరివిమర్శ నాంశములాకుల శైలీభావంబున సప్తసంఖ్యకుఁ దగియున్నవి. విమర్శకు లకు గ్రంథకర్తనమించిన పాండిత్యముండవలె. ప్రకృతమున వీరుచాటు ననుండి ప్రాగ్గులువెట్టఁ జాలుదరుగాని గుప్తార్థప్రకాశిక యర్థము సేసి

కొనకర్తులుగారు. ఈవిమర్శనమాధాన గ్రంథముగూడ నర్థముసేసికొన లేరు. గంభీరశైలిగల యహోబంపండితీయాదులంగూర్చి వేఱచెప్పనేల? ఈనావాక్యము సత్యమానన్న సమయమురాకపోదు మఱియుఁ గొందఱు తాతాచార్య శిఖామణు లమర్చి సిద్ధముసేసిన యధునాతన ప్రణీత గ్రంథములఁ దించుక వ్రేలువ్రేలాడవేసి సంస్కరించినట్లు ముద్రవేయుదమని కడు గుదుంగాని, యాట్టిరు స్వకీయముఖతీయ సరస్వతీ స్ఖాలత్య నిద్రాముద్రాభి రామత్వము మఱచుచుండి, సదాశివశంకరబుధ ప్రార్థనాదత్త స్వాభిప్రాయపత్రమందుఁ దమకలహాశన వ్రతమును, ప్రామాణికమాణిక్యత్వమును, తమయాథీభూతిని, దమయాశాంతతను, సందర్భశుద్ధిలేక ప్రశంసించుకొనుచు నాత్మస్తుతిపరేత్యాది బిరుదంబులకుం బిఱుదీయరని తలంచుచున్నాఁడను.

ఇది సప్తమాంశము.

ఇప్పటికి సర్వము సమాప్తము.

స॥ పా॥

వజ్రాయుధము—ఏప్రిల్ 1925—4సంచిక

దృష్టిసరిగాని వ్రాఁతసంతుష్టియగునె?

శ్రీకరోళంబునందుఁ గవికి మూఢత్వదోషంబు సంక్రమించి పో వుచున్నదిగాన నిప్పుడు భూగోళంబునందను గవింమన్యులకు మూఢత్వ దోషము పోవుటకైయీక్రింది యుపన్యాసము వ్రాయఁబడుచున్నది. నసామివచనే ౫-౪-౫ సామిపర్యాయే ఉపపదేక్తాన్తాన్నకప్ సామికృ తమ్—అర్ధకృతమ్ అనత్యన్తగతేరిహ ప్రికృత్వై వాభిదానాత్పూర్వేణ కన్నప్రాప్తఃఇదమేవ నిషేధసూత్ర మత్యస్వార్థిక మపికనం జ్ఞాపయతి" ఈసూత్రముచేత ననత్యన్తగతియందలికప్ ప్రత్యయమునకు నిషేధము చెప్పుటకు వలనుపడదు. సామికృతం ఇత్యాదులకంటె ననమాసమందు సామిపదముచేతనే యనత్యంతగతి తెలియఁబడుచున్నది. సమాసము క్తాన్తముగా నందున కప్ ప్రత్యయముగాదు, 'కృద్గ్రహణే గతికారక పూర్వస్యాపి గ్రహణమ్ అను పరిభాషచేత సామిపదముక్తాన్తము అ నుటకు వలనుపడదు సామిశబ్దముగయుఁ గారకమును గాఁబోరదు. కను కనే యీసూత్రముచేత స్వార్థికమైనకప్ ప్రత్యయము నిషేధింపఁబడు చున్నది ఈనిషేధసూత్రమే స్వార్థికమైనకన్ ప్రత్యయము కలదని జ్ఞాపకమగుచున్నది. భాష్యమ్‌నసామివచనేసామివచనప్రతిషేధానర్థక్యం ప్రికృత్యభిహితత్వాత్ సామివచనేప్రతిషేధోనర్థకః కింకారణమ్ ప్రికృ త్యభిహితత్వాత్ ప్రికృత్యాభిహితః సోర్థ ఇతికృత్వాకన్నభవిష్యతి అర్థము? నా మి ప ద ము చేఁ గా ని దా ని ప ర్యా య ప ద ము చేఁగాని నిషేధముకూడదు ఆయర్థము ప్రికృతిచేతనేఁ సామిఅర్థము చెప్పఁబడినందన కప్ప్రత్యయముగాఁబోరదు.

కైయటః (ప్రదీపగ) నసామివచన ఇతి ప్రతిషేధేన స్వార్థికగక న్న స్త్రీతిజ్ఞాప్యతే నవాసామికృతాదిభ్యో నత్యన్తగతౌ క్తాదిత్యస్యాన త్యన్తగతే ర్ద్యోతనాత్॥ సమాసేభ్యస్తు క్తాన్తత్వాభావాచ్చ కృద్గ్రహణే

గతి కారక పూర్వస్యాపి గ్రహణ మితి వచనాత్ సామిశబ్దస్య గతీకార కత్వా భావాత్ తస్మాత్ సార్థిక స్యైవాసాకనో నిషేధః స్వార్థికం కనం జ్ఞాపయతి ' నసామివచనే, యను నిషేధముచేత స్వార్థికం బగుకన్ ప్రత్యయము గలదని జ్ఞాపితమగుచున్నది. సామికృతాదిశబ్దములకంటె న సమాసమందున ననత్యక్తగతియందు కక్ప్రత్యయమునకు ప్రాప్తి లేదు. ఆ సమాసమందు సామివచనముచేతనే అన్యత్రక్తగతి తెలియఁబడుచున్నది. కానన సమాసమందుకక్ప్రత్యయమునకు ప్రాప్తి లేదు సామిశబ్దముగతి కారకము లో, నేదియుఁ గానందున, కృద్గ్రహణేగతి కారకపూర్వస్యాపి గ్రహణమ్, అనుపరిభాషచేత సమాసమందు ప్రాప్తి లేదు. (కాన్తము కానందున) అందునస్వార్థకమైనకక్ ప్రత్యయమునకే నిషేధమనియువ స్వార్థికమైనకక్ప్రత్యయము గలదనియు జ్ఞాపిత మగుచున్నది. (కైయట చనార్థము) కైయటో పాధ్యాయులవారు వివరించినట్లు స్వార్థికమైనకక్ ప్రత్యయము కలదు గనుకనే కం కావున నియతాత్మజగత్పావనుధర స్వరూపుబ్రాహ్మణుఁబడయుంగా వలయు వాఁడు సంతతి గావించు విచిత్రవీర్యక క్షేత్రములక —భార-ఆది-౮ ఆశ్వా ౧౦౫ పద్యము.

ఇచ్చట స్వార్థమందుఁ గక్ప్రత్యయముగాన విచిత్రవీర్యశబ్దమున కెంతయర్థమో విచిత్రవీర్యకశబ్దంబునకును నంతే యర్థము స్వార్థమందు గక్ప్రత్యయము లేనిమెడ విచిత్రవీర్యకశబ్దము యుక్తము గానేరదు. సీ విశ్వకర్మునికూఁతు విశదలావణ్యసముజ్జ్వలఁ జేకొని మూరిఁబోయి- హరివంశ—ఉ-౮ఆశ్వా—అనులక్ష్యంబును జూపి, విశ్వకర్ముఁడు అను రూపంబుగలదని తద్గ్రంథకర్తగారు నుడివిరి. అదిమూలసూత్రవిరుద్ధంబగుటచే నంగీకరింపఁబడదు. కాని విశ్వకర్మకుకూఁతు, అని సవరించిన చో గణభంగంబు గలుగక, స్వార్థికకక్ప్రత్యయంబుచే విచిత్రవీర్యకశబ్దంబు వోలె సలక్షణంబుగనే యుండునని యెఱుంగునది. స పా॥

——

వ్యాకరణ విశేషాంశములు

మహారాజశ్రీ శశిలేఖాపత్రికాధిపతిగారి సముఖంబునకు

1 పత్రికాదిశబ్దద్వైతాద్వైతవిచారణ 5-1-1900

అయ్యా!

ఇంతకుఁ గొంత కాలమునకుమున్ను "పత్రికా" శబ్దము దామ్నాశసయు యుజస్తుతుదసిసిచమిహాపతదశనహః కరణే యనుపాణినీయ సూత్రంబునను "సర్వధాతుభ్యః ష్ట్రన్" యనిన యుణాది సూత్రంబునను ధాతుప్రత్యయ తకారమేళన వశంబున తానుద్విత కారకంబనియు దానిందెలియ నేరక కొందఱు ప్రాచీనులు తద్ద్విత్వ సిద్ధికి భంగంబు గలిగించుచున్నారనియు, ఏకతకారంబుతోఁ దనకు సిద్ధించిన పరుష భావంబు చాలక ద్విగుణీకృత పరుషత్వంబునకై పోరాడెనట దీనిం జూచి "పడిపోవునది. యనియర్థమిచ్చునట్టి "పత్త్రము" వంటిదగు పదార్థము ప్రతిమయే, లేచితనద్వైతసిద్ధాంతమునకై డీకొనుచుండఁగాఁ పున్నామనరకంబువలనఁ గాపాడునన్న పుణ్యార్థమిచ్చునట్టి పుత్త్రి శబ్దము మొదలైనవి గూడఁ దమతక్కువయేమియనికాఁబోలు తకారంబుల దొంతరకై యెంతో కంఠశోషమారంభించెనటఁ ఈవృత్తాంతము చిరం మాసోదరుండగు కల్లూరి రామమూర్తివలనను మాప్రియ శిష్యుండగు సుంకరిరంగయ్యవలనను, ప్రస్తావనావశంబున నాకర్ణించితిమి ఇట్టిశబ్దంబులు ఏకతకారంబులనియే శాస్త్రసమ్మతి సహితంబుగాఁ మా యభిప్రాయము ప్రకటింతుము గాని ద్వైతవాదులు (రెండుతకారములు తలదియని వాదించువారు) ఈవక్ష్యమాణసద్ధ్రశస్థలంబులలో నెట్లు గ్రంథసమన్వయంబు గావించుకొని తమసిద్ధాంతమును స్థిరపఱుతు కొందురో వినఁగోరెదము

మాఘకావ్య చతుర్థసర్గము షష్ఠశ్లోకము.

శ్లో॥ ఛాయాంనిజస్త్రీచటులాలసానాం మదేనకించిచ్చటులాలసానాం కుర్వాణముత్పింజలజాతపత్త్రైః విహంగమానాం జలజాతపత్త్రైః

ఈశ్లోకమున 3వ పాదంబులో "ఉత్పింజలజాతపత్త్రైః" అన్నచో, ఉత్పింజలజాత=మిక్కిలి మెఱిసినదియైన, పత్త్రైః=దళములుగలవి, యనియర్థము. 4వ పాదములో "జలజాతపత్త్రైః" అన్నచో, జలజ=పద్మములనెడు ఆతపత్త్రైః=గొడుగులచే నవియర్థము. ఈశ్లోకములో యమకాలంకారము మల్లినాథసూరిచే వ్యాఖ్యానంబునలిఖింపఁబడెను మూడవ పాదములో ద్వైతవాగులమతానుసారంబున, జాత+పత్త్రైః" అని, దళార్థకంబగు పత్త్రిశబ్దములో, తకారద్వయముకలదు. నాల్గవ పాదములో, "జలజ+ఆతప+త్ర" అనుచో, ఆతపాత్+త్రాయతే=ఆతపత్రిం (ఎండవలన రక్షించునది) అనివ్యుత్పన్నమైన యీశబ్దములో "త్ర" అనునది, త్రైఙ్ పాలనే అనుధాతువువలన నైనదిగాన, ఆతపత్రిశబ్దంబున నంతర్భూతంబగు "పత్ర" అనుదానిలో, ఏకతకారంబుగలదు. ఇట్లు మూడవ పాదములో "పత్త్రి" శబ్దము రెండుతవర్ణంబులతో నీపరికారముగానుండును. చతుర్థపాదాంతమున "పత్ర" అనుశబ్ద స్వరూపము, ఈ ప్రకారము, ఏకతకారముతో నరిల్లెను. యమకాలంకార లక్షణమున్నమో "శ్లో॥ అపర్యతేర్థభేదేన సస్వరావ్యంజనావళిః॥ యదాతదా స్యాద్యమకం బహుధాద్యంతమధ్యగమ్" అని యొకగ్రంథమందును, శ్లో॥ యమకంపా నరుక్త్యైతు॥ స్వరవ్యంజనయుగ్మయోః॥ అని యింకొక యలంకార గ్రంథమందును వ్రాయఁబడెను మొదటవచ్చిన యచ్చులును, హల్లులును అర్థభేదముతోఁ దిరిగి వచ్చుటయే యమకంబనియు, అచ్చులను,హల్లులను మొదట నుచ్చరించిన వర్ణములనే, యింకొకమాఱుచ్చరించుట యమకాలంకారమనియు, రెండు శ్లోకంబులకుం గ్రమంబుగా ఫలితార్థము. ఇట్టి లక్షణంబునంబట్టి ద్వైతవాదులమతంబున,

మూడవపాదంబున "పత్త్రి" శబ్దంబులో రెండుతకారంబులు సంభవించి నాల్గవ పాదంబున "పత్ర" అనుదానిలో రెండుతవర్ణంబులును పునరుక్తిగా సంభవిల్లినందున యమకాలంకారంబు తమకెట్టులుసిద్ధించె? మఱియు నిచ్చట వ్రాయవలసిన . విశేషముండెనేని,శంకించుకొని శ్లో॥ "నామూలంలిఖ్యతేకించి న్నానపేక్షితముచ్యతే" అనిన స్వకృతనియమము ననుసరించి ప్రమాణము కనుఁ గొని వ్యాఖ్యానముసేయుఁ మల్లినాథ సూరి వర్యుండేల యురకుండె? "నానపేక్షితముచ్యతే" అన్నట్లు స్వల్ప విషయమని వ్రాయలేదందురేని, పత్రికలలో ముష్టియుద్ధంబుల పర్యంతము పురికొల్పిన యీాద్వైతాభిమానము (రెండుతకారముల సంబంధమైన యభిమానము) స్వల్పమెట్టు లయ్యె. ఒకపక్షంబున నిట్టి భవిష్యత్ ముష్టి యుద్ధంబులు, పుష్టియుద్ధంబులు గావనియే యూరకగా రూరకుండిరేమో. పెద్దలాలోచింతురుగాక. యనిదిక్ప్రదర్శనముసేసి యిప్పటికింతటితో విరమించుచున్నారము.

—— క వేంటరామశాస్త్రి

మహారాజశ్రీ శశిలేఖాపత్రికాధిపతిగారి సమ్ముఖకంబునకు—.

(2) సుమనోల్లాసశబ్దసంజీవని 23–1–1900

అయ్యా?

సుమనోల్లాసశబ్దంబు, అసాధువనియు, సుమన ఉల్లాసమనియే యుండవలయునవనియు, ఆస్థానపండితులగు చెల్లూర్కి, వెంకట సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రులుగారు మొదలగు వారిని, తాదృశ శబ్ద ప్రయోగ వలంబన సూపదోషంబున నుల్లురన పూర్వకంబుగా దపింపఁ జేయుచు 1899 సం డిశెంబరు 24 తేదీని చెన్నపట్టణంబున నుదయించిన సూర్యాలోకము వాదుకనుంగవకుఁ దన తేజంబుమెరుపు మిటుమిట్లు

గొలుపుచున్నది. అంతటి గొప్పయాస్థానపండితులకే గెసలకందక పాం
డిత్యసరసులచే నగాగ్రంబగు చెన్నపట్టణంబుతోఁ జిన్నపట్టణంబగు
రాజనరేంద్రపురంబెట్టలు పోరాడఁజాలెదుగాని యయినను, మహారా
జశ్రీనిశమర్తిజలదుర్గాప్రసాదరాయ మంత్రిపురుషోత్తమాంధ్రీయమహా
హూణవిద్యాపాఠశాల గీర్వాణభాషాధ్యాపకత్వంబు నహించిన బ్ర
హ్మనయినందున సుమనోల్లాస శబ్దంబునకుఁ బ్రాణంబువోసి సుమన
సోల్లాసంబు సర్వగాఁ నుద్యమించుచున్న నాయీయుపన్యాసంబును
నిగ్గుదేలుటకై భవదీయ నిష్కళంక శశిలేఖాముఖంబున వన్నెపెట్టగాఁ
గోరుచున్నాడను.

సుమనసాముల్లాస ఇతివృత్తౌ ఉల్లాస శబ్దపూర్వవర్తి సుమన
శ్శబ్దసకారస్య రుత్వేయత్వే హాశి కేలోపే సుమన ఉల్లాస ఏవేతిస్యాన్నతు
సుమనోల్లాస యితి యథోక్తవాదినాం వివాదః యత్తు సుమనోల్లాస
శబ్ద సాధూకరణార్థం చెట్లూరి వెంకటసుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిభిర్భావా
ర్థకఘఞర్థేక విధానమితి శాస్త్రబలాత్ మనధాతోః కప్రత్యయె
మనశబ్దో నిష్పన్న ఇత్యేకః పక్షశ్చ మనధాతోరు పరిక్వేప్ ప్రత్యయే
మక్ ఇతిప్రాప్తౌ అర్శఆదిభ్యోచ్ ఇత్యచ్ ప్రత్యయే మనశబ్దో నిష్పన్న ఇత్య
న్యః పక్షశ్చద్వా వృత్తావి త్యుపోద్ఘాత్యదండె గుంట సూర్యనారాయణ
శబ్దశాసితారః ఘఞర్థేకవిధానమితినాత్ర ప్రవర్తతే తస్యఘఞ్ శాస్త్రాప
వాదత్వాత్ మనధాతోర్ఘఞ్ ప్రవృత్తేః గర్వోఽభిమానోఽహంకారో
మానశ్చిత్తసమున్నతిః ఇత్యాదకోశదర్శనాత్ ప్రస్తః విఘ్నః ఇత్యాద
స్థలేషుయఙ్ ఘఞ్ నవిధీయతే తత్రైవతస్య ప్రవృత్తేశ్చేతి ప్రథమః తు
ఖండనంచ పక్షాంతరేపి మనశబ్దపదస సిద్ధ్యతే మనధాతోరు పరిక్వే
ప్రత్యయేక్వేః కిత్త్వాదను నాసికలోపోగాగమేమన్ ఇత్యేవస్యాత్
నతుమన ఇతికస్మాన్మత్యర్థే ఘఞ్ ప్రత్యయే మత ఇత్యేవస్యాత్ మానశబ్దస

స్వరూపమేవన ఘటేతేతిద్వితీయ పక్షఖండనంచోపన్యాసిరే తదపిచింత్య ప్రాయమేవ

తథాహి ఘఞర్థేకవిధానమిత్యత్ర ఘఞర్థః కః ఐపావో ఘఞర్థా స్సంతి పదరుజేతిసృస్థిరే ఇత్యాదిషు కర్తరిఘఞ్ భావేఇతి సూత్రేణ భావార్థేఘఞ్ హలశ్చేతి సూత్రేణహలంతసామాన్యత యావిహిత స్యఘఞః కరణాధికరణ యోరిత్యధికారేణ కరణాధికరణార్థ యోరయం ఘఞ్ కిమేతేనసర్వేపి స్వీక్రియంతే ఉతఅన్యతమ ఇతిచేత్ అత్రవార్తికే అధికరణార్థక కప్రత్యయాంత ప్రస్థవిఘ్నోదాహరణ ప్రదర్శనపర భాష్యప్రామాణ్యాత్ హలశ్చేతి సూత్రీయఘఞర్థోకర ణాధికరణే ఏవగృహ్యతే ఉక్తంచైత ద్వార్తికస్థ శబ్దేందుశేఖరే "ప్రస్థవి ఘ్నయోరధికరణేకః ప్రతిష్ఠంతేఽస్మిన్ ధాన్యానీతి ప్రస్థః విఘ్నంతిత స్మిన్ మనాంసీతి విఘ్న ఇతి భాష్యోక్తేరితి" నచభాష్యోదాహరణవ శాత్ అధికరణార్థే ఏవకః నకరణార్థే ఇతివాచ్యం॥ హలశ్చేతి సూత్రీ యఘఞర్థయోర్ద్వయోర్మధ్యే "సన్నియోగశిష్టానాం సహవాప్రవృ త్తిః సహవానివృత్తిః" ఇతి పరిభాషయాఽన్యతరస్య కరణార్థస్య నివృ త్త్యసంభవాత్. కరణాధి కరణార్థక కప్రత్యయస్యాప్రాప్తేరేవ "విఘా త" ఇతిభావార్థక ఘఞంతసిద్ధిః భవక్రత్యా "యత్రఘఞ్ నవిధీయతే తత్రైవతస్య ప్రవృత్తిః" ఇతినియమేతు విఘాత ఇత్యత్రఘఞః ప్రవృత్త్యా విఘ్న ఇతి కాంతరూపం నసిధ్యేత్ ఇతి మూలచ్ఛేద ఏవస్యాత్ అర్థభే దాంగీకారేణతు శాస్త్రబాధక భావాభావేన రూపద్వయంసిధ్యతి తథా చ యథాధికరణార్థేవ్యుత్పాద్యంతేః విఘ్నఇతికః భావార్థే వి ఘాతఇతి ఘఞ్చ భిన్నార్థవిషయత్వాత్పర స్పరాబాధేనలోకే దృశ్యే తే తథా "ఆత్మామనసా సంయుజ్యతే మన ఇంద్రియేణ ఇంద్రియమర్థే నేతి న్యాయాత్ మనసోఽన్తరింద్రియతయా పదార్థవివేదనేఽపి కరణ త్వేన సుఖాద్యుపలబ్ధి సాధనత్వేనచ "మన్యతేనేనేతిమన" ఇతి లింగా

భట్టీ యటీకాయాందర్శనేనచ కణార్థే "మన" ఇతి కప్రత్యయాంతస్య భావార్థే "మానశ్చిత్త సమున్నతిరితి ఘఞంతస్య చ ప్రయోగే బాధో నాస్త్యేవ విఘ్నవిఘాతశబ్దవత్ భిన్నార్థవిషయత్వాత్॥ తస్మాత్ మానశ్చిత్త సమున్నతిరితి" కోశే ఘఞంత మానశబ్దదర్శనేన "మన ఇతి కప్రత్యయాంతస్య బాధఇతి మోహేతుః సహేత్వాభాస ఏవ. నసద్ధేతురితి ప్రథమపక్షఖండనానుపపత్తిః॥

2 మన్యతేర్మనుతేర్వా ఉపదికిత్త్వాదను నాసికలోపే తుకిఅర్య ఆర్యచిమన ఇత్యేవస్యాదితి ద్వితీయపక్ష ఖండనమప్య సంగతమేవ నలోపవిధాయకసూత్రాభావాత్। నహిఅనిదితామితిలోపః తస్యోపధానకారవిషయత్వాత్॥ నచానుదాత్తోపదేశేతి తస్యఝలాదికిత్ జిష్వషయత్వాత్। నచధాతోః క్విపికృదంతత్వాత్ ప్రాతిపదికత్వేసోహల్జ్యాదిలోపే "నలోపః ప్రాతిపదికే"తి లోపేతుగితివాచ్యం తుక్కర్తవ్యేనలోపస్సుప్ స్వరేతినలోపస్యాసిద్ధత్వాత్। అన్యథాప్రత్రహా భ్యామిత్యాదావపితుగాదత్తిః॥ అతఏవకృతితు గ్రామణీచరితార్థః వృత్రహాభ్యామిత్యాదౌ పదత్వనిమిత్తకత్వేపి నలోపస్య బహిరంగత్వాభావాత్ భ్యామః పదసంజ్ఞానిమిత్తత్వేప నలోపస్య తన్నిమిత్తకత్వాభావాదిత్యాది పరిభాషేందు శేఖరగ్రంథశ్చాంతరంగ పరిభాషాస్థ స్సంగచ్ఛతే తస్మాన్మనఇత్యే వస్యాదితిరూప ప్రదర్శనమప్య నిదర్శనమేవ

3 పయంత్వేవం విప్రవదామహే మన్యతేర్మనుతేర్వాకప్రత్యయోన భవత్యేవ ఘఞర్థఇతి వార్తికే "స్థాస్నాయూహానివ్యధియు ధ్యర్థ"మితి భాష్యేపరిగణితత్వాత్। నిరూపితం చాత్రవార్తికే శబ్దేందుశేఖరే తథాచ పూర్వోక్తపరిగణితధాతు ష్వభావాత్ మనధాతోర్ఘఞర్థే కవిధానమేవన సంభవతీతి ప్రథమపక్షఖండనం॥ యత్తు మనధాతోః క్విపి అర్య ఆర్యచి మనఇతి రూపమితి ద్వితీయః పక్షస్సోప్యపలాపఏవ। క్విపరతః "అనునాసికస్య క్విఝలోరితిసూత్రేణ ఉపధాదీర్ఘే అచి "మాన" ఇతి

రూపసిద్ధేః। అతఏవ "సశ్భ్వ్యప్రిశా" నితిశావ్యతేః క్విపిదీర్ఘే ఞోఽనో ధాతోరితినకారే "అప్రశా" నితిచ। నామధాతుప్రక్రియాయామాచార్య క్విపిదీర్ఘే రాజేవాచరతి రాజానతీతి దీక్షితోదాహరణాచ సంగచ్ఛతే కించధాతోః క్విబంతసుబంతత్వానంతరం అస్యఆద్యాకృతి గణపాఠోఽప్య గతికగతికః అతఏవ వ్యాకరణశాస్త్రమభినివిశమానో మురారిః కవిరాజః శ్లో కుర్యుశ్శస్త్రకథామమీయది మనోర్వ్యాంశేమనుష్యాంకురాః స్యాచ్చేత్ బ్రహ్మగణోయమాకృతి గణస్తత్రేష్యతే చేద్భవాన్ "ఇతి ఆకృతి గణేష్టి నిందనద్వార పరశురామకర్తృకోపమే యభూతశతానందనిందనం సాధయతీతి ద్వితీయపక్షఖండనం

4 నను బ్రహ్మన్, "సుమనోల్లాసశబ్దసంజీవనీ"తి నామమధురాం భవదీయోపన్యాసశీర్షికాం దృష్ట్వాచిరాన్మనోరథారోహణం కుర్మహే ఇత్యుత్సాహసమ్ముఖానామస్మాకం పూర్వస్మాదపిఫలవిహతో దృఢతరమభూదహో కథం భవానుపన్యాసేన "సుమనోల్లాసం" సంజీవయతీతి చేత్ సావహితం శృణుత యథాసుత మాత్మనఇచ్ఛతీత్యర్థే, శుష్కమాత్మన ఇచ్ఛతీత్యర్థేచ కర్మవాచకసుత శుష్కశబ్దాభ్యాంక్యచి సుతీయతేః శుష్కీయతేశ్చకర్తరిక్విప్ తథాసుమనా ఇవాచరతీత్యర్థే కర్తృవాచకసుమనశ్శబ్దాత్ "కర్తుః క్యఙ్సలోపశ్చే"తి "ఓజసోప్సరసోనిత్యమితరేషాం విభాషయే"తి చాభ్యాంక్యఙ్పాక్షికేచ సలోపేకృతేసిద్ధన్నాత్ సుమనాయతేః కర్తరిక్విప్ క్యజంతస్థలే అల్లోపయలోపానంతరం "సుతీః, శుష్కీ"రితి యథా ఈకారాంతౌ ఏవంసుమనాయతేః క్విపి అతోలోపే "వేరపృక్తలోపాద్వలిలోపః పూర్వవిప్రతిషేధేనే"తి యలోపే విజంతక్విబంతాన్వత విశ్వపాశబ్దవత్ . ఆకారాంతస్సుమనాశబ్దోభవతి। క్యజీసకారస్యలుప్తత్వాత్ నహియలోపేకర్తవ్యే అల్లోపస్యస్థానివత్త్వమితివాచ్యం। యలోపేస్థానివత్త్వనిషేధాత్ । ఏవంచసుమనాముల్లాసః సుమనోల్లాసఇతి షష్ఠీతత్పురుషే రూఢార్థ నిర్బాధం। పండితాయమానా

సాంనష్టోపజనకఇత్యర్థః। నను ఈదృశప్రయోగోదాహరణస్య కౌముద్యామప్రదర్శితత్వాదప్రమాణమేవాస్తు అస్మాకంతుక్యజంతప్రకృతిక క్విబంతంసుతీ, శుష్కీకృత్యాదేః ప్రయుక్తత్వాత్ విశ్వసనీయమితిచేన్న। సకలప్రక్రియాసామ్యేన క్యజంతోదాహరణస్యైవ క్యజంతస్యాప్యుపలక్షణత్వేన నిరపేక్షత్వాత్ సర్వప్రయోగాకరత్వేన కౌముద్యాశ్శరణీకరణాసంభవాచ్చ యతో "హ్రస్వనద్యాపోనుడితి" సూత్రభాష్యరీత్యా హాలంతేభ్య ఆచారక్విపోఽనభిధానే పినిష్ప్రిమాణా రాజానతి, ఇదామతీత్యాదయః ప్రయోగాః ప్రదర్శితానామ ధాతు ప్రక్రియాయాం అథోచ్యతే భవదీయక్య జంతసాధితశ్శబ్దః ప్రబంధ ప్రసిద్ధో నేతి తర్హి యుష్మాకంక్య జంతేపిసమానమేతత్ యదక వేరీదృశగూఢ సౌశబ్ద్యవివక్షాయాముత్సాహో జాజన్య తేకో నిరాకరం నిరాకుర్యాత్ యథాపురీమవస్కందేతి క్రియాసముచ్చయేలోడర్థ భ్రిమదాయినోలిడర్థక గూఢప్రయోగా నుదాజహారమాఘః గమికర్మీకృతనైకనీవృతేతి కావ్యకల్పనాయాం శాబ్దబోధక్రమమను ససార శ్రీహర్షః నను క్యజ్ ప్రత్యయే బాధమియానభినివేశః కుతస్తవేతిచేత్ చరమావయవావినా పరూపయోః క్యజ్ క్యచోరుభయోర్మధ్యే కాదివర్ణఘటిపాటి మనుసృత్య ప్రథమోపస్థిత జకారమూర్ధాభిషిక్తక్యజ్ ప్రత్యయేప్రథమాతిక్రమణం కృత్వాజ వర్ణాపేక్షయా అంతేవాసీయశ్చకారః తాదృశాంత్యవర్ణఘటితక్యచ్ప్రత్యయే భవతామపికోయం మహామోహః అథోచ్యతే అస్మాకంక్యచ్ ప్రత్యయచ వర్ణోన తిరస్కర్తవ్యః యఏవప్రకృతిసంబంధదశాయాం "చిత" ఇతిశాస్త్రవిధినాపరార్థం విసియుజ్యమానః ప్రత్యయమేవోదాత్తమహిమానంకరోతీతి ఏవంతర్హి ఆస్మాకీనః క్యజ్ ప్రత్యయః స్వయమేవప్రకృతేర ఘోషాంపినా పరబ్రహ్మవత్ పూర్వాంపరమపి ప్రత్యయస్వరేణ సతిశిష్టస్వరేణచజిదుపదేశ శక్త్వావశాత్ పరమప్యనుదాత్తీకృత్యస్వీయోదాత్తవిభవేన. నితోద్యతేత్యా? కథాపిన జహాతీత్యహోమ

హాత్కారతస్యముభయోరిత్యు మప్రస్తుత ప్రశంసయా వ్యాధ్వా సంస్కృ
ప్రసిద్ధపద్ధతి మవలంబ్యైవసుమనోల్లాస శబ్దేనాంతత్వేన సుమనసః పద్యం
ఛింద్యః సుమనసాం=విదుషాం "అల్లా=అంబా" అస్తే=నివసతి యత్ర
గ్రంథేసనుమనోల్లాస ఇతిగ్రంథసంజ్ఞా పరత్వేన రామశబ్దవత్ అధికర
ణ్యాధ్వాః శ్చత్ఘుఞ్ కరణాధి కరణయోరితి బాధకమపిల్యుటం నిరస్య
బహులకాందధి కరణార్థే హలశ్చేతిఘఞ్ విదుషాంజ రోరిత్యుత్వేగణే
పూర్వరూపే మనోభిరామ శబ్దవత్ సుమనశ్శబ్దా ల్లాశయోః సంధిః
అం బార్థ వా చ కశ్చ అల్లా శబ్దః ఆ జంత స్త్రీ లింగ ప్ర కర ణే
అంబార్థ నద్యోర్హ్రస్వ ఇతిసూత్రోదాహరణ నిరూపణా వసరే దీక్షి
తైరేవకౌముద్యాంవ్య రూప్యతేతి ద్రష్టవ్యం విద్వజ్జననీని వాసస్థానమి
త్యర్థః విద్వజ్జననీచ సరస్వతీతి రూఢిః సనుసులభతయాసరస్వతీనివాస
ఇత్యేవ నామధేయకర్తవ్యే విద్వజ్జననీనివాస ఇత్యకృత్వా సుమనోల్లాస
శబ్దః కుతో గ్రంథ పరతయా నిర్దిష్టఇతిచేత్ విద్వాన్మాతురస్మిన్ గ్రంథే
స్పృహితత్వేన సర్వైః పండితైరాదర్తవ్యోయం గ్రంథఇతిధ్వననార్థం
వాచ్యార్థ ప్రధానాత్ ధ్వన్యర్థ ప్రధానశబ్దఏవోత్తమ ఇత్యాలంకారిక
సమయసత్త్వదనాయాసేన సర్వాంరమణీయమిత్యా నందితవ్యం ఏవంచ
సమర్థితేన సుమనోల్లాస గ్రంథనామ్నా సాకం శ్రీకుమారాభ్యుదయ
వ్యాఖ్యాతామ॥ శ్రీ। వేంకట సుబ్బయార్యోపనామ్నే పమాచంద్రా
ర్కం విద్వల్లోకముపతిష్ఠతాం యద్యస్మిన్ యః విషయే కశ్చిత్ప్రతివాదీ
పున్ప్రతిపత్తి నోపన్యస్మభ్యంతిష్ఠ తామిత్యుపసంహరామః ఇమావత్ర
పద్యద్వయేపి సంగ్రహశ్లోకా శ్లో 'కర్తుః క్యఙ్జిలిసూత్రతోద్య సుమనశ్శ
బ్దాత్ క్యఙం మస్మహే తస్మాక్కర్తరికుర్మహేక్వేః మతోలోపోయలోపః
క్రమాత్ లుప్తతావత్ క్యజిపూర్వస్య సమ్ముల మ్మొలచు
పోసరీనృత్యతే సమ్యక్సప్త విభక్తిష్వపిస్యాయ మనవలెను గాని 'అగ'
శ్లో॥ యద్వార్యో యీ పత్రికామతంబున మనధాతువృక్షం

విద్వాన్నాంధ్రికసజ్జయాం ఛికరణేషుజ్ పత్యయాన్య స్యతాం ఆసేదూ
ర్ధ్వమితి ప్రసాధితమిదరూపం ద్విధాహేబుధాః సాంతత్వంననమేతు
సాంతసుమన శ్శబ్దేఽస్మి చేదాగ్రహః॥

రాజనరేంద్ర పురాంతర్యామి కోటిలింగక్షేత్రనివాసి

ది 5—1—1900 }
రాజనరేంద్రవరం } కల్లూరి వెంకటరామశాస్త్రి

౨౩ 'సుమనోల్లాసశబ్ద మసాధువే'యనుట యసాధువే.

9—3—1900

1900 ఫిబ్రవరి 25 తేదీని ముద్రితమైన సూర్యాలోకములో స
న్మార్గబోధి వ్యాసము, ఈనటలో సుమనశ్శబ్దోల్లాస శబ్దంబుల సంధి
సూత్రమునుగూర్చి కొన్ని పత్రికలు పాడినపాటే పాడుచున్నవి. ఇం
దువింతయేదియు లేదు గాన విస్తరించి వ్రాయవలసిన యవసరము కనఁ
బడదు. మఱియు వేంకటగిరి సంస్థానపండితులగు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రుల
వారిచే సుమనోల్లాస శబ్దసాధుత్వ విషయమై యుపన్యసింపఁబడిన శ్లో
కు పద్యంబులలో, క్విప్ప్రత్యయాంతంబగు మనధాతువుపై ఆర్శఆదం
చ్యత్యయము చేయుగా 'మన అగునన్న రెండవ పద్యంబు నీసన్మార్గబో
ధిని శిక్షించిచూపి అర్శాదిగణము అకృతిగణ మయ్యును వానియందు
ఈధాతువును జేర్చుటకు ప్రమాణము వలయునుగదా! అది యసందర్భ
ము ప్రాకాశించుచున్నది అర్శఆద్యాకృతి గణంబులో నీధాతువుచే
ర్చఁబడ లేదన్న మాట నెుంతనిజము? ఆగణంబులో ధాతువులు చేర్చఁబ
డియును గగనంబు దొరకినట్లుండిన 'అర్శస్' 'శిరస్' తుంద ఇత్యాది
ను జూచితిరిగదా! ఇఁకవిస్తరంబేల? కొన్నింబు న ధా తు వు లే
మ న్న రి వా ఖ

లో దొరకిన వన్నియు నిత్తడి చెంబులేయగును. నాల్గవ యధ్యాయం బులో మొదటి సూత్రంబగు 'జ్యాప్ప్రాతి పదికాత్' అనిన సూత్రంబు పంచమాధ్యాయాంతము, అధికారమనికౌముదీ శబ్దాధికారమందుఁ జెప్పఁబడినది. 'అర్శఆది భ్యోచ్' అనుసూత్రంబో' అయిదవ యధ్యాయములో రెండవపాదములోనిది. కానవీ సూత్రంబులోనికి, ప్రాతిపదిక శబ్దంబు అధికారబుగాని ధాత్వధి కారంబులేదు. అందువలన నీగణంబులో నీధాతువు చేర్పఁబడ లేదన్నమాట యసందర్భ ప్రలాపప్రాయంబు 'ఈ యచ్ప్రత్యయమును బాధించి ఔణాదికమగు 'అస్ ప్రత్యయము వచ్చును' అని యాసన్మార్గబోధినియే సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రులవారి వాదమునందు రెండవ యసందర్భము చూపినది, ఇదియు మిక్కిలి లోకవిరుద్ధమే. మనధాతువుకంకైన కృత్ప్రత్యయంబగు, క్విప్పురాగా దీనిపైన నచ్ప్రత్యయమును ఏంనిక బాధించి, తిరిగి కృత్ప్రత్యయంబగు, అస్ప్రత్యయమే వచ్చునా? కాదు, చ- ఋ. మొదలగుధాతువులపై, కృత్తురాఁగా కాపు చూపు, అయిన పిమ్మట నీశబ్దంబులకుఁ గాని యిట్టి యేశబ్దంబులకైనం గాని కృదంతముపై నింకొక కృత్తువచ్చుట గలదా? కృదంతము మీద తద్ధితవర్ణకంబుపుట్టి కాపరి, చూపరి, ఇత్యాదిరూపంబు లేర్పడునుగాని యొక ధాతువుపై 'దుబ్బుగోలు కాకి యెత్తుకొనిపోయె' నన్నట్టులు రెండుకృత్తులుపుట్టుట కనియు వినియునుండలేదు. అపుడు మొదటికృత్తు ఏయర్థమందు వచ్చును? రెండవ కృత్తు కేమి యర్థము? మొదటిది చెప్పిన యర్థమే రెండవదియుఁ జెప్పునా పునరుక్తి దోషంబుసంభవించును. భిన్నార్థమును జెప్పునా. "అన్యోన్య విరుద్ధార్థంబులచే నర్థశూన్యంబగును, కావున, కృదంతముపై కృత్తేపుట్టిన మెడలం జెవులపిల్లికేగాక యాపిల్లి చెవులపైఁ గూడ [illegible]లు మొలచును. మఱియు నిచ్చట 'అసుక్' ప్రత్యయ మనవలెను గాని 'అక్' అనంగూడదు. ఇంతియకాకయు పత్రికామతంబున మనధాతువుక్షం

ప్పు, క్విప్పుట్టి ఔణాదికంబగు అసున్ వచ్చినయెడ అనునాసికస్యాక్విఝలోః క్ఙితి అని దీర్ఘంబు రాఁగా మానః, మానసీ, మానాంసి అనిన విరుద్ధరూపంబు లేర్పడి మనశ్శబ్ద మనవలసిన చోట మానశ్శబ్దమనుట విధియై 'గంధస్యే పరిపటకా స్సంవృత్తా' అన్నట్లు రెండవయనర్థంబు సంభవిల్లును మఱియు సుమన ఉల్లాసమనియే భాష్యకారులు ప్రయోగించిరిగాన సుమనోల్లాసమనఁ గూడదని యాక్షేపించు నీపత్రిక, 'అర్శఆది గణ' మనుటకు మాఱుగా, అర్శాది గణమనిపలుమాఱు సంధిఁజేసిపలుకుచున్నది అట్టిశబ్దము దిద్దుకొనక పిచండిల పాండిత్యప్రచండంబగు సూర్యాలోక పత్రికగూడ ముద్రించుకొన్నది. అర్శశ్శబ్దముకూడ సుమనశ్శబ్దమువలెనే సకారాంతముగాన సంధియెట్టులు గూడును? అర్శాది గణమని భాష్యకారులు సవర్ణలోపంబుగా భాష్యంబులోఁ బలికిరో? అర్శశ్శబ్దము కడచేల యీపక్షపాతము. హా! తెలిసినది. అర్శశ్శబ్దముంగాంచఁగానే అరిసెలపిండిపంటజ్ఞప్తికివచ్చి నోరూరితీపికిలోభించిభాష్యకారులీ శబ్దముగూర్చి సంధిచేసికొనిరి. సుమనోల్లాసశబ్దంబు పచ్చివెలగ కాయవలె గొంతుకంబడి కంఠము బిగియంబట్టఁగా సుమన ఉల్లాసమని బహుకష్టంబుగానుచ్చరించి దురహంకారముతో నీరెండు శబ్దంబులను గలియకుండ కట్టుగా నెడఁబాపిరి. భాష్యకారుల యంతటివారి కేయంత దురహంకారమున్నప్పుడు పత్రికాధిపతులకు వేఱెచెప్పనేల. వారేసూత్రభాష్యంబులో ననిరని శంకింతురో? ఈ పాణినీయ సూత్రంబుల భాష్యంబులోఁ గాదు. సుమనోల్లాసశబ్దంబు గుదిరిపోయెనుగదాయని యేమియు దోచక క్రిందికిం మీదికింబన్ను కొన్న సూత్రంబుల భాష్యంబులోఁ బలికిరి. ఓపండితేంద్రులారా. సకలవిఘ్నంబుల నయుక్తంబయి తెలుఁగు భాషలోనే యంటింపఁబడిన యీ కుట్లబొంత వ్యాసంబును గగనంబు దొరకినట్లు భావించి ముద్రించుకొన్న సూర్యాలోకమును జూచితిరిగదా! ఇఁకవిస్తరంబేల? కొన్ని దివసంబుల క్రిందట నొక

నొక పండితునిచే సాధింపఁబడి, యాచార్థక క్యజ్ ప్రత్యయాంతం బగు సుమనశ్శబ్దంబుపై, క్యజంతంబైన యీకారాంత సుతీ శుష్కీ-శబ్దంబులకుంబలె, క్విప్పుచేయఁగా సిద్ధంబగు నాకారాంత సుమనశ్శబ్దమును, ఉల్లాసశబ్దంబుతో సంధించి, పండితులవలె నాచరించువారి కుల్లాసకరమని యొకపక్షంబును, 'సుమనః + అల్లా + అసః—అని సంధివిభజించి అల్లా శబ్దమంబార్థకంబుగాక, పండితుల తల్లికి నివా సంబైనదని యింకొక పక్షంబును 1900 సం జనవరి. 23 తేదీని ప్రకటించిన శశిలేఖోదయంబు ననుభవించి యభినందింతురుగాక లేక చేతనైనచో నిందింతురుగాక;

మఱియు 1900 సం ఫిబ్రవరి 18 దివసంబున వచ్చువడిన సూర్యాలోకంబు, కాళహస్తిమాహాత్మ్య శోధనసమయంబున పత్త్ర, ఛత్త్ర, క్షేత్ర మొదలగు శబ్దంబులకుఁ దకారద్విత్వంబు లుంచుచు 'సర్వత్ర శాకల్యస్య' అనుసూత్రంబు నీద్విత్వ లోపంబునకుగతియని కొందఱువాదించుచున్నారనియు, దేశమెల్లను నిరక్షరమయినప్పుడావాదము తగుననియు, నిరక్షరమై మునిఁగి పోవుచున్న జగంబును సాక్షరంబుజేయుచున్నది ఆ సూత్రంబున ద్విత్వలోపంబును చెప్పుచున్న వాదంబును, ద్విత్వముండవలెనన్న వాదంబును హాసాస్పదంబుగాబింబ ప్రతిబింబభావంబునకు యోగ్యంబులేకాని, ఈవఱలో సుమనోల్లాసశబ్దంబునకుఁ ప్రాణంబువోయు బ్రహ్మలవతరించినట్లు, అజాగళ స్తనాయమానంబైన యీతకార ప్రసంగంబును శాస్త్రశుచిదృష్టిచే లయింపఁజేయు నగ్రగులను నావిర్భవింపఁ గలారాదరుగాక!

ఇట్లు విన్నవించు
ధటా సూర్యప్రదర్శి.

—):o:(—

23—9—1912

4సూక్తిబ్రహ్మణ్యసారసాక్షి

ఏకశబ్దంబు మొదలు నవాంతసంఖ్యాపదంబులకు సమాస
సాధుత్వసమర్థనము.

కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి సమర్పిత స్వాభిప్రాయము

శ్రీవేదమూర్తులయిన బ్రహ్మశ్రీ జంధ్యాల గౌరీనాథశాస్త్రులవారి
సమ్ముఖమునకు.

గీతి॥ త్రిపథగయాస్థపతంజలి! కైయట నాగేశపండితోక్తిరసైః।
వాచాశ్లేషివ్యాప। సూక్తిబ్రహ్మణ్యసారసాక్ష్యాఖ్యః॥

శ్లో॥ శ్రుతవిశ్రుత జంధ్యాల। శ్రీగౌరీనాథశాస్త్రి పర్యకృతం।
ఏకాదినవాంతాంక। ద్వంద్వాదినిషేధమండనం జీయాత్॥

పావనపురుషాగ్రణీ!! పండితగేయచూడామణీ? పారితోషికంబు గాఁదమపంపిన యేకాదినవాంతాంకద్వంద్వాది నిషేధనిర్ణయంబనెడి పుస్తకంబును సవిస్తరంబుగా సావధానమనస్కుండనైచదువంగాంచితిని. ఈకోశంబున సిద్ధాంతపక్షంబున నిరూపింపఁబడినసదుక్తులు పండితమండలికి మూర్ధాభిషిక్తయుక్తులుగా స్ఫురింపక మానవు. పూర్వపక్షులెవ్వరో విశేషించి పేర్కొనఁబడమిం జేసి వారినామధేయరూపధేయంబులు నా మానసంబునకు గోచరంబులు గాకున్నవి. పూర్వపక్షులు దుర్ధర పూర్వపక్షంబులనుకొన్న నారాయణాస్త్రంబులు వారిమొదల పారాయణమాత్రఫలకంబులే కావున పారాయణాస్త్రంబులని చెప్పనొప్పును గాని నారాయణాస్త్రంబులెంతమాత్రమును గానేరవు. అదియట్లుండఁగా నాయభిప్రాయంబును వినఁగోరుచున్నాఁడను.

1ఏకద్విత్రిచతుష్పఞ్చక్రమేణ గణనా మేషామివాస్త్యంయతామ్

ఇత్యాద్యనర్ఘరాఘవ ప్రముఖగ్రంథంబులందు "ఏకద్వి" ఇత్యాదిస్థలంబులసూ॥ త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యం॥ అనుసూత్రంబున నేకశేషంబెందుకు రాలేదని 37పుటలో పూర్వపక్షులు శంకించుటం గాంచితి.

వారి తాత్పర్యంబిట్లని తోఁచెడిని.

పూర్వోక్తములయిన ప్రయోగంబులలోని త్రిశబ్దాదులు త్యదాదిభిన్నంబులు గాన నయ్యవి త్యదాద్యంతర్గతములై ద్విశబ్దాదులతోఁ జార్థంబున మిళితంబులైనపుడు, "సచ, దేవదత్తశ్చతౌ॥ ఇత్యాదులందుఁ ద్యదాద్యంతర్గతంబైన తచ్ఛబ్దంబుమాత్రము శేషించి యాశబ్దంబుమీఁద నున్నద్వివచనంబుచేత దేవదత్తశబ్దార్థంబును సహితము దెలిపినట్లు పరికృతంబునంగూడఁ బైప్రయోగములలోని 'ఏక' శబ్దముగాని 'ద్వి'శబ్దముగాని శేషించి తమమీఁదను బహువచనప్రత్యయంబును బొంది లోపింపఁదగియున్న త్రిశబ్దాదులయర్థంబును నేల నుడువఁజాలవనిప్రశ్నార్థంబు కరతలామలకంబుగా స్పష్టపడుచున్నయది. మఱియు "ఏకద్వి" శబ్దంబులు చార్థంబున మిళితంబులైనచో, సూ॥ త్యదాదీనాం మిథస్సహోక్తౌయత్పరం తచ్ఛిష్యతే। అనుశాస్త్రంబున ద్విశబ్దంబుమాత్రమె శేషించి లోపింపవలసియుండిన యేకశబ్దార్థంబు నేలబోధింపనేరదనియు రెండవప్రశ్నార్థంబు ప్రకాశించుచున్నయది. ఈ రెండుపూర్వపక్షంబులకును నీవక్ష్యమాణంబైన త్యదాదిసూత్రస్థ శేఖరంబే సమాధానంబు సమంజసంబుగాఁ దెలుపుచున్నయది। త్యదాద్యంతర్గతయోరపి, ఏకద్వ్యోర్నైకశేషో నభిధానాత్ ధ్వనితంచేదం సరూపసూత్రభాష్యే, ద్వంద్వోప్యేతయోర్న। ఏకాదినవాంతానాం ద్వంద్వాభావస్యచార్థే ఇతిసూత్రశేషే భాష్యేధ్వనితత్వాత్ ఏవంచ ఏకద్వికరణే హేతూ మహాపాతకపంచకేత్ర్యణవన్మన్యతేకోప, కామాయః పంచకారయః" ఇతి నైషధపద్యే ఏకద్వికరణే ఇత్యసాధ్వేవ॥ పైనిం జెప్పిన సూత్రశేఖరంబునన్ నాగేశపండితులు సరూపసూత్రభాష్యధ్వనివలనను, చార్థేసూత్రభాష్యధ్వనివలనను, ఏక

ద్విప్రభృతు లయినయంకంబులకుఁ గ్రమంబుగా నేకశేషంబునుద్వంద్వ సమాసంబును "సంయుక్తానామన్వాఖ్యానాత్" అనుభాష్యతాత్పర్యము వలన లోకప్రయోగ ప్రసిద్ధంబులుగావని స్థిరపఱచు చున్నారు. 1 నరూపసూత్రభాష్యధ్వని స్పష్టపడఁగా నీక్రిందను స్థాలీపులాకన్యాయంబుగాఁ గొంచెము వ్రాసి కనఁబఱుపఁబడును. ఏకద్వ్యాదిశబ్దంబులకు నేకశేషం బెందుకురాదని శంకించుకొని "సంఖ్యాయా అసంప్రత్యయాదన్యపదార్థత్వాచ్చానేకశేషః। సంఖ్యాయా అర్థాసంప్రత్యయాదేకశేషోనభవిష్యతి, నహ్యేకావిత్యనేనార్థోగమ్యతే। అన్యపదార్థత్వాచ్చసంఖ్యాయా ఏకశేషోనభవిష్యతి" అని భాష్యము "ఏకశ్చ, ఏకౌ" అనియేకశేషంబుచేసినచో నట్టి ద్వివచనాంతమగు నేకశబ్దంబు, లోకప్రయోగప్రసిద్ధిం జేసి యసహాయులనెడియప్రకృతార్థంబిచ్చునుగాని యిద్దఱనిన సంఖ్యార్థమెంత మాత్రంబును బోధింపఁజాలదనియు, ఇద్దఱనినయర్థంబు నిస్సందేహంబుగా బోధించుటకు ద్విశబ్దంబే కంకణంబుగట్టుకొని జాగరూకంబగుచున్నదియనియుఁ బూర్వోక్తభాష్యతాత్పర్యము. అనఁగాఁ బ్రకృతిమైన నేకశబ్దం బేకత్వసంఖ్యను దెలుపుచుండఁగా నట్టిప్రకృత్యర్థంబునకు ననువాదకంబగు నేకవచనంబే యేకశబ్దంబునవయి వచ్చుట న్యాయంబుగానఁ బదార్థద్వయంబునుబోధించుచుఁ బ్రకృత్యర్థవిరుద్ధంబయిన ద్వివచన ప్రత్యయంబురాదని భాష్యతాత్పర్యము. ఇట్లె రెండుగ సినయర్థమును ధారాళముగాఁ దెలుపునట్టి చతుశ్శబ్దంబు చాకచక్యంబుతో నివ్వటిల్లఁగా, చతుశ్శబ్దార్థమునందు "ద్వౌచ, ద్వౌచ" యని యేకశేషంబు గలిగించి ప్రకృత్యర్థంబైన ద్విత్వంబునకుఁ విరుద్ధంబయిన బహువచనప్రత్యయమ్ముంచినచోనట్టి ద్విశబ్దంబు, ఏకశేషంబెందుకురాదని యడిగినవారలకు, సార్థకత్వంబును గలిగింపక "యనర్థప్రదమగునని యు, భాష్యమం దుద్ఘోషింపఁ బడినది. పైనిం జెప్పినకారణంబులవలన వేదశాంగశబ్దంబులవఱకు నున్నయంకంబులకు నేకశేషంబుగలుగ నేరదు.

కాని యిట్టి దుర్బలంబైన పక్షంబులం గైకొని యెంతో గగనంబుగా నెంచుకొనుచు సంచరించువారికి వేలకొలది పరిజ్ఞాతలు సాహాయ్య పడనందున శంకాకళంకంబు సంఘటిల్లి, యేకశేషత్వంబు రాకపోదని నమ్ముచున్నాఁడను.

2. చార్థేసూత్రభాష్యస్థవియుంగూడ నట్లులున్నదో కొంచెము విన్నవించుచున్నాఁడను చార్థంబులలో నొకయర్థంబైన సమాహారంబు నందు ద్వంద్వప్రకరణమ్మున భాష్యంబులో నిట్లు శంకాసమాధానంబులు వ్రాయఁబడియున్నవి. "ఏకాదశద్వాదశేతికోయం సమాసః॥ ఏకాదీనాం దశాదిభిర్ద్వంద్వః। ఏకాదీనాం దశాదిభిర్ద్వంద్వఇతిచేత్ వింశత్యాదిషు వచనంప్రాప్నోతి। ఏకవింశతిః ద్వావింశతిః" అని చెప్పుచు "తస్మాదేకవచనంతదానపుంసక లింగంప్రాప్నోతి। లింగమశిష్యంలోకాశ్రయత్వాల్లింగస్య" అనియుపసంహరింపఁబడినది. పూర్వోక్తభాష్యంబున సమాహార ప్రకరణంబులో నేకాదశద్వాదశ శబ్దంబులెట్లు సాధువులనిశంకించుకొను టంబట్టి దశశబ్దంబుకంటెఁ గ్రిందనున్న యేకాదినవాంతసంఖ్యలకునఖండ సంఖ్యార్థమందు సమాహారద్వంద్వంబునిషిద్ధంబని ధ్వనించుచున్నది। నవాంతసంఖ్యలలో నే యట్టిసమాహారద్వంద్వంబుండెనేని "ప్రథమాతిక్రమణేకారణాభావాత్" అనున్యాయంబునకు వ్యతిరేకముగా నేకద్వ్యాదు లనుమించి యేకాదశద్వాదశాది సంఖ్యాశబ్దపర్యంతానుధావనంబేల భాష్యకారులుచేసిరి? గావున నవాంతసంఖ్యలలో నొండొంటికి నఖండసంఖ్యార్థమందు సమాహారద్వంద్వంబులేదన్న భాష్యతాత్పర్యంబు నిశ్చితమగుచున్నది. అందుకుఁ గారణంబేమనఁగా "సంఖ్యాయా అర్థాసంప్రత్యయాదన్య పదార్థత్వాచ్చానేకశేషః అని యేకద్వ్యాదిశబ్దంబులకు నేకశేషవృత్తిని నిషేధించుటలోఁ జెప్పిన సరూపసూత్రభాష్యస్థయుక్తులే యీసమాహారద్వంద్వనిషేధంబునందును హేతువులగుచున్నవియని నా బుద్ధికిదోఁచెడిని. ఏకాదిశబ్దంబులకు నేకశేషవృత్తి చెప్పి యాశబ్దంబులపైఁ

ప్రకృత్యర్థవిరుద్ధంబగుద్వివచనాదులుంచినను ద్విశబ్దాదులవలననట్టిద్విత్వా
ద్యర్థసంఖ్యలుఝుడితిస్ఫురించినట్లుస్ఫురింపక "ఏకా,ఇత్యాదులవలన,ననహా
యులన్న యప్రకృతార్థం బెట్టులు తోచునో; యట్లే ప్రకృతంబునందు నే
కద్వ్యాదులకు సమాహారద్వంద్వంబు రచించినను, త్రిత్వాద్యఖండసం
ఖ్యలను స్పష్టంబుగాఁ జెప్పుటకుఁ బ్రసిద్ధంబులైన త్రిశబ్దాదులు జాగరూ
కంబులగుచుండ, నేకద్వ్యాదులకు నొనరించిన సమాహారద్వంద్వంబుల
వలనఁ ద్రిత్వాద్యఖండార్థసంప్రత్యయంబు కలుగనేరకతాదృశసమాహార
ద్వంద్వఘటకములైనను, నేకద్వ్యాదిశబ్దంబులు వేర్వేఱుగాఁ దమతమ
యర్థంబులమాత్రమును బోధించుటలో వినియోగించినందున సాభిధాశ
క్తి వికలంబుగా నన్యోన్యసాహిత్య విశిష్టసంఖ్యాబోధను (సంకలితార్థ
ప్రతీతి) స్పష్టముగఁ జేయజాలవని తాత్పర్యము. త్రిత్వాదిసంఖ్యార్థ
బోధనమునందు ననన్యసాధారణమైన స్వాతంత్ర్యమ్ము వహించి రూఢంబు
లై నిర్భయంబుగా ద్విశబ్దాదులు జగజ్జేగీయమానయశంబులఁ బరిఢ
విల్లుచుండఁగా, నవి వాని ముంగట నెంతో కట్టకట్టుకొని సమాహారాది
ద్వంద్వంబుల నొందివచ్చినను నేకద్వ్యాది శబ్దంబులు తమలోఁ బ్రత్యేక
ముగా నొకదానికిం లేనట్టి పరకీయశక్తిని నన్యోన్యసాహాయ్యంబునఁ ద
మకుఁ దెచ్చిపెట్టుకొని లోకంబులో వ్యవహరించుటకు జంకి సిగ్గుపడుం
గాని, యట్టి సమాసంబులలో నున్నయవ్యావే, వేర్వేఱుగా జన్మప్రభృ
తిఁ దమకు జగద్విదితంబైన స్వశక్తిని విడనాడక స్వార్థంబులు భిన్నభి
న్నంబుగా వెల్లడించుకొనుటలో నేమి ప్రతిబంధము గలుగు? కాఁబట్టి
యేకాదశాదిశబ్దంబులకు దశకుఁ దక్కువగు వానిసంఖ్యలకు సమాహా
రంబు చెప్పినను, నఖండ సంఖ్యార్థబోధము (నిరవయవసంఖ్యాప్రతీతి)
శబ్దశక్తి స్వభావంబునం జేసి కలుగనేరదని భావతాత్పర్యము నియమంబు
నతిక్రమణీయంబున పేర్కొనుచున్నగాన యేసమాహారాదిద్వంద్వంబులలో
నేకాదిసంఖ్యలు దశాదిసంఖ్యలతో సమసించినపుడు సంకలితసంఖ్యార్థబో

ర్థంబు నిచ్చునో, ఆసమాహారాదిద్వంద్వంబులలోనే యేకాదినవాంత సంఖ్యలు సమసించినపుడు సంకలితార్థంబు నీయఁజాలవని సంకలిత సంఖ్యార్థంబుతత్రత్యభాష్యప్రకరణంబునంబట్టినియమింపఁబడుచున్నది. కాని ద్వంద్వంబు నియమింపఁబడదు. సమాహారద్వంద్వంబులో ద్రవ్యంబులు విశేషణంబులును, సాహిత్యము ప్రధానమునని యు, ఇతరేతరద్వంద్వంబులో సాహిత్యము విశేషణముపు ద్రవ్యంబులు ప్రధానములునని యు, శాస్త్రమర్యాదననుసరించి యేకద్వ్యాదిశబ్దంబులకు సమాహారద్వంద్వంబు చెప్పినచో సాహిత్యప్రాధాన్యముచంజేసి సంకలితసంఖ్యా ప్రతీతి తప్పక స్ఫురించుననియుఁ. గాన నట్టి స్థలంబులందు నితరేతరద్వంద్వంబే రచింపవలయుననియు నట్టి సంకలిత సంఖ్యాప్రతీతికొఱకే "ఏకాదశ, ఏకవింశతి" ఇత్యాదులందు సమాహారద్వంద్వంబు చెప్పిన భాష్యసారస్యము ధ్వనించుచున్నదియనియుఁ జెప్పుటకు నవసరంబు కానిపింపదు. ఏకాదశాదిశబ్దంబులతో నితరేతరద్వంద్వంబు సేయఁగా నిత్యబహువచనాంత దశశబ్దాంతసమాసంబులలో బాధలేకున్నను "ఏకవింశతిః" "ద్వావింశతిః' ఇత్యాదులందు నితరేతర ద్వంద్వంబువలన సమాసంబులో ఏకవింశతీ అని ద్వివచనాపత్తి కలుగునను కారణంబుననే సమాహారద్వంద్వంబు రచింపఁబడినదికాని సంకలనార్థప్రతీతికై కాదు. కావుననే చార్థేసూత్ర భాష్యంబున నిట్లు వ్రాయఁబడినది "ఏకాదీనాం దశాదిభిర్ద్వంద్వ ఇతిచేద్వింశత్యాదిషు వచనప్రసంగఇతి; నైషదోషః. సర్వోహిద్వంద్వో విభాషైకవద్భవతి, తదాతస్యైకవచనం తదానపుంకలింగంప్రాప్నోతి, లింగమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లింగస్య" అని యుపసంహరింపఁబడినది. పైనిఁజూపఁబడిన చార్థేసూత్రభాష్యములో నేకవింశత్యాదులందు ద్వివచనాదులువచ్చి రూపమందు దోషంబు గలుగుననియు, కావున సమాహారద్వంద్వంబు రచింపఁబడెనేని లింగము లోకాశ్రయమయినందున నపుంసకలింగముగాక స్త్రీలింగమె యుండవచ్చుననియుఁ భాష్యంబు

నఁ జెప్పఁబడినదిగాని సంకలితార్థప్రతీతి కలుగనేరదనియాపత్తి యీయఁబడలేదు. సమాహారద్వంద్వరచనవలన ముఖ్యంబుగా సంకలితసంఖ్యాబోధమే తోఁచుననెడి నట్టిదోషోద్ఘాటనంబు సేయక యట్టి సమాసంబులనితరేతరద్వంద్వంబు నొప్పుకొనుచు వచనంబునంజేసి దోషమువచ్చునని యెట్లు రూపనిష్పత్తిదోషంబు మాత్రమే చూపఁబడినది? కాన, ఏకాదశశబ్దము మొదలుకొని అష్టాదశశబ్దంబువఱకు రూపనిష్పత్తి దోషంబు లేనందున సమాహారేతరేతరద్వంద్వంబులలో నేదియైనను జేయవచ్చుననియు, సంకలితార్థబోధంబు "ప్రయుక్తానామన్వాఖ్యానాత్" అనున్యాయంబున శబ్దశక్తి స్వభావంబుననే కలుగుననియు, భాష్యకైయటముల తాత్పర్యంబు చార్థేసూత్రమునొద్దఁ గరతలామలకంబుగాఁ గానవచ్చుచున్నది. అందుననే ద్వ్యష్టనసూత్రశేఖరమున "ద్వావింశతిరితి, సమాహారద్వంద్వేస్త్రీత్వఁలోకాత్, ఇతరేతరయోగస్తున. తత్సూత్రభాష్యే ఏవద్వనితానభిధానాత్" అని యేకవింశతిద్వావింశత్యాదులయందు నితరేతరయోగంబునకు ననభిధానమని చెప్పుచు నిట్టి శబ్దంబులకు సంకలితార్థబోధంబు శబ్దశక్తి స్వభావంబునఁ గలుగునని యభిప్రాయపడి "వస్తుతః సంఖ్యాంతరాణి నిరస్తావయవాన్యేవైకవింశత్యాదీని" అనితుట్టతుదను లిఖింపఁబడినది. కాఁబట్టి యేకద్వ్యాది శబ్దంబులకు సంకలితసంఖ్యార్థమందు సమాహారేతరేతరద్వంద్వంబులకు ననభిధానంబుగాని భిన్నార్థప్రతీతియం దట్టిసమాసంబులు ఘంటాపథంబుగా నొప్పుచుండుననని తోఁచుచున్నది. కావ సమహారస్థలంబున సంకలితార్థకల్పనంబు సరసంబుగాఁ గానిపింపదు. మఱియు సిద్ధాంతకౌముదిలోనే ద్వ్యష్టనసూత్రమునొద్ద "ద్వౌచ, దశచ" అని సంకలితసంఖ్యార్థమందు నితరేతరద్వంద్వవిగ్రహంబు రచించి చూపఁబడినను, శేఖరకారులెత్తుకొని సంకలితార్థమం దితరేతరయోగంబుగూడదని యాక్షేపింపలేదు. సమాహారద్వంద్వస్థలంబున సంకలితార్థంబు తోఁచుసన్నచో "ఛత్త్రోపాన

హం ధరతి, శమీమాద్యృషదం ప్రాప్నోతి” ఇత్యాదిసమాసఘటక పదార్థంబులకు సంకలనంబు గలిగి విరుద్ధార్థంబగును. ఈయర్థంబునె, సూ “ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనై కవచనే” అను సూత్రకారప్రయోగంబును “సరూపాణాం శేష ఏకవిభక్తావితియత్యుచ్య మానేద్విబహ్వోరపి శేషః ప్రసజ్యేత” అను సరూపసూత్రస్థభాష్యప్రయోగాదులును ద్రఢపఱచుచున్నవి. భిన్నార్థస్థలంబున సంఖ్యావాచక పదంబులకు ద్వంద్వంబు సిద్ధవాదంబుగా నుండవచ్చునందురేని “శ్లో॥ ఏకద్వికరణే హేతూ। మహాపాతకపంచకే తృణవన్మన్యతే కోపః। కామాయః పంచకారయత్॥” అను నైషధకావ్యమునందలి పద్యంబులోఁ గోపము ఏకకరణమందు హేతువనియు, కామము ద్వికరణమందు హేతువనియు, అనఁగా, ఒక బ్రహ్మహత్యనే చేయుటకు గోపము కారణమనియు, సువర్ణస్తేయ గురుతల్పగమనములను రెండు మహాపాతకములను జేయుటకే కామము కారణమయ్యు, లోభమైదుమహాపాతకములను జేయుటకుఁ గారణము గాఁ గోపకామములను దృణతుల్యముగా లోభము చూచుననఁ పద్యార్థంబులో “కోపకామౌ” అను ద్వంద్వములో మొదటనున్న కోపము “ఏకద్వి” అను ద్వంద్వములో మొదటనున్న యేకశబ్దముతోను, తర్వాత నున్న కామము తర్వాతనున్న ద్విశబ్దంబుతోను యథాసంఖ్యముగా భిన్నభిన్నపదార్థంబులతో నన్వయించినందున నిచ్చట సంకలితసంఖ్యాప్రతీతిలేదు కాఁబట్టి వేల నాగేశపండితులీకవిప్రయోగంబును నసాధువని యుపేక్షించెనో యుత్తరంబు చెప్పవలయునని శంకింతురేని సావధానచిత్తంబునఁ జిత్తగింపవలయును.

సమాధానము

“ఏకద్వి” అను ద్వంద్వంబులోనున్న “ఒకటి” “రెండు” అను సంఖ్యలతో “కోపకామౌ” అను ద్వంద్వంబులోనున్న రెండుపదార్థములగు [illegible]

సూత్రస్థభాష్యకైయటవివరణాదుల తాత్పర్యమై యున్నది. కనుక స ర్వాపి యేకదేశంబుగా స్థాలీపులాకన్యాయంబున నుదాహరింపు చున్నాఁడను. "ఆద్యంతౌటకితౌ" సమానదేశైర్యానశిష్టి) ర్జ్ఞాయతే క ఆదిః కోఽన్త ఇతి సద్యథా—"అజావిధనౌ దేవదత్త యజ్ఞదత్తౌ ఇత్యు క్తే న జ్ఞాయతే—కస్యాజా ధనం, కస్యావయ ఇతి భాష్యం। యద్యపి దేవదత్తస్య యజ్ఞదత్తస్య చాజా అవయశ్చ ధనమితి వాక్యేపి క్రమవ్యవ స్థా నాస్తి తథాపి సమాసే సుగ్రహాం నాస్తీతి ప్రతిపాదయితుం సమాస ఇత్యు క్తం, కైయటః। సుగ్రహమితి, యతో న సాహిత్యస్య నియమేన ప్రతీతిః, పృథ గవస్థితిశ్చ, తత్రాపి చేన్న క్రమవ్యవస్థా కిము వక్తవ్యం సాహిత్యప్రతీ తౌ పృథగనుపస్థితౌ చేత్యర్థః వివరణం॥ "దేవదత్తయజ్ఞదత్తులు అజావి ధనులు" అన్న సమాసస్థలంబులో దేవదత్తయజ్ఞదత్తులిద్దఱిలో నెవరివి మే కలో యెవరివి గొఱ్ఱెలో తెలియఁబడవని భాష్యము. దేవదత్తునకు య జ్ఞదత్తునకును మేఁకలును గొఱ్ఱెలును ధనమనునట్టి వాక్యమునందును యథాసంఖ్యము చెల్లదు కాన సమాసమందు సుకరాం క్రమాన్వయము లే దని కైయటను. ఈయభిప్రాయమునే వివరణకారులు నాగేశపండితులు ను సమ్మతించుచున్నారు, దేవదత్తయజ్ఞదత్తులు చరస్థిరాస్తులను బంచు కొనిరి యన్నచోట సాహిత్యమువలన సమాసవిశిష్టార్థముతో సమాసవి శిష్టార్థము సంబంధించునుగాని క్రమాన్వయము లోకవ్యవహారమనుసరిం చి కలుగదని గ్రంథకర్తలతాత్పర్యము. కనుకఁ గ్రమాన్వయము లేక దేవదత్తయజ్ఞదత్తు లుభయులును జరస్థిరాస్తులుభయములను భాగించుకొ నిరియన్న యర్థంబుతోఁచును అట్లే సీతారాములను భరతశత్రుఘ్నులు పూజించిరియన్న వాక్యంబునందుఁగూడ సీతారాముల నుభయులను భ రతశత్రుఘ్ను లుభయులు పూజించిరియన్న యర్థంబగుఁగాని సీతను భ రతుఁడును రాముని శత్రుఘ్నుఁడుబూజించిరియనిక్రమంబు చెల్లనేరదు. ఈయర్థమే "ఆద్యంతౌటకితౌ" అనుసూత్రమునొద్ద శేఖరమందు వా)

యఁబడినది. "యద్యప్యత్ర మిళితస్య నైకత్రాన్వయ ఇతిద్వంద్వేన ప్రాప్నోతి తథాపిసమూహయో రన్వయబోధోత్తరం యథాసంఖ్యమితి సూత్రారంభ సామర్థ్యాత్ప్రత్యేకమన్వయః లోకే త్వేవం రీత్యా ప్రయోగో సాధురేవేతిభాష్యే స్పష్టం" కావునఁ బ్రకృతమందును "కోప కామౌ ఏకద్విశరణేహేతూ" అనినచోటను "కోపకామౌ" అనిన ద్వంద్వముయొక్క విశిష్టార్థము "ఏకద్వి" అనినద్వంద్వముయొక్క విశిష్టార్థముతో నన్వయించును, "ఏకద్వి"అనుదాని విశిష్టార్థము ప్రకరణసందర్భవశంబున మూఁడు(మహాపాతకములు) గాన సంకలనంబుచేయఁగాఁ గోపకామము లుభయములు గలిసి మూఁడు మహాపాతకములను జేయ హేతువులగుననిన యర్థంబగును గాని కోపమొకదానిని (మహాపాతకమును) కామంబు రెండింటిని (మహాపాతకములను) జేయ హేతువులౌనని నక్రమాన్వయంబు రానేరదని శేఖరకారతాత్పర్యము. దేవదత్తుఁడునూఱురూప్యంబులును యజ్ఞదత్తుడు రెండునూఱులరూప్యంబులును నీయవలసియున్నపుడు దేవదత్తయజ్ఞదత్తు లుభయులును గలిసి "గర్గాశ్శతందండ్యంతాం" అనుచోటునందువలె నేసముదాయవాక్యపరిసమాప్తిన్యాయంబున మూఁడువందలరూప్యంబుల నీయవలసియుండిరియనిన లోకవ్యవహారముకలుగును. అచ్చటి ప్రకరణసందర్భవశంబున ధనభాగంబుల న్యూనాతాధిక్యంబులు తెలియును. అట్లే ప్రకృతంబునందును గోపకామంబులు మూఁడుమహాపాతకములు సేయుటకు హేతువులనినచోఁగూడ ఉచితత్వమునుబట్టి కోపము బ్రహ్మవధంబునకును, కామము సువర్ణస్తేయ గురుతల్పగమనంబులకును గారణములనిన యర్థంబుతోఁచును కాని కోపము ప్రత్యేకముగా మూఁడింటికి, కామము ప్రత్యేకముగా మూఁడింటికిని గారణములుగాలేవు. "శ్లో॥ కామఏష క్రోధఏష రజోగుణసముద్భవః" అను గీతావాక్యమునఁ గామము కోపమనెడి కార్యరూపంబునఁ బరిణమించుట జేసి "తదనన్యత్వ" న్యాయంబునఁ గోపము రూపాంతరముం బొందినకా

మమేకానఁ గామంబు మూఁడుమహాపాతకంబులకును గారణంబైనను గోపంబాకీతినిగా నేరదు. కనుకఁగోపకామముల కార్యౌచిత్యముననుసరించి తాత్పర్యసమన్వయంబు చేసికొనవలయునని తోఁచుచున్నది. పూర్వోక్త కారణంబులచేత "ఏకద్వికరణే హేతూ" అనుచోటను సంకలనార్థంబు తప్పనందున "త్రయాణాంకరణే హేతూ" అనవలసియుండుననీ శేఖరకార తాత్పర్యమైనట్లు స్పష్టపడుచున్నది. ఇట్లుశాస్త్రార్థంబు నాలోచింపఁగా నవాంతసంఖ్యలకు సంకలనార్థంబులేని స్థలంబులందు శంకనొందక నిరంకుశంబుగా ద్వంద్వంబు నిష్పటిల్లుననిస్పష్టపడుచున్నది. సాహిత్యరత్నాకరము దోషతరంగము. శ్లో "పాథోవాహాపద త్రిసప్తదశదోర్గల్లశ్చవై?" అను శ్లోకమునొద్ద "త్రిసప్తదశదోర్గల్ల ఇత్యత్ర వింశతిదోరితివక్తవ్యే త్రిసప్తదశదో రిత్యపుష్టార్థం ప్రకృతానుపయుక్తార్థ॥ మపుష్టార్థంతదుచ్యతే ఇతిలక్షణాత్" అనియున్నది. "త్రిసప్తదశదోర్గల్లః" ఈస్థలమందు "ఇరువది" అన్నయర్థమును, మూఁడు, ఏడు, పది, అను మూఁడు సంఖ్యల సంకలనంబుచేసి చూపుచు నపుష్టార్థదోషంబునకే యుదాహరణముగా నీఁబడినది. చ్యుతసంస్కారంబునకు నుదాహరింపఁబడలేదు. ఇట, మూఁడు, ఏడు, సంఖ్యలు నవాంతసంఖ్యలలోనివి గావున సంకలనంబులో సమాసంబెట్లు గునురునో సంశయింపవలసియున్నది, అట్టినిషేధము కేవలమును నవాంతసంఖ్యలకే ద్వంద్వము చేయునపుడుచెల్లును గాని యతీతసంఖ్యా సమభివ్యాహారస్థలంబున నిషేధంబు ప్రవర్తిల్ల నేరదని తోఁచుచున్నది. ప్రకృతంబున నవాంతసంఖ్యాతీతమయిన దశసంఖ్యకూడ నున్నందున నట్టినిషేధము చెల్లదని ధర్మాంతర్యాణి తాత్పర్యమయినట్లు ధ్వనించును. కాన సంకలనార్థస్థలంబు కానిచోట్లను నవాంతసంఖ్యలకు ద్వంద్వంబుండవచ్చును.

1 ఏకద్విత్రిచతుష్పంచ¹గుణావ్యోమాదిషుక్రమాత్. వేదాంతపంచదశీ. పం. భూ.

2 ఏకద్విత్రిచతుష్పదానియువతేర్దద్యాః క్రమాదాతఁ వె }
యాతస్యాస్తుకరగ్రహేయదిచతుస్త్రీస్త్ర్యంఘ్రిశిష్టేత్యతితా }

కాలామృతము. ౧ బిం 3 బిం

4 ఖంభూకృతాః కుపసనోద్రిభవాః ఖనిఘ్నో స్ప్యాద్రీందవోనవనవక్షితయో (౧౮౮) గృహతుః—శబ్దశాస్త్రపిగాంకుశ ప్రజ్ఞాధుర్యుఁడయిన గణేశపండితు గ్రహలాఘవగ్రంథము. స్పష్టికరణాధికారము

5 బింబారవేద్వ్యష్టశరసిర్ (౯౭౨౨) సంఖ్యా—సిద్ధాంతశిరోమణి చంద్రగ్రహణాధికారము భాస్కరాచార్యప్రయోగము ఇతఁడు శబ్దశాస్త్రము గానివాఁడు శాస్త్రాంతరకరణంబునకుఁ దగఁడని వ్యాకరణమును స్తుతించెను.

6 ఏకదశాద్రిభేదాస్స్యు రితిసాధారణస్య —భాస్కరాచార్యకృతలీలావతి మిశ్రవ్యవహారము

7 ఏకద్విత్ర్యాది మూషావహానమితిసహాబ్రూహి మేభూమిభుక్తాః లీలావతి: మిశ్రవ్యవహారము

8 ద్విత్ర్యాదిసంఖ్యాస్తుల్యాన్ దదర్శ చేద్రయుమాంతరః—వేదాంత చిత్రదీపము

లీలావత్యాదులలోఁ గొన్నిసంఖ్యావాచకములు మిక్కుటము గ నున్నవి.

1 అయే బాలే లీలావతి మతిమతి బ్రూహిసహితాన్ ద్విపంచ ద్వాత్రింశత్త్రినవతిశతాష్టాదశదశ; లీలా. పరి.

౨ చతురశ్రే ద్విషట్ప్రియికాః । భుజాస్త్ర్యశ్రే ద్విషణ్ణవ—క్షేత్రవ్యవహారము. లీలావతి

3 ద్వ్యష్టైకా ౧౮౯ రూపవహ్నిస్రాః—సూర్యసిద్ధాంతము స్పష్టాధికారము ఉద్ధృతిమజ్జ్యాప్రకరణము

ఇట్టి దిగంతవిశ్రాంత ప్రచార పాండిత్య ప్రాభాసురులై పండితలోకబాంధవులగు మహాసూరులు ప్రయోగించినసుకరసహస్రప్రయో

గాంబులింకను బ్రవర్తిల్లుచున్నయవి. 17 వ పుటయందుయుక్తక్రమా ణాబును బండితులు చెప్పవచ్చునని యున్నందున యూపపానవిషయములో బ్రమాణపురస్సరముగా గొన్నియుక్తియుక్తములైన యుక్తు లనువదించి యీవ్యాసమును వ్రాసినాడను. ఈనాయుపన్యాసమ్మున న్యాయాభాసములతో నుండినని „ రంసంశళ్యేక్తకు మహాంతి సదసద్వ్యక్తి హేతవః" అను కాళిదాసవచన న్యాయంబునం బండితులుపరామర్శించి పరమార్థప్రదర్శనమందు నాకుమార్గదర్శులగుదురుగాక!

ఇట్లువిన్నవించు విబుధవిధేయబంధువు.

కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి

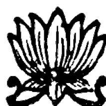
23—9—12

ఆర్ట్సుకాలేజి

ఉభయభాషాధ్యాపకపండితుండు.

రాజమహేంద్రవరము.

(ఇయ్యదిబందరుపురీవాసులు సర్వదా పండితగోష్ఠీపరాయణ బ్రహ్మశ్రీజంధ్యాల గౌరీనాథశాస్త్రులవారి కిశోరికోశంబుపై నీయబడిన యభిప్రాయము. ఆపొత్తము తెలుగుభాషలో నున్నందునఁ నాంధ్రభాషలోనే యిదియు వ్రాయఁబడినది)

శుభమస్తు.

5 ప్రమాదిసంవత్సర నిర్ణయపత్రిక.

—◯:o:◯—

ప్రమాదిసంవత్సర శబ్దంబునఁ బ్రమాదు లయిన యుద్దండ పండితులకు దండంబు 1913.

—:o:—

ఈసంవత్సర నామధేయంబువిషయమయి మహానామధేయులు కొందఱు విద్యాపరిపూర్ణులను నిష్కారణంబుగా నవమానించుచుండ నయ్యది యాలకింపఁజాలక యీయుపన్యాసము నుపన్యసించుచున్నారము. ఈసంవత్సరపంచాంగములలోఁ బ్రమాదిసంవత్సర మని పెక్కురు దైవజ్ఞులు లిఖించియున్న యంశంబును, నట్టులు వ్రాసినంతమాత్రముననే కొంద ఱపూర్వవివేకులు తమపడగలపై నానుకొని యున్న జగాబుడ్లు మునింగిపోవునట్టి వట్టిదుష్కాలంబు సంభవించినది యని యులికిపడి లేచి కోపప్రకోపంబున బుసకొట్టుచు విద్యాపరిపూర్ణులపైని సైతము పలుకఱపుల (అనేకబోధనంబులనుగూడ) నుపయోగించిన విషయంబును, విద్వల్లోకంబునకు విదితంబే కదా! వడ్లగింజలోని బియ్యపుగింజవంటి యీయంశంబునకు నింతయట్టహాసంబు లేమికారణముననో తెలియక యున్నవి. "శ్లో మహావివేకోమనుతే తృణం జగత్." అనుశ్లోకార్థకారణంబుననే యని స్పష్టపడుచుండగా నేమికారణంబుననని వేఱేయడుగ నేల? కేవలమును భటాటోపకర్తలు గాక యనుభవవేత్తలయిన వైయాకరణులు కుశాగ్రీయ బుద్ధిని బరిశీలించినచో 'బ్రమాదిశబ్దములో నిమిడియున్నందునఁ బ్రమాదీచశబ్దంబు వరిగింజవంటిదియు, ప్రమాదిశబ్దంబు వరిగింజలోని బియ్యపుగింజ వంటిదియునని నిశ్చయించి చెప్పుటకుఁ నెం

.తమాత్రమును సంధియంబు గానంబడదు. కాన సావధానచిత్తంబున నాలకింపఁగావిద్వాంసులు ప్రార్థింపఁబడుచున్నారు. సిద్ధాంత కౌముదియం దే స్వరప్రకరణ ప్రారంభమున "చౌ" అనుసూత్రము క్రిందను వ్రాయఁబడిన "అతద్ధితఇతి వాచ్యం" అనెడి వార్త్తికంబు తపవాతను నిర్దిష్టంబులయిన "దాధీచః, మాధూచః" అనురూపంబుల నిఁయమించుగా స ర్వప్రక్రియాంశంబందును నీప్రమాదీచశబ్దంబు పోలియున్నది. సుబంతంబైన దధిశబ్దంబుగాని మధుశబ్దంబుగాని యుపపదంబైవచో "ఋత్విగ్ద ధృక్" అనెడి సూత్రంబు, అంచ్ ధాతువుపైని క్విన్ ప్రత్యయంబురాఁగా నలోపనుమాగమ సంయోగాంతలోపాదులు గలిగి "దధ్యఙ్, మధ్వఙ్" అను శబ్దంబులు ప్రథమావిభక్తియందు "ప్రత్యఙ్" అను శబ్దంబునుబోలె నుండునుగదా! పిదప సంబంధాద్యర్థంబునందు, అణ్ ప్రత్యయంబురాఁగా (1) దధి + అచ్ + అ (2) మధు + అచ్ + అ. అని యుండు. ఇట్లు, అంతర్వర్త్తియైన క్విన్ ప్రత్యయమునుబట్టి నకారలోపంబు రాఁగా భసంజ్ఞయున్నందున, అకారలోపంబును నంత్యాచ్చులకు దీర్ఘంబును "అచః। చౌ" అను సూత్రద్వయంబునఁ గ్రమంబుగ వచ్చు చో నాదివృద్ధిగలిగి "దాధీచః మాధూచః। అను రూపంబులు సిద్ధాంతకంబుగా నుండవచ్చును.

అట్లె ప్రకృతంబునను, "నిగాదో నిగదే! మాదోమద ఉద్వేగ ఉద్ధ్రమే." అను నమరకోశంబున నయినమాదమదశబ్దంబులలో దేనిపైనైనను మత్వర్థీయము చేసినచో "మాద్, మదీ" అను రూపంబులు క్రమంబుగానగును. సహజంబుగా మదీ ధాతువు న కే ప్రమా దార్థమున్నను, అగ్నియందలి దహనప్రకాశశక్తులను నింధనంబు ప్రజ్వలింపఁజేసినట్టులు ద్యోతకంబగు ప్రశబ్దంబు ధాత్వర్థంబగు ప్రమాదంబును స్ఫుటీకరించుటమాత్రమే గావున - మాదాదిశబ్దంబులకే ప్రమాదార్థంబుకలిగి మాదీత్యాది శబ్దంబులకు - ప్రమాదవంతుఁ డర్థంబగున

బాంబాయిరీడర్లోఁగూడమాద్= అని యర్థంబులు చూపఁబడినవి. "మా దినమంచతి" అను నర్థంబున మాద్యఞ్ ఇత్యాదిరూపంబులగు మాద్యజ్ శబ్దంబునకు ప్రమాదవంతునిఁ బొందునదియనిన యర్థంబు గాన ప్రత్యాసత్తివశంబునఁ బ్రమాదవంతుని బొందునది తిరిగి ప్రమాదమే యర్థమై మాద్యజ్ శబ్దము మాదశబ్దంబునకు పర్యాయశబ్దంబగును. ఇట్లు స్వాపతేయశబ్ద స్వశబ్దాదులు సంస్కృతభాషలో పునరావృత్తినర్థము చెప్పుచోఁ బర్యాయపదంబులగుచున్నవి. స్వం=ధనము. స్వపతి=ధనపతి స్వాపతేయము=ధనము. ఇట "పథ్యతిథి" అను సూత్రమున ధనపతి యందు సాధువైనదియన్న వ్యుత్పత్తిని బ్రత్యాసత్తివశంబునఁ దిరిగి ధనమే యర్థమయ్యెను. ఇట్లే మాద్యజ్ శబ్దంబునకు ప్రమాదమర్థంబు గాన "మానీచిప్రాయేణభవతి" ఇత్యాద్యర్థంబులయందు, అనఁగా నీ సంవత్సరంబు ప్రమాదమందుఁ దఱుచుగా నుండునన్న యర్థమగు "తత్ర ప్రాయభవః" అను సూత్రంబున, అణ్ ప్రత్యయంబున భసంజ్ఞ గలిగి, అకారలోప చాదిర్ఘాదివృద్ధులచే మానీచపదంబగు. పిదప, అర్థస్ఫుటత్వముకొఱకుఁ బ్రశబ్దంబుఁ జేర్పఁగాఁ బ్రమానీచశబ్దంబు సిద్ధంబగును. ప్రశబ్దంబును దరువాత చేర్చినందున, అణ్ణిమిత్తకంబైన యాదివృద్ధి ప్రశబ్దంబునకు రాలేదు.

అథవా, "శమిత్యష్టాభ్యోఘినుణ్" అను సూత్రంబున తాచ్ఛీల్యాద్యర్థకఘినుణ్ ప్రత్యయాంతమయిన ప్రమాదిశబ్దంబు నకారాంతంబై యుండు ప్రమాదినమంచతి యనెడు నర్థమందు, ఋత్విగ్సూత్రంబున కిన్ ప్రత్యయంబు వచ్చి నమాగమాది కార్యంబులుగలుగఁగా ప్రత్యజ్ శబ్దంబు వలె ప్రమాద్యక్ శబ్దంబు సిద్ధించును. (ప్రమాదశీలునిఁ బొందునది యని యర్థము.) పైనిఁజూపిన స్వాపతేయ శబ్దంబు నంబలెఁ బ్రత్యాసత్తి న్యాయంబునఁ బ్రమాదశీలునిఁ బొందునది ప్రమాదశీలమేయర్థమగును. ప్రమాద్యక్ అస్యాస్తి" అన నర్థమందు "అర్శఆది

భ్యోచ్" అను సూత్రంబున అచ్ ప్రత్యయంబు చేయఁగా క్విప్ ప్రత్యయనిమిత్తకంబైన నకారలోపంబును భ సంజ్ఞంబట్టి యకారలోపమును చౌదీర్ఘమును సిద్ధింపఁగా ప్రమాదీచ శబ్దంబు ఘంటాపథంబుగా విజృంభించుచుండు.

కానవే ప్రమాదశీలమనిన యిట్టి శాస్త్రీయార్థమును శ్లో॥ నిత్యం ప్రమాదశీలత్వాత్ ప్రమాదీచస్తుగీయతే నిత్యం ప్రమాదశీలశ్చ అనాచారరతస్తథా" ఇత్యాదివృద్ధపారాశర్యాది వచనంబులు ధ్రువపఱచుచున్నవి. ఇట్లు ప్రమాదీచ శబ్దంబు తనగర్భంబులో నిమిడియున్న ప్రమాదిశబ్దంబునకుఁ బర్యాయపదంబుగానుండి, ఏకార్థమునే బోధించుట కరతలామలకంబుగాఁ గానిపించుచున్నది. ఇట్టి శబ్దప్రయోగంబులింక నెవ్వియైనఁ గలవాయని శంకింతురేనివినుండు. ఇట్టి యుద్ధతుల ప్రకరణమునందు రథోద్ధతావృత్తమేరమ్యంబనిమెచ్చి, అట్టిదేయుదాహరణముగాఁ జూపుచున్నారము.

శ్లో॥ కీదృశాప్యతిధనార్జనేన యః! స్వాపతేయపతిభావమేత్యసౌ
పూరుషోత్తమరిపూరుషోత్తమో దృగ్గిరీశ్వర సదృగ్గిరీశ్వరః

అర్థము। కీదృశాపి=ఎట్టిదైనను, అతిధనార్జనేన=ఎక్కుడు ధనసంపాదనమును, యః=ఎవండు, స్వాపతేయపతిభావం=ధనపతిత్వమును, ఏతి=పొందుచుండునో, అసౌ=ఇతఁడు, పూరుషోత్తమరిపుః=విష్ణుస్పర్థియును, రుషా=కోపమున, ఉత్తమోదృక్=గొప్పతామసదృష్టిగల, గిరీశ్వరసదృక్=శివునితోఁ దుల్యుఁడును, గిః=సరస్వతి యందు, ఈశ్వరః=పతియును, అగును॥ "స్వామీశ్వర" అనుసూత్రమున గిర్ శబ్దమునకు సప్తమి॥ ఏవిధమునమైన ధనమార్జించి ధనపతియయ్యెనేని యతఁడే హరిహరబ్రహ్మలతో ధనగౌరవంబునం జేసి తులదూఁగువాఁడని భావము.

ఈశ్లోకంబున స్వాపతిశబ్దంబు మీఁదనే స్వాపతేయశబ్దంబు పుట్టఁజేఁడ గ

ర్భభూత మైనస్వపతిశబ్దంబుయొక్క యర్థమునే స్వాపతేయపతిశబ్దంబు తిరుగుడుగాఁ జెప్పినదిగాని యందునఁ గ్రొత్తవింతలేమియు లేవుగదా అట్లే ప్రమాదిశబ్దంబును తనలో నిముడ్చుకొని ప్రమాదీచశబ్దంబు ప్రమాదశీల మనిన యాయర్థమే చెప్పినందున రెండుపదంబులును స్వపతి స్వాపతేయపతిశబ్దంబులువలె పర్యాయపదంబులుగా నుండందగు. కను కనే "పరీధావి ప్రమాదినా" అని ప్రమాదశబ్దంబు గ్రంథంబులయందు వాడఁబడినది. ఈరెండింటిలో నొక్కభేదము మాత్రము గలదు. ఈచైత్రమాసము మొదలు ప్రమాదీచశబ్దంబు తనప్రకృతిజ్ఞానాదులను దెలియనీక యాంతి తేజిన పండితులను సహితము పొల్లుతో గలగల మైనవరిగింజవలె మహాఒకృత్రిమత్వంబున గొంతుకం బడి చిక్కులు పెట్టుచున్నది. ప్రమాదిశబ్దం బన్ననో, దంచి పొల్లుతీసిచేతికందించిన బియ్యపుగింజవలె స్వార్థదానంబున ధారాళంబై యానందము గలిగించుచున్నది. మహాజనులారా. స్వచ్ఛమయిన బియ్యపుగింజ వాడఁదగినదో గలగల వరిగింజ వాడఁదగినదో యాలోచింపుఁడీ.! ఇపుడు బియ్యపుగింజవలె స్ఫుటార్థం బైనప్రమాదిశబ్దంబు పంచాంగంబు లందిచ్చినందులకుఁ గదా యింత బహు నిందకు విద్యాపూర్ణు లాస్పదమైరి. ఏమీ! కలికాలకాలుష్యము'. పోనిండు. కొందఱు పురుషపుంగవులను గలగల వరిగింజలనే నమలనిండు, మింగనిండు, అఱిగించుకొననిండు. ఎవరి జీర్ణశక్తి యెంతటివో యెవరికిఁ దెలియును? వారి వారి పూర్వపుణ్యవశంబున రాలు తిని జఠరంబున భస్మీపటలంబు గావించుకొనువారు లేరా? కాని పిలువని పేరంటంబునకు వచ్చి బియ్యము వాడుకొంట మంచిదిగాదు సుఁడీ. వడ్లే వాడుకొనుఁడీ. వడ్లు వాడుకొనుఁడీ? యని చాటించుట యెందుకు? విద్యాపూర్ణులయందు నింకను ప్రకృతంబున కనవసర మైన లోపంబు లేవేవో మోపఁబడినవిగాని యయ్యవి శ్లో॥ శ్రుతిశ్చభిన్నా స్మృతయశ్చభిన్నా మహామునీనాం మతయశ్చభిన్నా॥ అను న్యాయం

బునఁ బరమార్థంబు బహువిధంబులం భాసిల్లుచుండుంగాన నిప్పట్టున స
మాధానంబున కవసరయోగ్యంబులు కావు. 'విరోధికృత్' సంవత్సరం
బునకు "రోధకృత్" అని గ్రంథంబులయం దున్నను నారీతిని వాడితి
మా? ప్రమోదూత మొదలగుసంవత్సరములకు పరిమోదాది శబ్దంబులు
గ్రంథంబులయందుండఁగా నట్లు వాడుచుంటిమా? కానఁ బ్రమాది
యనఁగూడ దని కొంద అందురేని వినుండు 'రోధకృత్' అను శబ్దం
బునకు ద్యోతకం బగునవిశబ్దంబు లేనందునను ప్రమోదాది శబ్దంబుల
యందు వర్ణలోపాది వికారంబు లుండినందునను ముఖ్యార్థముయొక్క
స్ఫుటత్వము కాలేదు. కాన వాడఁగూడదు. ప్రమాదిశబ్దంబున కట్టి లో
పంబు ప్రకృతమున రాలేదు. 'ప్ర' శబ్దంబును విడనాడి 'మాది' సంవ
త్సర మని గాని యన్నచో నప్పుడు పోలిక చెప్పం దగు. ఒకవేళ ప్ర
మాది శబ్దంబుకంటె ప్రమాదీచ శబ్దం బాబాలగోపాలము ప్రసిద్ధంబు
గాన నదియే స్వీకార్యం బందురేని, మంగళవార మనియు, శుక్రవార
మనియు సర్వవర్ణప్రసిద్ధంబులు గావా? అంత మాత్రమున సంధ్యావంద
నాదిక్రియాకలాపములో 'మంగళవారే' శుక్రవారేయని చెప్పుచుంటిమా?
అక్షయసంవత్సర మని వాడుకలో నున్నను శ్లో అబ్దే షు క్షయ
వత్సరోన శుభకృత్సఖో బ్దసంధౌత ధా॥ అని గ్రం
థంబులలో నున్నట్లు వైదికక్రియలలో క్షయసంవత్సరమనియే వాడు
చుండ లేదా? కానఁ బ్రమాదీచ సంవత్సరపదములోని ప్రమాది శబ్ద
విచారణము వరిగింజలోని బియ్యపుగింజ విచారణవలె హాసాస్పద
మైనది గాన దీనిని గొండంతగాఁ జేసికొని వైదికవిద్య లంతరించుచున్న
యిక్కాలములోఁ బరకపాటున నింకను గొందఱు సంస్కారు లుం
డఁగా సంతోషింపక తెలిసీ తెలియుసి దోషములచే వారి నవమానిం
చుట తగదనియు, ఇంత మాత్రమున వైదికాచారంబునకు లోపంబు
రాదనియు నెఱుంగునది. మ॥ రా॥ శ్రీ॥ లు నిడమర్తి జలదుర్గా

ప్రసాదరావుగారు, రావుబహదూర్ చిత్రపు వేంకటచలం పంతులు గారు, వేలూరి వెంకట్రామయ్యగారు, కనపర్తి శ్రీరాములుగారును మొదలగు గొప్పగృహస్థులు పీఠస్థశ్రీ శంకరాచార్య స్వాములవారి చేత నైదుగురు వైదికసంస్కారులను పంచాయతిగా నీపురమందు నేర్పఱిపించి వైదికవిషయమైన ధర్మసందేహములు గలిగినప్పుడా వైదిక సంస్కారుల సాహాయ్యంబున, చక్కదిద్దించుటకు యత్నించుచుండఁగా నట్టిసమయంబున నీపురమందలి కొందఱు సంస్కారులు తమ పూర్వార్జితాధికారము నైదుగురిపాలు చేయుచున్నట్లు భావించి యట్టియేర్పాటులు సాగనీక యొక మిట్టమధ్యాహ్నంబున కొప్పూరు నకు రేవుదాఁటించి శ్రీస్వాములవారి నంతర్ధానము నొందించిరఁట. కట్టిపెత్తనంబుమీదఁనా వైదికాచారంబులు వర్ధిల్లుట? ఈ రాజ మహేంద్రవర ప్రారబ్ధమేమోకాని మొదటి నుండియు కంబళిలో భుజించుచు "సూది బెజ్జమంత నోరును, ఆకసమంత యాకలియు" నన్నట్లు లేకచ్ఛత్రాధిపత్యము చేసి శ్లో॥ భేజే సామ్రాజ్య దీక్షితం అన్నట్లు సరస్వతీ సామ్రాజ్య దీక్షితులని భజింపఁదగి యమాయికు లైన గొప్పసంస్కారులం గూడ వంచించి ప్రాయశ్చిత్తంబు చేయింప యత్నించుచుండు. అట్టి పెత్తనంబుననే వైదికవిషయంబులో నీపురం బున కింత ప్రాయశ్చిత్తగతి పట్టినది. ఇట్టినద్గతులం బట్టియే యీపురం బున సకల వైదికధర్మంబులు సర్వమంగళం బగుచుండఁగాఁ ప్రమాది సంవత్సర మన్నసుశబ్ద ప్రయోగమాత్రంబుననే యట్టి యాచార భాగ్యంబునకు భగంబు కలుగునా? ఎంత మాత్రము భంగంబు గలుగనేరదు. సదాచార సంపన్నులారా! తిరుగుదర్థంబును జెప్పి క్లిష్టంబైన ప్రమాదీచ శబ్దంబుకంటె ప్రథమాతిక్రమణే కారణాభా వాత్" అను న్యాయంబున ప్రమాది శబ్దంబె ప్రథమసోపాన స్థానీ యంబై పండితాదరణీయ మైన దని యిట్లు కరతలామలకంబుగాఁ

గనఁబఱచినను సందియం బుండి యెవ్వరేని సభను గోరుదురేని యట్లు సభకు సాగివత్తుమన్న వారి కింకను చెప్పఁగలము సాగిరామన్న వారికో యిదియే చాలు నని యాదండంబుతో విన్నవించు చున్నారము.

ఇట్లు విన్నవించు విధేయుఁడు
కల్యాణవాణీమణీమండితదశదిశాశాస్త్రి,
కన్నేపల్లి వేంకటసీతాపతిశాస్త్రి

6 కాళీయశబ్ద నిర్వచనము

31—12—1916

—:*:—

బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి కృతకాళీయశబ్ద నిర్వచనంబు

———

(కాళీయుఁడు భుజంగమూర్తి యాటంజేసి భుజంగప్రయాత వృత్తం
బునసే యాతని నిరుచ్యమాన నామమ్ము ముందు పొందుపఱు
చుట న్యాయ్యంబని యెంచి తద్భయనివారకుండైన
శ్రీకృష్ణుని నామంబు మంగళార్థము పూర్వము
గాఁగ నట్టులొనర్పఁబడుచున్నయది).

(కాళీయశబ్దమందు ద్వితీయవర్ణదీర్ఘము శాస్త్రీ
యమా? అశాస్త్రీయమా? అని విచారింపఁబడు)

భుజంగప్రయాతవృత్తము — శ్లో॥ సకృష్ణోరసం దూషితం యామునం యద్భుజంగప్రయాతేన సజ్ఞానవీక్ష్య అధీమాషితం తస్య కాళీయనామ। ప్రసేతు భుజంగ ప్రయాతేమనామ॥

అర్థము:—శ్రీకృష్ణమూర్తి తనమూలమున, నేసర్పము యొక్క ప్రయాణముగలుగంగ, దూషితమైన యమునానదీ జలామృతమ్మును రసజ్ఞులను ద్రాగంగఁజేసెనో! యజ్ఞానంబున దూషితమైనట్టి యాసర్పగ్రామణి కాళీయనామమ్ము నీభుజంగ ప్రయాతవృత్తమునఁ బొందుపఱుప నభ్యసింతుముగాక!.

ఆనందగోష్ఠీ సుధీమణులారా

యమునానదినుండి భగవంతునిచే బహిష్కరింపఁబడిన కాలసర్పముయొక్క సంజ్ఞాపదంబు కాళియశబ్దముగాని దీర్ఘమధ్యమగు కాళీయశబ్దము గాదనియు, అందుననే యాప్టేనిఘంటువునందు హ్రస్వమధ్యముగావ్రాయఁబడిన దనియుఁ గొందఱు ధీమంతులు పోషించుచుండెదరు. ఆధునికమైన పూర్వోక్తనిఘంటువునందుఁ జైశబ్దములోని ద్వితీయవర్ణము హ్రస్వముగా వ్రాసినంతమాత్రమున దీర్ఘఘటియుక్తము కూడదనుట యాలోచింపఁగా నంత తృప్తికరమైన యుక్తిగాఁ గానిపింపదు. ఆ నిఘంటువునందును గొన్నిశబ్దములందు 'గొంత వ్యుత్పత్తిపక్షముసూచింపఁబడియు, నీశబ్దము నొద్దమాత్రమవ్యుత్పత్తిపక్షమే యంగీకరింపఁబడి నిశ్శబ్దమవలంబింపఁబడినది హ్రస్వమధ్యమగు కాళియశబ్దమే శిష్టప్రయోగమని వాదించువారలు సైతము శ్లో "సంజ్ఞాసుధాతురూపాణి ప్రత్యయాశ్చతతఃపరే కార్యాద్విద్యాదనూబంధమే తచ్ఛాస్త్రముణాదిషు" అను వచనముసంజేసియు "సంజ్ఞాసుధాతు రూపాణీతితు, అనాది శిష్టప్రయోగసాధనే ఉపాయమాత్రమ్, నత్వాధుని కక్రియమాణ సంజ్ఞాను గ్రాహకమితిభావః అనెడి ఋలిక్ సూత్రస్థమైన భాష్యప్రదీపోద్ద్యోతమునంజేసియు, నాశబ్దమును నించుకంతైనను వ్యుత్పత్తి పక్షంబునకు వశవర్తింజేసి కాళీయశబ్దము శాస్త్రవాసనా దూరవర్తియని ఋజువుచేసిరో నపుడు "సమానేచార్థే శాస్త్రాన్వితోఽ శాస్త్రాన్వితస్య నివర్తకోభవతి తద్యథా, దేవదత్తశబ్దో దేవదిణ్ణశబ్దం నివర్త

యతి యనెడి పూర్వోక్త సూత్రమందలి పతంజలి భగవద్వాక్య ప్రకారమ్మునఁ గాళీయశబ్దమును గీర్వాణవాఙ్మయమునుండి వెలివేసి శిక్షింపవలయునే కాని కేవలమును నవ్యుత్పత్తి పక్షమవలంబించి యొక్కని ఘంటువుమాత్రమే శరణముగాఁగఁ జొచ్చి నిరసింపఁగూడదుగదా!! కావునఁ గాళీయశబ్దము యొక్క వ్యుత్పత్తి ప్రస్తుతంబునఁ జర్చింపఁదగి యున్నందున నట్టి సత్క్రియకు సమ్ముఖులమగుచున్నారము.

సూక్ష్మదృష్టిని నాలోచించినచోఁ గాళియశబ్దమువకుఁ గాళీయశబ్దము మాతృస్థానీయముగాఁ బూజింపఁదగియున్నది. అందున నగ్రగణ్యము కాళీయశబ్దమును, ననంతరగణ్యము కాళియశబ్దమును ననందగు అయ్యది యెట్లంటిరేని వినుఁడు:—శ్రీమద్భాగవతము దశమస్కంధము. షోడశాధ్యాయమునఁ బ్రథమ శ్లోకము—శ్లో॥ విలోక్యదూషితాం కృష్ణాం కృష్ణః కృష్ణాహి నావిభోః తస్యావిశుద్ధి మన్విచ్ఛన్ సర్పంతము దవాసయత్ ౧ కృష్ణసర్పమున దూషితమయిన కృష్ణనుజూచి అనఁగా యమునానదిని జూచి శ్రీకృష్ణమూర్తి యానదిశుద్ధిని గోరుచుండి కృష్ణసర్పమును వెడలంజేసెను అని యర్థము యమునానది నీలవర్ణముగలదిగాన, శ్లో॥ "కృష్ణే. సీలాసితశ్యామ కాల శ్యామలమేచకాః అను నమరనిఘంటు ప్రకారంమున యమునానదీపరముగాఁ గృష్ణాశబ్దము ప్రయోగింపఁబడినది. ఇచట యమునానదికిఁ గృష్ణాశబ్దము వోలెఁ గాళీయశబ్దములోని కృష్ణాశబ్దపర్యాయ కాళీయశబ్దమునకు యమునానదియర్థమగునని ప్రాచీనగ్రంథకర్తల తాత్పర్యమైనట్టువి శదపడుచున్నది కృష్ణశబ్దము స్త్రీలింగ మందాకారాంత మైనట్లు వర్ణవిశిష్టార్థబోధకమైన కాలశబ్దము స్త్రీలింగమున నాకారాంతముగాక యీకారాంతమగు. ప్రమాణము—సూత్రము ౪-౧-౪౨ జానపదకుండగోణస్థల భాజనాగకాల నీలకుశకాముక కబరాద్వృత్త్యమత్రావపనాకృత్రిమాశ్రాణా స్థౌల్యవ

ర్ణానాచ్ఛాదనాయోవికార—అనుసూత్రమునఁ గాలశబ్దముకంటె స్త్రీలింగవర్ణవిశిష్టార్థమందు జీష్ప్రత్యయము గలిగి 'కాలీ' శబ్దమగును. కాలీవర్ణశ్చేత్ అనికౌముదియం దుదాహరించుటంజేసి నీలవర్ణార్థమందే కాలీశబ్దము వర్తించుంగాని నీలవర్ణము గలది యన్న యర్థమందీ శబ్దము వర్తిల్లఁజాలదని శంకింపవలదు. 'వర్ణశ్చేదితి" అనిప్రతీకమందు కాని శబ్దేందుశేఖరమందు తద్విశిష్ట శ్చేదిత్యర్థః అన్యథాగుణేశుక్లాదయః పుంసీత్యుక్త్యా అసంగతంస్యాదితి బోధ్యమ్ సూత్రేవర్ణశబ్దః అర్శఆద్యజంతః" అని నాగేశపండితులు వివరించినందున నీలవర్ణముగలది యన్న యర్థమందే 'కాలీ' అనురూపంబగును గాని నీలవర్ణమన్న యర్థమందు నెపుడు స్త్రీలింగమును నీకారాంతమును గానేరదు. ఇట్లు నీలవర్ణముగలది యన్నయర్థమిచ్చువట్టి కాలీశబ్దము పూర్వోక్త భాగవత శ్లోకములోని కృష్ణాశబ్దమువోలె స్త్రీలింగమై యమునానదీ పర్యాయకంబుగాని వర్తిల్లుట నిర్వివాదాంశంబు. పిమ్మట, "కాలీంయాతి ప్రాప్నోతీతి' అనఁగా యమునానదిని బొందినవాఁడన్న యర్థమందు సూ 3—౨—3॥ "ఆతోనుపసర్గేకః' అనుసూత్రమునఁగప్రత్యయముగలిగి ధాత్వాకారాదులకు లోపాదులురాఁగా 'కాలీ' శబ్దము నిష్పన్నమగు యమునానదీగతుండని యోగరూఢార్థకంబుగా నెఱుంగునది. ఇట్లుండ, సూ౬-3-౬-3॥ జ్యాపోస్సంజ్ఞాఛందసోర్బహులమ్ అనుసూత్రమున సమానచరమావయవార్థకమయిన యుత్తరపదము యొక్క అధికారంబుటంజేసి కాళీశబ్దమునకు సంజ్ఞార్థమందు హ్రస్వము బాహుళకమునఁ గలిగి కాళిదాసాదిశబ్దములువోలె, కాళియ, శబ్దము పక్షాంతరమున వ్యవహరింపఁబడుచుండు. కాళిదాసశబ్దమునకుఁ గాళీదాసశబ్దమును, కాళియశబ్దమునకుఁ గాళీయశబ్దమును పూర్వపక్షస్థానీయములైనను హ్రస్వప్రవృత్తియములైన శబ్దములే యుచ్చారణమ్మున సునాయాసమ్మునం జేసి తఱుచు వ్యవహృతంబులయ్యెడి. కాని యంతమాత్రమ్మున నయ్యవి మాత్ర

స్థానీయములైన కాళీయకాళీదాసశబ్దమ్ముల నీభాషాప్రపంచమునుండి త్రో సిరాజులనంజాలవు. అన్యథాగా వాదించుట మాతృదేవతలు లేకయే సంతానసమృద్ధి గలుగుననుట వంటిదియై పరిహాసాస్పదమ్మయ్యెడి. అంతర్వేది యూవల నూళ్ళులేవన్నంతమాత్రమున నట్లు లేకుండునా? మఱియు గురుజనంబులనం దగినవారివలన నధికముగాక హ్రస్వజ్ఞానమును సంపాదించినను ఛాత్రుండనందగినవాఁ డట్టివారిని ధిక్కరించినచో, నయ్యావచనమ్ములు కలకూజితంబులగునా? కాదు పిచ్చికలకూజితంబులగును. అట్టి యుద్ధతలక్షణంబులు కవిలక్షణంబులగునా? కాదు, కాకవిలక్షణంబులగును. కావున గురుజనంబువలన హ్రస్వజ్ఞానమునైనను సంపాదించిన సద్వర్ణస్థుండు వారి తిరస్కారము నెట్లు సేయంజాలఁడో. యట్లే శాస్త్రీయముగా సద్వర్ణమ్ములైన కాళియకాళిదాసశబ్దమ్ములు హ్రస్వజ్ఞానము సంపాదించినంతమాత్రన మెందు దీర్ఘజ్ఞానముగలిగి యనేకగురుత్వమున నతిశయిల్లెడి కాళీయకాళీదాసశబ్దంబులను ధిక్కరించి మఱపింపఁజాలవు. కావునఁ గాళియశబ్దమునకు మాతృస్థాన మగుటయే స్వవర్ణ దర్శనంబుననే యధికగురుత్వసత్తగలదిగాఁ గానిపించుచున్న గాళీయ శబ్దము శాస్త్రజ్ఞులచే మిక్కుటముగా నామోదింపఁ దగియున్నది.

ద్వితీయపక్షము

(ప్రకృతవాదమ్మునకు సాధకమ్ముగా నీక్రిందిగ్రంథ దృష్టాంతార్థము. వ్రాయఁబడుచున్నది.

దృష్టాంతము.

(2) బట్టికావ్యము-ప్రథమసర్గము-౧౪ శ్లోకము.

శ్లో॥ కౌశల్యయాసావిసుఖేన రామః ప్రాక్కేకయీతోభరతస్తతోఽభూత్। ప్రాసోష్ట శత్రుఘ్నముదారచేష్ట మేకాసుమిత్రా సహలక్ష్మణేన — ఈశ్లోకములో 'కేకయీ', అనుచోటను 'జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాదఞ్', అనుసూత్రమునఁ గేకయశబ్దముకంటె నపత్యార్థమందు

'అఙ్, ప్రత్యయము రాఁగా, 'కేకయమిత్రయు, అను సూత్రాదులచే నియాదేశాదులు గలిగి 'కైకేయీ, అని కవిచేఁ బ్రయోగింపఁదగినది. అట్లుండినను, 'కేకయీ, అనికవిచేఁ బ్రయోగింపఁ బడినది ఈ రూపమునకు సాధకముగా సిద్ధాంతకౌముది యందే యపత్యాధికారాంతమునఁ "కేకయీత్యత్ర తుజన్యజనక భావల క్షణే పుంయోగే ఙీష్" అని పితృసంబంధరూప పుంయోగము కుమా రికిఁగలదు. గానఁ బితృవాచకపద ముపయోగింపనచ్చునను నూహచే ఙీష్ప్రత్యయముచేసి యీకారాంత కేకయీశబ్దము సాధింపఁబడినది. ఇంతియకాక "పుంయోగాదాఖ్యాయామ్" అను సూత్రమందలి తత్వబో ధినియందు "యోగస్సంబంధః సచేహ దంపతిభావ ఏవేతినాగ్రహః కింతుజ న్యజనకభావోఽపి గృహ్యతే సంకోచే మానాభావాత్ తేనకౌసల్యయాసా విసుఖేనదామః ప్రాక్కేకయీతోభరతస్తతోఽభూత్ ఇతిభట్టి ప్రయో గస్సంగచ్ఛతే కేకయస్యదుహితా కేకయీ, అని దంపతిభావరూప పుం యోగమే కావలయునని మాకు నాగ్రహంబులేనందునఁ బ్రకృతమం దుఁ బితృపుత్రీభావరూప సంబంధము తెలియంజేయుచు ఙీష్ప్రత్యయ ము పుంయోగాది సూత్రమునఁ గలిగినదని స్థిరపఱుపఁబడినది.

తృతీయ పక్షమున దృష్టాంతము

(3.) పూర్వోక్తభట్టి కావ్యశ్లోకమును వివరించుతఱిని జయమం గళవ్యాఖ్యానమందు మాత్రము కేకయీశబ్ద నిష్పత్తిసిద్ధాంత కౌముదీ గ్రంథకర్త్రాదుల యభిప్రాయమునకు వ్యతిరేకముగా నిట్లు లిఖింపఁబడి నది. "కేకయానాచష్ట ఇతిణిచ్ సాహిఈదృశాస్తాదృశాః కేకయా ఇతికథయతి తదాతాఽవచ ఇరిటి ఇకారప్రత్యయ ఔణాదికః ణిలోపః కృ తికారాదక్తినఇతిఙీష్" అనఁగాఁ కేకయమహారాజపుత్రికయగు కైకే యీదేవి "కేకయదేశము లిటువంటికీర్తిగలవి. అటువంటికీర్తిగలవి" అని చెప్పుచుండుసదియన్న యర్థమందు తత్కరోతి తదాచష్టే" యనువా

త్రికమ్మున ణిచ్ ప్రత్యయము రాఁగా నౌణాదికమైన యుప్రత్యయము గలిగి కృదికారాదతివైకల్పిక జీష్ప్రత్యయమునఁ గేకయీరూపము సిద్ధించునని భిన్నప్రకారమున వ్రాయంబడియె

ద్వితీయపక్షమున దార్ష్టాంతికము

ప్రాచీనగ్రంథకర్తలు కేవలమును దంపతిభావరూప పుంయోగమే వలయునని యాగ్రహంబు చెందక "సంకోచేమానాభావాత్" అని పితృసంబంధరూప పుంయోగ మంగీకరించినందున జీష్ప్రత్యయము గలిగి కేకయస్యదుహితా కేకయీ అగునట్లే ప్రకృతమందును "యమునయాసహయమళత్వేన జాతత్వాద్యమా" అని లింగభట్టీయాద్యమర వ్యాఖ్యలయందు వ్రాసిన వ్యుత్పత్తిం జేసి కాలుండు యమునతోఁ గవగాఁబుట్టిన సోదరుండగుటచే యమునకు భ్రాతృభూతయమ సంబంధరూప పుంయోగము గలదు గానఁ "కాలస్యసోదరీకాలీ" అని పుంయోగాదితి సూత్రము నీకారాంత కాలీశబ్దము నిష్పన్నంబయ్యెడి. పతిసంబంధమును పితృసంబంధమును నే ప్రాచీనులచే గ్రహింపఁబడియెంగాని భ్రాతృసంబంధరూప పుంయోగమెచ్చటను బ్రాచీనులచే గణియింపఁబడినట్లు కానంబడదందురేని. యమళభావంబున నేక నాళావలంబిఫలద్వయము వోలె, బిండోత్పత్తి మొదల్కొని యేకకాలమ్ముననే గర్భమ్ముపంచుకొని యుద్భవించిన సహజాతశిశువుల యనన్యసామాన్య సంబంధము విడఁదీసి సమసిపోఁజేయంగ నీలోకంబున నెవ్వండు సాహసించి యొడిగట్టుకొనఁగలండు? కాఁబట్టి గర్భంబు మొదల్కొని యమునానదికిని యమదేవతకును సన్వర్థంబులగు తమనామధేయముల వర్ణములచేతను సయిత మెంతక్రిక్కిఱిసిన సంబంధము జగద్విదితమై యున్నయదియో యంతక్రిక్కిఱిసిన సంబంధము కేకయరాజపదంబుతోఁ గైకేయికినున్న సంబంధమునకుఁ దీసిపోకయమవాచక కాలపదంబుతో గౌణవృత్తిని గాలీయనమానవృత్తియందలి యము

నానదికిని నుండునను టని ర్వివాదాశంబు గా
నొప్పకొనందగియుండు కానఁ గాల సోదరి యైన
యమునానది కాలీ, యనిపిలువందగియున్నది. మఱియు, పుంయోగా
దితిసూత్రస్థభాష్యమందు నొకపదార్థము వేఱొకపదార్థముయొక్క
ధర్మంబులతో నెట్లు వవహరింపఁబడునని శంకించుకొని యీక్రిందిచతుర్వి
ధకారణములచేతను బదార్థాంతర ధర్మంబారోపింపఁ బడునని వక్కా
ణింపఁ బడియె. చతుర్భిః ప్రకారైరతస్మిన్ స ఇత్యేతద్భవతి తత్స్థాత్
తాద్ధర్మ్యాత్ తత్సామీప్యాత్ తత్సాహచర్యాత్ ఇతి తాత్స్థ్యా
త్తావత్ మంచాహసంతి గిరిర్దహ్యతే తాద్ధర్మ్యాత్ జటినమయాంతం
బ్రహ్మదత్తఇత్యాహ బ్రహ్మదత్తే యానికార్యాణి జటిన్యపితానిక్రియం
తఇతి అతోజటీబ్రహ్మదత్త ఇత్యుచ్యతే తత్సామీప్యాత్ గంగా
యాంఘోషః కూపేగర్గకులమ్ తత్సాహచర్యాత్ కుంతాన్ప్రవేశయ
యష్టీఃప్రవేశయేతి— ఈభాష్యమ్మునఁ బతంజలిభగవానులు జటి
యందు బ్రహ్మదత్తుని ధర్మయల సంబంధముండుటంజేసి జటిబ్రహ్మదత్తుఁ
డేయని వ్యవహరింపఁ బడుననియు కుంతములతోసాహచర్యసంబం
ధమున్నందునఁ గుంతధారులు కుంతశబ్దముతో వ్యవహరింపఁ బడుదుర
నియు నుదాహరించి ప్రకృతమందు సాహచర్యసంబంధమున కుదాహ
రణముగాఁ బ్రహ్మస్త్రీయందుఁ బ్రహ్మత్వమారోపిత మైనందునఁ బ్రహ్మశబ్ద
ముపయోగింపఁబడి బ్రహ్మీయను రూపంబగునని ప్రదర్శించిరి అట్లేప్ర
స్తుతమందును యమునయుఁ యముండునుగవలయి నందున యమున,
యానవాలు పట్టలేనంత యమునిని నీలవర్ణాది ధర్మమ్ములు గలదియై
యుండుటయేకాక పిండోత్పత్తి మొదలగువాని కాలుని సాహచర్యంబు
గలదియునగుటంజేసి యమున యందుఁ గాలునిధర్మమారోపించి కాలీ
యనురూపము సాధించుట సాధిష్ఠంబు తండ్రియైన సూర్యునకుయమును
నానదికిని నున్న జన్యజనక భావసంబంధ మెంత ప్రసిద్ధమో! భ్రాత

మై యమునికిని యమునానదికినియున్న సహజాతసంబంధమంత ప్రసిద్ధ మయినదన్న యంశమును శ్లో కాళిందీ సూర్యతనయా యమునా శమనస్వసా ఇత్యాద్యమరకోశాదులేమిం దభిధానంబులతో నుద్ఘోషించు చున్నవి. యమునకు యమునానదికి నామరూపంబులులేని య న్యసత్రాంతమే మైనయోనిల్లు గ్రంథమ్ములు గంభీరకంఠములతో యమదేవతాసంబంధము వెల్లడిగాఁగ గర్జిలుచుండును! కాఁబట్టి యమునా యముఁకున్న సహజాత సంబంధము జన్యజనక భావసంబంధమునకు వెనుదీయక బిఱ్ఱబిగిసి యున్నందునఁ దండ్రియందలి కేకయశబ్దమారోపించి కైకేయి యంచుఁ గేకయీ యని ప్రయోగించునట్లే యీమె యందును భ్రాతయందలి కాలశబ్దమారోపించి కాలీ యని నిస్సందేహముగాఁ బిలువఁదగియున్నది. ఇయ్యది యేప్రాచీన గ్రంథకర్తల తాత్పర్యమైనట్లు కాలియ శబ్దమే యుల్లోకములు ముట్టంగ మ్రోయుచున్నది కాలీశబ్దమునకు యమునా [illegible] యీసర్వవిశేషము యమునను బొందినది. యన్న యర్థమును, గాలీయ శబ్దము శాస్త్రీయముగాను, సను భవానుకూలమైనందున సరసముగాను నుండి సతాంహి సందేహపదేషు వస్తుషు ప్రమాణమంతః కరణప్రవృత్తయః అను న్యాయమ్మును స్మరింపించుచున్నది.

తృతీయపక్షమున దార్ష్టాంతికము

పైభట్టిశ్లోకమందలి కేక యీశబ్దమును జయమంగళ వ్యాఖ్యానము సాధించిన రీతిని కాలంయమమాచష్టే కాలునిఁ బిల్చుచున్నది. యన్న యర్థమంగీకరించి ప్ర[illegible] నౌణాదికమైనయి ప్రత్యయంబును కృది[illegible] జేసినచో యమునార్థమందు గాలీ [illegible] రూపసా[illegible] సంభవించెని

చతుర్థపక్షము

ఒకవేళను గొందఱు కోవిదగ్రామణు లిట్టు లనంగవచ్చును

పుంయోగాత్ దాంపత్య రూప ఏవేతి భాష్యస్వారసః యస్యా భర్తృపాపకృతాన్ బంధాదీన్ లభతే ఏవంతచ్ఛబ్దమపీతిభాష్యోక్తేః దేవకీత్యాదితు గౌరాదిషు బోధ్యమితి కేచిత్ అని పుంయోగాదతి సూత్రస్థమైన యీశబ్దేందు శేఖర గ్రంథమందు భార్యభర్తచేసిన పాపంబునను భవించునట్టి బంధాదులను బొందునట్లి భర్తృవాచక శబ్దమ్మును నొందునని భాష్యమ్మునయుక్తి నుదాహరించుటంజేసి దాంపత్యభావరూప పుంయోగమే యీసూత్రమందు గ్రహింపవలయుఁగాని తక్కిన సంబంధములు స్వీకరించుట భాష్యస్వారస్యముగాదని చెప్పుచున్నందునను సప్తాధి కార శేఖరంబునఁగేక యీశబ్దమునొద్ద "జన్యజనక భావేతి' దాంపత్యలక్షణ ఏవపుంయోగస్త్ర గృహ్యత ఇతిమతే గౌరాదిత్వాన్ జీషితిబోధ్యమ్ " అని దాంపత్యలక్షణమైన పుంయోగమే గ్రహియించి తక్కిన సంబంధయంగీకరింపని వారిమతమ్మున నీకారాంతములైన కేకయీత్యాది ప్రయోగమ్ములు గౌరాదులయందుఁ గేకయాదిపదములు పఠింపఁబడినచో సాధువు లగునని యన్నందునను కాలునిసోదరి యన్న యర్థమందు నైనక్కాలీ యనురూపము సర్వగ్రంథకర్తలకు సమ్మతమ్ముగాదనియు జయమంగళ వ్యాఖ్యాప్రకారమున నైన కాలుని సోదరుండైన యముని బ్రశంసించునదిగానయమున కాలీః యనిపించుకొను నన్న వ్యుత్పత్తి వివరణమంత దృఢయుక్తిగా నుండలేదనియు నందురేని వినుండు.

ఆత్మానం కాల మివాచరతి (వ్యవహరతి)యనఁగాఁ దన్ను సాధారణ ధర్మమ్ములచేయ మదేవతంబలె వ్యవహరించుకొనునది (తన్నుం గాలునింబోలు ననిపించుకొనునది) యన్న యర్థమందు సూ 3-1-10॥ ఉపమానాదాచారేయను సూత్రమునఁ గాలశబ్దముకంటెఁ గ్యచ్ ప్రత్యయమ్మురాఁగా క్యచిచ (2-4-33) యనుసూత్రమున నకారాంత కాల శబ్దమీకారాంతమయి కాలీయతియనురూపమగుచు. పిదపఁ గర్త్రర్థమం

దుఁ దిప్ప్రత్యయము సేయఁగా నల్లోపయ లోపములు గలిగి సహాఖైన వర్తత ఇతిసఖః తమిచ్ఛతీతి సఖీః సుఖమిచ్ఛతీతి సుఖీః। అనియాదంతప్రకరణమునఁ గౌముదిలో నుదాహరించిన సఖీ, సుఖీరూపములవలె కాలీః అనియీకారాంత రూపమ్మగును. (యమ) ధర్మరాజును బోలియుండు నది యనిఫలితార్థము. యమునాయములు గవలుగాన యముని నీలవర్ణాది ధర్మమ్ములు యమునయందేయుండును. అందున సామ్యమునర్వజనీనము ఆత్మానం కాల మివాచరతి యనితానేయుప మేయమెట్టులగు ననంగా వినుండు.

„కాంత్యాస్మరవధూయంతీత్యత్ర వాచకోపమే యలోపః అత్ర కాంత్యేతి విశేషణ సామర్థ్యాత్ స్వాత్మానం కామవధూమివాచరతీత్యర్థస్యగమ్యమానతయా స్వాత్మనఉపమేయస్య సహోపమావాచకేనా పాదానాత్ అనికువల యానందమందును, "ననూపమా నాదాచారేణ్రిలికమణ భూతాదుపమానాదాచారేక్యచో విధానాత్ స్మరవధూంరతిమివాచరంతీత్యవగమేఽపి ఆత్మానమన్యాం వేతి కథంనిర్ణయస్తత్రాహ విశేషణేతి రత్యనురూపాచరణస్య కాంతి కరణత్వ రూపవిశేషణ సామర్థ్యాదయమర్థః కాంత్యాస్వాగసతః స్వీయత్వావగమాదితిభావః" అని చంద్రికయందును „కాంత్యాస్మరవధూయంతి దృష్ట్వాతస్వైరహోమయూ అనులుప్తో మాశ్లోకమునందు స్వారస్యపళమునఁ గాంతిస్వనిష్ఠమనిస్ఫురియించి రతిదేవింబలె నాచరించుటలోఁ గరణమ్మయి (సాధనమయి) యితరస్త్రీం రతి దేవింబలె ననుకొనుచున్నది. యన్నయర్థముగానీక „ఆత్మానమ్" అనుకర్మవాచకపదమును దెచ్చిపెట్టి తన్ను రతిదేవిం బలె ననుకొనుచున్నది. అనఁగాఁ దానే కాంతి చేరతిదేవివలె నున్నది. యన్నయర్థము కనని యెడల కాంతివిశేషణస్వారస్యము నఁ జెప్పంబడియెనో! 'యట్టులే ప్రకృతమందును గాళీయసర్పము యమునానదిని బొందియుండుట యాబాలగోపాలమును జగత్ప్రసిద్ధమునగాన (యమ)

ధర్మరాజుంబలెననుకొనుదానింబొందినవాఁడని సర్పవాచకమైన కాళియపదమునకు వ్యుత్పత్త్యర్థమును నిర్వచింపఁదలఁచిన గాళియసర్ప ప్రకరణసందర్భంబునంజేసి యమునితోఁ గవగాఁబుట్టిన యమునయే యమునినీలవర్ణాది ధర్మసంబంధమున ఆత్మానంకాలమివాచరతి తన్ను యమునింబలె భావించుకొనునది. అనఁగాఁ బోలించుకొనునది. యన్నయర్థమున విధిగాఁ దోఁచును. క్యచ్ ప్రత్యయాంతమయిన యీకాలీ శబ్దము (కాలీయ శబ్దము లోనిది) శ్లో॥ దుఃఖస్యాత్పిత్త్యశౌద్రయోరదలి భేసాబంధకేశ్రక్రభేష్య గ్నానిస్స్వారాల్క భౌమదినక్ష్యద్వారేషు రోగారిఃకృత్ అను కాళిదాసకృతి వ్యవహారముగల కాలామృత గ్రంథమందలి యీశ్లోకములోనిదుఃఖశబ్దమువంటిది కానఁ గవిప్రయోగమును గూడ బోలియున్నది. ఈదుఃఖశబ్దమును నిప్రత్యయాంతమయిన నకారాంతపుంలింగశబ్దముగా బఠింతురు. అపుడు శ్లోకములోని స్త్రీలింగమునకు దుఃఖియను పుల్లింగమెట్లు విశేషణమగు? దుఃఖీ యనియుండందగు కాన దుఃఖమివాత్మానమాచరతీతిదుఃఖః అనిక్యచ్ ప్రత్యయాంతముగాక తీరదు, అనఁగాఁ దన్ను (మూర్తిమంతమగు) దుఃఖమును బోలించుకొనునది. యని ఫలితార్థమగు. దుఃఖస్వరూపురాలని భావము. దానంజేసి ప్రస్తుత కాలీశబ్దదుఃఖిశబ్దములు పరస్పర సామ్యము నొందఁదగు కాళిగతుఁడుగాఁ గాలీయుఁడని యోగరూఢపదంబగు పిదప ఇకోహ్రస్వోఙ్యోగాలవస్య (౬_౩_౬౧) అనుసూత్రమున వైకల్పిక హ్రస్వముగలిగి గ్రామణీపుత్రః గ్రామణిపుత్రః అనురూపద్వయమువలె కాలీయః కాలియః అనురూపద్వయమును నిర్భయంబుగా జగంబున విహరించెడి.

పంచమంబగుపక్షంబు

"శ్లో॥ భానుః కరోమరీచిః స్త్రీపుంసయోర్దీధితిః స్త్రియామ్"
అనునమరాది నిఘంటువులంజేసి కరశబ్దమునకుఁ గిరణమర్థము. కరాః

అన్యత్రాపీతి 'కరీ' 'అతఇనిఠనౌ' (౫-౨-౧౧౫) అనుసూత్రమున నిని ప్రత్యయము. శ్లో॥ 'భూమనిందా ప్రశంసాసు నిత్యయోగే తిశాయనే సంసర్గేఽస్తి వివక్షాయాం భవంతి మతుబాదయః" అనున్యాయంబునఁ 'కరీ' అనుచోట బాహుళ్యార్థము. అనఁగాఁ గిరణబాహుళ్యముగలవాఁడని యర్థము. అంశుమాలియనియు, లేక సహస్రరశ్మియనియునని ఫలితార్థము. అథవా, ప్రశంసార్థముగాఁ, నిత్యయోగముగానియు నిప్రత్యయమున కర్థము. (తమస్సును నిర్మూలము సేయునంతటి) ప్రశస్తమగుకిరణములు గలవాఁడని కాని, లేక, తేజోరాజుగాఁ జంద్రాదుల కిరణములు వోలెఁగాక యితరతేజస్సుచే నపహరింపఁబడనట్టి కిరణములతో నిత్యయోగము గలవాఁడని కాని భావము ఇట్టి యర్థమునందే "(1) బబంధసానోత్తమపాకుమార్యా కుముద్వతీ భానుమతీవ భావమ్ (రఘు ౬-౩౬) (2) విరరాజరథప్రష్ఠైర్వాలఖిల్యైరివాంశుమాన్ (రఘు, 15 10)" ఇత్యాది కాళిదాసాది కవిప్రయోగంబులందు భానుమదాంశుమదాదిశబ్దంబులు మత్వర్థీయాంతములు సూర్యునియెడఁ బ్రసిద్ధములగుచున్నవి. ఇని ప్రత్యయాంతమైన 'కరి' శబ్దము గజార్థమందే కానంబడునని యెవ్వరైన నందురేని, 'హస్తాజ్జాతౌ' (౫—౨—౧33) అనుసూత్రమున 'హస్తీ' అనురూపమందుంబలెఁ 'గరి' శబ్దమునకు నర్థవిశేషమందే యిని ప్రత్యయము వచ్చునన్న శాస్త్రనియమము గానరాకున్నయది. కిరణార్థకమగు కరశబ్దమునకుం బని ప్రత్యయంబున విధానకారణంబున సంభవింపదనుటకుం గూడఁ దగినంత భాష్యాది ప్రమాణంబులు చూపట్టవు "శ్లో॥ ఏకాక్షరాత్కృతో జాతే సప్తమ్యాంచ సతౌ స్మృతౌ" అనుభాష్యవచనంబున నైనయిని ప్రత్యయ నిషేధంబును బరిష్కృతంబునఁ గానగాదు. కాఁబట్టి యదంతములు గావందున, భాను, అంశు, గభస్తి, ఇత్యాది కిరణార్థకశబ్దములు మతుప్ప్రత్యయము మాత్రమే పొంది, భానుమాన్, అంశుమాన్, గభస్తిమాన్, అనురూపంబులై సూర్యపరము

లైనట్లే ప్రకృతంబునఁ గరశబ్దము హ్రస్వాకారాంతముగాన, నిన్ప్రత్యయమ్మునొంది 'కరి' అనురూపంబై కేవలముగజార్థకమేకాకనానార్థతావశమ్మునసూర్యార్థకమ్మునుగావచ్చును. కరిణః=భానుమతః(సూర్యస్య) అపత్యం(స్త్రీ), 'కారీ' అనురూపంబగు. (1) ఇట, 'ఇనణ్యనపత్యే (౬-౪—౧౬౪) అనుసూత్రమున నపత్యార్థము కాని యర్థముల యందలి యణ్ ప్రత్యయము పరమగునపుడే 'ఇన్' అనుశబ్దము ప్రకృతిభావము నొందు ననుటంజేసియు, (2) గాథి, విదథికేశి, గణి, పణినశ్చ, (౬—౪—౧౬౫) అనుసూత్రమున నిన్నంతములైన యీశబ్దములు మాత్రమే యపత్యార్థమందును సైతము ప్రకృతిభావంబు నొందు ననుటంజేసియు, 'చక్రిణోఽపత్యం చాక్రిణః,— ఇత్యాదుల యందలి. 'ఇన్' శబ్దము వోలె నిట "సంయోగాదశ్చ" (౬—౪—౧౬౬) అనుసూత్రముననౌ ప్రకృతిభావమునకు విషయముగాకుంటంజేసియుఁ "ప్రకల్ప్యాచాప వాద విషయంతత ఉత్సర్గోఽభినివిశతే" అనుపరిభాష పురస్సరంబుగాఁగరిణ్ శబ్దమునకు నపత్యార్థకమయిన యణ్ ప్రత్యయము పరమగుచుండఁ నస్తద్ధితే, (౬—౪—౧౪౪) అనుసూత్రమునఁ 'గరిన్' శబ్దములోని 'ఇన్' శబ్దములోపించి యాదివృద్ధిగలిగి టిడ్ఢాణఞ్ సూత్రమున జీప్వారాఁగా 'కారీ అనుపూర్వోక్తరూపంబగునని యెఱుంగునది. కాన 'కారీ' శబ్దము సూర్యపుత్రి యన్నయర్థమిచ్చుచు శ్లో కా ళిందీసూర్యతయా యమునాశమనస్వసా" అనునిఘంటు ప్రకారబున యమునానదికిఁ బర్యాయశబ్దమగు. అనంతరమున, "కారింయాతి ప్రాప్నోతీతి కారీయః" అని పూర్వోక్త ప్రకారమునవనే శప్రత్యయాంతరూపమయి యమునానదిని బొందినవాఁడన్న యర్థమగు "ఎలయోరభేదః" అనున్యాయమునఁ గాలీయః అనుశబ్దమును 'బూర్వోక్తార్థ మేయిచ్చుచుమండెడి. మఱియు, 'ఙ్యాపోస్సంజ్ఞాఛందసోర్బహులమ్, (౬-3-౬3) అనుసూత్రముచే బాహుళకంబున హ్రస్వముగలిగి కాలీయశబ్దమువలన హ్రస్వ

మధ్యంబగు కాళియశబ్దమగు. ఇట్లు దీర్ఘమధ్యరూపమే హ్రస్వమధ్యరూపమునకు మాతృస్థానమగు.

ఇట్లు శాస్త్రంబున నెన్నివిధంబులఁ జూచినను దీర్ఘమధ్యత్వమున నర్థవంతమా కాళీయశబ్దమే కాళియశబ్దమునకు మాతృస్థానీయమై శాస్త్రజ్ఞులచే శ్లాఘింపఁదగియుండు అటులు కేవలమును హ్రస్వమధ్యమగు సంజ్ఞాపదమే యని వచించు పక్షముననో. తానొక్కటియే యనర్థమును బొందక తనపక్షమునకు నైరర్థమునుదెచ్చి పెట్టును. సంజ్ఞాపదమునకింత బ్రహ్మప్రయత్నముతో నర్థవిచారణమొందు కనిపెదవి విఱునఁగూడదు.

ఋ ౯ క్ సూత్రభాష్యమున 'అథ ౯ కారోపదేశః కిమర్థః' అని యక్షరసమామ్నాయమందు ౯ కారమును బఠింప నేమిప్రయోజనమని శంకించుకొని ౯తకుఁడను నామమ్ముకలవాఁ డుండవచ్చును. అట్టి సంజ్ఞాశబ్దమిగాదులకుఁ బఠమ్మగుచో యణాదులు ఫలమ్మని ప్రత్యుత్తరమిచ్చి యశాస్త్రీయముగాని సంజ్ఞయేయుండుట న్యాయంబనుచు "న్యాయ్యభావాత్కల్పనం సంజ్ఞాదిషు" అనువార్తికము నెత్తుకొని "న్యాయ్యన్యఋతకశబ్దస్య భావాత్కల్పనం సంజ్ఞాదిషు సాధుమన్యంతే ఋతకఏవాసావ౯తకఇతి॥ అపరఆహ న్యాయ్యఋతకశబ్దశ్శాస్త్రాన్వితోఽస్తి సకల్పయితవ్యః సాధుః సంజ్ఞాదిషు ఋతుకఏవాసాన౯తకః" అని యుపన్యసించి పాఠింబగు ఋతిధాతువువలననైన ఋతకశబ్దము సంజ్ఞగా నుండఁదగుంగాని యశాస్త్రీయమైన ౯తకశబ్దము సంజ్ఞగా లోకములో నుండనేరదని ఖండించి నిశ్చయించె. కానఁ గాలీయాదిసంజ్ఞాశబ్దములు గూడ శాస్త్రంబున శిష్టాదరణీయము గావలయుంగాని యున్మత్తహస్తప్రస్తరంబులవోలె యథేచ్ఛముగాఁ బ్రయోగింపఁబడఁ గూడదు'

ఒకవేళఁ గొందఱు ధీమంతులు 'ఘఖిలచౌఙ్గ. (౫-3-2౯)అను తద్ధితప్రకరణమందలి సూత్రమున నైన దేవియః, అనురూపమువోలె

కాలియః, అనుచు [illegible] మోదింపఁబడిన [illegible]యు శాస్త్రీయమే యు
గునందు లేని య[illegible] [illegible] [illegible]యుక్త వనామా
కృతం కుర్యాన్న[illegible] శాస్త్రప్రక్రియ [illegible]మందలి స్మృతి
వచనాదలం జేసియు [illegible] గావున [illegible] ప్రయుక్త త్యాదతి
బు ఇక్ సూత్ర [illegible] సంజ్ఞాశబ్ద
ము శాస్త్రీయము గాదు, తద్ధిత [illegible] తద్ధితాంత
సంజ్ఞ శాస్త్రసిద్ధము. ఒకవేళ బాదుపడినను [illegible] విషము
నన్న లోకోక్తికి నాఁడీరమ్మగుచు యా ధార్మికు[illegible] నామమనందగి
నద్ధితంబుగాని యా ఫణినామంబు తద్ధితాంతమగుటయే యుక్తంబందు
లేని యట్లనంగవలదు. ఆతనిని శాస్త్రీయమైన కృదన్తనామంబుననే
పిలువవలయు. అట్లయ్యేని యఖండపదసంఘటనకు వ్యతిరేకముగా
నంతకృన్నామంబు నొందక యీపదసంఘటన సేయంబూనఁదగదు. ఎంతటి
లగతులనైనను భూషించుట మంచిదిగాని దూషించుట మంచిదిగాదు.
అట్టివారి నారాధింపవలయు. ఎట్టి విషపాతకులైనను సత్కరించుట
సమంజసంబు. లోకములో నాగచతుర్థిపర్వంబున నొదలో తమపొట్ట
కట్టిపెట్టుకొని పుట్టపట్టునకేగి నాగకుమారులకుఁ బాలియ నానాపజాతి
యంత నాపెట్టుబోతవారి ప్రాణంబులనే తమపొట్టనుబెట్టుకొనఁగా
నప్పుడైన నాకులంబు జనంబా కులంబుగాక పుట్టమాత్రి మచ్చుదల
లేదనియు నాగులు నిజంబుగా నాగులేయనియు (నవిద్యతే అగః యే
షాంతే) నమ్మిభోగులనుచు నింటను గద్దియ నెక్కించి చేతులుజోడించి
నిరపరాధులు ముకిచిపెట్టుకొని నాగేంద్రుడా! నమ్మడి. ఇత్యాది ప్రార్థ
నాపూర్వకసంబుద్ధ్యంతములతో సాష్టాంగమ్ములు సమర్పించుచుఁ దమ
పాలన్నియు వారిపాలు సేయుఁగా నిప్పటికిని జూచుచుండమే? అట్టిస్థితి
లో నీతండు చిరకాలము యమునాతీర్థసేవ సేసిన పవిత్రమూర్తి. అందుచే
వాలెఁగాక యధికరసజ్ఞుండు. మహామహితత్వంబు దెలిసికొనవలెనంటిమా?

ఈతనిచరిత్రమే [illegible] [illegible]బాణముల
చే నాగర్భ[illegible] [illegible] మునపల శాస్త్రం
బున శరీరసిత[illegible] [illegible]బు నన్నప్తి కర్త
లైన నెఱుకలేమిం జేసి [illegible] యం దనవా
డు నేఱచెప్ప లేక ఈతని [illegible] విప్పపవము సలపై
చుట్ట [illegible] [illegible]-ద్విపదా[illegible] నామక
రణంబున స[illegible]గాని అద్వితంబు మానితమని సంగ్రహించి [illegible]వత్వం
బు నొంది [illegible]కుడను [illegible]నాటకుంటచే [illegible]దే!
ఆతనిపేర [illegible] శాస్త్రప్రవృత్తిని [illegible]
కిని స్వతి[illegible] ఆతనిపేరు దీర్ఘ[illegible] నా
దంబు[illegible] శాస్త్రములకు [illegible] "అమాశ్చపితా పి
తరన్యగ్రః" అనునట్టు[illegible] బ్రాత్రమగుదుము. కాఁబట్టి
యాతని నామమ్ము శాస్త్రోక్తముగాఁ గృదంతమనేసి యుంకనునాతని ద
యగుటకు సరియైన సూత్రమాలోచింపవలయు. అహా!! సరియైన
సూ[illegible]నమటనోడనే యిపుడు జ్ఞప్తికివచ్చెను. వేమాఱు సర్వనామప్ర
స్తావనచే మనంబున ని[illegible]కియం జెంది శాస్త్రప్రక్రియన్మఱచియేమేమో ప్ర
కంపించితిమి. స్మృతివిరోధపడుటుండఁగా సీతనామంబునఁ దద్ధితఘున్ ప్ర
త్యయమును వచ్చుటకు సరియైన సూత్రమేలో. బహ్వాచో మనుష్యనా
మ్నష్ఠజ్వా "(౫—3—౭౮)" ఘనిలచౌచ (౫—3—౭౯) అను
శాస్త్రమ్మున మనుష్య నామంబునెడ నదర్పించునట్టి ఘన్ ప్రత్యయ
ము సర్వనామమ్మునెడ నెట్లు సిద్ధించు? అను శంకతో దేవదత్తః, దేవి
యః" అన్నట్టులు మనుష్యులలో నెవడేని కాలదత్తుఁడుండినచో నపు
ము 'కాలియః' అనరూపమ్ముగు కాదత్తుండీ నజలో నప్రశుతచరుండు.
భవిష్యత్కాలంబున నిట్టిఱియునిశ్చయమా స్వభావంబుల నవణుఁడం
డ వంకైన మనుష్యులలో నుద్భవించుటయేకాక శాస్త్రజ్ఞులచే[illegible]బేరం

కూడ నవనాకాండగుట యా[illegible]మెనేని యట్టి భుజంగమూర్తి చేతను సైతమా శ్రీకృష్ణమూ[illegible]స్త్రీల శిరసావహింపఁబడుంగాత ప్రకృతంబునఁ బూర్వోక్త[illegible]ముంజేసి కాళీయ శబ్దమునకుఁ గా ళీయ శబ్దమే యాకృతి[illegible] ప్రాంత పాత్రములయందును నచ్చుపాత్రములయందును శ్రీ భాగవతములయందుఁ గొన్ని శ్లోకము లయందు దీర్ఘమధ్యముగాను గొన్ని శ్లోకములయందు హ్రస్వమధ్యము గాఁ గానిపించుచున్నందున సాధువులుగాని యసాధులు గావు. భాగ వతమందలి శ్లోకము లనుష్టుప్ శ్లోకములగుటం జేసి లక్షణము ననుసరిం చి దీర్ఘము హ్రస్వమును నిశ్చయించుటకు వీలులేకున్నను నిక్కమగు నుదా హరణంబుగ శ్రీకృష్ణ సహస్రనామ శ్లోకము లక్షణానుసారముగఁ జేసి దీర్ఘ మధ్యమ్మగుననిని నిశ్చయింపఁగం కణము గట్టుకొని తాత్పర్యము గానుండి పైశాస్త్రప్రక్రియను గనపఱచుచున్నది.

శ్లో॥ కాళీయఫణమాణిక్యరంజిత శ్రీపదాంబుజః।

ఈశ్లోకమున 'గాళీయ యను హ్రస్వమధ్యమయ్యెనేని ప్రథమాక్షర మైన కావర్ణముమీఁదలి ళీయ అనునది లఘుత్రయమ్ముగాన నగణం బగును. మొదటియక్షరము తర్వాతననుష్టుప్పాదము నందు నగణము గాని సగణము గాని, యుండఁగూడదు. ప్రమాణము. వృత్తరత్నాకరము. అనుష్టుప్ప్రకరణము. శ్లో॥ పఞ్చనాద్యాన్న సౌస్యాతా। మద్ధేర్వోనుష్టు భిఖ్యాతిమ్ అనుష్టుభి=అనుష్టుప్ ఛందస్సునందు ఆద్యాత్ =మొదటియ క్షరముకంటె, నసౌ-నగణసగణములు నస్యాతామ్-ఉండవు అర్ధేః- నా ల్గవయక్షరము తర్వాతియది-యగణముండెనేని వక్త్రంఖ్యాతిం-వక్త్ర మనిచెప్పఁబడియె, తక్కిన పథ్యావక్త్రాదికానుష్టుభ్భేదములయందుఁ బాదముల తత్తత్ప్రదేశములయందుచుక గణ భేద ము చె ప్ప బడి నను, నాద్యాన్నసౌ అనునది. ఈఁగా పాదప్రథమాక్షరము తర్వా తను, నగణముగాని, సగణముగానీయుండఁగూడదనునది యన్నివృత్త ములకు సమానలక్షణము. కాఁబట్టుట్లు కాళీయపదము ప్రథమసోపా నస్థానీయమగు నము, కాళియపదము ద్వితీయ సోపానస్థానీయ మనియు, శాస్త్రమ్మునఁ నిశ్చయింపఁబడియె

బ్రహ్మశ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహమూర్తిగారు రచియించిన యాక్రందపద్యములో ప్రథమాతిక్రమణే కారణాభావాత్॥ అనున్యాయంబునఁ బ్రథమసోపానస్థానీయమైన దీర్ఘమధ్య కాళీయపదము ప్రయోగించుట యొప్పియుఁ బండితాదరణీయమైయున్నయది ప్రశస్తి శ్రీ శ్రీ శ్రీ

గీతిః శ్రీకల్లూర్యన్వయ వేంకటరామాఖ్యేన శాస్త్రిణా చిత్యాత్॥ కాళీయపదం నిరవాచ్యమనయది బ్రువంతు శాస్త్రజ్ఞాః॥

—:o:—

దేశమాత-26—6—1918

వ్యాకరణ విశేషము.

దివాన్ బహదూర్ బిరుదార్హులు

—o—

శ్రీ [illegible] సంస్థాన మహారాజావారిచే ప్రిన్సిపల్ రావుబహదూర్ శ్రీయుత [illegible] రామానుజాచార్యులు గారు దివాన్‌బహదూర్ అనెడి వ్య[illegible]న భూషితులగుటవిని [illegible] గవర్నమెంటు ఆర్ట్సుకాలేజీ ప్రథమ గీర్వాణపండితులు కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిలుగారు సానందపూర్వకముగా నొసఁగిన యాశీర్వాదవిజ్ఞప్తి.

కవికంఠ వ్యాఖ్యాతలితరులగుట న్యాయ్యంబనియుఁ బండిత మండలాధిష్ఠానం బగువిజయనగరమున నర్థము వివరించుసమయము న నీశ్లోకమునకు వన్నె హెచ్చునని నేఁచి రచనార్థ చేతనఁ యాశీర్వాదవిజ్ఞప్తి మిక్కిలి తరుణమునందవలయు నన్న యుత్సాహముతో నీశ్లోకమున్వల్పవివరణ సాతముగానే విజయనగరంబునకు నీజూన్ నెల 5 వ తేదియందుఁ బ్రహితంబయ్యె పుణ్యశ్లోకునికిం జెందిన యీశ్లోకార్థము లోకమ్మునకు మోదము సమకూర్చు నన్నతలం పున నీక్రింది యర్థవివరణముతో శ్రుతులగు మ శ్రీ బోడపాటి రామ లింగముగారి ప్రోత్సాహమునఁ జెన్నపట్నమందలి దేశాంధ్రపత్త్రి

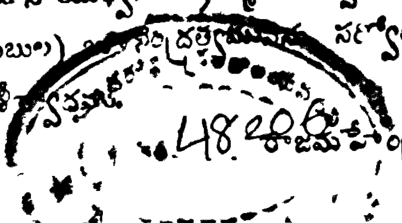
కు నీజూన నెం 7 వ తేదియందే ప్రకటించినది కాని యీపత్రికే స
ముద్రతీరమై యున్న చెన్నపురియందు దాను సముద్రం బగుట ము
ద్రణముతోఁ గూడినది యగుట) యనవసరమ్మని యెంచెనో. యన, నీ
శ్లోకము సముద్రతీరముగాసి గౌతమీనదీ తీరమందలి యీచిన్నపురి
యందే సముద్రంబై (ముద్రణముతోఁ గూడినదియై) శ్రీనిదానం బగు
చుఁ బ్రస్తుతమం దీసుదర్శనాగికాలినిఁ (సుదర్శనముగం యొకానిఁ
సముద్రపక్షమున, సుదర్శనమనెడి గొప్పచక్రముగం (ఆరిక—అరి ష్ణు
ని) దనయాశయమును. (తన శ్లోక) భావమున; పత్రిక నైనట్టి
హస్తము నని సముద్రపక్షము) గ్రహియింపఁ గోరుచు చెడి. (సముద్ర
ము శ్రీమహావిష్ణునిఁ దనకుమారి యైన లక్ష్మీదేవిహస్తము గ్రహింపఁ
గోరునటు లీయాశీర్వాదశ్లోకము తనభావప్రకారమ్మున నీయధికారిని
శ్రీనిఁ జెందఁగా నాశాసించుచున్న దని భావము)

శ్లో॥ శ్రీమత్కిడాంబి రామానుజాచార్య విబుధాగ్రణీః
భో! దివాన్ బహదూర్ గేయ! భూదివాన్ బహదూర్జయ॥

ప్రకృతమున 'దివాన్ బహదూర్" అనుభాషాంతరపదమును
వ్యాకరణశాస్త్రబలమున గీర్వాణభాషాపదముగా సంస్కరించుచు శ్లోక
రచనాకర్త దేవేంద్రుఁడనియర్థము సమర్థించెడి. అయ్యది యెట్లనఁ
గా:—దివమ్, త్రిదివమ్ అమతి ప్రాప్నోతీతి, దివాన్, అకారాంతదివ
శబ్దము పూర్వమందుఁ గల్గి గత్యర్థకమగు "అమ" ధాతువునకుఁ
గర్త్రర్థమందుఁ గ్విప్ప్రత్యయము సేయుచో "అనునాసికస్యక్వి" యను సూత్ర
మున నుపధాదీర్ఘములు "మోనోధాతోః" రితిసూత్రమున మకారమున
కు నకారమును రాఁగా దివాన్ అను నకారాంతరూపమగు. స్వర్గ
గామి యని యర్థము దివాన్పదము దివిషత్పదమునకుఁ బర్యాయశబ్ద
మై స్వర్గనివాసిదేవత యన్నయర్థ మిచ్చును.

"బహదూర్" ఇయ్యది [illegible] గనమయమున విసర్గాంత
ముగా నుండవలసియున్ననూ, సంహి[illegible] పరిణామమున దఱచు రే
ఫాంతముగా నుండెడి. కానే నైశ్లోకమునలో [illegible]గా గాంబ

డుచుండు ఇతరభాషలో ఫారసీ ప్రసిద్ధముగాను సంస్కృతమునం బైబిలు హితోపదేశములలో ఫారసీకముగా నున్న శబ్దస్వరూపము శేరిక్, దుర్, అనిశీ ప్రాగీం బలెనను కరించి యర్థము వివరింపఁ బడుచున్న యది, „వబయోరభేదాత్„ అను న్యాయము ననియ్యెడి „వహదూర్„ అగు పహాంశ్చాపా, ఊశ్చ, పహాదూః (సహదూర్) అని కర్మధారయ సమాసము కర్తృ క్విబంతమై రక్షణార్థకమైన „అవ„ ధాతువునకు "జ్వర త్వరే" తి సూత్రమున ఊరురాఁగా ఊర్„ అను ప్రథమైకవచనరూప మగు భరించుచున్న రక్షకుఁ డని యర్థము. శ్లో॥ ప్రజానాం వినయాధానా ద్రక్షణాద్భరణాదపి" లని కాళిదాసు రక్షణకరణములు వేఱుగా వచించినందున నిచ్చట బునరుక్తిదోషము లేదు. దేవ - దేవతల యొక్క బహదూర్ - భరించుచున్న రక్షకుఁడు అనిషష్ఠీతత్పురుషము దేవేంద్రుడని యర్థయము భూదివాన్ బహదూర్ - (భోగవైభవంబులందు) భూదేవేంద్రుఁడనియర్థము. మఱియుఁ భూదివాన్ పదమును బహదూర్ అనుపదముతో సమసింపఁ జేసినచో, బ్రాహ్మణుల భరణరక్షణకర్త యనినయర్థ మగు. బ్రాహ్మణోపకారి యని ఫలితార్థము. ఇట బ్రాహ్మణులనుట వర్ణప్రాధమ్యమున గణింపఁబడిన్ని తోఁచిన సర్వవర్ణములకు నుపలక్షణముగా నర్థమగు సర్వవర్ణోపకారి యని ఫలితార్థము. శ్లోకములోని భోశ్శబ్దము సంబుద్ధ్యర్థక హేశబ్దార్థకము. రెండవపాదములోని విబుధాగ్రణీశబ్దమునకుఁ బండితశ్రేష్ఠుఁడనియుఁ దేవేంద్రుఁడనియు నర్థము గేయ=శ్లాఘాపాత్రయని సంజ్ఞ దివాన్ బహదూర్ బిరుదంబు గలిగి కొనియాడందగినట్టి యో శ్రీమత్ కడాంబి రామానుజాచార్య పండిత ప్రభూ (దేవేంద్రా) యని యున్నను బ్రాహ్మణాదిసర్వ వర్ణోపకారిత్వమును (భోగవైభవంబుల) ...ద్రత్వమును సర్వోత్కర్షముతో వర్ధిల్లుచున్నా నని యాశీ...

7—6—1918 రాజమహేంద్రవరము

ఈవ్యాకరణములోవచ్చునట్టి గ్రంథాదులవివరము.

గ్రంథకర్తలు.	గ్రంథసంకేత గ్రంథములు పరిచ్ఛేదములు లేక తాకురములు ఆశ్వాసముల సంఖ్య.	
తిమ్మకవి	అచ్చ. రా.	అచ్చతెనుగురామాయణము (6
అబ్బయ	అని	అనిరుద్ధచరిత్రము (5)
వేంకనార్యుడు	ఆంధ్ర	ఆంధ్రభాషార్ణవము. (3)
కృష్ణరాయలు	ఆము	ఆముక్తమాల్యద (6)
పాపరాజు	ఉ. రా.	ఉత్తరరామాయణము (8)
అడిదము సూరకవి	కవి. త ల.	కవిసంశయవిచ్ఛేదము. తరంగము లక్షణము
... ...	..కవిజ	కవిజనరంజనము. (8)
పింగళి సూరన్న	కళా	కళాపూర్ణోదయము (8)
మట్ల అనంతభూపాలుడు	కాకుత్స	కాకుత్స్థవిజయము (5)
మూర్తి	కావ్యా	కావ్యాలంకారసంగ్రహము (5)
శ్రీనాథుడు	కాశీ	కాశీఖండము (10)
కుమారధూర్జటి	కృష్ణరా	కృష్ణరాజవిజయము (4)
మల్లన	చంద్ర	చంద్రభానుచరిత్రము (5)
వేంకటపతి	చంద్రా	చంద్రాంగదచరిత్రము (6)
పినవీరభద్రుడు	జై	జైమినిభారతము (8)
తిక్కనసోమయాజి	ని	నిర్వచనోత్తరరామాయణము 10
తిమ్మకవి	నీల	నీలాసుందరీపరిణయము. (3)
శ్రీనాథుడు	నై	నైషధము (8)

గ్రంథకర్తలు	గ్రంథసంకే గ్రంథముల (పరిచ్ఛేదము లేక తాకేము. ఆశ్వాసములసంఖ్య)) —	

నారాయణకవి వేంకటనాథుఁడు	పంచ	పంచతంత్రము,
శాకమూనిమూర్తి	పాంచా	పాంచాలీపరిణయము (5)
రామకృష్ణకవి	పాండు	పాండురంగమహత్మ్యము. (5)
ముక్కుతిమ్మన్న	పారి	పారిజాతాపహరణము (5)
పింగళి సూరన్న	ప్రభా	ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము (5)
బ. సీతారామాచార్యులు	ప్రౌఢ	ప్రౌఢవ్యాకరణము
వాలేశ్వరుఁడు	భల్లా	భల్లాణచరిత్రము (5)
బమ్మెరపోతన	భాగ	భాగవతము(12)
రెట్టూరిరంగరాట్టు	భాను	భానుమతీపరిణయము (4)
నన్నయభట్టాదులు	భార	భారతము(18)
భాస్కరాదులు	భాస్క	భాస్కరరామాయణము. (6)
అనంతుఁడు	భో	భోజరాజీయము (7)
అల్లసాని పెద్దన్న	మను	మనుచరిత్రము (6)
మారన	మార్క	మార్కండేయపురాణము (8)
మొల్ల	మొల్ల	మొల్లరామాయణము (6)
తెలగనార్యుఁడు	యయా	యయాతిచరిత్రము. (5
రంగనాథుఁడు	రంగ	రంగనాథరామాయణము (6)
కోదండపతి	రస	రసమంజరి. (3)
తిమ్మకవి	రసి	రసికజనమనోభిరామము (7)
పింగళిసూరన్న	రాఘ	రాఘవపాండవీయము (4)
తిమ్మయ	రాజ	రాజశేఖరవిలాసము (3)
అయ్యలరాజు రామభద్రుఁడు.	రామా	రామాభ్యుదయము (8)
మల్లన	రుక్మాం	రుక్మాంగదచరిత్రము (5)
తిమ్మయ	రుక్మి	రుక్మిణీపరిణయము (5)
ఎర్రాప్రెగ్గడ	లక్ష్మీ	లక్ష్మీనృసింహావతారము(నృసింహపురాణము) (5)

గ్రంథకర్తలు	గ్రంథసంకేతాక్షరము	(గ్రంథములు పరిచ్ఛేదము లేక ఆశ్వాసములసంఖ్య)
నందిమల్లయ, ఘంటసింగయ.	వరా	వరాహపురాణము (12)
రామరాజభూషణుడు	వసు	వసుచరిత్రము (6)
కాత్యాయనుడు	వా	వార్తికము
జక్కన	విక్ర	విక్రమార్కచరిత్రము (8)
చేమకూర వేంకటనాథుడు	విజ	విజయవిలాసము (3) (సుభద్రాపరిణయము)
కేతన (అభినవదండి	విజ్ఞా	విజ్ఞానేశ్వరీయము (3)
వెన్నెలకంటి సూరన	వి. పు	విష్ణుపురాణము (8)
బమ్మెరపోతన్న	వీర	వీరభద్రవిజయము (4)
శేషము వేంకటపతి	శశాం	(శశాం) శశాంకవిజయము (5)
గణపతిదేవుడు	శివ	శివయోగసార (4)
కదిరీపతి	శుక	శుకసప్తతి (2)
మల్లారెడ్డి	షట్చ	షట్చక్రవర్తిచరిత్ర
... ..	షట్చ. నల	షట్చక్రవర్తిచరిత్రలోని నలచరిత్ర
యల్లన	షో	షోడశకుమారచరిత్రము (8)
కామేశ్వరుడు	సత్య	సత్యభామాసాంత్వనము (4)
తిమ్మయ	స	సర్వలక్షణసారసంగ్రహము
చేమకూర వేంకటనాథుడు	సా	సారంగధరచరిత్రము (3)
అయ్యలరాజు నారాయణామాత్యుడు		హంసవింశతి (5)
ఎఱ్ఱాప్రగడ	హ. పూ.	హరివంశము పూర్వభాగము (9)
సోమనాథుడు	హ. ఉ.	హరివంశము ఉత్తరభాగము.
శంకరకవి	హరిశ్చ	హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (5)
రామరాజభూషణుడు	హరి. న	హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము

వ్యాకరణవిశేషాంశములు

భారతి, 15—7—1904

శబ్దరత్నాకరాది నిఘంటువులందును కొన్నిపత్రికలయందును పంచాంగములయందును పండిత పామర సాధారణముగా జ్యేష్ఠమాసమని వాడుచున్నారు. అది జ్యైష్ఠమాసంబని యుండవలయును గాని జ్యేష్ఠమాసమనఁగూడదు. "ప్రమాదో ధీమతామపి' యనుటంజేసి ధీమంతులకే ప్రమాదంబుగాన సవరించుకొనుట యుక్తముగా దోచుచున్నది, ఇదియు నొకచిన్న సమాచారముగావున వృత్తాంతములలోఁ బొందుపఱిచినారము.

కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి.

శ్రీభారతి ఫిబ్రవరి మార్చి ఏప్రిల్ 1905

జ్యైష్ఠమాస శబ్దవిమర్శ,

జ్యైష్ఠమాసమని ఐత్వముతోఁ బలుకవలెనుగాని ఏత్వముతోఁ బలుకఁగూడదని శ్రీభారతీ ప్రథమపత్రికయందుఁ బ్రకటింపఁబడినది. తర్వాతను కొందఱు సజ్జనులు ఈశబ్దమును శాస్త్రపూర్వకముగా రూపనిష్పత్తి వ్రాసి పత్రికయందుఁ బ్రచురము చేయఁగోరెదమని న్యాయైకగ్రహణబుద్ధితో జాబులు పంపినందున సాధక బాధక గ్రంథప్రయోగములు కొన్ని స్వయము నే శంకించుకొని తోఁచినయట్లు సిద్ధాంతీకరించుచున్నారము.

జ్యేష్ఠానక్షత్రముతోఁ గూడిన పూర్ణిమాసి "జ్యైష్ఠీ" అనఁబడును "నక్షత్రేణయుక్తః కాలః" అనువట్టి వ్యాకరణ సూత్రంబున అణ్ ప్రత్యయము వచ్చి ఆదివృద్ధిరాఁగా ఐకారయుక్త రూపంబగును. పిమ్మటను ఆనక్షత్రముతోఁ గూడిన పౌర్ణమాసిగల మాసము జ్యైష్ఠమనఁబడును. సా

సాస్మిన్ పౌర్ణమాసీతిఅనసూత్రంబున తిరిగిఅణ్ప్రత్యయమురాఁగా మా
సమర్థమైనపదముఁ కూడ వైశబ్దమైకారముతో నుండవలెను. చిత్రానక్ష
త్రముతోఁ గూడిన పౌర్ణమాసిగల మాసము చైత్రమనియు, విశాఖా
నక్షత్రముతోఁ గూడిన పౌర్ణమాసిగలమాసము వైశాఖమనియు ఐకా
రముతోనుండిన రూపంబులే పైసంజెప్పిన సూత్రంబుల మూలంబున
లోకంబులో వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి.

శ్లో॥ జ్యేష్ఠమాసికర గ్రహోన శుభకృజ్యేష్ఠాంగనాపుత్రయో
ర్జ్యేష్ఠే మాస్యజాతియో ప్యుదిదా జ్యేష్ఠోను సంభూతయోః దంప
త్యోర్యదియేన కేనధి నాజ్యేష్ఠత్రయం చాస్తిచేత్రి) జ్యేష్ఠాహ్వాయ
దోషదోహీ సతతథాప్యాద్య గర్భద్వయే' అనుకాలామృత తృతీయ
బిందువు నందుఁ శ్లోకములో మాసమర్థమైనపదము సహితము పూ
ర్వోక్త శబ్దమును ఏత్వంబుతోనే పఠించునట్టి లోకవ్యవహారంబు గలద
నియు (౧)జ్యేష్ఠమాసము (౨)జ్యేష్ఠుఁడు (3)జ్యేష్ఠురాలు ఇట్లు
మూఁడుపర్యాయంబుల ఆశబ్దము తిరిగివచ్చినది. గనుక నేకశేషవృత్తి
చేతను నొకశబ్దమే మిళి యుంట సంభవించి త్రిజ్యేష్ఠదోషమని గ్రం
థములోఁబొందుపఱచుటకు వీలైనదనియు, మాసమర్థమైనపదము ఐకా
రముతోనుండెనేని యట్టింబును ఏత్వముతోఁ గూడిన తక్కినవయో
వాచక శబ్దంబులును ఏకరూపంబులు గాక యేకశేషవృత్తి దర్ఘ
టంబై త్రిజ్యేష్ఠదోషమనినగ్రంథకర్తల వాక్యంబులు అశాస్త్రీయ ప్ర
లాపంబులనవలసియుండును గావున మాసవాచకమైనపదము సహిత
ము ఏత్వముతో నుండవచ్చునని యెవ్వరైనను వచింతురేని సావధాన
ముగా వినుఁడు. పూర్వోక్తకంబులో జ్యేష్ఠానక్షత్ర జాతక వధూ
వరులకు తన్మాసమందుఁ బెండ్లికూడదని కూడ చెప్పఁబడి యున్నది.

అనక్షత్రమందె పుట్టిన పురుషులు జాతార్థమందు నక్షత్రా
నుసారాఁగా అదవృద్ధిచే నైత్వమొచ్చి జ్యైష్ఠులనఁ బడుదురు. కాని

ఏత్వముండదు కావుననే శ్లో॥ రో. రే మ. మృ. జ్యే. చిషువృద్ధిరాదా షాత్స్వేచ వాంత్య శ్రవశాశ్వయుక్ష్ను॥

అనియా జప ప్రయోగరత్నము జాతకర్మ ప్రకరణమునందు రోహి ణ్యాదినక్షత్ర జాతశిశువులను రోహిణి, రైవత, మాఘ, మార్గశీర్ష, జ్యే ష్ఠ అనిపిలువ వలెనని చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడుకూడ నక్షత్ర జాతకు లర్థమై నప్పుడు ఐత్వముతోఁగూడిన శబ్దంబులకును, ఏకారయుక్తమైనమాస వాచక శబ్దంబునకును (పూర్వపక్షులమతప్రకారంబున) ఏకశేషము ఘ టంబుగాన "భక్తి తేషెలాసు నేన రోగశాంతిః" అనులోకోక్తి ప్రకారంబుగా త్రిజ్యేష్ఠదోషమని చెప్పుట కవకాశమే లేకపోవును, మఱియుఁ బూర్వో క్త శ్లోకంబులలో వైమాసమందుఁ బుట్టినవారికి గూడనుఁ నామాసము లో వివాహము కూడదని వచింపఁబడినది. ఆమాసమునందుఁ బుట్టిన దంపతులు అర్థమిచ్చునప్పుడు కాలాత్ రక్ వచ్చునుగాన నట్టివధూవ రులు జ్యైష్ఠికులనఁ బడుదరు. ఇచ్చటను కూడ ఏకశేషవృత్తి రాక త్రి జ్యేష్ఠదోషమని వచించుట దుర్ఘటంబేయగును, కాబట్టి మాసమర్థమి చ్చునప్పుడు ఎకారమె యుండుననన్న వివాదమువలన లాభంబులేదు. పైశ్లోకములో "జ్యేష్ఠమాసి" అఃఐకారముతోనే పలుకవలెను కాలా మృతములోని ఏత్వము లేఖకుల ప్రమాదము కావచ్చును లేక జ్యోతి శ్శాస్త్ర గ్రంథములలో శబ్దసాధుత్వవిషయమై యంత పట్టుదలలేదు కావున "ధనిష్టరేవత్య గతే ప్రయాణే" నుపాఠము వంటిదే కాలా మృతమును. కావచ్చును ఈగ్రంథములో యితమ ప్రమాదములుకొ న్ని కానవచ్చుచున్నవి. శ్లో॥ దుఃఖస్యాత్ రౌద్రయోరదలిభే సా బంధకీశ్రక్రభే" అనికాలామృత ప్రథమశీదువు లవ శ్లోకము మఖా ర్ద్రా నక్షత్రములయందు రజస్వలయైన స్త్రీదుఃఖియగునని చెప్పబడినది వ్యాఖ్యానములోఁ గూడ యస్యాః కన్యాయాః ప్రథమరజో దృశ్యతే సాదుఃఖస్యాత్" అన్వ్రాయంబడియున్నది. శాస్త్రంబునందేసి దుఃఖినీ'. అన్నస్త్రీలింగరూపముండవలెను

వ్యాకరణ విశేషాంశములు

"దుఃఖీనీస్యాత్" అన్న చోఁ ఛందోభంగమగును. ఒకపక్షంబున 'సుఖమాత్మన ఇచ్ఛతి' సుఖము తనకుఁ గోరుచుండును అనిన యర్థమునందు క్యచ్ ప్రత్యయాంతంబైన సుఖశబ్దముకంటె క్విప్ ప్రత్యయము వచ్చి సుఖీః అని ఈకారాంతంబులలో శాస్త్రమున వ్రాయఁబడిన రీతిగానే దుఃఖఃమాత్మన ఇచ్ఛతి అనిన యర్థంబునందుం గూడ దుఃఖీః అన్న విసర్గాంతరూపము పుల్లింగ స్త్రీలింగ సాధారణముగా నుండును. కనుక శ్లోకములో నట్టి పారమేయుంచవలయుననికాని లేక దుఃఖశబ్దంబునకు దుఃఖాభిన్నురాలు అనఁగా దుఃఖస్వరూపురాలన్న యర్థము చెప్పకొని యాశబ్దముకంటె చ్వి ప్రత్యయము చేసి అస్యచ్వౌ అనుసూత్రంబున ఈత్వము చేసినచో గంగీస్యాత్ అన్నట్టులే దుఃఖీస్యాత్ అన్నరూపము సాధువగుననికాని ఇట్టిచోటుల చెప్పనగు లేని ప్రకృతంబునఁ గూడ శాస్త్రజ్ఞులు జ్యోతిషమున అనియో పారము సవరింతురుగాక. ఇకను బూర్వపక్షావలంబులు మాఱెప్పిన యుక్తిః మాసవాచక మైన పైశబ్దమునందు ఐత్వమున్నచోఁ బ్రక్కన వానితో నేక శేషవృత్తి వలను పడదు. గావున త్రిజ్యేష్ఠదోష మనిన వ్యవహారంబునకు గతి యేమియనియడుగుదురేని సమాధానము విమందు. కాలామృత. శ్లోకములో సర్వవిధంబుల చేతను నేక శేషవృత్తి సందర్భపడదని స్పష్టముగాఁ జైవిఁ జూపఁబడినది. ఆశ్లోకముయొక్క తాత్పర్యమేమనగా (౧) జ్యేష్ఠానక్షత్ర జాతకవరుఁడు. (౨) జ్యేష్ఠానక్షత్రజాతకురాలు కన్య. (3) జ్యేష్ఠానక్షత్ర యుక్తపౌర్ణమిగల మాసము ఇట్లు మూడింటి విశేషణంబులలోఁ బరస్పరాసంబంధము నంతర్భావంబుగా జ్యేష్ఠశబ్దము ముమ్మారు తిరిగి వచ్చినప్పుటికిని త్రిజ్యేష్ఠదోషమని గ్రంథకర్త తాత్పర్యము గాని ఏకశేషవృత్తియే యావశ్యకమన్న యభిప్రాయము గాదు శ్లోకములోని తక్కినయంశములలో గూడ నిట్టియథా సంభవముగా గ్రహించుకొనవలయును, కనుక మాసవాచక శబ్దము ఐత్వయుక్తమే యుండవలయునే జ్యైష్ఠేశుక్ల)

వ్యాకరణ విశేషాంశములు

శ్శుచిస్త్వయం అని ఐత్వయుక్త పాఠమే యమరములోనుండవలయును ఇచ్చోటున గురుబాల ప్రబోధికలో "జ్యైష్ఠానక్షత్రయుక్తా పూర్ణిమాస్మిన్" అని వ్యుత్పత్తి చైత్రవైశాఖాది శబ్దస్థలంబులందువలెనె వ్రాయఁబడినది, కావున నిత్యాదిస్థలంబుల శాస్త్రజ్ఞులు జ్యైష్ఠశబ్దమనియే యూహింతురుగాక శబ్దరత్నాకరాది నిఘంటువులలో గూడ నీశబ్దమైత్వముతో నుండవలయునని యూహించునది. శ్లో॥ వీరాద్భుతాదిషురసేషురసప్రసిద్ధిస్సిద్ధా కుతోపివట యక్షవదావిభాతి లోకే గతానుగతికత్వవశాదుపేతామేతాం నివర్తయితుమేష పరిశ్రమో నః। అన్న సాహిత్య రత్నాకర రసతరంగోదాహృత శ్లోకంబున శృంగారమే రసమనియుఁ దక్కినవి యట్లుగాకున్నను మఱ్ఱిచెట్టును యక్షుడు (భూతవిశేషము) ఆవహించియున్నాడని యెవ్వండో పలుకగా దానిని లోకులందఱును గతానుగతికంబుగ నమ్మినట్టు శృంగారేతరములను రసములని వాడుచుండిరనియు నట్టి ప్రసిద్ధిని మాన్పఁగా నింత శ్రమమాకుఁగలిగెననియు భోజరాజు చెప్పిన వాక్య~~నాగా ఈ~~శబ్దముయొక్క ఐత్వవిచారణయొద్దను మాకు జ్ఞప్తికి వచ్చుచున్నది. ఇట్లు శాస్త్రంబున పైమాన శబ్దమందు నైకారము విధిగాఁ గనఁబడుచుండగా నింకను నెవ్వరైనను నేకారమే వచించుఁడి యా మాసము జ్యేష్ఠలక్ష్మీనివాసమగుటయే తమకిష్టమని యాగ్రహింతురేని యట్లేవారు చిరజీవులై యుందురుగాక!

కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రి.

బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశికానుబంధము.

దేశమాత పత్రిక, 30—10—1918

శేషాద్రిరమణకవులకు విశేషరమణీయంబౌ నుత్తరము.

బ్రహ్మశ్రీ శేషాద్రిరమణకవులు, బాలవ్యాకరణము చిన్నయ్యసూరిగారు స్వతంత్ర సా ర్థ్యంబుననే రచింపఁబడినదిగాని వారికారికలకు నాంధ్రీకరణము కాదనియు, సూరిగారి గ్రంథకర్తృత్వము బ్ర॥ శిష్టు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారికిఁ జెందించుట యక్రమం[illegible]నియు, బ్ర॥ కల్లూ వేంకటరా[illegible] ్త్రిలుగారు చరపన్న చిన్నయ్యసూరిశబ్దంబును వ్యాకృతిని శబ్దముచు బాండి [illegible]మ్మున శ్లేషించి కనంబఱచినయట్లులు వారుచూపిన పదునాల్గుయుక్తు లిట్టివేయని 1918 సం॥ము కృష్ణాపత్రికలో బ్రకటించిరి. [illegible]ంజాపిన పదములు శ్లే స్థాలీపులాకన్యాయ లిఖితమైన గ్రంథములోని పదునాల్గుయుక్తులును గారణంబు గండెడి. శ్లేషించుటకుఁ గారణమైన పదునాల్గుయుక్తులకు సమాధానము చెప్పక శ్లేషమునే మేలెత్తుకొని, పదునాల్గుయుక్తు లిట్టివే యనుట క్రమమ్ముగాదు రాజమహేంద్రవరము గవర్నమెంటార్ట్సు కాలేజిలోని యుభయభాషాభూషితగురువులగు బ్ర॥ ఆకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులుగారియు క్తివచనాదులం బరిశీలించియే గ్రంథకర్తృత్వము కృష్ణమూర్తిశాస్త్రులవారికి నిశ్చయించిరి. గ్రంథముద్రితమైన యావ్యాసపోత్రాభిప్రాయమును గంగొనవలయును. కొంతకాలముకుముందున నీనగరంబున నార్ట్సుకాలేజిలోనే గీర్వాణపండితోత్తములైన బ్ర॥ కస్తూరి శివశంకరశాస్త్రులవారీపదునాల్గుయుక్తులం బరామర్శించియే "చిన్నయసూరికి సంస్కృతవ్యాకరణపాండిత్యమువిషయమై బాలవ్యాకరణములోని యంశములను బట్టిగా నాకు మిక్కిలి సందేహముగానున్నది" యని వ్రాయుచున్నారు. గ్రంథముద్రితమై యాద్వితీయాంశ రమతమతల్లికను గణింపవలయును. ఇంతియకాక, శిష్టుకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి గ్రంథకర్తృత్వమునకు వ్యతిరిక్తాభిప్రాయులై ప్రకృతకవులచే స్వపక్షగృహీతులైన మ॥ వావిలికొలను సుబ్బారావుగారును గుప్తార్థప్రకాశికావ్యాఖ్యానకర్తయుక్తుల యుక్తములయియున్నవని యొప్పుకొనుచు సత్యపరిశీలనాకాంక్షులయినట్లు వారి ముద్రితాభిప్రాయమునఁ గానవచ్చుచున్నది. ఇట్లు పదునాల్గుయుక్తులును గీర్వాణాంధ్రములయందు గురుకులశిక్షితు పండితేంద్రులమనంబునాకర్షించి వారి పరిజ్ఞానదృష్టికిఁ బాత్రంబులై ప్రవర్తిల్లుచుండు నానియెడ "పదునాల్గుయుక్తు లిట్టివే" యని పెదవివిఱచి విరామమునొందుట యభిరామము కాదు. ఎత్తుకొనిన యీయంశము మిక్కిలి లోకోపకారకమయినదియు, చర్చనీయమయినదియునున్నది. బ్ర॥ వేంకటరామశాస్త్రులుగారు "చిన్నయసూరియే గ్రంథకర్తయని పదునాల్గింటి మఱియుక్తులు వందవపూర్వకముగ నంపుగాని యభిప్రాయము మార్చుకొందు" రన్నట్లు మునుపెక్కుచోట్ల వ్రాయబడి; వారికీవిషయమునఁ బట్టుదల లేదనుటస్పష్టము. కావునఁ బాల్గుయుక్తులను సమాధానము చె[illegible] ప్రకృతకవులను బ్రార్థించెద. (కృష్ణాపత్రిక ముద్రింపవలయునని మనవి.

ఇట్లు, గ్రంథకారి శిష్యుఁడు,

ఆచంట సత్యనారాయణ, సీనియర్ బి స్టూడెంట్, ఆర్ట్సుకాలేజి, రాజమండ్రి.

N. B. ఈవ్యాస ప్రకటనకు గుప్తార్థప్రకాశికాకారులు సుమారెనిమిది సంవత్సరములు సంపూర్ణారోగ్యవంతులై యుండి కాలములోఁ బ్రైవేటుగా [illegible]నంబడిన కవిద్వయముగాని, మఱియేరునుగాని, వ్యతిరేకముగా [illegible]ంజాలరైరి. శ్రీరామాప్రెస్, రాజమండ్రి.